

Sayı/Number 44

Mayıs/May 2021

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 44

Mayıs/May 2021

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Editör

Prof. Dr. Naci KARKIN

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırmacı Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBIAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66

pausbed.pau.edu.tr

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Turkey
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Turkey
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĐLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Turkey
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Turkey
Prof. Dr. Tefvik DALGIÇ	Texas at Dallas Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuđrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Zbigniew BİALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Serkan BERTAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Sezen KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Serkan BERTAN
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Sezen KARABULUT
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KABA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TİLBE	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KOÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cem ÖNERTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. EMİNE KOBAN	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Halim ESEN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Münevver TURANLI	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür Ömer ERSİN	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Sevcan GÜNEŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir YILDIZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan KUŞCU	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÇOKER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp AKÇETİN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Güzin ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Doç. Dr. Hidayet KARA	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. İpek Gürsel TAPKI	Gebze Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nilüfer ÖZCAN DEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Noyan Aydın	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncer GÖVDELİ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ziya TOK	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah USLU	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖROĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe BİLGİNER KUCUR	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu PEHLİVAN	Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Buşra İNCİRKUŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer GARİPER	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÜSTÜN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ELCİL	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KANTAR	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali MERT	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Başak UYSAL	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sefa ÇAKIR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melis MÜLAZIMOĞLU ERKAL	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Sedat DÖNMEZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazar BAL	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi TUĞBA AKIN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki AKBAKAY	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl AKBELEN	Uludağ Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Şahin KARABULUT	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Ruhi Can ALKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Cenk TAN	Pamukkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gökçe SERT	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Dr. Ayşe ŞALLI	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr. Efdal POLAT	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Mehmet BARLO	Sabancı Üniversitesi
Dr. Ozan GÜLHAN	Türkiye Ekonomi Bankası
Uzman Celil TAŞKIN	Kuveyt Türk

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Abdulkadir ÖZDEMİR, Ayşe ÖZDEMİR.....	1
Murat Tepe ve Murat Höyük Kazıları Işığında Doğu Anadolu Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Yeni Gözlemler: İki Yeni Urartu Toprak Mezarı	
<i>Some New Considerations of Eastern Anatolian Burial Customs in the Light of Murat Tepe and Murat Höyük Excavations: Two New Urartian Soil Graves</i>	
Ahmet Yavuz ÇAMLI.....	15
Was The Irrational Management System of Governance The Reason Why The Ottoman Did Not Adopt Capitalism?	
<i>Osmanlı'nın Kapitalizmi Benimsememesinin Nedeni İrrasyonel Yönetim Sistemi Miydi?</i>	
Ayfer USTABAŞ, Gülçin Elif YÜCEL, Tuğçe ACAR.....	27
Türkiye'nin ABD'ye Yönelik Çelik İhracatı ile Reel Döviz Kuru ve ABD Sanayi Üretim Endeksi Arasındaki İlişki: Nedensellik Analizi	
<i>The Relationship Between Turkey's Steel Exports to U.S. and the Real Exchange Rate and U.S. Industrial Production Index: A Causality Analysis</i>	
Aysun CANÇAT.....	41
Superstroke ve Superblur Sanat	
<i>Superstroke and Superblur Art</i>	
Ceren Ece GÖCEN, Onur KAYA.....	49
Yükselen Güçlerin Ekonomilerinde Dış Ticaretin Etkisi: BRICS Örneği	
<i>The Impact of Foreign Trade on the Economies of the Rising Powers: The BRICS Example</i>	
Büşra GEDİKOĞLU, Duygu YOLCU KARADAM.....	73
OECD Ülkelerinde Reel Döviz Kuru Hareketlerinin Açıklanmasında Balassa-Samuelson Etkisi	
<i>The Balassa-Samuelson Effect in Explaining the Real Exchange Rate Movements of OECD Countries</i>	
Ebru KARAŞ, Betül HAYRULLAHOĞLU.....	91
Türkiye'de Vergi Harcamalarının İncelenmesi ve Vergilemede Adalet Açısından Değerlendirilmesi	
<i>Examination of Tax Expenditures in Turkey and Their Evaluation in Terms of Justice in Taxation</i>	
Emrah ATASOY.....	107
Satire in The Expedition of Humphry Clinker by Tobias Smollett	
<i>Tobias Smollett'in The Expedition of Humphry Clinker Eserinde Hiciv</i>	
Ergin ULUSOY	115
Doğu'da Modernleşme Sürecinde Taşra-Kent Çatışmasının Yarattığı Etkilerin Laiklik Ekseninde Bir Değerlendirmesi	
<i>An Evaluation of the Consequences of Conflict Between Province and City in the Modernization Process on the Axis of Laicism in the East</i>	
Esmâ BİRİŞÇİ, Hayrettin Kemal SEZEN	131
Price Discrimination for Topkapı Palace Museum in Turkey: VIP or Regular Entrance	
<i>Topkapı Sarayı Müzesinde Fiyat Farklılaştırması: VIP ya da Sıradan Giriş</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Meryem AYAN, Fatma YALVAÇ.....	145
Food and Mood in <i>The Particular Sadness of Lemon Cake</i> <i>The Particular Sadness of Lemon Cake Romanında Yemek ve Duygu Durumu</i>	
Ferhat ÖZMEN.....	159
Doktor Konulu Fıkralarda Kişiler Arası İletişim Çatışmaları <i>Interpersonal Communication Conflicts in Jokes Related to Medical Doctors</i>	
Ferhat ZENGİN.....	169
Yakınsama Çağında Hikâye Anlatmak: Transmedya Hikâyeciliği Kavramı Üzerinden “Leyla ile Mecnun” Dizisinin İncelenmesi <i>Storytelling in the Age of Convergence: Analysis of “Leyla and Mecnun” Series With Transmedia Storytelling Concept</i>	
Gökçe SARVAN.....	191
Flüt Eğitiminde Erken Dönemde Bulunan Flütistler için Yazılmış Çağdaş Eserlerden ‘Ghost’ için Çalışma Kılavuzu <i>Study Instructions for The Piece ‘Ghost’ for The Flutist in Early Stage of Flute Education</i>	
İlkay ERKEN.....	203
Müstakil Serfiçe Sancağının Teşkili ve İdaresi (1881-1888) <i>Organizing and Administration of the Detached Sanjak of Serbia (1881-1888)</i>	
Kamile ÇETİN, Melek DİKMEN.....	225
Ahmed-i Rıdvân Divanı’nda Bir Kasidede Açan Antalya Çiğdemi <i>Crocus Antalyensis that Blossoms in an Eulogy in Diwan of Ahmed-i Rıdvân</i>	
Kübra BAYSAL.....	237
A Black Feminist Analysis of The Domestic Violence and Victimized Women in Rukhsana Ahmad’s Play, Song for a Sanctuary <i>Rukhsana Ahmad’in Song for a Sanctuary Oyununda Aile İçi Şiddet ve Mağdur Kadınlar Konusunun Siyah Feminist Bakış Açısından İncelenmesi</i>	
Leyla İŞBİLEN YÜCEL.....	245
Üniversiteli Gençlerin Çalışma Koşulları Tercihlerinin Konjoint Analizi ile Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama <i>An Application for Determining the Preferences of Working Conditions of University Students with Conjoint Analysis</i>	
Murat SUCU.....	261
Karar Destek Sistemleri ve İş Zekâsı Uygulamalarının İşletmeler Açısından Önemi: Bir Literatür Araştırması <i>The Importance of Decision Support Systems and Business Intelligence Practices for Companies: A Literature Review</i>	
Nergiz GÜNDEL.....	285
Güney Kore Uyarlamalarının Bir Örneği Olarak <i>What Happens to My Family?</i> ve <i>Baba Candır</i> Dizilerinin Kültürlerarası Analizi <i>An Example of Foreign Remakes of South Korean Dramas: Transcultural Analysis of What Happens to My Family? and Baba Candır</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Oğuz İbrahim DÜNDAR.....	315
Yabancı Dil Olarak Fransızca Ders Kitaplarındaki Sesletim Alıştırmalarının Öğretim Yöntemlerine Göre Gösterdiği Değişiklikler (1919-2011) <i>Changes of Phonetic Exercises According to Teaching Methods in French as Foreign Language Textbooks (1919-2011)</i>	
Onur OĞUZ.....	325
Enflasyon ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Türkiye İstatistiksel Bölge Sınıflandırması Kapsamında Analizi <i>The Analysis of the Relationship between Growth and Inflation in Context of NUTS Classification in Turkey</i>	
Orkun ÇELİK.....	339
The Nexus Between Financial Globalization and Income Inequality: The Case of Emerging Market Economies <i>Finansal Küreselleşme ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişki: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği</i>	
Özge MEŞE, Mehmet KARAYAMAN.....	357
Aydın Vilayetinde Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1867-1913) <i>Establishment and Development of Redif Organization in Aydın Province (1867-1913)</i>	
Ebru SAYGILI, Seher GÖREN YARGI, Pelin MENGİ.....	371
TFRS 9 Finansal Araçlar Standardının Türkiye’de Faaliyette Bulunan Mevduat Bankalarının Beklenen Kredi Zararları Üzerine Etkileri <i>The Effects of IFRS9 Financial Instruments Standard on The Expected Credit Losses of Turkish Deposit Banks</i>	
Soner AKPINAR.....	393
Bir Tüketim Toplumu Eleştirisi Olarak Tahsin Yücel’in “Kumru İle Kumru” Romanı <i>“Kumru İle Kumru” by Tahsin Yücel as a Consumer Society Critique</i>	
Vahit GÜNTAY.....	405
Rethinking the Global Politics and Leadership: Ulrich Beck’s Risk Society Versus Postmodern Politics <i>Küresel Siyaseti ve Liderliği Yeniden Düşünmek: Ulrich Beck’in Risk Toplumu Karşısında Postmodern Politikalar</i>	
Zeynep Emel EKİM.....	419
Gülfem Hatun Camii ve Onarımlarının Değerlendirilmesi <i>An Evaluation of Princess Gülfem Mosque and Its Restorations</i>	
Zeynep ŞENTÜRK DIZMAN.....	433
Analyzing Crime and Unemployment from a Sociological Perspective <i>Suç ve İşsizlik İlişkisinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi</i>	
Kemal YILDIZ.....	445
An Upper Bound on the Degree of Choice Regularities Associated with Sarp-Like Requirements <i>Sarp Benzeri Kısıtlara İlişkin Seçim Düzenlilikleri Dereceleri Üzerine Bir Üst Sınır</i>	
Yunus Emre BİROL.....	451
Düzeltilme: Doğal Gaz Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz <i>A Comparative Analysis on the European Union Member States and Turkey in Terms of Natural Gas Supply Security</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.06.2020 ✓Accepted/Kabul:06.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.760388

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özdemir, A. ve Özdemir, A. (2021). "Murat Tepe ve Murat Höyük Kazıları Işığında Doğu Anadolu Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Yeni Gözlemler: İki Yeni Urartu Toprak Mezarı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 1-14

MURAT TEPE VE MURAT HÖYÜK KAZILARI IŞIĞINDA DOĞU ANADOLU ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER: İKİ YENİ URARTU TOPRAK MEZARI

Abdulkadir ÖZDEMİR* , Ayşe ÖZDEMİR**

Öz

Bu çalışma, 2018 yılında Murat Tepe’de ve 2019 yılında Murat Höyük’te gerçekleştirilen kurtarma kazıları sonucunda ortaya çıkarılan iki adet toprak mezarı ve bu mezarlara bırakılan hediyeleri tanıtır. Yerleşimler, Kalehan Genç Enerji A.Ş. tarafından yapılan Aşağı Kaleköy Barajı su tutma havzası içerisinde yer almaktadır ve Bingöl’ün ilk sistemli arkeolojik kazılarıdır. Murat Tepe’de Orta Çağ ve Orta Demir Çağı/Urartu Krallık Dönemi’ne tarihlendirilen iki tabaka ortaya çıkarılmıştır. Murat Höyük’te Orta Çağ, Orta Demir Çağı/Urartu Krallık Dönemi, Erken Demir Çağı ve Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilen dört tabaka ortaya çıkarılmıştır. Murat Tepe’de bir adet ve Murat Höyük’te bir adet olmak üzere yerleşim içerisinde toplam 2 adet toprak mezar ele geçmiştir. Mezarlar, Orta Demir Çağı/Urartu Krallık Dönemi’ne tarihlendirilmektedir. Yeni ortaya çıkarılan bu iki toprak mezara bireyler, toprağa hafif bir çukur kazılarak yerleştirilmiştir. Bireyler yaşarken kullandığı eşyalar ile birlikte gömülmüştür. Dönem içerisinde toprak mezarlar halk mezarı olar ak da isimlendirilmiştir. Mezar hediyesi olarak hem metal, hem de pişmiş toprak eserler birlikte ele geçmiştir. Her iki mezarda da ortaya çıkarılan iskeletler tahrip olmuştur. Mezarlar, Doğu Anadolu bölgesinde yer almakta ama yaklaşık MÖ 9-7 yy arası hüküm süren Urartu Krallığının merkezinden uzaktadır. Yerel mimari içerisinde ele geçmeleri ve metal hediyelerin yerel Urartu sanatı hakkında bilgi vermesi açısından da önemlidir. Murat Tepe ve Murat Höyük’te hediyeleriyle birlikte ortaya çıkarılan bu yeni iki toprak mezarın, Urartu dönemi ölü gömme geleneklerine yeni bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Anadolu, Bingöl, Murat Tepe, Murat Höyük, Urartu, Mezar.*

SOME NEW CONSIDERATIONS OF EASTERN ANATOLIAN BURIAL CUSTOMS IN THE LIGHT OF MURAT TEPE AND MURAT HÖYÜK EXCAVATIONS: TWO NEW URARTIAN SOIL GRAVES

Abstract

This study introduces the two new type of soil graves with grave goods recovered from the rescue excavations of Murat Tepe and Murat Höyük conducted in 2018 and 2019. Both two settlements are the first systematic archaeological excavations of Bingöl and placed in Aşağı Kaleköy Dam water catchment constructed by Kalehan Genç Enerji A.Ş. Murat Tepe excavations identified two levels which were attested to the Middle Age and Middle Iron Age / Urartu Kingdom. Additionally, Murat Höyük excavations revealed four levels attested to the Middle Ages, the Middle Iron Age / Urartu Kingdom Period, the Early Iron Age and the Early Bronze Age. A total of two soil graves were found at Murat Tepe and Murat Höyük. These graves are dated to the Middle Iron Age / Urartu Kingdom Period. Individuals were buried in slightly dug shallow pits on soil with grave goods which were thought to be personal belongings when they live. Both metal and terracotta artefacts were recovered

*Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ELAZIĞ.

e-posta: aozdemir@firat.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3333-9118>)

**Doktorant, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, AYDIN.

e-posta: ayseabali09@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-3952-8745>)

from the burials as grave gifts. The skeletons were unrecovered in both graves which have been badly destroyed. These settlements are so far from the centre of the Urartian Kingdom, which ruled between 9-7 century BC in the Eastern Anatolia. The metal gifts revealed in architecture are also important to provide information about the local Urartian art. It is thought that these two soil graves recovered with their gifts at Murat Tepe and Murat Höyük will make a new contribution to the burial customs of the Urartian period of Eastern Anatolia.

Keywords: *Eastern Anatolia, Bingöl, Murat Tepe, Murat Höyük, Urartian, Graves.*

GİRİŞ

Urartu Krallığı, MÖ 1. Binyılın ilk yarısında Doğu Anadolu Bölgesi'ni egemenliği altına almış ve bu coğrafya da hüküm sürmüştür. Yakın Doğu'nun güçlü uygarlıklarından biri olan Urartular, hem mimari ve küçük buluntuları ile hem de mezar çeşitliliği ile dönemin önemli güçlerinden biri olduğunu göstermektedir. Bir toplumun kültür ve inançlarının en güzel göstergesi mezarlardır.

Urartu kültüründe ölümden sonra yaşam inancına bağlı olarak birçok mezar hediyesi karşımıza çıkmaktadır. Urartular da bireylerin yaşarken kullandıkları eşyalar ile gömülmesine dayanarak cinsiyet ayrımı yapılabilmektedir (Çevik, 2000:79; Sevin, 2012:129,131; Yiğitpaşa, 2010:177-202; Yiğitpaşa, 2011:111-154; Yiğitpaşa, 2016a:409-434). Aynı zamanda manevi olarak şans, şifa, bereket, koruma gibi anlamların da yüklendiği takıların, ölü hediyesi olarak bırakılmasında önemli bir rolü olmalıdır (Yiğitpaşa, 2016b:1001; Yiğitpaşa, 2016c:60).

Urartularda yakarak ve yakmadan olmak üzere iki temel ölü gömme tarzının olduğu bilinmektedir. Mimari olarak farklı mezar tipleri olsa da her iki tarz gömünün aynı mimari plan içerisinde yer aldığı örnekleri de vardır. Aynı ya da farklı gömü uygulamalarının olması Urartu toplumu içerisindeki ekonomik eşitsizliğe bağlı olmalıdır. Bu durum mezar mimarilerindeki işçilik ve ölü armağanlarının çeşitliliği de yansıtmaktadır. Özellikle yönetici sınıf ve yakınlarının daha görkemli mezar mimarilerine sahip mezarlara gömülmesi ve çok çeşitli ölü armağanları ile gömülmesi dönemin gömü türü uygulamalarına dair en güzel örneklerdendir (Çilingiroğlu, 1997:87). Yönetici sınıfın yanı sıra, halkın da toplumsal düzeyine ve sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak, çeşitli mezar tiplerinin olduğu anlaşılmaktadır (Yiğitpaşa, 2010:177-202; Yiğitpaşa, 2011:111-154; Yiğitpaşa, 2016a:409-434).

Bilim insanları tarafından Urartu mezar mimarisi ve ölü gömme gelenekleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır (Öğün, 1973:61). Urartu dönemi mezar mimarisi ve ölü gömme gelenekleri üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, şimdiye kadar altı tipte mezar türü tespit edilmiştir. Bunlar; kaya mezarlar, oda mezarlar, taş sanduka mezarlar, toprak mezarlar, küp mezarlar ve urnelerdir (Sevin, 1986:329; Çevik, 2000; Köroğlu, 2008; Yiğitpaşa, 2010:177-202; Konyar, 2011).

Anıtsal kaya mezarları Urartu toplumunda en fazla görülen mezar tiplerindedir. Yeraltı oda mezarları kendi içerisinde oyma, örme ve oyma-örme olarak üç gruba ayrılmaktadır. Her üç grup da takalı, sekili, dromoslu ve tek odalıdır. Yeraltı oyma mezarları da ekonomik statüye bağlı olarak sert ya da yumuşak kayalara yapılmıştır. Yeraltı örme mezarları, yeraltına taşlarla örülerek oluşturulmuştur. Bu mezarlarda yaygın olarak tek odalı örnekler görülmektedir. Oyma-örme mezar tipi her iki mezar uygulamasının bir arada görüldüğü örneklerdir. Örneklerde kayaya oyulan mezarlar örme taşlarla tamamlanmıştır. Taş-sandık mezarlar genellikle tek kullanıma sahiptir ve halka özgüdür. Bu mezarlar, toprak içerisine açılan bir çukurun etrafının taşlarla çevrenmesi ve sal taşları ile kapatılması şeklinde oluşturulmuştur. Taş-sandık mezarlar, mimari özellikleri ile yeraltı oda mezarlara benzemektedir. Urneler, yakarak gömmenin varlığını gösteren örneklerdendir. Urartu dönemi boyunca yaygın olarak kullanımı sürmüştür. Üstü taş parçalarıyla örtülmüş, doğal ya da yapay kaya oyuklarına yerleştirilmiştir. Küp mezarlarda urne benzeri bir gömü uygulaması görülmektedir. Bu tip mezarlarda hem yakarak hem de ceset olarak gömü karşımıza çıkmaktadır. Küp mezarlar, Urartularda bilinen sayısı ile en küçük grubu oluşturmaktadır (Çevik, 2000).

Çalışmamızın konusu olan MH19 Mezar ve Mezar 1, tipik Urartu Dönemi toprak mezar ölü gömme geleneğini yansıtmaktadır. Bu mezarlar, Urartu'nun toprak mezar geleneğine ait olduğundan, öncelikle bu gelenek hakkında bilgi verilecektir. Urartu'nun en yalın ve ekonomik mezar tipi halk arasında oldukça yaygın olan toprak mezarlardır

(Yiğitpaşa, 2010:177-202; Yiğitpaşa, 2016a:409-434). Toprak mezarların tespiti oldukça zordur. Bu nedenle karşımıza daha az çıkan toprak mezarlar; toprağa açılmış bir çukura ölü bedeninin doğrudan yerleştirilmesi sonucu ortaya çıkmış olan, toprağa açılmış basit, kenarları kavisli, oval ya da yuvarlak çukurlardır. Bu mezarlarda gömü şekli olarak Anadolu'da yaygın olarak karşımıza çıkan hocker pozisyon görülmektedir. Gömüler bazen tam bazen de yarı hocker pozisyonunda karşımıza çıkmaktadır. Anne karnındaki bir bebeğin pozisyonu olan hocker, ölümden sonra hayatın devam ettiği inancına bağlı olmalıdır. Bu durum, Urartu'da da öteki dünya inancının varlığını göstermektedir (Yiğitpaşa, 2010:181). Toprağa yapılan gömülerde kafalar bazı örneklerde kuzeye bazı örneklerde ise batıya bakmaktadır (Sevin, 2012:129).

Toprak mezarın Urartu için ekonomik bir gömü türü olduğu söylenebilir (Sevin, 2012:129,131). Bu tip gömü uygulamasının olduğu örnekler: Kalecik (Öğün, 1978:673), Karagündüz (Sevin ve Kavaklı, 1995:340; 1996: 2), Yoncatepe (Belli ve Kavaklı, 2001:376, Res. 7-8), Altıntepe (Sevin vd., 2000:424-425, Res.8, Çizim 9; Yiğitpaşa, 2011:111-154; Yiğitpaşa, 2016a:409-434), Liç, Giyimli ve Dilkaya (Çilingiroğlu, 2012:91) nekropol kazılarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Liç'te hocker tarzında yapılan gömünün üç tarafında 3 atın gömüldüğü görülmektedir. Ancak söz konusu gömüde mezar hediyesi ele geçmemiştir ve ölü basit şekilde gömülmüştür. Altıntepe III. mezarda ele geçen mezarlarda ise iskeletler farklı yönlere bakmaktadır. Bu da Urartu ölü gömme geleneğinde yön birliği olmadığını göstermesi bakımından dikkate değer bir örnektir (Özgüç, 1969:21).

1. MURAT TEPE

Murat Nehri yanında bulunan Murat Tepe; Bingöl İli, Solhan İlçesi, Murat Köyü'nde yer almaktadır (Şek. 1). Kalehan Genç Enerji A.Ş tarafından yapılan Aşağı Kaleköy Barajı'nın su tutma havzası içerisinde kalan Murat Tepe'de (Şek. 2), 2018 yılında Elazığ Müze Müdürlüğü kazı başkanlığında ve bilimsel bir heyet tarafından Nisan ayında başlanan kurtarma kazı çalışmaları Kasım ayında tamamlanmıştır ¹.

Bingöl Havzası, Pleistosen dönemin sonlarına doğru günümüzdeki şeklini almıştır. Zamanla gerçekleşen jeomorfolojik olaylarla, holosen dönemde Murat Nehri'nin yer yer menderesler çizerek ilerlediği görülmektedir (Tonbul, 1990:340-344). Akarsu faaliyetleri topografyanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu faaliyetler ayrıca prehistorik dönemler için yerleşim alanı seçiminde de önemlidir. Murat Nehri'nin de menderes yaptığı ve sığlaştığı alan yerleşim alanı olarak seçilmiştir. Yerleşim alanının konumlanmasında coğrafyanın önemi karşımıza çıkmaktadır (Özdemir vd., 2018:84).

Bingöl'deki Urartu varlığı, V. Sevin'in 1985-1987 yılları arasında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sonucunda Kaleönü (Sevin, 1988:6-7, Res.18-19; Sevin, 1989:Res. 26; Köroğlu, 1996:30, Res.3), Samantepe (Sevin, 1989:458-459, Res. 22-25), Zulümtepe (Sevin, 1987:284-285, Res.14-17; Sevin, 1991, Res.07:3,6; Köroğlu, 1996:29, Res.3) ve Cankurtarantepe (Sevin, 1988:5, Res.8-13; Köroğlu, 1996:29, Res.3) gibi yerleşimler ile ortaya konulmuştur. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan toprak mezarların ele geçtiği Murat Tepe ve Murat Höyük arkeolojik kazıları ile bölgenin Urartu Dönemi arkeolojik verilerine yeni katkılar sunulmaktadır.

Doğal bir tepe üzerinde yer alan Murat Tepe yerleşiminde 2018 yılında kazı çalışmaları yapılmıştır. Günümüzde yerleşimin yanından demiryolu ve karayolu geçmektedir. Demiryolu inşaatı sırasında tepe üzerine bir ev inşa edilmiştir. Bu etkenler sebebiyle yerleşme tahribata uğramıştır. En büyük tahribat iş makineleri ve toprak alımı nedeniyle yerleşimin batısında ve doğusunda olmuştur. Bu tahribat sonucunda oluşan kesitte, yerleşimin ana kaya üzerine oturduğu görülmektedir (Özdemir vd., 2018:85).

Murat Tepe kazı çalışmaları sonucunda iki kültür katı ortaya çıkarılmıştır. I. Tabaka: Orta Çağ ve II. Tabaka: Orta Demir Çağı / Urartu Krallık Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Özdemir vd., 2020:3). Kazı çalışmalarında temel seviyesi korunmuş dikdörtgen planlı bir mimari yapı ortaya çıkarılmıştır. Korunan ölçüleri 29x19 m olan yapının, 2.5 m kalınlığa sahip, kuzeydoğu ve kuzeybatı rızaliteli köşeleri iyi korunmuştur. Aynı zamanda 2 m kalınlığa sahip kuzeydoğu-güneybatı uzantılı, kuzey ve güney çevre duvarı da rızalitelidir. Güney çevre duvarı üzerinde giriş ve girişin önünde taş döşeli bir alan ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapı "Konaklama İstasyonu"

¹ Murat Tepe ve Murat Höyük eserlerini çalışmamıza ve yayımlamamıza izin veren Kazı Başkanı ve Elazığ Müze Müdürü Sayın Ziya KILINÇ'a içtenlikle teşekkür ederiz. Bilimsel Danışmanlığı Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Özdemir tarafından yapılan Murat Tepe ve Murat Höyük kurtarma kazılarına gerekli izinleri verdiklerinden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz. Kazı sezonu boyunca Bakanlık Temsilcisi olarak görev yapan Elazığ Arkeoloji Müzesi uzmanlarımızdan Ergün DEMİR'e teşekkürü bir borç biliriz.

işlevi görmektedir (Özdemir vd., 2020:7). Direk ana kaya üzerine inşa edilen yapı Orta Demir Çağı/Urartu Krallık Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Ortaya çıkarılan yapı üzerinde Orta Çağ'a tarihlendirilen belirgin plan vermeyen yapı izlerine rastlanmıştır. Geç dönem mimari tabakadan alınan bir numuneye radyokarbon testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda (Tübitak-0679) M.S. 801-974 tarih aralığı elde edilmiştir. Konaklama İstasyonu üzerinde yer alan bu yapı kalıntıları hem mimari olarak yapıya zarar vermiş hem de yerleşim içerisindeki faaliyetlere ilişkin buluntuların in situ olarak ele geçmesini engellemiştir.

Murat Tepe'de yapılan çalışmalar sonucunda çok sayıda çanak, çömlek, bardak ve kapağın yanı sıra yonca ağızlı tek kulplu testi, damga izli çömlek parçası, ağırşak ve ağırlıklar da ele geçmiştir. Ayrıca obsidyen ve bronzdan bilezik, iğne, yüzük, fibula ve kemer parçası ele geçen metal buluntulardandır. Yerleşmenin güneybatı kısmında Mezar 2 olarak adlandırılan, yaklaşık 5.2x4.2 m boyutlarında dikdörtgen planlı ve tek odalı bir mekân ortaya çıkarılmıştır (Özdemir vd., 2018:87; Özdemir, 2019:736). Bu Mezar 2'in yanı sıra çalışmamızın da asıl konusu olan ve Mezar 1 olarak adlandırılan bir adet toprak mezar ele geçmiştir.

1.1. Mezar 1

Arkeolojik kazı çalışmaları sırasında, Murat Tepe II'ye ait D-9 karelağında, yarı hocker pozisyonunda bir iskelete ait kafatası kemikleri ile az sayıda kol ve bacağına ait kemikler ortaya çıkarılmıştır (Şek. 3). Mezar yapısı "Mezar 1" olarak adlandırılmıştır. Hediyeleri ile birlikte ele geçen bireyin basit toprak mezar tipinde gömüldüğü anlaşılmıştır. Toprağa açılan bir çukur içerisine yerleştirilen bireyin yüzü kuzeye dönüktür. Gömünün üst yapısı ile ilgili bir buluntu ele geçmemiştir. Mezarın bir taş mı yoksa dal ve toprak ile mi kapatıldığı konusu belirsizdir. Mezar içerisinde in situ olarak, kafatası üzerinde bir adet bronz iğne, kafatası yakınında bir adet bronz küpe, kol kemiklerinin yanında bir adet bilezik ele geçmiştir. Ayrıca kafatası yanında bir kase ve ayaklarının yanında bir çömlekcik ile dizlerinin hizasında bir adet boncuk ortaya çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra mezar yakınında mezara ait olduğu düşünülen bronz eserler de bulunmuştur. Ele geçen materyaller kafatasının yanında bulunan iğnenin bir giysiye ait olduğunu ve bedenine giysiye sarılarak gömüldüğünü düşündürmektedir.

Mezar hediyesi olarak ele geçen bronz iğne kafatası üzerindedir. Mantar başlı uç kısmı sivri ve yuvarlak kesitli olan iğnenin baş kısmının altında gövdeye geçişte yuvarlak şekilli delik bulunmaktadır (Özdemir, 2019: Şek. 2). Ele geçen iğne tümdür (Kat. No 1; Şek. 4.1). En yakın benzeri, Patnos yakınlarında bulunan Dedeli Köyü'ndeki Urartu mezarlarında kafatası üzerinde iğne bulunan gömü türü ortaya çıkarılmıştır (Öğün, 1978:667). Mezar içerisinde ele geçen bilezik oval formlu ve açık uçludur (Özdemir, 2019: Şek. 3). Oval kesitli olan bilezik uçlara doğru incelen kalın bir gövdeye sahiptir. Uçlarından biri üzerinde yivler bulunmaktadır ve tüm olarak ele geçmiştir (Kat. No 2; Şek. 4.2). Kafatası yakınında ele geçen bronz küpe, halka biçimli ve açık uçludur (Özdemir, 2019: Şek. 7). Uçları sivri olan küpe yuvarlak kesitlidir ve tümdür. (Kat. No 3; Şek. 4.3). Metal hediyelerin yanında bir adet çanak, bir adet çömlek ve bir adet boncuk ele geçmiştir. Ele geçen çömlek kahverengi hamur rengine sahiptir. Orta taşçık, kum ve saman katkılıdır. Orta pişirilmiş ve özensizdir (Şek. 4.4). Diğer pişmiş toprak buluntu olan bardak ise kahverengi hamurludur. Kum, orta taşçık ve saman katkılıdır. Orta pişirilmiştir (Şek. 4.5). Mezarda diz hizasında ortaya çıkarılan boncuk Urartuların da severek kullandığı ve yerleşimlerde yapılan çalışmalarda yoğun olarak karşımıza çıkan akiktir. Söz konusu akik, yuvarlak formlu ve tümdür (Şek. 4.6).

2. MURAT HÖYÜK

Murat Höyük, 2018 yılında yürütülen Murat Tepe kurtarma kazı çalışmaları sırasında bu makalenin yazarı tarafından keşfedilmiş ve Elazığ Müzesi Müdürlüğü tarafından 2018 yılında tescile önerilerek Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 29.08.2018 tarih ve 3303 sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak Murat (NorikII) Höyük adıyla tescillenmiştir. 2019 yılı Mayıs-Ekim ayları arasında kazı çalışmaları yapılan ve tamamlanan Murat Höyük, Murat Tepe yerleşiminin 50 m güneydoğusunda Murat Nehri kenarında yer almaktadır (Şek. 1-2). Höyükte 2019 yılı kazı çalışmaları sonucunda dört kültür tabakası tespit edilmiştir. I. Tabaka: Orta Çağ, II. Tabaka: Orta Demir Çağı, III. Tabaka: İlk Demir Çağı ve IV. Tabaka: İlk Tunç Çağı III olarak tespit edilmiştir.

Murat Höyük II. kültür katı Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı'na aittir. Yerleşimde II. Tabaka, iki evreli anıtsal bir yapı ve buna bağlı yapılar ile temsil edilmektedir. Bu anıtsal yapının kuzey-güney doğrultusunda kurulduğu ve girişinin güneyde olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ana girişten sonra iki basamakla ulaşılan ve tabanı sal taşlarıyla

döşeli bir koridorla büyük avlu/salona geçilmektedir. Avlunun tabanı sıkıştırılmış topraktır. Avludan diğer oda veya depolara geçişler bulunmaktadır. Yapının duvar kalınlıkları 2 m kadar çıkmaktadır, zemin katı neredeyse tamamen ayaktadır ve höyüğün tamamına yakın bir alanı kapsayacak şekilde yayılmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan toprak mezar, anıtsal yapının erken yapı evresinin kalın duvarları üzerinde tespit edilmiştir (Şek. 5). U-17 karelaajındaki bu toprak mezardaki küpeler, zincir parçaları, boncuklar ve bilezikler Urartu takı sanatının yerel izlerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Anıtsal yapıya bağlı kuzeydeki odalardan depolama amaçlı kullanıldığı anlaşılan bir depo yapısının içerisindeki in situ ele geçen çömleğin içerisinde karbonize olmuş buğday taneleri bulunmuştur. Karbon-14 metodu ile yaşlandırılması yapılan karbonize olmuş tohum tanesi (Tubitak-0835) M.Ö. 650-544 (2 sigma) tarihi vermiştir. Ayrıca yapılan arkeobotanik çalışmalar sonucunda bu karbonize tohumların *Triticum aestivum*/durum (EKMEKLİK/DURUM BUĞDAYI) daneleri olduğu tespit edilmiştir².

Yerleşimde, Orta Demir Çağı/Urartu dönemine ait çok sayıda sağlam pişmiş toprak kaplar, çanak çömlek parçaları, çok az sayıda damga izli çömlek ile kırmızı astarlı Urartu seramiği, kemikten süs iğnesi, taştan amulet/mühür, el taşları, alt ve üst öğütme taşları, bronzdan süs iğneleri, bilezikler, küpeler, yüzükler ve delici aletler ele geçen diğer buluntulardır. Murat Höyük'te tespit edilen toplam dört kültür katmanı dahil, yerleşimde sadece bir mezar ele geçmiştir. Urartu dönemi II. tabakaya ait olan bu toprak mezar ve hediyeleri, Murat Höyük'te yerleşim dışı gömü geleneği olduğunu göstermektedir. Bu döneme ait başka hiçbir mezar yapısı tespit edilememiştir.

2. 1. MH19 Mezar

Murat Höyük'teki kazı çalışmalarında, U-17 karelaajında, Orta Demir Çağı'na tarihlenen II. tabakaya ait bir adet toprak mezar ortaya çıkarılmıştır. Anıtsal bir yapının erken evresine ait duvarının üzerinde ortaya çıkarılan mezar "MH19 Mezar" olarak adlandırılmıştır. Ortaya çıkarılan mezar yapısının, Orta Demir Çağı'nın erken evresine ait duvar yapısı üzerinde bulunması geç evresinin mekan içine denk gelmesi açısından önem arz etmektedir. Yarı hocker tarzda kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan mezarda, bir bireye ait kafatası ve az sayıda kol ve bacak kemikleri ele geçmiştir. Mezarın üst yapısı ile ilgili bir taş, ahşap vb. buluntu ele geçmemesi, yine basitçe toprak ile kapatıldığını düşündürmektedir. Kafatası düz bir sal taşı üzerine yerleştirilmiş iskeletin yüzü güneydoğu yönüne dönüktür. Hediyeleri ile birlikte ortaya çıkarılan mezar yapısı içerisinde çok sayıda bronzdan metal eser de ele geçmiştir. Bireyin kafatasının yanında on dokuz adet bronz küpe (Kat. No 11-15) ve bir çömlekçik (Kat. No 16), kollarının yakınında dört adet bilezik (Kat. No 7-10), ve ayaklarının yanında da bir çanak (Kat. No 17) ortaya çıkarılmıştır.

Mezar hediyesi olarak bırakılan bileziklerin hepsi bronzdan yapılmıştır. Mezarda kolların yanında ele geçen dört bilezikten ilki, açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. Bileziğin açık uçlarında stilize yılan betimlemesi yer almakta, iki ucunda da gövdeye doğru yumru şeklinde çıkıntılar bulunmaktadır (Kat. No. 7; Şek. 6.7). İkinci örnek de açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. Yassılaştırılmış iki ucu stilize hayvan başı şeklinde bitirilmiştir. Uç kısımları yassı ve kalındır (Kat. No 8; Şek. 6.8). Üçüncü örnek açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. Uçlar yassı ve stilize hayvan başı şeklindedir. Sol ucun üst kısmı karışık zigzaglarla süslenmiştir. Sivrileştirilmiş uç kısmı stilize yılan başına benzemektedir (Kat. No 9; Şek. 6.9). Son örnek açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. İki uç da ejder başları ile süslenmiştir. Başlarda gözler yuvarlak formudur. Kulaklar ise üçgen olarak yapılmıştır (Kat. No 10; Şek. 6.10).

Mezar hediyesi olarak bırakılan küpelerin hepsi bronzdan yapılmıştır. Bu küpeler halka biçimli ve yuvarlak kesitlidir. Ele geçen küpeler genellikle açık uçludur ve küpelerin bir ucu sivridir (Kat. No. 11,15; Şek. 6.11,15). Diğer örneklerde uçlar birbiri üstüne giydirilmiştir. Kalın gövdeli olan örneklerde birer uçlar inceltirilmiştir (Kat. No 12-14; Şek. 6.12-14). Ortaya çıkarılan bronz küpelerin ve eserlerin tamamı tümdür. Kafatası yanında ele geçen çömlek; yuvarlak ağız kenarlı, dar boyunlu ve karına doğru genişleyen bir gövdeye sahiptir. Kırmızımsı sarı hamurlu eser, ince taşçık, kum ve mika katkılıdır (Şek. 6.16), hamurun renginde astarlıdır, iyi pişirilmiştir ve tümdür. Ayakların yanında ele geçen çanak, düzleştirilmiş ağız kenarına sahiptir. Ağızdan gövdeye geçişte bir oluk bulunmaktadır. İnce taşçık, kum ve az mika katkılı, açık kırmızı hamurludur. Hamurun renginde astarlıdır ve iyi pişirilmiştir (Şek. 6.17). MH19 Mezar'da ele geçen buluntuların yanı sıra, iskeletin yakınında bu mezara ait olduğunu düşünülen

² Murat Höyük Arkeobotanik analiz çalışmalarına, Hacettepe Üniversitesi Arkeobotanik Laboratuvarında Prof. Dr. Emel Oybak Dönmez tarafından devam edilmektedir.

bronz eserler ele geçmiştir. Bu metal eserler, yerel atölyeler tarafından üretilen Urartu dönemi takı sanatının izlerini göstermektedir³.

Urartu'da mezarlarda bireyin yaşarken kullandığı eşyalar ile birlikte gömüldüğü ve bu eşyalardan yola çıkılarak da cinsiyet ayrımı yapılabildiği bilinmektedir (Çevik, 2000:79; Yiğitpaşa, 2010:177-202; Sevin, 2012:129,131). Bu bağlamda MH19 Mezar'daki mezar hediyesi olarak bırakıldığı anlaşılan küpe ve bilezik gibi takılardan yola çıkılarak, mezara gömülenin kadın bireye ait olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Urartu'da mezar hediyelerinin genellikle deforme olarak ele geçmesine karşın (Çevik, 2000:79), MH19 Mezar buluntularının sağlam olarak ele geçmesi dikkat çekicidir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Urartu toplumu, egemenliği altına aldığı toplumlara tamamen kontrolüne alıp baskılamamış, bu toplumlara sahip oldukları gelenekleri de yorumlayarak kendi kültürleri içerisinde değerlendirmiştir. Urartular, toplum içerisinde kendi kültür birliğini sağlamıştır ancak ele geçen arkeolojik veriler Urartuların farklı topluluklardan etkilerini de açıkça göstermektedir. Mezar tiplerinin çeşitliliği ve ölü gömme biçimlerindeki farklılık bu nedenlerle açıklanabilir (Çevik, 2000:8).

Doğu Anadolu bölgesinde yaklaşık MÖ 9-7. yüzyıllar arasında güçlü bir devlet kuran Urartular üzerine yapılan arkeolojik çalışmalarda, yakarak ve doğrudan gömme olarak farklı gömü şekilleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca gömünün yapıldığı mezar tipi çeşitleri olarak şimdiye kadar altı çeşit mezar tipi tespit edilmiştir. Bunlardan kaya mezarları coğrafyaya da bağlı olarak en fazla gördüğümüz mezar tipidir. Halkın kullandığı ve daha yaygın olduğu düşünülen ama araştırmaların azlığı nedeniyle sayı olarak daha az karşımıza çıkan mezarlar ise toprak mezarlardır. Genellikle halk mezarı olarak adlandırılan mezarlar basit olarak açılan çukurlara cesedin gömülmesi şeklinde karşılaşılmaktadır. Murat Tepe ve Murat Höyük'te ele geçen örnekler de basit toprak mezarıdır. Yarı hocker tarzda yapılmış olan gömüler oldukça tahrip edilmiştir. Mezarlarda bulunan gömülerde bir yön birliği bulunmamaktadır. Bulunan mezarların üst örtüsü ile ilgili bir bilgi ele geçmemiştir.

Murat Tepe ve Murat Höyük'te ele geçen toprak mezarlar, ölü armağanları içermektedir. Urartularda ölümden sonraki yaşama bağlı olarak birçok mezar hediyesi karşımıza çıkmaktadır. Bireyler genellikle kullandıkları eşyalar ile birlikte gömülmektedir. Tek gömünün yapıldığı örneklerde ise gömülen kişinin ekonomik durumuna bağlı olarak da örnekler karşımıza çıkmaktadır. Manevi olarak da anlamların yüklendiği takıların ölü hediyesi olarak bırakılması da önemlidir.

Mezar 1 ve MH 19 mezarında in situ olarak metal eserler ve pişmiş toprak eserler birlikte ele geçmiştir. Pişmiş toprak olarak karşımıza çanak ve çömlekler çıkmaktadır. İki mezar yapısında da çanak ve çömlek olmak üzere iğner adet eser bulunmuştur. Mezarlardan elde edilen metal eserler bronzdan iğne, bilezik ve küpedir.

Özellikle metal işleme konusunda usta olan Urartular madeni işlemek için farklı teknikler kullanmışlardır. Sosyal yaşamın bir parçası olan takılar hem dönemin sanat anlayışını göstermesi hem de sosyal statü açısından önemlidir (Ulusman, 1991:1). Metal eserler olan takılar, yoğun olarak mezar buluntusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın konusu olan toprak mezarlar içerisinde de buluntu olarak ele geçen metal eserler oldukça önemlidir.

Urartu metalürjisinde değişik tipte iğneler karşımıza çıkmaktadır. Bunlar genellikle mezar hediyeleridir (Belli, 2010; Belli ve Kavaklı, 2001:375; Çavuşoğlu, 2011; 2015; Çilingiroğlu, 1997; Köroğlu ve Konyar, 2008:142-143, Fig. 7-8; Sevin ve Kavaklı, 1995:340; 1996: 10, Res. 21/7; Sevin vd., 2000:425, Çizim 9: 5,6; Yiğitpaşa, 2010:199, Res. 2a-b; Yiğitpaşa, 2011:146, Res. 14b, Çiz. 3; Yiğitpaşa ve Can, 2017:249, Kat. No 9-10). Mezar hediyeleri, bitkisel ve geometrik şekillerin yanında çeşitli hayvan başları ve figürler ile dekore edilmişlerdir (Yıldırım, 1989:1). Mezar 1 buluntusu iğne, Urartu bronz işçiliğinin yerel üretim örneklerinden biridir. İğnenin yanı sıra açık uçlu ve uçları stilize hayvan başları ile süslenmiş bilezikler ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan küpeler ise açık uçlu ve uçları birbiri üzerine giydirilmiş şekildedir. Ele geçen metal eserlerin tamamı bronzdur ve tümdür.

³ Murat Tepe ve Murat Höyük'te ele geçen bütün metal eserlerin hammadde ve üretim teknolojileri üzerine detaylı arkeometrik analiz çalışmaları COBILTUM, Arkeometri Laboratuvarı'ndan Dr. Öğr. Üyesi Ümit Güder tarafından yapılmaktadır.

Murat Tepe’de Mezar 1’in yanı sıra Urartu dönemine ait bir adet mezar (Mezar 2) daha ortaya çıkarılmıştır. Murat Höyük’te ise MH19 Mezar dışında başka bir gömüye rastlanmamıştır. Murat Höyük yerleşiminde yapılan çalışmalarda, höyüğün yaklaşık %70’lik kısmı, Murat Tepe’nin ise tamamı ortaya çıkarılmıştır. Ancak Murat Tepe’de iki, Murat Höyük’te ise bir adet gömü ile karşılaşmıştır. Bu kapsamda Murat Tepe ve Murat Höyük’te yerleşim dışı gömünün olduğunu göstermektedir.

Urartu’da genellikle gömülerin mezar hediyelerinden yola çıkılarak cinsiyet ayrımı yapıldığı bilinmektedir. Ancak takıların hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanıldığı düşüncesine dayanarak, cinsiyet ayrımı yapılmasının zor olduğu da tartışma konusudur. Murat Tepe ve Murat Höyük toprak mezarlarında ele geçen boncuk, bronzdan iğne, bilezik ve küpe gibi takılardan oluşan buluntulardan yola çıkılarak, bu mezarların kadın bireylere ait olduğu söylenebilir. 2018 ve 2019 yılında, Bingöl’ün ilk arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan bu yeni iki toprak mezarın, hem Urartu dönemi mezar ve ölü gömme geleneğini yansıtmaları hem de yerel metal üretim teknolojisi bakımından Urartu Arkeolojisine yeni katkılar sağlayacağı hedeflenmektedir⁴.

KATALOG

1. İğne (Şek. 4.1)

D-9 Karelaji. (D9/0002/V/09), Bronz. Mantar başı biçimli, sivri uçlu ve yuvarlak kesitlidir. Baş kısmının altında gövdeye geçişte delik kısmı bulunur. İğnenin ip deliği/gözlü kısmı yuvarlak şekillidir. Tümdür (Uz.: 10 cm, Kal.: 0.3 cm, Delik Çapı: 0.2 cm, Ağırl.: 7 gr.).

2. Bilezik (Şek. 4.2)

D-9 Karelaji. (D9/0002/V/03), Bronz. Oval biçimli, açıklı uçlu ve oval kesitlidir. Kalın gövde uçlara doğru inceltilmiş, uçlardan biri üzerinde yivler bulunur. Tümdür (Çap: 6.2 cm, Kal.: 0.9 cm, Ağırl.: 50 gr.)

3. Küpe (Şek. 4.3)

D-9 Karelaji. (D9/0002/V/04), Bronz. Halka biçimli açık uçlu küpenin uçları sivriltilerek sonlandırılmıştır. Yuvarlak kesitli küpe tümdür (Çap: 3.8 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 1 gr.)

4. Çömlekçik (Şek. 4.4)

D-9 Karelaji. Ağız çapı 4 cm. Rengi (7.5 YR 5/2) kahverengi hamurludur, orta pişirilmiştir. Orta taşçık, kum ve saman katkılıdır. Tümdür.

5. Çanak (Şek. 4.5)

D-9 Karelaji. Pişmiş toprak. Ağız çapı 9 cm. Rengi (7.5 YR 5/3) kahverengi hamurludur, orta pişirilmiştir. Orta taşçık, kum ve saman katkılıdır. Tümdür.

6. Boncuk (Şek. 4.6)

D-9 Karelaji. Delik çapı 0.2 cm. Yuvarlak formludur. Akik taşındandır. Tümdür.

7. Bilezik (Şek. 6.7)

U-17 Karelaji. Bronz. Açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. Bilezik genel olarak oldukça deforme olmuştur. İki ucu hayvan başları ile bitirilmiştir. Ovale yakın baş kısmı sivrileştirilmiş bir burunla tamamlanmıştır. Stilize yılanbaşı şeklindedir. İki uçta da gövdeye doğru iki ya da üç adet yuvarlak yumru şeklinde çıkıntılar bulunmaktadır. Tümdür. (İç Çap: 4.7 cm, Dış Çap: 5.4 cm, Kal.: 0.3 cm, Ağırl.: 7 gr.).

8. Bilezik (Şek. 6.8)

U-17 Karelaji. Bronz. Açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. İki ucu da yassılaştırılmıştır. İki uç stilize hayvan başı şeklinde bitirilmiştir. Başlar yassılaştırılmış, kalındır. Burun kısmı öne doğru sivridir. Tümdür. (İç Çap: 4.2 cm, Dış Çap: 4.8 cm, Kal.: 0.24 cm, Ağırl.: 6.7 gr.).

⁴ Bu makalenin dil ve anlatım yönünden redaksiyonu Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı’nda görev yapan Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM tarafından yapılmıştır. Hocamıza teşekkürü bir borç biliriz.

9. Bilezik (Şek. 6.9)

U-17 Karelajı. Bronz. Açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. Uçları yassılaştırılmıştır ve stilize hayvan başı şeklindedir. Yassı şekilde bitirilmiş sol ucun üstü karışık zigzaglarla süslenmiştir. Uç kısmı sivrileştirilmiş burun profiline sahiptir. Muhtemelen stilize yılanbaşı olarak tasarlanmıştır. Tümdür. (İç Çap: 5.3 cm, Dış Çap: 5.8 cm, Kal.: 0.3 cm, Ağırl.: 8.3 gr.).

10. Bilezik (Şek. 6.10)

U-17 Karelajı. Bronz. Açık uçlu ve yuvarlak kesitlidir. İki uç ejder başları ile süslenmiştir. Başlarda göz yuvarlak formulu ve belirgindir. Kulaklar üçgen formulu işlenmiştir. Tümdür. (İç Çap: 4.6 cm, Dış Çap: 5.1 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 9.32 gr.).

11. Küpe (Şek. 6.11)

U-17 Karelajı. Bronz. İki ucu açık olan küpe halka formudur. Yuvarlak kesitlidir. Uçlardan biri küt bırakılmıştır. Diğer uç sivridir. Tümdür. (İç Çap: 0.9 cm, Dış Çap: 1.2 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 1.3 gr.).

12. Küpe (Şek. 6.12)

U-17 Karelajı. Bronz. Halka formulu ve yuvarlak kesitlidir. Uçları birbiri üstüne giydirilmiştir. Bir ucu inceltilmiştir. Tümdür. (İç Çap: 0.8 cm, Dış Çap: 1.3 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 0.5 gr.).

13. Küpe (Şek. 6.13)

U-17 Karelajı. Bronz. Halka formulu ve yuvarlak kesitlidir. Uçları birbiri üstüne giydirilmiştir. Bir ucu inceltilmiştir. Tümdür. (İç Çap: 0.6 cm, Dış Çap: 1 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 0.35 gr.).

14. Küpe (Şek. 6.14)

U-17 Karelajı. Bronz. Halka formudur ve yuvarlak kesitlidir. Gövdesi kalındır ve uçlara doğru incelmektedir. Uçlar birbiri üstüne giydirilmiştir ve bir ucu sivridir. Tümdür. (İç Çap: 1 cm, Dış Çap: 1.5 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 0.5 gr.).

15. Küpe (Şek. 6.15)

U-17 Karelajı. Bronz. Halka formulu küpe yuvarlak kesitlidir ve iki ucu açıktır. Gövdesi kalındır ve uçlara doğru inceltilmiştir. Uçlardan biri sivridir. Tümdür. (İç Çap: 0.8 cm, Dış Çap: 1.3 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağırl.: 0.5 gr.).

16. Çömlek (Şek. 6.16)

U-17 Karelajı. Ağız çapı 3 cm, iyi pişirilmiş, Rengi (7.5 YR 7/8) kırmızımsı sarı hamurlu, hamurun renginde astarlı, ince taşçık, kum ve az mika katkılıdır. Tümdür.

17. Çanak (Şek. 6.17)

U-17 Karelajı. Ağız çapı 13.5 cm, iyi pişirilmiş. Rengi (2.5 YR 6/8) açık kırmızı hamurlu, hamurun renginde astarlı, ince taşçık ve kum katkılı, az mika katkılıdır. Tümlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Beli, O. (2010). *Urartu Takıları*, İstanbul.
- Belli, O. ve Kavaklı, E. (2001). "1999 Yılı Van-Yonca Tepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 369-384.
- Çavuşoğlu, R. (2011). "Urartu Takıları", *Urartu Doğu'da Değişim Transformation in the East*, (Ed: K.Köroğlu ve E.Konyar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 250-265.
- Çavuşoğlu, R. (2015). "Van-Kalecik Nekropolü'nden Urartu Takıları", *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildirileri II*, (Ed: M.Işıklı ve B.Can), Cambridge Scholars Publishing, UK, 229-241.
- Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir.
- Çilingiroğlu, A. (2012). "Dilkaya Höyüğü", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 78-93.
- Danışmaz, H. (2019). "Tunceli-Anbar Fortress and the Urartian Multi-Roomed Rock-Cut Tomb", *Anatolica*, XLV, 121-130.
- Konyar, E. (2011). "Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri", *URARTU: Doğuda Değişim*, (Ed: K.Köroğlu ve E.Konyar), İstanbul: 206-231.
- Köroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul.
- Köroğlu, K. (2008). "Urartu kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni" *Arkeoloji ve Sanat*, 127, 21-38.
- Köroğlu, K. ve Konyar, E. (2008). "Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin", *ANES* 45, 123-146.
- Öğün, B. (1973). "Die urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, (Ed: E.Akurgal), Ankara, 61-67.
- Öğün, B. (1978). "Die Urartaäischen Bestattungsbrauche", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976*, (Ed: S.Şahin, E.Schwertheim ve J.Wagner), Leiden: E.J. Brill, Lieden, 639-678.
- Özdemir, A., Kılınç, Z., Ağtaş, Y., Demir, E., Tofur, M., Aydın, B. ve Kan, E. (2018). "2018 Yılı Murat (Norik) Höyük Kazı Çalışmaları: Ön Değerlendirmeler", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, V/2, 83-94.
- Özdemir, A. (2019). "Murat Tepe'den Ele Geçen Urartu Dönemi Metal Eserleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/18, 731-749.
- Özdemir, A., Kılınç, Z. ve Ağtaş, Y. (2020). "Aşağı Kaleköy Barajı Projesi/2018 Yılı Murat Tepe Kurtarma Kazısı", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 1-14.
- Özgüç, T. (1969). *Altıntepe II: Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler- Tombs, Storehouse and Ivories*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sevin, V. (1986). "Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar", *Anadolu Araştırmaları*, X, 329-350.
- Sevin, V. (1987). "Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzev Araştırması 1985", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 279-300.
- Sevin, V. (1988). "Elazığ-Bingöl İlleri Yüzev Araştırması 1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 1-44.
- Sevin, V. (1989). "Elazığ-Bingöl Yüzev Araştırması 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 451-500.
- Sevin, V. (2012). *Van Kalesi Urartu Kral Mezarları ve Altıntepe Halk Mezarlığı*, İstanbul.
- Sevin, V. ve Kavaklı, E. (1994). "Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993", *1995, Kazı Sonuçları Toplantısı* 16/1, 331-350.
- Sevin, V., Özfırat, A. ve Kavaklı, E. (2000). "1997-1998 Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 21/1, 421-434.
- Tonbul, S. (1990). "Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 329-352.

- Ulusman, L. (1991). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Urartu Dönemi Madeni Takılar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, R. (1989). *Urartu İğneleri*, Ankara.
- Yiğitpaşa, D. (2010). "Urartu Ölü gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", *Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 177-202.
- Yiğitpaşa, D. (2011). "Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Sunu Kapları", *Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26, 111-154.
- Yiğitpaşa, D. (2016a). "Tuşpa/Altıntepe Halk Mezarlığı Ve Çanak Çömleği", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5/21, 409-434.
- Yiğitpaşa, D. (2016b). "Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42, 999-1018.
- Yiğitpaşa, D. (2016c). "Arkeolojik Veriler ve Erzurum-Van Müzeleri Buluntuları Işığında Urartu Madeni Pazubentleri (Kolçakları)", *Arkeoloji ve Sanat*, 153, 59-68.
- Yiğitpaşa, D. ve Can, S. (2017). "Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Urartu Metal Eseri", *Mustafa Kemal Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/37, 240-260.

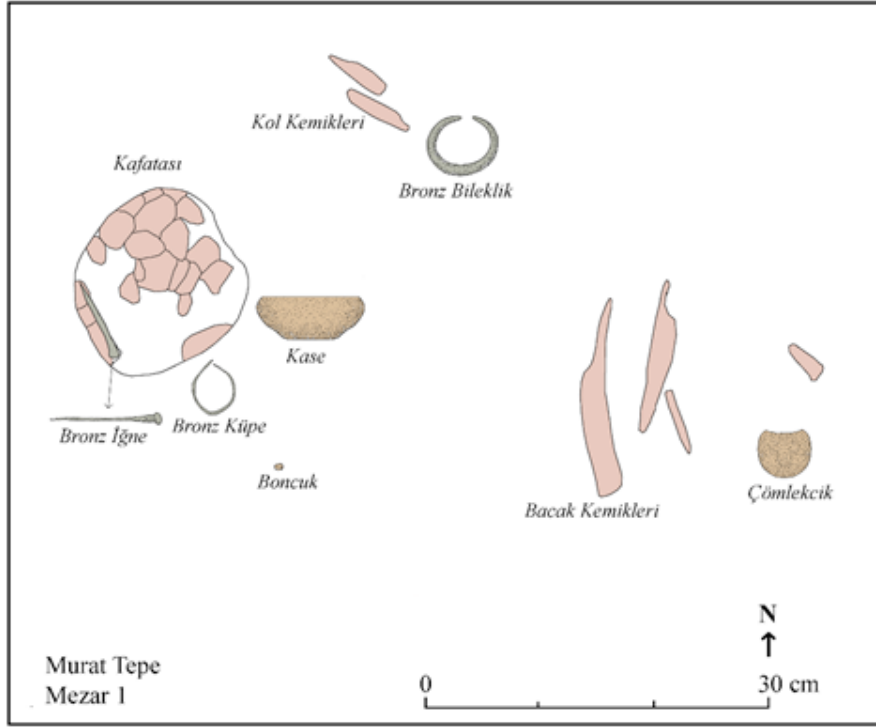
ŞEKİLLER

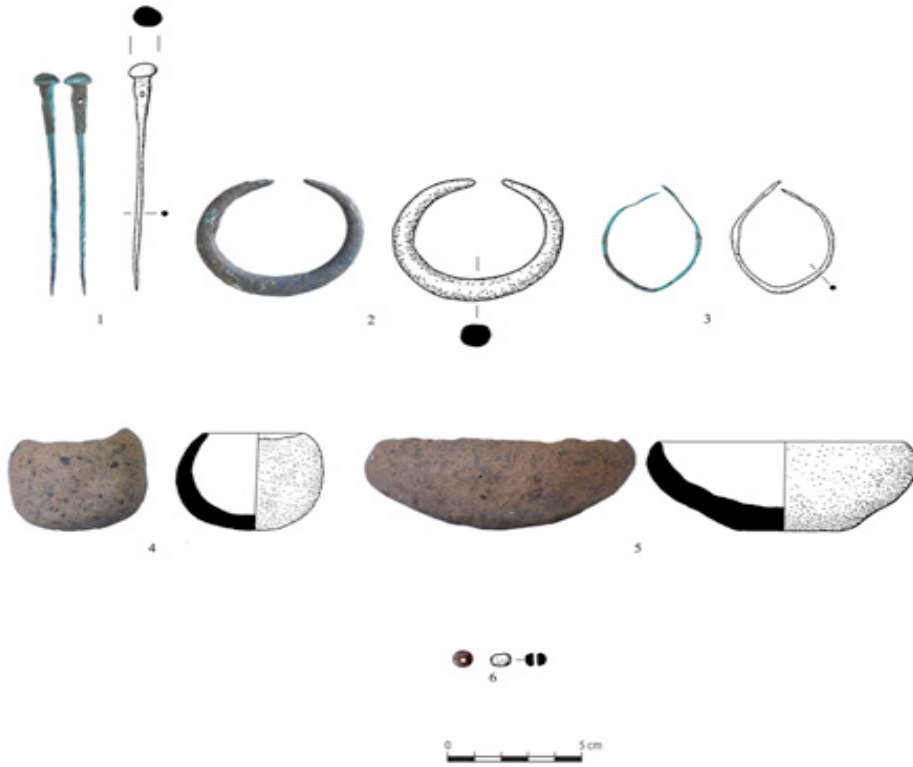
Şekil 1: Doğu Anadolu'da Murat Tepe ve Murat Höyük'ün Konumu ve Demir Çağı'na Ait Bazı Merkezler (Danışmaz 2019: Fig 1'den uyarlanmıştır).

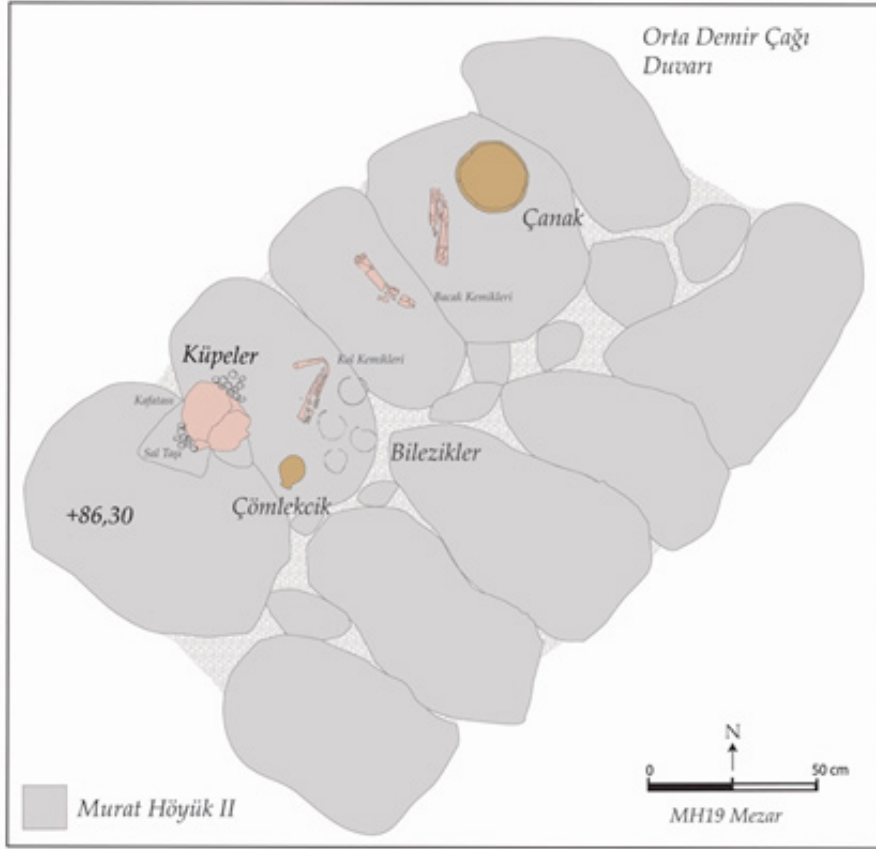
Şekil 2: Murat Nehri kenarındaki Murat Höyük (solda) ve Murat Tepe'nin (sağda) havadan genel görünüşleri.

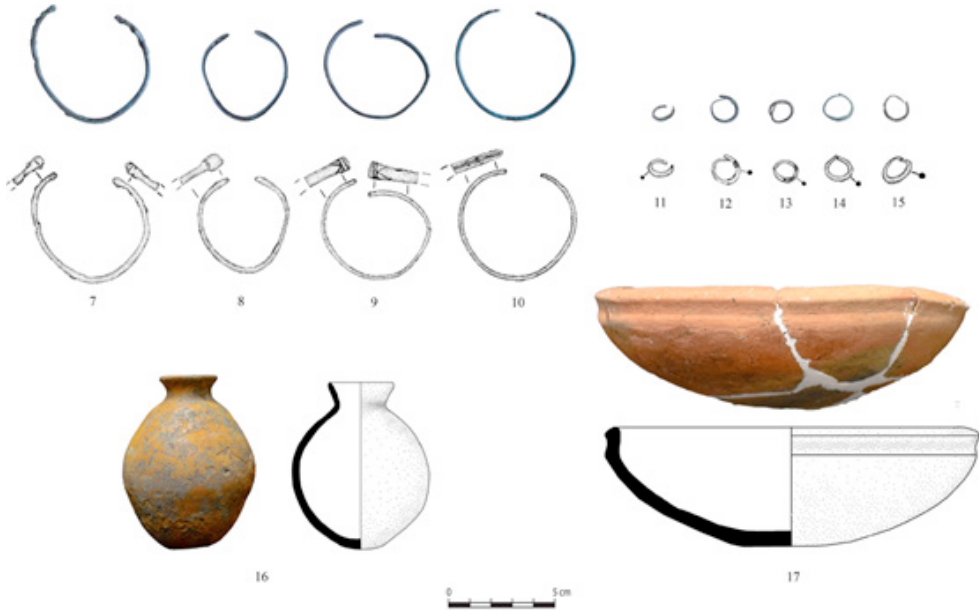
Şekil 3: Murat Tepe II, Mezar 1 basit toprak gömü ve hediyeleri.

Şekil 4: Murat Tepe II, Mezar 1 basit toprak gömü mezar hediyeleri; Bronz Süs İğnesi (1), Bronz Bileklik (2), Bronz Küpe (3), Çömlekcik (4), Kase (5) ve Boncuk (6).

Şekil 5: Murat Höyük II, MH19 Mezar basit toprak gömü ve hediyeleri.

Şekil 6: Murat Höyük II, MH19 Mezar basit toprak gömü mezar hediyeleri; Bronz Bilezikler (7-10), Bronz Küpeler (11-15), Çömlekcik (16) ve Çanak (17).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Çamlı, A. Y. (2021). "Was The Irrational Management System Why The Ottoman Did Not Adopt Capitalism?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 15-25..

WAS THE IRRATIONAL MANAGEMENT SYSTEM OF GOVERNANCE THE REASON WHY THE OTTOMAN DID NOT ADOPT CAPITALISM?

Ahmet Yavuz ÇAMLI*

Abstract

Western societies achieve unprecedented economic growth in the 19th century. On the other hand, The Ottomans become a state in which economic, political and financial crises have become chronic. Western societies make an economic leap by successfully internalizing modern capitalism. The Ottomans resisted maintaining their traditional mentality. It is claimed that the idea of irrational management lies behind the Ottoman not transitioning to capitalism. According to Weber, this irrational rule of the Ottoman State is expressed in patrimonialism. This study aims to search for the reason why the Ottomans did not transition to capitalism. Was the Ottoman understanding of management irrational as claimed? According to the result, the Ottoman State never wanted to convert to capitalism. The management thought of the Ottomans originated from Islamic law. Considering the management principles, it can be argued that the Ottoman State had a unique rational mindset.

Keywords: *Capitalism, Ottoman Management, Rationality, Patrimonialism, Weber.*

OSMANLI'NIN KAPİTALİZMİ BENİMSEMEMESİNİN NEDENİ İRRASYONEL YÖNETİM SİSTEMİ MİYDİ?

Öz

Batı toplumları, 19. yüzyılda daha önce görülmemiş bir ekonomik büyüme gerçekleştirirler. Osmanlı ise bu süreçte iktisadi, siyasi ve mali buhranların adeta kronikleştiği bir devlet haline gelir. Batı toplumları modern kapitalizmi başarılı bir şekilde içselleştirerek ekonomik sıçrama yapar. Osmanlı ise geleneksel zihniyetini korumak için direniş gösterir. Osmanlı'nın kapitalizme geçiş yapmamasının arka planında irrasyonel yönetim düşüncesinin bulunduğu öne sürülür. Weber'e göre Osmanlı'nın bu irrasyonel yönetimi patrimonializmle ifade edilir. Bu çalışmanın amacı ise Osmanlı'nın kapitalizme geçiş yapmamasının nedenini araştırmaktır. İddia edildiği üzere Osmanlı'nın yönetim anlayışı akıl dışı mıydı? Elde edilen sonuca göre Osmanlı hiçbir zaman kapitalizme geçmek istememiştir. Zira Osmanlı'nın yönetim düşüncesi İslam hukuku kaynaklıdır. Yönetim ilke ve değerleri, kapitalizmin özünde bulunan kapitalist değerlerle karşıtlık içermektedir. Yönetim ilkelerine bakıldığında Osmanlı'nın kendine özgü rasyonel bir düşünce yapısına sahip olduğu öne sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: *Kapitalizm, Osmanlı Yönetimi, Rasyonellik, Patrimonializm, Weber.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, MANİSA.
e-posta: ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-0746-9755>)

1. INTRODUCTION

Capitalism is expressed as the economic and political system that emerges as a result of the economic and political system breaking away from the socio-cultural system. In pre-modern times, the socio-cultural system is a resource that generates legitimacy for all other areas such as the political and economic system. All religious, moral, cultural and traditional principles and values are representatives of the socio-cultural system. With capitalism, which expresses modernization, the socio-cultural system loses its meaning-generating function. The political system and the economic system begin to operate in new and in their own form. In the legitimacy areas of the sub-branches that make up the social organization, religious and moral principles are made obsolete. Instead, secular principles are substituted. Capitalism colonizes fields such as economics and science, politics, law, judiciary, lifestyle, education and arts. In capitalist formation, the entire system is built on a secular ground. Money and power establish excessive control over the individual, society, and social systems.

Capitalism can be mentioned with many different features and qualities. However, its most defining feature is the concentration of the factors of production in the hands of the bourgeois class acting with the drive of goal-rational action. As it is known, two important elements of institutionalization of purposeful-rationality in the 18th century are the capitalist economy and modern state. In other words, the gathering of material means of production in the hands of entrepreneurs or leaders acting purposefully-rationally started a new era. During this period, all employees were separated from material working tools. In other words, workers were separated from material means of production, soldiers from combat tools, civil servants from management tools, assistants from laboratories and research tools, and financiers from financial instruments, and their management and ownership passed under the control of entrepreneurs or managers acting purposefully-rationally. The monopolization of ownership of these material means is the necessary condition for purposeful-rational action. The process of determining the management in the bureaucratic state according to the laws and regulations issued within the framework of rational principles has a close relationship with the modern capitalist development process. Modern capitalist enterprise is primarily based on accountability. In order to survive, the capitalist system needs constant general legal norms and a rationally calculated management system, at least similar to the performance expected of a machine. Based on this fact, Weber lists the basic characteristics of modern capitalism as a) Rational capital accounting, b) Freedom of markets, c) A reliable legal system, d) Freedom of labour, and e) Commercialization of economic life. Weber (1993), p. 66-69; Jean BAECHLER, *The Origins of Capitalism*, Translated by: Ali M. Kılıçbay, Ankara: Image Publishing House, 1994, p. 48

Capitalist development is used in a different sense than capitalism. This concept indicates a stage of socio-economic development that depends on rationalization. Accordingly, the mind is at the forefront in decisions taken in sectors such as industry, trade and agriculture. Economic activities are carried out for rational purposes. Production is done with the most efficient means. Production is made for the market. Division of labour and specialization gain importance. Money economy spreads. Trade volume expands. Capital is transferred to efficient investments. Self-employment is supported. Financial principles and methods are determined rationally.

Weber is one of the thinkers who dealt with capitalism from the broadest perspective. He sees the development process of capitalism as a process of rationalization in general. In this process, according to him, all fields such as management, law, economy, art, science and religion are determined by purpose-rational principles. Weber sees them as historical processes specific to Western societies only. In addition, Weber examines why non-Western societies cannot make the transition to modern capitalism.

According to Weber, there are many reasons why the Ottomans could not reach modern capitalism. Criticisms are made under headings such as the judicial system, economic system, legal system, and world view. It is emphasized that the management system is irrational from the broadest perspective. So really, why did the Ottomans fail to achieve modern capitalism? Was it the administrative system that allegedly caused the Ottomans to fail? Or the right question to be asked is "Did the Ottoman want to transition to capitalism?" It is a fact that the Ottomans failed in capitalism. Unlike Western societies, it does not contain the conditions that will pass to modern capitalism. The main issue is, as alleged, the Ottoman Empire was not able to transition to capitalism due to an irrational administrative system? Is the management system really irrational? These

and similar questions will be tried to be answered objectively. The research will be within the framework of the management system, not around the economic system. Although it is related to capitalism, its focus is on the management system. Since the management system is a very comprehensive subject, only management principles will be investigated. In addition, since the main lines of Ottoman rule were formed in the classical period, this period will be taken as a basis.

2. CLAIMS ON THE IRRATIONALITY OF THE OTTOMAN MANAGEMENT SYSTEM

According to Weber, the Ottoman state is a structure governed by oppressive sultans. In this structure, the sultans exploit the whole society for their soulful ambitions. Weber calls this system "sultanism". Sultanism is the crystallized form of irrationality. According to him, the sultan is the only absolute authority for this most advanced variation of patrimonialism (Weber, 1978: 279; Turner, 1997: 217, 300). He has servants and slave soldiers loyal to him. The relationship between the Sultan and his servants is based on personal loyalty. Sultan has absolute right over them (Turner, 1997: 21; Curtis, 2009: 271-272). However, the sultan does not obtain this special position as a result of social consensus. He sees this as an innate right in himself. The Sultan uses his arbitrariness limitlessly with this irrational legitimacy. It controls the political process without being bound by a rational and official administrative code. Uncertainty prevails in all activities of the sultan. It directs every political activity in a way that increases its personal interests. Legislative, executive and judicial acts are legitimate only with his or her consent. He creates a patrimonial family of servants who swear allegiance to him. He thinks that in this way he can maintain the administration of vast territories and the army. These elite servants, with different privileges, follow the arbitrary orders of the central authority to the letter. The term of office of patrimonial servants is uncertain. It parallels their obedience to orders. There is no legal procedure for appointment, promotion or dismissal. Failure to fulfill the personal and arbitrary orders of the sultan is perceived as disobeying authority. This revolt can often have serious consequences. Disruptions in duty are never tolerated and punished mercilessly. There is no justice in such a system. People cannot claim their rights (Weber, 2012b: 348). As will be noted, Ottoman society in Weber's perspective is under the direction of a militarist administrative structure. The Sultan wants to constantly increase his arbitrariness by following a colonial and expansionist policy. For this, he has to create a very strong army and keep it alive continuously. A large army of hired soldiers, slaves, volunteers and the people needs. Resources across the country are irrationally wasted in order to meet the military's expenses such as food, ammunition, equipment, daily wages and salaries (Weber, 1978: 1081). The people, who do not actually participate in the war, work with all their might to provide one of the expense items of the army. As a result, the sultan becomes increasingly dependent on the tools of imperial politics. On the other hand, the survival of a huge military system requires the efficient and complete maintenance of the resources that provide revenue for the treasury. Spoils constitute the biggest share of treasury revenues (Turner, 1997: 39-43, 294).

A patrimonial state is fed by many such irrational financial resources. The main sources are the gain of the people who were seized by force, the tributes collected from the colonies, the gifts from other heads of state, the tributes paid by the autonomous administrations at regular intervals, and the taxes that were taken from the people in times of war. Therefore, the occupancy rate of the treasury and the success of the patrimonial army follow a parallel course. Likewise, the most strategic forces of the sultan are these two phenomena (Turner, 1997: 294).

Another feature of the despotic rule is that it does not accept the private property. As is known, the livelihood of the patrimonial society is based on agricultural activities. The only value in the hands of the farmer was land. But the ownership of the land also belongs to the state. Since the sole owner of the country is the sultan, the ownership of the agricultural lands also belongs to the sultan. The Sultan allocates these lands to his patrimonial servants according to his services. After a minimum amount is given to the farmer as a processing share, the remaining product is retained by the sultan and his men. In other words, according to Weber, the sweat and effort of the people are used in the financing of the personal and arbitrary expenditures of the patrimonial administration (Turner, 1997: 221, 223).

In the Ottoman political life, the sultan protected stability as long as the privileged group could keep the various frequency groups in balance. These groups are scientific class, military sector and popular organizations

(Turner, 1997: 185). Despite this, stability never seems to last long. Political chaos prevails constantly. Sultan constantly uses brute force. Factors such as the attacks of the enemy state, the revolt of the power centres in the country as soon as they find the opportunity, and the rentier demands of the interest groups are effective (Turner, 1997: 39, 294). As a result, according to Weber, the Ottoman administration is a despotic administration. There is no legal or moral principle that this administration takes as an example. As a result, country resources are used to cover the arbitrary and military expenses of the sultan. Therefore, there is no accumulation of capital. Land ownership also belongs to the sultan. Large segments of peasants survive on a low income. Income distribution injustice is at an extreme. There is no rational legal system. Therefore, the possibility of the economy to evolve to the stage of rational capitalism is blocked.

3. REFLECTION OF IRRATIONAL MINDSET ON ECONOMY

The situation can be understood more clearly when looking at the Ottoman economy. There are no managers, personnel or workers with technical knowledge in the field of economics. There is no predetermined fee mechanism. Since the Sultan and his staff act arbitrarily, there is no rational process. The market and trade are intervened arbitrarily. Accordingly, negativities such as bribery, abuse, favouritism, abuse of office, domination and cruelty become common. Specialization and division of labour are not as modern as in the West. Under these conditions, rational professional expertise areas cannot be produced in the economy. As the money economy does not develop, needs are met through barter. With an arbitrary thought focusing on rent, farmers are left to their fate. Therefore, capital accumulation is not allowed in the private sector.

According to Weber, the Ottoman economy is the field of application of the irrational and arbitrary policies of the despotic sultans. The manufacturer's products are forcibly taken away. Therefore, it is not possible to increase the welfare of the agricultural producer. Likewise, there is no legal system that secures the property and wealth of merchants. Therefore, the property or wealth of the merchant can be seized at any time. On the other hand, it is impossible for the entrepreneur to receive support and incentives. It is not possible for the tradesman or craftsman to specialize in his profession. In other words, in the Weberian perspective, the Ottoman economy is the personal domain of the sultan with its general appearance. Economic activity consists of agricultural production and commercial activities in small markets to fill the personal treasure of the sultan.

4. MANAGEMENT SYSTEM AND PRINCIPLES

Above are Weber's claims on Ottoman irrationality. The extent to which these claims correspond to the facts should be revealed with an objective approach. Ottoman is a state that has preserved its existence for more than six centuries. Therefore, it is natural to experience ups and downs in administration and economy. However, talking about general rationality or irrationality requires a long study. In this study, only the management principles will be discussed and the place of the Ottomans in the rational-irrationality line will be tried to be determined.

The Ottoman State is governed by Islamic law. Both the management system and the economic system are designed by Islamic law. The Ottoman economy is an economy originating from Islam. It is not rational to comment on the Ottoman economy by ignoring Islamic principles. It is not possible for these interpretations to correspond to the truth. In order to analyze the Ottoman administration or economy properly, it is necessary to set forth the reference set of Islamic principles.

Islamic religion in micro and macro scope; It is based on an organization that encompasses its environment, society and the entire universe. It offers the elements that facilitate both this world and the hereafter to the service of humanity. This set of principles and values also applies to the state. Ottoman is also a structure governed according to Islamic principles. Whether the Ottomans are irrational or not, will be evaluated below within the framework of management principles.

"Justice" can be mentioned as a priority principle. All theology, politics and ethics books recommend that those who govern the state should be absolutely fair (Koçi Bey, 1985: 101; Tursun Bey, t.y. : 27; Nizamülmülk, 1981: 35; Aristotle, 2011: 27; Atay, 1974: 38). In this respect, it can be said that the most important factor that

makes the Ottoman Empire an Ottoman is the principle of justice. Justice prevailed in all areas of the Ottoman system. Sultans are the guardians and practitioners of this principle (İnalcık, 1965: 49). Therefore, a large-scale justice accumulation is witnessed in the Ottoman Empire. The case of Fatih Sultan Mehmed and a Greek citizen can be shown as an example of this. Judge Hızır Çelebi's decision to cut off Fatih's hand is a good example showing that justice was applied with precision (Adil, 1923, vol.12: 185-186). Sultans listen to the complaints of citizens even while they are busy with their daily affairs and hobbies. It constantly issues justice and warns local administrators. These are proofs of the value given to governing with justice (İnalcık, 2010: 123; Akdağ, 1977: 403; İnalcık, 2015b: 99). Of course, the independence of the judiciary and its trial procedures prove this (D.İ.A., c.33: 519; Bayındır, 2015: 150; Ortaylı, 1976: 95-107; Ortaylı, 1994; Arık, 1997: 2-71). On the basis of justice, the sultan cannot be expected to be despotic against the citizen. On the contrary, the attitudes of both the Sultan and the members of the Divan-ı Hümayun on this issue are extremely sensitive. It can be easily said that the principle of justice was internalized by the rulers in the Ottoman Empire, where the individual was seen as a goal, not a tool.

The principle of rationality is important for all systems, especially the management system. Islam is a religion of mind. Allah speaks of the blessing of mind that He gives people in the Quran. He encourages, recommends and commands people to use this mind for earthly and ethereal purposes (Bakara / 13, 170, 171, 242, 269; Al-i Imran / 7, 190; Maide / 58, 100; En'am / 32; Yunus / 2, 16, 42, 100; Ra'd / 4, 19; Ibrahim / 52; Nahl / 12, 67; Haj / 46; Furkan / 44; Shuara / 28; 83 Ankebut / 35, 43; Zümer / 18; Mü'min / 54; Zuhuf / 3; Casiye / 5; Mülk / 10). Therefore, the principle of rationalism is prioritized in all Islamic societies, especially in the Ottoman Empire. Accordingly, the founding and supervising team of the management style is the ulema. Ulema were the chief architect of Ottoman rationality. The phenomenon of rationality on which this founding element rigorously emphasizes shows itself mostly in the style of management (Duran, 1999: 115). On the contrary, all institutions and processes related to the Ottoman administration, which Weber and the Westerners emphasize as completely irrational, are kept as far away from irrational practices and thoughts as possible. Management thoughts, principles and values; It is protected from mystical elements such as magic, dreams, fortune telling, intuition and superstition. There are examples showing that this idea was not only applied in theory but also in practice. For example, Fatih Sultan Mehmet's relationship with the leader of the Hurufiye community is an example. Another example is the suspension of some decisions of Yavuz Sultan Selim by Sheikh al-Islam (Duran, 1999: 80-84). In other words, it can rarely be seen that irrational decisions were made in the classical period in the Ottoman Empire due to some socio-political reasons. Generally, it is known that the arbitrary, unlawful and unprincipled decisions and practices of the sultan were prevented by the ulema (D.İ.A, 2007, vol. 34: 457-458).

Weber states that in Islamic societies and the Ottoman Empire, citizens cannot get their labour compensated. Farmers are slaved to work by the sultan and his men. The producers of the producers are detained by the sultan's men. In reality, all citizens in the Ottoman tradition are entrusted to the sultan by God. This understanding is called "vediatullah". Citizens are under the protection of the sultan in accordance with the principle of patriarchy, which parallels the provision of justice. The Sultan embraces the citizens in the country as his own family. It is personally responsible for all their needs, welfare and safety. He treats the most ordinary citizen in the society in the same way as he treats his own family, regardless of whether he is a Muslim or a non-Muslim. He is just, just, merciful and compassionate (Koçi Bey, 1985: 102; Kinalızade Ahmet Efendi, t.y .: 209). This principle is meticulously emphasized in Ottoman law texts. The legitimacy of the principle of Vediatullâh is Hz. It is based on the hadith of the Prophet (pbuh) "You are all a shepherd and you are responsible for those under your command just as he is responsible for the shepherd's flock ... The statesman is also the shepherd of the people and is responsible for his righteousness" (Bukhari, Jum'a / 11). In other words, the sultan should work with all his might to present a perfect order to his people, for whom he is responsible as the head of the administration.

In other words, the approach of the Ottoman State to its citizens is extremely humane and sincere. In the Ottoman system, 'the people are not for the state; "the state is for the people" understanding prevails. This is a sign of acting with the password of serving the people to the Right. As alleged, it is out of the question for a citizen to be seen as a slave, to be ill-treated, to be forced to work or to work unwanted. Citizens are seen as a force that serves the "survival" of the Islamic state, works for it and ensures the existence of the state. In this respect, the producers are seen as benefactors. Today's understanding of "the peasant is the master of the

nation” is a reflection of this tradition. According to the principle of the benefactor, the rights of all Muslim and non-Muslim producers are protected in detail by-laws (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 8; Abdurrahman Şeref Efendi, 1985: 103; Gelibolulu Mustafa Ali, 1975: 52).

Just as the Sultan wants the safety of a member of his family, he is also responsible for the security of each of the Muslim and non-Muslim citizens. In this respect, the principle of Makasidu’s Sharia can be mentioned. Makasidu’s sharia principles can be expressed as the aims of sharia. In this context, the sultan is responsible for protecting and improving the lives of the citizens. It is responsible for protecting and developing their property. It is responsible for protecting and developing their mind. It is responsible for protecting and improving their culture and religion. It is responsible for protecting and developing their generation (D.I.A., 2003, vol. 27: 423).

According to allegations, the Sultan is the sole owner of the property in the country. The sultan is the owner of the land, the products, the throne, and the raia, in short, everything in the country. The criticism of ownership is mentioned a lot in Western sources and is not discussed in detail. However, opinions on this subject are often presented as a result of a misunderstanding. In the Islamic tradition, God is the only source of sovereignty. Not understanding this topic well creates misinterpretations. In this context, it is God who is the owner and sovereign of everything. Sultan is the caliph of God on earth. The owner of sovereignty and property is God and his caliph. Theologically, God, the creator of everything for believers, is naturally the owner of everything. Ownership in this view is related to belief, not to worldly law. This belief does not prevent people from gaining legal ownership. People can own spouse, children, home, and land throughout their lives. Ownership in this sense is practice and law (Demir, 1981: 140-144). The sultan or anyone cannot confiscate and claim ownership rights over someone else’s spouse, family, children, house, property, land, labour. Such an act is not allowed in Islam. It is seen that such acts are prohibited in the Quran (Maide / 38). In other words, the sultan does not own all the land, people and means of production in the country as Weber claims. Nizamülmülk says, “People of mukataat should know that property and ra’iyyet belong to the Sultan.” What is meant by property and ownership is the relationship of responsibility between the manager and his subject. The Sultan is empowered to manage the property and must act accordingly. The manager should look out for the safety, peace and well-being of the people living under his rule. The sultan has no right of ownership over the citizens, such as property ownership. In this respect, the claims cannot be accepted according to Islamic thought or Ottoman tradition. It is understood that according to the religion of Islam, all free people have the right to property. People can acquire their property through work and acquisition, inheritance, and grants. They can do whatever they want about those who own them (D.İ.A., 1996, vol. 14: 516). Operations such as the expropriation of private properties by the administrators are directly related to the public interest as in today’s modern law. In other words, administrators can expropriate private properties with public benefit within the framework of the law (Armağan, 1992: 163-168; Barkan, 1980: 288; D.İ.A., 2006, vol.31: 541). However, according to the Islamic tradition, there is no gender discrimination in a property. Men or women can own property separately as free individuals (Armağan, 1992: 47-57). It is stated that the monopoly of property in gender is not welcomed with the view that “a man earns a man, a woman wins” (Nisa / 32). Accordingly, the “property separation regime” is valid in Islamic law (D.İ.A., 2002, vol.26: 129). Likewise, when the timar system is investigated, it is seen that the operation of the land ownership proceeds rationally. As a matter of fact, it is known that the statutes were prepared meticulously without leaving any room for arbitrariness (Albayrak, t.y. : 32-234).

Another principle is the principle of consultation. As the source of the principle of consultation, the 38th verse of the Surah Sura can be cited: Referring to the verse “They carry out all their actions through consultation”, the Sultans also take the rule of the four caliphs who are exemplary rulers of the Islamic tradition. Ottoman sultans make every decision in consultation. The decision-making mechanism in the Ottoman Empire is formed by the sultan, the members of the Divan-ı Hümayun, Şeyhülislam and the ulema. According to this procedure, the sultan cannot use his authority arbitrarily in an issue related to the administration. The Sultan has the responsibility to consult primarily in the Divan-ı Hümayun during the decision-making and law-making stages or on strategic issues (Ortaylı, 2008: 210).

In-state affairs, it can be said that the final opinion is the fatwas of Sheikh al-Islam. Sheikh al-Islam is in charge of protecting the basic principles and values of the state. He never allows these principles to be violated, that is,

he does not give fatwa. A decision in which Shaykh al-Islam did not issue a fatwa cannot be enforced (Uzunçarşılı, 1973: 11; Uzunçarşılı, 1972: 495-496; Uzunçarşılı, 1941: 101; Karal, 1970: 3; Ortaylı, 2008: 202; İnalçık, 2015b: 98-99.). The statement of the famous Şeyhülislam Ebussuud Efendi, “the object that is nâ-legitimate with the order of the sultan cannot be legitimate” emphasizes this view. “All these reveal that there was certain scrupulousness in the Ottoman sultans to obey Islamic law” (Aydın, 2017a: 74).

According to the principle of mutual responsibility, there is a mutual responsibility between the ruler and the managed in the Quran. This responsibility must first be fulfilled for Li-Vechillah, that is, for the sake of Allah (Nursi, Lemalar, p.44). The mutual responsibility that emerges in line with Li-Vechillah is in a way the embodiment of the concepts of teleological ethics and deontological ethics on a common religious denominator. Manager’s responsibilities are as mentioned above. Citizens also have responsibilities towards Sultana. The most basic obligation of the citizen is obedience to the sultan who is the head of the state. Obedience is legitimized according to Islamic law based on love and tolerance. This conscientious agreement, achieved with mutual and divine consent, is one of the most important characteristics of Islamic states (Koçi Bey, 1985: 59; İnalçık, 1965: 52; Tursun Bey, t.y. : 22, 24). Besides, the authority in the Ottoman Empire; It meets in his office, not in the person of the sultan. “Obedience to the Sultan or the caliph, obedience to the Prophet; Obedience to the Prophet, obedience to Allah ”(An-Nisa / 59). In other words, the citizens in the country are responsible to the sultan, and the sultan to Allah (Abu Yusuf, 1973: 28).

According to researches, another restrictive legislative principle preventing the sultans from taking arbitrary decisions in the Ottoman State (Akgündüz, 1990: 46-53). Parallel to this principle, the sultan should make every decision according to certain religious and customary procedures (Uzunçarşılı, 1973: 11). Making, interpreting and changing laws depends on certain traditions and principles. As Weber thought, every word that comes out between the sultan’s two lips is not law. Therefore, the rule of law principle is valid in the Ottoman order. It is the ulema who guarantee this (Akgündüz, 1989b: 24). As in other practices, there are Islamic traditions at the basis of the legislative process in the Ottoman Empire. In Islamic tradition, the production of laws depends on professional and scientific activities. In other words, it is revealed by expert mujtahids in the field of legal rules. Jurisprudence and comments of non-experts are never respected. In this regard, a person must first be an expert in fiqh and then in the method. The second condition is not valid without the first. In this respect, very few people have the authority to produce legal norms in the Islamic tradition (Karaman, 2013: 50-56). As it is known, the main sources of Islamic law are the Quran, Sunnah, İjma and Qiyas. It is not possible for the Quran and circumcision to cover all laws and legal regulations. Legal arrangements that do not take place directly in these two main sources may be needed. Legal arrangements are made in emerging situations depending on social developments. These are eliminated by experts in their field making case law. The comparison comes into play at this stage (Muhammed Ebu Zehra, 1986: 206). Benchmark is both intensive and healthy reasoning and highly rational actions such as empirical experimentation. In this respect, it comes into play when faced with a new situation that is not included in the Quran and Sunnah, which are the main sources of Islamic law. The mujtahid person tries to produce a rational solution by comparison individually (Karaman, 1984: 111). Legal collections such as criminal law, commercial law, civil law, administrative law, which are sub-branches of Islamic law, are generally created by comparison. In addition, it is produced through the method of maslahat (social benefit) and Muslim (seeing social good), which Hanafi jurists call secret analogy (Bilmen, t.y., vol.1: 17). Serahsi expresses consent as a mechanism to facilitate daily practice. Mujtahid bases his statement on some verses and hadiths (Serahsi, 2011, vol.10: 267). “Allah wishes for you ease, not difficulty” (Bakara / 185), “What is beneficial in your religion is ease” (Bukhari, İman / 29) and “do not make it difficult, make it easy, not hate it” (Bukhari, İlm / 12). When looking at Muslim societies, it is seen that this principle is used many times. It is claimed that Imam-i Malik said: “Ninety per cent of the Sharia is Maslahat and Istihsan.” The main societies based on the principles of Charity and Employment are the Turkish states, Ottoman society and Andalusian Umayyads established in Maverünnahr (Duran, 2017: 180). Based on this explanation, the authorities of the sultans in legislation in the Ottoman Empire can be listed as follows. They can enact Sharia provisions exactly. Sharia provisions can partially regulate and enact them in a way that their essence remains the same. They can choose any of the jurisprudence provisions and enact them. They can enact an ijtehad opinion recommended by Shaykh al-Islam or great scholars. If they have the authority, they can make case law in a situation where there is no Sharia and jurisprudence. They

can enact the solution proposal of the experts in an event on which there is no sharia and jurisprudence. They can make arrangements in some areas based on their legitimate authorities (Akgündüz, 1990: 5-87).

This and the following principles essentially constitute the subgroup of the mentioned principles related to management. The principle of "Ibadullah's Terfih-i Ahvalleri" (food) can be mentioned first. The principle of "maximizing state revenues" and "maintaining the optimum balance" can also be put forward in this direction. These are the basic principles that regulate socio-economic life. According to the subsistence principle, the Ottoman system was human-oriented. Taking human as a goal improves supply-side thinking (Tabakoğlu, 1999: 17). According to the principle known as subsistence, the sultan must meet the basic needs of every person in his subjects. It should provide them with an environment of trust, peace and prosperity. He is responsible for ensuring that they continue their lives. In this respect, it is aimed to enable people to fulfil their consumption needs in the easiest and cheapest way in the Ottoman lands. In addition, the products produced must be of human quality. Many policies are shaped on this basis (Pamuk, 2017: 143). Fulfilling subsistence requires some mandatory intervention and critical practices for a state that spans about 15 million square kilometers. Considering the geographical and technical conditions of the period, it is understood that it was not easy to act according to this principle. Thus, Ottoman rulers produce guiding, interventionist and controlling policies in socio-economic life. Thanks to the healthy functioning of this laborious organization, social welfare can be maintained by increasing it to a certain level (Genç, 2012: 48-63). This goal is successfully achieved with the grooming system. The timar system is not unique to the Ottoman Empire. This system was designed by Ottoman rationalism and the food issue was resolved without any problems for centuries.

Justice is phenomenally important in the Islamic and Ottoman tradition. Justice has a great role in the classical period Ottoman society as an ideal and model society. In this respect, justice is a phenomenon that spread to and affects every activity of the Ottoman Empire from micro to macro. The thinking of the Ottoman sultans is motivated by this essential element. Generally speaking, Ottoman codes of administration are handled within the scope of the justice department. Accordingly, justice is the dynamic that produces the strongest and lasting motivation between the state and society, and between individuals and institutions. In parallel with this, in a social organization, justice should be provided first. The state should create a strong military force to protect individuals, to rule with justice and to ensure peace. The state treasury must be full for the expenses of a large number of soldiers. The elements of the treasury that will generate income are labour and land. Financial resources become productive with the farmer's cultivation and joyfulness of the land in a safe environment. The state treats its citizens fairly in this process. In this way, the justice department is completed (Kinalızade Ali Efendi, t.y. : 282-283). Likewise, the long-term existence of a state like the Ottoman shows that it has a rational financial system (D.İ.A., 2003, vol. 27: 423).

The other principle is to Maintain Optimum Balance. Centuries' changes and experiences in the Ottoman Empire are taken as an important reference in daily life by passing through a rational filter. This accumulation is reshaped and activated according to the conditions of the period and social interest in an Islamic framework. Based on this reference, Ottoman rulers establish a unique and flexible structure. Policies, practices, measures, orders, interventions and privileges are all carried out in accordance with this system of values. With this method, the Ottomans reach the optimum balance level based on the public interest and providing partial welfare to the individual (Pamuk, 2014: 30). The needs that arise and diversify over time are met in a way that maintains this optimum level. Economic activities, institutions, policies, practices, inspections in the Ottoman Empire may differ according to time and place. The principles that form the essence of these always remain the same (D.İ.A., 2007, c.33: 525; Tabakoğlu, 2013: 85-95).

Thanks to these principles, the Ottoman Empire became one of the rare states that preserved its existence for the longest time in history. Despite the mediocre economy of the Middle Ages, the harsh conditions of the period and geography, and the troubles from the environment, the Ottoman economy successfully developed since the establishment of the state. As a result of a rational organization and a planned economy, the Ottoman Empire took its place among the strong economies of its period (Barkan, 1980: 741; Wallerstein and Tabak, 1999:203; Kaku, 2014: 333-6). In this context, existing production factors participate in the production process in the most efficient way (Duran, 1999: 33). A highly developed credit and financial organization add vitality to the

trade sector (Pamuk, 2014: 6). The liabilities of the producer are clearly stated with the legal regulations. Even in the remotest part of the countryside, the presence of central authority is felt at the highest possible level. Thus, the real operates in an environment of trust and peace not seen in Western feudalism (İnalçık, 2015a: 51). Indeed, with the implementation of the timar system, the most stable functioning of the military (Cin, 1978: 5), political (Itzkowitz, 1989: 78), economic (Barkan, 1980: 874), financial (Genç, 2012: 102) and all other institutions becomes possible income (Takaş, 1958: 331).

5. CONCLUSION

The Ottoman State is a state that has succeeded in maintaining its sovereignty in wide geography for centuries. Apart from the fact that it contains Muslim societies within itself; it has the ability to manage groups belonging to different religions, cultures and traditions under one roof with tolerance policies. In the Ottoman Empire, fields such as administration, law, economy, judiciary and legislation are built on Islamic principles and values system. In this process, it is inevitable that interactions arise in dialogues with different societies. In addition, the rulers evaluate the rational and legitimate Muslim-Turkish states before them and the traditions of the societies that ruled in the same geography. Called the classical period 14.-17. can speak of a system of four full flesh for centuries.

As a civilization built on long historical experiences, traditions and values, the Ottoman Empire has its own institution, principles and practices. For this reason, it is important to understand the system of principles and values that ensure the survival of the state. In this direction, the principles that designed the classical Ottoman administration and economic life should be known.

In this context, it is seen that the Ottoman administration was designed in a principled, systematic and rational way. Since the establishment of the state, the institutions established for management, determining policies, measures are taken, decisions made, appointments made and laws passed have rational bases. In such an atmosphere, the sultan is one of the people who use his personal will least, let alone arbitrariness, in matters related to the administration. In addition, the sultan acts with a legitimate, legal and rational understanding in the legislative, executive and judicial fields. Even though all power and authority were concentrated in its own office, it shares these powers with the subordinate authorities in a systematic and rational manner. It takes decisions on issues needed in the field of execution by consulting with bureaucrats, each of whom is an expert and authority in their field. This institution that helps Sultana in administrative matters is the Divan-ı Hümayun. In the classical period, most of the members of the Divan were from the limited class. The limited class or the ulama is in the position of "higher wisdom" in the Ottoman administration. The sultans adopt the legal-rational management principles designed by the ulema. In this respect, they are responsible for managing the state according to Sharia. Like everyone else, they are responsible before the law, from every decision they make to every step they take. Then they act with the consciousness that they will be accountable in the presence of God. On the other hand, the main source in the legislative process is Sharia. According to this, the sultan can either enact one of the shari provisions in the legislation or enact a new law within the framework of sharia. These activities are carried out with the cooperation and coordination of the sultan, the members of the Divan-ı Hümayun and the shaykh al-islam. After all, the sultan administers the state according to certain basic principles. These are the main principles such as consultation, justice, compassion, tolerance, security, freedom, and the rule of law, formed under the guidance of the ulema. It seems that the Ottoman understanding of administration is shaped by a solid framework and by the advanced scientists and information technology of the age.

However, it is a concrete fact that Ottoman society could not evolve into the capitalist stage. However, Ottoman society was not captive in a feudal structure in the rationalization process. Without adopting the capitalism system, the Ottomans show extremely successful performances on capitalist developments. It is possible to see these developments in the Ottoman society. Indeed, the values surrounding the Ottoman system are completely opposite to the values that exist in capitalism. As a result of the rationalization unique to the West, a racist, hedonist, discriminatory, confrontational, self-interested and egoist mentality emerges. These are prototypes in stark contrast to Islamic values. In the Ottoman society, which is framed by Islamic principles, all institutions and methods are built on moral, religious and rational values as much as possible. Society is not only

motivated by success and interest, but also feelings such as solidarity, sacrifice, and brotherhood. In the West, all fields of value are violated in order to gain economic and political power. It is seen that the socio-cultural system in the Ottoman Empire assumed the function of distributing legitimacy.

As a result, Ottoman society develops a system that is incompatible with feudal and patrimonial characteristics and is unique in every field. This system is organized by a high level of rationality. Since it covers a very long period, naturally, irrational practices are also witnessed from time to time. However, the so-called classical period 14-17. it can be said that the Ottoman Empire showed significant success in the socio-economic field in the century.

REFERENCES

- Akman, M. (1997). *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren, İstanbul.
- Aydın, M. A. (2017a). *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, 2. Basım, Klasik, İstanbul.
- Aydın, M. A. (2017b). *Türk Hukuk Tarihi*, 14. Basım, Beta, İstanbul.
- Aydın, M. A. (2006). "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, I, 11-21.
- Aydın, M. A. (2004). "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, 36-46.
- Aydın, M. A. (1991). "Osmanlılar: Hukukî-Adlî Yapı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 515-521.
- Bach, D. C. (2011). "Patrimonialism and Neopatrimonialism: Comparative Trajectories and Readings", *Commonwealth & Comparative Politics*, 49/3, 275-294 (DOI: 10.1080/14662043.2011.582731).
- Berki, A. H. (1978). *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye)*, Hikmet, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (t.y.). *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye, Kamusu 1. Cilt*, Bilmen, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (t.y.). *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye, Kamusu 6. Cilt*, Bilmen, İstanbul.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1989). *Türk Hukuk Tarihi I*, S.Ü., Konya.
- Curtis, M. (2009). *Orientalism and Islam, European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Duran, B. (2017). *Din ve Kapitalizm*, Lambert Academic Publishing Saarbrücken.
- Duran, B. (2002). *Akıl ve Ahlak*, 2. Baskı, Nesil, İstanbul.
- Eisenstadt, S. N. (1973). *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, Sage Publications, London, United Kingdom.
- Ekinci, E. B. (2017). *Osmanlı Hukuku*, (5. Baskı), Arı Sanat, İstanbul.
- Erdmann, G. and Ulf, E. (2007). "Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept", *Commonwealth & Comparative Politics*, 45/1, 95-119 (DOI: 10.1080/14662040601135813).
- Gedikli, F. (1998). *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İz, İstanbul.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (8. Basım), Ötüken, İstanbul.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*, Beacon Press, Boston.
- Harrington, A. (2000). "Value-Spheres or 'Validity-Spheres'?: Weber, Habermas and Modernity", *Max Weber Studies*, 1/1, 84-100.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (Ed. V. L. Menage), Oxford University Press, London.
- İnalçık, H. (2015). *Devlet-i'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I 55. Basım*, Türkiye İş Bankası Kültür, İstanbul.
- İnalçık, H. (2015b). *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Kuruluş*, (Ed. E. Ayla), Hayy İstanbul.
- İnalçık, H. (2011). *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam, Ankara.
- İnalçık, H. (2001). "Kanunnâme", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 333-337.

- İnalçık, H. (1992). "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1, 49-72.
- Kalberg, S. (1980). "Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History", *The American Journal of Sociology*, 85/5, 1145-1179.
- Karahasanoğlu, C. O. (2011). "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", *OTAM*, 29, 93-124.
- Karaman, H. (1984). *Ana hatlarıyla İslam Hukuku 1: Giriş ve Amme Hukuku*, Ensar, İstanbul.
- Karaman, H. (2013). *Fıkıh Usulü: İslam Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi*, 11. Baskı, Ensar İstanbul.
- Muhammed Ebu Zehra. (1986). *Tarih Boyunca İslam Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam I.*, (Çev. İ. E. Dal), İhya, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit, Ankara.
- Özcan, A. (1982). "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi", *İÜEFTD*, 33, 7-56.
- Özgül, O., Gül, M. F., ve Azap, E. Y. (2014). *Aksaray'ın Tek Şer'iyye Sicili*, T.B.B. ve Aksaray Barosu Ortak Yayınları, Aksaray.
- Parsons, T. (1937). *The Structure of Social Action: A Study of Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*, McGraw Hill Book Company, New York.
- Pitcher, A., Moran, M. and Johnston, M. (2009). "Rethinking Patrimonialism and Neopatrimonialism in Africa", *African Studies Review*, 52/1, 125-156 (DOI: 10.1353/arw.0.016).
- Serahsi. (2011). *Mebcut*, (Ed. M. C. Akşit), 10. Cilt, Gümüş Ev, İstanbul.
- Şatibi. (2016). *El-Muvafakat*, 5. Baskı, (Çev. M. Erdoğan), İz, İstanbul.
- Turner, B. S. (1997). *Max Weber ve İslam*, 2. Baskı, (Çev. Y. Aktay), Vadi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Weber, M. (1950). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Third Impression, (Trans. T. Parsons), Charles Scripner's Son, New York.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*, (Ed. G. Roth and C. Wittich), University of California Press, California.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*, 3. Baskı, (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.07.2020 ✓Accepted/Kabul:23.09.2020

DOI:10.30794/pausbed.769422

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ustabaş, A., Yücel, G. E. ve Acar, T. (2021). "Türkiye'nin ABD'ye Yönelik Çelik İhracatı ile Reel Döviz Kuru ve ABD Sanayi Üretim Endeksi Arasındaki İlişki: Nedensellik Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 27-39.

TÜRKİYE'NİN ABD'YE YÖNELİK ÇELİK İHRACATI İLE REEL DÖVİZ KURU VE ABD SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: NEDENSELLİK ANALİZİ

Ayfer USTABAŞ* , Gülçin Elif YÜCEL** , Tuğçe ACAR**

Öz

Çelik endüstrisi, Türkiye'nin en büyük ihracat hacmine sahip sektörleri arasında yer almasının yanı sıra otomotiv ve inşaat gibi birçok sektöre de temel girdi temin etmektedir. 2017 yılında Türkiye'nin toplam çelik ihracatının yüzde 15'i ABD'ye gerçekleştirilirken, bu oran ABD'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı korumacılık önlemleri sonrasında yüzde 3 seviyelerine kadar gerilemiştir. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ek vergilerin yanı sıra hangi faktörlerin Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatını etkilediğinin araştırılması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, 2014:01-2019:12 döneminde aylık veri seti kullanılarak, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatı ile reel döviz kuru ve ABD'nin sanayi üretim endeksi değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu amaçla analizde nedensellik ilişkisinin belirlenmesine yönelik Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'nin ABD'ye çelik ihracatı ve ABD'nin sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü nedensellik varken, reel döviz kurundan ABD sanayi üretim endeksine ve Türkiye'nin ABD'ye çelik ihracatına doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucu elde edilmiştir. Çalışmanın, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında korumacı önlemlere karşı geliştirilebilecek yeni politikaların belirlenmesi açısından önemli çıkarımları olabilir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Çelik İhracatı, Uluslararası Ticaret, Amerika Birleşik Devletleri, Reel Döviz Kuru, Sanayi Üretim Endeksi, Nedensellik.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKEY'S STEEL EXPORTS TO U.S. AND THE REAL EXCHANGE RATE AND U.S. INDUSTRIAL PRODUCTION INDEX: A CAUSALITY ANALYSIS

Abstract

The steel industry, one of Turkey's leading exporting sectors provide also main inputs for various sectors such as automotive and construction. While Turkey's total steel exports to the United States was 15 percent in 2017, this rate has decreased up to 3 percent after the protectionist measures applied by the U.S. administration against Turkey. Investigation of factors impacting Turkey's steel exports to the U.S. apart from the additional taxes that the U.S. applied to Turkey, constitutes the starting point of this study. In this context, the study aims to, using the monthly data set between 2014:01-2019:12, investigate the relationship between Turkey's steel exports to the U.S. and the real exchange rate and the U.S. industrial production index variables. For this aim, Granger causality test was used to determine the causality relationship in the analysis. According to the results obtained; we found a two-way causality between Turkey's steel exports to the U.S. and the U.S. industrial production index. Furthermore, we concluded that there is one-way causality from the real exchange rate to the U.S. industrial production index and Turkey's steel exports to the U.S. The study may have important implications for new policies that can be developed against protectionist measures, especially in the context of developing countries.

Keywords: *Turkey's Steel Export, International Trade, United States of America, Real Exchange Rate, Industrial Production Index, Causality.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman (İngilizce) Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: ayferustabas@beykent.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6882-5530>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman (Türkçe) Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: elifyucel@beykent.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5830-7588>)

***Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İİBF, İktisat (Türkçe) Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: tugceacar@beykent.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9223-0089>)

1. Giriş

Demir-çelik sektörü, imalat sanayinin temel tedarikçileri arasında yer almaktadır. Bu nedenle de bir ülkenin demir-çelik sektöründe sahip olduğu rekabet gücü söz konusu ülkenin gelişmişliğine işaret eden en önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektör geçmişten bugüne birçok sektöre girdi temin eden ve ülke ekonomileri için stratejik öneme sahip bir sektör olarak gelişimini sürdürmüştür. Sektörde üretimin büyük kısmını Asya ve Avrupa sağlarken, onları ABD izlemektedir. Demir-çelik sektörüne ABD'nin korumacılık politikaları kapsamındaki süreçte bakıldığında, ABD'de ilk olarak 2007-2008 yıllarında konut piyasasında kendini gösteren krizin küresel bir hal almasıyla birlikte globalizasyon politikalarına duyulan güvenin azalması, farklı gelişmişlik seviyelerine sahip ülkeleri korumacılık sürecine yöneltmiştir. Bu süreç ile başlayıp ticaret savaşlarına dönen kriz, yeni korumacılık önlemlerini de beraberinde getirmiştir (Ertürk, 2017:90). ABD Başkanı Trump, 2018 yılının Mart ayında ABD'nin ithal ettiği demir-çelik ve alüminyum ürünlerine yönelik tarifelerin artırılacağını açıklamıştır. Bunun arkasında, ABD'nin önemli oranda demir çelik ve alüminyum ürünleri dışarıdan satın almasının, ülkenin ulusal güvenliği açısından yarattığı tehditleri içeren ABD Ticaret Bakanlığı'nın hazırladığı soruşturmanın raporları yer almaktadır. Bazı ülkelere muafiyet tanınmasını ve bazı ülkeler için uygulanan vergi oranlarının değiştirilmesini içeren ek vergilerle ilgili 8 Mart 2018'den 19 Mayıs 2019'a dek toplam 14 başkanlık kararı yayınlanmıştır (TEPAV, 2019:1).

ABD Yönetimi, 10 Ağustos 2018'deki açıklamasında, Türkiye'den ithal edilen çeliğe yönelik tarifeleri yüzde 50'ye, alüminyuma uygulanan tarifeleri ise yüzde 20'ye çıkarmıştır. 2019 yılının Mayıs ayında, ABD Başkanı Trump, (Türkiye'den alınan çelik ürünlerinde yüzde 48, çelik ithalatının genelinde de yüzde 12 oranında bir düşüş olduğunu belirterek) Türkiye'nin ihraç ettiği çelik ürünlerine uygulanacak yüzde 50 oranındaki verginin tekrar yüzde 25'e düşürüldüğünü ilan etmiştir. Aynı açıklamada ABD Başkanı, 17 Mayıs 2019'dan itibaren geçerli olacak şekilde Türkiye'yi ABD ile yaptığı ticaret açısından vergi avantajı sağlayan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS) dâhilinde yer alan ülkeler listesinden hariç tuttuğunu duyurmuştur. Trump, bu kararının nedenini Türkiye'nin ekonomik gelişmişliğinin artış göstermiş olması açısından gelişmiş olması olarak belirtmiştir (Çopur, 2019).

Öte yandan ABD Başkanı Donald Trump, Türkiye'nin Suriye'de başlattığı askeri operasyon üzerine 15 Ekim 2019'da Türkiye'den ihraç edilen çeliğin vergi oranını yüzde 25'ten Mayıs 2019 öncesindeki düzeyi olan yüzde 50'ye çıkardığını açıklamıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye ile olan 100 milyar dolarlık bir ticaret anlaşması yapılması ile ilgili görüşmelerin de kesilmesine karar vermiştir. Operasyonda ateşkesin sağlanması üzerine, Trump 23 Ekim'de Türkiye'den ithal edilen çeliğe uygulanan vergi artışının içinde bulunduğu yaptırımları kaldırma kararını açıklamıştır. Bununla beraber, Türkiye'nin verdiği taahhütleri yerine getirmemesi halinde, çelik ve diğer ürünler üzerindeki vergilerin artırılması dâhil yaptırım uygulama hakkını saklı tuttıklarını belirtmiştir (BBC News, 2019). Son olarak, Amerikan Uluslararası Ticaret Mahkemesi, ABD Yönetiminin Türkiye'den yapılan çelik ithalatına yönelik uygulanan vergi artışının anayasalarına aykırı olduğu yönünde karar vermiştir. Türkiye Çelik İhracatçıları Birliği ise, ek vergilerden zarar gören Türkiye'deki ihracatçıların uğradığı zararın karşılanmasını talep edeceklerini açıklamıştır (Türkiye Çelik İhracatçıları Birliği, 2020).

Çelik sektörü, küresel korumacılık eğilimlerinin özellikle hedefinde bulunan sektörlerin başında gelmektedir. Bunun iki önemli sebebi bulunmaktadır. İlki, çelik sektörünün temel ekonomik faaliyetler açısından en önemli hammadde ve girdi olarak kabul edilmesidir. İkinci ise, çelik sektörünün aynı zamanda Türkiye'nin de aralarında olduğu birçok ülkenin stratejik ihracat ürünlerinden biri olmasıdır (Türkcan, 2007). Türkiye çelik endüstrisi, 13,8 milyar dolarlık ihracat değeri ile ülkemizin toplam ihracatında yüzde 7,7'lik paya sahiptir ve otomotiv, kimya ve tekstil sektörlerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır (Türkiye Çelik İhracatçıları Birliği, 2020).

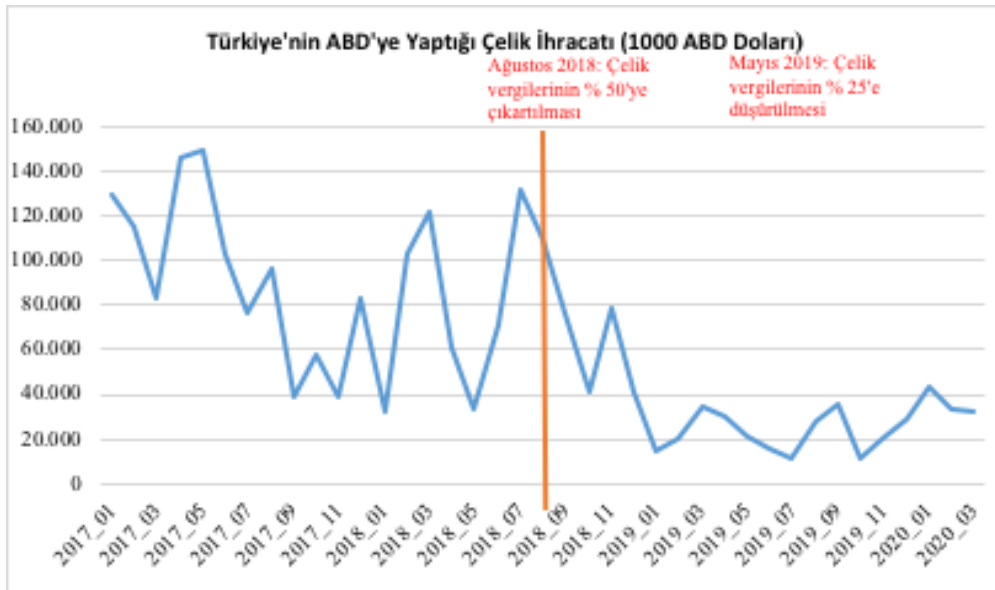
ABD Uluslararası Ticaret İdaresi'nin (International Trade Administration) Mart 2018 raporuna göre, 2017 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin çelik ithalatının yüzde altısını karşılayarak altıncı sırada yer alan Türkiye, 2019 yılının Eylül ayında on dokuzuncu sıraya gerilemiştir. ABD ise, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye'nin çelik ihracatında ilk sırada yer alırken, 2019 yılında arka sıralara gerilemiştir (International Trade Administration, 2020). ABD'ye yapılan çelik ihracatının azalması, ek vergilerin uygulandığı dönem öncesinde 2016 yılında başlamış, vergi artışlarının uygulandığı 2018-2019 döneminde ise giderek artmıştır. Bu durum, çelik ihracatımızı etkileyen ve çelik fiyatı üzerinde etkili olan diğer değişkenlerin de araştırılması gereğini ortaya koymaktadır. Literatür araştırması sonucunda reel döviz kuru ve ihracat yapılan ülkenin sanayi üretim endeksi bu talebini etkileyen unsurlar arasında ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin ABD'ye çelik ihracatını etkileyen değişkenlerin incelenmesi, hem Türkiye çelik sektörü, hem de dış ticaret dengemiz açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatı ile reel döviz kuru (ABD doları-Türk Lirası) ve ABD'nin sanayi üretim endeksi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelenmesidir. Araştırmanın ilk bölümünde, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatının yakın zamandaki gelişimi incelenmektedir. Sonraki bölümde, araştırma ile ilgili teorik çerçeve çizilmekte ve bu alanda yayınlanan diğer çalışmalara yer verilmektedir. Çalışmanın ekonometrik analiz bölümünde; Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatı ile reel döviz kuru ve ABD sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir. Son bölümde ise, ekonometrik analizin sonuçları ve gelecekteki araştırmalar için öneriler yer almaktadır.

2. Türkiye'nin ABD'ye Yaptığı Çelik İhracatı

2018 yılında 30,8 milyon ton ile dünyanın en fazla çelik ithal eden ülkesi olan ABD'nin 2019 yılı çelik ithalatı, 2018'e göre yüzde 14,9 azalarak 26,2 milyon tona düşmüştür. 2019 yılında ABD'ye en fazla çelik ihraç eden ilk 5 ülke; Kanada (yüzde 19,1), Brezilya (yüzde 18,1), Meksika (yüzde 12,7), Güney Kore (yüzde 8,8) ve Japonya (yüzde 4,3) olurken, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkenin ABD'ye yönelik çelik ihracatında önemli oranda bir azalma gözlenmiştir (International Trade Administration, 2020).

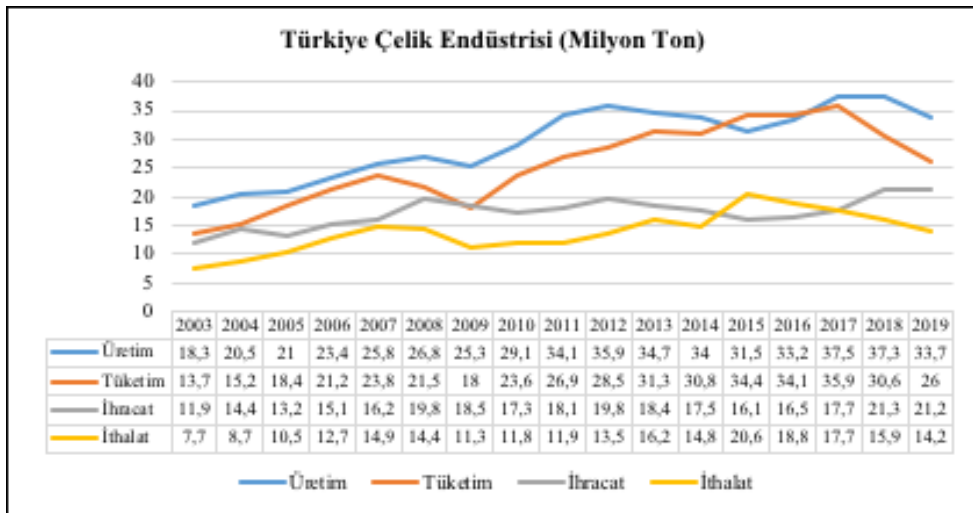
ABD, Ağustos 2018'den itibaren Türkiye'den ithal ettiği çeliğe uyguladığı ithalat vergilerini yüzde 25'ten yüzde 50'ye çıkarmış, Mayıs 2019'da ise tekrar yüzde 25'e düşürmüştür. Türkiye'nin ABD'ye olan çelik ihracatı 2018 yılında yaklaşık olarak 900 milyon dolar seviyesinde iken, 2019 yılı sonunda yüzde 70 oranında gerileyerek 271 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Şekil 1). Bunun sonucunda, Türkiye'den ABD'ye yapılan toplam ihracat içinde çelik sektörünün payı, 2018 yılı sonunda yüzde 10,8 iken, 2019 yılı sonunda yüzde 3,4'e gerilemiştir. Türkiye'nin ABD'ye yaptığı toplam çelik ihracatı 2020 yılının ilk üç ayında 2019 yılının aynı dönemine göre (68,3 milyon dolar) yüzde 59 artarak 108,6 milyona yükselmişse de bu ihracatın 2017 seviyesinden oldukça uzak olduğu gözlenmektedir (TİM, 2020).

Şekil 1. Türkiye'nin ABD'ye Yaptığı Çelik İhracatı (Bin ABD Doları)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, Erişim Tarihi: 1.06.2020

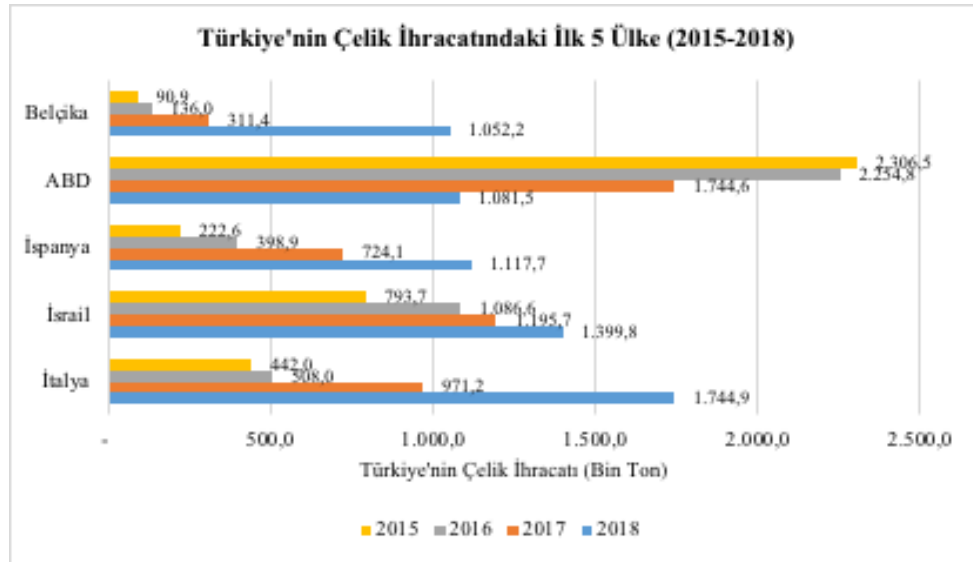
Türkiye'de çelik üretimi 2003 yılında 18,3 milyon ton iken 2017'de 37,5 milyon ton ile en yüksek noktasına erişmiş ve 2019 yılında 33,7 milyon tona gerilemiştir (Şekil 2). Dünya genelinde artan korumacılık önlemleri, Avrupa Birliği kota uygulamaları ve talep daralmaları sonucunda, Türkiye'nin çelik üretimi 2019 yılında 2018'e göre yüzde 9,6 oranında azalmıştır (Türkiye Çelik İhracatçıları Birliği, 2020).

Şekil 2. Türkiye'nin Toplam Çelik İhracatı (Milyon Ton)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, Erişim Tarihi: 10.06.2020

ABD, Türkiye'nin 2015, 2016 ve 2017 yıllarında yaptığı çelik ihracatında birinci sırada yer alırken 2018'de İtalya, İsrail ve İspanya'nın ardından dördüncü sıraya gerilemiştir (Şekil 3). Öte yandan, ABD'nin Türkiye'den yaptığı çelik ithalatının özellikle 2016 yılından beri azalmaya başladığı, 2018 yılında ise 2017 yılına göre yüzde 38 azaldığı görülmektedir. 2019 yılında bu azalma artarak devam etmiş ve bir önceki yıla göre değer olarak yüzde 70'e ulaşmıştır (International Trade Administration, 2020).

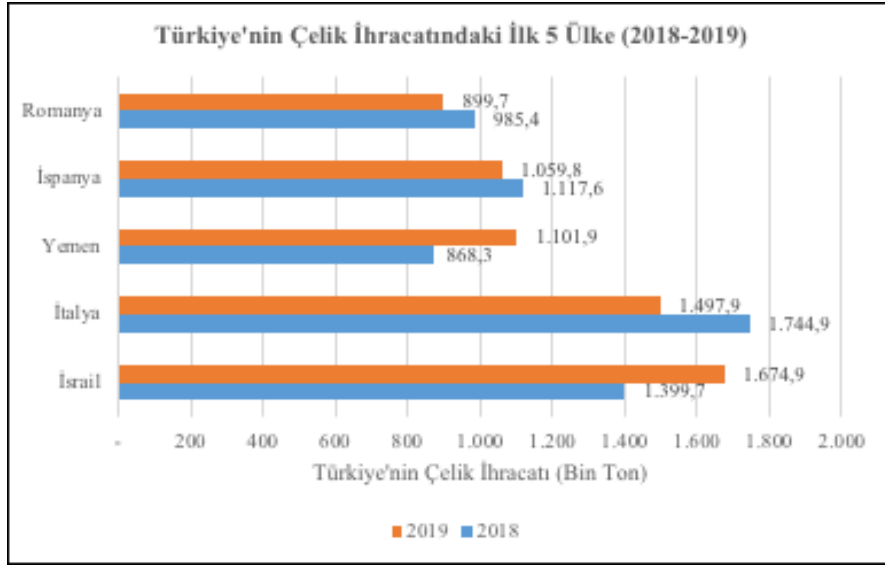

Şekil 3. Türkiye'nin En Fazla Çelik İhracatı Yaptığı İlk Beş Ülke (2015-2018)

Kaynak: International Trade Administration, Erişim Tarihi: 27.06.2020

Türkiye'nin 2018 yılındaki toplam çelik ihracatı 21,3 milyon ton iken 2019 yılında sadece yüzde 0,4 azalarak 21,2 milyon tona gerilemiştir (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020). ABD'ye yapılan çelik ihracatındaki yüzde 70'lik azalma ile kıyaslandığında bu oranın oldukça düşük olması çelik ihracatında yeni pazarlara yönelim olduğunu doğrulamaktadır. Nitekim Türkiye'nin ABD kaynaklı ek vergilerden etkilendiği 2018 ve 2019 yıllarında, çelik ihracatını İsrail, İtalya, Yemen, İspanya ve Romanya başta olmak üzere diğer AB ülkeleri ve Orta Doğu ülkelerine

yönlendirdiği ve böylece ABD’de yaşadığı pazar kaybını giderdiği görülmektedir (Şekil 4). Sonuç olarak, Türkiye’nin İsrail’e yaptığı çelik ihracatı, 2018’e göre 2019 yılında yüzde 19,6 artış gösterirken, aynı dönemde Yemen’e yapılan çelik ihracatı ise yüzde 27 oranında artmıştır (International Trade Administration, 2020).

Şekil 4. Türkiye'nin En Fazla Çelik İhracatı Yaptığı İlk Beş Ülke (2018-2019)

Kaynak: International Trade Administration, Erişim Tarihi: 27.06.2020

ABD'nin Türkiye'den çelik ithaline getirdiği ek vergilere karşılık, Türkiye misilleme olarak ABD'den yapacağı ithalata uygulanmak üzere belirlediği ürün gruplarında ek vergiler getirmiştir. Bu kapsamda, ABD'nin 13 Ağustos 2018'den başlayarak Türkiye'den ithal ettiği demir çelik ürünlerine yönelik tarife oranını % 25'ten % 50'ye yükseltmesi üzerine, Türkiye de 15 Ağustos 2018'de belirli ürün gruplarına uygulanacak tarife oranını yüzde 100 artırmıştır. Daha sonra, ABD'nin 16 Mayıs 2019'daki kararıyla demir çelik ithalatına uygulanan ek tarife oranını % 50'den % 25'e indirmesi üzerine Türkiye de 22 Mayıs 2019 tarihinde ABD'den ithal ettiği ürünlere getirilen ilave vergi oranlarını yeniden eski seviyesine düşürmüştür (TEPAV, 2019: 17).

3. Teorik Çerçeve ve Literatür Araştırması

3.1. Teorik Çerçeve

Uluslararası ticaret teorileri kapsamında bir ülkede üretimi yapılan mal ve/veya hizmetlerin diğer ülkelere satılması şeklinde tanımlanan ihracat, hem sanayileşmiş ülkeler hem de sanayileşmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. İhracat özellikle gelişmekte olan ülkeler için, bir yandan istihdam olanakları sunarken diğer yandan üretimini yapamadıkları ve ihtiyaç duydukları teknoloji nedeniyle kendi ülkelerinde üretemedikleri ürünleri satın alabilmeleri için kazançlar sağlamaktadır (Salvatore, 2013:6).

İhracat faaliyetleri, klasik ve modern birçok iktisat teorilerine konu olmuştur. Klasik teorilerin ilk sırasında Merkantilizm gelmektedir. Serbest ticaretin karşısı olan korumacı dış ticaret politikalarına dayanan merkantilizm 16. ile 17. yüzyılda benimsenmiş, 18. yüzyıldan sonra ise yerini liberal ticaret akımlarına bırakmıştır (Seyidoğlu, 2015:148). Merkantilizme göre, toplam dünya serveti sabit olduğundan ticaret yapan iki ülkeden bir taraf kazanırken diğeri kaybetmektedir. Bu felsefede dış ticaret politikasının ana hedefi değerli madenlerin stoklanması yoluyla dış ticaret fazlası elde edilmesi ve böylelikle ekonomik ve siyasal gücün korunmasıdır (Hettne, 1993, 235-236; Seyidoğlu, 2015:25).

Merkantilizm sonrasında benimsenen liberal uluslararası ticaret teorilerine göre, uluslararası ticaret, ekonomiye talep yönünden olduğu gibi arz yönünden de faydalı etkiler sağlamaktadır. Adam Smith'in 1776'da

yazdığı “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde yer alan mutlak üstünlük teorisinde ulusların refah içinde ve kuvvetli olabilmeleri için uluslararası ticaretin serbest olması gerekliliği belirtilmiştir. Smith’ten sonra David Ricardo ise “Ekonomi Politikin İlkeleri ve Vergilendirme” adındaki eserinde, uluslar herhangi bir üründe görece üstün olsalar dahi, dış ticaretin ülkelere karşılıklı yarar sağlayacağını bilimsel olarak ispat etmiştir. Bunun yanı sıra, karşılaştırmalı üstünlük teorisi ile serbest ticaretin temel mantığını kurmuştur (Gilpin, 2017). Klasik teorilerden Heckscher-Ohlin’in Faktör Donanımı Teorisi ise, ülkelerde hangi üretim faktörlerinin arzı yaygınsa yani ucuzsa, o alanda üretimin ve ihracatın yapılması gerektiğini savunmuştur (O’Rourke, 2003:3-4).

İhracat faaliyetleri, dış ticaretin gelişimini küresel gelişmeler doğrultusunda firma ve ürün bazında açıklamayı hedefleyen modern teorilerde de incelenmiştir. Bu teorilerden talep faktörlerinin önemini vurgulayan Linder Teorisi, benzer gelir düzeylerine sahip ülkelerin birbirine yakın kalitede ürünleri üretip satacaklarından bu ülkeler arasındaki ticaretin daha yoğun olacağını savunmaktadır (McPherson vd., 2001; Atik, 2006:35-36). Modern teorilerden Vernon tarafından geliştirilen Ürün Döngüsü Teorisi’ne göre, ürünler belli bir olgunluk seviyesinde geldikçe, tüketim ve sonrasında üretim o ürünü keşfeden ülkeden gelişmekte olan ülkelere doğru kaymakta ve bu ülkeler tarafından ihraç edilmektedirler (Tichy, 2011: 67-68). Modern teorilerden Porter’in “Elmas Modeli”ne göre, ulusal faktör koşulları, ilgili ve destekleyici sektörlerin durumu, firmaların yapıları ve rekabet seviyeleri, ülkelerin dış ticaret gücünü etkileyen parametreler arasında başta gelmektedir (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008).

Dış ticaret politikasının en önemli unsurlarından biri olan korumacılık, dış ticaretin gelişimine paralel olarak tarihi gelişimini izlemiştir. 1929’daki Wall Street borsa çöküşünün ardından ortaya çıkan Büyük Bunalım sonrasında, birçok ülke kendi yerel sanayisini korumak için diğer ülkelerden ithal ettiği ürünlere yönelik kısıtlamalara yönelmiştir. ABD Kongresi, ithal ürünleri yerli üretimle ikame etmek ve işsizliği azaltmak amacıyla, yerel sanayilerin korunmasına yönelik son derece korumacı bir yasa olan Smoot-Hawley Tarife Yasası’nı uygulamaya koymuştur. Bu yasa, ABD’nin tarih boyunca en yüksek tarife oranına eriştiği anlaşma olmuştur. Bunun üzerine, ABD’nin ticari ortakları da misilleme yaparak kendi tarife oranlarını artırmışlardır. Küresel ticarete ABD’nin payı 1930’da yüzde 16 iken 1935’te yüzde 11’e düşmüştür. 1930 sonrasında ABD’nin ithalatının yüzde 40 oranında azalmasının nedenlerinden biri de ABD tarifelerine karşı dış ülkelerin misillemesi olarak kabul edilmiştir (Bouët ve Laborde, 2018: 2279).

ABD, Smoot-Hawley tarifeleri gibi korumacılık önlemlerinin yıkıcı etkilerini önlemek amacıyla 1948’deki GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ve GATT’ın yerini alan 1995’teki WTO’nun (Dünya Ticaret Örgütü) kuruluşundan itibaren serbest ticareti tekrar desteklemeye başlamıştır (Boata vd., 2018). Bretton Woods sisteminin çökmesi, 1970’lerde yaşanan petrol krizleri ve ABD ekonomisinin zayıflayarak yeni gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisinde güç kazanmaları gibi nedenlerle uluslararası ticaret gerileyince ülkeler bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Korumacı politikalar bu önlemler arasında yer almaktadır (Gilpin, 2017).

Merkantilizmin tarihsel uygulamaları her ne kadar geride kaldıysa da korumacılık devletler tarafından farklı şekillerde yine uygulanmıştır. Birçok ülke kendi işçilerini rekabete karşı korumak ve kendi firmalarını ve tüketicilerini daha iyi duruma getirmek amacıyla açık (gümrük tarifeleri ve kotalar) veya örtülü (vergiler ve ihracat teşvikleri) korumacı önlemlerini benimsemişlerdir. Bunun yanı sıra yarı-iletkenler ve telekomünikasyon gibi bazı stratejik endüstrileri teşvikler yoluyla desteklemiştirler (Krueger, 2004:204-205, Bhagwati, 2002). Kısacası, 21. Yüzyıl devam ederken birçok ülke her ne kadar serbest ticareten yana olduğunu belirtse de, bu ülkelerin birçoğu açık veya örtülü olarak uluslararası ticareti kısıtlayıcı önlemler almaya devam etmektedirler. Bu durum merkantilist fikirlerin halen yaşadığını ortaya koymaktadır (Salvatore, 2013:34).

3.2. Literatür Araştırması

Dış ticarete demir- çelik sektörü bazında çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, imalat sanayi kapsamında çalışmalar genişlemektedir. Bu araştırmalar incelenen ülke, dönem ve yöntemlere göre farklılık göstermektedir ve dış ticaret açısından değişken bazında ele alınan önemli etkilerden birisinin reel döviz kuru olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda incelenen çalışmalara aşağıdaki gibi yer verilmiştir.

Yamak ve Korkmaz (2005), Ocak 1995 ile Nisan 2004 arasındaki dönem için reel döviz kuru değişimlerinin Türkiye’nin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini değişik mal gruplarını göz önünde bulundurarak inceledikleri

çalışmalarında uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki olmadığını saptamışlardır. Kısa dönemde ise; reel döviz kuru ve ticari denge arasındaki ilişki üzerinde, esas olarak sermaye ürünleri ticaretinin etkin olduğu sonucuna varmışlardır.

Ay ve Özşahin (2007), Türkiye'nin Ocak 1995 ile Haziran 2007 dönemini kapsayan çalışmalarında reel döviz kuru üzerinde değişiklik yaratan devalüasyon uygulamalarının dış ticaret dengesi üzerinde oluşturduğu etkileri incelemişlerdir. Sonuçta, ihracat ve ithalat fiyat endekslerini açıklayan en önemli değişkenlerden bir tanesinin reel döviz kuru olduğu ve ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksini önemli derecede etkilediği bulgulanmıştır.

Öztürk ve Fındık (2012), Türkiye demir-çelik sektörünün tarihsel gelişimini, Dünya'daki yerini değerlendirdikleri çalışmasında sektörlerin yapısal analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ele alınan sektörün son yıllarda hızlı bir gelişim süreci içerisine girdiği, üretim kapasitesinin yükseltilmesinin hedeflendiği ve çelik talebinde artış yaşanmasının beklendiği sonuçlarına ulaşılmış, sektörün rekabet gücünü elinde barındırmasına yönelik hedefleme önerileri belirtilmiştir.

Ersöz ve arkadaşları (2015) Türkiye ve Dünya ülkelerini demir çelik sektörü açısından karşılaştırdıkları çalışmalarında kümeleme analizi gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonucuna göre Türkiye için üretim ve ihracat kısmında yani tip ürünlere yönelmenin ihracat seviyesini yükselteceğini ve içinde bulunulan kümenin gelişime açık olduğunu belirtmişlerdir.

Çeştepe ve Tunçel (2018), Türkiye'nin demir-çelik sektöründeki rekabet gücünü belirlemeye yönelik karşılaştırmalı üstünlükler yöntemi kullanarak yaptıkları çalışmada 2007-2016 dönemi verilerini kullanmışlardır. Sektörü ürün bazında gruplandırarak ele almış ve uzun mal grubunun rekabet gücünün en yüksek ürün grubu olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin rekabet gücünü arttırmasına yönelik daha fazla Ar-Ge çalışmaları yapılmasının gerekliliği yanında, etkin kaynak kullanımının ve sektör maliyetini arttırıcı etkenlerin hafifletilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

Ayhan (2019), döviz kurundaki oynaklığın dış ticaret üzerindeki etkisini hem teorik hem de ampirik olarak incelediği çalışmasında Türkiye için Ocak 2005- Şubat 2014 dönemi aylık sanayi üretimi endeksi, ihracat, ithalat ve reel döviz kuru verileri kullandığı çalışmasının sonucunda, yabancı ülke gelir düzeyinin kısa ve uzun vadede olumlu etkisi olduğunu, döviz kuru oynaklığının ve reel döviz kurunun ise hem kısa hem de uzun vadede ihracatı olumsuz etkilediğini gözlemlemiştir.

Çekin ve Nuroğlu (2020), ticaret politikasındaki belirsizliğin ticaret savaşlarından etkileneceği öngörülen ülkelerin dış ticaret göstergeleri ve makroekonomik değişkenleri üzerindeki etki düzeyini araştırmak amacıyla panel vektör otoregresyon yöntemini uygulamışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, ABD ve Japonya'da ticari politikasındaki belirsizliğin ABD'de özellikle reel ekonomiyi ve Japonya'da ise hisse senedi piyasalarını etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu belirsizliğin Çin'i dış ticaret dengesi açısından etkilerken Türkiye'de ise enflasyonun olumsuz etkilediği diğer önemli bulgudur (Çekin ve Nuroğlu, 2020).

Fidan (2020), demir-çelik eşya endüstrisini ele alan ve Türkiye'nin dünya ülkelerine kıyasla dış ticarete rekabet gücünün tespitine yönelik çalışmasında makro veri kullanarak 2001-2018 dönemi için inceleme gerçekleştirmiştir. Analizde Balassa endeksi ve Vollrath'ın rekabet gücü endeksi ele alınmıştır. Türkiye'nin demir çelik sektöründe dünya ticaret pazarında rekabet gücüne sahip olduğu sonucu elde edilmiş ve diğer ülkelere göre dış ticaret durumu değerlendirilmiştir.

Özçelik ve Uslu (2020), 2003 - 2016 dönemi aylık verileri ile reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi VAR modeli, Johansen Eşbütünleşme Testi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması kullanarak yaptıkları çalışmalarının sonucunda ithalatın; reel döviz kuru ile zayıf, ihracat ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca reel döviz kuru ile ihracat arasında ilişki çok küçük seviyelerde kaldığını ve ithalattan ihracata tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edildiğini ve başka bir nedensellik ilişkisine ulaşamadığını belirtmişlerdir.

Uysal (2020), Çin'in dış ticaret performansında ülkede uygulanan döviz kuru rejiminin etkili olup olmadığını araştırdığı çalışmasında, Çin'in reel döviz kuru ile ithalatı ve ihracatı arasındaki ilişkiyi 1994:1-2018:4 dönemi çeyrek yıllık veriler kullanarak Johansen eşbütünleşme, varyans ayrıştırma ve Granger nedensellik analizleri

yardımla incelemiştir. Sonuçta, Çin ihracatının reel döviz kurunun nedeni olduğu, ithalat ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu, reel döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir.

4. Veri Seti, Yöntem ve Uygulama

Ticaret Savaşları kapsamında Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatının analizinin yapıldığı bu çalışmada 2014:01-2019:12 zaman dilimi arasında aylık veri seti kullanılmıştır. Analizde Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatı (ABD Doları), Reel döviz kuru (2003=100 TÜFE bazlı) ve Amerika'nın sanayi üretim endeksi (mevsimsellikten arındırılmış) değişkenleri arasındaki ilişkinin ele alınması amaçlanmıştır, veri setleri Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Uluslararası Finansal İstatistiklerinden (International Financial Statistics) elde edilmiştir. Analizde ölçek farklılığını gidermek adına değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Bu doğrultuda reel döviz kuru değişkeni LRDK, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı çelik ihracatı LCELIKİH ve Amerika'nın sanayi üretim endeksi değişkeni LSUE olarak analize dâhil edilmiştir. Analizde ilk olarak Dickey-Fuller (1981) testi ile değişkenlerin sahip oldukları trendin türü belirlenmeye çalışılmıştır. (Dickey ve Fuller, 1981) Zaman serileri analizinde birim kök sınamalarında serileri durağan hale getirirken, serilerin sahip oldukları trend yapısı serinin durağanlaştırılma aşamasında önem taşımaktadır. Eğer incelenen seri deterministik trend yapısına sahipse bu durumda seriyi trendden arındırarak durağanlaştırma işlemi gerçekleştirmek gerekirken, serinin stokastik trende sahip olması durumunda ise durağanlaştırma işlemi fark alınarak yapılmaktadır. Dolayısıyla öncelikle trend yapısını belirlemek birim kök analizi için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda sırasıyla değişkenlere ait istatistiksel özellikler ve Dickey-Fuller (1981) test denklemleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	CELIKİH	SUE	DK
Ortalama	84348.76	105.6403	91.08264
Medyan	84441.83	105.2773	92.94500
Maksimum	268445.8	110.5516	108.8100
Minimum	11436.03	101.4155	62.51000
Std. Hata	45172.07	2.792844	12.10494
Çarpıklık	0.770614	0.280110	-0.483826
Basıklık	5.222824	1.802510	2.014903
Jarque-Bera	21.94899	5.243490	5.720308
Olasılık	0.000017	0.072676	0.057260
Toplam	6073111.	7606.102	6557.950
Kalıntı Kare Toplamı	1.45E+11	553.7985	10403.59
Gözlem Sayısı	72	72	72

Dickey Fuller (1981) test denklemleri ise şu şekildedir:

$$\Delta LDK_t = \alpha + \beta t + \rho LDK_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta LSUE_t = \alpha + \beta t + \rho LSUE_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta LCELIKİH_t = \alpha + \beta t + \rho LCELIKİH_{t-1} + \varepsilon_t$$

Oluşturulan bu regresyonlara testi uygulayabilmek için serilerde otokorelasyon olup olmadığı kontrol edilmelidir. Hata teriminde otokorelasyon olduğu durumda Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) yapısına geçilmiştir. Otokorelasyon sınamasına dair Breusch-Godfrey LM test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Breusch- Godfrey Test Sonuçları

Test Denklemi	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\Delta LRDK_t = \alpha + \beta t + \rho LRDK_{t-1} + \varepsilon_t$	F (12,56) = 0.0438	0.0483**
$\Delta LRDK_t = \alpha + \beta t + \rho LRDK_{t-1} + \varepsilon_t + \Delta LRDK_{t-1}$	F(12,54) = 0.4754	0.4015
$\Delta LSUE_t = \alpha + \beta t + \rho LSUE_{t-1} + \varepsilon_t$	F (12,56) = 0.2050	0.1837
$\Delta LCELİKİH_t = \alpha + \beta t + \rho LCELİKİH_{t-1} + \varepsilon_t$	F (12,56) = 0.4567	0.4001

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

Reel döviz kuru değişkeninde hata terimleri otokorelasyonlu olduğu için Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) test yapısına geçilmiştir. Dickey- Fuller (1981) test denklemi için kısıtsız denklemler reel döviz kuru değişkeninde ADF(1) yapısı iken çelik ihracatı ve sanayi üretim endeksi değişkeninde Dickey- Fuller test denklemi yapısıdır. Seriler sabitli ve trendli bir yapı gösterdiğinden özellikle serilerin belli bir sabit değerine sahip oluşunun belirgin olması nedeni ile kısıtlı denklem oluşturulurken sabite kısıt getirilmemiş, trend ve birim kök parametresine kısıt getirilerek tahminler elde edilmiştir.

Test İstatistiği = $\frac{(SSRR - SSRUR) / h}{SSRUR / (n - k)}$ h: kısıt sayısı, n:gözlem sayısı, k: parametre sayısı olmak üzere, kısıtlı ve kısıtsız denklemlere ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Dickey- Fuller (1981) Test Sonuçları

Kısıtsız Denklem	Kısıtlı Denklem	Test İstatistiği
$\Delta LRDK_t = \alpha + \beta t + \rho LRDK_{t-1} + \Delta LRDK_{t-1} + \varepsilon_t$ Kalıntı Kare Toplamı: 0.063326	$\Delta LRDK_t = \alpha + \Delta LRDK_{t-1} + \varepsilon_t$ KalıntıKare Toplamı:0.07608	6.651
$\Delta LSUE_t = \alpha + \beta t + \rho LSUE_{t-1} + \varepsilon_t$ Kalıntı Kare Toplamı:0.001805	$\Delta LBF_t = \alpha + \varepsilon_t + \Delta LBF_{t-1}$ Kalıntı Kare Toplamı:0.00183	0.640
$\Delta LCELİKİH_t = \alpha + \beta t + \rho LCELİKİH_{t-1} + \varepsilon_t$ Kalıntı Kare Toplamı:13.90733	$\Delta LCELİKİH_t = \alpha + \varepsilon_t$ KalıntıKare Toplamı: 19.918	14.695

Reel döviz kuru ve çelik ihracatına ait değişkenlerden elde edilen test istatistik değeri Dickey-Fuller (1979,1981) testine ait test istatistik değeri olan tablo değeri 6.45'ten büyük olduğundan stokastik süreci ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla bu iki seri deterministik trend yapısına sahipken, mevsimsellikten arındırılmış sanayi üretim endeksi değişkeni için temel hipotez reddedilemediğinden stokastik süreç yapısına sahiptir. Durağanlaştırma işlemi reel döviz kuru ve çelik ihracatı için trendden arındırma ile gerçekleştirilirken, sanayi üretim endeksi değişkeni için fark alınarak gerçekleştirilecektir. Sanayi üretim endeksi değişkeninin kaçınıcı mertebeden durağan olduğu tespit edilirken Dickey- Fuller (1979) testi kullanılacaktır. Bu doğrultuda reel döviz kuru ve çelik ihracatına ait değişkenlerin trendden arındırma işlemine ve sanayi üretim endeksi değişkeninin fark alınarak durağan hale getirilmesine yönelik olan durağanlık testlerine ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Reel Döviz Kuru ve Çelik İhracatı için Birim Kök Analizi (Trendden Arındırma)

Değişken	t istatistiği	Karar
$LRDK_t = \alpha + \beta_1 T + \beta_2 T^2 + \beta_3 T^3 + \varepsilon_{1t}$ $\Delta \varepsilon_{1t} = \rho \varepsilon_{1t-1} + v_{1t}$	-2.909 Olasılık : (0.0049)***	Ho: $\rho = 0$ LRDK = I(0)+TSP
$LCELİKİH_t = \alpha + \beta_1 T + \beta_2 T^2 + \varepsilon_{2t}$ $\Delta \varepsilon_{2t} = \rho \varepsilon_{2t-1} + v_{2t}$	-6.967 Olasılık: (0.0000)***	Ho: $\rho = 0$ LCELİKİH = I(0)+TSP

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir. Reel döviz kurunun 3. dereceden trend yapısına sahip olduğu belirlenmiş ve trendden arındırılması ile elde edilen kalıntılar (ε_{1t}) resid1 olarak adlandırılmıştır. Çelik ihracatı değişkeninin 2. Dereceden trend yapısına sahip olduğu belirlenmiş ve trendden arındırılması ile elde edilen kalıntılar (ε_{2t}) resid2 olarak adlandırılmıştır.

Tablo 5: Sanayi Üretim Endeksi için Birim Kök Analizi (Dickey-Fuller 1979)

Test Denklemi	Dickey- Fuller (1979) Testi	Sonuç
$\Delta^2 LSUE_t = \alpha + \rho \Delta LSUE_{t-1} + \varepsilon_t$ $H_0: \rho = 0$ Seri birim köklüdür.	t istatistik değeri :-7.486890 Olasılık değeri : 0.000***	Tao istatistik değeri tablo değeri olan τ_{μ} değeri -2,89'dan daha negatif olduğundan temel hipotez reddedilir. $LSUE_t \approx I(1)$ $\Delta LSUE_t \approx I(0)$

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir. Sanayi üretim endeksi serisi ilk farkta durağandır.

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin analizi ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Sınama	Anlamlılık	Sonuç
LCELİKİH LSUE	37.56 0.0001***	Çelik ihracatı, Sanayi üretim endeksi nedenidir.
LSUE LCELİKİH	20.23 0.0423**	Sanayi üretim endeksi, çelik ihracatının nedenidir.
LRDK LSUE	32.22 0.0007***	Reel döviz kuru, sanayi üretim endeksinin nedenidir.
LSUE LRDK	12.11 0.3558	Sanayi üretim endeksi, reel döviz kurunun nedeni değildir.
LRDK LCELİKİH	22.99 (0.0178)**	Reel döviz kuru, çelik ihracatının nedenidir.
LCELİKİH LRDK	12.36 (0.3369)	Çelik ihracatı, reel döviz kurunun nedeni değildir.

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu VAR modeli dikkate alınarak AIC, SC bilgi kriterlerine göre 11 olarak belirlenmiştir.

5. Sonuç

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, çelik endüstrisi Türkiye açısından da stratejik öneme sahip sektörlerin başında gelmektedir. Bu endüstri, hem istihdam hem de ihracat açısından ekonomik büyümeyi geliştirmekte ve uluslararası rekabet gücünü artırmaktadır. ABD Yönetimi, siyasi gelişmelere bağlı olarak (Rahip Brunson olayı, Türkiye'nin Suriye'deki operasyonu) Türkiye'nin çelik ihracatına yönelik uyguladığı vergi oranını Ağustos 2018'de yüzde 50'ye çıkartıp Mayıs 2019'da ise yüzde 25'e düşürmüştür. Bu durum, Türkiye'nin ABD'ye çelik ihracatında belirsizlik yaratmakla kalmamış iki ülke arasındaki ticareti olumsuz olarak etkilemiştir. Öte yandan, ABD'ye yapılan çelik ihracatının azalması, ek vergilerin uygulandığı dönem öncesinde yani 2016 yılında başlamış, vergi artışlarının uygulandığı 2018-2019 döneminde ise giderek artmıştır. Bu durum, çelik ihracatımızı etkileyen değişkenlerin etkilerinin araştırılması gereğini ortaya koymuştur. ABD'nin Türkiye'den çelik ithalatı talebini gösteren değişken olarak, ABD sanayi endeksi ve reel döviz kuru modele eklenerek Türkiye'nin ABD'ye çelik ihracatı, reel döviz kuru ve ABD'nin sanayi üretim endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; Türkiye'nin ABD'ye çelik ihracatı ve ABD'nin sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü nedensellik varken, reel döviz kurundan sanayi üretim endeksine ve çelik ihracatına doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çelik sektörü, imalat sanayinin temel girdilerinden biri olarak inşaat ve otomotiv gibi birçok sektörlerin tedarik zincirlerinde yer almaktadır. Türkiye'den ithal edilen çelik ürünleri, ABD'nin imalat sanayinde girdi olarak kullanıldığından, ABD'de sanayi üretimi arttıkça Türkiye'den talep ettiği çelik de buna bağlı olarak artmaktadır. Korumacılık önlemleri, tüm sektörleri olduğu gibi uluslararası çelik ticaretini de olumsuz olarak etkilemektedir. Korumacılık ve istihdamı korumak, ABD'nin günümüzdeki ve muhtemelen gelecekteki dış ticaret politikasının en önemli hedeflerinden biri olarak ifade edilmektedir. Bu korumacılığın mantığı, tarifeler yoluyla gerileyen ithalatın hedeflenen yerel sektörlerin korunmasına ve istihdamın artırılmasına dayanmaktadır. Öte yandan, bu bakış açısı imalat sanayi üzerindeki diğer üç etkiyi dikkate almamaktadır. Bu etkilerden ilki, tüketimin tarife önlemleri sonrasında ne ölçüde yerli ürünlere gideceğini belirleyen yerli ve yabancı ürünler arasındaki ikame etkisidir. İkincisi, imalat sanayi tüketiminin ne ölçüde hizmetler sektörüne kayacağını belirleyen imalat sanayi ile hizmetler sektörü arasındaki ikame etkileri ve son olarak tarifelere karşı taraftan yapılan misilleme etkileridir.

Tarife uygulayan ülkenin tarife oranını artırmasından önemli oranda kazançlı çıkabilmesi için karşı tarafın buna tepki olarak misilleme yapmaması gerekir. Misilleme yapılması durumunda, her iki ülkenin ticareti de bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. ABD, Çin'e ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ülkelere yönelik ek vergi uygulamalarını başlatırken, bu uygulamaların arkasında dış ticaret açığını azaltmak ve ortadan kaldırmak, yerel üretim, milli gelir ve istihdam oranını artırmak olduğunu belirtmişti. Öte yandan, Türkiye'ye uygulanan tarife artışlarının siyasi gelişmelere göre şekillenmesi, bu korumacılığın ekonomik sebeplerden ziyade politik nedenlere dayandığını ortaya koymaktadır. Trump'ın Türkiye'nin verdiği taahhütleri yerine getirmemesi halinde, çelik ve diğer ürünler üzerindeki vergilerin artırılması dâhil ABD'nin yaptırım uygulama hakkını saklı tuttuğunu belirtmesi, ABD'nin Türkiye'ye uygulayacağı korumacılık önlemlerinin gelecekteki politik gelişmelere bağlı olarak devam edebileceği beklentisini doğurmuştur.

ABD'nin iki ülke arasındaki siyasi gelişmelere göre şekillenen yaptırım kararlarının, Türkiye'deki çelik üreticilerini iki önemli açıdan etkilediği gözlenmektedir. Bunlardan ilki, ABD ile Türkiye arasındaki çelik ticaret hacminin önemli ölçüde azalmasıdır. İkincisi ise, Türkiye'deki çelik üreticilerinin ihracat yaptıkları pazarları yani dış ticaret ortaklarını çeşitlendirmesi sonucudur.

Bu çalışma sırasında karşılaşılan kısıtlardan en önemlisi, ihracatı etkileyen değişken olarak çelik fiyatının modele dâhil edilmesi konusunda gerçekleşmiştir. Türkiye'nin farklı (uzun, yassı, boru, kütük vb.) türde çelik ürünlerinin ihracatını yapması ve ülkeler bazında bunların fiyat ayırımının yapılmasının güçlüğü nedeniyle, çelik fiyatı modele eklenememiştir. Gelecekte çelik fiyatı da modele entegre edilerek çalışmanın kapsamı genişletilebilir. Bunun yanı sıra, çalışma sonucunda gelecekte bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara iki önemli tavsiyemiz olabilir. İlki, bu çalışmanın Türkiye çelik endüstrisi üzerindeki kısa vadeli etkilere yoğunlaşmış olmasıdır. Uzun dönemde değişkenlerin daha farklı sonuçları ortaya çıkabileceğinden bu etkiler incelenebilir. İkincisi, bu çalışma Türkiye çelik sektörüne yoğunlaştığından benzer araştırmalar ülkemizdeki farklı sektörler için yapılabilir ya da farklı ülkelerle aynı sektör üzerindeki etkiler karşılaştırılarak incelenebilir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2010). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (11), 123–140.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. Atatürk Üniversitesi SBF Dergisi. 61-2, 33-43.
- Ay, A. ve Özşahin, Ş. (2007). J Eğrisi Hipotezinin Testi: Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 26 (1), 1-23.
- Ayhan, F. (2019). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Oynaklığının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisinin Analizi. Business and Economics Research Journal. 10 (3), 629-647.
- Barak, D. ve Naimoğlu, M. (2018). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 11 (2), 82-95.
- BBC News Türkçe. Erişim Tarihi: 18.10.2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50050013>.
- BBC News Türkçe. Erişim Tarihi: 25.10.2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50159181>.
- Boata, A., Islam, M., Garatti, A., & Subran, L. (2018). Protectionism. Euler Hermes.
- Bouët A, Laborde D. (2018). US Trade Wars in the Twenty-first Century with Emerging Countries: Make America And Its Partners Lose Again. World Economy, 41:2276–2319. <https://doi.org/10.1111/twec.12719>.
- Bhagwati, J.N. (2002). J. N. Free Trade Today, Princeton, N.J. Princeton University Press.
- Breusch, T.S., & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics, The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253.
- Çekin, S.E. ve Nuroğlu, E. (2020). Ticaret Savaşlarının Uluslararası Ticaret ve Reel Ekonomiye Etkisi, International Journal of Economic and Administrative Studies, (27):73-90.
- Çeştepe, H., Tunçel, A., (2018). Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi. International Congress on Social Sciences II, Volume 13/15, 113-129
- Çopur H., Anadolu Ajansı, 17 Mayıs 2019. Erişim Tarihi: 18.10.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-turkiyeden-celik-ithalatina-gumruk-vergisini-yuzde-25e-indirdi/1480291>.
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1981), “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”. Econometrica, 49, 1057-72.
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1979), “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”, Journal of the American Statistical Association, 74, 427–431.
- Ersöz, T., Düğenci, M., Ünver, M., Eyiöl, B. (2015), “Demir Çelik Sektörüne Genel Bir Bakış ve Beş Milyon Ton Üstü Demir Çelik İhracatı Yapan Ülkelerin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi”, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi Cilt 4(2) 75-90.
- Ertürk, N. (2017). Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri. Fiscaeconomia, 1(2), 88-112.
- Euronews, 5 Mart 2019, <https://tr.euronews.com/2019/03/05/trump-turkiye-artik-gelismis-bir-ulke-genellestirilmis-tercihler-sistemi-nden-cikaralim>.
- Fidan, H. (2020), Demir veya Çelikten Eşya Ticaretinde Türkiye’nin Karşılaştırmalı Üstünlüğü ve Rekabet Gücü, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 4(1), 1-21
- Gilpin, R. (2017). The Political Economy of International Relations (Uluslararası ilişkilerin ekonomi politiği) (5. Baskı b.). (Çev. Murat Duran) İstanbul: Kripto Basın Yayın.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and CrossSpectral Methods, Econometrica, (37),424-438.
- Gürpınar, K. ve Sandıkçı, M., Uluslararası Rekabetçilik Analizinde Michael E. Porter’in Elmas Modeli Yaklaşımı: Türkiye’deki Bazı Endüstrilerdeki Uygulanabilirliğinin ve Sonuçlarının Araştırılması, S.Ü. İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 8, sayı 15, 105-125.
- Hepaktan, E., Çınar, S ve Dündar, Ö. (2011). Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret ile İlişkisi. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi. 3 (5), 62-82.

- Hettne B. (1993). The Concept of Neomercantilism. In: Magnusson L. (eds) Mercantilist Economics. Recent Economic Thought Series, (33). Springer, Dordrecht.
- International Trade Administration, (2020). Global Steel Trade Monitor US Steel Trade Report. https://beta.trade.gov/gstm#/?flow_type=QTY&partner_countries=Turkey&product_groups=All%20Steel%20Mill%20Products&reporter_countries=United%20States&trade_flow=IMP.
- Krueger, A. (2004). The Struggle to Convince the Free Trade Skeptics, IMF Survey, 204-205.
- Li C, Wang J., Whalley J. (2019). Trade Protectionism and US Manufacturing Employment, Nber Working Paper Series No. 25860, <http://www.nber.org/papers/w25860>.
- McPherson, M.A., Redfean, M.R. ve Tieslau, M.A. (2001) International Trade and Developing Countries: An Empirical Investigation of The Linder Hypothesis, Applied Economics, 33:5, 649-657.
- O'Rourke, K. H, (2003). Heckscher-Ohlin Theory And Individual Attitudes Towards Globalization, Working Paper 9872 <http://www.nber.org/papers/w9872>.
- Özçelik, Ö., ve Uslu, N. (2019). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki (2003-2016). Uluslararası Afro Avrasya Araştırmaları Dergisi. 5 (9) , 180-197.
- Öztürk,R., Fındık,M. (2012). Türkiye’de Demir Çelik Sektörünün Yapısal Analizi, International Iron&Steel Symposium, 1261-1267.
- Petersen, T., Schoof U., Yalcin E., Felbermayr G. & Steininger. M. (2017). Global impact of a protectionist U.S. trade policy. GED Focus Paper.
- Salvatore, D. (2013). International Economics 11. Baskı, John Wiley & Sons, Inc.
- Seyidoğlu, H. (2015). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 20. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- TEPAV. (Mayıs 2019). Amerika’nın Demir-Çelik ve Alüminyum İthalatına Getirdiği Ek Gümrük Vergileri, Türkiye’yi Ne Kadar Etkiledi? Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu, No: 201917, Ankara.
- Tichy, G. (2011). Innovation, Product Life Cycle and Diffusion: Vernon and Beyond, Handbook of Regional Innovation and Growth. 67-77.
- Türkiye Çelik İhracatçıları Birliği, Erişim Tarihi: 21.09.2020, Türkiye Çelik İhracatçıları Birliği, Erişim Tarihi: 19.06.2020, <http://www.cib.org.tr/tr/istatistikler.html>.
- <http://www.cib.org.tr/tr/basin-odasi-basin-bultenleri-celik-ihracatcilar-abdden-ek-vergi-zararinin-iadesini-talep-edecek.html>
- Türkiye İhracatçılar Birliği, İhracat Rakamları. Erişim Tarihi: 26.10.2019, <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>.
- Uysal, Ö. (2020). Reel Döviz Kurları ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Çin Örneği. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 8 (1) 243–250.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi. Ekonometri ve İstatistik Dergisi. 2, 11-29.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.08.2020 ✓Accepted/Kabul:23.10.2020

DOI:10.30794/pausb.778411

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cançat, A. (2021). "Superstroke ve Superblur Sanat ", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 41-48.

SUPERSTROKE VE SUPERBLUR SANAT

Aysun CANÇAT*

Öz

Bu çalışmada, etkin olarak sanat faaliyetlerini sürdürmeye devam eden, fakat çok fazla bilinmeyen ve telaffuz edilmeyen, Superstroke ve Superblur sanat hareketlerine değinilmiştir. Geçmiş akım ve anlayışlardan etkilenen, fakat farklı bir duruşla varlıklarını gösteren bu sanat hareketleri, amaçlarını belirten bildirimlerini yayınlamışlardır. Özellikle Kübizm, Ekspresyonizm ve Puantilizm gibi sanat akımlarından ilham alan tepkili sanat hareketleri, farklı teknik ve sembol kullanımı ile oluşturdukları üretimleriyle sanat tarihi içerisinde ilgi çekicidirler. Bu tepkiler; Batı'lı anlayışlara bağlı kalmadan ve var olan resim geleneklerinden de yola çıkılarak kendine özgü yeni üslûplar yaratılabileceğine dairdir. Çünkü, bazı ülkeler bu yaklaşımlarla süregelen sanat üslûplarında bir yön değişikliği içerisine girebilmiştir. Bu anlayışlarla, araştırmada Superstroke ve Superblur sanat hareketleri, hem birbirleri arasında hem de diğer akımlarla birlikte karşılıklı olarak ve sanatçılardan örneklerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Superstroke, Superblur, Sanat.*

SUPERSTROKE AND SUPERBLUR ART

Abstract

In this study, Superstroke and Superblur art movements, which continue to actively continue their art activities, but are not known and pronounced much, are mentioned. These art movements, influenced by past trends and understandings, but showing their existence with a different stance, published their declarations stating their goals. Especially the reactive art movements inspired by art movements such as Cubism, Expressionism and Pointillism are interesting in the history of art with the productions they create using different techniques and symbols. These responses; It is about the fact that unique new styles can be created without adhering to Western understandings and based on existing painting traditions. Because, some countries have entered into a change of direction in the art styles continuing with these approaches. With these insights, Superstroke and Superblur art movements have been evaluated both between each other and with other movements, and with examples from artists.

Keywords: *Superstroke, Superblur, Art.*

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Güzel Sanat Fakültesi, Grafik Tasarımı, İSTANBUL.
e-posta: acancat@gelisim.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3837-5302>)

GİRİŞ

Kitle kültürü; hem bireyler hem de toplumların kaynaklarında hızlı bir tükeniş, estetik anlamda niteliksel bir azalma, yabancılaşma ve hatta yozlaşmaya giden, etik olmayan bir yönde birçok olumsuzluğu kapsayan sosyo-kültürel sorunları beraberinde getirmiştir. Soğuk savaş sonrası bu yeni kültürel yapılanmada global rekabet potansiyelini yükseltme çabası içerisine giren bazı uluslar, diğer kültürlerle ilgi duymaya başlamışlar; kendi kültürleri ve kimliklerinde bazı yön değişiklikleri ve tutarsızlıklar içerisine girmeye başlamışlardır.

Ülkelerinde bu kültürel yabancılaşmayı gören bazı sanatçılar, yerel yapılanmayı evrensel ve çağdaş bir dille sanatlarında yeniden ele almaya başlamışlardır. Taze ve uluslararası geçerliliği olacak ve kabul görececek bu yeni arayışlar noktasında, Superstroke ve Superblur sanat hareketleri önemli girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Superstroke

Superstroke kelime anlamı itibariyle, 'süper etkileyici fırça darbesi' anlamına gelmektedir. Akım, daha önce etkinlik gösteren Superflat sanat hareketine karşı bir tepki olarak doğmuştur. Superflat, Japon sanatçı Takashi Murakami tarafından bulunan, postmodern bir sanat akımıdır. Kaynağını yoğun olarak anime (Japon animasyonları) ve mangalardan (Japonların çizgi romanları) alan bu akımın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan, boş ve anlamsızlaşan kültürel yapılanmanın bir eleştirisi olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

1990'ların sonlarından itibaren Japonya'da, animasyon ve video oyunları gibi dış kültürlerle ilgi artmaya başlamıştı. Soğuk savaş sonrasında bu yeni kültürel yapılanmada Japonya, global pazar potansiyelini en yüksek seviyeye çıkarmak için, kimliğinden farklı bir şekle girmişti. Popüler ihracat kültür ürünleri, Japon milli kimliğinin yapılanmasında tutarsızlık yaratmıştı. Küresel çağda, yeni bir Japon kimliği yaratmak için gerekli olan bu süper estetikte, anlamsızlaşan kültürel yapılanmanın altını çizmek, bu duruma vurgu yapmak için Superflat adında bir Japon görsel kültürü sunulmuştur (Chan,2007:783). Japonya, yeni bir sanat kimliği ile yerini geri almak için, uygulanmaya devam eden anime ve mangalar ile kültürel miras birleştirilmiş; düz ve yüzeysel bir dokudan oluşan grafik ve animasyonlarla Superflat adlı resim The theory posits that there is a legacy of flat, 2-dimensional imagery which has existed throughout Japanese art history and continues today in manga and anime.stili oluşturulmuştur. Superstroke hareketinin Superflat hareketine tepkisi ise, 2008 yılında Güney Afrikalı sanatçı Conrad Bo tarafından gelmiştir. Bu tepki, Batı sanat dünyasında kendini kurmaya çalışarak bir kimlik karmaşası içine giren Japonya'nın, bu arayışlarla ortaya koyduğu uygulamalardır. Çünkü, Superstroke'da geleneksellikte birlikte düşünülerek oluşturulan resimlerde, çok etkileyici fırça darbelerinin kullanılması ön plandadır. Superstroke çalışmalarda, fotorealist ya da grafiksel yüzeysel boyamalardan ziyade, ekspresif bir tavırla fotoğraf ve ifadeler yoğun olarak ele alınmıştır.

Conrad Bo, 2008 yılında, Superstroke sanat hareketinin manifestosunu şu şekilde yazmıştır:

- a. Resim, resmin en azından bir kısmında, etkileyici hatta sert fırça kullanılarak yürütülmelidir.
- b. Akım, fotoğrafçılıkla da ilgilenir. Figüratif bir resim için bir fotoğraf kullanılmalı, itiraz Fotorealizme'dir. Eser, Fotorealist olmamalı, Ekspresyonist olmalıdır. Dışavurumculuk, fotoğraf gerçekliğinden daha önemlidir.¹
- c. Bir eserin, Superstroke resmi olarak kabul edilmesi için kalem, dolma kalem gibi araçlar kullanıldığında dahi, bu kalemlerin darbeleri etkileyici olmalıdır.
- d. Resimler, hem figüratif hem de soyut çalışılabilir.
- e. Afrika'nın; aydınlık, karanlık, yaşam ve ölüm gibi konu içerikleri teşvik edilebilir.
- f. Kolaj, Stencil (şablon) ve Kaligrafi, etki için kullanılabilir.
- g. Superstroke konsepti; 'sanat için sanat' fikrinden ziyade, "Superstroke için sanat, superstroke" dur fikriyle tasarlanmıştır. Sanatçı, doku zenginliği veya yoğun kalem, fırça vuruşları için çabalmalıdır.²

1 <http://community.worldheritage.org/articles/eng/Superstroke>, (05.12.2019)

2 <http://superstrokeartmovement.blogspot.com/> (22.06.2018)

Superstroke ruhunu yakalayabilmek için, manifestodaki tanımlamaları uygulamak gereklidir. Çok yönlü olan Superstroke manifestodan da anlaşıldığı gibi dışavurumcu çizgiler önemlidir. Ekspresyonizm’de; modernlik, heyecanlı yaşam, yabancılaşma, kimliksizlik gibi konular yanında doğadan aşırı duygusal esinlenmeler veya sanatçının ruhundaki çeşitli duygu uyanışları hızlı fırça darbeleriyle yakalanmaya çalışılmaktaydı (Krausse,2005:88). Amaç, doğalcılığın karşıtı olan biçim ve renkler aracılığıyla, duygusal ve ruhsal düzeyde heyecanlar yaratmaktır (Lynton,2009:25). Dolayısıyla, doğal görüntülerden uzaklaşan ve duyguyu ön planda tutan Superstroke için de kimlik karmaşası içinde stil arayışı içine giren Superflat’in düz boyama teknikleriyle oluşturduğu grafik resim tarzı tezatlık teşkil etmektedir.

Conrad Bo, Superflat ve Superstroke akımları için şöyle der;

Superstroke, modern sanatta iki şeyin sonucu olduğu için bir konsept olarak düşünüldü. İlki, odaksız, karışık ve güçlendirmeye ihtiyaç duyan genel sanat hareketidir. İkincisi ise, zeki ve ünlü Japon sanatçı Takashi Murakami tarafından başlatılan Superflat sanat hareketine karşı tepki olarak ortaya çıkmasıdır. İki sanat hareketi de önemlidir. Günümüzde ikisi de öncelikli olarak dokuya önem verir, fakat bunlar farklı türden dokulardır. İsimlerinden de anlaşılacağı gibi Superflat, genellikle düz bir dokuyu, Superstroke ise bunun zıttı bir dokuyu ele alır. Superflat, genellikle Japon animasyonlarını ele alırken; Superstroke, Stilize İmaj, Soyutlama, Realizm ve Kombinasyon adlı dört elementi ele alır, hem monokrom hem de çok renkli uygulanabilmektedir.

Superstroke, geleneksellikten esinlenerek modern anlayışlara ulaşmıştır. Örneğin, Superstroke, Afrika modernizmi ile oluşturduğu soyut kombinasyonları konusunda etkili olan bir sanat hareketidir. The word “Superstroke” implies the super expressive brush stroke. AKIM Akımın sanatçıları; Alberto Giacometti, Pablo Picasso ve Vincent Van Gogh gibi sanatçılardan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Pablo Picasso’nun da bazı çalışmalarında Afrika ve kabile sanatlarından etkilendiği gözlenmektedir. Buna Picassofication adı verilir. Picasso’dan bu etkilenme, dolaylı olarak Afrika tarzı ve konularıyla kesişmektedir.

Resim 1-3. Conrad Bo’nun Picassofication çalışmaları.

Conrad Bo’nun üstte yer alan çalışmaları Picassofication tarzındaki çalışmalardır. Bu resimler, Che Guevara’nın portreleridir. Che Guevara’nın fotoğrafları ve resimleri, dünyanın ele alınan en ünlü resimlerindedir. Konu olarak

Che Guevara'nın tercih edilmesinin sebebi, Superstroke'un manifestosunda, Afrika resimleri teşvik edilebilir maddesine dayanmaktadır (Bo,2016).

Siyasetçi, Küba ve Enternasyonalist gerillaların lideri ve devrimcisi Che Guevara'ya, 1965'te, dünyadaki diğer uluslar kendisini devrim için savaşmak üzere çağrıda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Che, emperyalizme karşı savaşmak için Küba'dan ayrılmıştır. Afrika'yı emperyalizmin zayıf halkası olduğunu görünce *çabalarını* buraya yöneltmiştir. Tüm bunlardan esinlenen Conrad Bo, belli bir propaganda veya siyasi içeriklere yönelik olan bu tür resimlerinde, birçok artı işareti ve diğer matematiksel işaretleri kullanmıştır. Üstte yer alan çalışmalarının da değişik yerlerinde artı işareti bulunmaktadır. Daha önceki sanatçılardan etkilenmeler, eklemeler ve değişikliklerle farklı sentezlere ulaşan Bo, kendine özgü üslûbunu ortaya koymuştur.

Conrad Bo'nun görüşüne göre Superstroke, 2000'den bu yana ortaya çıkan en önemli, yenilikçi ve etkili hareketlerden biridir. Superstroke sanat eserlerinde, tuvale hâkim olan artı işaretleriyle karakteristiktir ve bu işaret ile tanınabilir. Bu artı işareti, süper etkileyici fırça darbelerinin çapraz kullanımlarının kasıtlı bir sonucu da olabilir. Sembolik olarak haç olarak da tanımlanabilen ve yorumlanabilen belirgin artı işareti, bir teknikten daha fazla bir nitelikte olduğunu göstermektedir (Bosman,2010).

Resim 4. Conrad Bo, Şehir Manzarası

Resim 5. Conrad Bo'nun puantillist bir çalışması

Conrad Bo'nun ekspresyonist tarzı resimlerindeki fırça tekniği, resme patlayacakmış gibi dinamik bir hava vermektedir. Ayrıca, sanatçının bazı resimlerine bakıldığında tekniğinde, Turner'ın romantik etkisi, ifadeciliğinde ise ekspresyonist bir anlayış gözlenmektedir.

Superstroke sanatçılarının etkilendiği diğer akım, Puantilizm'dir. Renklerin saf olarak nokta nokta yan yana getirilmesi sebebiyle bu akıma Puantilizm denmiştir (Turani,2000:517). Bu tekniği Bo, eserlerinde sıklıkla kullanmıştır. "Yarı Ton Nokta" diye ifade ettiği resimlerini ve Puantilizm'i birleştirmeye çalışmıştır. Buna da 'Superblur Puantilizm' adını vermiştir. Sanatçya bir sergisinde neden bu kadar farklı teknikler kullandığı sorulduğunda şöyle demiştir (Bo,2016):

Bu sergiyle ulaşmak istediğim şey, 2008'de başladığından bu yana Superstroke Sanat Hareketi'nin bir sanatçısı tarafından en karmaşık sergiyi yapmaktı. O kadar karmaşıktı ki, aslında bazılarının tam anlamını ifade edemeyeceğimi düşündüm. Bunu, Michael Guillen'in, "Dünyayı Değiştiren 5 Denklem: Matematikğin Gücü ve Şiiri" kitaplarının bazı denklemlerinden ve Ian Steward'ın "Bilinmeyenlerin İzinde: Değişen Dünyada 17 Denklem"inden esinlenerek başarmaya çalıştım.. Bu iki kitap, dünyadaki en önemli matematiksel denklemlerin bazılarını basitleştirmeye çalıştıkları için çok ilginç. Resimlere dahil etmek istediğim kısım matematikti, ama aynı zamanda yarım ton nokta Superstroke resimlerimi de bireysel nokta sayısını en az 10.000 artırarak daha karmaşık hale getirmek istedim. Sergideki resimlerden bazılarında 50.000'e yakın ayrı nokta vardı ve bunun tamamlanması çok uzun sürdü.

Superstroke sanat hareketi; Stilize İmaj, Non-Representative Soyutlama, Realizm ve Kombinasyon gibi dört ögeye dayanmaktadır. Bu öğelerin hepsi, eşit önemdedir ve Superstroke tasarımının toplamını oluşturmaktadır. Amaçlara ulaşmak, bir anlamda da sanatı ileriye götürmek için, bütün modern sanat öğelerini birleştirmek Superstroke sanat hareketi için önemli olmuştur.

Amerikalı sanatçılar, Christopher Wool ve Richard Prince'ın Superstroke sanatı üzerindeki etkileri önemli olmuştur. Ayrıca, bu süper etkileyici sanat uygulamalarının her türlü yüzeyde kullanılabilir olması heykel, seramik ve çeşitli baskı çalışmaları gibi alanlarda da kullanılmasını mümkün kılmıştır. Superstroke tarzında çalışan sanatçılara; Greg Simmonds, Diiezel , Bay Sputnik, Menno Baars , John Zaverdino , May Wentworth , Conrad Bo , JacoErwee , Laetitia Lups örnek verilebilir.

Superstroke sanat hareketine önemli katkıları olan Christopher Wool resimlerini, 1980'lerin sonları ve 1990'ların başında, şehrin, perde arkasında kalan iç bulanıklığına ve yoksunluğuna yönelik düşüncelerle geliştirmiştir. Sanatçı, superstroke manifestosunda, eserlerin yazınsal da olabileceği maddesine dayanarak bazı çalışmalar üretmiştir. Yazı, Wool'un için gerek bir sanat, gerekse bir iletişim biçimidir (Uçar,2004:93). Büyük şablon harflerle pek çok eser üretmiştir. Çeşitli anlamlarda söz ve sözcük gruplarına odaklanmıştır. New York Punk anlayışına, enerjisine göndermelerde bulunan resimler yapmıştır. 1980'lerin başında, sanatçının bu türden yaklaşımı, mevcut sanat ortamı ile çatışmıştır.

Resim 6. Christopher Wool, Blue Fool, 1990.

Resim 7. Christopher Wool, Başlıksız, 2000.

Bu tepkili döneminden sonra Wool'un farklı tür çalışmalarının yanı sıra, daha ekspresyonist ifadelerle yöneldiği görülür.

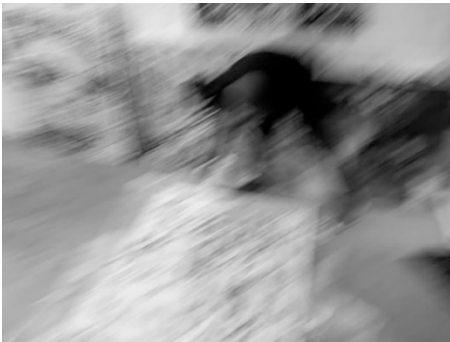
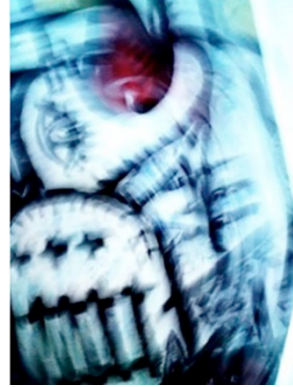
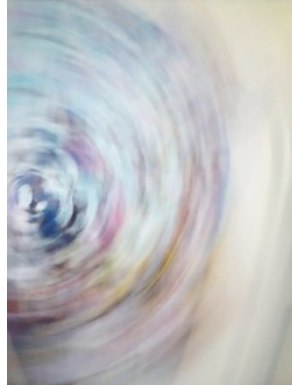
Resim 8. Christopher Wool, Başlıksız, 2007, Keten kumaş üzerine emaye, 320x243 cm.

Superblur

Supersblur sanat hareketi ise, Superstroke sanat hareketinin içinden çıkan bir türdür. Bu hareket, Superflat ve Suprematizm'den de etkilenmiştir. Akım ismini, 'bulanıklık' anlamına gelen 'blur' kelimesinin birleşimiyle almıştır. Akımın önde gelen üyeleri; Conrad Bo, Brink De Villiers, Lisa Basson, May Wentworth'tur.

Superblur sanat hareketinin manifestosu ise şu şekildedir:

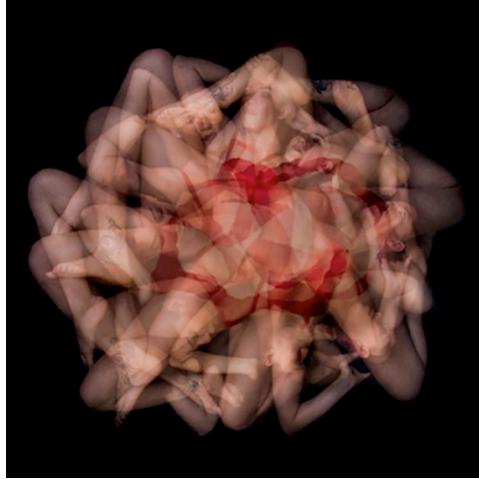
- a. Superblur, bulanıklaştırma kelimesinin tanımını kullanarak sanat yaratma yöntemini ifade eder.
- b. Dolayısıyla, sanatın odağı, sanatın nesnesini veya sınıflandırmasını belirsiz veya daha az belirgin hale getirmek olacaktır.
- c. Superblur ayrıca, net bir şekilde görülemeyen veya duyulamayan unsurlara da odaklanacaktır.
- d. Fotoğrafçılık, Superblur unsurları göz önünde bulundurulduğunda, fotoğraf makinesi bulanıklaştırılacak ve hatta resimler bulanıklaştırarak şekilde titretilecektir. Amaç; resimdeki soyut sanat eserlerine benzeyen görüntüler üretmektir.
- e Sanat uğruna sanat yaratmak yerine, Superflat, Superstroke, Kübizm ve benzeri sanat hareketleri, Superblur sanat yaratma girişimi içinde bulanıklaşacaktır.
- f. Superblur'un simgesi, Neo-Ekspresyonizm gibi diğer sanat akımlarından farklı kılan soyut kodlamadır.³

Resim 9-12. Conrad Bo'nun Superblur tarzındaki çalışmaları.

Sanatta Superblur düşüncesi, göz hareketlerinin etkisiyle olmuştur. Buradan yola çıkarak sanatçılar, kameranın sallanması ile oluşan titreşimlerle elde edilen üretime odaklanmışlardır. Bu bulanıklaştırma, sadece bir teknik değildir. Geleneksel sanat anlayışlarına karşı, modern sanat yaklaşımları ve arayışları arasında kaynaşmayı sağlamak olduğu gibi, fotoğraf ile resim arasındaki sınırları kasıtlı olarak daha az belirginlik yaratarak kaldırmaktır.

³ http://livingartistemporium.co.za/?q=vincent_mbeje, Erişim: 06.09.2019

Resim 13. Harold Davis, Rondo, 2016, Fotomanipülasyon

Superblur sanatçılarının, kameranın ya da fotoğraf makinesinin titretilmesiyle elde edilen bu bulanık görüntüleri; Fütüristler'in dünyadaki makineleşme, hız, zaman gibi gelişme ve farklılaşmalara bağlı kavramları öne çıkarmak için kullandığı teknikleri anımsatmaktadır. Fütüristler, fotoğraf makinesi ve kameranın imkânlarını kullanarak, bir obje ya da figürün bir anının görüntüsünün ardı ardına tekrarlarla aynı karede gösterdikleri resimler elde etmişlerdir. Fotoğraf ya da film üzerinde makinenin hız ayarı istenilen şekilde ayarlanarak çeşitli efektlerde, bir devinimin farklı evreleri aynı karede birleştirilmiştir (Tüfekçi,2000:106). Oysa ki burada amaç, hem teknik hem de içerik bakımından bulanık superblur görüntülerden ayrılmaktadır. Superblur'da, sanatlar arasındaki sınırları kaldırmak için daha az belirgin, bulanık görüntüler elde edilirken; Fütüristler, görüntüyü resmetmekten ziyade hızı resmetmeye çalışmışlardır. Bu uygulamalar, geleneksel tekniklerden uzaktır; burada, bir resmin ön çalışması niteliğindeki eskiz çizimleri ya da boya teknikleri yoktur (Pehlivan,2013:107).

Sonuç

Modernizm ile, Batı toplumunda kültürel eğilimler ve değişiklikler ile birlikte geniş kapsamlı dönüşümler, felsefi değişimler görülmüştür. Bu değişiklikler, bazı uluslarda, toplum düşüncesi ve benliklerinde kayboluşlara da neden olmuştur. Bu da zamanla, para ve güç için çabalayan bir pazar ekonomisi için mücadeleyi doğurmuştur. Sanatta da bu anlayışlarla, kabul görmek için kendini farklı kültürlerde arayan ve neticesinde kimlik karmaşası içine giren bunalımlar yaşanabilmiştir. Bu noktada, çok fazla bilinmeyen ve telaffuz edilmeyen Superstroke ve bunun içinden çıkan Superblur sanat hareketleri, bu konularda dikkat çekici olmuşlardır. Pek bilinmeyen ve telaffuz edilmeyen hareketler ilk bakışta, sadece teknik anlamda farklılık gösteriyormuş gibi görünüyorsa da tepkilerindeki ve ifadelerindeki yeni sanat dillerini felsefeleriyle ortaya koymuşlardır. Bu durum, Japonya gibi Batılı anlayışlarda kendini arayan ve bir belirsizlik içerisinde bambaşka üslûplarla karşımıza çıkan oluşumlara karşı tepkiyi ortaya koymaktadır. Çünkü, burada sanata yaklaşımı, gelenekselliği dışlamadan moderniteyi yakalamak olmalıdır. Bu bazen seçilen bir yerel tema veya teknik ile bazen de bir yazı, sembolik bir işaret bazen de fotoğraf makinesi ya da kamera ile olabilmıştır. Daha önceki akımlar, tekniklerle karşılıklı ve örneklerle değerlendirilen bu hareketler, devam eden sanat girişimleri silsilesinde yerellik düşünülerek evrenselliğe ulaşmaları ve bu dönüşe dikkat çeken uygulamaları bakımından önemli yere sahiplerdir.

Kaynakça

- Dean C. (2007), *Ludic Superflatness'in Kültürel Ekonomis'*, Edith Cowan Üniversitesi Perth, Avustralya
- Krausse, A.C. (2005). *Rönesans'tan Günümüze Resim Sanatı'nın Öyküsü*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Lynton, N. (2009). *Modern Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pehlivan B.(2013) "Kuşaklar Bağlamında Çağdaş Türk Resim Sanatında Desen 10x2" *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(12), 106-122.
- Turani, A. (2000). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tüfekçi, T. (2000). "Tarihsel Süreç İçinde Resim-Fotoğraf Etkileşimleri (V)", *Fotoğraf Dergisi*, 26

Uçar, F.U. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi

İnternet kaynakları

Bo C. (2010). <http://conradboartistsurvivalguide.blogspot.com/2009/11/superflat-art-movement.html> (02.04.2010)

Bo C. (2016). <http://conradbosuperblur.blogspot.com/> (05.12.2019)

Bosman, N.(2010). <https://web.archive.org/web/20101222043817/http://www.citizen.co.za/citizen/content/en/citizen/lifestyle-features?oid=158545&sn=Detail&pid=40&Making-waves>, (02.05.2010)

<http://superstrokeartmovement.blogspot.com/> (22.06.2018)

<https://www.flickr.com/people/superblur/> (20.09.2019)

<http://conradbo.blogspot.com/> (05.08.2013)

<http://community.worldheritage.org/articles/eng/Superstroke> (05.12.2019)

Görsel kaynakları

Resim 1.<http://conradbo.blogspot.com/2011/12/fication-in-superstroke-art-movement.html> (05.08.2013)

Resim 2.<http://superstrokeartmovement.blogspot.com/> (22.06.2018)

Resim 3.<http://superstrokeartmovement.blogspot.com/> (22.06.2018)

Resim 4.<http://superstrokeartmovement.blogspot.com/> (22.06.2018)

Resim 5. <http://conradbosuperblur.blogspot.com/> (05.12.2019)

Resim 6.<http://superstrokeart.blogspot.com/> (18.09.2019)

Resim 7 .<https://www.inigoart.com/the-harder-you-look/> (18.09.2019)

Resim 8. <https://www.simonleegallery.com/artists/39-christopher-wool/works/4321/><https://www.simonleegallery.com/artists/39-christopher-wool/works/4321/> (18.09.2019)

Resim 9. <https://www.flickr.com/people/superblur/> (20.09.2019)

Resim 10. <https://www.flickr.com/people/superblur/> (20.09.2019)

Resim 11. <https://www.artsy.net/article/conrad-bo-manifesto-for-the-superblur-art-movement> (20.09.2019)

Resim 12. <https://www.artsy.net/article/conrad-bo-manifesto-for-the-superblur-art-movement> (20.09.2019)

Resim 13. <https://www.digitalfieldguide.com/blog/entries/multiple-exposures/page/2> (04.01.2019)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.07.2020 ✓Accepted/Kabul:01.10.2020

DOI: 10.30794/pausbed.770274

Araştırma Makalesi/ Research Article

Göcen, C. E. ve Kaya, O. (2021) "Yükselen Güçlerin Ekonomilerinde Dış Ticaretin Etkisi: BRICS Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 49-71.

YÜKSELEN GÜÇLERİN EKONOMİLERİNDE DIŞ TİCARETİN ETKİSİ: BRICS ÖRNEĞİ

Ceren Ece GÖCEN*, Onur KAYA**

Öz

Günümüz küresel ekonomisinde BRICS ülkeleri büyüme hızlarıyla ön plana çıkmakta ve bu sayede yükselen güçler olarak adlandırılmaktadır. 1990'lı ve 2000'li yılların başı, küreselleşmenin etkisiyle liberalleşen ekonomilerin dış ticarete ağırlık verdiği ve ekonomilerinin büyüdüğü bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi önem kazanmıştır. Ekonomik büyümenin dış ticaretle çift yönlü ilişkisinin kabulü üzerinden, bu çalışma BRICS ülkelerinin ekonomik büyümesinde dış ticaretin etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. 2000-2018 yılları arasında BRICS ülkelerinin ekonomik büyüme oranları ve dış ticaret anlayışlarının incelendiği bu çalışmada, ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmeleriyle ekonomik büyümelerinin sağlandığı tespit edilmiştir. BRICS ülkelerinin tamamı özellikle 1990'lı yıllardan itibaren liberal bir reform sürecine girmiş, bunun sonucunda ithalat ve ihracat oranları artmıştır. Serbest ekonominin önemini kavrayan BRICS ülkelerinin son 20 yılda ekonomik büyümeleri ile dış ticaretleri birbirini etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yükselen Güçler, BRICS, Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme.*

THE IMPACT OF FOREIGN TRADE ON THE ECONOMIES OF THE RISING POWERS: THE BRICS EXAMPLE

Abstract

In today's global economy, BRICS countries come to the fore with their growth rates and are thus called rising powers. In the 1990s and the beginning of the 2000s were a period when the economies have been liberalized, they focused on foreign trade and their economies grew, with globalization. In this context, the relationship between economic growth and foreign trade has gained importance. Through the acceptance of the bilateral relationship of economic growth with foreign trade, this study aims to determine the impact of foreign trade on the economic growth of BRICS countries. In this study, between 2000 and 2018 BRICS countries' economic growth rates and their understanding of foreign trade were examined. It has been determined that economic growth is achieved by the transition of countries to a free market economy. All of the BRICS countries have entered a liberal reform process, especially since the 1990s, as a result of which their import and export rates have increased. Understanding the importance of the free economy, BRICS countries' economic growth and foreign trade have affected each other in the last 20 years.

Keywords: *Rising Powers, BRICS, Foreign Trade, Economic Growth.*

* Arş. Gör., İstinye Üniversitesi İİSBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: ceren.gocen@istinye.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8626-5808>)

** Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: onkaya@gelisim.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4060-8438>)

1. GİRİŞ

Günümüz uluslararası çok katmanlı dünya düzeninde (*multiplex world order*), BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri dünyanın en hızlı gelişen ekonomilerinden sayılmakta ve yükselen güçler olarak küresel ekonomide ön plana çıkmaktadır. BRICS ülkelerinin bu yükselişi, 2008 Küresel Krizi'nden sonraki süreçte de devam etmiş ve ekonomik büyümeleri daha dikkat çekici hale gelmiştir. Küresel ekonomide yıllık büyümenin dörtte üçünden fazlası gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleşmekte ve bunun yarısından fazlası (yüzde 56) ise sadece BRICS ülkelerinden gelmektedir. Bu ülkelerin ekonomik büyümeleri, dünya ticaretindeki paylarının artmasıyla doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir. Öyle ki 2008'den itibaren küresel dış ticaretteki daralmaya karşın, BRICS'in ithalat ve ihracat hacmi artışa devam etmiştir (Reddy, 2018).

BRICS ülkelerinin yükselmekte olmaları ekonomik büyümeleri sayesinde. Ekonomik büyüme ise ülkelerdeki üretim-tüketim ve haliyle dış ticaret hacminden etkilenmektedir (Seyidoğlu, 2003:97). Dış ticaret de ekonomik büyümeden etkilenmekte ve böylece çift yönlü bir ilişki söz konusu olmaktadır. Bununla beraber, BRICS ülkelerinin ekonomilerinin homojen bir özellik göstermemesine rağmen benzer bir ekonomik büyüme göstermesi, literatürde, bu ülkelerin dış ticaret politikalarının incelenmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Uluslararası düzeni etkileyebilecek ekonomik güce sahip olan BRICS ülkeleri ekonomik, politik ve kültürel açıdan farklı yapılaraya sahip olmalarına rağmen, dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı döviz rezervleri bakımından benzer ekonomik büyüme göstermektedir (Ersungur vd., 2017:397). Bu doğrultuda çalışmanın amacı, ekonometrik bir analiz sunmak yerine, uluslararası politik ekonomi bakış açısıyla BRICS ülkelerinin dış ticaret anlayışını ve ekonomik büyümelerini mevcut literatür üzerinden inceleyerek, "BRICS'in dış ticaret anlayışının ekonomik büyümelerine etkisi nedir?" sorusuna yanıt aramaktır.

Çalışmanın amacına ve sorusuna yönelik olarak, öncelikle dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde incelenecektir. Ardından BRICS'in dış ticaret anlayışı, temel hedefleri ve BRICS ortak bildirimlerinin hangi politikalar kapsamında oluşturulduğu ve bunun ekonomik büyüme planlamasıyla ilişkisinin ne olduğu belirlenecektir. 2000-2018 yılları arasına odaklanarak, BRICS ülkelerinin genel ekonomi politikaları, gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYH), ihracat ve ithalat miktarları ve ticaretlerinin GSYH'ye oranları tek tek incelenecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise elde edilen bulgular bağlamında, çalışmanın sorusuna yanıt verilecektir.

2. LİTERATÜRDE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Literatürde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini değerlendiren oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde, konu gereği ekonomideki dış ticaret etkisini tespit etmek amacıyla literatürden örnekler verilerek genel bir çerçeve çizilecektir.

Ekonomik büyüme, en basit haliyle, bir ülkedeki toplam üretim hacminin genişlemesi şeklinde tanımlanmaktadır. Üretim hacminin genişlemesi, tüketimin ve dolayısıyla dış ticaret hacminin etkilenmesiyle sonuçlanmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomik büyüme ülkedeki üretimi, tüketimi ve dolayısıyla dış ticareti etkilemektedir. Dış ticaret de ekonomik büyümeyi etkilediğinden, aralarında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2003:97).

Seyidoğlu (2003)'na göre, ekonomik büyümeyi sağlayan iki kaynaktan biri, üretim faktörlerinin stokundaki gerçekleşen artışlar, diğeri ise teknolojik alanda yaşanan gelişmelerdir. Faktör arzı açısından bakıldığında, emek ve sermayenin aynı oranda büyümesi, yansız büyümeyi ortaya çıkarmaktadır. Emek faktörünün artış oranı sermayenin artışından fazlaysa ticareti artırıcı büyüme gerçekleşmektedir. Tam tersi durumdaysa ticarete karşıt yönlü büyüme gerçekleşmiş olur. Teknolojik gelişme açısından bakıldığında ise inovasyonlar ve yeni üretim biçimlerinin ortaya çıkması üretim faktörlerinin verimliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır. Fakat burada da üretim faktörlerinin durumu dış ticaretin eğilimini belirlemektedir. Örneğin, emek verimliliğinin artışı, sermaye verimliliğinden fazlaysa üretim artarken, üretim fazlasının ihracıyla dış ticaret de artış göstermektedir. Tam tersi durumda ise emeğin pahalılaşması maliyetleri artıracığı için sermaye-yoğun üretim artarken dış ticaret azalma eğilimi göstermektedir.

Yapar Saçık (2009)'a göre, dış ticaret, ekonomik büyümeyi sağlayan temel faktörlerden biridir. Ekonomik büyüme ise ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretim kabiliyetinin artması ve kişi başına düşen reel gelir

artışlarının sürekliliğidir. Bunu sağlayabilmek için ülkelerin ithal ikameci ve ihracata dayalı yaklaşımlardan birinin benimsendiğini belirtmektedir. Ayrıca dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, (1) ülkeler arası bilgi akışının pozitif dışsallık yaratarak üretim kapasitesini artırması, (2) karşılıklı ticaretin yaparak öğrenmeyi sağlaması ve ülkelerin bazı sektörlerde uzmanlaşmasını sağlaması, (3) dış ticaretin yarattığı ölçek ekonomisinin büyüme etkilemesi bağlamında incelemektedir.

Korkmaz ve Aydın (2015)'a göre, ekonomik büyüme kavramı, belirli bir zaman aralığında ülkenin toplam üretim kapasitesinin, GSYH'sinin ve refah seviyesinin bir önceki zaman aralığına göre ne kadar arttığını belirtmektedir. Ülkeler ekonomik büyüme için üretimi artırmaya çalışırken, kaynak yetersizliğiyle karşılaşmakta ve dış kaynak kullanımına yönelmektedirler. Bu yönelim de çoğunlukla dış ticaret aracılığıyla yapılmakta ve ülkede bulunmayan mal, hizmet üretim faktörlerinin ithalatı ya da ülkede üretilen mal ve hizmetin ihracatı şeklinde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde Kızıldağ (2020) de gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme elde etme sürecinde finansman sorunlarıyla karşılaştıklarını, bu sorunun ise dış ticaret aracılığıyla döviz kaynağı elde edilerek çözülebileceğini ifade etmiştir. Böylece dış ticaret ile elde edilen kaynaklar ile ekonomik büyümenin finansmanı sağlanabilmektedir. Ayrıca ona göre dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin önemi ve yönü, yıllara ve ülkenin ekonomik yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik büyümesi için zamana ve koşullara uygun dış ticaret politikasının seçimi önem kazanmaktadır. Çünkü dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bazı durumlarda, ülkedeki üretimin azalmasına veya ülke vatandaşlarının gelirinin azalmasına neden olabilmektedir. Öztürk ve Özel (2018), dış ticaretin ekonomik büyüme olan etkisini E7 ülkeleri (Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Meksika, Endonezya ve Türkiye ekonomileri) üzerinden incelemiş ve bu ülkelerin ekonomik büyümenin ithalat destekli büyüdüğü sonucuna varmıştır. Tunçsiper ve Rençber (2017), gelişmekte olan ülkelerin ithalat gerçekleştirilebilmek için ihracat gibi döviz kazandırıcı faaliyetlere yönelmeleri gerektiğini, ithalat için gerekli olan sermayenin yetersizliğinin ise ekonomik büyüme engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla ithalatı büyümenin ve ihracatın nedeni olarak tespit etmişlerdir. Bu doğrultuda Yurdakul ve Aydın (2018) ise ithalata dayalı büyümede üretim için ithal edilen hammaddenin ve ara malların üretimi artırdığı ve büyümeyi sağladığı sonucuna ulaşmıştır. İhracata dayalı büyümede ise ihracat artışının sürdürülebilir olması gerektiği ve bu bağlamda yurt içinde üretimin teşvik edecek politikaların önemli olduğunu vurgulamıştır.

Şen (2007) ve Uçan ve Koçak (2014)'a göre BRICS gibi gelişmekte olan ülkelerin birçoğu ve özellikle Çin, ihracata dayalı büyüme yaklaşımını kullanmaktadır. Bu yaklaşımlar ve politikalar sayesinde ülkeler, ölçek ekonomiden yararlanabilmekte ve üretimi artırabilmektedir. Benzer şekilde Topallı (2016) da ihracatın ekonomik büyümede çok önemli bir rolü olduğunu belirtmektedir. Ölçek ekonomisinin, ülkelerde teknoloji transferi sağlayacağını, bunun da üretimde uzmanlaşmayla birlikte verimlilik sağlayacağını ifade etmektedir. Nitekim ihracat sayesinde uzmanlaşmanın elde edilmesiyle üretim maliyetlerinin düşmesi ve üretimde verimliliğin artmasını sağlamakta, bu ise üretimi daha da artırmaktadır. Bunlara ek olarak, Erbay ve Aktuna (2019) ise dış ticarete ihracatın çeşitlendirilmesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştır. İmalat sanayi ürünleri ihracatının ekonomik büyümede en önemli etkiye sahip olduğu ve ihracatın çeşitlendirilmesinin ekonomik büyümeyi ve gelişmişlik seviyesini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Özetle, ihracatın artışı, üretimi, döviz gelirlerini ve milli geliri artırmaktadır. Bunun sonucunda da ticaret hadleri iyileşmekte, dış denge ve büyüme olumlu yönde etkilenmektedir. Ekonomik büyüme gerçekleştiğinde de ülkelerin mal ve hizmet ticaretinde arz ve talepleri artış göstermektedir.

Agrawal (2015:835-836)'a göre BRICS gibi gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı ekonomik büyümeyi tercih etmelerinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlar, şu şekilde sıralanabilir: (1) İhracatçılar ürünlerini daha rekabetçi hale getmeye ve yeni teknolojiyi daha hızlı benimsemeye ya da yenilik yapmaya zorlayan rekabetçi dünya pazarlarında satmalıdır. (2) İç rekabet daha sonra ihracatçı olmayanları bile daha rekabetçi olmaya ve daha hızlı bir şekilde yeni teknolojiyi benimsemeye ya da yenileştirmeye teşvik ederek ekonomide daha hızlı verimlilik kazanımı ve dolayısıyla daha hızlı ekonomik büyüme sağlar. (3) Ticaretin serbestleştirilmesi veya ihracatı teşvik politikaları, kıt kaynakları ekonomi genelinde daha iyi tahsis etmektedir. (4) İhracatçılar, büyük dünya pazarlarına erişimleri göz önüne alındığında, ölçek ekonomilerini kullanabilir. (5) Artan ihracat, yerli şirketler için uluslararası sermaye ve ara mallara erişimin kolaylaşmasını sağlayarak, yine verimlilik artışlarına ve üretim sınırının genişlemesini sağlar.

(6) İhracatçılar, büyük çaplı dünya pazarlarına erişimleri ile üretimi ve istihdamı daha hızlı artırabilirler. Bu şekilde daha fazla ihracat, daha rekabetçi, teknolojik olarak ileri, üretken ve hızla büyüyen bir ekonomi elde edilir.

Çütçü ve Yaşar (2019), gelişmekte olan ülkelerin küresel rekabete yönelik uyguladıkları serbest dış ticaret politikalarını ve korumacı politikalarını ekonomik büyüme üzerinden ele almaktadır. Uluslararası entegrasyonun artmasıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedirler. Onlara göre serbest ticaret anlaşmaları, ticari engellerin kaldırılmasına ve ihracatın teşvikine, böylece yerli üretimin artmasıyla ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Özel (2018) de bu argümanı desteklemekte ve serbest ticaret politikalarının uzun dönemde ekonomiyi olumlu yönde etkilediğini savunmaktadır. Literatürde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında fikir birliğinin bulunmamasını, ülkelerin farklı ekonomik yapılarının farklı sonuçlara yol açmasıyla açıklamaktadır. Bunlara ek olarak, teknolojik yoğunluğa ve sermaye birikimine sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler için ithalatın ekonomik büyümedeki etkisinden bahsetmektedir. Yıldız (2017) da bu konuya değinmiş, farklı ülkelerde ihracata dayalı büyümenin farklı sonuçlar doğurmasını, ihracata konu olan malların katma değerleriyle açıklamıştır. Ona göre, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, yüksek katma değerli ürün ihracatıyla sağlanabilmektedir. Bunun içinse teknoloji yoğunluğu gerekmektedir. Nitekim özellikle BRICS gibi gelişmekte olan ülkeler açısından yüksek teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur.

3. BRICS ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET

Yükselen güçler için küresel ekonomi konuları ve küresel ticaret politikaları oldukça önemlidir. BRICS nezdinde hem ekonomik büyümenin hem de küresel yönetişimde nüfuz sahibi olmanın sağlanması için ticaret oldukça önem kazanmaktadır. De Coning (2015:26), BRICS'in, ilkinden itibaren bütün zirvelerinde küresel ekonominin durumunu ve küresel kalkınma konularını tartıştığını belirtmektedir. Bu zirvelerde küresel ekonomik kalkınmanın sağlanması için serbest ticaret politikası savunulmuş ve açık piyasanın önemine değinilmiştir. İhracat BRICS'in ana itici gücü olarak görülmüştür (Purugganan vd., 2014:2). Ayrıca farklı dış ticaret araçlarına sahip olsalar da dış ticaret alanında belirledikleri konularda şeffaf, ayırım gözetmeyen, açık, özgür ve kapsayıcı bir yaklaşımda bulunmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

BRICS açısından ticari faaliyetlerin serbestleşmesi ve dış ticaretin artması, ekonomik büyüme ve gelişmişlik açısından oldukça önemlidir. BRICS ülkeleri, ekonomik büyüme modellerine göre dış ticarete farklı uygulamalara giderek ihracat hacimlerini artırmayı hedeflemişlerdir. Bu hedefleri doğrultusunda, dışa dönük, liberal ve açık ekonomi politikaları uygulanmış, dış ticaret engelleri azaltılmış ve ihracatı teşvik politikalarından faydalanmışlardır (Ersungur vd., 2017:398-399).

Tarihsel süreç içerisinde, 15 Nisan 2010'da Brezilya'da gerçekleşen *İkinci BRIC Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi* sonrasında yayınlanan ortak bildiriye, ilk defa ülke liderleri çok taraflı bir ticaret sisteminin oluşturulması ve ticaret korumacılığının engellenmesi çağrısında bulunmuşlardır. Uluslararası ticaret için açık, istikrarlı, eşitlikçi ve ayrımcı olmayan bir ortam sağlamak için Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nde yer alan çok taraflı ticaret sisteminin önemini vurgulamışlardır. 14 Nisan 2011'de Çin'de gerçekleşen toplantıda, DTÖ'nün diğer üyelerini güçlü, açık ve kurallara uygun çok taraflı bir ticaret sisteminin oluşturulmasını desteklemeye davet etmişlerdir (BRICS Information Center, 2011).

Bu doğrultuda BRICS ve DTÖ ilişkisi de önem kazanmaktadır. DTÖ'nün çok taraflı alanında, BRICS küresel ticaret gündemini şekillendirme ve etkilemede önemli roller oynamıştır. Böylece kendi ekonomilerinin yükselişlerine de katkı sağlamışlardır. 1999'da Seattle'da yapılan toplantıda, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik destekleriyle birlikte, DTÖ'nün gelişmekte olan ülkelerin haklarını, çıkarlarını ve taleplerini tam olarak yansıtmadığı, bu örgütün ne kadar eksik ve dengesiz olduğu eleştirilerini de sunmuşlardır. 2001'de Doha'daki görüşmelerde bu eleştiriler gündeme alınmıştır. Ayrıca Çin de DTÖ'ye üye olmasıyla, ticaretin serbestleştirilmesi gündemine büyük bir katkı sağlamıştır. Çin DTÖ yükümlülüklerine uymak için çeşitli reformlar gerçekleştirmiş

ve bugün hem BRICS'in hem de küresel ekonominin en önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. 2003'te Cancun'da yapılan görüşmelerde ise Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika, özellikle tarım reformları konusunda baskın çıkmış ve gündemi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmişlerdir (Purugganan vd., 2014:5-8).

25-27 Mart 2013 tarihleri arasında Güney Afrika'da gerçekleşen *BRICS ve Afrika: Gelişim Bütünleşme ve Sanayileşme İçin Ortaklık* başlıklı beşinci BRICS zirvesi sonrasında yayınlanan ortak bildiri de dış ticaretin dünya ekonomisindeki rolünü vurgulamışlardır. Liderler, çok taraflı ticaret sistemi oluşturularak ve dış ticareti engelleyici politikaların önüne geçilerek dünya ekonomisinin toparlanacağına inandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, küresel finans kaynaklarının daha verimli bir şekilde yönetilmesi ve sorunun ele alınıp çözüme kavuşabilmesi için diğer ülkelere iş birliği teklifinde bulunmuşlardır (BRICS Information Center, 2013:3).

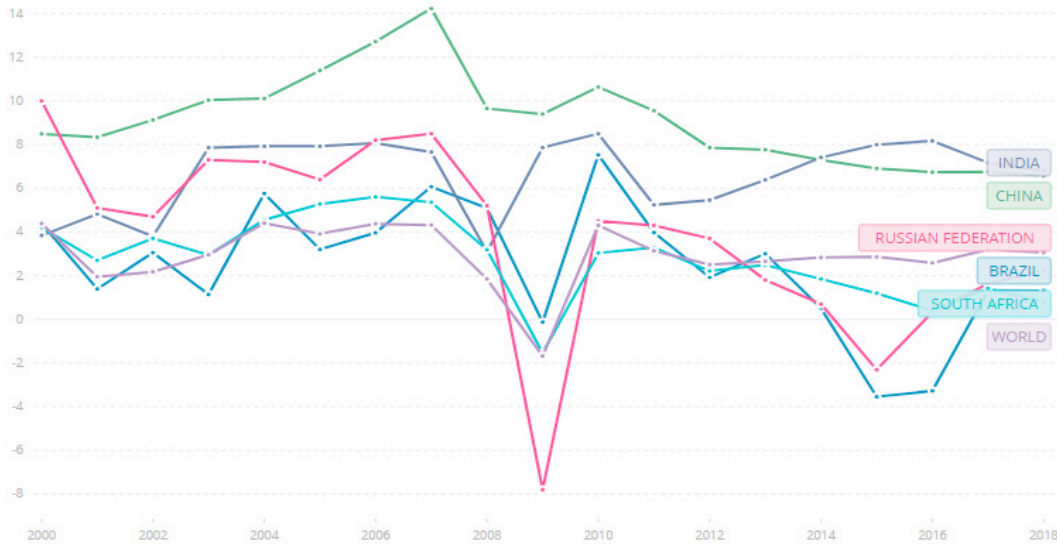
Dış ticarete korumacı politikalara karşı olan BRICS ülkeleri, 30 Kasım 2018'de Arjantin'de gerçekleşen G20 Zirvesi kapsamındaki BRICS liderler toplantısı sonrasında, DTÖ'nün ruhunun ve kurallarının, dış ticareti engellemeye yönelik korumacı önlemlerin alınması ilkesine aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla dış ticareti kısıtlayan önlemlerin DTÖ tarafından geri çekilmesi gerektiğini savunmuşlardır (BRICS Information Center, 2018).

14 Mayıs 2019'da Brezilya'da gerçekleşen 'yenilikçi bir gelecek için ekonomik büyüme' konulu dokuzuncu zirvede, ülkeler, BRICS'in son on yılda küresel büyümenin ana itici gücü olduklarını ve küresel üretimde neredeyse üçte birine yakın bir oranı temsil ettiklerini belirtmişlerdir (BRICS Information Center, 2019:5). Kurallara dayalı, şeffaf, ayırım gözetmeyen, açık, özgür ve kapsayıcı bir uluslararası ticaretin önemini; korumacı önlemlerden kaçınılması ve DTÖ üyelerinin de buna uyması gerektiğini yinelemişlerdir. Ayrıca, küresel ekonomik büyüme hızının zayıfladığını ve aşağı yönlü risklerin oluştuğunu belirten BRICS liderleri, ticari gerginliklerin ve belirsiz politikaların dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığını ifade etmişlerdir.

28 Haziran 2019'da Japonya'daki G20 Zirvesi kapsamında BRICS Liderlerinin G20 Zirvesi Marjları Hakkındaki Gayri Resmi Toplantısı sonrasında yapılan ortak açıklamada da korumacılık ve tek taraflılık ilkelerinin DTÖ'nün ruhuna ve kurallarına aykırı olduğunu altı çizilerek, serbest ticaret piyasasının önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Bunlara ek olarak, aralarında gerçekleşecek dengeli bir ticaret genişlemesinin, uluslararası ticaret akışlarının güçlendirilmesine daha fazla katkıda bulunacağı dile getirilmiştir (BRICS Information Center, 2019).

BRICS'in zirvelerindeki tüm bu vurguları sonucunda küresel ticaret hacmine katkısı, son yirmi yılda yaklaşık üç kat artış göstermiştir (Rasoulinezhad ve Jabalameli, 2018:1013). BRICS'in bu yükselişi, ABD, AB ve Japonya dışındaki ülkelere yapılan ihracatın artmasıyla ve ihracat ürünlerinin çeşitlenmesiyle sağlanmıştır. BRICS ülkelerinin farklı ekonomik yapıları, ihracat ürünlerinde de farklılığa yol açmaktadır. Örneğin, Brezilya ve Rusya hammadde/kaynak, Çin mal ve Hindistan ise hizmet ihracıyla ön plana çıkmaktadır (Piper, 2015:14).

BRICS ülkeleri, dünyanın en kalabalık nüfuslarına sahip olan Çin ve Hindistan gibi iki ülkeyi içerdığı için dünya nüfusunun yüzde 40'ına sahiptir. Aynı zamanda yükselen güç olmaları ve öne çıkan ekonomik büyümeleriyle de toplam GSYH'nin yüzde 25'ine sahiptir. BRICS'in özellikle 2000'li yıllardan bu yana sürdürdüğü ekonomik gelişimi ve küresel ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 2008 Küresel Krizi sürecinde dahi negatif bir seyir izlememiştir. Yüksek ekonomik potansiyele sahip BRICS ülkelerinin ekonomik büyümelerinin devam edeceği, hatta 2050 yılına kadar devam eden bu büyüme oranlarının, BRICS ülkelerini ekonomik anlamda dünyanın hegemon güçleri arasına sokacağı öngörülmektedir (Aşçı, 2019:41-42). Böylece küresel ekonomideki Batı üstünlüğü yerini yükselen güçlerin üstünlüğüne bırakabilecektir.

Grafik 1: BRICS Ülkeleri ve Dünya Geneli GSYH (2000-2018) (%)

Kaynak: Dünya Bankası, 2020.

Grafik 1’de BRICS ülkelerinin ve dünya genelinin GSYH oranları 2000-2018 yılları arasında verilmiştir. Buna göre, Güney Afrika’nın GSYH’si dünya geneliyle aynı yönde değişim göstermektedir. Brezilya, 2008 Küresel Krizi öncesinde, dünya genelinden daha hızlı bir büyüme gerçekleştirirken, kriz sonrasında dünya ortalamasının altında bir seyir izlemiştir. Aynı şekilde Rusya da kriz öncesi dönemde dünya genelinden daha hızlı bir büyüme gerçekleştirirken, kriz döneminde hem BRICS ülkelerine hem de dünya geneline kıyasla çok ciddi bir düşüş yaşamıştır. Fakat Çin ve Hindistan’ın, kriz öncesinde olduğu gibi sonrasında da ekonomik büyümesi dünya genelinin çok üzerinde tespit edilmiştir. Güncel veriler doğrultusunda, 2018 yılına ait GSYH büyümesi dünya genelinde yüzde 3,1 olarak ölçülürken, Brezilya için yüzde 1,3; Rusya için yüzde 2,3; Hindistan için yüzde 6,8; Çin için yüzde 6,6; Güney Afrika için yüzde 0,8 olarak ölçülmüştür (Dünya Bankası, 2020).

BRICS ülkelerinin ekonomik büyüme oranları dünya ortalamasının yanı sıra ABD ve Avrupa’dan da oldukça yüksektir. BRICS’in gelecekte de büyüme oranları açısından küresel ekonomideki konumunu koruyacağı öngörülmektedir.

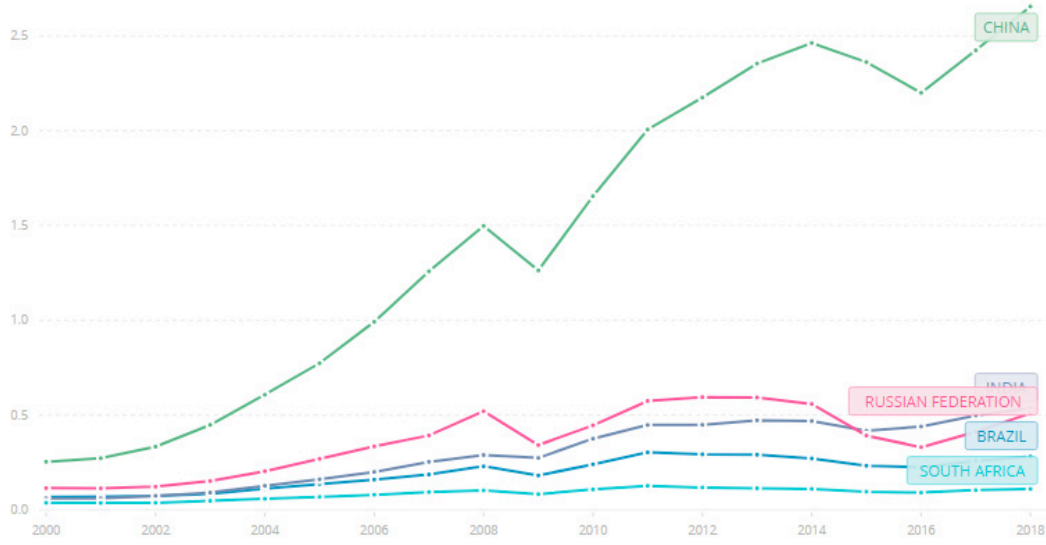
Tablo 1: Kişi Başına GSMH’nin Tarihsel ve Öngörülen Büyüme Oranları (% Yıllık)

	2008-2017	2018-2022	2023-2030
Dünya	1,7	2,4	2,5
BRICS	5,4	4,7	4,5
ABD	0,7	1,4	1,3
Avrupa	0,6	1,5	1,8

Kaynak: CAM World Databank and Baseline Scenario; McKinley, 2018.

Tablo 1’e göre içinde bulunduğumuz dönemde BRICS ülkelerinin ekonomik büyüme oranları dünya genelinin neredeyse iki katıdır. BRICS ülkeleri, küresel ekonominin hegemon gücü olan ve gelişmiş ekonomilerden oluşan ABD ve Avrupa’dan ise üç kattan fazla bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu oranların 2030’a gelindiğinde dahi korunacağı tahmin edilmektedir. Nitekim PWC’nin 2017’de hazırladığı bir raporla da bu argüman desteklenmektedir. PWC’ye göre, 2030 yılında dünyanın en büyük ekonomileri arasında Çin birinci, Hindistan üçüncü, Rusya altıncı, Brezilya sekizinci ve Güney Afrika otuzuncu sırada yer alacaktır. 2050 yılında ise Çin birinci, Hindistan ikinci, Brezilya, beşinci, Rusya altıncı ve Güney Afrika yirmi yedinci sırada yer alacaktır (PWC, 2017:23).

BRICS ülkelerinin bu ekonomik büyümelerinin dış ticaretle olan ilişkisini tespit etmek için öncelikle ihracat verilerine bakılmalı, daha sonra ise ülkelerin farklı ekonomik yapılarına göre gösterdikleri gelişim analiz edilmelidir.

Grafik 2: BRICS Ülkeleri Mal ve Hizmet İhracatı (2000-2018) (trilyon dolar)

Kaynak: Dünya Bankası, 2020.

Grafik 2’de BRICS ülkelerinin mal ve hizmet ihracatının 2000-2018 yılları arasındaki değişimi verilmiştir. Buna göre, en düşük ekonomik büyüme hızına sahip Güney Afrika, BRICS ülkeleri arasında en az ihracat geliri elde eden ülke olmuştur. Hindistan, 2018 yılına göre Çin’den daha hızlı bir büyüme gerçekleştirse de ihracat geliri Çin’in çok altında kalmıştır. Bu grafikte de görülebileceği üzere Çin, diğer ülkelere göre ciddi bir ihracat geliri elde etmiştir. 2018 yılında Çin yaklaşık 2,6 trilyon dolarlık ihracat gerçekleştirirken, Çin’e en yakın Hindistan 536 milyar dolar; en düşük ihracata sahip Güney Afrika ise 110 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir (Dünya Bankası, 2020).

Dış ticaret faaliyetleri, BRICS ülkelerinin ekonomik büyüme ve gelir dağılımını oldukça etkilemektedir. Ancak BRICS ülkelerinin DTÖ’ye katılma zamanı, politikalarının ve kültürlerinin çeşitliliği ve yatırım ölçeği gibi unsurları farklılık göstermektedir. Bu durum ise dış ticaretin her bir BRICS ülkesi üzerinde farklı etkiler yaratmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu doğrultuda, dış ticaret ve ekonomik büyümeye etkisini BRICS ülkelerini ayrı ayrı inceleyerek değerlendirmek daha doğru olacaktır.

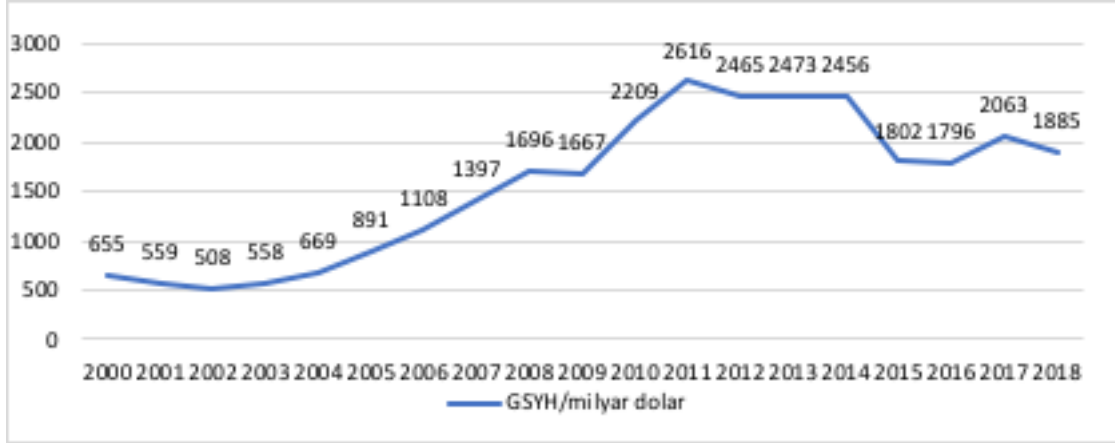
3.1. Brezilya

Brezilya, dünyanın en büyük beşinci, Latin Amerika kıtasının ise en büyük topraklarına ve en kalabalık nüfusuna sahip ülkesi konumundadır. 2018 yılında yapılan nüfus sayımına bağlı olarak açıklanan resmi sayıda Brezilya’nın nüfusu yaklaşık 209,5 milyon olarak ifade edilmiştir ve 2018 dünya ülkeleri GSYH oranları baz alındığında Brezilya ekonomisi dünyanın en büyük dokuzuncu ekonomisidir. Brezilya, doğal kaynaklarla dolu, geniş bir pazara sahip, dinamik ve giderek küreselleşen şirketlere ev sahipliği yapan bir BRIC ülkesi olarak tanımlanmıştır (Brainard ve Martinez-Diaz, 2009:1). Brezilya ekonomisi, 2000 yılından bu yana sürekli büyüme kaydetmekte ve ekonomik açıdan gelişmektedir. Özellikle 2003-2014 yılları arasında 29 milyondan fazla insanın yoksulluğu terk ettiği ve eşitsizliğin önemli ölçüde azaldığı bir ekonomik ve sosyal ilerleme kaydederek ekonomik büyümesini gerçekleştirmiştir (Dünya Bankası, 2019). Ülkenin küresel ekonomiye katılımı, bu gelişmede oldukça olumlu bir rol oynamıştır. Brezilya, güçlü tek taraflı ve bölgesel bileşenlere sahip kapsamlı bir ticaret serbestleştirme programı uygulamakta hızlı davranmıştır (Moreira, 2009:1). Genel olarak bakıldığında ise Brezilya’nın dış ticaretinin toplam performansı da son yıllarda olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Latin Amerika’daki ülkeler arasında en büyük ekonomiye sahip olan Brezilya ekonomisi, 21.yüzyılın ilk yıllarında özellikle önceki yıllara göre oldukça olumlu geçmiştir. *Structural Change and Economic Development:*

Is Brazil Catching Up or Falling Behind? adlı Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı raporunda, 1990'lı yıllarından başından itibaren yüksek enflasyon sorununun ve dış ticaret sektöründe ciddi sorunların yaşandığı Brezilya ekonomisinde ticaretin serbestleştirilmesi, dış mali açıklık, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gibi bir dizi liberal ekonomik reformların uygulanmaya başladığı belirtilmiştir (Nassif, vd., 2013:10). Moreira ise Brezilya ekonomisinin yarım asırlık içe dönük politikaların ardından nihayet ticaret rejimini 1990'ların başında açmaya başladığını dile getirmiştir (Moreira, 2009:1).

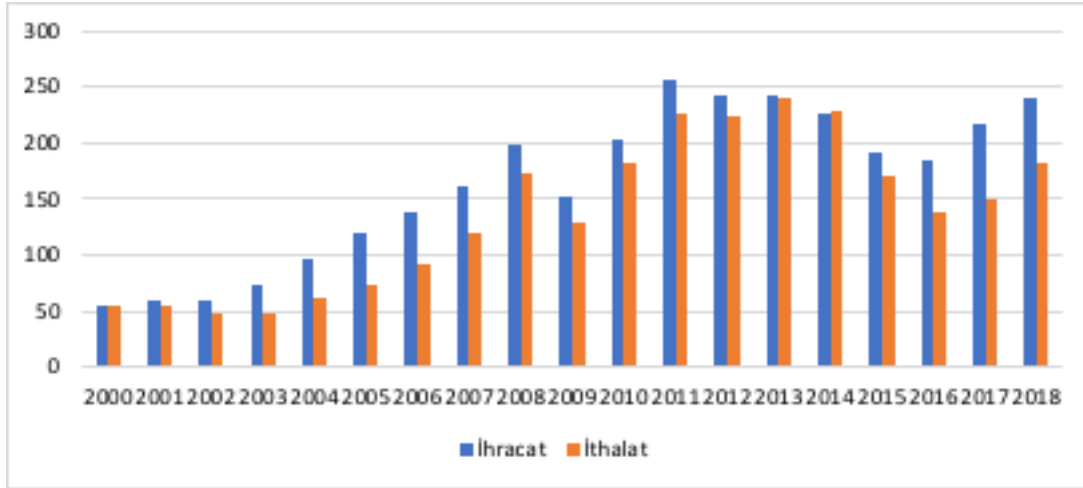
Brezilya, ekonomik kalkınmanın sağlanması için uluslararası ticaretin genişlemesi ve uygun fiyatların oluşturulması yolunu izlemiştir. Ekonomi çeşitlilik açısından oldukça olumlu bir durumdadır. Diğer ülkelere kıyasla birçok farklı ürün birçok farklı pazara sunabilmek için önemli ölçüde bir çeşitliliğe sahiptir. Uygun fiyatlandırma politikasının Brezilya dış ticaret pazarlarına ulaşmak için batık maliyetler ödendiğinden, ekonomideki bu çeşitlilik dış satışların genişletilmesi için önemli bir potansiyel olduğunu göstermektedir (Canuto vd., 2013:2). Ürün çeşitliliği baz alındığında serbest ticaretin önemi ve dış ticaret piyasalarına giriş Brezilya'nın ekonomik büyümesi için oldukça önemlidir. Ürün grubu olarak hammadde, ara mallar, sermaye malları, tüketim malları olarak çeşitlenen Brezilya ticaretinde ihracatta yüzde 46,62'lik oranla hammadde ihracatı ilk sıradadır (World Integrated Trade Solution (WITS), 2019). Ara mal ihracatı yüzde 25,73 oranla ikinci sırada yer almaktadır. Öte yandan ülke içinde tarifelerin kaldırılması için de Brezilya hızlı politikalar izlemiştir. Serbest ticaret anlayışı benimsendikten sonra yaklaşık beş yıl içinde tarifeler kesilmiş, tarife dışı engeller kaldırılmıştır (Moreira, 2009:1).

Grafik 3: Brezilya'nın GSYH (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2020.

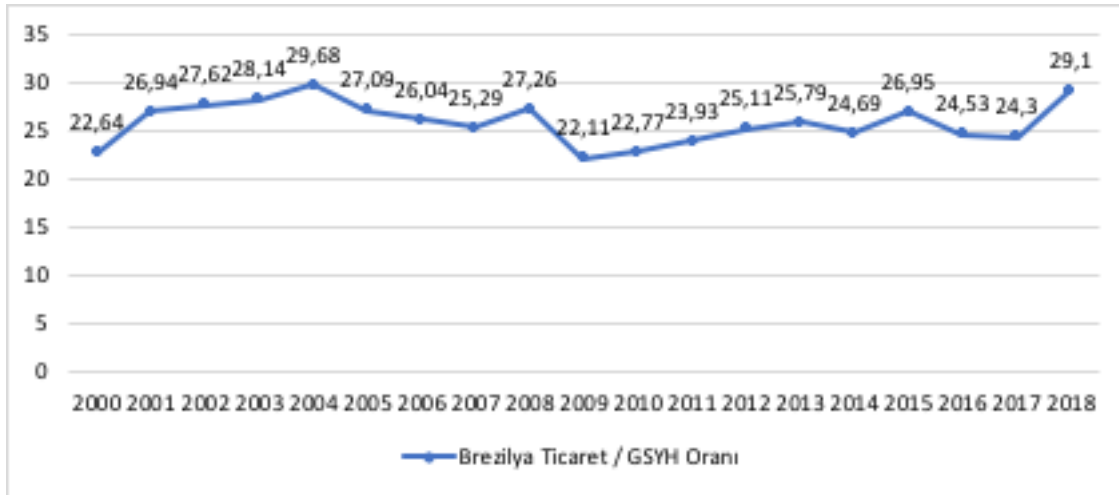
Grafik 3'te Brezilya'nın 2000-2018 arasındaki GSYH değişimi yer almaktadır. Buna göre, Brezilya'nın 2018 yılındaki GSYH'si yaklaşık olarak 1,885 trilyon dolardır. GSYH'nin yüzde 7'ye ve kişi başına düşen GSYH'nin neredeyse yüzde 9'a düştüğü 2015/16 resesyonundan hala daha tam olarak toparlandığı söylemek mümkün değildir. Öte yandan, 2000 yılında 650 milyar dolar civarında olan Brezilya GSYH'si 2010 yılı itibarıyla 2 trilyon dolar barajını geçmiştir. Buna ek olarak Özellikle 2015-2016 yıllarındaki resesyon sonrası 2,400 trilyon dolar civarında seyreden GSYH, ciddi düşüş yaşayarak 1,800 trilyon dolar civarında seyretelemeye başlamıştır. Canuto'nun yayınladığı *Brezilya İhracatı* adlı Dünya Bankası Çalışma Raporu'nda Brezilya'nın mal ve hizmet ihracatı son yıllarda keskin bir şekilde büyüdüğünü ve 2010 yılındaki satışların 2000 yılına göre yaklaşık üç kat daha fazla olduğunu belirtmiştir (Canuto vd., 2013:2).

Grafik 4: Brezilya İthalat-İhracat (2000-2018) (milyon dolar)

Kaynak: WITS, 2020.

2000-2018 yılları arasında Brezilya'nın ait ithalat ve ihracat miktarlarının verildiği Grafik 4'e göre, ülkenin ekonomisi sürekli olarak büyüme gerçekleştirmiştir. Güçlü küresel ekonomik büyüme, uluslararası ticaretin genişlemesi ve uygun fiyatlarının ardından, Brezilya'nın mal ve hizmet ihracatı yüzde 262'lik artış ile ciddi bir gelişme göstermiştir. Mal ve hizmet ihracatının küresel ortalamasının yüzde 135 olarak ölçüldüğü bu dönemde, ülkenin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkileyen ihracatı, ortalamanın neredeyse iki katı olarak hesaplanmıştır. Fakat dış sektöre ilişkin olarak, 2018 Ekim ayındaki ticaret hesabı fazlası, ihracattaki yüzde 9,9 artışa kıyasla yüzde 21,8 büyüyen güçlü ithalat sonucunda 2017 yılına göre yüzde 16,7 daha düşük 51,7 milyar dolar olmuştur.

Grafik 5: Brezilya Dış Ticaret/GSYH Oranı (2000-2018)

Kaynak: WITS, 2020.

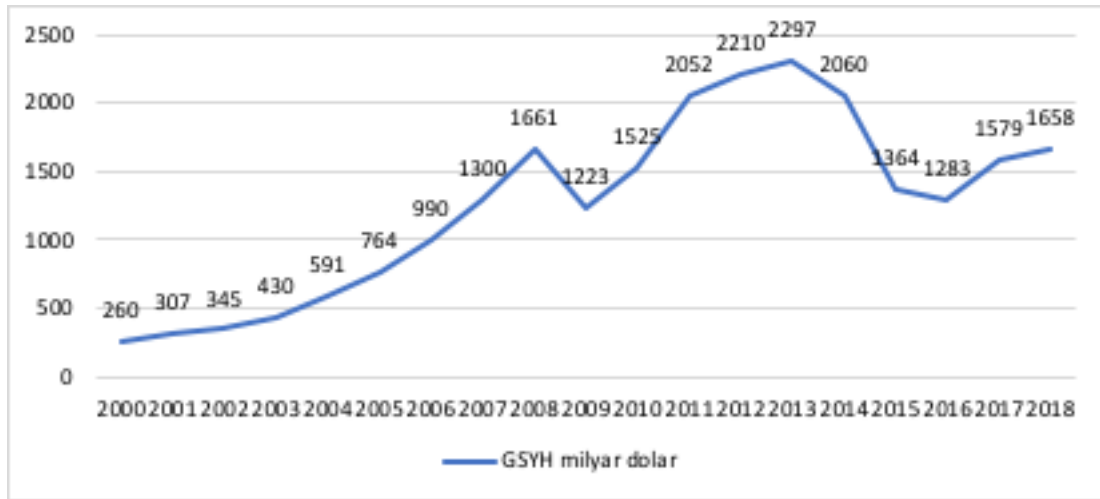
Grafik 5'te Brezilya'nın mal ve hizmetteki dış ticaretinin toplamının GSYH'ye oranı verilmiştir. 2018 yılında bu oran yüzde 29,1 olarak tespit edilmiştir. Brezilya ekonomisi genel olarak bakıldığında mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının toplam değerinin GSYH'ye göre oranlaması açısından BRICS ülkeleri arasındaki en zayıf ülke konumundadır. Yüzesel olarak yirmilerde seyreden oran 2000-2018 arasındaki 2004 yılı haricinde ilk kez 2018 yılında yüzde 29'u geçmiştir. Aslında 2000-2010 arasındaki ekonomik veriler baz alındığında, Brezilya'nın ihracat genişlemesi diğer BRICS ülkelerinin ihracat genişlemesi ile karşılaştırıldığında oldukça mütevazı bir

şekilde kalmaktadır. 2012 yılına kadar olan zaman incelendiğinde Brezilya'nın dış ticaret gelişimi diğer BRICS ülkelerine göre daha aşağı bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, Brezilya ekonomisinin dünya ticaretine entegrasyonunun seviyesini diğer BRICS ülkeleri ile karşılaştırdığında beklentinin altında kaldığını ve herhangi bir düzelme belirtisi göstermediğini söylemek mümkündür (Canuto vd., 2013:3).

3.2. Rusya

2018 verilerine göre yaklaşık olarak 144,5 milyon kişinin yaşadığı Rusya Federasyonu, dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Merkezi planlı bir ekonomiyi takip eden Sovyetler Birliği'nde devlet üretim ve yatırım faktörlerinin neredeyse tamamını kontrol altında tutmaktaydı. Dış ticaret diğer ekonomik unsurlar gibi denge sisteminin bir parçasıydı ve dış ticarete bağımlı olmayan bir ticaret politikası izlenmekteydi (Başaran, 2010:106). Sosyalist sistemin 1990'lı yılların başında çökmesiyle, Rusya Federasyonu halini alan ülke, serbest piyasa ekonomisine geçiş için ekonomik politikalarını şekillendirme ihtiyacı duymuştur. Düzensiz ve düşük verimli bir dağıtım kanalının bulunduğu ülke, doğrudan serbest ekonomi piyasasına geçiş yapmaktan kaçınmıştır. Hükümet, iç piyasada aşırı dış rekabet ortamının oluşması ve sermayenin ülke dışına kaçması ihtimallerini düşünerek hareket etmiş ve serbest piyasa ekonomisine aşamalı olarak geçilmiştir (Başaran, 2010:118). Özellikle 2000'li yıllarla beraber olumlu adımlar atan ülke, günümüzde güvensizlik, zayıf yatırım ortamı, azalan iç tüketim ve düşen sanayi üretimi gibi sorunlarla mücadele etmektedir (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri (İTKİB), 2015:6).

Rusya uluslararası ticari anlaşmalara oldukça fazla önem vermiştir. İlk olarak DTÖ'ye üye olarak uluslararası ticarete yer edinmek ve liberal reformlar yaparak iş birliği ortamını artırıp serbest piyasada yer edinmek istemiştir. Fakat 1993 yılında başvurduğu DTÖ'ye 2012 yılında üye olabilmıştır. 2010 yılında gerçekleşen ikinci BRIC zirvesinde ülke liderleri, Rusya'nın DTÖ'ye katılımını desteklemiştir (BRICS Information Center, 2010). Rusya'nın dünya ekonomisine entegre oluşunun en önemli unsuru, Avrupa'ya satılan hammadde kaynaklarıdır (Aşçı, 2019:52). Rusya, en önemli enerji kaynakları olarak gözüken dünya doğalgaz ve petrol rezervlerinde Avrupa pazarının en büyük tedarikçisi konumundadır. Rusya tarafından ihraç edilen demirli metaller ve yarı mamuller, alüminyum gibi ürünlerin üretim maliyetleri içinde de enerjinin payının çok yüksek olduğu dikkate alındığında, enerjinin ve pazarlara erişebilmenin Rusya ihracatı için önemli olduğu görülmektedir (Şahin, 2016). Dolayısıyla DTÖ üyesi olmak ve Avrupa pazarına giriş yapmak Rusya'nın ekonomik kalkınması için oldukça önemli görülmüştür.

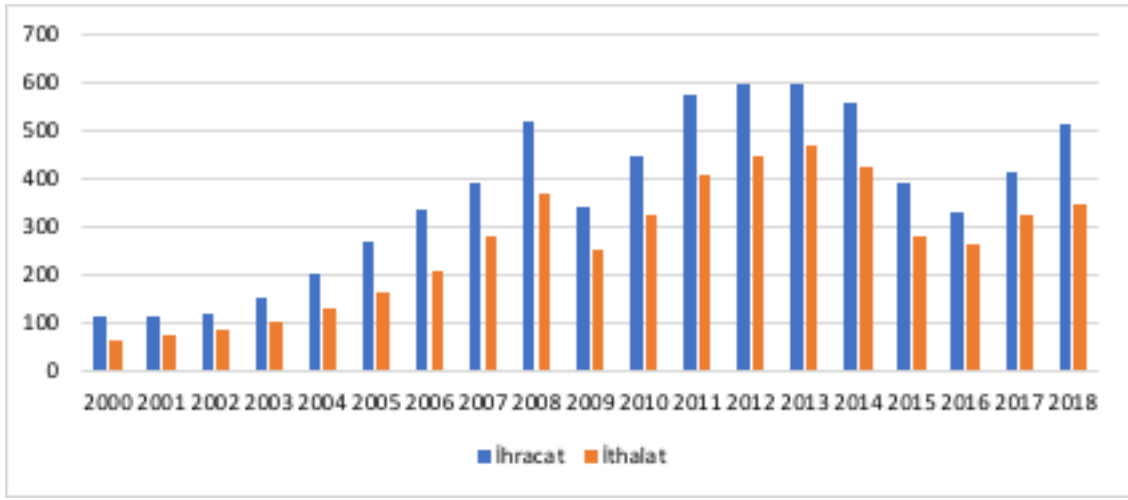
Grafik 6: Rusya'nın GSYH (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: OECD, 2020.

Grafik 6'da Rusya'nın 2000 ve 2018 yılları arasındaki GSYH değişimi milyar dolar cinsinden verilmiştir. Rus ekonomisi bu dönem içerisinde, bütün dalgalanmalara rağmen oldukça önemli bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2000 yılında 259,71 milyar dolar olan Rus GSYH'si 2018 yılı itibarıyla 1658 milyar dolar civarındadır. Brezilya ve

Güney Afrika gibi Rus ekonomisi de küresel finansal krize rağmen 2010-2013 yılları arasında ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Fakat Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı politik krizin ardından 2013 yılında 2297 milyar dolar olan GSYH miktarı 2015 yılında 1364 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu dönem AB ülkeleri tarafından ambargo uygulanmış, petrol fiyatları düşüşe geçmiştir. (Semercioğlu, 2016:198). Buna bağlı olarak 2014 ve 2015 yıllarında GSYH'de keskin bir düşüş yaşanmıştır.

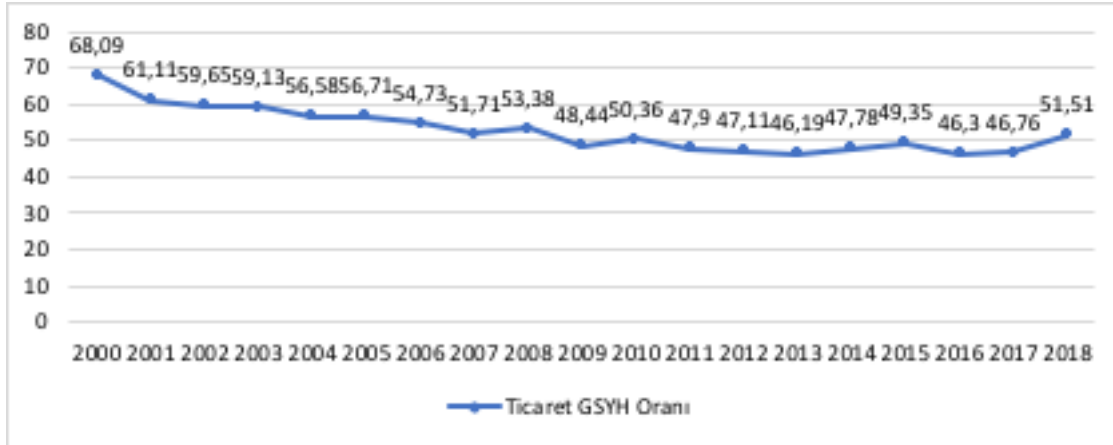
Günümüzde dünyanın en büyük 11. ekonomisine sahip olan Rusya'nın ekonomik büyümesindeki ana itici faktör enerji ve hammadde ihracatıdır. Doğal gaz ihracatında günümüzde birinci sıradadır. Bu sebeple ekonomik alanda yapılan reformlar enerji ve hammadde ihracatını destekleyecek nitelikte olmuştur (Bashimov ve Aydın, 2020:68). Rusya'nın 10 milyar dolar üzerinde ihracat hacmi olan 12 pazarı bulunmaktadır ve ham petrol ve petrol yağlarıyla öne çıkan Rusya'da bu ürünler ihracatın sadece çeyreğini oluşturmaktadır (İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği (İHKİB), 2019:3).

Grafik 7: Rusya İthalat-İhracat (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: WITS, 2020.

Grafik 7'de Rusya'nın 2000-2018 yılları arasındaki ithalat ve ihracat miktarlarının değişimi bulunmaktadır. Hem ithalat hem de ihracat oranları, 2009 ve 2015'te yaşanan düşümlere rağmen, 2018'de 2000 yılındaki dış ticaret miktarlarının neredeyse 5 katına çıkmıştır. İthalat ve ihracat miktarlarının yıllara göre gelişimi, GSYH'nin yıllara göre gelişimi ile doğru orantılı hareket etmiştir. Enerjinin dış pazarlara gönderilmesi bu oranın sağlanmasındaki ana etkindir. 203,42 milyar dolarlık mal ihracatının 100,5 milyar dolarının petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilmesi bu durumu kanıtlamaktadır (WITS, 2019). Öte yandan, yapılan ikili anlaşmalar da Rusya'nın ithalat ve ihracat miktarlarını artırmaktadır. Örneğin, Rusya ve Çin arasındaki toplam ticaret hacmi 2000 yılında 38 milyar dolar iken, 2018 yılında 108 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı verilerine göre Rusya toplam ihracatının yüzde 12'sini Çin'e gerçekleştirmiştir (Bashimov ve Aydın, 2020:65).

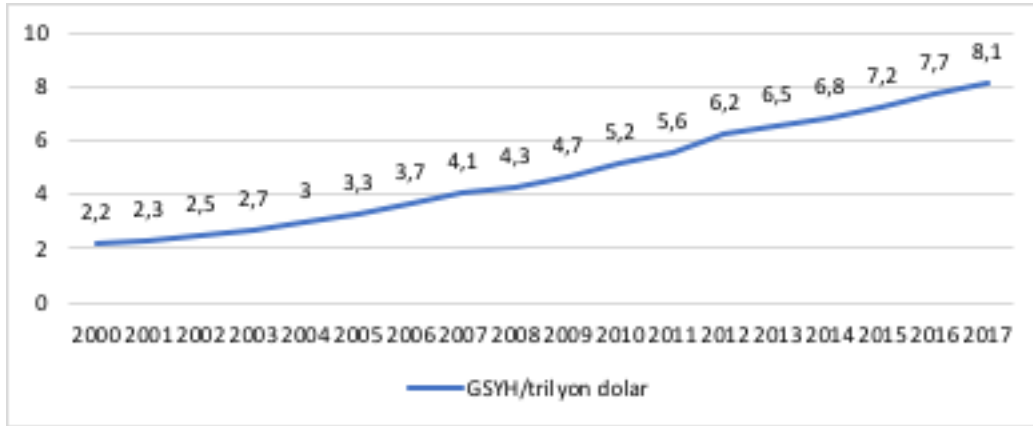
Grafik 8: Rusya Dış Tica

Grafik 8’de Rusya’nın 2000-2018 yılları arasındaki toplam dış ticaret hacminin GSYH içerisindeki oranlarına yer verilmiştir. Dış ticaretin Rusya’nın ekonomik büyümesindeki önemini anlamak için bu grafik oldukça önemlidir. Grafikten anlaşıldığı üzere, Rusya, 2000 yılından 2018 yılına kadar neredeyse 1/2’lik bir oran yakalamıştır. Özellikle 2000’li yılların başında yüzde 68,09’luk bir oranla, dış ticaret Rus ekonomisinin itici konumuna gelmiştir.

3.3. Hindistan

Dünyanın en büyük yedinci yüzölçümüne sahip olan ve 2018 yılında nüfusu 1,34 milyara ulaşan (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018) Hindistan hem büyük hem de karmaşık bir ekonomiye sahiptir. Aslında fakir bir ülke olarak anılmasına rağmen, özellikle son yıllarda nispeten hızlı bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Ekonomisi hem geleneksel hem de modern unsurları içeren çok çeşitli bir üretim ve dağıtım sisteminden oluşmaktadır (Ghosh, 2009:35). Piper’a göre Hindistan’ın son yıllardaki bu büyümesi, dış politikasının ticarete yönelik olmasından kaynaklanmaktadır (Piper, 2015:22). Çünkü ülke, ticaret politikasını ekonomik büyüme, sanayileşme ve kendi kendine yeterlilik konusundaki genel ekonomi politikası hedeflerine ulaşmada bir araç olarak görmektedir (Mathur, 2013:74).

Hindistan, geçmişte dış ticareti pek önemsemeyerek, bürokratik engeller ve istikrarsızlık gibi sorunlarla yüzleşmiş; daha sonra güçlü bir pazar ekonomisine sahip olmak için reform yapmanın ve dışa açık bir ekonominin önemini fark etmiştir (Özekicioğlu ve Kılıç, 2017:24). Bunun sonucunda 1991’den itibaren serbest ekonomiye yönelik politikalar benimsenmiş ve reformlar hazırlanmıştır. Ticaret serbestleştirilmiş, miktar kısıtlamalarından gümrük vergilerine geçiş ve gümrük tarifesi korumasında düşüş gerçekleştirilmiş ve ihracat sübvansiyonlarından vazgeçilmiştir. Böylece, uygulanan ekonomi politikalarıyla Hindistan’ın dünya ekonomisine entegrasyonu hız kazanmıştır (Ghosh, 2009:41-42). İhracatın hızlı büyümesi, 1991 ekonomik reformlarının ardından Hindistan’daki büyüme oranının artırılmasında önemli bir rol oynamıştır (Agrawal, 2015:835). Açık ve dışa dönük ekonomi politikaları sayesinde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri haline gelmiştir.

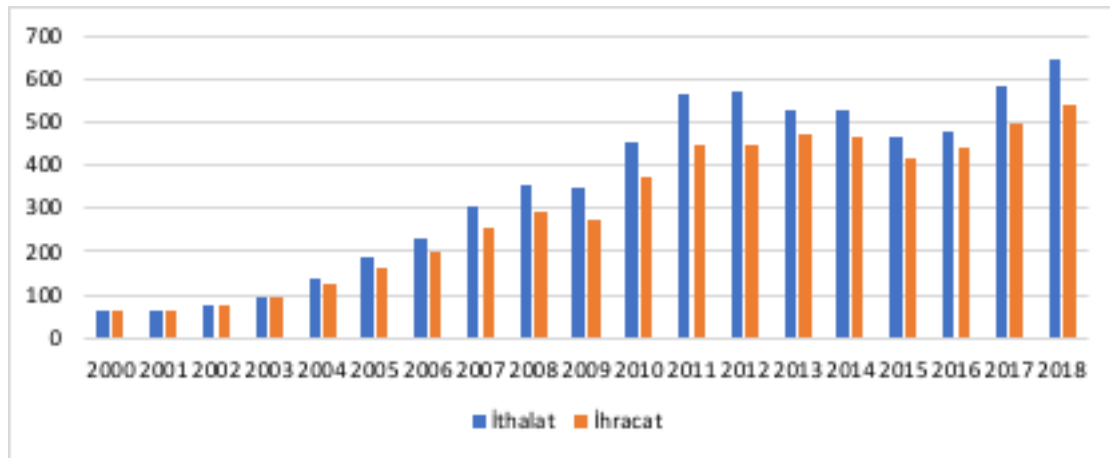

Grafik 9: Hindistan'ın GSYH (2000-2017) (trilyon dolar)

Kaynak: OECD, 2020.

Grafik 9'da Hindistan'ın 2000-2017 yılları arasındaki GSYH değişimi trilyon dolar cinsinden verilmiştir. Buna göre sürekli bir ekonomik büyüme gösteren Hindistan'ın GSYH 2017 yılında 8,1 trilyon olarak ölçülmüştür. Bu 2017 yılı için yüzde 6,7'lik bir büyümeye denk gelmektedir. Ülke krize rağmen büyümesini devam ettirse de oranlar 2013 yılına kadar beklentinin altında kalmıştır. 2013'ten itibaren yeniden toparlayan Hindistan ekonomisi 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 6,7'lik bir büyümeye kaydetmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

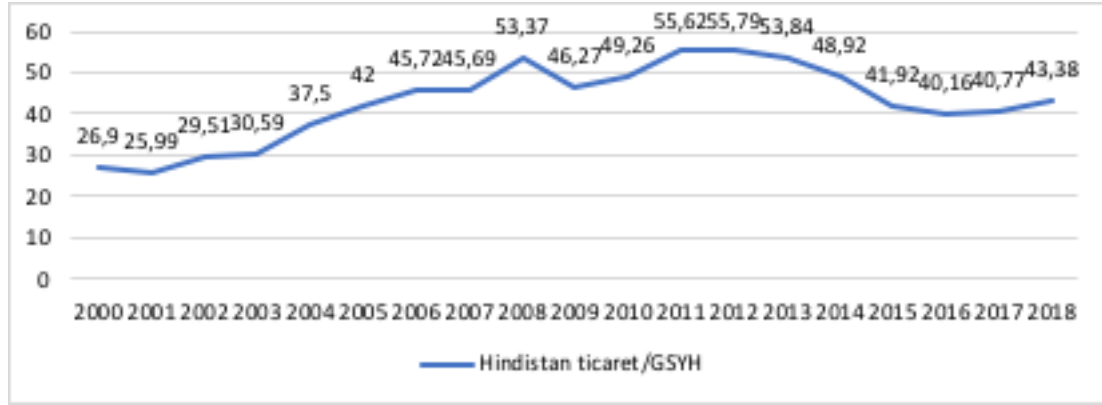
Hindistan'da hizmet sektörü GSYH'nin yaklaşık yüzde 50'sini oluşturmaktadır (World Trade Organization (WTO), 2019:15). Bu durum Hindistan'ın dış ticaretinde üretimin ve mal ihracatının yanı sıra hizmet ihracatının da artmasını sağlamaktadır.

Grafik 10: Hindistan ithalat-ihracat (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: WITS, 2020.

Grafik 10'da 2000-2018 yılları arasındaki dönemde Hindistan'ın mal ve hizmete yönelik dış ticaretindeki değişimler milyar dolar cinsinden verilmiştir. Buna göre, küresel krizin yarattığı ekonomik daralma sonucunda ülkenin dış ticareti etkilenmiş ve 2015 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra hem ithalatı hem de ihracatı artış göstermeye devam etmiştir. Hindistan'ın son 20 yıldır ithalatı ihracatından fazla olması, dış ticaret açığını beraberinde getirmektedir. 2018 yılına ait verilere göre, ülkenin ihracatı oransal olarak yüzde 9,2 artış göstermiştir. İthalatındaki artış ise yüzde 14,3'tür. Bu durumda Hindistan'ın dış ticaret açığı yüzde 24,5 olarak hesaplanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Grafik 11: Hindistan Dış Ticaret/GSYH Oranı (2000-2018) (%)

Kaynak: WITS, 2020.

Grafik 11’de Hindistan’ın 2000-2018 yılları arasındaki ithalat ve ihracat toplamının ülkenin GSYH oranı verilmiştir. Buna göre, en düşük oran 2001 yılında yüzde 25,99 olarak tespit edilmiştir. En yüksek oran ise 2012 yılında yüzde 55,79 olarak ölçülmüştür. Ülkenin büyüme oranlarının 2013 yılına kadar beklentinin altında kalması, dış ticaret/GSYH oranlarına da yansımış, küresel krizden 2013’e kadar oranlar yükselmiştir. 2018 yılına ait verilere göreyse Hindistan’ın ithalat ve ihracatının toplamının GSYH oranı yüzde 43,38 olarak belirlenmiştir.

Hindistan’ın başlıca ihracat ürünleri işlenmiş petrol ürünler, mücevherat, ilaçlar, pirinç, otomotiv ve parçaları, kabuklu hayvanlar, sığır eti ve işlenmemiş alüminyum şeklinde sıralanmaktadır. İthalat ürünleri ise ham petrol, işlenmemiş altın, telefon cihazları, taş kömürü, petrol gazları, palm yağı, otomatik bilgi işlem makinaları, optik okuyucular, otomotiv yan sanayi ürünleri şeklinde sıralanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Akdemir ve Sey (2020:59), Hindistan’ın ekonomik büyümesinde etkili olan dış ticaretin yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da ihracatın artmasında etkili olduğunu belirtmişlerdir. Hatta ülkenin ihracatındaki değişimlerin yüzde 45’inin bu yatırımlarda ortaya konan şoklarla ilgili olduğunu açıklamışlardır. Hindistan’ın ithal ettiği ürünleri üretime katması sebebiyle ithalatta gerçekleşen değişimde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisini ihracata göre daha yüksek tespit etmişlerdir.

Serbest ekonomi politikalarının uygulanmasıyla yabancı sermaye yatırımlarına karşı daha esnek bir tutum sergilenen ülkede, bu yatırımların sağladığı ihracat ile ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma elde edilmiştir. Sadece ileri teknoloji kullanan ve ihracata yönelik üretim yapan firmaların Hindistan’da yatırım yapmalarına izin verilmiştir (Akdemir ve Sey, 2020:47). Bu doğrultuda Hindistan, özellikle son yıllarda, inovasyona dayalı bir ekonomik yapıya doğru evrilmiştir. İnovasyonu gerektiren teknoloji ve ekonomik büyüme ilişkisi “yaratıcı yıkım”ı beraberinde getirmektedir. Hindistan yaratıcı yıkımda yazılım sektörüyle ön plana çıkmasına rağmen, yeterli bir seviyeye gelememiştir. Özellikle yasal sorunlar ve teşviklerin yetersizliği, ülkenin geleneksel teknolojiye dayalı ve katma değeri düşük ürünlerde uzmanlaşmasına yol açmıştır (Özekicioğlu ve Kılıç, 2017:20-31). Bu bağlamda, Hindistan’ın yüksek katma değerli ürünlerde uzmanlaşması, ihracatını ve ekonomik büyüme hızını artırabilecektir. Böylece Çin ile benzer reformlar gerçekleştirmesine rağmen ekonomik performans açısından daha geride kalan Hindistan, daha yüksek performanslı bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilecektir.

3.4. Çin

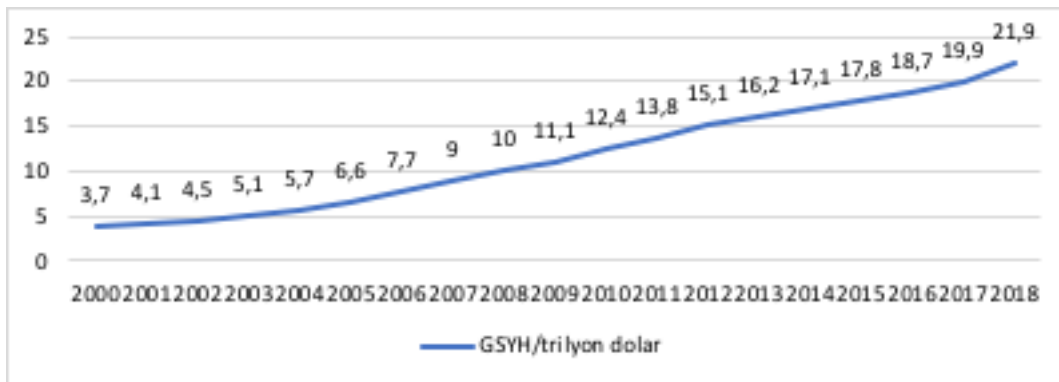
Dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip üçüncü ülkesi olan Çin’in nüfusu 2019 yılında 1,4 milyarı aşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Bu açıdan düşünüldüğünde üretim faktörleri ve ekonomik potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Günümüzde hem ekonomik büyümesiyle hem de ticaret hacmiyle öne çıkan Çin, yeni hegemon güç tartışmalarının başat aktörü konumundadır. Çin’de piyasa odaklı ekonomiye geçiş ve neredeyse tamamen kapalı olan ekonomiyi dünya piyasasına açmaya yönelik reform 1978’de gerçekleştirilmiştir. Sektörel bazda adım adım uygulanan reformların ardından, 2001’de Çin’in DTÖ’ye üye olması yeni bir serbestleşme süreci

başlatmıştır (Urban, 2009:51-55). Bu serbestleşmeyle beraber, dünya ekonomisine entegrasyonu ile birlikte dünya ticaretindeki ağırlığını da artırmıştır. Özellikle ihracatındaki yüksek artış sayesinde dış ticaret hacmi yüksek rakamlara ulaşmıştır (Şahbudak ve Şahin, 2016:248). Bu bağlamdaki genel ticaret politikası, ekonomisinin dış dünyaya açılmasını hızlandırmayı, dış teknoloji ve know-how'ı tanıtmayı, dış ticareti geliştirmeyi ve ticaret ortakları için "karşılıklı yarar sağlayan" ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Mathur, 2013:110).

Çin ekonomisi, piyasaların ekonominin işleyişi için çok önemli bir rol oynadığı, ancak kamu mülkiyeti, doğrudan hükümet müdahalesi ve devlet önderliğindeki sanayi politikalarının bulunduğu, sosyalist bir piyasa ekonomisine sahip hibrit (melez) bir ekonomidir. Hükümetin müdahalesi neo-liberal yaklaşımların zıt bir uygulama gerçekleştirirse de Çin hükümeti, ihracatçı firmalara imtiyaz tanımak, dış yatırıma rehberlik etmek, serbestleşmenin hızını tasarlamak, devlet/özel sektör gelişimini dengelemek gibi politikalar belirleyerek ekonomik gelişiminde hayati bir rol oynamıştır (Wang, 2007:2010). İhracata dayalı bir kalkınma stratejisinin benimsenmesi (Urban, 2009:51), ülke için dış ticareti daha önemli bir konuma taşımaktadır. Bu stratejilerin etkisiyle Çin'in ihracatında düşük katma değerli ürünlerin görece payı azalmakta ve orta derecede katma değerli ürünlerin payı giderek artmaktadır. Bununla beraber, Çin'in rekabet gücü tarım ürünleriyle karşılaştırıldığında, imalat ürünlerinde daha yüksek olduğu bilinmektedir (Şahbudak ve Şahin, 2016:248-251).

Çin'de, ticareti düzenleme amacıyla 1995'te "Dış Ticaret Kanunu" yürürlüğe girmiştir. Dış ticaret "Dış Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Bakanlığı" tarafından yürütülmekte ve ulusal ve bölgesel düzeyde örgütlenmiş "Dış Ticaret Şirketleri (FTC)" ile gerçekleştirilmektedir. DTÖ kuralları çerçevesinde ihracata ilişkin serbestleşme sağlanmış olsa da bazı ürünler üzerindeki lisans uygulaması devam etmektedir. İthalatta planlı politikalar ise yerli üretimi korumak ve döviz rezervini kontrol etmek amacı ile önemini sürdürmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Dinç (2019)'in Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde ettiği sonuçlara göre, Çin'in ihracatından ekonomik büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda Çin için ihracat-ekonomik büyüme ilişkisi, ihracata dayalı ekonomik büyüme hipotezini destekler niteliktedir. Dünya Bankası'nın verileri de bu durumu desteklemektedir. Çin ekonomisinin büyüme hızı, dışa açık bir ekonomi benimsediği tarihten 2010'a kadar ortalama yüzde 10 büyüme gerçekleştirirse de 2015'ten sonra hızı azalmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedeni, Çin'in ihracat hızındaki yavaşlamadır. Çünkü küresel kriz ve devamındaki küresel ekonomik daralma, Çin'de ithalatın azalması sorunuyla beraber ihracatın azalmasına da yol açmıştır (Dinç, 2019:461-462). Şişman (2020) ise ticaret savaşları ve yol açtığı belirsizlikler sebebiyle 2019 yılında ekonomik büyümedeki bu yavaşlamanın daha belirgin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, IMF'nin tahminlerine göre, 2020 sonrasında da büyüme hızının azalmaya devam edeceğini belirtmektedir (Şişman, 2020:108-109).

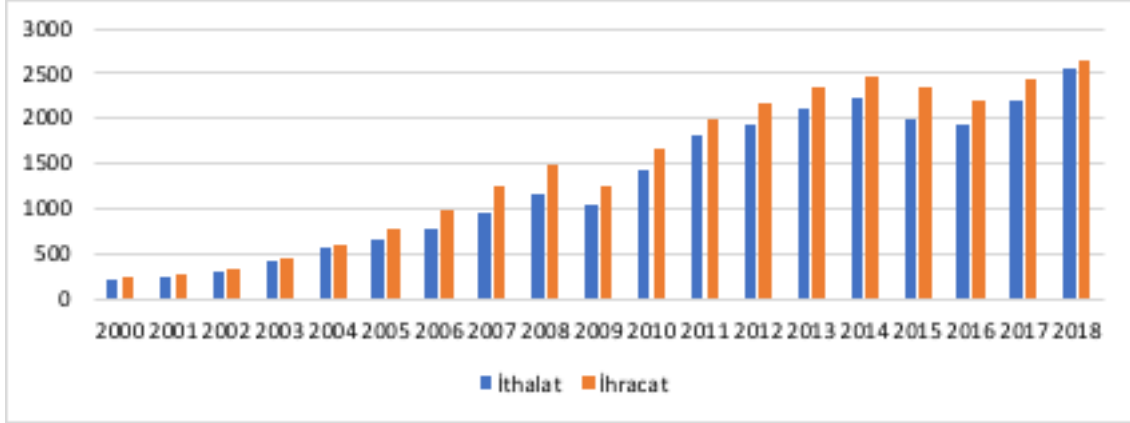

Grafik 12: Çin'in GSYH (2000-2019) (trilyon dolar)

Kaynak: OECD, 2020.

Grafik 12'de Çin'in GSYH'nin 2000-2018 yılları arasındaki değişimi verilmiştir. Büyüme hızının 2008 Küresel Krizi sonrasındaki süreçte azalsa da büyümenin devam ettiği görülmektedir. OECD verilerine göre 2018 yılında 21,9 trilyon dolar olarak hesaplanan ve sürekli yükselen GSYH sayesinde Çin, dünyanın en büyük ekonomisine sahip ikinci ülkesi konumundadır.

Çin'in ekonomik büyüme ve ihracat hızı kriz sonrasındaki süreçte azalsa dahi diğer BRICS ülkelerinden pozitif yönde ayrılmıştır. Nitekim diğer BRICS ülkelerine göre ekonomik büyüme hızı çok düşmemiş ve krizden daha az etkilenmiştir. Bunun bir sebebi, Çin'in ileri teknolojik ürün ihracatının yapılmasıdır. Çin bu konuda da diğer BRICS ülkelerinden pozitif yönde ayrılmıştır. Diğer ülkelerin ileri teknoloji ihracatının toplam sanayi ürünleri ihracatına oranı ortalama yüzde 15'i dahi bulamazken, bu oran Çin'de yüzde 25'e kadar ulaşmıştır (Yıldız, 2017: 29). Teknolojinin bu ileri seviyesi ve ekonomik büyüme ilişkisi yine yaratıcı yıkımı beraberinde getirmektedir. Çin, bu bahsi geçen yaratıcı yıkımla ön plana çıkmaktadır (Özekicioğlu ve Kılıç, 2017:20-21). İleri teknolojiyi kullanarak detaylı, çeşitli ve verimli bir üretim gerçekleştirirken, rekabet gücünü de artırarak dış ticaretine fayda sağlamaktadır.

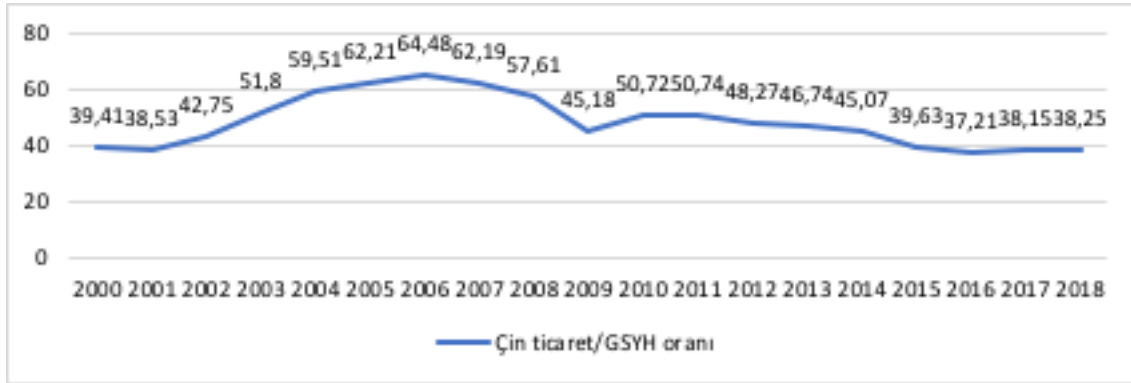

Grafik 13: Çin İthalat-İhracat (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: WITS, 2020.

Grafik 13'te, Çin'in mal ve hizmete yönelik dış ticareti milyar dolar cinsinden verilmiştir. Ülkenin ithalatı ve ihracatı genel olarak sürekli artış göstermiştir. Bunun bir istisnası küresel kriz sırasında gerçekleşmiş, tüm dünyada olduğu gibi güçlü Çin ticareti de bundan etkilenmiştir. Devamındaki küresel ekonomik daralma sebebiyle, 2015 yılında bir kırılma daha gerçekleşmiştir. Bu durum ülkenin ekonomik büyümesiyle paralel bir seyir izlemiştir.

2015 yılında, dış ticaret hacmi yüzde 5,6 artış göstererek 4 trilyon dolar seviyesini aşmış ve dış ticaret hacmi açısından dünyanın en büyük ülkesi olmuştur. Aynı yıl, hizmet sektörünün ekonomideki payı yüzde 46,1'e ulaşmış ve "dünyanın fabrikası" olarak adlandırılan Çin'de ilk kez sanayi sektörü hizmet sektörünün gerisinde bırakmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Çin'in ekonomisi önemli ölçüde hizmet sektörüne yönelmektedir. Hatta 2019 verilerine göre, GSYH'nin yüzde 52'sinden fazlasını hizmet sektörü oluşturmaktadır (WTO, 2019:15). Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" (*one belt one road*) girişimi bu süreci daha da hızlandırmış; Çinli hizmet firmaları küreselleşmeye teşvik edilmiştir. Bu durum ülkenin dış ticaretinde üretimin ve mal ihracatının yanı sıra hizmet ihracatının da artmasını sağlamaktadır. Nitekim 2017 yılında, Çin hizmet ticaretinde dünya liderliğini elde etmiştir (WTO, 2019:32-33).

Grafik 14: Çin Dış Ticaret/GSYH Oranı (2000-2018) (%)

Kaynak: WITS, 2020.

Grafik 14'te, 2000-2018 yılları arasında Çin'in dış ticaretinin GSYH'ye oranı verilmiştir. Buna göre 2018 yılında Çin'in mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının toplam değeri, ülkenin GSYH'nin yüzde 38,25'ine eşit olarak hesaplanmıştır. Ülkenin DTÖ'ye üye olmadan önce 2000'deki oranının yüzde 39,41 olması son 20 yıllık dönemde başa dönme izlenimi yaratmaktadır. Küresel kriz sonrasındaki süreçte dahi dış ticaretin GSYH oranı yüzde 45,18'e gerilemişken, 2018'de bu denli bir düşüş dikkat çekmektedir.

Çin, dış ticaret ilişkilerini ve ülkedeki tüketicilerin refahını olumsuz etkileyen, kendine has bir korumacılıkla şekillenen kalıcı bir ticaret fazlası vermektedir. Fakat ekonomik büyüme potansiyelini sürdürmek için Çin'in ticaret ve yatırım engellerini kaldırması gerekmektedir. Bununla beraber hem iç hem de dış yeniden dengelemeyi kolaylaştırmak için ithalatın artışı da teşvik etmelidir (Asia Society Policy Institute, 2019).

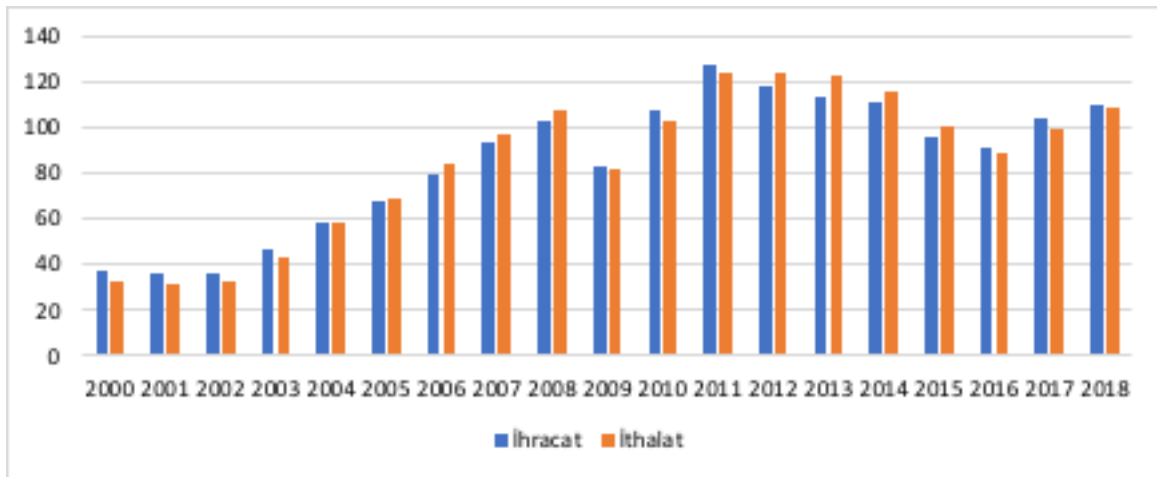
3.5. Güney Afrika

Yaklaşık olarak 58,5 milyonluk nüfusa sahip Güney Afrika, açık ve serbest piyasa ekonomisine sahip gelişmekte olan bir ülkedir. Ülkenin dış ticaret hacmi, GSMH'nin yarısından fazlasına karşılık gelmektedir. Güney Afrika'nın ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci ülkenin siyasi yapısının demokratik temele oturtulduğu 1994 yılına dayanmaktadır. Para disiplini, sabit döviz kuru oranı, düşük gümrük tarifelerinin oluşturulması gibi ekonomi politikalarını çok kısa bir süre içerisinde devreye sokmuştur. Özellikle bu dönemden itibaren benimsenen liberal ekonomik politikalar ve serbest piyasa ekonomisine geçişle ciddi bir dönüşüm yaşayan Güney Afrika'nın son 20 yılda dış ticaretinde ihracat ve ithalat oranları denge seviyesine oldukça yakındır (DEIK, 2017:4).

Güney Afrika, BRICS ülkeleri arasında en küçük ekonomiye sahip olmasına rağmen, önemli bir kalkınma fırsatı elde etmiştir. BRICS ülkeleriyle oluşturulan ticaret ağı, Güney Afrika'nın ekonomik kalkınması üzerinde etkili olmuştur. Bu ekonomik kalkınması sayesinde Güney Afrika'nın BRICS üyeliği sonrasında Afrika kıtası için ekonomik büyüme devri olacağı belirtilmektedir (Hashiru ve Tüfekçi, 2018:14). Öyle ki oluşturulan bu ticaret ağı sayesinde, 2007-2008 yıllarında Çin, Güney Afrika'nın ithalat ve ihracat ortakları arasında beşinci sıradayken, 2009-2018 yılları arasında yüzde 10'luk bir ortalama ile ilk sırada yer alarak ülkenin en önemli ticaret ortağı olmuştur (WITS, 2019). Yine de BRICS ülkeleri ile karşılaştırıldığında Güney Afrika ekonomisi oldukça mütevazı bir durumdadır.

Güney Afrika'nın BRIC grubuna dahil edilmesinde iş birliğine açık politikaları oldukça etkili olmuştur. Deniz (2018) BRIC'in ilk ortaya çıktığında sadece ekonomik iş birliği üzerinden değerlendirildiğini ve siyasi bir iş birliği oluşumunun da kısa sürede tamamlanmak istendiğini; Güney Afrika'nın da bu doğrultuda BRIC'e katıldığını ifade etmiştir. Böylece iş birliği çabalarının daha fazla somutlaştığını belirtmiştir (Deniz, 2018:69). BRIC ülkeleri açısından ise Güney Afrika'nın gruba dahil edilmesiyle, diğer Afrika devletleriyle iş birliği imkanını artacağı düşünülmüştür (Hashiru ve Tüfekçi, 2018:14).

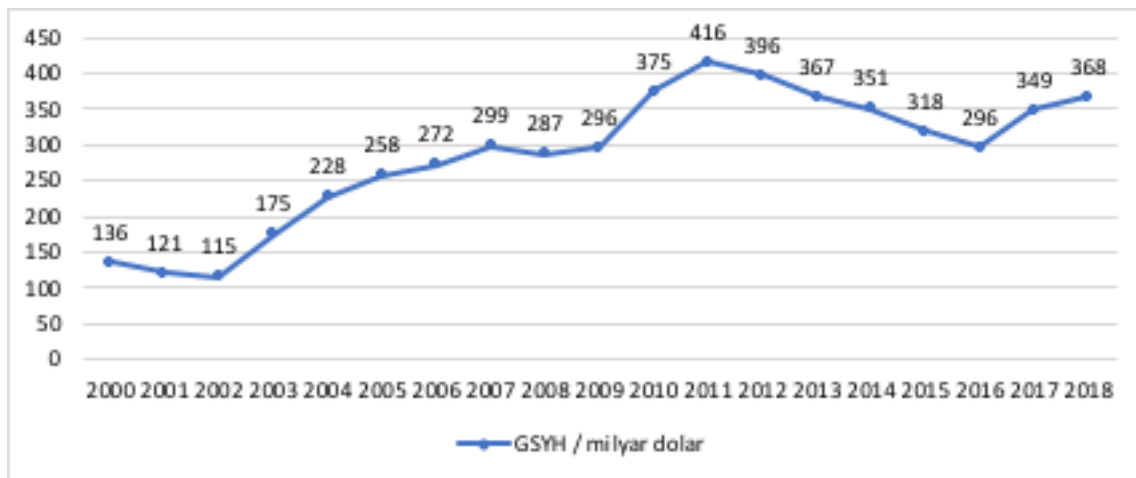
Güney Afrika'nın ekonomisi son 20 yılda, ithalatta özellikle ara mal ve sermaye malları üzerine kurulmuş ve uluslararası pazarlarda bu mallarına olan talep artışı gözlemlenmiştir (DEIK, 2017:4). Özellikle maden ürünleri ihracatı, ülke ekonomisinin kalkınması için oldukça önemlidir; 2016 yılındaki maden ürünleri ihracatının toplam ihracata oranı 1/3 olarak hesaplanmıştır (DEIK, 2017:8). Ülkenin ihraç ettiği ürünlerin büyük bir çoğunluğu ise imalat sanayi ürünleridir. Bitümlü kömür, parasal olmayan yarı mamul formlarda altın, manganez cevherleri ve konsantreleri, GVW değeri aşmayan Dizel motorlu kamyonlar dış ticarete en büyük paya sahip ihraç ürünleridir (WITS, 2019). Güney Afrika döviz kurunu zayıf tutarak ithalatı desteklerken ihracatı da artırmaktadır. Bu durum yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini sağlamıştır. Özellikle 1990'lardan 2010'lu yılların başına kadarki dönem karşılaştırıldığında, yatırım tutarı yıllık ortalama 46 milyon dolardan 3,6 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır (Habanabakize, 2020:236).

Grafik 15: Güney Afrika İthalat/İhracat (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: WITS, 2020.

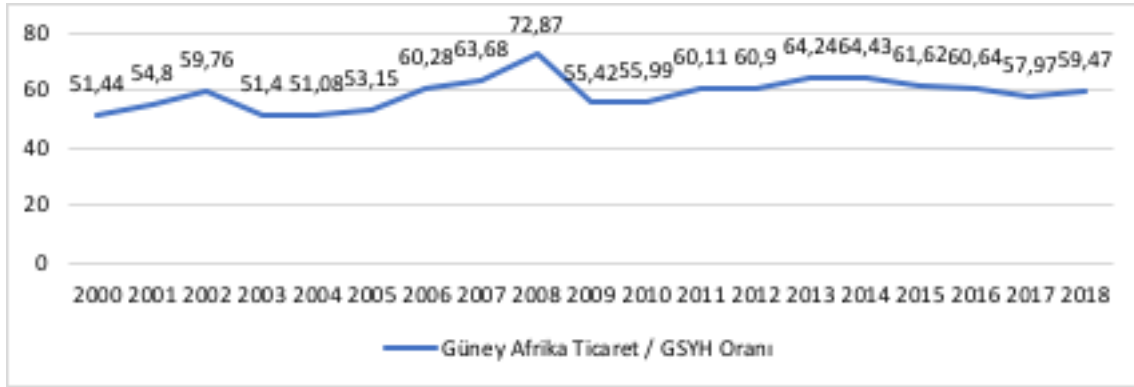
Grafik 15'te 2000-2018 yılları arasında Güney Afrika'nın yaptığı ithalat ve ihracat miktarlarının dolar cinsinden hesaplamalarına yer verilmiştir. Güney Afrika ekonomisinin ithalat ve ihracat miktarları, 2000 yılından bu yana oldukça yakındır ve hemen hemen denge durumundadır. İthalat ve ihracat, 2011'de zirveye çıkarak, Güney Afrika ekonomisinin yaklaşık son 20 yılındaki en önemli atılımı olmuştur. Öte yandan, Güney Afrika -Nijerya ve Mısır ile Afrika kıtasının en büyük üç ekonomisinden biri olarak- 2015-2017 döneminde Afrika kıtasındaki tüm ülkeler arasında dünyanın geri kalanına en fazla ihracat yapan ülke olmuştur (Birleşmiş Milletler, 2019:11).

Grafik 16: Güney Afrika GSYH (2000-2018) (milyar dolar)

Kaynak: OECD, 2020.

Grafik 16’da 2000-2018 yılları arasındaki Güney Afrika’nın GSYH miktarı verilmiştir. 2000 yılında 136,361 milyar dolar olan Güney Afrika GYSH tutarı, 2018 yılında 368,289 milyar dolar ile iki katından daha fazla bir yükseliş yaşamış ve dünya ekonomileri arasında 33. sırada yer almıştır (Dünya Bankası, 2019). Güney Afrika ekonomisinin son 20 yılı ve ekonomik büyüme durumu GSYH oranı üzerinden yıllara bağlı olarak incelendiğinde en önemli nokta 2011 yılında yaşadığı zirvedir. İthalat ve ihracat miktarlarının da artış gösterdiği 2011 yılında, ülke 416,419 milyar dolarlık bir GSYH elde etmiştir. BRIC’e katıldığı 2010 yılından sonra da GSYH yükselişi, ithalat ve ihracat oranlarındaki yükselişle doğru orantılı bir seyir izlemiştir.

Grafik 17: Güney Afrika Dış Ticaret/GSYH Oranı (2000-2018) (%)

Kaynak: WITS, 2020.

Grafik 17’de 2000-2018 yılları arasında Güney Afrika ekonomisinin ithalat-ihracat oranlarına bağlı olarak oluşan ticaretinin GSYH miktarına göre oranı yer almaktadır. Bu dönem genel olarak incelendiğinde, 1994 sonrası liberal politikalar izleyen Güney Afrika ekonomisinin kalkınmasında dış ticaretin önemi dikkat çekicidir. Güney Afrika’da dış ticaretin GSYH oranı, 2000 yılından itibaren hiçbir zaman yüzde 50’nin altına düşmemiştir. Özellikle 2008’deki yüzde 72, 87’lik zirve ve 2010’da BRICS’e katıldıktan sonra yüzde 55’lik ortalama, ithalat ve ihracatın Güney Afrika için ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

4. Sonuç

Küresel ekonominin içinde bulunduğu mevcut konjonktürde, BRICS ülkeleri büyüme hızlarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Son 20 yıllık süreçte hızla gelişen ekonomilerine bağlı olarak yükselen güç olarak tanımlanan bu ülkeler, dış ticareti artırıcı liberal politikaların küresel ekonomide sağlamlaştırılması gerektiğini düzenli olarak dile getirmektedirler. Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki karşılıklı ilişkiye dair mevcut literatürün incelendiği bu çalışmada, BRICS ülkelerinin dış ticaret anlayışlarının ekonomik büyümeye katkısının ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır. BRICS ülkelerinin genel olarak 1990’lı yıllardan itibaren liberal ekonomik politikaları uygulamaya başladığı ve uyguladıkları reformların küresel ekonomide yer edinmek üzere oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Geçiş döneminin yanılıcı etkilerinden kurtulmak için çalışmada incelenecek tarih aralığı 2000-2018 yılları olarak belirlenmiştir.

İlk olarak Brezilya ekonomisi incelendiğinde, 1990’lı yıllardan itibaren serbest piyasanın oluşturulması, özelleştirme, mali açıklığın sağlanması gibi liberal reformlarla birlikte ticaret hacminin arttığı, buna bağlı olarak ekonomik büyümede de artış olduğu gözlemlenmiştir. 2000 yılında yaklaşık 55 milyar dolar olan ihracat miktarı 2018’de yaklaşık olarak 240 milyar dolar civarına yükselmiştir. Ayrıca bu yıllar içerisinde Brezilya’nın ekonomik büyümesinin de yaklaşık olarak 3 kat artışı gözlemlenmiştir. Rusya için de benzer bir gelişme gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği sonrasında liberal ekonomik reformları uygulamaya başladığı 1990’lı yıllar sonrasında Rusya, 2000’de 260 milyar dolar olan GSYH’ni 2018 yılı itibarıyla 1 trilyon 658 milyar dolara çıkarmıştır. Bu gelişmede enerji kaynaklarının dış pazarlara ihracatı oldukça önemlidir. Hindistan’a bakıldığında, 1991 yılından itibaren liberal ekonomik reformların uygulandığı ülkede, ihracat 2000 yılında 2,2 trilyon dolar iken 2017’de bu tutar 8,1 trilyon dolara ulaşmıştır. Hindistan’ın ithalat-ihracat miktarında da aynı yükseliş söz konusudur. Çin’de de benzer

bir liberal politikalara geçiş süreci yaşanmıştır. 1978'den itibaren daha açık bir ekonomi benimseyen Çin, 1991'de DTÖ'ye üye olması, 1995'te yürürlüğe giren Dış Ticaret Kanunu ile ticaret alanında düzenlemeler sağlamış ve kısmi açıdan serbestleşme sağlamıştır. 2000 yılında 3,7 trilyon dolar olan Çin GSYH'yi, 2018 yılı itibarıyla 21,9 trilyon dolara çıkmıştır. Öte yandan 2000 yılında yaklaşık 250 milyar dolar olan ihracatta da 2018 yılında 2 trilyon 655 milyar dolar gibi bir miktara ulaşılmıştır. Son olarak BRICS'in en küçük ekonomisi olan Güney Afrika'da da benzer bir liberalleşme süreci gözlemlenmiştir. 1994 yılında yapılan demokratikleşme süreciyle birlikte liberal bir ekonomi politikası izlenmiş ve kısa bir sürede küresel ticaret piyasasına entegrasyon başlamıştır. Genel olarak incelendiğinde ithalat/ihracat oranlarında denge politikası izleyen ülkede GSYH miktarı 2000 yılında 136 milyar dolar iken bu tutar 2018 yılında 368 milyar dolara çıkmıştır.

Çalışmada BRICS ülkelerinin liberal ekonomik politikalar kapsamında yaptıkları ekonomik reformlarla birlikte dış ticaret hacimlerinin arttığı, bunun da ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. BRICS, ilk toplandığı yıldan bu yana, küresel ekonomiye dair görüşlerini serbest ticaret politikasının sağlamaştırılması üzerine oluşturmuştur. Açık piyasanın önemi, şeffaf, ayırım gözetmeyen, özgür ve kapsayıcı bir serbest ticaret piyasasının oluşturulması gerektiği defalarca dile getirilmiştir. BRICS açısından bakıldığında, ayırım gözetmeyen bir serbest ticaret piyasasının oluşturulması, ekonomik kalkınmanın altında yatan ana faktör konumundadır. Bu doğrultuda, küresel ekonomide açık piyasanın ve korumacılık karşıtı politikaların gerekliliğini savunan BRICS ülkelerinin küresel ticaretteki payları 2000-2018 yılları arasında yaklaşık olarak üç kat artmıştır. Dolayısıyla ekonomik büyümeleri dış ticaret sayesinde sağlanmış, dış ticaret oranlarını artırmaları ise ekonomik büyümelerine katkı sağlamıştır. BRICS ülkelerinin ve özellikle Çin'in bu yükselişini devam ettirmesi, küresel ekonomide söz sahibi olma imkanının, gelecekte Batı'dan yükselen güçlere doğru kaymasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agrawal, P. (2015). "The role of exports in India's economic growth". *The Journal of International Trade & Economic Development*, 24(6), 835-859.
- Akdemir, S. ve Sey, N. (2020). "Hindistan Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: SVAR Analizi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 41-62.
- Asia Society Policy Institute (2019). "The China Dashboard: Trade Policy Reform". (20.06.2020) <https://chinadashboard.asiasociety.org/winter-2019/page/trade>.
- Aşçı, M. E. (2019). "BRICS Ülkelerinin Küresel Güç Olma Potansiyelleri ve Türkiye". *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-60.
- Bashimov, G. ve Aydın, A. (2020). "Rusya ile Çin Arasındaki Dış Ticaretin Sektörel Analizi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 64-75.
- Başaran, A. (2010). "SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş: Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996". *Avrasya Etüdleri*, 37(1), 101-134.
- Birleşmiş Milletler (2019). "Fiscal Policy for Financing Sustainable Development in Africa". *Economic Report on Africa*.
- Brainard, L.ve Martinez-Diaz, L. (2009). *Brazil As an Economic Superpower*. Washington: Brookings Institution Press.
- BRICS (2020). Information Center Official Documents. <http://www.brics.utoronto.ca/>. (01.07.2020).
- Canuto, O., Cavalleri, M. ve Reis, G. (2013). "Brazilian Exports: Climbing Down a Competitiveness Cliff. The World Bank Policy Research Working Paper 6302". <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/777771468017074102/brazilian-exports-climbing-down-a-competitiveness-cliff>. (14.06.2020).
- Çütçü, İ. ve Yaşar, M. (2019). "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Politikaları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Testlerle Ekonometrik Bir Analiz". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 265-282.
- De Coning, C. (2015). "BRICS and Coexistence". C. *The BRICS and Coexistence: An Alternative Vision of World Order* (Ed: De Coning, T. Mandrup ve L. Odgaard), New York: Routledge.

- Deniz, E. (2019). "Güney Afrika'yı Uluslararası Hiyerarşide Konumlandırmak: Yeni Yükselen Orta Ölçekli Güç". *International Journal of Afro-Eurasian Research*, 4(7), 63-73.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2017). "Ülke Bülteni: Güney Afrika". (19.06.2020).
- Dinç, D. (2019). "Çin'in Ekonomik Büyümesinde İvme Kaybı: İhracat-Kamu Harcamaları Etkisi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi". *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (54), 461-486.
- Dünya Bankası (2019). "The World Bank in Brazil". <https://www.worldbank.org/en/country/brazil/overview>. (18.06.2020).
- Dünya Bankası (2020). "GDP Growth (Annual %)", BRICS and World. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&locations=BR-CN-IN-RU-ZA-1W&name_desc=false&start=2000&view=chart. (01.07.2020).
- Dünya Bankası (2020). "Export of Goods and Services (Current US\$)", BRICS. https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?end=2018&locations=BR-CN-IN-RU-ZA&name_desc=false&start=2000. (01.07.2020).
- Erbay, E. R. ve Aktuna, A. (2019). "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisinde İhracatın Önemi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 90-95.
- Ersungur, Ş, Çelebi Boz, F. ve Çınar, Ö. (2017). "Türkiye ile BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi ile Bir Analiz". *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 395-412.
- Ghosh, J. (2009). "India". J. Ghosh, P. Havlik, M. Ribeiro ve W. Urban (Düz.). *Models of BRIC's Economic Development and Challenges for EU Competitiveness* içinde (ss.35-48). The Vienna Institute for International Economic Studies, Research Report No 359.
- Habanabakize, T. (2020). "The Effects of Economic Growth and Exchange Rate on Imports and Exports: The South African Post-2008 Financial Crisis Case". *International Journal of Economics and Financial Studies*. 12(1), 223-238.
- Hashiru, M. ve Tüfekçi, Ö. (2018). "Putting the N or Replacing the S in the BRICS? Nigeria's Rise as an Emerging Power". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları*, 16(3), 11-23.
- İHKİB (2019). "Rusya Ülke Raporu". <https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2020/03/16/rusya-2020-i-donem-ulke-raporu-202003161545570093-3967D.pdf>. (30.06.2020).
- İTKİB (2015). "Rusya Federasyonu: Temel Ekonomik Göstergeler Genel ve Sektörel Bilgiler. İTKİB Hazır giyim Raporu". <https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2015/08/25/rusya-hgiyim-raporu-agustos-2015-201508251110290913-5B86E.pdf>. (30.06.2020).
- Kızıldere, C. (2020). "Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Nedensellik Analizi". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 45, 318-331.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). "Türkiye'de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi". *ESOGÜ İİBF Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Mathur, S. (2013). "Trade Policies and Institutions of BRICS". S. Mathur ve M. Dasgupta (Düz.). *BRICS: Trade Policies, Institutions and Areas for Deepening Cooperation* içinde (ss. 1-160). New Delhi: Center for WTO Studies.
- McKinley, T. (2018). "BRICS to Play a Leading Role in Driving Future Global Economic Growth". *Institute for New Economic Thinking*, 20.04.2018. <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/brics-to-play-a-leading-role-in-driving-future-global-economic-growth>. (29.05.2020).
- Moreira, M. (2009). "Brazil's Trade Policy: Old and New Issues. Inter-American Development Bank Working Paper 139". https://www.usitc.gov/research_and_analysis/documents/Moreira-Brazils_Trade_Policy__Old_and_New_Issues.pdf. (14.06.2020).
- Nassif, A., Feijo, C. ve Araujo, E. (2013). "Structural Change and Economic Development: Is Brazil Catching Up or Falling Behind? Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Discussion Paper 211". https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/osgdp20131_en.pdf. (17.06.2020).
- OECD (2020). "National Accounts, Data: Brazil". <https://data.oecd.org/brazil.htm>. (18.06.2020).
- OECD (2020). "GDP". <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm#indicator-chart>. (26.06.2020).

- Özekicioğlu, H. ve Kılıç, C. (2017). "Küresel Ekonomi Çağında Çin ve Hindistan". *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 19-34.
- Özel, H. A. (2018). "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği". *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82.
- Öztürk, E. ve Özel, H.A. (2018). "E-7 Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 358-369.
- Piper, L. (2015). "The BRICS phenomenon: from regional economic leaders to global political players". *BICAS Working Paper 3*.
- Purugganan, J., Jafri, A. ve Solon, P. (2014). "BRICS: A Global Trade Power in a Multi-Polar World". *TNI Working Papers, Shifting Powers: Critical Perspectives on Emerging Economies*.
- PWC (2017). "The Long View: How will the global economic order change by 2050?", Şubat 2017. <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf>. (29.05.2020).
- Rasoulnezhad, E. ve Jabalameli, F. (2018). "Do BRICS Countries Have Similar Trade Integration Patterns?" *Journal of Economic Integration*, 33(1), 1011-1045.
- Reddy, S. (2018). "The Growing BRICS Economies: An INET Series". *Institute for New Economic Thinking*, 12.04.2018. <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/the-growing-brics-economies-an-inet-series>. (29.05.2020).
- Semerçioğlu, H. (2016). "Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası". *İAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 188-202.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (Geliştirilmiş 15. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahbudak, E. ve Şahin, D. (2016). "Çin'in Dış Ticaret Performansı ve Sektörel Rekabet Gücünün Ölçümü". *Akademik Bakış Dergisi*, (54), 242-257.
- Şahin, K. (2016). "Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu'nun G-8 Başkanlığı". *Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi_-sektorde-yasanan-gelismeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa. (01.07.2020).
- Şen, F. (2007). "Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi)". Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Şişman, D. (2020). "Çin'in Küreselleşme İçinde Rolü: Yeni Bir Hegemon mu?". *Journal of Life Economics*, 7(1), 103-122.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020). "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Profili". <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/cin-halk-cumhuriyeti/ulke-profilii>. (27.06.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020). "Hindistan Ülke Profili". <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/hindistan/ulke-profilii/dis-ticaret>. (27.06.2020).
- Topallı, N. (2016). "Doğrudan Sermaye Yatırımları, Ticari Dış Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Örneği". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 83-95.
- Tunçsiper, B. ve Rençber, E. Z. (2017). "Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği". *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(2), 619-630.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). "Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 51-60.
- Urban, W. (2009). "China", *Models of BRIC's Economic Development and Challenges for EU Competitiveness*. (J. Ghosh, P. Havlik, M. Ribeiro ve W. Urban), The Vienna Institute for International Economic Studies, Research Report No 359.
- Wang, J. (2007). "The Evolution of China's International Trade Policy: Development through Protection and Liberalization". *Economic Development through World Trade* (Ed: Y. S. Lee), Hollanda: Kluwer Law International.

- WITS (2020). "Brazil Trade Statistics". <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>. (18.06.2020).
- WITS (2020). "China Trade Indicators 2018". <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2018>. (27.06.2020).
- WITS (2020). "India Trade Indicators 2018". <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IND/Year/2018>. (27.06.2020).
- WTO (2019). "World Trade Report 2019: The future of services trade". https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/00_wtr19_e.pdf. (12.06.2020).
- Yapar Saçık, S. (2009). "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme". *KMU İİBF Dergisi*, (16), 162-171.
- Yıldız, Ü. (2017). "BRICS Ülkeleri ve Türkiye'de Yüksek Teknoloji İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Analizi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 26-34.
- Yurdakul, F. ve Aydın, M. (2018). "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 23-36.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.02.2021 ✓Accepted/Kabul:23.02.2021

DOI:10.30794/pausbed.873742

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gedikoğlu, B. ve Yolcu Karadam, D. (2021). "OECD Ülkelerinde Reel Döviz Kuru Hareketlerinin Açıklanmasında Balassa-Samuelson Etkisi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 73-90.

OECD ÜLKELERİNDE REEL DÖVİZ KURU HAREKETLERİNİN AÇIKLANMASINDA BALASSA-SAMUELSON ETKİSİ*

Büşra GEDİKOĞLU**, Duygu YOLCU KARADAM***

Öz

Balassa-Samuelson hipotezine göre reel döviz kuru hareketleri, ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin verimlilik farklılıklarından kaynaklanmakta, ticarete konu olan sektörlerdeki göreceli verimlilik artışları ülke parasının reel olarak değer kazanmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada, ülkelerin reel döviz kuru hareketlerinin açıklanmasında Balassa-Samuelson hipotezinin geçerli olup olmadığı, 25 OECD ülkesi ve 1990-2016 dönemi için güncel panel veri yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Bu amaçla, sektörel göreceli verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi, ülkeler arasındaki heterojenliği, dinamik yapıyı ve yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan panel veri tahmin yöntemlerinden yararlanılarak incelenmiştir. Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group) tahmin sonuçları OECD ülkelerinde B-S hipotezini desteklemektedir. Diğer yandan, ülkelerin maruz kaldığı ortak küresel şokların neden olduğu yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan Kesitsel Olarak Genişletilmiş panel ARDL modeli (Chudik ve Pesaran, 2015) tahmin sonuçlarına göre ise göreceli verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız hale gelmektedir. Dolayısıyla, Balassa-Samuelson hipotezini OECD ülkeleri için destekleyen güçlü sonuçlara ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Balassa-Samuelson Hipotezi, Reel döviz kuru, Sektörel Verimlilik, Panel Veri Analizi.*

THE BALASSA-SAMUELSON EFFECT IN EXPLAINING THE REAL EXCHANGE RATE MOVEMENTS OF OECD COUNTRIES

Abstract

According to the Balassa-Samuelson hypothesis which explains real exchange rate movements by productivity differences between tradable and non-tradable sectors, an increase in the relative productivity of the tradable sector leads to a real appreciation of the domestic currency. In this study, we analyze the existence of the Balassa-Samuelson effect employing recent panel data techniques for a panel data set covering 25 OECD countries and the period 1990-2016. For this purpose, the effect of sectoral relative productivity on the real exchange rate is examined employing panel data estimators considering country heterogeneity, dynamic behavior, and cross-section dependency. Results of Pooled Mean Group estimations support the Balassa-Samuelson hypothesis for OECD countries. However, the effect of relative productivity on real exchange rate becomes statistically insignificant when we control the cross-section dependency that arises due to common global shocks

*Bu çalışma Dr. Öğretim Üyesi Duygu YOLCU KARADAM danışmanlığında, Pamukkale Üniversitesi SBE'de Büşra GEDİKOĞLU tarafından yazılan "OECD Ülkelerinde Balassa-Samuelson Hipotezinin Test Edilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, DENİZLİ.

e-posta: bggedikoglu@gmail.com (orcid.org/0000-0002-2936-9974)

***Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: dyolcu@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0003-3139-2003)

by employing a Cross-sectionally Augmented Panel ARDL estimator (Chudik and Pesaran, 2015). Consequently, the Balassa-Samuelson hypothesis cannot be robustly supported for OECD countries.

Key Words: *Balassa-Samuelson Hypothesis, Real Exchange Rate, Sectoral Productivity, Panel Data Analysis.*

1. GİRİŞ

Ticari ve finansal açıdan küreselleşen dünyada ülkelerin uluslararası rekabet gücünü ve ekonomik büyümeyi ciddi şekilde etkileyen reel döviz kurunun hareketlerinin uzun dönemde hangi faktörler tarafından belirlendiği iktisat yazınının sıkça üzerinde durduğu çalışma konuları arasında yer almaktadır (bknz. Krugman ve Taylor, 1978; Dornbusch, 1982; Edwards ve Ng, 1985; İto vd., 1997; Bergvall, 2005). Uzun dönemde reel döviz kurunu belirlemeye yönelik yaklaşımlar, geleneksel ve modern döviz kuru yaklaşımları çerçevesinde incelenmektedir. Geleneksel döviz kuru yaklaşımlarının başında satın alma gücü paritesi teorisi yer almaktadır. Satın alma gücü paritesi teorisi (SAGP), bir birim ulusal paranın yurt dışındaki satın alma gücü ile yurt içindeki satın alma gücünün aynı olması gerektiğini ifade etmektedir (Cassel, 1918: 413). Bu bağlamda, döviz kurunun fiyat farklılıklarını ortadan kaldıracak şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Fakat ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler arasındaki verimlilik farkları, ticari kısıtlamalar, tam rekabet koşullarının geçerli olmaması ve fiyat düzeyini belirlemede uluslararası farklılıkların ortaya çıkması gibi nedenlerle satın alma gücü paritesinden zamanla sapmalar meydana gelmektedir (Engel ve Rogers, 2000:1). Bu sapmaların ticarete konu olan ve olmayan sektörlerdeki görece verimlilik farkından kaynaklandığını öne süren uzun dönem reel döviz kuru yaklaşımı ise Balassa-Samuelson (B-S) hipotezi olarak adlandırılmaktadır.

B-S hipotezine göre, ticarete konu olan sektörlerdeki verimlilik artışları ticarete konu olmayan sektörler için daha hızlıdır. Ticarete konu olan sektörlerdeki görece verimlilik artışı her iki sektörde de reel ücret artışlarına sebep olacaktır, ancak ticarete konu olan sektörde fiyatlar uluslararası piyasada belirlendiğinden malların fiyatında bir değişim gerçekleşmemektedir. Ticarete konu olmayan sektörlerde ise ücret artışları verimlilik artışından daha yüksek olduğu için iş gücü maliyetleri ve mal fiyatları artar ve sonuç olarak genel fiyat seviyesinin yükselmesiyle birlikte reel kurda artış meydana gelir¹ (Samuelson, 1964: 153; Balassa, 1964: 586). Bir başka ifadeyle, bir ülkede ticarete konu olan sektörlerdeki görece verimlilik artışları, yabancı ülkelere kıyasla daha yüksek olduğunda, söz konusu ülkenin parası değerlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ülkelerin reel döviz kuru hareketlerinin açıklanmasında B-S hipotezinin geçerli olup olmadığını OECD ülkeleri için analiz etmektir. Bu bağlamda, OECD ülkelerinde ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasındaki verimlilik farkının yerli parada reel değerlenmeye yol açıp açmadığı, 25 ülke ve 1990-2016 dönemini kapsayan bir panel veri seti kullanılarak incelenmiştir. Literatürde B-S hipotezinin geçerliliğini ampirik olarak analiz eden önceki çalışmalara kıyasla, bu çalışmada özellikle şu noktalarda literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır: Öncelikle B-S hipotezini toplulaştırılmış veriye dayanarak inceleyen çalışmaların aksine, sektörel görece verimlilik göstergesine dayanan bir analiz yapılmıştır. Sektörel görece verimlilik değişkeni oluşturulurken ayrıntılı bir sektörel sınıflamadan faydalanılmıştır. Bunun yanında, analiz yöntemi olarak, sadece bir ya da birkaç ülke verisine odaklanan zaman serisi analizi yerine çok sayıda ülkenin geniş bir zaman dilimindeki verisini içeren panel veri yöntemi tercih edilmiştir. Panel veri teknikleri, modeldeki değişkenlerin hem ülkelerarası hem de zaman içindeki değişiminden faydalanarak, zaman serisi ve yatay-kesit yöntemlerine göre daha güvenilir sonuçlar elde edilmesine olanak tanımaktadır (Baltağı 2005: 5). Panel veri yöntemleri ayrıca ülkelere ve zamana özgü gözlemlenemeyen faktörlerin kontrol altına alınmasına olanak tanımaktadır. Bunun yanında literatüre bakıldığında, çalışmada kullanılan tahmin yöntemleri, B-S hipotezinin incelenmesinde ilk kez uygulanmıştır. Çalışmada, görece verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi Pesaran ve Shin (1999) tarafından geliştirilen Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group, PMG) ve Ortalama Grup (Mean Group, MG) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu yöntemlerin temel avantajlarından biri, değişkenler arasındaki hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişkisiyi ayrı ayrı tahmin etmeye olanak tanımasıdır. Bunun yanında, görece verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisinin ülkeler arasında homojen ya da heterojen olup olmadığını da göz önüne alarak analiz edilmesine izin vermektedir. Çalışmada kullanılan bir diğer analiz yöntemi olan Chudik ve

¹ Reel efektif döviz kurundaki artışlar, ulusal paranın değerlenmesi anlamına gelmektedir.

Pesaran (2015) tarafından geliştirilen Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler (Dynamic Common Correlated Effects, Dynamic CCE) ya da diğer adıyla Kesitsel olarak Genişletilmiş (Cross-Sectionally Augmented, CS-ARDL) panel ARDL yöntemi ise dinamik modellerde yatay-kesit bağımlılığının kontrol edilmesini sağlayan, son dönemde geliştirilmiş bir panel veri tekniğidir. Bu yöntemle, ülkelerin sektörel verimlilik farklarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi üzerinde, ülkeleri ortak şekilde ve farklı büyüklükte etkileyen ortak küresel faktörlerin etkisinin kontrol edilmesi amaçlanmaktadır. Bu ortak küresel faktörler kontrol edilmediği durumda, hem göreceli verimliliği hem de reel döviz kurunu aynı yönde etkileyerek aralarında gerçekte bulunandan farklı bir ilişkinin tespit edilmesine yol açabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ülkelere ait hata terimleri arasında korelasyona neden olan yatay-kesit bağımlılığı göz önünde bulundurulmadığı durumda tutarsız parametre tahminleri elde edilebilmektedir. Bu nedenle, hem önceki çalışmalarla hem de çalışmada kendi içinde bir kıyaslama yapılabilmesi amacıyla, reel döviz kuru modeli hem standart PMG ve MG hem de yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan Dinamik CCE yöntemi ile tahmin edilerek yatay-kesit bağımlılığının B-S hipotezinin geçerliliği üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma şu alt bölümlerden oluşmaktadır. İkinci bölümde B-S etkisine yönelik yapılmış ampirik literatür özet şeklinde sunulmaktadır. Üçüncü bölümde, kullanılan veri seti ve değişkenlerin ölçümleri ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Dördüncü bölümde ampirik analiz için kullanılan ekonometrik model ve yöntemler anlatılmaktadır. Beşinci bölümde model tahminlerinden elde edilen sonuçlar sunulmaktadır. Son olarak altıncı bölümde sonuç ve yorumlar yer almaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasındaki verimlilik farklarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi bir çok kez ampirik olarak incelenmiş ve farklı ülke veya ülke grupları ve dönemler için farklı bulgular ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalarda göreceli verimlilik göstergesi olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır: Birincisi, toplulaştırılmış veriye dayanan kişi başına düşen göreceli milli gelirin göreceli verimlilik göstergesi (proxy) olarak kullanıldığı çalışmalardır. İkincisi ise verimlilik değişkeninin, ticarete konu olan ve olmayan sektörler olmak üzere iki farklı sektörel sınıflandırmayla elde edildiği çalışmalardır.

İlk olarak Balassa (1964), göreceli kişi başına GSYİH'yı göreceli verimlilik göstergesi olarak kullanarak 12 gelişmiş ülke (Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada ve Norveç)'nin 1960 yılı verilerini kullanarak incelenmiştir. Yapılan OLS tahmin sonuçları ülkelerin kişi başına GSYİH'ları arttıkça reel döviz kurunun değerlendirildiğini göstererek hipotezi destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Drine ve Rault (2003) ise 20 Latin Amerika ülkesi üzerine yaptıkları çalışmada, 11 ülkede reel döviz kuru ile kişi başına reel GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını göstermiştir. Yıldırım (2007), Türkiye, ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa için yaptığı OLS tahminleri sonucunda, bu ülkeler için B-S hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yine Öztürk (2013), 26 OECD ülkesi için reel GSYİH ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi, Kao ve Pedroni panel eşbütünlük testleri ile sınıyor ve iki test sonucunda farklı bulgular ortaya konularak B-S hipotezinin OECD ülkelerinde güçlü şekilde desteklenmediği yönünde sonuca ulaşılmıştır. Son dönem çalışmalarından Chowdhury (2011), 1950-2003 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri ile ARDL eşbütünlük yöntemi çerçevesinde, Avustralya için B-S hipotezini incelemiş ve Avustralya için hipotezi destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Yine Chowdhury (2012), zaman serisi analizi kullanarak aynı yöntem ve verimlilik değişkeni ile yaptığı bir diğer çalışmada, yedi Güney Asya (SAARC) ülkesinde B-S hipotezini ampirik olarak test etmiş ve hipotezin 7 ülkenin 6 tanesinde geçerli olduğunu göstermiştir. Bordo vd. (2017) ise 14 gelişmiş ülkenin 1880-1997 dönemine ait verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, panel Dinamik OLS tahmin sonuçlarına göre, B-S hipotezinin bazı ülkelerde geçerli olurken bazılarında geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Son olarak Iyke ve Odhiambo (2017), kişi başına milli gelirin verimlilik göstergesi olduğu diğer çalışmalardan farklı olarak, sekiz orta gelirli Afrika ülkesi için panel genelleştirilmiş momentler metodunu (GMM) kullanarak B-S hipotezini test etmiştir. Analiz sonuçları, ilgili ülke grubu için B-S hipotezini güçlü şekilde destekleyen bulgular sunmuştur.

Yukarıda da değinildiği üzere, B-S hipotezini test eden çalışmaların büyük bir kısmının göreceli verimlilik göstergesi olarak toplulaştırılmış veriye dayanan göreceli kişi başına GSYİH verisini kullandığı görülmektedir. Bunun yanında, göreceli verimlilik göstergesi olarak ticarete konu olan sektörlerin ticarete konu olmayan sektörlerle göre verimliliği, B-S hipotezinin geçerliliğinin sınanması açısından teori ile daha uyumlu bir göstergedir. Bu bağlamda, De Gregorio

ve Wolf (1994), 14 OECD ülkesi için 20 sektör verisi kullanarak B-S hipotezini analiz ettiği çalışmada ticarete konu olan sektörlerdeki verimlilik artışının reel kurda değerlenmeye yol açtığını göstermiştir. De Gregorio ve Wolf (1994)'ün sektörel sınıflandırmasını kullanan Asea ve Mendoza (1994) ise, yaptığı OLS tahminleri sonucunda OECD ülkelerinde B-S hipotezinin satın alma gücü paritesinden sapmaları açıklamada yeterli olmadığını ifade etmiştir. Benzer şekilde, sektörel bazda verimliliği dikkate alan MacDonald ve Ricci (2001) ise, dağıtım sektörünün reel döviz kuru üzerindeki etkisini B-S hipotezi ve diğer makro değişkenler (görelî reel faiz oranı, görelî net dış varlıklar) çerçevesinde analiz etmiştir. ABD, Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Japonya, İsveç, İtalya ve Norveç ülkeleri üzerine yapılan panel Dinamik OLS tahmin sonuçları, ticarete konu olan sektörün görelî verimliliğindeki artışların reel döviz kurunda değerlenmeye neden olduğunu göstermiştir. Lee ve Tang (2003) ise, verimlilik artışı ve reel döviz kuru arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 12 OECD ülkesi için 9 sektör bazında panel veri analizi ile incelemiş ve yapılan FMOLS tahminleri B-S hipotezini destekleyen sonuçlar vermiştir. Choudhri ve Khan (2005), B-S hipotezinin geçerliliğini diğer çalışmalardan farklı olarak 16 gelişmekte olan ülke için analiz ettiği çalışmada, sektörel sınıflandırmada ticarete konu olan sektörler tarım ve imalat sektörü, diğer tüm sektörler ise ticarete konu olmayan sektör olarak kabul etmiştir. Dinamik OLS tahmin sonuçları, gelişmekte olan ülkelerde B-S hipotezinin güçlü şekilde geçerli olduğunu göstermiştir. Sonora ve Tica (2009) ise, 1991-2000 yılları arasındaki veri setini kullanarak 11 geçiş ülkesi için (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Litvanya, Letonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya) ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasındaki verimlilik farklarının reel döviz kuru üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda, sadece 9 ülke için değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin güçlü olduğu gösterilmiştir. Dedu ve Dumitrescu (2010), B-S etkisinin ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasındaki verimlilik artışındaki farkları ve bunun yanında Romanya ile Euro Bölgesi arasında gözlenen enflasyon farklarını ne ölçüde açıkladığını zaman serisi analiziyle test etmiş ve yapılan En Küçük Kareler (OLS) tahminleri, B-S hipotezini destekleyen sonuçlar vermiştir. Jabeen ve diğerleri (2011), döviz kurunun reel teorisi olarak ifade ettikleri B-S hipotezini, Pakistan için 1972-2008 dönemi zaman serisi verileri ile test etmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda, görelî verimlilik farkının reel döviz kuru ve ticarete konu olmayan sektörün görelî fiyatlarıyla ters ilişkili olduğu görülmüş ve B-S hipotezi doğrulanmamıştır. Son olarak Gubler ve Sax (2019), B-S hipotezini 18 büyük OECD ülkesi için üç ayrı sektörel verimlilik veri setini karşılaştırmalı olarak kullanarak test etmiştir. Çalışmada verimlilik göstergesi olarak kullanılan veri setleri şunlardır: i) De Gregorio ve Wolf (1994) tarafından da verimlilik ölçüsü olarak kullanılan, 1984-2008 dönemini kapsayan ve OECD sektörel üretkenlik veri tabanından (PDBi) elde edilen, sektörel toplam faktör verimliliği veri seti, ii) sektörel üretim ve istihdam verilerini dolayısıyla iş gücü verimliliğini içeren ve çok sayıda OECD ülkesi ve daha uzun zaman dilimi için mevcut olan STAN veri seti, iii) bulguları daha önceki çalışmalarla kıyaslayabilmek amacıyla kullanılan, iş gücü ve toplam faktör verimliliğini içeren ve sadece 1970-1997 dönemi için var olan ISDB sektörel veri seti olmuştur. Bu üç veri setinden STAN veri seti, en fazla sayıda ülke ve en uzun dönem için iş gücü verimliliği verisi sunmaktadır. Yapılan Dinamik OLS ve FMOLS tahminleri sonucunda genel olarak B-S hipotezini destekleyici bulgular elde edilememiştir. Hipotezin aksine, 1980'lerin ortalarından bu yana geçen süre için ticarete konu olan sektör verimliliği ile reel döviz kuru arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

3. VERİ SETİ VE ÖLÇÜM

Çalışmada 25 OECD ülkesinin 1990-2016 dönemi verileri kullanılarak, reel döviz kuru ile ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin görelî verimliliği arasındaki ilişki panel veri analizi ile incelenmektedir.² Veri setinde yer alan 25 OECD ülkesi şu şekildedir: Almanya, ABD, Avusturya, Belçika, İngiltere, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Kore, Costa Rica, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Yunanistan.

3.1. Görelî Fiyatlar ve Görelî Verimlilik

B-S hipotezi temelde, ülkeler arasındaki görelî fiyat düzeyi ve ticari ve ticari olmayan sektörlerin görelî verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Dolayısıyla, hipoteze konu olan temel değişkenlerden ilki görelî fiyat düzeyidir. Literatürde görelî fiyat düzeyinin göstergesi olarak çoğunlukla reel döviz kuru kullanılmaktadır

² OECD STAN veri tabanında, veriler 1990-2016 yılları arasında eksiksiz olduğu için analizde bu dönem aralığı kullanılmıştır. Belirtilen dönemde hem verimlilik değişkeni hem de bazı kontrol değişkenlerin çoğu yıllar için eksik olması nedeniyle 37 OECD ülkesinin 25 tanesi analize dahil edilmiştir.

(örneğin, De Gregorio ve Wolf, 1994; Lopçu vd., 2011; Omojimate ve Oriavwote, 2011; Çiftçi, 2016). Çalışmada, bağımlı değişken olarak çoklu (multilateral) reel döviz kuru olarak da adlandırılan reel efektif döviz kuru (REER) kullanılmıştır. Reel efektif döviz kuru, bir ülkenin yerli parasının dış ticaretinde başlıca yüksek paya sahip olan ülkelerin para birimlerinden oluşan kurlarının ticaret hacmine göre ağırlıklandırılmış ortalama değerinin ülkelerin göreceli fiyat düzeyini de içerecek şekilde düzenlenmiş halidir. REER, ülkelerin uluslararası alım ve rekabet gücünün karşılaştırılmasında önemli bir göstergedir. Bu bağlamda REER, ülkelerin tüm ticaret ortakları karşısındaki satın alma gücünü göstermesi açısından ikili reel döviz kuruna tercih edilmiştir.

B-S hipotezinin test edilmesi amacıyla yapılan ampirik analizlerde göreceli verimlilik göstergesi, kişi başına düşen göreceli milli gelir ile analizlerin toplulaştırılması ve ticarete konu olan-olmayan sektörler gruplandırılarak sektörel göreceli verimlilik göstergesi oluşturulmasıyla iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmada, B-S hipotezini toplulaştırılmış veriye dayanarak inceleyen çalışmaların aksine, sektörel göreceli verimlilik göstergesine dayanan bir analiz yapılmıştır. Çalışmanın ana değişkeni olan göreceli verimliliğin oluşturulmasında detaylı bir yol izlenmiştir. B-S hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla daha önce yapılan birçok çalışmada ticarete konu olan ve olmayan sektör ayrımının imalat sektörü ve hizmetler sektörü olarak yapıldığı görülmektedir³ (bknz. Égert vd., 2002; Choudhri ve Khan, 2005; Lopçu vd., 2011; Uslu, 2012; Burgaç, 2012). Bu çalışmada, De Gregorio, Giovannini ve Wolf (1994)'un NACE 17 sınıflamasına göre yapmış oldukları sektörel ayrım takip edilerek daha ayrıntılı bir sektörel sınıflandırma yer almakta ve bu ayrım Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Sektörel Ayrım

Sektörler	
D01T03: Tarım, ormancılık, balıkçılık	T
D05T39: Enerji dahil endüstri	NT
D10T33: İmalat	T
D35T39: Elektrik, gaz ve su temini	NT
D41T43: İnşaat	NT
D45T56: Toptan ve perakende ticaret	T
D49T53: Ulaşım ve depolama	T
D58T63: Bilişim ve iletişim	T
D69T82: Bilimsel ve teknik faaliyetler; idari ve destek hizmeti faaliyetleri	NT
D84T99: Toplumsal, sosyal ve kişisel faaliyetler	NT

Kaynak: OECD.stat (STAN Database- ISIC Rev.4 SNA08)

Not : T:Ticarete konu olan sektör, NT: Ticarete konu olmayan sektör

Literatürde verimlilik ölçütü işgücü verimliliği ve toplam faktör verimliliği olarak iki farklı şekilde kullanılmaktadır. İşgücü verimliliği yatırım dinamikleri için içselken, toplam faktör verimliliği yatırım dinamikleri ve sermaye birikimi için dış kaynaklıdır. Dolayısıyla işgücü verimliliği, yatırım maliyetlerindeki farklılığı içerdiğinden ülkeler için daha iyi bir verimlilik ölçüsü olmaktadır (Lee ve Tang, 2003: 18). Ayrıca OECD (2018) tarafından çalışılan saatlik kişi başına GSYİH olarak tanımlanan işgücü verimliliği ülkelerin verimlilik göstergesi olarak iyi bir ölçüttür. Bu ölçüt işgücü girdisinin diğer üretim faktörleri ile ne kadar verimli bir şekilde birleştirildiğini tanımlamaktadır. Bu nedenle çalışmada verimlilik göstergesi olarak OECD-STAN veri tabanından elde edilen işgücü verimliliği kullanılmıştır. Ticarete konu olan sektörlerin ticarete konu olmayan sektörlerle karşı göreceli verimlilik değişkeni şu şekilde elde edilmiştir:

Sektörlerin işgücü verimlilik (productivity) (P) verisi, her ülkenin her bir yıl içindeki sektörel katma değerinin çalışan sayısına oranlanarak elde edilmiştir:

$$P = \frac{\text{Katma Değer (Value Added, vol.)}}{\text{Çalışan Sayısı (Number of employees)}}$$

³ Bu sektörlerin dışındaki tarım, inşaat, ulaşım, iletişim gibi sektörlerin yapılan analizlerde farklı şekilde gruplandırıldığı görülmektedir. Örneğin, 1990 öncesi çalışmalarda inşaat sektörü ticarete konu olan sektör olarak analize dahil edilirken, daha sonraki dönemde ticarete konu olmayan sektör kabul edilmektedir.

Verimlilik (P) değişkeninin elde edilmesinin ardından sektörlerin ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler olarak sınıflanabilmesi amacıyla her bir sektörün katma değerinin toplam katma değer içindeki payı (share (S)) aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$S = \frac{\text{Sektörün Yıl İçindeki Katma Değeri}}{\text{Toplam Katma Değer}}$$

Sektörlerin hesaplanan payları (S) kullanılarak ve De Gregorio, Giovannini and Wolf (1994)'un sektörel sınıflaması baz alınarak, ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin işgücü verimlilikleri, sırasıyla ve aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır: ⁴

$$P_T = \frac{S_{0103} \cdot P_{0103} + S_{1033} \cdot P_{1033} + S_{4556} \cdot P_{4556} + S_{4953} \cdot P_{4953} + S_{5863} \cdot P_{5863}}{S_{0103} + S_{1033} + S_{4556} + S_{4953} + S_{5863}}$$

$$P_{NT} = \frac{S_{0539} \cdot P_{0539} + S_{3539} \cdot P_{3539} + S_{4143} \cdot P_{4143} + S_{6982} \cdot P_{6982} + S_{8499} \cdot P_{8499}}{S_{0539} + S_{3539} + S_{4143} + S_{6982} + S_{8499}}$$

P_T ve P_{NT} değerlerinin elde edilmesinin ardından analizde kullanılacak olan göreceli verimlilik değeri $\frac{P_T}{P_{NT}}$ oranı ile hesaplanmıştır ve "prod" değişkeni olarak modele dahil edilmiştir⁵.

3.2. Kontrol Değişkenler

B-S hipotezinin geçerliliğini inceleyen önceki çalışmalara bakıldığında birçoğunun göreceli verimlilik ile göreceli fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi sadece iki değişkenli model kullanarak inceledikleri görülmektedir (bknz. Drine ve Rault (2003), Bahmani-Oskooee ve Nasir (2004), Rodrik (2008), Sanora ve Tica (2009) ve Chowdry (2011)).⁶ Çalışmada, sektörler arası verimlilik farklarının reel döviz kuru üzerindeki etkisini ölçmek için iki değişkenli model kullanılmasının yanında, sektörel göreceli verimlilik değişkenine ek olarak reel döviz kurunun uzun dönemdeki değeri üzerinde belirleyici olabilecek kontrol değişkenler modele dahil edilerek oluşturulan çok-değişkenli model de tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, reel döviz kurunun temel belirleyicileri üzerinde yapılan önceki çalışmalar dikkate alınarak, kişi başına reel GSYİH, dış ticaret hadleri, net dış varlıklar ve kamu harcamaları açıklayıcı değişken olarak modele eklenmiştir.

Bu değişkenlerin reel döviz kuru üzerindeki beklenen etkisi şöyledir: Kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıladaki artışlar, ticarete konu olmayan malların talebini artıracaktır. Bu bağlamda, artan taleple birlikte ticarete konu olmayan malların göreceli fiyatındaki artış, fiyat genel seviyesinde yükselmeye neden olarak reel döviz kurunun değerlendirilmesine yol açmaktadır (De Gregorio and Wolf, 1994: 6). İhracat fiyatları endeksinin ithalat fiyatları endeksinde oranı olan dış ticaret haddindeki artış ihracat sektöründe fiyatları arttırdığından yurt içi gelirden artışa neden olmakta, bu durumda ithal mallara ve ticarete konu olmayan mallara olan talep artmaktadır. Bunun sonucunda ticarete konu olmayan malların fiyatı artarken reel kur değer kazanmaktadır. Ülkenin net dış varlıkları (net foreign assets, NFA) arttığına yine ticarete konu olmayan mallara olan talep ve dolayısıyla bu malların fiyatları artacak, bu sebeple ulusal para reel olarak değer kazanacaktır (Mkenda, 2001: 26). Bir ekonomide kamu harcamaları da ülke parasının değerini belirlemede etkili olan faktörlerdendir. Kamu harcamalarındaki artışın reel kurda yaratacağı etki konusunda iktisat yazınında iki farklı görüş bulunmaktadır: Klasik görüşe göre kamu harcamalarındaki artış piyasa rekabetini bozarak iktisadi düzenin işleyişini ve ekonominin genel verimliliğini azaltır (Ram, 1986: 191, Oktayer ve Susam, 2008: 147). Kamu harcamalarının vergilerle finanse edilmesi durumunda, vergilerdeki bir artışın kullanılabilir geliri azaltacağını ve ulusal paranın değerini düşüreceği savunulmaktadır. Diğer yandan Keynezyen görüşe göre, kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi artırmak ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltmek için tasarlanmış bir politika aracı olarak kullanılabilir dışsal bir faktördür (Arisoy, 2005:64). Bu bağlamda, kamu harcamalarındaki artış sanayileşme ve ekonomik büyümeyi artıracığından ulusal paranın değer kazanmasını sağlayacaktır.

⁴ Ticarete konu olan ve olmayan sektörlerin işgücü verimliliğinin hesaplanmasında Gubler ve Sax (2019)'dan yararlanılmıştır.

⁵ Verimlilik değerinin sektörel olarak hesaplanması sayesinde milli gelirdeki ticarete konu olmayan sektörlerin ağırlığı ile tüketici fiyat endeksi kapsamındaki ticarete konu olmayan sektörlerin ağırlığı arasındaki tutarsızlık engellenmiş olmaktadır.

⁶ Choudri ve Khan (2005) ve Tintin (2009) gibi bazı çalışmalar ise reel döviz kuru denkleminde kontrol değişkeni olarak sadece dış ticaret hadlerini eklemiştir.

Çalışmada reel efektif döviz kuru ve kişi başına GSYİH'nin doğal logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerin tanımı ve kaynağı Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Değişkenler ve Tanımları

Değişkenler	Değişken ismi	Kaynak
reer	Reel efektif döviz kuru (2010=100, Tüfe bazlı)	BIS (Bank of International Settlements) ve World Development Indicators (WDI) veritabanı
prod	Görelî verimlilik	OECD STAN
rgdpcapita	Kişi başına reel gayri safi yurt içi hasıla	WDI
nfa	Net dış varlıkların GSYİH içindeki payı (%)	WDI
govspend	Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı (%)	WDI
tot	Dış Ticaret Hadleri	Economic Outlook No 104, IFS

4. MODEL VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada OECD ülkelerinde görelî sektörel verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisini incelemek amacıyla temel olarak panel veri analizi kullanılmaktadır. Panel veri, hanehalkları, firmalar, ülkeler gibi yatay kesit birimlerine ait gözlemlerin birden fazla dönem için bir araya getirilmesiyle oluşmakla birlikte, hem yatay kesit hem de zaman boyutunda değişime izin vermesi yönüyle hem zaman serisi hem de yatay kesit analizlerine göre avantajlıdır. Diğer yandan, bireylerin, firmaların ve ülkelerin heterojen olduğunu varsayılırken, birimlere ve zamana özgü gözlemlenemeyen etkilerin kontrol altına alınmasına olanak tanımaktadır (Baltagi, 2005).

Büyük N ve büyük T panel veri setlerinde 3 önemli husus ön plana çıkmaktadır: Heterojenlik, dinamik yapı ve yatay-kesit bağımlılığı (Smith ve Fuertes, 2010). Bu bağlamda çalışmada, OECD ülkelerinde Balassa-Samuelsön etkisinin var olup olmadığının incelenmesi amacıyla, bu üç konuyu dikkate alan model tahmin yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak çalışmada görelî verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi, Pesaran ve Shin (1999) tarafından geliştirilen hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişkiyi ayrı ayrı tahmin etmeye olanak tanıyan Ortalama Grup (Mean Group, MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group, PMG) panel ARDL yöntemleriyle analiz edilmiştir. Bu tahminci, görelî verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisinin ülkeler arasında homojen ya da heterojen olup olmadığını da göz önüne alırken, değişkenler arasındaki potansiyel içsellığe, eşanlılığa (simultaneity) ve hata terimindeki otokorelasyona karşı güçlü bir yöntem sunmaktadır. Bir diğer analiz yöntemi olarak, Chudik ve Pesaran (2015) tarafından geliştirilen Kesitsel olarak Genişletilmiş (Cross-Sectionally-Augmented) Panel ARDL yöntemi ile, ülkeleri ortak şekilde ve farklı büyüklükte etkileyen ortak küresel faktörlerin etkisi kontrol edilerek dinamik panel veri modeli ile analiz edilmiştir. Yöntemlerin ayrıntılı anlatımı aşağıda verilmektedir.

4.1. Panel ARDL Yöntemi

Değişkenlerin bir kısmının durağan I(0) bir kısmının durağan olmadığı I(1) durumda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeler (Autoregressive Distributed Lag; ARDL) yöntemi ile analiz edilebilmektedir. Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL yaklaşımı, değişkenlerin I(0) ve/veya I(1) olduğu durumda tutarlı parametre tahminleri vermektedir.

$t=1,2,\dots,T$ dönemleri ve $i=1,2,\dots,N$ gruplarında uzun dönem ilişkiyi analiz etmek için Pesaran vd. (1999) tarafından önerilen kısıtsız Panel ARDL(p,q,r,...,q) modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^p \lambda_{ij} Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij} X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

(1) nolu denklemde X_{it} ($k \times 1$), açıklayıcı değişken vektörünü ifade etmektedir. μ_i gözlemlenemeyen bireysel etkileri ve ε_{it} hata terimini temsil etmektedir. (1) nolu kısıtlanmamış panel ARDL modeli, hata düzeltme (error correction) modeli olarak yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki şekilde yazılabilmektedir:

$$\Delta Y_{it} = \phi_i (Y_{i,t-1} - \beta'_i X_{it}) + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda^*_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^{**}_{ij} \Delta X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$i=1,2,\dots,N$ ve $t=1,2,\dots,T$ 'dir.

Burada,

$$\phi_i = - \left(1 - \sum_{j=1}^p \lambda_{ij} \right), \quad \beta_i = \sum_{j=0}^q \delta_{ij} / \left(1 - \sum_k \lambda_{ik} \right)$$

$$\lambda^*_{ij} = - \sum_{m=j+1}^p \lambda_{im}, \quad j=1,2,\dots,p-1 \text{ için}$$
$$\delta^{**}_{ij} = - \sum_{m=j+1}^q \delta_{im}, \quad j=1,2,\dots,q-1 \text{ için}$$

Denklem (2)'de ϕ_i hata düzeltme katsayısını temsil etmektedir. Bu katsayının negatif ve anlamlı olması değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin diğer bir deyişle eşbütünleşmenin varlığını ve dengeden sapma durumunda uzun dönemde tekrar dengeye dönüldüğünü göstermektedir. β_i açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun dönemdeki etkisini gösteren uzun dönem katsayılarını, δ_{ij} ise açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki kısa dönemdeki etkilerini gösteren kısa dönem katsayılarıdır. Optimal gecikme uzunlukları olan p ve q , hata teriminde ardışık bağımlılık olmayacak şekilde (1) denklemi ile verilen kısıtsız panel ARDL modeli üzerinden belirlenmektedir⁷.

4.2. Katsayıların Heterojenliği: Ortalama Grup (Mean Group) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group) Tahmincileri

Büyük N ve büyük T boyutuna sahip dinamik panel veri modelleri için, parametrelerin homojenliği üzerinde farklı kısıtlamaları ortaya koyan çeşitli alternatif yöntemler mevcuttur. İlk yöntem, Pesaran ve Smith tarafından önerilen Ortalama Grup (Mean Group; MG) tahmincisidir ve bu yöntem hem kısa hem de uzun dönem katsayıların birimler arasında farklı olduğunu (heterogeneity) varsaymaktadır. Pesaran ve Smith (1995) çalışmalarında, her bir yatay-kesit birimi için elde edilen katsayıların ağırlıksız ortalamasının kısa ve uzun dönem katsayıları için tutarlı tahminler verdiğini göstermiştir. Panel ARDL modelinin katsayı homojenliği üzerine MG modelinin tam tersi varsayımlara sahip olan bir diğer alternatif yaklaşım Dinamik Sabit Etkiler (Dynamic Fixed Effects; DFE) modelidir. DFE modelinde sabit terimlerin (intercepts) birimler arasında farklı olmasına izin verilirken, hem uzun hem de kısa dönem eğim katsayılarının tüm birimler için aynı olduğu varsayılmaktadır. Buna karşılık Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından ortaya konulan Havuzlanmış Ortalama Grup tahmincisi (Pooled Mean Group; PMG), ülkeler arasında uzun dönem katsayıların aynı, kısa dönem katsayıların ve sabit terimin ise farklı olduğunu varsaymaktadır. Değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisi, genellikle bütçe kısıtları, arbitraj koşulları, ortak teknoloji kullanımı gibi nedenlerle ülkeler arasında benzer olabilmektedir. Diğer yandan değişkenlerin kısa dönemdeki tepkileri daha çok, ülkelerin iç ve dış şoklar karşısındaki kırılabilirlikleri, para ve maliye politikalarının uyumlama mekanizması, finansal piyasa aksaklıkları gibi ülkelere özgü özelliklere bağlı olabilmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 1999; Loayza ve Ranciere, 2005). Bu nedenle PMG tahmincisinin uzun ve kısa dönem katsayılarının homojenliği üzerindeki varsayımları gerçek hayatla sıklıkla uyuşabilmektedir. Bu 3 tahmin yönteminden DFE'nin, uzun ve kısa dönem katsayılar üzerinde yaptığı homojenlik kısıtlaması gerçek hayatla uyuşmadığından bu çalışmada göreceli verimlilik ile reel döviz kuru arasındaki ilişki hem PMG hem de MG yöntemi ile tahmin edilmiş, hangi yöntemin uygun olduğuna ise Hausman testi ile karar verilmiştir.

⁷ ARDL modelinin varsayımları şu şekildedir:

- $\varepsilon_{it} \sim iid$, hatalar özdeş ve bağımsız dağılımlıdır. Otokorelasyon sorunu ve yatay kesit bağımlılığı (cross section dependency (CSD)) bulunmamaktadır.
- $\phi_i < 0$, hata düzeltme terimi anlamlı ve negatiftir. Bu varsayım altında seriler uzun dönemde dengeye gelecektir.

PMG tahmincisi uzun dönem katsayıların ülkeler arasında heterojen olduğu durumda tutarsızken, MG tahminleri tutarlı ve etkin olmaktadır. Bu durumda uzun dönem katsayıların homojen ya da heterojen olduğu Hausman (1978) Testi ile test edilebilmektedir. Bu testin boş hipotezi, uzun dönem katsayıların tüm yatay kesitler için aynı (homojen) olduğunu ifade etmektedir. PMG burada etkin ve tutarlı sonuçlar verirken, MG tahminleri tutarlıdır fakat etkin değildir. Testin alternatif hipotezi ise, uzun dönem katsayıların farklı (heterojen) olduğunu ifade etmektedir.

4.3. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Yatay-Kesitsel Olarak Genişletilmiş Panel ARDL Yöntemi

Son dönemlerde hem ampirik hem de teorik olarak yapılan çalışmalar (örneğin Phillips ve Sul, 2003; Pesaran vd., 2007; Banerjee ve Silvestre, 2013; Chudik ve Pesaran, 2015; Everaert ve Groote, 2016), panel veride yatay kesit bağımlılığı sorununa dikkat çekmektedir. Küreselleşen dünyada, ülkelerin artan ticari ve finansal bağları, petrol şokları, uluslararası finansal krizler gibi çok sayıda ülkeyi birden etkileyen faktörler, ülkelerin makroekonomik değişkenlerinin birbirine bağımlı olmasına neden olmuştur. Yatay kesit bağımlılığı, mekansal korelasyonlar, ekonomik mesafe, ortak küresel şoklar, teknolojik gelişme ve gözlemlenmemiş ortak faktörler gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Yatay-kesit birimleri üzerindeki bu gözlemlenemeyen ortak faktörler, regresyonun hata terimleri arasında korelasyona neden olmaktadır.

Çalışmada, hem yatay kesit hem de zaman boyutunun büyük olması nedeniyle yatay kesit bağımlılığının varlığı Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılık Testi ile analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde, Pesaran (2004), N boyutunun büyük T boyutunun sonsuz olduğu durumda Breusch ve Pagan (1980) testinin tutarsız olduğunu göz önünde bulundurarak aşağıdaki alternatif test istatistiğini geliştirmiştir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \right)$$

Burada ρ_{ij} farklı yatay-kesitlerden gelen hata terimleri arasındaki korelasyonun örneklem tahminidir.

Panel veride yatay kesit bağımlılığı durumunda, yaygın olarak kullanılan ekonometrik tahmin ediciler (sabit etkiler, rassal etkiler, panel ARDL vs.), özellikle modeldeki açıklayıcı değişkenler yatay kesit bağımlılığının ardındaki faktörlerle ilişkili ise, tutarsız sonuçlar vermektedir (Pesaran, 2006: 968). Son yıllarda araştırmacılar, gözlemlenmemiş ortak faktörler ve heterojen yatay kesit bağımlılığına yol açan bireysel etkiler ile ortak bir faktör spesifikasyonu kullanarak yatay kesit bağımlılığını modellemişlerdir (Robertson ve Symons, 2000; Phillips ve Sul, 2003, Stock ve Watson, 2002; Bai ve Ng, 2004; Moon ve Perron, 2004; Pesaran, 2006). Pesaran (2006) tarafından önerilen ortak korelasyonlu etkiler (common correlated effect, CCE) tahmincisi, yatay-kesit bağımlılığına yol açan gözlemlenmemiş ortak faktörleri, bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin yatay kesit ortalamaları ile temsil etmektedir. Bu yaklaşım, açıklayıcı değişkenler ortak faktörlerle ilişkili olduğunda tutarlı tahminler vermektedir (Pesaran vd., 2007:1). Standart ARDL modelinin varsayımları arasında hataların bağımsız dağılımı ve yatay kesit bağımlılığının bulunmaması yer almaktadır. Dolayısıyla herhangi bir gözlemlenmemiş ortak faktör, yatay kesit bağımlılığı problemine yol açarak ARDL modeli ile elde edilen tahminlerin yanıltıcı olmasına neden olmaktadır. Chudik ve Pesaran (2015), CCE tahmincisini dinamik modellere uygulanabilecek şekilde genişleterek yatay kesitsel olarak genişletilmiş ARDL (cross-sectionally augmented ARDL) ya da diğer adıyla Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler modelini geliştirmiştir. Chudik ve Pesaran (2015), kısıtsız ARDL modelinin bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ve bunların yeterli sayıda gecikmesinin yatay-kesit ortalaması ile genişletildiğinde tutarlı tahminler elde edildiğini göstermiştir.

Kesitsel olarak genişletilmiş panel ARDL (cross-sectionally augmented ARDL) modelini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

$$y_{it} = c_{yi}^* + \sum_{\ell=1}^{p_y} \varphi_{i\ell} y_{i,t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_x} \beta_{i\ell}^* x_{i,t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_z} \psi_{i\ell}^* \bar{z}_{t-\ell} + e_{it}^* \quad (3)$$

Burada $\bar{z} = (\bar{y}_t, \bar{x}_t)$, $p\bar{z} = (T^{1/3})$, $\bar{y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N y_{it}$ ve $\bar{x}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N x_{it}$ olarak ifade edilen, modeldeki değişkenlerin yatay-kesit ortalamalarını göstermektedir⁸.

Çalışmada öncelikle, modeldeki değişkenlerin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacı ile Im, Pesaran ve Shin(2003), Maddala ve Wu (ADF) (1999) ve Pesaran (2007) CADF panel birim kök testleri kullanılarak durağanlık analizleri yapılmıştır. Durağanlık analizinin ardından, sektörlerin görece verimliliğinin reel döviz kuru üzerindeki etkisi, panel ARDL ve yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler (DCCE) yöntemi ile tahmin edilmiştir.

5. BULGULAR

Model tahminine geçmeden önce değişkenlerin durağan olup olmadıkları Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS) ve Pesaran (2006) CADF panel birim kök testleri ile test edilmiştir. IPS, birimler arasında yatay-kesit bağımlılığı olmadığını varsayan 1. Nesil panel birim kök testlerinden olmakla birlikte, tahmin edilen ADF regresyonundaki otoregresif katsayısının birimler arasında heterojen olduğunu varsayar. Pesaran (2006) Kesitsel olarak Genişletilmiş ADF panel birim kök testi ise ADF regresyonuna değişkenlerin yatay-kesit ortalamalarını ekleyerek yatay-kesit bağımlılığının göz önüne alınmasına olanak tanımaktadır⁹.

IPS ve CADF panel birim kök test sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. IPS test sonuçlarına göre kamu harcamaları (govspend) ve dış ticaret hadleri (tot) I(0), diğer değişkenler I(1)’dir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran CADF test sonuçlarına göre ise, kamu harcamaları I(0), diğer değişkenler I(1)’dir. Değişkenlerin bir kısmının I(0) bir kısmının ise I(1) olduğu durumda değişkenler arasındaki uzun dönem ve kısa dönemli ilişki, Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeler (Autoregressive Distributed Lag; ARDL) yöntemi ile tahmin edilebilmektedir.

Tablo 3. IPS ve MW Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	IPS	Pesaran CADF
Lreer	-12,208	-0,652
Δlreer	-11,4119***	-4,369***
Prod	16,589	-1,211
Δprod	-10,503***	-7,702***
Lrgdpcapita	15,389	-0,609
Δlrgdpcapita	-10,1389***	-3,553***
Govspend	-2,204**	-1,791**
Δgovspend	-11,868***	-1,365 *
Tot	-1,753**	-1,294
Δtot	-15,6477***	-10,138***

8 Bu tahminlerin geçerli olması için yatay kesit ortalamalarının sayısı, gözlemlenmemiş ortak faktörlerin sayısının en az bir eksiği kadar büyük olmalıdır. Uygulamada gözlemlenmemiş ortak faktörlerin sayısı bilinmediğinden, $p\bar{z}'$ nin $T^{1/3}$ 'e eşit olacak şekilde belirlenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. $T^{1/3}$ yatay kesit ortalamalarının gecikme sayısını belirlemektedir. Bu bağlamda, Chudik ve Pesaran (2015) ARDL modeline eklenecek olan yatay kesit ortalamalarının gecikme sayısını T= 40, 50, 100, 150, 200 için sırasıyla $p_i = 3, 3, 4, 5, 5$ şeklinde önermiştir.

9 IPS testi aşağıdaki ADF regresyonuna dayanmaktadır:
 $\Delta Y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + u_{it} \quad (i=1, \dots, N) (t=1, \dots, T)$

$H_0: \beta_i = 0$ birim kök vardır.

$H_1: \beta_i < 0 \quad (i=1, \dots, N_i)$ ve $\beta_i = 0 \quad (i= N_1 + 1, N_2 + 1, \dots, N)$ bazı kesitlerde birim kök varken bazı kesitlerde birim kök yoktur.

CADF testi ise $\Delta y_{it} = \alpha_i y_{i,t-1} + \delta_{0i} + \delta_{1i} t + \sum_{j=1}^p \beta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + c_i \bar{y}_{i,t-1} + \sum_{j=1}^p d_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \epsilon_{it}$ regresyonuna dayanmaktadır.

Nfa	-10,212	0,342
Δnfa	-9,9298***	-3,762***

Not: ***,**,ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. Tüm değişkenler için trendli değerlendirme yapılmıştır. Değişkenlerin gecikme uzunluğu maksimum 4 gecikme ile akaike bilgi kriterine (Akaike Information Criteria) göre belirlenmiştir. Δ, değişkenlerin birinci farklarının alındığını göstermektedir.

5.1. Panel ARDL Tahmin Sonuçları

ARDL analizi, değişkenlerin I(0) ve/veya I(1) olduğu durumda tutarlı tahminler vermekle birlikte, değişkenler arasında eşbütünlük olup olmadığının ayrıca test edilme ihtiyacını da ortadan kaldırmaktadır (Pesaran vd. 2001: 290)¹⁰. ARDL yönteminin diğer eşbütünlük tahmin yöntemlerine göre temel avantajı, dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeleri değerlerinin modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmesi ile değişkenlerin önceki dönemlerdeki değerlerinin cari dönem üzerindeki etkisini tahmin ve kontrol etme olanağı sunmaktadır. ARDL modelinin yeniden parametrize edilmesiyle oluşturulan hata düzeltme modelinin tahmini, değişkenler arasındaki hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişkinin incelenmesine olanak tanımaktadır.

Çalışmada görece verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi, diğer çalışmalarla kıyaslama yapılabilmesi açısından, öncelikle iki değişkenli model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen ARDL(1,1) modeli şu şekildedir¹¹:

$$reer_{it} = \lambda_i reer_{i,t-1} + \delta_{1i} prod_{it} + \delta_{2i} prod_{i,t-1} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Burada $i=1, \dots, N$ grupları ve $t=1, \dots, T$ zamanları için reer bağımlı değişken olup reel efektif döviz kurunu, prod açıklayıcı değişkeni ise görece verimliliği ifade etmektedir.

Yukarıda verilen kısıtsız ARDL modeli yeniden parametrize edilerek oluşturulan hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta reer_{it} = \Phi_i (reer_{i,t-1} - \beta_{1i} prod_{it}) + \delta_{1i} \Delta prod_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından önerilen PMG tahmincisi ülkeler arasında uzun dönem katsayıların aynı ($\beta_1 = \beta$), kısa dönem katsayıların farklı olduğunu varsayarken, MG tahmincisi hem uzun dönem hem de kısa dönem katsayıların farklı olduğunu varsaymaktadır.

PMG ve MG tahmin sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır. Öncelikle hem MG hem de PMG tahminlerinden elde edilen hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin (eşbütünlüğün) varlığını ve değişkenlerin uzun dönemde dengeye yakınsağını göstermektedir. Hausman test istatistiğine göre, (test istatistik değeri 0.27 ve olasılık değeri (p-value) 0.606) uzun dönem katsayıların tüm yatay kesitler için aynı olduğunu ifade eden boş hipotezinin ($H_0 = \theta_1 = \theta_2 = \dots = \theta_N$) red edilemediği görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın model tahmin sonuçları olarak PMG sonuçları yorumlanacaktır. PMG tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde görece verimliliğin reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir deyişle uzun dönem katsayı tahmini, ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasındaki verimlilik farklarının genel fiyat düzeyini artırıp uzun dönemde reel döviz kurunda değerlenmeye sebep olduğu göstermekte ve Balassa-Samuelson hipotezini desteklemektedir. Kısa dönemde ise görece üretkenliğin katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır ve reel kur üzerinde etkili olmadığı görülmektedir.

¹⁰ ARDL analizinde değişkenlerin düzeyde durağan ya da birinci farklarının durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle, değişkenlerin I(2) olmadığı gösterilmesi amacıyla model tahmini öncesinde birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir.

¹¹ Modelde optimal gecikme uzunluğu, değişkenlerin gecikme uzunluklarının aynı olduğu varsayımı altında, maksimum gecikme değeri 2 verilerek Akaike bilgi kriterine göre kısıtsız ARDL modeli üzerinden belirlenmiştir.

Tablo 4. Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) ve Ortalama Grup (MG) Tahmin Sonuçları

<i>Uzun Dönem Kats.</i>	MG	PMG
Prod	-0,023 (0,271)	0,115*** (0,037)
ec	-0,282*** (0,027)	-0,230*** (0,025)
<i>Kısa Dönem Kats.</i>		
Δprod	0,142* (0,081)	0,076 (0,064)
Constant	1,363*** (0,139)	1,032*** (0,110)
Hausman Test		0,27
p-value		0,606

Not: Parantez içindeki değerler standart hatalardır. ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu tüm değişkenler için aynıdır. _ec (error correction) hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

İki değişkenli ARDL modeline göreli verimliliğin yanında diğer açıklayıcı değişkenler dahil edildiğinde denklem (6) elde edilmektedir.

$$reer_{it} = \lambda_i reer_{it-1} + \delta_{1i} prod_{it} + \delta_{2i} prod_{it-1} + \alpha_{1i} rgdpcapita_{it} + \alpha_{2i} rgdpcapita_{it-1} + \partial_{1i} nfa_{it} + \partial_{2i} nfa_{it-1} + \vartheta_{1i} govspend_{it} + \vartheta_{2i} govspend_{it-1} + \varphi_{1i} tot_{it} + \varphi_{2i} tot_{it-1} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Burada $i=1, \dots, N$ grupları ve $t=1, \dots, T$ zamanları için reer bağımlı değişken olup reel efektif döviz kurunu ifade etmektedir. Prod değişkeni göreli verimliliği, rgdpcapita kişi başına düşen reel geliri, nfa net dış varlıkları, govspend hükümet harcamalarını ve tot ticaret hadlerini ifade etmektedir.

ARDL modeli, hata düzeltme modeli olarak yeniden düzenlendiğinde denklem (7) elde edilmektedir.

$$\Delta reer_{it} = \phi_i (reer_{it-1} - \beta'_{1i} prod_{it} - \beta'_{2i} rgdpcapita_{it} - \beta'_{3i} nfa_{it} - \beta'_{4i} govspend_{it} - \beta'_{5i} tot_{it}) + \delta_{1i} \Delta prod_{it} + \alpha_{1i} \Delta rgdpcapita_{it} + \partial_{1i} \Delta nfa_{it} + \vartheta_{1i} \Delta govspend_{it} + \varphi_{1i} \Delta tot_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Tablo 5 sektörel olarak hesaplanan göreli verimlilik, kişi başına düşen GSYİH, kamu harcamaları, ticaret hadleri ve net dış varlıklar ile reel döviz kuru ilişkisinin PMG ve MG tahmin sonuçlarını göstermektedir. Öncelikle Hausman test istatistiği uzun dönem katsayıların ülkeler arasında aynı olduğu hipotezinin reddedilemediğini göstermektedir. Bu nedenle PMG tahmincisi tutarlı ve etkin tahminciler sunması nedeniyle MG tahmincisine tercih edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarında hata düzeltme teriminin negatif ve anlamlı olması (-0.393), bağımlı değişken reel efektif döviz kuru ve açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durumda, uzun dönem denge değerinden sapma oluştuğunda, reel efektif döviz kurundaki sapmanın her yıl yaklaşık %39'u giderilecektir.

PMG tahmin sonuçları, reel döviz kuru üzerinde uzun dönemde etkili olabilecek diğer değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde de çalışmanın ana değişkeni olan göreli verimliliğin katsayısının uzun dönemde pozitif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre göreli verimlilik artışları reel efektif döviz kurunu artırmakta ve böylece ulusal para değer kazanmaktadır. Çalışmada kullanılan kontrol değişkenlerin uzun dönem tahmin sonuçlarına bakıldığında, genel olarak sonuçların beklentiye ve teoriye uygun olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, kişi başına GSYİH katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Bu bulgu, kişi başına GSYİH artışının reel döviz kurunu artırması ve ulusal paranın değer kazanması anlamına gelmektedir. Kamu harcamaları katsayısı ise negatif ve anlamlıdır. Bu katsayı, devlet harcamalarındaki artışın reel döviz kurunu negatif olarak etkilediğini ve ulusal paranın değer kaybettiğini göstermektedir. Son yıllarda dünya genelinde ekonomideki performans düşüşünün sebebi olarak devletin etkinsizliği gösterilmektedir (Ram, 1986: 191, Oktayer ve Susam, 2008: 147). Bu bağlamda devlet müdahalesinin özel sektör yatırımlarının azalmasına, böylece ortalama verimliliğin ve büyümenin azalmasına sebep olduğu görüşü ile birlikte bulgularımız desteklenmektedir. Elde edilen tahmin sonuçlarında,

bir diğer açıklayıcı değişken olan ticaret hadlerinin katsayısı pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. Net dış varlıklara bakıldığında ise, bu değişkenin uzun dönem katsayısının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, net dış varlıklardaki artışın reel döviz kurunu pozitif olarak etkilediğini göstermektedir. Bu durumda ulusal para değer kazanmaktadır.

Balassa Samuelson hipotezi, uzun dönemde reel döviz kurunda meydana gelen değerlenmeyi açıklamaktadır. Uzun dönem katsayıların yanı sıra kısa dönem katsayıları da açıklamak gerekirse, çalışmanın ana değişkeni olan görece verimlilik katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır ve reel döviz kurunda etkisi görülmemektedir. Bu sonuç kısa dönemdeki üretkenlik artışının reel döviz kurunda değerlenmeye sebep olmayacağı beklentisiyle uyumludur.

Kısa dönemde kontrol değişkenleri için yapılan tahmin sonuçlarında, kişi başına düşen GSYİH katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Bu durumda kişi başına düşen GSYİH'deki artış, reel döviz kurunda pozitif bir etki göstermektedir. Aynı şekilde kamu harcamaları katsayısı da kısa dönemde pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuç, kamu harcamalarındaki artış ile birlikte kısa dönemde reel döviz kurunun değerlenmesi anlamına gelmektedir. Elde edilen sonuçlar, ticaret hadleri ve net dış varlıkların katsayısının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu ve bu değişkenlerin kısa dönemde reel döviz kuru üzerinde etkilerinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) ve Ortalama Grup (MG) Tahmin Sonuçları

	MG	PMG
<i>Uzun Dönem Kats.</i>		
Prod	-1,067 (1,341)	0,133*** (0,037)
Lrgdpcapita	3,683 (3,238)	0,233*** (0,049)
Govspend	-0,078** (0,037)	-0,015*** (0,004)
Tot	-0,141 (0,872)	0,098 (0,074)
Nfa	-8,980 (8,559)	0,018** (0,008)
ec	-0,729*** (0,081)	-0,393*** (0,038)
<i>Kısa Dönem Kats.</i>		
Δprod	0,125 (0,166)	-0,069 (0,068)
Δlrgdpcapita	0,304 (0,436)	0,502** (0,254)
Δgovspend	0,032** (0,015)	0,028** (0,012)
Δtot	-0,081 (0,337)	-0,068 (0,180)
Δnfa	0,204 (0,155)	-0,134 (0,075)
Constant	1,166 (3,053)	0,868*** (0,088)
Hausman Test		3,76
p-value		0,585

Not: ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu tüm değişkenler için aynıdır. _ec (error correction) hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

5.2. Yatay-kesit Bağımlılığı testi ve Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Tahmin sonuçları

Önceki bölümde de bahsedildiği üzere, ülkeleri ortak şekilde ancak farklı düzeyde etkileyen küresel krizler, teknolojik gelişme, mekânsal etkiler gibi ortak faktörler, ülkelerin makroekonomik değişkenlerinin birbirinden etkilenmesine neden olmaktadır. Bu durumda, klasik ARDL regresyonunun hata terimleri ülkeler arasında ilişkili olacak bu da katsayı tahminlerinin tutarsız olmasına neden olabilecektir. Bu nedenle, ikili ve genişletilmiş modelin yatay-kesit bağımlılığını dikkate almayan PMG tahmincisi ile tahmin edilmesinin ardından ülkeler arasında yatay-kesit bağımlılığı test edilmiştir. İkili ve genişletilmiş model için yatay kesit bağımlılığını analiz eden Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır. Test sonucuna göre her iki modelde de yatay-kesit bağımlılığı yoktur boş hipotezi güçlü şekilde reddedilmektedir. Bu durumda, yatay-kesit bağımlılığını göz ardı eden yöntemler tutarsız parametre tahminleri verebilmektedir. Önceki bölümde elde edilen sonuçların güçlülüğünü sınamak amacıyla bir önceki bölümde tahmin edilen ARDL modelleri Chudik ve Pesaran (2015) tarafından geliştirilen ve ARDL modelinin değişkenlerin yatay-kesit ortalamaları ve bunların gecikmeleri ile genişletilmesi ile oluşturulan Dinamik CCE (CS-ARDL) modeli kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 6. Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Model	CD test istatistiği	Olasılık değeri
İki değişkenli model	9, 207	0, 0000
Genişletilmiş model	15, 770	0, 0000

Tahmin edilen iki değişkenli CS-ARDL modeli şu şekildedir¹²:

$$y_{it} = \sum_{\ell=1}^{p_y} \varphi_{i\ell} \overline{reer}_{it-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_x} \beta_{i\ell} \overline{prod}_{it-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_y} \psi_{1i\ell} \overline{reer}_{t-\ell} + \sum_{\ell=0}^{p_x} \psi_{2i\ell} \overline{prod}_{t-\ell} + \mu_{it} + e_{it}^* \quad (8)$$

Burada, $p_y, p_x = (T^{1/3})$, $\overline{reer}_t = N^{-1} \sum_{i=t}^N reer_{it}$ ve $\overline{prod}_t = N^{-1} \sum_{i=t}^N prod_{it}$ olarak ifade edilmektedir.

Çalışmada T=26 olduğundan ARDL modeline eklenecek olan yatay kesit ortalamalarının gecikme sayısı sırasıyla $p_y, p_x = 2, 2$ şeklindedir. Panel ARDL modelinde olduğu gibi, uzun dönem ve kısa dönem katsayılar üzerindeki homojenlik varsayımına göre, PMG ve MG olarak iki farklı şekilde tahmin edilmiştir. İki değişkenli model için CS-ARDL tahmin sonuçları Tablo 7'de sunulmaktadır^{13,14}. Uzun dönem katsayı tahminlerine bakıldığında, hem MG hem de PMG tahmin sonuçlarına göre, göreceli verimlilik istatistiksel olarak anlamlı değildir. Hausman test istatistiğine göre, uzun dönem parametrelerinin tüm yatay kesitler için homojen olduğunu ifade eden boş hipotezi ($H_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_N$), yüzde 5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Kısa dönemde de göreceli verimliliğin katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır ve reel kur üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Dinamik CCE tahmin sonuçları, ülkeleri ortak şekilde etkileyen gözlemlenemeyen faktörlerin etkisi kontrol altına alındığında ticarete konu olan sektörlerin olmayan sektörler göre verimliliğindeki artışın ülkelerin göreceli fiyat düzeyinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuçlara göre B-S etkisi geçerli görülmemektedir. Dinamik CCE modelinde her bir değişkenin yatay-kesit ortalaması ve bunların gecikmeleri de modele dahil edilip katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Kontrol değişkenlerin de modele eklenmesi ile oluşturulan genişletilmiş modelde tahmin edilmesi gereken çok fazla sayıda parametre olması nedeniyle serbestlik derecesinin yetersiz kalması nedeniyle genişletilmiş modelin Dinamik CCE yöntemi ile tahmin edilmesi mümkün olmamıştır.

12 Modelde optimal gecikme uzunluğu, maksimum gecikme değeri 2 verilerek Akaike bilgi kriterine göre kısıtsız ARDL modeli üzerinden belirlenmiştir.

13 Modele eklenen değişkenlerin yatay-kesit ortalamaları ve bunların gecikmelerinin katsayılarına, ekonomik olarak bir anlam taşımadığı için tabloda yer verilmemiştir.

14 İki değişkenli CS-ARDL modeline göreceli verimliliğin yanında diğer açıklayıcı değişkenler dahil edildiğinde değişken sayısının fazla olması, değişkenlerin ortalamalarının ve gecikmeli değerlerinin de modele eklenmesi nedeniyle model tahmin edilememiştir.

Tablo 7. Kesitsel Olarak Genişletilmiş Panel ARDL Tahmin Sonuçları

<i>Uzun Dönem Kats.</i>	MG	PMG
Prod	-0,512* (0,276)	-0,005 (0,028)
ec	-0,570*** (0,054)	-0,542*** (0,053)
<i>Kısa Dönem Kats.</i>		
Δ prod	0,154* (0,122)	0,081 (0,090)
Constant	-0,187 (1,274)	-1,451* (0,811)
Hausman Test		0,07
p-value		0,792

Not: ***,**, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. _ec (error correction) hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

6. SONUÇ

Bir ekonomide hem iç ve hem de dış dengeyi etkileyen anahtar bir makroekonomik gösterge olan reel döviz kuru, makroekonomik değişkenleri farklı kanallardan etkileyerek ekonomi üzerinde önemli etki yaratmaktadır. Reel döviz kuru ekonomik kalkınmayı, finansal piyasalardaki beklentileri, reel geliri, üretim maliyetini, ithalat ve ihracat hacmini, toplam talebi, ticarete konu olan ve olmayan mal fiyatlarını doğrudan etkilemektedir (Krugman ve Taylor: 1978; Branson: 1986; Eichengreen: 2007; Rodrik 2008; Chowdhury: 2011). Uzun dönemde reel döviz kurunu belirlemeye yönelik yaklaşımların en önemlilerinden biri olan Balassa-Samuelson hipotezi literatürde sıklıkla üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Balassa-Samuelson hipotezine göre, reel döviz kurunun uzun dönem denge değerinden sapmasında rol oynayan temel faktör, ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan verimlilik farklarıdır. Hipoteze göre, ticarete konu olan sektörlerdeki görece verimlilik artışı reel kurda değerlenmeye yol açacaktır. Bir ülkede ticarete konu olan sektörlerdeki görece verimlilik artışları, reel döviz kuru endeksine konu olan yabancı ülkelere kıyasla daha yüksek olduğunda, söz konusu ülkenin parası değerlenmektedir.

Bu çalışmada, görece verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi, 25 OECD ülkesi ve 1990-2016 dönemini kapsayan geniş bir panel veri seti kullanılarak, ülkelere ve zamana özgü gözlemlenemeyen etkileri, ülkeler arasındaki heterojenliği, modellerin dinamik yapısını ve yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan panel veri tahmin yöntemlerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Yatay-kesit bağımlılığını dikkate almayan Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group) panel ARDL tahmin sonuçları ülkelerin ticarete konu olan sektörlerinin ticarete konu olmayan sektörlerle göre verimliliğinin arttıkça, ülke parasının reel olarak değer kazandığını göstermektedir. Bu sonuç literatürde OECD ülkeleri için Balassa-Samuelson hipotezini analiz eden çalışmaların birçoğu ile tutarlıdır. Diğer yandan, ülkelerin maruz kaldığı ortak küresel şokların neden olduğu yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan Chudik ve Pesaran (2015) tarafından geliştirilen kesitsel olarak genişletilmiş panel ARDL modeli tahmin sonuçları ise görece verimliliğin reel döviz kuru üzerindeki etkisi pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla yapılan analiz, OECD ülkelerinde B-S hipotezinin geçerli olduğu yönünde bulgu sunan önceki çalışmaların aksine bu çalışmada¹⁵, ülkeler arasındaki heterojenlik, değişkenlerin dinamik yapısı ve yatay-kesit bağımlılığı kontrol edildiğinde, B-S hipotezinin OECD ülkelerinde geçerli olmadığı yönünde sonuç vermiştir. Çalışmadaki analizlerin genel sonucu olarak, Balassa-Samuelson hipotezini OECD ülkeleri için destekleyen güçlü sonuçlara ulaşılamamıştır. Daha önce yapılan birçok çalışma tarafından da ortaya konulan görece üretkenliğin reel döviz kuru üzerindeki pozitif etkisinin, ülkelerin maruz kaldığı ortak şoklar, ülkelerin artan ticari ve finansal bağımlılığı, teknolojik gelişme ve mekânsal etkiler gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. OECD ülkelerinde ticarete konu olan sektördeki verimlilik artışının reel kurda değerlenmeye neden olmayışının bir nedeni olarak ticarete konu olan sektördeki verimlilik artışının ülkedeki ticarete konu olan malların fiyatının

¹⁵ Oecd ülkelerinde B-S hipotezinin geçerliliğini sınanan önceki çalışmalardan De Gregorio ve Wolf (1994) ve Lee ve Tang (2003) hipotezin geçerli olduğunu gösterirken, Öztürk (2013) ve Gubler ve Sax (2019) hipotezin güçlü şekilde geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

yabancı ülkelere göre düşmesi ve bu düşüşün ticarete konu olmayan mallardaki fiyat artışını dengelemesi gösterilmektedir (Macdonald ve Ricci, 2007; Choudri ve Schembri, 2010). Diğer yandan, Wang, Xhu ve Due (2016)'nın da ifade ettiği gibi, B-S hipotezinin OECD ülkelerinde güçlü şekilde geçerli bulunmamasının diğer bir diğer nedeni olarak da, hipotezin temel varsayımları olan emeğin sektörler arası tam hareketliliği ve ticarete konu olan sektörde SAGP'nin geçerli olduğu varsayımlarının gerçek hayatta tam anlamıyla geçerli olmaması olarak da gösterilebilir.

Kaynakça

- Asea, P. ve Mendoza, E. (1994). "The Balassa-Samuelson Model: A General Equilibrium Appraisal", *Review of International Economics*, 2/3, 244-267.
- Bahmani-Oskooee, M., ve Nasir, A. B. M. (2004). "ARDL approach to test the productivity bias hypothesis", *Review of Development Economics*, 8/3, 483-488.
- Bai J. ve Ng S. (2004). "A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration", *Econometrica*, 72, 1127-1177.
- Balassa, B. (1964). "The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal", *The Journal of Political Economy*, 72/6, 584-596.
- Baltagi, B. H. (2005). "Econometric Analysis of Panel Data ", 3. Baskı, John Wiley & Sons Ltd., Chichester.
- Banerjee A. ve Silvestre J. (2013). "Testing for Panel Cointegration Using Common Correlated Effects Estimators", *Journal of Time Series Analysis*, 38/4, 610-636.
- Bergvall A. (2005). "Exchange Rate Regimes and Macroeconomic Stability: The Case of Sweden", Oxford University Press, 57/3, 422-446.
- Bordo, M., Choudhri, E., Fazio G. ve MacDonald R. (2017). "The Real Exchange Rate in The Long Run: Balassa-Samuelson Effects Reconsidered", *Journal of International Money and Finance*, 75, 69-92.
- Branson, W. H. ve Love, J. P. (1986). "Dollar Appreciation and Manufacturing Employment And Output", NBER Working Paper No: 1972, 1-23.
- Breusch, T.S ve Pagan, A.R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics", *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- Burğaç, A. (2012). "İktisat Teorisinde Balassa-Samuelson Hipotezi ve Türkiye Ekonomisi İçin Bir Sınama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Cassel, G. (1918). "Abnormal Deviations in International Exchanges", *The Economic Journal*, 28/112, 413-415.
- Choudhri, E. U., ve Schembri, L. L. (2010). "Productivity, the terms of trade, and the real exchange rate: Balassa-Samuelson Hypothesis Revisited", *Review of International Economics*, 18/5, 924-936.
- Choudhri, E. U. ve Khan, M. S. (2005). "Real Exchange Rates in Developing Countries: Are Balassa-Samuelson Effects Present?", *IMF Staff Papers*, 52/3, 387-409.
- Chowdhury, K. (2011). "Modelling the Balassa-Samuelson Effect in Australia", *Australasian Accounting Business and Finance Journal*, 5/1, 77-91.
- Chowdhury, K. (2012). "The real exchange rate and the Balassa-Samuelson hypothesis in SAARC countries: an appraisal", *Journal of the Asia Pacific Economy*, 17/1, 52-73.
- Chudik, A. ve Pesaran, M. H. (2015). "Common Correlated Effects Estimation of Heterogeneous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors", *Journal of Econometrics*, 188 /2, 393-420.
- Çiftçi İ. (2016). "Balassa-Samuelson Hipotezi: Türkiye ve Dış Ticaret Ortakları Uygulaması" Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- De Gregorio, J. ve Wolf, H. C. (1994). "Terms of Trade, Productivity and The Real Exchange Rate", NBER Working Paper, No: 4807, 1-17.
- Dedu, V. ve Dumitrescu B. A. (2010). "The Balassa-Samuelson Effect in Romania", *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 4, 44-53.
- Dornbusch, R. (1980). "Exchange Rate Economics: Where Do We Stand?", *Brookings Papers on Economic Activity*, 144-205.

- Edwards, S. ve Ng F. (1985). "Trends in Real Exchange Rate Behavior in Selected Developing Countries", Trade and Adjustment Policy Division, CPD, No:16, 1-48.
- Égert, B., Drine, I., Lommatzsch, K. ve Rault, C. (2002). "The Balassa-Samuelson Effect in Central and Eastern Europe: Myth or Reality", *Journal of Comparative Economics*, 31, 552-572.
- Engel, C. ve Rogers, J. H. (2000). "Deviations From Purchasing Power Parity: Causes and Welfare Costs", *International Finance Discussion Papers*, No:666, 1-24.
- Everaert, G. ve Groote T. (2016). "Common Correlated Effects Estimation of Dynamic Panels with Cross-Sectional Dependence", *Econometric Reviews*, 35(3), 428-463.
- Frees, E. W. (1995). "Assessing cross-sectional correlation in panel data", *Journal of Econometrics*, 1995, 69/2, 393-414.
- Friedman, M. (1937). "The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality Implicit in the Analysis of Variance", *Journal of the American Statistical Association*, 32 /200, 675- 701.
- Gubler, M. ve Sax C. (2019). "The Balassa-Samuelson effect reversed: new evidence from OECD countries", *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 155/3, 1-21.
- Hausman, J. (1978). "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 46, 1251-1271.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). "Testing for unit roots in heterogeneous panels", *Journal of Econometrics*, 115/1, 53-74.
- Ito, T., Isard, P. ve Symansky S. (1997). "Economic Growth and Real Exchange Rate: an Overview of the Balassa-Samuelson Hypothesis in Asia", NBER Working Paper No. 5979, 1-28.
- Iyke B. ve Odhiambo N. (2017). "An empirical test of the Balassa-Samuelson hypothesis: Evidence from eight middle-income countries in Africa", *Deakin University, Economic Systems*, 41, 297-304.
- Jabeen, S., Malik, W., S. ve Haider, A. (2011). "Testing the Harrod Balassa Samuelson Hypothesis: The Case of Pakistan", *Pakistan Development Review*, 50/4, 379-399.
- Krugman, P. ve Taylor, L. (1976). "Contractionary Effects Of Devaluation", Library of The Massachusetts Institute of Technology, Boston.
- Lee J. ve Tang M. (2003). "Does Productivity Growth Lead to Appreciation of the Real Exchange Rate?", *International Monetary Fund Working paper No. 03/154*.
- Loayza, N., ve Ranciere, R. (2005). "*Financial development, financial fragility, and growth*", IMF Working Paper No. 05/170.
- Lopçu, K., Burgaç, A. ve Dülger, F. (2011). "Balassa Samuelson Hipotezi: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Sınama", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/4, 1-22.
- MacDonald, R. ve Ricci, L. A. (2001). "PPP and Balassa-Samuelson Effect: The Role of the Distribution Sector", *CESifo Working Paper*, No. 442, Center for Economic Studies and ifo Institute (CESifo), Munich.
- MacDonald, R., ve Ricci, L. A. (2007). "Real exchange rates, imperfect substitutability, and imperfect competition", *Journal of Macroeconomics*, 29(4), 639-664.
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61/1, 631-652.
- Mkenda, B. K. (2001). "Long-run and Short-run Determinants of the Real Exchange Rate in Zambia", *Working Papers in Economics* No: 40, 1-67.
- Moon, H.R. ve Perron, B. (2004). "Testing for a Unit Root in Panels with Dynamic Factors", *Journal of Econometrics*, 122, 81-126.
- Oktayer, N. ve N. Susam (2008). "Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22/1, 145-164.
- Omojimate, B. U. ve Oriavwote, V. E. (2012). "Real Exchange Rate and Macroeconomic Performance: Testing for the Balassa-Samuelson Hypothesis in Nigeria", *International Journal of Economics and Finance*, 4/2, 127-134.
- Öztürk, E. (2013). "Türkiye Ekonomisi Temelinde Balassa Hipotezinin Geçerliliğinin Test Edilmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). "Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 68/1, 79-113.
- Pesaran, M., Shin, Y. ve Smith, R., P. (1999). "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels", *Journal of the American Statistical Association*, 94/446, 621-634.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). "Bound Testing Approaches to the Analysis of Long-Run Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", IZA Discussion Paper, No. 1240, 1-39.
- Pesaran, M.H., (2006). "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure", *Econometrica*, 74/4, 967-1012.
- Pesaran, M.H., (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22/2, 265-312.
- Phillips, P. C. ve Sul, D. (2003). "Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross section dependence", *The Econometrics Journal*, 6/1, 217-259.
- Ram, R. (1986). "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data: Reply", *American Economic Association*, 79/1, 281-284.
- Robertson, D., and Symons, J. (2000). "Factor residuals in SUR regressions: estimating panels allowing for cross sectional correlation", Centre for Economic Performance, No. 473, London School of Economics and Political Science.
- Rodrik, D. (2008). "The Real Exchange Rate and Economic Growth", *Brookings Papers on Economic Activity*, Fall, 365-412.
- Samuelson, P. A. (1964). "Theoretical Notes on Trade Problems", *The Review of Economics and Statistics*, 46/2, 145-154.
- Smith, R. P. and Fuertes, A. M. (2010). Panel Time Series. *Cemmap course notes*.
- Sonora, R. J. ve Tica, J. (2009). "Harrod, Balassa and Samuelson (Re) Visit Eastern Europe", Faculty of Economics and Business, University of Zagreb, 9/7, 1-20.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2002). "Forecasting Using Principal Components from a Large Number of Predictors", *Journal of the American Statistical Association*, 97/460, 1167-1179.
- Tintin, C. (2009). "Testing the Balassa-Samuelson Hypothesis: Evidence from 10 OECD Countries", Master's Thesis, Lund University, School of Economics and Management.
- Uslu, E. (2012). "Reel Kurun Denge Değerinden Sapmasında Balassa-Samuelson Etkisi: Türkiye Örneği", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB.
- Wang, W., Xue, J., ve Du, C. (2016). "The Balassa-Samuelson hypothesis in the developed and developing countries revisited", *Economics Letters*, 146, 33-38.
- Yıldırım, A. (2007). "Samuelson-Balassa Hipotezi ve Reel Döviz Kuru: Türkiye, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya İçin Sınanması", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44/509, 9-20.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2020 ✓Accepted/Kabul:25.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.682003

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karaş, E. ve Hayrullahoğlu, B. (2021). "Türkiye'de Vergi Harcamalarının İncelenmesi ve Vergilemede Adalet Açısından Değerlendirilmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 91-105.

TÜRKİYE'DE VERGİ HARCAMALARININ İNCELENMESİ VE VERGİLEMEDE ADALET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebru KARAŞ*, Betül HAYRULLAHOĞLU**

Öz

Devletin üstlenmiş olduğu fonksiyonları yerine getirebilmek için sahip olduğu en önemli gelir kaynağı vergilerdir. Günümüzde bir takım sosyal ve ekonomik hedeflerden kaynaklı olarak devlet vergi gelirlerinin bir kısmının tahsilatından vazgeçebilmektedir. Vergi gelirlerinin tahsilatında meydana gelen bu azalmalar vergi harcamaları olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler çeşitli ekonomik ve sosyal amaçlarla vergi sistemlerinde çeşitli vergi harcama kalemlerine yer vermektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak ağırlık verilen amaç farklılık gösterebilmektedir. Özellikle vergi sistemleri adalet açısından eleştirilen ülkelerde vergi harcamalarının sosyal amaca yönelik kullanılması önem taşımaktadır. Buradan hareketle çalışmada Türkiye'de vergi harcamalarının mevcut durumunun ortaya konulması ve bu harcamaların vergilemede adalet etkilerinin tartışılması amaçlanmaktadır. Çalışmada doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde Türkiye'de vergi harcamalarının sosyal amaçtan ziyade ekonomik amaca hizmet ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Vergi Harcamaları, Vergilemede Adalet, Türkiye.

JEL Kodları: H20, H50, D63

EXAMINATION OF TAX EXPENDITURES IN TURKEY AND THEIR EVALUATION IN TERMS OF JUSTICE IN TAXATION

Abstract

Taxes are the most important source of income for the government to fulfill its functions. Due to a number of social and economic purposes, the government may desist from collection of some of its tax revenues today. These reductions in the collection of tax revenues are defined as tax expenditures. With a variety of economic and social purposes, governments include various kinds of tax expenditures in their tax systems. Depending on the development levels of the countries, the primary purpose may differ. Especially in countries where tax systems are criticized for justice, it is important to use tax expenditures for social purposes. In this context, to reveal the current status of tax expenditures in Turkey and to discuss the effects of these expenditures on justice in taxation are aimed in this study. Document analysis method was used in this study. As a result of the examination of tax expenditures, it has been seen that these expenditures contribute to economic purposes rather than social purposes in Turkey.

Keywords: Tax Expenditures, Justice in Taxation, Turkey.

JEL Codes: H20, H50, D63

*Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, UŞAK.
e-posta: ebru.cilli@usak.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-0625-3722)

** Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, UŞAK.
e-posta: betul.hayrullahoglu@usak.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-6881-8093)

1. GİRİŞ

Günümüzde çeşitli sosyal, ekonomik ve politik amaçlar doğrultusunda vergi harcamalarından etkin bir şekilde faydalanılmaktadır. Özellikle dezavantajlı kesimin vergi yükü azaltılarak veya ortadan kaldırılarak sosyal ve ekonomik refahı arttırılmaya çalışılmakta ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin azaltılması amaçlanmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın teşvik edilmesi noktasında da vergi harcamaları bir malî araç olarak kullanılabilir. Özellikle sermaye birikiminin yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde tasarruf ve yatırımın arttırılması için vergi harcamaları etkin bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımında adaletsizliğin azaltılması noktasında vergi harcamalarının sosyal amaca ağırlık vererek de kullanılması gerekmektedir.

1970'li yıllarda ilk defa Amerika'da gündeme gelen vergi harcamaları günümüzde hemen hemen tüm ülkeler tarafından etkin olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de vergi harcamalarının önemi ise 2000'li yıllarda özellikle 5018 sayılı Kamu Malî Yönetim ve Kontrol Kanununun yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkmış, gerek ekonomik gerekse sosyal bir takım hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de vergi harcamaları gelir üzerinden alınan vergiler olan gelir ve kurumlar vergisinde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle son yıllarda katma değer vergisi ve özel tüketim vergisine ilişkin de önemli düzeyde vergi harcamaları gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak vergi harcamalarının teorik yapısı üzerinde durulmuştur. Devamında Türkiye'de gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi açısından vergi harcamalarının mevcut durumu ortaya konulmuştur. Son bölümde ise, bu vergi türleri kapsamında gerçekleştirilen vergi harcamalarının hizmet ettikleri amaç kriterinden yola çıkılarak Türkiye'de vergi harcamalarının vergilemede adalete ne ölçüde hizmet ettiğine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

1970'li yıllardan itibaren malî literatürde yerini alan vergi harcamaları, günümüzde hemen hemen her ülke tarafından, etkin bir malî bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde vergi harcamaları kavramı, amaç ve önemi de göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmaktadır.

2.1. Vergi Harcamalarının Tanımı

Vergi harcamaları, bir takım ekonomik ve sosyal politikalara bağlı olarak çeşitli vergi mükelleflerine ve faaliyetlere verilen indirim veya yardımlardan kaynaklı olarak, kamu gelirinde meydana gelen kayıplardır (Wilkinson, 1986: 23). Vergi harcamaları, dar bir mükellef grubuna yönelik olarak matrahı azaltan ya da ödenecek vergiyi erteleyen vergi kanunu hükümleri ya da düzenlemelerinden oluşmaktadır (Anderson, 2008: 4). Bu tür yardımlar, istisna, indirim, erteleme, kredi veya ayrıcalıklı vergi oranları şeklinde olabilmektedir (Laity, 2006: 413). O halde vergi harcaması mükellefler açısından vergi borcunda bir azalma yaratırken, hükümet için ise gelirden bir azalma anlamına gelmektedir (Schick, 2007: 10).

Vergi harcaması kavramı Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) vergi ve bütçe politikası analizlerinde kullanılmak üzere ilk kez Stanley Surrey tarafından, 1960'ların sonunda ortaya atılmış ve 1970'lerin başlarında¹ geliştirilmiştir (McMahon, 2011: 1). İlk kez vergi harcaması terimini ön plana çıkaran Surrey, kavramı toplumun belirli sosyo-ekonomik hedefleri yerine getirebilmesi için, geleneksel vergi kurallarına yönelik bazı iktisadi hükümleri tanımlamak için kullanmıştır (Dio, 2016: 4). 1969 Malî Yılı Hazine Sekreterliği Yıllık Raporunda özel vergi hükümleri vergi harcamaları olarak değerlendirilmiştir (The Department of the Treasury, 1970: 209). 1970'lerde ABD'de kullanılmaya başlanan "vergi harcaması" ifadesi zamanla diğer OECD üyesi ülkelere de benimsenmiştir (Schick, 2007: 10). Avrupa'da, vergi harcamaları genellikle "vergi sübvansiyonları" olarak adlandırılırken, çoğu OECD üyesi ülkede vergi harcamaları "vergi indirimi" veya "vergi yardımı" olarak da anılmaktadır (Burton ve Sadiq, 2013: 1).

Türk Malî Mevzuatı açısından "vergi harcaması" kavramı ilk kez 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile mevzuata girmiş bulunmaktadır. Kanun'un 15'inci maddesinde "*...vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen vergi gelirleri...*" ifadesi yer almaktadır. Düzenleme ile

¹ Stanley, 1973 yılında yayımlanan çalışmasında vergi teşvikleri ve vergi sübvansiyonlarından vergi harcamaları olarak söz etmektedir (Surrey, 1973: 2).

vergi istisna, muafiyet ve indirimleri nedeniyle vazgeçilen vergi gelirlerinin (vergi harcaması) tahmin edilerek Merkezi Yönetim Bütçe Kanunlarında yer verilmesi öngörülmüştür (Vergi Harcama Raporu, 2007: 2).

İlk bakışta vergi harcaması kavramı son derece basittir. Bu harcamaların mevcut amaçlar için, genellikle bir vergi mükellefine veya sınırlı bir vergi mükellefi grubuna sağlanan imtiyaz, indirim, erteleme veya muafiyet olarak anlaşılması yeterlidir (Burton ve Sadiq, 2013: 1). Zira vergi harcamaları belirli bir endüstriyi, faaliyeti veya bir mükellef grubunu desteklemek amacıyla standart vergi yapısından sapmalar şeklinde anlaşılmaktadır (Howard, 1997: 3). Ancak uygulamada vergi harcamalarının tanımlanması güçlük yaratmaktadır. Çünkü her türlü vergi kolaylığının vergi harcaması olarak sınıflandırılması mümkün olamamaktadır (OECD, 2010: 12). Bunların bazıları birçok ülkede genel kabul gördüğü üzere savunma ve askeri amaçlı vergi istisnalarında olduğu gibi vergi sisteminin yapısal unsurları olarak kabul edilmekte ve “benchmark” olarak değerlendirilmektedir (Vergi Harcama Raporu, 2007: 6).

En basit haliyle “benchmark” kavramından standart vergi uygulamaları anlaşılmaktadır. Benchmark kapsamına oran yapısı, muhasebe kuralları, zorunlu ödemelerin indirilebilmesi, idari uygulama kolaylıklarına ilişkin hükümler ile uluslararası malî zorunluluklara ilişkin hükümler girmektedir (Vergi Harcama Raporu, 2007: 6). Benchmark-vergi harcaması ayırımında imtiyaz tanınan gelirin gerçek anlamda vergilendirilmesi gereken bir gelir olup olmadığı kriteri önem kazanmaktadır. Zira herhangi bir ayrıcalık tanıyan düzenlemenin vergi harcaması olabilmesi için, bu düzenleme nedeniyle kaybedilen bir vergi geliri olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle vergi harcaması olarak kabul edilen bir düzenlemenin vergi sisteminde olmaması halinde vergi gelirlerinde bir artış söz konusu olması durumunda bu düzenleme standart vergi yapısından sapma olarak kabul edilmekte ve vergi harcaması olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan ayrıcalıklı düzenlemenin vergi sisteminde olmaması halinde vergi gelirlerinde bir artış söz konusu olmaması durumunda ise bu düzenleme standart vergi yapısının bir unsuru olarak kabul görmekte ve benchmark olarak değerlendirilmektedir (Tepe, 2015: 14-15). Bu anlamda örneğin Gelir Vergisi Kanunu'nun 9'uncu maddesinde yer alan esnaf muafılığı hükümleri belirli bir gelir düzeyinin altında yer alan esnafı vergi muafiyeti tanıdığından gerçek anlamda vergilendirilmesi gereken bir gelir üzerinden vergi alınmamasını düzenlemektedir. Bu nedenle bu hüküm bir vergi harcaması öngörmektedir. Ancak 25'inci maddede düzenlenen ölüm, engellilik ve hastalık sebepleriyle verilen tazminat ve yapılan yardımlardaki istisna bir vergi harcaması değil, benchmarktır. Zira bu hükümde yer verilen tazminat ve yardımların bir gelir unsuru olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Vergi Harcama Raporu, 2007: 6).

Buradan hareketle vergi harcamalarının iki temel unsuru öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki; bu harcamaların varlık nedenini açıklayan *sosyal ve/veya ekonomik amacın varlığıdır*. İkincisi ise; ortaya çıkaracakları etkilerin oluşmasını sağlayan ve ayrıcalık oluşturmaya rağmen gerçekleştirilen *tahsilattan vazgeçmedir*. İlk unsur kapsamında vergi harcamalarının birer maliye politikası aracı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buradan hareketle vergi harcamaları amacına göre “sosyal amaçlı vergi avantajlarına konu olan vergi harcamaları” ve “ekonomik amaçlı vergi avantajlarına konu olan vergi harcamaları” olarak ikiye ayrılabilir. İkinci unsur olan tahsilattan vazgeçme ise standart vergi yapısından sapmalar olarak değerlendirilmekte ve vergi harcamalarının oluşturacağı etki bakımından ön şartı oluşturmaktadır (Saraç, 2010: 264-265). Bu iki unsurun yanı sıra vergi harcamalarına ilişkin bir takım alt unsurlar da söz konusudur. Bu unsurlar veya özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Villela vd., 2010:5; Ferhatoğlu, 2005: 82):

- Bir endüstriye (sektöre), bir faaliyete veya belirli bir mükellef grubuna fayda sağlamalıdır.
- Vergi harcamaları dışında kalan doğrudan harcamalar ile de gerçekleştirilebilecek amaçları desteklemelidir.
- Söz konusu vergi, sağlanan ayrıcalığın değerinin ölçülebilmesi için geniş bir tabana sahip olmalıdır.
- Vergi harcamalarının kaldırılabilmesi idari açıdan mümkün olmamalıdır.
- Vergi harcamalarının etkisini ortadan kaldıracak başka bir vergi düzenlenmesine vergi sistemlerinde yer verilmemelidir.

Vergi sistemlerinde yer alan özel hükümlerden hareketle uygulanan vergi harcamaları, doğası gereği doğrudan kamu harcamalarına benzer niteliktedir (Surrey, 1970: 706). Bu bağlamda vergi harcamaları bir devlet politikası aracı olarak kullanılabilir ve genellikle doğrudan harcamaların yerine geçebilmektedir (Kraan, 2004: 130). Ancak bunlar doğrudan kamu harcaması olarak gözükmeyip, dolaylı olarak bir kamu harcaması etkisi yaratmaktadırlar. Bu bağlamda vergi harcamalarını kamu harcamalarından ayıran bir takım unsurlar mevcuttur. Tablo 1’de vergi harcamaları ve kamu harcamaları arasında ayırma neden olan en temel unsurlara yer verilmiştir.

Tablo 1: Vergi Harcamaları ve Kamu Harcamaları Arasındaki Farklılıklar

Vergi Harcamaları	Kamu Harcamaları
Bazı özel şartlara sahip mükellef ve faaliyetlere uygulanan birer vergi desteğidirler.	Mükellef olsun olmasın herkese kaynak aktarılmaktadır.
Henüz toplanmayan bir gelirin toplanmasından vazgeçilmektedir.	Devlet daha önce topladığı kamu gelirlerini dağıtmaktadır.
Bütçe içerisinde yer almamaktadır.	Bütçe içerisinde yer almaktadır.

Kaynak: Edizdoğan vd., 2012: 208.

Buradan hareketle, vergi harcamaları kamu harcamalarının birer alternatifi olarak değerlendirilmekte ve aynı amaca hizmet etmektedir (Giray, 2002: 29). Bu kapsamda örneğin, devletin öğrencilere eğitim yardımı bulması bir kamu harcamasıdır. Ancak devletin eğitim harcamaları için vergi indirimi sağlaması yani vergi matrahından eğitim harcamalarının indirilmesine imkân sağlaması durumunda bu bir vergi harcaması olarak görülmektedir (Stiglitz, 1994: 38).

Özetle vergi sistemlerinde yer alan ve özel hükümlerden hareketle oluşturulan vergi harcamaları standart vergi yapısından sapmalar olarak ifade edilmekte ve kamu harcamalarının bir alternatifini oluşturmaktadır. Bu harcamalar her ne kadar devlet açısından bir gelir kaybı anlamına gelse de çeşitli sosyal, politik ve ekonomik amaçlarla uygulandıklarından etkin birer maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

2.2. Vergi Harcamalarının Amacı ve Önemi

Vergilerin temel amacı kamu harcamalarını finanse etmek için gerekli gelirin toplanmasıdır. Bununla birlikte devletler tasarruf ve istihdamı teşvik etmek, ulusal sanayiye korumak, gelir dağılımını düzenlemek gibi belirli ekonomik ve sosyal hedefleri gerçekleştirmek için de sık sık vergilerden yararlanmaktadır. Bu noktada kamu harcamaları gibi vergiler de maliye politikasının bir aracı olarak kullanılmaktadır (Villela vd., 2010: 4). Standart vergi yapısından sapmalar olarak ifade edilen ve kamu harcamalarının alternatifi olan vergi harcamalarından da bir malî araç olarak yararlanılmaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2012: 344). Vergi harcamaları sayesinde devlet, bazı mükelleflere veya faaliyetlere ayrıcalık tanıyıp teşvik ederek planlanan kamu politikası hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır (Bratic, 1986: 23). Böylelikle vergi harcamalarıyla, devletin diğer malî araçlar ile ulaşabileceği makroekonomik hedeflerinin çoğunun gerçekleştirilebileceği kabul edilmektedir (Dharmapala, 1998: 211). Öyle ki, son yıllarda sosyal ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi noktasında, doğrudan kamu harcamalarının yerine vergi harcamalarının kullanımında bir artış görülmektedir. Özellikle sağlık, eğitim politikaları, düşük gelirli grupların desteklenmesi ve ekonomik olarak durgun alanların geliştirilmesi gibi hedeflerinin gerçekleştirilmesinde vergi harcamalarının kullanımı giderek artmaktadır (Toder, 2000: 362).

Yapılan tüm bu açıklamalar doğrultusunda vergi harcamalarının amaçlarını, sosyal amaçlar ve ekonomik amaçlar olmak üzere ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Sosyal amaçlı vergi harcamalarıyla devlet, farklı durumlara sahip mükellefler arasında adaleti sağlamaya çalışmaktadır (Wilkinson, 1986: 46). Böylelikle vergi ödeme gücünün ötesinde, bazı mükelleflere vergiler aracılığıyla koruma sağlanabilmektedir. Özellikle gelir vergisi içerisinde yer alan vergi harcamalarıyla, engelliler, yaşlılar gibi bakıma ihtiyacı olanlara sağlanan ayrıcalıklar, bunların aynı ödeme gücüne sahip mükelleflere göre ödeyeceği vergiyi azaltmaktadır (Balkaya Akça, 2000: 30). Böylelikle vergi harcamaları, dezavantajlı gruplar için sosyal ve ekonomik refahı arttırarak, piyasa başarısızlıklarını giderme noktasında yaygın olarak kullanılmaktadır (Dio, 2016: 14). Özetle sosyal amaçlı vergi harcamalarıyla; gelir ve servet dağılımını düzenlemek, toplumsal güvenliği sağlamak, aileyi korumak, topluma yararlı dernek ve vakıfların kurulup gelişmesine destek sağlamak, sağlık, spor, eğitim ile kültürel faaliyetlerin gelişimini desteklemek

ve gelir elde etme konusunda toplumdaki diğer kişilere göre dezavantajlı olan engelli ve bakıma muhtaç kişilere ayrıcalık tanımak amaçlanmaktadır (McDonald, 2010: 128).

Sosyal amaçların yanı sıra vergi harcamalarından tasarrufun, yatırımın ve üretimin teşvik edilmesi, ödemeler dengesinin düzeltilmesi, yerli sanayinin korunup ekonomik gücünün artırılması gibi ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için de faydalanılmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda vergi harcamaları ülkelerin gelişme ve kalkınma düzeyleri açısından etkin birer araç olarak kullanılmaktadır (Özkara, 2004: 23). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, özel sektörün büyüme ve kalkınmaya katkısı sermaye yetersizliğinden dolayı oldukça düşüktür. Bu durumlarda devletin, malî gücü yetersiz olan kesime vergi harcamalarıyla bir takım ayrıcalıklar ve teşvikler sağlaması gerekmektedir. Bu doğrultuda istenilen amaca ulaşılabilmesi için vergi harcamalarının sağlanacağı faaliyetin doğru bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Zira ancak bu durumda vergisel ayrıcalıklar veya teşvikler doğru alanlarda ve doğru miktarlarda kullanılmış olmaktadır (Sivrekli Demircan, 2003: 109). Nitekim vergi harcamalarıyla, kaynak dağılımında etkinliği arttırmak da ekonomik amacın içerisinde yer almaktadır (Laity, 2006: 424). Vergi harcamalarıyla kaynakların etkin dağılımı büyüme ve kalkınmayı da olumlu etkilemektedir.

Varlık nedeni sosyo-ekonomik amaçlar olan vergi harcamaları, sosyal amaçlı vergi ayrıcalıklarına konu olduğu takdirde “gelir transferleri”, ekonomik amaçlı vergi harcamalarına konu olduğu takdirde ise “teşvik tedbirleri” olarak nitelendirilmektedir. Gelir transferini amaçlayan vergi harcamaları daha çok düşük gelir gruplarını, teşvik amaçlı vergi harcamaları ise iktisadi açıdan güçlü olan sermaye sahiplerini hedef almaktadır (Saraç, 2010: 270-271). Gelişmekte olan ülkelerde sermaye kıtlığı vergi harcamalarının daha çok ekonomik amaçlı kullanılmalarına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise, kişi başına düşen gelirin yüksek olması, gelişmiş sermaye piyasalarının varlığı (yeterli sermaye ve bu sermayenin rasyonel yatırımlara dönüşmesini piyasa içerisinde sağlanması) vergi harcamalarının daha çok sosyal amaçlı kullanılmalarını sağlamaktadır (Balkaya Akça, 2000: 53).

Belirtilmiş olan amaçlar doğrultusunda vergi harcamalarının kullanımına bakıldığında, günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere çoğu ülkede vergi harcamaları ağırlıklı olarak ekonomik amaçlı olarak uygulanmaktadır. Esasen, sosyal amaçlardan hareketle düzenlenen vergi harcamalarının arka planında bile ekonomik amaçlar gözetilmektedir. Örneğin, düşük gelirli için uygulanan sosyal amaçlı vergi indirimleri, bu gelir gruplarının tüketim oranını arttırarak talebi canlandırıp, ekonominin durgunluktan çıkarılmasını sağlayabilmektedir (Kişioğlu, 2018: 11). Bu durum ülkelerin sahip olduğu makroekonomik önceliklere bağlı olarak şekillenmektedir.

Sosyal ve ekonomik amaçların yanı sıra vergi harcamalarının gizli amacı ise siyasi partilerin oylarını maksimize etme arzudur (Wilkinson, 1986: 46). Yani vergi harcamalarının politik (siyasi) amacı da söz konusudur. Vergi harcamalarının uygulanmasında yasama organının yanı sıra yürütme organına da yetki verilmiştir. Yürütme organı bu yetkiyi kullanırken kendi siyasi tercih ve önceliklerini ön planda tutarak bir takım düzenlemeler yapabilmektedir. Böylelikle siyasi hedeflere ulaşmada vergi harcamaları birer araç olarak kullanılabilir. Vergi harcamalarının vergi kanunları içerisinde gizlenmeleri, bunların bütçede görünmez olmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle bu harcamaların maliyetlerini hesaplamak ve hedeflenen amaçlara ulaşımını değerlendirmek güçleşmektedir (Bittker, 1969: 244). Vergi harcamalarının bütçede yer almaması çoğu zaman siyasilerin kamu harcamaları ve vergi harcamaları arasındaki seçiminin vergi harcamalarından yana olmasını sağlamaktadır. Nitekim doğrudan kamu harcamalarının bütçeleme süreci oldukça uzundur. Vergi düzenlemelerine bağlı şekillenen vergi harcamaları daha kolay uygulanıyor olmalarının yanı sıra, daha az tepkiye de neden olmaktadır (Balkaya Akça, 2000: 63). Bütçede yer almadıklarından gizli nitelikte olan bu harcamaların, vergilemenin içerisinde saklı kalmaları sayesinde siyasiler kamu parası harcıyormuş gibi görünmemektedir (James ve Nobes, 1992: 38). Ayrıca vergi harcamaları vergi kanunlarında yer aldıklarından, süresiz olarak uygulamada kalabilmektedir (Mikesell, 2012: 132). Yasal mevzuatın bir parçası haline geldikten sonra da, baskı ve çıkar grupların istekleri doğrultusunda kullanılmaktadır (Horpedahl ve Pizzola, 2012: 6-7). Bu nedenle hükümetin ve kamuoyunun denetiminden uzaklaşan vergi harcamaları gerçek ihtiyaçlardan ziyade çeşitli baskı ve çıkar gruplarına hizmet etmek için kullanılabilir. Bu tür vergi harcamaları etkinlik kaybına neden olmakta ve vergi harcamalarının işlevini azaltmaktadır (Bratić, 1986: 124). Böylelikle bu tür harcamaların politik kaygılarla uygulanması, bunlardan beklenen sosyal ve ekonomik amaçların gerçekleşmesine engel olabilmektedir (Wilkinson, 1986: 46).

Kimi durumlarda sosyal, kimi durumlarda ise ekonomik amaca hizmet eden vergi harcamalarının sayısının giderek artması, kapsamının genişlemesi ve politik çıkarlar doğrultusunda kullanılması, bunların doğru bir şekilde uygulanmalarını ve devlet tarafından denetimlerini zorlaştırmaktadır (Bratić, 1986: 113). Bu da vergi harcamalarıyla istenilen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını tartışmalı bir konu haline getirmektedir (Özdemir vd., 2019: 383). Belirlenen bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli olan vergi harcamalarının etkin kullanımlarının sağlanmasıdır. Vergi harcamalarının etkin ve adil bir şekilde kullanılabilmesi için, bu harcamaların diğer kamu harcamalarında olduğu gibi bir takım inceleme ve kontrollere tabi tutulmaları ve bazı vergi harcamalarının varlıklarının sorgulanması gerekmektedir (Wilkinson, 1986: 26; Kraan, 2004: 134). Nitekim geleneksel analizler doğrultusunda vergi harcamalarının doğrudan kamu harcamalarına dönüştürülmesi ve uzman bir kurum tarafından yönetilmesi gerektiği de savunulmaktadır (Laity, 2006: 413).

3. TÜRKİYE’DE VERGİ HARCAMALARININ MEVCUT DURUMU

Kamu finansmanı noktasında en sağlıklı gelir kaynağı vergilerdir. Devlet kamu giderlerinin büyük bir çoğunluğunu vergiler aracılığıyla karşılamaktadır. Ancak devlet bir takım sosyal ve ekonomik amaçlardan kaynaklı olarak, vergi kaynaklarının bir kısmını vergi harcamalarına konu ederek vergi dışında bırakmaktadır. Mevcut vergi kaynaklarının ne kadarından vergi toplandığı, ne kadarının vergi dışında tutulduğu, vergi dışında kalan kaynağın vergilendirildiği takdirde ne kadar ek bir vergi tahsil edileceği makroekonomik politikalar doğrultusunda büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan devletin tahsilinden vazgeçtiği vergi gelirlerinin maliyetinin ne kadar olduğunun bilinmesi gerekmektedir (Vergi Harcamaları Raporu, 2007: 6).

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir şekilde kullanılan vergi harcamaları, Türkiye’de de makroekonomik amaçların gerçekleştirilmesinde aktif olarak kullanılan bir politika aracıdır. Türk vergi sisteminde sosyal, ekonomik ve politik amaçlı olmak üzere çeşitli vergi harcamalarına yer verilmiştir. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde olduğu gibi vergi harcamalarının maliyeti hesaplanıp raporlanmamıştır. Nitekim Türkiye’de vergi harcamaları kavramı 2000’li yılların başında önem kazanmış, bu konuya ilişkin kayda değer gelişmeler bu yıllarda yaşanmıştır (McDonald, 2010: 63).

Türkiye’de vergi harcamaları ilk olarak VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında ele alınmış ve vergi harcamalarının miktarları ve kapsamının bilinmediği üzerinde durulmuştur. İlgili kalkınma planında kamu harcamalarının önemi vurgulandıktan sonra, 2001 yılında Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü tarafından “Vergi Harcamaları 2001 Yılı Raporu” yayınlamıştır. Ancak bu raporda vergi harcamalarının tutarlarına ilişkin bir bilgi verilmeden, bu harcamaların neler olduğu vergi türleri itibarıyla sıralanmıştır. Bununla birlikte bu raporda vergi harcamalarına ilişkin resmi bir tanım da yapılmamıştır. 2006 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda malî saydamlık ilkesi² kapsamında vergi harcamalarının önemi vurgulanmıştır. İlgili Kanun’un 18’inci maddesinde ise, vergi harcamaları nedeniyle vazgeçilen gelirlerin Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu’nun ekinde yer alacağı hüküm altına alınmıştır³. Bu gelişmeler doğrultusunda, Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü tarafından 2007 yılında çıkarılan vergi harcama raporunda, vergi türleri itibarıyla (Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu, Özel Tüketim Vergisi Kanunu ve Diğer Vergi Kanunları) vergi harcamalarının tahminine⁴ yer verilmiştir. 2016 yılında ve devamı yıllarda yayınlanan vergi harcamaları raporlarının ise kapsamı önceki raporlara kıyasla daha geniş tutulmuş ve bazı kalemlere ilişkin tahmini tutarlara yer verilmiştir. Günümüzde de halen yayınlanmaya devam eden bu raporlar ile vergi sistemleri

2 Malî saydamlık ilkesi, merkezi yönetim bütçe tasarısına vergi harcamaları cetvelinin eklenmesinin en temel gereğesidir. Türk bütçe hukukunda da kabul gören bu ilke 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 7’inci maddesinde “Her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında denetimin sağlanması amacıyla kamuoyu zamanında bilgilendirilir” şeklinde hüküm altına alınmıştır. Bu ilke kapsamında hazırlanan merkezi yönetim bütçesinin ekinde yer alan vergi harcamaları cetvelinde vergi yasalarında, diğer yasalarda veya yasa hükmünde olan uluslararası anlaşmalarda yer alan muafiyet, istisna, indirim ve diğer vergi harcamasına ilişkin uygulamalara yer verilmesi gerekmektedir (Batirel, 2013: 14-15).

3 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 18’inci maddesinin c bendinde “Vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli” ifadesiyle vergi harcamalarının merkezi yönetim bütçe kanununa ekleneceği hükmüne yer verilmiştir.

4 Vergi harcamaları gerçek yani fiili bir harcama olmadıklarından harcanan tutarlar tahmini olarak belirlenmektedir. Yani vergi mükelleflerinin belirli koşullar altında nasıl davranacaklarına ilişkin varsayım ve tahminlere dayanmaktadır (OECD, 2010: 12).

içerisinde yer alan vergi harcamalarına ve bunların tutarlarına yer verilmektedir. Dolayısıyla vergi harcamaları ve bunlara yönelik tutarlar düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır⁵.

Türkiye’de vergi harcamalarının çoğunluğu vergi kanunları içerisinde yer almaktadır. Her vergi özelinde oluşturulan vergi kanununda ilgili vergiye ilişkin belirlenen vergi harcamaları muafiyet, istisna ve indirimler kapsamında belirlenmektedir. Çalışmada vergi harcamaları Türk vergi sistemi açısından etki derecesi ve vergi gelirleri içerisinde payı yüksek olan gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi bazında ele alınarak incelenmiştir. Tablo 2’de vergi türleri itibariyle vergi harcamalarının tahmini tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 2: Vergi Türleri İtibariyle Vergi Harcamalarının Tahmini Tutarları (2010-2019) (Bin TL)

Kanun	2010	2011	2012	2013	2014
Gelir Vergisi Kanunu	9.158.729	10.818.484	11.953.763	14.017.492	16.314.790
Kurumlar Vergisi Kanunu	2.850.640	3.968.104	4.203.918	4.776.549	4.313.189
Katma Değer Vergisi Kanunu	803.037	947.943	1.048.093	1.242.492	1.246.856
Özel Tüketim Vergisi Kanunu	244.943	289.057	319.596	375.730	410.059
Diğer Kanunlar	1.306.317	1.542.129	1.705.055	2.004.585	1.603.518
Toplam	14.363.666	17.565.718	19.230.426	22.416.849	23.888.412
Kanun	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir Vergisi Kanunu	18.097.241	20.493.744	37.714.097	54.249.757	68.267.365
Kurumlar Vergisi Kanunu	4.130.959	4.448.175	15.110.237	17.654.341	28.030.971
Katma Değer Vergisi Kanunu	1.805.453	2.280.480	23.493.419	32.820.812	49.796.735
Özel Tüketim Vergisi Kanunu	462.714	525.113	14.711.310	18.862.691	24.903.208
Diğer Kanunlar	1.616.246	2.215.125	11.186.926	8.554.281	7.697.634
Toplam	26.112.614	29.962.637	102.215.991	132.141.881	178.695.913

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ve Ekleri, Vergi Harcamaları Listesi, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri>, (17.12.2019).

Tablo 2’ye göre yıllar itibariyle vergi harcamalarının tahmini tutarlarına bakıldığında, toplam vergi harcamalarının sürekli bir artış eğilimi içerisinde olduğu gözlenmektedir. 2010 yılında vergi harcamalarının tahmini tutarı 14 milyar TL iken 2019 yılında bu tutar 178 milyar TL’ye çıkmıştır. Özellikle son üç yıl içerisinde vergi harcamalarının tahmini tutarlarında önemli bir artış söz konusudur. Vergi türleri itibariyle vergi harcamalarına bakıldığında, en fazla vergi harcamasına konu olan vergi türü gelir vergisidir. Günümüzde gelir vergisine ilişkin vergi harcama tutarı 68 milyar TL’dir. Gelir vergisinden sonra en fazla paya sahip vergi türü 2017 yılına kadar kurumlar vergisi iken, bu yıldan sonra katma değer vergisi olmuştur. Dolayısıyla katma değer vergisi, gelir vergisinden sonra günümüzde en fazla vergi harcamasına konu olan vergi türüdür. Tablo 2’de dikkat çeken bir diğer husus, son üç yıl içerisinde katma değer vergisi ve özel tüketim vergisine ilişkin vergi harcama tutarlarının önceki yılların oldukça üstünde seyretmesidir. 2016 yılında 2 milyar TL olan katma değer vergisine yönelik öngörülen vergi harcama tutarı, 2019 yılında 49 milyar TL olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde özel tüketim vergisine ilişkin belirlenen vergi harcama tutarı 2016 yılında 14 milyar TL iken, 2019 yılında 24 milyar TL olarak öngörülmüştür. Bunun temel nedeni, bu yıllar içerisinde belirli sektörlere yönelik uygulanan katma değer vergisi ve özel tüketim vergisine yönelik olarak gerçekleştirilen oran indirimleridir. Benzer şekilde Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisine yönelik olarak 2016 ve

⁵ Vergi harcamalarının etkinliğinin tespit edilebilmesi ve alternatif harcama yöntemleriyle kıyaslanabilmesi için bu harcamaların hesaplanan tahmini değerlerinin düzenli bir şekilde raporlanması ve bu raporların da kamuoyunun bilgisine sunulması gerekmektedir (Özdemir vd., 2019: 386).

2017 yıllarında yapılan düzenlemelerle yeni vergi harcama kalemlerinin oluşturulmasının⁶, bu vergilere yönelik vergi harcamalarının tahmini tutarlarında artışa yol açtığı düşünülmektedir.

Tablo 3: Vergi Türleri İtibariyle Vergi Harcaması Tahmini Tutarlarının Toplam Vergi Harcamaları İçindeki Payları (2010-2019) (%)

Vergi	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir Vergisi	63,76	61,59	62,16	62,53	68,30	69,30	68,40	36,90	41,05	38,20
Kurumlar Vergisi	19,85	22,59	21,86	21,31	18,05	15,82	14,85	14,78	13,36	15,69
Katma Değer Vergisi (Dahilde Alınan KDV+ İthalde Alınan KDV)	5,59	5,40	5,45	5,54	5,22	6,92	7,61	22,98	24,84	27,87
Özel Tüketim Vergisi	1,71	1,64	1,66	1,68	1,72	1,77	1,75	14,39	14,28	13,94
Diğer Vergiler	9,09	8,78	8,87	8,94	6,71	6,19	7,39	10,95	6,47	4,30

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ve Ekleri, Vergi Harcamaları Listesi, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri>, (17.12.2019).

Tablo 3'te vergi türleri itibariyle vergi harcama tutarlarının, toplam vergi harcamaları içerisindeki paylarına yer verilmiştir. Toplam vergi harcamaları içerisinde en fazla paya sahip olan vergi türü gelir vergisidir. 2016 yılına kadar vergi harcamaları içerisinde yaklaşık %60-%70 arasında bir paya sahip olan gelir vergisinin payı 2017 yılından sonra %30-%35 arasındaki bir orana gerilemiştir. Kurumlar vergisine yönelik öngörülen vergi harcama tutarların toplam vergi harcamaları içerisindeki payı ise azalma eğilimi içerisine girerek 2010'da %19 iken, günümüzde %15'e gerilemiştir. Gelir ve kurumlar vergisine yönelik belirlenen vergi harcama tutarların günümüzdeki toplam vergi harcamaları içerisindeki payının azalmasındaki en önemli etken, katma değer vergisi ve özel tüketim vergisine ilişkin vergi harcamalarında öngörülen yüksek artışlardır. 2010-2016 yılları arasında katma değer vergisinin toplam vergi harcamaları içerisindeki payı %5-%7 arasında seyrederken, 2017'de bu oran %20'lerin üzerine çıkmıştır. Diğer taraftan özel tüketim vergisinin toplam vergi harcamaları içerisindeki payı 2016 yılına kadar %1-%2 arasında iken, 2017 ve devamı yıllarda bu oran %14'e yükselmiştir.

Tablo 4: Vergi Türleri İtibariyle Vergi Harcaması Tahmini Tutarlarının Kendi Toplam Vergi Hasılatları İçindeki Payları (2010-2019) (%)

Vergi	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir Vergisi	22,67	22,17	21,16	21,98	22,08	21,10	21,21	33,55	39,03	46,40
Kurumlar Vergisi	13,62	14,70	14,49	16,48	13,35	12,37	10,35	28,56	22,44	36,09
Katma Değer Vergisi (Dahilde Alınan KDV+ İthalde Alınan KDV)	1,28	1,21	1,28	1,23	1,22	1,49	1,75	15,14	18,39	30,82
Özel Tüketim Vergisi	0,43	0,45	0,45	0,44	0,45	0,44	0,44	10,64	14,09	18,72
Toplam	7,21	7,33	7,34	7,32	7,43	7,08	7,11	19,84	23,32	32,92

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Gerçekleşme Raporları, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-aylik-butce-gerceklesme-raporlari>, (20.12.2019); T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kasım 2019 Bütçe Gerçekleşmeleri, <https://www.hmb.gov.tr/kas%C4%B1m-2019-butce-gerceklesmeleri>, (20.12.2019); T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ve Ekleri, Vergi Harcamaları Listesi, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri>, (17.12.2019).

* 2019 rakamları Kasım ayı dahil olmak üzere 11 aylık rakamları içermektedir.

Tablo 4'te vergi türleri itibariyle vergi harcaması tutarlarının, toplam hasılatları içerisindeki paylarına yer verilmiştir. Buna göre Tablo 4 incelendiğinde gelir vergisi harcamasının gelir vergisi tahsilatına oranı 2017 yılına kadar %21-%22'lerde iken 2017 sonrasında bu pay artmıştır. 2019 yılına bakıldığında gelir vergisine yönelik

6 Bu harcama kalemleri Gelir Vergisi için; Md. 23/16 Kreş Yardımı Ücret İstisnası, Md. 33 Yurt Dışına Hizmet Veren İşletmelerde İndirim, Mükerrer Md. 20 Genç Girişimcilerde Kazanç İstisnası ve Mükerrer Md. 121 Vergiye Uyumlu Mükelleflere Vergi İndirimidir. Kurumlar Vergisi için ise; Md. 5/1-J Her Türü Taşınır ve Taşınmaz Malların Kurumlar Tarafından Finansal Kiralama Şirketleri, Katılım Bankaları ile Kalkınma ve Yatırım Bankalarına Satışından Doğan Kazançlarda İstisna, Md. 5/1-k Her türlü varlık ve hakların varlık kiralama şirketlerine satışında istisna ve geçici Md. 9 İmalat Sanayiinde Yapılan Yatırımlara Kurumlar Vergisi Desteğidir.

öngörülen vergi harcamalarının toplam gelir vergisi tahsilatı içerisindeki payı %46'dır. Bu oldukça ciddi bir orandır. Zira bu durum vergi harcamalarına bağlı olarak gelir vergisi tahsilatının yarısına yakın bir kısmının tahsil imkânından vazgeçilmesi anlamına gelmektedir. Kurumlar vergisine ilişkin öngörülen vergi harcama tutarının, toplam kurumlar vergisi tahsilatı içerisindeki payı 2017 yılına kadar %10-%17 arasında iken, günümüzde bu oran %20'lerin üzerine çıkarak 2019 yılında %36'ya ulaşmıştır. Katma değer vergisi ve özel tüketim vergisine bakıldığında ise, son üç yılda yüksek vergi harcamalarından kaynaklı olarak bu oranlarda oldukça ciddi bir artış gözlenmektedir. Katma değer vergisine ilişkin vergi harcamalarının verginin tahsilatı içerisindeki payı %1-%2 arasında iken, bu pay 2017 yılında %15, 2018 yılında %18, 2019 yılında ise %31'e ulaşmıştır. Özel tüketim vergisinde ise 2017 yılına kadar %0,4'lerde seyreden bu oran 2017 yılında %11, 2018 yılında %14, 2019 yılında ise %19'a yükselmiştir.

Tablo 5: Vergi Türleri İtibariyle Vergi Harcaması Tahmini Tutarlarının Kamu Harcamaları İçindeki Payları (2010-2019) (%)

Vergi	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Gelir Vergisi	3,12	3,45	3,32	3,47	3,64	3,58	3,51	5,56	6,53	7,62
Kurumlar Vergisi	0,97	1,27	1,17	1,18	0,96	0,82	0,76	2,23	2,13	3,13
Katma Değer Vergisi (Dahilde Alınan KDV+ İthalde Alınan KDV)	0,27	0,30	0,29	0,31	0,28	0,36	0,39	3,47	3,95	5,56
Özel Tüketim Vergisi	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	2,17	2,27	2,78
Diğer Vergiler	0,44	0,49	0,47	0,50	0,36	0,32	0,38	1,65	1,03	0,86
Toplam Vergi Harcamaları	4,89	5,61	5,33	5,55	5,33	5,16	5,13	15,08	15,91	19,96

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aylık Bütçe Gerçekleşme Raporları, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-aylik-butce-gerceklesme-raporlari>, (20.12.2019); T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kasım 2019 Bütçe Gerçekleşmeleri, <https://www.hmb.gov.tr/kas%C4%B1m-2019-butce-gerceklesmeleri>, (20.12.2019); T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ve Ekleri, Vergi Harcamaları Listesi, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri>, (17.12.2019).

* 2019 rakamları Kasım ayı dahil olmak üzere 11 aylık rakamları içermektedir.

Tablo 5'te vergi türleri itibariyle vergi harcaması tutarlarının, toplam kamu harcamaları içerisindeki payına yer verilmektedir. Toplam vergi harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payları yıllar itibariyle artmaktadır. 2010 yılında vergi harcamaların kamu harcamaları içindeki payı yaklaşık %5 iken, 2019 yılında bu oran %20'ye yükselmiştir. Özellikle 2017, 2018 ve 2019 yıllarında toplam vergi harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payında artış gözlenmektedir. Dolayısıyla günümüzde vergi harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisinde payı önceki dönemlere nazaran önemli ölçüde artmış bulunmaktadır. Vergi türleri itibariyle bakıldığında kamu harcamaları içinde en büyük pay 2019 yılı itibariyle %8'lik bir oranla gelir vergisine yönelik vergi harcamalarına aittir. Devamında ise en önemli paylar, %6'lık bir oranla katma değer vergisi, kurumlar vergisi ve özel tüketim vergisine aittir.

4. TÜRKİYE'DE VERGİ HARCAMALARININ VERGİLEMEDE ADALETE ETKİSİ

Devlet sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarla kamu gelirlerinin toplanmasında adalet ve etkinliği sağlamak için özel önlemler almaktadır. Zira iyi bir vergi sisteminin temel unsurları etkinlik ve adalettir. İdeal bir vergi sisteminin olmazsa olmazı olan vergilemede adalet ödeme gücüyle ilişkilendirilmiş⁷ olup, ekonomik açıdan aynı durumda olanların aynı farklı durumda olanların farklı şekilde vergilendirilmesini esas almaktadır (Şen ve Sağbaşı, 2016: 229-230). Vergilemede ödeme gücünün esas alınması ve adaletin sağlanması hemen hemen her ülkenin yasal mevzuatlarında hüküm altına alınmıştır. Türkiye'de 1982 Anayasasının 73'üncü maddesinin 1'inci bendinde "*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*" ve 2'inci bendinde "*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır*" ifadelerine yer verilmekte ve adil bir vergileme yapılması gerektiğine hükmedilmektedir. Vergi sisteminin birer parçası olan vergi harcamaları da kamu gelirlerinin toplanmasında yatay ve dikey eşitlik sağlanmak noktasında etkin birer araç olarak kullanılmaktadır (Dio, 2016: 4-5). Özellikle muafiyet, istisna, indirim gibi bazı vergi harcamaları, en az geçim indirimi, ayırma ilkesi ve artan oranlı tarifelere yardımcı olarak ödeme gücüne ulaşmada kullanılabilen

⁷ Kamu harcamalarının finansmanı noktasında vergi veya diğer kamu gelirlerinin adil kabul edilebilmesi için, her şeyden önce kişilerin ekonomik ve sosyal durumlarındaki farklılıkları dikkate alması gerekmektedir (Turhan, 1993: 215).

uygulamalardır. Bu tür vergi harcamaları kullanılarak vergi ödeme gücü olmayan bazı grupların vergi ödememesi veya daha az vergi ödemesi sağlanabilmektedir (Şen ve Sağbaşı, 2016: 252). Ancak vergi harcamaları vergilemede adaleti sağlama noktasında eleştirilmektedir. Bu eleştiriler en çok günümüzde vergi harcamalarının özellikle politik ve ekonomik amaçlı kullanıldıkları, oldukça geniş kapsamlı tutuldukları (Şen ve Sağbaşı, 2016: 229-230), vergilendirilebilir gelirin eksik tanımlanmasına yol açtıkları (Musgrave ve Musgrave, 1989: 367), mükellefler arasında vergi yüklerinin dağılımını değiştirdikleri gibi nedenlere bağlı olarak yatay ve dikey eşitliğin bozulmasına yol açtıkları noktalarında yoğunlaşmaktadır (Bratić, 1986: 124). Ancak tüm bu eleştirilere rağmen vergi harcamaları sosyal amaçlı kullanıldıkları takdirde vergilemede adaletle hizmet etmektedir. Bu nedenle çalışmada Türk vergi sisteminde yer alan vergi harcamalarının, hangi amaçla kullanıldıkları vergilemede adaleti sağlamaları hususunda temel kriter olarak ele alınmaktadır.

Ödeme gücüne ulaşmada en etkin vergi türü gelir vergisidir. Dolayısıyla gelir vergisine yönelik uygulanan vergi harcamaları diğer vergi harcamalarına nazaran daha çok sosyal amacın ön planda tutulmasını sağlamaktadır. Vergi harcamalarına ilişkin malî göstergelere bakıldığında, en fazla vergi harcamasının gelir vergisine yönelik olduğu gözlenmektedir. Bu sonuç vergi harcamalarının daha çok sosyal amaca, yani vergilemede adaletle yönelik kullanıldığı noktasında olumlu yorumlanabilmektedir. Ancak gelir vergisinde yer alan vergi harcamalarının vergilemede adaleti ne ölçüde sağladığı tartışmalıdır.

Tablo 6'da 2017 yılı gerçekleşme rakamları⁸ dikkate alınarak Gelir Vergisine yönelik en yüksek tutarlı ilk üç vergi harcamasının toplam gelir vergisi harcamaları içindeki payları yer almaktadır.

Tablo 6: Gelir Vergisine İlişkin En Yüksek Üç Vergi Harcaması Gerçekleşme Tutarlarının Toplam Gelir Vergisi Harcamaları İçindeki Payları (2017) (%)

Vergi Harcaması	Vergi Harcaması Tutarı (Bin TL)	Toplam GV Harcaması İçindeki Payı (%)
Asgari Geçim İndirimi (Md. 32)	27.919.796	56,65
Bazı Menkul Kıymet ve Diğer Sermaye Piyasası Araçlarının Geçici 67. Madde Kapsamında Vergilendirilmesi	3.740.000	7,59
Kâr Payı İstisnası (Md. 22/3)	3.606.000	7,32

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Harcamaları Raporu 2018, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_Raporu-2018.pdf (20.11.2019).

Not: 2017 yılında gerçekleşen toplam GV Harcama Tutarı 49.284.396.000 TL'dir.

Gelir vergisinde yer alan vergi harcamaları incelendiğinde en fazla paya asgari geçim indiriminin sahip olduğu görülmektedir. Asgari geçim indirimi vergi ödeme gücüne ulaşmada önemli bir yer tutmakta ve vergilemede adaletin sağlanmasında etkili bir mekanizma olmaktadır (Gölçek vd., 2018: 42). En az geçim indirimine benzer bir uygulama olan asgari geçim indiriminden sadece gerçek usulde vergilendirilen ücretliler yararlanmaktadır. Asgari geçim indirimini en az geçim indiriminden ayıran en temel unsur, sadece emek geliri elde edenlere uygulanmasıdır. En az geçim indiriminde ise sadece emek değil, herhangi bir gelir unsurundan gelir elde eden tüm mükellefler faydalanmaktadır (Kaplan, 2012: 382). En az geçim indirimi vergilemede adaletin sağlanması noktasında kullanılan bir mekanizmadır. En az geçim indiriminin bir yansıması olan asgari geçim indirimi⁹ de her ne kadar bu amaca hizmet etse de, kapsamının dar tutulması nedeniyle vergilemede adaletle katkı noktasında eleştirilmektedir. Diğer taraftan asgari geçim indirimi olarak gerçekleşen vergi harcaması tutar olarak yüksek olmasına rağmen, Türkiye'de gelir vergisi mükelleflerinin büyük bir çoğunluğunu ücret elde edenler oluşturduğu için, kişi başına düşen asgari geçim indirimi tutarı sembolik kalmaktadır. Bunun yanı sıra, gelir vergisinde yer alan ve asgari geçim indiriminden sonra önemli bir paya sahip olan vergi harcamalarının, genellikle iratlara yönelik olduğu gözlenmektedir. Emek geliri elde edenlerden ziyade sermaye geliri elde eden kesime yoğun olarak uygulanan vergisel ayrıcalıklar, gelir vergisinin adaleti sağlama noktasında yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

⁸ 2017 yılı rakamlarının kullanılmasının nedeni, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından en son 2018 yılı Vergi Harcama Raporu yayınlanmış olmasıdır.

⁹ Asgari geçim indiriminin sadece ücret elde edenlere kapsamı, bu mekanizmanın en az geçim indiriminden ziyade vergide ödeme gücüne ulaşma araçlarından bir diğeri olan ayırma ilkesine yönelik bir uygulama olduğu ileri sürülmektedir (Akdoğan, 2011: 236).

Dolayısıyla gelir vergisine yönelik vergi harcamalarının sosyal amaçtan ziyade ekonomik amaca hizmet eder nitelikte olduğu görülmektedir.

Türkiye’de gelir vergisinden sonra geliri vergilendiren diğer vergi kurumlar vergisidir. Çeşitli amaçlarla 1950 yılında uygulamaya konulan kurumlar vergisinin varlık nedenlerinden bir kısmı da sosyal adalet düşüncesine dayanmaktadır. Zira kurumlar vergisinin varlığı, vergilemede gelirin elde edildiği kaynağa göre farklı olarak vergilendirilmesi düşüncesini esas alan ayırma ilkesinin hayata geçirilmesi olarak değerlendirilmektedir (Tosuner ve Arıkan, 2013: 228-229). Toplam vergi harcamaları içerisinde kurumlar vergisine yönelik vergi harcamaları, özellikle 2017 yılına kadar gelir vergisinden sonra en önemli paya sahip olmuştur.

Gelir ve kurumlar vergisine yönelik vergi harcama tutarları karşılaştırıldığında sermayeyi esas alan kurumlar vergisine yönelik vergi harcamaları, geliri esas alan gelir vergisine kıyasla daha düşüktür. Ancak gelir ve kurumlar vergisi mükellef sayılarına bakıldığında, kurumlar vergisi mükellef sayısının gelir vergisi mükellef sayısının yarısı olduğu görülmektedir¹⁰. Bu bakımdan her iki vergi için mükellef başına düşen vergi harcama tutarının neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Bu durum da sermaye kazancı elde edenlere yoğun bir şekilde vergisel ayrıcalıklar tanınması nedeniyle, adalet açısından olumsuz bir sonuç doğurmaktadır. Yani mükellef sayıları da hesaba katıldığında kurumlar vergisi mükelleflerine yoğun bir şekilde vergi harcaması yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7’de 2017 yılı gerçekleşme rakamları¹¹ dikkate alınarak Kurumlar Vergisine yönelik en yüksek tutarlı ilk üç vergi harcamasının toplam kurumlar vergisi harcamaları içindeki payları yer almaktadır.

Tablo 7: Kurumlar Vergisine İlişkin En Yüksek Üç Vergi Harcaması Gerçekleşme Tutarlarının Toplam Kurumlar Vergisi Harcamaları İçindeki Payları (2017) (%)

Vergi Harcaması	Vergi Harcaması Tutarı (Bin TL)	Toplam KV Harcaması İçindeki Payı (%)
İndirimli Kurumlar Vergisi Desteği (Md. 32/A)	5.288.500	27,03
Portföy İşletmeciliği Kazancı (Md. 5/1-d)	3.557.350	18,18
Taşınmaz ve İştirak Hisseleri ile Kurucu Senetleri, İntifa Senetleri ve Rüçhan Hakları Satış Kazancı (Md. 5/1-e)	2.739.331	14,00

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Harcamaları Raporu 2018, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_Raporu-2018.pdf (20.11.2019).

Not: 2017 yılında gerçekleşen toplam KV Harcama Tutarı 19.567.144.000 TL’dir.

Kurumlar vergisine yönelik yapılan vergi harcamalarının içeriğine bakıldığında, özellikle yüksek bir paya sahip olan indirimli kurumlar vergisi desteği, portföy işletmeciliği kazancı ve taşınmaz ve iştirak hisseleri ile kurucu senetleri, intifa senetleri ve rüçhan hakları satış kazancı gibi vergi harcamalarında ekonomik amacın göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Kurumlar vergisine yönelik yapılan bu harcamalarda en önemli payı, indirimli kurumlar vergisi desteği almaktadır. Bu vergi harcamasıyla amaçlanan tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesi, üretim ve istihdamın artırılması, uluslararası rekabet gücünü arttırmaya yönelik büyük ölçekli ve stratejik yatırımların teşvik edilmesi, yabancı yatırımların artırılması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesidir (Vergi Harcamaları Raporu, 2018: 151-152). Kurumlar vergisine yönelik vergi harcamalarının içeriğinin sosyal amaçtan çok ekonomik amacı öncülemesinin, gelirin vergilendirilmesinde adaletten uzaklaşmasına yol açtığı düşünülmektedir.

Harcamalar üzerinden alınan vergilerde ise, katma değer vergisi ve özel tüketim vergisine yönelik vergi harcamaları öne çıkmaktadır. Bu vergilere yönelik vergi harcamalarının toplam vergi harcamaları içerisindeki payları, 2017 yılına kadar oldukça düşük seyretmektedir. 2017 ve devamında ise bu vergi türlerine ilişkin vergi harcamalarının büyük miktarlara ulaştığı gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni yukarıda da değinildiği üzere, belirli sektörlerde uygulanan (beyaz eşya, mobilya ve otomotiv sektörleri) oran indirimleridir. Bu indirimlerin

¹⁰ 2019 Aralık itibarıyla gelir vergisi faal mükellef sayısı 1.964.548 iken, kurumlar vergisi faal mükellef sayısı 848.904’dür (Gelir İdaresi Daire Başkanlığı, www.gib.gov.tr, 17.01.2019).

¹¹ 2017 yılı rakamlarının kullanılmasının nedeni, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından en son 2018 yılı Vergi Harcama Raporu yayınlanmış olmasıdır.

temel amacı, küresel kaynaklı durgunlukların sektörler üzerindeki olumsuz etkisini giderebilmektir. Dolayısıyla bu vergilere ilişkin yapılan harcamalar, ekonomik amaç gözetilerek yapılmış bulunmaktadır.

Tablo 8’de 2017 yılı gerçekleşme rakamları¹² dikkate alınarak Katma Değer Vergisine yönelik en yüksek tutarlı ilk üç vergi harcamasının toplam katma değer vergisi harcamaları içindeki payları yer almaktadır.

Tablo 8: Katma Değer Vergisine İlişkin En Yüksek Üç Vergi Harcaması Gerçekleşme Tutarlarının Toplam Katma Değer Vergisi Harcamaları İçindeki Payları (2017) (%)

Vergi Harcaması	Vergi Harcaması Tutarı (Bin TL)	Toplam KDV Harcaması İçindeki Payı (%)
Tarım ve Hayvancılık Sektörünün Geliştirilmesi ve Desteklenmesi (Md. 13/ı)	5.882.129	16,90
Külçe Altın Külçe Gümüş Teslimleri ve Sermaye Piyasası Araçları ile Hurda ve Atıkların Teslimleri (Md. 17/4-g)	5.874.364	16,88
İktisadi İşletmelere Dâhil Olmayan Taşınmazların Kiralanması (Md. 17/4-d)	3.677.248	10,56

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Harcamaları Raporu 2018, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_Raporu-2018.pdf (20.11.2019).

Not: 2017 yılında gerçekleşen toplam KDV Harcama Tutarı 34.805.969.000 TL’dir.

Katma Değer Vergisine yönelik vergi harcamalarına bakıldığında en yüksek paya sahip harcamaların ekonomik amaçlı olduğu görülmektedir. Benzer durum Tablo 9’da da görüleceği üzere Özel Tüketim Vergisi için de söz konusudur.

Tablo 9: Özel Tüketim Vergisine İlişkin En Yüksek Üç Vergi Harcaması Gerçekleşme Tutarlarının Toplam Özel Tüketim Vergisi Harcamaları İçindeki Payları (2017) (%)

Vergi Harcaması	Vergi Harcaması Tutarı (Bin TL)	Toplam ÖTV Harcaması İçindeki Payı (%)
Nafta, Petrol Koku ve Petrol Bitümeni Gibi Ürünlerle İlişkin ÖTV İstisnası (Md. 12)	9.012.925	51,15
Havayolu Taşımacılığında Kullanılan Yakıtların ÖTV Tutarlarına İlişkin İstisna (Md. 12)	3.527.938	20,02
Engellilere Yönelik Araç Alım İstisnası (Md. 7/2)	2.412.352	13,69

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Harcamaları Raporu 2018, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_Raporu-2018.pdf (20.11.2019).

Not: 2017 yılında gerçekleşen toplam ÖTV Harcama Tutarı 17.619.102.000 TL’dir.

Özel Tüketim Vergisine yönelik yapılan vergi harcamalarına bakıldığında, engellilere yönelik araç alım istisnası dışında, vergi harcamaları içinde büyük paya sahip olanların, ekonomik amaçlı olduğu görülmektedir. Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisine yönelik tanınan vergi ayrıcalıkları vergilemede adaleti öncülememektedir. Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisinde gelir üzerinden alınan vergilere göre malî amacın ön plana çıktığı açıktır. Bu nedenle dolaylı nitelikteki bu vergiler, vergilemede adaleti sağlamada etkin birer araç olarak kullanılmamaktadır.

Türkiye’de yapılan vergi harcamaları vergilemede adalet amacı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu amacı gerçekleştirilmede yetersiz kaldıkları düşünülmektedir. Bunun temel nedeni vergi harcamalarında sosyal amaçtan ziyade ekonomik amacın ön planda tutulmasıdır. Yukarıda ayrıntılı olarak ele alındığı üzere vergi türleri açısından en çok paya sahip vergi harcamalarının ekonomik amaca yönelik olduğu görülmüştür. Ekonomik amacın ön planda tutulması Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olarak, ekonomik büyüme ve kalkınmaya öncelik vermesinden kaynaklanabilmektedir. Öte yandan adalet noktasında Türk vergi sisteminin en çok, dolaysız vergilerin payının dolaylı vergilere oranla düşük olması açısından eleştirildiği bilinmektedir. Bu noktada Türkiye’de vergi harcamalarının çoğunlukla gelir üzerinden alınan vergilerde yoğunlaşması, dolaysız vergilerin

¹² 2017 yılı rakamlarının kullanılmasının nedeni, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından en son 2018 yılı Vergi Harcama Raporu yayınlanmış olmasıdır.

toplam vergi gelirleri içerisindeki payının daha da azalmasına yol açmakta ve bu harcamaların içerikleri de göz önünde bulundurulduğunda, vergilemede adaletten uzaklaşılmasına yol açabilmektedir.

5. SONUÇ

Vergi harcamaları siyasi amaçlarının dışında başlıca sosyal ve ekonomik amaçlarla uygulanmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu harcamalar, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması noktasında ağırlıklı olarak ekonomik amaca yönelik kullanılabilir. Bu bakımdan Türkiye’de yapılan vergi harcamalarının da ekonomik amaca hizmet etmesi bir noktaya kadar doğal karşılanmalıdır. Ancak Türkiye gibi vergi sistemleri adalet açısından eleştirilen ülkelerde bu harcamaların vergilemede adaletle zarar vermemesi, hatta bu amaca hizmet etmesi de beklenmektedir. Bu bakımdan gelir üzerinden alınan dolaysız vergilere yönelik vergi harcamalarında, sosyal amacın gözetilmesi büyük önem taşımaktadır. Zira dolaysız vergilere yönelik yapılan her vergi harcamasının, bu vergilerin tahsilatlarında azalmaya yol açarak, dolaylı ve dolaysız vergi paylarında dolaysız vergiler aleyhine bir azalmaya yol açacağı unutulmamalıdır. Buna ek olarak yapılan vergi harcamalarının sosyal amaçtan çok ekonomik amaca yönelik olması, vergilemede adaletin olumsuz etkilenmesine neden olabilecektir.

Türkiye’de yapılan vergi harcamalarının vergilemede adalet açısından değerlendirilmesini amaçlayan çalışmada doküman analizi yönteminden faydalanılmış olup, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan raporlara ilişkin veriler çerçevesinde vergi harcamalarının adaletle etkisi tartışılmaktadır. Bu çerçevede öne çıkan ilk sonuç bu harcamaların yoğun olarak ekonomik amaca yönelik yapıldıklarıdır. Bu durum, dolaysız vergiler olan gelir ve kurumlar vergisi için de geçerlidir. Gelir vergisine yönelik vergi harcamalarında asgari geçim indiriminden sonra en büyük paya sahip harcamalar iratlara yönelik ekonomik amaçlı harcamalardır. Kurumlar vergisinde de vergi harcamalarında en büyük payı indirimli kurumlar vergisi desteği almaktadır. Yine bu vergiye yönelik yapılan vergi harcamalarında ekonomik amaç ön plana çıkmaktadır.

Dolaylı vergiler olan katma değer vergisi ve özel tüketim vergisinde de benzer durum söz konusu olup, ekonomik amaçlı harcamaların, toplam harcamalar içinde büyük paya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Katma Değer Vergisine ilişkin en yüksek paya sahip vergi harcamalarının tamamının ekonomik amaç taşıdığı görülmektedir. Özel Tüketim Vergisinde ise petrol ürünleri ve akaryakıtlara ilişkin ekonomik amaçlı istisnalar büyük paya sahipken, sosyal amaçlı bir istisna olan engellilere yönelik araç alım istisnasının payının görece düşük kaldığı izlenmektedir.

Türk Vergi Sisteminde en yüksek hasılatı sahip dört vergi için yapılan vergi harcamalarının, vergi tahsilatları içindeki payları incelendiğinde önemli oranlarda verginin tahsilinden vazgeçildiği görülmektedir. Zira gelir vergisinde vazgeçilen kısım % 46’larda iken, kurumlar vergisi ve katma değer vergisinde % 30-35 oranlarındadır. Özel tüketim vergisinde de bu oran % 20’lere yaklaşmıştır. Bu nedenle önemli miktarlarda yapılan vergi harcamaları ile hedeflenen amaçlara ulaşıp ulaşılmadığının titizlikle takip edilmesi önem taşımaktadır. Bu çerçevede özellikle gelir dağılımında adalet ve yoksulluk gibi sorunlarla mücadeleyle yönelik düzenlemeler yapılması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada yapılması gereken temel şey, özellikle vergilemede adaleti sağlamada en etkin vergi olan gelir vergisine yönelik vergi harcamalarında, sosyal amacın ön planda tutulmasıdır. Bu bağlamda gelir vergisine yönelik vergi harcamalarında büyük yer tutan iratlara yönelik ekonomik amaçlı vergi harcamalarının payının azaltılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Yine bu vergiye yönelik sosyal amaçlı vergi harcamalarının işlevselliğinin sağlanması da faydalı olacaktır. Bu amaçla asgari geçim indiriminin kapsam ve tutarlarında düzenlemeler yapılarak, gelir vergisine yönelik vergi harcamaları içerisinde önemli yer tutan bu vergi harcamasının, amacına hizmet eder hale getirilmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Anderson, B. (2008). “Tax Expenditures in OECD Countries”, <http://www.oecd.org/governance/budgeting/39944419.pdf>, (08.12.2019).

Balkaya Akça, F. N. (2000). *Gelir Vergisindeki Vergi Harcamaları ve Türk Gelir Vergisindeki Vergi Harcamalarının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Ankara.

- Batirel, Ö. F. (2013). "Vergi Harcamaları, Malî Saydamlık İlkesi ve Anayasaya Uygunluk", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12/24, 13-20.
- Bittker, B. I. (1969). "Accounting for Federal "Tax Subsidies" in The National Budget", *National Tax Journal*, 22/2, 244-261.
- Bratić, V. (1986). "Tax Expenditure: A Theoretical Review", *Financial Theory and Practice*, 30/2, 113-127.
- Burton, M. ve Sadiq, K. (2013). *Tax Expenditure Management A Critical Assessment*, Cambridge Tax Law Series, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dharmapala, D. (1998). "Tax Expenditures Versus Direct Subsidies: A Review of The Issues", *Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 91, 211-217.
- Dio, A. (2016). "Tax Expenditure Reporting as a Tool for Budget Transparency: Bangladesh Context", *Australian National University (ANU) - Crawford School of Public Policy*, 1-17.
- Ferhatoğlu, E. (2005). "Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 77-93.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, www.gib.gov.tr, (22.01.2020).
- Giray, F. (2002). "Vergi Harcamaları: Harcama Vergileri Açısından Analizi", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/1, 27-52.
- Gölçek, A. G., Selçuk, I. Ş. ve Köktaş, A. M. (2018). "Türkiye ve Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkelerinde Asgari Yaşam Düzeyi: Gelir Vergisi Tarifeleri Özelinde Bir İnceleme", *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/2, 40-50.
- Horpedahl, J. ve Pizzola, B. M. (2012). "A Trillion Little Subsidies: The Economic Impact of Tax Expenditures in The Federal Income Tax Code", *Mercatus Center at George Mason University*, https://www.mercatus.org/system/files/TaxExpenditures_Horpedahl_v1-0.pdf, (05.12.2019).
- Howard, C. (1997). *The Hidden Welfare State Tax Expenditures and Social Policy in The United States*, Princeton University Press, New Jersey.
- James, S. ve Nobes, C. (1992). *The Economics of Taxation*, Prentice Hall International (UK) Ltd, Withshire, 1992.
- Kaplan, R. (2012). "En Az Geçim İndirimine İlişkin Bazı Yabancı Ülke Uygulamaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler", *Maliye Dergisi*, 163, 367-388.
- Kayalidere, G. ve Mastar Özcan, P. (2012). "Gelir Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Analizi: Türkiye ve Bazı OECD Ülke Örnekleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17/1, 341-366.
- Kişioğlu, Ö. F. (2018) *Vergi Harcamalarının Vergi Gelirleri Açısından Etkinliği: 2006-2016 Yıllarının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kraan, D. J. (2004). "Off-budget and Tax Expenditures", *OECD Journal of Budgeting*, 4/1, 121-142.
- Laity, E. T. (2006). "The Corporation as Administrative Agency: Tax Expenditures and Institutional Design", https://works.bepress.com/eric_laity/4/, (03.12.2019).
- Mcdonald, H. (2010). *Türk Vergi Sistemi'ndeki Vergi Harcamalarının Etkinlik ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- McMahon, M. J. (2011). "Taxing Tax Expenditures?", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1710267, (06.12.2019).
- Mikesell, J. (2012). "State Tax Policy and State Sales Taxes: What Tax Expenditure Budgets Tell Us About Sales Taxes", *The American Review of Public Administration*, 42/2. 131-151.
- Musgrave, R. A. ve Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*, McGraw-Hill Book Company, Singapore.
- OECD. (2010). "Tax Expenditures in OECD Countries", www.oecd.org/publishing/corrigenda, (12.12.2019).
- Özdemir, D., Topçuoğlu, Ö. ve Kişioğlu, Ö. F. (2019). "Vergi Harcamalarının Vergi Gelirleri Açısından Etkinliği: 2006-2018 Döneminin Değerlendirilmesi", *Maliye Dergisi*, 176, 380-405.

- Özkara, M. (2004). *Türk Vergi Sisteminde İstisna ve Muafiyet Uygulamalarının Vergilemenin Malî Amacı Bakımından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Saraç, Ö. (2010). "Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri", *Maliye Dergisi*, 159, 262-277.
- Schick, A. (2007). "Off-Budget Expenditure: An Economic and Political Framework", *OECD Journal on Budgeting*, 7/3, 1-33.
- Sivrekli Demircan, E. (2003). "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 97-116.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*, (Çev: Ö. F. Batirel), Marmara Üniversitesi Yayın No: 549, İstanbul.
- Surrey, S. S. (1970). "Tax Incentives as a Device for Implementing Government Policy: A Comparison with Direct Government Expenditures", *Harvard Law Review*, 83/4, 705-738.
- Surrey, S. S. (1973). *Pathways to Tax Reform*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2016). *Vergi Teorisi ve Politikası*, Kalkan Matbaacılık, Ankara.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir Düzenlemeleri Genel Müdürlüğü, Vergi Harcamaları Raporu. (2018). https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_-Raporu-2018.pdf, (04.12.2019).
- T.C. Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü, Vergi Harcamaları Raporu. (2007). https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_-Raporu-2007-.pdf, (04.12.2019).
- Tepe, B. (2015). *Vergi Harcamaları ve Türk Gelir Vergisindeki Vergi Harcamalarının Bütçe Gerçekleşmeleri Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- The Department of the Treasury. (1970). "Annual Report of the Secretary of the Treasury on the State of the Finances", Document No. 3248, U.S. Government Printing Office, Washington.
- Toder, E. J. (2000). "Tax Cuts or Spending-Does it Make a Difference?", *National Tax Journal*, 53/3, 361-371.
- Tosuner M. ve Arıkan Z. (2013). *Türk Vergi Sistemi*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir.
- Turhan, S. (1993). *Vergi Teorisi ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Villela, L., Lemgruber, A. ve Jorratt, M. (2010). *Tax Expenditure Budgets Concepts and Challenges for Implementation*, Inter-American Development Bank, Washington.
- Wilkinson, M. (1986). "Tax Expenditure and Public Expenditure in the UK", *Journal of Social Policy*, 15/1, 23-49.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.12.2020 ✓Accepted/Kabul:21.12.2020

DOI: 10.30794/pausbed.835330

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atasoy, E. (2021). "Satire in *The Expedition of Humphry Clinker* by Tobias Smollett" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 107-114.

SATIRE IN THE EXPEDITION OF HUMPHRY CLINKER BY TOBIAS SMOLLETT

Emrah ATASOY*

Abstract

Satire is a powerful technique used by numerous writers in order to reveal and criticize the problematic aspects of their societies. The contextual background of a literary work in this regard may play an instrumental role in such criticism, which is projected through either explicit or implicit satire depending on the choice of the writer. The Scottish writer Tobias Smollett's last novel, *The Expedition of Humphry Clinker* (1771), written in the epistolary form, is one of these literary texts that draws on satire through the technique of comparison, namely comparing England and Scotland. This article will in this respect present brief relevant information about the novel prior to the textual analysis and then discuss how Smollett makes use of satire, especially social and political satire illustrated from different characters' perspectives, in order to criticize England through letters with specific references from the primary text and relevant secondary sources.

Keywords: *Tobias Smollett, The Expedition of Humphry Clinker, England, Scotland, Satire*

TOBIAS SMOLLETT'İN *THE EXPEDITION OF HUMPHRY CLINKER* ESERİNDE HİCİV

Öz

Hiciv, birçok yazarın içinde yaşadıkları toplumların aksayan yönlerini ortaya çıkarmak ve sonrasında eleştirmek için kullandığı bir tekniktir. Bu bağlamda, bir eserin bağlamsal arka planı böylesi bir eleştiride önemli bir rol oynayabilmektedir; ki bu da yazarın tercihinin bağlı olmakla birlikte, açık ya da örtülü hiciv olarak aktarılmaktadır. İskoç yazar Tobias Smollett'in mektup roman olarak kaleme alınmış *The Expedition of Humphry Clinker* (1771) başlıklı eseri, hicvi kullanan böylesi metinlerden bir tanesidir. Eserde, İngiltere ve İskoçya karşılaştırılarak kıyaslama tekniği kullanılmaktadır. Bu çalışmada, metinsel analiz öncesinde, öncelikle eser hakkında konu ile alakalı kısa bilgi verilecektir. Çalışmanın devamında ise, Smollett'in mektuplar şeklinde yazılmış eserinde İngiltere'yi eleştirmek için hiciv yöntemini, özellikle de farklı karakterlerin çerçevesinden yansıtılan toplumsal ve siyasi hicvi nasıl kullandığı birincil ve konu ile ilgili ikincil eserlere atıflarla tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tobias Smollett, The Expedition of Humphry Clinker, İngiltere, İskoçya, Hiciv.*

*Assist. Prof. Dr., Department of English Language and Literature, Faculty of Humanities, Cappadocia University, NEVŞEHİR.
e-mail: emrah.atasoy@kapadokya.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-5008-2636>)

1. INTRODUCTION

The Expedition of Humphry Clinker (1771) by the Scottish writer Tobias Smollett is about five characters traveling from England to Scotland and their experiences on the way. Smollett presents a group of characters who compare and contrast what they observe throughout their journey. These characters share their experiences with one another through letters. The novel, written in the epistolary form, is divided into three volumes. The first volume covers a period of 2 months and 3 days. This part takes the reader from Gloucester to London. The second volume lasts for 2 months and includes the travel from London to Edinburgh. The last volume spans a period of 3 months and 12 days, which presents the adventures from Edinburgh to Manchester, and the travelers' plan to visit Chatsworth after Manchester. Brambleton Hall appears both in the beginning and at the end. Their expedition lasts for 7 months and 15 days during which the characters visit 27 different places. Smollett's characters are thus given the chance and opportunity to see many places that provide them with different perspectives, which contributes to the use of satire in the novel. These characters communicate their unique perception of what they observe during their travels. These observations and the way they are recounted in the letters set the satirical tone of the novel. This article will, in this respect, focus on how Smollett makes use of satire in order to criticize England, its politics and social life through these letters with a special focus on how social and political satire is presented from different characters' perspectives.

Satire plays an important role in Smollett's fiction, especially in his last novel, *The Expedition of Humphry Clinker*. It provides the opportunity to question the established ingrained norms in society and introduces new perspectives. There are two kinds of satire: Juvenalian satire, which is bitter, angry, and harsh and Horatian satire, which is mild, tolerant, and amusing. Satire sometimes contains humor, which can increase its effectiveness. James Sutherland in his book, *English Satire* argues that,

the writer of satire is trying to persuade men to admire or despise, to examine their habitual assumptions, to face ugly facts, to look beneath the surface of things, to change sides in politics or religion, to return to the old and true, to abandon the old and outworn, to do this or to do the exact opposition---in short, to see, or to think, or believe whatever seems good to the writer of satire (1958: 5).

Satire in this regard enables the readers the means to assess what they read from a different angle. Michael Rosenblum also touches on certain characteristics of satire and the satirist in that the satirist creates his own world and an alternative model while presenting the society that is regarded as a bad one (1975: 556). The satirist evaluates what is happening around from his own point of view and brings forward an alternative possibility.

Smollett's novel, *Humphry Clinker* narrates what Matthew Bramble and the four people who are with him during his travels experience along the way. The novel's epistolary form presents multiple perspectives of these characters because each character has the opportunity to voice his/her opinion and idea through the letters. These letters also give information about the action, the place, and the date in the novel. Some letters are longer as compared to the others. Matthew Bramble's letters, Lydia's letters, and Jery's letters are mostly the longer ones. These characters voice their own thoughts and feelings, which increases the sense of individuality. The novel begins with Matthew Bramble's letter to Dr. Lewis, his physician and adviser. Jery describes Matthew Bramble as "*an odd kind of humorist, always on the fret, and so unpleasant in his manner*" (Smollett, 2009: 8). As Jery also points out, Bramble is a character who constantly criticizes. He feels affinity with Scotland when he is there; however, he does not feel the same when he is in London or in Bath. To exemplify, he is very much bored at a social gathering in Bath, which is clearly seen when he says:

I sat a couple of long hours, half stifled, in the midst of a noisome crowd; and could not help wondering, that so many hundreds of those that rank as rational creatures, could find entertainment in seeing a succession of insipid animals, describing the same dull figure for a whole evening, on an area, not much bigger than a taylor's shop-board (Smollett, 2009: 65).

As can be understood from his statement, Bramble does not feel at home in this social gathering; on the contrary, it stifles him, as he finds repetition boring. Byron Gassman states that Bramble's point of view is "*highly individualized [and] subjective,*" which is true since he presents his own subjective idea to the reader throughout the novel (1971: 163).

The fact that the other characters also have their distinct features strengthens the satirical tone of the novel. Lydia reacts mostly in a romantic way, whereas Jerry is tolerant. Bramble tells that Lydia "*can write, and spell, and speak French, and play upon the harpsichord; then she dances finely, has a good figure, and is very well inclined; but she's deficient in spirit, and so susceptible---and so tender forsooth*" (Smollett, 2009: 12). Furthermore, she has a good command of French and plays an instrument, the harpsichord. However, she lacks depth in spirit and is fragile, which is an example of the stereotypical image of a woman in the 18th century. Jeremy Melford, whom Bramble describes as "*full of college-petulance and self-conceit; proud as a German count, and as hot and hasty as a Welch mountaineer*" also comments on the events (Smollett, 2009: 12). Gassman points out that Jerry is a "*good reporter, narrating events without the embroidery of personal animus or affectation, describing scenes with affable objectivity*" (1971: 161). He narrates the events objectively and keeps his personality in the background. Tabitha Bramble, Matthew Bramble's sister, loves men and marries Lismahago in the end. Lydia depicts her as follows:

In her person, she is tall, raw-boned, awkward, flat-chested, and stooping; her complexion is sallow and freckled; her eyes are not grey, but greenish, like those of a cat, and generally inflamed; her hair is of a sandy, or rather dusty hue; her forehead low; her nose long, sharp, and, towards the extremity, always red in cool weather; her lips skinny, her mouth extensive, her teeth straggling and loose, of various colours and conformation; and her long neck shrivelled into a thousand wrinkles---In her temper, she is proud, stiff, vain, imperious, prying, malicious, greedy, and uncharitable (Smollett, 2009: 60).

As can be seen, her appearance is narrated in detail with the female body as the focus point. Her gathering some money through the death of a sister implicates implicit criticism and satire.

In addition to these characters, Humphry Clinker, the servant in the novel, is not mentioned until page 82. He is brought up in a work house and later apprenticed to a blacksmith. As a good-hearted man, he preaches Methodism. He constantly shows his gratitude to Matthew Bramble and actually turns out to be his son, which is revealed towards the end of the novel. When the truth is revealed, his name changes into Matthew Loyd. His tie with M. Bramble is significant in that it reasserts the "*importance of familial connections in a world where all non-economic relationships seem to be disintegrating*" (Sussman, 1994: 610). This demonstrates how important the lineage is within the parameters of that society, as Humphry Clinker is ultimately transformed into Matthew Loyd.

Similarly, the other characters are also functional. They represent different classes, different perspectives, and different backgrounds with their unique observations of the places they visit, which reinforces the satirical tone of the novel. George Dennison masquerades himself as Wilson the actor so that he will not have to marry someone simply because his parents want him to do so. Since he comes from a family of high rank, his future wife must belong to the same class according to his parents; however, he does not want to marry someone whom he does not love. Lieutenant Lismahago gets married to Tabitha Bramble in the end and joins the group at Durham. He was a captive at the hands of the American Indians, which he recounts to the group. Hopkins states that Lismahago "*as a therapeutic foil helps to ameliorate Matthew's morbid imagination*" (1969: 174). He, in a way, relieves Matthew Bramble's pain and grief.

2. SATIRE IN THE EXPEDITION OF HUMPHRY CLINKER

Tobias Smollett uses satire, a powerful means of criticizing the problematic aspects in a society, due to several reasons, which Warner lists as follows:

First, it was an easy way to achieve comedy. Assuming certain objective, rational norms, the satiric novelist creates comic effects by juxtaposing against these standards the aberrant behaviour of his characters. [...] Second, the satiric perspective gave the novelist an easy way of establishing values in his novel world. [...] The ludicrousness of the priests, and so on, was to serve as a warning to men to avoid such actions (1972: 150).

Through Tabitha and Humphry Clinker, Smollett creates comic effects as their behaviors are all juxtaposed such as Clinker's preaching and Tabitha's endeavoring to find a husband. The use of satire in this novel offers a chance to re-think about the accepted norms, customs, and systems, which can be seen in Matthew Bramble's representation of England because he shatters the grandeur of England through his depiction.

The places are used functionally in the novel since they reflect the characters' emotions. Bath is depicted in various ways by different characters. Matthew Bramble and his group visit Bath due to health problems and they share their experiences in Bath with the receiver of the letter. For M. Bramble, this city is overcrowded and small, but full of people, actually more than it can sustain. Furthermore, he does not trust in what he eats or drinks there because there may be something dangerous or poisonous. He is afraid of getting infected, which keeps him from sleeping. Bramble accordingly says: "*We cannot even sleep, without risqué of infection. I say, infection--This place is the rendezvous of the diseased--You won't deny, that many diseases are infectious; even the consumption itself, is highly infectious*" (Smollett, 2009: 47). Bath is not promising; on the contrary, the reader is given rather a dark bleak, and pessimistic image of the city. Rosenblum states that Bramble "*visits Hot Well and Bath where society comes to clean and heal itself, but he discovers that there, it only bathes in its own dirt and spread its diseases*" (1975: 569). Bramble goes there to cure his gout, but he finds out that the city is actually ill with its problems. Thus, it can be stated that Smollett satirizes Bath through the main character Bramble so that he can communicate his concerns about the ills in society.

In this regard, Matthew Bramble does not see anything entertaining in Bath and feels suffocated by the crowd there. Bramble's perspective is, in this respect, an example of Juvenalian satire as it is bitter, angry, harsh, pessimistic, and bleak. Bramble is indignant at what he observes, which he presents in a rather harsh manner when he talks about the citizens: "*[T]hey are seen everywhere, rambling, riding, rolling, rushing, jostling, mixing, bouncing, cracking, and crushing in one vile ferment of stupidity and corruption--All is tumult and hurry; one would imagine they were impelled by some disorder of the brain, that will not suffer them to be at rest*" (Smollett, 2009: 88).

On the other hand, Jeremy Melford's tone is Horatian. His tone is mild, tolerant, and amusing as opposed to Bramble's tone: "*I am, on the contrary, amazed to find so small a place, so crowded with entertainment and variety. London itself can hardly exhibit one species of diversion, to which we have not something analogous at Bath, over and above those singular advantages that are peculiar to the place*" (Smollett, 2009: 48). Although Matthew Bramble comments on Bath in negative terms, Jery concentrates on the positive features of Bath such as having a variety of entertainment. Jery tells that Bath is colorful in terms of the group of people it has such as philosophers, poets, bishops, projectors, players, chemists, generals, judges, wits, and fiddlers. What also pleases him is that class does not matter in the public rooms there. Jery attends a ball in Bath and feels pleasantly delighted in the ball. He is not on the same page with his uncle about the plebeians' participation in the entertainments. Bramble, however, does not take delight in having the company of the plebeians because he is of the opinion that the mixture of all "*was destructive of all order and urbanity; that it rendered the plebeians insufferably arrogant and troublesome, and vulgarized the deportment and sentiments of those who moved in the upper spheres of life*" (Smollett, 2009: 51). Yet, Jery believes that they also have a right to pleasure and enjoyment.

Here, the multiplicity of perspectives adds to the satirical tone of the novel. Accordingly, Lydia Melford and Winifred Jenkins express their image of Bath in a different manner as compared to Matthew Bramble. It is a new world to Lydia, who expresses her feelings as follows: “*All is gayety, good-humoured, and diversion. The eye is continually entertained with the splendor of dress and equipage; and the ear with the sound of coaches, chaises, chairs, and other carriages*” (Smollett, 2009: 39). The city seems to captivate her, as dressing, the sound of coaches, music, balls, concerts, private parties, and assemblies all fascinate her. Her image of Bath is somewhat romanticized. Winifred Jenkins presents juxtapositions such as “*dressing, and fiddling, and dancing, and gadding, and, courting, and, plotting*” (Smollett, 2009: 42). Contrasts are thus given together at the same time, which illustrates how the image of Bath changes according to the perspective of each character in the novel.

In relation to the satirical tone of the novel, Smollett criticizes the materialist culture in England. The new society indulges itself in the desire to live more luxuriously. London serves as a good example of this materialist culture in the novel, which is pointed out as follows:

The tide of luxury has swept all the inhabitants from the open country [...] The plough-boys, cow-herds, and lower hinds, are debauched and seduced by the appearance and discourse of those coxcombs in livery, when they make summer excursions. They desert their dirt and drudgery, and swarm to London, in hopes of getting into service, where they can live luxuriously, and wear fine clothes, without being obliged to work: for idleness is natural to man (Smollett, 2009: 87).

Matthew Bramble points out that these people cannot live up to their expectations in London and therefore become thieves. This situation increases corruption and causes malfunctioning in society. Through Bramble, Smollett criticizes those who abandon their places in order to settle in London with the intention of establishing a more luxurious life. What is also satirized is people’s wish to live luxuriously and to wear fine clothes without the need to work. Their laziness is emphasized and criticized severely. Weed asserts that “*[t]he road in Humphry Clinker then, leads continually farther away from England’s corrupt and effeminate commercial culture, in which the stress on modernity occludes a real lack of civility*” (1997: 616).

In a similar vein, London is satirized severely. M. Bramble makes a comparison between Brambleton-hall and London through which he narrates how happy he is at Brambleton-hall. He stresses that his sleep is not disturbed by the noise, as he is within nature there. He can drink healthy and natural water and his bread is home-made there. The fruit he eats is delicious and the soil is fertile. Brambleton-hall offers him different forms of entertainment such as playing billiards and backgammon. However, his tone changes from optimism to pessimism when he comments on London, as he complains about the weather, water, and bread there:

If I would drink water, I must quaff the mawkish contents of an open aqueduct, exposed to all manner of defilement; or swallow that which comes from the river Thames, impregnated with all the filth of London and Westminster---Human excrement is the least offensive part of the concrete, which is composed of all the drugs, minerals, and poisons, used in mechanics and manufacture, enriched with the putrefying carcasses of beasts and men; and mixed with the scourings of all the wash-tubs, kennels, and common sewers, within the bills of mortality (Smollett, 2009: 120).

He does not appreciate the quality of water, food is not natural and healthy, and the soil is not fertile. Based on these remarks, it can be argued that Matthew Bramble, “*who is capable of making peace with his own sinful, libertine past*” becomes a powerful character for Smollett to satirize London (Markidou, 2010: 65).

Moreover, the press is also satirized through M. Bramble. It is criticized due to the fact that it becomes a mere tool at the hands of the politicians. Bramble believes that the press has become a means of manipulation. He adds that if it violates religion, charity, and law, it can give great harm to society. M. Bramble criticizes “*the general degeneracy of the times,*” and the press serves as a good example (Gassman, 1963: 399). Bramble underlines the fact that the press is pro-government, which is communicated as follows: “*Whatever mischief they may do in other respects, they certainly contribute, in one particular, to the advantage of government*” (Smollett, 2009:

103). The press in this regard contributes to the government in one way or another, which is satirized by Smollett through M. Bramble.

Illness also plays an important role in reflecting Smollett's satire since it is linked with the problems in society, namely the English society of the time. Matthew Bramble's illness is a sign of sickness in England of the period, which can be observed through implications in the novel. Mayer tells that "*Bramble is sick and England is sick; the illness of both will become more apparent as the journey unfolds*" (1992: 251). As he travels to cure his illness, the alleged "illness" of England is also introduced to the reader (emphasis added). In relation to this point, Weed states that the novel uses medicine and medical jargon to describe the ills of urbanization in England, which "*connects the problems of public and private political economy especially to the question of what it means to be a man in the eighteenth century*" (1997: 617).

As Smollett makes a comparison between England and Scotland through M. Bramble, Keymer argues that "*it is in Scotland that the travellers encounter cultural differences in its most marked and painful form*" (1995: 126). Additionally, the characters comment on the Act of Union of 1707, its advantages and disadvantages, and the geographical features. While praising Scotland, England acts like a foil highlighting the alleged outstanding characteristics of Scotland on which Matthew Bramble comments as follows:

Northumberland is a fine country, extending to the Tweed, which is a pleasant pastoral stream; but you will be surprised when I tell you that the English side of that river is neither so well cultivated nor so populous as the other. --- The farms are thinly scattered, the lands unenclosed, and scarce a gentleman's seat is to be seen in some miles from the Tweed; whereas the Scots are advanced in crowds to the very brink of the river, so that you may reckon above thirty good houses, in the compass of a few miles, belonging to proprietors whose ancestors had fortified castles in the same situations, a circumstance that shews what dangerous neighbours the Scots must have formerly been to the northern counties of England (Smollett, 2009: 207).

There are two different images of Northumberland given by M. Bramble. The English side does not have cultivation and is sparsely populated, whereas the Scottish side is populous. The Scots are presented as strong, which implies Smollett's attempt to "*recuperate contemporary Scotland, misrepresented in the dominant representations circulating at the time, in the present within the context of Britain*" (Lutz, 2001: 6). In this respect, comparing England with Scotland becomes an efficient means of satire in the novel.

Furthermore, political satire is also used by Smollett in order to criticize politics and injustice. He questions the authority of the juries and their biases against Scotland. In his opinion, juries are composed of "*illiterate plebeians*" that are easily manipulated (Smollett, 2009: 205). Corrupt juries favor the powerful ones and can charge someone even if there is no sufficient evidence. Malfeasance finds its place in different places such as law and education, which leads British jurisdiction to be regarded as corrupt by Matthew Bramble. Juries and courts in Scotland, on the other hand, are not described as fraudulent; on the contrary, they are depicted as skillful in jurisdiction. Bramble explains this point as follows:

Their [the Scots] college of justice is a bench of great dignity, filled with judges of character and ability. ---I have heard some causes tried before this venerable tribunal; and was very much pleased with the pleadings of their advocates, who are by no means deficient either in argument or in elocution. The Scottish legislation is founded in a great measure, on the civil law, consequently, their proceeding vary from those of the English tribunals; but I think, they have the advantage of us in their method of examining witnesses apart, and in the constitution of their jury, by which they certainly avoid the evil which I mentioned in my last from Lismahago's observations (Smollett, 2009: 232).

As can be seen, his depiction of the Scottish jurisdiction is in contrast with his depiction of its British counterpart. The Scottish justice is filled with dignity and qualified people. People trust in their jurisdiction and the lawyers are described as eloquent. Here, Smollett highlights the positive aspects of the Scottish system while revealing the alleged negative aspects of the British system, which functions as a powerful example of political satire.

Finally, the title of the novel is also worth explicating briefly. Humphry Clinker is the name of the servant in the beginning, who turns out to be Matthew Bramble's son. He is modest, devout, good-hearted, grateful, and preaches Methodism. Warner claims that the title is "suggestive" (1972: 159). In this regard, it can be argued that it also concerns the expedition of his social class. When the truth about his parentage is revealed, his social status changes and he climbs up the social ladder, which demonstrates the potential for class mobility.

3. CONCLUSION

In conclusion, this study has revealed that Tobias Smollett's epistolary novel, *The Expedition of Humphry Clinker* as a powerful text draws on satire to question and to criticize the established values of its time, which is accomplished through various metaphorical and geographical journeys of the characters. These characters visit numerous different places where they gain valuable transformative experiences, which provide an insight into the societal ambience of its time. These experiential journeys illustrate how the multiplicity of perspectives has a strong potential to add to the satirical tone of the novel.

In addition, this study has demonstrated that the use of satire in Smollett's novel provides a unique opportunity to re-consider and question the accepted norms, customs, and systems, which has been illustrated through Matthew Bramble's representation of England because he shatters the grandeur of England through his depiction. These characters' expedition is not only geographical, but also "a moral journey which culminates in the expediting or freeing of Humphry Clinker from the fetters of poverty, hunger, nakedness, and anonymity" (Goldberg qtd. in Warner, 1972: 158).

4. ACKNOWLEDGMENTS

*I am grateful to Prof. Dr. Aytül Özüm from the Department of English Language and Literature at Hacettepe University, Ankara for her enormous contribution to my understanding of prose during my doctoral studies.

REFERENCES

- Gassman, B. (1963). "The Briton and Humphry Clinker", *Studies in English Literature, 1500-1900*, 3/3, 397-414.
- Gassman, B. (1971). "The Economy of Humphry Clinker", *Tobias Smollett: Bicentennial Essays Presented to Lewis m. Knapp* (Ed: G. S. Rousseau and P. G. Boucé), Oxford UP, New York, 155-168.
- Hopkins, R. (1969). "The Function of Grotesque in *Humphry Clinker*", *The Huntington Library Quarterly*, 32/2, 163-177.
- Keymer, T. (1995). "Smollett's Scotlands: Culture, Politics and Nationhood in *Humphry Clinker* and Defoe's *Tour*", *History Workshop Journal*, 40, 118-132.
- Lutz, A. (2001). "Representing Scotland in 'Roderick Random' and 'Humphry Clinker': Smollett's Development as a Novelist", *Studies in the Novel*, 33/1, 1-17.
- Markidou, V. (2010). "Gender and Space in Tobias Smollett's 'The Expedition of Humphry Clinker'", *Critical Survey*, 22/1, 58-73.
- Mayer, R. (1992). "History, *Humphry Clinker*, and the Novel", *Eighteenth-Century Fiction*, 4/3, 239-256.
- Rosenblum, M. (1975). "Smollett as Conservative Satirist", *ELH*, 42/4, 556-579.
- Sussman, C. (1994). "Lismahago's Captivity: Transculturation in *Humphry Clinker*", *ELH*, 61/3, 597-618.
- Sutherland, J. (1958). *English Satire*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Smollett, T. (2009). *The Expedition of Humphry Clinker*. Oxford University Press, New York.
- Warner, J. M. (1972). "Smollett's Development as a Novelist", *A Forum on Fiction*, 5/2, 148-161.
- Weed, D. M. (1997). "Sentimental Misogyny and Medicine in *Humphry Clinker*", *Studies in English Literature*, 37/3, 615-636.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.08.2020 ✓Accepted/Kabul:22.03.2021

DOI:10.30794/pausbed.786983

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ulusoy, E. (2021). "Doğu'da Modernleşme Sürecinde Taşra-Kent Çatışmasının Yarattığı Etkilerin Laiklik Ekseninde Bir Değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 115-129.

DOĞU'DA MODERNLEŞME SÜRECİNDE TAŞRA-KENT ÇATIŞMASININ YARATTIĞI ETKİLERİN LAİKLİK EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRMESİ

Ergin ULUSOY*

Öz

Modernizm, Batı'ya içkin bir kavramdır. Batı'nın tarihsel süreçlerinin ve koşullarının izlerini taşımaktadır. Batı modernizm sayesinde elde ettiği bilimsel, teknolojik ve toplumsal gelişmeyi kullanarak Doğu coğrafyalarındaki devletler karşısında askeri ve ekonomik olarak üstünlük sağlamış ve bu üstünlüğünü tüm dünyaya yaymıştır. Doğu toplumlarının modernizmle karşılaşması son derece travmatik ve sancılı olmuştur. Geleneksel dönemin parametrelerince biçimlenmiş toplum yapısı ve ekonomik ilişkiler birdenbire geçersizleşmiştir. Hızla gelişen kentler yeni ekonomik ilişkiler, yeni bir toplumsallık ve siyasal düzen içerisinde gelenekselliği parçalamış ve giderek etkisizleştirmiştir. Fakat ne var ki modernizmin ücretli emeğe dayanan sınıflı toplum yapısı, pozitif hukuk, bilimsel ve kurumsal eğitim veren okullar, kapitalist ekonomi gibi bazı gerekli dinamiklerinden uzak toplumlarda bu süreç kentlere sıkışmış, kentli kesimler ile köyden/taşradan göçen kitleler arasında bir gerilim ve çatışmaya dönüşmüştür. Bu noktada kimliklerin bir görünümü olarak cemaatler de kent rantına erişimin ve bölüşmenin, kente eklemelenmenin bir yolu olarak işlevselleşir. Laiklik bu çatışmada modernitenin devlet katında ve devlet eliyle korunmasının aracıdır. Kamusal yaşamın dinin ontolojik etkilerden korunmasına aracılık eder. Bu nedenle köy/taşra ile kent arasındaki çatışmanın laiklik göz ardı edilerek anlaşılması mümkün değildir. Son dönem post-modernite etkisiyle yöntemli ve nedensel düşünmenin önemi erozyona uğradığından çalışmanın konusu ve kurmaya çalıştığı nedensellik bilimsel alana pozitivist ve belirlemci bir paradigma çerçevesinde katkı sunmaya ve bilimsel bir içerik üretmeye çalışmaktadır. Bu çalışma Doğu'nun modernleşme sorununun kaynağında geleneksellik ve modernlik arasında köy/taşra-kent çatışkısından doğan bir yön olduğunu ve laikliğin bu çatışmada son derece önemli bir yer ihtiva ettiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu ve modernleşme, Laiklik, Kentleşme, Toplumsal gerilim ve çatışma.*

AN EVALUATION OF THE CONSEQUENCES OF CONFLICT BETWEEN PROVINCE AND CITY IN THE MODERNIZATION PROCESS ON THE AXIS OF LAICISM IN THE EAST

Abstract

Modernism is a concept inherent in the West. It bears the traces of the historical processes and physical conditions of the West. West, with the scientific, technological and social development achieved through modernism, it dominated the East and spread to the whole world. Eastern societies' meeting with modernism has been extremely traumatic and painful. The social structure and economic relations shaped by the parameters of the traditional period suddenly became invalid. In this environment, cities shattered and neutralized traditionalism in new economic relations, a new sociality and political order. However, in societies far from the necessary dynamics of modernism, this process was stuck in the cities and turned into a conflict between the urban population and the masses that migrated from rural. At this point, as a view of identities, communities also become functional as a way of accessing and dividing the city rent and articulating into the city. Laicism is

*Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, KAYSERİ.
eposta: eulusoy@nny.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-0145-7729>)

a means of protecting modernism in the state and by the state in this conflict and mediates the protection of public life from ontological influences of religion. As the importance of methodical and causal thinking has eroded with the effect of recent post-modernity, the study tries to contribute to the scientific field and produce a scientific content with its subject and the causality relationship it tries to establish. For this reason, it is not possible to understand the conflict between the village and the city by ignoring laicism. This study tries to explain that there is an aspect arising from the village-city conflict at the source of the modernisation problem of the East and that laicism has an extremely important place in this conflict.

Keywords: *Modernisation and the East, Laicism, Urbanization, Social tension and conflict.*

1. GİRİŞ

Geleneksellik, insanlığın uzun medeniyet serüvenindeki bölümlerden biridir. İnsanın doğa karşısında ortaya koyduğu ayakta kalma mücadelesinin, hayatta kalma pratiklerinin akla dayalı, sistemli ve kurumsallaşmış bir biçimidir. Gelenekselliğin köklerinde insanın yetersiz olanaklarla doğaya karşı mücadelesi olduğundan bu resimde insan edilgendir. Onu eyleme geçiren şey temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarıdır. Teknik olanaksızlıklar nedeniyle doğanın dolayımında yer almak geleneksel dönem toplumsal yapısı ve ekonomisi üzerinde de etkilidir. Belirlenimci bağlamda düşünüldüğünde yarınını hesap edemeyen ve dolayısıyla da plan yapma aşamasına geçemeyen o dönemin insanı için en önemli gündem konusu besin kaynaklarına ile bu kaynakları elde etmeyi sağlayan araç gereçlere sahip olmak ve bunları korumaktır. Bu durum, geleneksel dönem insanını yabancıya karşı şüpheli, katı kılmaktadır. Dahası onu uzun vadeli plan yapma olanağından yoksun olması nedeniyle geçimlik iktisada angaje, doğa karşısındaki korkularını aşabilmek için dindar hatta batını bir karaktere büründürmekte; toplumsal yapıyı da bu karakter paralelinde biçimlenen küçük cemaatlere bölmektedir.

Doğa karşısındaki çaresizlik gerçeği dönemin insanı üzerinde taşıması kolay olmayan bir gerilim ve kaygı durumu yaratır. Bu durumu aşmanın yolu ise -anne-baba ile kurulan ilişki ve uykunun yarı ölüm hali olarak görülmesi etkisiyle- bir tür hamî, koruyan ve kollayan yüce güç olarak yaratıcıların icadı olmuştur. Böylece geleneksel toplum yapısında modernizmin doğumuna kadar içkin olan güçlü hiyerarşiler, aristokrasi (seçilmişlik yanılması), efendi-köle ilişkileri ve dinlerin toplumsal yapının tüm alanlarındaki (ekonomik, siyasal, kültürel) hegemonyasından oluşan devasa bir uzam meydana gelmiştir. Bu uzam birikimseldir ve her geçen dönemde tıpkı körelen organların kalıntılarının ya da izlerinin bedende taşınması gibi toplumsal yapı, kültür ve dinin içerisinde kökleri bilinmez körelmiş parçacıklar olarak kadim bilgi ve gelenek halini alır, mevcut olanla iç içe geçer. Bu iç içe geçiş, toplumsal yaşamın pratikleri aracılığıyla dün ile bugünün yeniden ve yeniden, tekrar ve tekrar karışması, birbiriyle her defasında anlamlarından ve görevlerinden koparılıp soyutlanarak yeniden oluşmaları anlamına gelir. Böylece dün ile bugün birbirine karışır. Dün bugünü doğururken, bugün düne gebedir. Yaşam bir döngüsellik halini alır. Gelecek tasavvuru detaylı ve uzun vadeli planlamalara olanak vermediğinden, zamanın çizgisel kavranışı da söz konusu değildir. Bu nedenle tarih vardır fakat tarihsellik yoktur. Dünü açıklayarak bugünü anlamlandıracak, yarını planlayacak bir zihinsel dönüşüm yaşanmamıştır. Yenilik ihtiyacı ve tahayyülü bulunmadığı gibi, bundan korkulur ve lanetlenir. Eski köye yeni adetlerin gereği yoktur. Zira yenilik, yeni durumlar doğurur; yeni durumlar öngörülemez sonuçlar ve dolayısıyla düzenin, dirliğin bozulması demektir. Toplumsal yapının üst katmanları çelişkileri, rekabeti, gereksinimleri bastırır. Geniş kitlelere hedef olarak dünyeviden ziyade hakikat olan öbür dünyaya yönelik bir ümit aşılar. Gerek seçkinler ve ruhbanlar gerekse ekonomik düzen dolayısıyla mekâna sabitlenen insan için tek çıkış yolu kabul etmek, sebat etmek, dua etmekten geçer. Önemli olan adaletin kusursuz biçimde tecelli edeceği öbür dünyadır. Bu dünya adalet ve hak arayışının değil, verilen büyük sınavın dünyasıdır, hesap ve mükafat öbür dünyadadır.

Bu yaşam biçimi ister istemez insanların ertesi günün de bugün ve dünün aynısı olmasını yani işlerin beklendiği gibi ve sorunsuz yürümesinin sağlanması beklentisine girmelerine yol açar. Böylece insan yarın endişesiyle geleneğe yani işe yaradığı görülmüş yöntemlere, kabullere, kurallara hapseder. Tecrübeyle doğaya ilişkin bilgilibaskın güç haline gelirse yaşlıların ve ruhbanların kontrolü altına girer. Bu dünya otoriteye, hiyerarşilere karşı çıkılacak bir dünya değildir. Bu dünya, cesur ve akıllı olanın değil, makul ve makbul olanın ayakta kaldığı, toplum ve otoriteler tarafından onandığı ve kazandığı bir dünyadır.

Modernizm işte bu yaşam ve doğa algısını parçalar. Mevcut olanı eritir, parçalarına ayırır ve yeniden değerlendirmek üzere kendisine katar. Aydınlanma düşüncesi, bilimsel yaklaşım, ölçümlene-hesaplama, ikilikler ve evrensellik bu dünyanın taşıyıcı sütunlarıdır. Bununla birlikte geleneksel dünyanın bağlayıcı ve koruyucu maddesi dindir. Kırsal yaşam koşulları onun farklı biçimlerde de olsa yeniden ve yeniden üretilmesini sağlar. Modernizm ise kentle ilgili bir olgudur. Modernizm emek sahiplerinin emeklerini ücret karşılığı kiraya verdikleri kitlesel üretim ve tüketime dayalı kent hayatı içerisinde olgunlaşmıştır. Kentsel mekân yarının planlandığı; üretim, tüketim yönetim işlerinin organize edildiği; toplumsal yaşam kuralları ve üretimin mantık ve bilimin ilkeleriyle biçimlenip geliştiği pragmatik bir yapıdır. Doğadan başlamak üzere insan, mülk, yasa, gereksinimler ve hatta ahlaki dahi kendi parametreleri üzerinden ölçümler. Pragmatik olması onun akılcılığından ve bilimselliğinden gelir. Doğanın aşıldığı ve temel çatışmanın toplum ve insan arasında oluşacak biçimde yeniden kurulduğu bir düzende doğa ve insana aşkın yüceliklere yer vermek ya da hayatı bunlara dayanarak organize etmek düşünülemez. Pragmatik, rekabetçi her günün gelecek planları ve idealleri ile yeni bir mücadeleye sahne olduğu kent yaşamı bu nedenle sekülerizmi kaçınılmaz olarak beraberinde getirir. Toplum dünyevi yaşam arzusu ve gereksinimlerinin önceliğini içselleştirerek dini ve geleneği hızla değişen günlük yaşamın merkezinden çıkarır ve bireysel bir mesele olarak kendi iç dünyasına kilitler. Toplumun hayali olmakla birlikte mantıksal açıdan bir sözleşmeye dayandırıldığı ve yaşamın hızla sekülerleştiği bir düzende elbette devletin de tarafsız olması beklenir. Bu noktada devletin geçmiş dönemden kuvvetli bir pozisyon tutmuş olan çıkar grupları ya da dini birliklerin kontrolüne girmemesi için laikleşmesi zorunludur. Laiklik ilerleyen safhalarda kırdan kente göçün yarattığı etkilerin yer yer önlenmesi, yer ise hafifletilmesi ve rehabilite edilmesi; toplum ile devlet arasındaki ilişkinin ve sistemin işleyişinin korunması için son derece önemlidir.

Bu bağlamda öncelikle Aydınlanma gözünden gelenekselliğin deşifresine yer veren makale, ikinci olarak laikliğin modernitenin kurulduğu kentsel uzamdaki rolü ve işlevine, akabinde ise kent kırdan gelen hazmetme kapasitesinin üzerindeki bir göçe maruz kaldığında laiklikte ne gibi değişimler ortaya çıktığına odaklanmaktadır. Çalışma, laiklik, kent yaşamı ve modernizm arasında sıkı bir ilişkisellik olduğunu göstermeye, bugün özellikle Doğu coğrafyalarında yaşanan siyasal ve toplumsal istikrarsızlıkların teorik düzeyde kent-taşra çatışmasında laikliğin rolüyle ilgili olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu noktada doğu coğrafyaları ile kastedilen şey, oryantalizmin kapsamını da oluşturan Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasındaki ülkelerdir. Çalışma, tümdengelimci bir biçimde dizayn edilmiştir. Bu anlamda temel hipotezi “taşra, gelenekselliğe ilişkin bagajlarıyla modernizmin mekânı olan kenti işgal ettiğinde laiklik devreye sokulamazsa, devletin ve toplumun işleyişi akamete uğrar ve bir modernleşme krizi ortaya çıkar” şeklindedir. Çalışmanın hazırlanmasında literatür taraması yöntemine başvurulmuş olup sosyoloji, psikoloji, felsefe ve siyaset bilimi alanlarından bilgilere yer verilmiş disiplinlerarası bir metin oluşturulmaya çalışılmıştır.

2. AYDINLANMA İLE GELENEKSELDEN MODERNE

Aydınlanma, toplumsal bedeni ve bireyi suni yüceleştirmelerden, Platonik idelerden, tümdengelimcilikten, aşkın tinsel öğretilerden ve kavramlardan arındırmaya yönelik bir hamle olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Aydınlanmaya göre geleneksel dünyayı avucuna alan ethos (ahlak) ve mithos (söylenceler, alışkanlıklar, davranış kalıpları) insanın yaşamın gerçekliğiyle olan bağı koparmıştır. Bu teşhis devrimsel niteliktedir. Geleneksel dünyanın dayattığı değerler seti ve her şeyi insan olmayana, dünya dışına bağlaması, bireyin özgür ve özgün bir varlık olarak oluşmasını engellemekte ve onu köleleştirmektedir.

Geleneksel toplumda en alt birim ailedir. Aileyi küçük cemaatler ve nihayet toplum takip eder. “*Geleneksel toplumlarda bireyin pozisyonunu kabilesi, etnik grubu, dini ve ailesi belirlemektedir*” (Sarıbay, 1985, s. 106). Bireyin olmadığı ve cemaatlerin birleşiminden oluşan geleneksel düzende toplum hayatına inanç ve kanaatler üzerinden, onlarla ortaklaşarak; toplumsal düzeni tesis edecek biçimde yeniden üretilmelerine katkı vererek ve bu uğurda rutinlere, ritüellere, ahlaka iştirak ederek katılır.

Tönnies; geleneksel toplumun, merkezileşme eğilimlerinin görülmediği, ailenin ve birincil grup ilişkilerinin egemen olduğu ve “biz” duygusunu paylaşan bireylerden meydana geldiğini, modern toplumun başrolünde “ben”i oluşturmaya çalışan ve özerk hareketleriyle dikkat çeken otonom ve özgür bireyin olduğunu belirtmiştir. Modern toplumda birey, geleneksel toplumdaki gibi edilgen değil etken olmakla

birlikte; geleneksel topluluk anlayışında zihniyetin merkezine yerleşen “kader”, modern toplumda yerini “tercih” anlayışına bırakmıştır (Ünal, 2012, s. 224).

Aydınlanma (ve sonrasında tüm bir dönem olarak modernizm) verili olanı reddeder; insanın insan olmayanda ve dünya dışında aranmasına şiddetle karşı çıkar. Aydınlanma dünyayı bir nesnelere dünyası olarak görür. Onu aklın bir tezahürü olarak değerlendirmeyi ve dolayısıyla her şeyin kutsiyetini parçalar. Normları ve ahlaki yaşamın somut gereklilikleri ve doğa yasalarından çıkarırsar. Bu bakımdan o, “[a]klılı her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanmak özgürlüğüdür” (Kant, 1984, s. 215). Platonik bakış açısı, erdem ve hakikatin nişanı olan doğru bilginin duyum ve deneyimle elde edilemeyeceğini, ancak düşüncede ve zihinde kavranarak temellendirilebileceğini iddia eder. Erdem ve hakikatin bilgisi zihinde apriorik biçimde bulunur. Bu onu tüm insanlarda bulunan, zaman ve mekânlar üstü bir niteliğe kavuşturarak evrenselleştirir. Buna karşın Aydınlanma düşüncesinde evrensel bilgi veya hakikatin bilgisine ilişkin tezler tamamen reddedilir. “Aydınlanma, bireyin eğitimi, onu hem ailesinin hem de bizzat kendi tutkularının dayattığı, dar, akılcı olmayan görüşten kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın eylemini örgütleyen bir topluma katılmasını” (Touraine, 1995, s. 26) sağlar. Ahlaki ilkeler ve toplumsal normlar (Kant’ın (1980) iddia ettiği aksine) insan zihninde doğuştan gelen ve insan doğasına kazanmış bulunan bir hakikat/ideler bilgisine ya da kategorilere dayanmaz. İnsanın tüm bilgisi deneyimlerinden gelmektedir. Aydınlanma bu noktada -ve genel manada- dışarıdan elde edilen bilgi ile refleksiviteyi de ayırır. Duyumla elde edilen veriyi işleyen zihin, madde ve kendisi üzerine düşünmeye, eleştirel yaklaşıma, kendisini nesne olarak değerlendirmeye yönelik soyutlayıcı, kompakt bir düşünme işine girer.

“Aklın dış dünyayı bilmesi, kendisini bilme koşullarını orada yeniden üretmesine, dolayısıyla kendi üzerinde sahip olduğu epistemolojik gücü dış dünyaya yansıtmasına ve böylelikle de dışarıda olanı kendi denetim alanı içine dahil edebilmesine bağlıdır. Bu, modernitenin en büyük projesi olup, gerçekleştirilmesi insan aklının kendisini Tanrının ezeli-ebedi zihninin yerine koymasıyla mümkün olabilmıştır” (Cevizci, 1999, s. 446).

Yaratıcı olanla ilişkisi kesilmiş bu düşünme süreci, geleneksel dönemin statik kavrayışı ve durağanlığından dinamik bir kavrayış ve hareketliliğe geçiş imler. Bu düşünme biçimi aslında Antik Yunan’da Heraklit, Anagsagoras, Demokritos gibi maddeci filozoflarla başlamıştır (Bulut, 2009, s. 159). Bu isimler doğa filozofudur. Doğa filozofları yeryüzünde ilk kez doğa olaylarını açıklamak için doğrudan tanrılara başvurmamış, olayları ve olguları doğanın kendi oluşu ve maddesiyle açıklamaya çalışmışlardır. Doğa filozoflarının bu adımı daha sonra Sokratik filozofların (bir nebze Platon dahi) düşüncelerine de sirayet etmiştir. Sokratikler (Sokrates, Platon, Aristoteles) olayları neden-sonuç ilişkileri içerisinde mantıkla açıklamaya çalışmış ve nihayet gerçek felsefeyi başlatmışlardır. Bu açıdan ele alındığında doğa filozoflarını ilk bilimciler, Sokratikleri ise ilk filozoflar olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Bilim ve felsefe arasındaki ilişki yukarıda açıklandığı biçimde hep birbirlerinin ardılı olarak yol almıştır. Bilim yeni keşifler yapmış, doğaya, insana, evrene ilişkin yeni bulgular ve yeni problemler ortaya koymuş; felsefe ise bilimin yaptığı keşifler ve bulgular üzerinden bir anlama çabası geliştirmiştir. Bu bakımdan tarihsel yeri ve işlevi itibarıyla bilimin sorusu nasıl iken felsefenin sorusu neden olarak belirginleşmiştir. Zira bilimin tüm çabası açıklamak üzerinedir. Oysa felsefe açıklamakla değil anlamlandırmakla ilgilidir. Felsefenin anlamlandırma üzerine yoğunlaşmış olması onu bir noktada dinle içli dışlı hale getirmiştir. Fakat ne var ki din dogma, felsefe canlı ve ussal olduğundan felsefe bilimdeki gelişmelere ayak uydurup ilerlerken, din yerinde saymış ve kendi dogmatik çerçevesini aşamamıştır.

Modernizmin ilerlemeciliği ve gelişimciliği bilim ile felsefe arasındaki bu uyumlu ilişkiden doğmaktadır. Zira özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bilim ve sanatta ortaya çıkarak tüm bir toplumsal yaşamı kuşatan baş döndürücü değişim ve dönüşüm felsefeyi de etkilemiştir. Böylece felsefe dinin baskısından kurtularak özgürleşmiş ve özüne yani tanrıyı, evreni, insanı ve toplumu bilimsel ilkelerden yola çıkarak sorgulama işine geri dönmüştür. İnsanlık bilim ve ekonomide iş birliğine dayanan ya da bugünün kalıplarıyla söylersek fikir ve sermayenin buluşmasına dayanan bir dizi köklü atılım sayesinde “mağaradan” çıkmış ve gerçekle yüzleşme imkânı bulmuştur.

Geleneksel dönemin insanı kırsal insandır. Onun tüm kavgası doğa iledir. Mücadelesi doğanın egemen olduğu koşullarda ayakta kalmak üzerinedir. Oysa modern insan kentli insandır. Sadece mekânsal olarak da değil kafa olarak da kentli olan insandır. Kent, doğa koşullarından yalıtılmış güvenlik ve konfor alanıdır. Bu nedenle kentli

insanın tüm mücadelesi toplumdur. Kent yaşamı toplumsal ve organize bir yaşamdır. Herkesin her an etkileşim içerisinde girebildiği, içerisinde girildiğinde anlam kazanan ve anlaşılabilir bir keşmekeştir. *“Gelenek, bir topluluğun kendinden önceki kuşaklardan devraldığı ve çeşitli aktarım yöntemleri kullanarak daha sonraki kuşaklara ulaştırdığı her türlü maddi, manevi kurum ve uygulamalar biçimi olmakla beraber bir önceki duruma ait olanın bir sonraki durum için de yenilenmesidir”* (Yılmaz, 1995, s. 37). Bu bakımdan taşra insanının yaşamı basittir. Bellenmiş günlük rutinlerin gerçekleştirilmesi ve kurnazlığın bileşkesinde vücut bulan küçük komünal yaşamlardan ibarettir. Bu nedenle geleneksel insan adetlere ve ahlaka dayalı yaşam biçimini memnuniyetle karşılar ve korumak ister. Zira yaşam son derece basit ve alışılmıştır; sürprizlere, bilinmeyenlere, maceralara yer yoktur. Gelecek kavramsallaşmamıştır; yarın bugünün ve dünün aynıdır. Çizgisellik değil, döngüsellik egemendir. Doğanın heybeti ve haşmetine dönük korku ve acizyet, metafizik bir bütünsellik içerisinde masallarla ve mitoloji ile ehlileştirilir. Bu sayede geleneksel insan doğa ve ölümle barışık bir biçimde yaşar. Üstün, karşı konulamaz güçler olarak doğa, doğum ve ölüm yaşamın içerisinde yer almaktadır. Bundan dolayı insan,

...[g]eçerli, belirleyici ve huzur verici olmak için hep “animist” gelenek ile özdeşleşmek durumunda olagelmış(tir). ...Böylece, “doğa” ile “insan” arasında kalıcı bir ortaklık oluşturur. Bir depremi, bir tarlanın verimini, yağmurun yağmasını, hatta insan bedenindeki mikroorganizmaların/hücrelerin şu ya da bu yöndeki faaliyetini, hep o doğal olgu/yapıyla ilişkideki insan topluluğunun –iyi ya da kötü- davranışıyla, yaratıcıya itaati/duası veya isyanıyla ilişkilendirir (Çingir, 2020).

Böylece doğanın kötü ve korkulan yönleri insan-doğa ilişkisinden dışlaştırılır, baş edilemeyenle yüzleşilmez ve deneyimin sonuçları baypas edilerek ilişkideki gerilim azaltılır. Doğa ile insan arasındaki korkunç karşılaşma dahiyane bir çözüm olarak yaratıcı güçleri icat eder ve insan-doğa karşılaşmasını sebatkâr, makbul ve makul olan ahlaklı ve ölçülü kulların gözetilip korunduğu, müjdelendiği bir tür sınava çevirir. Yaratıcı kavramı, dahiyane bir çözüm olarak nesnel gerçeklikler dünyasını parantezine alır, gerçeklik ile rüyalar alemini bağlantılandırarak gerilimleri çözümler. Bu sayede insanın doğa ile uyumlu bir biçimde yaşamasının önü açılır.

Oysa modern insan bunun tam tersidir. Onun tüm yaşamı doğa ve ölüm karşısındaki ilerlemesidir. Ölüm kavrayışı ve ölümden kaçınma adına onu yenme gayreti gelecek tasavvurunu kuvvetli bir biçimde yaratan etmendir. Modern insan ölümden uzaklaştıkça doğal yaşamdan da uzaklaşır. Ölümden uzaklaştıkça geleceği öngörülebilir ve güvenli kılmaya odaklanır. Planlı ve organize bir biçimde hareket etmeye başlar. Zira doğayı ve tabii ölümlü kontrol altına alabilmek için öngörebilmek, “[ö]ngörmek için bilmek, olaylara hâkim olmak için öngörmek gerekmektedir” (Oktay, 2010, s.120). Bilgi ve öngörüye ise bu noktada doğa yasalarını çözümlenerek ulaşılır. Böylece modernizmle birlikte insan kendine yabancılaşma sürecinde daha yoğun ve hızlı bir aşamaya geçiş yapar. Bu anlamda yabancılaşma insanın aynı zamanda ilerleme sürecinin de adıdır.

Geleneksel yaşam anlamlandırmaya odaklanmıştır. Anlamlandırma olaydan ve/veya olgudan sonra gelir. Olmayana, gerçekleşmemiş olana ilişkin soru, düşünmenin, araştırmanın sorusudur. Bu nedenle geleneksel yaşamın işleyişi olmayana, gerçekleşmemiş olana daima kapalıdır. Orada işleyiş tarihsel süreçte yani deneyim aracılığıyla sınırlanmış olanın tekrarına dayanmaktadır. Geleneksel yaşam geleceğe yönelik büyük idealler, büyük planlar ve hayallere geçit vermez. Yaşamı mümkün olduğunca takip edilebilir, tekrarlanabilir, basit pratiklere dayandırılır. Karşılaşılan sorunlar doğa koşullarıyla at başı giden bir gayretle ve atadan kalma yöntemlerle çözümlenebilir. Geleneksel dünyada bu sebeplerden dolayı anlamlandırma hakimdir. Anlamlandırma günlük hayatın yarattığı stres ve sorunları bastırmak veya yadsımak için gereklidir ve rahatlatır; kaygıları ve ümitsizlikleri giderir, korkuları yatıştırır ve uyumlubir toplum yaratır.

“Bu tip toplumlar içerisinde bulunan bireyler arasında çok sıkı bir iletişim vardır ve buna bağlı olarak yüz yüze iletişim yoğun olarak yapılmaktadır. Dinin ise yönlendirici ve hayatı kapsayıcı bir değer olarak dokunulmazlığı olan bir alana tekabül ettiği söylenebilir. Ekonomi daha ziyade tarıma dayalıdır. Eğitim ve öğretim sadece belli seçkinlerin elindedir. Toplumsal değişme yavaş olup birkaç nesli kuşatır” (Kirman, 2004, s. 88). *“Böyle bir toplum ise kadercı ve pasif insanlar yetiştireceğinden, gelişmenin dinamiği için çok önemli olan girişimci, yaratıcı, sürekli ilerleme arzusunda olan bireyleri yeterli miktar ve seviyede yetiştirememektedir. Bu durumun sonucu olarak ise, halkın kendi kendini idare edebilmesi için çok önemli olan özgür tartışma, karşılaştırma, dinsel metinler dahil her şeyi sorgulayarak gerçeğe ulaşma kültürü gelişmemektedir”* (Er, 2014, s. 423).

Buna karşın modernizmin bilimsellik ile açıklama gayreti olay ve olgulardan sonra gündeme gelebileceği gibi bunların öncesinde de belirebilir. Bilimsel metotlar ve usuller uyarınca ilerleyen bir değerlendirme çerçevesi içerisinde cereyan eder. Modernizmin açıklama gayreti *ceteris paribus*dur. Zira açıklama, belirli bir örneklemin/kesitin neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde deneysel ve mantıksal bir analizine dayanır. Yani birtakım verilerden yola çıkılarak yapılan soyutlama ve kavramsallaştırmalar neden-sonuç ilişkileri geliştirebilmenin ve buradan da birtakım tikellere varabilmenin temelidir. Geleneksel dönemde insanın soyutlama yeteneği fazlaca gelişmemiştir. Geleneksel dönem insanı semboller, simgeler, imgeler aracılığıyla düşünür. Yani resimler aracılığıyla anlar, kavrar. Örneğin tanrıyı birtakım sembollere, simgelere büründürmedikçe; bazı olayların, hikayelerin bir parçası yapmadıkça anlamlandıramaz. Tanrının her şeyi görmesi esasen onun her şeyi bildiğine vurgu yapar. Ancak insan, tanrının her yapısını bildiğini en doğrudan ve basit biçimde görmek fiili ile alışılır. Oysa tanrının insan gibi görmeye ihtiyacı olmadığı, bu konu üzerine düşünmedikçe aklına gelmez. Dolayısıyla bilmenin insan dünyasındaki en belirgin yöntemi olan görmek fiilini kullanmadan tanrının her şeyi bilebileceğini idrak edemez.

Bu dünyanın insanı “...dışındaki evrene kutsal kodlarla bağlandığı ... (bir) topluluk halidir” (Yılmaz, 2004, s. 41). Sembolik bir evrenin ve hikayelerin öznesi olan tanrı daha kolay hayal edilebilir daha kolay kavranabilir ve anlamlandırılabilir. Dolayısıyla böyle bir tanrısallığa boyun eğmek daha kabul edilebilirdir. Zira bu dünyanın somut varlığı üzerinden resmedilmiştir. Buna karşılık modern kent insanı eğitim olanaklarıyla buluşması ölçüsünde soyutlama ve kavramsal düşünme yeteneğini geliştirir. Kavramsal düşünebilen bir insanın artık anlamak ve yordamak için resimlere ihtiyacı yoktur. Bu çerçevede eğitilmiş modern insan tanrının resmedilmesine ihtiyaç duymaz. Onu kavramsallaştırabilir ve bu yolla kavrayabilir. Yapacağı anlamlandırma da böylece daha bütüncül ve yetkin bir hal alır. Böylece “[m]odernleşme, sözlü toplum olma gerçeğinden, yazı ve kayıt toplumuna geçişi ifade eder. ... Modern toplumun bireyi, [karakteristik olarak] duyarak değil, temelde okuyarak öğrenen insandır” (Oktay, 2010, s. 251). İşte bu nedenle modern kentli insan karmaşık zihinsel yetileri gelişmiş, hayatı, insanı ve toplumu yordama kapasitesi artmış bir insandır. Aydınlanma ve refleksivite modern insana bu özellikleri geri kazandırmak iddiasındadır. Bu nedenle felsefe de, siyaset de kentte ortaya çıkar ve devam eder.

Modernizmin yarattığı olan modern insan için kent, “seyrine doymadığı sonsuz bir gösteri; bir göz kamaştırıcı imgeler, baştan çıkarıcı düşler, fantasmalar alemidir; ...modern gündelik hayat kültürünün beşikleridir” (Artun, 2004, s. 35). Öte yandan modern insan, kentlerde sürekli sorunlarla üstelik de her gün mevcuda eklenmeye devam eden yeni sorunlarla başa çıkmaya çalışır. “Kentleşme kavramı (ise) kentleşme akımı neticesinde sosyal hareketliliğin birey davranışlarında, hareketlerinde, ilişkilerinde, değer yargılarında, maddi ve manevi yaşam tarzlarındaki yaşanan değişimlerin meydana gelmesi olarak anlaşılabilir. Diğer bir ifadeyle ‘kırılıktan uzaklaşma, organize edilmiş sosyal hayata geçiş’ olarak da kentleşme izah edilebilir” (Es ve Ateş, 2004, s. 215). Kent belirli bir alanda çok sayıda insanın yaşamaya çalıştığı bir mekandır. Bu kısıtlılık ve etkileşimlerden doğan sorunlar kaçınılmaz biçimde kent yaşamında hukuku ve yasayı egemen kılar. Bu nedenle kent yaşamı organize, kurallı bir yaşam olmak durumundadır.

Geleneksel dünyada kurallar, yasalar gündelik yaşamı kuşatmaz. Tümdengelimci bir yapı, hegemonik ilişkiler tüm toplumsal yapıda içkin olduğundan günlük rutinler rasyonel toplumsal yasalara değil tanrının, doğanın kurallarına bağlıdır. Ancak kent insanı tanrıyı da doğayı da geride bırakmıştır. Modernizmin mekânında “[d]oğa olaylarını incelerken insanoğlu, doğrudan müdahaleler yapan doğaüstü bir kuvvet yerine, sadece somut gerçekleri ve bilim sayesinde ispat edilen doğa kanunlarını dikkate” (Comte, 2003, s. 12-13) alır; doğayı bir kez hesaplanabilir/ölçümlenebilir bir nesneye dönüştürdüğünde artık yaşamı akıl ve bilim merkezli bir biçimde planlayıp düzenleyebilir. Böylece “[a]rtık doğa ölçülebilirdir. Ölçülebilen bir şey ise ölçülebilen yetkin bir metotla çözülebilecektir” (Capra, 1992, s. 54-55).

Kentli modern insan, yabancılaşma sürecinin kent yaşamı safhasında artık haklar ve sorumluluklardan mürekkep ve bu anlamda özgür bir siyasal öznedir. “Özel özgürlük, toplumda sivil hukukun kişinin kendi çıkarlarını rasyonel tarzda kollayabilmesi için sağladığı uzam olarak; devlette siyasal iradenin oluşumuna katılmada ilke olarak eşit haklar şeklinde; özel alanda etik özerklik ve kendini gerçekleştirme olarak ve nihayet, bu özel dünyayla ilişkili kamusal alanda, düşününsel hale gelmiş bir kültürün temellük edilmesi aracılığıyla cereyan eden oluşturucu süreç olarak gerçekleştirildi” (Habermas, 2000, s. 236-261).

Kent yaşamı, soruların ve sorunların yanıtlar tarafından kovalandığı organize bir yaşamdır. Bu nedenle modern yaşamın temeli olan “açıklama” çabası insanın içinde dinmeyen ve sürekli yenilenen bir huzursuzluk yaratır. Zira açıklanan her soru, yeni bir sorunun malzemesidir. Kent insanı bu nedenle özsel olarak ilerlemecidir. Yine aynı nedenle Aydınlanma da kente dairdir. Kente aittir. Tüm anlam yüküyle *Polis*'in mirasına yaslanır. Aydınlanma insanların bildikleri ve farkına vardıkları şeyleri sistemli bir bilgilendirme faaliyetiyle (eğitimle) toplumsal tabana yaymak ve böylece değişmekte olan yaşamın koşullarını asgari müşteregin üzerine çıkarmak amacıyla topluma da öğretmek ve anlatmak için giriştikleri bir gayretle başlamıştır. Aydın olarak nitelendirilen bu kesimin karşılıksız çabası ve mücadelesi sayesinde insanlık, iktisadi hayatın gelişmesi ve geçim sıkıntısı sorunlarını aşmayı; siyasal alanın yeniden düzenlenmesini ve herhangi birinden bir birey ve yurttaşına dönüşmeyi; toplumsal yaşamın daha öngörülebilir, daha güvenli, daha konforlu hale getirilmesini başarmıştır. Fakat elbette Aydınların ortaya çıkışı altyapıdaki birtakım değişimlerden bağımsız değildir. İktisadi yapıda ortaya çıkan dönüşüm diyalektik gereği Aydınlanmayı kaçınılmaz kılmıştır.

3. AYDINLANMACI PERSPEKTİFTEN KENTİN KÖYLÜLEŞTİRİLMESİ PROBLEMİNDE LAİKLİK

3.1. Batıcılık Tartışmasında Kent ve Köy/Taşra Gerilimi

Laiklik pek tabii ki Aydınlanma ile anlam bulmuştur. Aydınlanmacılar, genel olarak gelenekselliğin toplumsal yaşamın ihtiyaçlardan türeyen kendiliğindenliği ve faydacılığına set çektiğini; zorunluluklardan ve konformizmden beslenen gerçekliğini yadsıyarak katı kurallarla çerçeveselendirilmiş bir irrasyonalliteye angaje ettiğini savunmaktadır. Aydınlanmacı ve liberal bir perspektiften değerlendirildiğinde açıktır ki,

“[e]gemen olan fikir ve duyguyu baskısına karşı da korumak gerekir; toplumun kendi düşünce ve eğilimlerini bunları kabul etmeyenlere, medeni cezalar dışında araçlarla, devingenlik kuralları olarak zorla kabul ettirme yönelimine; kendi gidişine uymayan herhangi bir bireyselliğin gelişmesini kösteklemek, oluşumunu mümkünse önlemek, insanların hepsini toplumun örneğine uymaya zorunlu tutma eğilimine karşı bir koruma gerekir” (Mill, 2012, s. 10).

Hiç şüphesi bunun en önemli araçlarından biri laikliktir. “[L]aiklik devletin, dinler ve inançlar karşısında yansız olması ve bir dine veya inanca bağlı insanların, devleti ele geçirerek öteki inanç sahipleri üzerinde baskı kurmasını önlemesidir” (Kongar, 2017, s. 20-141). “Tarihsel evrim içinde laiklik iki gereksinmenin ürünü olarak doğmuştur. Birinci gereksinme, değişen koşullara-kilise dogmalarından bağımsız-akıl ve bilimin ışığında çözümler arayabilme yolunun açık tutulmasıdır. İkinci gereksinme ise, farklı inançlara sahip toplum kesimlerinin barış içinde, bir arada yaşayabilmesidir” (Kıslalı, 1994, s. 130). Dolayısıyla laiklik ilkesi gereği “[h]erhangi bir din, mezhep ya da tarikat toplum işlerine kesinlikle karışmaz, kendisi için bir ayrıcalık isteyemez. Devletin yasaları, uygulamaları bir dine ya da mezhebe göre olamaz. Devlet, bütün din ve mezhepler karşısında tarafsız olacaktır. Öbür yünden, devlet de dine karışmamalıdır” (Akşin, 2019, s. 189). Diğer taraftan

“[I]laikleşme politik demokrasinin işlerliğini, diğer iki bakımdan da önemli ölçüde etkilemektedir. İlk olarak, kültürde laikleşme, doğal toplumsal ve iktisadi çevrenin insan tarafından denetlenebileceği inancının yaygınlaşması sonucunu doğurur. Bu, hükümetlerin izlediği politikaların da çevreyi etkileyebileceğine inanmak anlamına gelmektedir. İnsanlar kendi eylemlerinin, hükümeti etkileyerek, çevrelerinde değişiklik yaratacağını düşünürlerse, politik katılmaya daha yetkin olacaklardır, ikinci olarak, laikleşme, iktidarın meşruiyetinin kaynağını tanrısalardan uzaklaştırdığı ölçüde, onun yönetilenlere dayandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece, iktidarın, eleştirilmesi, eylemlerinin denetlenmesi ve değiştirilmeye çalışılması da kolaylaşmaktadır” (Turan, 2009, s. 522).

Bu anlamda laiklik Aydınlanma açısından işte tüm bu yadsıma, bastırma davranışlarının ve durağanlığın yönetimine bir karşı çıkıştır ve doğası gereği devrimseldir. Fakat bu, işin sadece görünen yüzünü ifade etmektedir. Zira laiklik söz konusu olduğunda gerçek çatışki ve gerilim inanç-Aydınlanma ekseninde kurulmuş ileri-geri veya uhrevi-dünyevi zıtlaşmasından ziyade taşra-kent ya da taşralı/köylü-kentli zıtlaşması üzerinde yığılır.

Sözün, tecrübenin ve buyruğun hükmü ve kontrolü altında olan parçalanmış, kendi halinde bir form olan köyün yönetilebilir yapısı kentlerde kalabalıkların günlük yaşam rutinleri, mübadele rejimleri ve ahlaki ile ticaret

üzerinden kaynaştığı yoğun ve zorlu bir yönetim alanına dönüşür. Bundan dolayı köy/taşra ve köylü/taşralı ile kent ve kentli arasında ontolojik ve epistemolojik olarak derin bir uçurum vardır. Kent rekabetin, uzlaşmanın, bireyin ve ikiliklerin mekânı iken; köy (taşra) ölüm kalım mücadelelerinin, kavga ve dışlamanın, cemaatin ve tekçiliğin mekanıdır. Bu nedenle Batı'nın sancılı süreçlerinden geçmemiş ve gerekli koşullardan yoksun olduklarından, Doğu toplumlarında modernleşme ve kapitalizmle birdenbire karşı karşıya kalmak ciddi sorunlar yaratmıştır. Bilhassa da kentlerin gelenekselliğin aşındırıldığı ve çözüldüğü merkezler olarak yapılandırılmasıyla birlikte kentlerin çeperlerinde yığılmaya başlayan köylü kitleler açısından.

Dolayısıyla Doğu toplumlarında taşra, kent yaşamı-mekânı ve kentin sınıfsal çelişki ve çatışmalarına dahil olamamış ve bu nedenle Doğu'da toplumlar sınırlanmıştır. Çuvallarında (bir metafor olarak) getirdikleri tündengelimci ve totaliter eğilimleri, hınç'ın¹ politikleşebileceği yöntem ve izlekler olarak dışa yansıtmışlardır. Unutmamak gerekir ki, modern kent yaşamı ve sınıf çatışmaları karşısında

“[k]endi hayatlarını bozulmuş ve ziyan olmuş görenler, özgürlükten çok, eşitlik ve kardeşlik ararlar. Onların özlediği eşitliği sağlayacak olan hiçbir zaman özgürlük değildir. Eşitlik arzusu, bir bakıma kişiliğini gizleme (anonimite) arzusudur, yani kumaşı meydana getiren ipliklerden birinin diğerinden ayırt edilememesi gibi. Böylece kimse bizi diğerleriyle kıyaslayıp kusurlarımızı ortaya çıkaramaz” (Hoffer, 1978, s. 29).

Aydınlanma ile olgunluğa ermiş bir kavram olarak laikliğin Doğu coğrafyalarında bugün uygulansın ya da uygulanmasın bu denli önemli bir yer işgal etmesinin sebepleri burada yatar. Köy ile kent arasındaki dönüşüm sürecinde ortaya çıkan yapısal gerilimlerin aşılabacağı yöntem, mekanizma ve dinamikler Doğu coğrafyalarında modernleşmeye ilişkin sorunlar nedeniyle aşılamaz. Dolayısıyla bireyin ortaya çıkmasının önkoşulları olan ifade özgürlüğü, kendini gerçekleştirme ve sınıf çatışmalarından kaynaklanan gerilimlerin sönümlenmesini sağlayabilecek rekabet ve ele geçirme olanaklarının garantörü durumundaki laiklik gerçekleşmez. Doğu toplumları ve özellikle de Türkiye'de anti-empyralist köklerinden dolayı tepkisel, pratikte ırksal ve kolektivist bir karakter taşıyan milliyetçiliğin kuldan birey yaratma projesi de akamete uğrar ve toparlayıcı bir bileşen olarak dinle (İslam'la) bütünleşmesi kaçınılmaz olur. Böylece köylü/taşralı kitleler ülke düzeyinde edindikleri tecrübeyi, kentin çeperlerinde yaşadıkları travmayı atlatmak için kentli orta sınıfa ve seçkinlere yönlendirirler. Üretim ilişkilerinden kaynaklanan çıkar çatışmalarına eklemelenemeyen bu kitlelerin hiç'ü bu kez yerel olana yönelir ve Batıcılık, devşirmelik, gavurluk, satılmışlık gibi suçlamalara yol açar. Her teorik altyapısı bulunmayan hareket gibi bu köylü/taşralı milliyetçiliği de düşmana karşı girişilen eylem dolayısıyla gövde kazanır. Eylem bu noktada hem dönüştürücü hem de birleştirici bir nitelik arz eder. Saflar sıklaşır, bakışlar odaklanır ve toplumsal beden harekete hazır biçimde gerilir.

“Kişi doğum ve ölüm arasına sıkışmış bir birey olmaktan; ...vazgeçirilmelidir. Bunu sağlamak için uygulanacak en etkili yol, kişiyi kolektif bir kimlik içinde asimile etmektir. Asimile edilen kişi, kendini ve başkalarını birer birey olarak görmez. Kendisine ki olduğu sorulduğunda onun otomatikman vereceği cevap kendinin bir Müslüman, bir Alman, bir Rus, bir Japon, bir Hristiyan olduğu ya da ailenin veya kabilenin üyesi olduğudur. Bağlı olduğu kolektif topluluktan ayrı bir amacı, değeri ve kaderi yoktur ve bu topluluk yaşadığı süreçte onun için gerçek bir ölüm yoktur” (Hoffer, 1978, s. 51).

Burada ölüm illa fiziksel bir anlama işaret etmek zorunda değildir. Ölüm toplumsal anlamda değersizleşmeyi, hiçleşmeyi ifade eder. Ayrıca sahip olunan kolektif kimlik hınç nesnesi olarak görünürleştirilen Batıcılık, gavurluk, satılmışlık gibi etiketlerle satın alınabilir kılınır. Milletin gerçek temsilcisi yalnız kendileridir ve milletin bekası için ne yapılması gerektiğini de en iyi onlar bilir. Taşra bu noktada, söz konusu zıtlaşmada gelenekselliğin doğduğu ve kendini yeniden ürettiği yer; buradan hareketle de modernizme karşı direndiği noktadır. Ancak buna karşın Aydınlanma, gelenekselliğin DNA'sına işlemiş ve böylece taşra, gelenekselin kuşatılmışlığında pastoral olanın, kentli olana; döngüsellik, doğrusallığa; özerk olanın, merkeze; inancın, kanıt; anlamlandırmanın, açıklamaya;

¹ Hınç, Nietzsche tarafından belirtilen ve daha sonra Max Scheler tarafından tanımlanan ve geliştirilmiş bir terimdir. Kısır ve nefret (Varoluşsal haset) gibi duyguların bastırılmasından ve yine bunlardan kurtulmanın imkânsızlığından kaynaklanan ve değerlerin “yeniden değerlendirilmesiyle” sonuçlanan psikolojik bir durumu ifade etmektedir. Bu ifadenin sosyolojik temeli -ya da bu psikolojik statünün gelişmesi için gerekli olan yapısal koşullar- iki tanedir. Birincisi (kısırlığın yapısal temeli) özne ile kısır nesnesi arasındaki temel karşılaştırılabilirlik veya daha doğrusu konunun aralarındaki temel eşitlikteki konuyla ilgili bölüme olan inancıdır. İkincisi ise teorik olarak var olan eşitliğin pratik başarısını düzenleyen böylesi boyutların gerçekte eşit olmamasıdır (temel olarak algılanmaz)”. Greenfeld L. ve Chirot (1994). Nationalism and Aggression, Theory and Society, 23(1), 79-130.

sebatın, tepkiye; durağanlığın, dinamizme; doğal olanın, teknolojiye karşı çıktığı bir durum ve bakış açısının; muhafazakarlığın evine dönüşmüştür. Muhafazakâr düşünce, gelenekselliğin aşıldığı fakat onun kokusunu ve zihin haritalarını hala barındıran modern bir zihinsel yapıdır. Zira modernitenin evreninde var olan her şey kaçınılmaz olarak onun izlerini taşır. Bu bağlamda ya doğrudan modernizmin kodlarıyla yoğrulur ya da onun yörüngesinde ve onun çekim gücü etkisinde onun kodlarına bir cevap, bir edilgenlik olarak biçimlenir.

3.2. Laiklik-Etik-Siyaset Üçgeninde Kent ve Köy/Taşra

Sekülerizmin ortaya çıkması bir bakıma gelişen liman kentlerinin, madenciliğin, tekstil sektörünün, ticaretin ve yenilik arayışlarının bir sonucudur. Ticaretle birlikte etkileşime giren kültürler ve bilgi vardır. Ticaret aracılığıyla ötekine temas eden insan taşıdıklarıyla hem kendisini hem de kültürünü şoka sokar. Toplumsal ve siyasal yapılar ve belirlenimler ters yüz olur. O dönemlerde “...Avrupa’ya, bu mevkilerin sürekli değiştiği bir toplumsal düzen hakimdi(r) ve değişik toplumsal yapısal mevkideki öznelerin birbiriyle ilişkileri gitgide” (Mardin, 2017, s. 152) artmıştır. Böylece kendi sabitleri ve bu sabitlerinin sorgulanmazlığı üzerinde içsel bir muhakemeye girişir. Ötekini kendi anlama düzlemi üzerinden yargılamaktan farklıdır bu. Ötekinin sabitlerini ve değerlerini ötekinin anlama düzleminden okumaktır. Onu görmek, ona dokunmak, onu duymak ve onun yaşamına ve kültürüne şahitlik etmekle ilgilidir. Nitekim Akdeniz havzasının dinamizminin ve tarihteki büyük güçlerin öyle ya da böyle Akdeniz havzasında etkin güç olma çabalarının sırrı buradadır. Özellikle ticaretle uğraşanlar ama az ama çok yeniliğe, anlamaya ve ilerlemeye daha açık olmuş, birbirlerine daha bağımlı hale gelmişlerdir ki, bu aynı zamanda Kant’ın ebedi barış için ticarete hayati bir işlev yüklemesinin de nedenidir. Bu bağlamda özellikle de merkantilizmle birlikte ticaretin su ile içli dışlı yaşam biçimine katılarak yarattığı sinerji liman kentlerinde kârlılığı artırmak isteyen ticaret ve üretim erbabının zanaatkârlarla, mucitlerle temas etmesini sağlamış ve açık fikirlilik yepyeni düşüncelerle buluşmuştur. Yeni fikirler ve bu fikirlerden doğan ilginç yöntem ve araçlar statükonun uyuyan devlerini uyandırmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar, zamanı mekânsal bir parçalanmışlığa hapsederek esir alan statüko açısından kaygı verici olmuştur.

Avrupa’daki dönüşüme eşlik eden merkantilizm ve sonrasındaki kapitalizmle birlikte farklılaşan koşullara ayak uydurma isteği, konformizm ve kâr güdüsünden beslenmiştir. Konformizm ve kâr güdüsü bireyin kaçınılmaz biçimde toplumsal yaşamı kendisi merkezli kurmasına ve nihayet kendini yani bireyi siyasal olana karşı anti-tez olarak ileri sürmesiyle sonuçlanır. “Kamu alanı çok daha çapraşık bir şey ve eskiden açık olmadığı kişilere açık, demokrasi yoluyla, gazeteler yoluyla, yayın araçları yoluyla, kitle iletişimi yoluyla. Şimdi eskiden mikro seviyede kalabilecek bir grup bugün o kamu alanının açılmış olması dolayısıyla, doğal olarak bünye” (Mardin, 2015, s. 145) değiştirir. Böylece siyasetin membaı insan ve dünya üstü atıflardan kurtarılacak dünyevi olana döner. Bu, siyaseti ahlakın baskısından çıkartarak yaşamın sorunlarına çözüm üretme aracı haline getirir.

Siyaseti ahlakın baskısından kurtararak dünyevileştirmek gerektiğini yüksek perdeden dillendiren ilk kişi Machiavelli’dir (2008). Onun bıraktığı miras üzerinden anlamlandırıldığında ahlak ve siyaset arasındaki ilişkinin ve gerilimin aslında tanrı ve insan arasındaki zımnî çatışma olduğu görülebilir. Ahlak, toplumun değerler seti üzerinde oluşturulur. Aydınlanma öncesinde toplumun değerler setinin öncelikli ve baskın belirleyeni statükonun güçleri (Kilise, monarşiler, Aristokrasi)’dir. Dolayısıyla ahlak inanç ekseninde vücut bulur. Bu doğrultuda ahlaki yargılara ve kurallara riayet eden bir siyaset de ahlak aracılığıyla dinin kontrolüne girmiş olur. Din, siyaseti egemen güçler arası iletişimin ve rekabetin alanı kılarak toplumdan kopartır. Bu politik kastrasyon karşılığında topluma verdiği şey ise Endüljans (Indulgence)’tır. Böylece toplum dünya işleri üzerinde söz sahibi olma imkanını cennetten aldığı tapuyla takas eder. Uhrevi Kılıç, Dünyevi Kılıcı gölgesinde bırakarak yükselir. Bu dünya geleneksel öğreti hükümlerince sabrın, sebatın asıl olduğu bir sınav dünyasıdır. İnsan gerçek yatırımını adaletsizliklerin olmadığı gerçek hayata yönelik yapmalıdır. Bu nedenle dünya malına kanmamalı, dünya zevklerinin peşinden koşmamalıdır. Bunun Aydınlanmacı perspektiften tercümesi, altsınıfların isyanına yol açacak her türden gelişmenin engellenmesidir. Tıpkı annesinin memesinden kesilen bebeğin emzikle kandırılıp avutulması gibi toplum da öbür dünya ve ahlak ile uyuşturulmuş, uyutulmuştur.

Aydınlanma ve modernizmin büyük projesi ve vaadi ise cenneti ve kurtuluşu bu dünyada mümkün kılmaktır. Bu anlamda Rasyonalizmin ve Aydınlanmanın olmadığı Orta Çağ boyunca “din afyondur”². Mülkiyet hakkı, arzu,

² “Dinsel üzüntü, bir ölçüde gerçek üzüntünün dışavurumu ve bir başka ölçüde de gerçek üzüntüye karşı protesto oluyor. Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor”. Marx, Karl (2009). Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi. (Çev. Kenan Somer). Sol Yayınları: Ankara. s. 192

cinselliğin kamusal görünürlük kazanması, değişim talebi, farklılıkları kucaklamak, itiraz etmek... Tüm bunlar sıradan bir insanın cennetin vizesini elinde bulunduran ruhban sınıfın elinde oyuncak olması hatta şeytanlaştırılması için kafidir. Düzen bozulamaz, statüko sorgulanamaz; kadere boyun eğmek, efendilere ve Kiliseye itaat ve sebat tek gerçek kurtuluş yolu olarak gösterilir. Zira geleneksellik toplum ve zamanın parçalanmış mekanlar boyunca dondurulmasıyla kontrol edilebilir. Değişimin olmadığı bir dünyada statükoyla kimse boy ölçüşemez; Kilise ekonomik, toplumsal ve siyasi alanların tümünü kaplayan devasa bir beden olarak yükselir.

Machiavelli (2008, s. 37-46, 64-68) bu noktada statükonun inanç ile siyaseti tekeline alıp yönlendirmesini iyi çözümlenmiştir. O, buna karşılık olarak ise ahlakın, siyasetten çıkarsanmasını önermiştir. Onun mirası üzerinden düşündüğümüzde siyasetin gerçek konusu hayatın somut gereklilikleri ve kaygılarıdır. Dolayısıyla siyaset, ahlakın tepesinde yer almak durumundadır. Siyaset burada yönleme, çerçeveye işaret etmesi dolayısıyla ahlakı parantezine almalıdır. Ahlak böylece sekülerleşmeli ve yeryüzüne inmelidir. Bu, insan olmanın gereklerini ve erdem ile iyiliğin cetvelini insanı aşan idealar aleminden çekip çıkarır ve bu dünyanın insani gerçeklerine odaklar. İşte bu anlamda

“[L]aiklik, her şeyden önce, devletin meşru varlığının dinden bağımsız olmasını; onun tanrının iradesine bağlı kutsal bir varlık olarak değil, fakat sadece beşerî bir ihtiyaca cevap vermek üzere oluşturulmuş bir aygıt olarak var olmasını ifade eder. Dolayısıyla, laik devletin hukuku da tanrısal emirlerin neyi gerektirdiğine bakılarak tespit edilemez; insanların değişken ihtiyaçları için yerel veya evrensel düzeyde akli yoldan üretilmiş çözümlerden yararlanılarak oluşturulur. Laiklik, devletin, doğrudan doğruya siyasal toplum pratiğinin gereklerinin akılcı bir analizinin sonucu olan kurallara göre yönetilmesini ifade eder” (Erdoğan, 1995, s. 55).

Böylece Aydınlanma yeni bir çağ ve zihniyet olarak Orta Çağ'ın içerisinde çıkar ve yükselir. İnsan her şeyin ölçüsüdür. Bu söylem her yankılanışı Kilise iktidarının biraz daha sarsılmasına yol açmış, Orta Çağ'ın skolastik düzeni giderek yok olmuştur. Artık insan doğaüstü güçlerle sarmalanmadığı, yalnız ve çıplak benliği içerisinde aklından başka hiçbir şeyin kılavuzluğuna güvenemez. Bu noktada Kant Aydınlanmayı mümkün olan en iyi biçimde “insanın kendi aklını kullanmaya cesaret etmesi” olarak tanımlar. Yeni çağ, cesur ve risk alan bir insanın çağı olacaktır.

“Kır kültürü yaygın kan bağları, yakın ilişkiler ve toplumsal davranış ile karakterize edilirken, kentsele kültür uzak kan hatları, yabancı ilişkiler ve rekabetçi davranışlarla tanımlanır” (Swyngedouw, 2004, s. 9). Bu nedenle kentler, bilginin akışkanlığına, birikimine ve bu sayede insanların gözlerindeki yeniliğin, aklın ve sermayenin iş birliği mekânı olarak gelişmiş ve insanın kendine güveninin kurumsal yansımalar üretmeye başlamasına sahne olur. Taşrada insanın doğaya karşı hayatta kalma mücadelesi söz konusu iken, kentlerde artık insanın insanla rekabete girdiği ve ayakta kalmaya çalıştığı bir dünya vardır. Kent insanı, kendi kendine yetmek zorunda olan kanaatkâr taşralının aksine; emek karşılığı ücret prensibiyle iş gören, ihtiyaçlarını satın alarak karşılayan para ekonomisinin hırslı ve şiddete yatkın insanıdır. Tüm yaşamını mevcut halin ve dolayısıyla (kendine göre) dengenin korunumuna bağlamış geleneksel ya da onun bir devamı niteliğindeki muhafazakâr insanın aksine değişimin sürekliliğine ve kalıcılığına dayandırır. Böyle sürekli değişen bir dünyada ahlak, siyaset ve insana aşkın yüceltmelere sadakat garanti değildir. Dolayısıyla hiçbir değişim karşısında tutunamaz, ayakta kalamaz. Hepsi ona angaje olmak ve çağın gereksinimlerine göre biçimlenmek zorundadır.

Modern kent yaşamının yarattığı insan, yaşamın rutin keşmekeşi içerisinde kendisine kültürel, sosyolojik, psikolojik ve siyasal açıdan bir tarihsellik inşa etmek ister. Bu tarihsellik, geçmişi ve bugünü gören, bilen bununla birlikte yarını da planlama ve inşa etme iddiası olan insanın bir ifadesidir. Bundan dolayı modern kent yaşamı, zamanın mekânsal kontrolüne dayalı devasa bir saat gibi muntazam bir organizasyon olmak zorundadır. Güvenlik kaygısı insanın önceliğidir ve bu açıdan Bacon'ın dediği gibi bilgi, insana muğlak bir geleceği hesap edebilme ve planlayabilme imkânı vermesi açısından güç haline gelir. Kentli insan mekandaki akışkanlığını bir savrulmayla sonuçlandırmamak için sembollere ve söyleme ihtiyaç duyar. Kentin önemli noktaları, yapıları, hikayeleri gibi unsurlar, kentin kendi kültürünü yaratmasına ve kentli insanın savrulup gitmesine mâni olur. İnsan kentini tıpkı ana kucağı gibi sahiplenir. Kendini bir büyük keşmekeşin, boşluğun içerisinde yatıştırabilme ve güven duyabilmek için konumunu, hızını ve diğerleriyle olan farklarını ölçümleyebileceği kerteriz noktalarına ihtiyacı

vardır. İşte kent kültürünü yaratan ve onu diğer kentlerden farklılaştıran şey kentin bu sembolleri, hikayeleri, farklılıklarıdır. Bunlar, içinde yaşayan insana da siner ve böylece kent ve insan polis ruhunu biraz farklı bir ölçek ve manada da olsa yeniden diriltir. Bu nedenle kent ve şehir ya da kentli ve şehirliliği veya kentlileşme ile şehirlileşme arasında da fark olmak durumundadır. Böyle bir farkı kabul ederek yaklaştığımızda şehirlileşme tarihselliğinin inşasını mümkün kılan kültürel, psikolojik, sosyolojik etmenlerden yoksun, içi boş bir şehirde yaşama durumunu ifade ederken; kentlileşme mekân ile insanın ortak bir kimlikte tarihsel bir çerçevede buluşarak, kenti meydana getirdiği bir okuma olarak görülebilir. Kentin bundan dolayı taşralıyı eğiten, medenileştiren, yetiştiren, büyüten bir yanı vardır. Zira çağdaş yaşamın ve üretimin yeri kenttir. Kentin ontolojisi yadsınarak kentlileşilemez.

Bu noktada şu sembolik ayırım önemlidir. Kentli insanın bavulu vardır; taşralının çuvalı. Bavul sınırları belli, geometrik bir alan sunar. Bu alanın efektif kullanımı içerisinde eşyaların nizami bir biçimde yerleştirilmelerine bağlıdır. Oysa çuval esneklikte. Alabildiğince genişler ve bırakın içine bir nizamla eşya yerleştirilmesini böyle yerleştirdiğiniz bir şey dahi nizam içerisinde kalmaz. Bavulla her şey taşınmaz. Taşınacak her şey için uygun bir araç vardır. Bavul bireyin şahsi bagajıdır. Çuval her şeyi taşır. Çuvalın olduğu noktada şahsiliği yoktur. Kentlileşme bu nedenle modernizmin organizasyoncu, planlamacı, evrenselci, akılsal, geometrik ve olgucu insanını kendisi için tarihsel bir özne haline getirir. Oysa taşranın geleneksel dünyasında yarın yoktur. Her bir gün geçmiş günün ya da gelecek günün ayıdır. Bu dünyada insan tarihsel açıdan yüceliklerin ve yönetenlerin belirlenimindeki bir nesnedir. Kaderi ellerinde olmayan, uyum sağlama ve kabullenebilme yeteneği ölçüsünde kıymetlenen bir insan modeli vardır. Öte yandan kentli, modern insan bu anlamda “zamanın okuna” ve termodinamiğin esaslarına sıkı sıkıya bağlı bir insandır. Doğaya ve ölüme üstünlük arayışındaki bu insan için durmak; beklemek, geri kalmak ve yakalanmak demektir. Kentlerdeki çelişkileri, keşmekeşi, tantanayı ve dinamizmi yaratan şey budur. İlerlemenin yegâne yolu doğanın dilini çözmek, sırlarını açığa çıkarmakla mümkündür. Dolayısıyla durağanlığı vurgulayan, değişime uzak, köklü, içe dönük, tevazu içeren her tür tutum, yaklaşım ve yapı hızla ötekileştirilerek dışa atılır. Çözümleme ve açıklama konusunda gösterilen ısrar sırtını modernizme yaslamış kent insanını yüceltirilmiş her şeyin karşısında yükseltir. Ölüm karşısında beslediği amansız korku ve yadsıma böylece tanrı kompleksine dönüşerek önünde tek engel olarak duran ölümü fethetme hırsı ve azmine dönüşür. Ölümü fethetmek ezeli ve ebedi durağanlığın, hiçliğin, yokluğun fethedilmesi demektir. Dinamizm, hareket, üretim ve tüketim ise canlılığın, yaşamın belirtileridir. Bu nedenle değişim ve hareket yaşamın türemesi, yayılması olarak kodlanır. Kent bitmeyen keşmekeşi, dinamizmi ve hızlı devinimi ile işte bu yeni insanın kaynağı ve evidir. Kentli insan için kendini ölüm ve sonrasının bilinmezliğiyle besleyip meşrulaştıran hiçbir şey geçerli olamaz, kabul edilmezdir. Bu nedenle modernizm yaşlıların ve ruhban sınıfın ölüme hazır ya da onunla beslenen ontolojilerine biat edilen geleneksel şiarı terk ederek rekabet içerisinde dinamik bir toplum üreten kentler inşa eder. Dolayısıyla bu yeni kentli insan dünyasında gelenekselliğin iktidar yapıları ve siyaset anlayışı artık hiçbir şeye tutunamaz; parçalanır ve yıkılır.

İşte bu nedenlerle sekülerleşme, çözülen aristokrasinin bedenini emen kentli toplum ve burjuva düzeninde en temel meseledir. “[Ö]zgürlüğün gerçek olduğu yerde, eşitlik, kitlelerin en büyük talebidir. Eşitliğin gerçek olduğu bir yerdeyse özgürlük, küçük bir azınlığın en büyük talebidir. Özgürlüksüz eşitlik, eşitliksiz özgürlükten daha dengeli bir toplum düzeni yaratır” (Hoffer, 1978, s. 29). Avrupa’da modernleşme öncesi ile sonrasındaki sağ ve sol uç eğilimlerin biçimlenişinde görülen budur. Aristokrasi geleneksel dünyada özgürlük talebindeki bir grup soylu, bir grup azınlıktır. Burjuvazi ise aynı taleplerde bulunmuş fakat sonrasında bunu halkla paylaşmak zorunda kalmış seçkinlerden mürekkeptir. Gelişmemiş ülkelerde modernleşmenin sekülerleşme noktasında takılı kalarak şekilci bir Batılılaşmaya dönüşmesinde, yeni kentli seçkinlerin aristokratik hevesleri etkilidir. Sekülerleşmenin gerekli zemini veya ivmeyi kazanamadığı yahut şekilciliğe mahkûm kaldığı toplumlarda bu nedenle laiklik her şey için en önemli konuyu teşkil eder. Sekülerleşme toplumsal yaşam biçiminin tüm alanlarında dünyevileşmeyi; dünyevi gereksinimlere, olguların ve olayların biçimine göre yaklaşmayı ve karar almayı ifade eder. Laiklik ise sekülerleşme kavramının şemsiyesi altında yer alır ve devlet örgütlenmesi ile işleyişinde inancın ve inanç temelli yaklaşımların dışarıda bırakılmasını, nesnel bir tutum ve soğukluğun benimsenmesini tanımlar. Devlet, toplumsal uzlaşıyla kurulmuş ve toplumsal sorunlara çözüm bulması beklenen, toplumsal etkileşimlerin cereyan edeceği alanı düzenlemek ve güvenli kılarak geleceğe yönelik plan yapılabilir hale getirmekle sorumlu yapıdır. O halde devlet, toplumsal etkileşimlerin bir sonucu ise ve objektif, tarafsız, adil yaşam olanaklarının mümkün kılınması için kurgulandıysa, bu doğrultuda laiklik hem devletin topluma hem de toplumun topluma karşı sınırlı, kurallı ve tutarlı bir özgürlük anlayışını yerine getirmesinin temelidir.

“[P]olitik toplum düzeni, başka bir amaç için değil, sadece insanların bu dünyayla ilgili şeylerin mülkiyetini emniyet altına almak için tesis edilmiştir. İnsanların, ruhlarına veya cennete yönelik eylemleri devlete ait olmadığı yahut onu hiç ilgilendirmedigi için, tamamen her insanın kendisine bırakılmıştır” (Locke’tan aktaran Erdoğan, 1995, s. 188). Bu anlamda laiklik “...toplumsal süreçlerin farklılaşmaya dayanan bir düzende çoğulculuğu ile ilgilidir. Böylece laiklik, bir yandan modern toplumda sivil bağ meşrulaştırılması ihtiyacına cevap verirken, bir yandan da farklı kimliklerin, farklı meşrulaştırma biçimlerinin var olmaları ihtiyacına cevap vermektedir” (Abel, 1995, s. 30-32’den aktaran Erdoğan, 1995, s. 179-189). Düşünce ve ifade özgürlüğünün, uzlaşma kültürünün, ötekileştirmelerin önüne geçilmesinin, toplumun kimliksel bloklar biçiminde parçalanmasının ve bunun devlete yansımalarının dolayısıyla da toplumun kaynaklarıyla belirli grupların tahakküm odağı haline gelmesinin önlenmesinin, liyakat ve eşitliğin tabana yayılmasının, sivil toplumun ve demokrasinin en biricik araçlarından biridir.

Modern bir toplumda Machiavellist (2008, s. 37-46, 64-68) anlamda siyaset yaşamın sorunlarına çözüm üretirken ahlaki parantezine aldığından öncül ve biçimlendiricidir. Oysa statükonun direndiği ve sekülerleşmenin doğal toplumsal mecralarına giremediği, toplumsal bedende kılcallaşmadığı bir yapıda ne ekonomik gelişme köklenebilir ne de birey ve bireye dayalı bir siyaset ve bürokrasi oluşabilir. Bu, totaliter ve otoriter yapıların gelişmekte olan ülkelerde daha sık biçimde görülmesinin nedenlerinden birini oluşturur. Birey kavramının içerikleriyle kavranmadığı bir toplumda kolektivist tutum-davranışlara, yargılamalara, kanılara, lidere, geleneklere, sürekliliğe ve döngüsellikçe kuvvetli bir itimat vardır. Dolayısıyla statükonun omurgasını teşkil eden geleceği ve vaziyetleri öngörülebilir ve korunabilir kılan ahlaka, geleneklere ve inançlara verilen yaşamı belirleyici statü korunur.

Siyasetin ve devlet teşkilatının özü korunmuş bir gelenek ile yüceltilmiş değerlere yaslandığı ülkelerde ahlak, statü ve ekonomide patronaj düzeni egemendir. Karşılıklı menfaat ilişkileri, rantın tatminkâr dağıtımı, “bizimkiler” kültürü yaygındır. Böyle yapılarda haklar ve sorumluluklar boyunca açılan birey kavramının içeriği idrak edilemediğinden, siyasetin toplum üzerindeki biçimlendirici etkisi hat safhadadır. Siyaset ise rekabete kapalı iktidar ceplerinin ekip biçtiği bir ahlak ve inanç setinin parantezinde kalır. Yönetim yapısı, demokratik ve katılımcı olmaktan çok aşağı yönlü olarak hiyerarşik ve buyurgandır. Sonuçta toplum siyasetin yaşamın gerçek meseleleriyle olan ilgisinin kimlik çatışmaları içerisinde boğulmasına tanıklık eder. Siyasetin gerçekleştiği zemin, yaşamın somut sorunlarının anlamlandırılması noktasındaki yaklaşım farkları ve bu farklardan türeyen farklı çözüm önerilerinin rekabeti olmaktan çıkar. Bunun yerine siyaset kimliksel ve tarihsel okumalar üzerinden kurulur ve zamanı mekânsal parçada (vatan toprağı) değişmez sabitlere ilikler. Tüm siyasal okuma ve yorumlama “biz” üzerinden yapılır. Sonuç siyasal açıdan abartılmış kimliksel (inanç, ahlak, tarih ve ırka dayalı) söylemlerdir. Toplum, yaşamın doğurduğu sorunlar ve koşulların yarattığı gerçeklikten kopartılır. Suni bir çekişmenin, kolektivist hegemonyadan türeyen bir “biz-onlar” kavgasının tarafı oluverir. Bu izlek üzerinden okunduğunda

“...mevcut şekliyle milliyetçilik modern dünyadaki en yaygın ve en belirgin tikelcilik biçimidir. Dahası, yerine geçtiği tikelcilik biçimiyle kıyaslanacak olursa, milliyetçilik özel olarak etkili (ya da bakış açısına göre, tehlikeli) bir tikelcilik biçimidir, çünkü her birey kimliğini topluluğa üyelikten aldığı için, o topluluğa ve onun kolektif hedeflerine bağlılık duygusu çok daha yaygındır. Tikel topluluklara bölünmüş bir dünyada, milli kimlik büyük bir ihtimalle bir topluluğun benzersizlik duygusuyla ve o topluluğa atfedilen niteliklerle iç içe geçecektir” (Greenfeld, 2017, s. 27).

Bu Erikson’un öteki perdesi/aynası dediği şeydir. Kapalı ve geleneksel bir mimarisi vardır. Erikson’a göre kimlik duygusu, *“bedeninde kendini evinde hissetme, nereye doğru gidiyor olduğunu bilme ve kendisi için önemli olan insanların onu kabul ettiği duygusudur... tüm yaşam boyunca gelişir ve değişir”* (Erikson, 1968, s. 165). Milli kimlik bu nedenle gözetilen sevgi nesnesine dönüşür ve kişilik, grup kimliği tarafından kapsanarak biçimlendirilir. Bu doğrultuda *“insanlık tarihinin başlangıcında her insan grubu kendine özgü bir kimlik duygusu geliştirmiştir... Erikson her grubun, gerçek insan kimliğinin tek sahibinin kendileri olduklarına emin olduklarını varsayıyordu. Bu şekilde, her grup bir yalancı tür haline geliyor, diğer gruplara karşı üsttenci bir tavır takınıyorlardı”* (Volkan, 2009, s. 4). Nitekim

“seçilmiş olma yanılsamasını pekiştirmek üzere, her kabile kendisi için ilkel zamanlarda bir yaratılış mitolojisi, sonraları yaratılış tarihi benimsemişti: Bu şekilde belli bir ekolojiye ve belli bir ahlâka sadakat

garanti edilmiş oluyordu. Diğer bütün kabilelerin nasıl yaratıldıklarını bilmiyorlardı, ama mademki vardılar, o halde, olumlu kimliklerinin rahatsız edici olsa da gerekli karşıtları olan olumsuz kimliklerin yansıtılacağı perde işlevini görebilirlerdi” (Erikson, 1968’den Akt.: Volkan, 2009, s. 262).

İşte tepkisel, tikelci, etnik milliyetçiliğin dayandığı nokta burasıdır. Bu nedenle tepkisel milliyetçilik, dinin boşalttığı yeri dolduracak ve sınıf çatışmalarının çözümlenmesinde başvurulacak laik bir enstrüman olmak yerine anti emperyalist doğasından dolayı dinle kolayca ve hızlı bir biçimde iç içe geçme eğilimi gösterir. *“Böylece öteki kavramı, toplumsallaşma eğitimi ve süreciyle birlikte, milli kimliğin ve milliyetçiliğin yönlendirici gerçek-gizli merkezi olarak bir onaylanma ve/veya ayırmsanma referansı biçiminde kavramlaşır ve otomatikleşir”* (Ulusoy, 2015, s. 28). Bu nedenle laiklik, zorunlulukla demokratik toplumun modernizm çerçevesinde yapılanmasının yöntemlerinden biridir. Siyaset ise bu yapılanmanın alanı durumundadır ve modern siyaset kentlidir; nüfus yoğunluğunun ve ekonomik hacmin yüksek olduğu kentte yapılır. Doğu coğrafyalarında bir savaşın yıkımı ve/veya bir devrim gerçekleşmedikçe modernizmin toplumsal olana işlemesi ya da onu yapısal biçimde etkilemesi kolay değildir. Zira geleneksel iktidar cepleri kapitalistleşme, modernleşme süreçlerinde ortaya çıkacak olan kentleşmeye karşı her daim yeterli sinerjiyi üretir, gerekli mukavemeti gösterirler. Böylece modernizm daha ziyade bir çağdaşlaşma sürecine indirgenen şekilci bir Batı kapitalizmine ayak uydurma süreci halini alır. Bu, gelişmekte olan ülkelerde ilerleme ve çağdaşlaşma adı altında baş gösteren kalkınmacılık histerisinin ana nedenidir.

4. SONUÇ

Modernizm, kentsel uzamın içerisinde üretilir. Kentsel yaşam bu nedenle modernitenin görünen yüzünü, somutlamasını teşkil eder. Buna karşın köy/taşra yaşamı ise modernizmin tüm etkilerine karşın romantik bir gelenekselliğin üretim mekânı olarak ortada durur. Köylü/taşralı kitlelerin kent merkezlerindeki konfor ve iş olanakları nedeniyle kentlere göçü olağan ve beklenen bir süreçtir. Ancak ne var ki bu göç kentlerin hazmetme kapasitesinin üzerine çıktığında bozulma başlar. Kentin dinamikleri köyden/taşradan gelen nüfusu entegre edecek yeteneğini kaybederek yozlaşmaya ve hınç kültürüne teslim olur. Bu noktada devletin toplumsal uzlaşma sonucunu organize ve kontrol eden bir aygıt olarak kendini göstermesi gerekir. Laikliği önemli kılan işte budur. Devletin söz konusu kontrol ve organizasyon işlevlerini (hayali) toplumsal sözleşmeye uygun biçimde temel hak ve özgürlükleri gözeterek ve objektif biçimde yerine getirmesi, hiçbir grubun veya oluşumun etkisinde kalmaması, güdümüne girmemesi gerekir. Bu durum sadece yönetim için değil yönetim ve toplumsal işleyişini omuzlayan ekonomik altyapı için de geçerlidir. Laiklik bu anlamda rasyonel bürokratik ve kapitalist modele de uygun düşer. Rekabetin serbest piyasa koşullarının gerçekleşmesi için vicdan ve ifadenin özgür bırakılmasına, devletin düzenleyici ve şiddet kullanma tekeli haiz bir yapı olarak tarafsızlığına, işlerin hak edenlere verilmesi, sorumluluğun ve yetkinin adil paylaşılması ve gruplaşmaların ve kadrolaşmaların engellenmesi için liyakate ve bilimsel eğitime önem verilmesine bağlıdır.

Kent tüm bu başlıkların içersendiği uzam durumundadır. Yepyeni bir uzam algısının zaman algısıyla iç içe düzenlendiği ve her ikisinin de her anının organize edilerek başı boş bırakılmadığı bir uzam. Ancak ne var ki her kent kendi özgün ekonomik ve toplumsal koşulları dahilinde bir hazmetme kapasitesine sahiptir. Bu kapasite, modernleşme sürecinde kentteki iyi yaşam ve iş olanaklarına eklenmek isteyen kırsal nüfusun kentlere göçündeki anormal artışlara cevap veremez. Hazmetme kapasitesi genellikle seçim yarışında yozlaşan siyasetin popülist politikalara yol alması ile kırsal ekonomik aktörlerin kent rantına talip oldukları noktada buluşmalarıyla aşılacaktır. Bu andan itibaren kentin kendine has uzamı ve dokusu tüm bunlara yabancı olan, bunları şiddetle reddeden ve bunlara kentin yarattığı travma ve dışlanmışlık hissi nedeniyle hınç besleyen kalabalık kitlelerce işgal edilir. Kırdan gelen kitleleri belirli bir oranda tutarak kentsel yaşama ve moderniteye entegre etme olanağı olan kent işlemez hale gelir. Böyle durumlarda kapitalist bir yozlaşma dalgasının marjinal maksimuma ulaşarak normalleşmesini beklemek uzun zaman alacağından laiklik, en azından, modernitenin temel saiklerinin yozlaşmasını önlemek açısından hayati bir hale gelir. Cemaatler tarafından koordinatlarına ayrılmış bir toplumsal yapıda kentsel rantın ele geçirilmesinin en kestirme ve garanti yolu, onu kontrol eden, düzenleyen ve yerine göre üreten devlet aygıtını ele geçirmektir. İşte bu noktada devletin laikliği esas alması ve koruması liyakat ilkesinin, bilimsel eğitimin, ifade/vicdan özgürlüğünün ve insan haklarının kollanmasını sağlayarak azınlık grupların yutulmasının ya da -toplumun tüm fertlerinin çıkarlarındaki bir uzlaşma olarak- devletin ele geçirilmesinin önünde güvenlik bariyeri oluşturur.

Çoğulcu ve demokratik toplumu korumanın en önemli şartı bundan dolayı laiklik ilkesidir. Bir devlet bu ilkeyi doğrudan kabul ettiğini ilan etmeyebilir fakat bu olsa dahi içtihatlarında, teamüllerde ve mantıksal açıdan bunu korur ve üzerine titrer. Kentlerin kır tarafından işgali kurulu altyapının üzerine uymayan bir üst yapı giydirmeye çalışmaktır. Bir benzetmeyle ifade edilirse otomobil kamyon lastiği takmaya çalışmak gibidir. Sonunda oluşan ve biriken gerilimler ya toplumsal olaylar olarak ya da yapısal ekonomik zayıflıklar olarak büyük sorunlar yaratır. Gelecekte aynı odağı kullanacak başkaca çalışmalar bu çalışmanın açıklamalarının ışığında Türkiye'deki duruma odaklanan analizler yapabilir. Bu doğrultuda gerçekleştirilecek yeni çalışmalar Türkiye'nin bugünkü durumuna da güncel-popüler tezlere alternatif bilimsel açıklamalar getirerek toplumsal fayda yaratabilirler.

Kaynakça

- Akşin, S. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi* (26. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Artun, A. (2004). Baudelaire'de Sanatın Özerkleşmesi ve Modernizm (Modern Hayatın Ressamı'na Sunuş). Charles Baudelaire, Modern Hayatın Ressamı. (Çev: A. Berktaş). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulut, Y. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pozitivizm, Terakki ve Batılılaşma Meselelerine Dair. *Sosyoloji Dergisi*, Dizi: 3, Sayı: 19, 151-166
- Capra, F. (1992). *Batı Düşüncelerinde Dönüm Noktası*. (Çev: M. Armağan). İnsan Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cingı, A. (2020, 06 Nisan). Laiklik; İnancın Akılla ve Virüsle İmtihani. *Sosyal Demokrat Dergi*. (21. 04.2020). <http://www.sosyaldemokratdergi.org/aydin-cingi-laiklik-inancin-akilla-ve-virusle-imtihani/>
- Comte, A. (2003). *Pozitif Felsefeye Giriş*. (Çev: S. Sarı). Yeryüzü Yayınevi, Ankara.
- Er, K. (2014). Üretim İlişkileri Temelinde Modernizm Ve Postmodernizmin Azgelişmiş Ülkeler Üzerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 413-453.
- Erdoğan, M. (1995). Sekülerizm, Laiklik ve Din. *Journal Of Islamic Research*, Vol:8, No: 3-4, Summary-Autumn, 179-189
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. Norton Publishing, New York.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 205-248
- Greenfeld, L. (2017). *Milliyetçilik Moderniteye Giden Beş Yol: İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri*. (Çev: A. Yılmaz). Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Greenfeld, L. ve Chirot, D. (1994). Nationalism and Aggression. *Theory and Society*, 23(1), 79-130.
- Habermas, J. (2000). *Postmoderniteye Giriş: Bir Dönüm Noktası Olarak Nietzsche. Modernite Versus Postmodernite*. (Çev: M. Küçük). Vadi Yayınları
- Hoffer, E. (1978). *Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi*. (Çev: Erkil Günür). Tur Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (1980). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (Çev: I. Kuçuradi). Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (1984). *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt, Seçilmiş Yazılar*. (Çev: N. Bozkurt). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kışlalı, A. T. (1994). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (2017). *Demokrasi ve Laiklik, Özgürlüğün İki Temel Koşulu*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Machiavelli, N. (2008). *Hükümdar*. (Çev: N. Adabağ). İşbankası Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (Çev: K. Somer). Sol Yayınları, Ankara.
- Mill, J. S. (2012). *Özgürlük Üzerine*. (Çev: T. Türk). Oda Yayınları, İstanbul.
- Oktay, C. (2010). *Siyaset Bilimi İncelemeleri*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Ö. (1995). İslamcı Gelenek ve Gelenekçi İslam. *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, (9) 37, 32-58
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*. Alan Yayınları, İstanbul.

- Swyngedouw, E. (2004). *Social Power And The Urbanization Of Water Flows Of Power*. Oxford University Press, New York.
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev: H. Tufan). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Turan, İ. (2009). Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu. (Ed: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay) *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* (517-557) içinde. Dora Yayınları, Bursa.
- Ulusoy, E. (2015). *Diasporayı Yeniden Düşünmek: Türk Diasporasının İnşası ve Türkiye’nin Diaspora Politikasının Tarihsel Bir Analizi*. Pegem Yayınları, Ankara.
- Ünal, M. S. (2012). Bireycilik ve Din, (Der: Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu). *Din Sosyolojisi El Kitabı* (223-236) içinde. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Volkan, V. (2009). *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*. (Çev: M. Banu Büyükkal). Everest Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (3) 41, 39-53.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.01.2020 ✓Accepted/Kabul:17.08.2020

DOI:10.30794/pausbed.676050

Araştırma Makalesi/ Research Article

Birişçi, E. ve Sezen, H. K. (2021). "Price Discrimination for Topkapı Palace Museum in Turkey: VIP or Regular Entrance" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 131-143.

PRICE DISCRIMINATION FOR TOPKAPI PALACE MUSEUM IN TURKEY: VIP OR REGULAR ENTRANCE*

Esma BİRİŞÇİ**, Hayrettin Kemal SEZEN***

Abstract

Museums, which are our cultural heritage, are a socio-cultural phenomenon but play an active role in terms of economy. The main issue for the operation of museums is the admission-entrance fee. In order to solve the admission-entrance fee problem, there are different ticket types. This study aims to develop a policy for museum's revenue by setting different access fee values to the museum for only full fare. These access values can be classified into three groups depending on weather conditions; Regular, Exclusive and VIP. In order to attract more customers, museum operation is planning to give a souvenir as a gift to visitors during inclement weather time. This study considers how handing out the souvenir to visitors will affect the profit. Utilizing the optimal price of the Museum operation, yearly average extra revenue is calculated and compared with the other access policies that are applied. We illustrate our approach with an application to empirical data from Topkapı Palace Museum. Monthly data were considered from January 2010 to December 2012. As a result, to make profit of extra revenue of museum operation, regular access demand can be maximum 60% of total visitor and minimum fee of VIP and Exclusive accesses can be 400TL and 200TL.

Keywords: *Museum management, Entrance fee, Visits, VIP access.*

TOPKAPI SARAYI MÜZESİNDE FİYAT FARKLILAŞTIRMASI: VİP YA DA SIRADAN GİRİŞ

Öz

Kültürel mirasımız olan müzeler, sosyo-kültürel bir olgu olmakla birlikte, ekonomi bakımından etkin rol oynamaktadır. Giriş ücretlerinin fiyatlandırılma konusu müze yönetimlerindeki başlıca sorundur. Fiyatlandırma sorunun çözümü için farklı farklı bilet türleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada sadece tam bilet satışları için geçerli olan farklı ücretten müzeye erişim değerlerini belirleyerek, müzenin gelir yönetim politikasını geliştirmek amaçlanmıştır. Bu erişim değerleri hava şartlarına bağlı olarak üç grupta sınıflandırılabilir; Sıradan müşteri girişi, Seçkin müşteri girişi ve Önemli müşteri girişi. Havanın kötü olduğu günlerde daha çok müşteri çekebilmek için ziyaretçilere hediye eşya verilmesinin karı nasıl etkileyeceğinin araştırılması değerlendirilmiştir. Daha önce belirlenen uygun müze işletim fiyatı kullanılarak, ortalama fazladan yıllık gelir hesaplanmış ve diğer giriş politikaları ile karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmada, Topkapı Sarayı Müzesi'nden Ocak 2010'dan Aralık 2012'ye kadar toplanan veriler kullanılmıştır. Sonuç olarak, müze işletiminden kâr elde etmek için sıradan müşteri yüzdeliği en fazla toplam ziyaretçi sayısının %60'ı kadar olması gerekmektedir ve en düşük VIP, Seçkin giriş ücretleri sırasıyla 400TL ve 200TL olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Müze yönetimi, Giriş ücreti, Ziyaret, VIP girişi.*

*This study was orally presented at the XIX. International Symposium on Econometrics, Operational Research and Statistics Conference on October 17-20, 2018

**PhD, Bursa Uludağ University, Faculty of Economics Administrative Science, Department of Econometrics, BURSA.
e-mail:esmabirisci@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2963-650X>)

***PhD, Prof. Dr., Altınbaş University, School of Applied Sciences, Department of Management Information Systems, İSTANBUL.
e-mail:kemal.sezen@altinbas.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7946-1384>)

1. INTRODUCTION

The museums, custodians of our cultural heritage are a socio-cultural phenomenon as well as an economic phenomenon. Since museums offer a service to the public, operation of it is a business service. The main issue for the operation of a museum is the admission-entrance fee. The entrance fee can be defined as a monetary equivalent for a museum ticket or pass. Negotiation on this problem is quite an interest of managers, policymakers and academics (Cowell, 2007).

Museum admission fee policies vary over the cities or countries. Some museums charge a fixed entry fee while others ask for an endowment and others apply for a free entrance (Steiner, 1997). Moreover, variation in admission fee pricing can be extended to the intra-museum level; some sections which have more valuable works of art require an extra fee for the entrance. For example, in order to visit Harem and Halberdiers with Tresses Dormitory in the Topkapı Palace Museum, you have to pay an extra fee to buy a separate ticket.

Visitors can be described as the individuals who go to the museum as well as who buy the tickets or museum card to go (O'Hare, 2009). There are two types of demand for a museum. The first one is social demand due to external factors such as prestige, inheritance and organization. This type of demand generates direct income for the tourism sector and indirect income for the other economic sectors (Sezen & Murat, 2008; Sezen & Tüzüntürk, 2010). The second type of demand is individual demand. In order to use their leisure time for personal satisfaction and enjoyment and physical and mental health, they visit museums. The effects on museum visits can be listed in five factors: entrance fee, the opportunity cost of time, cost of alternative activation, additional cost (fare, accommodation, food), and personal preference (Sezen, 2015). Visiting a museum may be an expression of a lifestyle rather than an economic decision. So, identity and lifestyle influence personal preferences. Therefore, a sociological model can be used to predict the demand for museum visits based on the lifestyle of the customers.

On the other hand, Kirchberg (1998) determined that a reason for preventing visitors from going to the museum was the ticket price. Thus, the most important factor in determining personal attitude is income. Other factors such as education, occupation, white-collar, blue-collar, age, sex, the size of families, children, and distance do not seem to be effective. However, income has a close relationship with education and occupation (Kirchberg, 1998).

Museum entrance fees can be ineffective in the real reason for a low number of visitors. There is low and irregular access when free entrance is implemented in the National Museum. The reason for low-level access of low-income groups must be sought as non-cost factors. The effect of the price on visitor behaviors, especially of those from other cities or countries, may not be immediately noticeable. According to the study by O'Hagan (1995), foreign visitors (from different cities or countries) were less likely to be price-sensitive and many of them were in the high-income level and price changes did not affect their demand. The findings of cross-sectional data of other counties mention that the higher-priced museums have more visitors. Bailey & Falconer(1998) show that individuals who come to the museum have generally higher-income level in England.

There are two main arguments about making the museum entrance free. The first one is that some of the museums have positive external effects because those services must be funded by the money collected from taxes. Those who visit the museum benefit more, so the entry fee should be taken as a contribution rather than taxes. This approach does not seem to be a clear proof that it would harm low-income groups (O'Hagan, 1995). Also, there is no evidence showing that low-income groups visit museums mostly when they are free (Dickenson, 1993). The second argument is very low or zero marginal cost per visitor; it means that the zero price is active. The zero marginal cost argument can be criticized from a different perspective.

Price discrimination can be defined as the act of offering the same product to different customers at different prices (Varian, 1989). A general idea of differentiation; it is sold at the highest price to the buyer who is willing to take the product. In this case, a consumer surplus is being reset and all additional (marginal) resources are transferred to the server (the manufacturer). Such price discrimination of the market is based on the idea of the separation into subgroups according to the elasticity of price. The customers are classified into subgroups according to household, commercial, industrial, and institutional types of classification, as well as individual

pleasure-habits and the separate price is applied for each subset (Sezen, 2015). However, applications of this discrepancy reveal three dangerous situations; “cannibalization”, “arbitrage” and “black market”.

Price discrimination is also a common practice in terms of the amount of purchased product and time of the purchase. In terms of their applicability to the conditions of a price, differentiation strategy is an important factor for the museum ticket price. The conditions of “monopoly” can be listed as tickets not being resold or difficult to sell and those with information about visitors (Sezen, Sert Eteman, Eren Şenaras, & Kara, 2015). Museums have many different goals such as social equality, financial income and international, regional and local level prestige beyond economic efficiency. To achieve these goals, different price programs should be taken into consideration (Frey & Steiner, 2012).

Price discrimination can have many different purposes and characters; under the revenue management notion, maximizing revenue and/or profit, achieving the highest number of visitors, reduction of idle capacity, reducing customer dissatisfaction, etc. Methods and policies to be followed are different for each purpose. Sezen (2015) mentioned that 45% of visitors supported the idea of VIP entrance and only 10% of the visitors stated that price discrimination could cause a problem. This paper was motivated by Sezen (2015)’s result and investigated the effects of adding a private entrance to Topkapı Palace Museum. On the contrary to (Kirchberg, 1998) the study which reported that entrance fee was a barrier to visiting museums, a VIP entrance is presented to the visitors who feel special and have money to have a better service. Besides increasing the entrance fee for private entrance, the Museum operation is planning to give a souvenir as a gift to regular visitors who come to the Museum during inclement weather. The management of the museum knows the weather condition in advance and advertises the museum by giving a souvenir to attract buyers. To reduce the price of the museum during bad weather conditions, museum management gives a souvenir as a gift to prevent cannibalization.

The remainder of this paper is organized as follows: Section 2 presents a literature review of the related research in the areas of the museum access fee and price elasticity. Section 3 represents the method of price elasticity and simulation model used in the application part. Our illustrative application to Topkapı Palace Museum in Turkey appears in section 4. Finally, section 5 contains a discussion of the results and conclusions.

2. LITERATURE REVIEW

The museum access fee is an issue in theoretical and empirical research in the economic literature. Charging or not charging is the first critical issue to decide. Bailey & Falconer’s (1998) study established a paradigm, “who pays what, when and how”, to be considered when making a decision whether to charge public museums.

Many studies have examined the general field of the entrance fee of the museums. The study by Chen, Chen & Tsai (2016) mentioned that free admission to museums increased visits by 14.73% in New Taipei City applying the same free admission policy in England. Cowell (2007) suggested that the study on the impact of the free admission policy of museums required evaluation. O’Hagan (1995) argued that charging national museums involved many problems such as reducing private donations and public subsidies. Bailey & Falconer (1998) and Luksetich & Partridge (1997) analyzed the impact of admission charges on visits. However, free access to a museum can cause to waste economic benefits of the museums. Also, Maddison & Foster (2003) disputed that congestion cost significantly appeared because of the free admission policy. Frey (1998) classified the well-known museums as “superstar museums”, places to visit. Rosen (1981) and Adler (1985) indicated superstar effects as small changes in quality and ability that could make a large difference. The same was valid for their museum. Since the number of visitors was over a million small price changes ended up with huge revenue. Topkapı Palace Museum is one of such “superstar museums” that national or international tourists traveling to Istanbul feel obligated to visit.

Museums can be present as a significant source for the city in terms of revenue. The revenue from the visit of the tourists who travel for cultural purposes contributes to the sector in an economic sense. The effect of the entrance fee policy on the revenue is clearly observed. Although Istanbul Archaeological Museum has the most ticketed visitors in the community of the Archaeological Museums throughout Turkey, the Bodrum Museum of Underwater Archaeology created an income difference of more than 1,000,000 TL compared to Istanbul

Archaeological Museum, and it is located on the first line in terms of income (Ak, Sürücü, & Kılıç, 2017). Similarly, Arslan's (2014) study mentions that the number of visitors to Harem in 2012 was nearly four times higher than the number of visitors to Istanbul Archaeological Museum (197.995) although the entrance fee for Harem of Topkapı Palace Museum is more expensive than the entrance fee for Istanbul Archaeological Museum. These fee increases and price discrimination occur not only for museums but also for National Park services which have this issue because of public funding appropriation. Sage, Nickerson, Miller, Ocanas, & Thomsen (2018) investigated the effects of entrance fee increment for Yellowstone National Park. As a result, they found that the price increment reduced attendance to the National Park to a smaller proportion.

Proper pricing is to manage different subjects of the museum attentively and consistently. Those subjects can be who, when, how, and how much paying for the museum. Internet price levels, price sensitivity and the range of indifference can be tested in real-time (Baker, Marn, & Zawada, 2001). The cost, customer and competition-based approaches can be used for determining the price of a product (Nagle & E.Hogan, 2006; Phillips, 2005). Pricing is a process rather than a transaction (Dolan, 1995). Another pricing policy is a single price which is the same price offered to every customer. Huntington (1993) argued that the single price would lead total profits to be less since customers were not charged at the price level that they agreed to pay extra and the controversy would discourage the customers who could not afford that ticket price. Generally, the demand price for the services of theater and museum institutions are inelastic, indicating that increased prices will decrease attendance by a smaller proportion and result in increased revenues (Luksetich & Partridge, 1997). The elasticity of demand of low-high income may differ depending on the type of product or service. However, which price policy optimizes box office revenue is not clear (Huntington, 1993).

O'Hare (2009) indicated that demand of the Boston Museum for Fine Arts museum services was highly inelastic, with the own-price elasticity coefficient estimated at approximately - 0.10. The study of Frey & Meier (2006) found that the ticket price did not affect the number of visitors to the museum with -0.2 price elasticity. Goudriaan & Van 't Eind (1985) analyzed the impact of admission charges on access and the average price elasticity of -0.1 to -0.2 was determined. A similar analysis was conducted for a particular museum in Great Britain and a higher elasticity was -0.55 (Darnell, Johnson, & Thomas, 1990). Luksetich & Partridge (1997) estimated price elasticity based on the type of museum and determined this range from -0.12 to -0.26. One of the studies for the Museum of the Plaze Ducale in Venice shows that access quite stable even though the entrance fee increases by 10% (Frey, 2000). Dickenson (1993) used 20 variables to define demand elasticity for 1077 museums in the USA. As a result, entrance fees, membership and income were found to be significant factors in the number of visitors.

Another factor in deciding whether to go to the museum or not is the weather conditions. It affects forecasted visitor demand as well as the decisions of visitor attendance (Perkins & Debbage, 2016). There are many studies in literature regarding attendance in outdoor-oriented activities depending on the weather conditions such as soccer (García & Rodríguez, 2002), golf (Nicholls, Holecek, & Noh, 2008; Scott & Jones, 2006) and baseball (Butler, 2002). Although visiting the museum is an indoor activity inclement weather might disrupt the transportation system as finding a cab may be hard or people may fail to use the ferry/sea bus. These uncomfortable conditions may lead visitors to change their decision to go to the museum. Thus, the weather is also another significant factor in the revenue due to the number of visitors.

3. METHOD: Price Elasticity and Simulation Design

A historical museum is a more attractive place among various museum places and the number of visitors has been steadily increasing (Luksetich & Partridge, 1997). The Topkapı Palace Museum is one of the most popular museums that exhibit the imperial collections of the Ottoman Empire and its architecture. The construction of the Topkapı Palace was started in 1460 after Sultan Mehmet II conquered Istanbul in 1453 and completed in 1478. Throughout the long history of the Ottoman Empire, the museum served as the residence of Ottoman sultans, and also an administrative and educational center. After the establishment of the Republic of Turkey, Topkapı Palace was transformed into a museum on the date April 3rd, 1924 and it is also the first museum of the Republic of Turkey ("Topkapı Palace Museum" nd.)

Estimation of demand is a useful input for the assessment of museum price policy. In the economic theory, there is a contrary association between the demand for service and price (Parasız, 1994). This association's impact is summarized by a single parameter, the price elasticity (Casacuberta, 2017). Price elasticity can be easily defined by estimating a museum's demand function. The price elasticity of demand; the percent (%) measurement of the change in the price of the product will respond to a change in demand (Sezen, 2015). The rate of inflation and reduced real wages can be used for calculation of flexibility in the case of the variation at nominal price but this is not enough where long-term time series case (Steiner, 1997). Elasticity takes different values for different demand-price levels.

The price elasticity of the demand is the factual measurement of how it responds to the price change of the product and how much change there would be in the quantity of demand. The elasticity coefficient can be found as follows (Parasız, 1994);

D: Quantity of demand;

D1: Quantity of demand after price rise,

D0: Quantity of demand before price rise,

P: Price;

P1: Price after rise,

P0: Price before rise,

Ep: Price elasticity of demand.

$$Ep = \frac{(\Delta D = (D1 - D0)) / (D = (D0)) * 100}{(\Delta P = (P1 - P0)) / (P(P0)) * 100}$$

Adjusted price elasticity of demand would be calculated in this way: First, the increasing rates of a visitor demand concerning each seasonal-visiting term, except within the rise carried out in one term, are estimates. Later, the average value of the increasing rates is calculated. The expected number of visitors can be found via the former season visitor amount before the rising by multiplying with the rising rate. This value takes place in the formulation below.

$$\text{Adjusted } Ep = \frac{(\Delta D(\text{Number of visitors that have visited museums} - \text{Expected number of visitors})) / (D(\text{Expected number of visitors})) * 100}{(\Delta P(P1 - P0)) / (P(P0)) * 100}$$

The relation between the price elasticity of demand and the total income can be explained as follows:

- Price rise enables to increase the total income when demand is not flexible (elasticity < 1). Price decrease lowers the total income.
- When demand is flexible, price rise decreases the total income (elasticity > 1). Finally, the total income decreases. On the contrary, a decrease in the price raises the total income.
- When demand elasticity is an equal unit (elasticity = 1) the change in price doesn't affect the total income.

Based on this formulation, the price elasticity for the Topkapı Palace Museum is found as -0.22 (Sezen, 2015). In other words, 1 % increment in price can lead to 0.22% decline in the number of visitors and this indicates inelastic demand.

A simulation model is increasingly used in research to get a better result with less cost and within less time. All those; time, quality and cost are important restraints of research. The study of Kellner, Madachy, & Raffo, (1999) clustered simulation models using simulations of software processes into six categories of purpose: strategic management; planning; control and operational management; process improvement and technology adoption; understanding; and training and learning.

In this research, the diversity of museum entrance will be illustrated by the simulation model. The essential factor to support our VIP entrance idea is the public survey that queries whether or not to have a VIP entrance (Sezen, 2015). About %45 of survey results support the idea of having VIP entrance and only 10% of visitors mention that price discrimination can cause problems. In addition, Maddison & Foster (2003) argued that congestion cost needed to be placed in revenue management operation. Thus, these two studies are our initial starting points to define VIP access.

VIP access is a private entrance for visitors. Any visitor who has VIP access does not need to wait in the ticket or entrance line. Since Topkapı Palace Museum is being one of the superstar museums, the tourists do not want to miss it. Because of that, huge lines can occur at the entrance in the high season time. The Topkapı Palace Museum is not the only historical place in Istanbul, there are many historic buildings that have equal importance and value such as Dolmabahce, Blue Mosque and Bosphorus. Thus, a tourist who comes to Istanbul wants to visit all those places. Then, scheduling becomes an issue. Since having a limited time, a VIP entrance is a pleasant opportunity for the tourists. Even the local community will have a chance to visit the Palace without a wait in line.

Beside the VIP entrance, we also have an exclusive entrance, which is cheaper than VIP access. Since the applied price of VIP access is quite high, so little cheaper exclusive access is created. The working logic of it is priority passes to exclusive access if there is no VIP access. To see the effects of having private access on revenue, VIP and Exclusive entrance policies are applied to the Topkapı Palace Museum by simulating each visit.

Application of VIP and Exclusive policies can be a challenge during inclement weather, however, we still assume that those two accesses are available in inclement weather time. Since the habits of people who are a part of luxury are unchangeable, private access has not been canceled. Nevertheless, the number of visits can be low during the cold/rainy/windy weather because of uncomfortable conditions or failure to use ferry/sea buses or because it may be hard to find a cab. To increase the number of arrivals, the museum operation manager decides on a new application to give an Ottoman chalice as a gift. Those chalices reflect modern trends and exhibit the remarkable prestige of Ottoman ornamentation. There is no specific price for the Ottoman chalice. To see the effects of the production cost of the chalice, the price of it varies in the simulation models.

4. APPLICATION and RESULTS: Simulation Design for Museum Entrance

Before applying our simulation models, the number of visits in each year is investigated. In the years between 2007- 2012, the number of visitors who came to the museum and got adult tickets increased except in 2009, see Figure 1. The rise in adult ticket price and the world economic crisis in 2009 affected the visitor number in 2009.

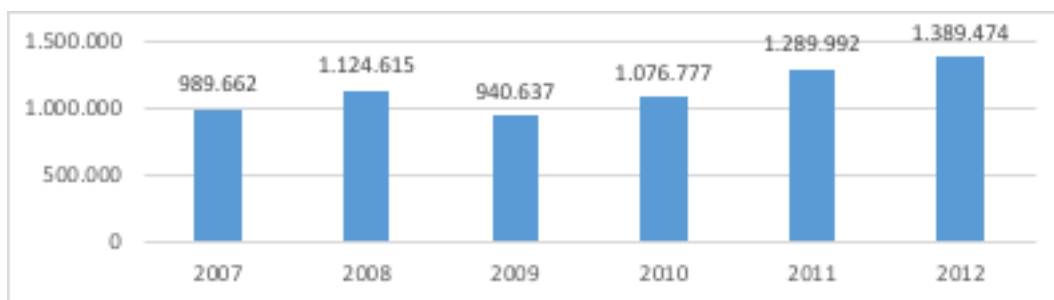

Figure 1. Number of adult ticket visitor

Total revenue of museum access for adult tickets is shown in Figure 2. Although the number of access decreased in 2009 a trend of growth was observed in total revenue. This total revenue increase can be explained by an increment in the ticket price. By August 1, 2008 ticket price increased from 10 TL to 20 TL, in order words, 100% increment occurred. One more rise took place on April 15, 2012 and the price increased from 20 TL to 25 TL.

When it comes to the subject in terms of revenue management it is seen that an increment in ticket prices induced a rise in total revenue. Even the number of accesses decreased in 2009 the increment of the ticket price paid off the gap in total revenue. The right decision has been in place to raise revenue.

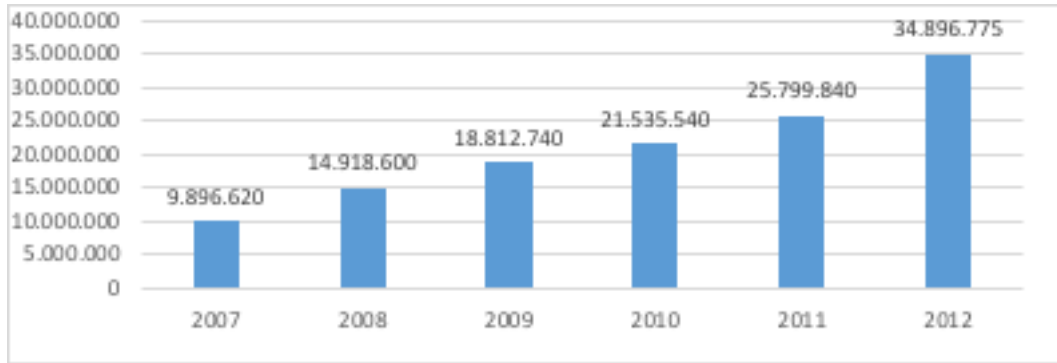

Figure 2. Total revenue from adult ticket

The real number of total visitors was 1,389,474 in 2012. Figure 3 shows the observed visitor number for each month. Also, our predicted visitor numbers are shown in figure 3. Again, we have three different forecasted numbers of visitors based on the method. Among these methods, ARIMA gives minimum error when we compare with real observation.

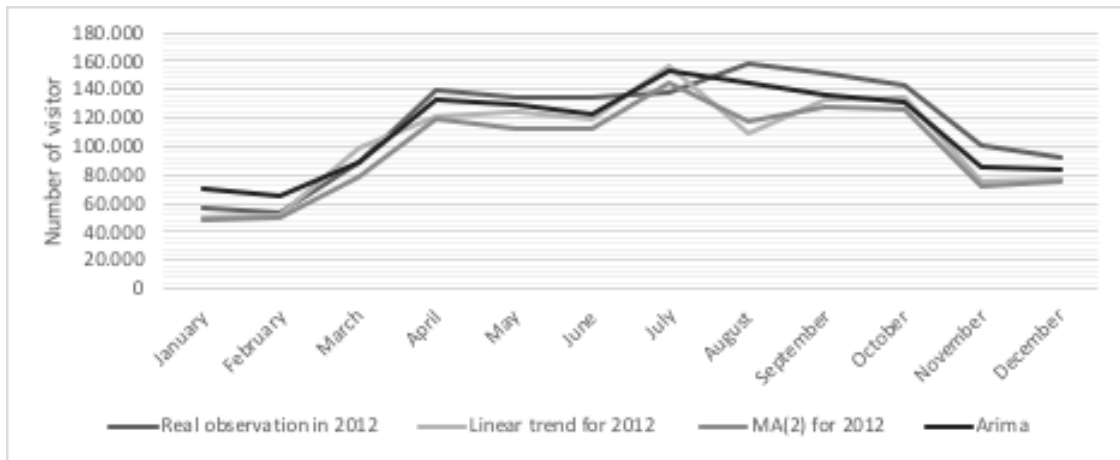

Figure 3. Estimated and real customer number for each month in 2012

Since the ARIMA model has the smallest Mean Square Error value we picked the run simulation model for this predicted value to answer those questions. After we forecasted visitor numbers with the ARIMA method, VIP, regular and exclusive access needed to be differentiated based on the percentage of the simulation model. To calculate the visitor number for each percent group, the simulation model runs 100 times and determines the average visitor number of each percent group.

One of the main priorities of the organization is to maximize revenue by determining different price levels. Sezen (2015) determined a model to maximize the revenue of Topkapı Palace Museum and found out that the optimal price level was 69.32 TL which was 277 % of the regular price (25 TL). This optimal price is utilized in the simulation model for the new price policy. The total revenue value is calculated by the multiplication of customer numbers on each percentage and ticket price of these groups of customers. The ticket price of regular

access comes from the optimal price calculation of Sezen's (2015) study in which the optimal price was 69 TL. VIP price and Exclusive access price are determined as 600 TL and 400 TL respectively. Those prices are chosen by the authors to have a large access fee. In the following calculation, different large numbers can be tried with different simulation models.

Total revenue of museum operations by applying this price cannot be compared with real total revenue of the museum. Even optimal regular price, 69 TL, is 277% times higher than the current price, VIP and Exclusive access price are incomparable with it. In this case, the question is how extra revenue, which is obtained from an increasing number of people because of the gift given, can cover the total cost of the gift that is given to everyone who comes to the Museum during inclement weather. What should be the price of the gift and the percentage of each access? When should the souvenirs be handed out?

In the simulation model, there are two input variables. The first one is the number of total customers for each month. Utilizing customer data from 2007 to 2011, Moving average, Linear Trend and ARIMA the best-fitted models are applied to forecast the number of customers for each month in 2012. The second input variable is weather probability. Utilizing the data from Sert's (2014) study, which used fuzzy logic and grouped each day as very cold, cold, chilly, comfortable, hot, and very hot, bad weather probability is calculated for each month. Based on the probability of having good or bad weather, the number of visitors' probability for each policy will change. On the contrary to the result of the VIP access survey of Sezen (2015), we defined that 10% of total customers preferred VIP access, 80% of customers preferred Regular access and 10% of costumers preferred Exclusive access for a good weather time. So, those percentages are fixed. However, different probability levels are investigated for the bad weather. Furthermore, giving a souvenir advertises the Topkapı Palace Museum, so the number of visitors might be increased. In this case, price elasticity was involved in our study. The price elasticity of the Topkapı Palace Museum was -0.22 (Sezen, 2015). We applied this elasticity to the number of arrivals in bad weather conditions; the number of visitors will increase by 0.22% if the price decreases by 1%. This price decrement can be provided by giving souvenirs. So, different souvenir prices are investigated. All those differentiations are represented by simulation models. Our system model simulation runs with Python2.7.

There are six different simulation models. Those models are constituted by a different combination of threshold probability of VIP, Regular and Exclusive access during the bad weather and price of souvenirs. Model 1 contains 0% of VIP access, 100% of Regular access and 0 % Exclusive access when the gift cost is changing between 2 TL-13TL. Model 2 uses 5%, 90% and 5% for VIP, Regular and Exclusive respectively with the gift cost of 2TL. A different gift cost, 3TL, and 10%, 80% and 10% values for VIP, Regular and Exclusive respectively create Model 3 and Model 4 is formed by 20%, 60% and 20% of VIP, Regular and Exclusive percent threshold respectively with the gift cost changing between 2 TL and 13 TL. Model 5 contains 30% of VIP access, 40% of Regular access and 30 % Exclusive access for the gift cost changing between 2 TL-13.5 TL. Lastly, with the same percent values in Model 5 and 14 TL gift cost, Model 6 is formed.

All simulation model results are shown in Table 1. In the first simulation model, Model 1, VIP and Exclusive percentages are 0, which means no one will go to those accesses during bad weather. And, the cost of the chalice of Ottoman varies between 2 TL and 13 TL. As a result, total extra revenue does not cover the total average cost. When we increase VIP and Exclusive access by 5% and reduce regular access to 90% the total average extra revenue (392,013 TL) is still behind the total average cost (1,116,644 TL). The situation remains the same for all different cost and percent values tried up to 30% for VIP and Exclusive and 40% for Regular in Model 3 and Model 4. In model 5, VIP and Exclusive percentages are 30% and Regular percentage is 40% with different cost values (2, 3...13.5) and the total average extra revenue is always higher than the total average cost. The total revenue is linearly increasing when we increase the cost of chalice between those values. This total revenue increment continues until the cost of chalice reaches to 14 TL. According to Model 6, total average cost is higher than the total average extra revenue value when VIP, Exclusive and Regular have 30%, 30% and 40% access values respectively and the cost of the chalice is 14 TL.

Table 1. Average extra revenue and average total cost

Simulation Models	Average Extra Revenue (in a year) TL	Average cost (in a year) TL
Model 1(VIP 0%, Regular 100%, Exclusive 0%) with 2TL-- 3TL--13TL	168,360—336,444—1,586,862	1,116,410 — 1,678,797 — 7,514,403
Model 2(VIP 5%, Regular 90%, Exclusive 5) with 2TL	392,013	1,116,644
Model 3(VIP 10%, Regular 80%, Exclusive 10%) with 3 TL	816,222	1,679,403
Model 4(VIP 20%, Regular 60%, Exclusive 20%) with 3TL--13	1,277,220---13,797,600	1,682,019----7,513,363
Model 5(VIP 30%, Regular 40%, Exclusive 30%) with 2TL--3TL ---13.5TL	1,153,814---1,731,549---7,822,329	1,116,632 — 1,682,181 ---- 7,813,476
Model 6 (VIP 30%, Regular 40%, Exclusive 30%) with 14TL	8,119,542	8,125,880

If we look at the Model 5 and Model 6 in more detail, we can see that access percentages are the same and only the cost of the souvenir is changed between 2 TL and 14 TL. Again, remember this cost value is our discount, on ticket price, so it affects the access number of museums. The total average revenue is higher than the total average cost until the price from 2TL to 13.5 TL. That means changing the price of chalice does not have a significant effect on the number of visits. Accordingly, the total average extra revenue covers the total cost of giving a souvenir to everyone. When the price of a chalice increases to 14 TL then the number of extra people increases, but giving the souvenir to everyone who comes to the museum during inclement weather increases the total average cost and the total extra revenue does not cover the total average cost.

After running the simulation model with picking different percent values and see different results, another question appears; what is the maximum percentage of regular access to make a profit from extra revenue? In other words, which percent values of regular access make total average extra revenue greater than the total average cost? Since high regular access is more applicable in the real system defining the maximum threshold of regular access becomes another aim. So for the 3 TL cost of the chalice, 50% of regular access, 45% of VIP access and 5% of exclusive access make the total average extra revenue 1,713,580 TL and total average cost 1,680,372 TL. Thus, museum operation still makes a profit from extra revenue. For 14 TL costs of the chalice, total average revenue is 8,273,145 TL and total average cost is 8,118,292 TL with 50% Regular, 50% VIP and 0% Exclusive access. Regular access percentage has not changed, but VIP percentage increased from 45% to 50% to beat the break-even point.

In general, it should be noted based on the price elasticity calculation that the extra revenue source is the number of extra people when the promotion is applied. Since any price discount reflects the increment visitor numbers, there is no extra revenue or total cost if the chalice price is 0 TL. In other words, total extra revenue and total cost are always 0 TL, if the chalice price is 0 TL.

As we mentioned earlier 600 TL and 400 TL for VIP and Exclusive access fees are chosen to provide a large access fee notion. Here, another question might be compromised: how will the percent threshold change if the access fees are changed? To answer this question, different (200 TL 800 TL) VIP and Exclusive prices are applied. Note that VIP access fee should be greater than the Exclusive access fee. There are many different combinations of access percentage and fee. Since the highest regular percentage is more reasonable to real life, we picked the highest percentage to access it. Table 2 shows all highest percent values for Regular access and the access fee of VIP and Exclusive to make a profit from extra revenue.

Table 2. Make profit with highest regular percent value and VIP exclusive access fee

VIP percent	Regular percent	Exclusive percent	VIP access fee	Exclusive access fee
0%	60%	40%	700	700
10%	60%	30%	700	700
15%	60%	25%	700	700
20%	60%	20%	700	700
25%	60%	15%	700	700
40%	60%	0%	700	200
40%	60%	0%	700	300
40%	60%	0%	700	400
40%	60%	0%	700	500
40%	60%	0%	700	600
40%	60%	0%	700	700

Topkapı Palace Museum operation can make a profit from extra revenue with these combinations. Also, percent division supports the idea of having VIP access in Sezen's study (Sezen et al., 2015). Here, a reasonable result is 40% of VIP and 60% of Regular access with a 700 TL VIP entrance fee. When we look at other results, the Topkapı Palace Museum can still make a profit with 0 percent value of regular access and highest VIP (95%) and Exclusive (5%) access. However, those percent values are not reasonable to be applied in real life. Also, the lowest fee and the highest regular percent combination are provided by 400 TL and 200 TL for VIP and Exclusive fee and percent values are 75%, 25% and 0% for VIP, Regular and Exclusive respectively. That result is also not applicable when we compare it with the result of Sezen's study (Sezen et al., 2015).

5. CONCLUSION

This study aims to investigate different access policies rather than the regular entrance to the Topkapı Palace Museum. To see the effect of the different access fees, a simulation model is formed. It is clear to say that if we increase the price of museum tickets, the revenue of the museum will increase even if the number of customers decreases because of the high ticket fees. However, we are interested in how extra revenue will cover the total average cost if we give a gift to a customer in inclement weather. As a result of the simulation model, up to 13.5 TL, the cost of the gift's total average extra revenue is always higher than the total average cost of 30% VIP and Exclusive and 40% regular access. Implicitly, that means changing the price between 0 and 13.5 TL of the gift does not have a significant effect on the number of visits.

However, when we increase the gift cost to 14 TL the average cost is higher than the average revenue. So gift price should not be higher than 13.5 TL if the access percentages are 30, 30 and 40 for VIP, Exclusive and Regular respectively. Here note that our access percentage is fixed. If we want to pay less for the gift, we need to change the percentage of access value. We show the result of any chosen percentage and cost value of the gift. According to decision-makers, this simulation model can be redesigned.

These results have led us to ask a new question; which percent values of regular access make total average extra revenue greater than the total average cost? To be eligible in real-life, regular access should be high. Based on this idea, we changed the percent values. As a result, even if the gift price was 14 TL the total average revenue was still higher than the total average cost. Even if we increased VIP access by 15% and reduced Exclusive access by 25%, our extra revenue was higher than the average cost. Because the VIP entrance fee was much higher than an Exclusive and Regular entrance fee.

Finally, we decided to apply different access fees for VIP and Exclusive entrance (regular access fee is fixed) in order to see the attitude of percent threshold of entrance policy. We fixed the Regular entrance percentage at 60%, which is agreed to the survey result, and tried different percent values for VIP and Exclusive entrance. As a result, 40% of VIP and 60% of Regular access with a 700 TL entrance fee for VIP are considered to be a reasonable

result for this simulation model to make a profit from extra revenue.

In this study, price discrimination was applied to a single museum entrance and its effects were investigated. Instead of comparing two different museum entrance fees, as in the study of Ak, Sürücü, & Kılıç, (2017) and Arslan, (2014), only different prices for a single museum were studied. It is not appropriate to compare the number of visitors and prices of the same museums since they do not have the same opportunities, even if they are not in the same city. Besides, it was observed that more income was obtained by applying different price policies for the full fare compared to single price ticketing, which supports the idea of Huntington, (1993).

This price discrimination can be applied to other distinguished museums and ruins. Well-known and must-go museums are more foreign visitor-dense, so they are less likely to be price-sensitive (O'Hagan, 1995). Therefore, price discrimination can be a great application to increasing the revenue of museum management. However, it may not appropriate for small and boutique museums such as Koc or Sabanci Museum since their number and types of visitors are certain. The number of visitors to those kinds of museums can be more sensitive to price discrimination.

In conclusion, the most important factors in determining the prices of the museums can be listed as the marketing policy, location and easy transportation. These impact visitor numbers, so they have a large effect on total income. The high entrance fee is not a deterrent to visitors if these opportunities are available.

REFERENCES

- Adler, M. (1985). Stardom and Talent. *American Economic Review*, 75 (March), 208–212.
- Ak, S., Sürücü, Ö. A., & Kılıç, G. (2017). ARKEOLOJİ MÜZELERİNİN TURİZM AÇISINDAN ÖNEMİ: SİNOP ÖRNEĞİ. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1418>
- Arslan, A. (2014). İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ'NİN TURİZMDEKİ YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME. *Journal of International Social Research*, 7(29).
- Bailey, S. J., & Falconer, P. (1998). Charging for Admission to Museums and Galleries: A Framework for Analysing the Impact on Access. *Journal of Cultural Economics*, 22(2), 167–177. <https://doi.org/10.1023/A:1007506019008>
- Baker, W., Marn, M., & Zawada, C. (2001). Price Smarter on the Net. *Harvard Business Review*.
- Butler, M. R. (2002). Interleague Play and Baseball Attendance. *Journal of Sports Economics*, 3(4), 320–334. <https://doi.org/10.1177/152700202237498>
- Casacuberta, C. (2017). Non-profit Firm Models and Museum Demand Estimation. *Hacienda Pública Española*, 221(2), 33–45. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/hpe/journal/y2017v221i2p33-45.html>
- Chen, C.-M., Chen, Y.-C., & Tsai, Y.-C. (2016). Evaluating museum free admission policy. *Annals of Tourism Research*, 58, 156–159. <https://doi.org/10.1016/J.ANNALS.2016.03.002>
- Cowell, B. (2007). Measuring the Impact of Free Admission. *Cultural Trends*, 16(3), 203–224. <https://doi.org/10.1080/09548960701479375>
- Darnell, A., Johnson, P., & Thomas, B. (1990). Beamish museum — modelling visitor flows. *Tourism Management*, 11(3), 251–257. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(90\)90048-E](https://doi.org/10.1016/0261-5177(90)90048-E)
- Dickenson, V. (1993). The Economics of Museum Admission Charges. *Curator: The Museum Journal*, 36(3), 220–234. <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.1993.tb00795.x>
- Dolan, R. J. (1995). How Do You Know When the Price is Right? *Harvard Business Review*. Retrieved February 10, 2018, from <https://hbr.org/1995/09/how-do-you-know-when-the-price-is-right>.
- Frey, B. S. (1998). Superstar Museums: An Economic Analysis. *Journal of Cultural Economics*, 22(2), 113–125. <https://doi.org/10.1023/A:1007501918099>
- Frey, B. S. (2000). *Arts & Economics: Analysis & Cultural Policy*. Springer. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=SJNQAAAAMAAJ>
- Frey, B. S., & Meier, S. (2006). Chapter 29 The Economics of Museums. In V. A. Ginsburg & D. Throsby (Eds.) (Vol. 1, pp. 1017–1047). Elsevier. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S1574-0676\(06\)01029-5](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S1574-0676(06)01029-5)

- Frey, B. S., & Steiner, L. (2012). Pay as you go: a new proposal for museum pricing. *Museum Management and Curatorship*, 27(3), 223–235. <https://doi.org/10.1080/09647775.2012.701994>
- García, J., & Rodríguez, P. (2002). The Determinants of Football Match Attendance Revisited: Empirical Evidence From the Spanish Football League. *Journal of Sports Economics*, 3(1), 18–38. <https://doi.org/10.1177/152700250200300103>
- Goudriaan, R., & Van 't Eind, G. J. (1985). *To fee or not to fee: some effects of introducing admission fees in four museums in Rotterdam*. (V. L. Owen & W. S. Hendon, Eds.). Managerial Economics for the Arts. Akron, Ohio: University of Akron. Association for Cultural Economics.
- Huntington, P. A. (1993). Ticket pricing policy and box office revenue. *Journal of Cultural Economics*, 17(1), 71–87. <https://doi.org/10.1007/BF00820768>
- Kellner, M. I., Madachy, R. J., & Raffo, D. M. (1999). Software process simulation modeling: Why? What? How? *Journal of Systems and Software*, 46(2–3), 91–105. [https://doi.org/10.1016/S0164-1212\(99\)00003-5](https://doi.org/10.1016/S0164-1212(99)00003-5)
- Kirchberg, V. (1998). Entrance Fees as a Subjective Barrier to Visiting Museums. *Journal of Cultural Economics*, 22(1), 1–13. <https://doi.org/10.1023/A:1007452808105>
- Luksetich, W. A., & Partridge, M. D. (1997). Demand functions for museum services. *Applied Economics*, 29(12), 1553–1559. <https://doi.org/10.1080/00036849700000031>
- Maddison, D., & Foster, T. (2003). Valuing Congestion Costs in the British Museum. *Oxford Economic Papers*, 55(1), 173–190. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3488877>
- Nagle, T. T., & E.Hogan, J. (2006). *The Strategy and Tactics Of Pricing: A Guide to Growing More Profitably* (4. Edition). Prentice Hall.
- Nicholls, S., Holecek, D. F., & Noh, J. (2008). Impact of weather variability on golfing activity and implications of climate change.
- O'Hagan, J. W. (1995). National museums: To charge or not to charge? *Journal of Cultural Economics*, 19(1), 33–47.
- O'Hare, M. (2009). Why do people go to museums? The effect of prices and hours on museum utilization1. *Museum International*, 27(3), 134–146. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0033.1975.tb01993.x>
- Parasız, İ. (1994). *Micro Economics* (5. Published house). Bursa: Ezgi yayinevi.
- Perkins, D. R., & Debbage, K. G. (2016). Weather and Tourism: Thermal Comfort and Zoological Park Visitor Attendance. *Atmosphere*, 7(3)(44).
- Phillips, R. L. (2005). *Pricing and Revenue Optimization*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Rosen, S. (1981). The Economics of Superstars. *American Economic Review*, 71, 845–858.
- Sage, J., Nickerson, N., Miller, Z. D., Ocanas, A., & Thomsen, J. (2018). The Complementary Effect of National Park Fee Increases on Visitor Spending in Gateway Communities. *Tourism Review International*, 22(3), 187–198. <https://doi.org/10.3727/154427218X15410074029616>
- Scott, D., & Jones, B. (2006). The Impact of Climate Change on Golf Participation in the Greater Toronto Area (GTA): A Case Study. *Journal of Leisure Research*, 38(3), 363–380. <https://doi.org/10.1080/00222216.2006.11950083>
- Sert, F. (2014). *Hava Durumunun Yapay Sinir Ağları İle Kestirimi Ve Bulanik Mantıkla Sınıflandırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezen, H. K. (2015). Topkapı Sarayı Müzesinin Gelirini Ençoklamaya Yönelik Giriş Bilet Fiyatı Belirlemek için Bir Model. *U.Ü.İ.İ.B.F Dergisi*, XXXIV(2), 1–18.
- Sezen, H. K., & Murat, D. (2008). Türkiye ekonomisine ilişkin faktör yoğunlukları ve çoğaltan katsayılarının belirlenmesi. In *Dokuzuncu Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Kuşadası* (pp. 28–30).
- Sezen, H. K., Sert Eteman, F., Eren Şenaras, A., & Kara, A. (2015). Müzelerde Gelir Yönetimi İçin Fiyat Farklılaştırması. *Social Sciences Research Journal*, 4(2), 216–224.
- Sezen, H. K., & Tüzüntürk, S. (2010). Türkiye Ekonomisinin 2012 Yılına İlişkin Çoğaltan Katsayılarının Ve Faktör Yoğunluklarının Kestirimi. In *11. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Sakarya* (pp. 28–30).

Steiner, F. (1997). Optimal Pricing of Museum Admission. *Journal of Cultural Economics*, 21(4), 307–333. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41810643>

Varian, H. R. (1989). Chapter 10 Price discrimination. *Handbook of Industrial Organization*, 1, 597–654. [https://doi.org/10.1016/S1573-448X\(89\)01013-7](https://doi.org/10.1016/S1573-448X(89)01013-7)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.06.2020 ✓Accepted/Kabul:05.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.758470

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ayan, M. ve Yalvaç, F. (2021). "Food and Mood in *The Particular Sadness of Lemon Cake*", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 145-158.

FOOD AND MOOD IN *THE PARTICULAR SADNESS OF LEMON CAKE*

Meryem AYAN*, Fatma YALVAÇ**

Abstract

The Particular Sadness of Lemon Cake (2010) written by Aimee Bender presents the relation between foods and female moods. Aimee Bender implemented a mixture of real and imagery in her magic realist novel in which the female protagonist, Rose Edelstein, experiences some important changes in her life starting from her ninth birthday. These changes are closely related to food and affect Rose physiologically, psychologically, and emotionally. Rose loves lemon cake and her mother who starts spending most of her time in the kitchen cooks this cake for her ninth birthday. However, Rose feels hollowness aftertaste and feels that her mother is unhappy because she realizes that she can sense the feelings of people from the foods she consumes. Thus, this study aims to reveal the relationship between foods and feelings by analysing Aimee Bender's novel from a postmodern feminist perspective focusing on foods, feelings, gender roles, and female identity.

Key Words: *Postmodern feminism, Food, Mood, Female, Identity.*

THE PARTICULAR SADNESS OF LEMON CAKE ROMANINDA YEMEK VE DUYGU DURUMU

Öz

Aimee Bender tarafından yazılan *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010) isimli roman yiyecekler ve kadınların duyguları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Aimee Bender kadın başkahraman Rose Edelstein'in dokuzuncu yaş gününden itibaren hayatında bazı önemli değişiklikler yaşamaya başladığı büyümlü gerçekçi romanında gerçek ve hayali birbiri ile harmanlamıştır. Bu değişiklikler yiyecekler ile yakından ilişkilidir ve Rose'u fizyolojik, psikolojik ve duygusal olarak etkilemektedir. Rose limonlu keki çok sevmektedir ve zamanının büyük bir kısmını mutfakta geçirmeye başlayan annesi onun için dokuzuncu yaş gününde bu keki yapar. Ancak, Rose'un ağzında kalan tat bir boşluk hissidir ve annesinin mutsuz olduğunu hissetmiştir çünkü artık o tükettiği yiyeceklerden kişilerin duygularını hissedebilmektedir. Buradan hareketle bu çalışma yiyecekler ve duygular arasındaki ilişkiyi Aimee Bender'in romanını yemekler, duygular, cinsiyet rolleri ve kadın kimliğine odaklanan postmodern feminist bir bakış açısı ile inceleyerek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Postmodern feminism, Yemek, Duygu durumu, Kadın, Kimlik.*

* Professor Doctor, Manisa Celal Bayar University, Department of English Language and Literature, MANİSA.
e-mail: meryem.ayan@cbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3138-1523>)

** Instructor, Afyon Kocatepe University, Foreign Language Support Unit, AFYONKARAHİSAR.
e-mail: ftmyalvac@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6978-5705>).

FOOD FOR NUTRITION OR FOOD FOR EXPRESSION

The Particular Sadness of Lemon Cake (2010) written by Aimee Bender is a novel reflecting the relationship between feelings of the female characters and the foods prepared, served, or consumed by the female characters. Aimee Bender's novel is a multi-generic literary work in which the author mingles the magic and reality while presenting the issues closely related to the female characters of the story. A multi-dimensional research framework fits well with the narrative technique of the author who deconstructs the traditional literary pattern through creating a multi-generic literary work. The mixture of real and imagery in the narration process is one of the outstanding points of Aimee Bender's technique that can be defined as a postmodern feminist collage: bits and pieces of female feelings forming the whole of female moods. Considering Aimee Bender's technique implemented in the novel, it can be stated that

disrupting the clarity and certainty of meaning, dehierarchizing binary oppositions, inscribing the *difference within*, celebrating undecidability ... through such textual strategies as deconstruction, mimicry, parody, pastiche, free association, and so on, are all subversive acts: they denaturalize and expose the illusion of identity and certainty on which the regime of patriarchal representation rests, and they depose the male/phallus from its privileged seat as the primary term, as the One and the Same (Ebert, 1991: 896).

By employing magic realist elements while narrating ordinary daily events, Bender departs from the expectations of classical literary tradition while writing *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010). As an internationally preferred literary technique, "magic realism" or "magical realism" is "commonly associated with the geographical region of Latin America" (Trivedi, 2013: 392). Among all the Latin American writers, Gabriel Garcia Marquez "is widely considered to be the leading exponent of the literary style known as magical realism" (Trivedi, 2013: 392). Considering the definition of "magic realism" or "magical realism", Trivedi (2013) states that "according to Gabriel Garcia Marquez the term "Magic Realism" means a narrative technique that blurs the distinction between fantasy and reality" (389). Although it has been associated with the Latin American literature, "magic realism has been convincingly shown to be far more widespread; indeed, in recent decades it has been gaining in international popularity" (Henitiuk, 2003: 410). Bender also contributes to the literary tradition of magic realism, and in *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010), ordinary events and food-related issues are combined with magical and extraordinary elements. Therefore, the novel can be analysed from changing perspectives which makes this work a distinguishing example for transgressing the borders of classical literature since "magical realist writing aligns itself with the general postmodern view that rejects the existence of only one reality and of only one truth" (Arva, 2008: 77). Bender's narrative technique contributes to the literary tradition of female writers deconstructing the pre-determined literary standards of the male dominated literary tradition. Through magic realism/magical realism, Bender reveals unspoken and hidden feelings of the female characters and portrays an interaction between foods and moods. This interaction is represented through interweaving the real and the magical in the process of expressing the female characters' food related experiences. As it is stated by Trivedi (2013), "the variety of magical occurrences in magic realist writing includes ghosts, disappearances, miracles, extra ordinary talents, vision and strange atmosphere..." (389), and the extra ordinary talent of the protagonist is the magical intervention and the food-related events are the real occurrences of daily life in the novel. The extraordinary ability of the protagonist, Rose, becomes a mundane one since it is a part of Rose's daily life after her ninth birthday. The magic and reality are constantly mingled from beginning till the end of the novel, and the reconciliation of the magical and the real while narrating the food-related experiences of the female characters allows for questioning and transgressing the definitions of patriarchal social norms. Considering this, it can be pointed that "the resistance of magical realism to the narrative authority that Western literature assigned to realism in the nineteenth century has resulted in the questioning of the realistic mode of representation and in the experimentation with new forms of fiction" (Arva, 2008: 77). Namely, the integration of magic into reality while narrating food-related experiences and moods of female characters allows the readers to witness the deconstruction of patriarchal norms regarding the place and role of food and culinary tasks in the lives of female characters. As it is stated by Henitiuk (2003), "if women's experience of reality is of a world where agency is denied them, a space, time, and discourse in which they are rarely accorded access to the structures of power, it should come as no surprise for a feminist author to privilege an alternate sphere that opens up a wider

range of possibilities" (425). Accordingly, it can be inferred that the alternate sphere for the females where they can have numerous opportunities for agency and self-awareness in *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010) is the kitchen in which female characters' food-related experiences and feelings are presented with a renewed perspective using magic realism.

In literature, "*magical realism provides a special gateway to grasp, if not master, the literary lineaments of postmodernism (or postcolonialism, or both), most particularly due to the ways it is able to subvert or transgress established discursive codes that sustain not only literature but also history*" (De La Campa, 1999: 206). On the other hand, "*in scholarly circles, the proliferation of critical studies on magic realism that have been generated over the past three quarters of a century, and that continue to get published, points to a similar degree of interest and intellectual curiosity*" (Bortolussi, 2003: 279). Accordingly, this study aims to analyse the magic realist novel *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010) with a postmodern feminist approach because there are lots of coincidences of magic realism and postmodern feminism in the process of revealing the interaction between foods and moods of women in the novel. Bender deconstructs the traditional perspectives regarding cooking and eating that are depicted from a renewed focus emphasising that food is more than nutrition and culinary tasks are not obligatory daily duties in the lives of female characters in the novel. The deconstruction of the role of food-related issues and the plurality of possible meanings obtained in the narrative pattern while analysing the relationship between foods and female moods can be regarded as an important detail in the process of analysing *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010) from a postmodern feminist perspective. It is seen in the novel that cooking is not an obligatory daily task for the female characters in the novel but a choice for personal relief or professional development. Thus, culinary tasks and food-related issues are beyond the traditional definitions regarding nutrition and women's duties in the kitchen.

Nancy Fraser and Linda Nicholson are among the outstanding critics with their contribution to the discussions related to the postmodern feminism and they assert that postmodernists try "*to develop conceptions of social criticism that do not rely on traditional philosophical underpinnings*" (Fraser and Nicholson, 1988: 85). The development of the modern conceptions is expected to lead to a postmodern one that would not be limited by the universalist and essentialist considerations of traditional theoretical constructions. On the other hand, they also claim that "*feminists, like postmodernists, have sought to develop new paradigms of social criticism that do not rely on traditional philosophical underpinnings*" (Fraser and Nicholson, 1988: 91). Although women reject the traditional roles including the ones related to culinary tasks defined by patriarchal social norms in modern feminism, they were limited by the patriarchal limits. However, postmodern feminist thought offers a mixture of the traditional and the modern through which the limits are deconstructed and multiple meanings emerge while analysing literary works narrating stories of female characters. Due to the multiplicity of meanings obtained, the relationship between foods and females' moods revealed through culinary tasks are not limited with the categories of the traditional social norms acknowledging these tasks solely as duties of women. That is to say, each woman has unique experiences and these experiences cannot be put in similar and general frames related to females' lives, and, in this regard, it is stated by Cixous (1976) that "*you can't talk about a female sexuality, uniform, homogeneous, classifiable into codes- any more than you can talk about one unconscious resembling another*" (876). The diversity and multiplicity of female experiences and perspectives are the issues that postmodern feminism emphasises. As such, in the novel, the female characters' interaction with food-related tasks and culinary experiences are not identically similar with each other. Bender presents changing experiences while depicting the stories of the mother and the daughter in the novel. As a female writer, she portrays the relationship between food and female characters from changing perspectives. Considering this, it can be pointed that "*women's imaginary is inexhaustible, like music, painting, writing: their stream of phantasms is incredible*" (Cixous, 1976: 876), and Bender's creative literary intervention results in a narration in which patriarchal limits are overcome with matriarchal senses aroused by foods which can be noted as an important point making this novel compatible with the postmodern feminist argument regarding the deconstruction of traditional patriarchal norms limiting women within certain frames.

As it is underlined by Cixous (1976), "*the future must no longer be determined by the past*" (875), and the traditional considerations regarding the relationship between food and females would be carried beyond the essentialist and foundationalist notions of women's roles in the kitchen defined by patriarchal cultures of the

past. Moreover, Showalter (1984) emphasizes that *“perhaps modern criticism, instead of graciously taking us into its historical embrace, will learn some lessons about itself from our anomalous movement, and will begin to question the myths of its own immaculate conception in the realms of pure and universal thought”* (41). In this respect, postmodern feminism becomes part of the effort to approach the issues related to female identity in a way that goes beyond the pre-established universal patriarchal norms and prioritises females’ choices and preferences. Accordingly, in postmodern feminist literary studies, cooking seen as a restrictive daily obligation of women is deconstructed and reinterpreted as a creative process, reflecting female moods reconstructed through foods. In this regard, a great number of researches have been carried out by focusing on food and female domestic roles that have been one of the central themes of feminism and postmodernism while analysing female literary texts. The historical development of feminism has been a controversial process due to the fact that feminism has a dynamic interaction with various critical perspectives related to humanity. Terminologically, feminism refers to a movement aiming to ask for equal rights between men and women in political, social, financial, and cultural contexts. Theories and philosophies of feminism are related to the gender difference defined by the patriarchal social structure. As a movement, feminism criticises gender discrimination, campaigns for improving the living standards of women, and defends women’s rights and interests. Furthermore, feminism has strived to give voice to the voiceless other marginalised by dominant masculine norms, and *“voicing this silenced “other” displaces the dominant logic- dislodging its hegemony and demystifying its “naturalness”- and unleashes an alternative potential”* (Ebert, 1991: 888). The focus of feminist literary criticism has been mostly on the experiences of women and also on female social roles reflected in literature. The feminist thought has gone through a development process with the contribution of critics from varying backgrounds, and, accordingly, *postmodern feminism* has been on the agendas of researchers of different fields. As a comprehensive movement, *“postmodernism, a cultural phenomenon that sprang to life in architecture and spread rapidly in to literature, art, and other areas, together with deconstructionism and French feminism, has stimulated and transformed feminist thinking and practices”* (Sands and Nuccio, 1992: 489). As a consequence of this transformation, *“the most important common ground shared by feminism and postmodernism, and where critics most appear to agree, is the rejection by both movements of the status quo, of dominant systems and in general of the epistemology of the Enlightenment and the anthropocentric definition of the concept of knowledge, logocentrism ...”* (Vidal, 1991: 83). Thus, it can be claimed that despite the differences in their focuses while analysing literary works, both postmodernism and feminism reject the pre-established norms drawing the borders of grand-narratives of the past. They also demolish the emphasis given on the binary oppositions that cause the marginalisation of the *Other*. On the other hand, postmodernism and feminism privilege the importance of diversity and multiplicity of meanings that can be deduced from literary works. Accordingly, *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010) analysed in this study is open to various interpretations and criticisms. This study focuses on the issues related to foods and feelings of female characters reflected in the novel since these are outstanding literary themes in the process of creating literary works in which female characters and their experiences are depicted.

It is a known fact that food influences individuals physiologically through its nutritional properties. However, it is not limited to a single dimension of people’s lives. It can be stated that foods affect people physically, psychologically, emotionally, and socially. In this regard, it is underlined that *“people may very well continue to believe that food is an immediate reality (necessity or pleasure), but this does not prevent it from carrying a system of communication; it would not be the first thing that people continue to experience as a simple function at the very moment when they constitute it into a sign”* (Barthes, 2013: 25). Thus, it transgresses the pre-established considerations regarding its place for human beings. The interdisciplinary scholarship of food studies and women’s studies *“encompasses such diverse fields as philosophy, political economy, anthropology, sociology, history, and cultural studies, and the topics addressed range from minute studies of a single food item to close readings of food and its representation as the basis for broad cultural analyses”* (Avakian and Haber, 2005: 7). It crosses the borders of imagination and provides deeper meanings also in the literature that can be interpreted through a multidisciplinary lens since *“food can serve as a substitute to compensate our emotional, psychological and social desires, imperfections and ambitions”* (Varghese, 2018: 434). When the issue is the unspoken feelings and thoughts of female characters in fictional works, foods are implemented as a substitution for words and an instrument for conveying messages related to women’s lives. Thus, each food can gain deeper meanings that need to be decoded through considering the experiences of female characters in fictional works.

Researches on food are not only studied in the fields of health or nutrition but also conducted in different study fields as literature, psychology, culture and so on. Food is at the centre of our lives and *“articles on food have recently appeared in a diverse list of scholarly periodicals and anthologies, while new books on the topic continue to be published in ever greater numbers by both university and trade presses”* (Avakian and Haber, 2005: 1). Food in this paper is analysed from a literary perspective focusing on the importance of food and culinary duties in the lives of female characters and their moods. Accordingly, a postmodern feminist perspective was implemented while deconstructing the traditional considerations regarding women’s roles in the kitchen. From a traditional perspective, cooking and culinary tasks may not be more than a daily obligation for nourishment. However, this consideration is deconstructed, and foods, cooking, and culinary tasks are reinterpreted. Food has a vital role in the process of maintaining a healthy life for all living beings. However, in literature, it has been revealed that food has become more than nutrition in the lives of fictional characters. In various literary works, *“food is memory, food is irony, food is drama, food is symbol, food is form”* (Shahani, 2018: 3) while narrating the events. Through the multi-faced nature of food and foodways implemented in literature, readers can reveal a great range of meanings and *“by examining the what, where, how, and why of our food choices and food habits, we develop a better understanding of ourselves and others”* (Almerico, 2014: 1). Paying attention to the details of foods and their preparations in fictional works might help to detect a more complex interaction between foods and feelings of female characters. Moreover, foods can offer these characters the opportunity to express themselves. In this regard, it can be stated that foods can be represented as a new way of communication in postmodern feminist literary works because foods become the words of female moods. Additionally, food becomes the *“secret language of a female psyche shaping a new female narration”* (Ayan, 2012: 74) expressing the repressed feelings and moods of women. Furthermore, in literary works, food can even become a character that influences the events and the characters together with functioning as a messenger that informs the reader about the emotions of a person who deals with culinary tasks.

The relationship between food and female identity has become one of the various issues discussed by postmodern feminist literary critics. Avakian and Haber (2005) state that *“feminists organized around housework and women’s studies scholarship addressed domesticity, but cooking was ignored as if it were merely a marker of patriarchal oppression and, therefore, not worthy of attention”* (2). The changing focus of feminist criticism and the dynamic nature of food lead to a variety of interpretations while analysing literary works and *“much of the criticism scrutinizing how women use food references dates from the 1980s as do many pertinent literary works, probably because of contemporaneous changes in feminist focus”* (Blodgett, 2004: 264). With the deconstruction of the thought that cooking is a restrictive daily obligation for women, the postmodern feminist perspective came to the forefront in the reinterpretation of the relationship between culinary issues and gender roles. This reinterpretation demonstrates that food and culinary duties provide opportunities for creative representations in literature, and traditional gender roles are resisted and reconstructed through foods. Women writers and critics have created a great number of works contributing to literature with an original perspective related to food and identity. The symbolism in most of the contemporary literary works is not limited to the traditional representations of culinary tasks. As a result, authors can benefit from the diversity and abundance of food representations and use it while composing literary works on various social, political, religious, ethnic, national, and cultural issues.

According to Fraser and Nicholson (1988), a postmodern-feminist form of critical inquiry *“would be the theoretical counterpart of a broader, richer, more complex, and multilayered feminist solidarity, the sort of solidarity that is essential for overcoming the oppression of women in its “endless variety and monotonous similarity””*(102). Rather than rejecting doing culinary tasks in line with a modern feminist point of view, the female characters perform these tasks as a preference in their daily lives since the process of realizing these tasks are not considered as an obligation of patriarchy when considered from a postmodern feminist perspective. In the novel, Rose and her mother have multiple interactions with foods and culinary tasks that unite domestic, personal, and professional experiences of these female characters. Since postmodern feminism strives to deconstruct the grand narratives of the past enforcing a male-dominated essentialist perspective, this deconstruction inevitably leads to plurality of meaning while analysing the texts through a postmodern feminist lens. The point is that postmodern feminist criticism underlines and allows for diversity in meaning that can be deduced from literary

texts. Bender implements a different form of communication in the novel in which foods substitutes for words through which female characters express their feelings and also sense the feelings of other people. Showalter (1993) claims that

women's writing should be rule breaking ... women should remake language and write in the Mother Tongue. Yet if women choose a literary career, they cannot afford to renounce tradition, the formal resources of language, the rules of the marketplace, the test of aesthetic standards. The metaphors of the patriarchal tradition, which were necessary to inspire scholars and critics working against the critical tide, can now be historicized themselves as the literature becomes established (115).

As such, Bender (2010) encodes meanings to foods which become crucial agents for representing female characters and reinterpreting the role of food and culinary tasks in the lives of the mother and the daughter in the novel. Bender's narrative technique does not fit into the rules of traditional narrative frame of realism, and the metaphors of food and culinary tasks are revealed as a postmodern feminist implementation while creating the text portraying the experiences of female characters that have a close relation with selecting, preparing, cooking, and eating food; and sensing and expressing feelings.

The definition of postmodernism and the specific notions regarding postmodern theory are still being discussed. Considering the relationship between postmodernism and feminism, it can be stated that *"many feminist writers have directed their attention towards reframing postmodernist debates in ways which retain feminism's critical edge while rejecting notions of objectivity and all pervasive truth claims"* (Fawcett and Featherstone, 2000: 5). Accordingly, it can be said that there is a common point that causes a link between postmodernism and feminism. That is to say, both postmodernism and feminism question and reject the features accepted as universally valid concepts that have been set by patriarchal social structures. Accordingly, the points deconstructed in this novel are the thoughts that the relationship between food and women is based only on nutritional purposes and women are felt imprisoned in the kitchen to carry out the culinary responsibilities. These traditional responsibilities have been defined in fictional works so far, and postmodern female writers have been expected to alter these established figures related to the relationship between food and female identity. In her article, Rich (1972) underlines the necessity for looking back to the previous works and analysing these works with a changing critical perspective. She includes herself also into the process of obtaining a refreshing attitude towards literary creations, and in this regard, she (1972) states that *"a radical critique of literature, feminist in its impulse, would take the work first of all as a clue to how we live, how we have been living, how we have been led to imagine ourselves, how our language has trapped as well as liberated us; and how we can begin to see- and therefore live- afresh"* (18). Rich (1972) also asserts that the awakening of women would lead them to revise and scrutinize the pre-established norms and expectations regarding a literary work. Refreshing the dictated knowledge through their own perceptions enables women to transgress the limitations drawn by male-dominated backgrounds. Regarding this, it can be claimed that *"re-vision- the act of looking back, of seeing with fresh eyes, of entering an old text from a new critical direction- is for us more than a chapter in cultural history: it is an act of survival"* (Rich, 1972: 18). In line with these comments, one of the deconstructed and reformulated issues related to women can be shown as the role of food and culinary duties in the lives of women. The outcome of this attempt has been the possibility to reveal that food preparation and culinary tasks in the kitchen might liberate women from the daily struggles oppressing them both socially and psychologically. Namely, culinary duties are not a source of restriction for women any longer, but they offer opportunities for liberation in postmodern feminist texts. Postmodern feminism focuses on the interaction between women's lives and their choices and preferences. That is to say, the female liberation is possible as long as women can make their own choices and preferences as autonomous individuals. This consideration of the postmodern feminist perspective is reciprocated in the kitchen, the heart of a home. Women enter kitchen in order to have a pleasant time while dealing with culinary issues. It is inferred that all the steps of culinary tasks are performed with the women's free will, and this is also one of the main points connecting the postmodern feminist perspective with foods.

Finally, another specific notion is that ambiguity and fragmentation are the features revealed in postmodern literature, and deconstruction of predetermined rules and roles is another point demolishing the certainty

of various social frameworks. According to Avakian and Haber (2005), “*particularly within the context of the postmodern questioning of reality[ies], looking closely at the material culture of the food of ordinary people has the appeal of the concrete within a world of uncertainty*” (1). In line with this statement, analysing the influence of food and culinary issues on the lives of people, especially the women characters of this novel, may enable to acknowledge the importance of foods that goes beyond the traditional definitions related to nutrition. The ambiguity and fragmentation of meaning attributed to foods provides various opportunities for interpreting literary works from changing perspectives. Moreover, the deconstruction of women’s roles and also the rules related to the women’s daily lives is one of the points underlined by postmodern feminism. Although predetermined patriarchal notions restrict women and do not allow them to make their own decisions, women can overcome these troubles and realize their self-worth and dignity by making their own preferences and choices with their free will. Since they feel restricted and split within the traditional norms, women pursue the pre-established standards of patriarchy and remain voiceless even when there is something related to their own lives. Postmodern feminist works have deconstructed these considerations by emphasizing women’s freewill and independence. That is to say, the more the females pursue their own choices and preferences, the less the ambiguity and fragmentation are present for them.

SENSING THE FEELINGS, REJECTING THE FEEDINGS

The Particular Sadness of Lemon Cake (2010) written by Aimee Bender is a multi-generic novel that combines postmodernism, feminism, and magic realism. Divided into four parts, the novel is forty-seven chapters in length. One of the central points of the story is the extraordinary ability of Rose Edelstein who is the protagonist of the story. When Rose is nine years old, some important changes start to take place in her life. These changes are closely related to food and affect Rose both physiologically, psychologically, and emotionally. Rose loves lemon cake and her mother, Lane, cooks this cake for her ninth birthday. The selection and preparation steps of the cake are performed with pleasure not only by Rose but also by her mother who starts spending most of her time in the kitchen after quitting her job. Rose says “*my birthday cake was her latest project because it was not from a mix but instead built from scratch- the flour, the baking soda, lemon-flavored because at eight that had been my request; I had developed a strong love for sour*” (Bender, 2010: 9). She adds “*we’d looked through several cookbooks together to find just the right one, and the smell in the kitchen was overpoweringly pleasant*” (Bender, 2010: 9). Everything goes well until the delicious taste of the lemon cake leaves its place to an indefinable reaction in Rose’s mouth. From the first bite, she feels the hollowness but cannot understand the reason of this taste. For her “*the goodness of the ingredients- the fine chocolate, the freshest lemons- seemed like a cover over something larger and darker*” (Bender, 2010: 9). She tries to find out the real reason for this shocking difference and checks the quality of the ingredients of the cake. After a while, she associates this unusual case with her mother’s emotional state. She realizes that “*the lemon and chocolate were just surrounding a hollowness*” (Bender, 2010: 10), and the source of this feeling of hollowness is related to her mother and her emotions. She desperately thinks that “*my mother’s able hands had made the cake, and her mind had known how to balance the ingredients, but she was not there, in it*” (Bender, 2010: 10). Rose becomes aware of the fact that she can feel the emotions of her mother by tasting the lemon cake prepared by her mother. She realizes that her mother is unhappy although she does not reflect her sadness to the people around her.

Lane suffers from a kind of emotional hunger since she is not happy with her job. Rose expresses that “*she’d been working as an office administrator, but she didn’t like copy machines, or work shoes, or computers*” (Bender, 2010: 5). She carries out this job in order to contribute to the family income but she desires to do a more “*practical*” work to “*learn to do more with her hands*” (Bender, 2010: 5). Due to her unsatisfactory job, Lane feels restricted and is in search of a solution which will fill the emotional hollowness adversely affecting her life. The desire for realizing herself leads Lane to quit her job that does not satisfy her professionally and practically. Putting an end to this unfavourable job may help Lane overcome the emotional dissatisfaction that she suffers from. However, there is also another problem causing the sadness and discontent that Lane experiences. The reason of this trouble is related to her marriage. It can be inferred that the Edelstein family does not have an intimate familial atmosphere and they do not develop a healthy communication between each other. The communication gap can be shown as the source of the problem that hinders a warm family environment in the

novel. Although the family spends time together at least while they are having dinner, they do not communicate with each other most of the time. Rose narrates:

I read a study, Dad said, flaring his napkin into his lap. Families that eat dinner together are happier families, he said.

I think those families also talk to each other, I said.

Mom, behind us, spooning up a vegetable, laughed (Bender, 2010: 93).

In the novel, one of the formulas of happier families is revealed as eating together with the whole family members. However, the family members of the novel cannot be successful in building up healthy communication. Rose says *"it was true: our dinners, always at the table, framed by floral-print kitchen curtains and the rising steam off casserole dishes, were almost always silent in those days..."* (Bender, 2010: 93). It is seen in the novel that there is a communication problem in the Edelstein family, and when the female characters are considered, Rose's mother does not pour out her thoughts, desires, and feelings verbally, and the emotional distress causes her to suffer from insomnia as well. She speaks about daily events but she is silent when the issue is her own feelings; however, food that she prepares substitutes her words. She is not aware of this fact but the extraordinary talent of Rose comes to the forefront in the revelation of the repressed feelings. She unveils the inner world of her mother and this is a very devastating experience for the little girl. Tasting the lemon cake that she loves before is the starting point of the process in which food functions as an agent transmitting information about the hidden emotions, desires, and fears of the mother.

Lane is in search of some means to overcome the hollowness that she is in and kitchen is the first place where she can carry out various culinary tasks. Cooking is more than a daily obligation for Lane since she takes pleasure in preparing food that enables her to feel more satisfied. She tries changing recipes and serves the prepared meals with enthusiasm. However, she is not aware of the fact that the meals she prepares reflect not only the feeling of hollowness but also any kind of feeling that she experiences including sadness, happiness, guilt, and so on. It is seen in the novel that Lane has a secret love affair which causes her to split between the life that she has and the life that she desires. When Rose is twelve years old, she becomes aware of the fact that her mother has a secret love affair. She senses this affair when she eats roast beef and potatoes prepared by her mother. Rose states that she *"got such a wallop of guilt and romance in my first mouthful that I knew, instantly, that she'd met someone else"* (Bender, 2010: 92). While she is occupied with detecting other features of these foods, she assembles the pieces together and finds out the name of the man with whom her mother has an affair. Lane speaks about the carpenters working at the same carpentry where she works. As Rose narrates, Lane comments about each one of these carpenters and the tone of Lane's voice changes immediately when she speaks about one of these carpenters. The obvious change in the tone of voice fits well with the taste of roast beef and potatoes. It does not take much time for Rose to connect these two signs with each other and find out the name of that man. It can be inferred that the ingredients used by Lane cause different tastes that are shaped in line with her emotional status. Here, Rose is the one who realizes the indefinable case related to her mother's meals and tries to find out the reason of this extraordinary experience starting from her ninth birthday. Although her mother loves cooking, Rose avoids eating the meal prepared by her. The reason for avoiding her mother's meals is that the more she consumes her mother's meals, the more she learns about her mother's unspoken world.

The reason of the unusual tastes in the lemon cake and other meals cooked by her mother are related neither with their recipes nor the ingredients. When the particular lemon cake is reconsidered, it is seen that Rose detects that there is a close relation between the taste of the cake and the feelings of the cook, Lane. As a result of this incidence, Rose's focus turns absolutely on the interaction between the foods and moods especially when she eats something prepared by her mother. It does not take much time for Rose to start deciphering the feelings of her mother. This is a very striking experience for the young protagonist, and she knows the changing feelings of her mother whenever she tastes the meals prepared by Lane. It is understood that Lane's emotions caused stress for Rose because the innocent mother and daughter relationship becomes a much more complex one. Lemon cake is normally a combination of sour and sweet tastes, and it is generally acceptable to have a kind of freshness aftertaste when somebody eats it. However, this is not the case for the protagonist of this story.

Although she states that it is her own wish to have a lemon cake due to its sourness that she desires, this taste turns to be a disturbing reality for Rose. Namely, the sourness metaphorically represses the sweetness of this particular lemon-flavoured cake. As such, the innocent feelings of the daughter are repressed by the complex feelings of the mother. As a result of this undesirable taste in which something deeper is hidden, Rose cannot eat this cake same as before. Her ninth birthday is the last time that she eats lemon cake and her attitude towards this particular kind of cake changes drastically. The sourness becomes unbearable for Rose immediately after she realizes that the reason of this taste is her mother's unhappiness, and she also learns her mother's secret affair in the following years. In order not to be influenced by the hidden feelings of Lane, Rose rejects consuming not only this particular cake but also any other meals prepared by her mother. This attitude may be regarded as a reaction of Rose to her mother's actions. It is claimed that *"food choices expose a group or a person's beliefs, passions, background knowledge, assumptions and personalities"* (Almerico, 2014: 4). Rose chooses fabricated food rather than the food prepared by her mother. At the background of this preference lies the talent of sensing the unspoken feelings through foods. The emotional turmoil experienced by Lane is expressed by the combination of the ingredients that she uses while cooking and these feelings are sometimes so powerful that Rose cannot bear sensing them.

Bender implements food as a character conveying messages and unveiling the secrets by standing for the unspoken words of the mother in the novel. Thus, the voiceless mother can be heard through food voice that expresses her hidden feelings and thoughts. It is pointed that *"while sometimes the food voice is loud and clear, in many instances, that voice is unheard, drowned out in a din of louder messages, or simply not perceived as carrying the power to communicate"* (Long, 2004: 119). However, Lane's voice conveyed through her meals is heard by Rose with her talent in sensing feelings through food. As a mother, Lane may strive to protect her children from the emotional distress that she undergoes since she does not reflect her sadness or discontent to the people around her. She does not pour out her deeper feelings or express her thoughts openly. However, with a cosmic irony, the mother who is unreachable until the ninth birthday of Rose becomes a reachable mother for the daughter with the particular lemon cake. No matter how discreet the mother is, the young daughter can sense even the most private feelings of her. Thus, the relationship between the mother and the daughter turns to a tasty one converting from sweetness to sourness. As a result, this cake has a particular role in this transformation in which innocence ends unexpectedly and consequent emotional distance becomes a barrier between the mother and daughter. The extraordinary ability of Rose comes to the forefront while revealing her mother's unspoken feelings provided through the literary technique implemented by Bender. The author mingles the magic and reality proficiently while narrating this transformation and the ensuing events. The foods and culinary tasks of daily life become an instrument for expressing and sensing the unheard voice of females. Demolishing the definitions and binary oppositions of a patriarchal structure that have caused the oppression of women has become a crucial target of postmodern female writers who have rewritten the pre-established social and cultural definitions regarding women since *"privileging women's experiences is a response to these experiences being silenced and misconstrued"* (Yadav and Yadav, 2018: 59). The voiceless mother's emotional world is represented through the meals, and her feelings transgresses the borders of restrictions put by patriarchal social order.

The lemon cake turns her life upside-down since Rose becomes aware of the fact that she senses the emotional conditions of other people preparing the food that she consumes. The case of being able to feel people's emotions is an unusual reality for Rose at the beginning of the novel. As time passes, she refrains from consuming homemade food and prefers packaged food. The reason for this preference is the fact that this type of food does not convey feelings. In the following chapters, it is also learned that although she prefers fabricated food, she can even know the features of any kind of packed food when she consumes it. One day at the cafe, she gives information about the details of the food that she eats there. She tastes different kinds of food including eggs, butter, and nutmeg. After tasting them, she says that *"the eggs are from Michigan...The butter is French butter...Not pasteurized...The parsley is from San Diego"* (Bender, 2010: 271-272). Her extraordinary ability enables Rose to detect the place where the food is produced. She can also know whether the food is organic or not. When she is asked about the quality of ham she eats, she declares that it is an organic product that can be

understood *“in the aftertaste”* (Bender, 2010: 272). Her senses enable Rose to detect the details of any kind of food that she tastes.

Varghese (2018) suggests that *“when someone is in a happy mood, the food he/she prepares would possess the goodness and delicacy in it. But if it is cooked in blue, it lacks the delicacy and tanginess. One cannot make a perfect dish, if he/she is in a rage or disillusionment”* (434). In this regard, Bender provides readers with an outstanding portrayal of the interaction between food and feelings such as the moment when Rose thinks that *“I ate an enormous range of food, and mood”* (Bender, 2010: 243). At home, she is exposed to the feelings of her mother through the food cooked by her. When she eats something out, she senses the unspoken feelings of other people. It is obvious that food substitute for words in fictional works and various moments support this claim in the novel. One of the vivid examples is that she can reveal the moods of people working in a bakery. George who is the first person believing in her extraordinary ability tries to detect whether Rose can also have information about the moods of other people or she can know the details about different food outside the home. Rose and George do some tests, and the first test is done with some chocolate chips. She informs George about the ingredients of chocolate chips *“... the chocolate chips were from a factory, so they had that same slight metallic, absent taste to them, and the butter had been pulled from cows in pens, so the richness was not as full”* (Bender, 2010: 61). Then she states that all of these ingredients were mixed and the dough was formed by an angry baker which is confirmed by asking some questions to the baker regarding cookies. It is observed that tasting the hidden feelings of people is an overwhelming issue for little Rose and she becomes very depressed and refrains from eating homemade food. During her school years, she consumes processed food transmitting fewer feelings to feel secure from the dominance of emotions and knowledge.

Although it takes time for Rose to cope with her talent, she starts using this ability in harmony with her daily life. It is obvious that Rose leads her own life as an independent woman by concentrating on the food-related events having a considerable influence on her well-being. She can handle her extraordinary talent in tasting feelings and detecting the features of fabricated foods. Moreover, she begins cooking and spends time with her mother in the kitchen. They select different kinds of recipes from recipe books together. Rose says *“twice a week, I cooked for her... For months, we ate only appetizers, and then I moved to soups, and salads, and entrées. I skipped the recipes that sounded too difficult, and my mother picked her favorites and made requests”* (Bender, 2010: 278-279). Moreover, Rose decides to work at a cafe where she has satisfying experiences via cooking food in a professional environment. She mentions her decision as *“at home, at dinner, I explained to my parents that I would be working part-time at the café, learning about cooking in some form or another...It’s not moving out yet, I told them. But it’s a step”* (Bender, 2010: 283). She makes these important decisions regarding her life through the end of the novel. Rose and her mother start spending more time together in the kitchen trying to overcome the communication problem that can be regarded as the source of the distance between the mother and the daughter. In line with this reconciliation, Rose begins to cope with her talent and engages in culinary tasks. Although she experiences challenges because of her ability, it is seen that she takes crucial steps related to food and nourishment from the beginning till the end of the novel. First of all, she prefers fabricated food rather than homemade food, especially the ones prepared by her mother, in order to refrain from knowing other people’s feelings. Then, she starts cooking food at home and serves the prepared meals to her parents. As time passes, she selects recipes together with her mother in the kitchen and engages in culinary tasks meticulously. Finally, she decides working at a cafe where she can help the cafe owners with her talent by detecting the quality of food and ingredients. All these food related steps affect Rose’s well-being more positively. By being aware of her food-related talent, Rose continues her life through making her own decisions as an autonomous woman, and this woman puts food into the centre of her life in the process of fostering her self-control, autonomy, self-worth, and dignity.

It can be inferred from the novel that the lack of communication within the Edelstein family might cause stress for the family members, and this can be regarded as one of the key elements that prevents Rose and Lane from realizing their own self-worth and dignity. These two women suffer from this problem deeply and they obviously need to develop strategies to be able to cope with the problem of troubled familial relationships. Additionally, split identities have been frequently encountered themes of literature, and fictional characters can be demonstrated as the ones who are unfortunately torn between traditional and non-traditional roles. In

the novel, Lane is an unhappy and discontented woman who is split between womanhood and motherhood. She is in search of something that help her gain her own self-worth and dignity. It is pointed that “*studying the relationship between women and food can help us to understand how women reproduce, resist, and rebel against gender constructions as they are practiced and contested in various sites, as well as illuminate the contexts in which these struggles are located*” (Avakian and Haber, 2005: 2). Examining Lane’s interaction with culinary tasks together with analysing Rose’s food-related talent can provide clues for understanding how these two women resist against the restrictions that influence them psychologically and emotionally. The first place that Lane prefers is the kitchen where she can enjoy cooking and culinary tasks that will provide her the opportunities for self-fulfilment. In this regard, it is pointed by Shahani (2018) that “*in the wake of postmodern tenets that our identities are fragmented and tenuous, food becomes the only remaining marker of selfhood*” (10). In the novel, cooking and dealing with food-related tasks cause a kind of relief for the mother and daughter. As it is seen, “*evocations of food in literature enrich the reading experience, providing a tangible link to the imaginary world of the text*” (Boyce and Fitzpatrick, 2017: 292). Food is in the centre of the lives of both Rose and her mother with its additional features leading to extraordinary events in the fictional world through which the accuracy of meaning can be questioned and deconstructed. Moreover, food is an instrument for communication and a source for relief for them and becomes an agent to develop a closer relationship between Rose and her mother through the end of the novel. It can be inferred that traditional considerations regarding food and cooking and female’s roles as food providers have been deconstructed by the author of the novel through creating a magic realist narrative frame. As it is emphasised by Arva (2008),

typically, readers of magical realist fiction must look beyond the realistic detail and accept the dual ontological structure of the text, in which the natural and the supernatural, the explainable and the miraculous, coexist side by side in a kaleidoscopic reality, whose apparently random angles are deliberately left to the audience’s discretion (60).

Accordingly, it is seen that together with its importance for survival, food has also been reflected as a valuable factor for developing a sense of self, maintaining healthy social and psychological interaction with other people, and having an autonomous identity. Moreover, the culinary tasks are not a source of restriction for the female figures in the novel. Namely, these tasks become more than obligatory duties to be fulfilled. The kitchen does not imprison women but it becomes a place for experiencing relief while following the steps related to food and cooking. In the novel, it is seen that Lane is the first female character who cooks various kinds of meals for her family with great enthusiasm. It can be understood that Lane finds relief while cooking meals since this task enables her to engage in productive and practical activities through which she can develop a sense of personal fulfilment. Moreover, the relationship between Rose and culinary tasks does not also fit into the traditional standards. Dealing with food-related tasks is not an obligation but a preference for Rose. Following that she acknowledges her talent as an agent for empowerment, Rose utilises this ability on behalf of her personal and professional development.

CONCLUSION

The Particular Sadness of Lemon Cake (2010) is a multi-generic novel and thus multiple perspectives can be integrated while analyzing the novel. Bender is one of the writers who demolish the standards of classical literary tradition and presents a story in which a crucial interaction between foods and feelings of females is depicted with a non-traditional narrative technique. This study has evaluated the combination of magic realism and postmodern feminism in the process of presenting the relationship between feelings of the female characters and the foods prepared or served by these women in the novel. In postmodern feminist approach, the choices and preferences of women come into prominence. Accordingly, a vital continuity is represented while Rose takes important decisions affecting her life substantially. The decisions taken and the choices made by Rose in the kitchen are decisive for her physiological, psychological, and emotional well-being. In this regard, foods deserve critical attention because they can be regarded as an excellent mean to contextualise the females’ experiences reflected in the novel. It has been detected that the most outstanding preferences of Rose are related to food and culinary issues due to her talent in sensing the feelings of other people by tasting the food prepared or

served by them. As a result of this study, it has been concluded that Bender as a contemporary female writer deconstructs the traditional images regarding the females' roles in the kitchen.

Moreover, the author also demonstrates that food is more than nutrition by representing various incidents related to the role and importance of food in females' lives. It is detected that food and culinary issues are implemented as factors that are beyond nutritional facilities in the novel. Bender does not use food and culinary tasks from a single perspective in the narration. However, she utilises these agents in different forms for revealing unspoken feelings, thoughts, or facts. The mother's feelings are coded in foods and these feelings are decoded by the daughter. Coding and decoding of feelings are provided through foods in the novel. Tasting and preparing food have been transformed into interpersonal communication agents utilised when the characters cannot communicate through words. Furthermore, the communication problem among people has also disrupted interpersonal relations and affected family togetherness negatively. To overcome this problem, Rose and her mother have unconsciously put food almost into the centre of their lives. Thus, food for nourishment has transformed into food for communication, food for relief, and food for personal development.

It is also seen that there is a very intricate relationship between foods and feelings of the protagonist and her mother in the novel. The magic and reality is mingled such a way in the novel that food is not only for nourishment but also for expression, emotional satisfaction, and self-realization for the female characters. The mother's interaction with food is one of the points examined in detail for revealing her unconscious attempts for coping with the encountered problems and detecting the reasons that cause her to cook food in changing emotional states. It is seen that Lane is split between womanhood and motherhood, and this case causes dissatisfaction and unhappiness in her life. In order to find a place for self-fulfilment, she unconsciously prefers kitchen where she can develop a sense of satisfaction through dealing with culinary issues. Lane has a secret affair which is sensed by Rose through tasting the meals prepared by her mother. This secret affair leads an emotional distance between the mother and the daughter at first. However, it is seen through the end of the novel that Rose does not judge or blame her mother due to her secret love affair and the distance between Rose and Lane starts narrowing especially with the culinary tasks that they performed together in the kitchen.

The complex personal relationships have enriched the meanings attributed to food and culinary tasks. Food and women's roles in the kitchen reflected in literary works have become more than the traditional considerations limiting the female creative potential. The novel shows that the crucial point is that women have not felt restricted in the kitchen but they have gained self-esteem and felt more satisfied with their lives. Involving in culinary tasks enables female characters to express themselves freely in the process of preparing meals. In accordance with the postmodern feminist concerns regarding the criticism of the grand-narratives of the patriarchal social structure, it can be underlined that the culinary duties undertaken frequently by females should be reinterpreted from a changing perspective which has not been affected from the pre-established masculine norms. Consequently, alternative interpretations regarding foods would be one of the points attracting the attention of scholars.

In *The Particular Sadness of Lemon Cake* (2010), food is something more than nutrition. Food is a secret language narrating the repressed feelings and mean of communication enabling female characters to realize the hidden feelings that shape their moods. Accordingly, the relationship between foods and moods of females has been the focal point in this study. Further studies on Aimee Bender's *The Particular Sadness of Lemon Cake* can be conducted on the issue of eating disorders that Rose experienced or on the reflections of packaged food and homemade food consumption in the postmodern era.

REFERENCES

- Almerico, G. M. (2014). "Food and Identity: Food Studies, Cultural, and Personal Identity", *Journal of International Business and Cultural Studies*, 1-8.
- Arva, E. L. (2008). "Writing the Vanishing Real: Hyperreality and Magical Realism". *Journal of Narrative Theory*, 38/1, 60-85.
- Avakian, A. V. and Haber, B. (2005). "Feminist Food Studies: A Brief History", *From Betty Crocker to Feminist Food Studies: Critical Perspectives on Women and Food*, (Ed: A. V. Avakian and B. Haber), University of Massachusetts Press, United States of America.
- Ayan, M. (2012). *Diversities in Ethnic Female Narratology*. İkinci Adam Yayınları, İstanbul.
- Barthes, R. (2013). "Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption", *Food and Culture*, (Ed: C. Counihan and P. Van Esterik), Routledge, New York and London.
- Bender, A. (2010). *The Particular Sadness of Lemon Cake*, Anchor Books, New York.
- Blodgett, H. (2004). "Mimesis and Metaphor: Food Imagery in International Twentieth-Century Women's Writing", *Papers on Language and Literature*, 40/3, 260-295.
- Bortolussi, M. (2003). "Introduction: Why We Need Another Study of Magic Realism". *Canadian Review of Comparative Literature/Revue Canadienne de Littérature Comparée*, 30/2, 279-293.
- Boyce, C. and Fitzpatrick, J. (2017). *A History of Food in Literature: From the Fourteenth Century to the Present*, Routledge, London and New York.
- Cixous, H. (1976). "The Laugh of the Medusa". *Signs*, 1/4, 875-893.
- De La Campa, R. (1999). "Magical Realism and World Literature: A Genre for the Times?", *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, 23/2, 205-219.
- Ebert, T. L. (1991). "The "Difference" of Postmodern Feminism", *College English*, 53/8, 886-904.
- Fawcett, B. and Featherstone, B. (2000). "Setting the Scene: An Appraisal of Notions of Postmodernism, Postmodernity, and Postmodern Feminism", *Practice and Research in Social Work: Postmodern Feminist Perspectives*, (Ed: B. Fawcett, B. Featherstone, J. Fook and A. Rossiter), Routledge: London and New York.
- Fraser, N. and Nicholson, L. (1988). "Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism". *Universal Abandon? The Politics of Postmodernism*, (Ed: A. Ross), University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Henitiuk, V. (2003). "Step into My Parlour: Magical Realism and the Creation of a Feminist Space". *Canadian Review of Comparative Literature/Revue Canadienne de Littérature Comparée*, 30/2, 410-427.
- Long, L. M. (2004). "Learning to Listen to the Food Voice: Recipes as Expressions of Identity and Carriers of Memory", *Food, Culture & Society*, 7/1, 118-122.
- Rich, A. (1972). "When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision", *College English*, 34/1, 18-30.
- Sands, R. G. and Nuccio, K. (1992). "Postmodern Feminist Theory and Social Work", *Social Work*, 37/6, 489-494.
- Shahani, G. G. (2018). "Introduction: Writing on Food and Literature", *Food and literature*, (Ed: G. G. Shahani), Cambridge University Press, United States of America.
- Showalter, E. (1984). "Women's Time, Women's Space: Writing the History of Feminist Criticism", *Tulsa Studies in Women's Literature*, 3(1/2), 29-43.
- Showalter, E. (1993). "American Gynocriticism", *American Literary History*, 5/1, 111-128.
- Trivedi, K. (2013). "Magic Realism: A Genre of Fantasy and Fiction", *International Journal of English and Education*, 2/3, 389-393.
- Varghese, A. (2018). "Food as Image in Literary Criticism", *International Journal of English Language, Literature in Humanities*, 6/9, 428-436.
- Vidal, M. C. Á. (1991). "Towards a Postmodern Feminism?", *Atlantis*, 12/2, 83-93.
- Yadav, M. S. and Yadav, M. K. (2018). "Aspects of Feminist Writing: A Presentation of Common Issues", *Journal of English Language Teaching and Linguistics*, 3/1, 57-68.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.09.2020 ✓Accepted/Kabul:16.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.798406

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özmen, F. (2021). "Doktor Konulu Fıkralarda Kişiler Arası İletişim Çatışmaları" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 159-168.

DOKTOR KONULU FIKRALARDA KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARI

Ferhat ÖZMEN*

Öz

Kısa ve özlü anlatımı olan nükteli güldürücü hikâye olarak tanımlanan fıkralar, Türk halk anlatıları içinde geniş bir yer tutar. Bu anlatılar, kimi zaman bir meslek ya da karakter ile ilgili olur ve çeşitli konular bağlamında kişiler arası iletişim çatışmalarını yansıtır. Kaynağını ve hedefini insanların meydana getirdiği iletişimlere kişiler arası iletişim adı verilir. İletişimde uyumsuzluk veya anlaşmazlık hâli çatışma kavramı ile açıklanır. Çalışmanın amacı doktor konulu fıkralarda kişiler arası iletişim çatışmalarının nedenlerini analiz etmektir. Bu amaçla hem yazılı hem de elektronik ortamda yer alan üç yüz elli fıkra metni incelenmiştir. Bu amaçla elektronik kültür ortamındaki doktor fıkraları ve En Güzel Doktor Fıkraları, Doktorum Altın Kafeste adlı eserlerdeki fıkralar kişiler arası iletişim çatışmaları açısından ele alınmıştır. Fıkralarda kişiler arası iletişimde aktif çatışma, kısmi algılama çatışması, yoğunluk çatışması, var oluş çatışması ve ön yargılı çatışma olmak üzere beş çatışma türü tespit edilmiştir. Fıkralarda mesajları yanlış anlayan, eleştiride ve övgüde toptancı davranan bireylerin iletişim çatışmalarına/krizlerine neden olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Doktor konulu fıkralar, Kişilerarası iletişim, Kişilerarası çatışma, Mizah.*

INTERPERSONAL COMMUNICATION CONFLICTS IN JOKES RELATED TO MEDICAL DOCTORS

Abstract

Jokes, which are short and concise stories that make people laugh, have a wide place in Turkish expressions. These narratives can be about professions or characters, sometimes targeting at showing the communication conflicts among people regarding various issues. Communication among people is called interpersonal communication where communication is created by people. Incompatibility or disagreement in communication explains the conflict concept. This paper aims to analyze the communication conflicts among people related to medical doctors in jokes. For this purpose, three hundred and fifty joke texts in both written and electronic media are examined. At the same time, the best jokes about doctors prepared by Deniz Distribution and Şaban Şimşek's 'my doctor in golden cage' that consists of jokes about doctors are used as a reference. Five types of conflicts were determined in the interpersonal communication in the jokes: Active Conflict, Conflict of Partial Detection, Conflict of Density, Conflict of Existence, and Prejudiced Conflict. According to this work, individuals who understand messages wrongly, act with prejudice and generalize in praising are causes for the conflict or crisis in communication.

Keywords: *Jokes related to doctors, Interpersonal communication, Interpersonal conflict, Humor.*

* Dr. Öğr. Görevlisi, Samsun Üniversitesi, Tömer, SAMSUN.
e-posta: ferhat.ozmen@samsun.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2969-5726>)

Giriş

Türk halk anlatıları içinde geniş bir yer tutan fıkralar, içinde yaşatıldığı sosyal dokunun özelliklerini mizah penceresi bağlamında dile getirir. Bireysel ve toplumsal ilişkileri bir ayna gibi yansıtan fıkralar, çoğu zaman gülüp eğlenmek, hoşça vakit geçirmek ya da taşı gediğine koymak amacıyla anlatılır. Fıkra, *“hikâye çekirdeğini hayattan almış, bir vaka veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, ziddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları, sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yolu ile yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir dili ile yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir.”*(Yıldırım, 1999: 3). Fıkralar yaşanmışlıkların eseridir ve bu eserlerde kaosu düzene dönüştürebilmeye çalışan bireyin yaşam anlarına ironi ile yaklaşması görülür.

“Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle hisse kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyeler.”(Elçin, 1981: 566) şeklinde de tanımlanan fıkraların bazıları bir karakter ya da meslek grubu ile ilgilidir. *“Ahmak, deli, hırsız, polis, doktor fıkraları bir karakter veya meslek grubu ile ilgili olan”* (Sakaoğlu, 1992: 44) fıkralara örnek verilebilir.

Mizahın en yaygın türü olan fıkralarda *“karşıdaki kişiye ders verme, mesaj iletme, karşıdakini eğitme veya bilinçlendirme amacı güdülür.”*(Şimşek, 2015: 197).Gülmenin yanında düşündürmenin de amaçlandığı bu anlatılarda *“sağlıklı iletişim kurmaktan kültürel değerlere öğrendiğimiz her şey, fıkraların kısa senaryosu içinde gelecek nesillere aktarılmaya çalışılır.”*(Şenocak, 2017: 26).Kültürel bellek mekânı olan fıkraların temelinde toplum-insan çatışması vardır. Sosyal hayatta beğenilmeyen, huzuru kaçıran ve eleştirilmesi gereken her ne varsa mizah ölçüsü altında fıkralarda dile getirilir.

“Doktor fıkraları aslında bir türü değil, bağlamı, yani içinde doktorun geçtiği çeşitli fıkraları imleyen bir terimdir.”(Kebeli, 2005: 101). İçinde doktorun yer aldığı ve doktorluk mesleği ile ilgili fıkralarda da diğer fıkralarda olduğu gibi kişiler arası iletişim örneklerine ve çatışmalarına rastlanır. *“İletişimi kısaca, bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda pek çok etkinlik iletişim sayılacaktır. Örneğin, bu tanıma dayanarak iki insanın karşılıklı konuşmasını iletişim sayabileceğimiz gibi, arıların bal bulunan yeri birbirlerine bildirmelerini de iletişim kabul ederiz.”* (Dökmen, 2002: 19). Duygu ve düşünceleri karşı tarafa sözle ya da yazıyla aktarma süreci olan iletişim, insanın hayatında vazgeçilmez bir zorunluluk olarak yer alır ve bireyin yaşamı iletişimle başlar ve iletişimle devam eder.

İletişim ve çatışma dört başlık etrafında ele alınır: Kişi-içi iletişim ve çatışma, kişiler arası iletişim ve çatışma, örgüt-içi iletişim ve çatışma, kitle iletişim ve çatışma (Dökmen, 2002: 21). Kaynağını ve hedefini bireylerin meydana getirdiği iletişimlere kişiler arası iletişim adı verilir. Burada iletişim hâlinde bulunan bireylerin çeşitli bilgiler üretmesi, bu bilgileri yorumlaması ve birbirlerine nakletmesi öne çıkmaktadır. İletişimde uyumsuzluk veya anlaşmazlık hâli çatışma kavramı ile açıklanır ve iletişim çatışmalarının çeşitli sebepleri vardır.

Doktor konulu fıkralarda kişiler arası iletişim çatışmaları tasnif edilirken Deniz Dağıtım'ın *En Güzel Doktor Fıkraları* kitabı ve Şaban Şimşek'in doktorlarla ilgili mizah unsurları içeren yaşanmış olayları derlediği *Doktorum Altın Kafeste* adlı eserindeki fıkralar ile elektronik kültür ortamlarında yer alan doktor fıkraları/doktor konulu fıkralar ele alınmıştır.

1. Kişiler Arası İletişim Çatışmalarının Sınıflandırılması

İletişimde uyumsuzluk veya anlaşmazlık hâli çatışma kavramı ile açıklanır. Çatışma önce bireyin iç dünyasında yaşanır ve daha sonra bu durum insanın iletişim biçimine, tavır, tutum ve davranışlarına yansır. Kişiler arası çatışmada en az iki insan arasında algılanan ve çatışan amaçlara yönelik gerçekleşen anlaşmazlık söz konusudur.

Kişiler arası iletişim çatışmalarının başlangıç nedenleri arasında *“farklı biliş, algı, duygu, bilinçaltı ihtiyaçları, iletişim becerileri gibi kişisel faktörler, kültürel faktörler, rol farklılıkları, sosyal ve fiziksel çevreler, iletişim sürecinde verilen mesajın niteliği”* (Soyugüzel, 2019: 167) vb. etmenler yer alır.

İletişimde yaşanan olumsuz bir etkileşim olan çatışma, bireylerin iletişime geçtiği insanlarda hoşlanmadığı iletişim biçimi, tavır, tutum ve davranışlar ile karşılaşmasından sonra ortaya çıkar. Doktor konulu fıkralarda kişiler arası iletişim çatışmalarının sınıflandırılması Üstün Dökmen'in *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati* adlı eserinde yer alan tasniften hareketle yapılmıştır. Doktor konulu fıkralarda kişiler arası iletişim çatışmaları şu alt başlıklar altında ele alınmıştır:

1.1. Aktif Çatışma (Kötü Adam Ne Söylese Kötüdür)

Bu çatışma türü, bireylerin birbirinden hoşlanmaması ve birbirlerine öfkelenmesi durumunda ortaya çıkar. İnsanın karşısındakine kızmasının ya da ondan hoşlanmamasının çeşitli sebepleri vardır. Olumsuz yaşantılar, beğenilmeyen özellikler, rahatsız olunan davranışlar aktif çatışmanın ortaya çıkmasına neden olabilir. *"Karşı karşıya gelen kişilerin, birbirinden hoşlanmamaları, birbirlerine kızmaları durumunda, aktif çatışma ortaya çıkar. Aktif çatışma sergileyen kişiler, birbirinin ne söylediğine aldırmandan, hatta birbirlerini yeterince dinlemeden, birbirlerine karşılıklı eleştiri yöneltirler ya da birbirleriyle kavga ederler."* (Dökmen, 2002: 46). Doktor konulu fıkralarda kahramanların birbirlerine karşı tavır alıp aktif çatışmaya girmelerinin sebepleri arasında *"Onlar zaten hep..."* cümlesinde ifade edilen eleştiride ve övgüde toptancı davranmak yatar. Kişiler arası iletişimde karşımıza çıkan en büyük problem, söz konusu bu genellemeden kaynaklanır. Adı geçen çatışmaya şu fıkra örnek verilebilir:

Bir doğumevinde üç baba adayı beklerken hemşire kundakta siyah bir bebekle geldi. Üç baba adayından ikisi geri çekildi, biri ise simsiyah bebeğe eğildi:

-A benim yavrum, haniymiş diye çocuğu sevmeye başladı.

Hemşire de öteki iki baba adayı da şaşırmişti.

-Çocuğun sizin olduğunu nereden anladınız?

-Bizimdir bizim. Benim karı ne pişirse yakar. Onundur bu da... (En Güzel Doktor Fıkraları: 32).

Söz konusu fıkrada aktif çatışma, karı-koca arasındaki olumsuz yaşantılardan kaynaklanır. Eşinin yemek yapmadaki beceriksizliğini dünyaya getirdiği çocuğun ten rengiyle ilişkilendiren adam, genellemenin kurbanı olur. Fıkroda baba adayı, eşi ile alay eder. Alayın kendisini en çok hissettirdiği ve kişiyi en çok yıprattığı sanat, ironidir. Bir zekâ sanatı olan ironi, çok uzun zamandan beri gülmeceye katkı yapar. İronilerin ortak özelliği doğrudan anlaşılmasından kaynaklanan bir ayrıcalıktır. Bu yüzden adı geçen konuşma biçimi, sıradan ve hemen anlaşılabilir konuşma biçimlerini hor görür (Kierkegaard, 2004: 228). Söz konusu fıkrada ironik cevap ile kadının beceriksizliğine gönderme yapılır. Yeteneksiz bireylere ironik mesajlar gönderilerek onların davranışlarının düzeltilmesi amaçlanır. İronik mesajlarda, kırıcı olmadan kötücül davranışların düzeltilmesi hedeflenir. Çevresine ve kendisine ironi ile yaklaşan insan, problemlerini tanımlayabilir ve onlara çözüm yolları üretebilir.

İnsanlar, toptancı düşünceyi ve önyargıları bir kenara bırakmadıkça sağlıklı iletişim gerçekleştiremez. Kimi insanlar kendi durumlarını, kendi rahatlarını ve önyargılarını terk etmek istemezler. *"Ön yargılar nasıl insanlığın çocukluk çağında ortaya çıkmışsa, yine her birey bu önyargıları kendi ailesinde, okulunda, sözün kısası kendi çocukluk çağında edinir: En iyi anne kendi annesidir. En kahraman ulus kendi ulusudur. En iyi din kendi dinidir."* (Charrier, 2010: 11). İletişimin en büyük engellerinden biri olan ön yargılı bakış açısı, bireyin mutlu ve huzurlu yaşam azmini, başarılı olma gayretini yok eder. Ön yargılar olayların ve davranışların yanlış yorumlanmasına neden olur, gerçeklerin iç yüzünün anlaşılmasını engeller ve insanların gülünç duruma düşmesine yol açar. Aktif çatışma türünün görüldüğü aşağıdaki fıkrada da ön yargının kurbanı olan baba gülünç duruma düşer:

Doktor, kapıda mekik dokuyarak doğumun sonucunu bekleyen kocaya:

-Müjde beyefendi, karınız dokuz doğurdu, demiş.

Adam öfkeyle cevap vermiş:

-Oldum olası sabırsız biridir zaten! (En Güzel Doktor Fıkraları: 89).

Adı geçen fıkrada “dokuz doğurmak” sözcük öbeği/deyimi hem dokuz çocuk dünyaya getirmek hem de bir işi merakla, heyecanla, sabırsızlıkla beklemek anlamlarına gelir. Fıkroda ikinci anlam ile birinci anlam karıştırılır ve yanlış anlama ortaya çıkar. Yanlış anlama bireyin olumsuz geçmiş yaşantıları/ön yargıları ile ilgilidir. Eşinin geçmişte sabırsız biri olduğunu deneyimleyen adam, gerçek anlamda kullanılan “dokuz doğurmak” sözcük öbeğini mecaz anlamda yorumlar ve bu durum gülmeyi yaratır. “Bizler iletişimde kelimeleri kullanırken anlamlarının herkes tarafından aynı olarak bilindiğini varsayalım. Oysa bu büyük bir yanılgıdır zira kelimelerin düz anlamları herkesin aklında aşağı yukarı benzer anlamları çağırıştırırken yan anlamları kişiden kişiye değişiklik göstermektedir.” (Yücel, 2017: 16). Söz konusu fıkrada, sözcük öbeğinin bağlam dışından yorumlanması gülmenin ortaya çıkmasına neden olur.

Gülmece yaratmada en çok başvurulan söz oyunlarından biri olan kaydırmada, mecaz anlamda kullanılan bir sözün karşıdaki kişi tarafından gerçek anlamda yorumlanması gülmeyi doğurur. “Günlük dilde bulunan çok sayıdaki mecaz, deyim ve atasözleri temel anlamlarına yapılan ani bir geçiş, yaratacağı uyumsuzlukla gülmeye neden olur.” (Usta, 2005: 107). Adı geçen fıkrada babanın “dokuz doğurmak” deyimini bağlama ters düşen bir biçimde yorumlaması, uyumsuzluk yaratır ve bu uyumsuzluk da gülmenin ortaya çıkmasına neden olur. Modern mizah teorilerinden olan uyumsuzluk teorisine göre gülme, düşünce ve mantığa aykırı bir durumla karşılaşıldığında ortaya çıkar. Tabiatıta var olan her şeyin, nesnelere, nesnelere özelliklerinin ve olayların belli kalıpları, belli düzenleri vardır. Bu kalıbın veya düzenin bozulması veya aksaması durumunda gülme meydana gelir (Türkmen, 1997: 47). Gülmenin bilinçsel yanıyla ilgilenen bu teoriye göre gülme, umulanla bulunanın şaşırtıcı orantısızlığından ortaya çıkar.

Doktor konulu fıkralarda aktif çatışma, karı-koca arasındaki olumsuz yaşantılar ile ilgilidir. Eşini sevmeyen, onun beceriksizliğini ve sabırsızlığını deneyimleyen erkek, eşine ön yargıyla yaklaşır ve ondan gelen mesajları bu bağlamda değerlendirir.

1.2. Kısmi Algılama Çatışması (Bunu da mı demiştin!)

Kişiler arası iletişimde bireyler bazen gönderilen mesajları işlerine geldiği gibi algılamak isterler. Birey, gönderilen mesajın yalnızca bir kısmını algılar, diğerlerini algılamazsa bu durum kısmi algılama çatışmasının ortaya çıkmasına neden olur. Söz konusu duruma en güzel örnek bir Bektaşî fıkrasıdır. Bir Bektaşî der ki: “Kuran’da oruç tutmayın yazıyor”. Hocanın birisi der ki: “Erenler, Kuran oruç tutmayın diyor; ama eğer hastaysanız tutmayın diyor.” Bu fıkra, Bektaşî’nin mesajı kısmi algıladığını gösterir. Doktor konulu fıkralarda doktor-hasta diyaloglarında kısmi algılama çatışması örneklerine sıkça rastlanır. Alkolün zararlarını anlatmaya çalışan doktorun mesajlarını işine geldiği gibi anlayan hasta, aşağıdaki fıkrada kısmi algılama çatışmasının ortaya çıkmasına neden olur:

Adamın biri çok fazla içiyordu. Doktoru onu içkiden vazgeçirmek için bir örnek vermeye başladı:

-Bak dostum, dedi. Bir kaktüsü alalım mesela... Eğer bu bitkiyi su ile sularsak ne olur, yeşerir, gelişir ve hızla büyür değil mi? Hâlbuki aynı kaktüsün dibine alkol dökersek ne olur, kaktüs bir iki gün içinde buruşur ve kurur. Ne demek istediğimi anladın değil mi?

Adam ciddi bir şekilde başını salladı:

-Evet, doktor anladım, diye cevap verdi. Eğer midemizde bir kaktüs büyümesini istemiyorsak su içmemeliyiz (En Güzel Doktor Fıkraları: 111).

Bu fıkrada adam sözleri ile “Alkol içmeliyiz.” demek ister. Doktorun dolaylı yollardan anlattığı yasağını tersinden anlamlandırarak kuralları çiğner. Doktorun mesajını işine geldiği gibi anlayan alkol bağımlısı adam, içine düştüğü bilinçsel çelişkiden sözün gücüyle kurtulmaya çalışır.

“İnsanlar çoğu kere işittiklerini değil de duymak istediklerini anlamaktadır. Türkçedeki şu söz bu durumu bir bakıma açıklamaktadır: Dervişin fikri ne ise zikri de odur. Yani bir insanın kafasının ardında ne düşünce varsa ağzından çıkan söz de onu yansıtır.” (Başkan, 2003: 54). Alkolün insan sağlığına zararını bilen kişi hâlâ alkol kullanmaya devam ederse bilişsel çelişkiye düşer. Bu çelişkinin yarattığı olumsuz durumdan kurtulmak için de çoğu zaman mantıklı gerekçeler bulmaya başvurur. Gücsüz kişilik yapısı ile ilgili olan bu durum, gerçeklerle

yüzleşmekten kaçan birey ile ilgilidir. “İnsanlar kolay kolay kendilerini eleştirmez, hatalarını görmezler. Zamanla kişilik bozukluğuna ve iç huzursuzluğa doğru götüren bu davranışlar, iç gözlem yapan kişinin kendini sorgulaması ve kişisel ihtiyaçlarının farkına varmasıyla çözümlenir.” (Şenocak, 2005: 145). Gerçeği bilmek ve onu kabul etmek bireyin hayatındaki problemleri çözmenin başlangıcıdır. Gerçeklerin farkındalığına vardığımız zaman kişiliğimiz daha sağlıklı hâle gelir. Ruh ve beden sağlığı, gerçekleri kabul etmekte gizlidir. Aşağıdaki fıkrada da bu duruma gönderme yapılır:

Adamın biri bir gün doktora gitmiş. Doktor bey, bana bir baksanız. Çok yorgun hissediyorum kendimi, demiş. Doktor, raporları inceledikten sonra adama:

-Safra kesenizde kum, böbreklerinizde taş, kemiklerinizde kireçlenme var, demiş. Adam da doktora:

-Desenize beton gibiyim doktor bey, demiş (www. fikraoku.com).

Söz konusu fıkrada, “Beton gibiyim.” ifadesi “Çok sağlıklıyım.” anlamında kullanılır. İroni yaparak hastalıklarına gönderme yapan hasta, alay-mizah karışımı bir anlayış ile hastalıkları karşısında kum, taş, kireç ve beton çağrışımı yaparak umursamaz görünmeye çalışır. Böylece hatsallıkları karşısında güçlü/üstün olmayı amaçlar. Hastalık ve beton benzerliği bağlamında adı geçen kavramlara gönderme yapılarak gülmece yaratılır. Fıkrada hasta adam, doktorun söylediklerini anlamak istemez ve gerçekler ile yüzleşmekten korkar. Kısmi algıma çatışmasının görüldüğü bu örnekte de birey, gerçeklerden kaçarak belirsiz ve sağlıksız bir hayat sürmek zorunda kalır.

İletişimde mesajın kişiye göre yorumlanması, gülmece yaratma ve şaka yapma gibi gayeler taşıyabilir. Üzerinde çözümleme yapılan kimi metinlerde bireyler mesajı yanlış veya kısmi algılar. Buradaki amaç gülmece yaratmak ve şaka yapmaktır. Aşağıdaki metinde doktorun mesajını şaka amaçlı yanlış anlayan garsonun durumu konuya örnek verilebilir:

Doktor, kahvehanede çayını şekersiz getiren garsondan biraz şeker istemeyi düşünmüş. Garsonu çağırmış:

-Oğlum, şekerin var mı?

Adamın doktor olduğunu bilen garson hemen cevap vermiş:

-Var doktor bey var. Üstünüze afiyet, son günlerde öyle bir arttı ki... Ne dersiniz, ensülin yaptırayım mı? (En Güzel Doktor Fıkraları: 14).

Fıkrada garson mesajı kendi amacına hizmet edecek şekilde algılar, bunu da “şeker” sözcüğünün çok anlamlı yönünü kullanarak yapar. Şeker sözcüğü, hem şeker hastalığını/diyabeti hem de çeşitli bitkilerin öz suyundan veya nişastasından elde edilen tatlı maddelerin genel adını karşılar (Türkçe Sözlük, 2005: 1856). Yukarıdaki fıkrada sözcüğün çok anlamlı özelliğinden yararlanan garson, iletişim çatışmasının ortaya çıkmasına neden olur. Bu çatışma, garson tarafından kasıtlı yaratılır çünkü garson, karşısındaki kişinin doktor olduğunu bilir. “Kimse sözcükte başkasının düşündüğünü tıpkı tıpkısına düşünmez. Bu yüzden her anlama aynı zamanda bir anlamamadır. Duygu ve düşüncedeki her birleşme aynı zamanda bir ayrılmadır.” (Akarsu, 1998: 49). Yukarıdaki fıkra bu gerçeği ispatlar niteliktedir.

İnsanlar, durum ya da olayları işine geldiği gibi anlar. Birey ihtiyaçlarınagöre kendi dışındaki durum ya da olguları gerçeğe aykırı bir şekilde değişikliğe uğratar. Gerçeği çarpıtma olan bu durum kişiyi içine düştüğü zor durumdan kurtarmaya yardımcı olur.

1. 3. Yoğunluk Çatışması (Haklısın ama...)

İletişim kuran bireylerin duygu ve düşünceleri arasında kısmen uzlaşma/benzeşme olması durumunda, yoğunluk çatışmasından bahsedilebilir. Herhangi bir insanın güzel ya da doğru bulduğu bir şeyi başka biri “Güzelmiş; ancak o kadar da değil.” diye açıklarsa bu durum yoğunluk çatışması ile açıklanır. Bu çatışma türünde herhangi bir durum ya da olay ile ilgili kısmi bir uzlaşma söz konusudur. Doktor-hasta iletişimde taraflar kimi zaman aynı fikre sahip olabilir. Aşağıdaki fıkrada doktor da hasta da “tembellik” hakkında aynı görüşü paylaşıyor:

Hasta, doktora derdini anlattı:

- *Sabahları bir türlü yataktan kalkamıyorum. Canım çalışmak da istemiyorum.*
- *Şikâyetiniz bunlar mı?*
- *Evet.*
- *Bunun adı tembellik.*
- *Biliyorum, doktor. Ama patronuma hastayım demek için bunun Latince bir adı yok mu? (Şimşek, 2010: 92).*

Burada kısmi algılama vardır, tembel olduğunu kabul eden ancak bunun hastalıkla ifade edilmesini isteyen bireyin komik durumu gülmeye neden olur. Fıkroda hastalık bahanesiyle işini aksatan, tembellik eden ve görevini yerine getirmeyen bireylere eleştiriler yöneltilir. *“Fıkralar, toplumsal anlamda yaşanan hataları, eleştirel yönleri mizahla düzeltme, insanı eğitime, uyandırma amacını güder.”* (Özmen, 2012: 42). Doktor konulu fıkralarda da hem görevini hastalık bahanesiyle yerine getirmeyen bireyin, hem de toplumda düzeni bozan kişilerin hataları eleştirilip bir mercekle büyütülerek sorunun gözler önüne serildiğine şahit olunur. Fıkroda aynı zamanda *“Doktorlar daima sömürülür, dayanmak zordur.”* (Şimşek, 2010: 92) mesajına da gönderme yapılır.

Genelde toplumsal eleştirinin, özelde ise görevini dikkatli yapmayan sağlık personelinin eleştirildiği aşağıdaki fıkroda da kısmi algılama çatışması görülür. Doktor ve ambulans şoförü arasında gerçekleşen iletişimde yaralıların olduğu konusunda bir uyuşma/anlaşma vardır ancak yaralıların sayıları konusunda bir anlaşmazlık yaşanır:

Ambulans, hastanenin bahçesinde durdu. Ambulansı bekleyen doktor, şoföre:

-Bana bir yaralı diye telefon edilmişti. Oysa arabada dört yaralı var, dedi.

Şoför başı önde cevap verdi:

-Haklısınız doktor bey, ama diğer üçünü yolda ben ezdim (En Güzel Doktor Fıkraları: 107).

Sağlık hizmetlerinde sadece hekimler yer almaz. Hemşire/sağlık memuru, ambulans ve acil bakım teknikerleri de sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde kritik rol oynar. Etkili ve kaliteli sağlık hizmeti, bir ekip anlayışıyla hareket etmeye ve işini dikkatli yapmaya bağlıdır. Ekipteki herhangi birinin yanlışlığı, sağlık hizmetlerinin aksamasına ya da insanların hayattan kopmasına neden olur. Adı geçen fıkroda, sağlık sektöründeki beceriksiz personelin insanı canından edebileceği anlatılmak istenir. *“İlk yardım son yardım olmamalıdır.”* mesajına da gönderme yapılarak sağlık personelinin dikkatli olması gerektiği vurgulanır.

Yoğunluk çatışmaları çoğu zaman bireylerde bilinçsel çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu çelişkinin yarattığı olumsuz durumdan kurtulmak için kimi zaman bahane bulmaya başvurulabilir. Bu duruma şu fıkra örnek verilebilir:

Bir doktora sordular:

-Yanlış tedavi ettiğiniz bir hasta ölürse vicdanınız azap duymaz mı?

-Duyar ama bilmeden işlediğimiz fenalığı, bilerek yaptığımız bir hayırla karşılaştırarak avunuruz.

-Nasıl hayır bu?

-Örneğin kefenci kazanır, ölü yıkayan kazanır, tabutçu kazanır, çelenkçi kazanır, imam kazanır. Kazanır oğlu kazanır. Bu az hayır mı? (En Güzel Doktor Fıkraları: 24).

Söz konusu fıkroda iletişim çatışmasının nedeni farklı biliş, duygu ve algılar ile ilgilidir. Günlük yaşamda karşılaştığımız algı problemleri, yaşam alanlarımıza müdahale ederek kurduğumuz iletişimlerin sağlıksız olmasına neden olur. *“Algı, duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecine verilen addır.”* (Cüceloğlu, 1993: 98). Dolayısıyla bireyin ihtiyaçları ve kabulleri onun algılayışını doğrudan etkiler. İçine düştüğü bilinçsel çelişkiden bahane üretmek kurtulmaya çalışan doktor, anlayış ve bilginin insandan insana nasıl değiştiğini gösterir.

1.4.Var Oluş Çatışması (Ben Sandım ki...)

İletişim hâlindeki insanlar birbirlerinin söylediklerini yanlış anlarsa ya da ifade edilen şeylerle ilgisi olmayan işler yaparsa bu durum var oluş çatışmasının ortaya çıkmasına yol açar. Mesajın gerektiği biçimde algılanmadığı ve mesaja uygun dönüt verilmediği durumlar var oluş çatışması ile açıklanır. İletişim sırasında karşımızdaki bireyleri dinlemez ve onların bize gönderdikleri mesajları yanlış algıyorsak var oluş çatışması sergilemiş oluruz. Aşağıdaki fıkrada doktorun mesajını yanlış anlayan Temel, iletişim krizinin ortaya çıkmasına sebep olur:

Temel'e bir işe girmek için sağlık raporu lazım olmuş. Gitmiş tam teşekküllü bir hastaneye. Epey muayeneden sonra doktor sormuş:

-Kulaklarınızdan ya da burnunuzdan bir şikâyetiniz var mı?

-He ya, demiş Temel. Özellikle fanilamu cıkarurken çok zorlanayrum (www.fıkracim.com).

Söz konusu fıkrada Temel, doktorun söylemek istediği şeyi yanlış anlar. Bu durum “şikâyet” sözcüğünün çok anlamlı olması ile ilgilidir. Doktor, Temel'den kulak ve burun sağlığı hakkında bilgi almak ister, Temel ise onların büyük olmasından yakınıyor/şikâyet eder. Gülme kastedilen mananın dışındaki yorumdan dolayı gerçekleşir. “Eğer alıcı mesajın anlamını kavrayamamışsa iletişim kuramaz. Bu anlamda iletişim ancak ve ancak alıcının beyninde tamamlandığı zaman gerçekleşebilir.” (Bilen, 2014: 16). Mesajın gerektiği biçimde anlaşılmadığı ve yanlış yorumlanmadığı bu fıkrada, taraflar arasında iletişim kurulamaz.

“Temel Fıkraları”nın pek çoğunda bir fıkra tipi olarak “Temel” in özellikle değişik Türkçe kullanımı ve aptallığının vurgulanması yoluyla bir güldürü nesnesi olarak yer alması, Lazlar özelinde Karadenizlilere yönelik belirli bir “stereotipleştirme” ve “ötekileştirme” etkinliğinin gerçekleştirilmiş ya da gerçekleşmekte olduğuna işaret ediyor olarak yorumlanabilir (Sheridan Aksoy, 2007: 98). Temel tipine atfedilen fıkraların çoğunda Temel, alışılmadık biçimde yürüttüğü mantığı ile insanları güldürür. Temel, çoğu zaman diğer insanlardan farklı düşünen, davranışlarında “Bu kadar da olmaz!” denecek kadar karakteristik bir aptallık sergileyen kahraman olarak yer alır. Üstünlük Kuramı'na göre gülmede “ilgimiz daha çok duygu yönüne kaymakta, eğlence, zafer kazanma duygusu ve galibiyetten dolayı insanın kendi kendini kutlaması söz konusu olmaktadır.”(Türkmen, 1996: 47). Başkasının hatası sonrası insanın kendinin üstün olduğunu düşünmesi gülmenin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Gülme, “kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesidir.” (Morreall, 1997: 2). Fıkrada Temel, “şikâyet” sözcüğünü doktorun kastettiği anlamın dışında yorumlar ve bu yorumu doktor-hasta diyalogunda gülmeye/ iletişim krizine neden olur. Aynı iletişim krizine bir doktorun başından geçen aşağıdaki yaşanmış olay da örnek verilebilir:

Rize'de bir hastama yerel şiveyle soruyorum:

-Emice, hoş geldun. Neyun var?

-Ya Allah'a şükür, dededen babadan kalan bi şeyler var da! Ole geçinup gideyiruk!

-Oni sormadum, neyin var neyin?

-Haa! Olari sorma doktor bey, uç uşağum var ama olmaz olsun eşşeoğlı eşekler!... Kizlar zati gittiler!

-Emice sana onisormayirum, hastaluğunnedur, hastaluğun?

-Eee uşağum, affedersunuz yani Hocam! Onu da sen bileceksun da! Ben ne için geldum buriya! (Şimşek, 2010: 6).

Doktor-hasta diyalogunda sorulan sorulara verilen cevapların farklılığı, varoluşsal bağlamda bir iletişimsizliğin göstergesidir. Tıp literatüründe “anamnez” şeklinde açıklanan hasta ile ilk söyleşide doktor, hastasının sosyo-kültürel farklılıklarını dikkate almalıdır. Hastaya doktor mesajını açık ve net bir şekilde iletmeli, mesajın başka anlamlarda yorumlanmasına fırsat vermemelidir. Önemli olan doktorun söylediği değil, hastanın ne anladığıdır. Hastadan istenilen şeyler net ifade edilmeli ve yanlış anlaşılma önlenmelidir. Doktorun anlamak istediği şey,

hastanın teşhisini koyma açısından önemlidir. Anamnez, gerçekler öğrenilinceye kadar sürmeli, hastanın durumu mümkün olduğu kadar anlaşılmaya çalışılmalıdır. İletişim kurma konusunda yetersiz olan bireyler, kendi aralarında bazen iletişim çatışmaları yaşarlar. *“Bildirişim tek bir olay değil, belli bir noktadan başlayıp adım adım gelişerek belli bir noktada sona eren bir olaylar dizisi, art arda sıralanan bir olaylar zinciridir; bir süreçtir.”* (Ünalın, 2005: 131). Doktor ve hasta iletişim içinde algılandılar da gerçekte birbirlerini anlamamakta, müşterek bir paylaşımında bulunamamaktadırlar.

Var oluş çatışmasının yaşandığı fıkralarda her iki tarafın da anlaşılma çabası gösterdiği; fakat anlama ve anlatmada başarılı olunamadığı görülür. Var oluş çatışmasını engellemek, sağlıklı bir iletişimle mümkündür. Anlamlandırma ile ilgili temel etmenler içerisinde aile hayatı, iş hayatı, kişisel problemler, duygular, kültür farklılığı vb. etkili olabilir.

1.5. Ön Yargılı Çatışma (Ben kararımı çoktan verdim...)

Bireyin bir olaya ya da kişiye ilişkin ayrıntılı bilgi edinmeden önceden peşin bir karara varma durumu şeklinde açıklanan ön yargı, insanların olay ve görüntüler hakkında yanlış fikirler edinmesine neden olur. Kişiler arası iletişimde birtakım ön yargılar, kimi şablonlar, doğruluğu test edilmemiş bazı kalıp düşünceler bireyler arasında iletişim çatışmasına yol açar. *“Ön yargılarımız duyduklarımıza bir filtre uygular ve duygularımızı süzgeçten geçirerek bunlara ne tepki vereceğimizi belirler. Bu ön yargılar önceden kabul edilmiş bazı beklentiler şeklindedir ve savunmacı tepkilere yol açar.”* (Nichols, 2018: 113). Toplumsal ve bireysel sebepler ön yargıların oluşmasında rol oynayabilir. Bireylerin sahip olduğu roller ön yargıların ortaya çıkmasına neden olabilir. Aşağıdaki fıkrada da doktorluk mesleğine bağlı düşüncelerin neden olduğu ön yargıya rastlanır:

İki doktor, *önlere giden bir adamın birden bire kıvrılarak sıkıntılı bir tavır aldığını gördü ve içlerinden biri:*

-Bak, dedi. Bu adam böbrek krizi geçiriyor.

-Hayır, dedi diğeri. Muhakkak romatizmalıdır, bu yüzden belini doğrultamıyor.

Nedeni böbrekti, hayır romatizmaydı tartışması uzayınca konunun kesin bir şekilde sonuçlanmasına karar verirler ve adama yaklaşarak:

-Affedersiniz, size bir şey soracağız. Biz ikimiz de doktoruz. Ben böbrek hastalıkları mütehasısı, arkadaşım ise dâhiliyecidir. Ben, böyle iki büklüm yürümenizi, böbrek hastalığına bağlıyorum. Aksine arkadaşım, sebebini romatizmalı olmanızda buluyor. Hangimiz haklıyız acaba, lütfen söyley misiniz?

-Ne böbreklerden rahatsızım ne de romatizmadan. Affınızı rica edeceğim, yolda yürürken bir kaza geçiriyordum, tatsız bir iş yaptım. Daha fazla etrafa buluşturmamak için özenle yürüyorum da (En Güzel Doktor Fıkraları: 27).

Adı geçen fıkra, insanların sahip oldukları özelliklerin olayları ve durumları yorumlamada doğrudan etkili olduğunu gösterir. Bireyler, hayatı ve yaşamı sahip oldukları bilgi ve yetenek çerçevesinde algılar. *“Olayların kendisinin anlamı yoktur; olayları algılayan insan, algıladığı zemine göre olaya anlam verir. Olayların algılanış, yorumlanış, anlam verilmiş hâline fenomen deniyor. İnsan, fenomen dünyasında yaşamını sürdürür.”* (Cüceloğlu, 2019: 189). Söz konusu fıkrada fenomenin yanlış yorumlanması doktorlar arasında iletişim çatışmasının/fikir ayrılığının ortaya çıkmasına yol açar. Zihinsel ben-merkezliğin öne çıktığı bu fıkrada kahramanlarının mesleki ön yargıları iletişim çatışmasına neden olur. *“Karşımızdakilerin dünyayı ve olayları algılama ve düşünme biçimlerinin yanlış olduğunu, bizim algılama ve düşünme biçimimizin ise tek doğru olduğunu düşünmek zihinsel ben-merkezliktir.”* (Dökmen, 2006: 47). Mesleki bir rol olan doktorluğun neden olduğu algısal farklılık şu fıkrada da iletişim çatışmasına neden olur:

Çekici bir genç kadın, çok zayıf bir bebeği doktora kontrole götürür. Bebeğe bakan doktor:

-Bu çocuk iyi gıda almıyor, der ve kadına dönerek:

-Lütfen, soyununuz diye rica eder. Soyunan kadının göğüslerini iyice kontrol ettikten sonra doktor:

-Düşündüğüm gibiymiş hanımefendi, sizin hiç sütünüz yok, der.

Kadın:

-Tabii olamaz doktor bey, ben çocuğın teyzesiyim (En Güzel Doktor Fıkraları: 35).

Fıkarda iletişim çatışması doktorun ön yargılı hareket etmesinden kaynaklanır. Çocuğın teyzesini annesi zanneden doktor, tıbbi görüşmede iletişime geçtiği insanları iyi tanımamanın kurbanı olur. Doktor insanların şikâyetini dinlemeden önce onları tanımalı ve bundan sonra gerekenleri yapmalıdır. Etkili bir görüşme gerçekleştirmek için doktor, hastayı iyi dinlemeli onunla uyum içinde olmak için çaba sarf etmelidir.

Belirli bir alanda bireylerin aynı şekilde düşünmemesi, farklı olması ya da anlamaması çatışma kavramıyla açıklanır. Yaşamın genel çerçevesi içinde çok sık karşılaşılan bir durum olan kişiler arası çatışma, doktor konulu fıkralarda da görülür. Doktor diyalogları, iletişim çatışmaları ve toplumsal-bireysel eleştiri gibi farklı konuların yer aldığı fıkralarda mesajları yanlış anlayan, ön yargıyla hareket eden, eleştiride ve övgüde toptancı davranan bireyler iletişim çatışmalarının/krizlerinin ortaya çıkmasına neden olur.

Sonuç

Türk toplum hayatı gülmece açısından çok zengindir. Mesleki fıkralardan olan doktor konulu fıkralar bunun en güzel göstergesidir. Çeşitli konular etrafında şekillenen doktor konulu fıkralarda bireylerin anlama ve anlatmada başarılı olamadığı görülür. Söz konusu başarısızlık da gülmecenin ortaya çıkmasına neden olur. Fıkralarda tespit edilen çatışma türleri aktif çatışma, kısmi algılama çatışması, yoğunluk çatışması, var oluş çatışması ve ön yargılı çatışma olmak üzere beş başlık hâlinde yer alır. Mizah belleğinin bir parçasını oluşturan doktor konulu fıkralarda, mizah-gülme kavramları bağlamında doktor-hasta ilişkilerindeki yanlışlıklara, sağlık sorunlara ve toplumsalın eleştirel yönlerine dikkat çekilir. Mizahın eğlendirirken öğreten yönü kullanılarak yaşanan hayatın kaos, kozmosa dönüştürülür. Doktor konulu fıkralarda kişiler arası iletişim çatışmasının nedenleri arasında farklı biliş, algı, duygu, kültürel faktörler, rol farklılıkları, sosyal ve fiziksel çevreler, iletişim sürecinde verilen mesajın niteliği vb. etmenler yer alır. Özellikle doktor-hasta diyaloglarında bireylerin sosyo-kültürel farklılıkları iletişim kazalarının ortaya çıkmasına neden olur.

Kişiler arasında kurulan iyi bir iletişim sosyal yaşamı düzenleyen becerilerin temelini oluşturur. Bundan dolayı meslekleri gereği farklı insanlarla sürekli iletişim hâlinde olan doktorların iletişim becerilerini geliştirmesi, ön yargılardan kurtulması ve hastaları önemsemesi gerekir. İletişim becerisini geliştiren doktorların hem iş hayatlarında hem de kişisel yaşamlarında karşılaşacakları problemlerle başa çıkması kolay olur. Kaliteli iletişim, güvenli bir aile ve toplum ortamı oluşturur. İnsan ilişkilerinin verimli olmasına, işbirliğine dayalı yürütülmesine yardımcı olur. Doktor konulu fıkralarda kişiler arası iletişim çatışmaları bağlamında başkalarını doğru anlayabilmenin ve algılayabilmenin önemi üzerinde durulur. Bireyin (doktor-hasta) kendini iyi anlatabilmesi için gerekli iletişim beceri ve yetenekleri geliştirmesi gerektiği mizah aracılığıyla dile getirilir.

KAYNAKÇA

1.Yazılı Kaynaklar

- Akarsu, B. (19989). *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Başkan,Ö. (2003).*Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Bilen, M. (2014). *Duygudan Eyleme İletişim*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Charrier, J. P. (2010).*Bilinçdışı ve İnsan*.(çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cüceloğlu, D.(1993).*İnsan ve Davranışı/Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Cüceloğlu,D. (2019).*İletişim Donanımları*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Dökmen, Ü.(2002). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayıncılık: İstanbul.
- Dökmen, Ü.(2006).*Küçük Şeyler*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- En Güzel Doktor Fıkraları* (1984). Deniz Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Elçin,Ş. (1981).*Halk Edebiyatına Giriş*, AkçağYayınları,Ankara.

- Kebele, S. (2005). "Doktor fıkraları" *Millî Folklor*, Yıl: 17, Sayı: 67, s. 98–101.
- Kierkegaard, S. (2009). **İroni Kavramı** (çev. Sıla Okur), İmge Kitapevi, Ankara.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (çev. Kubilay Aysevener, Şenay Soyer), İris Yayıncılık, İstanbul.
- Özmen, F. (2012). *Mizah Dili Bağlamında Polis Konulu Fıkralar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Nichols, M. (2018). *Dinleme Sanatı* (çev. Duygu Günkut), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul.
- Sheridan Aksoy, R. A. (2007). "Temel Fıkralarında Ötekileştirme Boyutu", *Millî Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 75, Cilt: 10, s. 95–103.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- Soyugüzel, M. (2019). *Etkili İletişim Gücü*, Eftalya Kitap, İstanbul.
- Şenocak, E. (2005). "Nasreddin Hoca Fıkralarında Gizli Diller", *1. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri 06-07 Temmuz 2005, Akşehir*, (Haz. Ahmet Aytaç). s.145-156.
- Şenocak, E. (2017). *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şimşek, E. (2015). "Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri İçerisinde Fıkraların Yeri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 6, s. 195-234.
- Şimşek, Ş. (2010). *Doktorum Altın Kafeste*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Türkçe Sözlük (2005). "Şeker Maddesi", Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Türkmen, F. (1996). "Modern Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Yorumu", *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildirileri 24-26 Aralık, İzmir*, (Haz. Alev Kâhya Birgül), AKM Yayınları, s. 47-52
- Türkmen, F. (1997). "Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları", *Türk Yurdu*. Sayı: 114, s. 21–24.
- Usta, Ç. (2005). *Mizah Dilinin Gizemi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ünal, Ş. (2005). *Dil ve Kültür*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yücel, E. (2017). *İletişimin Derin Sularında*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya.

2. Elektronik Kaynaklar

<https://www.fikracim.com/index.php?kategori=doktor-fikralari&page=8> (Erişim tarihi: 13. 09.2020)

<https://www.xn--fkraoku-rfb.com/doktor-fikralari/?p=4> (Erişim tarihi: 13. 09.2020)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.06.2020 ✓Accepted/Kabul:20.09.2020

DOI:10.30794/pausbed.761174

Araştırma Makalesi/ Research Article

Zengin, F. (2021). "Yakınsama Çağında Hikâye Anlatmak: Transmedya Hikâyeciliği Kavramı Üzerinden "Leyla ile Mecnun" Dizisinin İncelenmesi"
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 169-190.

YAKINSAMA ÇAĞINDA HİKÂYE ANLATMAK: TRANSMEDYA HİKÂyecİLİĞİ KAVRAMI ÜZERİNDEN "LEYLA İLE MECNUN" DİZİSİNİN İNCELENMESİ

Ferhat ZENGİN*

Öz

Kitle iletişim araçlarının dijitalleşmesiyle yaşanan teknoloji tabanlı yapısal değişiklikler, medya ortamlarının içerik üretiminde önemli bir unsur olarak yer alan hikâye ve onun anlatı yapısını yeni bir forma dönüştürmüştür. Dijital dönemdeki bu değişimi Henry Jenkins "Transmedya Hikâyeciliği" kavramıyla ele almakta ve bir hikâyenin farklı medya araçlarıyla yeniden oluşturulmasını transmedya hikâyeciliği olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla geleneksel hikâye anlatısının dijital dönemdeki değişim ve dönüşümünü anlamak ve çağdaş eğlence dünyasındaki yerini kavramak önemli hale gelmektedir. Buradan hareketle çalışma, iç içe geçen günümüz medya alanında ortaya çıkan transmedya hikâye anlatıcılığını detaylı bir şekilde açıklayarak, kavramın anlaşılmasını sağlamaktadır. Bir içeriğin medya sistemleri arasındaki akıcılığının anlaşılması ve kavranması, medyanın içerik üreticileri ya da tüketicileri bağlamında medya yakınsamasının etkilerinin tespit edilmesine değerli katkılar sunar. Bu çalışmada Jenkins'in "Transmedya Hikâyeciliği" kavramından hareketle, 2011 tarihinde TRT1 televizyon kanalında yayınlanan ve özellikle gençlerin fenomeni haline gelen "Leyla ile Mecnun" dizisi, transmedya hikâyeciliği bağlamında ele alınmış; Jenkins'in transmedya hikâye anlatısının sahip olması gereken yedi temel özelliğine göre bu dizi analiz edilmiştir. Çalışmada, örnek olay incelemesi olarak değerlendirilen Leyla ile Mecnun dizisinin transmedya hikâye anlatımına örnek olacak uygulamaları taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Transmedya Hikâye Anlatısı, Transmedya Hikâyeciliği, Dijitalleşme, Yöndeşme/Yakınsama, Leyla ile Mecnun.*

STORYTELLING IN THE AGE OF CONVERGENCE: ANALYSIS OF "LEYLA AND MECNUN" SERIES WITH TRANSMEDIA STORYTELLING CONCEPT

Abstract

Technology-based structural changes experienced with mass communication tool digitalisation transformed the story and narrative structure, an important element in content creation in the media space into a new form. Henry Jenkins considers this change in the digital era with "Transmedia Storytelling" content and defines transmedia storytelling as re-creating the story with different media tools. Therefore, it is important to understand the change and transformation of traditional storytelling in the digital period and grasp its position in the contemporary entertainment world. Based on this, explaining transmedia storytelling emerging in all media fields of today's intertwined world in details helps to understand this concept. Understanding and grasping the flow of content across media systems provide valuable contributions to identify media convergence effects in terms of media's content creators or consumers. This study considers "Leyla and Mecnun" TV-show broadcasted in 2011 on TRT1 TV channel and became a phenomenon among young people based on Jenkins' "Transmedia Storytelling" concept;

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, İSTANBUL.
e-posta: fzengin@gelisim.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6785-3257>)

seven basic properties in Jenkins' transmedia storytelling is analysed in this TV-show. In this study, Leyla and Mecnun TV-show is analysed as a case study and it is found that this TV-show has applications to be an example to transmedia storytelling.

Key Words: *Transmedia Storytelling, Digitalization, Convergence, Leyla and Mecnun.*

1. GİRİŞ

Teknoloji insan yaşamına her geçen gün yenilikler getirmeye devam etmektedir. Dijital Dönem, Yakınsama Çağı, Bilgi Çağı, Yapay Zekâ Çağı, Enformasyon Toplumu, Ağ Toplumu gibi farklı kavramlarla içinde bulunduğumuz çağı ve toplumu anlamlandırmaya çalışırken; teknolojinin etkilediği yeni toplumsal düzendeki bireyin konumunu da x, y, z kuşakları ya da dijital yerliler, dijital göçmenler gibi sınıflandırmalarla açıklamaya çalışırız. Bu anlamlandırmaları ve sınıflandırmaları yapmamızın nedeni insanoğlunun sürekli olarak değişen toplumsal düzeni ve yapısıdır. Üretim ve tüketim bağlamında toplum ve bireyin yaşamını etkileyen buradaki başat unsur ise iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir. Özellikle de iletişim teknolojilerinin dijitalleşmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına ve bu teknolojilerin daha fazla kullanıcıya ulaşarak etkisini artırmasına neden olmuştur. Bilginin çevrimiçi ağlarla "içerik"leştiği bu dijital dönüşümde, bireyin gündelik yaşamı da online erişim sağlanabilen ortamlardaki pratikler ve deneyimlerle şekillenmiş ve biçimlenmiştir. Kitle iletişim araçlarının dijital çağda yaşadığı teknoloji tabanlı bu yapısal değişiklikler, kitle iletişim araçlarının içerik üretiminde önemli bir unsur olarak yer alan hikâye ve onun anlatı yapısını da yeni bir forma dönüştürmüştür. Dolayısıyla hikâye ya da günümüz ifadesiyle içerik yapısının değişen söz konusu bu yeni formunu anlamaya çalışmak önemli bir hale gelmiştir. Çalışma buradan hareketle dijital dönemde değişen bu yeni formu araştırmakta ve kavramaya çalışmaktadır.

Dijital dönemde hikâye anlatıları, tek bir olay etrafında ve tek yönlü bir iletişim süreciyle değil; daha çok çoklu medya ortamları ve farklı platformlar aracılığıyla derinleşilebilen bir anlatı yapısına dönüşmüştür. Bu yeni anlatı yapısıyla tüketici ya da okuyucu, hikâyenin farklı katmanlarını da öğrenmek istemektedir. Çünkü izleyici de hikâyenin bir parçası olmak istemektedir. Robert Pratten (2015, s. 4) bu durumu şöyle ifade eder: "Çünkü tek bir medya merakımızı ve yaşam tarzımızı tek bir platformda karşılamıyor. Etrafımız ürünleri ve eğlence olanaklarıyla eşi benzeri görülmemiş bir içerik okyanusu ile çevrili. Hikâyelerimizi anlatmak istediğimiz insanlar, bu okyanusta gezinmek için yelken açmayı, durup dinlenmeyi seçebilecek teknolojilere sahipler."

Yeni medya araçlarının yakınsama/yöndeşme eğilimi göstererek iç içe geçtiği bu dijital çağda hikâye anlatıları da bu anlamda yeniden tasarlanmış ve üretilmiştir. Henry Jenkins, bu yeni hikâye anlatı formuna kendi kavramsallaştırdığı adıyla "transmedya hikâyeciliği" der. Jenkins, transmedya hikâye anlatıcılığının tüketiciler üzerinde yeni talepler yaratan, aktif katılıma bağlı medyaların yakınlaşmasına (yakınsaması) karşılık olarak doğmuş yeni bir estetiğe işaret ettiğini belirtir (2016, s. 42). Medya yakınsamasını da teknolojik, sektörel, kültürel ve sosyal değişiklikleri, medyada dolaşma yollarına göre tanımlayan bir sözcük olarak ifade eden Jenkins, "en geniş anlamıyla medya yakınlaşması, çeşitli medya sistemlerinin bir arada bulunduğu ve medya içeriğinin bu sistemler arasında akıcı bir şekilde dolaştığı bir duruma karşılık gelir" (2016, s. 436) diyerek bu olguyu açıklar. Dolayısıyla hikâyeler aracın ya da ortamın özelliklerine göre yeniden şekillenebilir ve akışkan bir özellik gösterebilir. Bu anlamda bir hikâyenin ya da içeriğin farklı mecralarda akışı sırasında, yaşadığı içeriksel ve biçimsel değişim ve dönüşümü takip etmek anlatıyı anlama adına önemli hale gelmektedir. Bu kavrayış düzeyi içerik üreticilerini ya da tüketicilerini bilinçlendirecek, akademisyenlerin ve teorisyenlerin yeni akademik çalışmalarına değerli katkılar sunacaktır. Ayrıca dijital dönemin bu yeni kavramıyla bir içeriğin medya sistemleri arasındaki akıcılığının anlaşılması ve kavranması, medyanın içerik üreticileri ya da tüketicileri bağlamında medya yakınsamasının etkilerinin tespit edilmesini kolaylaştıracaktır.

Bu çalışmada, medya yakınsaması nedeniyle iç içe geçen günümüz medya ortamlarında ortaya çıkan transmedya hikâye anlatıcılığı detaylı bir şekilde ele alınarak tarihsel, kavramsal ve kuramsal olarak incelenecektir. Bu bağlamda çalışma, transmedya hikâye anlatıcılığı kavramını ortaya atan Jenkins'in bu konudaki çalışmalarına odaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı Jenkins'in konu hakkındaki çalışmalarıyla sınırlandırılmaktadır. Bu, kavramın ortaya çıkışı ve gelişim süreci konusunda önemli bir bütünlük sağlayacaktır. Bu çalışmanın olay incelemesi olarak ele alınan TRT1 televizyon kanalında yayınlanan bir dönemin popüler ve fenomen televizyon

dizisi “Leyla ile Mecnun”un farklı medya platformlarında genişleyen hikâyesi, çalışmada ortaya konulan Jenkins’in transmedya hikâye anlatısının sahip olması gereken yedi temel özelliğine göre incelenecek ve betimsel yaklaşımla analiz edilip değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı, geleneksel hikâye anlatısının dijital dönemde değişim ve dönüşümünü anlamak ve çağdaş eğlence dünyasındaki yerini ortaya koymaktır. Dolayısıyla çalışma transmedya hikâye anlatıcılığı kavramının teorik ve pratik anlamda anlaşılmasını sağlayacaktır. Dijital dönemde bir içeriğin medya sistemleri arasındaki akıcılığının anlaşılması ve kavranması ise araştırmacılara kuramsal ve yöntemsel bakış açıları sağlamasının yanı sıra medyanın içerik üreticilerine, hikâye anlatılarında nelere dikkat etmeleri gerektiği bilgisini kazandıracaktır. Çalışmada, Leyla ile Mecnun dizisinin transmedyal hikâye anlatıcılığı uygulamaları çerçevesinde serimlenmesi, Türk edebiyatında benzeri hikâyelerin de bu kapsamda değerlendirilmesinin önünü açacaktır. Bu anlamda önemli bir boşluğu dolduran çalışma, ayrıca tüketicilerin bir hikâyeye alışkanlık göstermesinin nedenlerini de ortaya koyacaktır.

2.TRANSMEDYA VE TRANSMEDYA HİKÂYE ANLATICILIĞI KAVRAMI

Hikâye, bir olayın sözlü, yazılı ve görsel olarak anlatımı olarak açıklanmaktadır. Bir hikâyenin aktarılmasına da anlatı adı verilir. “Şiirin ve tragedyanın, masalların, hikâyelerin, roman, film, opera ve futbol yayınlarının, olimpiyatların ve fıkraların ortak özellikleri, her birinin anlatı olmasıdır. Her anlatıda olmazsa olmaz bir takım temel kavramlar; zaman, uzam, karakterler, eylemler, olaylar, çatışma, neden sonuç ilişkisi, anlatıcının konumu ve bu kavramlara görece yakın zamanda eklenen seyircinin konumu onların bu arayışına yardımcı olur” (Yaren, 2013, s. 167).

İlk çağlardan beri insanoğlu kendi dünyasını hikâyeleştirme yoluna gitmiştir. İşaretler ve sembollerle iletişim kurduğu ilk haberleşme araçlarını takiben insanların hikâye anlatma güdüsünü mağaraların içine çizdikleri resimlerden (aslan, gergedan, bizon, at, mamut, insan elleri vb.) anlayabiliriz. İlk insanların yaşadığı düşünülen ve binlerce yıl sonra keşfedilen farklı coğrafyalardaki mağaraların içindeki çizimlerde perspektif, ışık ve gölgelendirme teknikleriyle insanların hikâyeler anlattığı öne sürülmektedir. Bu teorisyenlerden biri olan Lascaux Müze Müdürü Jean-Michel Geneste (2017), mağaraların bir hikâye anlatma aracı olarak kullandığını ifade etmektedir. Arkeolojist Marc Azéma ise bu durumu bir adım ileri götürerek, mağaralardaki çizimlerin ilkel animasyonlar olduğunu düşünmekte; küçük bir ateşin veya fenerin yaydığı ışıkla mağara resimlerine bakıldığında figürlerin hareket ettiğini savunmaktadır. Bu teorisini güçlendirme adına mağaralardaki figürleri ışık ve gölgelerle hareket ettiren bir video hazırlayan Azéma, bu görüntüleri de sinemanın öncüsü olarak görür.¹

Ona göre mağaralardaki figürler harekete ve bir anlatıma sahiptir (Hanet, 2017). Dolayısıyla insanoğlu çok eskiden beri sembol, işaret ve figürler taşıyan resim sanatının ilk görselleriyle hikâyeler anlatmaya çalıştığı düşünülmektedir. Tevfik Fikret Uçar’a (2004, s. 19-20) göre “çevresinde gözlemediği nesnelere görselleştiren, onları yorumlayan insanoğlu, hayal gücünün de yardımıyla farklı bir boyut keşfetmiş, hatta kimi zaman görmediklerini, görünmeyen soyut kavramları da görselleştirerek yeni sanat türleri yaratmıştır.” Ona göre “bugün ‘resim’ dediğinde bir sanat dalı aklımıza gelse de bundan 17000 yıl önce bu güçlü bir iletişim, mesaj ve dışavurum aracı olarak kullanılmaktaydı. Yazı öncesi tüm süreçleri incelediğimizde resimsel yaklaşımın ve benzeştirme yoluyla mesajları kurgulama biçiminin ne kadar etkin olduğunu gözlemleyebiliriz” (Uçar, 2004, s. 19-20).

Yazının icadıyla büyük bir gelişim gösteren hikâye anlatımı, gazete, radyo, sinema, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının icadıyla yeni bir evreye geçmiştir. Hikâyelerin seri üretimle kitleselleştiği bu araçlar sayesinde özellikle hikâye anlatımı medya araçlarının önemli bir içeriği haline gelmiştir. Hikâye anlatımında önemli gelişme ise hikâyelerin dijital olarak üretilmesi ve dağıtılmasıdır. Hikâyelerin dijital medyalarda üretilip farklı dijital platformlarda tüketildiği bu dijital dönüşümde hikâye yapıları geliştirilebilir, kişiselleştirilebilir, sınırsız etkileşime açık, interaktif, ağ tabanlı ve sosyal ağlarla bağlantılı yeni bir yapıya dönüştürülebilir. Geleneksel hikâyeciliğe göre oldukça farklı dijital dönemdeki bu yeni hikâye anlatım yöntemleri de yeni kavramlarla açıklanmaktadır.

Dijital dönemin yeni kavramlarından biri Transmedya’dır. İngilizce’de “Transmedia” olarak kullanılan terim Latince kökenli “*trans ve medium*” kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. Latince de “öteye geçmek, ötesinde,

¹ Marc Azema tarafından hazırlanan bu videoya “Sequential Animation: The First Palaeolithic Animated Pictures” adıyla internet ortamında erişim sağlanabilir.

karşı, aşmak” anlamlarını taşıyan “trans” edat/fiil ön ekinin, “araç, ortam” anlamında “medium” kelimesinin birleştirilmesiyle oluşan bu yeni kavram Türkçe olarak “medya/araç ötesi” olarak ifade edebilir ama kelimeyi tam olarak karşılayacak Türkçe bir sözcük bulunmamaktadır. Transmedya kavramını kullanan ilk kişi olan Güney Kaliforniya Üniversitesi (USC) akademisyenlerinden Sinema Televizyon Bölümü Öğretim Üyesi Profesör Marsha Kinder’dir. Kinder, 1991 yılında yayımlanan “Playing with Power in Movies, Television, and Video Games: From Muppet Babies to Teenage Mutant Ninja Turtles” adlı kitabında transmedya kavramını “metinlerarasılık” (intertextuality) ile birlikte kullanmıştır. Çocuklara yönelik televizyon, video oyunları ve filmlerden oluşan bir “üst sistemin (süper sistem)” çocuklara yalnızca belirli ürünler almaya teşvik etmediğini, aynı zamanda onları post-modern tüketim kültürü aşıladığını öne sürdüğü kitabında Kinder (1991), metinlerarasılık ile kullandığı transmedya kavramını, “daha geniş ticari bir süper eğlence sistemi” olarak açıklamıştır.

Transmedya hikâye anlatıcılığı (transmedia storytelling) kavramını ise ünlü yeni medya kuramcısı Amerikalı Profesör Henry Jenkins 2003 yılında, MIT (Massachusetts Institute of Technology) Technology Review sitesinde yayımlanan “Transmedia Storytelling” adlı yazısında kullanmıştır. Marsha Kinder gibi Güney Kaliforniya Üniversitesi (USC) akademisyenlerinden olan ve aynı zamanda Annenberg İletişim Okulu temsilcilerinden biri olarak Jenkins, söz konusu bu yazısında birden fazla medya kanalında içerik akışını neredeyse kaçınılmaz kılan bir medya yakınsaması (convergence) çağının içine girildiğini ve bu bağlamda da bir içeriğin farklı medyalardaki hareketini yaratıcı bir sürecin gelişimi olduğunu ifade etmiştir (2003). İletişim bilimci burada, modern eğlence endüstrisinin yapısıyla ilgili her şeyin yeni eğlence alanlarının inşası ve geliştirilmesiyle tasarlandığını belirtmektedir. Önceden topluluk temelli bir dramının hikâye anlatıcılığının zirvesi olduğunu söyleyen Jenkins, gelecek nesiller için bu durumun çocukça görüleceğini belirterek, genç tüketicilerin bilgi avcılığı ve toplayıcıları haline geldiklerini, karakterlerin arka planlarını ve olayları (hikâyeyi) takip etmeyi ve aynı franchise² içindeki farklı metinler arasında bağlantı kurmaktan zevk aldıklarını açıklamaktadır. Bu bağlamda da izleyiciler, kendilerine yeni açılımlar sunan kurgusal dünyaları seyretme beklentisi içindedirler.

Henry Jenkins, transmedya hikâyeciliğini ilk kez ele aldığı yazısında (2003), “transmedya hikâye anlatıcılığında ideal biçiminde her ortam elinden gelenin en iyisini yapar -böylece bir hikâye bir filmde tanıtılabilir, televizyon, roman ve çizgi romanlar yoluyla genişletilebilir ve dünyası oyunlarla keşfedilebilir ve deneyimlenebilir” demektedir. Bu durumu da Pokemon örneğinden aktaran Jenkins, Pokemon’un oyunlar, televizyon programları, filmler ve kitaplarla yayıldığını vurgulamaktadır. Jenkins’in burada üzerinde durduğu konu her bir içeriğin/hikâyenin tek başına yetecek şekilde özerk olması gerektiğidir: “Oyunun tadını çıkarmak için filmi izlemenize gerek yoktur; bunun tersi de geçerlidir.” Ona göre, medyalar arasında okumayı sürdürmek daha fazla tüketimi motive eden derin bir deneyim sağlar. Böylelikle bu yeni deneyim franchise’ı yeniler ve tüketici sadakatini sürdürür: Her medya ortamının kendine özgü bir kitle vardır ama iyi bir transmedya anlatıcılığında bir içerik, farklı medya ortamlarında farklı bir şekilde bir araya getirilerek geniş bir kitleyi kendisine çekebilir. Böylelikle bu yeni deneyim herhangi bir medya ortamındaki potansiyel pazar hasılatını artırır (Jenkins, 2003).

Özellikle akademik alanda kısa sürede ilgi gören transmedya hikâye anlatıcılığı kavramını Henry Jenkins, 2006 yılında yayımlanan “Converge Culture Where Old and Media Collide”³ kitabının “Searching for the Origami Unicorn: The Matrix and Transmedia Storytelling” adlı bölümünde “The Matrix” (1999) fenomeni üzerinden daha geniş kapsamda ele almıştır. Bu makalesinde Jenkins, transmedya hikâye anlatıcılığı kavramının “Blair Cadısı”nın (1999) olağanüstü başarısını anlamlandırmaya çalıştığında aklına geldiğini söyler (2016, s. 152). Çünkü filmin kurgusal dünyası öncesi ve sonrasıyla tüketiciye bambaşka bir dünya sunmaktadır. Seyirci de ilk kez deneyimlediği bu sıra dışı evrenin içine dalmıştır. Blair Cadısı filminin senaristi ve yönetmeni Eduardo Sanchez bu durumu Jenkins’e şöyle anlatmaktadır:

“Blair Cadısı’ndan şunu öğrendik; insanlara keşfedecek yeterli malzeme verirsiniz, keşfederler. Herkes değil ama bazıları eder. Keşfeden ve tüm dünyadan faydalananlar sonsuza dek hayranlarınız olurlar; size reklamla satın alamayacağınız bir enerji verirler... İnsanların ilgilerini sürdürecek ve onun için çalışmalarını devam ettirecekleri

2 “Franchise, “ruhsat, izin, ayrıcalık verme, tanınmış bir firmanın markasını kullanma hakkı” manasında İngilizce bir kelimedir (Nişanyan Sözlük, 2020). Türk Dil Kurumu’na ait sözlüklerde Türkçe lügat manasına an yakın anlamı “imtiyaz” sözcüğü karşılamaktadır. Ayrıca, isim hakkının verilmesi anlamında “bayilik” de kelimeyi karşılayan sözcüklerden biridir ama tam olarak anlam karşılanmadığı için kelime aynen kullanılmıştır.

3 “Cesur Yeni Medya” Teknolojiler ve Hayran Kültürü (çev: Nihal Yeğengil), İletişim Yayınları, 2016.

şekilde hazırlanmış olan bu bilgi ağıdır. İnsanlar, bir şey için çalışmaları gerekiyorsa, buna daha fazla zamanlarını verirler. Ve ona daha çok duygusal değer verirler” (Jenkins, 2016, s. 153).

Transmedya hikâyeciliği kavramını Jenkins (2010, s. 944), “bir kurgunun tamamlayıcı (ayrılmaz parçası olan) unsurlarının birleşik ve eşgüdümlü bir eğlence deneyimi oluşturmak amacıyla farklı medya ortamlarında sistematik olarak dağıldığı bir süreç” olarak açıklar. Çağdaş eğlence dünyasını şekillendiren “yeni bir tür hikâye anlatıcılığı” (2016, s. 167) olarak gördüğü bu kavramda, ideal olarak her medya hikâyesinin ortaya çıkmasına kendine özgü benzersiz katkı sağlamaktadır (2010, s. 944). Jenkins’in transmedya hikâye anlatıcılığı, dijital dönemde yakınsama, ortamlararasılık (intermediality), interaktivite, çoklu ortam, katılımcı medya uygulamaları bağlamında ortaya atılmış bazı kavramlarla karıştırılabilir. Buna göre “‘cross-media’⁴ (Petersen, 2006), ‘multiple platforms’⁵ (Jeffery-Poulter 2003), ‘hybrid media’⁶ (Boumans 2004), ‘intermedia’⁷ (Higgins 1966; Rajewsky 2002)” (Petersen, 2006); “‘intertextual commodity’⁸ (Marshall, 2004), ‘transmedia worlds’⁹ (Klastrup & Tosca, 2004), ‘transmedia interactions’¹⁰ (Bardzell, Wu, Bardzell, & Quagliara, 2007) gibi kavramlar aynı kavramsal alanın ve akademik tartışmanın bir parçasıdır (Scolari & Ibrus, 2019) ama transmedya hikâyeciliği kavramı bu kavramlardan farklılık göstermektedir. Örneğin en çok karıştırılan çapraz medya (cross-media) kavramı aynı içeriğin farklı medyalar arasında dağılımını tanımlamak için kullanılmaktadır. Burada hikâyenin gelişiminden söz etmek mümkün değildir. Fakat transmedya hikâye anlatıcılığında bir hikâye medyalar arasında gelişim göstererek ilerlemekte ve genişlemektedir. Transmedya hikâye anlatıcılığının bir “dünya yaratma sanatı” olduğunu vurgulayan Jenkins (2016, s. 43), hikâyenin gelişimi ve kurgusal bir dünyanın bütünüyle deneyimlenmesi için ayrıca “tüketicilerin avcı ve toplayıcı rolüne bürünmesi, medya kanalları arasında hikâyenin parçalarının izini sürüp bulması, çevrimiçi tartışma grupları aracılığıyla birbirleriyle notlarını karşılaştırması, zaman ve çabalarını ortaya koyan herkesin daha zengin bir eğlence deneyimi elde etmesi için iş birliği yapması gerektiğini” söyler.

3. TRANSMEDYA HİKÂYE ANLATICILIĞININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Sinema ve Medya Çalışmaları Derneği’nde öğrencileri için hazırladığı “Transmedya Hikâye Anlatımı 101” adlı çalışmasında Henry Jenkins, transmedya hikâyeciliğinin anlatım özelliklerini 10 başlık altında toplamıştır (Jenkins, 2007):

1- Transmedya hikâye anlatımı, bir kurgunun ayrılmaz unsurlarının birleşik ve koordineli bir eğlence deneyimi yaratmak amacıyla birden fazla dağıtım kanalına sistematik olarak dağıldığı bir süreci temsil eder. İdeal olarak, her ortam hikâyenin ortaya çıkmasına benzersiz bir katkı sağlar. Örneğin, The Matrix filminin kilit bilgi parçaları üç film, bir animasyon kısa film dizisi, iki çizgi roman hikâyesi ve birkaç video oyunu aracılığıyla aktarılmıştır. Dolayısıyla Matrix evrenini kavramak amacıyla gerekli tüm bilgileri elde etmek için danışılacak tek bir kaynak ya da metin bulunmamaktadır.

2- Transmedya hikâye anlatımı, medya konsolidasyonunun ekonomisini veya endüstri gözlemcilerinin “sinerji” dediği şeyi yansıtır. Modern medya şirketleri yatay olarak bütünleşmiştir. Bir medya şirketi, markasını yaymak ya da franchise’larını mümkün olduğu kadar çok farklı medya platformlarında yayma konusunda güçlü motivasyona sahiptir. Örnek olarak “Batman Begins” ve “Superman Returns” filmlerinin vizyona girmesinden önce filmdeki kurgusal karakterlerin yaratıcısı olan Amerikalı çizgi roman yayıncısı DC Comics’in (bu filmleri yayınlayan stüdyo Warner Bros’un alt kuruluşudur) yayınladığı çizgi romanları aklınıza getirin. Bu çizgi romanlar, izleyenlerin filmle ilgili deneyimini geliştirmenin yanı sıra yayınlanacak filmleri duyurmayı ve izleyicinin seyir zevkini arttıracak olan arka hikâyeyi de açığa çıkarıyorlardı.

3- Transmedya hikâyeleri çoğu zaman, bireysel karakterlere ya da belirli olaylar dizisinden ziyade birbiriyle ilişkili birçok karaktere ve onların hikâyelerini devam ettirebilecek karmaşık kurgusal dünyalara dayanır. Bu dünya kurma süreci hem izleyiciler hem de yazarlarda ansiklopedik bilgi arama dürtüsünü teşvik eder. Bu, klasik olarak inşa edilmiş anlatılardan çoğunda oyunun sonunu tahmin edebildiğimiz hikâyelerden daha farklı bir zevk verir.

4 Çapraz medya

5 Çoklu platformlar

6 Karma medya

7 İntermedya

8 Metinlerarası meta

9 Transmedyal dünyalar

10 Transmedyal etkileşimler

4- Uzantılar (eklentiler) farklı fonksiyonlara hizmet edebilir. Örneğin BBC, televizyon için yeni bir bölüm üretmeden neredeyse on yıl boyunca Doctor Who serisine olan ilgiyi radyo dramalarını kullanarak korudu. Uzantı karakterlere ve onların motivasyonlarına dair içgörü sunabilir, kurgusal dünyanın bazı yanlarını ayrıntılarla anlatabilir veya devam serilerinde anlatılan olaylar arasında köprü kurabilir (Star Wars II ve III arasında geçen zaman için köprü görevi görme amacıyla Cartoon Network'ta yayınlanan The Clone Wars animasyon serisi gibi). Uzantı bütün olarak kurguya daha fazla gerçeklik hissi ekleyebilir (Blair Cadısı ile ilişkili sahte belgelerin ve zaman çizelgelerinin üretildiği internet sitesi veya farklı bir şekilde James Cameron'ın belgesel filmlerinin ve CD'lerinin Titanic için tarihsel bağlam sağlaması).

5- Transmedya hikâye anlatma uygulamaları, farklı kitle segmentlerine farklı giriş noktaları oluşturarak potansiyel pazarı genişletebilir. Örneğin Marvel, Örümcek Adam'ın hikâyesini kadınlara ("Mary Jane Örümcek Adamı Seviyor" romantik çizgi roman gibi) veya daha genç okuyuculara (boyama kitapları veya klasik çizgi romanın resimli kitap versiyonu gibi) çekici gelecek şekilde anlatan çizgi romanlar üretir. Ayrıca benzer strateji, izleyicileri alternatif medya platformlarına çekmek için de kullanılabilir. Örneğin ABC kanalında 2004 tarihinde yayınlanan Amerikan televizyon dizisi Desperate Housewives'a (Umutsuz Ev Kadınları) dayanan "Desperate Housewives: The Game" in (Umutsuz Ev Kadınları Oyunu) piyasaya sürülmesi gibi. Bu oyun, dizinin daha yaşlı kadın tüketicilerini oyun dünyasına çekmek için tasarlanmıştır.

6- İdeal olarak her bağımsız bölüm, bütün olarak anlatı sistemine benzersiz bir katkıda bulursa bile kendi koşullarında erişilebilir olmalıdır.

7- Transmedya hikâye anlatımı farklı medya sektörleriyle yüksek seviyede koordinasyon gerektirdiğinden şu ana kadar, aynı sanatçının bir hikâyeyi, medyalar arasında şekillendirdiği bağımsız projelerde ya da aynı şirketin, hikâyenin farklı bölümleri için güçlü iş birliğinin (veya ortak yaratımın) teşvik edildiği projelerde en iyi şekilde çalışmıştır.

8- Transmedya hikâye anlatımı kolektif zekâ döneminde ideal bir estetik formdur. Kolektif zekâ terimi Pierre Levy tarafından bilginin ağ halindeki toplum içerisinde üretilmesini ve dolaşmasını sağlayan yeni sosyal yapıyı ifade etmek için kullanılmıştır. Katılımcılar bilgilerden havuz oluştururken ve sorunları çözmek için birlikte çalışırken diğerlerinin uzmanlığına başvurur. Levy, kolektif zekâ çağındaki sanatın, yeni bilgi toplulukları oluşturmak için benzer fikirlere sahip bireyleri bir araya getirerek, kültürel bir cazibe merkezi işlevi gördüğünü öne sürer. Transmedya anlatıları aynı zamanda bilgi üretimi, değerlendirme ve arşivleme ile metinsel aktivatör olarak işlev görür. Örneğin ABC televizyon dizisi Lost'un ikinci sezon ortalarındaki bir bölümde derin bir harita görüntüsü gösterildi. Dizinin hayranları da adadaki Hanso Şirketinin faaliyetleriyle ilgili tahminlerde bulunulması için görselin dondurulmuş karesini dijitalleştirdi ve internete yükledi. Transmedya hikâye anlatımı, herhangi bir tüketicinin her şeyi bilmemesini ve seri hakkında diğerleriyle konuşmasını sağlayacak şekilde bilgileri dağıtarken belirli bir kurgu hakkında bilinebilecekleri genişletir. Tüketiciler yayılmış bilgilerden uyumlu bir resim elde etmek için farklı anlatımları bir araya getirmek için avcı toplayıcı haline gelir.

9- Transmedya sadece bilgileri yaymaz; okuyucuların hikâyenin yönlerini günlük yaşamlarıyla sahneleyeceğini varsayan roller ve amaçlar da sağlar. Bu edimsel boyutu çocukların kurgu karakterleri veya kostümleri hakkında kendi hikâyelerini yarattığı ve kurgu dünyasına kendilerini sokmak için rol oynama oyunlarına dâhil olduğu aksiyon figürlerinin sunulmasında görebiliriz.

10- Transmedya metinlerinin ansiklopedi bilgisi edinme tutkusu, genellikle hikâyenin gelişmesinde boşluklar veya aşırılıklar olarak görülebilecek şeylerle sonuçlanır. Yani tam olarak anlatılamayan potansiyel olay örgülerine veya daha fazlasının ortaya çıkacağı için ipucunu veren ekstra detaylar sunabilirler. Bu nedenle okuyucular bu hikâye unsurları üzerine spekülasyonlarla hikâyeyi detaylandırmaya devam etmek için güçlü teşviklere sahip olur. Bu hayran kurguları (fan fiction), okuyucunun ticari olarak üretilen içerikte keşfettiği "boşluğu doldurma" arzusunu yansıtır ve hikâyenin yeni boyutlara yetkisiz bir şekilde genişlemesi olarak görülebilir.

Transmedya hikâyeciliğinin, kültürün üretimine ve tüketimine dair bir değişim olarak anlaşılması gerektiğini söyleyen Henry Jenkins (2010), transmedya hikâye anlatısının sahip olması gereken özellikleri yedi temel başlıkta toplar. Bu başlıklar şunlardır: 1-Yayılabilirlik-Derinleşebilirlik (Spreadability vs. Drillability). 2- Devamlılık-Çeşitlilik

(Continuity vs. Multiplicity). 3- Dâhil Olma-Çıkartılabilirlik (Immersion vs. Extractability). 4- Dünya Oluşturma (World Building). 5- Dizisellik (Seriality). 6- Öznellik (Subjectivity). 7- Performans (Performance).

1- Yayılabilirlik – Derinleşebilirlik: Yayılabilirlik bir içeriğin (veri parçalarının) anlamlı bir şekilde dağılım sürecini ve içeriğin paylaşılabılır olma becerisi ve seviyesi ile bir kişinin o içeriği paylaşması için motive edici faktörleri ifade eder. Derinleşebilirlik ise bir kişinin gerçekten ilgilerini çeken bir kurguyla karşılaştıkları zaman anlatı uzantısını derinlemesine keşfetme yeteneğidir.

2- Devamlılık – Çeşitlilik: Medya endüstrisi tüm uzantılarda belirli bir hikâyenin maksimum inandırıcılık için süreklilik göstermesini ister ve devam eden uyumu (tutarlılığı) benimser. Çeşitlilik ise aynı hikâyenin farklı mecralarda birçok olası alternatiflerle (hikâyelerinin paralel evren versiyonlarını veya karakterlerinin farklı versiyonlarını) yeniden ele alınmasını ya da tekrar nasıl anlatıldığını ifade eder.

3- Dâhil Olma – Çıkartılabilirlik: Dâhil olma tüketici hikâyenin evrenine girmesi (örneğin tema parkları gibi); çıkartılabilirlik ise hayranların hikâyenin bazı yanlarını günlük yaşam alanlarında uygulamak için kaynak olarak alması, kendi gerçek yaşamına aktarmasıdır (örneğin hediye dükkânından alınan eşyalar gibi).

4- Dünya Oluşturma: Bir hikâyenin içeriğinden yeni bir kurgusal dünya (kurgusal bir coğrafya) inşa edilmesidir. Genellikle hikâyede temel anlatının merkezinde olmayan detaylardan inşa edilen bu dünya, transmedya uzantılarında (farklı mecralarda) hikâye anlatının bitirdiği dünyaya dair daha zengin tasvirler sağlar. Bu uzantılar genellikle dağınık öğelerin yakalanması ve kataloglanması şeklinde hayran davranışlarına neden olur. Örneğin dünyalara güçlü bir şekilde odaklanan kitaplar genellikle haritalar içerir (J. R. R. Tolkien'deki Orta Dünya'nın büyük ölçekli haritası gibi). Bu kitapları okumaktan zevk aldığımız şey, o kurgusal coğrafyayı haritalayarak veya yorumlayarak hâkim olmaktır.

5- Dizisellik: Transmedya hikâye anlatımında dizisellik, anlatı arkını, birden fazla ayrı parçaya bölerek farklı platformlarda yaymayı veya tek bir platformda seriye ayırmayı ifade eder.

6- Öznellik: Özünde öznellik, bir hikâyedeki olaylara birden çok bakış açısından bakmayı ifade eder (yan karakterler veya üçüncü taraflar gibi). Transmedya uzantıları genellikle yeni gözler aracılığıyla merkezi anlatıyı keşfeder. Bu bakış açısı çeşitliliği genellikle hayranların konuşan kişinin kim olduğunu ve kimin için konuştuklarını ele almasına yol açar.

7- Performans: Transmedya uzantıları transmedya anlatısının parçası haline gelebilecek hayranların ürettiği performans katılımlarına yol açar. Bazı performanslar yaratıcısı tarafından davet edilirken bazıları edilmez; hayranlar aktif olarak katılım sağlayacak potansiyel performans alanı arar (Jenkins, 2010).

4. EFSANE BİR AŞKIN ABSÜRT KOMEDİSİ: “LEYLA İLE MECNUN” TELEVİZYON DİZİSİ

Leyla ile Mecnun, ilk bölümü 9 Şubat 2011 tarihinde TRT1 televizyon kanalında yayınlanan absürt komedi türündeki Türk televizyon dizisidir. Eflatun Film'in yapımcılığını üstlendiği, genel yönetmenliğini Onur Ünlü'nün yaptığı dizinin senaryosu ise Burak Aksak tarafından kaleme alınmıştır.¹¹ Dizinin konusu, Arap, Fars ve Türk kültürlerinde önemli bir yeri olan “Leyla ile Mecnun” efsanesine dayanır. Birbirine kavuşamayan iki genç sevdalının aşkının geçtiği bu hikâyede Kays (Mecnun), Leyla'nın aşkından çöllere düşen, gözü gönlü Leyla'sından başka hiç kimseyi görmeyen genç bir mecnundur. Bu öykünün kendisi de, “Kays'ın, sevgilisi Leylâ için söylediği şiirler ile bu şiirlere yapılan yorumlar ve bunlara eklenen bazı söylentilerden meydana gelmiştir” (Levend, 1959: 1 akt:Çeçen, 2015, s.208). Yüzyıllarca farklı kültürlerde dilden dile söylene gelen “Leyla ile Mecnun” hikâyesi “günümüzde bir dünya klasiği olarak tanınmaktadır” (Çeçen, 2015, s. 207). Bu efsaneden yola çıkan dizi, Leyla ile Mecnun aşkını İskender, Erdal Bakkal, İsmail, Yavuz, Ak Sakallı Dede gibi kurgusal yeni karakterler ve onların hikâyeleriyle günümüze göre yorumlayarak tekrar ele almıştır. Dizinin hikâyesi TRT1'in web sayfasında şöyle anlatılır:

“Aynı gün, aynı hastanede dünyaya gelen iki bebek, yatak sayısının azlığından dolayı yan yana yatırılırlar. Ailelerinin ‘doğar doğmaz birbirlerini buldular’ sözü üzerine beşik kertmesi yapılan bebekler, isimlerini de efsane âşıklar Leylâ ve Mecnun'dan alırlar. Aradan 25 yıl geçer. Bir sabah ailesi Mecnun'a durumu anlatır ve Leyla'yı

¹¹ Ayrıca dizinin farklı bölüm ve sezonlarında yönetmen koltuğuna Eyüp Boz ve Murat Onbul da oturmuştur.

istemeye giderler. Mecnun başta bu durumdan rahatsızlık duysa da Leyla'yı görür görmez âşık olur. Onu etkilemek için ne yapacağını bilemeyen Mecnun, bir gece rüyasında aksakallı dedeyi görür. Aksakallı dedenin rüyalarından çıkıp Mecnun'la beraber yaşamaya başlamasıyla da işler karışır" (TRT, 2020).

Leyla ile Mecnun televizyon dizisi, absürt komedi türü başta olmak üzere, romantik komedi, müzikal, fantezi, bilim kurgu, macera gibi farklı türleri içinde barındırması bakımından Türk televizyon tarihinin sıra dışı yapımlarından biri olarak dikkat çeker. Özellikle genç kitlenin ilgi gösterdiği ve internette fenomen haline gelen dizi, TRT1 ekranlarında üç sezon yayımlandıktan sonra, 17 Haziran 2013 tarihinde yayınlanan 103. bölümden sonra ani bir kararla yayından kaldırılmıştır. TRT'nin bu ani kararı, dizi ekibinin 2013 yılındaki Gezi Parkı protestolarına katılmasının neden olduğu düşünüldüğünden dolayı özellikle sosyal medya üzerinden dizinin yayından kaldırılması eleştirilmiştir. O dönem Türkiye gündemini oldukça meşgul eden bu durum sonrası TRT yönetimi, dizinin düşük reytinglerden dolayı yayından kaldırıldığını açıklamıştır (Cumhuriyet, 2013). Dizinin son bölümü 104. bölüm ise 27 Ocak 2014 tarihinde TRT1'de yayınlanmıştır. Leyla ile Mecnun dizisinin finali ise aynı ekibin 25 Ekim 2013 tarihinde Star TV'de yayınlanan "Ben de Özledim" dizisinin ilk bölümünde Burak Aksak tarafından açıklanmıştır. Aksak'ın açıklamalarına göre, hikâye, bir trafik kazasında felç geçiren Mecnun'un (Ali Atay) kafasından kurduğu hayal dünyasında geçmektedir. Mecnun'un odasında geçen bu hayal dünyasına göre, Mecnun'un Leyla'sı ilkokulda hiç konuşmadığı platonik aşkıdır. Kızın sadece ismini bilen Mecnun, televizyon ekranında gördüğü kadınları ise hep Leyla'sı (Ezgi Asaroğlu, Melis Birkan) olarak hayal etmektedir. Mecnun'un hayal dünyasında Erdal bakkal tuzluk; İsmail Abi akvaryumundaki Japon balığı, Yavuz pencereden içeriye gölge yapan ağaç dalları; Kaan ilkokuldaki çocukluk arkadaşı, Ak Sakallı Dede ise doktorun Mecnun'a yaptığı aşı, şırıngası esaslıdır.

Internet Movie Database'e (IMDb) göre tüm zamanların en çok beğenilen ilk 50 dizisi arasında yer alan tek Türk dizisi (İHA, 2013) olan Leyla ile Mecnun, aynı sitenin 2020 verilerine göre 85.635 oy üzerinden aldığı 9.1/10 puanla en iyi televizyon dizileri sıralamasında 23. sıradadır (IMDb, 2020). Yayında olduğu 2012 yılında ise 9.2/10 puan elde eden dizinin en iyi televizyon dizileri arasında ilk 10 içerisinde yer almıştır (IMDb, 2012). Bu anlamda Leyla ile Mecnun dizisi, dünyada tanınmış birçok diziyi geride bırakarak en iyi diziler arasında olma başarısı göstermiştir.

Leyla ile Mecnun dizisinin gerçek anlamda popülerleştiği mecra alanı sosyal medyadır. Dizi düşük reytinglere rağmen TRT1'de yayınlandığı günlerde Türkiye ve Dünya TT (Twitter Trendleri) listelerine girerek internet fenomenine dönüşmüştür. Eflatun Film'in sosyal medya sorumlusu Fırat Altun, pazartesi akşamları yayımlanan dizinin her pazartesi akşamında Twitter'da TT listesine girdiğini ve bazen de salı akşamına kadar bu listede kaldığını ifade eder. Altun ayrıca dizinin Dünya TT listesine de defalarca girdiğini vurgular (TimeTürk, 2013). Örneğin dizinin 87. bölümünde dizinin başlamasıyla açılan "#kireçburnuçokakalları" hashtag'i kısa sürede hem Türkiye hem de dünyada TT listesine girerek 1. olmuş, uzun süre de dünya gündeminde bir numarada kalmıştır (Star, 2013). Dolayısıyla Leyla ile Mecnun, TRT ekranlarından yayınlanmaya başladığı günden itibaren Türkiye'de ses getiren özel bir yapımların dikkat çeker: "Türk televizyon tarihine geçen dizinin, bu 'özel olma' durumunu yaratan sebeplerin başında ise 'Leyla ile Mecnun'un 'absürt komedi' gibi Türkiye'deki televizyon seyircisinin alışık olmadığı bir alanda, kendine has dilini yaratmış olmasıdır" (NTV, 2011).

4.1. Hikâyenin Arka Planı

Henry Jenkins'in kavramsallaştırdığı transmedya hikâye anlatıcılığında hikâyenin farklı medya araçlarında farklı içeriklerle akması gerekmektedir ama bununla beraber her medya kendi anlatı özellikleriyle hikâyenin gelişmesine katkı vermelidir. Bu bağlamda Leyla ile Mecnun dizisinin arkaik hikâyesi kendi başına transmedyal bir anlatıya sahiptir. Bir Arap efsanesi olan Leyla ile Mecnun anlatısı zamanla farklı kültürlerde farklı içerik ve üslupla gelişim göstermiştir.

"Türk Edebiyatı'nda Leylâ ve Mecnun kıssasına ilk defa Gülşehrî, 1313'te yazdığı Mantıku't-tayr'ında yer vermiştir. Anadolu sahasında bu konuyu mesnevi şeklinde ilk tertip eden ise XV. yüzyıl şairi Şahidî'dir. Şahidî, mesnevisini H.883/M.1478-79 tarihinde tamamladığını eserinin hatimesinde bildiriyor. Türk Edebiyatı'nda birçok şair tarafından kaleme alınan Leylâ ve Mecnun mesnevileri arasında en beğenileni Fuzulî'nindir. O, eserini H.942/M.1535-1536 tarihinde yazmıştır" (Levend, 1959: 108-237 akt: Çeçen, 2015, s. 208).

Leyla ile Mecnun hikâyesi geçmiş zamanlardan günümüze kadar Türk edebiyatında sıklıkla işlenen konular arasında yer almıştır. Cumhuriyet döneminin ünlü Türk romancısı Reşat Nuri Güntekin'in de "Leylâ ile Mecnun" adlı bir eseri vardır. Çağdaş Türk gülmece edebiyatının önemli ismi Aziz Nesin'in halk öyküsü olarak kaleme aldığı Leyla ile Mecnun eseri de yine aynı efsaneyi konu edinmiştir. Bu anlatılarda Leyla ile Mecnun hikâyesi yeni içerikler, motifler ve yorumlarla gelişim göstermiştir. Örneğin "Aziz Nesin, Fuzûlî'ye dayanarak ortaya koyduğu eserinde onun gazellerine yer vermez, ancak bunların yerine kendisi manzumeler yazar. Eserde, başlık olarak bazı bölümleri birleştirir, bazılarını da kısa kısa geçer. Hatta kimi bölümlerin yerlerini değiştirir, kimilerini de geçirir ve eserine almaz" (Yavuz, 2005, s. 67-68). Leyla ile Mecnun hikâyesi aynı zamanda tiyatro oyunlarına, sinema filmlerine de konu olmuştur. Örneğin Duygu Sağıroğlu'nun yönettiği 1972 yapımı "Leyla ile Mecnun" filminin anlatısı klasik Leyla ile Mecnun hikâyesinden oldukça farklıdır. Kadir İnanır ve Fatma Girik'in başrollerinde oynadığı filmde, çocuk yaşta birbirini seven Ali ile Leyla'nın aşkının olay örgüsü, Leyla ile Mecnun efsanesine dayandırılarak ele alınmış olmasına rağmen filmin hikâyesi, Türk kültürüne özgü motifler ve tasavvufi öğeler ile zenginleştirilmiştir. Duygu Sağıroğlu'nun filminden 10 yıl sonra Halit Refiğ'in uyarlamasıyla tekrar beyaz perdeye gelen "Leyla ile Mecnun" (1982) filmi ise içeriksel ve biçimsel olarak hem Leyla ile Mecnun efsanesinden hem de Sağıroğlu'nun hikâyesinden farklı bir anlatıyla ele alınmıştır. Orhan Gencebay ve Gülşen Bubikoğlu'nun başrollerinde oynadığı bu film, Leyla ile Mecnun anlatısından yola çıkarak senaryolaştırılmış olmasına rağmen Orhan Gencebay'ın şarkılarıyla film anlatısı kurgulanmış ve dönemin arabesk film kültürüyle içerikleştirilmiştir. 2011 tarihinde ise Leyla ile Mecnun hikâyesi farklı bir medya aracı olarak televizyon ekranlarında absürt komedi türünde bir televizyon dizisi olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla Leyla ile Mecnun efsanesi her anlatıcının, her mecranın kendi anlatı özellikleriyle günümüze kadar gelişmiş ve yayılmıştır. Leyla ile Mecnun dizisi de kendi hikâye evreninden yola çıkarak kendi anlatı dünyasını oluşturmuş ve transmedyal bir anlatıya dönüşmüştür.

4.2. Transmedya Hikâyeciliği Örneği Olarak "Leyla ile Mecnun" Dizisi

Henry Jenkins'e (2003) göre iyi bir anlatı dünyası, birden fazla karakteri (ve onların hikâyelerini) taşıyabilir, devam ettirebilir ve böylelikle başarılı bir transmedya franchise'ını başlatabilir. Bu bağlamda her kesime hitap eden ama özellikle gençler arasında fenomene dönüşen Leyla ile Mecnun dizisi kendisine has üslupla yeni bir anlatı dünyası inşa etmesi ve bu anlatının bir finale sonlandırılmaması, hikâyenin farklı medyalarda akmasına ve bir transmedya franchise'ına dönüşmesine kapı aralamıştır. Ayrıca dizi karakterlerin her birinin çok katmanlı yapısı hikâyeyi zenginleştirdiği gibi hikâyenin transmedyal anlatıya dönüşmesine önemli katkı sağlamıştır. Örneğin sürekli iş arayan ama aslında çok da çalışmak istemeyen İsmail (Serken Keskin), sadece kendi evreni içinde replikleri, renkli ve pullu giysileri, geçmişe dönük "benim büyük dedelerim..." ya da "benim genlerimde var..." gibi geriye dönüşlerle (flash back) canlandırdığı Picasso, Beethoven, W. Shakespeare, Mimar Sinan, Hipokrat, Karacaoğlan ve benzeri karakterleriyle kendi hikâyesini sürekli olarak yenilemiş ve kendi hikâye evrenini oluşturmuştur. Bir diğer örnek ise Erdal Bakkal (Cengiz Bozkurt) karakteridir. Hırslı yapısı, paragözlülüğü, patavatsızlığı, menfaatçiliği ile kötü karakter özellikleri taşıyan Erdal Bakkal'ın, bu kötü karakteristik özelliklerinin saflık, sempatiklik ve sevimlilik duygusuyla işlenmesi, karakteri ilgi çeken ve sevilen bir kişiye dönüştürmüştür. Burak Aksak (2012), "oyuncuların karakterlere kattığı yorumlarla, dizi kendi çölünde kaybolanların hikâyesine döndü" diyerek bu durumu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dizideki her bir karakter kendi başına ayrı bir anlatı dünyası oluşturur. Bu, Jenkins'in (2007) "transmedya hikâyesi çoğu zaman birbiriyle ilişkili birçok karaktere ve onların hikâyelerini devam ettirebilecek karmaşık kurgusal dünyalara dayanmalı" gerektiğini söylediği durumu yansıtır.

Seyirci ile özdeşlik kuran her bir karakterin nev-i şahsına münhasır özelliği bu anlamda dizinin özel bir seyirci kitlesi kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca Leyla ile Mecnun tipi küfür ve beddua jargonunun oluşması, sigara yerine sakız çiğnenmesi, meyhane yerine manava gidilmesi, içki yerine üzüm düşülmesi gibi klişeden uzak, alışık genel anlatı kalıplarının dışına çıkılması, dizinin izleyiciyle kurduğu ilişkiyi daha çok güçlendirmiştir. Asu Mora (2013), Türkiye de daha önce Asmalı Konak, İkinci Bahar gibi "fenomen" kabul edilebilecek diziler görüldüğünü söyler ama hiçbirinin fantastik dünyasının "Leyla ile Mecnun" kadar seyirciyi etkilemediğini belirtir: "RTÜK'e takılmamak adına, kahramanlarımız efsaneleştiği 'eriğe, incire, üzüm'e' dalarlardı. Sigara içmez sakız çiğnerlerdi, 'kapalı alanda sakız çiğnemek' yasaktı. Saat 10'dan sonra meyve satışı da yapılmazdı... Küfürleri 'damacana', 'duş perdesi' gibi 'bip'lenemez türdendi" (Maro, 2013). Ayrıca karakterlerle birlikte edebiyat, resim, şiir, heykel, sinema, tiyatro gibi farklı sanatsal konulara dizi içinde yapılan göndermeler dizi anlatısını zenginleştirmiştir. Bu

bağlamda Yavuz karakterinin (Osman Sonant) parçalarını okuduğu roman ve şiirler sosyal medyada gündem olurken; online kitap satış mağazalarında “Leyla ile Mecnun’un Selam Durduğu Edebiyatçılar” (Bozkurt, 2018) başlıklarıyla bir pazarlama unsuruna dönüşmüştür.

“Leyla ile Mecnun” sırf göndermeleri için adına sayısız site, blog açılmış bir dizi. Daha birinci bölümde Erdal Bakkal’ın vitrininde yazan “Otomatik Portakal”la, Leyla’nın elindeki “Dublörün Dilemması” kitabıyla ilk sinyalleri vermişti. Ya da camiye giden esnafın yazdığı nottaki Attila İlhan şiiriyle (Belki gelmem, gelemem, beş dakika bekle git). Bir kısım izleyici diziyi sadece göndermeleri keşfetmek için bulmaca çözer gibi izledi. Bakıyordun, Yavuz bir Cemal Süreyya şiiri okuyordu ya da Sait Faik’in “Hişt Hişt” öyküsünden bir bölüm... Ya da Sezai Karakoç’un “Şahdama”ından iki dize... Sadece şiire, edebiyata değil, gündelik hayata, popüler kültüre dair de sayısız göndermeleri oldu dizinin. Çiçek Abbas’lar, Tatar Ramazan’lar, Emrah, Ferdi Tayfur, Zeki Müren filmleri, Kayahan’lar, Dr. House’lar, “Altıncı His”ler, Karate Kid’ler, kimler gelip geçmedi dizinin fantastik dünyasından...” (Maro, 2013).

Leyla ile Mecnun dizisinde aynı zamanda güncel ülke gündemine dair eleştirel göndermeler sıklıkla yapılmıştır. Örneğin AVM tartışmalarının yoğun olduğu bir dönemde Erdal Bakkal’ın, “Benim kalbim İstanbul gibidir biliyor musun? Fethi zor Fatih’i tek ve sen bu kalbin tek Fatih’i olmak yerine ona marketler dikiyorsun, AVM’ler dikiyorsun, oteller dikiyorsun, bu güzelim kalbimin içine ediyorsun.” demesi ya da bir sahnede “Banka soyduk adamlar içeri almadılar,” “o zaman kitap yazalım!” sözleri yayınlandığı dönemdeki haberlerde gündem olmuştur (Oda Tv, 2013; Haberler, 2013; Son Dakika, 2013). Dizide kötü belediyeçiliğe vurgu yapmak adına dizide açılan ve kapatılmayan bir çukur gösterilerek, “Sen belediye misin, açtığın çukuru kapatmadan basıp gidiyorsun?” da olduğu gibi birçok kamu kurum ve kuruluşu da eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden biri de dizinin kendi yayın kanalı TRT1’e yapılmıştır. Yüksek gelen elektrik faturasına göz gezdiren Erdal Bakkal, yüzde 2’lik TRT payını görünce, “yuh arkadaş, ben TRT izlemiyorum, ben seyretmiyorum arkadaş TRT, vermem ben, ...para kolay mı kazanılıyor” diyerek isyan etmiştir. Sahnenin devamında ise TRT’ye itiraz etmeye giden Erdal, odanın birinde bir TRT yöneticisinin, masa etrafında elleri kolları bağlı yapımcılara karşı, “Burada birtakım kurallar var. Bundan sonra yapacağınız dizilerde oyuncularınız ‘lan’ diyemez, ‘inek’ diyemez, ‘eşek’ diyemez, yeri geldiğinde ‘at’ diyebilirler, ‘kunduz’ diyebilir.” sözlerini işittikten sonra “pardon,” diyerek odadan çıkmıştır. Ayrıca kadına karşı şiddet, medya, eğitim, işsizlik, trafik, gelir dağılımındaki dengesizlik, çevre gibi birçok konuda (bazen kameraya bakılarak, bazen de alt metinlerle) eleştiriler yapılmış ve mesajlar verilmiştir. Bu bağlamda “Leyla ile Mecnun” dizisi kendine özgü has bir dünya oluşturmuş ve hayranlarını da bu dünya içinde devinimleştirmiştir. Böylelikle dizi Jenkins’in transmedya hikâye anlatısına uygun içerik özelliklerini sağlamıştır.

Leyla ile Mecnun dizisinin yaratıcılarından Burak Aksak’ın dizinin bitmesinden beş yıl sonra kaleme aldığı, diziyi aynı adı taşıyan “Leyla ile Mecnun” kitabı, transmedya hikâye anlatısı uygulamasının önemli bir örneğidir. Küsürat yayınları tarafından 2018 yılında basılan kitabın tanıtım yazısındaki “Aynı gün aynı hastanede doğmalarıyla başladı her şey. Bir hayatın birden fazla kez yaşanabileceğinin ve yarım kalmış her hikâyenin tamamlanmaya muhtaç olduğunun bir kanıtıydı onlar. Peki, Mecnun bu sefer Leylasına kavuşabilecek mi? Yoksa yine çölde mi açacak gözlerini? Çünkü o çöl çaresiz âşıkların son durağıdır” (Aksak, 2018) ifadelerden de anlaşılacağı üzerine kitabın konusu dizideki hikâyenin bir devamıdır. Kitabının yazarı Aksak, “Senaryoyu yazarken ‘şuraya bağlasam’ dediğim bir final vardı, dizi düşündüğüm finalle bitmedi, kitapta o finali yaptım” (Birgün, 2018) sözleriyle bu durumu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Leyla ile Mecnun kitabı, dizinin bilinen finalinden farklı bir hikâye evreni inşa ederek, hikâyenin devamını ve genişlemesini sağlamış, okuyucusuna (anlatının takipçilerine) yeni keşifler ve deneyimler sunmuştur. Jenkins (2016, s. 43), transmedya hikâyeciliğinde “kurgusal bir dünyayı bütünüyle deneyimlemek için tüketicilerin avcı ve toplayıcı rolüne bürünmesi, medya kanalları arasında hikâyenin parçalarının izini sürüp bulması” gerektiğini söyler. Bu bağlamda kitabın 2018 yılında en çok satan ve okunan kitaplar arasında yer alması (Nurşah, 2019) dizi hayranlarının halen hikâyeyi takip ettiğini ve farklı mecralarda izini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Dizinin transmedyal hikâyeciliği bağlamında diğer bir uygulama örneği ise dizinin başlamasından sonra dizi ekibi tarafından “Leyla the Band” müzik grubunun kurulmasıdır. Vokalde Ali Atay, davulda Onur Ünlü, basgitarıda Serkan Keskin, klavyede Osman Sonant, gitarda Fırat İkisivri, perküsyonda Sarp Aydınoğlu, klarnette Sarper Aksoy’un yer aldığı bu grubun ilk video klibi ise ‘Yokluğunda’ adlı parçadır. Dizinin çekim mekanlarını Mecnun’un

evinde çekilen klip, “Leyla the Band” grubunun resmi sosyal medya hesapları Youtube, Soundcloud, Instagram, Twitter, Facebook’da yayınlanmış ve sadece Youtube üzerinden 145 milyondan fazla izlenmiştir. Aynı zamanda bu klip, 2013 yılında Türkiye’de Youtube üzerinden en çok izlenen video klip olmuştur (Milliyet, 2013). İlk konserini Jolly Joker İstanbul’da 21 Mayıs 2013 günü düzenleyen grup, en kalabalık konserini ise on bine yakın kişiye Küçükçiftlik Park’ta “Leyla ile Mecnun’a Veda ve Ben de Özledim’e Merhaba” adıyla 16 Eylül 2013 tarihinde gerçekleştirmiştir (Medyatava, 2013).

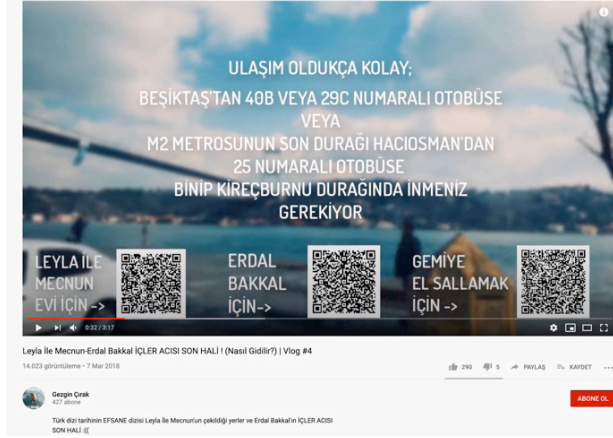

Şekil 1. “Ben de Özledim” Dizisinin Tanıtım Afişi. Kaynak: (Ben de Özledim, 2013).

Leyla ile Mecnun dizi hikâyesinin video anlatıları üzerinden Youtube ve Vimeo gibi video web siteleri üzerinden devam eden akışı, transmedyal hikâyeciliği uygulamasının diğer bir örneğidir. İzleyicilerin hikâyeye katılım göstererek dâhil olduğu bu önemli mecralarda, diziden alınıp yüklenen kısa video parçalarının yanı sıra dizi bölümlerinden kurgulanarak oluşturulan yeni video parçalarını da görmek mümkündür. Sadece Youtube arama motoruna Leyla ile Mecnun yazıldığında diziyi konu alan, izlenme sayısı yüksek sayısız video ile karşılaşılacaktır. Arama motorunun filtre özelliği kullanılarak yükleme tarihine göre sıralama yapıldığında ise kullanıcıların halen Leyla ile Mecnun dizisi ile bağlantılı yeni videolar yüklediği görülmektedir. Örneğin yüklenen yeni videoların birinde TRT1’in 7 Ocak 2020 tarihinde yayınlanan “Tutunamayanlar” adlı diziyi, “Leyla ile Mecnun” arasında bağlantılar kurularak yeni anlatılar oluşturulduğu görülmüştür. Buna göre 1,34 milyon abonesi olan Vibio adlı Youtube kanalında yayınlanan “Tutunamayanlar Dizisi Aslında Ne?” videosunda TRT1’in yeni dizisi ele alınırken, Leyla ile Mecnun dizisinden kurgulanan özel parçalar anlatıyla birlikte sunulmuştur (ViBio, 2020). Dizinin hayranları aynı zamanda, dizinin müziklerini diziye özgü görüntüler ya da bağımsız içerikler ile birlikte video kanallarına yüklediği görülmüştür. Bu videolar arasında dizinin müziklerini farklı müzik aletleriyle seslendiren birçok kişi de vardır. Youtuber ve Vlogger’lar da dizi anlatısını zenginleştiren videolar hazırlamışlardır. Örneğin Resim 1’deki Sancak Sönmez “sancaksonmez” adlı Youtube kanalında paylaşılan videoda, dizinin çekildiği Kireçburnu sokakları detaylı olarak gezilerek diziye ait izler takip edilmiş, seslendirmeler, canlandırmalar ve dizi müzikleri eşliğinde video kurgulanmıştır (Sönmez, 2016). Resim 2’deki Gezgin Çırac adlı Youtube kanalında paylaşılan videoda ise dizinin çekim mekânlarına nasıl gidileceği dijital uygulamalar eşliğinde anlatılmıştır (2018). Başka bir kanalda ise dizinin çekim mekânları Google haritalar üzerinden özgün metinlerle gezinti yapılarak sunulmuştur (Nümismatik TV, 2018). Dijital platformlar sayesinde birçok kişiyle paylaşılan bu tür duygusal içerikler, hikâye anlatı evrenini zenginleştirerek genişletmiş ve dizinin hayran kitlesine yeni keşifler ve deneyimler sunarak hikâye evrenine aktif katılımı sağlamıştır.

Şekil 2. Sancak Sönmez'in Youtube Videosundan Bir Kare. Kaynak: (Sönmez, 2016).

Şekil 3. Gezgin Çırak'ın Youtube Videosundan Bir Kare. Kaynak: (Çırak, 2018).

Leyla ile Mecnun dizisi izleyicilerin günlük gezilerle ziyaret ettiği Sarıyer'deki Kireçburnu semtini de popülerleştirmiştir. Dizi hayranlarının bu gezilerle dizinin çekildiği mekânları ziyaret etmeleri, izleyicilerin hikâye evrenini gezme ve hikâyenin sınırları ötesine gitme isteğini göstermesi bakımından transmedya anlatı özelliklerinden “dâhil olma-çıkartılabilirlik” ve “derinleşebilirlik” uygulamalarını yansıtmaktadır. Örneğin İsmail abinin el salladığı Kireçburnu sahili, dizi hayranları tarafından en çok ilgi gören yerlerden biri olmuştur. Burada fotoğraf çekilip sosyal medya hesaplarından paylaşan, etkileşimler kuran kişiler hikâyeyle ilişki kurmuş, hikâyeyle derinleşmiş ve böylelikle dizi evreninin içine kendi anlatılarıyla dâhil olmuşlardır. Ziyaret deneyimleri ile tanılaştırılan bu anlar sosyal medyadan çevrimiçi paylaşılmakta ve mekânların güncel durumları paylaşılan “story”lerle bilgiselleştirilerek, takipçilerle etkileşim ortamı oluşturulmaktadır. Bu etkileşim ortamı hikâyenin güncel kalmasını bu bağlamda da transmedyal bir özellik göstermesini sağlar. Hayranların dizi hikâyesinde “tamamen keşfedilemeyen veya tüketilemeyen merak uyandırıcı” (Jenkins, 2016, s. 171) ortamları ziyaret edip, bu ortamları yorumlarla açıklaması dizinin kurgusal evrenini de genişletmektedir. Ayrıca kurgusal dünyadan çıkan gerçek mekânları ziyaret etme isteği, dizinin seyircileri kurmuş olduğu simgesel duygusal bağı da ortaya koymaktadır. Pratten, transmedya hikâyeciliğinin özünde seyircileri anbean duygusal bir yolculuğa çıkardığını söylemektedir (2015, s. 2). İzleyicilerin dizi mekânlarını ziyaret etmesi bu anlamda hikâye evrenine yapılmış duygusal bir yolculuktur. Hikâyeyle kurulan bu türdeki duygusal bağ transmedyal anlatıların temel özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Dizi mekânlarının izleyicilerde kurmuş olduğu duygusal bağ siyasilere de dikkatini çekmiştir. 2019 seçimlerinde Saadet Partisi Sarıyer Belediyesi Başkan adayı Davut Tepeyurt, Twitter üzerinden yaptığı “O gemi gelsin diye...” ve “Çay erdal bakkalda içilir” paylaşımlarıyla dizinin hayranlarına ulaşmaya çalışmıştır. Benzer yaklaşımı Netflix'in

Erdal Bakkal emojili “Dünyanın bu emojiye ihtiyacı var” tweetinde de görmek mümkündür. Netflix, Leyla ile Mecnun dizisini kataloglarına katmasını sosyal medyada gündem olan¹² “#LeylaileMecnun” hashtag paylaşımıyla duyurmuştur. Netflix böylelikle popüler bir karakter üzerinden hem kendi reklamını yapmış hem de dizinin hayran kitlesine ulaşmaya çalışmıştır.

Şekil 4. Davut Tepeyurt’un ve Netflix Türkiye’nin Twitter Paylaşımları. Kaynak: (Tepeyurt, 2019) (Netflix, 2016).

Leyla ile Mecnun dizisinin dolaştığı başka bir mecrada bilgisayar oyunlarıdır. Bu anlamda en dikkat çekeni ise dizinin hayranlarından olan Minecraft oyuncusu Burak Ünal’ın Leyla ile Mecnun dizisinin çekim mekânlarını Minecraft’a harita olarak eklemesidir. Ünal’ın kendi Youtube kanalında paylaştığı videoda, Minecraft haritası üzerinde Erdal Bakkal’ın dükkânı, Mecnun’un evi, Kireçburnu sahili gibi dizinin önemli tüm mekânları oyuna yerleştirilmiştir (2018). Transmedya hikâyeciliğinde her bir ortamın temel hikâyeye ilişkili yeni bir deneyim sunması ve bu deneyimin kendine has anlatı özellikleriyle desteklemesi gerekmektedir. Bu bağlamda Leyla ile Mecnun dizisinin hikâye evreninin Minecraft oyununa örneklenmesi “tüketiciler üzerinde yeni talepler yaratan, aktif katılıma bağlı” (Jenkins, 2016, s. 42) yeni bir deneyim alanı sunmaktadır.

Şekil 4. Burak Ünal’ın Minecraft Oyunundan Görüntüler. Kaynak: (Lilemminecraft, 2018).

Kullanıcılarına çok yönlü kullanım alanı sunan sosyal medya transmedya anlatımlarının da önemli bir akış ortamıdır. Kullanıcıların duygu ve düşüncelerini aktarabildiği, görüş, yorum ve tartışmalarla aktif bir katılım gösterdiği sosyal medya ortamlarında hikâyeler, aynı anda çok yönlü olarak birçok kişiye hızla ulaşabilmekte ve tüketilmektedir. Bu bağlamda TRT1 kanalının resmi sosyal medya hesaplarından da dizinin içeriği hakkında hikâyeler yayın akışı içerisinde paylaşılmış ve izleyiciler ile aktif bir süreç gerçekleştirilmiştir. Örneğin, dizinin şarkılı sahneleri (Eksik bir şey, İstersen vb. klipler) televizyonda yayınlanırken, ekranın alt bandına yansıyan “Bu klipleri Facebook sayfamızdan izleyebilirsiniz” yazısıyla paylaşılmış ve izleyicilerle doğrudan etkileşim kurulmuştur. 12 Netflix, Twitter’deki bu paylaşımı detaylandırmadığı için Leyla ile Mecnun dizisinin Netflix üzerinden devam edileceği düşünülmüş, dizinin hayranlarını heyecanlandıran bu durum da sosyal medyada gündem olmuştur.

Dizinin takipçileri de bu paylaşımların altına kendi düşünce, yorum ve deneyimlerini katarak anlatıyla birebir etkileşim içine girmişlerdir. İzleyicinin aktif bir katılım göstererek dâhil olduğu bu tartışma ortamları aynı zamanda hikâye evrenini sosyal medya üzerinden geliştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Ekşi Sözlük, Uludağ Sözlük gibi katılımcı web sitelerinde Leyla ile Mecnun dizisi hakkında birçok başlık ve yorumların açılmış olması bu durumu ortaya koymaktadır. Bu web sitelerinde “leyla ile mecnun tipi küfürler,” “leyla ile mecnun tipi beddualar,” “leyla ile mecnun gönderme tespit timi” gibi başlıklarla açılan birçok konu altında kullanıcıların yorum ve tartışmaları görülmektedir. Ayrıca dizi karakterlerinin isimleri adına da açılan çokça başlıklar vardır. Örneğin Ekşi Sözlük’te sadece “Erdal Bakkal” başlığı altında 30.05.2011 tarihindeki ilk yorumdan 20.02.2020 tarihinde atılan son yoruma kadar toplamda 35 sayfalık yorum yazılmıştır (Ekşi Sözlük, 2020). Farklı dijital platformlarda hikâyenin bu şekilde çoğalması ve takip edilmesi, çevrimiçi tartışma gruplarının oluşması, tüketicinin hikâyeye zaman ayırıp çaba göstermesi transmedyal anlatılardaki katılımcı kültürü yansıtmaktadır. Hazboun’a göre “Transmedyada izleyiciler, büyüyen bir katılımcı kültürün parçalarıdır. İzleyiciler, aynı zamanda etkileşimde bulunan, yorum yapan, içeriğin gidişatının belirlenmesine yardım eden, cevaplar arayan kişilerdir” (akt:Duğan, 2018, s. 199). Katılımcı kültür bağlamında izleyicinin hikâyeye evrenine dâhil olma isteğini ortaya koyan göstergelerden biri de dizi anlatısı üzerinden üretilen Caps’lerdir. Bu Caps’ler, hikâyenin sosyal medya üzerinden akışını hızlandıran önemli içerikler olarak dikkat çeker. Bazen dizideki film repliklerinden birebir alıntılar şeklinde bazen de dizi karakterlerinin ağzından söylenen ifadelermiş gibi üretilen bu Caps içerikleri halen üretilmekte ve sosyal medya platformlarında paylaşılmaktadır. Anlatı evreninin sürdürülebilirliğini ve hikâye evrenine katılımını ortaya koyan bu tür içeriklerin halen paylaşılıyor olması izleyicinin hikâyeye olan duygusal bağlılığını göstermesi adına da önemlidir.

Şekil 5. İnternet Ortamında Paylaşılan Bazı Caps’ler. Kaynak: (Yetkin, 2014).

Katılımcı kültür bağlamında dizi karakterlerinin sosyal medya üzerinden açılan parodi hesapları transmedyal anlatı özelliklerini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Dizi hayranlarını hikâyeye etkileşim içinde tutan bu parodi hesaplar aynı zamanda hikâyenin farklı platformlarda akışını sağlamaktadır. Resmi hesapların yanı sıra takipçi sayısı yüksek olan bu parodi hesaplardan diziyeye özgü ya da günlük meseleler hakkında yapılan paylaşımlar, sosyal medyada çokça beğenilmekte ve paylaşılmaktadır. Sadece Twitter’daki parodi hesaplardan İsmail Abi “@ismailabimm”¹³ hesabının 825 bin, Mecnun Çınar “@mecnuncinariniz”¹⁴ hesabının 97,9 bin takipçisi vardır. Instagram’da ise “leylailemecnunx”¹⁵ adlı hesabının 128 bin, “leylailemecnunizm”¹⁶ adlı fan sayfasının ise 66,8 bin takipçisi vardır. Bu hesapların haricinde ayrıca aynı platformlarda benzer isimlerle açılmış takipçi sayısı yüksek başka parodi hesapları da bulunmaktadır. Diğer sosyal medya platformlarını da düşünürsek bu fan sayfalarının etkileşim alanının oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hayranlar kişisel sosyal medya hesaplarından diziyeye ilişkili içerikler paylaşmaya devam etmektedir. Örneğin Koronavirüs (Covid-19) pandemisi nedeniyle karantina günlerini evinde geçiren Türkiye’deki sosyal medya kullanıcıları, güncel meseleler ve ruh halleri hakkındaki paylaşımlarında Leyla ile Mecnun dizisinden üretilen içerikleri sıklıkla kullandığı görülebilmektedir. Bu anlamda güncel bir örnek ise 10 Nisan 2020 akşamı Türkiye’de hafta sonu uygulanacak sokağa sıkma yasağını öğrenen insanların alışveriş için bakkallara akın etmesidir. Bu konu hakkında birçok sosyal medya kullanıcısı Erdal Bakkal karakteri üzerinden ve “#erdalbakkal” etiketiyle paylaşımlar yapmışlardır.

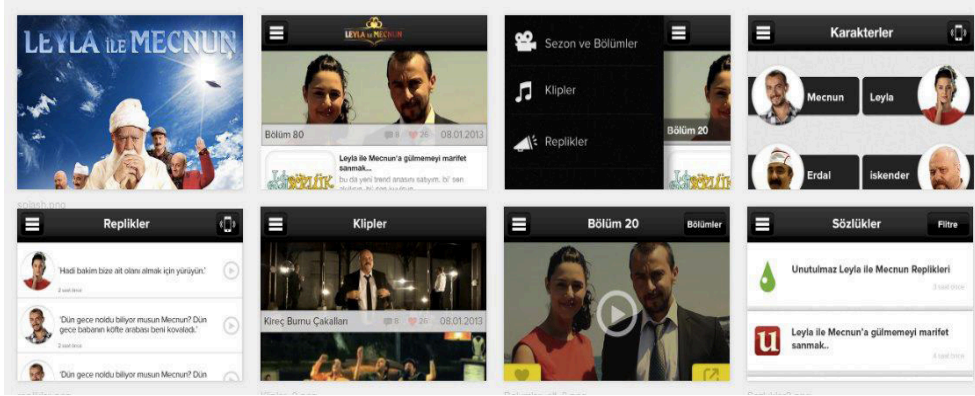
13 <https://twitter.com/ismailabimm?lang=tr>

14 https://twitter.com/mecnuncinariniz?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor

15 <https://www.instagram.com/leylailemecnunx/?hl=tr>

16 <https://www.instagram.com/leylailemecnunizm/?hl=tr>

Leyla ile Mecnun hikâye anlatısının bloglar, web siteleri ve uygulamalar yoluyla da devam ettiği görülmektedir. Hayran gruplarının açmış olduğu “www.leylailemecnundizii.blogspot.com” ya da “www.leylailemecnun.web.tv” gibi web sitelerinde dizi hakkında bilgiler paylaşmakta ve izleyiciler buralara aktif katılım sağlayabilmektedir. Aynı zamanda dizinin Android ve iOS için yapılmış ücretsiz indirebilen mobil uygulaması da vardır. İzleyicilerin yorum ve sohbetleriyle aktif katılım sağladığı bu uygulamada dizi bölümlerinin yanı sıra dizi hakkında yapılmış röportajlar, ek videolar (100. bölüm senaryo toplantısı gibi) gibi diziden bağımsız içerikler paylaşılmıştır. Bu tür uygulamalar ve web siteleriyle hayranlar hikâye evreninde gezinti yapmaya ve araştırmaya devam etmektedir.

Şekil 6. Leyla ile Mecnun Dizisinin Mobil Uygulaması. Kaynak: (Eflatun Proje Ofisi, 2013).

Dizi hikâyesinin geleneksel ve dijital platformlar dışında farklı ortamlarda da akış göstermeye devam etmiştir. Bu anlamda en dikkat çeken anlatılar diziyle ilgili yazılmış duvar yazılarıdır. İzleyicilerin hikâyeye gerilla usulü katılım sağlaması olarak açıklayabileceğimiz bu duvar yazıları, gündelik yaşamın içinde kendilerine yer edinmişlerdir. Bu bağlamda diziyeye ait ya da dizi ile bağlantılı özgün birçok içeriğin sokak duvarlarına işlendiği görülmektedir: “Leyla ile Mecnun izleyin, kitap okuyun, çay için,” “Ne sen Leylasın ne ben Mecnun,” “Kesse Leyla bileğini, Mecnun kanardı,” “Ben seninle beraber Leyla ile Mecnun izleme ihtimalini sevdim” (Sanal Kaşif, 2019). Özellikle birçok kişi için farklı çağrışımlarıyla metaforik bir anlama sahip olan “O gemi bir gün gelecek” sözleri duvar yazılarında popüler bir anlatıya dönüşmüştür. Kanal D’de yayınlanan “Poyraz Karayel” adlı televizyon dizisinin 50. bölümünde “O gemi bir gün gelecek” duvar yazısının yer alması bu popüleriteyi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Leyla ile Mecnun dizisinin anlatı evreni farklı hikâyelerin anlatılarıyla ilişkilendirilerek yeni anlatılara kapı aralamıştır.

Şekil 7. Poyraz Karayel Dizisinin 50. Bölümündeki Duvar Yazısı.

Leyla ile Mecnun hikâye evreninden yararlanan ve iki anlatı arasında ilişki kuran bir diğer dizi “Ben de Özledim” dizisidir. Leyla ile Mecnun dizisinin oyuncu ve ekibi, TRT1’den ayrıldıktan kısa bir süre sonra Star TV’de Ben de Özledim adıyla yeni bir dizi çekmişler ve bu dizinin birçok sahnesinde Leyla ile Mecnun’a atıf yapılarak iki dizi arasında bağlantı kurmuşlardır. Benzer bir örnek “Behzat Ç Bir Ankara Polisiyesi” adlı dizide görülmüştür. 8 Mayıs

2011 tarihinde Star TV’de yayınlanan Behzat Ç Bir Ankara Polisiyesi dizisinin 32. bölümünde Leyla ile Mecnun dizisinin ana karakterleri de yer almış, bölümün olay örgüsü iki dizideki karakterlerinin hikâyeleriyle geliştirilmiştir. Dolayısıyla iki farklı dizi tek bir hikâyede birleşmiş ve buradan da yeni bir anlatı oluşturulmuştur. 9 Ekim 2016 tarihinde TRT ekranlarında yayınlanan “Hangimiz Sevmedik” adlı televizyon dizisinde geçen bir diyalogda ise Şener (Cengiz Bozkurt) karakteri, “Ben içerden pisim, ben kötüyüm, ...Erdal Bakkal’ın tarafını tuttum ben hep.” sözleriyle kendi karakter özelliğini açığa çıkartırken aynı zamanda iki farklı hikâyede yer alan iki karakter arasında ilişki kurulmuştur. Erdal Bakkal karakterini canlandıran Cengiz Bozkurt yapmış olduğu bir röportajda kendisinin hala Erdal Bakkal’ın ekmeğini yediğini ifade ederek bu durumu anlatmaya çalışır. Kendisine gelen yeni rol özelliklerinin Erdal Bakkal’ın etrafında dolaştığını söyleyen Bozkurt, izleyicilerin Erdal Bakkal karakterini özlemesinden dolayı senaristlerin, beni gördükleri zaman Erdal Bakkal’a yakın roller akıllarına geldiğini söylemiştir (Yeni Şafak, 2016).

Şekil 8. Leyla ile Mecnun Konulu Hediye Eşyalar. Kaynak (Sanal Kâşif, 2019).

Transmedya hikâyeciliği, bir hikâyenin farklı mecralarda akış süreci içinde reklam ve pazarlamanın da içinde yer aldığı yeni bir eğlence dünyasını tanımlamaktadır. Jenkins, “transmedya hikâye anlatıcılığının ardında güçlü ekonomik gerekçeler vardır” (2016, s. 156) diyerek bu durumu ortaya koymaktadır. Buna göre pazar dinamiklerinin daha çok büyüdüğü bu yeni anlatı dünyasında izleyici sadece tüketen değil aynı zamanda ürünü (içerik, marka vb.) arzulayan, tanıtan ve pazarlayandır. Tüketicinin bilinçli ve aktif olarak sürece dâhil olması ürünün (anlatının, içeriğin) franchise potansiyelini de artırmaktadır. Jenkins (2003) transmedya hikâye anlatımı, medyalar arasında okumayı sürdürmenin daha fazla tüketimi motive eden derin bir deneyim sağladığını söyler. Böylelikle bu yeni deneyim franchise’ı yeniler, tüketici sadakatini sürdürür ve herhangi bir medya ortamındaki potansiyel pazar hasılatı da artırır. Bu bağlamda bir hikâyedeki içerikler pazarlamanın bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Dizide kullanılan sözlerin/repliklerin bardakları süslemesi, defter kapak tasarımlarında yer alması, dizi mekânlarının yastıklara işlenmesi, karakterlerin resimlerinin tişörtlere basılması gibi dizide yer alan anlatıların her birinin bir ürüne, hediyelik eşyaya dönüşmesi transmedya hikâyeciliği pazarlamanın bir sonucudur. Örneğin, dizinin 55. bölümünde Sedef ve Mecnun’un kol kola gezerken “My Hero” ve “Esağfurullah” yazılı tişörtlerini giymesi sonrası, çift tişörtü akımı oluşmuş ve giysi sektöründeki üreticiler “sevgili tişörtü” veya “çift tişörtü” adı altında hayran kültürüne neden olan özgün içerikli ürünler tasarlamış ve piyasaya sunmuşlardır. Başka bir örnek ise OT Dergisi’nin Mayıs 2016 tarihindeki 39. sayısında okuyucularına hediye ettiği Leyla ile Mecnun posteridir. Söz konusu bu posterde dizi anlatısı yeni bir mecrada yine özgün içerikle (karikatürleştirilerek) sunulmuş pazarlanmıştır. Dolayısıyla tüketiciler üzerinde yeni talepler oluşmasına katkı sağlayan hikâye, yeni içerikler ve anlatımlarla eğlence ve tüketim kültürünü şekillendirmiştir.

Şekil 9.Ot Dergisi'nin 2016 Tarihindeki Okuyucularına Dağıttığı "Leyla ile Mecnun" Konulu Posteri (Solda) ve Derginin 2019 Tarihinde Yayımlanan 78. Sayısının Kapak Resmi (Sağda).

5.Bulgular

Transmedya hikâye anlatıcılığının tarihsel, kavramsal ve kuramsal olarak incelendiği bu çalışmada örnek olay incelemesi olarak Leyla ile Mecnun televizyon dizisi ele alınmıştır. IMDb'de tüm zamanların en iyi dizileri arasında yer alan tek Türk yapımı olan Leyla ile Mecnun dizisi, gelmiş geçmiş Türk dizileri arasında en sıra dışı özelliklere sahip yapımlarından biri olarak dikkat çeker. Dizi, Henry Jenkins'in transmedya hikâye anlatısının sahip olması gereken yedi temel özelliğe göre incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda incelenen Leyla ile Mecnun dizisinin, zamanla farklı mecralarda yayılım göstererek transmedyal bir anlatıya dönüştüğü saptanmıştır. Bu bağlamda Leyla ile Mecnun hikâye anlatısı, televizyon, kitap, dergi, müzik, dijital uygulama, oyunlar, web sayfaları, forumlar, sosyal ağlar, duvar yazıları, ticari ürünler gibi farklı geleneksel ve dijital platformlarda akış göstermiş, yayılmış ve hikâye evreni sürekli genişlemiştir. Özellikle dizi karakterlerinin her birinin çok katmanlı kendi anlatı dünyasını oluşturması, hikâyenin transmedyal özellik göstermesini kolaylaştırmış ve bu bağlamda dizi karakterleri üzerinden farklı mecralarda yeni anlatılar inşa edilmiştir. Dizi hayranları da inşa edilen bu anlatılara aktif katılım sağlamıştır. İzleyicinin hikâye evrenine aktif katılımına katkı sunan en önemli etkenin ise dizinin izleyiciyle kurmuş olduğu duygusal bağ olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu duygusal bağ katılım kültürünün oluşmasına katkı sunarak, izleyicinin sevdiği karakterleri, mekânları ve onların hikâyelerini gerçek ve kurgusal dünyalarda deneyimlemek için avcı toplayıcı rolüne bürünerek iz sürmesini sağlamıştır. Özellikle sosyal medya etkileşimleriyle kurulan duygusal ilişki hikâyenin internet üzerinden akış göstermesine, zenginleşmesine, genişlemesine neden olmuş ve böylelikle hikâye evrenine giriş yapılmasını kolaylaştırmıştır. Araştırma bulguları, Henry Jenkins'in (2010) transmedya hikâye anlatısının sahip olması gereken yedi temel özelliğine göre şu şekilde özetlenebilir:

Leyla ile Mecnun dizisi TRT1 ekranlarında ve Netflix platformunda seri olarak yayınlanmıştır: Dizisellik.

Leyla ile Mecnun dizisi kitap, müzik, dijital uygulama, oyunlar, web sayfaları, ticari ürünler gibi farklı mecralarda ve farklı alternatiflerle yeniden ele alınmaktadır: Yayılabilirlik; Devamlılık ve Çeşitlilik.

Dizide yer alan bölümlerin, müzik veya kliplerin farklı platformlarda yayılmaları gibi dizi anlatı arkına sahip parçalar anlamlı bir şekilde medyalar arasında dağılım göstermektedir: Yayılabilirlik; Devamlılık ve Çeşitlilik.

Dizinin güncel ve geçmiş bağlantılar sunmasının yanında edebiyat, resim, şiir, sinema, tiyatro gibi farklı sanat dallarına yaptığı göndermelerden oluşan hikayesi, izleyiciye farklı okumalar yaptırarak hikâyenin derinlemesine keşfedebilmesini sağlar: Derinleşebilirlik

Temel olarak birbirine kavuşamayan iki genç aşığı konu alan dizinin, çok katmanlı yan karakterleri, hikâyenin genişlemesine ve hikâyenin zenginleşmesine katkı sunmak suretiyle hikâyedeki olaylara birden fazla bakış açısı kazandırır. Bu durum ise merkezi anlatının keşfedilmesini sağlar: Öznellik.

Dizinin hayran kitlesinin dizide geçen kurgusal mekanları günlük gezilerle ziyaret etmeleri, sosyal medya ve dijital uygulamalarla diziyi sürekli olarak takip etmeleri, "Leyla the Band" müzik grubunun konserine katılım sağlamaları, kendi performanslarıyla dizinin müzik parçalarını seslendirmeleri, dizinin bölümlerinden kurguladıkları videolarla yeni anlatılar oluşturmaları, sosyal medyadan paylaşımlarda bulunmaları vb. eylemlerle dizinin hikâye evrenine dahil olurlar: Dahil Olma; Performans; Öznellik.

Hayranların dizi karakterlerinin giysilerini giymesi, dizi içeriklerinden oluşan ticari ürünleri satın almaları, karakterlere özgü konuşma üslubu benimsemeleri, dizi sözlerinden duvar yazıları oluşturmaları gibi örneklerde olduğu gibi diziye ait içerikleri kendi gerçek yaşamına aktarmaktadırlar: Çıkartılabilirlik; Performans.

Dizide yer alan kurgusal dünyalar hayranlar tarafından yeni anlamlarla dijital platformlarda yeniden inşa edilmiştir. Örneğin Google Haritalar üzerinden dizide geçen kurgusal mekanlar gerçek mekanlar olarak işaretlenmiştir (Google haritada "Mecnun'un evi", "İsmail abi sahili", "Erdal Bakkal" araması yapıldığı dizide geçen mekanlar karşımıza çıkmaktadır). Hayranlar bu kurgusal mekanları yeni anlamlar ve yorumlar yükleyerek hikâye evrenine dahil olmaya çalışmışlar ve bu deneyimleri kişisel dijital medya araçlarıyla paylaşmışlardır: Dünya Oluşturma; Dahil olma.

6.TARTIŞMA VE SONUÇ

Transmedya hikâyeciliği, dijital dönemin ilgi gören popüler kavramlarından biridir. Bu kavram üzerine son yıllarda artan akademik yayınların sayısı ve üniversitelerin bölüm müfredatlarına "Transmedya Hikâye Anlatıcılığı" ya da benzeri derslerinin eklenmesi söz konusu bu popülerliği ve ilgiyi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla medya alanında okumalar ve çalışmalar yapan kişilerin bu kavramı anlaması ve anlamlandırması günümüz medya ilişkilerini çözümlemesi adına önemlidir. Bu çalışmada transmedya hikâyeciliği kavramı ünlü medya kuramcısı ve profesörü Henry Jenkins'in çalışmalarına odaklanılarak ele alınmış, temellendirilmiş ve açıklanmıştır. Çünkü Jenkins, bu kavramı ortaya atan ve geliştiren ilk kişidir. Bu bağlamda Henry Jenkins'in transmedya hikâye anlatıcılığını konu aldığı tüm çalışmaları bu çalışmada derlenmiştir.

Transmedya hikâyeciliği geleneksel hikâye anlatıcılığına göre çok farklı özellikler göstermektedir. Buna göre, klasik ya da geleneksel anlatılarda tek bir mecrada hikâyeler anlatılırken; transmedya anlatılarında farklı medya platformları kullanılmaktadır. Her medya ortamının kendine has anlatı özellikleriyle yeni içerikler katarak zenginleştirdiği bu hikâye yapısı, tüketicisine yeni keşifler ve deneyimler sunarak izleyicisini yeni bir eğlence dünyasının içine davet etmektedir. Leyla ile Mecnun dizisinin incelenmesinde de görüldüğü üzere, dizi, farklı medya mecralarını anlatısına dâhil ederek medyalar arası akışkan bir özellik göstermiş, kitlesine yeni bir anlatı dünyası oluşturmuştur. Bu özgü bu dünya, hayran kitlenin sürekli olarak yeni şeyler keşfedeceği ve deneyimleyeceği yeni bir anlatı evrenidir. Dolayısıyla transmedya hikâye anlatımını sadece içeriğin farklı medyalar arasında yayılması olarak görmemek gerekir. Transmedya anlatılarında her bir medya ortamı hikâyenin birer parçasını oluşturmakta ve bütüne katkı sunmaktadır. İzleyici bu anlatı içinde pasif konumdan çıkarak deneyimlediği anlatının içinde aktif bir katılımcıya dönüşmektedir. Bu bağlamda çalışma dijital dönemde aktif katılımcılara dönüşen tüketicilerin bir hikâyeyi takip etmesinin nedenlerini de sıralamıştır.

Transmedya hikâyeciliği kavramı üzerine yoğunlaşmanın artış göstereceği düşünülmektedir. Bunun başlıca nedeni gelişen dijital teknolojilerin medya alanındaki yansımalarıdır. Sürekli olarak yeni medya ve sosyal medya platformları ile tanıştığımız dijital çağda, hikâyeler ve içerik yapıları her yeni anlatı platformuna göre tekrardan oluşturulacak ve uyumlaştırılma sürecine girecektir. Buradan da klasik hikâye çatısı dijital hikâyecilik anlayışı çerçevesinde eğilim gösterecektir.

Türkiye gerek coğrafi konumu gerekse çok eskilere uzanan tarihi bakımında çok zengin bir kültüre sahiptir. Farklı kültür yapılarıyla etkileşimli olarak gelişen Türkiye'nin bu kültürel zenginliği masallar, destanlar, halk öyküleri gibi yüzyıllar öncesine ait sözlü ve yazılı hikâye geleneğinin Türk edebiyatında oluşmasını sağlamıştır. Doğu

edebiyatının önemli klasiklerinden olan “Leyle ile Mecnun” hikayesinde olduğu gibi Türk edebiyatının kültürel zenginliğini yansıtan çok sayıda hikâye bulunmaktadır. Çoğu hikâyenin atıl olarak durduğu Türk edebiyatında, bu hikâyelerin yerli üreticiler tarafından gündeme getirilerek transmedya hikâyeciliği bağlamında tekrar işlenmesi Türkiye’nin kültürel tanıtımına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Eflatun Proje Ofisi. (2013, Nisan 24). *Leyla ile Mecnun Mobil Uygulama*. Nisan 26, 2020 tarihinde Facebook: https://www.facebook.com/pg/EflatunProjeOfisi/about/?ref=page_internal adresinden alındı
- Çırak, G. (2018, Mart 7). *Leyla İle Mecnun-Erdal Bakkal İÇLER ACISI SON HALİ ! (Nasıl Gidilir?) | Vlog #4*. Nisan 24, 2020 tarihinde Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=Yc_ttRzcbYo adresinden alındı
- Çeçen, M. K. (2015). Fuzulî ile Reşat Nuri Güntekin’in Leylâ ve Mecnun Hikâyelerinin Mukayesesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(14), s. 207-216.
- Aksak, B. (2012, Nisan 28). *Leyla İle Mecnun: Gönüllerin Dizisi*. (E. Gülcan, Röportaj Yapan) Nisan 17, 2020 tarihinde Biomag Cumartesi: <http://bianet.org/biomag/sanat/137938-leyla-ile-mecnun-gonullerin-dizisi> adresinden alındı
- Aksak, B. (2018). *Leyla İle Mecnun*. İstanbul: Küsurat.
- Aykanat, A. (2017). *Minecraft’a ‘Leyla ile Mecnun’ Haritası Geldi!* Kasım 27, 2019 tarihinde <https://www.webtekno.com/>: <https://www.webtekno.com/leyla-ile-mecnun-minecraft-h26357.html> adresinden alındı
- Ben de Özledim. (2013, Ekim 23). *Artık “Leyla ile Mecnun” yok. “Ben de Özledim” var.* Şubat 13, 2020 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/bendeozledimtv/status/392985743146373120> adresinden alındı
- Birgün. (2018, Nisan 9). *Burak Aksak: Dizi düşündüğüm gibi bitmedi, kitapta o finali yaptım*. Kasım 22, 2019 tarihinde <https://www.birgun.net/>: <https://www.birgun.net/haber/burak-aksak-dizi-dusundugum-gibi-bitmedi-kitapta-o-finali-yaptim-211309> adresinden alındı
- Bozkurt, A. (2018). *Leyla ile Mecnun’un Selam Durduğu Edebiyatçılar*. Kasım 26, 2019 tarihinde İdefix: https://www.idefix.com/kataloglar/_leyla-ile-mecnunun-selam-durdugu-edebiyatcilar/50434 adresinden alındı
- Cumhuriyet. (2013, Kasım 11). *Arınç açıkladı: Leyla İle Mecnun neden bitti*. Nisan 30, 2020 tarihinde Cumhuriyet: <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/arinc-acikladi-leyla-ile-mecnun-neden-bitti-5259> adresinden alındı
- Ekşi Sözlük. (2020, Şubat 20). *erdal bakkal*. Mart 16, 2020 tarihinde Ekşi Sözlük: <https://eksisozluk.com/erdal-bakkal--2817326?p=35> adresinden alındı
- Haberler. (2013, Haziran 12). *Erdal Bakkal’dan Gezi Parkı Mesajı*. Nisan 23, 2020 tarihinde [www.Haberler.com](http://www.haberler.com): <https://www.haberler.com/erdal-bakkal-dan-gezi-parki-mesaji-4721737-haberi/> adresinden alındı
- Hanet, O. (2017, Ekim 26). *35.000 Yıllık Mağara Resimleri ve İnsanlığın İlk Animasyonları*. Nisan 27, 2020 tarihinde Wannart: <https://www.wannart.com/35-000-yillik-magara-resimleri-ve-insanligin-ilk-animasyonlari/> adresinden alındı
- İHA. (2013, Mart 27). *Leyla ile Mecnun en iyi 50 dizi arasında*. Mart 28, 2020 tarihinde İMDB: <https://www.ihacom.tr/haber-leyla-ile-mecnun-en-iyi-50-dizi-arasinda-269817/> adresinden alındı
- İMDB. (2012, Şubat 17). *TV Series, Rating Count at least 5,000 (Sorted by IMDb Rating Descending)*. www.imdb.com: https://www.imdb.com/search/title/?num_votes=5000,&sort=user_rating,desc&title_type=tv_series adresinden alındı
- İMDB. (2020, Nisan 17). *TV Series, Rating Count at least 5,000 (Sorted by IMDb Rating Descending)*. Nisan 17, 2020 tarihinde www.imdb.com: https://www.imdb.com/search/title/?num_votes=5000,&sort=user_rating,desc&title_type=tv_series adresinden alındı
- Jenkins, H. (2003, Ocak 15). *Transmedia Storytelling*. Kasım 7, 2019 tarihinde Technology Review: <https://www.technologyreview.com/s/401760/transmedia-storytelling/> adresinden alındı
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. US: New York University Press.
- Jenkins, H. (2007, Mart 21). *Transmedia Storytelling 101*. Kasım 4, 2019 tarihinde <http://henryjenkins.org/>: http://henryjenkins.org/blog/2007/03/transmedia_storytelling_101.html?rq=transmedia adresinden alındı

- Jenkins, H. (2010, 21 Haziran). *Transmedia Education: the 7 Principles Revisited*. Kasım 2, 2019 tarihinde <http://henryjenkins.org/>: http://henryjenkins.org/blog/2010/06/transmedia_education_the_7_pri.html adresinden alındı
- Jenkins, H. (2010, Aralık). Transmedia Storytelling and Entertainment: An annotated syllabus. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 24(6), s. 943–958.
- Jenkins, H. (2016). *Cesur Yeni Medya: Teknolojiler ve Hayran Kültürü*. (N. Yeğengil, Dü.) İstanbul: İletişim.
- Jenkins, H. (2016). *Cesur Yeni Medya” Teknolojiler ve Hayran Kültürü*. (N. Yeğengil, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Kara, C. (2014, Ocak 19). *Leyla ile Mecnun ve Futurama Karakterlerinin Uzaktan Yakından Alakası*. Kasım 27, 2019 tarihinde <https://onedio.com/>: <https://onedio.com/haber/leyla-ile-mecnun-ve-futurama-karakterlerinin-uzaktan-yakından-alakasi-238216> adresinden alındı
- Karakullukcu, B., & Şahin, E. (2018). Gelenekselden Dijitale Pazarlama 4.0 Bağlamında Transmedya Hikâyeleştirme: Masumiyet Müzesi Örneği. 23. *Pazarlama Kongresi* (s. 259-283). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Kinder, M. (1991). *Playing with Power in Movies, Television, and Video Games: From Muppet Babies to Teenage Mutant Ninja Turtles*. Berkeley: University of California Press.
- Koçyiğit, M. (2018). Dijital Çağın İletişim Sanatı: Transmedya Hikayeciliği ve Dijital Halkla İlişkiler. E. Aktan içinde, *Halkla İlişkilerden Reklama Sosyal Medyadan Turizme: Transmedya Hikayeciliği* (s. 217-254). Konya: Literatürk.
- lilemminecraft. (2018, Haziran 11). *Leyla ile Mecnun - Minecraft*. Nisan 26, 2020 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/lilemminecraft/status/1006143940049989632> adresinden alındı
- Maro, A. (2013, Ağustos 23). *Leyla ile Mecnun Hakkında Her Şey*. Nisan 17, 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/>: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/asu-maroleyla-ile-mecnun-hakkinda-her-sey-1754233> adresinden alındı
- Medyatava. (2013, Eylül 17). *‘Leyla ile Mecnun’a Veda Konserine Rekor Katılım!* Kasım 20, 2019 tarihinde <https://www.medyatava.com/>: https://www.medyatava.com/haber/leyla-ile-mecnuna-veda-konserine-rekor-katilim_96263 adresinden alındı
- Milliyet. (2013, Aralık 11). *2013’te YouTube’da en çok ne izledik?* Kasım 20, 2019 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/>: <http://www.milliyet.com.tr/teknoloji/2013te-youtubeda-en-cok-ne-izledik-1805977> adresinden alındı
- Milliyet. (2013, Mayıs 3). *Leyla The Band sahnede!* Kasım 20, 2019 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/>: <http://www.milliyet.com.tr/pembelar/leyla-the-band-sahnede-1702854> adresinden alındı
- Nümismatik TV. (2018, Mart 1). *Leyla ile Mecnun Dizisinin Çekildiği Yerler*. Nisan 24, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=vnjkKj38Vel> adresinden alındı
- Netflix. (2016, Ekim 15). *Dünyanın bu emojiye de ihtiyacı var*. Ocak 24, 2020 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/netflixturkiye/status/787316896727175168> adresinden alındı
- Nişanyan Sözlük. (2020). *Franchise*. Nisan 30, 2020 tarihinde Nişanyan Sözlük: <https://www.nisanyansozluk.com/?k=franchise> adresinden alındı
- NTV. (2011, Mayıs 25). *Saçma sapan bir dizi!* Nisan 4, 2020 tarihinde NTV: https://www.ntv.com.tr/turkiye/sacma-sapan-bir-dizi,d9xvWlkzYkSmj_nVhaYPWg adresinden alındı
- Nurşah. (2019, Ocak 8). *Efsane dizi Leyla ile Mecnun’un kitabı 15. baskıya ulaştı!* . <https://www.diziler.com/>: <https://www.diziler.com/haber/efsane-dizi-leyla-ile-mecnunun-kitabi-15-baskiya-ulasti-18577> adresinden alındı
- Oda Tv. (2013, Mart 27). *Arama Sonuçları Web sonuçları Leyla ile Mecnun dizi ekibi AKP’yi nasıl ti’ye aldı*. Nisan 23, 2020 tarihinde www.odatv.com: <https://odatv.com/leyla-ile-mecnun-dizi-ekibi-akpyi-nasil-tiye-aldi-2703131200.html> adresinden alındı
- Petersen, A. B. (2006). Internet and cross media productions: Case studies in two major Danish media organizations. *Australian Journal of Emerging Technologies and Society*, 2(4), 94-107.

- Pratten, R. (2015). *Getting Started with Transmedia Storytelling A Practical Guide for Beginners*. CreateSpace Independent Publishing Platform (2nd Edition).
- Radikal. (2013, Eylül 12). *Leyla ile Mecnun'a Konserli Veda...* Kasım 20, 2019 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/>: <http://www.radikal.com.tr/hayat/leyla-ile-mecnun-konserli-veda-1150478/> adresinden alındı
- Sönmez, S. (2016, Kasım 26). *Leyla ile Mecnun set mekanları - Kireçburnu (Mecnunun evinin içi)*. Nisan 27, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=YI90ik3n5ko> adresinden alındı
- Sanal Kaşif. (2019, Eylül 9). *Leyla ile Mecnun Severler İçin Duvar Kağıtları*. Nisan 26, 2020 tarihinde Sanal Kaşif: <https://www.sanalkasif.com/leyla-ile-mecnun-severler-icin-duvar-kagitlari/> adresinden alındı
- Scolari, C. A., & Ibrus, I. (2019). Transmedia Critical: Empirical Investigations into Multiplatform and Collaborative Storytelling. *International Journal of Communication*, 1(8), 2191-2200.
- Son Dakika. (2013, Haziran 12). *Erdal Bakkal'dan Gezi Parkı Mesajı*. Nisan 23, 2020 tarihinde www.sondakika.com: <https://www.sondakika.com/haber/haber-erdal-bakkal-dan-gezi-parki-mesaji-4721737/> adresinden alındı
- Star. (2013, Şubat 26). *Leyla ile Mecnun twitter'ı salladı!* Nisan 17, 2020 tarihinde www.star.com.tr: <https://www.star.com.tr/dizi/leyla-ile-mecnun-twitteri-salladi-haber-730869/> adresinden alındı
- Tepeyurt, D. (2019, Mart 20). *"Çay erdal bakkalda içilir. Hiç bir esnafımız ayakta kalmak için belediyede akraba aramayacaktır. Dayınızın da mafya olmasına hiç gerek yoktur."* Nisan 10, 2020 tarihinde Twitter: https://twitter.com/davut_tepeyurt/status/1108373736527400962 adresinden alındı
- Tepeyurt, D. (2019, Şubat 24). *"O gemi gelsin diye..."*. Nisan 10, 2020 tarihinde Twitter: https://twitter.com/davut_tepeyurt/status/1099654254405525504 adresinden alındı
- TimeTürk. (2013, Mart 19). *Twitter Çetesi*. Nisan 17, 2020 tarihinde www.timeturk.com: <https://www.timeturk.com/tr/2013/03/19/twitter-cetesi.html> adresinden alındı
- Traxex. (tarih yok). *Leyla ile Mecnun Minecraft'ta*. Haziran 5, 2019 tarihinde <https://www.progamertr.com/>: <https://www.progamertr.com/leyla-ile-mecnun-minecraftta/> adresinden alındı
- TRT. (2020). *Leyla ile Mecnun*. Ekim 3, 2019 tarihinde TRT1: <https://www.trt1.com.tr/arsiv/leyla-ile-mecnun> adresinden alındı
- Uçar, T. F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap.
- Uenal, B. (2018, Nisan 12). *Kireçburnu Sahili (Leyla ile Mecnun) - Minecraft*. Kasım 27, 2019 tarihinde <https://www.youtube.com/>: <https://www.youtube.com/watch?v=4LITDr8Ccl4> adresinden alındı
- Uenal, B. (2018, Nisan 18). *Kireçburnu Sahili (Leyla ile Mecnun) - Minecraft*. Ocak 14, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=4LITDr8Ccl4> adresinden alındı
- ViBio. (2020, Ocak 27). *Tutunamayanlar Dizisi Aslında Ne?* Nisan 24, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=DsV3YCemIFo> adresinden alındı
- Wikiwand. (2020, Nisan 17). *Leyla ile Mecnun*. Nisan 17, 2020 tarihinde www.wikiwand.com: [https://www.wikiwand.com/tr/Leyla_ile_Mecnun_\(dizi\)](https://www.wikiwand.com/tr/Leyla_ile_Mecnun_(dizi)) adresinden alındı
- Yaren, Ö. (2013). Sinemada Anlatı Kuramı. Z. Özarslan içinde, *Sinema Kuramları-2 Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramlar* (s. 167-192). İstanbul: Su.
- Yavuz, K. (2005, Aralık). Leyla ile Mecnun Hikiyasinin Edebiyattaki Yeri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(4), s. 57-69.
- Yeni Şafak. (2016, Kasım 13). *Hala Erdal Bakkal'ın Ekmeğini Yiyorum*. Ocak 7, 2020 tarihinde Yeni Şafak Gazetesi: <https://www.yenisafak.com/gundem/hala-erdal-bakkalin-ekmegini-yiyorum-2563296> adresinden alındı
- Yetkin, H. (2014, Ağustos 14). *En Komik 26 Erdal Bakkal Capsi*. Nisan 26, 2020 tarihinde Onedio: <https://onedio.com/haber/en-komik-35-erdal-bakkal-capsi-354506> adresinden alındı
- Zehrâveyn. (2020, Nisan 10). *Kıymetin sonunda bilindi Erdal başkan*. Nisan 30, 2020 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/Penceredekiku1/status/1248698562684354561> adresinden alındı

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:12.08.2020 ✓Accepted/Kabul:07.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.779852

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sarvan, G. (2021). "Flüt Eğitiminde Erken Dönemde Bulunan Flütistler İçin Yazılmış Çağdaş Eserlerden 'Ghost' İçin Çalışma Kılavuzu" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 191-202.

FLÜT EĞİTİMİNDE ERKEN DÖNEMDE BULUNAN FLÜTİSTLER İÇİN YAZILMIŞ ÇAĞDAŞ ESERLERDEN 'GHOST' İÇİN ÇALIŞMA KILAVUZU

Gökçe SARVAN*

Öz

Flüt literatüründe en sık seslendirilen çağdaş eserlerin teknik zorluk bakımından sıklıkla ileri seviye flütistler için çalınabilir olduğu düşünüldüğünde Éric Ledeuil'in 'Ghost' adlı eseri başlangıç seviyesindeki flütistler için çalınabilir düzeyiyle önemli bir yerdedir. Eserin karakteristik yapısı yanı sıra flütiste pek çok yeni flüt tekniğini sunabilme fırsatı vermesi 'Ghost'un konser repertuarlarında gitgide daha sık yer bulmasına sebep olmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Éric Ledeuil'in besteci, flütist ve öğretmen kişiliği, eserin ithaf edildiği Hervé Hotier'in eserle ilgisine ve biyografisine, ikinci bölümde Ghost'ta karşılaşılabilecek işaret ve terimlerin okunmasındaki zorluklar ve yaşanabilecek teknik zorluklar için çalma önerilerine yer verilmiştir. Çalışma literatür araştırması ve besteci ile yapılan görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Bir eseri çalışırken bestecinin hayatı, yazım stili, eseri yazış nedenini bilerek çalmanın önem ve bilinciyle eseri icra edecek olan flütistlerin yeni flüt tekniklerinin uygulanmasında yaşayabileceği teknik zorluklara rehber olmak ve çağdaş müziği anlamak için önerilerde bulunmak bu çalışmanın başlıca amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş müzik, Éric Ledeuil, Flüt, Ghost.

STUDY INSTRUCTIONS FOR THE PIECE 'GHOST' FOR THE FLUTIST IN EARLY STAGE OF FLUTE EDUCATION

Abstract

When we think of that in Flute literature the most played modern pieces are mostly playable by the advanced level flutist because of technical complexity, Eric Ledeuil's "Ghost" is a piece that can be played by beginner level flutist which is very important. The reason behind "Ghost" is having place in concert repertoire more often is that the characteristic foundation of the piece and also the opportunity that the piece offers for new flute technics. In the first part of the study, personality of Eric Ledeuil's as a composer, flutist and a teacher, with the biography and the interest of Herve Hotiers which the piece is dedicated, in the second part, instructions to play will took place in order to point out the difficulties and technical problems while reading the signs and terms of Ghost. This study has been developed according to the literature researches and reviews with the composer himself. Main purpose of this study is to guide for the technical difficulties that can be observed and to understand the contemporary music for the flutists that will play the piece with the mindset that knows the importance of the difference in the performance of knowing the life of the composer, composition style, and reason behind the piece.

Keywords: Contemporary Music, Éric Ledeuil, Flute, Ghost.

*Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Üfleme ve Vurma Çalgılar Anasanat Dalı, Flüt Bölümü, KOCAELİ.
e-posta: gokcesarvan@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-5079-6041>)

1. GİRİŞ

Bestecisinin yazım stilini çağdaş müzik olarak nitelendirdiği Ghost'u incelerken çağdaş müzik, modernizm ve Avant-Garde terimlerini incelemek yerinde olacaktır (Kişisel görüşme, 10 08 2020).

Çağdaş müzik, Avrupa sanat müziğinin 2. Dünya Savaşından sonra oluşan yeni akım ve tekniklerine ilişkin tartışmalı bir terim olarak kullanılırken (Bonardi, 2000: 2. Akt. Yöre,2011: 3), Romantik dönem sonundan günümüze kadar olan süreçteki akım ve teknikleri kapsayan 20. ve 21. yüzyıl Müziği (Morgan, 1991. Akt. Yöre,2011: 3), 1945'ten sonrası için Yeni Müzik, Modern Müzik (Griffiths, 2011. Akt. Yöre,2011: 3) ve hatta Postmodern Müzik (Chevassus, 2004. Akt. Yöre,2011: 3) terimleri daha fazla terminolojik karmaşaya yol açmaktadır. Bu dönem, kimi müzik insanları tarafından „deneyler çağı (Kutluk, 1997, s. 232; Mimaroglu, 1995, s. 119. Akt. Yöre,2011: 3) olarak da nitelendirilir. Ancak, ilgili yayınlar incelendiğinde, çağdaş müzik ve 20. yüzyıl müziği terimlerinin daha fazla yaygın olduğu görülür. Kısaca çağdaş müzik, 19. yüzyılın (yani Romantik dönemin) sonundan günümüze kadar gelişen bir uluslararası sanat müziği dönemi ve bu dönem içinde gelişen besteleme akım ve teknikleridir (Yöre, 2011: 3).

“Müzik modernizmi, müzik tarihinde ilginç bir dönemdir ve parlak bir kişiliğe ve özgün bir sanatsal dile sahip olan birçok stil ve ilginç besteciye yol açmıştır” (Gurevich, 1984:128). Modernizmin en büyük özelliği önceki dönemlerde belirlenen norm ve geleneklerin reddedilmesidir. ‘Atonalite’ kavramının ortaya çıktığı bu dönemde atonal müziğin ilk ve tek yaratıcısı İtalyan besteci Alfredo Casella tarafından Arnold Schoenberg olarak nitelendirilir. Atonal terimi ilk olarak Schoenberg’i beğenmeyen kişiler tarafından eleştirel bir terim olarak kullanılmıştır. Schoenberg de müziğini ‘ton dışı müzik’ olarak adlandırmıştır. Günümüzde ise atonal ve ton dışı müzik terimlerinin ikisi de literatürde yer bulmuştur.

Bu dönemde sıklıkla karşılaşılan bir diğer terimse Avant-Garde’dır. Kelimenin kökeni, Fransızca’da ‘öncü askeri birlik’ten gelmekte, genel anlamda birçok dilde, sanatta ‘ilerici akımlar’ı temsil etmek için kullanılmaktadır. *“Avant-Garde akımlar ilerici olduğu kadar yıkıcı bir anlam da taşımaktadır. Temsil ettiği akımdan önceki akımları tanımaz. Sürekli olarak keşfedilmemiş olanı bulmaya çalışır”* (Özer, 2010:55).

Avant-Garde anlayış Araz’ın çalışmasında modernizm içerisinde bir tavır olarak nitelendirilmekte, modern müziğin Avant-Garde olduğunu *“Çünkü ani, beklenmedik bilinmeyen şeylerin peşinden gitmeyi ve geleceği fethetmeyi ister.”* cümlesi ile açıklamaktadır (2008: 13).

Müzik yazımındaki yenilikler çalgı tekniklerinde de kendini göstermiştir. Flütte çalgının yapısal gelişimi ilerledikçe flütistlerin gerek teknik gerek üslup anlayışları genişlemiş, bestecilerin çağdaş müzik içindeki arayışları flütte uygulanabilir hale gelmiştir. *“Glissando, vibrato ve smorzato, trel ve tremolo, frullato, slap-tongue veya pizzicato, whistle tones (ıslık sesleri), jet whistl, aeolian sounds, tuşlara vurmak, trompet ağızlığı ile çalmak vs.”* gibi yeni teknikler çağdaş müziğin flüt tekniğine getirdiği yeni uygulamalardır (Tantsov, 2011:6; Volkov, 2008:399).

“Flüt enstrümanındaki performans kültürü, enstrümanın kendisi gibi eski bir tarihe sahip olsa da, çeşitli aşamalarda bu süreç ampirik karakteri taşımaktadır. Günümüzde flüt icracılığı düşünüldüğünde yalnızca çalgı tekniklerine hâkim olan virtüözler değil, aynı zamanda, iyi eğitim almış, yaratıcı müzisyenler de göz önüne alınmaktadır” (İskenderov, 2002:194; Abdullayev, 2003:204). The National Flute Association (Ulusal Flüt Birliği-ABD)’nin flüt dağarı eser sıralamasında en bilinen çağdaş flüt eserlerinden Takemitsu-Voice, Jolivet-Cinq Incantations, Varèse-Density 21.5 ‘K’ kategorisindedir. Bu kategori literatürde bulunan eserlerin teknik ve müzikal anlamda en ileri seviye ve zor olanlarını barındırmaktadır (Byrne vd., 2009: 49-50). Bu bilgi dikkate alındığında Ghost’un yalnızca flüt virtüözleri değil bestecinin nota üzerinde belirttiği üzere 7-8 yıldır iyi bir flüt eğitimi alan flütistlerce çalınabilecek, pek çok çağdaş flüt tekniğini içinde bulunduran bir eser olması ayırt edici bir noktadır. Ghost da ilerici bakış açısıyla Avant-Garde, bestecisinin nitelendirdiği üzere çağdaş ve hiçbir tona bağlı kalmadığı için atonal olarak nitelendirilebilir. İlk kez çağdaş flüt teknikleri ve notasyonları ile karşılaşan flütistlere gerek okuma, gerekse de teknik ve müzikal anlamda rehber olmak bu çalışmanın başlıca amacıdır.

2. ÉRIC LEDEUIL HAYATI

2. 1. Flütistliği

1970 yılında dünyaya gelen Éric Ledeuil müziğe keman çalarak başlamıştır. 8 yaşından itibaren Conservatoire de Rennes’da Marie-José Lamotte ve Gladys Bouchet ile flüt çalışmalarına devam etmiştir. İlerleyen dönemde Paris’te Patrick Gallois ve Benoît Fromanger ile çalışmıştır. Çalıcılık kariyeri piyano eşlikli resitallerle ve Arjantin tango oda müziği gruplarında gösterdiği performanslarla devam etmektedir. 1992’den 1996’ya kadar quintet Pelleas’ın bir üyesi olarak yer almıştır. 1997’den itibaren Arjantin tango grupları Moderato Tangabile ve K_Togan, Tutti Flauti ile çalışmış ve Tutti Flauti ile iki albüm yapmıştır (“Éric Ledeuil”, t.y.) ‘Nouvel’ Topluluk Orkestrası’nı kurmuş, ‘Genç Umudlar’ yarışmasını düzenleyerek solist olarak kariyer yapmak isteyen gençlere fırsat tanınmasını sağlamıştır (“Editions Robert Martin”, t.y.).

2. 2. Besteciliği

10 yaşına kadar ilk enstrümanı olan keman için küçük besteler yapan Éric Ledeuil’in besteciliği besteci Franz Tournier tarafından Rennes Konservatuvarı öğrencileri konseri sırasında keşfedilmiş ve Ledeuil Tournier’den kompozisyon, analiz dersleri almıştır. Besteciliği Paris’te kompozisyon için Jose-Luis Campana ve yazma ve kontrpuan için Claude-Henry Joubert ile yaptığı çalışmalar ile gelişmiştir. Besteci olarak kariyeri Orchestrades de Brive-la-Gaillarde tarafından eserlerinin seslendirilmesi ve Rennes’teki ‘Brittany’nin Genç Yetenekleri’ ve ‘Tombées de la nuit’ festivallerinde eserlerinin pek çoğunun temsil edilmesiyle başlamıştır. Pedagojik ve flütistlik kariyeri neoklasizmden tangoya çok çeşitli tarzlarda konser ve eğitim parçasını bestelemesini ve düzenlemesini sağlamıştır (“Éric Ledeuil”, t.y.).

2. 3. Eğitimci Kişiliği

20 yıldır Pays de Meaux Müzik Okulu’nda flüt eğitimi vermekte olan Ledeuil Ocak 2013’ten beri Brocéliande Müzik Okulu müdürlüğü görevini sürdürmektedir.

Öğretmenlik mesleğine büyük önem vermekte olup dünyaca tanınan yayınevlerinde çeşitli müzik akımlarından düzenlediği eğitim parçalarının yanı sıra flüt repertuarının zenginleştirilmesi ve evrimi ile çalışmak için didaktik kitaplar yayınlamaktadır. Bu nedenle, konservatuvarlar tarafından düzenli olarak bir besteci ve pedagoğ olarak ustalık sınıflarında performans göstermeye davet edilir. Konservatuvar öğretmenlerine de eğitim vermektedir.

2005 yılında Stéphane Jorgji ile birlikte, çağdaş flüt repertuarını tanıtmak ve genç yeteneklerin orkestra ile solist uygulamasına erişmesini sağlamak amacıyla Uluslararası Flüt Yarışması Genç Umut’u yaratmıştır (“Éric Ledeuil”, t.y.).

3. GHOST VE HERVÉ HOTIER

Ghost, yayımlandığı yıl eseri çalıştırmak üzere Éric Ledeuil’in öğrencileri ile ustalık sınıflarında çalışan ve yakından ilgilenen Hervé Hotier’e teşekkür amacıyla ithaf edilmiştir (Kişisel Görüşme, 10 08 2020).

3. 1. Hervé Hotier Hayatı

Fransa’nın Kuzey bölgesinden sirk gösterileri ve performans sanatları ile ilgilenen bir ailede 1965 yılında doğmuştur. Müziğe 6 yaşında Douai Bölgesi Ulusal Konservatuvarı’nda başlamış, Paris’teki Ulusal Müzik Konservatuvarı’nda Fransız ekolünü temsil eden Michel Plockyn (Opera de Paris), Ida Ribera (J. P. Rampal asistanı) ve Michel Debost (Conservatoire Ulusal Superieur de Musique de Paris) gibi isimlerle çalışmıştır.

1990-1994 yılları arasında İspanya’daki San-Sebastian Senfoni Orkestrası’nda solo flütist olarak çalışmış, Fransa, İspanya, Guyana, Karayipler, Kanada, Fas’ta solist olarak birçok konser vermiştir.

2003-2008 yılları arasında Barselona’daki (İspanya) Conservatorio Superior de Musica de Cataluña’da profesör olarak çalışmıştır. 2004 yılından bu yana Conservatoire National de Region de Clermont-Ferrand’da (Fransa) flüt eğitimciliğine devam etmektedir. Fransa Lions Uluslararası Müzik Üniversitesi (Fransa), Tonraam

Fiss Akademisi (Avusturya), St. Chinian Akademisi (Fransa), Tarragona Müzik Akademisi (İspanya), George Sand Ülkesi Uluslararası Akademisi (Fransa) gibi okulların yaz okullarında düzenli olarak ders vermekte ve öğrencilerini uluslararası yarışmalara hazırlamaktadır. Barcelona, San Sebastian, Roma, Cenevre, Kobe flüt yarışmalarında derece kazanan pek çok öğrencisi bulunmaktadır (“Pearl Flute”, t.y.) (“Hervé Hotier”, t.y.).

4. GHOST İÇİN ÇALIŞMA KILAVUZU

‘Ghost’ İngilizce’de ‘Hayalet’ anlamına gelmektedir. Besteciden edinilen bilgiye göre eserin yaratılış ve olgunlaşması bir fikir, eser ismi ya da melodiden ilham alınmasından ziyade gelişim süreci içerisinde gerçekleşmiştir (Kişisel iletişim, 10 08 2020). Eserin geneline hâkim olacak duygu da ‘furieux et effrayant’ terimiyle öfkeli ve korkutucu olarak belirtilmiştir. Tüm parça boyunca farklı ses renkleriyle ve çağdaş flüt teknikleri yardımıyla korkutucu, gizemli bir hava hâkimdir.

Besteci flütistte yaratmak istediği duyguyu “Yazarken müziğin flütiste neyin ilham verdiğini hayal etmesine izin vermek istedim.” şeklinde belirtirken, çalacak flütistlere “Kişiliklerine göre ilham almalarına izin vermelerini ve parçanın her ölçüsünde bir ‘hayalet’ ya da benzeri duygular uyandıracak şeyleri hayal etmelerini” salık vermektedir. Benzer şekilde bestecinin “Seslerin uzunluğu vs. flütistin kendisi ölçmelidir. Parça yönetiliyorsa ruhunu kaybeder.” cümlesinden eserin sınırlar dâhilinde yaratıcı ve özgürce çalınması gerektiği fikri çıkarılabilir (Kişisel görüşme, 10 08 2020).

1. satırın ilk notası 3. oktav sol diyez sesinde sesin altında yazan parmak pozisyonlarından açık renkli yazılanlar sürekli basılarak, koyu renkli yazılanlar hızlıca tril gibi karışık olarak basılarak çalınır. Sol el parmak pozisyonları eğik çizginin sol tarafında sağ el parmak pozisyonları sağ tarafında belirtilmiştir. Sol elde 3, 4 ve 5. parmak sürekli basılı tutulacaktır. Sağ elde ise 5. parmak sürekli basılmaya devam ederken kalın harflerle belirtilen 2, 3 ve 4. parmaklar tril gibi düşünülerek karışık olarak basılarak çalınır (Bknz. Şekil 1).

Şekil 1. Sol diyez sesinde alternatif parmak pozisyonları ile tril

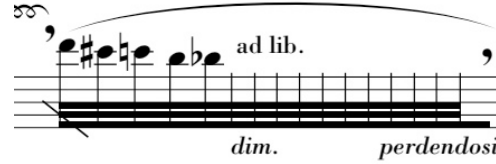
Aynı satırda tekrar görülen 3. oktav sol diyez sesi yine altta parmak pozisyonu belirtilmemesine rağmen benzer şekilde çalınır (Bknz. Şekil 2)

Şekil 2. Alternatif parmak pozisyonları belirtilmeyen seste tril

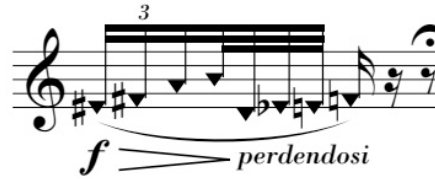
Satırın son nota öbeğinde re, do diyez, do bekâr, si ve si bemol seslerinden sonra öbek devam etmekte ancak nota gövdeleri bulunmamaktadır. ‘Diminuendo’ ve ‘perdendosi’ ve ‘ad libitum’ şeklinde belirtildiği

üzere re ile başlayan dizi diminuendo yapılarak (sesin kuvveti azaltılarak) kaybolma etkisi ile ve serbestçe çalınır. Bu etki gövdesi olmayan notalarda ses üflemeden yalnızca parmakların tuşeye hızlıca basılmasıyla, perde sesleri ile yağmur sesi gibi bir ses elde edilerek gerçekleştirilir (Bknz. Şekil 3). Gitgide yavaşlanır. Diminuendo etkisi öbeğin sonuna kadar devam ettirilir. Öbek 'ad libitum' terimi ile belirtildiği için diminuendo yapılırken birkaç kez tekrar edilebilir.

Şekil 3. Diminuendo ile başlayan perde sesleri ile devam eden öbek

2. satırın ilk nota öbeğinde ters üçgen şeklinde yazılmış flüt içine hava üfleme tekniği vardır. Mi diyez sesinde dil atılarak, yanakları şişirerek söylenen bir 'çuf' sesi düşünülerek, 'f' sesinin dudakta yarattığı etkinin doğal sonucuyla, güzel ses çıkarma amacı güdülmeden yalnızca flütün içine bol hava akışı gönderilerek, öbekteki diğer sesler de aynı etkiyle ve bağlı şekilde duyurulmaya devam ettirilir (Bknz. Şekil 4).

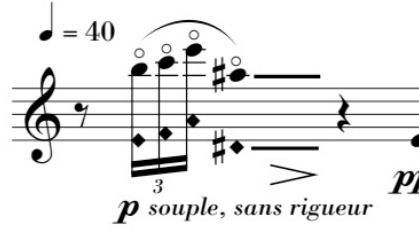

Şekil 4. Flüt içine hava üfleme tekniği

3. satırda metronom 40'a düşürülmüştür. Esnek ancak titizlik içinde çalınacağı 'souple, sans rigueur' ile belirtilmiştir. İlk dört nota doğuşkandır.

"Flüt icrasında, ikinci oktav notalarını çalabilmek için çoğunlukla birinci oktavda uygulanan parmak pozisyonları kullanılır ve üfleme tekniği ile ikinci oktavdaki seslere ulaşılır. Bu yöntem ile elde edilen doğuşkanlar, sesin armonikleri doğrultusunda ilerler. Doğuşkanlar, aynı parmak pozisyonundan başka notalar çıkarma tekniğidir ve tınsal olarak değişik ses renklerine ulaşmamıza olanak sağlar" (Önertürk, 2015: 2).

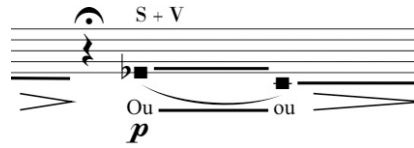
Birinci oktav mi, fa, la ve re diyez seslerinin parmak pozisyonunda üfleme şiddetini güçlendirerek üstte belirtilen si, do, mi, la diyez sesleri çıkartılır (Bknz. Şekil 5). Doğuşkan seslerde, dudağı 'ü' harfini söyler gibi düşünecek pozisyona getirmek ve çıkartılmak istenen sesin oktavına uygun şiddette üflemek çalıcıya kolaylık sağlayacaktır.

Şekil 5. Doğuşkan sesler

3. satırda kare şekilde yazılmış, bağlı mi bemol ve do sesi görülmektedir. Notaların üzerinde belirtilen S+V Sound (ses) ve Vocale (vokal) anlamına gelmektedir. Ses flütten çıkan sesi, vokal çalıcının boğazından çıkacak sesi temsil etmektedir. Mi bemol ve do boğazdan gelecek aynı tonda 'Ou' sesiyle çalınmalıdır.

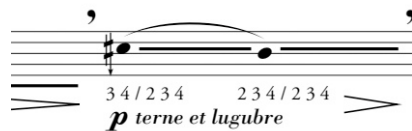
Hava basıncı ve boğazın rahatlığı bu teknikte dikkat edilmesi gereken en önemli noktalar arasında yer almaktadır. Gırtlaktan ses çıkartılırken, flütten ses çıkması için dudakta oluşması gereken deliğin büyümesi, flüt tonunda bozulmalara ya da kayıplara neden olacaktır. Çalışma esnasında flütü üflerken kullanılan dudak pozisyonu ile hava üfleyip gırtlaktan ses oluşturulmaya çalışılması, sonrasında flüt ile birlikte deneme yapılması faydalı olacaktır. Gırtlaktan ses çıkarılmaya çalışılırken boğazı fazla sıkıp hava geçişini önlememek de dikkat edilmesi gereken konulardandır (Önertürk, 2015: 11) (Bknz. Şekil 6).

Şekil 6. Flüt ve gırtlaktan aynı anda ses çıkartma tekniği

Flüt ve gırtlaktan aynı anda ses çıkartma tekniğini çalışırken boğaz kaslarını serbest bırakmak, flütsüz şekilde ses söylenirken yavaşça flütü yerleştirerek üflemeye başlamak bu teknik için kolaylaştırıcı çalışmalar olacaktır.

3. satırın son iki notası olan do diyez ve si'nin 'terne et lugubre' terimiyle donuk ve kasvetli çalınacağı belirtilmiştir. Bu etki yanaklardaki havayı kullanarak ve soğuk hava üfleyerek arttırılabilir. Burada notaların altındaki alternatif parmak pozisyonu ile mikroton uygulaması vardır. "Mikroton çalışmaları oldukça küçük adımlarla çeyrek seslerde 32 tona kadar çok sesin çıkartılmasını mümkün kılar. Yaklaşık 2000 ses ve daha fazlası çıkartılabilir" (Seçkin, 2011: 31). Bu sebeple alışıldık flüt sesinden farklıdır. Güzel ses kaygısı güdülmemelidir (Bknz. Şekil 7).

Şekil 7. Alternatif parmak pozisyonları ile mikroton uygulaması

6. satırın ilk notası olan 3. oktav si bemol’de yine alternatif parmak pozisyonu ile tril mevcuttur. Buradaki trile ses rengi trili denmektedir. “Ana ses etrafında farklı parmak pozisyonlarını hızlı bir şekilde kullanarak, sesi pesleştirip tizleştirerek elde edilen tınılardır” (Özer, 2010: 62). Sol elde 1. parmak, sağ elde 2. ve 5. parmaklar sabit basılı tutulur, sağ elin 2. ve 3. parmağı arasındaki yardımcı tril perdesi tril gibi hızlıca açılıp kapatılır (Bknz. Şekil 8).

Şekil 8. Ses rengi trili

Satırın devamında ‘flatt’ terimiyle belirtilen 3. oktav si notası kurbağa dili ile çalınır. Kurbağa dili “notanın üzerine ‘Flz’, ‘Flt’ veya ‘Frull’ yazılarak belirtilir” (Önertürk, 2015: 16). Dilin titreşimi sonucu ‘frrr’ ya da ‘trrr’ sesi oluşmaktadır. Dil ya da boğaz tekniği ile buradaki kurbağa dilini gerçekleştirmek mümkündür. Dil ile gerçekleştirilecek kurbağa dilinde dil ve diş ile damağın birleştiği noktada dil titreştirilerek kurbağa dili gerçekleştirilebilir. Aynı konuşurken çıkartılan ‘r’ sesi flütte ses üflerken uygulanır. Bir diğer alternatif olan boğazdan yapılacak kurbağa dilinde ise boğazda küçük dil titreştirilirken flüt çalınmaya devam edilir (Bknz. Şekil 9). Küçük dil ile kurbağa dilini geliştirmek için “en iyi metot kısa periyotlarla her gün pratik yapılmasıdır. Birçok flütçünün kalitesiz kurbağa dili yapması kalıtsal bir sorun değildir, sadece pratik eksikliğidir”(Seçkin,2011: 22).

Şekil 9. Kurbağa dili

7. satırda yalnızca tremolo (tek bir tonun hızlı tekrarlarla çalınması) şeklinde yazılmış 3. oktav si’ler yine kurbağa dili tekniği ile çalınmalıdır (Bknz. Şekil 10). “Kurbağa dili nota yazımında genellikle tremolo ile aynı şekilde gösterilir” (Önertürk,2015: 15).

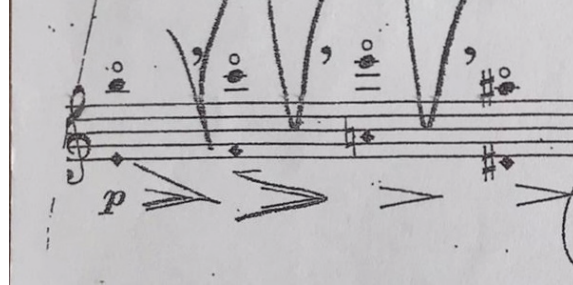
Şekil 10. Tremolo şeklinde belirtilen kurbağa dili

7. satırın ikinci nota öbeği ters üçgen notalar ile belirtilen flüt içine hava üfleme tekniği ile başlar. 'Çuf' sesi ile güzel ses elde etme kaygısı olmadan çalınır. Öbeğin devamında flüt içine hava üfleme kesilir ve perde sesleri tekniğine geçilir. Perde sesleri tekniğinde parmaklar karışık, hızlıca, yağmur seslerini andırır gibi flüte sertçe basılmalı, öbek diminuendo yapılarak bitirilmelidir (Bknz. Şekil 11).

Şekil 11. Flüt içine hava üfleme tekniğini izleyen perde sesleri

8. satırda görülen doğuşkanlar arasında bestecinin belirttiği nefesler müzikal anlamı geliştirmek adına mutlaka alınmalıdır (Bknz. Şekil 12).

Şekil 12. Doğuşkan sesler arası nefes yerleri

10. satırda > işareti ile gösterilen pizzicato tekniği her pizzicato için yazılan nota üzerinde, dilin iki dudak arasında veyahut dil ile damağın başladığı noktaya sertçe 'tu', 'tü' sesleri çıkarır gibi hava üflemeden, dil kasını sıkarak sertçe atılması ile gerçekleştirilmelidir. "Pizzicato, dil vasıtasıyla 'te' hecesini söyleyerek oluşturulur. Bu şekilde hava enstrümana giremez. Daha hızlı 'pizzicato' 'ke' hecesini söylerken elde edilir. Böylece, ikili 'pizzicato' 'teke-teke', üçlü 'pizzicato' 'tekeke-tekeke' heceleriyle oluşur. Bu durumda, sanatçı için en zorluk yaratan durum icracının nefes alamamasıdır (Tantsov, 2011: 15; Levin, 1983: 190). 'Sf' (Sforzando: Aniden çok kuvvetli şekilde çalma) ile başlayıp diminuendo yapmak müzikal etkiyi arttıracaktır (Bknz. Şekil 13).

Şekil 13. Pizzicato tekniği

11. satırda x işareti ile yazılmış notalar perküsyon etkili notalardır. Bu teknikte parmaklar tuşlara sertçe indirilir (Orujov, 2019: 487). Altta yazılan parmak pozisyonunda parmaklar her notada sertçe hepsi basılarak hava üflemeden basılır. Pizzicatoda yalnızca sert dil darbesi atılırken; perküsyon etkili notalarda parmakların tuşeyi sertçe kapatması sebebiyle kapama sırasında çıkan ses efekti söz konusudur, dil atılmaz (Bknz. Şekil 14). Perde seslerinde parmaklar karışık basılırken perküsyon etkili notalarda notada belirtilmiş notaların perdeleri sertçe

basılır. Perde sesleri çıkarılırken aşırı güç kullanılmamasına dikkat edilmelidir. "Parmakların tuşlara vurulması ile çıkarttıkları 24 tını abartıldığında armonikler üretilemez, sonuçta çıkan tını ağızlığın tamamen açık olduğunda çıkan sestten daha pestir" (Seçkin, 2011: 23-24).

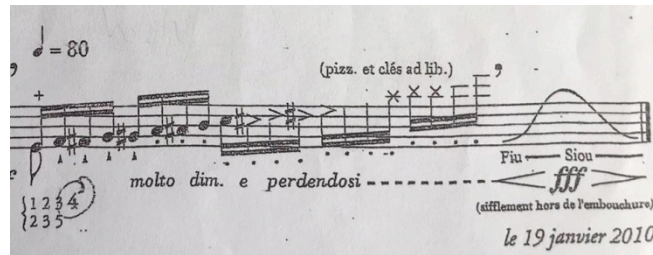
Şekil 14. Perküsyon etkili notalar

11. satırın sonunda yer alan tekrar işaretleri ile belirtilmiş 'avec anxiété' (kaygı ile) ilk ölçü 4 kez ikinci ölçü 2 kez tekrarlanarak çalınır (Bknz. Şekil 15). Oldukça piano sesler ile başlayıp, 6. tekrarın sonuna kadar yoğun yapılacak bir crescendo müzikal etkiyi arttıracaktır.

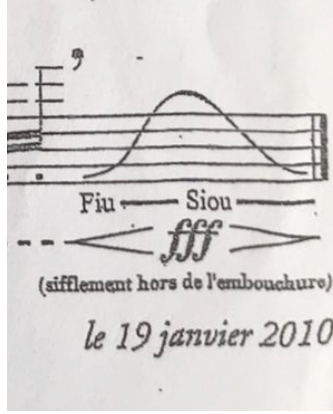
Şekil 15. Bestecinin isteği üzerine farklı sayıda tekrar edilecek ölçüler

13. satırda mi, fa, fa diyez, sol... şeklinde başlayan dizide mi sesinin üzerinde bir + işareti görülmektedir. Burada sol elde 1, 2, 3 ve 4. parmaklar sağ elde 2, 3 ve 5. parmaklar basılı tutulurken kalın harfle belirttiği üzere sol elin 5. parmağı bir kere hızlıca basılıp kaldırılarak mi sesinde alternatif parmak pozisyonu ile süsleme gerçekleştirilir. Devamındaki fa, fa diyez, sol, sol diyez sesleri aksanlı şekilde çalınır. Aksan her notada kuvvetli havanın kuvvetli dil vuruşu ile yapılmasıyla elde edilir. Seslerde entonasyon bozukluğu yaşamamak için boğaz kaslarının rahat bırakıldığından emin olunmalıdır. La, la diyez, si ve do sesleri staccato doğal flüt sesiyle, do diyez, re, re diyez, mi sesleri pizzicato devamındaki yedi nota ise toplamda yedi kez olacak şekilde bir sağ elin tüm parmakları bir sol elin tüm parmaklarının sertçe basılmasıyla çalınır (Bknz. Şekil 16).

Şekil 16. Son satır, son nota öbeğinde artarda gelen alternatif süsleme pozisyonu, aksanlı sesler, staccato sesler, pizzicato ve perküsyon etkili notalar

Eserin sonunda yer alan bir dalga işareti ile belirtilmiş ‘crescendo-decrescendo’da flüt sesi çıkartılmasına gerek yoktur. Flütün ağızlığı dudaktan hafifçe uzaklaştırılır; konuşur gibi, dudaklardan ‘Fiu’ sesi çıkartılırken şiddetli bir crescendo; ‘Siou’ sesi çıkartılırken decrescendo yapılarak deliğe hava gönderilir (Bknz. Şekil 17). ‘Fiu’ hecesinde Türkçe seslerle ‘Fi’, ‘Siou’ Türkçe seslerle ‘Şiu’ sesleri düşünülmelidir. Söylenen hecelerin yarattığı efekt ağızlık içinde üflenen havanın rezonans olması sağlar. Şiddetli bir rüzgâr sesi etkisi düşünmek ve flüt olmadan bu sesi çıkartma çalışmaları yapmak flüt ile bu tekniğin çalınmasını kolaylaştıracaktır.

Şekil 17. ‘Fiu’ ‘Siou’ (Türkçe’de Fiu-Şiu) sesleri ile üfleme tekniği

5. TARTIŞMA VE ÖNERİ

Besteci, öğrencilerin eseri icra ederken kendi karakterlerinden ilham almalarını ve ‘hayalet’ kelimesinin hissettirdiklerini yansıtılmalarını istediğini belirtmiştir (Kişisel görüşme, 10 08 2020). Eser boyunca besteci tarafından belirtilmiş olan metronom değişikliklerine dikkat edilmeli, notada yazılmış çalım önerileri ve terimler anlaşılmalıdır. Çağdaş müzikte çalıcıların ve müziğin sınırlarının zorlanması amaç edinilse ve besteci flütiste ses uzunlukları gibi konularda özgürlükler tanısa da sınırlar dâhilinde özgür olmanın önemi unutulmamalıdır. Önerilerde de belirtildiği üzere çağdaş eserlerde yeni teknik kullanımlarının doğru biçimde yerine getirilebilmesi, icracıların bu yeni tekniklere olan hâkimiyet ve bilgileri ile mümkün olmaktadır (2015, 17). Flüt literatüründeki çağdaş eserler zorlu teknik seviyeleri sebebiyle flüt eğitiminin ilerleyen dönemlerinde flütistlerin karşısına çıkmaktadır. ‘Ghost’ gibi erken eğitim döneminde çalınabilecek çağdaş eserler ile yeni flüt tekniklerine olan hakimiyet artacak, dönemsel estetik anlayışı olgunlaşacaktır.

6. SONUÇ

Flütist, eğitimci ve bestecilik kariyerini birlikte ve iç içe devam ettiren Éric Ledeuil tarafından, 7-8 yıldır flüt eğitimi gören flütistler için yazılmış çağdaş solo eser olan ‘Ghost’, çağdaş eserlerin gerektirdikleri zorlu teknik seviyeler sebebiyle genelde ileri seviye flütçüler tarafından çalınabildiği göz önünde bulundurulduğunda çağdaş flüt tekniklerini erken flüt eğitimi döneminde flütistlere deneme fırsatı tanınması ve flütisti sınırlar dâhilinde yaratıcı, özgür çalmak üzere düşünmeye yönlendirmesi sebebiyle önemli bir yere sahiptir. İngilizce’de hayalet anlamına gelen Ghost’u çalarken flütistin bir hayaleti, onun yaratabileceği korku duygusunu ya da bulunabileceği ortamın endişeli hissiyatını eser vasıtası ile yansıtmaya çabası öğrenciye teknik kaygılardan öte estetik ve müzikal anlayış üzerine düşünme ve bunu geliştirme fırsatı sunmaktadır.

Bir eseri okurken bestecisinin hayatının, bestenin yazılış sebebinin, ithaf sebebi ve ithaf edildiği kişinin, yazım stiline tanınması gerektiği bilgisinden yola çıkılarak çalışmanın ilk bölümünde bestecinin hayatı flütçülüğü, eğitimciliği ve besteciliği başlıkları altında incelenmiştir. Bestecinin eser hakkındaki görüşleri ve çalış önerileri ile konu genişletilmiştir. Eserin ithaf edildiği flütistin hayatına kısaca değinilerek ithaf sebebi belirtilmiştir.

Çalışma literatür araştırması ve besteci ile yapılan görüşmeler kapsamında geliştirilmiştir. Çalışma içerisindeki çağdaş flüt teknikleri notada ilk yazıldığı yerde açıklanmış, eserin devamında tekniğin tekrarlandığı yerlerde öğrencinin önceki açıklamalardan faydalanacağı düşünülmüştür.

'Ghost' içerdiği yeni flüt tekniklerinin yansıttığı etkinin yalınlığı ile erken eğitim dönemindeki bir flütistin döneme ait estetik anlayışını kolaylaştırmaktadır. Eserde alternatif parmak pozisyonları ile yapılan ses rengi trilleri ve kurbağa dilleri çığlık sesi gibi bir etki yaratmaktadır. Flüt içine hava üfleme tekniği ve 'Fiu-Siou' sesi ile rüzgar sesi, pizzicato ve perküsyon etkili notalar ile bir nesneden gelen çarpma ya da tıkırtı sesi, perde sesleri ile yağmur sesi benzeri sesler çıkartmak mümkündür. Doğuşkan sesler ve alternatif parmak pozisyonları ile mikroton uygulamaları ise eserin geneline yayılan gizemli ve ürkütücü havayı yaratmaya yardımcı olmaktadır.

Bestecinin belirttiği tüm ayrıntılara sadık kalınarak, özellikle çağdaş eser okumaya yeni başlayan flütistlerin çağdaş yazım notasyonunu okurken yaşayabilecekleri zorlukları gidermeye çalışmak, çağdaş flüt tekniklerini uygulamaya yardımcı olmak ve dönemsel müzikal anlayışı geliştirmek adına önerilerde bulunmak çalışmanın başlıca amacı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, A., D. (2003). *Avrupa Tipi Üflemeli Çalgılarda İcracılığın Tarihçesi Üzerine Bir Deneme*, Adiloğlu, Bakü.
- Araz, G. (2008). Modernizm ve Çağdaş Sanatın Modern Kökleri. [Online Dergi]. Akdeniz Sanat, 1(2), 9-16. Elde edilme tarihi: 7 Kasım 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/275817>. (12.08.2020)
- Byrne, M., C., J., Clemans, H., O., Dunnell, R., Ellis, C., Hovan, R., Johnson, D., Potter C., ve Steele, S. (2009). *Selected Flute Repertoire and Studies: A Graded Guide*, The National Flute Association, Inc.: USA.
- Editions Robert Martin. (t.y.) Éric Ledeuil. (22.07.2020) <https://www.edrmartin.com/en/bio-eric-ledeuil-7982/>.
- Éric Ledeuil. (t.y.) Composer. (22.07.2020) <http://www.ericledeuil.com/en/composer/>.
- Éric Ledeuil. (t.y.) Flutist. (22.07.2020) <http://www.ericledeuil.com/en/flutist/>.
- Éric Ledeuil. (t.y.) Teacher. (22.07.2020) <http://www.ericledeuil.com/en/teacher/>.
- Gurevich, P. (1984). *Müzik ve modern dünyadaki fikirlerin mücadelesi*, Müzik, Moskova.
- Hervé Hotier. (t.y.) Biographie. (22.07.2020) <http://hervehotier.com/>.
- İskenderov, A., M. (2002). *Flüt için yazılmış eserlerinin stil ve icra özellikleri*, Adiloglu, Bakü.
- Levin, S., Y. (1983). *Müzik kültürü tarihindeki üflemeli çalgılar. (Bölüm II)*, Müzik, Leningrad.
- Orujov, İ. (2019). 20. yüzyıl flüt icracılığında yeni çalgı teknikleri ve yeni ses efektleri. [Online Dergi]. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(12), 477-494. Elde edilme tarihi: 7 Kasım 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913524>. (22.07.2020)
- Önertürk, C. (2015). 20. yüzyıl müziğinde öne çıkan flüt tekniklerinin incelenmesi ve oluşabilecek sorunlarla ilgili icracı ve bestecilere tavsiyeler. [Online Dergi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Müzik İleri Araştırmalar Dergisi Sayı 2(1), 1-14. Elde edilme tarihi: 7 Kasım 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19570>. (22.07.2020)
- Özer, A. (2010). *Flüt Tekniğinin Çağdaş Anlayışla İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (22.07.2020) <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/48990.pdf>.
- Pearl Flute. (t.y.) Hervé Hotier. (22.07.2020) <https://www.pearlflutes.de/Artists?char=H&artistid=12>.
- Seçkin, M. (2011). *1950 Sonrası Flüt Müziği ve Özel Efektler*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir. (12.08.2020) <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/9672/293289.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Tantsov, O. (2011). *New techniques of playing the flute*, Scientific and Publishing Center 'Moscow Conservatory', Moscow.
- Volkov, N., V. (2008). Üflemeli çalgıları çalma sanatının teorisi ve pratiği, Alma Mater, Moskova.
- Yöre, S. (2011). Çağdaş Müzik: Bestecilik Ana Akımları, Teknikleri ve Başlıca Besteciler. [Online Dergi]. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20(3) 1-20. Elde edilme tarihi: 7 Kasım 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50703>. (12.08.2020)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.06.2020 ✓Accepted/Kabul:18.09.2020

DOI:10.30794/pausbed.761358

Araştırma Makalesi/ Research Article

Erken, İ. (2021). "Müstakil Serfiçe Sancağının Teşkilî ve İdaresi (1881-1888)" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 203-223.

MÜSTAKİL SERFİÇE SANCAĞININ TEŞKİLİ ve İDARESİ (1881-1888)

İlkay ERKEN*

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti toprak kayıpları ve kitlesel göçlerle karşılaştı. Yaşanan toprak kayıpları sınırların da değişmesine sebep oldu. Yeni sınırlar beraberinde Osmanlı taşra idaresinde düzenlemeleri getirdi. Bu idari düzenlemelerde çeşitli unsurlara dikkat edildi. Öncelikle sınır değişikliğine neden olan sebeplere odaklanıldı. Terk edilen yerlerden Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalanların iskân edilmeleri amaçlandı. Ayrıca sınırdaki ülkeden gelmesi muhtemel saldırıların da önlenmesi istenmekteydi. Bu nedenle 93 Harbi ardından Yunanistan'a terk edilen Tesalya'dan göç edecek Müslüman ahalinin iskânına elverişli bir idari birim teşkil edildi. Serfiçe'nin Yunanistan sınırına yakınlığı onun hem muhacirlerin iskânına elverişli olmasını hem de askerî açıdan önemli olmasını sağlıyordu. Bu yüzden Serfiçe Manastır vilayetinden ayrıldı. Askerî önemine binaen merkez idare ile hızlı haberleşebilmesi için müstakil sancak olarak teşkil edildi. Bu çalışmada sayılan gerekçelere dair belgeler değerlendirilerek Serfiçe sancağının idari hususiyetlerine dikkat çekilmiş, yapılan düzenlemeler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, Yunanistan, Sınır Düzenlemesi, Muhacir, Tesalya.

ORGANIZING AND ADMINISTRATION OF THE DETACHED SANJAK OF SERVIA (1881-1888)

Abstract

In the 19th century, the Ottoman Empire encountered land losses and mass migrations. Soil losses caused the borders to change. New borders brought regulations with the Ottoman provincial administration. Various factors were taken into consideration in these administrative arrangements. First of all, the reasons that cause border changes were focused. Places suitable for the resettlement of those who had to migrate from the abandoned places to the Ottoman lands were important in this respect. The immigrants were intended to be resettled as close as possible to their abandoned lands. Also, it was requested to prevent possible attacks from the country on the border. Therefore, an administrative unit suitable for the settlement of the Muslim people who would migrate from Thessaly, which was left to Greece after the 93 War, was established. Servia's proximity to the Greek border enabled it to be both suitable for the resettlement and militarily important. So Servia plucked from the Bitola province. Due to its military importance, it was established as a detached sanjak so that it could communicate quickly with the central administration. In this study, the documents regarding the reasons listed were evaluated and the administrative characteristics of the Servia sanjak were taken into consideration and the arrangements made were tried to be explained.

Key Word: The 93 War, Greece, Border Arrangement, Immigrant, Thessaly.

*Dr. Öğr. Üyesi., 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN.
e-posta: ilkay.erken@omu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7049-1058>)

GİRİŞ

Abbasi Halifesi Mu'tasım, Bağdat'ın kuzeyindeki *Sâmerrâ* şehrine *göreni sevindiren, gören sevinir* demiştir.¹ Serfiçe² adının bundan sebeple kullanıldığı ileri sürülmektedir.³ Kaynaklarda *Serueia*, *Servia*⁴, *Selfidjé*⁵ ve *Servitza*⁶ imlalarına rastlanır.⁷ Bugün Yunanistan sınırlarındaki Serfiçe, Osmanlı idaresinde Manastır'ın yaklaşık 140 km güneydoğusunda, İncekarasu Nehri'nin sekiz km güneyinde, bu nehre dökülen derenin 433 m üzerinde konumlanmıştır. Serfiçe, aynı isimdeki sancağın merkez kazasıydı. Kuzey-kuzeybatısında Kozane, güney-güneydoğusunda Alasonya, doğusunda Katrin bulunmaktaydı.⁸ Naslıç ve Cuma kazaları Serfiçe'nin kuzey-kuzeybatısında, Grebene kazası ise Serfiçe'nin batısında idi.⁹

Serfiçe, Tanzimat'ın ilanı sonrasında Rumeli eyaletinde muhassıllık¹⁰ merkeziydi.¹¹ Bu dönemde mesafeye yakın kazaların Yanya'dan ilhakiyla muhassıllık sınırlarının genişletilmesi Serfiçe Muhassılı tarafından istenmiştir.¹² Buradaki mesafe unsuru sonraki yıllarda Serfiçe'nin mülki sınırlarının belirlenmesinde de etkiliydi. Manastır eyaleti sınırlarındaki Serfiçe, Muhassıllık İdaresi ardından¹³ mülkî konumunu korumuştur. Nitekim vilayet idaresinin tatbikiyle Serfiçe, Manastır vilayeti sınırlarında¹⁴, müstakil sancak teşkiline kadar kaza idi.¹⁵

Bu çalışmada Manastır vilayetinin kazasıyken müstakil mutasarrıflık olarak teşkil edilen Serfiçe'nin mülkî sınırları belirlenecektir. Sancağın teşkili nedenleriyle lağvına değin idaresinde dikkat edilen unsurlara değinilecektir. Sancağın Yunanistan hududuna yakınlığından sebeple yaşadığı sorunlara ve bunlara getirilen çözümlere işaret edilecektir. Sancağın lağvedilmesi süreci ve nedenlerine temasla bunların teşkil gerekçeleriyle mukayesesi yapılacaktır. Bunun için özellikle arşiv malzemeleri ve çağdaş ansiklopedilerden istifade edilecektir.

1. MÜSTAKİL SERFİÇE SANCAĞININ TEŞKİLİ

93 Harbi ardından Osmanlı Devleti Rumeli'deki topraklarından bazılarını kaybetmiştir. Buna göre¹⁶ Yanya vilayetinin güneyinde Narda'yla Tesalya denilen ve idari taksimatta Tırhala¹⁷ sancağı olarak isimlendirilen topraklar, Alasonya dışında, Yunanistan'a terk edilmiştir.¹⁸ Toprak kayıplarıyla Osmanlı Devleti-Yunanistan sınırındaki değişiklikler sınır güvenliği ve muhacir sorununu gündeme getirmiştir. Bu nedenle Berlin Muahedesi gereğince

1 *Sürremen reâ* telaffuzu ve *سُرْمَرِيَا* mlası kullanılmıştır. 836'da Türkler için teşkil edilen şehir arkeolojik kalıntılara göre daha evelden kurulmuştur. Bk. Mustafa Demirci, "Sâmerrâ", *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 70.

2 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 4, Mihran Matbaası, İstanbul 1894, s. 2552.

3 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, C. 1-3, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1313, s. 433, 435.

4 Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Matbaa-yı Ebu'z-Ziya, Kostantiniyye 1304, s. 88.

5 Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmani*, Matbaayı Hayriye, İstanbul 1328, s. 23.

6 Serfiçe sancağına dair harita. Bk. Başkanlık Devlet Arşivleri (BOA.), Haritalar (*HRT.h.*) 1820, ty.

7 Metinde *Serfiçe* imlasi kullanılacaktır.

8 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 4, s. 2553.

9 Ali Saib, *a.g.e.*, s. 89.

10 Tanzimat ile iltizam usulünden vazgeçilir. Muhassıl, valie denk yetkilere sahip memurdur. Bk. Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2002, s. 4-5, 8.

11 *Cuma, Çarşamba, Eğribucak, Ustrove ve Serfiçe* Muhassıllığı. (Bk. *Takvim-i Vekâyi*, H. 13 Zilhicce 1255/M. 17 Şubat 1840, S. 193.) Muhassıllık idaresinden önce 1831 tarihli nüfus sayımında *Çarşamba, Eğribucak, Serfiçe, Sarıgöl, Cumapazarı* kazaları birliktedir. Bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğundan İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s. 52.

12 Grebene kazası Yanya'ya 24, Serfiçe'ye dokuz; Vençe kazası Yanya'ya 28, Serfiçe'ye altı saat mesafedeydi. Bk. BOA., Cevdet Dâhiliye Evrakı (*C.DH.*) 141/7017, 29 Zilhicce 1257/11 Şubat 1842.

13 Abdülatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi (1839-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 1987, s. 27.

14 Mucize Ünlü, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 1996, s. 11-15.

15 Manastır sancağının Serfiçe kazası. Bk. *M.V.S.*, H. 1292/M. 1875-1876, s. 63, 98; *M.V.S.*, H. 1293/M. 1876-1877, s. 61, 64, 92.

16 Kuzeyde İşkodra vilayetinden *Bar, Ülgün ve Podgoriçe* Karadağ'a verildi. Arnavutlar kayıplarına karşı Prizren Birliği'ni kurdu. Arnavutların tepkisine rağmen Osmanlı Devleti söz konusu toprakları terk etti. Bk. İlky Erken, *İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2014, s. 33-39.

17 Bazı kaynaklarda Yenişehir sancağıdır. (Bk. BOA., Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (*A.MKT.MHM.*) 401/16, 29 Şevval 1284/23 Şubat 1868.) Sancak merkezinin Yenişehir'e taşınmasıyla sancak için Tırhala yerine *Yenişehir* ve bazen de *Yenişehir-Tırhala* ifadesi kullanılmıştır. Bk. BOA., Şûrâ-yı Devlet Evrakı (Ş.D.) 2090/7, 22 Rabıulevvel 1298/24 Mart 1881; *Y.V.S.*, H. 1292/M. 1785-1876, s. 52.

18 Toprak kayıpları ve diğer yaptırımlarla karşılaşıldı. Yıllık vergi şartıyla Bulgaristan Emareti'nin kurulması; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları; Bosna Hersek'te muhtariyet idaresinin tesisi; Rusya'ya savaş tazminatı ödenmesi gibi şartlar 31 Ocak 1878 Edirne Mütarekesi ve ardından 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması'yla imzalandı. (Bk. Mahir Aydın, "93 Harbi", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 499.) Rusya'nın avantajlı konumu Avrupa Devletleri'yle Balkanlar'daki yeni devletleri; Bulgaristan'ın geniş topraklarda teşkilî ise Avusturya'yı rahatsız etti. Yeni devletler umdukları toprakları alamadı. Bu nedenle Ayastefanos gözden geçirildi. 13 Haziran 1878'de Bismarck'ın başkanlığındaki Berlin Kongresi yine Osmanlı Devleti aleyhineydi. Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanınırken Avusturya Bosna Hersek'i işgal etti. Yunanistan'a toprak terki antlaşmaya eklendi. Kars, Ardahan ve Batum savaş tazminatı olarak Rusya'ya verildi. Bulgaristan ise kısmen Osmanlı Devleti'ne tabi kısımları bulunan üç bölgeye ayrıldı. Ayastefanos'la mukayese edildiğinde Bulgaristan toprakları azaldı. Bk. Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 516-517.

Alasonya kazası dışında Yunanistan'a terk edilen topraklardan gelecek muhacirlerin iskani ve sınır güvenliğinin temini amacıyla Yenişehir kumandanı Halil Bey bazı önerilerde bulunmuştur. Bunlardan ilki çizilecek yeni sınırın Osmanlı tarafında *idâre-i örfiyye'nin*¹⁹ ilanı, ikincisi asayişin temini amacıyla Serfiçe sancağının teşkilidir.²⁰

Halil Bey'in askerî ve idarî düzenleme önerileri teferruatlı bir şekilde merkez idarece incelenmiştir. Ancak Yunanistan'a terk edilen Yenişehir sancağının Osmanlı Devleti tarafında kalan Alasonya'nın irtibatlandırılacağı merkezle alakalı farklı değerlendirmeler mevcuttu.²¹ Prizren Kumandanı Derviş Paşa, Serfiçe mutasarrıflığının teşkiliyle Alasonya'nın buraya bağlanmasını uygun görmüştür. Derviş Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne ilettiği beyanında sancak *Alasonya, Kozane, Cuma* kazalarıyla kaza idaresine konulacak *Karacaabad* nahiyesinin Serfiçe'ye rabtıyla teşkil edilecek ve Manastır vilayetine bağlanacaktı. Askerî açıdan Serfiçe'yle Alasonya arasındaki tahkîmatın gerekliliği de vurgulanmıştır.²² Alasonya'nın bağlanacağı idari birim teşkili düşünülen Serfiçe sancağıydı. Ancak Serfiçe sancağının Manastır ve Selanik vilayetlerinden hangisine bağlanacağı tartışmalıydı. Şûrâ-yı Devlet bölgeyle ilgili kişi ve kurumlardan görüşlerini istemiştir. Derviş Paşa'ya göre sancağın Manastır vilayetine ilhakı bölgede zaten askeri tahkîmat yapılacağından uygundu. Harbiye Nezareti ise kararın mülkî olduğunu beyanla her iki vilayete de bağlanabileceğini belirtmiştir. Yenişehir kumandanlığının önerdiği idâre-i örfiyye ilanı Harbiye Nezareti tarafından da önerilmiştir. Ayrıca sancak hangi vilayete ilhak edilirse edilsin Osmanlı askerî heyetince Yunanistan'a yapılacak toprak terkenden evvel teşkili gerekli görülmüştür. Nitekim bu sayede Yunanistan tarafından gelecek *asayişe mugayir* hareketler önlenilecekti. Bu ifadeler üzerine Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ndeki görüşmelerde bulunmak üzere Harbiye Nezareti'nden bölgeye vakıf birisi görevlendirilerek bölge haritasıyla birlikte hazır bulunması istenmiştir.²³

Harbiye Nezareti'nin tezkiresi Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde görüşülmüştür. Burada Yenişehir kumandanı Halil Bey'in Serfiçe'nin sancak merkezi teşkili önerisi üzerinde durulmuştur. Görüşmelerde Nafia Komisyonu üyelerinden Ahmed Rasim Paşa, Görice eski mutasarrıfı Aziz Paşa ve Erkân-ı Harbiye binbaşlarından İzzet Bey bulunmuştur. Erkân-ı Harbiye Dairesi'nce hazırlanan haritada *Alasonya* kazasıyla Görice sancağının *Bucat, Çarşamba, Kayalar, Sarıgöl*²⁴ kaza ve nahiyelerinin yakınlık ve münasebetleriyle irtibatlandırılacakları Serfiçe'nin mutasarrıflık sınırları gösterilmiştir. Ayrıca Yenişehir/Tırhala²⁵ mutasarrıflığının idari heyetiyle askeriye merkezinin de Serfiçe'ye nakliyle artan önemine binaen *müstakilen*²⁶ *idaresi* hususunda mazbata düzenlenmiştir. Ancak haritada *Bucat ve Çarşamba* açıklanmadığı gibi sancağa ilhakı düşünülen yerlerden hangilerinin kaza hangilerinin nahiyeye olduğu anlaşılmamıştır. Bu birimlerin Manastır ve Selanik vilayetlerine uzaklıkları, yıllık varidatlarıyla nüfusları da verilmemiştir. Buna, Şûrâ-yı Devlet mazbatasında özellikle dikkat çekilmiştir. Fakat sancağın teşkili Yunanistan'a toprak terkenden²⁷ evvel tamamlanmalıydı. Harbiye Nezareti'ne haritadaki eksikliklerin²⁸ giderilmesi

19 Sıkıyönetim anlamındaki kavram Osmanlı Devleti'ne 1876 Anayasası'nın 36. maddesiyle girmiştir. Rusya ile harbin devam ettiği sırada 30 Nisan 1877'de *Idâre-i Örfiyye Lâyhâsı* hazırlanmış ve 2 Ekim'de kanunlaşmıştır. Bk. Zekeriyâ Türkmen, "Dîvânîharp", *DA*, Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 337-338.

20 *Serfiçe, Kozane, Naslıç, Balışte, Hurişte, Kesriye ve Kayalar'da* idâre-i örfiyyenin ilanı istenmiştir. Yenişehir kumandanlığı taleplerini Harbiye Nezareti vasıtasıyla Şûrâ-yı Devlet'e 26 Ocak 1881'de iletmıştır. Alasonya, bu sancağa bağlanacaktı. Serfiçe'nin hâlihazırda askeri firka merkezi bulunması, gelişmeye açık bir kasaba olması ve Yunanistan hududuna yakınlığı, askerî açıdan gerekli yolların da inşasıyla öneminin artması bu talepte etkiliydi. Yani Serfiçe, sancak merkezi yapılmaya Karaferye'den daha uygundu. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ne nakledilen görüşler tahkikat ve müzakerelerle şekillenmiştir. Bk. BOA., ŞD. 613/38, 13 Ramazan 1298/9 Ağustos 1881.

21 Adliye Nezareti'nin sancağın adliye teşkilatının zamanında tesisi amacıyla Alasonya'nın nereye ilhak edileceğini sorması bunu gösterir. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 14 Recep 1298/12 Haziran 1881.

22 Alasonya'nın Üsküp ve Manastır'a uzaklığı bunda etkiliydi. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 9 Haziran 1297/21 Haziran 1881.

23 Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından İzzet Bey görevlendirilir. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 29 Recep 1298/27 Haziran 1881, 10 Şaban 1298/8 Temmuz 1881, 24 Şaban 1298/22 Temmuz 1881, 13 Temmuz 1297/25 Temmuz 1881, 2 Ramazan 1298/29 Temmuz 1881.

24 *Sarıgöl nam-ı diğer Çarşamba* ifadesi kaynaklarda geçer. (Bk. Karal, *a.g.e.*, s. 13.) Sancağın teşkilinde neden ayrı belirttikleri açık değildir.

25 Tırhala, Yunanistan sınırında bulunduğundan Yanya'dan alınarak Selanik'e bağlanır. (Bk. BOA., Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.) 406/20, 1 Zilkade 1276/21 Mayıs 1860.) Yunanistan tehlikesi nedeniyle merkezle hızlı haberleşmesi için müstakil idaresi kararlaştırılır. Yanya vilayetinden askerî bakımdan ayrılan Tırhala mülkî ve adlî bakımdan da ayrılarak müstakil idarenin faydalarına dikkat çekilir. (Bk. BOA., Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.) 205/14, 14 Mayıs 1878.) 1879 yılı içinde müstakil sancaktır. Bk. BOA., ŞD. 2088/45, 19 Rabiülevvel 1296/13 Mart 1879.

26 Müstakil sancakların teşkiline 1852 tarihli fermanla başlandı. Merkezle doğrudan iletişim kuran ve uygulamanın başladığı dönemde bir eyalet idaresinde bulunmayan livalarda idareci kaymakam değil mutasarrıftı. Bk. Selda Kılıç, "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 45, Ankara 2009, s. 50, 52.

27 Yenişehir Kumandanı Hidayet Paşa 29-30 Ağustos 1881'de ikinci ve dördüncü, 14 Eylül 1881'de beşinci mıntkaların tahliyesinin tamamlandığını Harbiye Nezareti'ne bildirir. Bk. BOA., Yıldız Parakende Evrakı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK.) 8/40, 19 Ağustos 1297/31 Ağustos 1881, 2 Eylül 1297/14 Eylül 1881.

28 Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ndeki çalışmalar Serfiçe'ye ilhak edilecek yerlerle alakalı eksikliklerin giderilmesiyle sürdü. Lakin bu amaçla düzenlenen pusulada *Bucat, Kayalar ve Sarıgöl* için yine bilgi yoktur. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 8 Şevval 1298/3 Eylül 1881.

için iki gün verilmiştir.²⁹ Serfiçe mutasarrıflığının teşkili çalışmaları 1881 Ocak-Eylül arasında sürmüştür. Bu süreçte sancağın teşkili gerekçeleri, merkezinin tespitiyle bağlanacağı vilayet görüşülmüştür. Serfiçe'nin sancak teşkili sebeplerinden Yunanistan hududuna yakınlığı ve askerî önemi onun bir vilayete bağlanmadan müstakilen idaresini gerektirmiştir.³⁰ Ancak bu karara rağmen sancağın mülki merci ve sınırlarında anlaşmazlık sürmüştür. Böylece Eylül 1881 itibarıyla sancağın mülki teşkilatı teferruatlandırılmıştır.³¹

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin 16 Ağustos 1881 tarihli mazbatasında Serfiçe'nin müstakilen idaresi kararından irâdenin sâdir olmasına değin mülki taksimattaki eksiklikler giderilmiştir. Mazbatada Tırhala-Yenişehir sancağı yerine *Alasonya, Bucat, Çarşamba, Kayalar ve Sarıgöl* kaza ve nahiyelerinin ilhakıyla müstakil Serfiçe sancağının kurulacağı bildirilmiştir. Mazbata ve haritadaki bu yerlerden hangilerinin kaza hangilerinin nahiye olduğu, nüfuslarıyla gelirlerini öğrenmek amacıyla Hazine'ye ve Divan-ı Hümayun'a müracaat edilmiştir. Böylelikle Görice'ye tabi Naslıç kazasıyla Selanik vilayetinin Vodine kazasının ve *Ustrove* nahiyesinin dağ köylerinden mevkie uygunları Serfiçe'ye bağlanacaktı. Ardından Manastır vilayeti, Halil Bey ve Derviş Paşa'yla gerçekleşen yazışmalarla durum yeniden Şûrâ-yı Devlet'te değerlendirilmiştir. Dâhiliye Dairesi'ndeki müzakerelerle yeni bilgilere ulaşılmıştır. Manastır vilayetinin 4 Eylül 1881 tarihli telgrafından *Serfiçe, Naslıç, Kozane ve Cuma* kazalarında nahiye bulunmadığı anlaşılmıştır. Selanik vilayetinin 5 Eylül 1881 tarihli telgrafında *Ustrove* nahiyesinin nüfus ve gelirleri belirlenmiştir. Yenişehir mutasarrıflığının telgrafıyla Alasonya kazasında nahiye bulunmadığı görülmüştür. Böylelikle sancağın istatistik cetveli değerlendirilerek Tablo 1 düzenlenmiştir.³²

Tablo 1: Serfiçe Sancağının İdari Birimleri Hakkında Bazı Bilgiler

Kaza-Nahiye	Mesafe/Saat		Nüfus		Yıllık Varidat
	Manastır'a	Selanik'e	Müslüman	Gayrimüslim	
Serfiçe	25	26	Dört kaza dâhilinde Müslüman, Ulah, Bulgar ve Rum toplam 50.429 kişi vardır.		Dört kazanın* yıllık varidatı 6.790.911 kuruştur.
Naslıç**	19	30			
Kozane	20	24			
Cuma (Kayalar)	15	23			
Alasonya	32	28	900	8.000	3.200.000
Ustrove (Nahiye)	Belirtilmemiştir.		3.189	2.251	880.604***
Toplam			Karaferye, Vodine ve Grebene kazalarından alınacak köyler ve Vençe nahiyesi olmadan sancağın nüfusu 64.769'di.		Karaferye, Vodine ve Grebene'den alınacak köyler ve Vençe olmadan 10.829.525'di.

Halil Bey'e göre Alasonya kazası 65 köy ve çiftlikten ibaretti. Köylerden daha önce müdürlükle idare edilen *Domnik* ile 700'e yakın haneli *Livadiye* ve Yunanistan hududuna yakın *Deşkat'ta* nahiye teşkil edilmeliydi. Ayrıca Yunanistan'a terk edilen Tırhala sancağından Osmanlı Devleti tarafındaki köy ve çiftliklerin nüfus ve gelirleri ilgili defter temin edilemediğinden verilememiştir.³³ Ancak Halil Bey Osmanlı topraklarına göç edecek Müslüman ahalile sancağın nüfusunun artacağını öngörmüştür.³⁴ Halil Bey gibi Derviş Paşa ile Yenişehir Müstahkem Mevki' Kumandanı Hasan Paşa'nın sancağa dair tespitleri bulunduğu Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ndeki

29 Yenişehir kumandanlığı, şimendifer hattına ve denize yakınlığından sebeple Karaferye'nin sancak merkezi olabileceğini zikretse de burasının Yunanistan sınırına uzaklığından uygun olmadığını eklemiştir. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 20 Ramazan 1298/16 Ağustos 1881.

30 Müstakil mutasarrıflıkların teşkili gerekçelerinin başında ilgili sancağın ilhak edilmesi muhtemel eyalet/vilayet merkezine uzaklığı gelmekteydi. Canik'in Trabzon'dan, Kocaeli'nin Hüdavendigar'dan idaresi coğrafi konumları düşünüldüğünde zordu. Bunun yerine müstakilen idareleri halinde merkez idareyle iletişimleri daha hızlı olabilecekti. Bk. İlkay Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Güz, 2015, s. 209, 221.

31 BOA., İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) 70/3254, 23 Şevval 1298/18 Eylül 1881.

32 BOA., İ.MMS. 70/3254, 23 Şevval 1298/18 Eylül 1881.

* Kozane ile Çarşamba'nın varidatı 1.482.016 kuruştur. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 8 Şevval 1298/3 Eylül 1881.

** Lapçıste/Lapcichta (Bk. Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1898, s. 4544.), Lapsista/Lapsiste (Bk. Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1318, s. 105, 111.), Lepsista (Bk. Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1312, s. 29.), Anaslitzta (Bk. Ali Saib, s. 89.) imlâlarıyla görülmektedir.

*** Bir başka pusulada Ustrove'nin varidatı 855.250'dir. Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 8 Şevval 1298/3 Eylül 1881.

33 Halil Bey Osmanlı tarafındaki üç Ulah köyünde 1500 kişinin yaşadığını nakleder. Yunanistan'a terk edilen arazideki Ulahlar çoban olduğundan nüfuslarının tespiti zordu. Fakat sayıları 1000'e yakındı. Terk edilen yerlerdeki gayrimüslimlerin ne kadarının Rum ne kadarının Ulah olduğu bilinmemekteydi. Bk. BOA., Hariciye Nezareti Tahrirat (*HR.TH.*) 40/27, 13 Eylül 1297/25 Eylül 1881.

34 BOA. ŞD. 2447/9, 24 Ağustos 1297/5 Eylül 1881; BOA., İ.MMS. 70/3254, 23 Şevval 1298/18 Eylül 1881.

görüşmelere davet edilmişlerdi. Burada Harbiye Nezareti'nin düzenlediği yeni harita üzerinde çalışılmıştır. Böylece *Bucat ve Çarşamba'nın* önceki haritaya yanlışlıkla eklendiği anlaşılmıştır. İzzet Paşa'nın ikinci defa sunduğu harita ve Şûrâ-yı Devlet nezaretindeki tahkikata göre *Sarıgöl, Karacalar, Bucat ve Kayalar* köylerinin genel adı *Kayalar Cuma* idi. Serfiçe'ye bağlanacak *Alasonya, Naslıç, Cuma ve Kozane* kazalarıyla bunların nahiyeleri kısmen belirlenmiştir. Halil Bey'in açıklamalarında *Alasonya'da Domnik, Livadiye ve Deşkat* nahiyelerinin teşkiliyle 2000'e yakın nüfuslu *Seçişte* köyü de nahiyeye tahvilen *Naslıç'e* bağlanacaktı. *Karaferye ile Vodine* kazalarının Serfiçe'ye yakın dağ köyleri birleştirilecekti. Böylece teşkil edilen *Karacalar ve Ustrove* nahiyeleri Cuma kazasına raptedilecekti. *Çarşamba* nahiyesinin Kozane'den idaresi sürecekti. *Vençe* nahiyesi Grebene'den ayrılacak, *Vonçe* adıyla ayrıca teşkil edilen nahiyeye Grebene'de kalacaktı. Böylece sancağın *Serfiçe Alasonya, Kozane, Naslıç, Cuma* kazalarıyla; *Domnik, Livadiye, Deşkat, Seçişte, Karacalar, Ustrove, Çarşamba*, nahiyelerinden ibaret mülki taksimatı belirtilmiştir.³⁵

İdari sınırları kısmen belirlenen müstakil Serfiçe sancağının mutasarrıflığına Halil Bey³⁶ uygun görülmüştür. Halil Bey daha detaylı değerlendirmesinde sancak merkezi olarak Serfiçe'yi tercihle birlikte bazı düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. Sancağa *Grebene*³⁷ kazasıyla birlikte *Vençe* nahiyesi ve Karaferye'den *Katrin* nahiyesi irtibatlandırılmıydı. Ayrıca Grebene ve Alasonya kazalarının bazı köyleriyle Yenişehir kazasının *Derelü* nahiyesinin Osmanlı Devleti tarafındaki dört köyüne Alasonya ve Karaferye kazalardan münasip köyler eklenerek sancağın denizle irtibatı sağlanmak üzere *Katrin* nahiyesi kaymakamlığa tahvil edilmeliydi. Halil Bey bu değişikliklerden önce nahiyeye teşkiline dair ifadelerde bulunduğu *Deşkat'ta* kaymakamlık tesisinin gerektiğini belirtmiştir. Harbiye Nezareti'nin de değerlendirmeleriyle sancağın mülki taksimatı belirlenmiştir. *Domnik, Livadiye ve Deşkat* nahiyeleri Alasonya'ya; *Seçişte* nahiyesi Naslıç'e; Karaferye ve Vodine kazalarının Serfiçe'ye bakan dağ köylerinin raptıyla kurulacak *Karacalar ve Ustrove* nahiyeleri Cuma kazasına; *Çarşamba* nahiyesi Kozane'ye; Grebene'nin kuzeybatısındaki *Vençe* nahiyesinin yerine *Vonçe* namıyla bir nahiyenin teşkiliyle Grebene'ye ilhakı uygun görülmüştü. Halil Bey'in işaret ettiği *Deşkat'ın* Serfiçe sancağının teşkili sırasında ya da sonradan kaymakamlık teşkili; Yenişehir, Karaferye ve Alasonya kazalarından Osmanlı sınırında kalan köy ve çiftliklerin birleştirilmesiyle kaymakamlık yapılacak *Katrin* nahiyesinin Serfiçe'ye ilhakı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁸

Yunanistan'la çizilen yeni hududa yakın yerde kurulacak sancak Yanya, Manastır ve Selanik vilayetlerinden alınan yerlerle Yunanistan'a terk edilen Tırhala/Yenişehir sancağının Osmanlı Devleti tarafındaki birimlerinden oluşmuştur. Serfiçe'nin müstakil idaresinin gerekçesi mevkie Yunanistan'a terk edilen Tırhala sancağının hemen yanında bulunmasından doğan askeri önemi idi. Sancağın müstakil idaresi Yunanistan'la yaşanması muhtemel askeri sürtüşmelerde adı geçen vilayetlerle ayrı ayrı muhabere ihtiyacının giderilmesi ve hızlı hareket edilmesi açısından önemliydi. Yine Yunanistan'a bırakılan mahallerden Osmanlı topraklarına hicret edeceklerin iskânlarına müsait yerlerin yakınında bulunduğundan bu tasarruf gerekli görülmüştür. Yenişehir sancağının mahkeme ve heyetleri de Serfiçe'ye nakledilmiştir. Bu süreçte Yenişehir kumandanlığına görevlendirilen Hidayet Paşa, sancağın sınırlarında Halil Bey'in beyanlarındaki *Deşkat'ı* saymamıştır. Böylelikle *Grebene, Naslıç, Cuma (Kayalar), Kozane, Alasonya* kazalarıyla *Katrin* nahiyesinin birleştirilerek mutasarrıflığın bir an evvel teşkilini istemiştir. Hidayet Paşa'ya göre askerî ve mülkî işlerin iyi idaresi için öncelikle sancağın teşkili gerekiyordu. Fakat Derviş Paşa, sancakta nüfus sayımı sonlanmadığından nüfus miktarının anlaşılamayacağını ve redif bölüğüyle tabur teşkilinden evvel mülkî teşkilatın teşkilinin faydalı olmayacağını düşünmekteydi.³⁹ Sancağın teşkiline duyulan ihtiyaç üzerinde

35 Mazbatadaki haritada Serfiçe'ye rabtı beyan edilen *Karacaabad* yoktur. Burasının nahiyeye mi köy mü olduğu Manastır ve Selanik vilayetleriyle Derviş Paşa'dan sorulmuştur. Derviş Paşa'nın 21 Haziran 1881 tarihli telgrafındaki *Karacaabad* aslında *Karacalar* nahiyesiydi. (Bk. BOA., ŞD. 2447/9, 23 Ağustos 1297/4 Eylül 1881.) Haritada *Çarşamba ve Bucat* da bulunmaz. Dahiliye Dairesi'ndeki görüşmelerle *Sarıgöl, Karacalar, Bucat, Kayalar'ın* tamamı *Kayalar Cuma* kazası şeklinde anıldığından bu eksiklik olarka görülmemiştir. Grebene Yanya; Katrin ise Selanik vilayetindeydi. Bk. BOA., İ.MMS. 70/3254, 23 Şevval 1298/18 Eylül 1881, 19 Zilkade 1298/13 Ekim 1881.

36 Yenişehir Müstahkem Mevkî Kumandanı Halil Bey'in yerine Hasan Paşa ve ardından Hidayet Paşa tayin edilmiştir. Müstakil Serfiçe mutasarrıflığına bölgede kumandanlık yapmış Halil Bey'in tayini sancağın teşkili gerekçelerinden asayiş ve güvenliğin temini ile uyumluydu.

37 Ali Saib, a.g.e, s. 89.

38 Serfiçe eskiden gelişmiş bir şehir iken halihazırda 612 hane ve 1300 kişiden ibaretti. Serfiçe *havasının, suyunun ve bulunduğu mevkiin gelişmeye müsaitliğiyle* sancak merkezi olabilirdi. *Deşkat* köyü Yunanistan hududundaydı ve 600'ü aşkın hanesi vardı. Tırhala kazasından Osmanlı tarafında ikisi boş 15 çiftlikle üç köyde tamamı Hristiyan 1500 kişi mevcuttu. Bunların sekiz saat uzaklıktaki Alasonya'dan idaresi zordu. *Mevkien ehemmiyeti ve münasebeti* sebebiyle sayılan 18 köy ve çiftliğe Alasonya'dan iki, Serfiçe'den bir, Grebene'den beş ki toplamda 26 köy ve çiftlik birleştirilerek *Deşkat'ta* kaymakamlık kurulmalıydı. Bk. BOA., İrâde Dâhiliye (İ.DH.) 1295-2/101950, 8 Eylül 1297/20 Eylül 1881; BOA., İ.MMS. 70/3254, 1 Zilkade 1298/25 Eylül 1881.

39 Yenişehir mutasarrıflığındaki memurların Serfiçe'ye nakliyle teşkili istenen nahiyelere gerekli memuriyetlerin tespit ve tayinleri Dâhiliye ve Maliye Nezaretleri'ne iletilmiştir. Sancağın kazaları ve bunlarla irtibatlandırılacak nahiyelerin ve köylerin idari birimlerle kontrolüyle bahsedilen tayinlerde sancak idaresine müsaade edilmiştir. Sıralanan idari tasarruflar sınırın düzenlenebilmesi için teşkili istenen sancağa duyulan ihtiyaçtı. Halil Bey'in sıraladığı idari birimlerle karşılaştırıldığında *Katrin ve Deşkat'ın* mülki konumları farklıydı. Derviş Paşa sancağın askeri teşkilatını öncelikli görüyordu. Bk. BOA., İ.DH. 1295-2/101950, 8 Eylül 1297/20 Eylül 1881, 27 Şevval 1298/22 Eylül 1881, 11

birleşildiği halde mülki teşkilatın mı askeri teşkilatın mı öncelikle tesisinin gerektiği tartışılmıştır. Sancak sınırlarıyla ilgili farklılıklar bulunsa da genel olarak benzerdi. Böylece sancağın idarî, askerî ve adlî teşkilatının tesisinde Yunanistan'a terk edilen Yenişehir/Tırhala sancağı görevlilerinin Serfiçe'ye nakliyle hızlı ve pratik bir çözüm izlenmiştir. Sancağın teşkili irâdesinin sâdir olması ilgili görüşmelerin başlamasından 10 ay kadar sonrasında 23 Ekim 1881'e tesadüf eder. Bu tarihte müstakil Serfiçe sancağı teşkil ve Halil Bey mutasarrıf tayin edilmiştir.⁴⁰

Harita 1: Serfiçe Sancağının Sınırları.⁴¹

2. SANCAĞIN TEŞKİLİ ARDINDAN YAPILAN DÜZENLEMELER

Müstakil Serfiçe sancağının teşkili ve Halil Bey'in mutasarrıf tayini sonrası idari düzenlemelere girişilmiştir. Sancakta Umum Fevkalâde Kumandanlığı'nın teftişi ardından Halil Bey ihtiyaçlarını listelemiştir. Burada teşkili gereken idari birimlerin isimleriyle nasıl teşkil edilecekleri belirtilmiştir. Halil Bey'in görüşleri sadece idari teşkilatla değil, inzibat, adliye, nafia, tapu ve evkâf işleriyle de ilgiliydi.⁴²

Halil Bey sancağın mülki yapısına dair ifadelerinde öncelikle sancağın idari sınırlarını ortaya koymuştur. Sancak, Yenişehir sancağından *Alasonya*, Manastır vilayetinden *Nasliç*, *Kozane* ve *Cuma* kazalarıyla Yanya vilayetinden *Vençe* nahiyesinin ilhakıyla teşkil edilmiştir. Sancağın teşkili sırasında düzenlenen *Deşkat*, *Domnik* ve *Livadi* nahiyeleri bunlara eklenmiştir. Daha önceden bu nahiyelerin Alasonya'dan idareleri istenmiştir. Ancak *Deşkat* ve *Domnik* Alasonya; *Livadiye* ise Serfiçe'ye raptedilmiştir. Nasliç kazasında münasip köylerin irtibatıyla *Seçişte* nahiyesi kurulmuştur. Yanya'dan tefriken sancağa katılan *Vençe* ile ayrıca teşkil edilen *Karacalar* nahiyeleri Kozane'ye bağlanmıştır. Cuma kazasının bazı köyleriyle Karaferye ve Vodine kazalarının dağ köyleri birleştirilerek kurulan *Katranca* nahiyesi *Cuma* kazasıyla irtibatlandırılmıştır. Halil Bey'in önerdiği düzenlemelerden ilki Cuma

Eylül 1297/23 Eylül 1881, 1 Zilkade 1298/25 Eylül 1881, 29 Eylül 1297/11 Ekim 1881.

40 BOA., İ.MMS. 70/3254, 19 Zilkade 1298/13 Ekim 1881, 29 Zilkade 1298/23 Ekim 1881.

41 Bu harita (Bk. BOA., İ.MMS. 70/3254, 3 Zilkade 1298/27 Eylül 1881.) ayrıca Şûrâ-yı Devlet mazbatasındadır. (Bk. BOA., İ.DH. 1295-2/101950, 18 Eylül 1881.) İdari birimlerden bazıları başka haritadan eklenmiştir. (Bk. BOA., HRT.h. 1820, ty.) Sancak *Grebene*, *Katrin*, *Kesriye* kazaları ile Selanik, Manastır ve Yanya vilayetleriyle çevrilidir.

42 Adliye teşkilatında nahiyelerde birer sandık emini istihdamıyla 500 kuruş maaşla mahkeme reisi ve ikişer azadan müteşekkil mahkemeler gerekiyordu. Ayrıca Tırhala sancağındaki mahkemelerin istinafi evvelden Selanik'teydi. Müstakil bir sancağın adliye işlerinde mercinin başka bir vilayette bulunması ulaşım şartları dikkate alındığında ahalice ve idarece müşkileta nedendi. Bu yüzden Serfiçe'de istinaf mahkemesi açılmıyordu. Sancaktaki vakfiyelerden hazineye cüzi miktar gelir elde edildiğinden bunun artırılması için 400 kuruş maaşla bir evkâf müdürü, 200 kuruş maaşla bir kâtip istihdam edilmeliydi. Nahiyelerdeki ferağ ve intikal işlemleri için memur bulunmadığından ahali işlerini adi senetlerle halletmekteydi. Böylece tapu hasılatı düşüyordu. Her nahiyeye 200 kuruş maaşla birer vukuat kâtabinin tayiniyle bu artırılabilir. Tahriyat memurlarının maaşlarının azlığı memur teminini zorlaştırdığından kaza kâtiplerine 250, nahiyeye kâtiplerine 200 kuruş tahsisi istenmişti. Bk. BOA., Y.PRK.ASK. 10/57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

kazasıyla ilgiliydi. Cuma kazasına yakınlıkları ve irtibatları sebebiyle Manastır'ın *Kayalar* nahiyesinden on köyün Ustrove Gölü gerisindeki *Hurivec* köyüne bağlanarak burada nahiye teşkilini istemiştir. Ancak Halil Bey bu girişiminin neticelenmediğini Umum Fevkalâde Kumandanlığı'na iletmiştir.⁴³

Halil Bey sancağın teşkili çalışmalarında vurguladığı sancağın denizle irtibatının sağlanması meselesine yeniden değinerek Katrin nahiyesinin Serfiçe'ye ilhakı ve kaymakamlık teşkilini gündeme getirmiştir. İncekara Nehri gerisinde kalarak Yunanistan'a terk edilen *Derelü* nahiyesinden Osmanlı topraklarında kalan köyler Katrin'le irtibatlandırılarak *Katrin* kaymakamlığa dönüştürülecekti. Ayrıca 300 haneli *Kalender* köyünün nahiye teşkiliyle *Katrin'e* irtibatını istemiştir. Serfiçe'ye ilhakı istenen diğer kaza Yanya dâhilindeki *Grebene*'ydi. Talebini sancağın teşkili ardından, 17 Kasım 1881'de nezarete iletmiştir.⁴⁴

Tablo 2: Teşkili Sonrası Sancağın Mülki Taksimatı.⁴⁵

Kaza	Nahiye
Serfiçe	Livadiye
Alasonya	Deşkat, Domnik
Cuma	Katranca
Kozane	Vençe, Karacalar
Nasliç	Seçişte

Sancağın malî işlerinde de düzenlemeler yapılmıştır. Maliye Nezareti'nin hazırladığı cetvel Sâdaret'e gönderilmiştir. Defterde hâlihazırda idari birim olarak mevcut yerlerle sancağın teşkiliyle yapılan değişiklikler görülmektedir. Söz konusu idari birimlerin 1881'de sarfı planlanmış giderlerine 1882'de 3440 kuruş ilaveyle sancağın malî durumu hallolmaktaydı. Cetvele göre sancağın *Alasonya*, *Nasliç*, *Cuma*, *Kozane* kazalarının eski ve yeni kaymakam maaşları 1250'şer; *Livadiye*, *Deşkat*, *Domnik*, *Seçişte*, *Katranca*, *Karacalar* nahiyelerinin müdür maaşları 560'ar kuruştur.⁴⁶ Bunun ilgili mali yıl için yapılacak kesin hesapta icabına bakılmak üzere 1882 bütçesine havalesi Dâhiliye Nezareti tezkiresinde sunulmuştur.⁴⁷ Sancağın maliye ve şer'iyye teşkilatı maaşları da hesaplanmıştır.⁴⁸ Böylece sancağın idaresinde aksaklık yaşanmaması için bütçesi hızla düzenlenmiştir.

Bunun ardından sancağın sınırlarının gözden geçirilmesi talepleri⁴⁹ neticelendirilmeye çalışılmıştır. Sancağa ilhakı düşünülen *Katrin* ve *Grebene* ile ilgilenilmiştir. Selanik'ten tefriken Serfiçe'ye ilhakı istenen *Katrin*'in Yenişehir kazasından geriye kalan köylerle Alasonya ve Karaferye kazalarının münasip köylerinin birleştirilerek kaymakamlık teşkili Selanik vilayetinin de cevaplarıyla birlikte Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ne havale edilmiştir. Serfiçe'nin denizle irtibatı bakımından *Katrin*'in önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca halihazırda *Katrin* nahiyesinin *idâre-i rüsumiye* ve *idâre-i askerîye* merkezi Serfiçe'deydi. *Katrin*'in kaymakamlığa tahvili ve Serfiçe'ye ilhakı güvenliğin teminini sağlayacaktı. Eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi ve asayişin temini maddesi Yunanistan'a terk edilen yerlerden *Derelü* nahiyesinin beri taraftaki köyleriyle Karaferye ve Alasonya kazalarının mevki ve mesafece müsait köylerinin birleştirilerek 71 köyün *Katrin'e* irtibatıyla mümkündü. Ayrıca *Katrin'e* altı saat mesafede, 350 haneli *Kalender* köyüne nahiye heyetinin tayini istenmiştir.⁵⁰ Şûrâ-yı Devlet kararına *Katrin*'in

43 BOA., Y.PRK.ASK. 10/57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

44 Serfiçe'ye 12; Yanya'ya 24 saat uzaklıktaydı. Ahali Meçova'dan aşılması zor geçitlerle Yanya'ya ulaştığından burasının Serfiçe'ye irtibatı uygundu. Bk. BOA., Y.PRK.ASK. 10/57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

45 BOA., Y.PRK.ASK. 10/57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

46 Vençe nahiye müdürünün 480 kuruş maaşı Serfiçe'de 560 kuruştur. Tahrirat kalemi görevlilerinin eski ve yeni giderleri aylık 5150; meclis idare kâtiplerinin giderleri 1340 kuruştur. 9000 kuruş mutasarrıf maaşıyla sancağın aylık gideri 24.440'tır. Bu miktar sancağın müstakil idaresi öncesinde 21.110'dur. Bütçeye 3.440 kuruş ilave edilmeliydi. Bk. BOA., İ.DH. 852/68280, 8 Mart 1297/20 Mart 1882.

47 BOA., İ.DH. 851/68280, 22 Cemazeyilevvel 1299/11 Nisan 1882.

48 Aylık 18.212 kuruşa ihtiyacı vardı. Şûrâ-yı Maliye'ye göre sancağın teşkilinden evvel bu giderler 8.462 kuruştur. Fazladan 9.749 kuruşa ihtiyaç vardı. Bunun 1882 bütçesinde halli istenmişti. Bk. BOA., İ.DH. 853/68409, 4 Cemazeyilahir 1299/23 Nisan 1882.

49 Sancağın teşkilinde Halil Bey (Bk. BOA., İ.DH. 1295-2/101950, 8 Eylül 1297/20 Eylül 1881.), Hidayet Paşa (Bk. BOA., İ.DH. 1295-2/101950, 11 Eylül 1297/23 Eylül 1881) ve Harbiye Nezareti (Bk. BOA., İ.MMS. 70/3254, 1 Zilkade 1298/25 Eylül 1881.) *Katrin*'in Serfiçe'den idaresini belirtmiştir. Sancağın teşkiliyle Halil Bey bunu Dâhiliye Nezareti'ne iletmiştir. Bk. BOA., Y.PRK.ASK. 10-57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

50 Selanik vilayeti bunu olumlu karşılar. Ancak *Katrin* nahiyesinin *Letmone*, *Leftokarye*, *Iskotina*, *Banalimona* köyü muhtarları Selanik'te kalmak isteyince yeniden tahkikat yapılır. Yenişehir mevki' eski kumandanı Hasan Paşa'ya başvurulur. Hasan Paşa Selanik'te kalmak isteyenlerin zaten bölgede huzursuzluk çıkarırlar olduklarını bildirir. Selanik vilayeti, Karaferye ve Serfiçe sancak meclisleriyle Yenişehir kumandanlığının konuyla ilgili aksi beyanı olmamıştır. *Katrin*'in Selanik'le irtibatının sürmesi talebi reddedilmiştir. *Katrin* kaza heyetinin teşkili ardından bazı hanenin ve emlak-ı sairenin gerektiği gibi tapuya kaydedilmediği ve çiftlik ahalisinden bazılarının birtakım *arâzi-i emîriyyeyi* zabt ettikleri anlaşılmıştır. Yapanlar Selanikli birkaç kişiydi. Mevcut durumun sonlanmasını istemeyenler *Katrin* nahiyesinin kaymakamlığa tahviliyle Serfiçe'ye

kaymakamlığa tahvili ve *Kalender* nahiyesinin teşkiliyle Serfiçe'ye irtibatlarının hem asayişin temini hem de ticarî ve idarî açıdan yararları kaydedilmiştir. Hangi idari birimden hangi köy ve çiftliklerin Katrin'e bağlanacağını gösterir defter mazbataya eklenmiştir.⁵¹

Tablo 3, bahsedilen defterden düzenlenmiştir. Defterde bazı iskeleler müstakil, bazıları yakın/bağlı buldukları köyle birlikte belirtilmiştir. Harap haldeki köylerle kulübeler de hesaplanınca kazadaki yerleşim birimlerinin toplamı 71'dir. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi tarafından Serfiçe ve Karaferye sancaklarıyla Selanik vilayetinin beyanları dikkate alınarak düzenlenen mazbatada Katrin'in kaymakamlığa ve Kalender'in nahiyeye tahvili hakkındaki irâde 19 Temmuz 1882'de sâdir olmuştur.⁵² Böylece 1701 hane ve 71 yerleşim biriminden ibaret Katrin kaymakamlığı sancağa bağlanmıştır.⁵³

Tablo 3: Kaza Teşkilinde Katrin'e Bağlanan Köy ve Çiftlikler.

Kaza	Köy-Çiftlik	Hane	Köy-Çiftlik	Hane
Karaferye Kazasından Tefriken Katrin'e İlhak Edilen	Viromeri Ç.	25	Kokove K.	100
	Kozyos Ç.	30	Darhiko Ç.	35
	Çetros Memlehası ve İskelesi*		Boştani Ç.	35
	Çetros Ç.	40	Dranişte K.	140
	Leftehor Ç.	15	Rantiya Ç.	35
	Leftehor İskelesi**		Eskotran Ç.	35
	Kalender K.	350	Kramit Ç.	15
	Minalik Ç.	100	Planca Ç.	20
	Libanove K. ve Kulübe.	100	Kolofer Ç.	25
	Milove Ç.	35	Heranosı Ç.	20
	Sadina Ç.	20	Ahbat Çift.	40
	Baraki K.	15	Dolceste Ç.	25
	Esfitce Manas. ve Ç.	30	Ebnekastovo Ç.	25
	Mefarayreki Manas.	20	Palat Ç.	5
	Küçük Milo Ç.	15	Konlot Ç.	20
	Kostaniye Ç.	15	Barbat Ç.	20
	Radan Ç.	15	Gracal Ç.	35
	Palonşatan Ç.	35	Aynasıl Ç.	25
	Budha Ç.	15	Küçüklabor Ç.	15
	Bordirco Çift. ve Manas.	60	Loncoyosı Ç.	20
Fedame Ç.	20	Terhoclove Ç.	10	
Brasiçe Ç.	30	Braze K.	Harap	
Esporlane Ç.	30	Madrodatkil K.	Harap	
Vemove K.	30	-	-	

rabından memnun değillerdi. Katrin'in Selanik'e iadesi için ahaliyi tahrik etmişlerdi. Bu durumun asayişin teminini ve düzenlemelerin hayata geçirilmesini sekteye uğratacağı, Katrin'den Serfiçe'ye inşası düşünülen yolun da layıkıyla inşasını önleyeceğinden dikkat edilmesi istenir. Bir yıl geçmeden Katrin'in yeniden Selanik'e ilhakı talebi Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde tanzim olunan 26 Aralık 1882 tarihli mazbatasıyla reddedilir. Katrin'in Serfiçe'den idaresinin devamını, bahsedilen kişilerin zabt ettikleri emlak, hane ve çiftliğin usulüne göre kaydını Şûrâ-yı Devlet istemiştir. Katrin'in Serfiçe'den idaresinin devamındaki ısrar Katrin yolunun önemindedir. Bu yol ticaret ve ihtiyaç halinde askerî sevkியatta gereklidir. Bk. BOA., ŞD. 2090/37, 16 Şaban 1300/22 Haziran 1883, 6 Şevval 1300/10 Ağustos 1883.

51 Defterdeki köylerin rabıyla Katrin kaymakamlığının ve Kalender nahiyesinin teşkiliyle kazanın mülki, adli, mali ve şer'iyye memurlarıyla Kalender nahiyesinin müdür ve kâtipi için gerekli tahsisat 1882 bütçesi hazırlandığından Dâhiliye Nezareti'nce doğacak açığın kapatılması ve bunun 1883 bütçesine ilavesi Dâhiliye, Maliye, Adliye Nezareti'lerine, Selanik vilayetiyle Serfiçe mutasarrıflığına ve Katrin'e bildirilmiştir. Bk. BOA., İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.) 60/3431, 5 Şaban 1299/22 Haziran 1882.

52 BOA., İ.ŞD. 60/3431, 3 Ramazan 1299/19 Temmuz 1882.

53 Tayin edilen kaymakamlık heyeti ve belediye meclisi üyeleri okuyup yazamıyor, mevzuatı bilmiyordu. Bu sebepten yerlerine başkaları tayin edilmişti. Bk. BOA., ŞD. 2090/41, 22 Zilhicce 1300/4 Ekim 1883.

* Yılda 10 milyon tuz ihraç olur ve her yerden müşteri gelir. Katrin'e mesafesi 2 saattir.

** Katrin İskelesi'ne beş, Serfiçe'ye 19 saat uzaklıkta limandır. Kereste, kömür gibi şeyler buradan alınıp satılır. Gümrük ve sair binaları vardır.

Alasonya'dan Tefriken Katrin'e İlhak Edilen	Vironer Ç.	30	Karis K.	6
	Karibakti Çift.	80	Mila K.	60
	Kondoryuca Ç.	30	Morina K.	20
	Jajako K.	40	Petro Manas.	30
	Andernos Ç.	8	Çenon Kulübeleri	20
Derelü'den Tefriken Katrin'e İlhak Edilen	Balatan Kalası	-	Adaraniçe K.	20
	Purla K.	20	İfan Kulübeleri	15
Hali Hazırda Katrin Nahiyesine Bağlanmış	Nefs-i Katrin***	350****	İsnoloz İskelesi	10*****
	İsnobi Ç.	20	Lenohri*****Köyü ve Papazköprüsü*****	400
	Salotra Ç.	20	Leftekar K. ve İskelesi	50
	Lehove K. ve Lağigize K.	150*****	İskotina K. ve İskelesi	50
	Aydibonat Manastırı	30	Banitlimat K. ve İskelesi	50

Halil Bey gibi Hidayet Paşa tarafından sancağa ilhaki istenen diğer idari merkez Grebene'ydi.⁵⁴ Grebene'nin Yanya'dan idaresi ulaşım zorlukları ve uzaklık nedeniyle ahali açısından sorunlu idi. Grebene'nin Yanya'ya 24, Serfiçe'ye 12 saat uzaklığı bunu açıklamaktadır. Bu sebepten Grebene'nin Yanya'dan tefriken Serfiçe'ye ilhaki Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin mazbatasıyla uygun görülmüştür.⁵⁵ Üstelik Katrin gibi Grebene'nin de *idâre-rüsümüye ve idare-i askeriyeye* merkezi zaten Serfiçe'deydi.⁵⁶

Mutasarrıf Halil Bey'in işaret ettiği düzenlemeler, *Hurivec* nahiyesi dışında, gerçekleşmiştir. Serfiçe mutasarrıflığından nahiyeye tesisine dair Dâhiliye Nezareti'ne 28 Mayıs 1883'de gönderilen diğer talep nezaret tezkiresiyle birlikte Şurayı Devlet'e havale edilmiş, 29 Mayıs 1883'te Dâhiliye Dairesi'ne iletilmiştir. Buna göre Nasliç kazasının *Topan* köyü ile altı-yedi büyük Hristiyan köyü merkeze uzaktı. Köylerin Nasliç'ten ayrılarak bağlanabilecekleri yakın bir kaza merkezi de yoktu. Ayrıca bu köyler eşkıyalık faaliyetlerine müsait dağlık mahallerdi. Bu nedenlerle hükümetin *ahvali mahalliyeden haberdar olması ve eşkıyanın da zabtı rabt altına alınması için* burada nahiyeye müdürü bulundurulmalıydı. Böylece teşkil edilen *Topan* nahiyesine mahalli şartlara vakıf müdür tayin edilmiştir.⁵⁷

Tablo 4: İdari Düzenlemeler Ardından Mülki Taksimat (1886).

Kaza	Nahiye
Serfiçe	Livadiye (Livadi)
Alasonya	Deşkat, Domnik
Cuma	Katranca
Kozane	Vençe, Karacalar
Nasliç	Seçişte, Topan
Katrin	Kalender, Litohor
Grebene	-

***İskele Nefs-i Katrin'e bir saattir. Liman ve gümrük memurları ile birkaç bina mevcuttur. İskelede tüccar gemileri yarım mil, vapurlar bir mil yanaşabilir. Biraz masrafla temizlik/derinleştirme çalışması yapılırsa bu sorun ortadan kalkacak ve güzel bir iskele olacaktır. Buradan Selanik gibi yerlere büyük miktarda kereste ve zahire gönderilir.

****Harıçten gelip kulübelerde iskân eden 250 ki toplam 600 hane.

*****Todurgaya'nın Sarıkağan Kulübeleri 20 hane.

*****Litohor Nahiye merkezi olmalı. Metinde bu şekilde imla edilir. Litohor ve Papazköprüsü ile ilgili müstakil bir çalışma için bk. İbrahim Alper Arısoy, Selânik Vilayeti Litohor Nahiyesi ve Papazköprüsü Kereste Gümrüğü, Efe Akademi Yayınevi, İstanbul 2021.

*****Lenohri, Papazköprüsü denilen iskeleye bir saattir. Bu iskele tarak vasıtasıyla açılır ve mendirek yapılırsa mükemmel bir liman olacaktır.

*****Muhacir iskân edilmiştir.

54 BOA., İ.MMS. 70/3254, 1 Zilkade 1298/25 Eylül 1881; BOA., Y.PRK.ASK. 10/57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

55 Yanya vilayeti bütçesindeki Grebene tahsisatının Serfiçe'ye nakliyle durum Adliye ve Maliye Nezaretleri'ne bildirilmişti. Bk. BOA., İ.ŞD. 60/3431, 5 Şaban 1299/22 Haziran 1882.

56 BOA., İ.ŞD. 60/3431, 3 Ramazan 1299/19 Temmuz 1882.

57 Mutasarrıflığın asayiş ve güvenlikle ilgili talepleri Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi tarafından kabul edilmiştir. Müdürlük teşkilinde istenen 500 kuruluş müdür maaşı Dâhiliye Nezareti'nce 1883 bütçesine eklenmiştir. *Topan* nahiyesi 1883'te Nasliç'e bağlandı. Nasliç ahalisinden Seyfeddin Bey müdür atanmıştır. Bk. BOA., İ.ŞD. 64/3781, 10 Şaban 1300/16 Haziran 1883, 9 Ramazan 1300/13 Temmuz 1883.

İdari düzenlemeler 1886'da sürmüştür. Mutasarrıflığın talebi yine Dâhiliye Nezareti'nin tezkiresiyle Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir. Sancağın önemli köylerinden Litohor'un *büyükük* ve *ehemmiyet-i mevkiyesiyle* birlikte ahalisinin ticaret amacıyla Osmanlı ve Avrupa şehirlerine gidip gelmesinden dolayı burada nahiye⁵⁸ merkezinin teşkili istenmiştir. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi mazbatasıyla nahiyeye emsalleri gibi müdüre 560, kâtime 180 ve kırtasiye giderlerine 10 kuruş 1886'dan itibaren tahsis edilmiştir.⁵⁹ Bu karar Serfiçe mutasarrıflığına, Maliye ve Adliye Nezaretleri ile Vergi Emaneti, Nüfus İdaresi gibi kurumlara Dâhiliye Nezareti'nce bildirilmiştir.⁶⁰

1880 verilerini göstermesi muhtemel Devlet Salnamesi'nde Serfiçe, Manastır vilayetinde Yaşar Zühdü Efendi idaresinde bir kazadır. 1881 sonundaki idari tasarruf H. 1299 tarihli salnamede aynen belirtilmiştir. Serfiçe için *idare-i müstakile* kaydıyla mutasarrıfının rütbe-i evvel rütbesine haiz Halil Bey olduğu yazılmıştır. Bu durum 1882-1883 kayıtlarını gösteren salnamelerde korunmuştur.⁶¹ Rumeli Beylerbeyliği rütbesi tevdi edilen Halil Bey'in 1886'da Manastır vilayeti valiliğine atanmasıyla teşebbüste kalmıştır.⁶² Nitekim Halil Bey mutasarrıflığını 1886'da sürdürmüştür. 1886 ortalarında Serfiçe Mutasarrıfı Halil Bey hakkında şikâyetler yapılmıştır. Görevine devamının uygunsuzluğu⁶³ Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nce kararlaştırılmıştır. Halil Bey'in azliyle yerine eski Canik Mutasarrıfı Reşad Paşa tayin olmuştur.⁶⁴ Reşad Paşa'nın Serfiçe mutasarrıflığına tayiniyle kendisine 2. sınıftan mecidi nişanı ihсан edilmiştir.⁶⁵ Reşad Paşa'nın tayininden bir yıl geçmeden sancak ahali kendisinden hoşnutsuz olmuştur. Selanik Vali Muavini Ahmed Paşa durumu soruşturmak üzere görevlendirilmiştir.⁶⁶ Tahkikat neticesinde değişiklik yapılmamış, Reşad Paşa'nın görevi 1888'e kadar sürmüştür. Bu yıl Reşad Paşa, babasının vefatından sebeple mekân değişikliğine muhtaç olduğunu merkeze bildirmiştir. Böylece azliyle yerine Şehr-i Zor Mutasarrıfı Abdülkadir Kemal Paşa rütbesi mirimiranlığa terfien Serfiçe'ye tayin edilmiştir.⁶⁷ Kemal Paşa Serfiçe'deki görevine 28 Ağustos 1888'da başlamıştır.⁶⁸

Tablo 5: Müstakil Serfiçe Sancağının Mutasarrıfları (1881-1890).

Mutasarrıf	Görev Tarihleri
Halil Bey	23 Ekim 1881-26 Temmuz 1886
Reşad Bey*	26 Temmuz 1886-28 Temmuz 1888
Abdülkadir Kemal Paşa**	28 Ağustos 1888- 10 Şubat 1889 (?)***
Mehmet Ali Paşa****	28 Aralık 1890-

58 Sancak dâhilinde kaza ve nahiye teşkili gibi köylerin irtibatlandırılacağı merciler değiştirildi. Ahali tarafından Alasonya ve Grebene kazalarından birbirlerine irtibatı istenen dokuz köy ile Kozane, Naslıç ve Alasonya kazalarından tefriken Serfiçe'ye rabtı istenen üç köy buna misaldir. (Bk. BOA., ŞD. 2091/27, 22 Recep 1302/7 Mayıs 1885.) Yakın bulunan kaza ile köyün irtibatına dair karar Serfiçe mutasarrıflığına bildirilmediğinden söz konusu değişiklik (Bk. BOA., Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.) 1350/109, 17 Zilkade 1303/17 Ağustos 1886.) 1888'de yapılmıştır. Bk. BOA., İ.MMS. 102/4312, 14 Rabiulevvel 1306/18 Kasım 1888.

59 İrâde 10 Nisan 1886'de sâdir oldu. Bk. BOA., İ.ŞD. 81/4774, 5 Recep 1303/9 Nisan 1886.

60 *Lihori* imlasi da görülür. Giderlerin tahsisiyle teşkilat işlemlerine başlanır. Hangi kazaya irtibatlandırıldığı belirtilmemiştir. *Leftehor/Litohor*, Katrin'in kaymakamlığa tahvilinde Karaferye kazasındaydı. Yine burada aynı isimde iskele ve çiftlik vardı. Böylelikle *Litohor*'un zaten sınırlarında olduğu Katrin'le irtibatı muhtemeldir. Bk. BOA., DH.MKT. 1362/85, 30 Zilkade 1303/30 Ağustos 1886.

61 1883'te Halil Bey'e tevdi edilen Rumeli Beylerbeyliği rütbesi salnamede yoktur. Bk. D.S., Defa' 36, H. 1298/M. 1880-1881, s. 154; D.S., Defa' 37, H. 1299/M. 1881-1882, s. 130; D.S., Defa' 38, H. 1300/M. 1882-1883, s. 280; D.S., Defa' 38, H. 1301/M. 1883-1884, s. 490.

62 BOA., Yıldız Parakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.DH.) 1/58, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

63 BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.) 11/6, 23 Şevval 1303/25 Temmuz 1886.

64 BOA., İ.MMS. 84/3624, 24 Şevval 1303/26 Temmuz 1886.

65 BOA., İ.DH. 998/78857, 6 Zilkade 1303/6 Ağustos 1886; BOA., DH.MKT. 1360/50, 13 Zilhicce 1303/12 Eylül 1886.

66 BOA., DH.MKT. 1472/21, 11 Rabiulahir 1305/27 Aralık 1887.

67 BOA., İ.DH. 1095/85847, 20 Zilkade 1305/29 Temmuz 1888.

68 9000 kuruş maaş verilmesiyle 1500 kuruş tekâüd maaşının ilgili sandığa iadesi hakkındaki işlem. (Bk. BOA., DH.MKT. 1542/29, 6 Muharrem 1306/12 Eylül 1888.) 1307'de mutasarrıf Abdülkadir Kemal Paşa'dır. Bk. D.S., Defa' 45, H. 1307/M. 1889-1890, s. 784.

*H. 1304 tarihli salnamede Reşad Paşa Rumeli rütbesi ile yer alır. Bk. D.S., Defa' 42, H. 1304/M. 1886-1887, s. 395; D.S., Defa' 43, H. 1305/M. 1887-1888, s. 303.

**İlk defa H. 1306 tarihli salnamede adı geçer. Bk. D.S., Defa' 44, H. 1306/M. 1888-1889, s. 720; M.V.S., R. 1305/M. 1889-1890, s. 133.

***Bu tarihli işlemde mutasarrıf Abdülkadir Kemal Paşa'dır. Bk. BOA., Yıldız Mütenevî Maruzât Evrakı (Y.MTV.) 37/79, 9 Cemazeyilahir 1306/10 Şubat 1889.

****28 Aralık 1890'da Serfiçe'ye Beyazid mutasarrıflığından Mehmed Ali Paşa görevlendirildi. (Bk. BOA., İ.DH. 1207-94511, 16 Cemazeyilevvel 1308/28 Aralık 1890.) Görevlendirme ardından kendisine 4. rütbeden mecidi nişanı tevdi edildi. (Bk. BOA., İ.DH. 1213/94961, 15 Cemazeyilevvel 1308/27 Aralık 1890.) Aylık 6000 kuruş maaş tahsis edilen Mehmed Ali Paşa'ya Serfiçe'ye gitmek üzere yaptığı 109 saatlik seyahat dolayısı ile 3170 kuruş harcırah ödendi. Bk. BOA., DH.MKT. 1800-92, 8 Cemazeyilahir 1308/19 Ocak 1891.

Sancağın idari taksimatıyla ilgili işlemlerin halli sırasında diğer idari tasarruflar sürmüştür. Bu kapsamda kaza ve nahiye idarelerinde değişiklikler yapılmıştır. Şubat 1883'te Alasonya kaymakamı Ahmed Efendi görevini suistimalden azledilmiştir. Yerine Cuma kaymakamı Nuri Bey'in tayini istenmiştir. Cuma kaymakamlığına sancak tahrirat kalemi kitabetinden Tevfik Efendi görevlendirilmiştir. Ancak Tevfik Efendi'nin memuriyetinin tasdiki mevcut mevzuata aykırı bulunmuştur. Bu nedenle Cuma kaymakamı Nuri Bey görevinde kalmıştır. Alasonya kaymakamlığına ahalinin ihtiyaçlarına vakıf Muharrem Efendi tayin edilmiştir.⁶⁹ Bu örneğe benzer şekilde Kozane kaymakamı mevcut nizamı uygun hareket etmediğinden azledilmiştir. Yerine Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi'nden Ali Ragıb Bey'in tayini komisyon mazbatasıyla 31 Mart 1884'te padişaha arz edilmiştir. Ancak Serfiçe mutasarrıfı, Kozane'ye Alasonya'dan alınarak Cuma kaymakamlığına atanan Muharrem Bey'in; Cuma kaymakamlığına da Ragıb Bey'in tayinini istemiştir.⁷⁰ Kaymakamların azledilmeleri dışında istifalarıyla yeni görevlendirmeler yapılmıştır. Grebene kaymakamı Rüşdü Efendi'nin istifasıyla Alasonya kaymakamı bulunan Nuri Bey'in Grebene'ye; Cuma kaymakamı Ragıb Bey'in Alasonya'ya; eşraftan İbrahim Bey'in Cuma kaymakamlığına memuriyetleri İntihab-ı Memuriyet Komisyonu'nun mazbatasıyla tercüme-i hal varakaları Dâhiliye Nezareti'nce arz edilmiştir. Bu arıza üzerine tayinlerine müsaade edilmiştir.⁷¹ Ancak bu tasarrufta adı geçen Cuma kaymakamı İbrahim Bey bir süre sonra istifa etmiştir. Yerine Osman Efendi'nin tayini İntihab-ı Memuriyet Komisyonu'nun mazbatasıyla Dâhiliye Nezareti'nin tezkiresi arz olunmuştur.⁷² Grebene ve Cuma kazaları gibi Katrin kaymakamı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin istifasıyla yerine Şemsi Bey tayin edilmiştir.⁷³

Kaymakamların görev yerlerinin değiştirilmesi ve istifalarıyla yeniden tayinleri nahiyeler için de görülmektedir. Nahiy müdürlerinin *iktidar* hususundaki yetersizliğinden bahisle şikâyetle bulunan *Londos* köyü sakinlerinden Nikola Yorgi'nin Serfiçe merkezinden gönderdiği telgraftaki ifadeleri değerlendirilmiştir. *Londos* nahiyesi sakinlerinin idaresinden memnun olmadığı müdürün gerçekten yetersiz olup olmadığı incelenmiştir.⁷⁴ Serfiçe sancağında çokça rastlanmasa da idarecilerden şikâyetin merkez idarece değerlendirilmesi müstakil mutasarrıflık teşkili gerekçelerinden asayişin temininin önemsendiğini göstermektedir.⁷⁵

2.1. İmar Faaliyetleri

Sancağın teşkiliyle Halil Bey nafia işleriyle ayrıca ilgilenmiştir. İlk olarak Serfiçe'nin bir saat uzağında ve kayıklar vasıtasıyla geçilebilen İncekara Nehri'ne *mükemmel bir adet köprü* inşasının gereğine işaret etmiştir. Ayrıca Serfiçe'den Yunanistan hududundaki *Çay Hisar* denilen yere kadar bir şose yol inşasını gerekli görmüştür. Bahsedilen şose dışında Serfiçe'den Katrin ve Karaferye'ye kadar bir şose yoluna daha duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. Bu yolların inşası için tahsisat gerektiğini, kalan kısmın ahaliden mahalline göre ve birkaç defada karşılanabileceğini belirtmiştir. Köprü ve şose yol inşası dışında Serfiçe'de ihtiyaç duyulan hükümet konağı, hapishane ve zabtiye koğuşu için de gerekli tahsisat ve müsaade istemiştir.⁷⁶

Sıralanan nafia işlerinden ilk olarak kışla inşasına başlanmıştır. Halil Bey, Fevkalâde Umum Kumandanlığı'na yaptığı 26 Ekim 1882 tarihli beyanında Grebene'deki kışlanın inşasına başlandığını bildirmiştir. Üstelik kışlanın ahali ve askerler tarafından inşa edildiğini, bölgede asayişin de gayet iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Ancak kışlanın inşasının ahaliye fazla yüklenilmeden icrası da önemli olduğundan mali açıdan gerekli girişimlerde bulunduğunu eklemiştir.⁷⁷ Sancağın teşkili gerekçelerinden asayiş ve güvenliğin teminine özellikle dikkat edildiği kışla inşasına gösterilen dikkat ve özenden anlaşılmaktadır.

69 BOA., İ.DH. 877/69959, 7 Rabiulahir 1300/15 Şubat 1883.

70 11 Eylül 1884'te irâde sâdir oldu. Bk. BOA., İ.DH. 929/73602, 19 Zilkade 1301/10 Eylül 1884, 20 Zilkade 1301/11 Eylül 1884.

71 BOA., İ.DH. 970/76644, 21 Safer 1303/29 Kasım 1885, 22 Safer 1303/30 Kasım 1885.

72 BOA., İ.DH. 1032/81271, 1 Şaban 1304/25 Nisan 1887.

73 BOA., İ.DH. 1073/84129, 5 Recep 1305/18 Mart 1888.

74 BOA., *DH.MKT. 1548/76*, 24 Muharrem 1306/30 Eylül 1888.

75 Sancak idaresinin sayılan olağan tasarrufları kapsamında Yunanistan'ın girişimlerine karşı aldığı diğer tedbirler vardı. Buna göre Alasonya'da Yunan konsolosunun mahalli idareyle yazışmaları *Rumi alfabede* idi. Bu sebeple 300 kuruş maaşla bir Rumi kâtipi istihdamı istenmişti. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin hazırladığı mazbatada kâtip maaşı makuldü. Maaş, 1885 yılı tahsisatına eklenmişti. (Bk. BOA., Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (*Y.A.RES.*) 30/32, 12 Zilkade 1302/23 Ağustos 1885.) Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi mazbatasını Dâhiliye Nezareti'nin 25 Haziran 1885 tarihli tezkiresiyle birlikte Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Burada maaşın cüzziyetine işaret edilir. Ancak Osmanlı ülkesindeki konsolosların buldukları mahalle iltecekleri takrirler *Türkçe* olmalıydı. Diğer halde durum usule aykırı olacaktı. (Bk. BOA., *MV. 4/85*, 21 Zilkade 1302/1 Eylül 1885.) Böylece kâtip tayinindense ilgili konsolos takrirlerini *Türkçe* yapacaktı. Bk. BOA., *Y.A.RES.* 30/32, 27 Zilkade 1302/7 Eylül 1885.

76 BOA., *Y.PRK.ASK. 10/57*, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

77 BOA., *Y.PRK.ASK. 15/28*, 5 Muharrem 1300/16 Kasım 1882.

Kışla ile alakalı ifadelerin ardından Halil Bey'in 18 Ocak 1882 tarihli yazısında vurguladığı köprüyle ilgili gelişmeler yaşanmıştır. Umum Fevkalâde Kumandanlığı'na yaptığı beyanında köprü 20 güne kadar tamamlanacaktı. Köprü 155 metre uzunluğunda, on ayak ve dokuz gözden ibaretti. Bu şekilde *fevkalâde yakışıklı* bir köprü olup ahalinin köprüye olan ihtiyacından dolayı çok memnun olacağı eklenmiştir.⁷⁸ Bunun üzerine Derviş Paşa, Serfiçe sancağı ile Manastır ve Selanik vilayetlerinin irtibatı olan yoldaki bu köprüyle ilgili birkaç sene evvel inşasına dair beyanını hatırlatmıştır. Hatta ifadesine göre bu dönemde inşa masraflarının ahalice karşılanacağı da zaten taahhüt edilmiştir. Derviş Paşa'ya göre *Halil Bey ve ahalinin devlete olan sadakatlerinin göstergesi olan köprünün* ulaşım bakımından sağlayacağı fayda önemliydi.⁷⁹ Halil Bey ve Derviş Paşa'nın son duruma dair ifadelerinin ardından köprüye verilecek isim gündeme gelmiştir. Resmi açılışı yapılan köprünün ahali tarafından *Hamidiye* ismiyle anılması istenmiştir.⁸⁰

Müstakil Serfiçe sancağında girişilen imar faaliyetlerinden diğeri merkez hükümet konağıdır. Dâhiliye Nezareti'nin mutasarrıflığa ifadesinde merkez hükümet konağı mevcut idari birimlere yetmiyordu. Bundan dolayı kasabada nüfus nazırı ve memurlarına mahsus bir hane kiralanmıştı. Bu haneye ödenen kiradan tasarruf amacıyla adı verilen memurların hükümet konağında diğer memurlarla birlikte bulunması istenmiştir. Böylece ilgili kira bedeli sancağın dâhiliye tahsisatına eklenecekti.⁸¹ Bu şekilde hükümet konağı ihtiyacına rağmen sancak tahsisatının etkili bir şekilde harcanarak tasarruftan geri durulmamasına çalışılmıştır.

Kışla, köprü ve hükümet konağıyla ilgili işlemlerin ardından sancağın kadın hapishanesi ihtiyacı dile getirilmiştir. Serfiçe'de kadınlara mahsus hapishane olarak kullanılmak üzere aylık 40 kuruşa bir hane kiralanması mutasarrıflık tarafından merkez idareden istenmiştir. Ancak bütçede kira karşılığı olmadığından ve açıktan tahsisat yapılamayacağından durum Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuştur. Dâhiliye Dairesi'nin mazbatasında kadın hapishanesinin gerekliliği ve kira bedelinin uygunluğu vurgulanmıştır. 1886 bütçesine dâhil edilecek kira bedelinin 1885 yılı için gerekli miktarının merkez idarece karşılanacağı ayrıca beyan edilmiştir.⁸² Buna ilişkin Şûrâ-yı Devlet'teki görüşmelerde Serfiçe mutasarrıflığı konuyla alakalı yaşanan güçlüklerden bahsetmiştir.⁸³ Serfiçe'de kadın hapishanesi ihtiyacının kabulüne rağmen kira bedelinin bütçe dışında olmasından ve hariçten akçe tahsisinin de mümkün olmamasından irâde sâdır olmamıştır. Konu yeniden görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir.⁸⁴ Ancak bu girişimlere rağmen 1885-1886 yılları itibarıyla Serfiçe'de kadın hapishanesinin bulunmadığı söylenebilir.

İmar faaliyetlerinde zikredilen unsurlardan diğeri sancağın teşkili öncesinde sıklıkla işaret edilen yollardı. Serfiçe'nin konumu itibarıyla önemine dair ifadelerde askeri ve ticari açıdan faydası olacak yolların inşası ile öneminin daha da artacağı vurgulanmıştır. Meclis-i Vükelâ'nın kararında görüldüğü üzere sancağa civar vilayetlerde inşası istenilen 120 km demir yolunun keşif ve inşa maliyetinin hesabıyla gerekli kerestenin mirî ormanlardan tamamlanması istenmiştir. Bahsedilen yolun bir şube/durak vasıtasıyla Serfiçe'ye bağlanması bölgenin askeri ihtiyacı açısından önemsenmiştir.⁸⁵ Demiryolu inşasına dair bu niyet Dâhiliye Nezareti'nden mutasarrıflığa gönderilen yazıda *araba yolu* inşası için çalışmalara başlanması şeklindeydi. Alemboz Dağı'nın delinerek Katrin'den Serfiçe'ye yol inşasına dair daha sancağın teşkili öncesinde Halil Bey'in teklifinden bahsedilmiştir. Ancak sancaktan ve Katrin ahalisinden gelen taleplerle yolun inşası *münasip bir vakte* bırakılmıştır. Nafia Nezareti'yle yapılan görüşmelerle yolun bilhassa askeri gerekliliğinden ötelenmesi uygun bulunmamıştır. Böylelikle Meclis-i Vükelâ kararıyla Katrin'den Serfiçe'ye ihtiyaç duyulan yolun inşasına başlanması mutasarrıflığa iletilmiştir.⁸⁶

78 BOA., Y.PRK.ASK. 20/12, 29 Eylül 1299/11 Ekim 1883.

79 BOA., Y.PRK.ASK. 20/12, 9 Zilhicce 1300/11 Ekim 1883.

80 BOA., İ.DH. 900/71564, 4 Muharrem 1301/5 Kasım 1883.

81 BOA., DH.MKT. 1345/45, 29 Şevval 1301/22 Ağustos 1884.

82 BOA., DH.MKT. 1351/21, 16 Ramazan 1302/29 Haziran 1885.

83 Serfiçe sancağında suç işleyen bir kadının tevkifen Selanik'teki hapishaneye götürülmesi oldukça güçlüydü. Bk. BOA., ŞD. 2092/6, 14 Cemazeyilevvel 1303/18 Şubat 1886.

84 BOA., ŞD. 2092/6, 23 Recep 1303/27 Nisan 1886.

85 Demiryolunun 1,1 m genişlikte inşasıyla maliyet %30 azalacaktı. Tespitlerin gözden geçirilmesiyle yolun inşasına başlanacaktı. Bk. BOA., MV. 19/22, 24 Recep 1304/18 Nisan 1887.

86 BOA., DH.MKT. 1517-49, 20 Şevval 1305/30 Haziran 1888.

2.2. Asayiş ve Güvenlik Çalışmaları

Halil Bey'e göre sınır değişikliği beraberinde sınır güvenliği sorununu gündeme getirmişti. Taraflar arazilerini kullanmak üzere günlük sınır geçişi yapacağından sınır güvenliği sağlanmalıydı. Bu yüzden Yunanistan'a terk edilen sahadan gelecek muhacirlerin sınır hattına iskaniyle bir tampon bölge oluşturulmalıydı. Halil Bey'in 15 Aralık 1881'de Harbiye Nezareti'ne takdim ettiği cetvelde hudud üzerinde ve özellikle dağlık alanlardaki karakollarda görevli piyade ve süvari sayısı 1098'e çıkarılmalıydı. Bunun yanında sınıra yakın yerlerde, Yunanistan tarafından gelerek arazilerini işleyecek ahalinin tasarrufundaki araziler satın alınmalıydı. Ayrıca hudut üzerindeki geçitlerde mürur tezkirelerinin⁸⁷ muayenesi için rüsumat memurlarıyla birlikte ikamesi gereken zabıtların kalabileceği kalelerin inşası gerekliydi. Bu tedbirlerle sancakta asayiş ve güvenlik sağlanabilecekti.⁸⁸

Halil Bey'in 1882 yılı başında ifade ettiği ve sancağın güvenliğinin temininde gerekli gördüğü düzenlemelerin tatbikine üç yıl sonra başlanmıştır. Dâhiliye Nezareti ile Dersaadet'e Serfiçe'den bildirildiği üzere Yunanistan *Agani* köyüne 400 asker yerleştirmiştir. Bunları da *Piryatoz ile Raşpani* köylerine nakledilecekti. Yunanistan, hudut boyundaki karakollarını tamir etmiş, sayılarını da arttırarak bunlara iki top konuşlandırmıştı.⁸⁹ Dâhiliye Nezareti, Yunanistan'ın külliye miktarda harp malzemesi tedarik ettiğinden haberdardı. Hatta Yunanistan'ın Berlin Muahedesi'ne aykırı olarak teftiş bahanesiyle hududu ihlal ettiğinden ihtarı gereğine dikkat çekmişti.⁹⁰ Halil Bey, Yunanistan'ın faaliyetlerine hudut yakınına iki tabur asker göndermek, Yenişehir'e asker ikamesinde bulunmak, asker-i ihtiyat ile bakayayı silahaltına almak suretiyle devam ettiğini eklemiştir.⁹¹ Dâhiliye Nezareti Yunanistan'ın savaş hazırlıklarının yeni bir şey olmadığı halde bunun gittikçe arttığını, özellikle Alasonya civarındaki faaliyetlerin yoğunlaştığını Harbiye Nezareti'ne aktarmıştır. Yunanistan'ın bu *aciz faaliyetleri* karşısında Harbiye Nezareti'nden Serfiçe sancağı dâhilindeki *asker-i şahanenin* sayısının arttırılması talep edilmiştir.⁹² Halil Bey bahsedilen hareketliliğe karşın Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla kendisine ulaşan sancak dâhilindeki redif askerlerinin toplanması iradesiyle kazalardaki redif askerlerini silahaltına alarak her kazanın redif askerinin takım takım mahallerinden taburları merkezine sevk olunduğunu bildirmiştir.⁹³ Ardından Dâhiliye Nezareti'ne verdiği bilgilerle Yunanistan'ın savaş hazırlıklarına devam ettiğini tekrarlamıştır. Halil Bey sancağın asayişle alakalı sıkıntısı bulunmadığı halde asker varlığının artırılmasını istemiştir.⁹⁴ Fakat sancağın asayişle alakalı sorunu olmadığı ifadesine rağmen Dâhiliye Nezareti bazı sıkıntılara işaret etmiştir. Alasonya civarında yedi kişilik Arnavut çetesinin faaliyetlerine gerekli müdahalenin yapılmadığını belirtmiştir. Bununla alakalı Yunanistan sefaretinden Hariciye Nezareti'ne ihtar verilmiştir. Bu yüzden mutasarrıflık tedbirler almalıydı.⁹⁵ Mutasarrıflığın Dâhiliye Nezareti'ne cevabında eşkiyalık yapanlar çobanlardı ve ahalice korunmaktaydı.⁹⁶

Hudud üzerindeki hareketliliğe, 1886 itibarıyla, özellikle Osmanlı-Yunanistan sınırındaki Alasonya'da yaşananlara dikkat çekilmiştir. Alasonya kaymakamının verdiği bilgilere göre kaza merkezine 4-5 saat uzaklıkta, hudut üzerindeki *Gölova Gölü* etrafında iki devletin karakolları vardı. Buradaki askerler arasında sürtüşmeler yaşanmaktaydı. Burada harbe sebebiyet veren taraf olmamak hususunda Osmanlı askerleri dikkatli olmalıydı.⁹⁷ Sınırdaki yaşanması muhtemel bir çatışmanın önlenmesinde gerekli tedbirler alınırken bir yandan da Serfiçe sancağında ecnebi gazetelerin muhabirlerinin olup olmadığı Dâhiliye Nezareti'nce sorulmuştur. Mutasarrıflığın tahkikatında sancakta ecnebi gazetelere ait muhabir yoktu.⁹⁸ Merkez idare sancakta yabancı devletlerin olumsuz çalışmalarını önlemeye çalışmaktaydı. Nitekim Serfiçe sancağında Hristiyan nüfusun çokluğundan ve

87 Osmanlı ülkesinde yerli-yabancı seyahat etmek arzusunundaki herkesin sahip olması gereken bir izin tezkiresidir. 16. yüzyılda yol hükmü, 19. yüzyılda mürur tezkiresi şeklinde tanımlanmıştır. (Bk. Mübahat Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 60.) Uygulanma amacı özellikle göç hareketleri ve asayiş gibi nedenlerle kontrolün sağlanmasıydı. Bk. Nalan Turna, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, Mart 2019, s. 159.

88 BOA., *Y.PRK.ASK.* 10/57, 27 Safer 1299/18 Ocak 1882.

89 Katrin kaymakamlığının ifadeleriyle Alasonya kaymakamlığının da dikkate alınmasıyla bu detaylar öğrenilmiştir. Bk. BOA., Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı (*DH.SFR.*) 124/21, 19 Kanunusani 1300/31 Ocak 1885.

90 BOA., *DH.SFR.* 126/107, 2 Eylül 1301/14 Eylül 1885.

91 BOA., *DH.SFR.* 126/105, 28 Eylül 1301/10 Ekim 1885.

92 Yunanistan'ın, Alasonya sınırına yakın *Tracdar(?)* köyündeki bölük merkezinde atış talimi yapacağı Alasonya kaymakamından öğrenilmiştir. Bk. BOA., *DH.SFR.* 126/116, 1 Teşrinievvel 1301/13 Ekim 1885.

93 BOA., *DH.SFR.* 127/24, 5 Teşrinievvel 1301/17 Ekim 1885.

94 Yunanistan eşkiyaya yaptığı yardımlarla huzursuzluk çıkarmaktaydı. Bk. BOA., *DH.SFR.* 127/45, 8 Teşrinievvel 1301/20 Ekim 1885.

95 BOA., *DH.MKT.* 1381/103, 4 Rabiulevvel 1304/1 Aralık 1886.

96 BOA., *DH.MKT.* 1384/56, 16 Rabiulevvel 1304/13 Aralık 1886.

97 BOA., *DH.SFR.* 130/17, 9 Mayıs 1302/21 Mayıs 1886.

98 BOA., *DH.SFR.* 133/127, 21 Temmuz 1302/2 Ağustos 1886.

dağlık arazinin yaygınlığından eşkıyalık faaliyetleri sürmüştür. Hatta Selanik ve Yanya vilayetlerinde işledikleri suçlar sebebiyle yakalananlar bir şekilde Serfiçe'ye kaçarak izlerini kaybettirmekteydi. Yunanistan'dan yönelen eşkıyalık faaliyetleri de bitmemiştir. Sancak sınırlarındaki uygunsuzluklara ek olarak eşkıyalara yardım edenler de yargılanmadığından yeniden idâre-i örfiyyenin ilanına ihtiyaç duyulmuştur. Meclis-i Vükelâ mazbatasında idâre-i örfiyye ilanının gerektiği sancağa bildirilmiştir.⁹⁹ Mutasarrıflık sınırlarında sayılan tedbirlere rağmen asayiş sorunları sürmüş, nüfus yapısı ve arazi nedeniyle eşkıyalık faaliyetleri önlenememiştir.¹⁰⁰

3. SINIR MESELELERİ VE GÖÇ

93 Harbi ardından Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a terk ettiği yerler birer toprak kaybından ibaret değildi. Osmanlıların Rumeli'ye geçiş sürecinin neticesi olarak yerleştikleri Tesalya'nın, idari olarak Tırhala sancağının, bırakılması maddi mirasın terki anlamına da gelmekteydi. Yine burada meskûn ahaliden Müslüman olanların o güne kadarki tecrübelerden hareketle Osmanlı ülkesine göç edecekleri öngörülmüştü. Osmanlı topraklarına gelecek muhacirlerin iskânına elverişli yerlerin bulunduğu, göç edilen yerlerin de mümkün olduğunca yakınında bir idari birimin tesisi Serfiçe sancağının teşkili amaçlarındandı.

Sancağın teşkiliyle merkez idarenin öngördüğü muhacirlere dair işlemler yapılmıştır. 1883 yılı sonlarına doğru Serfiçe mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne konuyla ilgili arıza gönderilmiştir. Buna göre Serfiçe sancağında sadece Yenişehir değil Tuna muhacirleri de vardı. Haylice aileden ibaret muhacirlerin ihtiyaçları ahalinin yardımlarıyla karşılandığı halde buna devam edilmesi mümkün değildi. Muhacirlerin iâşe ve iskânları için irade buyrulduğu üzere sancak dâhilindeki arâzi-i emîrîyyeden münasipleri tespit edilmişti. Ancak sadece arazi dağıtılması muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamamaktaydı. Çift öküzü ile diğer alet edevatlarla da ihtiyaç vardı. Ayrıca muhacirlerden ahır, samanlık ve hane inşasında kullanılacak kereste talep edenlere ihtiyaçları kadar kerestenin temini sancak idare meclisince kararlaştırılmıştı. Yine çevredeki vilayetlerin öşür hasılatından *ambarlarda ve civarda kalmış mısır ve darı* gibi hububatın muhacirlere pay edilmesi hızlı bir çözüm olarak sunulmuştu. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde tartışılan talepler Maliye Dairesi'ne iletilmiştir. Arazilerin uygun miktarına muhacirlerin iskânına dair ifadeler Şûrâ-yı Umur-u Maliye'de görüşülmüştür.¹⁰¹ Buna dair karar olumluydü.¹⁰² Sonraki yıllarda muhacirlerin iâşe ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesi işlemleri sürmüştür. Bu durum eksikliklerin giderilemediğini düşündürür. Nitekim muhacirlerden bazıları Yunanistan'a geri dönmüştür.¹⁰³ Bu da Yunanistan'la karşılıklı olarak yaşanan nüfus hareketliliğini gösterir niteliktedir.¹⁰⁴

Serfiçe sancağındaki nüfus hareketlerinin diğeri iş gücüydü. Serfiçe sancağı ve Yanya vilayeti ahalisinden, üçte biri Müslüman olmak üzere toplam 10.000 kadar kişi hasat zamanlarında Tırhala sancağına gitmekteydi. Bahsedilen *amele* Tırhala'nın Yunanistan'a terki ardından yine eskisi gibi buraya gidip gelmek istemekteydi. Bunlar pasaport işlemleri için iki ve geri döndüklerinde birer *mecidi* ödemekteydi. Ancak zaten ihtiyaç sahibi olduklarından bu miktarı ödemeleri mümkün değildi. Tırhala'ya çalışmak üzere gitmelerini kolaylaştırmak amacıyla pasaport ve vize harçlarından muafiyetle sadece yanlarında bulunduracakları mürur tezkiresiyle yetinilmesini talep etmişlerdi. Bu

99 BOA., MV. 31/17, 5 Safer 1305/23 Ekim 1887.

100 Ulah ve Arnavut çeteler farklı köylerden Hristiyanları kaçırmıştır. Takip edilmelerine rağmen sonuç alınamamıştır. Bk. BOA., Y.PRK.ASK. 51/35, 23 Safer 1306/29 Ekim 1888.

101 BOA., ŞD. 2090-43, 30 Zilhicce 1300/1 Kasım 1883, 5 Safer 1301/6 Aralık 1883, 4 Rabiulahir 1301/2 Şubat 1884.

102 Tırhala ahalisinden olup Grebene'ye hicret eden onbeş ailenin hane ve sair ihtiyaçlarıyla çift hayvanı ve edevatı bulunmuş, inşa edecekleri haneye gerekli kereste verilmiş, arazi temin edilmişti. Bk. BOA., DH.MKT. 1343/113, 29 Rabiulahir 1301/27 Şubat 1884.

103 Yunanistan'a toprak terkenden sonra Serfiçe sancağına hicret eden muhacirlerden bazıları arazi ve emlak alamamıştı. Bunlardan *Balamot, Hüseyin Baba, Küçük Gergü* isimli köylerden Katrin'e hicret eden Müslüman muhacirlere arazi ve emlak verilmemişti. Muhacirlerden geri dönmek isteyenlere müsaade edilip edilmeyeceği Hariciye Nezareti'nden sorulmuştur. Nezaret, dönmelerinde Yunanistan'daki mülklerdeki tasarruf haklarından sebep engel olmadığını aktarmıştır. (Bk. BOA., DH.MKT. 1384/7, 14 Rabiulevvel 1304/11 Aralık 1886.) Ancak bunun yaygın bir hal aldığını söylemek zordur. Nitekim Serfiçe sancağına Yunanistan'dan yapılan göç müstakil Serfiçe mutasarrıflığının lağıyla da sürmüştür. 1907'de Yunanistan'dan Serfiçe'ye hicret arzusundaki ahali buna misaldir. Tırhala'nın Yunanistan'a terkinde aileleriyle birlikte Yunanistan'da kalmış ve sonra bazı dönemlerde Görice ve Premedi kazalarının köylerinde ikamet eden aile Grebene'ye yerleşmek istemiştir. Bu istekleri Görice ve Premedi'de ikametleri sırasında nüfus kayıtları olmadığından araştırılmıştır. Nitekim kendileri Yunanistan tarafından komiteye katılmaları yönündeki baskılardan Grebene'nin *Kranya* köyüne firar etmişlerdi. Serfiçe mutasarrıflığı bunların sicil-i nüfus kayıtlarının icrasının uygunluğu tahriratını Manastır'a iletmiştir. Ailenin Kranya'ya yerleşmesinde mâni olup olmadığı sorulmuştur. Manastır vilayetince verilen cevapta sicil-i nüfus kayıtları yapılmıştır. Bk. BOA., Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN.) 123/12273, 13 Safer 1325/27 Mart 1907.

104 Serfiçe'ye firaren gelenler bulunmaktaydı. Bunlardan dikkat çeken Yorgi isimli gayrimüslim Yunan vatandaşının Müslüman olmak talebiydi. Bir Hristiyan'ı öldürerek Serfiçe'ye firar eden ve Müslüman olmak isteyen bu kişiye nasıl bir işlem yapılacağı Dâhiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne sorulmuştur. (Bk. BOA., DH.MKT. 1560/23, 25 Safer 1306/31 Ekim 1888.) Nezarete göre Müslüman olmak talebi uygundu. Yunanistan'da işlediği suçtan sonradan bir talep olursa kanunen gerektiği şekilde davranılacağı Adliye Nezareti'nin görüşüyle karara eklenmiştir. Bk. BOA., DH.MKT. 1573/81, 7 Rabiulahir 1306/11 Aralık 1888.

amelenin Tırhala sancağında görecekları işlerde kazanacakları yaklaşık 40.000 lirayı Osmanlı tarafına geçirecekleri hesaplanmıştı. Bu durumun hem ahali hem de devlet açısından faydalı olacağından bahisle mürur tezkiresiyle yetinilmesi Hariciye Nezareti'nden istenmiştir.¹⁰⁵

Çalışmak üzere Yunanistan'a gidenler gibi hayvanlarını kışlatmak için gidip gelenler de bulunmaktaydı. Yanlarındaki hayvanlarından istenen resmi ödemeler bu kişileri zora sokmaktaydı. *Himarina, Preyol, Evdala* Ulahlarının kışlamak amacıyla Yunanistan'a götürdüğü ve sonradan getirdiği hayvanlarına ilişkin ağnam resminin tahsili Maliye Nezareti'nce istenmiştir. Özellikle Yanya'ya yakınlığından sebeple Yunanistan'a kışlamak amacıyla giden ahalden Yunanistan'a geçirdiği her bir ağnam için Osmanlı tarafında 3,5 ve Yunanistan tarafında 4,5 kuruş ile at ve eşeklerden de ayrıca resm alınmaktaydı. Yanya vilayetinin ifadesiyle Yunanistan'a gidenlerden bazılarının orada kaldığı ve böyle devam eder ise dönmeyeceklerin sayısının artacağı anlaşılmıştır. Ayrıca İdare-i Rüşumiye tarafından talep edilen depozito ve kefaletle bazı rüşumat memurlarının çıkardıkları zorluklar dönmeyenlerin sayısını arttırmaktaydı. Kışlamak üzere Yunanistan'a geçen 3.000 kadar Ulah aile kolaylık sağlanmazsa orada kalacaktı. Buna mahal vermemek için sancak dâhilindeki ağnam resminin 4,5 kuruştan, sadece kışlamak için başkaca vilayete geçen ahalinin hayvanlarından 3,5 kuruştan alınması, gümrükçe depozito ve kefalet gibi şeylerin talep edilmemesi, pasaport gibi evrakın da kendilerine verilmesi düşünülmüştür. Böylece hem ahali hem de hazinece yararlı bir işlem yapılacaktı. Buna dair mutasarrıflık görüşleri Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir.¹⁰⁶ Ancak bu taleplerin olumlu karşılandığına dair bir ifadeye tesadüf edilmemiştir. Ayrıca bu taleplerin ilk bakışta devletin gelirini azaltıcı etkisi sebebiyle kabul görmesi ihtimali de düşüktür. Nitekim merkez idare gelir azaltıcı durumlarda istisnai yolları genelde tercih etmemiştir.

Mahalli idare Yunanistan'a gidip gelecek ahalinin yararına düşündüğü kolaylıkların yanında sınır güvenliğini temin amacıyla teşebbüslerde bulunmuştur.¹⁰⁷ İlk olarak sancağın askeri mevcudiyetinin iyileştirilmesini istemiştir.¹⁰⁸ Ayrıca sınır geçişlerinin denetimini elden bırakmamıştır. Ancak merkez idarenin görüşlerini Serfiçe sancağına ilettiği yazısından anlaşıldığı üzere Serfiçe'de buna yeterince özen gösterilmemiştir. Bazı kazalar tahrir işlemlerini gerektiği gibi yerine getirmemiş, inzibat açısından mahzurlu işler yapmıştır.¹⁰⁹ Özellikle pasaport ve vize işlemleriyle ilgili eksiklikler giderilememiştir.¹¹⁰ Serfiçe sancağında pasaport talep edenlerin pasaportlarını nereden temin edecekleri dahi tartışılmıştır.¹¹¹ Sancak idaresi durumu Dâhiliye Nezareti'ne iletmış ve hem sınır güvenliğinin temini hem de mevzuata uygun hareket imkânının tanınmasını istemiştir. Bunun için sınırdaki kazalardan pasaport verilmesini önermiştir.¹¹² Mutasarrıflığın talepleri ilgili nizamnameye işaretle kabul

105 Ancak bu yönde bir muafiyet kaydına rastlanmamıştır. Bk. BOA., *DH.SFR. 114/57*, 17 Mayıs 1298/29 Mayıs 1882.

106 BOA., *Y.PRK.ASK. 15/28*, 5 Muharrem 1300/16 Kasım 1882.

107 Bunlardan birisi istihdam edilen iki hafiye memuruna dairdir. 13 Ekim 1883'ten 5 Mayıs 1887'ye kadarki maaşlarının kaydedilmesi hakkındaki yazışmalarda buna işaret edilmiştir. İlgili maaşların sancak bütçesine tahsis edilmemesinden sebeple tahsil edilerek yerine konulması sancaktan istenmiştir. Bk. BOA., *DH.MKT. 1437/32*, 14 Zilkade 1304/4 Ağustos 1887.

108 3 Nisan 1883'te sancağın jandarma ve zabıtiye alay taburlarında görevlendirilmek üzere bir kolağası, iki hesap emini, altı bölük ağası, oniki bölük ağası muavini, ondört jurnal emini tayini gereği Jandarma Dairesi'nden Seraskeri'ye bildirilmiştir. Sancağın talebine (Bk. BOA., İ.DH. 904/71853, 24 Safer 1301/25 Aralık 1883.) 1886 sonlarında bir tabur kâtibi, bir yüzbaşı, üç mülazım-ı evvel ve bölük ağası muavini, bir jurnal emininin tayini şeklindeki irâde sâdır olmuştur. Bk. BOA., İ.DH. 1013/79947, 17 Rabiulevvel 1304/14 Aralık 1886.

109 Mürur ve pasaport hasılatı da bu müsamaha nedeniyle azalmıştı. Nüfus idaresi asayiş ve emniyetin temininde önemli olan mürur ve pasaport nizamnamesini usulüne uygun icra etmeliydi. Sancakta nüfus tahririyle mürur ve pasaport muamelesinin hususi düzenlemeleri temelinde icrası Dâhiliye Nezareti'nce sancaktan istenmiştir. Bk. BOA., *DH.MKT. 1346/53*, 13 Rabiulevvel 1302/31 Aralık 1884.

110 Nedeni, kazalarda konsolosların bulunmamasıydı. 1883'te Alasonya ve Grebene'de dahi Yunan konsolosluğu yoktu. Bunu Atina'daki Osmanlı konsolosuna ileten Hariciye Nezareti çözüm istemiştir. Yunanistan'dan ticari emtialarla gelen Osmanlı tebaası, pasaportlarının vizesizliğinden şüpheli görülmeğe ydi. Osmanlı tebaası kişilerin vize alabileceği yerler sancağa 36-40 saat uzaklıkta Yanya, Selanik ve Manastır'daydı. Vizesiz olarak sınırdan geçtiklerinde 50'er Frank ceza almaları ticari ve siyasi sorunlara nedendi. Osmanlı tebaasından Yunanistan'a gidecekler Yunan konsolosluğu bulunan yerlerden vize almalıydı. (Bk. BOA., Hariciye Nezareti İrâde (*HR.İD.*) 34/65, 20 Şevval 1300/24 Ağustos 1883.) 1885'te Yunanistan'ın, Serfiçe sancağında konsolosluğu vardı. Bk. BOA., *Y.A.RES. 30/32*, 27 Zilkade 1302/7 Eylül 1885.

111 Pasaport Nizamnamesinin 4. maddesinde pasaportlar Dersaadet'te Zabıtiye Nezareti, taşralarda vilayet ve livanın en büyük memurunca imza ve resmi mühürle düzenlenirdi. Yunanistan sınırında bulduklarından önemlerine işaret edilen memurların pasaport vermeleri talebi uygun bulunmamıştı. Pasaportlardaki uygunsuzlukların önlenmesi için vizeye mukabil yine imza ve vize yetkisi olan kişilerin *vizeye mahsus pul* yaptırmaları önerilmişti. Bu sebeple yeterince vizeye mahsus pulun kazalara itası istenmiştir. Fakat Grebene ve Alasonya kazalarına tayin edilecek pasaport memurlarının *pasaport düzenlemek, vize vermek, resmi mühür vurmak* yetkileri yoktu. Bk. BOA., ŞD. 2092/19, 6 Şevval 1303/8 Temmuz 1886.

112 Grebene ve Alasonya'dan Yunanistan'a hayvanlarını otlatmak ve hasad zamanı ürünlerini almak üzere gidenler vardı. Bunların pasaport almak üzere sancak merkezine gitmeleri zordu. Bu yüzden hudud üzerindeki sınır kapılarında bir şekilde Yunanistan'a gidip gelenler olduğundan ve bu durum inzibatça da sıkıntılar doğurduğundan Grebene ve Alasonya'da Türkçe ve Fransızcaya aşına birer pasaport memuru istenmiştir. Bunlar da pasaport veremeyeceklerdi. Ancak adı geçen kazalarda bu işlemin yapılması halinde pasaport gelirleri artacak, iki memurun aylık 1500 kuruş maaşı sorun yaratmayacaktı. Bk. BOA., ŞD. 2092/19, 23 Muharrem 1304/22 Ekim 1886.

edilmemiştir.¹¹³ Bu girişimlerin yanında mutasarrıflığın polis ve pasaport muayene memurlarının sayılarının arttırılması talepleri yetersizdi. 1887'de sancaktan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda sınırdan Yunanistan'a genellikle pasaportsuz ya da pasaport pulu olmaksızın geçilmekteydi. Bunun önlenmesi amacıyla pasaport muayene işinde iki memurun istihdamı yeniden Dâhiliye Nezareti'nden Sâdaret'e iletilmiştir.¹¹⁴

Osmanlı Devleti, Yunanistan sınırında gerçekleşmesi muhtemel olumsuzların önünü almaya çalışırken Yunanistan'ın askeri hazırlıklarını da izlemekteydi. Bu açıdan huduttaki askeri varlığını arttırmak hamleleri yanında diğer bazı önlemleri de almaktaydı. Bunlardan hayvan ihracıyla ilgili tedbirler dikkat çekmektedir. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin mazbatasıyla Yunanistan'a zahire ve hayvan ihracı yasaklanmıştır. Yunanistan'a uygulanan yasak zamanla zahire için kaldırılmış, hayvan ihracı yasağı sürmüştür.¹¹⁵

4. MUTASARRIFLIĞIN LAĞVI

Serfiçe'nin sancak teşkili tartışmalarında Sefiçe'nin konumu ve bölgedeki inzibata dair meseleler öncelikliydi. Bu gerekçeler benzer şekilde sancağın lağvında yer almıştır. Ancak burada asıl dikkat çeken nokta sancağın Manastır vilayetine rabtıydı. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi, Serfiçe sancağının *hasbelmevki'* Manastır'a ilhakını *idarî ve inzibatın tesisi* bakımından yararlı görmüştür. Bu nedenle durum Manastır vilayetine sorulmuştur. Rifat Paşa'nın olumlu görüş belirttiği telgrafıyla¹¹⁶ birlikte yapılan değerlendirme 5 Aralık 1888'de Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'ne havale olunmuştur.¹¹⁷ Sadrazam tezkiresinde Serfiçe sancağının Manastır'a ve Katrin kazasının Selanik'e¹¹⁸ irtibatı faydalı görülmüştür. Böylece yıllık 80.900 kuruş tasarruf edilecekti.¹¹⁹ Neticede müstakil Serfiçe sancağının lağvına dair irâde-i seniyye 6 Aralık 1888 tarihinde sâdir olmuştur. 23 Ekim 1881'de teşkil edilen müstakil Serfiçe mutasarrıflığının yedi yılı aşkın süren mülkî konumu 6 Aralık 1888'de bir vilayet idaresindeki sancağa dönüşmüştür.¹²⁰ Bu işlem Manastır vilayetiyle Serfiçe mutasarrıflığına bildirilmiştir.¹²¹ Sancağın Manastır'la irtibat tarihi ise resmi muamelelerde 19 Aralık 1888'dir.¹²²

İdari uygulamanın teferruatındaki pusulada mutasarrıf, kaymakam ve diğer memurlara verilmekte olan maaş miktarlarıyla bunlara sancağın Manastır ve Selanik vilayetlerine ilhakında verilecek miktarlar belirtilmiştir. Böylelikle müstakil idarenin sonlandırılması gerekçelerinden malî tasarruf teferruatlandırılmıştır. Buradaki bilgilerde sancağın lağvından hemen önceki mülkî taksimatı görülmektedir. Pusulada müstakil Serfiçe sancağının kazaları *Grebene, Alasonya, Naslıç, Cuma, Kozane ve Katrin*'dir. Hangi kaza dâhilinde olduğu gösterilmeyen nahiyeleri *Livadi, Deşkat, Domnik, Seçişte, Katranca, Vençe, Sarıhanlar, Kalender, Litohor, Londos, Topan, Klisalu ve Biloç*'tur.¹²³ Katrin kazası Selanik vilayetine bağlanmak üzere sancağın mevcut tahsisatı Manastır ve Selanik'e aktarılmıştır.¹²⁴ Ayrıca Serfiçe mutasarrıfının maaşından yıllık 36.000 kuruş tasarruf edilmiştir.¹²⁵

113 İki pasaport memuruna verilecek 750'şer kuruş benzer zamanda Yanya'daki tayinlerde kararlaştırılan maaş miktarının üzerindeydi. Buna Hazinece karşılık bulunmak üzere konu Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir. Bk. BOA., ŞD. 2092/19, 29 Rabiulevvel 1304/26 Aralık 1886.

114 BOA., *DH.MKT. 1418/61*, 16 Şaban 1304/10 Mayıs 1887.

115 Hayvan ihracı yasağından ticari kayıplara uğrayan Anboz hayvan tüccarları rahatsızdı. İstekleri Edirne vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne 2 Aralık 1886 tarihli tahriratla Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmak üzere gönderilmişti. Seraskeri'den ihraç yasağı hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Hudud-u Yunaniye Umum Kumandanlığı'nın cevabında hayvan ihracının kısıtlanması gereksizdi. Zaten Yanya vilayetinin Dâhiliye Nezareti'nden aldığı 1 Ağustos 1886 tarihli telgrafnamede ihraç yasağı kaldırılmıştı. Fakat Selanik ve Kosova havalisi Umum Kumandanlığına göre hayvandan kastedilen yük hayvanıysa yasak sürmeliydi. Tüketim amacıyla hayvan ihracı olabilirdi. Çünkü Yunanistan bunları zaten temin etmekteydi. Osmanlı tebaasına ticari zararına işaretle yasağın devamı bu açıdan gereksizdi. İkinci Ordu Kumandanlığı'na göre orduya hayvan temininde zorluk yaşanmıyordu. Fakat kısıtlamanın devamı gerekliydi. Bu cevaplar değerlendirilerek Yanya müstesna olmak üzere Yunanistan'a diğer yerlerden *yüke mahsus* hayvan ihracı yasağı sürmüştür. Serfiçe mutasarrıflığı ve Rumeli'den *yük, binek ve tüketilecek* hayvanlarda yasak devam etmiştir. Bk. BOA., *HR.TH. 71/52*, 13 Cemazeyilahir 1304/9 Mart 1887.

116 BOA., *DH.SFR. 137/47*, 29 Eylül 1302/11 Ekim 1888.

117 BOA., *i.MMS. 102/4335*, 28 Eylül 1304/10 Ekim 1888.

118 Katrin 1862'de Tırhala sancağından tefriken Selanik'le irtibatlandırılmıştır. Bk. BOA., Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (*A.MKT. MVL.*) 146/65, 1 Zilkade 1278/30 Nisan 1862.

119 Mutasarrıf maaşından 36.000, tahrirat müdürleri maaşından 6.000, evrak müdürü ve muavini maaşlarından 9.600, nüfus memurları maaşlarından 6.000 ve diğer memuriyet maaşlarından yıllık 80.900 kuruş tasarruf yapılacaktır. (Bk. BOA., *i.MMS. 102/4335*, 22 Safer 1306/28 Ekim 1888.) Ancak burada Selanik'e ilhak edilen Katrin kazasının *Lehori-Litohor* nahiyesinin 70 kuruşluk tahsisatı belirtilmemiştir. Buna dair düzeltme sonradan yapılmıştır. Bk. BOA., *DH.MKT. 1607/28*, 18 Recep 1306/20 Mart 1889.

120 BOA., *i.MMS. 102/4335*, 1 Rabiulahir 1306/5 Aralık 1888; BOA., *DH.MKT. 1578/5*, 1 Rabiulahir 1306/5 Aralık 1888, 2 Rabiulahir 1306/6 Aralık 1888, 12 Cemazeyilahir 1306/13 Şubat 1889.

121 BOA., *DH.MKT. 1576/56*, 7 Kanunuevvel 1403/19 Aralık 1888.

122 *M.V.S.*, R. 1305/M. 1889-1890, s. 133.

123 BOA., *i.MMS. 102/4335*, 22 Safer 1306/28 Ekim 1888.

124 BOA., *DH.MKT. 1558/84*, 22 Safer 1306/28 Ekim 1888.

125 Kaza kaymakamları maaşı 1250, Grebene kaymakamının 1750'ydi. Nahiy müdürü maaşı 560 kuruştur. Ancak Topan'da 500, Klisalu ve

Tablo 6: Sancağın Lağvedildiği Esnada Mülki Yapısı (1888).

Kaza (Teşkil-İlhak Yılı ¹⁶)	Nahiye (Teşkil-İlhak Yılı)
Serfiçe (1881)	Livadiye (1881), Londos/Lendos
Alasonya (1881)	Deşkat (1881), Domnik (1881)
Cuma (1881)	Katranca (1881), Sarıhanlar (?)
Kozane (1881)	Vençe (1881), Karacalar (1881)
Naslıç (1881)	Seçişte (1881), Topan ¹⁷ (1883)
Katrin (1882)	Kalender (1882), Litohor/Lenohri (1886)
Grebene (1882)	-
(?)	Biloç, Klisalu

Sancağın idari birimlerinin Manastır ve Selanik vilayetlerine ilhaki ardından dâhiliye memurlarının maaşları bir süre müstakil mutasarrıflık esnasındaki miktardan ödenmiştir. Kendilerine fazla maaş ödenenlerle memuriyetleri lağvedilenlerin isimleri ve fazladan ödenen maaş miktarını gösterir liste vilayetten istenmiştir.¹²⁶ İlgili tasarrufun zamanında vilayete bildirilmemesi üzerine Serfiçe sancağı dâhiliye memurlarına Mart 1889'a kadar ödenen 15.900 kuruş fazlalığın iadesine teşebbüs edilmiştir. Lakin Şûrâ-yı Devlet nezdindeki görüşmelerde bundan *Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayacağından* vazgeçilmiştir.¹²⁷ Sancağın lağvı işlemlerinde nahiyelerden *Sarıhanlar, Lendos, Klisalu ve Biloç'un* bağlı oldukları idari birimler verilmemiştir. Daha önemlisi sancağın kuruluş ve lağvı süreçleri arasında da bununla ilgili idari tasarrufa rastlanmamıştır. Bunların dışındaki nahiyeler ve bağlı oldukları idari birimler Tablo 4'tedir. Kaynaklar değerlendirildiğinde *Lendos, Londos*¹²⁸, *Velindos*¹²⁹ imlâlarıyla Serfiçe'nin¹³⁰; Sarıhanlar ise Cuma kazasının nahiyesiydi.¹³¹

Serfiçe'nin Manastır vilayetine irtibatı hızlıca uygulanmıştır.¹³² Ancak Jandarma Dairesi'nin durumdan haberdar edilmediği kendilerinin Dâhiliye Nezareti'ne ifadelerinden anlaşılmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından ilgili irâde sureti Jandarma Dairesi'ne havale edilmiştir.¹³³ Sancak alaybeyliği lağvedilerek zabtiye taburu Manastır vilayet merkezine nakledilmiştir.¹³⁴ Serfiçe'nin Manastır'a ikinci sınıf sancak olarak ilhaki ardından sancak idaresinin birinci sınıf yapılmak talepleri olmuştur. Gerekçe, sancağın haiz olduğu ehemmiyet ve gelirlerinin birçok sancaktan fazlalığıydı.¹³⁵ Bu talep Meclis-i Vükelâ tarafından olumlu karşılanmamıştır.¹³⁶ Zaten bu şekilde sancağın lağvedilme gerekçesine de aykırı olarak tasarruf imkânı kalmayacaktı. Sonradan buna benzer talepler tekrarlanmıştır.¹³⁷ Ancak sancağın yeniden müstakilen idaresi talepleri de karşılık bulmamıştır.¹³⁸

Biloç'ta 400'er kuruştur. Pusulada Grebene ve Alasonya'da pasaport memurları mevcuttu. Nüfus nazır ve kâtipleri Grebene, Alasonya, Naslıç, Cuma, Kozane ve Katrin kazalarındaydı. Bk. BOA., *DH.MKT. 1578/5*, 12 Cemazeyilahir 1306/13 Şubat 1889.

126 BOA., *DH.MKT. 1630/86*, 24 Şevval 1306/25 Haziran 1889.

127 BOA., İ.ŞD. 99/5931, 20 Cemazeyilahir 1307/11 Şubat 1890.

128 BOA., *DH.MKT. 1548/76*, 24 Muharrem 1306/30 Eylül 1888.

129 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 4, s. 2553.

130 Ali Cevad, *a.g.e.*, s. 435.

131 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 4, s. 2553; Ali Cevad, *a.g.e.*, s.435.

132 Serfiçe hükümet konağındaki nüfus memurları, başka binaya geçmişlerdi. Sonradan kiralanan binadan tasarruf için yeniden hükümet konağına taşınmaları Manastır vilayetinden istenmiştir. Bk. BOA., *DH.MKT. 1580/115*, 29 Rabiulahir 1306/2 Ocak 1889.

133 BOA., *DH.MKT. 1591/60*, 1 Cemazeyilevvel 1306/3 Ocak 1889, 4 Cemazeyilahir 1306/5 Şubat 1889.

134 Sancağın Manastır'a rabtiyle alaybeyliğinin lağvı, zabtiye taburunun ise Manastır'a ilhaki lüzumu Jandarma Dairesi'nce ifade edilmiştir. Serfiçe sancağı tabur ağası Salih Ağa, alaybeyi Emin Bey'in de alay bölüğünde kalmasını istemiştir. Lakin vilayet jandarma ve zabtiye alayı dâhilindeki taburda hem alaybeyi hem tabur ağası bulunamazdı. Bk. BOA., İ.DH. 1133/88467, 5 Şaban 1306/6 Nisan 1889.

135 Sancak memurlarının maaşı artacaktı. Sancağın dâhiliye tahsisatına yıllık 24.000 kuruşluk ilave gerekecekti. Bk. BOA., *DH.MKT. 1601/47*, 2 Recep 1306/4 Mart 1889; BOA., *DH.MKT. 1610/87*, 25 Recep 1306/27 Mart 1889.

136 BOA., *MV. 41/15*, 13 Recep 1306/15 Mart 1889.

137 Serfiçe mutasarrıfı tarafından Derviş Paşa'ya bir arıza gönderilmiştir. Ahali, Serfiçe belediye reisi ve Serfiçe mutasarrıfı sancak nüfusunun çoğunun Hristiyan olmasından ve sancağın Yunanistan'a yakınlığından *emniyetin tesisi* amacıyla yeniden müstakilen idarelerini istemiştir. (Bk. BOA., Yıldız Parakende Evrakı Umumi Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.) 16/15, 6 Recep 1307/26 Şubat 1890.) Bunun ardından ahali tekrar Derviş Paşa'ya gönderdiği telgrafla durumu açıklamıştır. Serfiçe'nin Manastır vilayetinden idaresinin mülki açıdan yarattığı sıkıntıların yanında eğitim ve siyasi meselelerde de menfi sonuçları olacaktı. Ticari açıdan sancağın güçlük çektiği zaten anlatılmıştı. Bunlara ek olarak Yunanistan sınırındaki sancağın böyle uzak bir yerden/Manastır'dan idaresi asayişin teminine uygun değildi. Ayrıca sancağın müstakilen idaresinden vazgeçilerek tasarruf edilen miktarın 5.000 kuruş olduğu ileri sürülerek elde edilecek bunca menfaat doğrultusunda bunun pek cüzi olduğu gösterilmiştir. Bk. BOA., Yıldız Parakende Evrakı Askerî Jurnal (Y.PRK.AZİ.) 16/67, 22 Mart 1306/3 Nisan 1890.

138 1891'de Grebene kazasının telgraf ve posta memurlarıyla alakalı tasarrufta Serfiçe, Manastır vilayeti dâhilindedir. (Bk. BOA., *DH.MKT. 1855/51*, 28 Zilhicce 1308/3 Ağustos 1891.) 1892'de Grebene'nin *Piredol* köyü ormanlarıyla ilgili tahkikatte durum değişmez. (Bk. BOA., *DH.MKT. 1990/117*, 29 Muharrem 1310/23 Ağustos 1892.) Nitekim çağdaş kaynakların hemen hepsinde bu benzerdir. Manastır vilayetinin

Serfiçe'nin Manastır'a ilhakı ardından birinci sınıf sancak ittihazı taleplerinin reddi yanında merkezinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin sancak merkezinin Serfiçe'den Kozane'ye nakli yönünde duyumlar alan ahalinin böyle bir halde müşkil duruma düşeceklerini belirttikleri arızası Manastır vilayetine iletilmiştir. Öyle ki konudan Dâhiliye Nezareti'nin bilgisi yoktu.¹³⁹ Meclis-i Vükelâ'daki değerlendirmelerde Manastır vilayetinin söz konusu naklin *mülkî ve siyâsî* açıdan faydalı olacağı beyanıyla Kozane'de hükümet konağı dışında askeri binaların da inşasına gerek duyulacağı açıklanmıştır. Buna gerekli karşılığın bulunması Manastır'a bildirilmiştir.¹⁴⁰ Lakin Serfiçe mülki¹⁴¹ konumunu muhafaza etmiştir.¹⁴²

SONUÇ

Osmanlı Devleti özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde kaybettiği topraklar nedeniyle sınır sorunları yaşamıştır. Bunda toprak terk edilen ülkenin siyasi sınırlarını genişletmek arzusu ile gerçekleştirdiği faaliyetler etkilidir. Bu dönemde sınır ihlallerine karşı Osmanlı Devleti çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında askeri tedbirler gelmekteydi. Nitekim 93 Harbi ardından Yunanistan'a terk edilen topraklar ile çizilen yeni sınırdaki idari/askeri düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan askeri gerekçelerin de etkisiyle Serfiçe sancağının teşkili önemlidir. Sancağın teşkili gerekçelerinden askeri tedbirlerin hayata geçirilmesi maddesi sancağın müstakilen idaresiyle halledilmeye çalışılmıştır. Yunanistan tarafından vuku bulacak saldırıların önlenmesi ve gelişmelerden haberdar olunması müstakil sancağın teşkiliyle mümkündür. Ancak Yunanistan tarafındaki askeri hareketlik bu süreç boyunca azalmadan devam etmiştir. Yunanistan, desteklediği çetelerle Osmanlı topraklarında huzursuzluk çıkarmak çalışmalarını sürdürmüştür. Serfiçe sancağının sınır ihlallerini ve asayiş sorunlarını önlemek girişimleri tespit edildiği kadarıyla başarılı olmamıştır. Bu açıdan sancağın teşkili gerekçelerinden asayiş ve güvenliğin temini tam olarak gerçekleştirilememiştir.

Yunanistan'a terk edilen Tırhala sancağının hemen yakınında bulunması Serfiçe sancağının diğer teşkil sebeplerinden idi. Tesalya'nın, Osmanlı taşra teşkilatında Tırhala/Yenişehir sancağı olarak isimlendirildiği bu dönemde buralardan göç edecek ahalinin iskânına uygun ve yakında bir idari birimin varlığı faydalı görülmüştür. Böylelikle göç etmesi muhtemel ahali topraklarından fazla uzaklaşmadan iskân edilebilecekti. Serfiçe sancağı sınırlarında muhacirlerin iskânına elverişli arazi de bulunduğundan bu kolaylıkla tatbik edilecekti. Lakin muhacirlerin iskânı sürecinde Serfiçe sancağı sıkıntılar yaşamıştır. Malî nedenlerle ortaya çıkan zorlukların aşılması amacıyla merkez idare nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Ancak Yunanistan dâhilinde kalan Yenişehir taraflarına ticaret, ziraat ve hayvanlarıyla kıtlamak üzere gidip gelen ahalinin resmi muamelelerle alakalı sorunları sınır ihlalleri ile birlikte halledilmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple muhacirlerin iskânı işiyle yeteri kadar ilgilenilemediği ve sınır güvenliğinin temin edilemediği ileri sürülebilir.

Debre, İlbasan, Görice ve Manastır sancaklarından birisi Serfiçe'dir. (Bk. Ali Tefvik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, 1312, s. 29; Ali Tefvik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, 1318, s. 104.) Mülki taksimatı ise *Alasonya, Kozane, Cuma, Naslıç ve Grebene* kazalarıdır. Bk. Ahmed Cemal, *Coğrafya-yı Osmani*, Harbiye Matbaası, İstanbul 1312, s. 62; İbn'ül Nühzet Cevad, *Haritalı Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Sertiban Osmaniye Matbaası, İstanbul 1328, s. 39.

139 Bunun haber alınması üzerine konu incelenmiştir. (Bk. BOA., *DH.MKT. 1901/120*, 13 Cemazeyilevvel 1309/15 Aralık 1891.) Kozane ahali-nin kasabalarının sancak merkezi yapılması hususundaki arzu halleri Dâhiliye Nezareti'nce vilayete gönderilmiştir. Kasaba'nın konumu itibarıyla sancak merkezi olup olamayacağı Manastır vilayetine sorulmuştur. Buna Kozane'nin tamamen Hristiyan olmasıyla ahalinin hükümet konağı gibi binaları da hazır etmediği eklenmiştir. (Bk. BOA., *DH.MKT. 1961/32*, 18 Zilkade 1309/14 Haziran 1892.) Konu askeri mütalaarı alınmak üzere Seraskeri'ye iletilmiştir. Kozane'nin sırf Hristiyan, altı yedi bin nüfustan ibaret bir kasaba olduğu, etraf mahallerle münasebeti bulunan bir yerde konumlandığı halde içinde İslama *dair bir eser* bulunmadığı ve altıncı fırka merkezi olan Naslıç'e de uzaklığından merkez olmaya uygun görülmemiştir. (Bk. BOA., *DH.MKT. 1977/23*, 29 Zilhicce 1309/23 Temmuz 1892.) Seraskeri, Selanik ve Kosova vilayetlerinin ifadelerinde Kozane'nin mevkiyen Serfiçe'den daha müsait bir yerde bulunmasına rağmen mutasarrıflık merkezinin hududa daha yakın Serfiçe'de kalması faydalıydı. Yunanlıların durumlarının ve saldırı teşebbüslerinin vaktinde öğrenilmesi, tedbirlerin hızlı bir şekilde alınabilmesi, hududa yakın kazalarla hızlı muhabere edilmesi gerekçeleri sıralanmıştır. Böyle büyük bir mutasarrıflık merkezinin ahalisinin tamamı gayrimüslim olan bir yere nakliyle idarede görevli azalar ve emsali memuriyetlere Hristiyanların gelmesi ihtimali de öngörülmüştür. Böylece mevcut durumun devamı istenmiştir. Bk. BOA., *DH.MKT. 2026/42*, 10 Cemazeyilevvel 1310/30 Kasım 1892.

140 Merkez idare Manastır vilayetinin görüşlerine atfla masraflara dikkat çekmiştir. Buna çare bulunması halinde Seraskeri ile Selanik ve Kosova vilayetlerinin olumsuz görüşlerine rağmen istenilen değişiklik yapılabilir. Bk. BOA., *MV. 73/63*, 13 Recep 1310/31 Ocak 1893.

141 Sancağın Manastır'a ilhakıyla yapılan idari ve askeri tasarrufların ardından güvenlikle ilgili tereddütler sürmüştür. Sancağın idari merci konusundaki değişikliğe rağmen Yunanistan hududuna yakınlığından sebeple ehemmiyeti sürmüştür. Yunanistan'dan Yanya ve Serfiçe'ye yapılan tecavüzlerle Ulah çetelerince yapılan eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla Serfiçe sınırında dört mevkide aylık 300'er kuruş maaşla dört hafiyenin istihdamı Dâhiliye Nezareti'nce belirtilmiştir. (Bk. BOA., *DH.MKT. 1978/91*, 2 Muharrem 1310/27 Temmuz 1892.) Durumun merkez idarece değerlendirilmesiyle ilgili maaşlar Dâhiliye Nezareti bütçesine ilave edilmiştir. Bk. BOA., İrâde Yunanistan (İ.MTZ. (01)) 18/785, 19 Safer 1310/13 Ağustos 1892.

142 *D.S.*, Defa' 58, H. 1320/M. 1902-1903, s. 753-754.

Yunanistan'dan gelecek saldırıların önlenmesi ve bunların hızlıca karşılanması amacıyla alınacak askeri tedbirlerin yeterli olmadığı sınır ihlallerinde görülmüştür. Bu konuda sancak idarecileri sıklıkla merkez idare ile iletişime geçerek sancağa asker ikamesi istemiştir. Ancak bunun farkında olduğu halde gerekli tahkimatın neden yapılmadığı açık değildir. Bunda maddi kısıtlılıkların tesiri muhtemeldir. Ancak Yanya'daki duruma benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ı hafife aldığı görülmektedir. Bu konuda sınırda görevli askerlerin ve kaza görevlilerinin dikkati, yaptıkları taleplerden anlaşılabilir. Sancak merkezine sınıra yakın idari birimlerden yapılan askeri tedbir talepleri merkez idareye iletilmiştir. Fakat genellikle konuyla alakalı son karar mercilerince gerekli muameleler yapılmamıştır. Bu ise müstakil sancağın arzu edilen faydaları tesis edememesinin nedeni. Diğer yandan müstakil Serfiçe sancağının teşkilinde ileri sürülen gerekçelerin hemen aynaları lağvıyla Manastır'a ilhakı sürecinde dile getirilmiştir. Serfiçe'nin, Yunanistan sınırına yakınlığından sınır güvenliği ile asayişin temini Manastır vilayetiyle irtibatlandırılarak sağlanmak istenmiştir. Müstakil Serfiçe sancağı lağvedilmesine rağmen sancak olarak Manastır vilayetinin mülki taksimatına eklenmiştir. Ardından Tesalya Harbi'nde görüldüğü üzere Osmanlı birlikleri Yunan kuvvetlerine karşı başarılı olmuş, Yunanistan'a terk edilen yerlerin hemen hepsi Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir.¹⁴³ Bundan hareketle Serfiçe'nin müstakilen idaresinde sınır güvenliğini teminde yaşadığı sorunların Manastır vilayetine ilhakıyla giderildiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını temin etmek bakımından durumu ciddiye almasının bunda katkısı vardır. Sancağın lağvıyla Katrin dışında aynı mülki taksimatla yönetilmesi meselenin askeri tedbirlerle halledildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Vesikaları

1.1. Başkanlık Devlet Arşivleri (BOA.)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 401/16.

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.), 146/65.

Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.), 406/20.

Cevdet Dâhiliye Evrakı (C.DH.), 141/7017.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 1343/113, 1345/45, 1346/53, 1350/109, 1351/21, 1360/50, 1362/85, 1381/103, 1384/7, 1384/56, 1418/61, 1437/32, 1472/21, 1517/49, 1542/29, 1548/76, 1558/84, 1560/23, 1573/81, 1576/56, 1578/5, 1580/115, 1591/60, 1601/47, 1607/28, 1610/87, 1630/86, 1800/92, 1855/51, 1901/120, 1961/32, 1977/23, 1978/91,1990/117, 2026/42.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı (DH.SFR.), 114/57, 124/21, 126/105, 126/107, 126/116, 127/24, 127/45, 130/17, 133/127, 137/47.

Hariciye Nezareti İrâde (HR.İD.), 34/65.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.), 40/27, 71/52.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.), 205/14.

Haritalar (HRT.h.), 1820.

İrâde Dâhiliye (İ.DH.), 851/68280, 852/68280, 853/68409, 877/69959, 900/71564, 904/71853, 929/73602, 970/76644, 998/78857, 1013/79947, 1032/81271, 1073/84129, 1095/85847, 1133/88467, 1207/94511, 1213/94961, 1295-2/101950.

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) 70/3254, 84/3624, 102/4312, 102/4335.

İrâde Yunanistan (İ.MTZ. (01)), 18/785.

İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.), 60/3431, 64/3781, 81/4774, 99/5931.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 4/85, 11/6, 19/22, 31/17, 41/15, 73763.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 613/38, 2088/45, 2090/7, 2090/37, 2090741, 2090/43, 2091/27, 2092/6, 2447/9.

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN.), 123/12273.

Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı (Y.A.RES.), 30/32.

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.), 37/79.

¹⁴³ Yenişehir, Golos ve Tirhala'ya kaymakam tayini devletin kararlılığını gösterir. Ancak galibiyete rağmen sınırdaki ufak değişikliklerle Osmanlı birlikleri çekilir. Bk. İlkay Erken, *Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2019, s. 74-76.

Yıldız Parakende Evrakı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK.), 8/40, 10/57, 15/28, 20/12, 51/35.

Yıldız Parakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.DH.), 1/58.

Yıldız Parakende Evrakı Umumî Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), 16/15.

Yıldız Parakende Evrakı Askerî Jurnal (Y.PRK.AZJ.), 16/67.

1.2. Süreli Yayınlar

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 36, H. 1298/M. 1880-1881.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 37, H. 1299/M. 1881-1882.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 38, H. 1300/M. 1882-1883.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 38, H. 1301/M. 1883-1884.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 42, H. 1304/M. 1886-1887.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 43, H. 1305/M. 1887-1888.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 44, H. 1306/M. 1888-1889.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 45, H. 1307/M. 1889-1890.

Devlet Salnamesi (D.S.), Defa' 58, H. 1320/M. 1902-1903.

Takvim-i Vekâyi, H. 13 Zilhicce 1255/M. 17 Şubat 1840, S. 193.

Manastır Vilayet Salnamesi (M.V.S.), H. 1292/M. 1875-1876.

Manastır Vilayet Salnamesi (M.V.S.), H. 1293/M. 1876-1877.

Manastır Vilayet Salnamesi (M.V.S.), R. 1305/M. 1889-1890.

Yanya Vilayet Salnamesi (Y.V.S.), H. 1292/M. 1875-1876.

3. Tetkik Eserler

Ahmed Cemal. (1312). *Coğrafya-yı Osmani*, Harbiye Matbaası, İstanbul.

Ali Saib. (1304). *Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Matbaa-yı Ebuz'-Ziya, Kostantiniyye.

Ali Tevfik. (1318). *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Kasbar Matbaası, İstanbul.

Ali Tevfik. (1312). *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Kasbar Matbaası, Dersaadet.

Arısoy, İ. A. (2021), *Selânik Vilayeti Litohor Nahiyesi ve Papasköprüsü Kereste Gümrüğü*, Efe Akademi Yayınevi, İstanbul.

Aydın, M. (1994). "93 Harbi", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 498-499.

Demirci, M. (2009). "Sâmerrâ", *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 70-71.

Efe, A. (2002). *Muhassıllık Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Erken, İ. (2014). *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

_____, (2015). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Güz, s. 193-236.

_____, (2019). *Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Gencer, A. İ. (1992). "Berlin Antlaşması", *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 516-517.

İbn'ül Nüzhet Cevad. (1328). *Haritalı Musavver Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Sertiban Osmaniye Matbaası, İstanbul.

Ali Cevad. (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, C.1-3, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.

Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğundan İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Kılıç, S. (2009). "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 45, Ankara, s. 43-62.

- Kütükoğlu, M. (2012). "Mürur Tezkiresi", *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 60-61.
- Şemseddin Sami. (1894). *Kāmûsü'l-A'lâm*, C. 4, Mihran Matbaası, İstanbul.
- _____, (1898). *Kāmûsü'l-A'lâm*, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Şener, A. (1987). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi (1839-1876)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Turna, N. (Mart 2019). "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, s. 155-177.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi. (1328). *Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmani*, Matbaayı Hayriye, İstanbul.
- Türkmen, Z. (2016). "Dîvânıharp", *DİA*, Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 337-340.
- Ünlü, M. (1996). *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.09.2020 ✓Accepted/Kabul:25.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.793381

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çetin, K. ve Dikmen, M. (2021). "Ahmed-i Rıdvân Divanı'nda Bir Kasidede Açan Antalya Çiğdemi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 225-235.

AHMED-İ RIDVÂN DİVANİ'NDA BİR KASİDEDE AÇAN ANTALYA ÇİĞDEMİ*

Kamile ÇETİN**, Melek DİKMEN***

Öz

İnsan, sanat ve estetik denildiğinde ilk akla gelen unsurlardan biri de, şüphesiz sahip oldukları türlü güzellikleriyle dünyanın süsü durumundaki çiçeklerdir. Birbirinden güzel renk, şekil ve kokularıyla sanatın her dalına malzeme olan çiçekler, elbette edebî eserlerde de söz konusu edilmiştir. Bu bağlamda, şiiirlerinden iyi birer tabiat gözlemcisi oldukları anlaşılan Klâsik Türk Edebiyatı şairleri de, eserlerinde çiçeklere geniş şekilde yer vermişlerdir. Bahsi geçen şiiir geleneğine mensup şairler, edebî sanatlardan da yararlanarak, gözlem kabiliyetlerini sanatkâr kudretleriyle birleştirmişler ve şiiirlerinde âdeta rengârenk birer çiçek bahçesi ortaya koymuşlardır.

Makalede, XVI. asır Klâsik dönem Türk şairlerinden Ahmed-i Rıdvân'a ait Divan'da yer alan "çiğdem" redifli kaside üzerinde durulmuştur. Kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere şair, aynı zamanda bir sancak beyi olup Hamid ve Teke sancaklarında görev yapmıştır. Dolayısıyla, Klâsik Türk Şiiri'nde az rastlanan bir çiçek durumundaki çiğdem onun bir kasidesinde redif olarak kullanılması, Ahmed-i Rıdvân'ın bu şiiirinde, vazifesi esnasında gördüğü ve endemik bir tür olan Antalya çiğdeminden söz ettiğini akla getirmektedir. Şairin bahsi geçen kasidesinde çiğdem bir çiçek olarak nasıl tasvir edildiği, konu olduğu çağrışımlar, tasavvurlar ve tahayyüller üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ahmed-i Rıdvân, Divan, Klâsik Türk Şiiri, Çiğdem.*

CROCUS ANTALYENSIS THAT BLOSSOMS IN AN EULOGY IN DIWAN OF AHMED-I RIDVAN

Abstract

One of the elements that come to mind when human, art and aesthetics are mentioned is flowers that are the ornament of the earth with its beauty. Besides being a material for every branch of art with their beautiful colours, shapes and fragrances, flowers are also mentioned in literary works. Within this context, Classical Turkish poets who are apparently good observers of nature give place to flowers extensively in their works. The poets that belong to before mentioned poetic tradition benefit from the literary arts, combine their abilities with their artistic powers and almost present a colourful flower garden.

In this article, we dealt with a eulogy whose radif "çiğdem/crocus" that is involved in the Diwan of Ahmed-i Rıdvân who is one of the Classical Turkish poets in 17th century. As it is seen in his own words, the poet was also a banner lord and served in sanjaks of Hamid and Teke. Consequently, using "çiğdem/crocus" which is a rare flower in Classical Turkish poetry as a radif in a eulogy brings to mind that Ahmed-i Rıdvân saw this endemic flower named crocus Antalyensis during his service. We dealt with what kind of flower the crocus is, associations of it, thoughts and apprehensions in the eulogy.

Key Words: *Ahmed-i Rıdvân, Diwan, Classical Turkish Poetry, Crocus.*

* Bu makale, Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen III. Uluslararası Antalya Kongresi 2020 (2-4 Mart 2020)'de sunulan, ancak yayımlanmayan aynı adlı bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ISPARTA.

e-posta:kamilecetin80@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-1676-0234>).

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ISPARTA. e-posta:kahraman_melek@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-8035-2097>).

GİRİŞ

Bir eser ortaya koyan şair ya da müellifin; muhitinden, yaşadığı dönemin siyâsî, sosyal, kültürel gelişmelerinden, mensubu olduğu medeniyet ve değerlerinden, içinde bulunduğu coğrafyadan uzak kalmasını düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda, Klâsik Türk Edebiyatı geleneğine mensup şairler de, tabiatın aldıkları unsurları, teşbih ve istiâre başta olmak üzere, edebî sanatların imkânlarından yararlanarak söz konusu etmişlerdir¹. Kâinat ve insan kitabını okumada başarılı olan şairler, meselâ sevgilinin boyunun uzunluğunu serviyle, mahmur gözlerini nergisle, saçlarını sümbülle, güzel yüzünü gülle ilişkilendirmişlerdir. Bu bağlamda, şiiirlerinde tabiata dair unsurları kullanan ediplerden biri de, Ahmed-i Rıdvân'dır.

Doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmeyen Ahmed-i Rıdvân, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olup II. Bâyezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerine şahitlik etmiştir². Şair, "Rıdvân, Ahmed-i Rıdvân, Tütünsüz, Bî-duhân" isim ve lakaplarıyla tanınmıştır³. Ohrili olduğu ifade edilen ve devşirme olduğu düşünülen şairin⁴ babasının adı resmî kaynaklarda "Abdullah" olarak kayıtlıdır. Şair, ilk şiiirlerinde "Rıdvân" mahlasını, *Divanı*'na sonradan eklenen şiiirlerinde ise, hem "Rıdvân"ı hem de "Ahmed-i Rıdvân"ı kullanmıştır⁵. Şairin aşağıdaki beyitte Rıdvân mahlasına yer verdiği görülmektedir:

Sadefveş her zamân pür-gevher ola

Bu Rıdvân'un sözine kim tuta sem'

(G. 357/6)⁶

Şaire ait diğer örnek beyitte ise, Ahmed-i Rıdvân mahlasının tercih edildiği dikkati çekmektedir:

Pîr oldıysa Ahmed-i Rıdvân 'aceb olmaz

Ol tâze civân şevkiyile şî'ri civândur

(G. 272/5)

Defterdarlık ve sancak beyliği yapmış olan Ahmed-i Rıdvân, 1500'de Moton seferine katılmış, hatta kaleye sancağı dikmiştir. *Divanı*'ndaki bazı şiiirlerinden ve *Heft Peyker* adlı mesnevisinden anlaşıldığı üzere şair, II. Bâyezid'in şehzadeleri Ahmed ile Selim arasındaki taht mücadelesinde Ahmed'in tarafında yer almış, Selim'in tahta geçmesiyle görevinden uzaklaştırılmıştır. II. Bâyezid döneminde kendisine mülk olarak verilen Dimetoka'daki Fakihlü (Ece) köyü, Selim döneminde de Ahmed-i Rıdvân adına kayıtlıdır. Kânûnî devrinde eski itibarına kavuştuğu ifade edilen şair⁷, *Divanı*'ndaki bir kasidede, Anadolu'da görev yaptığı yerleri Karahisar livâsı, Hamid sancağı, Teke sancağı, Karaman ve Ankara livâsı olarak saymıştır⁸. Ahmed-i Rıdvân'ın ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir; ancak bazı kayıtlardan hareketle şairin, 1528-1538 tarihleri arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir⁹.

1 Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Yavuz Bayram, Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2 Cilt, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun 2001; Ali Yıldırım, "İslamın Tabiat Anlayışı ve Divan Şiirine Yansımaları", İlmî Araştırmalar, İstanbul 2004, s. 155-173; Fatma S. Kutlar-Özge Öztekin, "Divan Şiirinde Çiçeklere Dair", *II. Uluslararası Gölbaşı Göller-Andezit ve Sevgi Çiçeği Festivali*, Editör: Ayşe Boşgelmez, Ankara 2006, s. 601-627; Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2007, S. 2/4, s. 209-219; Bekir Kayabaşı, "Divan Şiirinin Tabiat Algısı ve Hüsn-i Ta'lîl Sanatı", *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2010, s. 393-396; Berat Açıl, "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Bahar 2015, S. 5, s. 1-28; Kamile Çetin-Melek Dikmen, "Sünbülzâde Vehbî Divanı'nda Rediften Açan Hoş Kokulu Çiçek: Sünbül", *Sünbülzâde Vehbî Kitabı*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018), 160-175.

2 Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*, (Haz. Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 49-50, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=3549B7C5393D9AFDA578BD859A7813B5BE8676123DD684051980F6ECB3EE4377 (Erişim Tarihi: 28.04.2020); Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 149; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm Tıpkıbasım*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, c. I, s. 799; Ömer Savran, "Ahmed-i Rıdvân", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6334> (Erişim Tarihi: 14.02.2020).

3 Halil Çeltik, *Ahmed-i Rıdvân Divanı*, Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti. Yayınları, Ankara 2011, s. 1.

4 Çeltik, *age.*, s. 2; İsmail Ünver, "Ahmed-i Rıdvân", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Ankara Nisan 1986, c. L, S. 196, s. 75, http://isamveri.org/pdförğ/D00137/1986_196/1986_196_UNVERI.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2021); Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed Rıdvân* Hüsvrev ü Şîrin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2020, s. 3, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73030,ahmed-ridvan-husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 26.04.2021).

5 Çeltik, *age.*, s. 1.

6 Ahmed-i Rıdvân Divanı'ndan yapılan alıntılarda Halil Çeltik tarafından hazırlanan Divan neşri esas alınmıştır: Halil Çeltik, *Ahmed-i Rıdvân Divanı*, Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti. Yayınları, Ankara 2011.

7 İsmail Ünver, "Ahmed Rıdvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, s. 123.

8 Çeltik, *age.*, K. 57/7-11, s. 282.

9 Ünver, *age.*, s. 82.

Hamse sahibi bir isim olan Ahmed-i Rıdvân, bir kasidesinde de kendisinin Nizâmî gibi hamse yazdığına işaret etmiştir¹⁰. Şairin ilk mesnevisi, Makedonyalı Büyük İskender'in hayatını konu alan İskendernâme olup Sultan II. Bâyezid adına yazılmıştır. Ağâh Sırrı Levend, bu eseri tanıtmış¹¹, İsmail Ünver ise, ayrıntılı bir inceleme yaparak benzer eserlerle mukayese etmiştir¹². Eser üzerinde İsmail Avcı tarafından, daha sonra kitap olarak da yayımlanan¹³, bir doktora tezi de¹⁴ hazırlanmıştır. Şairin ikinci mesnevisi olan *Leylâ vü Mecnûn*'un, yazım tarihinden hareketle, Sultan II. Bâyezid adına kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ahmed-i Rıdvân, Nizâmî'nin eserini tercüme etmiş olmakla beraber, bazı detaylarda ve isimlerde değişikliğe giderek eserine farklılık katmaya çalışmıştır¹⁵. Anadolu sahasında Fahrî ve Şeyhî'den sonra üçüncü *Hüsrev ü Şirin*, Ahmed-i Rıdvân'a aittir. Şeyhî'nin etkilerinin görüldüğü eser üzerinde Orhan Kemal Tavukçu tarafından hazırlanan doktora tezi¹⁶, daha sonra yayımlanmıştır¹⁷. Şairin Sultan II. Bâyezid adına yazdığı bir diğer mesnevisi, *Rıdvâniyye*'dir. Dinî-tasavvufî-ahlâkî konuları içeren hikâyelerden oluşan eser, Nebi Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanıp¹⁸ daha sonra neşredilmiştir¹⁹. *Mahzenü'l-Esrâr ve Heft-Peyker* isimli mesneviler, Hayâtî mahlaslı biri adına kayıtlı olmakla birlikte, İsmail Ünver tarafından, söz konusu mesnevilerin Ahmed-i Rıdvân'a ait olduğu ifade edilmiştir²⁰. Ahmed-i Rıdvân'ın bir diğer eseri de, *Kasîde-i Bürde Tercümesi*'dir. Şair, İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'i methetmek için kaleme aldığı meşhur naatı, kaside metnine uygun şekilde tercüme etmiştir²¹. Ahmed-i Rıdvân'ın, *Câmiu'n-Nezâir* ile diğer bazı şiir ve nazire mecmualarında manzumeleri de bulunmaktadır²².

Şairin, bilinen tek yazma nüshası Türk Dil Kurumu Kütüphanesi B. 32 demirbaş numarasına kayıtlı bir de *Divan*'ı vardır. Söz konusu eser, farklı nazım şekilleriyle yazılmış 1102 şiirden müteşekkildir²³. *Divan*'da şairin kendine özgü farklı uygulama ve kullanımları da dikkati çekmektedir. İki veya daha fazla vezinli şiirlerin yer alması, bu bağlamda değerlendirilebilir. Mesela, 16 bendlik bir terki-i bendde toplam 13 vezin kullanmıştır²⁴.

AHMED-İ RIDVÂN DİVANINDA BİR KASİDEDE AÇAN ANTALYA ÇİĞDEMİ

Çiğdem, *Crocus (Iridaceae)* türlerinin genel adı olup çok yıllık, yumrulu, sarı veya mavi çiçekli, ilkbahar veya sonbaharda çiçek açan otsu bitkilerdir. Türkiye'de otuz kadar türü bulunan bu çiçeğin yumru kısımları çiğ veya pişirilmiş olarak yenilme özelliğine de sahiptir. Aynı zamanda tedavi amaçlı kullanıldığı da görülmektedir²⁵. Ülkemizdeki çiğdem çeşitlerinden biri de, Latince adı *Crocus Antalyensis* olan, Batı Anadolu Bölgesi'nde ve Antalya'da, Korkuteli civarında yetişen türdür. Morumsu renkli çiçekler açan bu çiğdem çeşidinin çiçeklenme zamanı, ilkbahar mevsimidir. Antalya'da, Akseki'de yetişen bir başka çiğdem türü de, *mor çiğdem (Crocus*

10 Çeltik, *age.*, K. 58/19, s. 284.

11 Ağâh Sırrı Levend, "Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi", *Türk Dili*, 1951, S. 3, s. 23-31.

12 İsmail Ünver, *Ahmed-i Rıdvân Hayatı Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1982.

13 İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

14 İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si*, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Balıkesir 2013.

15 Ünver, *agm.*, s. 103-105; Çeltik, *age.*, s. 6.

16 Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şirin (İnceleme-metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2000.

17 Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şirin*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73030,ahmed-ridvan-husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 26.04.2021).

18 Nebi Yılmaz, *Ahmed-i Rıdvân ve Rıdvâniyye'si*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

19 Nebi Yılmaz, *Ahmed-i Rıdvân, Rıdvâniyye, İnceleme-Metin-Dizin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10668,ahmed-i-ridvan-ridvaniyyepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

20 Ünver, *agm.*, s. 119-124; Çeltik, *age.*, s. 7-8.

21 Detaylı bilgi için bkz. Hamza Koç, "Ahmed-i Rıdvân'ın Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 2018, c. 5, S. 12, s. 9-31.

22 Ünver, *agmd.*, s. 124.

23 Çeltik, *age.*, s. 9-10.

24 Çeltik, *age.*, s. 25.

25 Sakızlı İsa Efendi, *Nizâmü'l-Edviye*, Haz. Mükerrerem Bedizel Aydın, Sibel Murad, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2019, s. 124; Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* (Transkripsiyon: Orhan Sakin-Yahya Okutan-Doğan Koçer-Mecit Yıldız), Zeytinburnu Belediyesi Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul 2017, s. 264, <http://www.zeytinburnu.istanbul/Document/FileManager/Yadigar-1.pdf> (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

Asumaniae) adıyla anılan ve sonbaharda mor renkli çiçekler açan çiğdemdir²⁶. Bu çiğdem türü, adını kâşifi olduğu için botanik bilimci Prof. Dr. Asuman Baytop'tan almış²⁷ endemik bir türdür²⁸.

Çiğdem, sarı, mavi, beyaz, siyah renkteki çeşitleriyle Osmanlılar döneminde de bahçelerde en çok yetiştirilen çiçeklerden biridir²⁹. Klâsik Türk Şiiri'nde sık rastlanan çiçeklerden biri olmayan çiğdem³⁰, şairler tarafından sarı rengi, kışın karların erimesiyle ilk açan bahar çiçeklerinden oluşu, ömrünün kısalığı vb. yönleriyle söz konusu edilmiştir³¹. Çiğdem, *Ahmed-i Rıdvân Divanı*'nda bütünüyle bir şiire redif olması bakımından dikkati çekmektedir. Bu da, hayatının bir döneminde Hamid sancağında bulunduğu bilinen³² ve bir kasidesinde Antalya'da hayran kaldığı güzellikleri anlatan³³ Ahmed-i Rıdvân'ın, Antalya'ya mahsus bir çiçek türü olan *Antalya çiğdemini* veya yine bu şehre has bir çiğdem çeşidi olan *mor çiğdemi* görüp böyle bir şiir yazdığını akla getirmektedir. *Ahmed-i Rıdvân Divanı*'nda yer alan "çiğdem" redifli şiir, yirmi altı beyitten oluşan bir kaside olup aruzun "Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün" kalıbıyla kaleme alınmıştır³⁴. Şiire dair ilk dikkati çeken durum, herhangi bir memdûhun bulunmamasıdır. Sadece, üçüncü beyitte "şehâ" ifadesiyle seslenilen ve akabindeki beyitte de, lale yanaklı olduğu söylenen bir padişah-sevgili imajı vardır. Bu bakımdan, çalışma konusunu oluşturan kasidede medhiye ve dua bölümleri yoktur. Diğer taraftan, tegazzül ve fahriye kısımları da yer almamaktadır. Sadece şair, makta beytinde kendi kasidesinin Behiştî³⁵ ve Firdevsî'den³⁶ daha başarılı olduğunu söylemiştir. Bütünüyle bir nesib (teşbib) görünümündeki kasidede baştan sona arzıendam eden ve şiire hâkim olan tek unsur, çiğdemdir. Şair, klâsik kaside nazım şekline bütünüyle uymayan bir şiir kaleme almıştır.

Çalışma konusunu oluşturan çiğdem redifli kasidenin ilk beytinde, muhtemelen çiğdem taç yapraklarının ortasındaki kısım olan sarı renkli bölüme işaret vardır. Çiğdem, altın sarısı rengindeki bu yapıyla ve taç yapraklarının gösterişli, hoş renkleriyle dikkati çekmektedir. Bu hâl de, onun dünyada mutlu olmasına sebep olmaktadır:

Zer ü zîverle hoş magrûr çiğdem

Cihân içre olur mesrûr çiğdem

K. 54/1

Beyitteki çiğdem, âdeta Sivas Şarkışla yöresine ait bir türkü olup Muzaffer Sarısözen tarafından Âşık Veysel'den alınan şu dörtlükteki çiğdem görünümündedir:

"Çiğdem der ki: ben elâyım

Yiğit başına belâyım

Hepisinden ben âlâyım

Benden âlâ çiçek var mı³⁷"

26 Turhan Baytop, "Çiğdem", *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2007, s. 72.

27 Emre Dölen-Çağlar Demirbağ Usta, "Türkiye'de Eczacılık Doktoralarının Başlaması ve 1983 Öncesinde İstanbul Üniversitesi'nde Yapılan Eczacılık Doktoraları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XII/2, (2011), <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/3C0E217B7C584116BD69C6AFD237B59B?doi=>, s. 50, (Son Erişim Tarihi: 24.10.2020).

28 Hakkı Demirelma-Kuddisi Ertuğrul, "Derebucağ (Konya), İbradı-Cevizli (Antalya) Arasında Kalan Bölgenin Endemik Bitkileri ve Tehlike Kategorileri", *S.Ü. Fen Fakültesi Fen Dergisi*, S. 34, Konya 2009, s. 146.

29 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*, (Yayına Hz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 219; Nurhan Atasoy, "8. Bölüm: Anılarda İstanbul'un Bahçe ve Çiçekleri", *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2002, s. 335-336.

30 Bayram, *agm.*, s. 216; Açıl, *agm.*, s. 10.

31 Ahmet Atilla Şentürk, "Çiğdem", *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM), İstanbul 2017, s. 547-548.

32 Çeltik, *age.*, s. 3.

33 Söz konusu şiir için bkz. K. 52, Çeltik, *age.*, s. 270-273.

34 K. 54; Çeltik, *age.*, s. 275-276.

35 Bahsi geçen Behiştî'nin, II. Bâyezid döneminde yaşamış ve hamse sahibi şairlerden biri olan Ahmed Sinân Çelebi olma ihtimali vardır. Söz konusu şair hakkında geniş bilgi için bkz. Şener Demirel, "Behiştî/Bihîştî, Ahmed Sinân Çelebi" (d. 1450?/854?-ö. 1511-12, 1520?/917, 926?), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/behisti-bihisti-ahmed-sinan-celebi> (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

36 Söz konusu Firdevsî'nin ise, kim olduğu tespit edilememiştir.

37 Kutay Öztürk, *Şarkışla Yöresi Kadın Ağzı Türkü Yakma ve Söyleme Gelenekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 99; Kamil Karaoğlu, *TRT Repertuarında Bulunan Sivas Türkülerinin Makam-Ayak, Tür ve Usul Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019, s. 85.

Ahmed-i Rıdvân'ın kasidesinin ikinci beytinde çiğdem, seher vakti sevinçli bir şekilde başını kaldıran, kadehten şarap içen mahmur bir kimse olarak resmedilmiştir. Beyitte, çiğdem de diğer çiçeklerle birlikte seher vaktinde âdeta bir insanın uykudan uyanması gibi, topraktan başını kaldırmaması gerçeğinden yararlanılmıştır. Diğer taraftan, sabah vakti çiğdem kadehe benzeyen taç yaprakları üzerindeki çiğ taneleri “kadeh” ve “mahmur” ilgisine sebep olmuş olmalıdır:

Seherde başını götürdi hurrem

İçer câm u kadeh mahmûr çiğdem

K. 54/2

Şair, akabindeki beyitte “ey padişah” nidasıyla seslendiği işveli gözleri bulunan bir sevgiliden söz etmiştir. Çiğdem, onu görse, utancından kendisini gonca gibi gizleyecektir. Dolayısıyla, gösterişli bir çiçek de olsa, çiğdem güzelliği, sevgili karşısında hükümsüzdür:

Şehâ bu şîvesinden gözlerünün

Olurdu goncaveş mestûr çiğdem

K. 54/3

Nitekim çiğdem, sürekli olarak ağlayıp inlemesinin, sararıp solmasının, âh etmesinin sebebi, lale yanaklı sevgiliden uzak olmasıdır. Burada çiğdem uzun ince sapı elif, çiçek kısmı ise yuvarlaklığı ile he harfini hatırlatmakta ve âh kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki yazılışını (â) akla getirmektedir. Bu hayalde yararlanan hakikat, çiğdem incecik bir sap üzerinde açan bir çiçek oluşu ve taç yapraklarının sarı rengidir. Sap kısmı ayrılık acısından incelmış âşığı, çiçek kısmı da âşığın hasretten sararıp solmuş yüzünü akla getirmektedir:

Demâdem zâr u zerd olup ider âh

Meger lâle ruhundan dûr çiğdem

K. 54/4

Benzer bir tasavvur ve ilgi, bir sonraki beyitte de devam etmektedir. Çiğdem sararıp belinin incelmesinin sebebi, vücudundaki sarı renkli bir sıvı olan safranın artması³⁸ ve bu yüzden kuvvetsiz kalmasıdır:

Velî sarardı inceldi miyânı

Olup safrâyıla bî-zûr çiğdem

K. 54/5

Klâsik dönem Türk şairleri, beyaz üzümünden yapılan şarabı, jaleye (kırağı, çiğ) teşbih etmişlerdir³⁹. Çiğdem, seher vakti üzerindeki çiğ taneleriyle sabah sabah, kırağı şarabından içmiş bir kimseye benzemektedir. Çiğdeme dair bir başka tahayyül de, şarap içtikten sonra kendinden geçip elindeki altınları saçmasıdır. Beyitte yine, sarı renkli bir çiğdem imajı akla gelmektedir:

Çü nûş itdi seherde jâleden mey

Nisâr itdi zer-i makdûr çiğdem

K. 54/6

Türlü renkleriyle çiğdem, baştan aşağı mücevherlerle süslenmiş, eline kadeh almış, başına gösterişli bir taç takmış, mağrur bir kimse gibidir. Şair, beyitte çiğdem taç yapraklarının farklı renklerine ve şekil ilgisine dayanan teşbihlere ve teşhislere yer vermiştir:

Eline aldı câm cism-i murassa'

Başına tâc urur magrûr çiğdem

K. 54/7

Çiğdem, gökyüzüne doğru bakan taç yapraklarının görünüşüyle, sevinçten külahını göğe atan, kimseye baş eğmeyen, mağrur bir şahsiyet görünümünü çizmektedir. Ahmed-i Rıdvân, çiğdem şekli özelliklerini, “külahını göğe atmak”, “kimseye baş eğmemek” deyimleriyle anlatmıştır:

38 Safra; insan vücudunda bulunan ve eskiden ahlât-ı erbaa olarak isimlendirilen dört sıvıdan biridir. Ahlât-ı erbaanın Klâsik Türk Şiiri'ndeki yansımaları hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Zeynep Koyuncu, “Ahlât-ı Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi Ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşleniş”, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 5, S. 10, Bahar 2019, s. 75-97.

39 Savaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 144.

Göğe atar külâhını ferahnâk

Baş eğmez kimseye magrûr çiğdem

K. 54/8

Diğer taraftan, çiğdem sabırsız ve perişan olmasının, gözlerinin fersiz kalmasının sebebi, haddini aşarak sevgilinin gözüne karşı dil uzatmasıdır. Şair, çiğdem taç yapraklarının şekliyle hem dil hem de sevgilinin gözü arasında bir teşbih ilgisi kurmuştur:

Gözüne karşı dil açdı meger kim

Olur bî-sabr u fer makhûr çiğdem

K. 54/9

Aşağıdaki beyitte çiğdem kırlarda, bayırlarda yabancı olarak yetişmesi gerçeğinden yararlanılmıştır. Şairin tasavvuruna göre çiğdem, taze, sevinçli ve daima mütebessim oluşu yüzünden dağlarda, ovalarda meşhur olmuştur:

Ter ü tâze vü hurrem oldı handân

Ovada tağda meşhûr çiğdem

K. 54/10

Şair, muhtemelen aralarındaki şekil ve renk benzerliğinden dolayı nergis ile çiğdem arasında bir ilgi kurmuştur. Çiğdem, mest nergis gibi başına altın taç takınan bir sarhoştur. Beyitte “çâker” (kul, köle, bende)⁴⁰ benzetmesi yine çiğdem için kullanılmış bir teşbih ve teşhistir:

Urunur tâc-ı zer çün nergis-i mest

Olur hem çâker-i mezkûr çiğdem

K. 54/11

Her güzelin tülbindine süs olarak takılması, nirsuz çiğdem başlar üzerinde yer edinmesine sebep olacaktır. Beyitte, başa çiçek takma âdetine⁴¹ göndermede bulunulmuştur:

İdüp her dilrübâ dülbendine zeyn

Başta çıkar kosan bî-nûr çiğdem

K. 54/12

Çiğdem, başına daima altın külâh takmakta, aynı zamanda da elinde içinde kâfur bulunan bir kadeh tutmaktadır. Burada, şaraba sarhoşluk verici özelliğini arttırmak için beyaz renkli bir madde olan kâfur katılması âdetine telmih⁴² söz konusudur. Çiğdem beyaz renkli olanlarının da bulunduğu hakikatini⁴³ çağrıştıran beyitte, taç yapraklarının rengi beyaz, ortasındaki kısmı sarı olan bir çiğdem tasviri akla gelmektedir:

Külâh-ı zer urur başına dâyim

Țutar hem sâgar-ı kâfûr çiğdem

K. 54/13

Muhtemelen renk renk, belki de morumsu mavi renkli çiğdemlerle kaplı bir dağ veya ova manzarası, şairde “yeryüzü” tasavvuruna yol açmıştır. Diğer taraftan, beyitte “âsumân” kelimesinin kullanılması *Antalya çiğdemini* tedai ettirmektedir:

Yirün yüzini kıldı âsumânsâ

Cihân oldı hemân manzûr çiğdem

K. 54/14

40 Ayverdi, *age.*, s. 207.

41 Şentürk, “Çiçek Takınma”, *age.*, c. 2, s. 546.

42 Muhammet Nur Doğan, “Divan Şiirinde “Şarap” Metaforları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 38, S. 38, İstanbul 2008, s. 94.

43 Ersin Yücel, *Türkiye’de Yetişen Çiçekler ve Yerörtücüler I*, Etam Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2002, s. 116.

Veryüzü, bahar bulutlarından yağın yağmurlar sayesinde capcanlı çiçekler açan çiğdemlerle dolunca dünya bir bezme ve bir gül bahçesine dönmüştür. Beyitte, bezmin başka unsurlarla birlikte çiçeklerle de süslenmesi âdetine⁴⁴ bir atıf söz konusudur:

Cihân bezm oluban 'âlem gülistân

Bahâr ebriyledür tahûr çiğdem

K. 54/15

Şair, hoş kokulu maddeler olan⁴⁵ “abir⁴⁶, amber⁴⁷” ile “nesrin⁴⁸” ve “reyhan⁴⁹” adlı çiçeklere yer verdiği beytinde çiğdem hoş kokulu bir çiçek oluşuna işaret etmiştir. Çiğdem, latif kokusuyla açtığından beri, diğer hoş kokulu olan her şeye üstün gelmiştir:

'Abîr ü 'anber ü nesrîn ü reyhân

Olupdur bu zamân mahsûr çiğdem

K. 54/16

Çiğdem bu defa da, başındaki altın külahıyla hoşça salınan ve üzümünden yapılmış şarabı elinden bırakmayan bir kimse görünümündedir. Burada, “üzüm şarabı” ve “altın külah” ifadeleri, taç yapraklarının rengi mor, ortası sarı olan bir çiğdemi akla getirmektedir. Diğer taraftan şarapla çiğdem bir arada kullanılması, rüzgârda nazlı nazlı salınan bir çiğdem ile sarhoş olduğu için hafif hafif sallanan bir kişi arasında ilgi kurulması dolayısıyla:

Külâh-ı zerle hoş hoş salunuban

Komaz elden mey-i engûr çiğdem

K. 54/17

Aşağıdaki beyitte ise şair, bir yerde ve toplu hâlde açmış bulunan çiğdemlerin görüntüsünden yararlanarak bir tablo çizmiş olmalıdır. Buna göre, çiğdemlerin bu şekilde çiçek açmış hâlleri, gümüş ellerine altın kadehler almış insan topluluğu gibidir. Ahmed-i Rıdvân, çiğdem üzerindeki çiçek açan kısmı ile “gümüş el”, sarı renkte olduğu anlaşılan taç yapraklarıyla da “altın kadeh” arasında ilgi kurmuştur:

Yed-i sîmîn ile altun ayağı

Ṭutarlar oluban cumhûr çiğdem

K. 54/18

Beyazlı sarılı çiçekleriyle çiğdem teşbih edildiği unsurlardan biri de, altın⁵⁰ ve gümüş külahlı, başında her zaman mansur⁵¹ adlı neyi tutan bir Mevlevî dervişidir. Beyitte, taç yaprakları beyaz, ortasındaki bölümü sarı olan çiğdem, belki de rüzgârda salınan hâli, şairde böylesi bir tahayyüle yol açmış olmalıdır. Beyitte, çiğdem bu şekilde tasvir edilmiş olması, etekleri açılmış beyaz tennureli⁵², başında sarı sikkeli⁵³ bulunan bir Mevlevî dervişinin hayalini de akla getirmektedir:

44 Atasoy, “4. Bölüm: Osmanlıda Çiçek”, *age.*, s. 73; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis Fî Kavâidü'l-Mecâlis)*, (Haz.: Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 159.

45 Aralarında abir ve amberin de bulunduğu hoş kokulu maddelerin Klâsik Türk Şiiri'ndeki durumu hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Muhittin Turan, “XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında “Koku” Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bakış”, *SUTAD*, Nisan 2019, S. 45, s. 251-272.

46 Abir, turunc, iğde, gül, amber, misk gibi çeşitli ot, kök ve maddelerin karıştırılması ile elde edilen güzel kokudur. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugati*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011, II. Baskı, s. 3.

47 Kolay eriyen, bal mumu kıvamında, yandığı zaman parlak bir alev çıkaran, çok güzel kokulu nesne [Kül rengi olan pek kıymetli bir cinsi sıcak denizlerde yaşayan, amber balığı veya ada balığı denen bir balığın bağırsaklarında toplanır ve dışkı ile dışarı atılıp su üzerinde yüzer halde bulunur. Bâzi ağaçlardan çıkarılan, eczâcılık ve koku sanâyiinde kullanılan reçineye de amber denir.], Ayverdi, *age.*, s. 51.

48 “Yaban gülü, Van gülü, Mısır gülü”, Bayram, *agm.*, s. 211.

49 Bir diğer adı da fesleğendir; Ertan Tuzlacı, *Bahçe Bitkileri ve Kent Çiçekleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 533.

50 Zerrin külah, keçeden yapılmış, yüzeyi som altın sirmayla işlenmiş, Osmanlı sarayında içoğlanları tarafından vazifeleri esnasında ve görev başındayken giyilen en kaliteli başlıktır; Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, s. 142.

51 Mansûr “Mûsikîmizde diyapazon “la”sını düğâh olarak alan bir akort” anlamında bir musiki terimidir. Aynı âhengi esas alan ney çeşidi de, mansur neyi olarak bilinmektedir”; Ayverdi, *age.*, s. 769.

52 Beyaz ve siyah renkli olarak iki renk üzerine yapılan, Mevlevî dervişlerinin sema yaparken giydikleri geniş etekli elbisedir; Reşat Ekrem Koçu, “tennure”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 225.

53 Mevlevî dervişlerinin giydiği deve tüyü rengindeki keçe külahtır; Koçu, “sikke”, *age.*, s. 205.

Zerrîn sîmîn külâh eksük değüldür

Başında her zamân mansûr çiğdem

K. 54/19

Yeryüzünü semaya teşbih ettiği beyitte şair, çiğdemleri ise, hem şekil hem de renk ilgisinden yararlanarak parlak yıldızlar olarak tasavvur etmiştir. Ahmed-i Rıdvân, bir kez daha beyazlı sarılı çiçekleri bulunan çiğdemlerin toplu hâlde açtıkları bir sahne canlandırmış görünmektedir:

Sanasın yir yüzi sahn-ı semâdur

Nücûm olmuş durur pür-nûr çiğdem

K. 54/20

Aşağıdaki beyitte dikkati çeken husus ise, kendisinin de Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi bulunan şairin Hüsrev ü Şîrîn mesnevisine⁵⁴ telmihte bulunmasıdır. Buna göre Ahmed-i Rıdvân, mesnevinin ana karakterleri durumundaki Hüsrev ile Şirin'e ve Hüsrev'in nedimi Şâvûr'a⁵⁵ yer vermiştir. Beyitteki tasavvura göre, ayrılık kış, bahar Hüsrev iken çiğdem ise, bahar Hüsrev'inin Şirin'i veya Şâvûr'udur:

Bahâr-ı Husrev'e firkat kışından

Ne şîrîn oldı bu Şâvûr çiğdem

K. 54/21

Klâsik Türk Şiiri'nin başka örneklerinde de görüldüğü üzere Nevrûz, Ahmed-i Rıdvân tarafından da padişah olarak nitelendirilmiştir⁵⁶. Çimenlik bir ülke, Nevrûz padişah, çiğdem de onun bir memuru, bir kölesidir. Diğer taraftan aynı zamanda bir çiçek olan Nevrûz⁵⁷ ile çiğdem, baharı müjdeleyen ve dağlarda ilk açan çiçeklerden olmaları yönüyle de dikkati çekmektedir:

Şeh-i nev-rûza bu mülk-i çemende

Olupdur bende-i me'mûr çiğdem

K. 54/22

Çiğdem sarı renkli taç yapraklarının sebebi, ayrılık yüzünden gönlünün safran gibi sararmış olmasıdır. Burada, yine sarı renkli bir çiçek olan safrana⁵⁸ yer verildiği görülmektedir. Beyitte sarı rengin hâkim olması, bahsi geçen çiğdem sarı taç yaprakları bulunan bir çiğdem türü olduğunu düşündürmektedir:

Firâkı za'ferân itdi derûnün

Ve ger nolmaz idi makhûr çiğdem

K. 54/23

Şairin çiğdemden isteği, sevgilinin ayağının tozuna varını yoğunu sarf etmesi, böylece çiğdem Hak katında yaptıklarının beğenilmesi talebidir:

Ayagı tozına terk eyle varun

İde Hak sa'yüni meşkûr çiğdem

K. 54/24

Çiğdem ilk açan bahar çiçeklerinden oluşu, "müjdecisi⁵⁹" benzetmesiyle karşılanmıştır. Şairin anlatımına göre çiğdem, baharın müjdecisi olduğu için herkes tarafından beğenilerek nazar edilmektedir:

54 Nizâmî-i Gencevî'ye ait olan eser, Türk Edebiyatı'nda geniş şekilde etki etmiş bir mesnevidir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Necmettin Hacı-eminioğlu, "Hüsrev ü Şîrîn", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 19, İstanbul 1999, s. 56; Mustafa Özkan, "Hüsrev ü Şîrîn", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 19, İstanbul 1999, s. 56-57.

55 Şavur, esasen hem Hüsrev'in hem de Şîrîn'in birbirlerine âşık olmalarında aracılık eden karakter durumundadır; Gülşen Çulhaoğlu, Şeyhi'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Aşk İlişkileri, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 5-6.

56 İrfan Aypay, "Klâsik Türk Şiirinde Nevrûzun İşlenişi", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon 2005, c. 7, S. 2, s. 8-9; Saadet Karaköse, "Eski Türk Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2008, S. 23, s. 179.

57 Remzi Duran, "Türk Süsleme Sanatlarının Ortak Motifi Nevrûz Çiçeği", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1997, S. II, s. 126.

58 Klâsik Türk Şiiri'nde safran hakkında geniş bilgi için bkz. Ömür Ceylan, "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies) Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na Armağan-II*, İstanbul 2005, XXVI, s. 147-162.

59 Müjdecisi; Osmanlı'da "doğum gibi sevinçli haberi akraba ve dostlara haber verenler" karşılığındadır; Mehmet Zeki Pakalın, "Müjdecisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, c. II, İstanbul 1993, s. 610.

Bahârun müjdevârı olduğuyçün

Olur her kimseye manzûr çiğdem

K. 54/25

Ahmed-i Rıdvân, kasidesinin makta beytinde Behiştî ile Firdevsî mahlaslı şairlerin sözlerinin, kendi şiirleri karşısında kıymetsiz oluşunu ifade etmiştir⁶⁰. Onların sözleri için “hor” (değersiz, bayağı, hakir) çiğdem” ifadesine yer veren şair, kendisinin çiğdem redifli kasidesinin her iki şairin şiirinden daha başarılı, daha güzel olduğu iddiasındadır:

Behiştî ile Firdevsî makâli

Olur Rıdvân öninde h’ûr çiğdem

K. 54/26

SONUÇ

XVI. asır Klâsik Türk Edebiyatı şairlerinden olan Ahmed-i Rıdvân, yirmi altı beyitten oluşan “çiğdem” redifli bir kaside kaleme almıştır. Klâsik dönem Türk şairleri tarafından sık yer verilen çiçeklerden biri olarak görünmeyen çiğdem, bir şiirde ve üstelik de redif seviyesinde ele alınması dikkat çekicidir. Ahmed-i Rıdvân’ın, hayatının bir döneminde Antalya’da bulunmuş olması ve bu şehir hakkında birtakım şiirler kaleme alması dolayısıyla ele alınan kasidedeki çiğdem *Antalya çiğdemi* olabileceği düşünülmüştür. Hiç olmazsa şair, içinde birçok çiğdem çiçek açtığı Antalya yaylalarında dolaşmış olmalıdır.

Şairin klâsik kaside bölümlenmesine pek de riayet etmediği çiğdem redifli şiiri, neredeyse tamamen nesib şeklinde kaleme alınmıştır. Çiğdem, kasidenin her bir beytinde türlü tasavvur, tasvir ve tahayyüllerle, çeşitli şekil, renk ve hareketlerle resmedilmiştir.

Ahmed-i Rıdvân, çiğdemi; “güzelliği dolayısıyla gururlanan, seher vakti içtiği şarap sebebiyle mahmur olan, sevgilinin gözleri karşısında utanıp içine kapanan, sürekli ağlayıp inleyen, sararıp solan, sarhoşluğun etkisiyle bol bol altın saçan, başına taç takan kimse” olarak teşbih ve teşhis etmiştir. “Sevinçle külahını göğe atan, sevgilinin gözü hakkında söz söyleme hadsizliğinde bulunduğu için sabırsızlanan ve gözleri fersiz kalan, her yerde neşeli oluşuyla meşhur olan, köle, güzellerin tülbindine takıldığı için üstünlük kazanan” çiğdeme dair diğer benzetme ve kişileştirmelerdir. “Başına daima altın taç takan, kâfur kadeh tutan, bahar bulutuyla temizlenen, elinde sürekli üzüm şarabı bulunduran, Şâvûr, Nevrûz padişahının bendesi” de çiğdemle ilişkilendirilen teşbih ve teşhisler durumundadır.

Şair, muhtemelen Antalya ovalarında, dağlarında dolaştığı bir esnada çiğdemi görmüş, bu nazlı, güzel, hoş kokulu bahar çiçeğini, renk ve şekil esasına dayanan türlü teşbih ve teşhislerle âdeta bir resim çizer gibi, tasvir etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey. (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*, (Yayına Hz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Açıl, B. (2015) “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 5, s. 1-28.
- Atasoy, N. (2002). *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahar ve Çiçek*, Aygaz Yayınları, İstanbul.
- Avcı, İ. (2013). *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân’ın İskendernâme’si*, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Balıkesir.
- Avcı, İ. (2014). *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân’ın İskendernâme’si*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Aypay, İ. (2005). “Klâsik Türk Şiirinde Nevrûzun İşlenişi”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon, 7/2, s. 1-12.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugati*, Kubbealtı Neşriyat, II. Baskı, İstanbul.
- Bahadır, S. C. (2013). *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

60 Çeltik, age., s. 146.

- Bayram, Yavuz, *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2 Cilt, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun 2001.
- Bayram, Y. (2007). "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4, s. 209-219.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Ceylan, Ö. (2005). "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies) Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na Armağan-II*, İstanbul, XXVI, s. 147-162.
- Çeltik, H. (2011). *Ahmed-i Rıdvân Divanı*, Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti. Yayınları, Ankara.
- Çetin K. ve Dikmen M. (2018). "Sünbülzâde Vehbî Divanı'nda Rediften Açan Hoş Kokulu Çiçek: Sünbül", *Sünbülzâde Vehbî Kitabı*, Kahramanmaraş: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, s. 160-175.
- Çulhaoğlu, G. (2002). Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Aşk İlişkileri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, Ş. "Behiştî/Bihîştî, Ahmed Sinân Çelebi" (d. 1450?/854?-ö. 1511-12, 1520?/917, 926?), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/behisti-bihisti-ahmed-sinan-celebi> (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- Demirelma-H. ve Ertuğrul K. (2009). "Derebucak (Konya), İbradı-Cevizli (Antalya) Arasında Kalan Bölgenin Endemik Bitkileri ve Tehlike Kategorileri", *S.Ü. Fen Fakültesi Fen Dergisi*, S. 34, Konya 2009, s. 137-148.
- Doğan, M. N. (2008). "Divan Şiirinde "Şarap" Metaforları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 38/38, s. 68-86.
- Dölen E. ve Demirbağ Usta, Ç.. (2011). "Türkiye'de Eczacılık Doktoralarının Başlaması ve 1983 Öncesinde İstanbul Üniversitesi'nde Yapılan Eczacılık Doktoraları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XII/2, s. 23-80. <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/3C0E217B7C584116BD69C6AFD237B59B?doi=> (Son Erişim Tarihi: 24.10.2020).
- Duran, R. (1997). "Türk Süsleme Sanatlarının Ortak Motifi Nevrûz Çiçeği", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, II, s. 125-171.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (1978). *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis Fî Kavâidü'l-Mecâlis)*, (Haz.: Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (1999). "Hüsrev ü Şîrîn", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 19, İstanbul, s. 56.
- Karaköse, S. (2008). "Eski Türk Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 23, s. 171-187.
- Karaoğlu, K. (2019). *TRT Repertuarında Bulunan Sivas Türkülerinin Makam-Ayak, Tür ve Usul Yönünden İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kayabaşı, B. (2010). "Divan Şiirinin Tabiat Algısı ve Hüsni-Ta'lîl Sanatı", *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara, s. 393-396.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. (1989). *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koç, H. (2018). "Ahmed-i Rıdvân'ın Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 5/12, s. 9-31.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları.
- Koyuncu, Z. (2019). "Ahlât-ı Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi Ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşleniş", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 5/10, s. 75-97.
- Kutlar, F. S. ve Öztekin, Ö. (2006). "Divan Şiirinde Çiçeklere Dair", *II. Uluslararası Gölbaşı Göller-Andezit ve Sevgi Çiçeği Festivali*, Editör: Ayşe Boşgelmez, Ankara, s. 601-627.
- Levend, A. S. (1951). "Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi", *Türk Dili*, S. 3, s. 23-31.
- Özkan, M. (1999). "Hüsrev ü Şîrîn", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 19, İstanbul, s. 56-57.
- Öztoprak, N. (2010). "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, s. 103-154.

- Öztürk, K. (2019). Şarkışla Yöresi Kadın Ağzı Türkü Yakma ve Söyleme Gelenekleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, c. II, İstanbul.
- Sakızlı İsa Efendi. (2019). *Nizâmü'l-Edviye*, Haz. Mükerrerem Bedizel Aydın, Sibel Murad, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara.
- Savran, Ö. "Ahmed-i Rıdvân", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6334> (Erişim Tarihi: 14.02.2020).
- Sehî Beg. (2017). *Heşt Bihîşt*, (Haz. Halûk İpekten-Günay Kut, Mustafa İsen-Hüseyin Ayan-Turgut Karabey), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=3549B7C5393D9AFDA578BD859A7813B5BE8676123DD684051980F6ECB3EE4377 (Erişim Tarihi: 28.04.2020).
- Şemseddin Sâmî. (1306). *Kâmûsu'l-A'lâm Tıpkıbasım*, Mihran Matbaası, c. I, İstanbul.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, I-III, OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Tabîb İbn-i Şerîf. (2017). *Yâdigâr 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* (Transkripsiyon: Orhan Sakin-Yahya Okutan-Doğan Koçer-Mecit Yıldız), Zeytinburnu Belediyesi Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul, [shttp://www.zeytinburnu.istanbul/Document/FileManager/Yadigar-1.pdf](http://www.zeytinburnu.istanbul/Document/FileManager/Yadigar-1.pdf) (Erişim Tarihi: 23.10.2020).
- Tavukçu, O. K. (2000). *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şirin (İnceleme-metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.
- Tavukçu, O. K. (2020). *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şirîn*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73030,ahmed-ridvan-husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 26.04.2021).
- Turan, M. (2019). "XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında "Koku" Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bakış", *SUTAD*, S. 45, s. 251-272.
- Turhan B. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Tuzlacı, E. (2010). *Bahçe Bitkileri ve Kent Çiçekleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ünver, İ. (1989). "Ahmed Rıdvân", *TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul, c. 2, s. 123-124.
- Ünver, İ. (Nisan 1986). "Ahmed-i Rıdvân", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Ankara, c. L, S. 196, s. 73-125, http://isamveri.org/pdfdrg/D00137/1986_196/1986_196_UNVERI.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- Yıldırım, A. (2004). "İslamın Tabiat Anlayışı ve Divan Şiirine Yansımaları", *İlmî Araştırmalar*, İstanbul, s. 155-173.
- Yılmaz, N. (2006). *Ahmed-i Rıdvân ve Rıdvâniye'si*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, N. (2006). *Ahmed-i Rıdvân Rıdvâniyye*, İnceleme-Metin-Dizin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10668,ahmed-i-ridvan-ridvaniyepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).
- Yücel, E. (2002). *Türkiye'de Yetişen Çiçekler ve Yerörtücüler I*, Etam Matbaa Tesisleri, Eskişehir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.03.2020 ✓Accepted/Kabul:01.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.698390

Araştırma Makalesi/ Research Article

Baysal, K. (2021). "A Black Feminist Analysis of the Domestic Violence and Victimized Women in Rukhsana Ahmad's Play, *Song for a Sanctuary*"
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 237-243.

A BLACK FEMINIST ANALYSIS OF THE DOMESTIC VIOLENCE AND VICTIMISED WOMEN IN RUKHSANA AHMAD'S PLAY, *SONG FOR A SANCTUARY*

Kübra BAYSAL*

Abstract

Written by Rukhsana Ahmad and produced as a play of Asian Women Writers' Workshop, *Song for a Sanctuary* (1993) is a theatre play displaying the state of women as victims of domestic violence in search of refuge to protect themselves from the wrath and abuse of their husbands, partners or fathers. Striving to raise consciousness among women for a common cause, Ahmad simultaneously reflects on the class-based and racial conflicts alongside struggles among women as they are fighting against the oppressive patriarchal system. It is quite significant that the play not only exhibits women-men struggle but also points out the problems women experience with other women. Hence, this paper aims to dissect Rukhsana Ahmad's play, *Song for a Sanctuary* by especially paying attention to the issue of domestic violence and the state of women refugees and other women characters in the play. Through the lens of the Black feminist theory, which represents the unrepresented women of colour, and its fresh perspective, this study will contribute to English literature and social sciences.

Key Words: *Rukhsana Ahmad, Domestic violence, Black feminism, Racism.*

RUKHSANA AHMAD'IN *SONG FOR A SANCTUARY* OYUNUNDA AİLE İÇİ ŞİDDET VE MAĞDUR KADINLAR KONUSUNUN SİYAH FEMİNİST BAKIŞ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öz

Rukhsana Ahmad tarafından yazılıp, Asian Women Writers' Workshop tarafından üretilen *Song for a Sanctuary* (Bir Sığınak için Ağıt) (1993), eşleri, partnerleri veya babalarının öfkesinden kendilerini korumak için sığınacak yer arayışında olan aile içi şiddet mağduru kadınların durumunu gözler önüne seren bir tiyatro oyunudur. Kadınları ortak bir amaç uğruna bilinçlendirme gayretinde olan Ahmad, aynı zamanda baskıcı erkek egemen sisteme karşı savaşıırken kendi aralarında da sosyal sınıf ve etniksel sebeplerle fikir ayrılığı yaşayan ve mücadeleye girişen kadınları yansıtmaktadır. Oyunun sadece kadın-erkek mücadelesini değil, ayrıca kadınların diğer kadınlarla deneyimlediği sorunları aktarması oldukça önemlidir. Böylelikle bu çalışma, Rukhsana Ahmad'ın *Song for a Sanctuary* oyununu, özellikle aile içi şiddet konusunu, kadın mültecilerin durumunu ve oyundaki diğer kadın karakterleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, temsil edilmeyen siyahi kadınların sesini duyuran Siyah feminist teori objektifi ve yeni bakış açısıyla İngiliz Edebiyatı ve sosyal bilimlere katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Rukhsana Ahmad, Aile içi şiddet, Siyah feminizm, Irkçılık.*

*Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, ANKARA.
e-mail: kbaysal@ybu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0476-4887>)

Famous Asian playwright, Rukhsana Ahmad was born in 1948, Karachi, a city in Pakistan. Apart from being a writer and playwright, she is an artistic director and translator. She has studied English Literature along with Linguistics, and she has four MA degrees in related fields. She is fascinated by the feminist movement, and she expresses her likewise opinions in her plays *River on Fire* (2000), *Letting Go* (2008) and *Homing Birds* (2019). She is the one who wrote the first play for the famous Kali Theatre, *Song for a Sanctuary*. The play was so successful after its appearance and radio performance that it was nominated for Susan Blackburn Smith Award, and its radio version was shortlisted for the Commission for Racial Equality, Race in the Media Award in 1993 (Donnell, 2002: 8). Hence, the play gained recognition in a rather short period.

Ahmad is a recognised playwright in Britain as she worked as a Reader of the Theatre Committee for the Arts Council of England and she was also an adviser for the Committee for Review of Literary Journals. Besides, she was “[...] a writer-in-residence in Middlesbrough, Newcastle and the London Borough of Harrow” and among the founders of the Asian Women Writers’ Collective (“Rukhsana Ahmad” 2014). Then again, due to her experience in the theatre and her outstanding works, Ahmad has contributed to the recognition of the Black and Asian minorities in Britain. In a similar fashion with other Black and Asian women playwrights, her plays are also issue-based, topical and naturalistic as she takes the tragic and the sad case of a woman in the play (Griffin, 2006: 10). Her plays tackle the problems of women refugees as mothers, daughters and sisters fighting against the strict patriarchal values of their culture of origin while facing the challenges of the new culture they are trying to adapt.

About the Kali Theatre, Ahmad was one of the pioneers of the company along with Rita Wolf. A short while after the actress, Rita Wolf heard about Ahmad’s play, she persuaded her to write the play for her theatre, following Ahmad’s success with the Arts Council grant. It is how the two playwrights set up Kali Theatre Company with *Song for a Sanctuary*. Ahmad worked as the Artistic Director of the Theatre for a long while. The company aims to bring forth extraordinary and challenging issues concerning the social, cultural, and political state of the Asian women to the stage. After the opening of the theatre, the recognition of the critical situation and the scarcity of the representation of South Asian women on theatre have brought about the need for special workshops and training courses at the theatre which included performances with the technical crew until Rita Wolf’s relocation to the US (“*Song*” 2014). With this, Kali Theatre Company voices the concerns of women of South Asia and the ills of their societies.

Song for a Sanctuary, as commissioned by the Monstrous Regiment, was a great success after the production stage. Following its popularity and appreciated by many women refugees for “exploring the lives of first-generation immigrant Black mothers” (Ranivoharisoa, 2005: 59), the play was also adapted for the radio broadcast for BBC Radio in 1993 (Ahmad, 1993: 159). The script of the play was based on the true story of Balwant Kaur, who was murdered by her husband in 1985. The play is set in a South London refuge and displays a sad life story revolving around the suffering of women refugees who run away from male violence. Ahmad’s introduction to the play proves that she has indeed talked to the women refugees before writing her play, which makes it issue-based (Griffin, 2003: 256). It explains how the play received such popularity after it was first staged.

To provide a brief synopsis of the play, Rajinder, the protagonist, flees from her husband, Pradeep, and takes shelter in a refuge run by Kamla and Eileen, two refuge workers. However, she does not get along with Kamla from the first instant they meet because Kamla is an Indian woman who has forgotten about her native culture unlike Rajinder, who does her best to preserve and transfer those values to her children. Her commitment to her culture, identity and faith cause serious conflicts among other residents in the refuge. Finally, as those women are trying to sort out their internal matters, Rajinder’s husband Pradeep discovers her place in the refuge, manages to breach the security of the house and murders her at night in front of Savita, their daughter.

In addition, the play’s elegiac title, *Song for a Sanctuary*, is quite significant as it foreshadows Rajinder’s death and pinpoints her desire to be free and safe with her three children. The play has three acts. However, in each act, the scenes get fewer and fewer intending to anticipate Rajinder’s running out of time to escape from her husband and her death. The first act displays seven scenes, whereas the second act contains five scenes as the last act has only three scenes. This effect accelerates the intensity of action and revelation of Rajinder’s death in the play (Griffin, 2003: 150). It conjures up the anticipation of the audience for the tragic ending.

Popularised especially with the works of Afro-American writers, bell hooks and Alice Walker (*Ain't I a Woman* and *The Colour Purple*), Black feminism is a feminist movement that emerged around the late 1960s as a reaction to the racist and supremacist propaganda of white feminism. As black women and their problems were excluded from the general discourse of the feminist and antiracist movements, the need for a new discourse to fight for gender and racial equality arose, which is how the Black feminist theory is constructed. In other words, Black feminism had its origins from the previous Women's Movement (white feminism) and the Black Liberation Movement. However, "in an effort to meet the needs of black women who felt they were being racially oppressed in the Women's Movement and sexually oppressed in the Black Liberation Movement, the Black Feminist Movement was formed" (Hull et al., 1995). Within this context, it is apt to analyse Ahmad's *Song for a Sanctuary* through a black feminist perspective to dwell on the suffering of the South Asian, or in another expression, non-white and ignored women as mothers, wives, daughters, sisters, and finally as refugees. Black feminism, or in Ahmad's words, "indigenous feminism" is another type of "feminism that mixes idealism with pragmatism and knows how to negotiate around religion and the patriarchal systems of her culture" and allows people to "take charge of their own affairs without the invading force (or 'white saviours')" ("*Homing Birds'- Exploring the Notion of Home*" 2019). Making the voice of those unheard and unrepresented before such as South Asian women refugees, Black feminism is indeed a more encompassing and progressive kind of feminism.

The play embodies various points begging for attention in terms of Black feminism. To begin with, *Song for a Sanctuary* is more women-focused as there are five women characters in the play: Rajinder, Kamla, Eileen, Sonia and Savita, whereas the only male character is Rajinder's husband, Pradeep, who stands for the violent and monstrous face of the patriarch and appears in various scenes throughout the play to emphasise the permanent threat of men in the women sphere. Thus, Ahmad's work, as other works studied in the scope of Black Feminism, tends to display various roles for Black and Asian women characters, at times "[...] all-female casts, which gives women from those communities- frequently socially and culturally marginalized, especially in theatre- significant cultural space, in terms of performance opportunities, in terms of stage presence, and in terms of cultural importance" (Griffin, 2006: 11). In other words, this kind of works produced by playwrights from marginalised backgrounds recount the unheard or ignored experiences of Black and Asian communities to initiate a process of recognition and redistribution in the society. As a result of this, a constant concern and protective policies can be initiated for these previously excluded groups in Britain (Griffin, 2006: 12). As Rukhsana Ahmad turns the real story of a woman into a drama production, the tragic state of Rajinder calls the attention of people towards the problems, and the domestic suffering of the Black and South Asian women. In this light, those who experience the same situation can finally make their voices heard through such works, as stated by Ahmad in her introduction to the play (159).

Domestic violence is a major problem in women's lives, as the play depicts. It is seen in every country regardless of culture, class, level of education, income, race, or age. Rajinder is an educated Indian woman, and yet, she suffers from domestic violence. Then again, Eileen and Sonia, neither black nor Indian, and who are from the different backgrounds of the British society, are also the victims of the male abuse. In this context, the societies "proscribe" violence towards women embedded within their cultural practices, traditions, and religion (Khan, 2000: 2). Likewise in the play, Sonia narrates her bitter experiences with her partner, Gary, to Rajinder and the two of them seem to unite in solidarity against patriarchal violence for a moment: "[f]irst it's a slap, and then maybe a fist or two, then a couple of kicks, until one day he has to let it all out on me. Last time he messed me up really bad... The worse it is the longer it takes me to get back to him, but I always do in the end" (I. i. 161). Likewise, Rajinder has had to endure the beating and abuse of her husband, Pradeep. It has not only destroyed Rajinder's life but also pushed her elder daughter, Savita, to confusion and psychological problems because of her father's cruel treatment to her mother. As the two of them speak in silence in the middle of the night, Savita confesses Rajinder about her fear of Pradeep, her father:

SAVITA: You know how he looked that day when he went mad 'cause you got back late... He just stood there, he was polishing his kirpaan... and his eyes looked strange... I really felt so terrified of him. [...] And you know, that time... when he flung his plate at you, for talking back at him?

RAJINDER: Savita, stop it. I won't be able to sleep, don't stir it all up in my time at this time. (I. ii. 164)

After the dialogue, Rajinder realises that Savita has wetted her bed again, although she is fourteen, which clearly exposes the teen's distorted psychology. Similarly, Rajinder is obsessed with hygiene, and she continually cleans or washes things, which again exhibits her emotional problems resulting from the multi-faceted violence she suffers.

In addition to the existence of domestic violence in the patriarchal societies, another trouble is that after the violation takes place at home, women are either oppressed to keep the matter a secret or they have to confront the passivity of the state and the police force even though they ask for official support (Khan, 2000: 2). In Eileen's case in *Song for a Sanctuary*, for instance, her husband tries to beat her with a hammer, and she runs away from the house in her slippers and asks for help from the police. However, they do not want to interfere with the incident because it is a "domestic" matter (I. v. 166). The oppression of the society and their own family on women to keep the family unit together leaves women in a difficult position. Although Rajinder has told her sister, Amrit, about the unutterable experiences she has had to endure for years, Amrit judges her from a patriarchal point of view and forces her to go back to her husband. She thinks Rajinder has brought disgrace to her family and people are gossiping about it (I. vi. 171). This shows how women can create obstacles for other women and judge them while their lives are already hard within the patriarchal culture.

Another issue related to domestic violence as problematised in the play is the objectification of the female body. South Asian women (Indian and Pakistani), are forced into submission due to their socio-religious status and gender-based life in the society (Salam, 2011: i). As Ahmad so painfully illustrates in *Song for a Sanctuary*, female bodies are subjected to male control, and women have no say even on their bodies, let alone their freedom. Rajinder's daughter, Savita uncovers the secrets of her mother's terrible experiences both to the refuge workers and the reader at the same time when she tells that Pradeep always forced Rajinder to watch porn movies and to imitate whatever those women did (II. ii. 177). Furthermore, Rajinder can neither protect herself nor her children, as she reflects in her conversation with Amrit, her sister, that Pradeep once wanted to push her over the window sill even though she was married for six months and pregnant (I. vi. 171). Even though she tries to escape from her husband's abusive and violent ways, he eventually stabs her to death. He viciously kills her simply because she left him disrespecting his claim on her body (Borch et al. 1994: 173). Thus, she becomes the victim of her husband's violence.

Child abuse is also a separate category of domestic violence which is pictured in the play. Unicef studies demonstrate that "[...] from 40 to 60 per cent of known sexual assaults within the family are committed against girls aged 15 years and younger, regardless of region or culture" which is also exemplified in Savita's situation as she is fourteen years old (Khan, 2000: 6). She is sexually harassed by her father and threatened by him not to talk about the matter. However, she eventually confides in Sonia as she feels too stressed, and Sonia is a more independent and understanding woman than her mother in terms of sexual relationships (I. vii. 173). Later, she also talks to Rajinder when they get back home. Nevertheless, Rajinder cannot believe that Pradeep is capable of such a thing, or she prefers to pretend that the horrible experience her daughter suffered never happened.

Femicide, or in other words, "murder of women by their batterers" is another phenomenon common to patriarchal societies, as also depicted in the play (Laurent et al. 2013: 6). After Pradeep finds Rajinder in the refuge, he begs her to come back and kills her upon her rejection: "Come back home, I want you back. I'll forgive you if you return to me. [...] You've no right to do this, to steal my children from me and run away like a thief in the night" (III. iii. 185). Realising he cannot get his wife back no matter what he does, Pradeep kills Rajinder in a most brutal way.

Through the lens of Black feminism, it is underlined that white feminism is lacking for its racist and white supremacist dimension and ignorance towards black women problems (Carby, 1997: 150). White feminism tends to fail representing women of colour, and focuses on white women issues, which explains why and how Black feminism emerged as another feminist movement. With this perspective, Black feminism also represents the differences and conflicts among women of colour while reflecting their lives (Mirza, 1997: 81). To illustrate, in the play, even though Kamla is from India, she has adopted the ways and culture of South London. For this reason, she criticises and looks down upon Rajinder because she is a smart and educated woman who raises her voice

against her, unlike other victimised women in the refuge. Thus, Kamla finds it hard to justify Rajinder's demand for refuge because she persists preserving her natural appearance and culture despite being in London (Aston and Harris, 2006: 42). She wants her to leave the shelter while her colleague, Eileen, reminds her that as women, they must stand one and protect all others who need help regardless of their conditions. On the other hand, Rajinder criticises Kamla for forgetting about her culture while she perpetuates her values, speaks her native language, prays at night and tries to raise her children properly. Especially for exposing Rajinder's dramatic story to the society and urging for consciousness, Rukhsana Ahmad's play becomes an example for the ones trying "to be heard, that is people of color, feminists, radical critics and creative writers" when analysed with a Black feminist point of view (Mazurek, 2009: 11). It can also be argued that the division of gender and race might be related because both are ideologically constructed regarding 'natural' and 'biological' distinctions. Therefore, it is similarly possible that these categories are social constructs and open to change (Carby, 1997: 45). In this concept, Kamla's attitude towards Rajinder is hostile, racist and classist and thus, in need of a change for creating a better world for the un(der)represented women such as herself.

The play similarly reflects socio-cultural clashes among women through two refuge workers, Eileen and Kamla, and two clients of the refuge, Rajinder and Sonia. Both groups "[...] mirror and present an opposite to one another through their intra-cultural differences" (Griffin, 2003: 150). Eileen is more experienced in the refuge house and shows sensitivity towards refugees as she was once one of them. However, Kamla is a single woman living in South London, not thinking about marriage and tries radical ways to cut off women from their husbands and houses as in the case, when she threatens Rajinder that she will inform the authorities of Savita's abuse by Pradeep if Rajinder returns home (II. iv. 180). Furthermore, she does not believe that Rajinder really needs their help as she is a very conscious and outspoken woman, whereas Eileen feels sympathy for Rajinder. Because the "feminist" perspective towards Asian women and girls presents them "[...] as requiring liberation, not in terms of writing herstory and making their voices heard, but into the "progressive" social mores and customs of the metropolitan West", Kamla cannot understand Rajinder's strong stance (Carby, 1997: 47). As with Rajinder and Sonia, the former is very keen on cleaning whereas the latter is slightly snug in such matters. Moreover, Rajinder has rigid rules about morality and sexuality, while Sonia has extramarital affairs, even in the refuge house, although it is forbidden. At this point, after Rajinder sees Sonia with a man in her room at night, she decides to leave the refuge as her two daughters, especially Savita, will eventually take Sonia as a model (II. iii. 178). On the other hand, Sonia criticises Rajinder for washing clothes at night, praying and being so strict. She also calls Rajinder "black" whenever she is angry with her although she comes from the same racial origin (I. iv. 168). Finally, it is also observed in the play that Eileen and Rajinder have more in common as they can understand one another. Then, Kamla supports Sonia over Rajinder, for instance, when Sonia complains about the noise Rajinder causes at night (I. iv. 169). Therefore, the conflict among women refugees makes their lives even more unbearable while all of them are indeed the victims of the same destructive patriarchal mindset.

From the black feminist perspective, the play exposes how divided the othered women are among themselves even in a dominantly Asian refuge, although they should constitute solidarity altogether against domestic violence and abuse in the patriarchal society. Towards the end of the play, as Rajinder and Kamla argue about Savita's case, they express their discontent about one another's culture and their way of living. Soon, Pradeep manages to enter the refuge house and murders Rajinder at night. Thus, Rukhsana Ahmad strives to reflect the shared suffering of women across nationalities and points out the conflicts as a destructive force towards the women's cause by dividing them (Iyer and Zare, 1999: 61). She depicts how patriarchal violence towards women remains the same all around the world.

In brief, Rukhsana Ahmad's play, *Song for a Sanctuary* narrates the struggle of an Indian woman against her husband and her family representing the mindset of the patriarchal society which discriminates her for her skin colour and race, even in the refuge house she has found as a sanctuary. She struggles to preserve her identity and her values despite other women's despise and tries to protect her children from their father's violence and abuse. However, she fails in the end due to her comparably less significant conflict with Kamla, a fellow woman, and becomes a tragic example illustrating the state of the victimised women in a patriarchal society. Displaying the helpless state of an ignored refugee woman and others like her, the Black feminist theory plays a highly significant part for drawing the attention of the general public to the ills of patriarchal black societies

such as racism, gender inequality, domestic violence, child abuse and femicide. Thus, studied from the Black feminist point of view, the play is full of potential to raise awareness because representation of the previously unrepresented women is the first step for the recognition of their problems, and taking action to find effective solutions.

REFERENCES

- Ahmad, R. (1993). *"Song for a Sanctuary" Six Plays by Black and Asian Women Writers*. Aurora Metro Press, London.
- Aston, E. and Harris, G. (2006). *Feminist Futures: Theatre, Performance, Theory*. Palgrave, London.
- Borch, M. F. et al. (1994). *Bodies and Voices: The Force-Field of Representation and Discourse in Colonial and Postcolonial Studies*. Rodopi, Amsterdam.
- Carby, H. (1997). "White Woman Listen! Black Feminism and the Boundaries of Sisterhood" *Black British Feminism: A Reader*. Routledge, London.
- Donnell, A. (2002). *Companion to Contemporary Black British Culture*. Routledge, Oxford.
- Griffin, G. (2006). "Theatres of Difference: The Politics of 'Redistribution' and 'Recognition' in the Plays of Contemporary Black and Asian Women Playwrights in Britain" *Feminist Review*, No. 84, Postcolonial Theatres: 10-28.
- . (2003). *Contemporary Black and Asian Women Playwrights in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge.
- "'Homing Birds' – Exploring the notion of home and identity with writer Rukshana Ahmad as curtain about to fall on new play (tomorrow)" (2019). *Asian Vulture*. 20 July 2020. <http://asianculturevulture.com/portfolios/homing-birds-exploring-the-notion-of-home-and-identity-with-writer-rukshana-ahmad-as-curtain-about-to-fall-on-new-play-tomorrow/>
- Hull, A. et al. (1995). "But Some of Us Are Brave: A History of Black Feminism in the United States" *Thistle*, Vol. 9, No: 1.
- Iyer, N. and Zare, B. (1999). *Other Tongues: Rethinking the Language Debates in India*. Rodopi, Amsterdam.
- Khan, M. (2000). "Domestic Violence against Women and Girls" *Innocenti Digest*, No. 6. Unicef, Florence.
- Laurent, C. et al. (2013). *Femicide: A Global Issue that Demands Action*. Academic Council on the United Nations System, Vienna.
- Mazurek, M. (2009). "African American women and feminism: Alice Walker's womanism as a proposition of a dialogic encounter" *Lingua Mundi*, No. 4: 11-24.
- Mirza, H. (1997). *Black British Feminism: A Reader*. London: Routledge.
- Ranivoharisoa, H. (2005). "Between Generations: The Construction of Mother-Daughter Relationships in the Work of Black Women Playwrights in Britain" MA Thesis. The University of Hull, UK.
- "Rukhsana Ahmad" The Royal Literary Fund. 19 May 2014. <http://www.rlf.org.uk/fellowshipscheme/profile.cfm?fellow=5&menu=6>
- Salam, S. (2011). "Unveiling the Secret: Reading the Gendered Female Body in Contemporary Pakistani Fiction" MA Thesis. Massey University, Manawatu, New Zealand.
- "Song for a Sanctuary" *South Asian Diaspora Literature and Arts Archive*. <http://www.vads.ac.uk/large.php?uid=47244> 17 May 2014.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

İşbilen Yücel, L. (2021). "Üniversiteli Gençlerin Çalışma Koşulları Tercihlerinin Konjoint Analizi İle Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama " *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 245-260.

ÜNİVERSİTELİ GENÇLERİN ÇALIŞMA KOŞULLARI TERCİHLERİNİN KONJOİNT ANALİZİ İLE BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA*

Leyla İŞBİLEN YÜCEL**

Öz

Bu çalışma üniversiteli gençlerin, mezun olduktan sonra çalışmak istedikleri ideal koşulların belirlenmesi amacıyla konjoint analizi uygulanarak yapılmıştır. Bugüne kadar konjoint analizi ile yapılmış olan araştırmaların, genellikle bir ürünün piyasaya sürülmeden önce tüketiciler tarafından tercih edilen özelliklere uygun olarak dizayn edildikten sonra piyasaya sürülmesini sağlamak amacıyla yapılmış olduğu görülmüştür. Fakat son zamanlarda, konjoint analizin kişiler tarafından tercih yapmalarını gerektiren sosyal olaylarda da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu fikirden yola çıkarak, çalışma koşulları en kapsayıcı ve özet bilgi sunacak şekilde kategorilere sahip değişkenler vasıtasıyla tasarlanmış ve cevaplayıcılara yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Söz konusu değişkenler; ülke tercihi (Türkiye veya yurt dışı), çalışma saatleri (tam gün mesai veya esnek çalışma saatleri), çalışma ortamı (ofiste veya ofis dışında uzaktan çalışma şeklinde) ve gelir düzeyidir(düşük gelire razı olunmayacağı düşüncesi ile gelir düzeyi orta gelir ve yüksek gelir şeklinde iki kategori halinde ele alınmıştır). Elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak konjoint analiz için oluşturulmuş özel bir syntax kodu ile analiz edilmiştir. Çalışmanın birinci amacı, konjoint analizin sadece işletme ve pazarlama alanlarında ürün tasarımı yapmak değil, bunun yanı sıra, sosyal yaşamda kategorileri arasında tercih yapmayı gerektiren olguların da en çok tercih edilen ideal kombinasyonlarının konjoint analizi yöntemi ile ortaya koyulabildiğini göstermektir. Araştırmanın bir diğer amacı da, üniversitede okumakta olan ve yakın bir zamanda iş hayatına atılması öngörülen gençlerin nasıl bir çalışma ortamı tercih ettiklerini tespit etmektir. Çalışmanın başında, özellikle üniversite mezunu gençleri etkisi altına alan ve giderek artan işsizlik oranları nedeniyle büyük bir çoğunluğun yurt dışında çalışmayı tercih edebilecekleri fikrine sahip olunmasına rağmen, analiz sonucunda tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Eğer yeterli imkânlar sağlanırsa ve çok mecbur kalmadıkları takdirde önceliği kendi ülkelerine verdikleri görülmüştür. Uygulanan anketin ilk bölümünde hemen her anket çalışmasında olduğu gibi demografik bilgiler kısmına yer verilmiştir. Bundan gayemiz, cevaplayıcıların tercih ettikleri çalışma koşulları ile demografik durumları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı olabilecek ilişkilerin varlığını tespit etmek olmuştur. Analiz sonucunda, cevaplayıcıların demografik özelliklerinin şu anki durumları üzerinde etkili olmuş ve olmaya devam eden bir takım anlamlı ilişkilere ulaşılmıştır ancak çalışma koşulları tercihlerinde bu özelliklerin herhangi anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Nasıl bir aileden, hangi bölgeden ve ne gibi imkânlarla üniversitede okuyor olurlarsa olsun gelecekte iş yaşamlarında hemen hepsinin aynı çalışma koşullarını tercih ettikleri görülmüştür. Tasarlanmış olan sekiz farklı çalışma ortamı kombinasyonu içinde en çok tercih edilen kombinasyonun; yurt içinde – yüksek gelirli – ofis dışında ve esnek çalışma saatli işler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konjoint analizi, Çalışma koşulları tercihi, Uzaktan çalışma.

*Bu çalışma; 12-14 Şubat 2020 tarihleri arasında Ankara'da Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen EYİ 2020 sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur. Ancak tam metinler kitabında yer almamaktadır.

**Dr. Öğr. Üyesi Leyla İşbilen Yücel, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, İstatistik ABD, İSTANBUL. e-posta:isbilen@istanbul.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8643-7702>)

AN APPLICATION FOR DETERMINING THE PREFERENCES OF WORKING CONDITIONS OF UNIVERSITY STUDENTS WITH CONJOINT ANALYSIS

Abstract

This study was carried out by applying conjoint analysis in order to determine the ideal conditions that university students want to work after graduation. It has been observed that the researches carried out conjoint analysis to ensure that a product has been designed in accordance with the features preferred by consumers before going on sale. However, recently, it has been observed that conjoint analysis has started to be used in social events that require individuals to make choices. Based on this idea, the working conditions were designed by means of variables with categories to provide the most inclusive and summary information and then it was applied to respondents by face-to-face survey method. These variables are; preferred country (Turkey or abroad), working hours (full day of work or flexible working hours), work environment (remote working outside the office or offices) and income (based on the idea that no one will be willing to gain low-income, the income was discussed in two categories, middle-income and high income). The data obtained were analyzed with a special syntax code created for conjoint analysis using the SPSS. The first aim of the study is not only to design products in business and marketing areas, but also to show that the most preferred ideal combinations of cases that require preference among social categories can be revealed by the method of conjoint analysis. Another aim of the research is to determine what kind of working environment the young people who are studying at the university and are expected to be placed in business life in the near future will prefer. At the beginning of the study, despite the idea that a large majority would prefer to work abroad, especially due to the increasing unemployment rates which affect university graduate youth, a reverse situation emerged as a result of the analysis. It has been observed that if sufficient opportunities are provided and they do not have to, they give priority to their country. In the first part of the questionnaire, as in almost every survey study, demographic information section is included. Our aim is to identify the existence of statistically significant relationships between the working conditions and demographic status of the respondents. As a result of the analysis, the demographic features of the respondents have had an impact on their current status and some significant relationships have been reached, but these features have not been found to have any significant effect on the preferences of the working conditions. Regardless of their families' education levels, financial situations, region of residence, it is seen that almost all of them prefer the same working conditions in their future business life. In the result of conjoint analysis the ideal combination of working conditions preferred by responders is; in Turkey – with high income – remote work and flexible time.

Keywords: *Conjoint analysis, Working conditions preference, Remote work.*

1. GİRİŞ

Konjoint kelimesi consider ve joint kelimelerinden türetilmiş olup, özelliklerin birlikte göz önüne alınması, birlikte değerlendirilmesi anlamını taşımaktadır. Çok değişkenli istatistiksel bir yöntem olan konjoint analizi bazı değişkenlerin gerçek anlamda ölçülemediği ve düzeyler biçimine (niteliksel olarak) ifade edildiği durumlarda, değişkenler ve düzeylerin kendi aralarındaki ilişkilerinin araştırılması amacıyla kullanılmaktadır (Şen vd., 2004: 106). Araştırmaya konu olacak durumu etkileyen faktörler (değişkenler, özellikler) ve bu faktörlerin düzeyleri (şıkları) belirlenerek, analizin kullandığı özel bir yöntem olan ortogonal dizayn yoluyla kombinasyon kartları oluşturulur ve tüketicilerin bu kartları önem sırasına göre sıralamaları istenir. Bu şekilde elde edilen veriler kullanılarak fayda katsayıları hesaplanır ve her bir kombinasyon için fayda düzeyleri hesaplanarak, en ideal kombinasyondan hiç ideal olmayan kombinasyonun hangisi olduğuna kadar her biri için ayrı ayrı fayda skorları hesaplanmaktadır.

Konjoint analizi daha çok işletmeciler tarafından, yeni bir ürünü piyasaya sürmeden önce tüketicilerin en çok aradığı ve talep ettiği özelliklerin neler olduğunu tespit etmek amacıyla sıkça kullanılan bir yöntemdir. Böylece ürün piyasaya sürülmeden önce ürünün en çok istenilen özelliklere sahip olması yani en ideal hali ile üretime geçilmesi sağlanmaktadır. Bu yaklaşım hem üretici hem de tüketiciler açısından her anlamda bir kazan-kazan durumudur. Ortaya çıkan netice hem üreticiyi hem de tüketicileri memnun etmektedir. Bu sayede üretici kaynaklarını etkin bir şekilde doğru ürün için kanalize etmekte, tüketici de hayalindeki ürüne kavuşabilmektedir. Hiçbir araştırma yapmadan, ürünü piyasaya sürüp ne kadar sattığına bakarak ondan sonra planlama yapan üreticiler ise maalesef

kaynaklarını israf etmekte ve rekabet gücünü kaybetmektedirler. Doğru olan yaklaşım ise; bir ürünü piyasaya sürmeden hatta üretmeden önce periyodik olarak konjoint analizi yapılmasıdır. Ayrıca, eğer ürün farklı pazarlarda (ülkelerde) satışa sunulacak ise bu durumda konjoint analizi sadece bir yerde değil, ürünün piyasaya sürüleceği diğer bölgeler için de yapılmalı ve hatta gerekirse farklı değişkenler ve değişken düzeyleriyle uygulanmalıdır. Ülkeler arası kültürel farklılıklar ürün tercihlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Türkiye’de çok tercih edilen bir ürün bir başka ülkede hiç tercih edilmeyebilir veya bir takım değişiklikler yapmak suretiyle sevilen bir ürün haline getirilebilir. Başta konjoint analizi olmak üzere istatistiksel analiz yöntemlerinden faydalanmak, üretim öncesi ideal ürünün belirlenmesinde adeta nokta atışı yapılmasını sağlamakta, ürünün aynı şekilde üretilip dünyanın her yerinde aynı şekilde piyasaya sunumundan doğabilecek zararların da önüne geçilmesini sağlamaktadır. Bunun yanında, üreticilerin piyasa büyüklüğüne ve çeşitliliğine göre hareket etmesinde fayda vardır. Örneğin sadece İstanbul’da satılması planlanan bir ürün tasarlanıyorsa İstanbul’da yaşayan kitleden bir örneklem çekerek bu gruba konjoint analizi uygulanması yeterli olacaktır. Fakat ülke genelinde satış yapma ve hatta ihraç etme durumu var ise bu durumda yapılması gereken analizlerin sayısını ve çeşitliliğini arttırmaktır.

Bu çalışmada konjoint analizi, bir ürünün ideal kompozisyonunun ne olması gerektiğinden farklı olarak, sosyal bir olgu olan çalışma ortamı tercihlerinin belirlenmesinde üniversiteli gençlerin zihinlerindeki ideal çalışma ortamının nasıl olduğunu, nelere önem verdiklerini, ele alınan değişkenler kapsamında tercih sıralamalarını ortaya koymak için kullanılmıştır.

Çalışmanın iki temel hedefi vardır. Bunlardan ilki, konjoint analizin sosyal yaşamda tercih gerektiren olgular için de uygulanabilirliğini göstermektir. Konjoint analizi, özünde, ilişkileri inceleyen ve bir yöntemdir. Eğer sosyal bir olgu tüm özellikleri kapsanarak ve en sade bir biçimde ölçülebilir nitelikte değişkenler ile ifade edilebilirse, konjoint analizinin uygulanamayacağı hiçbir sosyal olgu yoktur. Sosyal politikaların, bireylerin ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda oluşturulabilmesi için son derece etkili bir analiz olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalarda konjoint analizin daha ziyade ürün tasarımı ve pazar araştırmalarında kullanıldığı ancak son zamanlarda sosyal olguların analizinde de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışmanın sosyal yaşamdan alınmış bir olgunun konjoint analizi ile incelenmesi hususunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bir diğer amacı, son zamanlarda özellikle üniversite mezunu gençleri etkisi altına alan ve her gün biraz daha yükselen işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kaldıkları bir ortamda, gelecekte çalışmak istedikleri en ideal çalışma ortamının özelliklerinin konjoint analizi ile tespit edilmesidir. Bu amaçla, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İletişim Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden basit tesadüfî örnekleme yöntemi ile seçilen 352 öğrenciye yüz yüze anket yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin ülkenin çeşitli bölgelerinden gelmiş olmaları ve İstanbul’un adeta küçük bir Türkiye tezahürü olduğu kabulünden yola çıkarak, çalışmanın sadece bir üniversitede uygulanmış olmasının subjektif bir örneklemeye yol açmadığı düşünülmektedir.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm demografik soruların yer aldığı kısımdır. Öğrencilerin ikamet ettikleri yerden, ebeveynlerinin eğitim düzeyine, kütüphaneyi kullanma sıklıklarından, yabancı dil bilme düzeyine kadar çok çeşitli sorular yöneltilmiştir. Demografik bölümün bu derece kapsamlı olarak tasarlanmasının nedeni, anketin ikinci bölümünde yer alan ve konjoint analiz ile elde edilmiş olan sekiz farklı çalışma ortamı kombinasyonunu sıraladıklarında, yapmış oldukları seçimler ile demografik durumları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı ilişkilerin olup olmadığının ortaya konmasıdır.

Anketin konjoint analizi ile elde edilmiş ve cevaplayıcıların en çok tercih ettiklerini birinci sıraya, hiç tercih etmeyeceklerini sekizinci sıraya koymalarının istendiği çalışma ortamı kombinasyonlardan oluşan ikinci kısımda çalışma ortamlarını tasvir etmek amacıyla dört değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler; ülke tercihi (Türkiye veya yurt dışı), çalışma ortamı (ofiste veya ofis dışından uzaktan çalışma), gelir düzeyi (orta veya yüksek gelir) ve çalışma saatleri (tam gün 9-17 mesai veya esnek çalışma saatleri) olarak belirlenmiştir. Gelir düzeyi değişkeni genellikle “düşük – orta – yüksek” şeklinde ele alınmasına rağmen, hiç kimsenin düşük gelire razı olmayacağı

düşünülerek, sadece “orta ve yüksek gelir” düzeyleri tercih kategorisine konulmuştur. Değişkenlerin her biri ikişer kategoriye sahiptir. Konjoint analizin tam profil dizaynı ile uygulanması halinde $2*2*2*2=16$ tane tercih kartının (kombinasyonun) oluşturulması gerekmektedir. Fakat anketleri uygularken cevaplayıcılardan 16 farklı çalışma ortamını anlamaları, her birini akılda tutarak kendilerine göre tercih sıralamasına koymalarını beklemek oldukça zorlayıcı bir uygulama olacağı için bu çalışmada tam profil dizayn yerine indirgenmiş profil dizayn tercih edilmiştir. Cevaplayıcıların sadece 8 adet kombinasyonu sıralamaları istenmiştir. Buna rağmen veri toplama süreci tamamlandığında bazı anketlerin kombinasyon sıralamasından oluşan ikinci kısımlarında eksiklik ve yanlışlıklar tespit edilmiş, hatalı formlar kapsam dışı bırakılmış ve 315 adet anket formu üzerinden çalışmaya devam edilmiştir.

Anketleri uygularken, cevaplayıcıların, birinci bölümü (demografik sorulardan oluşan kısım) istekli bir şekilde cevapladıkları, fakat ikinci bölümde zorlandıkları, hatta bazı cevaplayıcıların cevaplamaı reddederek formu geri verdikleri durumlarla karşılaşmıştır. Fakat bu durum cevaplayıcılar açısından son derece normal ve anlaşılır kabul edilmelidir. Çünkü bahsi geçen kombinasyonları anlamak, akılda tutmak ve üstelik önem sırasına koymak anketin tam ve doğru yapılabilirliğini zorlaştırmaktadır. İşte tam da bu noktada önemle vurgulanması gereken husus, tercih sıralaması yapılacak olgunun (bizim çalışmamızda iş yaşamında tercih edilen çalışma koşulları), uzman görüşü alınarak en sade bir şekilde yani en az sayıda değişken ve değişken düzeyi ile tanımlanmasının gerekliliğidir. Çünkü konjoint analizde sıralaması yapılacak kombinasyonların sayısı, değişkenlerin düzeylerinin çarpılması ile elde edilmektedir. Gereksiz bir şekilde analize dahil edilen her değişken ve (ya) değişken düzeyi, oluşturulacak olan kombinasyon sayısını çarpan düzeyde arttırmaktadır. Aşırı düzeyde artan kombinasyon sayısı ise kombinasyonların tam ve doğru bir şekilde sıralanmasını çıkmaza sokmaktadır. Bu çalışmada bir çalışma ortamını tasvir edebilecek onlarca değişken olmasına rağmen sadece dört değişken kullanılmasının ve değişken düzeylerinin ikişer tane ile sınırlı tutulmasının sebebi budur. Aksi halde indirgenmiş dizayn kullanılsa bile yine de çok sayıda kombinasyon ortaya çıkacaktır. Esasen konjoint analizde kombinasyon sayısı baştan tespit edilip kısıtlanabilmektedir. Fakat bu durum bazı önemli kombinasyonların kapsam dışında kalmasına sebep olmakta ve yapılacak olan çalışmayı daha en başından yetersiz bir hale getirmektedir.

Bu çalışma, sosyal yaşamdaki olguların da ölçülebilir değişkenlerle tanımlanabilir olmaları şartı ile konjoint analizi ile incelenmesinin mümkün olduğunu ve bireylerin en yüksek faydasına yönelik sosyal politikaların üretilmesinde faydalı olduğunu göstermesi bakımından literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü olan literatür kısmında konjoint analizi ile ilgili son yirmi senede yapılmış olan çalışmalardan seçmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi olan konjoint analizi, teorik alt yapısı ve uygulama adımları ile ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Takip eden bölüm uygulamanın yapıldığı kısımdır. Son bölüm bulgular ve tartışma kısmıdır. Bu bölümde analiz sonucunda elde edilen bulgular, çalışma koşulları tercihleri ile demografik değişkenler arasındaki istatistiksel bakımdan anlamlı bulunan ilişkiler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde konjoint analizin genellikle ürün veya hizmet tasarımı için uygulandığı pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak konjoint analizi sadece ürün tasarımı için değil, seçimlere dayalı tercihlerin belirlenmesinde de sıkça kullanılan bir yöntemdir. Aşağıda Tablo 1’de çeşitli konjoint analizi uygulamalarına yer verilmiştir:

Tablo 1. Literatürde konjoint analizi uygulamalarına örnekler

Yıl	Yazar(lar)	Çalışmanın İçeriği
1997	Danaher, Peter J.	Uçuş konforunu her biri 3 düzeyden oluşan 3 özellik kapsamında değerlendirmiştir. $3 \times 3 \times 3 = 27$ olası kombinasyon kartının doğru bir şekilde değerlendirilip sıralanamayacağı düşünülerek 9'ar kombinasyondan oluşan 3 ayrı konjoint analiz uygulanmıştır. 3-12 saat arası uçuşları kapsayan ismi belirtilmeyen büyük bir havayolu şirketinde uygulanmıştır. Anketler inişe 45 dakika kala uygulanmıştır. Kartların oluşturulmasında uygulanan tüm kolaylaştırıcılara rağmen cevaplayıcıların %19'u sıralamanın zor ve anlaşılmaz olduğunu ileri sürerek anket formlarını iade etmişlerdir.
2004	Şen, Hülya Çemrek, Fatih	Özel dersane tercihinin yönelik bir uygulama yapmışlardır. 18 olası kombinasyon tespit ederek 459 öğrenciye uygulamışlardır. Olası kombinasyonlar 7 değişken kapsamında oluşturulmuştur. Söz konusu değişkenler şu şekilde tanımlanmıştır: X1: Öğretmenin yaşı (genç – orta yaşlı – yaşlı), X2: Etüd (var – yok), X3: Veli dersane yönetimi arasındaki ilişki (yeterli – yetersiz), X4: Verilen kaynak (yeterli değil – fena değil – yeterli), X5: Ders saati (400-450, 451-500, 501- 550), X6: Dershane ücreti (750 – 999, 1000 – 1249, 1250 – 1500), X7: Sınıf mevcudu (15 – 20, 21 – 25, 26 – 30).
2005	Schaupp, L. Christian Belanger, France	Online müşteri memnuniyetini araştırmışlardır. Her biri 3 düzeyden oluşan 3 değişken kapsamında ortalama 22 yaş civarında 188 öğrenciye anket uygulayarak konjoint analizi uygulamışlardır. Değişkenler şu şekildedir: X1: Teknolojik faktörler (güvenlik – web sitesinin dizaynı ve kullanışlı olması – mahremiyet), X2: Alışveriş faktörü (kullanışlı olması – güvenilir olması – gönderim zamanı), X3: Ürün özelliği (ticaret yapmaya elverişli olması – ürünün değeri – ihtiyaca göre uyarlanması). Cevaplayıcıların en fazla önem verdikleri hususun mahremiyet ve ikinci sırada teknolojik faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
2007	Akıncı, Eylem Deniz Bacanlı, Sevil Kıroğlu, Gülay	İstanbul indirim marketleri üzerine bir çalışma yapmışlardır. Faktör sayısı 6'yı geçtiğinde konjoint analizin yeterli olmadığını ifade ederek uyarlamalı konjoint analizi yöntemini kullanmışlardır. Şok, Dia, Tansaş, Endi ve Bim marketlerini analize dâhil etmişlerdir. Çalışma kapsamında 150 kişiye anket uygulanmış ve çalışmaya konu olan marketler içerisinde ŞOK marketin en ideal market olduğu sonucuna varmışlardır.
2011	Çevik, Osman Yiğit, Alperen M.	Ofis mobilyası tercihinin araştırmışlardır. Ülke genelinde 17 ilde 63 ofis mobilyası bayisi ile görüşmüşlerdir. Konjoint analize konu olan değişkenler şu şekildedir: X1: Fiyat, X2: Teslimat süresi, X3: Malzeme ve işçilik, X4: Servis ve garanti, X5: Tasarım ve uygunluk, X6: Marka bilinirliği şeklindedir. Bu değişkenlerin her birinin 3'er düzeyi bulunmaktadır dolayısıyla 729 mümkün kombinasyon vardır. Elbette cevaplayıcıların bu kadar çok sayıda kombinasyonu sıralaması mümkün değildir. Bu nedenle SPSS ile kombinasyon sayısı 18'e düşürülmüştür ve sonuçta ideal ofis mobilyasının marka bilinirliği yüksek, teslimat süresi 5 gün içinde olan, fiyatı ucuz, malzeme ve işçiliği orta düzeyde olan, tasarım ve uygunluğu normal olan, servis ve garantisi iyi olan kombinasyon tercih edilmiştir.
2013	Turanlı, Münevver Cengiz, Dicle Taşpınar Işık, Mert	Gazete tercihlerinin belirlenmesi amacıyla konjoint analizi uygulamışlardır. X1:Tiraj, X2: Fiyat, X3:Tür, X4:Sayfa sayısı, X5: Boyut, X6: Baskı kalitesi olmak üzere, bu özelliklerin düzeyleri göz önüne alındığında 216 mümkün kombinasyon vardır. SPSS'te bu sayı 9 kombinasyona düşürülmüş ve 48 kişiye anket uygulanmıştır. Neticede ideal gazete şu şekilde tespit edilmiştir: Tirajı 300000 üzeri, fiyatı 50 kuruştan az, türü haber, sayfa sayısı 33'ten fazla, boyutu 39 cm x52,5 cm olan ve baskı kalitesi yüksek şeklindedir.
2015	Nuraeni, Shimaditya Pradiva, Arlavianyssa Novani, Santi	Gençlerin seyahat tercihlerini araştırmışlardır. UNESCO'nun tanımı uyarınca 17-29 yaş arası "genç" olarak kabul ederek 45 kişiye anket uygulamışlardır, bu kişilerin 21'i erkek, 24'ü kadındır. Sonuç olarak en çok tercih edilen seyahat kombinasyonu uluslar arası ve sevecen, dost canlısı insanların yaşadığı ülkelere seyahat etmek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gençler ne pahasına olursa olsun, konfor, kalite söz konusu olmaksızın, sevecen insanların olduğu yabancı ülkelere seyahat etmeyi ilk sırada seçmişlerdir.
2016	Karaarslan, Mustafa Halid Altuntaş, Başar	Kariyer tercihinin etkileyen faktör düzeylerinin önemini konjoint analizi ile belirlemişlerdir. Kariyer tercihinin belirleyen değişkenler; X1: Kariyer alanı (düzeyler: 1/ kamu, 2/özel, 3/kendi işi), X2: gelir (düzeyleri: 1/düşük, 2/ orta, 3/yüksek), X3: işin zorluğu(düzeyleri: 1/zor, 2/kolay), X4: iş yapış biçimi (düzeyleri:1/monoton, 2/monoton değil) şeklinde belirlenmiştir. 7 tane kombinasyon oluşturulmuştur. Sonuç olarak ideal kariyer tercihi 5.647'lik bir skor ile "yüksek gelirli – zor – durağan – kendi işi" şeklinde oluşturulan kombinasyon olmuştur.
2018	Yıldız, Bilal	Buzdolapların ekolojik etiketlenmesiyle ilgili bir tez çalışması yapmıştır. 5 değişken söz konusudur. Bu değişkenler; X1: Marka (Bosch – Profilo – Samsung – Vestel – Arçelik), X2: Enerji sınıfı (A+ , A++ , A+++), X3: Toplam hacim (300 lt – 500 lt – 700 lt), X4: Fiyat (3000 den az, 3001 den fazla), X5: Soğutma (no frost, low frost) şeklindedir. Bu değişkenler ve düzeyleri kapsamında $5 \times 3 \times 3 \times 2 = 180$ mümkün kombinasyon oluşmaktadır. Elbette bu kadar çok kombinasyonun doğru bir şekilde sıralanması mümkün değildir. Bu nedenle SPSS'te olası kombinasyon sayısı 33'e düşürülmüştür ve 151 kişiye anket uygulanmıştır. Neticede en ideal buzdolabının Bosch marka, A+++ enerji sınıfı, 700 lt hacimli, fiyatı 3000'den az ve no frost özelliğe sahip olan buzdolabıdır.

Konjoint analizin uygulamaları genellikle ürün tasarımına hizmet ediyor gibi görünse de, son zamanlarda trade-off lara (düzeyler arasında seçimlere) dayalı tercih sıralamasını gerektiren durumlar için de uygulanmaya başlanmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan yöntem konjoint analizidir. Konjoint analizi, tercih sıralaması yapmayı gerektiren, özellikleri ölçülebilir olan her türlü ürünün veya olgunun tercih sıralamasının yapılmasını sağlayan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. Örneğin piyasaya sürülecek olan bir spor ayakkabısını ele alalım. Bu ürünün satışa sunulması planlanan pazardaki hedef kitle için ne gibi özellikler taşıması gerekir? Tüketici nasıl bir ürün talep etmekte, nelere öncelik vermektedir? Fiyat mı, kullanılan materyal mi yoksa ortopedik özellikleri mi? Bu şekilde değişkenler tanımlanarak tüketicinin en fazla tercih ettiği spor ayakkabının nasıl olması gerektiği, bu değişkenlerin hangi kategorilerine önem verdikleri sorusuna konjoint analizi ile cevap bulunabilir. Değişkenler tanımlandıktan sonra her bir değişken için düzeyler(kategoriler) belirlenmelidir. Fakat bu aşama son derece dikkatli davranılması gereken bir aşamadır. Çünkü konjoint analizi bu düzeyleri kullanarak, düzey sayılarının çarpımları kadar sayıda (indirgenmiş profil dizaynında bu sayı azalmaktadır) kombinasyon oluşturmaktadır. Veri toplama aşamasında yani anket uygulanırken cevaplayıcıların bu kombinasyonları tercih etme durumlarına göre sıralamaları istenmektedir. Kombinasyon sayısı arttıkça, cevaplayıcıların bu kombinasyonları akılda tutması ve doğru bir şekilde sıralaması zorlaşmaktadır. Bu nedenle değişkenler ve değişkenlerin düzeyleri ürünü en sade ve kapsayıcı özellikleriyle ifade etmelidir. Ayakkabı örneğine geri dönersek, sözü edilen değişkenlerin düzeyleri şu şekilde tanımlanmış olsun:

$$fiyat = \begin{cases} 100-300 \\ 301-500 \end{cases} \quad materyal = \begin{cases} polyester \\ hakikideri \end{cases} \quad komfor = \begin{cases} yariortopedik \\ tamortopedik \end{cases}$$

Burada tam profil dizaynı kullanılırsa oluşacak olan kombinasyon sayısı 8'dir (=2*2*2). Tüketicilere verilecek anket formlarında aşağıdaki şekilde tanımlanmış ürün kombinasyonlarını sıralamaları istenmektedir:

Tablo 2. Spor ayakkabı örneği için konjoint analizle elde edilen kombinasyonların anket formu örneği

Kombinasyonlar	Spor ayakkabının özellikleri	Tüketicinin tercih sıralaması
K1	100 tl – 300 tl arası fiyatı olan Polyester malzemeden üretilmiş Yarı ortopedik	6
K2	100 tl – 300 tl arası fiyatı olan Polyester malzemeden üretilmiş Tam ortopedik	4
K3	301 tl – 500 tl arası fiyatı olan Polyester malzemeden üretilmiş Yarı ortopedik	8
K4	301 tl – 500 tl arası fiyatı olan Polyester malzemeden üretilmiş Tam ortopedik	2
K5	100 tl – 300 tl arası fiyatı olan Hakiki deri malzemeden üretilmiş Yarı ortopedik	5
K6	100 tl – 300 tl arası fiyatı olan Hakiki deri malzemeden üretilmiş Tam ortopedik	1
K7	301 tl – 500 tl arası fiyatı olan Hakiki deri malzemeden üretilmiş Yarı ortopedik	3
K8	301 tl – 500 tl arası fiyatı olan Hakiki deri malzemeden üretilmiş Tam ortopedik	7

*K1: Oluşturulan birinci kombinasyon demektir. Bu kombinasyonun birinci olması, en çok tercih edilen anlamına gelmemektedir. Aslında sadece konjoint analizi ile oluşturulan kombinasyonlardan bir tanesidir.

** Tüketicinin tercih sıralaması herhangi bir tüketicinin anketi doldururken yapmış olduğu temsili sıralamaya örnek olarak verilmiştir.

Tablo 2'deki temsili örnekte, tüketicinin 8 kombinasyon arasından en çok K6'yı tercih ettiği (100 tl – 300 tl arası fiyatı olan, Hakiki deri malzemeden üretilmiş, Tam ortopedik), en son tercih ettiğinin ise K3 (301tl – 500 tl arası fiyatı olan, Polyester malzemeden üretilmiş, Yarı ortopedik) olduğu görülmektedir.

Konjoint analizinin uygulanması için cevaplayıcıların her birine bu şekilde anket formları verilerek tercih sıralaması yapmaları istenmektedir. Tüm anketler cevaplandıktan sonra veri girişi yapılarak genel bir değerlendirme ile bütün katılımcılar için en ideal ayakkabı kombinasyonundan, hiç tercih edilmeyenlere doğru bir sıralama yapılmakta ve sağlanacak fayda düzeyi hesaplanmaktadır. İstenirse her bir cevaplayıcı için ayrı ayrı fayda düzeyleri de hesaplanabilmektedir.

Konjoint analizin temel amacının ne olduğu ve sürecin nasıl işlediği temsili bir örnek ile açıklanmaya çalışılmıştır. Analizin uygulama adımları ve teorik çerçevesi aşağıdaki gibidir:

Adım 1: Konjoint analizinde ilk olarak araştırma sorusunun belirlenmesi gerekmektedir. Araştırma sorusu: "Her bir faktörün ürünün toplam faydasına ne ölçüde katkısı vardır?" şeklindedir.

Adım 2: Ürün veya hizmeti etkileyen faktörler ve bu faktörlerin düzeyleri araştırmacı tarafından çalışmanın başında belirlenir.

Adım 3: Tercih fonksiyonu belirlenir. Tercih fonksiyonları değişkenlerin düzeyleri ile tercih sıralaması arasındaki ilişkileri modelleyen matematiksel formüllerdir. Üç çeşit tercih fonksiyonu vardır; Vektör fonksiyonu, İdeal nokta fonksiyonu ve parçalı (partworth) fonksiyondur. Uygulamalarda en çok tercih edilen tercih fonksiyonu parçalı fonksiyondur. Çünkü bir değişkenin fayda skorunu bulurken bu değişkenin düzeylerinin fayda katsayıları toplanarak basitçe hesaplanabilmektedir.

Adım 4: Anket tasarlanır. Anket tasarımında iki yöntem vardır. Bunlardan ilki Trade-off denilen ve özelliklerin ikili karşılaştırılmasına dayanan yöntemdir. İkili karşılaştırmalar yöntemine göre, tüketicilerden ürünün ele alınan tüm özellikler ve bu özelliklere ait tüm seçenekler arasında ikili karşılaştırmalar yapılması istenmektedir. Sıralamaya göre düzeylerin bütün kombinasyonları her defasında iki özelliği ele alınarak karşılaştırılmaktadır. Tüketicilerden, iki özellikten oluşan tablonun her hücreğine en çok tercih ettiği özellikler için 1'den başlayarak tercih sıralamalarını yazmaları istenmektedir. Özellik sayısı arttığında bu yöntemle veri toplamak oldukça güç bir hal almaktadır. Cevaplayıcıların bu özellikleri ikişer ikişer akılda tutmaları ve sıralamaları oldukça zordur. (Green ve Svinaran, 1978: 107)

Veri toplamada kullanılan bir diğer yöntem ise Full factorial dizayn veya Tam profil adı verilen ve özelliklere (faktörlere) ait tüm seçeneklerin mümkün tüm kombinasyonlarından meydana gelen kombinasyon kartlarının cevaplayıcılara sunulduğu yöntemdir. Cevaplayıcıların bu kartları en çok tercih ettikleri kombinasyona "1" değerini vererek en çok tercih etmedikleri kombinasyona doğru sıralamaları istenmektedir. Bu yöntem tercih edilecekse, ürün veya hizmeti teorik olarak etkileyen özelliklerin mümkün olan en açıklayıcı ve az sayıda olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü kombinasyon kartlarının sayısı faktör sayısı ve düzeylerine bağlı olarak çok hızlı bir şekilde artış gösterebilir. Bu nedenle tüm teoriyi kapsayan full-dizayn yerine indirgenmiş dizayn (fractional design) tercih edilmelidir.

Adım 5: Veriler toplandıktan sonra sıra fayda katsayılarının hesaplanmasına gelmiştir. Konjoint analizi her bir faktör için kısmi fayda (partworth) denilen β 'ları hesaplar. Toplam fayda yani "y", β 'ların toplanmasıyla hesaplanır. İstenirse her bir cevaplayıcı için ayrı ayrı fayda skorları elde edilebilmektedir. Fayda skorları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır :

Konjoint analizin toplamsal modeli;

$$y_k = \mu + \sum_{j=1}^J \sum_{m=1}^{M_j} \beta_{jm} \cdot x_{jm} \quad (1)$$

μ : tüm sıralamaların ortalaması

y_k : k. kombinasyon kartının toplam faydası

β_{jm} : j. faktörün m. düzeyinin kısmi faydası (klasik OLS ile hesaplanır)

x_{jm} : dummy değişken (k. kombinasyonun j. faktörü m değerini alıyorsa 1, değilse 0)

Fayda skorları hesaplandıktan sonra, kombinasyon kartlarının fayda sıralaması yapılır. Böylelikle söz konusu ürün veya hizmete dair en ideal yani en çok tercih edilen özelliklerin birleşimi ortaya konmuş olur. Kombinasyonlara ilişkin fayda düzeyleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{Fayda} = \text{sabit} + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \dots \quad (2)$$

4. UYGULAMA

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi'nde kayıtlı bulunan çeşitli fakültelerden basit tesadüfi örnekleme ile seçilmiş 352 öğrenciye anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Anket uygulaması sonucunda bazı anket formlarının eksik ve (ya) hatalı doldurulmuş olduğu görülmüş ve bu nedenle gerekli iptaller yapılarak elde kalan 315 anket formu üzerinden konjoint analizi uygulanmıştır. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım demografik sorulardan oluşmaktadır. İkinci kısım ise konjoint analizin uygulanmasını sağlayacak olan ve 8 farklı çalışma şekli tercihinden oluşan kombinasyon kartlarının bulunduğu kısımdır.

Anket uygulamasında karşılaşılan başlıca sorun, ikinci kısımdaki kombinasyon kartlarının sıralanması olmuştur. Cevaplayıcılardan söz konusu kombinasyonları 1'den 8'e kadar, en çok tercih ettiklerini 1. sıraya, hiç tercih etmeyeceklerini 8. sıraya koyarak sıralamaları istenmiştir. Esasen bu zorluk kombinasyonları sıralamak yerine, her bir karta 0'dan 100'e kadar bir puan vermek suretiyle çözülebilmektedir. Ancak bu çalışma kombinasyonların sıralanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın adımları aşağıdaki gibidir:

Adım 1: Çalışmada bahsi geçen ürün "ideal çalışma ortamı" dır.

Adım 2: Çalışma ortamı tercihlerinin konjoint analiz ile sıralanması amacıyla 4 değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler ve ele alınan düzeyleri aşağıda Tablo 3'teki gibidir:

Tablo 3. Çalışma ortamı tercihine ilişkin değişkenler ve düzeyleri

X1 Çalışma zamanı	X2 Çalışılacak yer	X3 Gelir düzeyi	X
Tam zamanlı	Ofiste	Orta (3000 – 5000)	Yurt içinde
Esnek çalışma saatli	Ofis dışında	Yüksek (5000 ve üzeri)	Yurt dışında

Adım 3: Tercih fonksiyonu olarak parçalı (partworth) fonksiyonu kullanılmıştır.

Adım 4: Her biri ikişer düzeyden oluşan 4 değişkenimiz bulunmaktadır. Tam profil (full factorial design) yönteminde düzey sayılarının çarpımı kadar kombinasyon oluşturulmaktadır. Kombinasyon sayısı; $2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$ 'dır. Ancak 16 kombinasyonun doğru bir şekilde sıralanması çok zordur hatta büyük ihtimalle cevaplanmış olması için cevaplanacaktır. Cevaplayıcılardan bu kadar çok sayıda kombinasyonu aklında tutması, değerlendirmesi ve bir de önem sırasına sokmasını beklemek iyimser bir yaklaşım olur. Bu nedenle SPSS programında ortogonal planı dizayn ederken kombinasyon sayısının 8 olmasına karar verilmiştir. Yani full factorial dizayn yerine indirgenmiş dizayn yöntemi (fractional design) kullanılmıştır. Bu sayede anketin uygulanması daha kolay olmuş ve daha doğru bir sıralama bilgisine ulaşmak mümkün olmuştur.

Ankette yer alan kombinasyon kartlarının SPSS'te oluşturulması şu şekilde sağlanmıştır:

Adım 1: Data – orthogonal design – generate

Açılan "Generate Orthogonal Design" penceresinde değişkenler ve düzeyleri tek tek el ile giriş yapılarak tanımlanır. "datasetname" kısmına dosyanın ismi verilir. Konjoint analiz uygularken iki farklı dosyadan veri çekmektedir. Bu dosyalardan biri de işte bu ortogonal plan dosyasıdır.

Adım 2: Dosya ismi verildikten sonra "options" kısmına girilir. "minimum number of cases to generate" kısmına $2^{(\text{değişken sayısı} - 1)}$ formülü uyarınca gerekli olan sayı yazılır, bu genellikle 8 ile 12 arasında bir sayıdır. Fakat bazı

durumlarda değişken sayısı ve düzey sayısı fazla olduğunda bu sayıyı azaltmak pek de mümkün olmamaktadır. Böyle durumlarda çok gerekli olmayan değişkenleri ve(ya) düzeylerini azaltma yoluna gidilebilir. Çünkü mümkün kombinasyon sayısının fazla olması anketlerin cevaplanma düzeyini ve tercihlerin doğru sıralanmasını olumsuz etkilemektedir. Bu işlemler yapıldıktan sonra “continue” basarak işlem sonlandırılır.

Veri giriş sayfasına dönüldüğünde mümkün kombinasyonların SPSS tarafından oluşturulduğu görülecektir.

Bu çalışmaya konu olan değişkenler kapsamında oluşturulan anket formu aşağıda Tablo 4’teki gibidir:

Tablo 4. Üniversiteli gençlerin çalışma koşulları tercihlerinin tespitine yönelik bir anket uygulaması

1. Kısım (Demografik Bilgiler)		
1. Cinsiyet		
a. Kadın b. Erkek		
2. Mezun olunan lisenin türü?		
a. Devlet lisesi b. Kolej c. Kolejde burslu olarak		
3. Aileye giren toplam aylık gelir		
a. 2000-5000 b. 5001-10000 c. 10000+		
4. İkamet edilen yer		
a. Ev (öğrenci evi, aile veya akraba yanı) b. Devlet yurdu c. Özel veya vakıf yurdu		
5. Yabancı dil biliyor musunuz?		
a. Evet b. Hayır		
6. Eğer cevabınız evet ise hangi düzeyde?		
a. Zayıf b. Orta c. İyi d. Çok iyi		
7. Annenizin eğitim düzeyi:		
a. İlköğretim b. Lise c. Üniversite d. YL, Dr		
8. Babanızın eğitim düzeyi:		
a. İlköğretim b. Lise c. Üniversite d. YL, Dr		
9. Şu an okumakta olduğunuz alanda çalışmak ister misiniz?		
a. Evet b. Hayır		
10. Okulun kütüphanesini kullanır mısınız?		
a. Evet b. Hayır		
11. Pasaportunuz var mı?		
a. Evet b. Hayır		
12. Bir yılda okuduğunuz kitap sayısı nedir?		
a. 0 – 4 b. 5 – 9 c. 10 – 14 d. 15 +		
2. kısım (Kombinasyon Kartları) Aşağıda 8 farklı çalışma ortamını betimleyen kombinasyonlar görülmektedir. Bu kombinasyonlardan en çok tercih ettiğinizi 1. Sıraya koyarak, 1’den 8’e kadar sıralayınız. (8.kombinasyon size hiç uygun olmayan çalışma koşullarını ifade etmektedir. K1, 1. Kombinasyon anlamına gelmektedir. Diğer kısaltmalar da aynı şekilde diğer kombinasyonlar için kullanılmıştır.)		
Kombinasyon	Çalışma Ortamı Seçenekleri	Sıra No
K1	ESNEK ZAMANLI - OFİS DIŞINDA - YÜKSEK GELİR - YURT İÇİNDE	...
K2	ESNEK ZAMANLI - OFİS İÇİNDE - YÜKSEK GELİR - YURT DIŞI	...
K3	TAM ZAMANLI - OFİS İÇİNDE - ORTA GELİR - YURT İÇİNDE	...
K4	TAM ZAMANLI - OFİS DIŞINDA - YÜKSEK GELİR - YURT İÇİNDE	...
K5	ESNEK ZAMANLI - OFİS DIŞINDA - ORTA GELİR - YURT DIŞINDA	...
K6	TAM ZAMANLI - OFİS DIŞINDA - ORTA GELİR - YURT DIŞINDA	...
K7	ESNEK ZAMANLI - OFİS İÇİNDE - ORTA GELİR - YURT İÇİNDE	...
K8	TAM ZAMANLI - OFİS İÇİNDE - YÜKSEK GELİR - YURT DIŞINDA	...

Anketin ilk kısmı demografik sorulardan oluşmaktadır. Bunun nedeni, çalışma ortamı tercihleri ile demografik bilgilerin arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığını araştırmaktır. Anketin ikinci kısmında SPSS ortogonal design ile elde edilen 8 adet farklı çalışma ortamını tasvir etmekte olan kombinasyon kartları yer almaktadır.

Cevaplayıcıların bu kombinasyonları en çok tercih ettiklerine 1 vermek üzere, 1'den 8'e kadar sıralamaları istenmiştir. Aşağıda Tablo 5'te sadece kombinasyon kartlarının veri girişi görülmektedir.

Tablo 5. Kombinasyon kartları veri giriş penceresi

	ID	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
1	1	2	4	7	3	5	8	6	1
2	2	2	3	5	4	8	6	7	1
3	3	3	4	7	2	5	6	8	1
4	4	4	3	6	1	5	7	8	2
5	5	3	5	2	1	7	8	4	6
....								
.....								
.....								
315	315	3	5	2	4	6	8	1	7

Anket veri girişleri tam ve doğru bir şekilde yapıldıktan sonra artık konjoint analizin uygulanma aşamasına geçilebilir.

5.Adım: SPSS'te doğrudan doğruya konjoint analiz uygulanmasına imkan sağlayan bir menü veya buton bulunmamaktadır. Bu nedenle syntax penceresine gerekli kodu yazarak uygulanması gerekmektedir. Bahsi geçen kod Tablo 5'teki gibidir:

Tablo 6. Konjoint analizinin syntax kodu

```
CONJOINT PLAN='C:\Users\user\Desktop\calisma_plani.sav'  
/DATA='C:\Users\user\Desktop\calisma_data.sav'  
/SEQUENCE=K1 TO K8  
/SUBJECT=ID  
/FACTORS=zaman (DISCRETE) ortam (DISCRETE) gelir (DISCRETE) ülke (DISCRETE)  
/PRINT=ALL.
```

Kodu çalıştırmadan önce CONJOINT PLAN kısmına, ortogonal planın oluşturulduğu dosyanın ismini ve uzantısını tam ve doğru bir şekilde yazmak gerekmektedir. Bu dosyaya isim verirken diğer dosyalar ile karışmaması için içinde "plan" kelimesini kullanmak pratik fayda sağlayacaktır. Çünkü kodun çalışması için iki dosya gereklidir yani iki ayrı dosyadan veri çekilmektedir. Bu duruma dikkat edilmediği takdirde kodun yanlış yazılmış olduğu düşünülmekte, hâlbuki esas sorunun, kodu yazarken dosya adlarının ve tam künyelerinin doğru yazılmadığı göz ardı edilebilmektedir.

Kodun çalışması için gerekli olan bir diğer dosya ise "data" dosyasıdır, yani anket verilerinin yer aldığı dosyadır. Bu dosyaya da isim verirken içinde "data" olması karışıklıkların önüne geçecektir. Kodun SEQUENCE kısmında tercih sayısı belirtilmektedir. Kombinasyon 1, K1 olarak kısaltılmıştır ve 8 kombinasyon olduğu için "K1 TO K8" şeklinde ifade edilmiştir. Bu çalışma sayfasında en soldaki sütunda her bir cevaplayıcıyı tek tek temsil edecek şekilde ID değişkeni tanımlanmalıdır. ID, cevaplayıcı sayısı kadar değer alacaktır. Örneğin anket 100 kişiye uygulanmış ise 1'den 100'e kadar değer alacaktır. Veri girişi yaparken her bir ID (cevaplayıcı) için tercihlere verdikleri skorlar soldan sağa doğru girilmelidir. Tablo 4'e bakıldığında 1. cevaplayıcının K8'i ilk sıraya koyduğu, 2. sıraya K1, 3. sıraya K4 ve bu şekilde en son sıraya da K6'yı koymuş olduğu görülmektedir. Bahsi geçen cevaplayıcının en ideal çalışma şekli kombinasyonu K8 olduğu, hiç tercih etmek istemeyeceği çalışma şekli kombinasyonunun da K6 olduğunu görmekteyiz.

Tablo 5'teki kodun diğer kısımlarını açıklamaya devam edersek; FACTORS kısmında değişkenlerimiz yer almaktadır. Bu değişkenler bağımlı değişkeni arttırma veya azaltma özelliğine sahip olmadıklarından "discrete"

olarak tanımlanmışlardır. Eğer azaltacağı öngörülse idi o zaman “linear less”, arttırması öngörülseydi “linear more” şeklinde tanımlamamız gerekecekti. Ancak bu çalışmada tüm değişkenler nominal nitelikte oldukları için bu şekilde bir tanımlama yapılamaz. Amacımız sadece sınıflandırmak ve sıralamaktır. Son olarak da eğer tüm cevaplayıcılar için sonuç rapor isterseniz PRINT kısmına “all” yazmalısınız, şayet sadece analizin genel sonuçlarına ulaşmak istiyorsanız “summaryonly” komutunu yazmanız yeterli olacaktır.

Tüm işlemler doğru bir şekilde yapıldıktan sonra kod çalıştırıldığında değişkenler arasındaki önem düzeyleri aşağıda Tablo 7’deki gibi elde edilmiştir:

Tablo 7. Özelliklerin önem düzeyi sıralaması

Zaman	28,202
Gelir	24,943
Ortam	23,818
Ülke	23,038

Tablo 7’de, gençlerin mezun olduklarında çalışmayı istedikleri çalışma ortamı için en fazla önem verdikleri etkenin 28,202’lik önem düzeyi ile zaman (tam zamanlı veya esnek çalışma saatleri olan) olduğu, ikinci sırada 24,943’lük önem düzeyi ile gelir (orta veya yüksek gelir), 23,818’lik önem düzeyi ile çalışma ortamı (ofis içinde veya ofis dışında) ve 23,038’lik önem düzeyi ile ülke tercihinin (Türkiye veya yurt dışı) etkilediği görülmektedir. Öğrencilerin yaptıkları sıralamada ilk sıralarda yer alan kombinasyonların ağırlıklı olarak esnek çalışma saatlerine sahip işler olduğu görülmüştür.

Tablo 8’de modelin geçerliliğini gösteren Kendall’s Tau değeri 0,889 ($p=0,001$) bulunmuştur. Bu değer istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 8. Sıralama arasındaki korelasyon

Correlations^a

	Value	Sig.
Pearson's R	,951	,000
Kendall's tau	,889	,001

a. Correlations between observed and estimated preferences

Kombinasyonların sıralanması için kullanılan fayda katsayıları ise aşağıda Tablo 9’daki gibidir:

Tablo 9. Fayda katsayıları

Utilities

		Utility Estimate	Std. Error
zaman	tam	-,150	,230
	esnek	,150	,230
ortam	ofis	-,110	,230
	saha	,110	,230
gelir	orta	-,175	,230
	yüksek	,175	,230
ülke	Türkiye	,125	,230
	Yurt dışı	-,125	,230
(Constant)		4,500	,230

Kombinasyonların fayda düzeyleri, fayda katsayıları kullanılarak elde edilmiştir. Örneğin Kombinasyon 1’in fayda düzeyi şu şekilde hesaplanmıştır:

Kombinasyon 1 bilindiği üzere “Esnek zamanlı – Ofis Dışında- Yüksek gelir (5000 ve üzeri) – Yurt içinde” şeklinde tanımlanmıştır. Fayda düzeyini hesaplarken, söz konusu değişkenlerin kategorileri dikkate alınmalıdır. Kombinasyon 1(yani K1), değişken düzeylerine göre şu şekilde kodlanır:

K1: “-1 -1 -1 1” olduğuna göre, bu kombinasyonun fayda düzeyi;

$$0.15+0.11+0.175+0.125+4.5=5.06'dır.$$

(3)

Diğer kombinasyonların fayda düzeyleri de aynı mantıkla hesaplanmıştır.

Aşağıda Tablo 10’da kombinasyonlardaki düzeylerin kodlamaları görülmektedir:

Tablo 10. Kombinasyonların düzey kodlamaları

Kombinasyonlar	Değişkenlerin Düzey Kodları
K1: Esnek zamanlı – Ofis Dışında- Yüksek gelir – Yurt içinde	-1 -1 -1 1
K2: Esnek zamanlı – Ofis içinde – Yüksek gelir- Yurt dışı	-1 1 -1 -1
K3: Tam zamanlı – Ofis içinde – Orta gelir- Yurt içinde	1 1 1 1
K4: Tam zamanlı – Ofis dışında – Yüksek gelir – Yurt içinde	1 -1 -1 1
K5: Esnek zamanlı – Ofis dışında – Orta gelir – Yurt dışında	-1 -1 1 -1
K6: Tam zamanlı – Ofis içinde – Yüksek gelir – Yurt dışında	1 1 -1 -1
K7: Esnek zamanlı – Ofis içinde – Orta gelir – Yurt içinde	-1 1 1 1
K 8: Tam zamanlı – Ofis içinde – Yüksek gelir – Yurt dışında	1 1 -1 -1

“3” nolu eşitlikten yola çıkarak aynı mantıkla elde edilen kombinasyon sıralaması fayda düzeyi büyükten küçüğe olacak şekilde aşağıda Tablo 11’deki gibidir:

Tablo 11. Kombinasyonların fayda düzeylerine göre sıralanması

Kombinasyonlar	Fayda Düzeyleri
K1: Esnek zamanlı – Ofis Dışında- Yüksek gelir(5000 ve üzeri) – Yurt içinde	5.06
K4: Tam zamanlı – Ofis dışında – Yüksek gelir (5000 ve üzeri) – Yurt içinde	4.76
K2: Esnek zamanlı – Ofis içinde – Yüksek gelir (5000 ve üzeri)- Yurt dışı	4.59
K7: Esnek zamanlı – Ofis içinde – Orta gelir (5000 ve aşağısı) – Yurt içinde	4.49
K5: Esnek zamanlı – Ofis dışında – Orta gelir (5000 ve aşağısı) – Yurt dışında	4.46
K8: Tam zamanlı – Ofis içinde – Yüksek gelir – Yurt dışında	4.29
K3: Tam zamanlı – Ofis içinde – Orta gelir(5000 ve aşağısı)- Yurt içinde	4.19
K6: Tam zamanlı – Ofis içinde – Yüksek gelir (5000 ve üzeri) – Yurt dışında	4.16

Tablo 11’de, gençlerin mezun olduklarında çalışmayı istedikleri çalışma ortamı için en fazla önem verdikleri etkenin “zaman” olduğu, bunu sırasıyla, gelir, çalışma ortamı ve ülke tercihinin izlediği görülmektedir. Öğrencilerin yaptıkları sıralamada ilk sıralarda yer alan kombinasyonların ağırlıklı olarak esnek çalışma saatlerine sahip işler olduğu görülmüştür. Fayda düzeyi en yüksek çalışma şekli kombinasyonu 5.06’lık fayda skoru ile K1 olmuştur. Yani en çok istenen çalışma ortamı; çalışma saatleri esnek, ofis dışında, yüksek gelire sahip ve yurt içinde olan işlerdir. İkinci sırada 4.76’lık fayda skoru ile K4 olmuştur. K4; tam zamanlı, ofis dışında, yüksek gelire sahip ve yurt içinde olan işlerdir. K1 ve K4 arasındaki tek fark çalışma saatleridir. Üçüncü sırada 4.59’luk fayda skoru ile K2 yer almaktadır. K2; çalışma saatleri esnek, ofis ortamında, yüksek gelire sahip ve yurt dışında olan işlerdir. Dördüncü sırada 4.49’luk fayda skoru ile K7 yer almaktadır. K7; çalışma saatleri esnek, ofis ortamında, orta gelire sahip ve yurt içinde olan işlerdir. Beşinci sırada 4.46’lık fayda skoru ile K5 yer almaktadır. K5; çalışma saatleri esnek, ofis dışında, orta gelire sahip ve yurt dışında olan işlerdir. Altıncı sırada 4.29’luk fayda skoru ile K8 yer almaktadır. K8; tam zamanlı, ofis ortamında, orta gelire sahip ve yurt dışındaki işlerdir. Yedinci sırada 4.19’luk fayda skoru ile K3 yer almaktadır. K3; tam zamanlı, ofis içinde, orta gelire sahip ve yurt içindeki işlerdir. En son sırada yani hiç

istenmeyen çalışma ortamını temsilen 4.16'lık fayda skoru ile K6'yı görmekteyiz. K6; tam zamanlı, ofis ortamında yüksek gelire sahip ve yurt dışındaki işlerdir.

Kısmi fayda skorları β 'lar klasik doğrusal regresyon analizi ile de tahmin edilebilirler. Bağımlı değişken; sıralama (rank), bağımsız değişkenler ise değişken düzeylerinin kodlamaları olacak şekilde konjoint analizin hesapladığı kısmi fayda skorlarının aynısı elde edilmektedir. Bu konuyu biraz daha açmaya çalışalım. Full factorial design matrisi Tablo 10'daki düzey kodları ve Tablo 11'deki sıralamaya (rank) bakılarak aşağıda Tablo 12'deki gibi oluşturulmuştur:

Tablo 12. Fractional design matrisi

1	1	1	1	-1
4	-1	1	1	-1
2	1	-1	1	1
7	1	-1	-1	-1
5	1	1	-1	1
8	-1	-1	1	1
3	-1	-1	-1	-1
6	-1	-1	1	1

8x5'lik matrisin ilk sütunundaki değerler kombinasyonların sıra (rank) değerleridir. Klasik regresyon analizinde bu sıralama y bağımlı değişkenine tekabül etmektedir. Daha önce de "2" nolu eşitlikte gösterildiği üzere "y" toplam fayda anlamına gelmektedir. Diğer sütunlardaki değerler ise sırasıyla X1, X2, X3 ve X4 bağımsız değişkenleridir. Klasik regresyon analizi uygulandığında SPSS'in konjoint analiz yaparak hesapladığı kısmi fayda skorları ve toplam fayda bu şekilde de hesaplanabilir. Ancak görüldüğü üzere bunun pek de pratik bir yöntem olduğu söylenemez.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

315 üniversiteli öğrenci ile yapılan anket çalışmasında cevaplayıcıların %53.7'si kadın, %46.3'ü erkektir. %79'u devlet lisesinden, %15.2'si kolejden, %5.7'si kolejde burslu olarak okuyup mezun olmuşlardır. %52.1'i düşük gelirli, %37.8'i orta gelirli, %10.2'si yüksek gelirli ailelere mensupturlar. %81.6'sı evlerde (öğrenci evi, akraba veya kendi ailesinin evi), %10.2'si devlet yurdunda, %8.3'ü özel veya vakıf yurtlarında ikamet etmektedirler. %23.5'i zayıf düzeyde, %51.1'i orta seviyede, %16.2'si iyi seviyede, %9.2'si çok iyi seviyede herhangi bir yabancı dil bilmektedir. Anket uygulanırken yüz yüze yöntem kullanıldığı için aslında "zayıf" düzeyde bilenlerin hiç bilmediği, "orta" düzeyde biliyorum diyenlerin birkaç cümle kurabildikleri görülmüştür. Bu nedenle esasen ankete katılanların yalnızca %25.4'ünün yabancı dil bildiğini söyleyebiliriz. Yabancı dil öğrenmek sadece ailenin vizyonu ile ilgili bir kavram değildir. Maalesef devlet okullarında öğretilen yabancı dil son derece yetersizdir. Maddi olanakları yeterli olmayan öğrenciler yabancı dil öğrenmeden üniversiteye gelmekte ve üniversitede de öğrenmeden mezun olmaktadır. Cevaplayıcıların annelerinin %48.3'ü ilköğretim, %37.8'i lise, %11.1'i üniversite, %2.9'u yüksek lisans veya doktora mezunudur. Babalarının %36.2'si ilköğretim, %37.1'i lise, %22.9'u üniversite, %3.8'i yüksek lisans veya doktora mezunudur. Babaların annelerden daha eğitilmiş oldukları görülmektedir. %80'i mezun olduğu alanda çalışmak istemekte, %20'si başka bir alan düşünmektedir. %75.6'sı okulun kütüphanesini kullanmaktadır. Kullanmıyorum diyenlerin büyük bir çoğunluğu ise hiçbir zaman yer bulamadıkları için gitmekten vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin dörtte birine tekabül eden bu oran, yeni ilave çalışma ortamlarının oluşturulması hususunu gözler önüne sermektedir. Bir yılda öğrencilerin %23.5'i 0-5 arası, %28.6'sı 5-10 arası, %18.4'ü 10-15 arası, %29.5'i 15'ten fazla kitap okumaktadırlar. "0-5" arası kategoriye görmezden gelirsek, öğrencilerin %75'inin iyi bir seviyede kitap okuyucusu oldukları söylenebilir.

Değişkenler arası bağımsızlık incelemesi amacıyla uygulanan, yokluk hipotezi "değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur" şeklinde kurulan Ki-kare testleri sonucunda yokluk hipotezinin reddedildiği yani aralarındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu ilişkiler şu şekilde sıralanabilir;

Düzenli bir şekilde okul kütüphanesini kullananların K3'ü tercih etmedikleri tespit edilmiştir (K3: tam zamanlı – ofis içinde – yüksek gelir – yurt dışı). Düzenli olarak kütüphaneye gitmenin kendine değer katmak ve geleceğe dair daha sağlam adımlarla daha vizyoner bir bakış açısına ulaşmak bakımından çok önemli bir alışkanlık olduğu

göz önüne alındığında, bu alışkanlığa sahip olan öğrencilerin yüksek bir gelir sağlayacak olmasına rağmen, tam zamanlı mesai gerektiren, ofis ortamında ve yurt dışında çalışmayı tercih etmedikleri görülmüştür.

Bir yılda 12’den fazla kitap okuyanların K3’ü tercih etmedikleri tespit edilmiştir(K3: tam zamanlı – ofis içinde – yüksek gelir – yurt dışı). Düzenli olarak kütüphaneye giden öğrenciler için yapılan yorumlar bir yılda 12’den fazla kitap okuyan öğrenciler için de geçerlidir.

Cinsiyet ile bir yılda okunan kitap sayısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kadınların bir yılda 10’dan fazla kitap okuma oranı %54.4 iken, erkek öğrencilerde bu oran %40.41’dir. Erkeklerde yılda 4’ten az kitap okuyanların oranı %59.58’dir. Kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla kitap okumaktadırlar. Bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Annenin eğitim düzeyi ile mezun olunan lisenin türü arasındaki ilişki anlamlıdır. Annenin eğitim düzeyi yükseldikçe çocuğunu devlet lisesine gönderme oranı düşmektedir. Çalışmaya katılan cevaplayıcılardan, anneleri yüksek lisans ve(ya) doktora yapmış olanların tamamı kolej mezunudur. Bunun tersi doğru değildir, yani kolej mezunu olanların tamamının annesi yüksek lisans ve(ya) doktora yapmış değildir.

Mezun olunan lise türü ile pasaport sahibi olma arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Devlet lisesi mezunlarının %27.71’inin, kolej mezunlarının %54.16’sinin, kolejde burslu olarak okuyup mezun olanların ise %55.55’inin pasaportu vardır.

Gelir düzeyi ile yabancı dil bilme düzeyi arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Ailesi düşük gelire sahip (5000 ve aşağısı) gençlerin iyi düzeyde yabancı dil bilme oranı %14.6, orta gelirli (5000 – 10000) ailelerin %33.61, yüksek gelirli ailelerin çocukları için bu oran %65.62’dir.

Annenin eğitim düzeyi ile ailenin sahip olduğu gelir arasındaki ilişki anlamlıdır. Yüksek tahsilli bir annenin ailesinin düşük gelirli olma oranı %4.26, orta gelirli olma oranı %18.48, yüksek gelirli olma oranı %46.87’dir.

Babanın eğitim düzeyi ile ailenin sahip olduğu gelir arasındaki ilişki anlamlıdır. Yüksek tahsilli bir babanın ailesinin düşük gelirli olma oranı %14.02, orta gelirli olma oranı %36.13, yüksek gelirli olma oranı %56.25’tir.

Gelir düzeyi ile pasaport sahibi olma arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Düşük gelir sahiplerinin %17.07’sinin, orta gelirli olanların %44.53’ünün, yüksek gelirli olanların ise %75’inin pasaportu vardır.

Annenin eğitim düzeyi yükseldikçe çocuğun yabancı dil bilme düzeyi yükselmektedir. İlköğretim mezunu annelerin çocukları %17.76, lise mezunu annelerin çocukları %24.36, üniversite mezunu annelerin çocukları %28.5, yüksek tahsilli annelerin çocukları ise %88.89 oranında çok iyi düzeyde yabancı dil bilmekteyler. Benzer bir durum babanın eğitim düzeyi ile de paralel sonuçlar vermiştir. Babanın eğitim düzeyi yükseldikçe çocuğun yabancı dil bilme düzeyi yükselmektedir. Aradaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İlköğretim mezunu babaların çocukları %2.63, lise mezunu annelerin çocukları %3.41, üniversite mezunu annelerin çocukları %16.66, yüksek tahsilli annelerin çocukları ise %83.33 oranında çok iyi düzeyde yabancı dil bilmekteyler.

Yabancı dil bilme düzeyi ile okul kütüphanesini kullanma arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. İyi düzeyde yabancı dil bilenlerin kütüphaneyi kullanma oranı %65 iken, yabancı dili zayıf olan öğrencilerde bu oran %77.97’dir. Bu bulgu şaşırtıcı gibi görünse de, yabancı dil bilmenin imkânlarla ilgili olduğu düşünülürse, bu durumda çalışma ortamı çeşitliliği bakımından yüksek gelirli aile çocuklarının kütüphane dışında da bir çok imkânı olması, yabancı dil bilmeyen öğrencilerin ise genellikle dar gelirli aile çocukları olması nedeniyle çalışacak başkaca ortamları olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışma koşulları tercihleri ile elde edilen bulgular ise şöyle sıralanabilir; cevaplayıcıların mezun olduklarında çalışmayı istedikleri çalışma ortamı için en fazla önem verdikleri etkenin “zaman” olduğu, bunu sırasıyla, gelir, çalışma ortamı ve ülke tercihinin izlediği görülmektedir. Öğrencilerin yaptıkları sıralamada ilk sıralarda yer alan kombinasyonların ağırlıklı olarak esnek çalışma saatlerine sahip işler olduğu görülmüştür. Fayda düzeyi en yüksek çalışma şekli kombinasyonu 5.06’lık fayda skoru ile K1 olmuştur. Yani en çok istenen çalışma ortamı; çalışma saatleri esnek, ofis dışında, yüksek gelire sahip ve yurt içinde olan işlerdir. İkinci sırada 4.76’lık fayda skoru ile

K4 olmuştur. K4; tam zamanlı, ofis dışında, yüksek gelire sahip ve yurt içinde olan işlerdir. K1 ve K4 arasındaki tek fark çalışma saatleridir. Üçüncü sırada 4.59'luk fayda skoru ile K2 yer almaktadır. K2; çalışma saatleri esnek, ofis ortamında, yüksek gelire sahip ve yurt dışında olan işlerdir. Dördüncü sırada 4.49'luk fayda skoru ile K7 yer almaktadır. K7; çalışma saatleri esnek, ofis ortamında, orta gelire sahip ve yurt içinde olan işlerdir. Beşinci sırada 4.46'luk fayda skoru ile K5 yer almaktadır. K5; çalışma saatleri esnek, ofis dışında, orta gelire sahip ve yurt dışında olan işlerdir. Altıncı sırada 4.29'luk fayda skoru ile K8 yer almaktadır. K8; tam zamanlı, ofis ortamında, orta gelire sahip ve yurt dışındaki işlerdir. Yedinci sırada 4.19'luk fayda skoru ile K3 yer almaktadır. K3; tam zamanlı, ofis içinde, orta gelire sahip ve yurt içindeki işlerdir. En son sırada yani hiç istenmeyen çalışma ortamını temsilen 4.16'luk fayda skoru ile K6'yı görmekteyiz. K6; tam zamanlı, ofis ortamında yüksek gelire sahip ve yurt dışındaki işlerdir.

Cevaplayıcıların demografik durumları ile çalışma ortamı tercihleri arasında hiçbir anlamlı ilişki bulunmamıştır. Hangi bölgeden gelirse gelsinler, ebeveynlerinin eğitim düzeyi, gelir düzeyi, bitirdikleri lise ne olursa olsun geleceğe dönük hedeflerinde hepsi eşit ve aynı şekilde benzer şeyleri talep etmektedirler. Fakat demografik bulgular arasında bazı ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Ebeveynlerin eğitim düzeyinin yükselmesinin çocuğunun ikamet ettiği yerden, yabancı dil bilme düzeyine, pasaport sahibi olup dünyaya açılmasına kadar çok etkili olduğu, ancak annenin eğitim düzeyinin yüksek olmasının çocukların sahip oldukları imkânlarla nüfuz etmesi yani fark yaratması bakımında babanın eğitim düzeyinin yüksek olmasından çok daha etkili olduğu görülmüştür. Yüksek tahsilli annelerin özellikle de haneye giren gelir ve çocukların yabancı dil bilme konularında istatistiksel olarak fark yaratmakta oldukları görülmüştür.

6. SONUÇ

Bu çalışma son yıllarda özellikle üniversite mezunu gençleri tehdit eden ve her gün daha da yükselen işsizlik oranlarının olduğu bir ortamda, gençlerin zihinlerinde yarattıkları, gelecekte çalışmak istedikleri çalışma koşullarının, iş tercihinde öncelik verdikleri unsurların belirlenebilmesi için konjoint analizi uygulanarak yapılmıştır. Genel olarak işletme ve pazarlama alanlarında ürün tasarımı ve pazar araştırması için kullanılan konjoint analizi yönteminin, eğer doğru bir şekilde, ölçülebilir değişkenler ile tanımlanabilirse, sosyal olgular için de uygulanabilir olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Konjoint analizin sosyal olgular üzerindeki uygulamalarının bireylerin önceliklerine yönelik, en üst düzeyde fayda sağlayabilecek sosyal politikaların geliştirilmesinde yol gösterici olacakları düşünülmektedir. Örneğin bu çalışmada en çok tercih edilen çalışma şeklinin; çalışma saatleri esnek, ofis dışında (uzaktan çalışma), yüksek gelir getiren ve yurt içindeki işler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dünyada yükselen bir trend olan uzaktan çalışma (remote work) kavramının gençlerimizi de etkisi altına aldığı, artık 9-17 mesaili işlerin, fiziki olarak ofiste bulunmayı gerektiren işlerin tercih edilmediği, bunun yerine ofis dışından esnek saatlerle çalışmayı tercih ettikleri görülmüştür. Ayrıca, eğer ideal koşullar sağlanırsa kesinlikle ilk önceliği kendi ülkelerine vermektedirler. Hâlbuki, gençlerin ilk fırsatta yurt dışına kaçma hayalleri kurduklarına dair medyada pek çok haberle karşılaşmaktayız. Bu haberlerin türetilmiş olduğu araştırmaların çerçevesi, örnekleme, kullanılan bilimsel metodları ise ya çok yüzeysel olarak bir cümle ile geçiştirilmekte, çoğu zaman ise hiç bahsedilmemektedir. Gerçek kişilerle ve bilimsel bir şekilde yapılan bu çalışmada ise tam tersi bir şekilde, sanılanın ve(ya) zannettirilmek istenilenin aksine, gençlerimizin yurt dışı özentsine sahip olmadıklarını, hatta çok mecbur kalmadıkça yurt dışında çalışmayı tercih etmeyecekleri görülmüştür. Yapılan tercih sıralamalarında yurt dışı seçeneğinin yer aldığı kombinasyonların en son sıralarda kalmıştır.

Ülkemizin geleceği ve en temel unsuru olan gençlerin tercihleri politika yapıcılar ve işverenler tarafından göz önüne alınmalı ve bu doğrultuda imkânlar sağlanması için gerekli adımlar atılmalıdır. Çok yakın bir zamanda mezun olacak bu gençler özgürlükçü bir zihniyete sahip, fiziki olarak bir mekâna veya zamana bağlı olmadan çalışmak istemektedirler. Pandemi sürecinde adeta bir provası yapılmak durumunda kalınan uzaktan çalışma kavramının bundan sonra çok boyutlu bir şekilde araştırmalara konu olacağı ve tartışılacağı düşünülmektedir. Pandemiden önce yapılan bu çalışmanın bulguları salgın koşullarının olmadığı normal zamanlarda bile tam mesaili ofis çalışması gerektiren işlerin gençler tarafından tercih edilmediğini ortaya koymuştur. Bu durum çok yakın bir gelecekte çalışma ortamlarının ve koşullarının değişeceğinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Akıncı, E. D.; Bacanlı, S.; Kiroğlu, G. (2007), "Uyarlamalı Konjoint Analizi ve İstanbul İndirimMarketleri Üzerine Bir Uygulama", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 1-11.
- Behdioğlu, S.; Çilesiz, N. (2017), "Akademisyenlerin Kongre Tercih Kriterlerinin Konjoint Analizi İle Belirlenmesi", *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, ICEBSS 2017 Özel Sayı, 23-37.
- Çevik, O.; Yiğit, A. M. (2011), "Konjoint Analizi ile Ofis Mobilyası Tüketicilerinin Tercihlerinin Belirlenmesi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 105-110.
- Danaher, P. J. (1997), "Using Conjoint Analysis to Determine the Relative Importance of Service Attributes Measured in Customer Satisfaction Surveys", *Journal of Retailing*, 73 (2), 235 - 260.
- Green, P. E.; Srinivasan, V. (1978), *Conjoint Analysis in Consumer Research :Issues and Outlook*, 5(September), 103-123.
- Karaarslan, M. H.; Altuntaş, B.(2016), "Kariyer Tercihini Etkileyen Faktör Düzeylerinin Öneminin Konjoint Analizi ile Belirlenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(24659), 1972–1988.
- Nuraeni, S.; Pradiva, A.; Novani, S. (2015), "Understanding Consumer Decision-Making in Tourism Sector : Conjoint Analysis", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 169, 312 – 317.
- Turanlı, M.; Cengiz, D.T.; Işık, M. (2013), "Konjoint Analizi İle Gazete Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:19: 1-26.
- Schaupp, L. C.; Belanger, F. (2005), "A Conjoint Analysis of Online Consumer Satisfaction", *Journal of Electronic Commerce Research*, VOL. 6, NO.2, 95–111.
- Şen, H.; Çemrek, F.(2004), «Konjoint Analizi ve Özel Dershane Tercihine Yönelik Bir Uygulama», *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2, 105-120.
- Yıldız, B. (2018). *Eko Etiketlerin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkileri: Buzdolabı Eko Etiketlerinin Konjoint Analizi ile İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.11.2019 ✓Accepted/Kabul:22.09.2020

DOI:10.30794/pausbed.649150

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sucu, M. (2021). "Karar Destek Sistemleri ve İş Zekâsı Uygulamalarının İşletmeler Açısından Önemi: Bir Literatür Araştırması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 261-283.

KARAR DESTEK SİSTEMLERİ VE İŞ ZEKÂSİ UYGULAMALARININ İŞLETMELER AÇISINDAN ÖNEMİ: BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Murat SUCU*

Öz

Bu çalışmanın amacı, yerli ve yabancı yazında konu olan karar destek sistemleri, iş zekâsı ve iş zekâsı bileşenlerini detaylı bir şekilde incelemek ve bir bütün olarak değerlendirmektir. Öncelikle çalışmamızın ilk aşamasında karar destek sistemleri, geniş bir literatür taraması yapılarak kavramsal olarak açıklanmıştır. Daha sonrasında karar destek sistemlerinin gelişimi ve konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalar araştırılmış ve tablolar halinde sunulmuştur. Çalışmamızın ikinci kısmında ise, iş zekâsı kavramı ele alınmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda ortaya çıkan kavramsal tanımlamalara yer verilmiş ve kavramın Türkçeye "iş istihbaratı" olarak çevrildiği görülmüştür. Literatürden destek alınarak bu kavramın ve iş zekâsı kavramının açıklamaları yapılmıştır. Yine iş zekâsı sistemleri ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, iş zekâsı sistemlerinin sektördeki kullanım durumları ele alınmıştır. Daha sonrasında iş zekâsı bileşenlerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bununla birlikte, iş zekâsı sistemlerinin işletmeler açısından; önemi, sistemin kurulum aşamaları ve iş zekâsı sistemi uygulamalarını etkileyen faktörler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İş zekâsı sistemlerini henüz kullanmayan işletmelere kılavuz olması adına, ülkemizde ve Dünyada kullanılan iş zekâsı sistemleri ve üretici firmalar araştırılmış, yerli ve yabancı üretici firmalar tablolar halinde sunulmuştur. Verilerin analizi için en çok tercih edilen Çevrimiçi Analitik Süreç (Online Analytical Processing-OLAP) sistemi de detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırma sürecinde yerli ve yabancı literatür taranmış ve makalede gerekli görülen kısımlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karar destek sistemleri, iş zekâsı, Çevrimiçi Analitik Süreç (Online Analytical Processing-OLAP).

THE IMPORTANCE OF DECISION SUPPORT SYSTEMS AND BUSINESS INTELLIGENCE PRACTICES FOR COMPANIES: A LITERATURE REVIEW

Abstract

The aim of this study is to examine in detail the decision support systems, business intelligence and business intelligence components, which are the subject of local and foreign literature, and evaluate them as a whole. First of all, in the first stage of our study, decision support systems were explained conceptually by making an extensive literature review. After that, the development of decision support systems and academic studies on the subject were researched and presented in tables. In the second part of our study, the concept of business intelligence is discussed. The conceptual definitions that emerged as a result of the literature review were included and it was seen that the concept was translated into Turkish as "business intelligence". These concepts were explained with the support of the literature. Academic studies on business intelligence systems and the use cases of business intelligence systems in the sector were discussed. Afterwards, the components of business intelligence are given in detail. However, business intelligence systems for companies; what is the importance, installation stages of the system and factors that affecting business intelligence system applications are discussed in detail. In order to be a guide for companies that have not yet used business intelligence systems, business intelligence systems and

*Dr., e-posta: mur.sucu34@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-8951-3045>)

manufacturers used in our country and in the world have been researched, and domestic and foreign manufacturers are presented in tables. The Online Analytical Processing (OLAP) system, which is the most preferred for data analysis, is also discussed in detail. During the research process, domestic and foreign literature was searched and the necessary parts of the article were included.

Keywords: *Decision Support System, Business Intelligence and Online Analytical Processing (OLAP).*

1. GİRİŞ

Karar verme süreci, gerek bireysel gerekse işletmeler açısından zor ve kaygı verici bir süreç olmuştur. Bu durumun sebebi, yanlış verilen kararların ortaya çıkartabileceği zor hatta geri dönüşü imkânsız olan sonuçlardır. Özellikle işletmelerin yaşam sürelerini, rekabet üstünlüklerini, karların ve stratejilerini etkileyen karar verme süreci, zamanında, doğru ve hızlı bir şekilde yürütülmesi gereken bir süreç halini almıştır. Bu gerekliliğe neden olan en önemli faktörler ise; günümüz piyasalarında yaşanan rekabet, hızlı değişim, karmaşık pazar yapısı, tüketici davranışlarındaki ani değişimler ve olağandışı problemler olarak sıralanabilir. Bu faktörler doğrultusunda verilen kararların, işletmelerin başarıları açısından önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Başarının verilen kararlara bağlı olması, karar verme yöntemlerinin akademik çalışmalara konu olmasına neden olmuştur. Yapılan birçok araştırmada sezgisel karar verme yönteminin dezavantajlarından bahsedildiği görülmektedir. Sezgisel kararlar, karar vericinin kişisel özelliklerinin etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Ancak kişisel özelliklerin kişiden kişiye farklılık gösterebileceği göz önüne alındığında, ortaya çıkan kararların da farklı olabileceği hatta işletmeler için istenilen düzeyde fayda sağlayamayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle sadece sezgiler ile karar vermenin hedeflere ulaşma noktasında yetersiz kalacağı bilinmektedir. Bu bağlamda karar vericilere, karar verme sürecinde destek vererek zamanında, doğru ve hızlı karar vermelerine yardımcı olacak bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. 1940'lı yıllarda bilgisayarların bu amaç ile kullanılmaya başlandığı ve işletme içi ve dışından elde edilen bilgilerin veri işleme yönetimi ile bilgisayarlarda depolandığı görülmektedir. Böylelikle işletmelerin elde ettikleri tüm bilgiler, işletmenin kurumsal hafızasını oluşturmaya bununla birlikte karar verme süreçlerine dâhil edilmeye başlanmıştır. 1970'li yıllarda yazılım geliştirme çalışmaları artmış ve 'öğrenen makineler' kavramı ortaya çıkmıştır. Öğrenen makineler sayesinde yaşanan problemlerin çözümü için yapılan yazılım çalışmalarında artış söz konusu olmuştur. 1990'lı yılların sonlarına doğru ise, analitik modeller ve yöntemlerin gündeme geldiği görülmektedir. Bu yöntemler ile verilerin analiz edilmesi, birbirleri ilişkilerinin tespiti ve anlamlı sonuçların elde edilmesi mümkün olmuştur. Böylelikle karar vericiler, sezgilerinin yansısı bazı işlemlerden geçirilerek anlamlı hale getirilen verileri de kullanarak karar verme imkânı elde etmişlerdir. Ham ve işlenmemiş veriyi karar vericiler için anlamlı ve faydalı bilgiye dönüştüren bu yapı, karar destek sistemleri (KDS) olarak isimlendirilmiştir.

KDS'ni kullanmayan işletmeler, karar verme süreçlerinde işletme içinde dağınık şekilde bulunan verilerden faydalanarak bilgi üretmeye ve karar vermeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde yürütülen süreçlerde verilerin bir arada bulunması ve analiz edilmesi mümkün olamamaktadır. KDS, bu noktada devreye girmektedir. Verilerin toplanması, depolanması, işlenmesi, analiz edilmesi ve rapor haline dönüştürülme süreçleri, KDS'nin sağladığı kolaylıkların başında gelmektedir. Ayrıca bu yapı, KDS'nin başarıya ulaşmasında en önemli faktör olarak değerlendirilmektedir. KDS, önceleri sağlık sektöründe yoğun olarak kullanılmıştır. Daha sonrasında elde edilen sonuçlardaki başarılar nedeni ile kar amacı güden işletmelerde de kullanıldığı görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda işletmelerin KDS'ni çoğunlukla gelir, kar, maliyet, risk, müşteri ve nakit akışı analizleri için kullandıkları görülmektedir. KDS, yerli ve yabancı yazında birçok çalışmaya konu olmuştur. Araştırmamız sırasında incelenen tüm çalışmaların, işletmelerin finansal, üretim, stok ve bakım kararlarında, KDS'nin kullanımını önerdiğini ve oluşturulan modeller ile farklı problemlerin çözüldüğü görülmektedir. KDS; model, bilgi, doküman ve veri tabanlı olarak 4 kategoriye ayrılmaktadır. Ancak günümüz ileri teknolojileri ile veri tabanlı karar destek sistemlerinin kullanımı daha yaygındır. Veri tabanlı karar destek sistemlerinden birisi olan çevrimiçi online analitik süreç (OLAP) ön plana çıkmaktadır. Raporlama aşamasında sunmuş olduğu çok boyutlu grafikler ile karar vericilere tüm boyutları görme imkânı sağlayan bu sistem çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yazında KDS olarak kullanılan iş zekâsı; veri ambarı, veri madenciliği veriyi çekme, dönüştürme ve yükleme, raporlama ve analiz süreçlerinden oluşmaktadır. Çalışmamızda, iş zekâsı ve bileşenlerine de yer verilmiştir.

2.KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

İşletmeler, yaşamları boyunca karşılaştıkları basit, karmaşık, olağan ve olağandışı problemlerin çözümü için çeşitli kararlar vermek durumunda kalmışlardır. Özellikle işletme yöneticileri, karar verme aşamasında çeşitli faktörlerin (çevre, önyargılar, sezgi vb.) etkisi ile doğru karar verememe tedirginliği yaşamaktadırlar. Bu nedenle karar verme süreci, yöneticiler için zorlu bir süreçtir. KDS, bu zorlu süreci desteklemek amacı ile oluşturulmuş teknoloji destekli altyapılardır. Bu yapıyı açıklamadan önce 'karar', 'karar verme süreci' ve 'yönetim' kavramlarını ele almak gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu karar kavramını; 'Bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı' olarak tanımlamaktadır. Mintzberg (1976) ise; 'eylem için gerekli unsurların tanımlanmasıyla başlayan ve eylem için çok özel bir yargının oluşmasıyla biten dinamik faktörler ve faaliyetler serisi olarak tanımlanmıştır' (Tekin ve Ehtiyar, 2010). Karar verme süreci ise; problemlerin çözümü için farklı çözüm alternatiflerinin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve uygun olanının seçilmesini kapsayan bir süreçtir (Çelik, 2018). Diğer bir ifade ile karar verme süreci; karar vericilerin, amaca ulaşmak için çeşitli seçenekler arasında seçim yapmalarına yönelik sergiledikleri davranış biçimidir (Çelikten vd., 2019). Karar verme sürecinin en etkin yürütüldüğü alan ise işletmenin yönetim kademesidir. Yöneticiler, karar verme süreçlerini yürüterek yönetim faaliyetini yerine getirmektedirler. Bu bağlamda yönetim kavramı; işletme amaçlarına ya da hedeflerine etkili ve verimli bir şekilde ulaşmak için çeşitli unsurların bir araya getirilmesi, koordine edilmesi ve kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Tekin ve Ehtiyar, 2010). Diğer bir deyişle, amaç ve hedeflere ulaşmak için tüm unsurların kullanımı için karar verilmesidir. Bu bakımdan 'yönetici' ve 'karar' kelimeleri arasında yakın bir ilişki vardır. İşletmelerin yaşam süreleri ve başarısı yöneticilerin aldıkları kararların doğruluğu ve beklentileri karşılması ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla yöneticiler, işletmelerin ömrünü uzatacak veya kısaltacak, başarıya ulaştıracak, kar elde ettirecek, rekabet avantajı sağlayacak birçok karar vermeleri gerekmektedir (Emhan, 2007). Ayrıca başarılı işletmeler, rakiplerine nazaran, daha doğru, zamanında ve hızlı karar verirler ve verdikleri kararları daha verimli bir şekilde uygulamaktadırlar (Tekin ve Ehtiyar, 2010).

Günümüzde karar vericilerinin yaşadığı en büyük problemlerin başında, elde edilen karmaşık ve çok sayıda veriden anlamlı sonuçların çıkartılamaması ve bu bilgilerin karar verme sürecine dâhil edilememesidir. Bununla birlikte günümüzde yöneticiler, karar vermek için yeterli veriye sahip misiniz sorusuna, evet yanıtını vermekte zorlanmaktadır. Bu bağlamda kararların, daha çok sezgisel olarak verildiği söylenebilir. Ancak sezgiler ile verilen kararların, günümüzde yaşanan rekabet, değişim ve belirsizlik ortamında beklenen sonuçları elde etmekte yeterli olmayacağı düşünülmektedir (Çelik, 2006). Ayrıca karar vericilerin, kararın sonucu etkileyecek bazı sınırları olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu sınırlar; bilişsel sınırlar (veri, bilgi ve bilgi depolamak ve işlemek için sınırlı insan kapasitesi) ve ekonomik sınırlar (karar almada kullanılan veri, bilgi ve bilgilerin elde edilmesi, depolanması, işlenmesi, iletilmesi ve dağıtılmasının maliyeti) olarak sayılabilir (Daniela, 2019). Bu nedenle karar verme sürecinde ortaya çıkan tüm bu problemlerin etkisini en az seviyeye indirecek ve matematik biliminin kullanıldığı destekleyici teknolojik bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçların karşılanması amacı ile günümüzdeki adı ile KDS'nin doğuşu ve gelişim süreci başlamıştır.

2.1. Karar Destek Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi

Günümüz teknoloji dünyasında yaşanan hızlı gelişmeler, işletme süreçlerinin yürütülmesini olumlu yönde etkiler hale gelmiştir. Teknolojik sistemler, işletmelerde hızlı ve doğru karar alma, verimliliği artırma, maliyetleri düşürme, rekabette lider olma gibi konularda çok fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistemlerin işletmelere sağladığı en büyük faydalardan bir tanesi veri ve bilgiye ulaşma konusunda sağladığı destektir. İşletmeler ve yöneticiler, veri ve bilgi olmadan karar verme süreçlerini istenilen şekilde yerine getiremezler. Bu nedenle iç ve dış çevrelerinden sürekli bilgi toplamak durumundadırlar. Teknolojiye önem veren ve teknolojik yatırım yapan işletmeler, ihtiyaç duydukları bu veri ve bilgilere hızla ulaşabilmektedirler. Ancak iç ve dış çevreden toplanan bu bilgilerin işlenmesi ve işletme süreçlerinde kullanılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda işletmeler, Yönetim Bilgi Sistemleri (YBS) kurarak, veri ve bilgileri anlamlı hale dönüştürmeye ve işletme süreçlerine dâhil etmeye çalışmaktadırlar.

YBS; verileri ve bilgileri, toplayan, saklayan, işleyen, yeni bilgi oluşturan, paylaşan ve karar vermeyi destekleyen sistemlerdir (Dizman ve Özen, 2017). Bununla birlikte YBS; işletme yöneticilerine zamanında ve etkili

karar vermelerini sağlamak amacı ile stratejik bilgileri sağlamaktadır (Anameriç, 2005). YBS unsurları olarak; veri, veri ambarı, bilgi ve veri madenciliği sayılabilir. Kısaca bu tanımları ele alırsak veri, bilginin temelini oluşturan herhangi bir işlemin kaydı olarak tanımlanabilir (Karagül, 2006). Ancak veri, tek başına bilgiyi ortaya çıkartmadığı için çeşitli işlem süreçlerine dâhil edilmektedir. Yani veri, “girdi-işleme-çıkı” süreçlerini tamamlayarak bilgiye dönüşmektedir. Bu bağlamda bilgi; bir sistem içerisinde işlenmiş, kullanıcı için bir anlam ifade eden çıktılar olarak tanımlanabilir (Karagül, 2006). Veri ambarı (data warehouse) ise, yöneticiyi karar verme sürecinde destekleyen, entegre ve zaman odaklı veri deposudur (Yaldır ve Taşer, 2016). Son olarak veri madenciliği, farklı analizler ile hiç ilişkisi yokmuş gibi görünen verilerin tespit edilmesi ve sonuçlarının anlamlı hale getirilmesi işlemi anlamına gelmektedir (Dural, 2015). Veri madenciliği, gelecek ile ilgili en doğru karar vermeyi hedefleyen bir bilim dalıdır. Veri madenciliği için geliştirilmiş çeşitli yazılımlar bulunmaktadır. Bunların arasında ‘çevrimiçi analitik süreçleme’ (Online Analytical Processing, OLAP), kullanıcıların çeşitli analizler ve hesaplamalar yapmalarına olanak sağlayan bir uygulamadır.

Karar vericilerin bu ihtiyacı nedeni ile YBS; kullanımı kolay, anlaşılır ve ihtiyacı karşılayacak şekilde geliştirilmiş ve KDS yapısı ortaya çıkmıştır. KDS, 1960’lı yıllarda ortaya çıkan ve yöneticilere karar verme süreçlerinde destek sağlamak için geliştirilmiş sistemlerdir. Bu sistemler, karar verme sürecinde ihtiyaç duyulan tüm verileri toplayan, düzenleyen ve analiz eden etkileşimli bir yazılım tabanına sahip yapılardır. Sistem, bu özellikleri sayesinde belirli bir alanda gelecekteki eğilimleri görselleştirebilen, işletme için faydalı bilgiler sunan ve insan zekâsı ile entegre olabilen önemli bir araç haline gelmiştir. (Daniela, 2019). Yazında, KDS’nin ilk doğuşu olarak Carnegie Institute Of Technology tarafından yapılan bilgisayar tabanlı karar verme analizleri gösterilmektedir. 1980’li yıllarda ise konuya duyulan ilgi önemli düzeyde artmış ve ‘işletmeler için KDS’ konusu üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Daha sonrasında bireysel karar destek sistemleri, grup karar destek sistemleri ve yönetim bilgi sistemleri şeklinde farklı alt kategorilerde çalışmalar sürdürülmüştür. Günümüzde ise veri analizleri ve analitik çözümleri kapsayacak şekilde geliştirilmiştir (Uyanık, 2016). KDS’nin tanımını ilk defa Michael Scott Morton yapmıştır. Morton’a göre KDS; yarı yapısal ve yapısal olmayan sorunların çözümünde karar vericiye veri ve modeller kullanmak sureti ile yardımcı olan etkileşimli bilgisayar sistemleridir (Yaldır ve Taşer, 2016). Farklı bir tanımda ise KDS; kullanıcıların veriye ulaşmasını, veriyi özetlemesini ve veriyi analiz etmesini sağlayan, yöneticilere istatistiksel analiz yöntemleri, grafik ve modeller, tablo ve raporlar sunan bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Dural, 2015). George, 1992 ise; kararların işletme hedefleri ile uyumlu olması için karar verme sürecini fonksiyonel alanlar ve hiyerarşik katmanlar arasında koordine etmek için tasarlanmış bilgisayar ve iletişim teknolojisinin bir kombinasyonu şeklinde tanımlamıştır.

KDS’nin farklı formlarda meydana geldiği görülmektedir. Yazında KDS 4 kategoriye ayrılmıştır. Bunlar:

• **Model Tabanlı Karar Destek Sistemi:** Model tabanlı karar destek sistemler, ‘Olursa...Ne olur (What ... if)’ sorusunun cevabı için bazı modellerde kullanan sistemlerdir (Yıldız vd., 2008).

• **Bilgi Tabanlı Karar Destek Sistemi:** Bilgi tabanlı karar destek sistemlerinin oluşturulması için kullanılan araçlar zeki karar destek sistemleri olarak da adlandırılmaktadır. Bu tip sistemler, daha küçük gruplara hizmet etmekte ve özelleştirilmiş konularda çözüm sunabilmektedir (Dural, 2015).

• **Doküman Tabanlı Karar Destek Sistemi** Doküman tabanlı karar destek sistemleri; yazılı, görsel ve ses kayıtlarının meydana getirdiği verilerin işlendiği ve analizlere konu olduğu sistemlerdir (Uyanık, 2016). Seslendirilmiş dokümanlara örnek olarak karşılıklı görüşmeler, görsel dokümanlara ise, haber klipleri veya televizyon reklamları gösterilebilir. Son olarak yazılı dokümanlara örnek olarak; yazılı raporlar, kataloglar ve müşteriden gelen mektup ya da elektronik postalar verilebilir (Çelik, 2006).

• **Veri Tabanlı Karar Destek Sistemi:** Veri tabanlı karar destek sistemleri, işletme içinden ve dışından sağlanan verilerin, belirli amaçlar için analiz edilmesini sağlayan sistemlerdir. Veri tabanlı karar destek sistemleri içerisinde veri analizleri, On-line Analitik Süreç (OLAP) ve veri madenciliği ile yapılmaktadır (Daniela, 2019). Ayrıca bu sistemlerde veri deposundan muhafaza edilen veriler, bir araya getirilerek birbirleriyle ilişkileri kontrol edilebilmektedir (Dural, 2015).

Fedorowicz ve Konsynski yapmış oldukları çalışmada ise KDS'ni farklı bir kategorize etme yoluna gitmişler ve 4 tip KDS olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar:

- **Tip 0:** Geleneksel kuralları destekleyen herhangi bir bilgisayar tabanlı destek sistemi.
- **Tip 1:** İşletmenin amaçları doğrultusunda kullanılan bilgi teknolojileri.
- **Tip 2:** İşletme dışındaki kişiler tarafından kullanılan ve işletmeye etki eden yarı bağımsız sistemler.
- **Tip 3:** İşletme yapısını dönüştürebilen ve değiştirebilen bilgi sistemleri (George, 1992).

Karar vericilerin karar verme aşamasında ihtiyaç duydukları desteği sağlamak üzere ortaya çıkan KDS, günümüzde de kullanılmaya ve akademik çalışmalar konu olmaya devam etmektedir. Akademik çalışmaların 2000'li yıllardan itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. İlk dönemlerde sağlık sektöründe önemli oranda kullanılan bu sistem, artık diğer sektörlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere de dizayn edilmeye başlanmıştır. Sistem, ihtiyaçlara ve sektörler göre yukarıda ifade edilen farklı yapılarda oluşturulabilmektedir.

2.2. Karar Destek Sistemleri ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Karar verme sürecinde, belirlenen alternatifler arasından seçim yapmak en önemli adımlardan birisidir. Örneğin, sağlık sektöründe verilecek bir kararın hata oranı %0 olmalıdır. Sadece sağlık sektörü değil diğer işletmeler için de aynı hassasiyet geçerlidir. KDS'nin sahip olduğu analiz yeteneği ile birçok verinin ilişkileri kolaylıkla tespit edilebilmekte ve alternatifler arasından en doğru olanının seçimi kolaylaşmaktadır. Bununla birlikte KDS, tüm kademe yöneticileri arasında bir iletişim aracı olarak kullanılabilir ve işletme maliyetlerinin kontrol altında tutulabilmesine yardımcı olmaktadır. İleriye dönük planlamalarda yol gösterici veriler ile karar vericiye önemli destekler sağlamaktadır. En önemli faydalarından birisi ise, stratejik karar verme noktasında sağlamış olduğu veri ve bilgilerdir. Sistemin tüm kademe yöneticileri tarafından kolaylıkla kullanabilmesi ayrıca bir bilgi sistemleri yöneticisine ihtiyaç duyulmaması da önemli bir avantaj sağlamaktadır. KDS'nin bazı sınırları ve dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin; tüm verilerin sayısal değerlere dönüştürülmesi mümkün olmayabilir. Farklı ihtiyaçlar için farklı modellerin ve analizlerin yapılması gerekebilir. Ayrıca nihai karar verecek olanların insanlar olduğu unutulabilir ve sadece sistemin verdiği kararlar uygulanmak istenebilir. Son olarak, karar vericiler için çok fazla bilgi yığını ortaya çıkabilir (Daniela, 2019). Ancak bu dezavantajlar ve sınırlara rağmen, KDS'nin karar vericiler için önemli bir destek aracı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yazında, KDS ile ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Çalışmamız sırasında yapılan literatür taramasında karşılaşılan uygulama alanları Tablo 1' de gösterilmiştir.

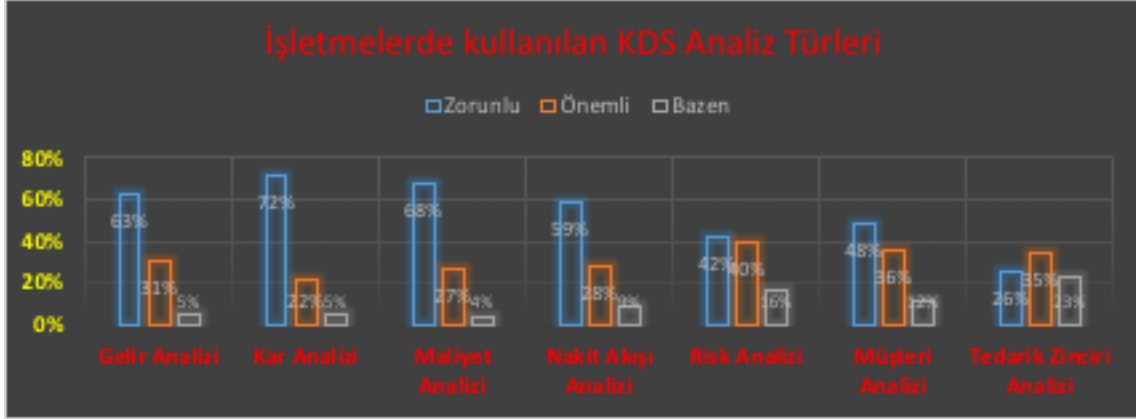
Tablo 1: KDS'nin Kullanım Alanları

Sağlık	Karar alma süreçleri
Pazarlama	Operasyon yönetimi
Lojistik	Sigortacılık
Finans	Askeri alanlar
Yatırım işlemleri	Otomotiv sektörü
Kompleks sistemlerin çözümü	İnsan kaynakları yönetimi
Yönetim süreci	Ulaştırma

Makinelerin yeni yazılımlar sayesinde akıllanması, işletme fonksiyonlarında yürütülen bir kısım işlerin KDS gibi sistemler ile yürütülmesini sağlamaktadır. Gelecekte yeni algoritmalar ile daha fazla verinin işlenmesi mümkün olacaktır ve bu tür akıllı uygulamaların artacağı ifade edilmektedir (Nunes ve Jannach, 2017).

Yazında, KDS ile ilgili çalışmaların aralıksız devam ettiği görülmektedir. Avrupa ülkelerinde KDS kullanımı ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde Boghean, (2015) tarafından yapılan çalışma önemli veriler vermektedir. Boghean, (2015) yapmış olduğu çalışmada, 22 Avrupa ülkesinde (Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsviçre ve İngiltere, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan,

Macaristan, Rusya, Sırbistan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti vb.) bulunan 384 şirkette yapmış olduğu araştırmada işletmelerin KDS ile yapmış oldukları analiz türlerini tespit etmiştir. Bu analiz türleri Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Avrupa Ülkelerinde Kullanılan KDS Analiz Türleri

Kaynak: Boghean, 2015: 32.

Şekil 1’den anlaşılacağı gibi; gelir, kar, maliyet ve nakit akışı analizleri zorunlu statüsünde değerlendirilmiş ve ilk sırayı almışlardır. İşletmelerin yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan bu unsurların analizleri KDS ile mümkün olabilmekte ve karar vericilerin sezgisel karar vermelerini önleyebilmektedir. Bu bağlamda, işletmelerin yaşam süreleri verilen karar doğrultusunda uzamakta veya kısalmaktadır. Risk analizi, müşteri analizi ve tedarik zinciri analizleri de yine zorunlu olmakla birlikte diğer sayılan 4 unsura göre daha az oranda zorunlu olarak görülmektedir.

Yine farklı bir çalışmada, KDS’ni kullanan Hindistan’daki işletmeler ele alınmış ve 1986-1987 mali yılında %58’lik bir kar artış olduğu tespit edilmiştir (Gupta vd., 2018). Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler üzerinde yapılan farklı bir çalışmada ise, KDS ile zamanında karar alınarak kurumsal verimliliğin arttığı, ihtiyaçların uygun bir şekilde karşılandığı ve çalışan memnuniyetinin sağlandığı tespit edilmiştir (Gauzelin ve Bentz, 2017).

KDS ile ilgili yapılan çalışmalar sadece Avrupa ülkelerinde değil, ülkemizde ve farklı ülkelerde de yapılmıştır. Literatür taraması sırasında yerli ve yabancı yazında karşımıza çıkan bazı çalışmalar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Türkiye’de ve Dünyada Yapılmış Bazı KDS Çalışma Örnekleri

KONU	ARAŞTIRMACI/LAR
Karar Destek Sistemlerinin Onaylanması ve Yönetiminde Yönetimin Rolü.	<i>Hogue ve Watson, 1983.</i>
Trafik Kazalarının Analizine Yönelik Karar Destek Sistemleri.	<i>Yavuz ve Tecim, 2008.</i>
İş Hacmini Artırmak İçin Tesis Düzeyinde Bakım Karar Destek Sistemi.	<i>Li, Ambani ve Ni, 2009.</i>
Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı İçin Uygun Bir Model Geliştirilmesi.	<i>Arslan Ve Yılmaz, 2010.</i>
Atatürk Havalimanı Dış Hatlar Terminalinde Kontuar Atamaları İçin Karar Destek Sistemi Geliştirilmesi.	<i>Taşkıncan vd, 2011.</i>
Makine Ve Takım Esnekliği İle Esnek Bir Üretim Sisteminin Uyarlanabilir Kontrolü İçin Akıllı Karar Destek Sistemi.	<i>Shirazi, Mahdavi ve Solimanpur, 2012.</i>
Konteynerde Yük Optimizasyonu: Örnek Uygulama.	<i>Yurtay vd., 2014.</i>
Satıcı Tarafından Yönetilen Stok Tedarik Zinciri İçin Karar Destek Sistemi: Bir Vaka Çalışması.	<i>Borade ve Sweeney, 2015.</i>
Tesis Düzeyinde Bakım Karar Destek Sistemi.	<i>Guner, Chinnam ve Murat, 2016.</i>
Karar Destek Sistemi Kullanarak Riskin Yönetilmesi İle İlgili Çalışmalar.	<i>Turnbull vd., 2017.</i>

Tablo 2 Devam: Türkiye’de ve Dünyada Yapılmış Bazı KDS Çalışma Örnekleri

İşletmelerde Finansal Karar Destek Sistemleri.	Çelik, 2018.
Sipariş Teslim Tarihi Problemi İçin Çok Kriterli ve Çok Yönlümlü Karar Destek Sistemi Önerisi.	<i>Gülseçen, 2018.</i>
Danışmanlık Firmalarında Stratejik İşgücü Planlaması İçin Karar Destek Sistemi.	<i>Llort vd., 2018.</i>
Personel Değerleme Sistemi İçin Karar Destek Sistemi Tasarımı.	<i>Kahya ve Türkoğlu, 2018.</i>
Rekabet Avantajı Yaratmak İçin Karar Destek Sistemleri.	<i>Daniela, 2019.</i>
Büyük Bina Stoklarının Çok Kriterli Değerlendirilmesi İçin Karar Destek Sistemi.	<i>Carbonari vd., 2019.</i>
Kazanç Değeri Yönetimi Çerçevesine Dayalı Yapay zekâ Yöntemlerinin Kombinasyonu Üzerine Tamamlanan Proje Bitirme Süresinin Tahmininde Yeni Bir Karar Destek Sistemi.	<i>Hajjali, Mosavi ve Shahanaghi, 2020.</i>

Tablo 2’de görüldüğü gibi KDS, birçok farklı sektör ve alan için araştırma konusu olmuştur. İlk dönemlerde sağlık sektöründe yoğun olarak kullanılan KDS, artık tesislerin bakımı, insan kaynakları, tedarik zinciri, danışmanlık firmaları vb. alanlarda da kullanılmaya ve araştırılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda KDS’nin tüm sektörler için kullanılabilirliği söylenebilir. Bununla birlikte, iş zekâsı ve KDS kapsamında yapılan çalışmalarda Amerika Birleşik Devletleri ilk sırayı almaktadır. Arkasından sırayla, Çin, Avustralya, Tayvan ve İngiltere gelmektedir. Kanada, İspanya, Almanya, İtalya ve Hindistan diğer ülkeler olarak sıralanmaktadır. Ülkemiz ise 2018 yılı verilerine göre 46. sırada yer almaktadır. (Damar, vd., 2018). Ancak 2018 yılından sonra günümüze kadar yapılan çalışmaların sayısında önemli artış olduğu görülmektedir. Google scholar veri tabanından “iş zekâsı” yazılarak çalışmalar tarandığından 200’ü aşkın yayına ulaşmak mümkündür.

KDS, 1980’li yılların sonlarında veri ambarı, OLAP ve iş zekâsı kavramlarının doğuşu ile daha da gelişmiş bir duruma gelmiştir. 1990’lı yıllarda ise KDS yerine iş zekâsı terimi daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Nedelcu, 2013). İş zekâsı, KDS’nin veri işleme ve analiz etme yeteneklerine sahip olan en son halidir (Shollo ve Galliers, 2016). Bununla birlikte, KDS’nin, iş zekâsını arttıran önemli bir sistemler bütünü olduğu ifade edilmektedir. (Yurtay vd., 2014). Bu bağlamda KDS ve iş zekâsı arasında önemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İş zekâsı ve diğer önemli kavramlar aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

3. İŞ ZEKÂSİ

İş zekâsı kavramının, iş istihbaratı (business intelligence) olarak Türkçe’ye çevrildiği görülmektedir. İş istihbaratı teriminin ilk evrede işletme yönetimi literatüründe ve daha sonrasında teknolojik bir araç anlamında kullanıldığı görülmektedir (Dönmez, 2015). Yazında, “intelligence” teriminin “istihbarat” olarak Türkçe’ye çevrildiği çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin; Şener, (2018) yapmış olduğu çalışmada, “ufuk taraması” kavramını açıklar iken; istihbarat tabanlı (intelligence - Based/Inductive approach) ufuk taraması tanımını kullanmıştır. Bu çalışmada da “intelligence” teriminin “istihbarat” olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine farklı bir çalışmada, “competitive intelligence” kavramı “rekabet istihbaratı” olarak Türkçe’ye çevrilmiştir. TDK istihbarat kelimesini; yeni öğrenilen bilgiler, haberler, duyular ve bilgi toplama, haber alma şeklinde açıklamaktadır (Yıldız, 2019). Bu bağlamda, yazında “intelligence” teriminin askeri kökenli olduğu düşünülüyor olsa da iş zekâsı olarak Türkçe’ye çevrildiği görülmektedir. Yazında, “business intelligence” kavramının ağırlıklı olarak “iş zekâsı” şeklinde Türkçe’ye çevrilmiş olmasından dolayı, çalışmamızda “iş zekâsı” olarak kullanılacaktır.

Son on yılda, iş zekâsı kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin, bazı yazarlar iş zekâsını; süreç olarak, bir ürün olarak ya da sadece bir teknoloji olarak veya bu unsurların birleşimi olarak tanımlamışlardır (Shollo ve Galliers, 2016). Yazında iş zekâsı ile ilgili bazı tanımlar aşağıdaki gibidir:

Tarihte ilk kez IBM araştırmacısı Hans Peter Luhn tarafından 1958 yılında yayınlanmış olan bir makalede kullanılmıştır. Luhn’a göre iş zekâsı; ‘istenilen bir hedefe ulaşmak için mevcut bilgilerin ilişkilerini anlamlandırma yeteneği’ olarak tanımlanmaktadır (Pazarçeviren vd., 2015).

Ateş, (2008) ise; işletmelerin elde ettikleri verileri saklaması, analiz etmesi ve sonuçlar çıkartmasında kullanacakları rehber olarak tanımlamıştır.

Sabanovic ve Soilen'e (2012) göre iş zekâsı, işletmelerde daha hızlı ve daha etkili karar vermeyi kolaylaştıran teknikler, süreçler ve araçları kapsayan çok yönlü bir süreçtir (Gauzelin ve Bentz, 2017). Adelman vd. (2002), iş zekâsını, bir şirketin kullanıcılarının daha iyi iş kararları vermesine izin verecek şekilde bilgileri toplamak, birleştirmek, analiz etmek ve bilgiye erişim sağlamak için çok çeşitli analitik yazılım ve çözümleri kapsayan bir terim olarak tanımlamaktadır (Langlois ve Chauvel, 2017).

İş zekâsı sistemleri, yöneticilerin elindeki "Kristal Küre" olarak ifade edilmektedir. Bu kürenin; en iyi hareket tarzını ortaya koyan, işletmenin rakiplerine göre rekabetçi konumunu belirleyen, işletmenin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyan, dış çevre şartlarını takip eden ve pazarın analizlerini yapabilen özellikleri sahip olduğu belirtilmektedir (Gioti, vd., 2018). Bu denli yetenekleri olan bir sistemin günümüz işletmelerinde kullanılması kaçınılmaz bir durum olmuştur. İş zekâsı sistemlerinin tanımına geçmeden önce yazında, bu kavram ile ilgili ifade edilen yapılardan bahsetmek gerekmektedir. Dünyaca ünlü Gartner araştırma şirketi tarafından yapılan çalışmada iş zekâsının yapısı, iş analitiği yapısı ve iş zekâsı yapısı olarak ikiye ayrılmıştır. İş analitiği yapısı, insanların süreçlere entegre edilmesi mantığına dayanmaktadır. İnsan'ın, iş analizlerinin yürütülmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi için kaçınılmaz bir unsur olduğu ifade edilmektedir. İş zekâsı yapısı ise, iş zekâsı sisteminin çözümlerini elde etmek için bir ekosistem kurulması gerektiğini ifade eden bir yaklaşıma sahiptir. Bu sistemin içerisinde, raporlama ve analiz sistemleri, bilgi ve veriler bulunmaktadır (Al Rashdi ve Nair, 2017). Bu bağlamda, bir iş zekâsı sistemi içerisinde insan ve teknoloji bir bütün olarak bulunmaktadır. İş zekâsı sistemleri, gelişimi aşamalarına göre farklı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. İş zekâsı 1.0; 1970 - 1980'li yıllarda ortaya çıkan ilk çağ iş zekâsı sistemleridir. Yönetim bilişim sistemleri ve karar destek sistemlerinin yaygın olarak kullanıldığı bu dönemde, temel istatistiksel yöntemler ve basit veri madenciliği teknikleri kullanılmaktaydı. İş zekâsının ikinci çağı ise 1990 –2005 yılları arasındadır. OLAP, veri madenciliği, internet ve web teknolojisinin iş zekâsı sistemleri ile kullanılmaya başlandığı dönemdir. İş zekâsı 3.0 ise; mobil cihazlar, RFID (radyofrekans tanımlama), barkod, sensörler gibi ileri teknolojik ürünlerin devreye girdiği dönemdir. İş zekâsı sistemleri, bu yeni ürünler ile daha güçlü hale gelmiştir. Son olarak "bulut iş zekâsı" adı verilen yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bulut iş zekâsı sistemleri, yazılım ve donanımlara minimum çaba ile erişim sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, düşük maliyet, esneklik ve hızlı kullanımı diğer üstün özellikleri olarak ifade edilmektedir (Olszak, 2016).

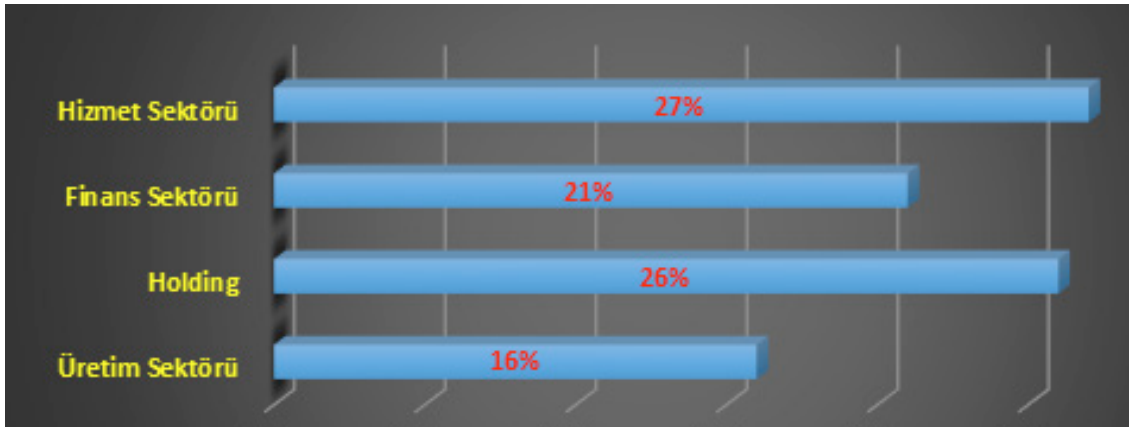
Şekil 2'de görüldüğü gibi iş zekâsı, bütünleşik bir yapıya sahip olduğu gibi bir döngüye de sahiptir. Bu döngü sayesinde veriler girdi olarak değerlendirilmekte ve çeşitli işlemlerden sonra enformasyona dönüşmektedir. Enformasyon ise, döngü içerisinde yapılan bazı analizler ve araştırmalar sonucunda bilgiye dönüşmektedir. Ortaya çıkan bu bilgiler sonucunda kurallar ve yeni aksiyonlar belirlenebilmektedir. Örneğin; envanter stok sayısı 50 birimin altına düştüğünde 100 birim daha sipariş et gibi, kurallar konulabilmektedir (Erdemir, 2009).

Şekil 2: İş Zekâsı Döngüsü

İş zekâsı bir işletmenin sorunu yenilikçi bir şekilde düşünme, planlama, tahmin etme ve çözme becerisi olarak anlaşılmalıdır (Gauzelin ve Bentz, 2017). Bu bağlamda iş zekâsı sistemleri, stratejik karar verme süreçlerinde önemli roller üstlenmektedir. İç ve dış çevreden verilerin toplanması ile başlayan süreç, stratejik karar verme süreçlerinde değerlendirilmek üzere bilgiler sunmakta ve karar vericilere gelecek ile ilgili fikir oluşturmalarına yardımcı olmaktadır (Akgül vd., 2018). Böylelikle iş zekâsı sistemleri, rekabet üstünlüğü sağlamak için önemli bir araç olarak da ön plana çıkmaktadır. İş zekâsı sistemlerinin faydaları sadece rekabet üstünlüğü sağlamak değildir. Bu faydanın yanısıra maliyet tasarrufu sağlamak, pazar analizi yaparak işletme gelirlerini arttırmak, problemleri tespit etmek, müşteri memnuniyetini arttırmak, kurum içi süreçlerin iyileştirilmesini sağlamak sayılabilir (Çerkez, 2003). İş zekâsı sistemlerinin kullanımı ve çıktılarının yorumlanması da önemli bir detay olarak değerlendirilmektedir. Toplanan verilerin analiz edilmesi sonucu ortaya çıkan tablolar, grafikler, sonuçlar vb. yorumlanmaya muhtaçtır. İş zekâsı sistemleri bu noktada devreye girmektedir. Bilişim dünyası ile ilgili herhangi bir teknik bilgisi olmayan, operasyondan veya yönetimden sorumlu olan kişilerin kendi iş süreçlerinde kullanmaları gereken bilgileri kolaylıkla raporlayabileceği arayüzler olarak düşünülebilir (Seker, 2016).

1940'lı yıllardan günümüze kadar gelişim gösteren bilgi işleme sistemleri, iş zekâsı sistemleri ile birlikte bir çatı altında toplanmıştır (Erdemir, 2009). Bu nedenle iş zekâsı sistemleri, bilgiye tek bir noktadan erişim imkânı sunmaktadır. Ayrıca işletmenin tüm fonksiyonları tarafından kullanılabilen ve ortaya çıkan tüm problemlere hızla cevap verebilmektedir (Ateş, 2008). Bununla birlikte, iş zekâsı sistemleri, karar vericilere sunduğu bilgileri sadece belirli bir çerçevede değil, ilişkili oldukları diğer tüm konularla birlikte ele almaktadır. Böylelikle karar vericiler, geniş bir bakış açısına sahip olmakta ve detayları da görebilmektedir (Bilgi, 2014). Bu bağlamda, iş zekâsı sistemleri kullanımı kolay, kolay yorumlanabilen tablo ve grafikler üreten, iç ve dış çevreden toplanan veriler ile doğru karar vermek için anlamlı bilgiler üreten, geniş bir bakış açısı sağlayan, kullanıcı dostu ve birçok sistemi içinde barındıran önemli bir platformdur. İş zekâsı, son 15-20 yıldır en fazla ilgi duyulan uygulamaların başında gelmektedir. Ülkemizde iş zekâsının gerekliliği geçtiğimiz 1.5-2 yılda daha iyi anlaşılmiş olup, iş zekâsına olan ilgi gün geçtikçe artış göstermektedir. İşletmelere karlılık, müşteri ve çalışan memnuniyeti, performans, kalite, verimlilik gibi yönlerden avantajlar sağlayan iş zekâsı, bütün sektörlerde uygulanabilmektedir. Şekil 3'de ülkemizdeki sektörlerin iş zekâsı kullanım oranları görülmektedir (Alkanat, 2011).

Şekil 3: Sektörlere Göre İş Zekâsı Kullanımı

Kaynak: Alkanat, 2011: 4.

İş zekâsı sistemleri, işletmenin performansını optimize etmeyi hedeflemektedir (Lee ve Widener, 2016). Sistemin bu amaç ile kurgulanmasından sonra elde edilen başarının da ölçülmesi hedeflenmiştir. Yazında iş zekâsı sistemlerinin başarısını ölçmek amaçlı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Delone ve McLean (1992) yapmış oldukları çalışmada; sistem içerisindeki bilginin kalitesini, sistemin işleyiş başarısını, kullanıcı memnuniyetini ve yarattığı faydaları ölçmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda Seddon adını verdikleri modelin daha fazla başarı sağladığını tespit etmişlerdir (Gonzales ve Wareham, 2019). Farklı tartışma platformlarında kullanım sıklığı açısından endüstride kullanılan iki temel iş zekâsı sistemi olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan ilki QAR (Sorgu, Analiz ve Raporlama Sistemi) dir. QAR, bir işletmenin bütçe veya planlama verilerinden ayrıntılı bilgileri sorgulamasını sağlayan bir performans yönetimi raporlama sistemidir. Sistem, bir işletmenin faaliyetleri

ile karlılığının tutarlı bir mali özetini sunmaktadır. Diğeri ise, DV (Gösterge Tablosu ve Görselleştirme Sistemi) dir. DV, kurumsal veriler ile çeşitli puan kartları, temel performans göstergeleri oluşturan bir iş analizi sistemidir. Bu sistem, uzun vadeli değer yaratılmasını desteklemek amacıyla, kuruluşun daha bütünsel bir görüşüne odaklanmaktadır (Lee ve Widener, 2016). Bununla birlikte önemli bazı yazılım firmaları, iş zekâsı sistemlerini oluşturarak ticari olarak satışa sunmaktadır. Tablo 3’de görüldüğü gibi IBM, SPSS, SAS, ORACLE, MICROSOFT gibi firmalar iş zekâsı çözümleri sunmaktadır (Petre, 2013).

Tablo 3: Farklı Şirketler Tarafından Önerilen İş Zekâsı Çözümleri

	IBM Cognos Express
	Business Objects Edge
	SAS BI/ Enterprise for mid-size business
	Performance Point Server/Excel/SQL Server, Microsoft Strategy Reporting Suite
	ORACLE Business Intelligence Suite
	Qlik View

Kaynak: Gündüz, 2015: 9.

Ayrıca işletmelerde en çok yaygın olarak kullanılan Microsoft firmasının iş zekâsı sistemlerine ait teknolojilerin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

- SQL Server veri tabanı motoru (database engine): Veri ambarları için kullanılır.
- Microsoft SQL Server Integration Services (SSIS): ETL işlemleri için kullanılır.
- Data Quality Services (DQS): Veri temizliği için kullanılır.
- Master Data Services (MDS): Veri yönetimi için kullanılır.
- SQL Server Analysis Services (SSAS): Depolama ve sorgu (query) için kullanılır.
- SQL Server Reporting Services (SSRS): Rapor yayınlama ve gönderme için kullanılır (Gündüz, 2015).

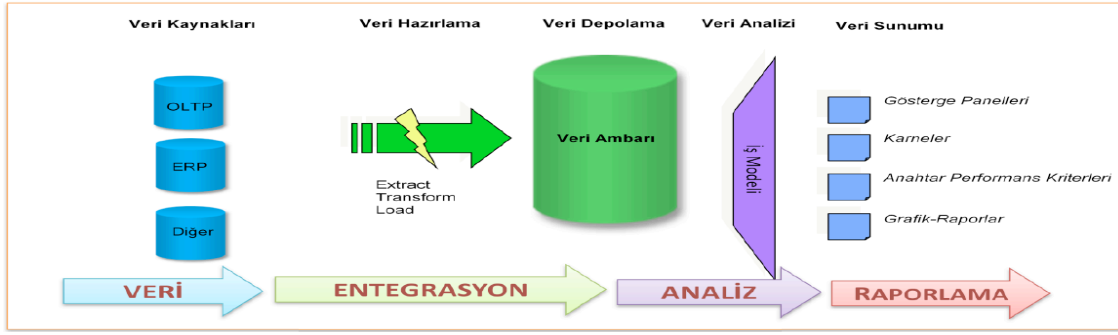
İş zekâsı ürünleri, işletmeler tarafından sıklıkla kullanılmakta ve önemli bir pazarı bulunmaktadır. Özçam ve Coşkun (2016) tarafından yapılan çalışmada, araştırmaya katılan işletmelerin %80’inde iş zekâsı sisteminin varolduğu ve bu sistemin %74.6 oranında ihtiyaç duyulan her unvandaki çalışanlar tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir. Yakın zamanda hazırlanan bir rapora göre; iş zekâsı sistemlerine ait pazarının 2020 yılına kadar 22,8 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Damar, vd., 2018). Bu önemli pazardan pay alabilmek için ülkemizde de bazı firmalar iş zekâsı sistemleri sunmaya başlamıştır. Bu firmalar ve internet adresleri Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Yerli Firmalar Tarafından Önerilen İş Zekâsı Çözümleri

	http://yazevi.com/
	https://www.caniaserp.com/erp-c%C3%B6z%C3%BCmlerimiz/is-zekasi-iq
	https://cpm.com.tr/bi-business-intelligence-is-zekasi/
	https://www.logo.com.tr/kategori/is-analitigi
	https://www.mikro.com.tr/urunler-ve-hizmetler/genel-bakis
	https://www.uyumsoft.com/urunler/
	https://www.workcube.com/blog/workcubede-is-zekasi-fonksiyonlari/
	http://www.turboard.com/tr/
	https://abas-erp.com/tr/i%C5%9F-zekas%C4%B1-ve-analitik

3.1. İş Zekâsı Bileşenleri

Yöneticilerin temel sorumluluğu, zamanında ve doğru kararlar almalarıdır. Ancak karmaşık yapıdaki veriler, bu süreci zorlaştırmaktadır. Rekabetin çok yoğun yaşandığı iş dünyasında hızlı ve doğru karar alabilen işletmelerin yaşam süreleri daha uzun olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla işletmeler, mümkün olduğunca hızlı ve en iyi kararları alabilmek amacıyla, karar verme sürecini geliştiren çözümlerden biri olan iş zekâsını kullanmaktadırlar. Bu sistemler, ileri düzeyde rapor sunabilmeleri için belli başlı bileşenlere ihtiyaç duymaktadır. Bu bileşenler; Çevrimiçi Analitik Süreç (Online Analytical Processing-OLAP), veri depoları ve veriyi çekme, dönüştürme ve yükleme (Extract Transform Load-ETL) araçları olarak sıralanmaktadır (Pazarçeviren vd., 2015). Bu bileşenler sayesinde iş zekâsı sistemleri, karar vericilere detaylı raporlar sunabilmektedir. Bu detaylı raporlar ise çok boyutlu analizler sonucu elde edilmektedir. İşletmenin iç ve dış çevresinden elde edilen bilgiler sayesinde ise sisteminin tümünü görmek ve resmi bir bütün olarak değerlendirmek mümkün olmaktadır. Şekil 4'de iş zekâsı bileşenleri görülmektedir.

Şekil 4: İş Zekâsı Bileşenleri

Kaynak: Gözcü, 2015: 3.

3.1.1. Veri Kaynağı (Data Sources)

Veri kaynağı iş zekâsı sisteminin temelini oluşturan bileşendir. Bir çok işletme, kurumsal kaynak planlaması (Enterprise Resource Planning, ERP), çevrimiçi işlem yürütme (Online Transactional Processing, OLTP), tedarik zinciri yönetimi (Supply Chain Management, SCM), müşteri ilişkileri yönetimi (Customer Relationship Management, CRM) satış işlemleri için satış noktası (Point-of-Sale, POS) gibi yazılımlar kullanarak veri kaynaklarını oluştururlar (Köklü, 2018). Bununla birlikte, anketler, rakipler, tedarikçiler, medya ve ticari ortaklarda birer veri kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Langlois ve Chauvel, 2017). Veri kaynaklarından toplanan veriler, aynı standart yapıda olması gerekmektedir. Örneğin; farklı verilerin ölçüm birimleri standart olmalıdır. Metin olarak elde edilmiş verilerin, analiz süreçlerine dâhil edilebilmesi için matematiksel ifadelerle dönüştürülmesi gerekmektedir (Seker, 2016). Ayrıca veriler, yapılandırılmış halde tablolar ve hesap çizelgelerinde veya yapılandırılmamış halde dokümanlar, resimler, videolar halinde saklanabilir (Ateş, 2008).

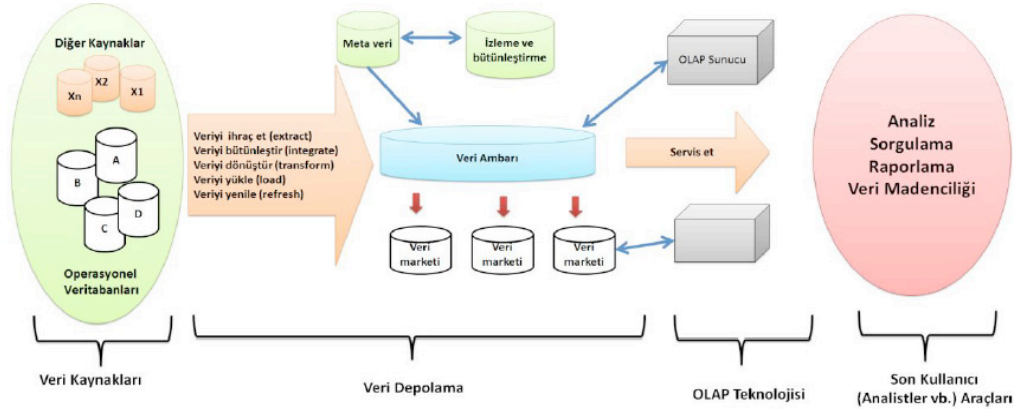
3.1.2. Veriyi Çekme, Dönüştürme ve Yükleme (Extract Transform Load-ETL)

ETL süreci, üç farklı işlemin yapıldığı ve iş zekâsı sisteminin en önemli adımlarından bir tanesidir. Dosyalar, veritabanları, e-posta, internet gibi kaynaklardan toplanan verilerin analizlerde kullanılacak şekilde uyumlu hale getirilmesi aşamasıdır (Bara vd., 2009). İşlem genellikle geleneksel programlama dilleri, yazı dilleri veya SQL dili aracılığıyla gerçekleştirilir (Olszak ve Zurada, 2015). ETL sürecinde veriyi çekme işlemi, farklı kaynaklardan gelen verilerin hangilerinin veri ambarına aktarılacağına karar verildiği aşamadır. Veri çekme aşamasında, verilerin belirli bir formatta olup olmadıkları kontrol edilir, veriler ilk veritabanına yüklenir ve tüm yanlış veriler red edilir (Nedelcu, 2013). Tüm verilerin veri ambarına aktarımı, gereksiz tekrarlara, işgücü kaybına ve daha fazla maliyete neden olabilir. Dönüştürme işlemi ise tüm verilerin aynı şekilde matematiksel ifadelerle kodlanması demektir. Örneğin, erkek için '1', kadın için '2' şeklinde kodlama yapılabilir. Böylelikle farklı kaynaklardan gelen veriler, aynı format ve türde veri ambarına yüklenecektir. Son aşama olan yüklemede ise, verilerin veri ambarına yüklenmesidir. Bu işlemler sonrasında, karar vericiye sunulacak olan bilginin oluşması ve işletme içi ve dışından gelen verilerin belirli bir formatta veri ambarında tutulmaya başlanması sağlanmış olacaktır.

3.1.3. Veri Ambarı (Data warehouse)

İş zekâsı siteleri, işletmelerin operasyonları ile ilgili geçmiş, güncel ve tahmine dayalı gelecek durumlarını gösteren bir sistemdir (Kumar, 2012). Bu bağlamda iş zekâsı sistemleri, işletmelerin kurumsal hafızalarını oluşturur. Veri ambarları, kurumsal hafızanın oluşmasındaki temel unsurdur. Çünkü çeşitli kaynaklardan toplanan veriler, veri ambarlarında uzun süre muhafaza edilebilmektedir. Bununla birlikte veri ambarları canlı bir sistemdir. Güncel veriler sürekli veri ambarlarına kayıt edilir. İşletmeler, mevcut veri tabanlarını kullanarak veri ambarı ihtiyaçlarını karşılamak isteyebilir. Ancak elde edilen veriler hacimleri neden ile mevcut veritabanlarında depolanamaz. Bunun nedeni ise, mevcut veri tabanlarında verilerin işleme süresinin uzun zaman almasıdır. Bu nedenle işletmelerin veri ambarlarını kullanması önerilmektedir (Nedelcu, 2013). İşletmenin fonksiyonlarından ve dış çevresinden toplanmış herkesin kolaylıkla ulaşamadığı veriler olabilir. Bu veriler, veri ambarları sayesinde karar verme

sürecinde değer yaratmaları için ortaya çıkartılmaktadır. Ayrıca veriler, ihtiyaç duyulduğunda tüm yöneticilerin ulaşımına açıktır (Eğriboz, 2002). Bununla birlikte, veri ambarında tutulan veriler hızlı sorgulama ve analiz için optimize edilmiş durumdadır (Bara vd., 2009). Ayrıca veri ambarına iç ve dış sistemlerden sürekli veriler aktarılır ve veriler ambarda ilişkisel veri tabanlarında tutulur (Damar, vd., 2018). Veri ambarı kavramının sahibi Bill Inmon veri ambarını, karar vericileri destekleyici, konuya özel, bütünleşmiş veri toplama olarak tanımlamaktadır. Veri ambarları, operasyonel sistemlerden farklı bir yapıya sahiptir. Operasyonel sistemler, verileri tek boyutlu olarak tutmaktadır. Yani bir verinin diğer veriler ile ilişkisel boyutlarını görmek mümkün değildir. Ancak veri ambarları verileri, yıldız şema (star schema) gibi çok boyutlu yapılarda tutar ve ilişkisel bazı bilgiler sunabilmektedir (Yılmaz, 2010). Bununla birlikte veri ambarı, analiz sürecinin gerçekleştirildiği veriyi sağlayan özel bir veri tabanıdır (Koyuncugil ve Özgülbaş, 2009). Şekil 5’de veri ambarının genel yapısı görülmektedir.

Şekil 5: Veri Ambarının Genel Yapısı

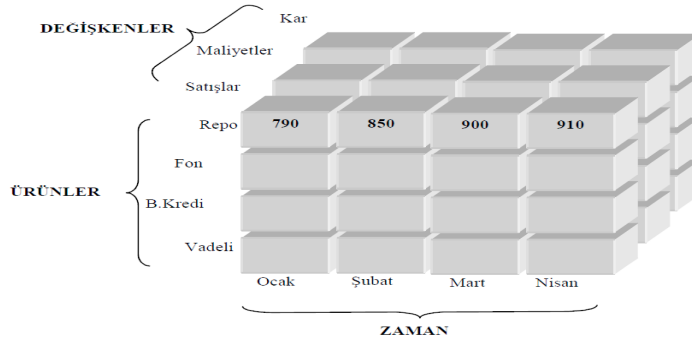
Kaynak: Damar, vd., 2018: 202.

3.1.4. Raporlama ve Analiz (Reporting and Analysis)

İş zekâsı sistemlerinin önemli özelliklerinden birisi de bilgiyi ortaya çıkartmak üzere veriyi analiz etme imkânı tanıyor olmasıdır. Analiz sonuçları ile elde edilen bilgiler; detaylı raporlar, grafikler ve tablolar halinde son kullanıcıya sunulmaktadır. Yöneticiler anlamlı hale gelmiş olan bu bilgileri karar alma süreçlerinde kullanabilirler (Alkanat, 2011). Raporlama ve analiz, işletmenin bulunduğu durumu görülebilmesi için kritik önem taşımaktadır. Örneğin, belirli dönemlerdeki iş hacminin düşmesi ve bu düşüşe neden olabilecek faktörlerin görülebilmesi, karar verici için önemli bir bilgidir. İş zekâsı sistemleri ile hazırlanan raporlar, tüm karar vericilere elektronik ortamda kolaylıkla ulaştırılabilir. Sadece yazıdan oluşan uzun raporlar anlaşılmayı güçleştirdiğinden, iş zekâsı sistemlerinde raporlar; grafikler, tablolar ve özetlerle zenginleştirilir. Kullanıcılar ihtiyaç duyduklarında mevcut raporlardan detaylı verilere de ulaşabilirler (Ateş, 2008). Bununla birlikte iş zekâsı sistemleri, verileri analiz ederken ileri tahminleme algoritmalarından da faydalanmaktadır. Böylece işletmenin gelecekle ilgili planlar yapmasına da yardımcı olmaktadır (Alkanat, 2011).

İş zekâsı alanında kullanılan raporlama ve analiz uygulamaları temel olarak; çevrimiçi hareket işleme (Online Transaction Processing - OLTP) ve Çevrimiçi Analitik Süreç (Online Analytic Processing - OLAP) uygulamaları olarak ikiye ayrılabilir. OLTP, verinin elektronik ortama girildiği ve anlık olarak kullanıldığı sistemlerdir (Akgül vd., 2018). OLTP sunucuları, işletmenin tüm fonksiyonlarındaki hareketleri kaydetmektedir. Örneğin, kitap satan bir mağazanın müşteri, ürün ve satın alma bilgilerinin bir veri tabanı sisteminde tutulduğunu düşünelim. Yeni müşteri veya ürün bilgisi ekleme, mevcut veride çeşitli değişiklikler yapma, silme, müşterilerin satın alma bilgisini kaydetme gibi işlemlerin yapıldığı veri tabanı sistemi OLTP’dir. (Bilgi, 2014). Bu bağlamda OLTP; günlük (rutin) veri girişlerinin yapıldığı, rutin veri raporlarının sağlandığı ve rutin verilerin güncellemelerinin yapıldığı bir veri tabanı yapısıdır (Pazarçeviren vd., 2015). Kurumsal kaynak planlama, muhasebe uygulamaları ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi süreçler OLTP uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir (Arslan ve Yılmaz, 2010). OLAP ise; veri tabanlı bir karar destek sistemidir. Bununla birlikte, bir işletmenin elinde bulunan verileri çok farklı açılardan değerlendirmesine imkân veren, veri ambarından seçilen verilerin analiz edilerek raporlanmasını sağlayan ve çok boyutlu küp (Cube) mantığına dayanan bir veri analiz tekniğidir. OLAP, veriler üzerinden çok boyutlu bir bakış

açısı imkânı sağlamaktadır. Örneğin; OLAP ile satış, maliyet ve kar verilerini ele alınarak analizler yapılabilir ve bu bağlamda tablolar oluşturulabilir. Böylelikle, Şekil 6'da görüldüğü gibi üç boyutlu bir bakış elde edilebilir (Erdemir, 2009).

Şekil 6: Üç Boyutlu Küp

Kaynak: Erdemir, 2009: 29.

OLAP uygulamalarının analiz sonuçları, karar destek sistemleri ya da son güncel adıyla iş zekâsı sistemleri tarafından kullanılarak çeşitli sonuçlar elde edilmektedir (Arslan ve Yılmaz, 2010). Yöneticiler ve analistler, çalışmaları sırasında, tüm verileri yatay veya dikey eksenlerde görebilirler. İlişkisel veri tabanlarında daha karmaşık analizler hazırlanması gerektiğinde, bir OLAP yapısı kurmadan bu raporları almak imkânsız hale gelebilir (İşli, 2009). Özetle; OLTP ile OLAP sistemleri arasındaki temel farkın, OLTP' nin OLAP 'a bilgi hazırlayan bir sistem olduğu söylenebilir. Tablo 5'de OLTP ve OLAP arasındaki temel farklılıklar görülmektedir.

Tablo 5: OLTP ve OLAP farklılıkları

KAVRAMLAR	OPERASYONEL SİSTEM (OLTP)	VERİ AMBARI (OLAP)
Karakteristik	Operasyonel işlemler	Bilgisel işlemler
Amaç	İşin yürütülmesi	İş süreçlerinin analizi
Öncelik	Ekleme, güncelleme, sorgulama, silme	Sorgulama
Fonksiyonlar	Günlük işlemler	Dönemsel işlemler
Sorgu Kalıpları	Öngörülebilir ve sabit	Sabit öngörülemeyen ve değişen
Görünüm	Detaylı/Düz ilişkiler	Özel/ Çok boyutlu
Veritabanı büyüklüğü	-	Daha büyük
Kullanıcı Sayısı	-	Daha az

Kaynak: Çelik, 2018: 25.

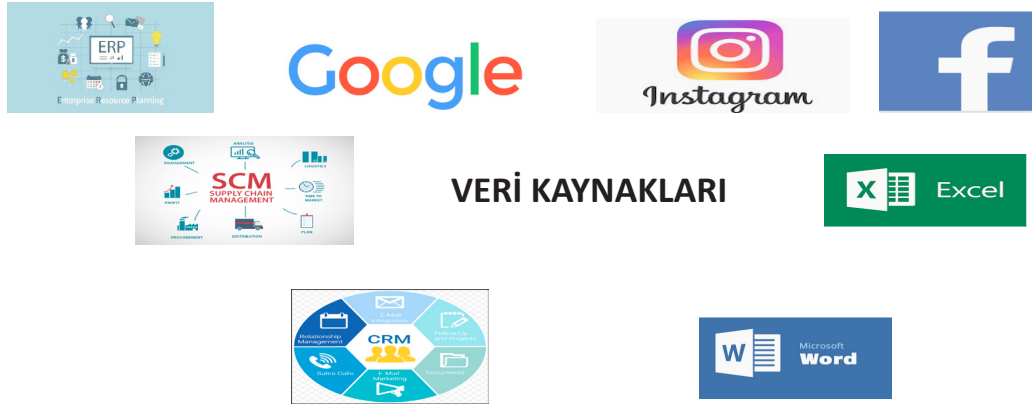
OLAP (Çevrimiçi analitik süreç) kavramı ilk olarak Edgar F. Codd adlı İngiliz bilgisayar uzmanı tarafından; kayıtlı veriler arasında ilişkisel modelleme yaklaşımıyla karar alma sürecinde kullanılmasını mümkün kılmak için geliştirilmiştir. Verinin karmaşık bir şekilde depolandığı veri tabanlarının yalnızca bir veri yığını olmaktan öteye geçip verinin kullanıcı tarafından belirlenen parametrelere uygun bir şekilde raporlanıp analiz edilmesine imkân veren yapılar haline gelmesi OLAP ile mümkün hale gelmiştir. Veri tabanı yönetimi ve işletmelerde kullanılan uygulamaların; farklı coğrafi lokasyonda depolanan veriler olması, her bir işletmenin farklı parametrelerde belirlenmiş bilgiye ihtiyaç duyması gibi nedenler dolayısıyla 1960'lı yıllardan itibaren işletmelerin ihtiyaçlarına cevap verememeye başlaması ile ilişkisel model kavramı geliştirilmiştir (Pazarçeviren vd., 2015). OLAP sistemi, çok boyutlu veri analizi sağlamak üzerine dizayn edilmiştir (Koyuncugil ve Özgülbaş, 2009). Bu bağlamda OLAP, çok boyutlu analizler yapabilen, ileri tahminleme yöntemlerini içinde barındıran, veriler arasındaki ilişkileri çok yönlü olarak ortaya çıkartan ve kolaylıkla yorumlanabilen tablo ve grafikler sunan, karar verme aşamasında karar vericilere destek sağlayan veri tabanlı karar destek sistemidir. Özetle işletme karar vericilerinin, OLTP içindeki verileri farklı şekillerde dizayn edilmiş ve birbirleri ile bağlantısı olmayan sistemler yerine OLAP gibi bütüncü

bir bakış ve analiz sağlayan sistemler kullanıyor olmaları karar verme aşamasında kendilerine önemli bir avantaj sağlayacağı ifade edilmektedir.

3.2. İş Zekâsı Sistemlerinin İşletmeler Açısından Önemi ve Sistemin Yapısı

İş zekâsı sistemleri, bilgiye daha hızlı erişim sağladığı gibi büyük verilerin anlamlı hale getirmek, işletme gelirlerini arttırmaya yardımcı olmak, müşteri memnuniyetini sağlamak ve rekabet gücü elde etmek gibi birçok hedefe ulaşmak adına önemli avantajlar sağlamaktadır. Özellikle günümüzde yaşanan yoğun rekabet, yeni teknolojileri uygulamaya odaklanan işletmelerden, organizasyon içindeki bilgi düzeyini paylaşmak, yönetmek ve arttırmak için teknoloji kullanan işletmelere doğru kaymıştır (Alnoukari ve Hanano, 2017). Bu bağlamda, daha fazla bilgi daha fazla rekabet anlamı taşımaya başlamıştır (Langlois ve Chauvel, 2017). İş zekâsı sistemleri bilgiye daha hızlı ve kolay erişim sağlamaktadır. Bilgiye hızla ulaşmak, karar verme süreçlerini hızlandırdığı gibi rakiplerinden daha önce karar vermeyi ve onlardan bir adım önde olmayı sağlamaktadır. Çevrede yaşanan tehditler ve fırsatlarda elde edilen bilgiler ile hızlıca fark edilebilmektedir. Böylelikle alınabilecek aksiyonlar çok önceden planlanabilir. Bilgiye erişim kolaylığı ise işyükünü ve harcanan işgücünü daha verimli kullanmayı sağlamaktadır. Bilindiği üzere bilgi, çevreden toplanan verilerine anlamlı hale getirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işletmelerin öncelikle veri kaynaklarını oluşturması gerekmektedir.

Veri kaynakları, iç kaynaklardan sağlanabileceği gibi dış kaynaklardan da sağlanmaktadır. Günümüzde sosyal medyanın kullanım oranı ve etki gücü gün geçtikçe artmaktadır. Anlık bilgilerin, değerlendirmelerin, görüşlerin ve eleştirilerin takip edilebildiği sosyal medya platformu, iş zekâsı sistemleri için her geçen gün önemli bir veri kaynağına dönüşmektedir. Yazında, sosyal medya ve iş zekâsı sistemlerinin biraraya getirilmesi için çeşitli çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmalar sonucunda, yeni bir disiplin olarak “sosyal iş zekâsı” kavramının ortaya çıktığı görülmektedir (Gioti, vd., 2018). Geleneksel yaklaşımların aksine, sosyal medyadaki verilere ulaşım düşük maliyetli ve daha kolaydır (Lamrhari, vd. 2019). İş zekâsı ve sosyal iş zekâsı için Şekil 7’de bazı veri kaynakları görülmektedir.

Şekil 7: Veri Kaynakları

Veri kaynaklarından toplanan veriler; veriyi çekme, dönüştürme ve yükleme işlemi yapıldıktan sonra veri ambarlarına yüklenmektedir. İşlem genellikle geleneksel programlama dilleri, yazı dilleri veya SQL dili aracılığıyla gerçekleştirilir ve farklı kaynaklardan elde edilen verilerine temizlenmesi, aynı formata dönüştürülmesi ve veri ambarına yüklenmesi işlemi anlamına gelmektedir. İş zekâsı sistemi ürünleri sunan firmalar bu sürecin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan yazılımları da sağlamaktadır. ETL süreci başarıyla yürütüldükten sonra veriler analize hazır hale gelir ve veri ambarlarında depolanır. Veri ambarlarında depolanan veriler son olarak analiz süreçlerine dahil edilerek bilgiye dönüştürülür.

Analiz süreçlerinde yine iş zekâsı bileşenleri arasında önemli bir rolü olan OLAP teknolojisi kullanılmaktadır. OLAP, verilerine önemli özelliklerini ortaya çıkartmayı hedefleyen bir analiz ve raporlama aracı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca puan kartları ve gösterge tabloları gibi görsel çıktılar sağlayarak analiz ve görselleşme süreçlerine önemli katkılar sağlar (Olszak ve Zurada, 2015).

İş zekâsı sisteminin başarısının hem organizasyona hem de çalışanlara bağlı olduğu ifade edilmektedir (Svarre ve Gaardboe, 2018). Yani, işletmelerin sadece iş zekâsı sistemlerini satın alması ile başarı elde etmek mümkün değildir. Bu bağlamda, sistemin işletme içerisinde verimli bir şekilde kullanılmasını etkileyen bazı faktörler vardır. Tablo 6’da bu faktörler ve bu faktörlerden bahseden araştırmacılar görülmektedir. Faktörler incelendiğinde; iş zekâsı sistemi kullanmak isteyen işletmelerin, esnek bir teknik alt yapıya sahip olması gerektiği görülmektedir. Ayrıca işletmenin konu ile ilgili net bir vizyonu ve hedefleri olmalıdır. Yönetimin desteği ise en önemli faktörleri arasında yer almaktadır. İşletme üst yönetimi, iş zekâsı sisteminin sadece kurulması sürecinde değil, süreçlerin yürütülmesinde de gerekli desteği sağlamalıdır. Ayrıca kullanıcıların eğitimi, kurulan ekiplerin gücü ve kullanıcıların desteklenmesi faktörleri de kritik önem taşımaktadır. Bununla birlikte iş zekâsı sistemi seçiminde de dikkate edilmesi gereken bazı hususlar olduğu görülmektedir. Özellikle sistemin kullanıcı dostu olması, değişikliklere hızla yanıt verme becerisi, sistemine analiz yeteneği, işletmenin stratejilerine uyum yeteneği ve yenilikçi yaklaşımlar sunma becerileri dikkate alınmalıdır.

Tablo 6: İş Zekâsı Uygulama Sürecini Etkileyen Faktörlerin Listesi

FAKTÖRLER	KAYNAK
Esnek ve genişletilebilir teknik altyapı.	(Ansari et al. 2014) ; (Olbrich et al. 2012) ; (Yeoh and Koronios 2010) ; (Bargshady et al. 2014) ; (Vodapall 2009) ; (Anjariny et al. 2012) ; (Sangar and lahad 2013) ; (Yeoh et al . 2008) ; (Watson and Wixom 2007).
İş zekâsı için net vizyon ve hedefler.	(Bargshady et al. 2014) ; (Zare Ravasan and Rabiee 2014) ; (Ansari et al. 2014) ; (Hoseini et al. 2015) ; (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015) ; (Yeoh and Koronios 2010) ; (Vodapall 2009) ; (Anjariny et al. 2012) ; (Sangar and lahad 2013) ; (Yeoh et al. 2008) ; (Dawson and Van Belle 2013).
Planlama ve etkin proje yönetimi.	(Bargshady et al. 2014) ; (Zare Ravasan and Rabiee 2014) ; (Hoseini et al. 2015) ; (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015) ; (Hawking 2013) ; (Vodapall 2009) ; (Anjariny et al. 2012) ; (Sangar and lahad 2013) ; (Yeoh et al . 2008) ; (Ojeda and Ramaswamy 2014) ; (Ojeda-Castro et al. 2011) ; (Mungree et al. 2013).
Üst düzey yöneticinin taahhüdü ve desteği.	(Bargshady et al. 2014); (Piri,2014); (Zare Ravasan and Rabiee 2014);(Ansari et al.2014);(Hoseini et al.2015); (Ramamurthy et al. 2008) ; (Hawking 2013); (Grubljesic 2014); (Olbrich et al. 2012); (Yeoh and Koronios 2010); (Vodapall 2009); (Anjariny et al. 2012); (Wixom and Watson 2001) ; (Hwang et el. 2004) ; (Seah et al. 2010); (Sangar and lahad 2013); (Dawson and Van Belle 2013); (Yeoh et al. 2008) ; (Foshay and kuziemy 2014); (Yeoh and Koronios 2010) ; (Howson 2008); (Watson and Wixom 2007).
İş zekâsı sisteminin kolay kullanımı.	(Haqiqatmonfared and Rezaei 2011); (Ramamurthy et al. 2008); (Grubljesic 2014); (Anjariny et al. 2012); (Sangar and lahad 2013); (Almabhoud and Ahmad 2010); (Dawson and Van Belle 2013).
İş zekâsı sistemindeki değişikliklere yanıt verme esnekliği ve hızı.	(Ronaqi and Feizi 2013) ; (Zare Ravasan and Rabiee 2014) ; (Hoseini et al. 2015) ; (Haqiqatmonfared and Rezaei 2011) ; (Ronaqi et al. 2014) ; (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015) ; (Dooley 2015) ; (Yeoh and Koronios 2010) ; (Isik et al. 2011) ; (Sangar and lahad 2013) ; (Almabhoud and Ahmad 2010) ; (Dinter et al. 2011) ; (Howson 2008).
Veri yönetimi ve kalitesi için güçlü ve uygun yapı.	(Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015); (Hawking, 2013); (Yeoh et l. 2008).
Kullanıcı eğitimi.	(Babamoradi 2012) ; (Zare Ravasan and Rabiee 2014) ; (Ansari et al. 2014) ; (Hoseini et al. 2015) ; (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015) ; (Hawking 2013) ; (Grubljesic 2014) ; (Vodapall 2009) ; (Anjariny et al. 2012) ; (Sangar and lahad 2013) ; (Almabhoud and Ahmad 2010).

Tablo 6 Devam: İş Zekâsı Uygulama Sürecini Etkileyen Faktörlerin Listesi

Kullanıcı desteği.	(Zare Ravasan and Rabiee 2014); (Ronaqi and Feizi 2013); (Ansari et al. 2014); (Hoseini et al. 2015); (Boyer et al. 2010); (Vodapall 2009); (Almabhoud and Ahmad 2010).
Katılımı yönetmek ve kolaylaştırmak için proje lideri.	(Hawking 2013); (Seah et al. 2010); (Chasalow 2009); (Ansari et al. 2014); (Hwang et el. 2004); (Yeoh et al. 2008); (Grubljesic 2014).
Kuruluşun yeterli kaynakları sağlama yeteneği.	(Piri 2014) ; (Zare Ravasan and Rabiee 2014) ; (Ansari et al. 2014) ; (Hoseini et al. 2015) ; (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015) ; (Hawking 2013) ; (Grubljesic 2014) ; (Olbrich et al. 2012) ; (Anjariny et al. 2012) ; (Wixom and Watson 2001) ; (Watson and Wixom 2007) ; (Brooks et al. 2015).
İş zekâsı sisteminin analiz yeteneği.	(Najmi et at. 2010); (Ronaqi and Feizi 2013); (Hoseini et al. 2015); (Ronaqi et al.,2014); (Mahlouji 2014).
Örgütsel iletişimin rolü.	(Babamoradi 2012); (Olbrich et al. 2012); (Almabhoud and Ahmad 2010).
Organizasyonel süreçlerin otomasyon düzeyi ve olgunluk düzeyi.	(Ansari et al. 2014); (Hawking 2013); (Olbrich et al. 2012); (Grubljesic 2014); (Brooks et al. 2015).
Son kullanıcıların katılımı.	(Piri 2014); (Zare Ravasan and Rabiee 2014); (Hoseini et al. 2015); (Haqiqatmonfared and Rezaei 2011); (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015); (Hawking 2013); (Grubljesic 2014); (Olbrich et al. 2012); (Vodapall 2009); (Anjariny et al. 2012); (Sangar and lahad 2013); (Dawson and Van Belle 2013); (Lupu et al. 2007); (Watson and Wixom 2007).
İşletme ve bilgi teknolojisi birimleri arasındaki etkileşim ve işbirliği.	(Zare Ravasan and Rabiee 2014); (Ansari et al. 2014); (Khodaei and Karimzadehgan Moqadam 2014); (Vodapall 2009); (Thamir and polis 2015); (Dinter et al. 2011); (Williams and Williams 2004).
İş zekâsı projelerinde yenilikçi geliştirme yaklaşımlarının kullanılması.	(Ansari et al. 2014); (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015); (Hawking, 2013); (Grubljesic 2014); (Derarpalli 2013); (Yeoh and Koronios 2010); (Anjariny et al. 2012); (Castra and Ramaswamy 2014); (Howson 2008).
İş zekâsı stratejisinin kuruluşun stratejisiyle uyumlu hale getirilmesi.	(Zare Ravasan and Rabiee 2014) ; (Khodaei and Karimzadehgan Moqadam 2014) ; (Hawking 2013) ; (Boyer et al. 2010) ; (Yeoh and Koronios 2010) ; (Dinter et al. 2011) ; (Tarokh and Mohajeri 2012) ; (Esmaeili 2015) ; (Mungree et al. 2013) ; (Williams and Williams 2004).
Veri kaynaklarının kalitesi ve güvenilirliği.	(Olbrich et al. 2012); (Isik et al. 2011); (Vodapall 2009); (Anjariny et al. 2012); (Wixom and Watson 2001); (Almabhoud and Ahmad 2010); (Dawson and Van Belle 2013); (Ansari et al. 2014); (Thamir and polis 2015).
Kuruluşun koşullarına uygun teknoloji ve araçları seçmek.	(Zare Ravasan and Rabiee 2014); (Hawking 2013); (Grubljesic 2014); (Vodapall 2009); (Wixom and Watson 2001); (Sangar and lahad, 2013); (Castra and Ramaswamy 2014); (Ojeda-Castro et al. 2011).
Dışarıdan danışman kullanmak.	(Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015); (Hawking 2013); (Anjariny et al. 2012); (Yeoh et al. 2008); (Yeoh and Koronios 2010); (Sangar and lahad 2013).
Proje ekibinin dengeli ve güçlü kombinasyonu.	(Ansari et al. 2014) ; (Hoseini et al. 2015) ; (Olbrich et al. 2012) ; (Yeoh and Koronios 2010) ; (Vodapall 2009) ; (Anjariny et al. 2012) ; (Yeoh et al. 2010) ; (Almabhoud and Ahmad 2010) ; (Ojeda - Castro and Ramaswamy 2014) ; (Ojeda - Castro et al. 2011).
İş dünyasındaki rekabet ortamı.	(Grubljesic 2014); (Olbrich et al. 2012); (Yeoh and Koronios 2010); (Hwang et el. 2004).
Bilgi teknolojisi, iş ve analitik becerileri.	(Hawking 2013); (Foshay and kuziemsky 2014); (Sangar and lahad 2013); (Friedman et al. 2003); (Cuza 2009); (Watson and Wixom 2007); (Tabarsa and Nazari poor 2014); (Olbrich et al. 2012).
Bilgiye erişim kalitesi.	(Ronaqi and Ronaqi 2014); (Popvic et al. 2012); (Dooley 2015); (Isik et al. 2011); (Isik et al. 2013).

Tablo 6 Devam: İş Zekâsı Uygulama Sürecini Etkileyen Faktörlerin Listesi

Bilgi içeriğinin kalitesi.	(Ronaqi and Ronaqi 2014); (Popvic et al. 2012); (Dooley 2015); (Lin et al. 2009).
Verilerin kesinliği, doğruluğu ve mükemmelliği.	(Ansari et al.,2014); (Hoseini et al. 2015); (Sangar and lahad 2013); (Almabhoud and Ahmad 2010).
Kullanıcı dostu ve iş zekâsı araçlarının kolay öğrenilmesi.	(Hoseini et al. 2015); (Raisivanani and Ganjalikhan Hakemi 2015); (Sangar and lahad 2013).
Sistem çıktısı olan bilginin kesinliği.	(Haqiqatmonfared and Rezaei, 2011); (Dooley, 2015); (Isik et al., 2011); (Sangar and lahad 2013).

Kaynak: Rezaie, vd., 2017: 9-10.

İş zekâsı sistemleri, işletmelerin daha iyi yönetilmesi için analitik veriler sunan en önemli araçlardan birisidir (Tatić, vd. 2018). 2017 yılında 2500 Bilgi Sistemleri Grubu Başkanının (Chief Information Officer- CIO) katılımı ile yapılan araştırmada iş zekâsı sistemleri, teknolojik öncelikler sırasında ilk sırayı almıştır (Svarre ve Gaardboe, 2018). Bu sistem, farklı kaynaklardan gelen verileri kullanarak dış çevreyi takip edebildiği gibi çeşitli yazılımlar sayesinde iş kararlarını da destekleyen bir teknolojik araçtır (Gawin ve Marcinkowski, 2017). Bu özellikleri nedeni ile işletmelerin stratejik yeteneklerinin önemli bir unsurudur. Bu bağlamda stratejik ve rekabet kavramlarını dikkate alan işletmeler, iş zekâsı sistemlerinden yararlanmaları gerekmektedir. İş zekâsı sistemlerinin sunduğu bir diğer avantaj ise, farklı birimlerden toplanan bilgilerin arasındaki boşluklar ve kopuklukların giderilmesidir. Sistem, tüm kullanıcılar arasındaki bilgi kopukluğunu ve boşlukları ortadan kaldırarak yöneticilere her düzeyde gerekli bilgileri yüksek kalitede sağlayabilmektedir (Zafary, 2020). Stratejik başarı ve rekabet üstünlüğü önemli hedeflerdir ancak işletmelerin en büyük hedeflerinden bir tanesi de yüksek işletme performansına ulaşmaktır. Bu hedefe ulaşmada farklı unsurların rolü olsa da iş zekâsı sistemlerinin rolü de göz ardı edilmemelidir. Örneğin, Ping, vd., (2018) Malezyada bulunan işletmeler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, işletme performansını olumlu yönde etkileyen öncüllerin arasında iş zekâsı kullanımını tespit etmişlerdir. *İşletme kaynak ve yetenekleri, iş zekâsı sistemlerinin başarısını etkileyen bir diğer unsurdur* (Moreno, vd. 2018). *Özellikle dinamik yeteneklerin (tam zamanında üretim, müşteri takip yeteneği, çevreyi algılama vb.) iş zekâsının kullanım sürecini kolaylaştırdığını ve hızlı sonuçlar üretmesini sağladığı ifade edilmektedir* (Knabke ve Olbrich, 2018). Bir diğer önemli unsur ise insan kaynağıdır. Yazında, entelektüel sermayenin iş zekâsı kullanımındaki önemi ayrıca vurgulanmıştır (Olszak, 2016). Çalışanların entelektüel seviyesi arttıkça iş zekâsı sisteminin kullanımında ve çıktılarının fayda sağlama düzeyinde de artış olacağı söylenebilir. Bu bağlamda işletmeler, iş zekâsı sistemlerinden daha fazla yararlanabilmeleri için kaynak ve yeteneklerini geliştirmelidir. Kaynak ve yeteneklerin geliştirilmesi, verimlilik, karlılık, yüksek performans ve doğru kararlar alma süreçlerini de olumlu yönde etkileyecektir. Böylelikle iş zekâsının sağlayacağı faydaların etkisi daha kuvvetli olacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak iş zekâsı sistemini henüz kullanmayan işletmeler için kılavuz görevi görecektir bilgiler toplanmış ve bütünsel bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Literatür taraması sırasında, ülkemizde ve Dünyada yayınlanmış olan tezler ve makaleler çeşitli veri tabanları kullanılarak incelenmiştir. Yayınlanmış olan makale ve tezler, çalışmamızın konusu olan KDS, iş zekâsı ve iş zekâsı bileşenleri başlıkları ile taranmıştır. Tarama sonucunda elde edilen çalışmalar, benzer olanlar dikkate alınarak azatılmış ve çalışmamızda 62 adet yayından destek alınmıştır. Ele alınan yayınlar, makale içeriğine göre gruplandırılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Özellikle günümüz tarihine yakın çalışmalar incelenmiş ve konu ile ilgili son gelişmeler yansıtılmaya çalışılmıştır.

5. BULGULAR

Araştırmamız sonucunda, KDS ve iş zekâsı sistemlerinin ülkemizde ve Dünyada 2000'li yıllardan sonra araştırmalara yoğun bir şekilde konu olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda, Amerika Birleşik Devletlerinin ilk sırayı aldığı görülmektedir. Daha sonrasında sırasıyla, Çin, Avusturalya, Tayvan, İngiltere, Kanada, İspanya, Almanya, İtalya ve Hindistan gelmektedir. Ülkemiz ise 2018 yılındaki verilere göre 46. sırada yer almasına rağmen günümüzde yapılan çalışmalarda önemli bir artış olduğu görülmektedir. Google scholar veritabanından

“iş zekâsı” yazılarak makaleler tarandığından 200’ü aşkın makaleye ulaşmak mümkündür. Bu bilgi, ülkemizde yapılan çalışmalarda ciddi bir artış olduğunu göstermektedir. Yapılan akademik çalışmalar ile iş yaşamında iş zekâsı sistemlerinin kullanımı arasındaki orantının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Coşkun (2016) tarafından yapılan çalışmada, araştırmaya katılan işletmelerin %80’inde iş zekâsı sisteminin varolduğu ve bu sistemin %74.6 oranında ihtiyaç duyulan her unvandaki çalışan tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca TÜİK verilerine göre; ülkemizdeki işletmelerin 2018 yılında AR-GE kapsamında bilgisayar yazılım harcaması 336.768.418 TL. olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ülkemizde iş zekâsı sistemleri ile ilgili gerek yapılan akademik çalışmalarda gerekse kullanım ve yatırım oranlarında önemli artışlar yaşandığı görülmektedir. İş zekâsı sistemlerine duyulan ilginin bu kadar artmış olmasının nedenleri arasında; rakabette başarılı olmak, pazar yapılarındaki değişime hızla ayak uydurabilmek, analiz yaparak ilişkisel sonuçlar çıkartmak, doğru karar verebilmek, stratejik liderlik elde etmek gibi sıralanabilir. Önceleri sağlık, hizmet ve üretim sektöründe yoğun olarak kullanılan bu sistemlerin, zamanla tüm sektörlerle yayıldığı ve kullanım oranının arttığı görülmektedir. Bu sektörler, pazarlama, lojistik, finans, ulaştırma olarak sayılabilir.

Yakın zamanda hazırlanan bir rapora göre; iş zekâsı sistemlerine ait pazarının 2020 yılında 22,8 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, ülkemizde bulunan yazılım firmalarının bu pazardan pay almak adına iş zekâsı sistemi üretmeye başladıkları görülmüştür. Bu firmaların bazıları; Uyumsoft, Avakoza, Canias, Cpm, Logo, Mikro yazılım, Work cube, Oba serp’dir.

Yazında iş zekâsı kavramının iş istihbaratı olarak da kullanıldığı tespit edilmiş ve gerekli açıklamalara çalışmamız içerisinde yer verilmiştir. Bununla birlikte, yazında yer almaya başlayan ve yeni bir yaklaşım olarak değerlendirilen “sosyal iş zekâsı” kavramı tespit edilmiş ve çalışmamızda yer verilmiştir. Son olarak, iş zekâsı yazılım geliştirme çabalarının “bulut iş zekâsı” adı verilen yeni bir geliştirme ile devam ettiği görülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanoğlunun varoluşundan beri karar vermek, zorlu ve tedirginlik yaratan bir süreç olmuştur. Özellikle sezgisel verilen kararların oluşturduğu risk, birçok araştırmaya konu olmuştur. Araştırmaların önemli bir kısmında sezgisel karar vermenin doğru bir yöntem olmadığı, verilerin analizi ile desteklenmiş kararlar vermenin gerekliliği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, verilerin ortaya çıkarttığı sonuçların nihai karar olmadığı ve insan faktörünün göz ardı edilmemesi gerektiği de ifade edilmiştir. Yani, sayısız tecrübeye ve örtük bilgiye sahip insanın nihai karar verici olması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, verilerin analizine dayalı bilgiler ve insanların tecrübe ve örtük bilgilerinin sentezlenmesi ile doğru ve zamanında kararlar verilebilmektedir. İşletmeler açısından karar vermek ayrı bir önem taşımaktadır. Günümüz işletmeleri, yüksek rekabet, belirsizlik, hızlı değişimin yaşandığı çevrelerde hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Yüksek kar elde etmek, rekabet avantajı sağlamak, yaşam sürelerini uzatmak ilk hedefleri arasında sayılabilir. Bu hedeflere ulaşmak ise hızlı, doğru ve zamanında karar vermek ile mümkün olmaktadır. Kararların sadece sezgisel olarak verilmesi hedeflere ulaşmak için mümkün olmayacaktır. Bu nedenle işletmeler ve karar vericiler, teknolojik gelişmelerden destek almalıdırlar.

İşletmeler ve karar vericiler, farklı yöntem ve teknolojiler kullanarak karar verme sürecini yürütmektedirler. Bu yöntemler, excel dosyalarında hazırlanan raporlara bakmak, geçmiş işletme kayıtlarını temel alarak tahminler yapmak, rakip işletmelere bakarak karar vermek gibi yöntemler olabilir. Ancak bu yöntemler de analiz yapılmadığı ya da yapılamadığı için ilişkisel bazı çıktıların elde edilmesi mümkün olamamaktadır. Örneğin, satışların düşmesi doğru bir pazarlama stratejisi uygulanmadığı için olabilir. Ancak bu düşüşün nedeni, tüketici davranışlarındaki değişimde olabilir. Bu bağlamda, işletmelerin karar verme sürecinde kullandıkları sistemlerin bir bütün, birbirleri ile bütünleşmiş ve resmin tamamını görebilir halde olması gerekmektedir. Farklı departmanların elinde bulunan veriler bir araya getirilip analiz edilmedikçe doğru karar vermenin mümkün olacağı düşünülmemelidir. Mümkün olsa dahi sadece ilgili departman için karar vermeye yardımcı olur. Ancak işletmenin geneli için faydalı çıktılar elde etmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle karar destek sistemleri, birçok unsuru (raporlama, analiz, verilerin toplanması ve depolanması vb.) içinde arındıran bir şemsiye olarak düşünülebilir. Eğer işletmeler iç ve dış çevreden gelen verileri, depolamak, birbirleri ile ilişkilerini analiz etmek, kurumsal hafızayı oluşturmak ve sonucunda doğru karar vermek istiyor ise iş zekâsı sistemlerini kullanmaları tavsiye edilmektedir. İş zekâsı sistemleri verileri çok boyutlu hale getirdiği için, sığ bir bakış açısı yerine derinlemesine bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu bağlamda,

verilecek olan karar sadece bir departman için değil, tüm işletme için fayda sağlayacaktır. Kurumsal hafıza, gelecek ile ilgili aydınlatıcı bilgiler ya da tahminler içerebilir. Bu nedenle işletmelerin güçlü bir veri depolama sistemleri olmalıdır. Bu sistemler, gereksiz tekrarı önleyen, ihtiyaç duyulmayan verileri temizleyebilen ve kullanıcı dostu yapıda olmalıdırlar.

Günümüz işletmelerinin, karar vericilere destek sağlayacak bu tür sistemlere yatırım yapmaları kaçınılmaz olmuştur. Daha uzun yaşam süresi, rekabet avantajı sağlamak, karlılığı arttırmak, çevik bir işletme yapısına sahip olmak, kurumsal hafıza oluşturmak, iletişim kanallarını kuvvetlendirmek ve işletme içi bütünleşmeyi sağlamak iş zekâsı sistemleri ile mümkün olmaktadır. Bu unsurlar farklı sistemler ile sağlamaya çalışmak maliyetleri arttırdığı gibi gereksiz işgücü kaybına da sebep olacaktır. Bununla birlikte işletmelerin sadece iş zekâsı sistemleri gibi karar vericilere destek sağlayan sistemleri almaları yeterli olmamaktadır. İş zekâsı kullanımını etkileyen farklı faktörlerin olduğu bilinmektedir. Bu faktörlerin başında, üst düzey yöneticilerin taahhüdü ve desteği gelmektedir. Üst yönetim tarafından desteklenmeyen hiçbir sistemin faydalı olacağı yada verimli bir şekilde kullanılacağı düşünülemez. 2017 yılında yapılan ve örneklemini 2500 Bilgi Sistemleri Grubu Başkanı (Chief Information Officer-CIO) olan bir araştırmada, iş zekâsı sistemlerinin teknolojik öncelikler sırasında ilk sırayı aldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, işletme üst yöneticilerinin konu ile ilgili farkındalıklarının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, işletmelerin iş zekâsı için net bir vizyonu ve hedefleri olması gerekmektedir. Bunun temel nedeni, iş zekâsı sistemlerinden önemli çıktıların elde edilme beklentisi ve karar verme aşamalarında kullanılmasıdır. Eğer sistemden elde edilen çıktılar, işletmelerin karar verme aşamaları ile entegre olmuyor ise önemli faydalar sağlayacağı düşünülemez. Bu nedenle işletmelerin bu konu ile ilgili vizyonlarını net olarak belirlemeleri ve hedefleri arasında göstermeleri gerekmektedir. Son olarak, işletmelerin iş zekâsı sistemlerini kullanmak amacı ile yeterli kaynak sağlayabilmelidir. İnsan kaynağı, bu kaynaklar arasında en önemlilerinden bir tanesidir. Özellikle sistemin kullanımı için kurulacak proje ekipleri, kullanıcıların eğitimi, çalışanlar arası iletişimin kuvvetlenmesi gibi unsurlar için yeterli kaynağın sağlanması önem taşımaktadır.

Klasik iş zekâsı sistemlerinin gün geçtikçe gelişim gösterdiğini ve yeni kavramlar ile ele alındığı görülmektedir. Örneğin “bulut iş zekâsı” teknolojisi, sistemin tüm unsurlarına daha hızlı ve daha az maliyetle ulaşmayı sağlayacak şekilde dizayn edilmiş yeni bir yaklaşım olduğu ifade edilmektedir. Diğer yeni bir yaklaşım ise, sosyal iş zekâsıdır. Sosyal medya ve iş zekâsı sistemlerinin biraraya getirilerek ortaya konulan bu kavram, işletmelerin sosyal medya ile olan ilişkilerini üst düzeye ulaştırmalarının gerekliliğini ifade etmektedir.

Gelecek çalışmalarda, belirli sektörler için iş zekâsı yazılımlarının standartlaştırılmasının mümkün olup olmayacağı araştırılabilir. Her yazılım süreci uzun bir işgücü gerektirmektedir. İşgücünden tasarruf sağlanması adına işletmeler için fayda sağlayacaktır. Ayrıca ileri tahminleme yöntemlerinin iş zekâsı sistemi içerisindeki yeri ve önemi üzerine çalışmalar yapılabilir. İş zekâsı sisteminde sezgisel kararların yeri ve etkisi de araştırma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Akgül, E., Üstündağ, M. T. ve Tanrıverdi, M. (2018). “Perakende Sektöründe Kampanya Yönetimine Yönelik İş Zekâsı Uygulaması”, *Gazi Akademik Yayıncılık*. 4/1, 8-25.
- Al Rashdi, S. S. ve Nair, S. S. K. (2017). “A Business Intelligence Framework for Sultan Qaboos University: A Case Study in the Middle East”, *Journal of Intelligence Studies in Business*. 7/3, 35-49.
- Alnoukari, M. ve Hanano, A. (2017). “Integration of Business Intelligence With Corporate Strategic Management”, *Journal of Intelligence Studies in Business*. 7/2, 5-16.
- Alkanat, F. (2011). “Hizmet Sektöründe Veri Analizi (İş Zekâsı) Ve Modellemesi”, Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Anameriç, H. (2005). “Yönetim Bilgi Sistemlerinin Yönetim Fonksiyonları Üzerine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 45/2, 25-43.
- Arslan, V., Yılmaz, G. (2010). “Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı İçin Uygun Bir Model Geliştirilmesi”, *Havacılık ve Uçay Teknolojileri Dergisi*. 4/4, 75-82.

- Ateş, H. (2008). "Karar Vermede İş Zekâsının Önemi: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Bara, A. vd. (2009). "A model for Business Intelligence Systems' Development", *Informatica Economică*. 13/4, 99-108.
- Bilgi, A. (2014). "Müşteri İlişkileri Yönetiminde İş Zekâsı Uygulamaları", Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Boghean, F. (2015). "Decisions, Methods and Techniques Related to Decision Support Systems (Dss)", *The Annals The University Of Oradea*. 30-44.
- Çelik, H.D. (2018). "İşletmelerde Finansal Karar Destek Sistemleri", Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Çelik, L. (2006). "Karar Destek Sistemlerinin Karar Verme Sürecindeki Rolü (Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir İşletmede İncelenmesi)", Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İstanbul.
- Çelikten, M. vd. (2019). "Örgüt Yönetiminde Karar Verme Süreci: Bitmeyen Bir Tartışma", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 15/2, 581-592.
- Çerkez, H. S. (2003). "Müşteri İlişkileri Yönetiminde İş Zekâsı Ve Veri Madenciliği Yöntemleri", Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Daniela, M. (2019). "Decision Support Systems To Create A Competitive Advantage", *Internal Auditing & Risk Management*. 3/55, 76-82.
- Damar, M., Özdağoğlu, G. ve Özdağoğlu, A. (2018). "İş Zekâsını ve İlgili Teknolojileri Konu Alan Araştırmalara Küresel Ölçekte Bilimetric Bakış", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*. 13/2, 197-218.
- Dizman, H., Özen, E. (2017). "Küçük İşletmelerde Karar Destek Sistemlerinin Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma: Yerel Bir Yaklaşım (Ege Bölgesi)", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2/3, 137-152.
- Dönmez, N. (2015). "Bir Terimin Özgün Bağlamından Koparılması: "İş İstihbaratı'nın Hikâyesi", *Avrasya Terim Dergisi*. 3/2, 9-14.
- Dural, C. (2015). "Karar Destek Sistemlerinde Kişiselleştirilmiş Karar Destek Sisteminin Önemi", Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı. Yönetim Bilişim Sistemleri Bilim Dalı. İstanbul.
- Eğriboz, Ş. (2002). "Veri Ambarı Oluşumunda Kullanılan Teknolojilerin İncelenmesi ve Veri Ambarlarının Kişiyel Özel Üretimde Kullanımı", Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Emhan, A. (2007). "Karar Verme Süreci Ve Bu Süreçte Bilişim Sistemlerinin Kullanılması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/21, 212-224.
- Erdemir, Y. N. (2009). "Kurumsal İş Zekâsı", Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Gawin, B. ve Marcinkowski, B. (2017). "Business Intelligence in Facility Management: Determinants and Benchmarking Scenarios for Improving Energy Efficiency", *Information Systems Management*. 34/4, 347-258.
- George, J. F. (1992). "The Conceptualization and Development of Organizational Decision Support Systems", *Journal of Management Information Systems*. 8/3, 109-125.
- Gioti, H., Ponis, S. T., Panayiotou, N. (2018). "Social Business Intelligence: Review and Research Directions", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 8/2, 23-42.
- Gonzales, R., Wareham, J. (2019). "Analysing The Impact of a Business Intelligence System And New Conceptualizations of System Use", *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*. 24/48. 345-368.
- Gauzelin, S., Bentz, H. (2017). "An Examination of The Impact Of Business Intelligence Systems on Organizational Decision Making and Performance: The Case Of France", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 7/2, 40-50.

- Gupta, N., Dutta, G. ve Tiwari M. K. (2018). "Integrated Decision Support System For Strategic Supply Chain Optimisation in Process Industries: The Case Of A Zinc Company", *International Journal of Production Research*. 56/17, 5866–5882.
- Gündüz, D. (2015). "İş Zekâsı Uygulamaları Ve Pazar Sepeti Analizi", Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- İşli, D. (2009). "Veri Ambarı ve OLAP Teknolojilerinden Yararlanılarak Raporlama Aracı Gerçekleştirimi", Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Denizli.
- Karagül, A. A. (2006). "Bilgi Yönetimi Sürecinde Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulamalarının Muhasebe Bilgi Sistemine Etkisi ve Bir Uygulama", Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Knabke, T. ve Olbrich, S. (2018). "Building Novel Capabilities to Enable Business Intelligence Agility: Results from a Quantitative Study", *Inf. Syst E-Bus Manage*. 16, 493-546.
- Koyuncugil, A. S., Özgülbaş, N. (2009). "Veri Madenciliği: Tıp ve Sağlık Hizmetlerinde Kullanımı ve Uygulamaları", *Bilişim Teknolojileri Dergisi*. 2/2, 21-32.
- Köklü, K. (2018). "İş Analizi, İş Analistliği ve İş Zekâsı", *Lectio Socialis*. 2/2, 121-142.
- Kumar, P. (2012). "Impact of Business Intelligence Systems in Indian Telecom Industry", *Business Intelligence Journal*. 5/2, 358-366.
- Lamrhari, S., Elghazi, H. ve El Faker, A. (2019). "Business intelligence using the fuzzy-Kano model", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 9/2, 43-58.
- Langlois, A., Chauvel, B. (2017). "The Impact of Supply Chain Management on Business Intelligence", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 7/2, 51-61.
- Lee, M.T., Widener, S. K. (2016). "The Performance Effects of Using Business Intelligence Systems for Exploitation and Exploration Learning", *Journal Of Information Systems*. 30/3, 1-31.
- Moreno, V. vd. (2018). "Complementarity as a Driver of Value in Business Intelligence and Analytics Adoption Processes", *Iberoamerican Journal of Strategic Management*. 18/1, 57-70.
- Nedelcu, B. (2013). "Business Intelligence Systems", *Database Systems Journal*. 4/4, 12-20.
- Nunes, I., Jannach, D. (2017). "A Systematic Review and Taxonomy of Explanations in Decision Support and Recommender Systems", *User Modeling and User-Adapted Interaction*. 27/3-5, 393-444.
- Pazarçeviren, S. Y., Zor, Ü. ve Gürbüz, F. (2015). "İş Zekâsı: Kavramsal Çerçeve, Bileşenler ve İşleyiş", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 3/3, 75-91.
- Ping, A. T. vd. (2018). "The Impact of Information Technology Capability, Business Intelligence Use and Collaboration Capability on Organizational Performance among Public Listed Companies In Malaysia", *Global Business and Management Research: An International Journal*. 10/1, 293-312.
- Petre, R. (2013). "Data Mining Solutions for the Business Environment", *Database Systems Journal*. 4/4, 21-28.
- Rezaie, S., Mirabedin, S. J. ve Abtahi, A. (2017). "Identifying Key Effective Factors on the Implementation Process of Business Intelligence in the Banking Industry of Iran", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 7/3, 5-24.
- Svarrea, T. ve Gaardboea, R. (2018). "Characterizing Business Intelligence Tasks, Use and Users in the Workplace", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 8/3, 45-54.
- Seker, S. E. (2016). "İş Zekâsı (Business Intelligence)", *YBS Ansiklopedi*. 3/1, 21-25.
- Shollo, A., Galliers, R.D. (2016). "Towards an Understanding of The Role Of Business Intelligence Systems in Organisational Knowing", *Information Systems Journal*. 26, 339–367.
- Şener, E. (2018). "Bilgi Yönetim Süreci ve Stratejik Öngörü Kesişiminde Bir Yaklaşım: Ufuk Taraması", *Business & Management Studies: An International Journal*. 6/4, 920-934.
- Tatić, K. vd. (2018). "The Use of Business Intelligence (Bi) In Small and Medium-Sized Enterprises (Smes) in Bosnia And Herzegovina", *Economic Review – Journal of Economics and Business*. 16/2, 23-37.
- Tekin, Ö. A., Ehtiyar, V. R. (2010). "Yönetimde Karar Verme: Batı Antalya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Farklı Departman Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Yaşar University*. 20/5, 3394-3414.

- Obeidat, M. vd. (2015). "Business Intelligence Technology, Applications, and Trends", *International Management Review*, 11/2, 47-56.
- Olszak C. M., Zurada J. (2015). "Information Technology Tools for Business Intelligence Development in Organizations", *Polish Journal of Management Studies*. 12/1, 132-142.
- Olszak C. M. (2016). "Toward Better Understanding and Use of Business Intelligence in Organizations", *Information Systems Management*. 33/2, 105-123.
- Özçam, Y. ve Coşkun, E. (2016). "Türkiye'de Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Zekâsı Kullanım Düzeylerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8/1, 73-81.
- Uyanık, B. (2016). Karar Destek Sistemlerin Geliştirme Yaşam Döngüsü. <https://dokumen.tips/documents/karar-destek-sistemlerin-gelistirme-yasam-doenguesue.html>
- Yaldır, A., Taşer, M. (2016). "Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri İçin Olap Yöntemleri İle Karar Destek Modülü Tasarımı ve Uygulaması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 18/1, 153-171.
- Yıldız, O., Dağdeviren, M. ve Çetinyokuş, T. (2008). "İşgören Performansının Değerlendirilmesi İçin Bir Karar Destek Sistemi Ve Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 23/1, 239-248.
- Yıldız, Y. M. (2019). "Uluslararası Hedef Pazar Seçiminde Rekabet İstihbaratının Rolü ve Önemi; Solar Panel Sektörü Özelinde Bir Değerlendirme", Yüksek Lisans Tezi. T.C. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı. Ankara.
- Yılmaz, A. S. (2010). "Esnek Raporlama Aracı ve İş Zekâsı Uygulamaları İle Bütünleştirilmesi", Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Yurtay, Y. vd. (2014). "Konteynerde Yük Optimizasyonu: Örnek Uygulama", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 12/23, 228-247.
- Zafary, F. (2020). "Implementation of Business Intelligence Considering the Role of Information Systems Integration and Enterprise Resource Planning", *Journal of Intelligence Studies in Business*. 10/1, 59-74.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.08.2020 ✓Accepted/Kabul:02.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.784533

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gündel, N. (2021). "Güney Kore Uyarlamalarının Bir Örneği Olarak *What Happens To My Family?* ve *Baba Candır* Dizilerinin Kültürlerarası Analizi"
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 285-314.

GÜNEY KORE UYARLAMALARININ BİR ÖRNEĞİ OLARAK *WHAT HAPPENS TO MY FAMILY?* ve *BABA CANDIR* DİZİLERİNİN KÜLTÜRLERARASI ANALİZİ

Nergiz GÜNDEL*

Öz

Kültürel küreselleşme sürecinin etkisiyle, dünya genelinde televizyon endüstrisi içerisindeki işbirlikleri giderek yaygınlaşmaktadır. Bu işbirliklerinden birisi de drama dizilerinin kültürlerarası uyarlamaları alanında gerçekleşmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmanın amacı, Güney Kore dizisi *What Happens to My Family?* ile Türkiye uyarlaması *Baba Candır*'i, kültürlerarası uyarlamalar çerçevesinde analiz ederek, her iki dizi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak ve yerelleşmenin nasıl sağlandığını sorgulamaktır. Bu nedenle çalışmada, karşılaştırmalı kültürlerarası analiz yapılmıştır. Çalışmada görülmüştür ki, aile kurumunu ve aile bireyleri arasındaki ilişkileri merkeze alan kaynak metnin tema, karakterler ve olay örgüsü gibi unsurları, uyarlama metinde de korunmuştur. Ancak uyarlama metne eklemeler yapılarak, komedi unsurları artırılmış ve dizi süreleri uzatılmıştır. Orijinal dizinin ana çatışma unsuru olan baba ve çocukları arasındaki dava, uyarlama metinde önemsizleştirilmiştir. Kaynak metinde sunulan aile ve iş ortamında hiyerarşi, otorite ve resmiyet gibi unsurlar, uyarlama dizide azaltılmıştır. Yeme-içme kültürüne yönelik unsurlarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin temsiliyeti, ailenin korunması ve sürdürülmesine yönelik yaklaşımlar ise her iki dizide de aynı kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Uyarlama, Güney Kore Dizi Uyarlamaları, K-Drama, Kültürlerarası Uyarlama, Karşılaştırmalı Kültürlerarası Analiz, Küyerelleşme, What Happens to My Family?, Baba Candır.*

AN EXAMPLE OF FOREIGN REMAKES OF SOUTH KOREAN DRAMAS: TRANSCULTURAL ANALYSIS OF *WHAT HAPPENS TO MY FAMILY?* AND *BABA CANDIR*

Abstract

With the influence of cultural globalization, cooperation in television sector is becoming increasingly widespread worldwide. One example of such cooperation is taking place in the form of transcultural remakes of drama series. The purpose of this study conducted in this context is to analyze the South Korean drama *What Happens to My Family?* and its Turkish remake *Baba Candır* within the framework of cultural adaptations by exhibiting the similarities and differences of the two dramas, thus to question how the localization was achieved. For this reason, comparative transcultural analysis was performed in the study. Through this study it was observed that the elements of the original text that centers around the family institution and relations between family members such as the theme, characters and the plot is retained in the adapted text as well. However, by making additions to the adapted text, the aspects of comedy were enhanced and the duration of the episodes was extended. The main conflict element of the original text, the lawsuit between the father and his children, was marginalized in the adapted text, as for the elements that were demonstrated in the original text such as the hierarchy, authority and

*Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, AYDIN.
e-posta: ngundel@adu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7771-4146>)

formality within the family and in workspace was diminished. Elements regarding the food in drink culture were significantly altered. The approach towards the representation of the gender roles, preserving and retaining the family remained the same in both dramas.

Keywords: *Adaptation, South Korean TV Serial Adaptation, K-Drama, Transcultural Adaptation, Comparative Transcultural Analysis, Glocalization, What Happens to My Family?, Baba Candır.*

GİRİŞ

John Fiske, “anlatı” ve “dil”in tüm toplumlar tarafından paylaşılan iki temel kültürel süreç olduğunu ifade etmekte ve Barthes’den alıntıladığı sözcüklerle “onlar basitçe oradadırlar, hayatın kendisi gibi” diye eklemektedir. Fiske’ye göre, dil gibi anlatılar yoluyla da gerçeklerle ilgili deneyimlerimizi anlamlandırma yoluna gideriz (2010: 129). Bu yönüyle insana ait olan hikâye anlatımı yalnız bir gruba, topluma, ülkeye ya da coğrafyaya ait olarak kalmaz, evrenselleşir. İnsanın var olduğu her yerde ve zamanda bir anlatı ortaya çıkar ve bu anlatılar farklı biçimsel özelliklere ve türlere bürünerek, sanatsal ve kültürel üretimlere dönüşürler. Televizyona ait anlatılar da bunlardan yalnızca bir kısmıdır ve yeryüzünün genelinde her gün, her toplum kendi hikâyelerini yaratmakta ve sınırlı ekranlar aracılığıyla yaymaktadırlar.

Televizyon, anlatılarını farklı yapılandırmalarla biçimlese de, hikâye aktarımının bugün için öne çıkan formu, dizi drama anlatılarıdır. Son yıllarda bireylerin kültürel etkinlik alımlamaları içerisinde dizi dramaların yeri giderek artmıştır. Murat Gülsoy (2018: 331) özellikle sinema seyircisinin 12-18 yaş aralığına çekilmesi ve belirli konular ile basit anlatılara ağırlık veren seyir endüstrisinin yayılımı dolayısıyla, sinema salonlarında aradığını bulamayan yetişkin izleyicilerin evlerinde, farklı platformlardan, dizi izlemeye başladıklarını söylemektedir. Bununla birlikte dizi drama izleme eyleminin Türkiye’de, televizyona yönelik seyir alışkanlıkları açısından da önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenden ki ülke geneline yayın yapan kanalların içerik planlamalarına bakıldığında, özellikle yoğun izlenme saatlerinde, her güne bir dizi dramının yayınlandığı görülmektedir. Dolayısıyla drama dizileri, genel olarak dünyada, özelden ise ülkemizde, popüler kültür alanının en çok paylaşılan ve üzerinde çalışılan çıktılarında biri haline gelmiştir.

Televizyon endüstrisi, drama dizilerinin üretiminde temelde iki hikâye kaynağından yararlanmaktadır. Birincil kaynağı, doğrudan bu alan için yazılmış orijinal senaryolardan gelen hikâyelerdir. Diğeri ise daha önce başka bir kitle iletişim aracı için üretilmiş hikâyelerin, yeniden işlenerek, dizi formatına dönüştürülmesi ile sağlanmaktadır. “Uyarlama” olarak adlandırılan bu yapımların üretiminde, araç (medya) değişimi ve kültür değişimi olmak üzere genelde iki yol izlenerek, daha önce üretimi yapılmış hikâyelerin yeniden üretimi yoluna gidilmektedir. Bu bağlamda başta roman, öykü, piyes ya da film gibi araçlar için yazılan hikâyeler, araç değişimi sağlanarak, televizyon dizisi olarak kullanılabilir. İkinci grup uyarlamalarda ise araç değişimi gerçekleşmemekle birlikte kültürel değişim sağlanmakta ve başka ülkeler ve toplumlar tarafından yaratılan hikâyeler, yerel dinamikler gözetilerek ve kültürel değişim sağlanarak yeniden kullanılmaktadırlar.

Bununla birlikte özellikle 1980’lerden sonra artan ve “küreselleşme” kavramı ile ifade edilen toplumlar arası ilişkilerin derinleşen etkilerinin, kültürel üretimler alanında da etkisini gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemlerde literatüre giren “kültürel küreselleşme” kavramı, uzak ya da yakın tüm toplumlara ait kültürel çıktılarının, birbirleri arasında hem miktar ve hem de hız olarak, karşılıklı aktarımındaki çoğalmayı tanımlamak için kullanılır olmuştur. Bireyler ve toplumlar arası ilişkilerde gerek teknolojinin sağladığı olanaklar, gerekse ulaşım imkânlarının sunduğu etkilerle artan alışveriş, kültürel alana da yayılmış ve yerel medya üretimlerinin de toplumlar arası alanda paylaşımını geliştirmiştir. Bu bağlamda medya çalışmalarının özel bir alanını oluşturan farklı kültürlerden yapılan uyarlamaların da kültürlerarası etkileşimler çerçevesindeki sahası genişlemiştir.

Türkiye ölçeğinde özellikle dizi dramalar açısından televizyon içeriklerine bakıldığında, kültürlerarası uyarlamalarının çeşitlendiği ve önceleri Batı ekseni görülen uyarlama içeriklerinin 2000’li yıllar sonrasında Doğu kültürlerine ait uyarlanmalara doğru yöneldiği görülmektedir. Başlangıçta özel kanallarda yayınlanan Güney Kore dizilerinden uyarlanan dramalar yaygınlaşmış ve Japonya’dan yapılan uyarlamalarla genişlemiştir. Güney Kore

dizi uyarlamaları, *Baba Candır* (2015-2017) dizisiyle birlikte Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ekranlarında da yayınlanmaya başlamıştır.

Bu bağlamda yapılan çalışma, Güney Kore’de kamu yayıncılığı sorumluluğuyla yayın yapan KBS 2 kanalında yayınlanan ve dünyada *What Happens to My Family?* (2014-2015) adıyla bilinen diziyile, yine aynı sorumlulukla TRT 1 ekranlarına *Baba Candır* (2015-2017) adıyla uyarlanan dizinin kültürlerarası karşılaştırmalı analiziyle sınırlandırılmıştır. Çalışma, farklı bir kültür tarafından üretilen dizinin yerel koşullara nasıl uyumlandığı sorusuna yanıt aramak üzere gerçekleştirilmiştir.

1. KÜLTÜREL KÜRESELLEŞME VE GÜNEY KORE DALGASI (HALLYU)

Günümüzde medya çalışmalarının önemli bir alanı haline gelen küreselleşme kavramı; ekonomik, teknolojik, siyasi ve kültürel bağlamlarda dünya ölçeğinde yükselen karşılıklı ilişkiler ağını ifade etmekle birlikte, bu ilişkilere yönelik algısal genişlemeye de vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte kültür terimi “geleneksel toplum bilimsel anlamıyla, sıradan insanların günlük yaşamlarındaki inançları, değerleri ve yaşam tarzlarını” ifade etmek için kullanılmaktadır” (Berger, 2003: 9). Bu bağlamda küresel boyutta artan etkileşimler kültür kavramı çerçevesinden yorumlandığında; bir yönüyle toplumlar arasında farklılıkların giderek silinmesi ve yeryüzünün bütününde birörnek kültürel ortamın oluşması biçiminde endişeleri yükseltirken, diğer yönüyle de küresel kültürün etkilerine karşın yerel kültürlerin direnç göstermesi, özgünlüklerini koruması ve hatta kendi kültürlerini yaymaları açısından kuvvetlenmeleri yönünde beklentilerin artmasını sağlamıştır.

Bu nedenledir ki küreselleşme kavramıyla birlikte yerelleşme kavramının da birlikte anılmaya başlandığı görülmektedir. Keping’e göre (2003: 146) küreselleşme; evrenselleşme ve yerelleşmeyi bir araya getiren bir bütünlük olarak değerlendirilmelidir. Küreselleşmenin yerel kültürleri eriteceği ve dünya genelinde homojenleşmiş bir kültür yaratacağına ilişkin kuşkulara ılımlı yaklaşan Robertson’un (1999: 280) yazılarıyla da küreselleşme ve yerelleşme sözcüklerinin bileşiminden yararlanarak *küyerelleşme* -başka bir ifade şekliyle *glokalleşme*- kavramı, sosyolojik alanın kullanımına dâhil olmuştur. Khondker ve Tükel’e göre (2013: 185) küyerelleşme kavramı, “birisi yerel olmak koşuluyla iki ya da daha fazla süreci birbirine karıştırmayı içermektedir” ve “küyerelleşmenin anlamlı olabilmesi için, bileşenlerden en az birinin yerel kültüre, değerler sistemine ve pratiklere işaret etmesi gerekmektedir”.

Berger’e göre (2003: 15) “yükselen küresel kültürün en görünür biçimde dışa vurulma aracı popüler kültürdür” ve “popüler kültür dünyanın her yanında geniş kitleleri etkilemektedir”. Bu süreçte kitle iletişim araçları, popüler kültürün yayılmasında ve küresel boyuta taşınmasında etkin araçlar olarak görülmektedirler. Giddens ve Sutton (2013: 133) da, küreselleşme sürecinin “tüm dünyada insanlar arasındaki etkileşimin hızını ve kapsamını yoğunlaştıran bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile yakından ilişkili” olduğunu söylemektedir. Gelişen teknolojinin ve bilginin bir araya geldiği alanlardan birisi de genel olarak kitle iletişim çalışma alanı, özelde ise televizyon yayıncılığıdır. Çünkü televizyonun kullandığı teknoloji, kurumsal yapılaşması ve sunduğu içerikleriyle toplumlar arası etkileşimi en yüksek olan araçlardandır. Bignell (2012: 68), “televizyonun *bugüne* nasıl etki ettiğini açıklayan en önemli teorilerden biri olarak küreselleşmeyi” işaret etmektedir. Bignell’e göre, küreselleşme kavramı kültürel yönüyle “televizyona ait bazı programların ya da türlerin, farklı uluslara ve kültürlerle yayılımı olgusunu ifade edebilmektedir” ve “böylece farklı ülkelerin televizyon programları şaşırtıcı derecede tanıdık gelebilmektedir”. Çünkü bugün ülkeler özelinde üretilen televizyon içerikleri, toplumlar arası alışverişlerde önemli bir değişim aracı haline almıştır. Televizyona içerik üreten kurumlar, küresel genişlikte işbirliği platformları oluşturmuşlar ve üretimlerinin kültürlerarası değişimi için altyapı kurmuşlardır. Dolayısıyla yerellik koşullarında üretimi yapılan ve farkı özgünlüklerle donatılan içerikler, küresel platformda daha kolay alım satımı yapılan emtialar haline gelmişlerdir. Bu sayede örneğin, dramalara ait senaryoların ya da “reality show” programlarına ait formatların, uluslararası değişiminin her geçen gün arttığı gözlenmektedir.

Kültürel küreselleşme rüzgârının Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ağırlığıyla Batıdan estiğine yönelik yapılan yorumlara karşın, özellikle 1990’lı yıllardan sonra yapılan çalışmalar göstermiştir ki örneğin, Asya Bölgesi içerisindeki toplumlar arası bağlantıların gelişimiyle, medya ve kültür içeriklerinin akışında yön değişikliği gerçekleşmiştir. Televizyon programlarının hareketliliğinde ABD’nin küresel ihracattaki etkisi devam etmekle birlikte yavaş yavaş gerilemekte ve yeni coğrafi bölgelerin üretimleri küresel alanda artmaktadır (Bilton vd.,

2009: 334). Iwabuchi (2009: 26), “ABD’nin küresel kültür üzerindeki etkisini inkâr etmenin anlaşılmasız olduğunu” kabul etmekle birlikte, “küreselleşmeyi Amerikanlaşma ile doğrudan eşitlemenin de basitlik” olduğunu ifade etmektedir. Iwabuchi, “küresel kültürel gücün yapısını, merkezden çevreye tek yönlü transferlerle, iki odaklı olarak anlamak artık mümkün değildir. Kültürel güç hala önemini korumakla birlikte, merkezi olmayan, dağınık ve iç içe geçmiş hale geldi” sözleriyle, farklı merkezlerin de kültürel içerik üretiminde etkin konuma geldiğini vurgulamaktadır. Bu merkezlerden birisi de Asya Bölgesi’dir. Iwabuchi (2009: 26), “küreselleşme ilerledikçe öncelikle Japonya, Hong Kong ve Güney Kore gibi yerlerden gelen popüler kültür ürünlerinin, bölgenin her yerinde benzeri görülmemiş bir kabul gördüğünü” belirtmekte ve “Asya’daki insanlar, özellikle de gençler arasında yeni bağlantıların oluşmasına yol açtığına” dikkat çekmektedir. Iwabuchi, aynı zamanda “film ve müzik yapımında ortak projelerin yaygınlaştığını ve Asya pazarının daha senkronize hale geldiğini” vurgulamaktadır. Bu genişlemenin Asya sınırlarını aşarak küresel boyuta ulaştığına işaret eden Iwabuchi, Japonya gibi Batılı olmayan ülkelerden çıkan çok uluslu şirketlerin sınır ötesi ortaklıklar ve işbirlikleri yaptığını, bu sayede “kültürel iktidarın merkezleşmesinin önünün açıldığını” da belirtmektedir. Güney Kore, bu alanda en etkili çıkışlardan birini gerçekleştiren ülkelerden biri olarak görülmektedir. Özellikle 1990’lardan sonra hızla gelişen ve Kore Dalgası (Hallyu) kavramıyla anılan akım, bugün de etkisini sürdürmektedir.

Kore Dalgası, öncelikle Asya geneline ve sonrasında tüm dünyaya yayılan, Güney Kore pop kültürünü -müzik, televizyon programı, sinema, animasyon, bilgisayar oyunu, yemek, moda, vs. - tanımlamak için kullanılmaktadır. Kore Dalgası, kamu otoritesi tarafından geliştirilen ve desteklenen bir program olarak başlamıştır ve bugün de öyle sürdürülmektedir. Güney Kore resmi makamları, Kore Dalgasının popüler kültür ürünleriyle birlikte klasik ve geleneksel Kore kültürünü de içerecek şekilde yaygınlaştırmayı hedeflenmektedirler. Şair ve politikacı yönüyle bilinen, Güney Kore Ulusal Meclisi üyesi ve eski Kültür, Spor ve Turizm Bakanı Do Jong Hwan ile yapılan bir röportajda Do, Kore Dalgasını, Kore sanatçıları için büyük bir “meydan okuma” olarak gördüğünü söylemektedir. Çünkü Do, Korelilerin çocukluğundan beri Anglo-Amerikan, Fransız-Alman ve Rus edebiyatına maruz kaldıklarını, bu alanlarda derinlemesine araştırmalar yürüttüklerini ve yabancı edebiyat üzerine tezler yazdıklarını söylüyor ve “diğer birçok ülke üzerinde biz de aynı etkiye sahip olabiliriz” diyor. Ancak “bu, yakın gelecekte gerçekleştirilemez, çünkü henüz fazla kültürel varlık biriktirmedik” diye de ekliyor (Kim, 2019: 167-168). Kore Dalgasının ne kadar kalıcı olacağı ve küresel kültür üzerinde ne tür izler bırakacağı henüz bilinmiyorsa da bugün için önemli bir rüzgâr estirdiği bir gerçektir. Örneğin, Kore televizyonlarına ait içerikler, özellikle küresel kültür platformlarında kolaylıkla erişilebilir durumdadırlar. Korece ve İngilizce bilgisine sahip olan, Subtitle Workshop gibi altyazı çeviri programları kullanan ve internet sitelerinden kazanç sağlayan, popüler kültür taşıyıcısı yeni girişimcilerin çabalarıyla, televizyonda yayınlanan dizi dramalar, Kore yayınının hemen sonrasında İngilizce ve hatta Türkçe çevirileriyle küresel platformlarda yayılmaktadırlar.

2. TELEVİZYON ENDÜSTRİSİ ve KÜLTÜRLERARASI UYARLAMA

Hutcheon (2006: 8), medya üretimleri açısından uyarlamayı üç şekilde tanımlamaktadır. Öncelikle uyarlama, tanınmış bir eserin onaylanmış yer değiştirme işlemidir. İkinci olarak yaratıcı ve yorumlayıcı bir kendileme-kurtarma eylemidir. Son olarak ise uyarlama, uyarlanan eserle genişletilmiş metinlerarası bağlılıktır. O’Thomas (2010: 48-49) ise uyarlamaları gruplarken medya ve kültür kavramları açısından yaklaşmıştır. İlk olarak aynı kültür içinde olmak kaydıyla, yalnız medya değişimi yapılarak ortaya çıkan uyarlamalar; ikincisi, medya değişimi gerçekleştirilmeden bir kültürden başka bir kültüre aktarılan uyarlamalar; üçüncüsü ise hem medya hem de kültür değişiminin birlikte gerçekleştirildiği uyarlamalardır. Dolayısıyla uyarlama çalışmaları, medya değişimlerini gerekli kıldığı gibi kültürel değişimleri de gerekli kılabilmektedir. Hutcheon’ın (2006: 8) “kendine mal etme” ya da “yorumlayıcı kendileme” olarak ifade ettiği süreç, özellikle farklı kültürlerden yapılan uyarlamalar açısından önemlidir. Çünkü orijinal metnin ait olduğu kültürle, uyarlandığı kültür arasında önemli farklar olabilmektedir. Hutcheon, uyarlamaları bir kurtarma eylemi olarak da görmektedir. Çünkü uyarlamaları, daha önce başka bir medyada ya da kültürde kullanılan ve unutulmuş bir eserin yeniden hayat bulması olarak görmek de mümkündür. Ayrıca uyarlamalar, yinelenen eserler olmaları ve orijinal metin ile uyarlama metin arasında karşılaştırmalar yapılmasına olanak vermeleri dolayısıyla, metinlerarasılığın da birer örneğidirler.

Yakın zamana kadar, iletişim çalışmaları içerisinde, uyarlamalar konu edildiğinde genellikle edebiyattan sinemaya aktarılan hikâyeler akla gelmekte ve akademik alanda yapılan çalışmalar da ağırlıklı olarak bu yönde

ilerlemekteydi. Oysa küresel kültürün yaygınlaştığı günümüz koşullarında uyarlamaların kapsamı genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Bu değişimde farklı iletişim ortamları arasında aktarım yönünden olan çeşitlilik kadar, aynı ortamda ancak farklı kültürler arasında içerik aktarımlarına yönelik uyarlamalara dönük çeşitliliğin de yoğunlaşması dikkat çekmektedir. Kültürlerarası aktarımlar olarak ifade edebileceğimiz bu uyarlamalar, özellikle televizyona ait yapımlar gündeme geldiğinde daha da öne çıkmaktadır. Farklı toplumlarda yaratılan formatların yerel kullanımları için kültürel uyumlamaları ve bu bağlamda yerele uyarlanmaları dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır. Yabancı dizilerin yerel uyarlamaları söz konusu olduğunda, medya değişimi gerçekleşmezken orijinal metnin -ki metin kavramını burada tüm sinematografik öğeleri de içine alacak biçimde genişleterek kullanılmaktadır- kültürlerarası aktarımla hedef kültürün yerel unsurlarını kullanarak yeniden üretilmesi ifade edilmektedir. Bu da uyarlama sürecinde özgün metinden yola çıkarak kültürel değişimler gerçekleştirmeyi, yani kültürel uyumlamayı açığa çıkarmaktadır.

2.1. Kültürlerarası Uyumlama ve Yerelleşme

Hutcheon (2006: 145) bir kültürden diğerine yapılan uyarlamalar için “yeni bir şey değildir” diyor ve ekliyor: “Sonuçta Romalılar da Yunan tiyatrosuna uyum sağladılar”. İnsanlık tarihi içerisinde görülmektedir ki bir eser yalnız içinden çıktığı toplum tarafından tüketilmiyor. Başka toplumlar tarafından da merak ediliyor, aranıyor ve talep ediliyor. Örneğin; William Shakespeare’in *Romeo ve Juliet*, *Macbeth* ya da *Hamlet* gibi oyunları, yazıldığı günden bu yana Birleşik Krallık’la birlikte, Çin Halk Cumhuriyeti’nden Brezilya’ya kadar dünyanın farklı noktalarında defalarca oynanmış ve oynanmaya devam etmektedir. Aynı coğrafyalarda, farklı kültürler tarafından sayısız kez yeniden yorumlanan Shakespeare’in oyunları gibi, sanatın diğer üretimleri de toplumlar arası alışverişlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu açıdan gerek ülke içinde gerekse ülkeler arasında sanatsal ve kültürel alışverişler gerçekleştirmek, bu değişimi yönetmek ve talebi yaratmak -edebiyattan sinemaya, tiyatrodan televizyona kadar- kültür endüstrisinin bir unsuru haline gelmiştir. Albert Moran da (2011: 37), “her kültürel eser taklit edilebilir, kopyalanabilir veya başka bir zamanda ve yerde yeniden oluşturulabilir” demektedir ve “radyo ve televizyonun erken yayıncılık dönemlerinde böyle bir aktarım sürecinin birçok örneğinin bulunduğunu” ifade etmektedir. Moran ayrıca, televizyon programı format ticaretinin ortaya çıkışının, uyarlamaların da gelişimine yol açtığını söylemekte ve 1990’lardan bu yana ülkeler arasında televizyon içeriklerinin imtiyaz haklarının alınıp satılmasının, televizyon endüstrisinin önemli bir bileşeni haline geldiğini ifade etmektedir. Moran’a göre “program formatlarının yeniden çevrilmesi (remake), yapımcıların ve yayıncıların ilk pazarda elde edilen başarıyı ikinci bir pazarda da tekrarlamaya girişimlerini ifade etmektedir”.

Gelişmiş ülkelerin ekonomik bir kolu haline gelen televizyon endüstrisi, geliştirdiği program türleri ve formatlarını farklı ülkelere pazarlayarak, yeni ekonomik kazanımlar elde etme yolunu aramaktadırlar. Bu arayış ülkeler arasında televizyon içeriklerinin farklı şekillerde alınıp satılmasını sağlamıştır. Bunlardan biri de yabancı dizilerin yerel uyarlamalarıdır. Özellikle İngiliz kaynaklı dizilerin ABD’de yapılan uyarlamalarının elde ettiği başarılar bu sürecin etkisini arttırmıştır. İngiliz yapımı adıyla *Steptoe ve Son* (1962-1974) iken ABD uyarlamasının adıyla *Sanford ve Son* (1972-1977) olan dizinin başarısının dışında, *The Office* (İngiltere 2001-2003 / ABD 2005-2013), *Shameless* (İngiltere 2004-2013 / ABD 2011-2020) -ki Türkiye’de uyarlaması yayınlanmıştır- gibi dizilerin başarıları, yenilerinin de yapılmasının yolunu açmıştır. Ancak İngiliz dizilerinden uyarlanan ABD yapımlarının tümünün ekran başarısını yakalayamadıkları da görülmektedir. Örneğin *Broadchurch* (2013-2017) dizisinin ABD uyarlaması olan *Gracepoint* (2014) aynı dilde -ve hatta aynı yazar, yönetmen ve ana karakter oyuncusuyla- yeniden çevrilerek yayınlansa da Amerikan toplumu tarafından orijinaline gösterilen benzer bir ilgiyle karşılanmamıştır. Aynı şekilde *The Tomorrow People* (İngiltere 1973-1979 / ABD 2013-2014), *Coupling* (İngiltere 2000-2004 / ABD 2003), *Skins* (İngiltere 2007-2013 / ABD 2011) ya da *The Inbetweeners* (İngiltere 2008-2010 / ABD 2012) adlı dizilerin uyarlamaları da orijinallerinin İngiltere’de gördüğü ilgiyi görememişlerdir. Kuşkusuz ki birbirine yakın kültürlere sahip gibi bir algı olan bu iki ülkenin aynı dili paylaşmaları, aynı kültüre sahip oldukları anlamına da gelmemekte ve uyarlamalarda başarı kadar başarısızlıkların da olması olağan karşılanmaktadır.

Günümüzde uyarlama drama dizilerinin yapımı, yalnız Batı toplumları arasında gerçekleşmiyor kuşkusuz. Asya ülkelerinin önemli birer drama üretimi temsilcisi olan Güney Kore, Japonya, Tayland, Tayvan ve son yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti gibi bölge ülkeleri arasında da güçlü bir uyarlama geleneği oluşmuş durumdadır. Bu ülkelerin televizyonları canlı aksiyona dayalı drama dizilerinden uyarlama yaptıkları kadar çizgi roman, web çizgi romanları

(webtoon) ya da animasyon film gibi kaynaklardan da hikâye olarak uyarlamalar yapmaktadırlar. Kore dizisi *Rich Man* (MBN-2018), Japon yapımı *Rich Man, Poor Woman* (2012) adlı dizinin uyarlamasıdır. Yine Kore yapımı *Playful Kiss* adlı dizi *Itazura Na Kiss* adlı Japon mangasından uyarlanmıştır. Buna karşın Kore yapımı *Signal* (tvN-2016), Fuji TV tarafından 2018 yılında Japonya'ya uyarlanmıştır. Kore yapımı *Princess Hours* (2006) dizisi ise Tayland'da uyarlanan dizilere bir örnektir. Kore etkisi, Asya dışına da taşmış Batı ülkelerinde de etkisini göstermiştir. Örneğin, *Good Doctor* (KBS-2013) dizisi aynı adla, *God's Gift: 14 Days* (SBS-2014) ise *Somewhere Between* adıyla ABC kanalı tarafından Amerikan kültürüne uyarlanmıştır.

Bununla birlikte son yıllarda Güney Kore ekranlarında ABD ve İngiltere gibi Batı ülkelerinde yayınlanan dizilerin uyarlamaları da yer almaya başlamıştır. Örneğin; *Entourage* (tvN-2016), *The Good Wife* (tvN-2016), *Criminal Minds* (tvN-2017), *Suits* (KBS-2018), *Designated Survivor: 60 Days* (tvN-2019) gibi diziler ABD'nin hikâyelerinden uyarlanan yapımlardır. Yine İngiliz BBC kanalından alınan *Less than Evil* (MBC-2018-2019) -orijinal adı *Luther*-, *Mistress* (OCN-2018), *Life on Mars* (OCN-2018) ve *The World of the Married* (JTBC-2020) -orijinal adı *Doctor Foster*- gibi dizilerin uyarlanmaları Kore televizyonlarında yayınlanmıştır. Batının bu ve benzeri başarılı dizilerinin hikâyeleri, Kore televizyon endüstrisine ödünç alınarak ve yerel koşullara uyumlayarak yeniden üretmektedirler.

2.2. Türk Televizyonlarında Güney Kore Uyarlaması Dizileri

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), kuruluşundan bu yana yurtdışı kaynaklardan içerik sağlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere İngiltere ya da Brezilya gibi ülkelere satın alınan çok sayıda dizi drama, TRT ekranları aracılığıyla Türk seyircisi ile buluşmuş ve özellikle 80'li yıllarla birlikte televizyon ekranlarında kültürel küreselleşme rüzgârının etkileri görülmeye başlanmıştır. TRT bu yıllarda ABD yapımı *Shōgun* (1980) adlı dokuz bölümden oluşan mini-dizi drama dolayısıyla, Batının bakış açısıyla Doğuyu da göstermiştir, Türk izleyicisine. Amerikan yapımı olmakla birlikte gerek hikâyesi, gerekse Japonya'da çekilmesi dolayısıyla mekânları ile ilgi toplayan bu dizi sonrasında Asya ülkelerine olan merak da artmıştır.

Bununla birlikte TRT Kurumunun tek kanallı yayıncılığında tiyatrodan ve edebiyattan televizyona aktarımlarla yani medya değişimi ile başlayan uyarlama geleneği, özel televizyonların da yayına başlaması ile genişlemiştir. 2000'li yılların başında ülke geneline karasal yayın yapan kanalların sayısındaki artış ve bu kanalların yayın içeriklerinde dizi dramalara ayrılan saatlerdeki yükseliş, senaryoya olan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu bağlamda kanallara içerik sağlayan yapımcı şirketleri bir yandan özgün senaryo üretimlerini gerçekleştirmek üzere yeni yazarları desteklerken, diğer yandan da gelişen iletişim olanakları sayesinde daha fazla görünür hale gelen başka ülkelerin içeriklerini de uyarlama yolunda adımlar atmışlardır. Yabancı drama dizilerinin yerel koşullarda uyarlanarak yeniden çevrimleri özel televizyonların öncülüğünde *Tatlı Hayat*, *Dadı*, *Evli ve Çocuklu*, *Sayın Bakanım*, *Yeter Anne* gibi ana dili İngilizce olan ülkelerde yayınlanan dizilerin yeniden çevrimleriyle başlamış ve giderek yaygınlaşmıştır.

Fırat'a göre (2017: 69) Kore dizilerinin Türk televizyonlarında görünme süreci ise 2005 yılında TRT ekranlarında yayınlanan *Denizler İmparatoru* -ki orijinali KBS 2 kanalında yayınlanmıştır- ile başlamıştır. Türkçe seslendirmeli olarak yayınlanan bu tarihi dramın ardından *Düşlerimin Prensi* adlı romantik komedi yayınlanmış ve yüksek oranda ilgi görmüştür. Sonrasına TRT 1 ekranlarında birbiri ardına Güney Kore dizileri yayınlanır olmuştur. *Saraydaki Mücevher*, *Tacir*, *Sarayın İncisi* ve *Kralın Kızı* bunlardan yalnızca bir kaçıdır. Bu sayede Türk toplumu bir yandan özellikle cep telefonu, bilgisayar ve televizyon alıcısı gibi araçlarla Güney Kore ile mal ve hizmetler üzerinden ilişki geliştirirken, bir yandan da TV dramaları yoluyla kültürel bağlar kurmaya başlamıştır. Bu süreçte Güney Kore ve Türkiye, dizi drama yayılımında öncü ülkeler haline gelmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye ile Güney Kore arasında hikâye dolaşımı da başlamış ve başlangıçta Kore dizilerinin Türkçe seslendirmeli yayınları, yerlerini uyarlamalara bırakmıştır.

Türkiye'de yabancı dizilerin uyarlama süreci daha eski olsa da Güney Kore'den yapılan ilk uyarlama, KBS 2 kanalında orijinal adı *Mianhada*, *Saranghanda* olarak yayınlanan ve *I'm Sorry, I Love You* (2004) olarak bilinen dizinin, *Bir Aşk Hikâyesi* (2013-2014 / Fox TV) adıyla yeniden çevrimi ile gerçekleşmiştir. Bu uyarlama ile daha önce Batıdan, özellikle de ABD ile İngiltere'den yapılan uyarlamalara karşı yeni bir alternatif kaynak yaratılmış ve uyarlama drama üretimi Asya yönüne de açılmıştır. Sonrasında özel kanalların yayın programlarında art arda

Güney Kore dizilerinin uyarlamaları yayınlarken, TRT ekranlarında da *What Happens to My Family?* (Mun ve Kim, 2014-2015) dizisinin uyarlaması, *Baba Candır* (Bayhan, 2015-2017) yayına girmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Bu çalışma genel olarak medya içeriklerinin, özelde ise televizyon dizi dramalarının bir türü olarak uyarlamaları konu edinmiş, bununla birlikte kültürlerarası uyarlamalarla sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışma ile bir kültürde üretilen televizyon dizi anlatısının bir başka kültüre nasıl uyarlandığını, iki kültürün benzerlikleri ve farklılıkları çerçevesinde kültürel uyumlanmanın nasıl gerçekleştirildiğini ve yerleşmenin nasıl sağlandığını sorgulamak hedeflenmiştir. Bu nedenle çalışmada, karşılaştırmalı kültürel analiz yapılmış ve iki farklı ülkede, aynı hikâye ile yayınlanan dizi dramalar mukayese edilmiştir.

Çalışmanın evreni Türkiye televizyonlarında ekranlara yansıyan yabancı dizi dramaların yerel uyarlamalarıdır. Örneklemi ise Güney Kore dizilerinin bir örneği olarak orijinalinde *Gajokgiri Wae Irae* adıyla yayınlanmakla birlikte, küresel literatürde *What Happens to My Family?* adıyla anılan dizi ile Türkiye uyarlaması *Baba Candır* (TRT 1) adlı diziler olarak belirlenmiştir. Bu seçimlerin yapılması her iki dizinin de kamusal yayıncılık anlayışıyla yayın yapan kanallarda gösterime girmesi etkili olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada temel olarak *What Happens to My Family?* ve Türkiye uyarlaması *Baba Candır* dizilerinin kültürlerarası karşılaştırmasının yapılması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır:

- *What Happens to My Family?* ve *Baba Candır* dizilerinin nasıl bir anlatı yapıları vardır?
- *What Happens to My Family?* dizisi, Türkiye koşullarına göre nasıl yerleştirilmiştir? Her iki dizi dramının yapı ve içerik özellikleri olarak benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- *Baba Candır*'da yerel yapı özellikleri ile kültürel anlayış ve kabule uygun olarak hangi değişiklikler gerçekleştirilmiştir?
- Yapılan değişiklikler, uyarlama dizinin anlatısını nasıl etkilemiştir?

Çalışmayı yapabilmek için *What Happens to My Family?* ve *Baba Candır* dizilerinin tüm bölümleri izlenmiştir. *What Happens to My Family?* dizisi İngilizce altyazılarıyla takip edilmiş ve bunun için KBS WORD'un Youtube kanalı ve dramacool.movie sitesinden yararlanılmıştır. *Baba Candır* ise TRT'nin Youtube kanalı üzerinden takip edilmiştir. Ardından kültürel değişimleri ve farklılıkları analiz edebilmek için dizilerin yapı ve içerikleri açısından belirli alt başlıklar oluşturulmuş ve araştırma bu çerçevede yürütülmüştür.

Orijinal dizinin ismini *Aileme Neler Oluyor?* şeklinde Türkçeleştirmek mümkündür. Bununla birlikte dizi literatürde İngilizce ismiyle anıldığı için, makale içinde de İngilizce adıyla yazılmıştır. Korece kişi adlarının, Latin alfabesi ile yazımında farklılıklar görülmektedir. Korece isimler genellikle iki heceden oluşmakta ve soy isimle birlikte üç hece olarak yazılmaktadır. Sıralama olarak önce soy isim, ardından iki ön isim şeklinde yazılmaktadır. Ön isimler ayrı ayrı yazılabildiği gibi, tek bir sözcük olarak görülerek bitişik ya da iki sözcüğün arasına (-) işareti koyarak da yazılabilmektedir (Türküzü ve Ölçer, 2019: 12). Bu çalışmada dizi karakterlerinin isimleri üç ayrı hece olarak yazılmıştır. Çalışma içinde dizi adlarının yerine "orijinal metin" ve "uyarlama metin" ya da kaynak metin" ve "hedef metin" kavramları da kullanılmıştır ki burada metin kavramı en genel anlamıyla ifade edilmektedir.

4. KÜLTÜRLERARASI UYARLAMA ÖRNEĞİ OLARAK WHAT HAPPENS to MY FAMILY? ve BABA CANDIR DİZİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

What Happens to My Family? ve *Baba Candır* dizilerinin kültürlerarası analizini yapmak için öncelikle bu iki dizinin karakterleri ve ana hikâye yapısı üzerinde durulacaktır. Burada dizilerin karakterleri ve ana hikâyesi genel olarak aynı olduğu için birlikte özetlenecektir. Ardından orijinal metin ile uyarlama metin arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, temelde üç yönden karşılaştırılarak analiz edilecektir. Birinci karşılaştırma, televizyon dizilerinin yapı ve yayın süreçleriyle ilgiliyken, ikinci karşılaştırma hikâye, olay örgüsü ve karakterler yönünden olacaktır. Üçüncü karşılaştırma ise dizi anlatısındaki sosyo-kültürel benzerlikler ve farklılıklar yönünden yapılacaktır. Böylece orijinal dizi hikâyesinin, uyarlama metinde nasıl yerleştiği sorusu görünür kılınacaktır.

4.1. What Happens to My Family? ve Baba Candır Dizilerinin Karakterleri ile Ana Hikâyesi

Dizinin orijinal hikâyesine göre; altmışlı yaşlarında bir baba olan Cha Soon Bong/Salih Çelik, Seul'ün orta sınıf yaşamı olan bir mahallesinde tofu dükkânı işletmekte ve üç yetişkin çocuğu -Cha Kang Shim/Ece, Cha Kang Jae/Egemen ve Cha Dal Bong/Emreca- ile aynı evde yaşamaktadır. Uzun yıllar önce eşini kaybeden Soon Bong, çocuklarını tek başına büyütmek zorunda kalmış ve bir yandan evin geçimini sağlarken, diğer yandan da hem anne hem baba olarak çocuklarının yaşamlarında yol gösteren kişi olmuştur. Bu süreçte ona yardım eden kız kardeşi Cha Soon Geum/Nermin de aynı evi paylaşmakta ve evin işlerini yürütmektedir. Çocuklarını hayatının merkezine alan Soon Bong için öncelik, her durumda çocuklarında ve çocuklarının sorunlarıdır. Buna karşın çocukları kendi arzularına ve önceliklerine göre yaşayan, çoğu zaman babalarının çabalarını görmezden gelen ve yalnız bırakan bireylerdir.

Evin en büyük çocuğu olan Cha Kang Shim/Ece, başarılı iş hayatı ve güvenilir kişiliğiyle aile içinde söz sahibi olan 37 yaşında bir kadındır. Baba Soon Bong/Salih de kendisinin ilk göz ağrısı ve evin tek kızı olması dolayısıyla Kang Shim/Ece'ye çok düşkündür. Kang Shim, ailenin sakin karakterli ve sağduyulu üyesi olarak görülmekle birlikte iş yerinde sert, kuralcı ve inatçı özellikleriyle dikkat çekmektedir. Özel yaşamında ise geçmişte sevgilisi tarafından terk edilmesi sebebiyle yalnızdır ve evlenmek istememektedir. Kang Shim/Ece, büyük bir holdingin başkanı olan Moon Tae Oh/Hasan Güney'in yönetici asistanı olarak görev yapmaktadır. Uzun yıllar birlikte çalışan başkan ve Kang Shim arasında saygı ve güven ilişkisi gelişmiştir. İşine bağlılığı, çalışkanlığı ve sorun çözücü özellikleriyle Kang Shim, başkan tarafından sevilme ve takdir edilmektedir. Başkanın yeni işe başlayan oğlu Moon Tae Joo/Haluk Güney ile arasında ise sorunlu bir ilişki vardır.

Cha Kang Jae/Egemen, evin ikinci çocuğu ve ilk oğludur. Başarılı bir eğitim süreci geçiren Kang Jae, tıp fakültesinden iyi dereceyle mezuniyetinden sonra bir özel hastanede kanser üzerine çalışmalarını yürüten, hastalarını tedavi eden ve tezini yazan, çok yetenekli bir doktordur. Ancak mütevazı aile koşulları içerisinde büyümesinden ve bu süreçte çektiği sıkıntılardan dolayı rahatsızlık duymaktadır. Çalıştığı hastanenin başhekimini Kwon Ki Chan/Adnan Taşçı tarafından takdir görmekte, buna karşın başhekimin eşi Heo Yang-geum/Müjde Taşçı tarafından -ki daha sonra kayınvalidesi olacaktır- eleştirilmekte ve alt sınıf bir aileye mensup olması gerekçesiyle kabul görememektedir.

Cha Dal Bong/Emreca evin en küçük çocuğudur ve sürekli problem çıkararak, sorumsuz, şımarık, söz dinlemeyen biri olarak tanımlanır. Üniversite eğitim sürecini tamamlamamış, askere gitmiş, dönüşünde iki yıl iş aramış ve bulamamış, biraz tembel olmakla birlikte özünde iyi niyetli, sevimli ve cana yakın bir gençtir Dal-bong. Yaptığı yanlış seçimler nedeniyle hayatını düzene koyamadığı için eleştirilen Dal Bong, artık bir iş bulup para kazanmayı ve ailesine karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeyi istemektedir. Buna karşın sık sık iş değiştirmek zorunda kalan Dal Bong'un hayali, babasının tofu dükkânını işletmektedir.

Kang Seo Wool/Ceylan ise Hangseong'da Chungcheong adlı kırsal bölgede yaşayan genç bir kızdır. Seo Wool çocukluk döneminde, okul gezisi sırasında nehre düşen bir erkek çocuğu kurtarmıştır. Kurtardığı çocuk kedisine adının Cha Dal Bong/Emreca olduğunu söyler ki aslında Dal Bong'un arkadaşı Yoon Eun Ho/Rüzgar'dır. Gerçek Dal Bong, olayı görür ancak korkudan arkadaşına yardım edemez. Arkadaşına kızan Eun Ho, Seo Wool'a kendi adının Cha Dal Bong/Emreca olduğunu söyleyerek, on bir sene sonra Seul'de buluşmak ve evlenmek üzere söz verecektir. Seo Wool/Ceylan, bu söz üzerine Seul'e gelecek ve yıllar önce ona evlilik sözü veren Dal Bong/Emreca'nı -ki gerçekte aradığı Eun Ho/Rüzgar'dır- arayacaktır.

Cha Kang Shim/Ece'nin patronunun oğlu Moon Tae Joo/Haluk Güney ise çocukluğunda annesinin evi terk etmesi dolayısıyla sorunlu bir büyüme dönemi geçirmiştir. Bu nedenle hayata karşı katı ve kontrolcü bir yaklaşımı olan ama bir o kadar da aşırıya kaçan komik davranışlar sergileyen Tae-joo, etrafındakiler için garipten bir kişiliktir ve Kang Shim/Ece ile de anlaşamamaktadır. Kang Shim'e sürekli problem çıkararak ve onun babasıyla olan yakınlığını anlamlandıramayan Tae Jo, Kang Shim'den kurtulmak istemekte, şirketten ve dolayısıyla babasının yakınından göndermeyi amaçlamaktadır.

Orijinal dizinin öyküsü Kang Seo Wool/Ceylan'ın evinden ayrılıp yıllar önce kendisine evlilik sözü veren Cha Dal Bong'u bulmak üzere Seul'e gelmesiyle başlamaktadır. Bu sırada Dal Bong yeni bir işe başlama telaşındadır. Kang

Shim şirkette başkan ve oğlu arasındaki sorunlarla ilgilenmektedir. Kang Jea, hastanede başhekimin gözetiminde yoğun olarak çalışmakta ve tezini yazmaya çalışmaktadır. Bu telaşlı yaşam içinde aynı zamanda baba Cha'nın doğum günüdür, ancak kendi sorunlarıyla meşgul olduklarından dolayı çocuklarının hiçbiri bunu hatırlamamıştır. Dal Bong, ilk iş gününde başını derde sokacak ve tesadüfen karşılaştığı Seo Wool'dan yardım alacaktır. Sonrasında Seo Wool, eve gelecek ve yıllar önce Dal Bong'un evlenme teklifi üzerine, kendisini ailenin gelini olarak tanıttacaktır. Dal Bong evlilik sözü verenin kendisi olmadığını anlatmaya çalışsa da kabul görmeyecek ve zaman içinde farkında olmadan Seo Wool'a âşık olacaktır. Bu sırada Kang Jae da hastane başhekiminin kızıyla, düzenlenmiş bir evlilik yapacaktır. Cha Kang Shim ise başkanın oğlu Moon Tae Joo/Haluk Güney ile çalışmaya başlayacak ve ikisi arasında nefretle başlayan romantik bir ilişki gelişecektir. Aynı zamanda Başkan Moon Tae Oh/Hasan Güney, televizyon sunucusu Baek Seol Hee/Müge ile evlenecektir. Böylece başkanın oğlu Tae Joo/Haluk ile yeni evlendiği eşinin oğlu olan Yoon Eun Ho/Rüzgar da istemedikleri halde üvey kardeş olacaklardır. Dal Bong/Emreca ile Seo Wool/Ceylan ise gerçekte evlilik sözü veren Yoon Eun Ho/Rüzgar'ın restoranında çalışmaya başlayacaklardır.

Aile üyeleri kendi hayatlarında bu kadar meşgulken ve Cha Soon Bong/Salih Çelik yine çocuklarının sorunlarıyla ilgilenirken düşer ve hastanede yatar. Soon Bong'un çocukları, her zamanki gibi kendi dertleriyle ilgilendikleri için babalarını hastanede ziyarete gitmezler. Oysa Soon Bong hastanede ileri kanser hastası olduğunu ve altı ay kadar sonra öleceğini öğrenecektir. Sonrasında çocukları ölen annelerini anma törenine de gelmeyeceklerdir. Ardından Kang Jae/Egemen kayınvalidesinin de zorlamasıyla, babasının sahip olduğu ev ve dükkân arazisinin değerliliği dolayısıyla satılarak, paranın miras hakkı olarak çocukları arasında bölüştürmesi gerektiği düşüncesini ortaya atacaktır. Çocukların babalarına ve aileye karşı olan bu ilgisiz ve sorumsuz davranışları, Cha Soon Bong'un onlara karşı dava açmasıyla sonuçlanır. Hastalığını gizleyen Soon Bong, çocuklarının evlatlık vazifelerini yapmadıklarını ve kendisine karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmediklerini beyan ederek mahkemeye başvurmuştur. Çocukları davayı geri çekmesini istediğinde Soon Bong, yedi istekte bulunmuştur. Babalarının bu şartlı isteklerini tek tek yerine getirmeye başlayınca, çocukları aslında onun gerçek niyetini de anlamaya başlayacaklardır. Bu sırada Cha ailesi üyeleri, hem birer birer Soon Bong'un kendilerinden gizlediği hastalığını öğrenecekler hem de babalarının istediği gibi kendi hayatlarını düzene sokmuş ve aile birliği içindeki ilişkilerini güçlendirmiş olacaklardır. Çünkü onun geride bırakmak istediği tek şey çocuklarının hayatlarını aile kurumu ve değerleri içerisinde, bir arada geçirmelerini sağlamaktır. Cha Soon Bong, baba olarak çocuklarına aile değerlerini ve birlikte olabilmeyi önemini öğrettikten sonra da hayatını tamamlayacaktır.

4.2. Yapım ve Yayın Özellikleri Açısından Karşılaştırma

Kısa adıyla KBS olarak bilinen Kore Yayıncılık Sistemi (Korean Broadcasting System), "egemenliği vatandaşlara ve izleyicilere aittir, tüm güç vatandaşlardan ve izleyicilerden gelir" felsefesiyle kamu adına yayıncılık yapan, devlete ait bir kurumdur. KBS, bugün çevrimiçi yayıncılığının da eklenmesiyle üç ortamda ülke geneline ve dünyaya (KBS World, KBS World 24) yayınlarını ulaştırmaktadır. KBS, kamu yayıncılığının sorumluluğuyla tüm izleyicilerinin ücretsiz erişebileceği programlar üreterek, Kore kültürünün ulusal ölçekte gelişimini teşvik etmek ve sağlıklı bir yayın kültürü oluşturmak için hizmetler sunmayı ilke edinmiştir. Bununla birlikte KBS, dünya genelinde Kore kültürünün bilinirliğini sağlama ve küresel boyutta yayılımını güçlendirmek açısından görevler de üstlenmiştir (KBS, 2020). KBS kuruluşunun kanallarından biri olan KBS 2 kanalı ağırlıklı olarak eğlence -müzik, söyleşi, spor ve çocuk gibi- ve drama programları sunmaktadır. Bu açıdan hedef izleyici kitlesinin öncelikli olarak genç nüfus olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ve KBS, kamu yayıncılığı sorumluluğuyla, kendi ülkeleri adına benzer hassasiyetlerle yayın yapan kurumlardır. Bu bağlamda her iki kurum da geleneksel kültürün korunması ve güçlendirilmesi açısından bir sorumluluk üstlenmiş ve bu doğrultuda aile kurumunun devamlılığının sağlanması ve güçlendirilmesi yönünde bir görev yüklenmişlerdir. KBS 2 kanalında yayınlanan *What Happens to My Family?* (2014-2015) dizisi, ülkemizde uyarlanarak *Baba Candır* (2015-2017) adıyla, yine ağırlıklı olarak eğlence yayınları sunan TRT 1 kanalında yayınlanmıştır. TRT 1 ekranlarında *Baba Candır*'in dışında iki Kore dizi uyarlaması daha yayınlanmıştır. Bunlar, *Aslan Ailem* (2017-2018) ki orijinali KBS 2'de *Ojakgyo Brothers-Ojakgyo Kardeşler* (2011-2012) adıyla yayınlanmıştır ve diğeri SBS kanalında *Shining Inheritance-Brilliant Legacy* (2009) adıyla yayınlanan ve *Işıl Işıl Miras* şeklinde Türkçeleştirilebilen dizinin uyarlaması *Elimi Bırakma*'dır (2018-2019). Bu bağlamda TRT Kurumunun, Kore'den uyarladığı üç dizinin de aile kurumunu konu edinen dramalar olduğunu, aynı zamanda romantik ve komedi yönlerinin de bulunduğunu söylemek mümkündür.

Küresel platformda K-drama olarak kısaltılarak anılan Güney Kore televizyon dizileri, genel olarak tek senaryo yazarlı ve yine tek yönetmenli olarak üretilmektedirler. *What Happens to My Family?* dizisinin senaryo yazarı Kang Eun Kyung, yönetmeni Jeon Chang Geun, yapımcıları Mun Boh Yeon ve Kim Jung Gyu'dur. Türkiye'de senaryo uyarlaması Tayfun Güneyer, yapımcılığı Faruk Bayhan tarafından yapılırken, farklı yönetmenler tarafından -Yusuf Pirhasan, Murat Onbul, Emre Kabakuşak, Çağrı Bayrak- ekrana taşınmıştır. K-dramalar genellikle az sayıda bölümle yayınlanmakta ve dolayısıyla sezon kavramı K-dramalar için kullanılmamaktadır. *What Happens to My Family?* dizisi de aile ve romantik ilişkileri konu edinen içeriğiyle, cumartesi ve pazar akşamları yayınlanmış ve 53 bölüm sonrasında yayınını tamamlamıştır. Güney Kore'nin yayıncılık standartları gereğince dizinin bölüm süreleri yaklaşık 60-65 dakikadır. *Baba Candır* ise Türkiye'de dramaların televizyonlarda yayın sürelerinin uzun olması gerekçesiyle, pazar akşamları yaklaşık 95-120 dakika ile yayında kalmıştır. Dizi iki sezon sürmüş ve 66 bölümde tamamlanmıştır. Dolayısıyla *Baba Candır*'ın orijinaline göre iki katından daha fazla süre ile yayında kaldığını ve içerik ürettiği söylenebilir. Bununla birlikte her iki dizinin de görüntü düzenleme ve görsel efekt kullanımı gibi görselleştirme unsurlarının benzerlikler taşıdığını söylemek mümkündür.

Uyarlama yapım sürecinde mekân değişimleri, genel olarak kaynak metne benzer biçimde yerleştirilmiştir. Aile konulu olması dolayısıyla her iki dizinin de ana mekânı "ev"dir, ancak evler sınıfsal farklılıklarını koruyarak, yerel unsurlara göre tasarlanmışlardır. İş alanı olarak toфу dükkânı, yufkacı dükkânına dönüştürülerek yerleştirilmiştir. Bunun dışında hastane ve holding gibi iş alanları iki dizide de benzerlikler taşımaktadır. Bununla birlikte Güney Kore'nin en büyük kenti olan Seul'de geçen hikâye İstanbul'a aktarılmıştır. İlk bölümde Kang Seo Wool, Hangseong İstasyonu'ndan trene binip Seul'e doğru yola çıkarken Ceylan, Nevşehir Kapadokya Havalimanı'ndan uçağa binmiş ve İstanbul'a gelmiştir. Seo Wool ve Dal Bong'un Seul'de buluşma mekânı Namsan Kulesi olurken, Ceylan için İstanbul Ulus Parkı olmuştur. Seul metrosu ise İstanbul'un vapurlarına dönüşmüştür.

Uyarlama dizide bazı mekânların işlevlerinden farklı olarak değiştirildiği de görülmektedir. Kang Seo-wool, Seul'de ilk gecesini Kore'de 24 saat açık olan bir saunada -hamam olarak da anılmaktadır- geçirmek zorunda kalmıştır. Güney Kore'de sauna kültürü bugün de yaygındır ve Türkiye'deki hamam kültürüyle benzerlikleri olsa da farklılıkları da bulunmaktadır. Koreliler bu mekânlarda bedensel olarak temizlenirken, aynı zamanda kısa süreli konaklamalarında bir otel gibi de yararlanmaktadırlar. Kore geleneksel kültürünün bir parçası olan bu saunalar, Kore dramalarında sıklıkla görülmektedir. Buna karşın *Baba Candır* dizisinin aynı sahnesinde ise Ceylan, geceyi havaalanının bekleme bölümünde geçirecektir. Değiştirilen bir başka mekân örneği ise beyzbol sahasıdır. Güney Kore'de ilgi duyulan sporlardan biri olan beyzbol sahasında geçen bir sahne, Türkiye'de beyzbolun yaygın olmaması nedeniyle televizyon stüdyosuna taşınmıştır.

4.3. Hikâye, Olay Örgüsü ve Karakterler Yönünden Karşılaştırma

Richard J. Hand (2010: 17) uyarlamalarda; "Beş Yaratıcı Uyarlama Stratejisi" olarak adlandırdığı ve ekleme (addition), eksiltme (omission), genişletme (expansion), değiştirme (alteration) ve önemsizleştirme (marginalization) olarak sıraladığı yöntemle çalışmanın yararlı olduğunu söylemektedir. Ekleme, kaynak metinde yer almayan anlatı ya da metinsel materyal uyarlamada kullanılır. Eksiltme, kaynak metinde dramatize edilen anlatı veya metnin uyarlamadan kaldırılmasıdır. Genişletme, kaynak metinde önerilen tematik konulara dramatisasyonda daha fazla yer verilmesidir. Değişiklik ise temalar, metinsel stil, anlatı olayları ve ayrıntıların değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Önemsizleştirme -ya da marjinalleştirme olarak çevrilebilen-, dramatisasyonda tematik konulara daha az önem verilmesidir. Uyarlamaların karşılaştırmalı analizlerinin yapılmasında bu kavramlardan yararlanmak ve kaynak metin ile uyarlama metnin analizini yapmak yerinde olacaktır. *What Happens to My Family?* dizisinin de ana hikayesi, olay örgüsü ve karakterleri *Baba Candır* dizisinde genel olarak korunmuştur. Bununla birlikte hem dizi sürelerinin birbirinden çok farklı olması, hem de sosyo-kültürel farklılıklar dolayısıyla, uyarlama yapımında bazı değişikliklere gidilmiştir.

Korunanlar: Her iki dizide de *aile kurumu ve aile bağları* hikâyenin merkezindedir. Dolayısıyla aile bireyleri olarak ebeveynler -özellikle de babalar- ve çocukları ile bunlar arasındaki ilişkiler, hikâyenin ana olay örgüsünü yapılandırmaktadır. Her iki yapımın merkezinde Cha/Çelik ailesi olmakla birlikte, Moon/Güney -GT Grup'un sahibi- ve Kwon/Taşçı -hastane sahibi ve yöneticiliği yapan- aileler de ana olay örgüsünün içinde yer almaktadırlar. Bu nedenle her iki dizi de aile yapısı açısından iki ayrı sınıfsal gruba ait aile yapısını örneklendirmektedir. Cha/

Çelik ailesi orta sınıf bir aileyken, Moon/Güney ve Kwon/Taşçı aileleri sahip oldukları zenginlikle üst sınıfın temsiliyetlerini sergilemektedirler. Dolayısıyla dizide bir yandan ailelerin kendi içlerinde yaşadıkları çatışmalar görselleştirilirken, bir yandan da çocukları aracılığıyla kurdukları bağlardan kaynaklanan, aileler arasındaki sınıfsal çatışmalar ekrana yansımaktadır. *Baba Candır* dizisinin ilk sezonunda da aileye dayalı sınıfsal ilişkilerin yapısı, orijinal metindeki şekliyle korunmuştur.

Eklenenler: Won (2019: 54), Kore melodramlarındaki duygusallığın (shinpa-Japon tiyatrosunun bir formu), melezliğin tipik bir örneği olduğunu ve Kore'nin kolonial, savaş ve endüstrileşme tarihi sürecinde, Koreli özellikler kazanarak yeni bir türe dönüştüğünü belirtmektedir. Won, K-dramalarının sıklıkla konu edindikleri karışık aile ilişkileri, doğuma ait sırlar ya da mantıkdışı ortaya çıkan tesadüfler gibi olaylarla eleştirilseler de, aynı zamanda dikkat çektiklerini de söylemektedir. Çünkü Won, bunları diğer kültürlerde bulunması zor, benzersiz özellikler olarak görmektedir. Ayrıca genellikle mutlu bir sonla biten K-dramalarının, popülerlik kazanmayı unutmadan, evrensellik bağlarını kurabildiklerini ifade etmektedir. K-dramalarında evrensellik ve özgünlüğün birbirleriyle sürtünme ve çatışmayla karşı karşıya geldiklerini, ancak hikâyelerin dokusuna bağlı olarak genellikle şaşırtıcı derecede çekici bir uyum sağladıklarını belirtmektedir. Won, yabancı K-drama hayranlarının, K-dramalarında buldukları "evrensellikteki özgünlüğe" kapıldıklarını da eklemektedir.

Won'un işaret ettiği gibi, *What Happens to My Family?* dizisi de aile kavramı çerçevesinde evrensel değerleri merkeze alan ve konusu gereği tüm insanlığa ait duygusallığın ön planda olduğu bir hikâye yapısına sahiptir. Bununla birlikte, insan ilişkilerinden kaynaklanan komik unsurları da içinde barındırarak, dram-komedi türünde dengeli bir anlatı yapısı kurulmuştur. *Baba Candır* ise yerleşirken, bölüm sayıları ile yayın sürelerini arttırmak için orijinal hikâyeye çok fazla eklemeler yapılmıştır. Eklenen bu yeni hikâyeler nedeniyle *Baba Candır*'ın, komedinin yükseltildiği, dolayısıyla duygusallığın daha alt düzeyde kaldığı -özellikle ikinci sezonda- bir anlatı yapısına sahip olduğu söylenebilir. Yapılan eklemeler, genel olarak dizinin ana olay örgüsüne hizmet etmeyen yan hikâyelerdir ve orijinal metne oranla, ana temanın silikleşmesine yol açtığını söylemek de mümkündür. Çünkü karakterlerin başından geçen olaylar artarken, dizinin anlatısında baba, çocukları ve aile ekseninden uzaklaşmaktadır. Bu yönüyle ilerleyen bölümlerde dizinin, komedi türüne doğru evrildiği de söylenebilir.

Baba Candır'da eklenenlerin bir kısmı, dizinin ana karakterlerine yeni hikâyeler yazılarak sağlanmıştır. Örneğin; Nermin Halanın holdingde çalışması ya da muhtar adayı olması, Emrecan'ın oyunculuk serüveni ya da Ece-Haluk ve Emrecan-Ceylan karakterlerinin evlenmeleri sonrasında gelişen olaylar gibi orijinal metnin olay örgüsü içinde yer almayan yeni yan hikâyelerdir bunlar. Kurban Bayramı'na denk gelen yayın gününde baklava yapımı, kaçan dana ve onu yakalamak için peşinden koşan insanlar gibi yerel unsurlar eklenerek, olay örgüsü bu güne özel hikâyelendirilmiştir. Ceylan'ın geçmişi, Kang Seo Wool karakterine göre farklılaştırılmış, Ürgüp'de yaşayan ve Kapadokya'da balon pilotu olarak çalışan genç bir kız olarak yerleştirilmiştir. Ceylan, çocukluğundan beri iki hayalin peşinden koştuğunu söyler; biri uçmak ve diğeri çocukluk aşkı Emrecan'a kavuşmaktır. Ancak Ceylan'ın uçmaya yönelik hedefi, dizinin ilerleyen bölümlerinde sürdürülmemiştir. İstanbul'a geldikten sonra tek bir hedefi vardır artık, Emrecan'ı bulmak ve onunla evlenmek.

Baba Candır'a eklenen yeni hikâyelerin önemli bir kısmı Haluk Güney karakteri ile ilişkilendirilerek yaratılmıştır. Orijinal dizideki Moon Tae Joo karakteri kendine özgü gariplikleri ve komiklikleri olan bir karakterdir. Ancak iş ortamında ciddi, çalışkan ve yetenekli biridir. Şirketteki başkan yardımcılığı pozisyonuna babasının sözüyle değil, belirli aşamaları ve sınavları geçerek yükselmiştir. Genel olarak iş ortamında ve çalışanlarıyla ilişkilerinde saygıya dayalı hiyerarşik bir yapı kurulmuştur. Uyarlama metindeki Haluk Güney karakteri ise Tae Joo'ya göre farklılıklar göstermektedir. Haluk, -özellikle ilerleyen bölümlerde- bir iş insanı gibi değil, absürd komedi karakteri gibidir. İş ortamında çalışanlarla uzuneşek gibi oyunlar oynar, elektrikli kaykayla dolaşır ve şirketi bir oyun alanı gibi kullanır. Ayrıca yine Haluk karakterini kullanarak, orijinal metinde olmayan sahnelerle -havuza düşmek, komşularıyla sorunlar yaşamak, fare yakalamak ya da reklam filmi çekmek gibi- fiziksel unsurlarla karaktere yönelik mizahi durumlar yaratılarak, Haluk karakterinin rolü artırılmıştır.

Baba Candır'ın bölüm sayıları, özellikle dizinin ikinci sezonunda olay örgüsüne yeni eklenen karakterlerle de artırılmıştır. Salih Babanın mahalledeki kadın hayranı Nesrin Hanım, doktoru olarak Elif ve kızı ile eski eşi ya da dükkâna yardımcı olarak aldığı Aysema Hanım; Haluk karakterinin annesi Bahar, eski nişanlısı Ayşegül

ve ikizi olarak yaratılan Hamza bu eklentilere örnek olarak verilebilir. Bu yeni karakterlerle Haluk'un şirketine el konulması gibi yeni olaylar ve durumlar yaratılmıştır. *Baba Candır*'ın dizi süresini uzatmak için kullanılan bir diğer yöntem karakterlerin hayal kurduğu sahnelerin -ki orijinalinde de mevcuttur- arttırmaktır. Örneğin; Ece ile Haluk'un iş kıyafetleriyle boks ringinde maç yapmaları, ya da Haluk'un ormandaki maceraları gibi. Bu sahnelerle de komedi unsurları arttırılmıştır. Bir diğeri ise sahnelerin duygusunu düzenlemek için uyarlama metne müziğin de daha fazla eklendiği söylemek mümkündür.

Genişletilenler: *Baba Candır*'ın bölümlerinde birçok sahne, orijinaline oranla ek olaylarla genişletilmiştir. Örneğin, Ceylan'ın Ürgüp'ten ayrılıp uçağa binışı ve orada "Sana geliyorum Emrecan" diye seslenmesine kadar olan süre 12 dakika 10 saniyedir. Oysa bu bölüm orijinal metinde 5 dakika 50 saniye sürmüştür. Ceylan'ın balon pilotu olarak çalışırken gösterilmesi, Ürgüplülerle vedalaşması, uçuş okuluna kaydolmak için fotoğraf çektirmesi gibi olaylar uyarlama metne eklenmiştir. Bir başka örnek Ceylan, Emrecan ve Rüzgar'ın ilk kez karşılaştıkları ve yüzleştikleri sahne ile sonrasında Emrecan ile Ceylan'ın bu arkadaşlık üzerine konuştukları sahneler uyarlama metinde 15 dakika 16 saniye sürerken orijinal metinde Seo Wool, Dal Bong ve Eun Ho'ın karşılaşmaları 4 dakika 45 saniye sürmektedir. Cha Soon Bong/Salih Babanın, Dal Bong/Emrecan'ı uyandırma sahnesi orijinal metinde 39 saniye sürerken, *Baba Candır*'da 1 dakika 52 saniye sürmektedir. Ancak bu genişletmelerin sahnelerin amacına ve dolayısıyla dizinin ana öyküsüne ayrı bir katkı sağladıklarını söylemek mümkün değildir.

Orijinal dizide yer alan yan karakterlere yazılan hikâyelerin bir kısmı, uyarlama metinde genişletilmiş ya da tekrarlanmıştır. Kang Jae'nin arkadaşının oğlu olarak eve gelen çocuğun hikâyesi, uyarlama dizide uzatılmış ve birkaç bölüme yayılmıştır. Bu hikâyeye bağlı olarak, *Baba Candır*'ın 29. bölümüne, dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Dr. Sema Ramazanoğlu dâhil edilmiş ve bakanlığın yürüttüğü ALO 183 Sosyal Destek Hattı tanıtılmıştır. Salih Babanın "gönüllü dede ve koruyucu aile" olarak yuvadan bir çocuk alıp evine getirmesi -ki orijinalinde bu yan hikâye dizide yer almamaktadır- dolayısıyla takdir edilmiştir. Bu sayede çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler gibi toplum içerisinde dezavantajlı durumda olan bireylerin ulaşabileceği yardım hattı, dizi aracılığıyla duyurulmuştur.

Önemsizleştirilenler: *What Happens to My Family?* dizisinin 24. bölümünde hikâyede önemli bir değişiklik gerçekleşmiş ve baba Cha'nın çocuklarına açtığı dava süreci başlamıştır. Aynı olay *Baba Candır*'da ikinci sezonun başında, 42. bölümde gerçekleşecektir. Orijinal dizide baba Cha, aile içinde kaybettiği otoriteyi kendisinin sağlayamayacağına inandığı noktada resmi otoriteden yardım isteyecek ve çocukları hakkında suç duyurusu yaparak mahkemeye başvuracaktır. Ancak mahkeme sürecinde iki dizi arasında belirgin farklar görülmektedir. Konfüçyüsçü öğretinin bugün de sürdürülen bir geleneği olarak Kore kültüründe ebeveynler, çocuklarını yetiştirirken maddi-manevi büyük özverilerde bulunmaktadır. Bununla birlikte ebeveynler, kendi yaşlılıklarında da aynı özveriyi çocuklarından beklemektedirler. Oysa son yıllarda, ebeveynlerin yıllarca emek ve mali harcama yaptıkları sadakatsiz çocuklarına karşı dava açmaları, Güney Kore hukuk sisteminin gündemindedir (Park ve Kim, 2014; Lee, 2015). *What Happens to My Family?* dizisinin ana teması, baba Cha Soon Bong'un kendisine ve aile kurumuna karşı ilgisizlikleri ve bu kurumu değersizleştirmeleri dolayısıyla, "evlatlık görevlerini yerine getirmedikleri" gerekçesiyle, çocuklarına karşı dava açmasıyla ortaya çıkmaktadır. Soon Bong, her zaman çocukları için yaşayan bir baba olmasına rağmen gerekli sadakati göremediğinden, yirmi yaşlarından sonra çocukları adına harcadığı nakit tutarları hesaplayarak, dava yoluyla geri talep etmiştir ki bu hiç birinin ödeyemeyeceği bir miktardır. Kızı Kang Shim ve büyük oğlu Kang Jae'nin gelirlerine ihtiyati haciz, Dal Bong'un ise odasındaki mallarına haciz kararı almıştır. Ayrıca bundan sonra evde onunla birlikte kalan Kang Shim ve Dal Bong'dan evin giderleri için de para talep etmektedir. Çocuklarının bu mali külfetin altından kalkamamaları dolayısıyla, babaları onlardan yedi istekte bulunacaktır. Her gün kendisini bir kez arayacaklar, her cumartesi akşam yemeğini birlikte yiyecekler, Kang Shim evlilik için düzenlenmiş on görüşmeye gitmeyi kabul edecek, Kang Jea üç ay baba evinde yaşayacak ve Dal Bong üç ay boyunca belirli bir miktar para kazanıp, babasına getirecektir. Son iki dileği ise aile olarak bir kulübe gidip dans etmek ve yine aile içinde şarkı söyleme yarışması yapmaktır. Dolayısıyla baba Cha, çocuklarının kendi hayatlarını maddi ve manevi olarak düzene sokmalarını ve aile içinde birbirleriyle olan bağlarını da geliştirmelerini arzu etmektedir.

Baba Candır'da ise Salih Baba da ilgisizlikleri dolayısıyla çocuklarına karşı dava açmıştır, ancak bu kez dava konusu "evlatlık ilişkisinin kaldırılması" şeklinde düzenlenmiştir. Salih Baba yapılan ön duruşmada davayı geri

çekmesi için on altı koşul sunmuştur. Bu koşullar içinde mali yükümlülükler bulunmamakta, baba Soon Bong'un aileyi bir araya getirmeye yönelik etkinliklerinin benzerlerini -bayramlarda bir araya gelmek, birlikte tatil yapmak, baba evinde yatıya kalmak gibi- şart koşturmaktadır. Bununla birlikte dava, *Baba Candır*'ın olay örgüsünde, orijinalinden çok daha az yer almış, Salih Baba'nın yazdığı on altı kuralın bütünü izleyiciye sunulmamış ve olay örgüsü içinde etkisizleşmiştir.

Değiştirilenler: Uyarlama metinde komedi unsurlarının artırılması, iki hikâye arasında bir başka önemli değişikliğe yol açmış ve olay örgüleri farklı sonlandırılmıştır. Orijinal metinde Cha Baba amaçladığı gibi çocuklarının hayatlarını düzene sokmalarına yardım etmiş, evlendirmiş, aile olmanın önemini ve değerlerini fark etmelerini sağlamış ve doktor oğlunun çabalarına rağmen hayatını kaybetmiştir. Uyarlama metinde ise Salih Baba beyin tümöründen kaynaklanan hastalığını yenecek, hayatına bir başka kadın alma konusuna ılımlı bakacak ve çocuklarına ise kendi evlerinde yeni hayatlarını kurmalarını öğütleyecektir. Hatta bu doğrultuda onları zorlayacaktır. Bu nedenle orijinal dizi dram ve komedi unsurlarını dengeli kullanması nedeniyle bir yanıla babanın ölümü ile hüznle sonlanırken, diğer yönüyle de babanın tüm amaçlarına ulaşması açısından mutlu bitirilecektir. Uyarlama yapım ise mizahi unsurların artırılması nedeniyle mutlu sonla tamamlanacaktır.

Baba Candır'ın ilk sezonunda dizi anlatısında önemli rolleri olan Güney ailesiyle ilgili hikâyeler, orijinalindeki Moon ailesinden farklı olarak değişikliğe uğramıştır. Özellikle Hasan Güney'in evlendiği Müge ile boşanması, Nermin Hala ile ilişki kurmaya çalışması gibi olaylar orijinal metinde yer almamaktadır. Uyarlama dizinin süresini arttırmak için kurulan ve ana olay örgüsüne katkı sağlamayan bu yan hikâyeler, aynı zamanda orijinal dizinin anlatısına göre bir boşluğun oluşmasına da yol açmıştır. Çünkü orijinal metinde her ne kadar birbirleriyle farklı kişiliklere sahip olsalar ve aralarında çocukları dolayısıyla sorunlar yaşasalar da Moon Tae Joo ve yeni evlendiği eşi Baek Seol Hee karakterleri evliliklerini devam ettirmişlerdir. Bu sayede her ikisinin de önceki evliliklerinden olan ve aslında kan bağı olmayan iki yetişkin erkek çocukları da bir yandan birbirleriyle iyi ilişkiler kurarak kardeş olmayı öğrenirlerken, diğer yandan da üvey anne-babalarını kabul etmeyi ve onlara anne-baba olarak hitap etmeyi öğreneceklerdir. Kore kültüründe aile içi hiyerarşi ve otoritenin kan bağı olmaksızın da sürdürülmesi gerekliliği vurgulanacaktır. Bununla birlikte *Baba Candır*'ın ikinci sezonunda Güney ve Taşçı ailelerinin ebeveynleri hikâyeden çıkarılmışlar, böylece Settar Tanrıoğan'ın canlandığı Salih Baba rolü, tek babalık temsiliyeti olarak dizide kalmıştır. Ayrıca Beak Seol Hee/Müge ve oğlu Yoon Eun Ho/Rüzgar arasındaki hikâye de uyarlama dizide tamamlanamamıştır. Oysa orijinal hikâyedeki anne-oğul ilişkisi, Kore üst sınıfından aile temsiliyeti içerisinde, birey olma mücadelesi veren evlat örneklemini sunması açısından önemlidir. Dizinin adı da değiştirilen unsurlardan biridir. Orijinal metinde *What Happens to My Family?* ile aile kavramına vurgu yapılırken, uyarlama dizide *Baba Candır* ile baba kavramı öne çıkarılmıştır.

Eksiltelenler: Orijinal dizide hala Cha Soon Geum'un damadı olan Seo Joong Baek karakteri uyarlama dizide yer almamıştır. Kızının rolü ise hem azaltılmış hem de hikâyedeki işlevi -benzerlikler olsa da- farklılaştırılmıştır. Soon Guem'in tofu dükkânının karşısında işlettiği tavuk dükkânı da hikâyeden çıkarılmıştır. Tavuk dükkânı aile üyelerinin sık sık bir araya geldiği, konuştukları, tartıştıkları, eğlendikleri ve içki içildiği bir mekândır. Bu mekânın işlevini *Baba Candır* dizisinde evin avlusunun gördüğünü söylemek mümkündür.

4.4. Kültürel Benzerlikler ve Farklılıklar Açısından Karşılaştırma

Güney Kore ve Türkiye, coğrafi olarak birbirine uzak görülmeyle birlikte, tarihi, ekonomik ve kültürel bağları dolayısıyla birbirleriyle yakın ilişkileri olan iki ülkedir. 1972 yılında Ankara'da imzalanan Kültür Anlaşması ile ülkeler arasında mevcut dostane bağların kuvvetlendirilerek, kültürel ve entelektüel değişimlerin teşvik edilmesi ve kolaylaştırılması sağlanmıştır (Karabiber, 1997: 112). Bununla birlikte Kore Savaşı (1950-1953) sırasında birbirine yakınlaşan bu iki ülke, sahip oldukları sosyo-kültürel değerler açısından da birbirlerine yakın görülmektedirler. Kore ve Türkiye özellikle Hofstede'nin (2001) işaret ettiği üzere kolektivist toplum yapılarına sahip iki ülke olarak, ailenin toplumsal konumu, evlilik kurumuna yaklaşım ya da kadın-erkek ilişkileri gibi konularda, ortak değerler çerçevesinde birleşen iki toplum olarak kabul edilmektedirler. *What Happens to My Family?* ve *Baba Candır* dizileri de temelde aile kurumunu ve değerlerini, aile birliğini, aile bireyleri arasında saygı ve sevgiye dayalı olması gereken ilişkileri konu almaktadırlar. Dolayısıyla kültürlerarası karşılaştırmanın öncelikle bu çerçevede yapılması yerinde olacaktır.

Aile, Evlilik ve Toplumsal Cinsiyet Roller: Kore kültürünün temelini oluşturan Konfüçyüsçü gelenek, bireyler arasında başlıca beş ilişki türü belirleyerek, toplumsal düzenin sağlanması için bu ilişkileri belirli bir hiyerarşik yapı içinde şekillendirmiştir. Bunlar; hükümdar ve birey, baba ve oğul, karı koca, kardeşler arası ve arkadaşlar arası ilişkilerdir (He, 2007: 291-307). Bunların üçü aile içinde, diğer ikisi ise aile dışındaki ilişkileri işaret etmektedir. Park ve Cho'ya göre (1995: 124) Chosun hanedanı (1392-1910) sırasında Kore ailesi, kökleri Konfüçyüsçülüğün yaklaşık iki bin yıl öncesinin sosyal koşullarına dayanan, ataerkil bir kurumdur. Böylesi bir toplumda kurumsal varlık olarak ailenin kendisi, bireysel üyelerine göre önceliklidir ve aile grubu soyla ayrılmaz bir şekilde tanımlanır. Aile üyelerinin en önemli işlevi, geleneksel Konfüçyüs sistemi içinde hane halkını korumak ve devamlılığını sağlamaktır. Park ve Cho, aile üyeleri arasındaki ilişkilerin karşılıklı sevgi ve eşitlik temelinde, fakat aynı zamanda otorite, itaat ve yardımseverlik düzleminde, yatay değil dikey olarak yapılandığını söylemektedir. Buna göre "ailevi ilişkilerin merkezi karı koca arasında değil, daha çok ebeveyn ile çocuklar arasında, özellikle de baba ile oğul arasında" yapılandırılmıştır. Bu anlayışla geleneksel Kore kültüründe "en büyük erkek çocuğun aile reisliğini almasını öngören Konfüçyüsçü geleneğin sonucu olarak, Kore'de erkek çocuk yeğlenirdi (Kore Enformasyon Ajansı, 2002: 137) ve büyük erkek çocuğa, ileride babanın yerini alacak ve aileyi yönetecek kişi olarak bakılırdı. Günümüzde ekonomik gelişme ve Batılılaşmanın etkileri ile aile ilişkilerinde bu söylemler hafiflemiş olsa da toplumsal yaşam içinde aynı geleneğin izlerine rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Kore toplumsal yaşamını ve aile temsil yetlerini ekrana taşıyan dizilerinde, bugün de bu düşüncenin izlerini görmek olasıdır.

What Happens to My Family?/Baba Candır dizilerinde de Cha/Çelik, Moon/Güney ve Kwon/Taşçı aileleri özelinde, geleneksel değerler doğrultusunda bir yandan ailenin korunması ve baba otoritesinin sürdürülmesi, öte yandan Batı kültürünün etkisi ve değişen yaşam koşulları bağlamında birey olma mücadelesi veren çocuklarla, aile büyüklerinin çatışması konu edinmektedir. Baba Cha/Çelik için ailenin korunması ve sürdürülmesi açısından, üç çocuğuyla ilgili olarak iki konu çok önem arz etmektedir. Biri beslenmeleri, bir diğeri ise evlilikleridir. Sürekli çocuklarına yemeklerini yiyip yemediklerini sorar ya da bir şeyler yemeleri için ısrar ederler. Onlara sefer taslarıyla yemekler götürür. Bununla birlikte baba Cha, çocuklarına evlenmeleri ve aile kurmaları için de sıklıkla nasihat vermektedir. Hatta zaman zaman zorlamaktadır. Evliliklerin, çocukların büyükten küçüğe yaş sırasına göre gerçekleşmesini arzulamaktadır. Buna karşı Kang Shim'in önceki kalp kırıklığı dolayısıyla evlenmeye isteği yoktur, aksine önceliği işine vermiştir. Bu durum uyarlama dizi için de korunmuştur ve Salih Baba'nın bu yöndeki talepleri gibi Ece'nin de evlilik karşıtı düşünceleri tekrarlanmıştır. Bununla birlikte bir önceki kuşağın temsilcisi olarak Seo Wool'un dedesi ziyarete geldiğinde evlilik tartışması daha da sertleşmiştir. Çünkü dede Kang Shim'e "Evli değil misin daha?" diye sorduğunda ve hayır cevabını aldığıda "Orta yaşta birinin evlenmemesi, evlada en çok yakışmayan bir şeydir." diyerek Kore geleneğinde evli olmayan orta yaş bir kadına bakışı örneklendirmiştir. Benzer biçimde uyarlama metinde de Ceylan'ın Mehmet dedesi, Ece'ye "Aa bu yaşta nasıl bekâr kaldın?" diye sormuş ve ardından "Bence evlenme yaşına gelip de çocukların evlenmemesi, anne baba için çok büyük bir eziyettir" demiştir. Bu bağlamda her iki dizide de özellikle ileri yaş bireyler tarafından geç evliliğe olumsuz bakışın temsiliyeti görülmektedir. Ayrıca Kore'de evlenen kadınların, Türkiye'deki uygulamadan farklı olarak, babasının soy ismini taşımaya devam ettiği de görülmektedir.

Hutcheon (2006: 147), kültürlerarası uyarlamaların "genellikle ırk ve cinsiyet politikalarındaki değişiklikler" anlamına geldiğini söylemektedir. Kore kültüründe cinsiyetler arası ilişkilerin temelini düzenleyen gelenekler, otoritenin kuşaklar arasında aktarımında erkek çocuğa verilen değeri öne çıkarmaktadır ve bu düşüncenin yansımalarını *What Happens to My Family?* dizisinde de görmek mümkündür. Çünkü Cha ailesinde de baba, büyük oğul olarak Kang Jae'den ileride aile içinde kendi yerini almasını beklemektedir. *Baba Candır*'da da benzer bir rol Egemen için belirlenmiştir. Salih Baba'nın, "Egemen'in benim gözümde değeri farklıdır. Yeri başkadır. O benim büyük oğlum. Benim başıma bir şey gelirse, benim yerime o geçecek" sözleriyle, büyük oğulun değerli olma söylemi uyarlama metinde de sürdürülmüştür. Bununla birlikte değişen toplum yapıları ve toplumsal cinsiyet yaklaşımları dolayısıyla, her iki dizide de ailenin kız evladı olan Kang Shim/Ece karakterlerine de babaları tarafından değer verildiği vurgulanmıştır. Ancak erkek çocuk sahibi olamama sebebiyle kadınların eşleri ve aile büyükleri tarafından eleştirilmelerine yönelik örneklem, Kwon ailesi tarafından kaynak metinde yer almakla birlikte uyarlama metinde yer almamıştır.

Giddens ve Sutton'ın (2017: 393-399) belirttiği üzere, Batılı sanayileşmiş toplumlarda bugün evliliğin temel koşulu olarak kabul edilen aşk ve cinsellik, yalnızca modern zamanlarda evlenmenin ön koşulu olarak görülmeye

başlanmıştır. Modern öncesi dönemde evlilik kurumu çoğu zaman mülkiyetin elde tutulması, ya da toplumsal statülerin korunması gibi gerekçelerle oluşturuluyordu. Ebeveynlerin, evliliğe ilişkin konularda çocuklar üzerinde katı otoritesi bulunuyordu ve bu otorite, bugünün standartlarında kabul edilemeyecek kadar sert bir şekilde uygulanıyordu. Batı toplumlarında zaman içinde evlilik kurumunun tesis edilmesinde esneklik sağlanmış ve bireyler arasında duygusal bağlar öncelik kazanmıştır. Benzer biçimde Chosun Hanedanlığı sırasında Kore’de de evlilik ve eşlerin seçimi konusunda katı kurallar getirilmiş, evliliklerin aile büyükleri tarafından düzenlenmesi ve gelecekteki gelin ve damadın isteklerinin dikkate alınmaması yönünde bir gelenek oluşturulmuştur (Park ve Cho, 1995: 127).

Türk kültüründe olduğu gibi Kore kültüründe de evlilik kurumu, yalnız iki kişi arasında yapılan bir anlaşma değildir, aynı zamanda aileler arasında yapılan bir birleşmedir. Dolayısıyla Türk kültüründe görücü usulü evlenme olarak ifade edilen, aile büyükleri tarafından düzenlenmiş evlilikler, Kore kültüründe de olağan kabul edilmektedir. Evlilik kurumunun oluşturulma şekli değişime uğramakla birlikte, düzenlenmiş evliliklerin her iki kültürde de sürdürüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda orijinal dizinin hikâyesinde düzenlenmiş evliliklerin ve evlilik görüşmelerinin örnekleri görmek mümkündür. Kwon Ki Chan/Adnan Taşçı, kızı Hyo Jin/Aslı’yı, Kang Jae/Egemen ile evlilik düzenlemesi yapmıştır. Benzer biçimde Baek Seol Hee/Müge de üvey oğlu Moon Tae Joo/Haluk’u evlendirebilmek için bir evlilik görüşmesi düzenlemiştir. Evlilik düzenlemesine ilişkin bu örnekler orijinal metindeki şekliyle uyarlama metinde de yer almıştır. Evlilik sonrasında çiftlerin çocuk yapma kararlarına ebeveynlerin etki etmesi ve ivedilikle aile soyadını taşıyacak bir torun istemeye dönük baskıları, her iki dizide de benzer biçimde sunulmuştur. Ayrıca Park ve Cho’nun (1995: 125) belirttiği üzere değişen ve modernleşen Kore’de “gençler arasında evlilik öncesi birlikte yaşama yaygınlaşmaktadır”. Buna karşın her iki dizide de evlilik dışında gerçekleşen cinsel birlikteliğin yanlış olduğu vurgulanmıştır. Orijinal metinde öpüşme gibi cinsel yakınlaşmayı ifade eden birkaç sahneye, uyarlama metinde yer verilmemiştir.

Özür Dileme ve Teşekkür Etme: Korece de *sah-gwah* olarak kullanılan sözcük, Türkçede özür anlamına gelmektedir. Ihyung Lee (2005: 52), kültürlerin özür düşüncesini etkilediğini ve farklı toplumlar için özür dilemenin de farklılaştığını söylemektedir. Lee, Kore’nin Konfüçyüs etiğinden derinden etkilendiğini, dolayısıyla hiyerarşik düzenlenmiş toplumsal yapı içerisinde Kore’de uyum ve uzlaşma kültürünün yaygın olduğunu belirtmektedir. Bu da toplumsal uyumu vurgulayan geleneksel Konfüçyüs normlarına bağlı olan Korelilerin, bireyler arası ilişkilerde özür mekanizmasını sıklıkla kullanmalarına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla Kore kültürünün en belirgin saygı ve uyum belirten davranışlarından biridir özür dilemek. Kore’de hata yapmak utançla karşılanacak bir durum olsa da insanların samimiyetle özür dilemesi, hatayı yapan kişiyi affetme konusunda yardımcı olmaktadır. Ayrıca bugün bu kültürün devam ettirilmesine ilişkin görüşün Kore medyası tarafından da desteklendiği görülmektedir. Dolayısıyla Kore dramalarında sıklıkla görülen bir davranış biçimidir, özür dilemek.

What Happens to My Family? de evin küçük oğlu Dal Bong, hatalı iş seçiminden dolayı emniyete getirildiğinde baba Cha Soon Bong da çağırılır. Soon Bong görevli polisten oğlu adına defalarca özür diler. Dal Bong, babasının kendi adına özür dilemesi üzerine rahatsız olur ve “Senin özür dilemene gerek yok. Bunu yapan benim. Sen ne diye özür diliyorsun?” diye karşı çıktığında da babası, “Oğlunun suçu, babasının suçudur” diyerek ısrarla özürünü birkaç kez yineleyecektir. Bu davranış Kore kültüründe ailelerin çocuk yetiştirmeye dönük yaklaşımını da sergilemektedir. *Baba Candır*’da ise Salih, resmi otoritenin temsilcisi olarak komiserine bir kez “Sizden çok özür diliyorum komiserim” der. Emrecan “Sen niye özür diliyorsun baba? Yanlış yapan, suçu işleyen benim.” diye araya girdiğinde ise babası “Evlatların suçu, kabahati aynı zamanda babanın suçu kabahatidir oğlum” diye Emrecan’a cevap verir. Baba olarak Salih, Kore versiyonundaki gibi kendisini suçlu görür. Ancak Kore versiyonunda özür dileme süreci daha uzun ve çok tekrarlı gerçekleşirken, *Baba Candır*’da bu durumlar azaltılmıştır. Yine teşekkür etmek ve neden teşekkür ettiğini açıklamak, Kore’nin toplumsal ilişkileri düzenleyen belirgin davranış özelliklerindedir ve orijinal metinde sıklıkla yer almıştır. Buna karşın yerelleştirme yapılırken bu diyalogların azaltıldığını söylemek mümkündür.

Saygı ve Selamlaşma Konfüçyüs öğretisi gereğince toplumsal uyumun sağlanması için genel olarak Asya’da saygı ve nezaket kültürü yaygınlaşmıştır. Kore aile kültürü, dili de etkilemiş ve bu nedenle yaşlılara hürmet göstermek için saygı ifadeleri kullanılırken, genç aile üyeleri arasında gayri resmi dil konuşulmaktadır. Bu nedenle Kore kültüründe hem sözel dille hem de beden diliyle saygıyı ifade etmek önemlidir. Kore dilinde, Türkçede ağabey ve abla gibi sözcüklere karşılık gelen, “sunbae”, “hyung”, “oppa”, “noona” ya da ssi eki gibi

-ki kabaca “bay / bayan” anlamına gelen bir tür bağlı isimdir- gibi toplumsal ilişkilerde saygı ve hiyerarşiyi belirleyen sözcükler sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kore kültüründe selamlaşmanın da ayrı bir yeri vardır. Bireylerin başı ya da bedenleriyle öne doğru eğilerek birbirlerini selamlama ve saygı gösterme ritüeli -ki farklı dereceleri bulunmaktadır- günümüzde Kore kültüründe de kullanılmaktadır. Selamlama, ailedeki bir büyüğün ya da iş yerinde bir üstün karşısında yapılabildiği gibi bir alışveriş esnasında satıcı ve müşteri arasında da olabilmektedir. Dizinin orijinal metninde bu geleneğin örnekleriyle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Kang Shim, her sabah amirini asansör kapısının önünde bekler ve eğilerek selamlar. Uyarlama metinde bu davranışın baş selamı şeklinde hafifletilerek kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Ece, şirkette yeni işe giren Nermin Hala’ya nasıl karşılama yapacağına öğretirken, Nermin Hala’nın “Japon muzuz biz, Çinli miyiz, Koreli miyiz? Ne diye eğiliyoruz ki? Böyle dimdik karşılamak lazım. Bizde sadece el öperken eğilinir.” şeklinde uyarısı bulunmakta ve iki kültür arasındaki farklılığı görünür kılmaktadır.

Yeme-içme Kültürü: Ülkelerin yeme-içme alışkanlıkları, o ülkenin kültürü, gelenekleri ve yaşam tarzı hakkında önemli veriler ulaştırmaktadır. Dolayısıyla kültürlerarası karşılaştırmalar için de ciddi ipuçları sağlamaktadır. Kore ile Türkiye’nin yemek kültürleri birbirinden oldukça farklı olduğunu ve bu nedenle uyarlama yapımında önemli değişiklikler yapılarak yerleşmenin sağlandığını söylemek mümkündür. Dizi hikâyesine göre her iki baba da geleneksel bir mesleğin temsilciliğini yapmaktadırlar. Soon Bong, Uzak Doğuya özgü yiyeceklerinden olan tofu -haşlanmış soya fasulyesinden elde edilen ve asit ya da tuzlu bileşiklerle kestirilerek elde edilen soya peyniridir- dükkânı işletirken, Salih Baba ise yufka dükkânı işletmekte ve ayrıca gözleme, bazlama, katmer, erişte, mantı, turşu gibi geleneksel ürünler satmaktadır. Uyarlama metinden farklı olarak, orijinal metinde oğul Dal Bong babasının mesleğini devralacak ve aile geleneğini sürdürecektir. Ayrıca Dal Bong’un yeni tofu çeşitleri üretme denemelerine yönelik çabaları da verilecektir.

What Happens to My Family? dizisinin ilk bölümünde baba Cha Soon Bong’un doğum günüdür ve kız kardeşi olarak Cha Soon Geum bu güne özel olarak kahvaltı için yosun çorbası (miyeok-guk) hazırlamıştır. İyot ve demir açısından zengin bir besin olması dolayısıyla doğum yapan ya da emziren kadınların sıklıkla içtikleri yosun çorbası -ki onun dışında gündelik olarak da sıklıkla tüketilmektedir- doğuma saygı göstergesi ve annelerin sevgisini anımsatması açısından, Kore mutfak geleneklerinin önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Buna karşın kaygan özelliği nedeniyle başarısızlığı çağrıştırması dolayısıyla, ebeveynler sınav günlerinde çocuklarına yosun çorbası içirmezler. “Yosun çorbası içtim” demek, Kore kültüründe “Sınavda başarısız oldum” anlamına da gelmektedir. Cha Soon Bong da kendi doğum günü olmasına karşın, oğlunun ilk iş günü olması nedeniyle bu çorbayı içmesini uygun bulmaz. *Baba Candır*’da Nermin ise ağabeyi Salih’in doğum günü için Türk yemek kültürünün önemli bir parçası olarak börek hazırlamıştır. Yine bir diğer bölümde tofulu kimçi güveci yerini nohut yemeğine bırakmıştır. Yemek kültürüne yönelik benzer farklılıklar dizi bölümleri içerisinde tekrarlanmaktadır.

İçmek, özellikle de soju içmek, Kore kültürünün önemli sosyal ritüellerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Soju, ana malzemesi pirinç olmakla birlikte, tatlı patates ve arpa gibi ürünlerin de eklenmesiyle yapılan alkollü bir içecektir. “Yanmak” ve “içki” kelimelerinin birleşmesinden oluşan soju, damıtılma sürecinde ateşin kullanılması nedeniyle, “yanan içki” anlamına gelmektedir. Tarihi 13. Yüzyıla kadar dayandırılan soju, modern Kore kültürünün de temel tüketim ürünlerinden birisidir. Soju, genel olarak şeffaf renkli bir içki olmakla birlikte, yeşil cam şişelerde satılmaktadır ve yaklaşık yüzde yirmi alkol içermektedir. Önceleri erkek içkisi olarak daha yüksek alkol oranıyla satılan soju, bugün ise kadın tüketici tabanının talepleriyle “yumuşatılmış” ve alkol oranı düşürülmüştür (Harkness, 2013). Genellikle Kore’de içki içme geleneği bireysel değil, iki ya da daha fazla kişi arasında topluca yapılan bir eylemdir. Aile bireyleri ya da iş arkadaşları gibi yakın ilişkileri olan bireyler, gündelik yaşamları içerisinde kimi zaman restoranlarda, kimi zaman yol kenarında birkaç küçük masa ve taburenin olduğu mekânlarda sohbet etmek, dertleşmek, rahatlamak, kişisel paylaşımlarda bulunmak, eğlenmek gibi gerekçelerle içki içmektedirler.

Kore kültüründe belirli ritüeller ve sosyal kurallar çerçevesinde tüketilen soju ve birlikte yenilen yemekler, Kore dizilerinde karakterlerin içinde buldukları psikolojik ve sosyal durumları konuşmaları ve tartışmaları için ortam yaratmaktadır. Bu nedenle K-dramalarda duygusal yoğunluğun olduğu sahnelerde kadın-erkek fark etmeksizin, birlikte soju -ya da bira gibi diğer alkollü içeceklerden- içip, yemek yiyen ve hatta sarhoş olan karakterleri sıklıkla görmek mümkündür. KBS 2 gibi Güney Kore’de kamu yayıncılığı yapan bir kanalda yayınlanan bu aile dizisinde de Kore’ye ait içki kültürünü yansıtan sahneler sıklıkla yer almaktadır. Baba Cha Soon Bong, oğlu Kang Jae ile birlikte

içebildiği gibi, kızıyla evlenmek isteyen damat adayı Moon Tae Joo’u sınava tabi tutarken de birlikte içki içmelerini şart koşmuştur. Soon Bong, “İçki içmeden önce ve içki içtikten sonra nasıl bir insan olduğunu ve ne tür içki içme alışkanlıklarının olduğunu öğrenmeliyim” sözleriyle, çiftin ilerideki ilişkilerini test etmek için damat adayıyla birlikte içebilmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından da orijinal dizide içki tüketiminde bir farklılık görülmemektedir ve kadın karakterlerin de içkili sohbetler yaptıklarını gösteren sahneler mevcuttur. Buna karşın *Baba Candır*’da içki içilen sahnelere yer verilmemiştir.

Toplumsal Yaşam: Birçok Kore geleneğinin kaynağı olan Konfüçyüs öğretileri, hayat ile ölüm arasındaki ilişkileri de düzenlemiştir. Bu geleneklere göre ölen kişinin ruhu dünyayı terk etmeyerek ailenin bir parçası olmaya ve aile üyeleriyle birlikte birkaç nesil bir arada bulunmaya devam etmektedir. Bu nedenle Koreliler, daha önce yaşamış atalarını anarak onurlandırmak için jesa olarak adlandırılan törenler düzenlenmektedirler. Bu törenlerin belirli ritüelleri vardır ve tören kuralları gereği önceden hazırlıklar yapıp, yemek masaları düzenlenmektedir (Alper, 2016; Lee vd., 2018). *What Happens to My Family?* dizisinde de Cha ailesinin annesinin ölüm yıldönümünde bu ritüel tekrarlanmış ve evin bir bölümünde bu masalardan hazırlanmıştır. Dizi yerelleşirken bu gelenek *Baba Candır*’da mezarlık ziyaretine dönüştürülmüş, Salih Baba eşini mezarlıkta ziyarete gitmiş ve çiçek götürmüştür. Bunun dışında uyarlama metne dua etme ya da gidenin ardından su dökme gibi dini inanç ve gelenekleri simgeleyen yerel örneklemeler eklenmiştir.

Toplumsal yaşam pratikleri sergilemesi açısından, iki dizi arasında başka benzerlik ve farklılık örneklemeleri bulmak da mümkündür. Dedikodu (Difonzo ve Bordia, 2007: 25), bireyler hakkında değerlendirmeye yönelik sosyal konuşmaları içermektedir ve genellikle ortamda bulunmayan birileri hakkında olumlu ya da olumsuz konuşmaların ve yargılamaların yayılımını ifade etmektedir. Özellikle Doğu toplumlarında, sözlü kültürün toplumsal dolaşımdaki işleyişini ve hâkimiyetini ifade eden eylem biçimi olarak dedikodunun yayılımını örnekleyen sahne, orijinal metinde olduğu gibi uyarlama metinde de korunmuştur. Orijinal dizide Cha ailesine yeni katılan Seo Wool’un, Dal Bong’un nişanlı olduğu bilgisi, mahalle sakinleri tarafından, kısa sürede, dedikodu biçiminde dolaşıma sokulmuştur. Benzer biçimde *Baba Candır*’da da Türk kültürü ve sosyal hayatının bir unsuru olarak dedikodunun yayılımı gösterilmiş ve Ceylan ve Emrecan hakkında dolaşan dedikodulara mahallenin postacısı da dâhil olmuştur.

SONUÇ

Toplumlar arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı günümüz dünyasının kültürel ortamında, ülkeler arasında hikâye alışverişi artmakta ve bir ülkede üretilen dizi drama senaryosu, bir başka ülkede uyarlanarak yeni bir kültür ürünü haline gelmektedir. Böylelikle popüler kültür üretiminin dizi formları, farklı ülkelerde yeniden uyarlanarak, aynı hikâyelerin küresel boyutta tekrarlanmasını sağlamaktadırlar. Güney Kore ve Türkiye farklı coğrafyalarda olmakla birlikte, ataerkil toplum yapılanmalarıyla aile kurumu ve değerleri, ailenin birliği, toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesi gibi konularda benzer kültürel özellikler gösteren iki ülkedir. Her iki ülke televizyonlarında da aile, evlilik ve romantik ilişkiler üzerine drama dizileri sıklıkla yayınlanmakta ve aile değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, televizyon drama dizileri bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışma, Güney Kore’de yazılan ve görselleştirilen dizi dramının, Türkiye’de yeniden üretiminin nasıl sağlandığını ve iki ülke arasındaki kültürel benzerlikler ve farklılıklardan dolayı nasıl yerelleştirildiğini sorgulamak üzere gerçekleştirilmiştir. Bu karşılaştırmayı yapmak üzere kamu yayıncılığı yapan iki kanalda yayınlanan *What Happens to My Family?* (KBS 2) ve *Baba Candır* (TRT 1) dizileri belirlenmiştir.

Uyarlama yapımlar gerçekte yeni birer metindirler ve bu yönüyle kaynak metinle aralarında belirli farklılıklar oluşmaktadır. Orijinaline oranla *Baba Candır* dizisinin bölüm sayısı ve süreleri, Türkiye’deki yayın koşulları doğrultusunda arttırılmıştır. Bunun için orijinal dizi hikâyesinin karakterleri ve olay örgüsü uyarlama metinde genel olarak korunmakla birlikte, yeni karakterler ve yan olay örgüleri eklenmiş ve genişletmeler yapılmıştır. Orijinal hikâyenin ana çatışması -babanın çocuklarına dava açması- uyarlama metinde önemsizleştirilmiştir. Dizi yerelleşirken, komedi unsurları arttırılmış ve ana hikâyenin dram yönü hafifletilmiştir. Genel olarak Kore dizilerinde olduğu gibi *What Happens to My Family?* dizisinin anlatı yapısı da sunulan ana düşünce ekseninde, sınırlı bir olay örgüsü kurularak yapılandırılmıştır. *Baba Candır*’da ise süre uzatımı için yapılan eklemelerin, yer yer ana fikirden uzaklaşmasına yol açtığını söylemek mümkündür.

Konfüçyüs öğretilerinden kaynaklanan ve Asya'da hâkim olan kültürel gelenekler, Güney Kore'de etkisini sürdürmekte ve *What Happens to My Family?* dizisinde de bu toplumsal yapının izlerini sergileyen bir aile temsiliyeti sunulmaktadır. *Baba Candır* dizisinde de kaynak dizide sunulan aile örnekleminin alındığını ve genel olarak Türk kültürü ile uyumlanan kültürel değerlerin, farklılıklarla yeniden sunulduğunu söylemek mümkündür. Babanın aile kurumu içerisindeki yeri, aileyi koruma ve bir arada tutma görevi, çocuklarına toplumsal yaşam içerisinde yön gösterme rolü gibi unsurlar aynı biçimde korunmuştur. Bununla birlikte orijinal hikâyenin ana çatışma noktalarından olan babanın çocuklarına karşı açtığı dava konusunda tahsise gidilmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel kabulleri yönünden benzerlikleri ve dolayısıyla en büyük erkek çocuğu ailenin devamı için görevli kılma, ama değişen toplumsal kültür doğrultusunda kız çocuğunu da önemseme gibi söylemler, uyarlama dizide de aynı biçimde yer almıştır. Bununla birlikte özellikle yeme-içme kültürü gibi konularda, her iki kültür arasında farklılıklar olması dolayısıyla, yerelleştirmeler yapılmıştır. Yine toplumsal saygı ritüelleri, özür dileme ya da teşekkür etme gibi Asya'ya özgü toplumsal davranış kalıplarında, uyarlama dizide sadeleştirmeye gidilmiştir.

Son olarak, görülmektedir ki ülkeler arasında uyarlama haklarının alınmasıyla çok sayıda televizyon drama dizisi bir başka kültüre uyarlanmakta ve yerel özelliklerle donatılarak yeniden üretilmektedir. Güney Kore dışında Japonya, Avustralya, ABD, İtalya gibi farklı ülkelerde yayınlanan dizilerin uyarlamalarını da ülkemiz televizyonlarında görmek mümkündür. Dolayısıyla medya çalışmaları alanında da kültürlerarası uyarlamaların daha fazla araştırmaya konu edilmesi ve bu alandaki literatürün genişletilmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alper, T. (Jan 4, 2016). "Life after death – The beguiling world of the Korean jesa ceremony". *Korea.net*. <http://www.korea.net/NewsFocus/Column/view?articleId=131596#>
- Bayhan, F. (Yapımcı). (2015-2017). *Baba Candır* [TV Drama Dizisi]. MF Yapım; TRT 1.
- Berger, P. L. (2003). "Giriş: Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri". *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, (Ed: P. L. Berger, ve S. P. Huntington), (Çev. A. Ortaç), 9-26, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Bignell, J. (2012). *An Introduction to Television Studies*, (3th. Edition), Taylor & Francis Group, USA.
- Bilton, T.; Bonnett, K.; Jones, P.; Lawson, T.; Skinner, D.; Stanworth, M.; Webster, A. (2009). *Sosyoloji*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- DiFonzo, N. ve Bordia P. (2007). "Rumor, Gossip and Urban Legends", *Diogenes*, Volume: 54 issue: 1, p. 19-35, February 1, 2007. <https://doi.org/10.1177/0392192107073433>
- Fırat, D. (Mart 2017). "Küresel Yönde Ters Akış: Asya'dan Doğan Alternatif Bir Popüler Kültür", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* (AKAR), Cilt 2, Sayı 3, 67-74.
- Fiske, J. (2010). *Television Culture*. 2nd. Ed. Taylor & Francis Group, New York.
- Giddens, A. ve Sutton, P. (2017). *Sosyoloji*. 2. Baskı. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Gülsoy, M. (2018). *Büyübozumu: Yaratıcı Yazarlık-Kurmacanın Bilinen Sırları ve İhlal Edilebilir Kuralları*, Can Yayınları, İstanbul.
- Hand. R. J. (2010). "It Must All Change Now: Victor Hugo's Lucretia Borgia and Adaptation", *Redefining Adaptation Studies*, (Ed: D. Cutchins, L. Raw, J. M. Welsh, ve J. Welsh), 17-29, Scarecrow Press, UK.
- Harkness, N. (2013). "Softer Soju in South Korea", *Anthropological Theory*, Volume: 13 issue: 1-2, p: 12-30 <https://doi.org/10.1177/1463499613483394>
- He, Yuanguo (2007). "Confucius and Aristotle on friendship: A comparative study", *Frontiers of Philosophy in China*. Vol. 2, No. 2 (April 2007), pp. 291-307 <https://www.jstor.org/stable/pdf/27823294.pdf>
- Hofstede, G (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, 2nd Edition, Sage Publication, London.
- Hutcheon, L. (2006). *A Theory of Adaptation*. Routledge, London.
- Iwabuchi, K. (2009). "Reconsidering East Asian Connectivity and the Usefulness of Media and Cultural Studies", *Cultural Studies and Cultural Industries in Northeast Asia: What a Difference a Region Makes*. (Ed: C. Berry, N. Liscutin ve J. D. Mackintosh), 25-36, Hong Kong University Press.

- Karabiber, M. (1997). *Kore Kalkınmasının Temelleri ve Türk-Kore İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- KBS Korea Broadcasting Agency (2020). *About KBS*, Erişim Tarihi: 8 Mart 2020, <http://open.kbs.co.kr/eng/>
- Keping, Y. (2003). "Americanization, Westernization, Sinification: Modernization or Globalization in China?" *Global America?: The Cultural Consequences of Globalization*. (Ed: U. Beck, N. Sznajder ve R. Winter), 134-149, Liverpool University Press, Liverpool.
- Khondker, H. H. ve Tükel, İ. (2013). "Küreselleşme Yerine Küyerelleşme: Sosyolojik Bir Kavramın Değerlendirilmesi", *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*, (Çev. İrem Tükel), Sayı: 28, 177-189 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosder/issue/41003/495452>
- Kim, A. Y. (May 30, 2019). "Q&A About Hallyu, The Second", *Global Hallyu Reports. Hallyu White Paper, 2018*, KOFICE (Korea Foundation for International Culture Exchange), 159-179. <http://eng.kofice.or.kr/b00hallyuReports/b10reportsview.asp?seq=387&page=1&find=&search=>
- Kore Enformasyon Ajansı (2002). *Kore Gerçeği*. (Çev: H. İçen). Ankara
- Lee, C. (Aralık 30, 2015). "77% of South Koreans see need for filial duty contracts". *The Korea Herald*. <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20151230001116#:~:text=2015%20%2D%2018%3A42-,More%20than%2075%20percent%20of%20South%20Koreans%20surveyed%20by%20a,estate%20or%20stocks%20from%20them>.
- Lee, I. (2005). "The Law and Culture of the Apology in Korean Dispute Settlement (With Japan and the United States in Mind)". *Michigan Journal of International Law*. Volume 27 Issue 1 <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol27/iss1/1>
- Lee, C. H., Kim, Y., Kim, Y. S., Yun, Y. (June 2018). "Ancestral Ritual Food of Korean Jongka: Historical Changes of the Table Setting", *Journal of Ethnic Foods*, Volume 5, Issue 2, 121-132.
- Moran, A. (2011). "Americanization, Hollywoodization or English Language Market Variation? Comparing British and American Versions of Cracker". *American Remakes of British Television: Transformations and Mistranslations*. (Ed: C. Lavigne ve H. Marcovitch). 35-55, Lexington Books, UK.
- Mun, B. Y. ve Kim, J. G. (Yapımcı). (2014-2015). *What Happens to My Family?* [TV Drama Dizisi]. KBS 2 TV.
- O'Thomas, M. (2010). "Turning Japanese: Translation, Adaptation and the Ethics of TransNational Exchange". *Adaptation Studies: New Approaches*. (Ed: C. Albrecht-Crane ve D. Cutchins), 46-60, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, USA.
- Park, I. H. ve Cho, L. J. (Spring 1995). "Confucianism and the Korean Family" *Journal of Comparative Family Studies*, Vol. 26, No. 1, Families In Asia: Beliefs. pp. 117-134 <http://www.jstor.org/stable/41602370>
- Park, M. J. ve Kim H. J. (Haziran 17, 2014). "Overly trusting parents sue their disloyal kids", *The Korea JoongAng Daily*. <https://koreajoongangdaily.joins.com/2014/06/17/socialAffairs/Overly-trusting-parents-sue-their-disloyal-kids/2990792.html>
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev: Ü. H. Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Türközü, S. G. ve Ölçer, M. (2019). "Korecenin Türkçe Romanizasyonu Üzerine Bir Çalışma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 9-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuefad/issue/45042/453098>
- Won, Y. (May 30, 2019). "Korean Wave and The Social Imaginary in The Age of Digital Technology", *Global Hallyu Reports. Hallyu White Paper, 2018*. KOFICE (Korea Foundation for International Culture Exchange), 30-57 http://eng.kofice.or.kr/b00_hallyuReports/b10_reports_view.asp?seq=387&page=1&find=&search=

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.07.2020 ✓Accepted/Kabul:09.10.2020

DOI: 10.30794/pausbed.767350

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dündar, O. İ. (2021). "Yabancı Dil Olarak Fransızca Ders Kitaplarındaki Sesletim Alıştırmalarının Öğretim Yöntemlerine Göre Gösterdiği Değişiklikler (1919-2011)" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 315-324.

YABANCI DİL OLARAK FRANSIZCA DERS KİTAPLARINDAKİ SESLETİM ALIŞTIRMALARININ ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNE GÖRE GÖSTERDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER (1919-2011)*

Oğuz İbrahim DÜNDAR**

Öz

Çalışmada, düzvarım yöntemi, görsel işitsel yöntem, iletişimsel yaklaşım ve eylem odaklı yaklaşıma göre hazırlanmış dil ders kitaplarındaki sesletim alıştırmaları incelenmiştir. Zaman içindeki gelişimi yansıtacakları düşüncesiyle sırasıyla "Le Français pour tous par la méthode directe", "Voix et image de France", "Alter Ego 1: méthode de Français" ve "Nouveau Rond-Point 1" ders kitapları seçilmiştir. Kitaplarda sesbirim ve bürünbirim çalışmalarından hangilerine ne kadar ağırlık verildiği, hangi sıranın izlendiği ne tür değişikliklere gidildiği karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın veri toplama yöntemi olarak, doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışma, literatürde ayrı ayrı da olsa bulunabilecek olan sesletim düzeltmelerinin değişen yöntemlere göre yapılaş şekliinden ziyade yöntemlerin yabancı dil ders kitaplarındaki yansımalarıyla beraber genel gidişatı gözler önüne sermeyi hedeflemiştir. Sonuç olarak, eylem odaklı yaklaşıma kadar tüm dil ders kitaplarında bürünbirim çalışmalarının ön planda olduğunu, eylem odaklı yaklaşıma göre hazırlanmış olan dil ders kitabında ise (Nouveau Rond-Point) sesbirim çalışmalarına ağırlık verildiğini görmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: *Yabancı dil olarak Fransızca, Sesletim, Bürünbirim, Sesbirim*

CHANGES OF PHONETIC EXERCISES ACCORDING TO TEACHING METHODS IN FRENCH AS FOREIGN LANGUAGE TEXTBOOKS (1919-2011)

Abstract

This study consists of examining the present phonetic exercises in language textbooks prepared applying the direct method, the structural global audiovisual method, the communicative approach and the action-oriented learning approach. With the idea that they will reflect the changes in phonetic exercises, the following textbooks have been examined: "Le Français pour tous par la méthode directe", "Voix et image de France", "Alter Ego 1: méthode de Français" and "Nouveau Rond-point 1". A comparative study was carried out with the aim of determining the changes such as the importance provided, the order, the sort of phonetic exercises. The study focuses more on the effects of methodological changes in phonetic exercises, than on the present application of phonetic corrections already in various works. In conclusion, it is seen that the prosody exercises are in the first position in each method until the advent of the action-oriented learning approach which imparts a relatively important place to work on phonemes beside prosody, except the language textbook (Nouveau Rond-Point), which is prepared according to the action-oriented approach, focuses on phoneme studies.

Key Words: *French as a foreign language, Phonetic, Prosody, Phoneme.*

*3. ISLET çerçevesinde "Yabancı Dil Olarak Fransızca Ders Kitaplarındaki Sesletim Alıştırmalarının Yıllar İçindeki Gelişimi" başlığı ile Türkçe bildiri olarak sunulan ve bildiri kitabında kısa özeti basılan bir bildirinin genişletilmiş halidir.

**Öğr.Gör. Oğuz İbrahim DÜNDAR, Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ESKİŞEHİR.
e-posta: oidundar@anadolu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9574-6125>)

1. GİRİŞ

Fransızca öğretiminde sesletim çalışmalarının ilk izleri 16. yy. da Meigret, 17. yy. da Vaugelas gibi dilbilgisi uzmanlarının çalışmalarında görülmüş olsa da bu alandaki asıl tartışmalar sesçil alfabenin ortaya çıkışıyla önem kazanmıştır. Günümüze değin öğretim programlarındaki ağırlığı dönem dönem azalan ya da artan bir dilsel öge olarak, dil öğretimindeki tamamlayıcı yerini almıştır. *“Bir dilin başka dillerden ayrılan yönlerinden biri, onun ses düzenidir. Bir dil başkasından eğer bir yakınlıkları, bir akrabalıkları yoksa seslerin niteliği açısından tamamıyla ayrılır”* (Aksan, 1999: 5). Bu açıdan, sesletim çalışmalarının; zaman içerisinde öğretimde ve ders kitaplarında değişen yerini saptamak ve bu değişikliklerin ne yönde olduğunu tespit etmek pek çok açıdan faydalı olacaktır. Bütün doğal dillerin ses dizgesinin temeli, sesbirimlerdir. *“Sesbirimler; parça sesbirimleri ve parçalar üstü sesbirimleri (bürünbirimler) olmak üzere iki öbekte ele alınır. Parça sesbirimleri işitilir, yazıya yansır, görülür; parçalarüstü sesbirimler ise yazıya yansımaz, yalnızca işitilir”* (Eker, 2007:185). Trubetzkoy tarafından geliştirilen ayırt edici özellik kuramına göre ise *«ayırt edici ses özelliği, bir sesbirimi diğerlerinden farklı kılan belirgin özelliktir»* (Eker, 2007: 182). Önemli olan sesbirimlerin ve parçaüstü sesbirimlerin nasıl ve hangi sırayla verildiğinin, öğretildiğinin ortaya konmasıdır.

Çalışmada, düzvarım yöntemi, görsel-işitsel yöntem, iletişimsel yaklaşım ve eylem odaklı yaklaşım olmak üzere dört öğretim yöntemine uygun hazırlanmış yabancı dil olarak Fransızca ders kitabı incelemesi yapıldığından, bu yöntemlerin sesletimle ilgili olan özelliklerini kısaca tanıtmak yerinde olacaktır. 1900lerde kullanılan düzvarım yönteminde *“öğrenen her şeyden önce hedef dile maruz bırakılıyor”*² (Le Bulletin Didactique, 2012: 2). Bu maruz kalma durumu öğrenenin sesletimini doğal olarak etkilemesinin yanı sıra doğrudan sesletim öğretimine yönelik kimi alıştırmalar aracılığıyla da gerçekleştiriliyordu. Söz konusu yöntemin uygulama temelleri ise *«bir dizi yöntemin kullanımını kapsıyordu: sorgulama, tümevarım, taklit, tekrar ve öğrencinin aktif katılımı»*³ (Seara, 2001: 5).

Bu saydığımız yöntemlerden, doğrudan sesletim alıştırmaları ile ilişkili olduğu için taklit yöntemine odaklanmak gerekmektedir. Odak noktası olan sesletimin öğretimi başlığı dışına taşmamak adına, sadece taklit yöntemi ele alınacaktır. Sesletim öğretimi, düzvarım yönteminde taklit yöntemi ile veriliyordu, öğrenciden *“öğretmenin söylediklerini tonlamaya dikkat ederek yüksek sesle tekrar etmesi isteniliyordu”*⁴ (Dündar, 2019: 9). Özetle aslanan öğretmenin verdiği seslerin ve tonlamanın tekrarıdır. Ayrıca, bu yöntemin sesletim öğretimi yaklaşımında *“ilk birkaç hafta telaffuz öğretimine ağırlık”* (Kasapoğlu 2012 :18) verildiği için söz konusu yöntem uygun yabancı dil ders kitaplarının ilk sayfalarında sesletime daha çok ağırlık verilmiş olması beklenmektedir.

İncelediğimiz bir diğer kitap olan *“Voix et Image de France”* adlı Fransızca ders kitabının dayandığı yöntem olan Görsel-işitsel dil öğretim yaklaşımı ile devam etmek uygun olacaktır. 1950lerde ortaya çıkan görsel-işitsel dil öğretim yaklaşımın temel amacı öğrenenleri iletişime geçirebilmektir, bu da sesletimin yöntemdeki önemine ayrıca dikkat çekmektedir. Bu yöntem; *“öğrencilere durum içinde konuşmayı öğretmeyi hedeflediğinden önceliği sözlü dile vermiştir”*⁵ (Puren & Galisson 1988 :192). Söz konusu yöntemin hedefi sözlü dili geliştirmektir, bu açıdan diğer yöntemlerden ayrılmaktadır.

Ortak Başvuru Metni (OBM) *“yaşayan diller, seviyeler, sınavlar, [ders] kitapların oluşturulması/hazırlanması için ortak bir temeldir”*⁶ (Conseil de l’Europe, 2001: 9). OBM’nin ortaya çıkışını müteakip iki temel yöntemden bahsetmek mümkündür: 1980lerde ortaya çıkan iletişimsel yaklaşım ve 2001’de OBM tarafından benimsenen eylem odaklı yaklaşım. Çalışmada incelenecek olan bu iki yöntem diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrımın temeli ise OBM’nin ortaya çıkışı ile ilişkilidir.

Amacı; *“temel iletişimsel işlevleri, dilin günlük hayattaki kullanım yararını ön plana koymak”*⁷(Fabienne vd. 2005: 17) olan iletişimsel yaklaşım ve eylem odaklı yaklaşımdaki sesletim çalışmaları değişikliklerini inceleyebilmek için, bir bilgiyi özellikle vurgulamak gerekmektedir: *“Eylem odaklı yaklaşım iletişimsel yaklaşıma nazaran yöntemsel bir kırılmayı ifade etmemektedir; en güncel uzantısı konumundadır”*⁸ (Cuq ve Gruca, 2005: 270). Bu açıdan, iki yöntem arasında sesletimin verilme şeklinin benzer olması beklenebilir. Fakat sesletim alıştırmalarının yoğunluğu, sesbirimlerin sayısı ve bürünbirime verdikleri ağırlık iki yöntemin sesletime yaklaşım farkını ortaya koyacaktır.

^{2,3,4,5,6,7,8,9} Makale yazarı tarafından tercüme edilmiştir

Ardından, sesletim öğretimi ile olan ilişkisinden dolayı OBM'nin öğrenene bakış açısından bahsetmek yerinde olacaktır. Bourguignon'a göre "OBM, dili daha sonra kullanacak öğrenene değil, dili kullanarak öğrenene hitap etmektedir"⁹ (2010: 61-62). OBM tarafından eylem odaklı yaklaşımın birincil açıdan ele alınması ve öğrenenin doğrudan dilin kullanıcısı konumuna gelişi önemli bir değişiklik olarak göze çarpmaktadır. Öğrenen; dili kullanmaya hazırlanmaktan ziyade, onu aktif olarak kullanan, onunla eylemin içinde olan kişi olarak değerlendirilmektedir.

"Sesletim hakkında didaktik becerinin yönetsel ayağına ek olarak kişinin kendisine bağlı bir ayağı daha mevcut"¹⁰(Abel, 2019 :5) olsa da "yabancı dil ders kitapları öğretmenler ve OBM arasında didaktik açıdan arabuluculuk rolünü üstlenen son derece önemli pedagojik"¹¹ (Neves, 2015:42) bir araç olarak değerlendirilebilir. Altını çizebileceğimiz bir diğer önemli nokta şudur ki: öğretmenin konu hakkındaki bilgisi, becerisi ve ders esnasında oluşabilecek durumsal değişiklikler aktif bir rol oynasa da ders kitabının öncelikli önemi sabit kalacaktır. Öyle ki, "ders kitabının, şekli veya tatbiki değişse bile vazgeçilmez bir araç olarak kalacağı varsayımında bulunulabilir"¹² (Ministère de l'éducation nationale, 2012 :5-6).

2. AMAÇ/ YÖNTEM

Her öğretim yönteminin temelleri; üzerine kurulduğu felsefi ve didaktik altyapısına bağlı olarak, zaman içerisinde sesletime ve bahsi geçen sesbirimlerine değişen ağırlıkta önem vermiştir. Bu ağırlık, nitelik ve nicelik olmak üzere iki açıdan kendini gösterebilir. Bir dilin sesletimini etkileyen tüm özelliklerini kapsayan bürünbirim kavramına dahil olan tonlama, vurgu ve ulama ayrımı, bu çalışmada, nitelikten ziyade nicelik odak noktası olarak belirlendiği için göz ardı edilmiş, toplam bürünbirim çalışma sayıları yöntem farklılıkları temelinde incelenme yoluna gidilmiştir. Çalışma, literatürde ayrı ayrı da olsa bulunabilecek olan sesletim düzeltmelerinin değişen yöntemlere göre yapılaş şekliyle ziyade yöntemlerin yabancı dil ders kitaplarındaki yansımalarıyla beraber genel gidişatı gözler önüne sermeyi hedeflemiştir. Çalışmada, sesletim öğretimine ilk kez öncelikli bir yer veren iki yöntem (düzvarım yöntemi ve görsel işitsel yöntem) ile günümüz yabancı dil öğretiminde geçerli olan ve sesletim çalışmalarına değişen oranlarda önem veren iki yöntembilimsel yaklaşım (iletişimsel yaklaşım ve eylem odaklı yaklaşım) ele alınmıştır. Zaman içindeki bu yöntembilimsel gelişimi yansıtabacakları düşüncesiyle sırasıyla "Le Français pour tous par la méthode directe", "Voix et image de France", "Alter Ego 1: méthode de Français" ve "Nouveau Rond-Point 1" ders kitapları incelenmiştir. Bu kitaplarda sesbirim ve bürünbirim çalışmalarından hangilerine ne kadar ağırlık verildiği, hangi sıranın izlendiği ve ne tür değişikliklere gidildiği karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Karşılaştırma için, OBM sonrası ortaya çıkan, iletişimsel yaklaşıma ve eylem odaklı yaklaşıma göre hazırlanmış "Alter Ego 1" ve "Nouveau Rond-Point" dil ders kitaplarında ortak olan iki seviye, A1 (tamamıyla) ve A2 (kısmen), temel alınmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın araştırma soruları şunlardır:

1. Zaman içerisinde değişen yabancı dil öğretim yöntemlerine bağlı olarak sesbirim ve bürünbirim:

- çalışmalarından hangisine ağırlık verilmiştir?
- çalışmalarında hangi sesbirimlere ağırlık verilmiştir?
- çalışmaları hangi sıra ile verilmiştir?
- çalışmalarında zaman içerisinde ne tür değişikliklere gidilmiştir?

Çalışmanın en temel katkısı, eylem odaklı yaklaşım yöntemine göre olabildiğince aktif dil kullanıcısı olması hedeflenen öğrenene, sesbirim ve bürünbirim öğretimi açısından, önceki öğretim yöntemlerine kıyasla herhangi bir değişikliğin olup olmadığını saptamak sesletimin günümüzde kullanılan yabancı dil ders kitaplarındaki yerinden bahsedebilmek için önem arz etmektedir. Farklı öğretim yöntemlerine göre hazırlanmış dil ders kitaplarını inceleyen ve zaman içerisindeki sesletim açısından değişimleri yansıtan bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı, literatürdeki bu boşluğu gidermesi açısından çalışma ayrıca bir önem kazanmaktadır.

Her şeyden önce, sağlıklı bir analiz yapabilmek için eşit dil seviyelerini temel almak gerekeceğinden, OBM öncesi yabancı dil ders kitapları için seviyelerin karşılık gelip gelmediklerine bakılmıştır.

^{10,11,12} Makale yazarı tarafından tercüme edilmiştir.

2.1 “Le Français Pour Tous Par La Méthode Directe”

Söz konusu yabancı dil ders kitabı basıldığında (1919) Diller için Avrupa Ortak Başvuru metni (CEFR) sınıflandırmasından söz etmemiz mümkün olmadığından, kitabın önsözünden hareketle ne kadar sürede, hangi “seviye” ye ulaşılmaya çalışıldığı saptanmaya çalışılmıştır. 1919’da basılan yabancı dil ders kitabı otuz üç üniteye bölünmüş ve her bir ünitenin bir haftalık çalışma şeklinde (dört veya beş güne olacak şekilde) işlenmesi tavsiye edilmiştir. Her hâlükârda 204 sayfadan oluşan bu yabancı dil ders kitabının 116’nci sayfasından itibaren çalışmalarının tamamının bürünbirim alıştırmalarından oluşması, çalışmamızın odağı olan bürünbirim/sesbirim alıştırmalarının sayısal ve içerik incelemesinde dil seviyelerinin eşit olarak incelenmesi şartını karşılamıştır denilebilir.

2.2 “Voix Et Image De France”

1970 basımı incelenen bu yabancı dil ders kitabı; ders saati hakkında, biri yoğun, diğeri zamana yayılmış olmak üzere iki öneride bulunmuştur. Çalışmayı ilgilendirmeyen ayrıntılardan kaçınmak adına; bu yabancı dil ders kitabı için seviye eşleştirme konusuna daha farklı bir açıdan yaklaşılması gerekmektedir. Şöyle ki, görsel işitsel yöntem ile hazırlanmış olan bu yabancı dil ders kitabı, sesletim çalışmalarını Petar Guberina tarafından 1950li yıllarda fonetik düzeltme yöntemi olarak ortaya çıkan, hataların sistematik olduğu düşüncesiyle öğrenenin hatalarının belli sesleri duyması ve fonetik düzeltmeler sayesinde giderilebileceğini ifade eden odyometriyi dayanak olarak kullanan verbo tonale yöntemle düzeltmekte, bunu da belirli sesletim alıştırmalarıyla değil, doğrudan her öğrenene göre değişiklik gösterecek şekilde iki farklı alıştırmayla gerçekleştirmektedir. Hatalar kişisel olduğu için öğrenenlerin hatalarının hangi sesbirim/bürünbirim çalışmalarını gerektireceğini kestirmek mümkün değildir. Odağımız sesletim olduğundan ve düzeltmeler seviye ayırt etmeksizin kişiye göre değişeceğinden, ders kitaplarının karşılaştırmasında, söz konusu kitabın seviye eşitlik şartını karşıladığını söylemek yerinde olacaktır.

2.3 “Alter Ego 1: Méthode De Français” ve “Nouveau Rond-Point 1”

Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni Sınıflandırmasına göre seviyelendirilmiş bu iki yabancı dil ders kitabı da A1 ve kısmen A2 seviyelerini tek bir yabancı dil ders kitabı olarak düzenlemiştir. Karşılaştırma için bu iki seviye temel alınmıştır.

3- ANALİZ

3.1 “Le Français Pour Tous Par La Méthode Directe”

Söz konusu yabancı dil ders kitabı; sesbirim/bürünbirim alıştırmaları açısından 116. sayfa öncesi ve sonrası olarak ayrılmıştır. 116’nci sayfaya kadar az çok dengeli giden sesbirim/bürünbirim alıştırmaları (19 sesbirim ve 26 bürünbirim alıştırması) 116’nci sayfadan sonra yerini tamamıyla bürünbirim alıştırmalarına bırakmıştır.

Tablo 1: “Le Français pour tous par la méthode directe” kitabında bulunan sesbirim/bürünbirim alıştırmaları

Bürünbirim / Sesbirim		Sayfa	No
Bürünbirim		11	1
Sesbirim	[a], [ə], [ɛ], [e], [i], [o], [y]	14	1
Bürünbirim		18	2
Sesbirim	[e]	18	2
Bürünbirim		21	3
Sesbirim	[ɛ], [ɛl], [ɛk]	24	3
Bürünbirim		28	4
Sesbirim	[o]	28	4
Bürünbirim		32	5
Bürünbirim		34	6
Sesbirim	[u], [œ], [j]	34	5

Bürümbirim		38	7
Sesbirim	[ã]	38	6
Bürümbirim		41	8
Bürümbirim		44	9
Sesbirim	[õ]	44	7
Bürümbirim		48	10
Sesbirim	[ë]	48	8
Bürümbirim		54	11
Sesbirim	[s]	54	9
Bürümbirim		58	12
Bürümbirim		60	13
Sesbirim	[ë], [œ]	61	10
Bürümbirim		64	14
Sesbirim	[g]	64	11
Bürümbirim		69	15
Sesbirim	[j]	69	12
Bürümbirim		71	16
Bürümbirim		77	17
Sesbirim	[e], [õ]	77	13
Bürümbirim		82	18
Sesbirim	[ã]	82	14
Bürümbirim		85	19
Bürümbirim		85	20
Sesbirim	[ʁ], [d], [i]	89	15
Bürümbirim		94	21
Sesbirim	[a], [ø], [i]	94	16
Bürümbirim		96	22
Bürümbirim		101	23
Sesbirim	[s], [t], [d]	101	17
Bürümbirim		107	24
Sesbirim	[f], [v], [ʁ], [z]	107	18
Bürümbirim		111	25
Bürümbirim		116	26
Sesbirim	[l], [z], [ø]	116	19
Bürümbirim		121	27
Bürümbirim		130	28
Bürümbirim		131	29
Bürümbirim		136	30
Bürümbirim		144	31
Bürümbirim		149	32
Bürümbirim		158	33
Bürümbirim		163	34
Bürümbirim		171	35
Bürümbirim		171	36

Bürümbirim		179	37
Bürümbirim		185	38
Bürümbirim		191	39
Bürümbirim		199	40
Bürümbirim		204	41

3.2 “Voix Et Image De France”

Kitabın incelemesine başlamadan şunu belirtmekte fayda görüyoruz: Kitabın 1961 basımı ile incelenen 1971 basımı arasında bir fark bulunmaktadır. 1961 basımında her dersin belirli bir kısmı (3. Kısmı) bazı seslerin (hangileri olduğuna öğretmen karar verecektir) üzerinde özellikle durulabilmesi amacıyla tamamıyla sesletim alıştırmalarına ayrılmışken; bu kısım incelediğimiz 1971 basımında kaldırılmıştır. İncelenen basımında, sesletim alıştırmalarının ağırlıklı olarak iki alıştırmaya dahil edilmesi tavsiye edilmiştir. Birincisinde tekrarlar; ses kümelerinin her öğrenen tarafından sınıfta tekrar edilmesi ve kişisel olarak hatalarının düzeltilmesi gerekmektedir. İkinci alıştırmaya tavsiyesinde ise ses kaydı aracılığı ile verilen, duyulan seslerin yazılı olarak çalışılması tavsiye edilmiş olup, bürümbirim ve sesbirim çalışması açısından ritim ve vurgulamayı öğretme özelliğinin kullanılması tavsiye edilmiştir. Söz konusu yabancı dil ders kitabına göre; öğretmen hiçbir şekilde kendi sesini kayıtlı sesin yerine koymamalı, kayıt daima çalışmanın merkezinde kalmalıdır. Görsel-ışitsel yöntemde önemli olanın ritim ve vurgu yani bürümbirim çalışmaları olduğu kitabın önsözünde vurgulanmıştır. Kitabın önsözünde “*ritim ve vurgunun düzgün taklidi bir sesin doğru telaffuzundan çok daha önemlidir*” ifadesi yer almaktadır. Sesbirim alıştırmalarının tablo olarak verilmesi “Voix et Image de France” ders kitabı için mümkün olmayacaktır. Söz konusu kitap doğrudan öğrenenlerin hatalarını dayanak olarak kullandığı için tablo olarak verilmesi mümkün olmayan geniş bir kartela üzerinden fonetik düzeltmeleri yaptırmıştır. Kitapta sesbirim alıştırmaları öğrenenlerin hatalarına göre düzenlenmekteydi ve önceden belirlenmiş alıştırmalar değil, öğretmen tarafından derste gözlemlenen hataların verbo tonale yöntemle düzeltilmesinden oluşmaktaydı.

3.3 “Alter Ego 1: Méthode De Français”

Söz konusu dil ders kitabında, görsel-ışitsel yöntemin aksine, sesletim alıştırmaları ünitelerdeki yerleri bellidir, öğrenene göre değişiklik göstermezler. Hangi sesbirim ve bürümbirim çalışmalarının yapılacağı önceden belli olan alıştırmalar şeklinde derslere dahildir. Toplam 120 saatlik bir çalışma olarak tasarlanmış olan bu dil ders kitabında, özellikle dikkat çekici olan şudur: İlk 10 sayfada yoğun bir şekilde bürümbirim çalışmalarına ağırlık verilmiştir (11 sesletim alıştırmadan 10’u). Ayrıca sesbirim çalışmalarında, iki farklı sesbirim karşılaştırma alıştırmaları göze çarpmaktadır.

Tablo 2: “Alter Ego 1” kitabında bulunan sesbirim/bürümbirim alıştırmaları

Bürümbirim / Sesbirim		Sayfa	No
Bürümbirim		13	1
Bürümbirim		19	2
Bürümbirim		24	3
Bürümbirim		25	4
Sesbirim	[s]/[z]	29	1
Bürümbirim		35	5
Bürümbirim		39	6
Bürümbirim		44	7
Bürümbirim		44	8
Bürümbirim		51	9
Bürümbirim		55	10
Sesbirim	[ʒ] [ɔ] + [n].	59	2

Sesbirim	[ø] et [œ]	59	3
Sesbirim		67	4
Bürünbirim		69	11
Sesbirim	[ø]/[e]	73	5
Bürünbirim		75	12
Bürünbirim		83	13
Sesbirim	[ɛ]/ [Ě]	87	6
Bürünbirim		91	14
Sesbirim	[o] [ɔ].	103	7
Sesbirim	[o] et [ɔ].	109	8
Bürünbirim		117	15
Bürünbirim		119	16
Bürünbirim		121	17
Sesbirim	[k]/[g].	125	9
Sesbirim	[ā] [ã] / [ɔ̃].	133	10
Bürünbirim		135	18
Sesbirim	[ɔ̃] [Ě] [ā].	139	11
Bürünbirim		141	19
Sesbirim	[e]/[ɛ].	147	12
Sesbirim	[plys] [ply] ou [plyz]	149	13
Bürünbirim		157	20
Bürünbirim		165	21

3.4 “Nouveau Rond-Point 1”

“Nouveau Rond-Point 1” dil ders kitabında sesletim alıştırma birer alıştırma olarak kitaba dahil değildir. Her ne kadar bürünbirim çalışmalarının izlerini kitaptaki bazı alışırmalarda kısmen görebilsek de söz konusu çalışma parçacıklarını tek başlarına müstakil alışırmalar olarak saymamız mümkün değildir. Bu kitap, sesletim alışırmalarını, önsözünde belirttiği üzere, öğrenci çalışma kitabında derinlemesine incelemeyi tercih etmiştir. Bu aşamada, ders kitabının gövdesinde bulunmasa bile, ikinci planda kaldığını düşündüğümüz öğrenci alıştırma kitabında bulunmasına rağmen sesletim alışırmalarının varlığından bahsetmek mümkündür. Bu aşamada, “Nouveau Rond-Point 1” yabancı dil ders kitabının sesletim alışırmaları sadece ders kitabında olan alışırmalar doğrultusunda değerlendirilecektir. Sadece sekiz tane bürünbirim çalışmasına karşı otuz bir tane sesbirim çalışmasının bulunduğu alıştırma kitabı, aslında on sekiz tane ayrı sesbirimi çalıştırmaktadır. “Nouveau Rond-Point 1” yabancı dil ders kitabı aynı sesleri farklı farklı alışırmalarla bazen art arda bazen farklı ünitelerde ve farklı alışırmalarla tekrar etme yoluna gitmiştir. İletişimsel yaklaşım ile hazırlanmış ders kitabının aksine çoğunlukla üç kimi zaman da dört sesbirimin karşılaştırıldığı alışırmalar çoğunluktadır.

Tablo 3: “Nouveau Rond-Point 1” kitabında bulunan sesbirim/bürünbirim alışırmaları

Bürünbirim / Sesbirim		Sayfa	No
Bürünbirim		10	1
Bürünbirim		16	2
Bürünbirim		16	3
Sesbirim	[ā], [Ě], [ɔ̃], [œ]	22	1
Sesbirim	[ā], [Ě], [ɔ̃], [œ]	22	2
Bürünbirim		22	4

Sesbirim	[z], [ʒ], [ɔ], [s]	23	3
Sesbirim	[i], [y], [u]	28	4
Sesbirim	[i], [y]	28	5
Sesbirim	[y], [u]	28	6
Bürünbirim		28	5
Sesbirim	[ə], [ɛ], [e]	34	7
Sesbirim	[ə], [ɛ], [e]	34	8
Sesbirim	[ə], [ɛ], [e]	34	9
Sesbirim	[s], [z]	41	10
Sesbirim	[s]	41	11
Sesbirim	[z]	41	12
Sesbirim	[z]	41	13
Sesbirim	[œ], [ʃ]	42	14
Sesbirim	[œ], [ʃ]	42	15
Sesbirim	[gR] [kR], [tR]	58	16
Sesbirim	[gR] [kR], [tR]	58	17
Sesbirim	[gR] [kR], [tR]	58	18
Sesbirim	[gR] [kR], [tR]	58	19
Bürünbirim		58	6
Sesbirim	[ə], [ɛ], [e]	66	20
Sesbirim	[ə], [ɛ], [e]	66	21
Sesbirim	[ə], [ɛ], [e]	66	22
Sesbirim	[ʃ], [s]	74	23
Sesbirim	[ʃ], [s]	74	24
Sesbirim	[z]	74	25
Sesbirim	[R] [g]	82	26
Sesbirim	[R]	82	27
Sesbirim	[R]	82	28
Bürünbirim		90	7
Bürünbirim		90	8
Sesbirim	[b] [p]	98	29
Sesbirim	[b] [p]	98	30
Sesbirim	[b] [p]	98	31

IV- TARTIŞMA

Tablo 4'ten de görüleceği üzere “*Le Français pour tous par la méthode directe*” yabancı dil ders kitabında toplam altmış sesletim alıştırmalarına karşın; “*Alter Ego 1: méthode de Français*” yabancı dil ders kitabında otuz dört, “*Nouveau Rond-point 1*” yabancı dil ders kitabında ise otuz dokuz sesletim alıştırmaları bulunmaktadır. “*Voix et image de France*” kitabı belirtilen tartışma kısmında tekrar ele alınacak olan sebeplerden ötürü sesletim alıştırmaları niceliği ve niteliği açısından ayrı tutulmuştur.

Tablo 4: Yabancı dil ders kitaplarında bulunan sesbirim/bürünbirim sayılarının karşılaştırılması

Yabancı dil ders Kitabı İsmi	Sesbirim alıştırma sayısı	Bürünbirim alıştırma sayısı	Farklı sesbirim sayısı	Toplam alıştırma sayısı
"Le Français pour tous par la méthode directe"	19	41	27	60
"Voix et image de France"	*	*	*	
"Alter Ego 1: méthode de Français"	13	21	14	34
"Nouveau Rond-point 1"	31	8	18	39

Çalışma, yakın dönemdeki dönüşüme daha yakından bakmamız ve gidişatın genel olarak görülebilmesi açısından faydalı olmuştur. İletişimsel yaklaşıma gelindiğinde, görsel-ışitsel yöntemde sesletim alıştırma çalışmalarının temelini oluşturan verbo-tonal miras yerini iletişimsel yaklaşımda müstakil sesbirim çalışmalarına bırakmıştır. Sesletim çalışmalarının, görsel-ışitsel yöntemin aksine ayrı birer alıştırma olarak geri döndükleri söylenebilir. Ağırlığın ise "Alter Ego 1" kitabının ilk on sayfasında da açıkça görülebileceği üzere hala bürünbirim üzerinde olduğunu, sesbirim çalışmalarının ise genel olarak iki sesin karşılaştırılması üzerine kurulu olduğunu ve sayıca daha az olduklarını söylememiz mümkündür. Otuz bir sesbirim alıştırmasına karşın sekiz bürünbirim alıştırması içeren ve eylem odaklı yaklaşıma göre hazırlanmış olan "Nouveau Rond-Point 1" kitabında ise bürünbirim çalışmalarının daha geri planda kaldığını söylemek tamamıyla doğru olmayacaktır. Zira, söz konusu kitabın önsözünde alıştırma kitabı için sesletim çalışmalarının "derinlemesine" yapıldığı yardımcı kitap olarak bahsedilmekte. Böylece bürünbirim çalışmalarının kitapta dolaylı olarak bile olsa çalışıldığı yorumunda bulunmak mümkündür.

V- SONUÇ

Yukarıda yer alan tüm bu verilerin ışığında yapılması gereken genel yorum aşağıdaki gibi olacaktır:

1. Düzvarım yöntemi ile hazırlanmış "Le Français pour tous par la méthode directe" yabancı dil ders kitabında, sesbirimin, (ezber odaklı) bürünbirim çalışmalarından çok daha önemli olduğu;
2. Görsel ışitsel yöntemle hazırlanmış "Voix et image de France" yabancı dil ders kitabında bürünbirim çalışmalarının ön planda olduğu, hatta öncelikli öneme sahip olduğu ve kişiye özel düzeltmeler yaparak, sesbirimin ikinci planda bırakılmasının tavsiye edildiğini;
3. İletişimsel yaklaşım ile hazırlanmış "Alter Ego 1: méthode de Français" yabancı dil ders kitabında, sayıca birbirine yakın sesbirim/bürünbirim çalışmalarının bulunduğu fakat bürünbirim çalışmalarına daha fazla önem verildiği;
4. Mevcut son öğretim yöntemi olan eylem odaklı yaklaşım ile beraber, bu yöntemeye uygun olarak hazırlanmış olan "Nouveau Rond-Point 1" yabancı dil ders kitabında sesbirime, alıştırma sayısından da anlaşılabileceği üzere, bürünbirim çalışmalarından daha fazla önem verildiği;

sonuçlarına ulaşılmıştır.

Zaman içerisinde sesletim çalışmalarının dil ders kitaplarındaki gelişimi izlendiğinde, yöntemlere göre değişiklikler olduğunu söylemek mümkündür. Yazıyı genel anlamda sadece sesbirim-yazıbirim eşleşmesinin öğrenilmesine ve sözlü dil çalışmalarının yazıya geçirilmesine indirgeyen düzvarım yönteminin, sesletim çalışmalarına büyük önem verdiği görülmektedir. Sözlü dil öğretimine öncelikli yer vermeye devam eden görsel-ışitsel yöntemin, sesletim yanlışlarının ve zorluklarının giderilmesinde bugün bile geçerli olan tekniklerin geliştirilmesine elverişli bir ortam sağladığını görmekteyiz. Anlama ve anlatım arasındaki bağıntıyı ön plana koyan iletişimsel yöntem, sesletim öğretiminin bağlam içinde gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Eylem odaklı yaklaşım ise sesletim çalışmalarını belli bir sürece yayarak diğer becerilerle birlikte ele aldığını söylemek mümkündür. Eylem odaklı yaklaşıma kadar tüm dil ders kitaplarında bürünbirim çalışmalarının ön planda olduğunu, eylem odaklı yaklaşıma göre hazırlanmış olan adlı ders kitabında (Nouveau Rond-Point) sesbirim çalışmalarına ağırlık verildiğini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abel, C. (2019). "La formation continue en didactique de la prononciation—un outil pour dépasser les querelles méthodologiques?", *Recherches en didactique des langues et des cultures. Les cahiers de l'Acedle*, 16(16-1).
- Aksan, D. (1999). *Türkçenin Gücü*, 6. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Berthet, A. vd. (2006). *Alter Ego 1-A1*. Hachette FLE, Paris.
- CREDIF (1971). *Voix et images de France*, Dider, Paris.
- Bourguignon, C. (2010). *Pour Enseigner Les Langues Avec Le CECRL: Clés et Conseils*. Delagrave, Paris.
- Conseil de l'Europe. (2001). *Cadre européen commun de référence pour les langues*. Didier, Paris.
- Dubrulle, N. (1919). *Le Français pour tous par la méthode directe*, Ginn and Company, Boston.
- Dündar, A.E. (2019). *Une analyse comparative des manuels de Français langue étrangère selon les axes de la perspective actionnelle*. (Yüksek lisans tezi) Anadolu Üniversitesi
- Cuq, J.-P. ve Gruca, I. (2005). *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde. Nouvelle éd. Collection Français langue étrangère*. Presses Univ. de Grenoble, Grenoble.
- Eker, S. (2007). "Türkçenin sesbirimleri ve belirgin alt sesbirimleri". *Studia Uralo-altaica*, 47, 181-198.
- Flumian, C. vd. (2011) *Nouveau Rond-Point 1 A1/A2*, Éditions Maison des Langues, Paris.
- Kasapoğlu, A. (2012). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için ulaçların (zarf-fiillerin) öğretimine yönelik materyal geliştirme* (Doctoral dissertation), DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Le Bulletin Didactique. (2012). *Les méthodologies : Directe et Audio- orale*. Édition du 29 novembre.
- Ministère de l'éducation nationale. (2012). Les manuels scolaires : situation et perspectives. Rapport n° 2012-036. http://cache.media.education.gouv.fr/fi le/2012/07/3/Rapport-IGEN-2012-036-Les-manuels-scolaires-situation-et-perspectives_225073.pdf
- Neves, L. (2015). "Le rôle du manuel de FLE dans une approche (pluri) actionnelle". *Revista Non Plus*, (5), 37-49.
- Puren, C. et Galisson, R. (1988). *Histoire des méthodologies de l'enseignement des langues*. CLE international. Paris.
- Seara, A. R. (2001). L'évolution des méthodologies dans l'enseignement du français langue étrangère depuis la méthodologie traditionnelle jusqu'à nos jours. *Cuadernos del Marqués de San Adrián : Revista de Humanidades*, (1), <http://www.uned.es/catudela/revista/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.09.2020 ✓Accepted/Kabul:07.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.792530

Araştırma Makalesi/ Research Article

Oğuz, O. (2021). "Enflasyon ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Türkiye İstatistiksel Bölge Sınıflandırması Kapsamında Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 325-338.

ENFLASYON VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TÜRKİYE İSTATİSTİKSEL BÖLGE SINIFLANDIRMASI KAPSAMINDA ANALİZİ

Onur OĞUZ*

Öz

Enflasyon, Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır önemli bir sorun olarak güncelliğini korumuştur. Enflasyon oranlarının yüksek seyrettiği dönemlerde büyüme hızında da yavaşlamalar gözlenmiştir. Bu nedenle çalışmanın temel amacını enflasyon ve büyüme üzerindeki ilişkinin incelenmesi oluşturmaktadır. Akademik çalışmaların ağırlıklı olarak Türkiye geneline dikkate alması, bölgesel bazda yapılan çalışmaların çok az sayıda ve güncellikten uzak olması nedeniyle İBBS Düzey 2 seviyesinde enflasyon ve büyüme verileri detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca sonuçların daha iyi yorumlanabilmesi amacıyla nüfus, işsizlik ve eğitim düzeyi gibi açıklayıcı değişkenler de dikkate alınmıştır. Bu amaçla 2005-2018 yıllarını kapsayacak şekilde ve döneme ait ortalamalara dayanan veriler kullanılmıştır. İBBS Düzey 2 bölgeleri genel ortalamadaki konumlarına göre dört gruba ayrılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular iki değişken arasında güçlü olmayan; ancak negatif bir korelasyonun varlığına işaret etmektedir. Yapılan dörtlü sınıflandırmanın bulgularının kıyaslanması ile makro bazdaki para ve maliye politikalarının yanı sıra bölgesel özelliklere dayalı daha yerel politikalar geliştirilmesinin de önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon, Kişi Başına Reel Gelir, Büyüme, İBBS.*

THE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GROWTH AND INFLATION IN CONTEX OF NUTS CLASSIFICATION IN TURKEY

Abstract

Inflation has long been kept up to date as an important problem in Turkish economy for years. Growth rate slows-down during the periods of high inflation. The aim of the study is to examine the relationship between inflation and growth. Due to the fact that academic studies mainly take into account Turkey as a whole, and the studies carried out on a regional basis are very few and out of date, inflation and growth data at NUTS Level 2 have been examined in detail. In this study, NUTS-2 level data were analyzed. Also, different variables such as population, unemployment and education were taken into account to better interpret the results. The data covering the years 2005-2018 and based on the averages of the period were used. Regions divided into four groups according to their positions in the general averages. The correlation of findings is negative and not strong between the two variable. By comparing the findings of the quadruple classification, it has been found that it is important to develop more local policies based on regional characteristics as well as monetary and fiscal policies on a macro basis.

Keywords: *Inflation, Real Income per capita, Growth, NUTS.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Batı Raman Kampüsü, BATMAN.
e-posta: oguzonur@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5492-0038>)

1. GİRİŞ

Enflasyon hedeflemesi rejimi, özellikle 2000'li yılların başından itibaren oldukça yaygın kullanılan bir para politikası olmuştur. 2008 küresel finans krizinin yaşandığı dönemi takiben finansal piyasalarda istikrarın sağlanması, fiyat istikrarı hedefinin önüne geçmiştir. Ancak aradan geçen on yıldan uzun süreye bakıldığında fiyat istikrarı ekonomi politikalarındaki ağırlığını yine de korumaya devam edegelmiştir. Bunda enflasyon oranlarının düşük ve istikrarlı seyrinin büyüme oranlarına pozitif katkı yapacağını iddia eden Yeni Neoklasik Sentezin önemli payı vardır.

Türkiye ekonomisi XX. Yüzyılın son çeyreğinde birçok gelişmekte olan ülke gibi süreklilik arz eden bir yüksek enflasyon hatta dönem dönem hiperenflasyon süreci yaşamıştır. Gerek ulusal ekonomi yönetimlerinin gerekse IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların reçeteleri, enflasyonun artış hızında bazı yıllar için bir iyileşme sağlasa da kalıcı bir düşüş 2000'li yıllara kadar gözlenememiştir. 2001 yılında uygulanmaya başlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile daha önce uygulanan döviz kuruna dayalı ekonomik program terk edilmiş; önce örtük, 2006'dan itibaren de açık enflasyon hedeflemesini esas alan para ve maliye politikaları tercih edilmiştir. Böylece 1990'lı yıllarda %60'ın üzerinde seyreden yıllık enflasyon 2000'li yıllarla birlikte genel olarak tek haneli değerlerde kalabilmiştir. Ancak yine de iç veya dış şoklardan kaynaklı olarak kısa süreli sert yükselişler gözlenmiş ve bu durum; ekonomideki dengeleri olumsuz etkileyen sonuçlara neden olmuştur. Kişi başına gelir düzeyi ise 1990'lı yıllarda sabit fiyatlarla 10.000 TL (4500 ABD doları) düzeyinde dalgalanırken, 2000'lerde genel bir yükseliş eğilimiyle 2008'de ilk defa 10.000 ABD dolarını aşabilmiştir. 2015 yılından sonra sık sık görülen kur ataklarının sonucunda Türk lirasının kalıcı değer kayıpları yaşaması cari fiyatlarla dolar bazında kişi başına düşen gelirden sürekli bir azalmaya yol açmıştır. Bununla beraber Türk lirası bazlı olarak ise sabit fiyatlarla çok sınırlı yükselişler görülebilmektedir.

2010'lu yılların ikinci yarısında, önceki yıllarla kıyaslandığında görece yüksek seyreden enflasyon oranları ve düşen büyüme hızı (ya da kişi başına gelirden dolar bazlı azalış), enflasyon ve büyüme arasındaki ilişki hakkında güncel ve genel bir değerlendirme yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Türkiye'ye yönelik çalışmalar, tespit edilebildiği kadarıyla ağırlıklı olarak makro düzeyde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda eşbütünleşme, VAR, nedensellik analizlerinin yanı sıra, asimetrik eşik regresyon ve nedensellik tahminleri de bulunmaktadır. Ancak bölgesel düzeyde (coğrafi veya İstatistik Bölge Sınıflandırmasına göre) güncel bir çalışmaya rastlanılamamıştır. İstatistik Bölge Sınıflandırması Sistemi hem sosyo-kültürel hem de ekonomik açıdan birbirine benzer illere dayanan bir tasnif yaptığından, bölgesel durumun daha iyi gözlenebileceği ve her bölgenin kendi koşullarının daha doğru şekilde tartışılacağı düşünülmüştür. Bu sayede tüm ülkeye yönelik homojen görünüşteki politika önerileri yerine daha bölgesel çapta değerlendirme yapılma imkanı da ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın, bu yönüyle literatüre yeni bir katkı sağlaması temel motivasyonu oluşturmuştur. Veri seti, bölgesel bazda oldukça kısıtlı olduğu için, ekonometrik yöntemlere dayalı analizlerin tutarlı ve sapmasız sonuç verememesi riski bulunmaktadır. Ancak, gelecekte yapılacak çalışmalara bir yön göstermesi açısından bu çalışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın literatür taraması başlığı altında ilk olarak enflasyon büyüme ilişkisine yönelik teorik çerçeve hakkında kısaca bilgi verilecektir. Hemen ardından Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların yöntemleri ve bulguları özet olarak paylaşılacaktır. Takip eden kısımlarda İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması Sistemi hakkında bilgi verilecek; kullanılan veri seti ve yöntem açıklanacak; elde edilen bulgular özetlenecektir. Çalışma bulguların yorumlanması ve politika önerileri ile son bulacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Parasal unsurlardaki değişimlerin ekonomi üzerindeki etkileri incelenirken, ilk çalışmalarda nominal ücretler ve işsizlik ya da nominal ücretler ve çıktı düzeyi dikkate alınmıştır. Bu konudaki ilk istatistiksel çalışma Phillips'e (1958) atfedilse de Fisher, Phillips'ten 32 yıl önce yayınladığı çalışmasında fiyat düzeyindeki değişim ile istihdam düzeyi arasında oldukça yüksek bir korelasyon olduğunu ilk ifade eden iktisatçı olmuştur (Fisher, 1973: 496; Snowdon ve Vane, 2012: 118). Fisher 1915-1925 dönemi için ABD'de dolar'ın satın alma gücündeki değişim ve istihdam arasında 0,94 düzeyinde bir Pearson korelasyon ilişkisi tespit etmiş; bu yüksek ilişkinin yalnızca konjonktür dalgalanmaları ile açıklanamayacağını belirtmiştir (Fisher, 1973: 497).

1950'li yıllara kadar makroekonomik modellerde eksik istihdam koşullarında yalnızca reel değişkenlerin etkili olduğu ve fiyatlar genel düzeyinin sabit olduğu, tam istihdam koşullarında da parasal değişkenlerin etkili olduğu savunulmuştur (Lipsey, 1978: 1). II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda politika uygulamalarında genellikle belirleyici konumda bulunan Keynesyen yaklaşım içinde IS-LM analizinin eksik bıraktığı fiyatlar genel seviyesindeki değişim durumu, Phillips tarafından ortaya atılan ve sonrasında diğer düşünürlerce geliştirilen, işsizlik oranı-fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkinin sisteme eklenmesiyle giderilebilmiştir (Snowdon ve Vane, 2012: 124). Phillips (1958), talep fazlası yaşanan dönemlerde fiyatların artış hızının da giderek yükseleceğini, bunun da nominal ücretlerdeki değişim oranının önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Emek talebinin fazla, işsizliğin düşük olduğu dönemlerde emek sahiplerinin daha yüksek ücret talebinde bulunurken, tersi durumlarda ücretlerini aşağı çekmede isteksiz olacaklarını; dolayısıyla işsizlik düzeyi ile ücretlerdeki değişim oranının doğrusal olmayan bir yapıda olduğunu ifade etmiştir (Phillips, 1958: 283).

Paranın dışsal kabul edilmesi, büyüme modellerine parasal yapının dâhil edilmemesi ve yalnızca reel değişkenlerle çalışılmış olunması, büyüme alanındaki oldukça geniş literatürde parasal değişkenlerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur (Sidrauski, 1967: 796). Bununla birlikte, enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, özellikle 1950'lerin sonundan itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bunda özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından yüksek enflasyon deneyimlerinin yaşanması etkili olmuştur. Söz konusu yıllarda Keynesyen yaklaşımdaki eksik istihdam koşullarının enflasyonist bir ortama yol açmayacağı görüşü tartışılır bir hale gelmiştir (Emsen, vd., 2012: 26). Bu dönemdeki ilk çalışmalardan birinde, Wai (1959), az gelişmiş ülkeler için farklı enflasyon oranlarının farklı gelişmişlik seviyeleri ile ilişkili olup olmadığını sorgulamıştır. Korelasyon analizine dayalı ve ağırlıklı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası verilerin kullanıldığı analizde, enflasyonun düşük olduğu dönemlerde büyüme hızının daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır (31 ülkeyi kapsayan analizde yalnızca Meksika'da enflasyon oranındaki farklılaşmalara rağmen, büyüme oranının neredeyse sabit kaldığı gözlenmiştir). Kaldor (1959), yavaş ve istikrarlı seyreden bir enflasyon oranının, belli bir dengede seyredecek ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını iddia etmektedir. Black (1959), tam istihdam durumunda toplam arz eğrisi üzerinde sağa doğru kayıldıkça mal ve hizmet sahiplerinin pazarlık gücü artacağından getiri düzeyinin düşeceğine işaret etmiştir. Belirli bir sektöre yönelik olan aşırı talep maliyet enflasyonuna yol açacaktır. Yükselen enflasyon artan toplam talep ile birlikte ekonomiyi uyaracak ve reel çıktı düzeyinde (arz fonksiyonunda) artışa yol açacaktır. Ancak Black, ücret ve fiyat katılıklarının, aynı senaryonun düşüş yönünde birebir aynı etkiyi göstermesini engelleyeceğini belirtmiştir (Black, 1959: 145-146). Mundell (1965), enflasyon ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmiş; bunu da para miktarı ve paranın dolaşım hızı üzerinden açıklamıştır. Enflasyonu, parasal genişleme oranı ve büyüme oranı arasındaki fark olarak tanımlayan Mundell, paranın devir hızını da enflasyon oranının artan bir fonksiyonu olarak ifade etmiştir. Para basma suretiyle oluşturulan büyüme ne kadar yüksekse enflasyon oranında görülecek marjinal değişim de o kadar büyük olacaktır. Diğer yandan paranın dolaşım hızının enflasyon oranıyla beraber düştüğü durumda para arzının sabit kalması durumunda da parasal gelirden gerileme yaşanacağını belirtmiştir (Mundell, 1965: 99-100).

Sidrauski (1967), neoklasik Solow-Swan büyüme modelindeki reel değerlere parasal değişkenleri de ekleyerek yeni bir bakış açısıyla yaptığı değerlendirmesinde, parasal büyüklüklerdeki değişimlerin, ekonominin nispeten dengeli büyümede önemli etkilere yol açmayacağını ifade etmiştir. Dornbusch ve Frenkel (1973) enflasyonun, ekonomik denge, sermaye-emek oranı ve tüketim üzerindeki etkilerinin net bir şekilde ifade edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Lucas (1973), yaptığı ekonometrik analizler sonucunda fiyat seviyesinin daha durağan olduğu ekonomilerde enflasyon ve büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve nominal gelir düzeyini artırıcı politika uygulamalarının reel çıktı düzeyini de artırdığını; buna karşılık fiyat seviyesinin dalgalı olduğu ekonomilerde anlaşılabilir bir ilişki olmadığını ifade etmiştir (Lucas, 1973: 332-333).

Vogel (1974), Latin Amerika ülkeleri için 1950-1969 dönemine yönelik olarak yaptığı analiz sonucunda para arzındaki artışların (cari dönemde ya da bir gecikmeli dönem olarak farketmeksizin) enflasyon oranlarında iki yıllık artışa yol açtığını, ayrıca enflasyonla reel gelir artışları arasında da negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Stockman (1981) enflasyonun bir tür gizli vergi etkisi oluşturduğunu, bu nedenle de hem tüketim hem de yatırım harcamalarında etkisini göstereceğini, yatırımlarda getirinin düşmesine yol açacağını ve bu nedenle de

enflasyonun sermaye stokunu (büyüme) azaltacağını belirtmiştir. Grier ve Tullock (1989), 1951-1980 dönemi için, hem OECD ülkelerinde hem de dünyanın geri kalanında enflasyon ve büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edemediklerini; ancak OECD ülkeleri ve Amerika kıtasındaki OECD dışı ülkeler için enflasyon oranlarındaki oynaklık ile büyüme arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Enflasyon ve reel çıktı düzeyi arasındaki ilişki konusunda akademik çevrelerde kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Özellikle erken dönem çalışmalarda enflasyon ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu genel kabul görmekle birlikte, burada da enflasyon oranının belli bir seviyede istikrarlı kalmasının mı yoksa yüksek enflasyonunun mu büyüme için pozitif etkili olduğu konusu tartışmalıdır. 1970'li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde gözlenen yeni durum (stagflasyon), enflasyon ve büyüme arasındaki ilişkinin ters işaretli olabileceğinin de kabullenilmesine yol açmıştır. Grier ve Tullock (1989), Levine ve Renelt (1992) ile Hinesline'nin (2007) çalışmalarında işaret ettiği gibi, özellikle reel büyüme yönelik analizlerde elde edilen ilişki sonuçları kullanılan yöntem, modele, enflasyon ve büyüme değişkenlerinin içsel olarak kabul edilip edilmemesine karşı çok kırılgan ve hassas bir yapıdadır ve tek modele indirgenerek dünya genelinde analizler yapılması uygun olmamaktadır. Bu tarz bir hassasiyet özellikle birden çok ülkeyi kapsayan panel analizlerinde daha çok gözlemlenmektedir. Her ülkenin kendine özgü iktisat politikaları uygulaması nedeniyle, bir bütün olarak enflasyon ve büyüme ilişkisini değerlendirmek oldukça problemlidir (Levine ve Renelt, 1992).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu çalışma Türkiye ekonomisi için enflasyonun büyüme üzerindeki etkisine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle konuya ilişkin literatür derlemesi Türkiye'ye yönelik çalışmalarla sınırlandırılmıştır. İncelenen çalışmalar dört ana grupta özetlenebilir. Tek yönlü nedensellik ilişkisi kapsamında enflasyondan büyüme ya da büyümeden enflasyona yönelik nedensellik olduğunu tespit eden çalışmalar; değişkenler arasında asimetric ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar ve nedensellik ilişkisine dayalı olmaksızın değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar. Tablo 1'de Türkiye ekonomisi için enflasyon ve büyüme ilişkisini esas alan çalışmalar, analiz dönemi, değişkenler, kullanılan yöntemler ve sonuçlarıyla birlikte özetlenmiştir.

Tablo 1: Türkiye Ekonomisine Yönelik Literatür Analizi

Yazar(lar)	Analizin Kapsadığı Dönem	Kullanılan Değişkenler	Kullanılan Analiz Yöntemi	Elde Edilen Bulgular
Tek Yönlü Nedensellik İlişkisi: Enflasyondan Büyüme				
Karaca (2003)	1987:1-2002:4 / Çeyreklik	Reel GSYH ve TÜFE	Granger Nedensellik ve Regresyon	Enflasyondaki 1 puanlık artış, büyüme 0.37 puan düşürmektedir.
Berber, Artan (2004)	1987:1-2003:2 / Çeyreklik	Reel GSYH ve TÜFE ve TEFE	Granger Nedensellik ve Regresyon	Enflasyondaki 1 puanlık artış, büyüme 0.19 puan düşürmektedir.
Terzi (2004)	1924-2002 / Yıllık	GSYH ve TÜFE	Granger Nedensellik ve Regresyon	Enflasyondaki 1 puanlık artış, büyüme 1950-2002 döneminde 0.07 puan, 1971-2002 döneminde ise 0.08 puan düşürmektedir.
Kaya, Yılmaz (2006)	1983-2001	7 Coğrafi Bölgeye göre enflasyon ve büyüme	Panel Eşbütünlük ve Nedensellik	Marmara Bölgesi dışındaki bölgelerde enflasyon büyüme negatif etkilemektedir.
Yapraklı (2007)	1987:1-2007:1 / Çeyreklik	Reel GSYH ve TÜFE ve ÜFE	Granger Nedensellik, Eşbütünlük, Hata Düzeltme Modeli	TÜFE endeksindeki % 1'lik artış GSYH'yı %0.24 oranında, ÜFE endeksindeki % 1'lik artış ise %0.19 oranında azaltmaktadır.
Türkecul (2007)	1988:1-2005:4 / Çeyreklik	Tarım Sektörü Büyüme Oranı, TÜFE ve TEFE	Granger Nedensellik, VAR Analizi	Negatif nedensellik tespit edilmiştir. VAR Ayrıştırmasına göre Tarım sektöründe meydana gelen değişimleri enflasyonun açıklama derecesi düşük olup, %2 ile %7 arasındadır

Uysal, Mucuk, Alptekin (2008)	1950-2006 / Yıllık	Enflasyon ve Büyüme	Eşbütünleşme ve VAR Analizi	Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Değişkenler arasında negatif Granger nedensellik tespit edilmiştir.
Akyazı ve Ekinci (2009)	1990-2007 / Yıllık	Sanayi Üretim Endeksi, TÜFE	Granger Nedensellik	Negatif nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Toker ve Gürel (2019)	1980-2016 / Yıllık	Kişi Başına GSYH, TÜFE, Gayrisafi Sabit Sermaye Yatırımları/ GSYH	ARDL Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Nedensellik	Negatif nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Tek Yönlü Nedensellik İlişkisi: Büyümeden Enflasyona				
Akan ve Kanca (2015)	1980-2013 / Yıllık	GSYH, TÜFE, Dış Borç/ GSYH	VAR Analizi	Varyans Ayrıştırması sonuçlarına göre dış borçların enflasyon oranını artırıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir
Topçu (2017)	2006:1-2017:2 / Çeyreklik	Reel GSYH, TÜFE, Emek	Granger Nedensellik, Eşbütünleşme	Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi yoktur
Karabulut (2019)	2003:1-2018:1 / Çeyreklik	GSYH, TÜFE	Granger Nedensellik, Eşbütünleşme	Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi yoktur
Asimetrik Analizler				
Akgül ve Özdemir (2012)	2003:1-2009:12	Reel GSYH, TÜFE	TAR Eşik Regresyon Modeli	Enflasyon için eşik değeri %1,26'dır. Enflasyonun ekonomik büyümeye etkisi, düşük enflasyon döneminde pozitif, yüksek enflasyon döneminde negatiftir. Düşük enflasyon döneminde enflasyonun etkisi daha kısa süreli, yüksek enflasyonda daha uzun sürelidir.
Sevinç ve Akıncı (2015)	1995-2013	İBBS Düzey 2'ye göre Ekonomik Büyüme, Enflasyon	Dinamik Panel Eşik Modeli	Bölgesel bazda %15'i aşan enflasyon oranları, bölgesel ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Esen, Aydın, Aydın (2016)	2002:1 - 2015:1 / Çeyreklik	Ekonomik Büyüme, Enflasyon	TAR Eşik Regresyon Modeli	Enflasyonun, hesaplanan eşik değerinin (%8.89) üzerine çıkması büyümeyi negatif etkilemektedir.
Aydın (2017)	2005-2013 / Yıllık	İBBS Düzey 2'ye göre Büyüme ve İşsizlik üzerinde Enflasyonun etkisi	Panel Eşik Regresyon (Yumuşak Geçişli)	Fiyat istikrarının sağlanması ve korunması uzun dönemde büyüme için uygun ortamı oluşturmaktadır
Nedensellik İlişkisine Dayalı Olmayan Analizler				
Karaçor, Özer, Saraç (2011)	1988-2007 / Çeyreklik	Reel GSYH, TÜFE ve Reel Gayrisafi Yatırım Harc./GSYH	ARDL Eşbütünleşme	Enflasyondaki %1 artış, uzun dönemde ekonomik büyümede %0.055 azalışa neden olmaktadır.
Emsen, Turan, Aksu (2012)	1968-2008 / Yıllık	GSYH, Nüfus Artış Hızı, Brüt Sermaye Birikimi/ GSYH, Dışa Açıklık, TÜFE	Regresyon ve ARDL	Enflasyon büyüme üzerinde anlamlı bir değişken değildir.
Korkmaz (2017)	1998-2015 / Çeyreklik	TÜFE, ÜFE, GSYH, Para Arzı, Vadeli Mevduat Faiz Oranı, Reel Kredi Hacmi, Reel Döviz Kuru	Regresyon	Kısa dönemde GSYH artış oranı enflasyon üzerinde etkili değildir. Uzun dönemde GSYH TÜFE üzerinde negatif, ÜFE üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Literatür özetinden görüleceği üzere, Türkiye ekonomisine yönelik analizler çoğunlukla makro bir bakış sergilemektedir. Bölgesel nitelikte yalnızca üç çalışma tespit edilebilmiştir ve bunlara ait veri setleri ise güncel bilgileri içermemektedir. Dolayısıyla bu çalışma İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS) düzeyindeki bölgesel bakış açısıyla literatüre güncel ve farklı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

4. İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI (İBBS)

Türkiye’de uygulanan İBBS, Avrupa Birliği Katılım Ortaklığı Anlaşması şartlarından birisi olan Kalkınma Ajanslarının kurulması zorunluluğuna bağlı olarak uygulamaya geçirilmiştir (Taş, 2006: 187). 22.09.2002 tarih ve 24884 mükerrer sayılı Resmi Gazetede “*Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin*” kararname yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 22.09.2002).

İBBS üç düzeyden oluşmaktadır. Üçüncü düzey olarak ifade edilen sınıflandırma 81 ilden oluşmaktadır. Bu illerin coğrafi, kültürel ve ekonomik yönlerden birbirlerine yakın olanları ile ikinci düzey sınıflandırma yapılmış ve Türkiye 26 bölgeye ayrılmıştır. Son olarak yine coğrafi, kültürel ve ekonomik yakınlıklar dikkate alınarak söz konusu 26 bölge de kendi arasında birleştirilerek 12 adet birinci düzeyde bölge birimi oluşturulmuştur (TÜİK İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması, 2020).

5. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu çalışmada temel amaç, enflasyonun kişi başına gelir düzeyi ile arasındaki ilişkiyi İBBS’ye dayalı olarak bölgesel bazda yorumlamaktır. TÜİK tarafından açıklanan İBBS düzeyindeki veriler kişi başına gelir için 2004; enflasyon için ise 2005’ten itibaren yıllık bazda yayımlanmaktadır. Ayrıca konuyla ilişkili olarak değerlendirmede dikkate alınan nüfus verisi 2007, işsizlik verisi 2004 ve eğitim verisi 2008 yılından bu yana açıklanmaktadır. Söz konusu değişkenlere ait zaman boyutunun kısıllığı ekonometrik yöntemlere dayalı analizlerde sapmasız ve tutarlı sonuçlar elde edilme ihtimalini düşürmektedir. Panel veriye dayalı analizlerde ise bölgesel farklılıklar yerine homojen katsayılara dayalı bir analiz ortaya çıkacağı için tercih edilmemiştir. Bu nedenle çalışmada var olan geçmiş veriler kullanılarak istatistiksel açıdan ortalamalara dayalı olarak süreç incelenmiştir.

Günümüzde ekonomi politikalarının belirlenmesinde, tüm ekonomiyi homojen kabul eden makro analizlere ek olarak, bölgesel farklılıkların varlığını ve alternatif politika ihtiyaçlarını ortaya koyan mikro bazda analizlerin önemi giderek artmaktadır. Bu nedenle İBBS Düzey 2 seçilerek, mümkün olan en dar kapsamda enflasyon ve büyüme verileri incelemeye konu edilmiştir.

Makro düzeyde yapılan çalışmalarda ortalama değerlerin kullanımı, sonuçların yorumlanması açısından pek tercih edilmemektedir. Ancak mikro bazlı bir analizde bölgesel farklılıkları ifade edebilmek amacıyla ortalama değerler dikkate alınmıştır. Böylece ülkenin genel durumuna kıyasla bölgelerin durumunun karşılaştırılabilirliği sağlanmıştır. Tarı ve Kumcu (2005), ortalama değerlerin, değişkenlerdeki başarıyı incelemede bir gösterge olduğunu belirtmişlerdir. MacCandless ve Weber (1995) de çalışmalarında ortalama değerleri kullanmışlar ve korelasyon katsayıları üzerinden enflasyon büyüme ilişkisini yorumlamışlardır.

Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilen İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 kapsamındaki 26 bölgeden oluşmaktadır. Her bölge için 2009 baz yılı Kişi Başına reel GSYH büyüme oranı ve yıllık ortalama enflasyon değerleri esas alınmıştır. TÜİK tarafından ilan edilen nominal GSYH verileri, zincirlenmiş hacim endeksine göre reel düzeye çevrilmiştir. Bu yöntem, daha önceden kullanılan ve sabit bir baz yılına dayanan Reel GSYH hesaplamasından farklı olarak bir önceki yıldan kaynaklı fiyat artışını yok etmeye dayanmaktadır (TÜİK, 2020). GSYH verilerinin nominalden reel düzeye çevrilmesinde (1) numaralı eşitlikten faydalanılmıştır:

$$Kişi Başına Reel GSYH = \frac{t \text{ yılına ait Kişi Başına Nominal GSYH}}{1 + (t \text{ yılına ait yıllık ortalama tüketici enflasyonu)}} \quad (1)$$

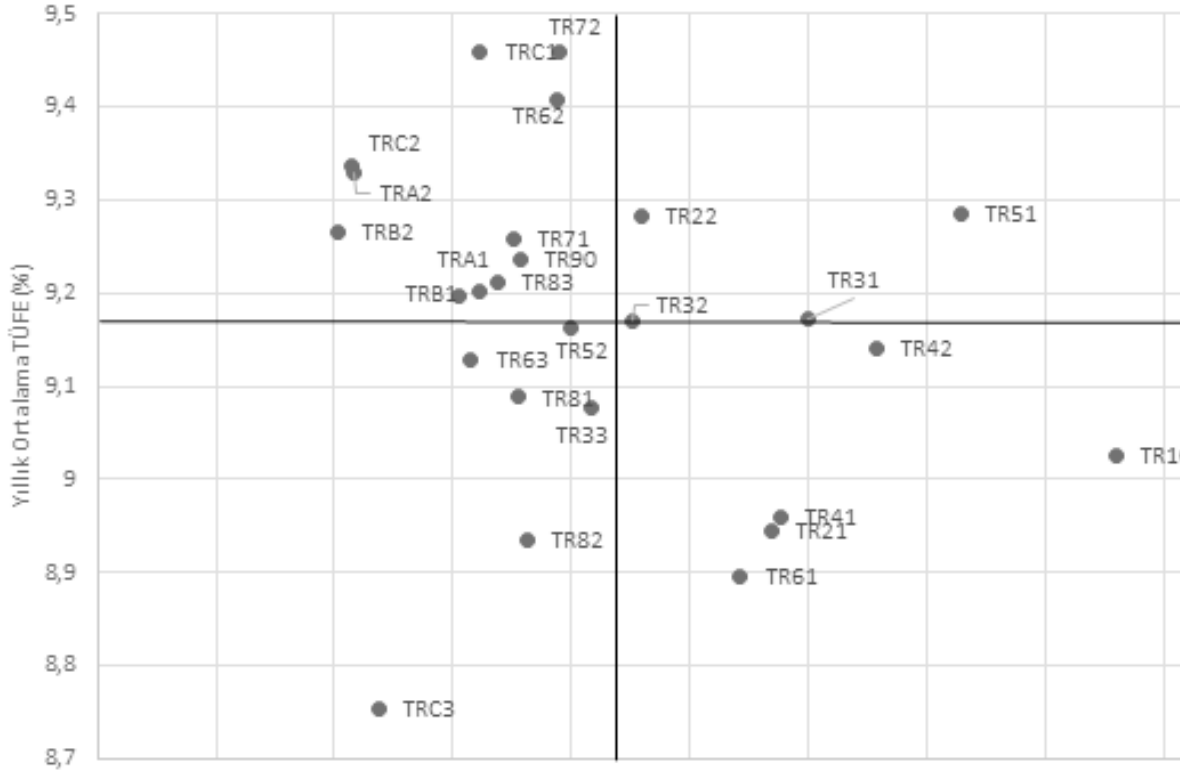
Analiz 2005-2018 dönemini kapsamaktadır. Bu seçim, TÜİK tarafından yayınlanan mevcut veri setinin sınırlarıyla oluşturulmuştur.

Bulgular alt başlığında ilk olarak 2005-2018 dönemi ortalama değerleri ile İBBS düzeyindeki bölgelerin yıllık ortalama tüketici fiyatları enflasyonu ve kişi başına gelir düzeyleri dağılım grafiği aracılığıyla incelenmiştir. Takip

eden analizler ise bu dağılım grafiğini esas alan ve bölgeleri yüksek gelir-düşük enflasyon, yüksek gelir-yüksek enflasyon, düşük gelir-yüksek enflasyon ve düşük gelir-düşük enflasyon şeklinde toplu halde sınıflandıran şekilde yapılmıştır. Mevcut veri setlerindeki eksiklikler nedeniyle analiz 2005-2018 yılları ile sınırlandırılmıştır.

6. BULGULAR

Şekil 1’de 2005-2018 yılları arasındaki ortalama kişi başına gelir düzeyi ve ortalama yıllık tüketici fiyatları endeksi değerinin bölgesel düzeyde dağılımı gösterilmektedir. Söz konusu dönemde toplam 26 bölgeye ait ortalama kişi başına reel gelir 16.824TL ve yıllık ortalama enflasyon düzeyi %9,17’dir. Şekildeki yatay ve dikey çizgiler tüm bölgelerin basit aritmetik ortalamasını ifade etmektedir.

Şekil 1: 2005-2018 Dönemi Ortalama Yıllık Ortalama Enflasyon ve Kişi Başına Reel Gelir Düzeyi

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistik Verileri (2020) kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 1’deki veriler incelendiğinde 11 bölgenin yüksek enflasyon ve düşük gelir; 6 bölgenin düşük enflasyon ve düşük gelir; 5 bölgenin düşük enflasyon ve yüksek gelir; 4 bölgenin ise yüksek enflasyon ve yüksek gelir bölgesinde bulunduğu görülmektedir. Bir diğer bakış açısıyla da ortalamanın üzerinde kişi başına gelir ortalamasına sahip bölge sayısı 9 iken; ortalamanın üzerinde yıllık ortalama tüketici fiyatları enflasyonuna sahip bölge sayısı 15’tir. Tablo 2’de ortalama seviyelere göre dörtlü bir ayırım yapılarak İBBS bölgelerinin durumları özetlenmiştir.

Tablo 2: Ortalama Gelir ve Ortalama Enflasyon Düzeylerine Göre Bölgelerin Karşılaştırılması

Ortalamadaki Göreceli Düzeyine Göre	Bölge Sayısı	İlgili Bölgeler	Kişi Başı Reel GSYH	Yıllık Ortalama Enflasyon (%)
Yüksek Gelir - Düşük Enflasyon	5	TR10 (İstanbul) TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	Ortalama: 25636.86 En Düşük: 21701.05 En Yüksek: 34354.35	Ortalama: 8.99 En Düşük: 8.9 En Yüksek: 9.14
Yüksek Gelir - Yüksek Enflasyon	4	TR22 (Balıkesir, Çanakkale) TR31 (İzmir) TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) TR51 (Ankara)	Ortalama: 22390.01 En Düşük: 18058.75 En Yüksek: 29121.53	Ortalama: 9.23 En Düşük: 9.17 En Yüksek: 9.28
Düşük Gelir - Yüksek Enflasyon	11	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) TR62 (Adana, Mersin) TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	Ortalama: 12385.45 En Düşük: 8092.91 En Yüksek: 15591.76	Ortalama: 9.31 En Düşük: 9.20 En Yüksek: 9.46
Düşük Gelir - Düşük Enflasyon	6	TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) TR52 (Konya, Karaman) TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	Ortalama: 13908.36 En Düşük: 9498.53 En Yüksek: 16670.38	Ortalama: 9.02 En Düşük: 8.75 En Yüksek: 9.16

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistik Verileri (2020) kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Tüm değerler 2005-2018 yıllarına ait verilerin aritmetik ortalamasıyla hesaplanmıştır.

Yüksek gelir düzeyi ile birlikte ortalama enflasyonun düşük olduğu bölgeler ağırlıklı olarak Marmara bölgesinde ve bu bölgenin etrafındaki illerde kümelenmiştir (İstanbul, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova). Ayrıca TR61 düzey bölgesi oluşturan Antalya, Isparta ve Burdur da aynı grup içinde yer almaktadır. Bu illerin ortak noktası GSYH'lerinin toplamının Türkiye GSYH'sinin yaklaşık yarısı olması, önemli limanlara ve demiryolu şebekelerine ev sahipliği yapmaları ya da bunlara çok yakın konumda bulunmaları olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde yüksek gelirin yanında yüksek enflasyona sahip olan dört bölgenin de Ege kıyı şeridindeki iller ve ek olarak Ankara'dan oluşması da, yine yüksek gelir düzeyinde ulaşımın (aslında ticaretin) kolaylığının önemini göstermektedir. Buna karşılık hem kişi başına gelir düzeyi ortalaması genel ortalamanın altında olup hem de yüksek oranda enflasyonla yaşayan bölgeler ise ağırlıklı olarak Türkiye'nin doğusu, kuzey doğusu ve orta Anadolu bölgelerindedir. Bu bölgelerin temel ayırt edici özelliği büyük kısmının denizden uzak olması ya da liman imkânının yeterli olmaması, ağırlıklı olarak dağlık bölgede ya da dağlarla çevrili bir alanda bulunmaları gösterilebilir.

Bölgelerin ekonomik koşulları, üretilen katma değerinin de sektörel bazda farklılıklar göstermesine yol açmaktadır. Tablo 3'te iktisadi faaliyet kollarının (tarım, sanayi, hizmetler) her bölge için kendi içindeki dağılımı ve Türkiye kapsamındaki GSYH'nin hangi oranını oluşturduğu gösterilmiştir.

Tablo 3: Ortalama Gelir ve Ortalama Enflasyon Düzeylerine Göre Bölgelerin Yarattıkları Katma Değer ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Toplam Payları

Ortalamadaki Göreceli Düzeyine Göre	İktisadi Faaliyet Kollarının Bölge Katma Değeri İçindeki Payı			Türkiye GSYH İçindeki Payı
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	
Yüksek Gelir - Düşük Enflasyon	%2.8	%33.7	%63.5	%48.3
Yüksek Gelir - Yüksek Enflasyon	%6.7	%30.8	%62.5	%20.8
Düşük Gelir - Yüksek Enflasyon	%16.2	%25.9	%58.0	%20.1
Düşük Gelir - Düşük Enflasyon	%16.9	%31.2	%51.9	%10.9

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistik Verileri (2020) kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Tüm değerler 2005-2018 yıllarına ait verilerin aritmetik ortalamasıyla hesaplanmıştır.

Tablo 3'e göre yüksek gelir ortalamasına sahip bölgelerin temel belirleyici özelliği hizmetler sektöründe yaratılan katma değer, diğer alanlara kıyasla çok daha yüksek olması ve tarım sektörünün görece çok düşük payıdır. Düşük gelirli bölgelerin ise %16-17 düzeyinde tarıma bağlı olmaları, özellikle bu alanda mevsimsel fiyat hareketlerine ve doğa olaylarına karşı savunmasız kalmaları bir dezavantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayi sektörü, söz konusu dört grupta da ekonomik katma değer anlamında birbirine yakın değerler almıştır (%25,9-%33,7 aralığı).

Türkiye genelinde İBBS bölge sınıflandırması kapsamındaki 26 bölge için kişi başına gelir düzeyi ortalaması ile enflasyon ortalaması arasındaki korelasyon düzeyi -0,25'tir. Bu durum değişkenlerden birindeki artışın, diğerini azaltıcı yönde etkilediğini; ancak katsayının düşük olması aralarındaki ilişkinin çok da kuvvetli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla ortalama gelir ve enflasyon düzeyine göre yapılan dörtlü ayırmada bölgelerin nüfus artış hızı, eğitim düzeyi ve işsizlik/istihdam düzeyi gibi sosyo-ekonomik göstergelerin de dikkate alınmasının, mevcut durumun daha iyi anlaşılmasında ve politika önerilerinde bulunulmasında kolaylaştırıcı olacağı düşünülmektedir. Tablo 4'te adı geçen veriler karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 4: Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Durumlarının Karşılaştırılması

Ortalamadaki Göreceli Düzeyine Göre		Yıllık Ortalama Enflasyon Oranı	KB Reel Gelir Değişim	Nüfus Artış Hızı	İşsizlik Oranı	Lise Mezunlarının 15 Yaş ve Üzeri Nüfusa Oranı	Üniversite Mezunlarının 15 Yaş ve Üzeri Nüfusa Oranı
Yüksek Gelir - Düşük Enflasyon	Ortalama	8.99	3.29	1.97	10.10	24.23	12.53
	En Düşük	8.90	1.99	1.66	8.58	23.42	10.89
	En Yüksek	9.14	4.40	2.24	12.47	24.84	14.62
Yüksek Gelir - Yüksek Enflasyon	Ortalama	9.23	2.63	1.43	10.07	23.38	14.32
	En Düşük	9.17	2.00	0.94	6.30	20.63	11.68
	En Yüksek	9.28	3.11	1.92	13.94	28.00	18.92
Düşük Gelir - Yüksek Enflasyon	Ortalama	9.31	3.54	0.86	10.07	19.62	9.28
	En Düşük	9.20	2.28	-0.10	5.74	14.55	6.81
	En Yüksek	9.46	4.22	2.15	14.29	23.04	11.39
Düşük Gelir - Düşük Enflasyon	Ortalama	9.02	4.01	0.96	10.26	18.84	9.11
	En Düşük	8.75	2.49	0.27	6.34	16.67	7.46
	En Yüksek	9.16	4.88	1.57	19.65	21.60	10.09

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistik Verileri (2020) kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Nüfus ile ilgili veriler 2007-2018 yıllarının, eğitim ile ilgili veriler 2008-2018 yıllarının ortalamasını yansıtırken, diğer veriler 2005-2018 dönemi ortalamalarından oluşturulmuştur. Tüm değerler yüzde (%) olarak ifade edilmiştir.

Kişi Başına Reel GSYH değişim oranı düşük gelirli bölgelerde gözle görünür oranda daha fazladır. Bu oransal büyüklüğün temel nedeni olarak, gelir düzeyinde yapılan aynı miktarsal değişimin (örneğin asgari ücrette yapılan artış), düşük gelirli bölgelerde daha büyük oransal etkiler sağlaması olarak gösterilebilir. Enflasyon açısından konuya yaklaşıldığında düşük enflasyon ortalamasına sahip bölgelerde kişi başına gelir artış hızının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da Şekil 1 kapsamındaki yorumlarla (enflasyon ve gelir düzeyi arasındaki negatif korelasyon olması) tutarlılık arz etmektedir.

Nüfus artış hızı, yüksek gelirli bölgelerde ortalama %1'in üzerindeyken (%1.43 ve %1.97) düşük gelirli bölgelerde daha düşük seyretmiştir (%0.86-%0.96). Özellikle metropol yapıları ve yüksek nüfusları ile daha fazla ve farklı sektörlerde iş imkanı barındırdığı için bu bölgelerin göç alma potansiyelleri de, düşük gelirli illere kıyasla daha yüksektir. Ancak enflasyon seviyesi ile nüfus artış hızı arasında belli bir yönde ilişkiden söz edilememektedir. Örneğin, düşük enflasyonlu bölgelerde nüfus artış hızı ortalaması %0.96-%1.97 iken, yüksek enflasyonlu bölgelerdeki ortalama %0.86-%1.43 düzeyindedir.

İşsizlik verileri cinsinden karşılaştırma yapıldığında, ortalama değerlerin dört grup için de benzer olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (%10.07-%10.26 aralığı). Ancak ilgili döneme ait en düşük ve en yüksek değerler dikkate alındığında oransal farkın 0.5 ile 3 kat arasında olduğu görülmektedir. Bunda belirli bölgelerin sürekli yüksek işsizlik sorunu yaşarken, bazı bölgelerin ise dönem boyunca %10 sınırını dahi aşmamış olmaları temel etkidir. Örneğin TRC3, TR10, TR31, TR63 bölgelerinin analize konu olan 14 yıllık sürecin tümünde işsizlik oranı %10'un üzerindedir. Bu dört bölgenin üçü düşük enflasyonlu bölgeler grubundayken, gelir seviyesine göre ikisi yüksek ikisi düşük gelirli bölgedir. Buna karşılık, TR90, TR83, TR82, TR22 ve TRA1 bölgelerinde ise işsizlik oranı %10'un üzerine hiç çıkmamıştır. Bu beş bölgenin üçü düşük gelir ve yüksek enflasyon içeren gruptaki bölgelerdir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında yüksek enflasyonlu bölgelerde işsizliğin görece daha düşük; düşük enflasyonlu bölgelerde ise daha fazla olduğu görülmektedir. İşsizliğin düşük olduğu bölgeler ağırlıklı olarak Orta ve Doğu Karadeniz olurken, yüksek işsizlik İstanbul ve İzmir gibi metropollerde de önemli bir sorun teşkil etmiştir.

Eğitim düzeyine bakıldığında ise özellikle yüksek gelir grubundaki illerde lise ve üniversite mezunlarının payının diğer gruptaki illere göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Aradaki fark özellikle üniversite mezunlarında daha belirgindir. Buna karşılık enflasyon düzeyi ile eğitim arasındaki ilişkiye dair net bir ifade kullanılamamaktadır. Düşük enflasyona sahip bölgelerde ortalama lise mezuniyeti oranı %18.84-%24.23 aralığında ve üniversite mezuniyeti oranı da %9.11-%12.53 aralığındadır. Buna paralel olarak yüksek enflasyonlu bölgelerde de aynı aralıklar sırasıyla %19.62-%23.38 ve %9.28-%14.32'dir. Oranların birbirine çok yakın değerlerde olması, enflasyon ve eğitim düzeyi ilişkisi hakkında bir yorumda bulunmayı güçleştirmektedir.

7. SONUÇ

Türkiye ekonomisi özelinde enflasyon büyüme konusundaki çalışmalar genellikle makro nitelik içermektedir. Ancak bu boyutta yapılan çalışmalar kullanılan değişkenlere ve tarih aralığına göre farklı sonuçlar vermiş olmakla birlikte, ağırlıklı olarak enflasyonun büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölgesel nitelikte tespit edilebilen üç çalışma vardır. Bu çalışmaların biri Marmara bölgesi hariç diğer bölgelerde enflasyonun büyümeyi negatif etkilediğini tespit etmiştir. Diğer çalışmada ise uzun dönemli büyüme için fiyat istikrarının sağlanmasının ve korunmasının önemine vurgu yapılmıştır. Üçüncü çalışmada ise %15'lik eşik enflasyon değerinin üzerinde büyümenin negatif etkilendiği belirtilmiştir.

Bu çalışmada ise literatüre farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmış, ulusal bazlı veriler yerine TÜİK tarafından açıklanan İBBS Düzey-2 verileri kullanılarak bölgesel bir değerlendirme yapılmıştır. Veri setlerinin yapısı gereği analiz dönemi 2005-2018 yılları olarak seçilmiştir. Analizde olası dönemlik hareketlerin etkisini ortadan kaldırabilmek için yıllık ortalama tüketici fiyatları enflasyonu ve kişi başına reel GSYH kullanılmıştır. Ayrıca sonuçların daha iyi yorumlanabilmesi amacıyla nüfus, işsizlik ve eğitim düzeyi gibi açıklayıcı değişkenler de dikkate alınmıştır. Her bölge için tüm verilerin 2005-2018 yılları arasındaki ortalama değerleri kullanılmıştır.

İlk olarak İBBS Düzey-2 kapsamındaki bölgelerin ortalama değerleri ile enflasyon ve kişi başına gelir düzeyleri kıyaslanmış ve bölgeler yüksek gelir-düşük enflasyon, yüksek gelir-yüksek enflasyon, düşük gelir-yüksek enflasyon, düşük gelir-düşük enflasyon olarak dört başlık altında toplanmıştır. Bu ayrımında 26 bölgenin ortalamasına göre

eşik kabul edilebilecek enflasyon ve gelir değerleri tespit edilmiş ve bu değerler üzerinde ya da altında olmalarına göre sınıflandırma yapılmıştır.

Yapılan hesaplamalar yüksek gelir-düşük enflasyon ortalamasına sahip olan 5, yüksek gelir-yüksek enflasyon ortalamasına sahip olan 4, düşük gelir-yüksek enflasyon ortalamasına sahip olan 11 ve düşük gelir-düşük enflasyon ortalamasına sahip olan 6 bölge olduğunu göstermektedir. Yüksek gelire sahip olan bölgelerde coğrafi açıdan büyük ölçüde benzerlik olması dikkati çekmektedir. Ayrıca önemli limanlara ev sahipliği yapmaları ya da tren ve kara yolu ağının kuvvetli olması, hizmetler sektöründen yaratılan katma değerler oldukça yüksek olması da diğer ortak noktaları oluşturmaktadır. Düşük gelirli bölgeler ise ağırlıklı olarak ülkenin iç kesimlerinden oluşmaktadır. Ancak Karadeniz bölgesi hem deniz kenarında olması hem de önemli liman hatlarına sahip olmasına rağmen, Adana ve Mersin gibi iller ise hem kara ve demir yolu ağına sahip olmaları hem de limanlara sahip olmalarına rağmen düşük gelirli bölgeler arasındadır. Bu da ekonomik bir analizde gelir düzeyi farklılığında coğrafi konumun tek başına açıklama için yeterli olmadığını; dört sınıfa dâhil bölgeler için sosyo-ekonomik verilerle de tartışmanın genişletilmesinin uygun olacağını göstermektedir.

İktisadi faaliyet kollarına göre bir hesaplama yapıldığında yüksek gelirli bölgelerde hizmetler sektörünün düşük gelirli bölgelere göre daha fazla ağırlığının olduğu; düşük enflasyonlu bölgelerde ise sanayi sektörünün ağırlığının yüksek enflasyonlu bölgelere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Nüfus artış hızı, yüksek gelirli bölgelerde, düşük gelirli bölgelere kıyasla daha fazladır. Ancak enflasyon seviyesi ile nüfus artış hızı arasında belli bir yönde ilişki söz edilememektedir. İşsizlik verileri cinsinden karşılaştırma yapıldığında, ortalama değerlerin dört grup için de benzer olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak belirli bölgelerin sürekli yüksek işsizlik sorunu yaşarken, bazı bölgelerin ise dönem boyunca hiç %10 sınırını bile aşmamış olmaları özellikle dikkati çekmektedir. Bu veri nüfus artış hızı ile değerlendirildiğinde iç göçün bölgesel ekonomik dengeleri bozucu etki yaratabileceğini düşündürmektedir. Eğitim düzeyine bakıldığında ise özellikle yüksek gelir grubundaki illerde lise ve üniversite mezunlarının payının diğer gruptaki illere göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık enflasyon düzeyi ile eğitim arasındaki ilişkiye dair net bir ifade kullanılamamaktadır.

Türkiye genelinde hem düşük gelir hem de yüksek enflasyon ile yaşayan toplam 11 bölge bulunmaktadır. Sadece söz konusu iki değişken temel alındığında, 2018 verilerine göre Türkiye nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan bu grupta yaşayanlar oldukça dezavantajlı konumdadırlar. Grup kapsamındaki 40 ilin 10'u ülkenin doğu ve güneyindeki sınır illeri; 5'inin Karadeniz sahil kesimi ve 2'sinin de Akdeniz sahil kesiminde olduğu görülmektedir. Yine bu gruptaki iller, iktisadi faaliyet kollarından sanayi ve hizmetler alanında diğer üç gruba kıyasla oldukça düşük seviyede katma değere sahiptirler. Üniversite mezunlarının 15 yaş ve üzeri kesime oranı %9,28 ve lise/dengi okul mezunlarının 15 yaş ve üzeri kesime oranı ise %19,62 ortalama ile oldukça düşük seviyededir. Nüfus artış hızı ortalaması da %0,86 ile dört grup içindeki en düşük seviyedir. Dolayısıyla zorlu ekonomik yaşam koşulları göçün artmasına, düşük talep nedeniyle başta sanayi olmak üzere yatırım seviyesinin düşüklüğüne yol açmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesi de bölgedeki illerin beşeri sermaye anlamında da sıkıntılı olduğu göstermektedir. Bu bölgede üretim faaliyetlerinin teşvik edilmesi, tarımda alan başına verimliliğin artırılması, eğitilmiş işgücünün bölgeye çekilerek işverenlerle buluşturulabilmesi, sınır illerinde ticaretin artırılması ve kara ve deniz sınır kapılarının daha işlevsel hale getirilmesi, iç güvenliğin sağlanması ve huzurun artması orta ve uzun vadede bölgenin yaşam kalitesinin iyileşmesini ve Türkiye genelinde ortalamadan sapmaların da azalmasını sağlayabilecektir.

Türkiye için ekonomik verilerde belli bir istikrarın sağlanması ve dalgalanmaların azaltılabilmesi, ülke ekonomisinin daha sağlıklı bir şekilde güçlenmesini sağlayacaktır. Tek hedef olarak enflasyonun düşürülmesini gören ve daraltıcı ya da genişletici para/maliye politikalarına dayanan; ancak ulusal çapta etkili olabilecek politikaların yanı sıra yerele özgü politikalar da geliştirilmelidir. Bu kapsamda üretimin artmasını, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesini, üretimin her aşamasında ithalat bağımlılığının azaltılmasını, firmaların komşu ülkeler veya daha küresel çapta ihracata açılmalarının teşvik edilmesi ve rekabet güçlerinin korunması, ulaşım ağının güçlendirilerek şehirler ve komşu ülkeler arasındaki ulaşımın kolaylaştırılması, dezavantajlı bölgelerde eğitim imkânlarının artmasıyla beşeri sermayenin geliştirilmesi kısa veya uzun vadede alınabilecek önemler ve uygulamalar arasında gösterilebilir. Bunlarla birlikte kamusal harcamaların yine bölge ekonomisinde kullanılabilmesi için kayıt dışılığın azaltılması, vergileme uygulamalarının daha adil hale getirilmesi gibi önemler alınmalıdır.

Diğer yandan özellikle düşük gelirli bölgelerde tarımın görece önemli olması da göz ardı edilmemelidir. Nüfus artışı, yeni konut ve sanayi alanları açılması gibi sebeplerle tarımsal üretim yapılan arazinin azalması durumuna karşılık dekar başına verimliliği artıracak uygulamaların sağlanması, hem ülke çapında gıda güvenliğinin sağlanmasına hem de tarımsal ürünlerden kaynaklı enflasyondaki devrevî hareketlerin yumuşatılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca ham tarım ürünü yerine işlenmiş ve katma değeri yüksek ürünlerin ihraç edilmesi de ülke ve bölge ekonomisine önemli bir gelir potansiyeli getirecektir.

Bir yılda gerçekleştirilen milli gelirin, ülke genelinde mümkün olduğunca dengeli dağıtımının sağlanması, hem işsizlik gibi nedenlerle göçün önüne geçilmesini, hem de göç alan yerdeki konut ve istihdam piyasalarındaki fiyat mekanizmasının bozulmamasını sağlayacaktır. Bölgeler arasındaki gelir farkının azaltılması, yaşam standartlarının da yükselmesini ve hem üretimin hem de nüfusun ülkenin belli yerlerinde yoğunlaşmasını engellemiş olacaktır.

Gelecek yıllarda hem bu analizde adı geçen veri setlerinin hem de sağlık, yaşam memnuniyeti, insani gelişmişlik göstergeleri gibi diğer sosyal ve kültürel veri setlerinin İBBS Düzey 1 veya Düzey 2 için tarih boyutunun genişlemesi daha detaylı ve farklı yaklaşımlara dayanan analizlerin yapılmasına olanak sağlayacaktır. Mevcut veri setlerinin dönemsel analizine dayanan bu çalışmanın da gelecekteki bölgesel nitelikli analizlere ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, Y. ve Kanca, O. C. (2015). Türkiye’de Dış Borçlanma, Büyüme Ve Enflasyon İlişkisi: Var Yaklaşımı (1980-2013), *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33/3, 1-22.
- Akgül, I. ve Özdemir, S. (2012). Enflasyon Eşiği ve Ekonomik Büyüme Etkisi, *İktisat İşletme ve Finans*, 27/313, 85-106.
- Akyazı, H. ve Ekinci, A. (2009). Enflasyon Hedeflemesi, Büyüme ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, *Bankacılar Dergisi*, 68, 3-19.
- Aydın, C. (2017). Türkiye’de Bölgesel Enflasyonun Bölgesel İşsizlik ve Büyüme Üzerine Etkisi: Panel Yumuşak Geçişli Regresyon Yaklaşımından Yeni Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15/3, 114-131.
- Berber, M. ve Artan, S. (2004). “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Discussion Paper, No. 2004/21, *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Ankara
- Black, J. (1959). Inflation and Long-Run Growth. *Economia*, 26/102, 145-153.
- Dornbusch, R., & Frenkel, J. (1973). Inflation and Growth: Alternative Approaches. *Journal of Money, Credit and Banking*, 5/1, 141-156.
- Emsen, Ö. S., Turan, S. A., Aksu, H. (2012). Sınır Testi ile Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 12/2, 25-40.
- Esen, Ö., Aydın, C., Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey, *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, VII/8(22), 1983-1993.
- Fisher, I. (1973). I Discovered the Phillips Curve: “A Statistical Relation between Unemployment and Price Changes”. *Journal of Political Economy*, 81/2, 496-502.
- Grier, K. B. & Tullock, G. (1989). An Empirical Analysis of Cross-National Economic Growth, 1951-1980, *Journal of Monetary Economics*, 24/2, 259-276.
- Hineline, D. R. (2007). Examining the Robustness of the Inflation and Growth Relationship, *Southern Economic Journal*, 73/4, 1020-1037.
- Kaldor, N. (1959). Economic Growth and the Problem of Inflation. *Economica*, 26/104, 287-298.
- Karabulut, Ş. (2019). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Enflasyon İlişkisi, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6/2, 171-184.
- Karaca, O. (2003). Türkiye’de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4/2, 247-255.
- Karaçor, Z., Özer, H., Saraç, T. B. (2011). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007), *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4/2, 29-44.

- Kaya, V. ve Yılmaz, Ö. (2006). Bölgesel Enflasyon Bölgesel Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi ve Panel Veri Analizleri, *İktisat İşletme ve Finans*, 21/247, 62-78.
- Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/2, 109-142.
- Levine, R. & Renelt, D. (1992). A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions, *The American Economic Review*, 82/4, 942-963.
- Lipsey, R. G. (1978). "The Place of the Phillips Curve in Macroeconomic Models," Working Paper 215, Economics Department, Queen's University. <https://www.researchgate.net/publication/261871031> (22.05.2020).
- Lucas, R. E. (1973). Some International Evidence of Output-Inflation Tradeoffs. *The American Economic Review*, 63/3, 326-334.
- MacCandless, G. T. ve Weber, W. E. (1995), Some Monetary Facts, *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 19/3, 2-11
- Mundell, R. A. (1965). Growth, stability, and inflationary finance. *Journal of Political Economy*, 73/2, 97-109.
- Phillips, A. (1958). "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957", *Economica*, 25/100, 283-299.
- Resmi Gazete (22.09.2002). Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistik Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasının Tanımlanmasına İlişkin Hakkında Karar, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020922.htm#3> Erişim Tarihi: 07.09.2020
- Sevinç, H. ve Akıncı, M. (2015). Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Enflasyonun Bölgesel Büyüme Üzerindeki Etkisi: Dost mu Yoksa Düşman mı?, 3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Konferans Bildirileri, 15-16 Ekim 2015, Bingöl, 571-585.
- Sidrauski, M. (1967). Inflation and economic growth. *Journal of political economy*, 75/6, 796-810.
- Snowdon, B. ve Vane H. R. (2012). *Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi, Bugünü*, (Çev. Ed. Barış Kablamacı), Efil Yayınevi, Ankara.
- Stockman, A. C. (1981). Anticipated Inflation and the Capital Stock in a Cash In-Advance Economy. *Journal of Monetary Economics*, 8/3, 387-393.
- Tarı R. ve Kumcu F. S. (2005). Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi), *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1, 156-179.
- Taş, B. (2006). AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS), *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, 185-198.
- Terzi, H. (2004). Türkiye'de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1924-2002), *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/3, 59-75.
- Toker, K. ve Gürel, S. P. (2019). Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Mundell-Tobin Etkisinin Analizi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 335-348.
- TOPCU, E. (2017). Enflasyon Oranı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7/2, 180-191.
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr> (04.08.2020)
- TÜİK Bölgesel İstatistik Verileri (2020). <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/sorguSayfa.do?target=tablo> (04.08.2020).
- TÜİK İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması (2020). <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=164&turlId=7&turAdi=%205.%20Co%20C4%9Fafi%20S%C4%B1n%C4%B1flamalar> (07.09.2020)
- Türkekel, B. (2007). Türkiye'de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Tarım Sektörü İtibariyle Ekonometrik Bir Analiz, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 44/1, 163-175.
- Wai, U. (1959). The Relation between Inflation and Economic Development: A Statistical Inductive Study. *Staff Papers (International Monetary Fund)*, 7/2, 302-317.

Uysal, D., Mucuk, M., Alptekin, V. (2008). Türkiye Ekonomisinde Vektör Otoregresif Model İle Enflasyon - Büyüme İlişkisinin Analizi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/8, 55-71.

Vogel, R.C. (1974). The Dynamics of Inflation in Latin America, 1950-1969, *The American Economic Review*, 64/1, 102-114.

Yapraklı, S. (2010). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2, 287-301.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.09.2020 ✓Accepted/Kabul:06.11.2020

DOI: 10.30794/pausbed.789689

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çelik, O. (2021). "The Nexus Between Financial Globalization and Income Inequality: The Case of Emerging Market Economies" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 389-355.

THE NEXUS BETWEEN FINANCIAL GLOBALIZATION AND INCOME INEQUALITY: THE CASE OF EMERGING MARKET ECONOMIES

Orkun ÇELİK*

Abstract

We analyze the causality nexus between financial globalization and income inequality for 19 Emerging Market Economies. We use the bootstrap panel causality analysis. The dataset covers the period 1979-2012. The results indicate that there is a positive causality nexus between financial globalization and income inequality. Also, they show that Granger causality running from financial globalization to income inequality is seen in many countries such as Chile, China, Colombia, Egypt, India, Indonesia, Pakistan, and Singapore while there is Granger causality running from income inequality to financial globalization in Egypt and Iran. Furthermore, there is bidirectional Granger causality in Malaysia, Philippines, and Thailand. The results are not consistent with the conventional wisdom.

Keywords: *Globalization, Financial Globalization, Income Inequality, Sustainable Development.*

FINANSAL KÜRESELLEŞME VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Öz

19 yükselen piyasa ekonomileri için finansal küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmekteyiz. Bootstrap panel nedensellik analizinden yararlanmaktayız. Veri seti 1979-2012 dönemini kapsamaktadır. Sonuçlar, finansal küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasında pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Şili, Çin, Kolombiya, Mısır, Hindistan, Endonezya, Pakistan ve Singapur'da finansal küreselleşmeden gelir eşitsizliğine doğru bir Granger nedensellik ilişkisi görülürken, Mısır ve İran'da ise gelir eşitsizliğinden finansal küreselleşmeye doğru bir Granger nedensellik bulunmaktadır. Ek olarak, Malezya, Filipinler ve Taylan'da ise, çift yönlü Granger nedensellik vardır. Sonuçlar geleneksel anlayışla tutarlı değildir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Finansal Küreselleşme, Gelir Eşitsizliği, Sürdürülebilir Kalkınma.*

* Assist. Prof. Dr., Gümüşhane University, Vocational School of Social Science, Department of Management and Organization, GÜMÜŞHANE. e-mail: ocelik@gumushane.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8594-6852>)

1. INTRODUCTION

Globalization has many dimensions. The creation of a global financial market-*so called financial globalization*¹ constitutes the most interested one (Pietrobelli and Zamagni, 2000: 313). The process of financial globalization can be defined as a double-edged concept. It has important risks as far as it presents significant benefits for the capital abundant countries (Alper and Onis, 2003: 6).

According to Schumkler (2004), the net impact of financial globalization is probably positive in the long run for developing countries, with risks being more prevalent right after countries liberalize. However, Martin and Rey (2006) show that financial globalization may induce crashes more likely, while trade globalization may cause them less likely in Emerging Market Economies (EMEs hereafter). Mishkin (2007; 2009) also asserts that whether financial globalization can create a wrong result depends on how process of financial globalization is managed. If the process is not properly managed, financial globalization can go very wrong. According to Rodrik and Subramanian (2009), financial globalization is not created increasing of investments or higher economic growth in EMEs. Broner and Ventura (2016) show that financial globalization induces several outcomes, using a model. The first is domestic capital flight. The second is unclear effects of its on net capital flows, investment, and growth. The third is capital inflows and higher investment and growth. The fourth is volatile capital flows and unstable domestic financial markets.

As it is seen, the debate on the results of financial globalization is not clear. Especially, with the increasing income inequalities in within and between countries in recent years, the distribution effect of financial globalization has been investigated by researchers. However, financial globalization that is one of dimension of globalization has not adequately been considered compared to globalization² (usually trade).

According to the comparative advantage theory, globalization must provide to decrease inequality in emerging economies. Nonetheless, this case is not valid for the recent globalization (Maskin, 2015). Recent studies³ that inquire the nexus between financial globalization and income inequality have not supported the comparative advantage theory. From these studies, Das and Mohapatra (2003) evidence that stock market liberalization increases the highest class income share, while it decrease the middle class income share in EMEs. Lee (2006) shows that foreign direct investment (FDI hereafter) raises income inequality in the 14 European Union (EU hereafter) countries. Kai and Hamori (2009) demonstrate that globalization enhances income inequality in Sub-Saharan Africa countries. Furthermore, it deteriorates the equalizing impact of financial depth, though it helps to decrease income inequality. Elmawazini et al. (2013) evidence that income inequality is deepened through trade and financial globalization for the South-Eastern Europe countries and Commonwealth of Independent States. Jaumotte et al. (2013) indicate that there is an increase in fluence of financial globalization on income inequality for 51 countries. Asteriou et al. (2014) conclude that financial globalization increases income inequality for the EU-27 countries. Especially, it mostly results from FDI. Also, Kang-Kook (2014) finds similar results for all countries. Daisaka et al. (2014) indicate that financial imperfection induces income inequality through helping borrowers and lowers. The impact globalization on borrowers and lowers is in the same direction. Moreover, its impact is grater for borrowers.

Later, Bukhari and Munir (2016) demonstrate that financial globalization induces enhancing of income inequality in Asian countries. Cabral et al. (2016) present that financial integration has a remarkable role on increasing income inequality for 15 economies. Baek and Shi (2016) show that financial integration influences differently income inequality for developed and developing countries. While it reduces income inequality in developed countries, it enhances income inequality in developing countries. De Haan and Sturm (2017) show that all financial variables (finance development and financial liberalization) enhance income inequality for 121 countries. Furceri and Loungani (2018) demonstrate that episodes of capital account liberalization are statistically and permanently associated with increases in income inequality and in top income shares. Khan et al. (2019) show that after a country liberalizes investment across borders, time to rise in inequality decreases for 120 countries.

1 It is a process that financial markets around the world are integrated together (Arestis and Basu, 2003: 183). Moreover, according to Arestis and Basu (2003), though financial liberalization is a required provision for financial globalization, it is not adequate.

2 See Heshmati (2003), Goldberg and Pavcnik (2007), Meschi and Vivarelli (2007), Dreher and Gaston (2008), Atif et al. (2012), Balan et al. (2015), Kratou and Goaid (2016), Destek (2018), Özcan and Özmen (2018), Tunali and Çetinkaya (2019).

3 The literature is summarized in Appendix 1.

Stated in other words, the results show that there is a significant declining effect of financial globalization on time to upsurge in income inequality (TUII). Furceri et al. (2019) conclude that financial globalization policies contribute to increase income inequality, using country and industry level data. Acun (2019) gives that economic and financial globalization increases income inequality in Organization for Economic Co-operation and Development (OECD hereafter) countries. Akbakay and Barak (2020) evidence that financial globalization increases income inequality in the long-term, while it has statistically not an effect in the short-term for EMEs.

Unlike the previous studies, Çelik and Basdas (2010) indicates that FDI inflows reduce income inequality in developed and developing countries, while it increase income inequality in miracle countries⁴. Furthermore, they present that FDI outflows negatively influence income inequality in developed countries. Agnello et al. (2012) find that financial reforms reduce income inequality for 62 countries. They are removal of policies towards directed credit and exceedingly high reserve requirements and reforms in the securities market. Kunieda et al. (2014) predicate that financial development narrows income inequality in country, when a country is closed to the world in terms of financial. Moreover, financial development widens income inequality in country, when a country is highly open to the world. Using the panel data of 106 countries, Bumann and Lensink (2016) indicate that financial liberalization will develop income distribution of countries in which financial depth is high. Using the ordinary least squares (OLS hereafter) estimation, Dorn et al. (2018) find that financial globalization by FDI positively affects income inequality. However, they do not statistically find a significant nexus between financial globalization and income inequality, using two-stage least squares (2SLS hereafter) estimation. Lee et al. (2019) assert that globalization, urbanization, and financial development affect regional income in China positively. Furthermore, foreign investment reduces regional income inequality.

To the best of our knowledge, there is no research article that evaluates the nexus between financial globalization and income inequality at country level for EMEs. Furthermore, the panel data analysis is mostly used in the studies which survey the impact of financial globalization on income inequality. Therefore, heterogeneity amongst countries is ignored. Especially, the nexus between financial globalization and income inequality should be considered at country level for countries, which have idiosyncratic features (e.g. high volatility, high risk), such as EMEs. Hence, it is seen that there is a clear need to examine the nexus between financial globalization and income inequality for EMEs. The study also aims to survey the causal nexus between financial globalization and income inequality for EMEs, using the bootstrap panel causality analysis.

The purpose of the research article is to evaluate causality nexus between financial globalization and income inequality for 19-EMEs over the time period 1979-2012, using the bootstrap panel causality method. These countries are considered, as they have become outstanding on the world economic stage, especially, and a significant role international trade and financial flows (Kose and Prasad, 2010; ILO, 2011). The study unfolds as follows. Section 2 gives information about data and method using in the analysis. Section 3 argues the findings of the analysis. Section 4 presents conclusion and recommends for policy makers.

The study differentiates from previous studies in several aspects. Firstly, we search the bi-directional nexus between financial globalization and income inequality, unlike the previous studies. Secondly, we present the results at country level unlike previous studies. The country groups with the heterogeneity (such as EMEs) should be considered at individual level. Nevertheless, they find generally the results at panel level. Thirdly, the previous studies consider usually developed or developing countries. There are few studies that consider also EMEs in the literature. We consider EMEs which have not only high volatility and economic growth, but also high poverty and inequality. Finally, we present a comprehensive literature review.

⁴ China, India, Korea, Malaysia, Singapore, Thailand.

2. EMPIRICAL STRATEGY

2.1.Data

In this section, we present information about dataset using in the analysis. The dataset covers the period 1979-2012⁵ for 19-EMEs⁶.

The income inequality is measured by the Standardized World Income Inequality (SWIID hereafter)⁷ Version 8 database. This database has recently used in many studies such as Bergh and Nilsson (2010), Kunieda et al. (2014), De Haan and Sturm (2017), Dorn et al. (2018), Furceri et al. (2019) etc.

There are two different indicators for Gini index in the database. The first is inq_{disp} . It is estimation of Gini index of inequality in equalized household disposable (post-tax, post-transfer) income. The second is inq_{mkt} . It states estimation of Gini index of inequality in equalized household market (pre-tax, pre-transfer) income. The Luxembourg Income Study data is used as the standard in both these indicators (Solt, 2019). Figure 1 displays the scatter plots of the nexus between financial globalization and income inequality for EMEs.

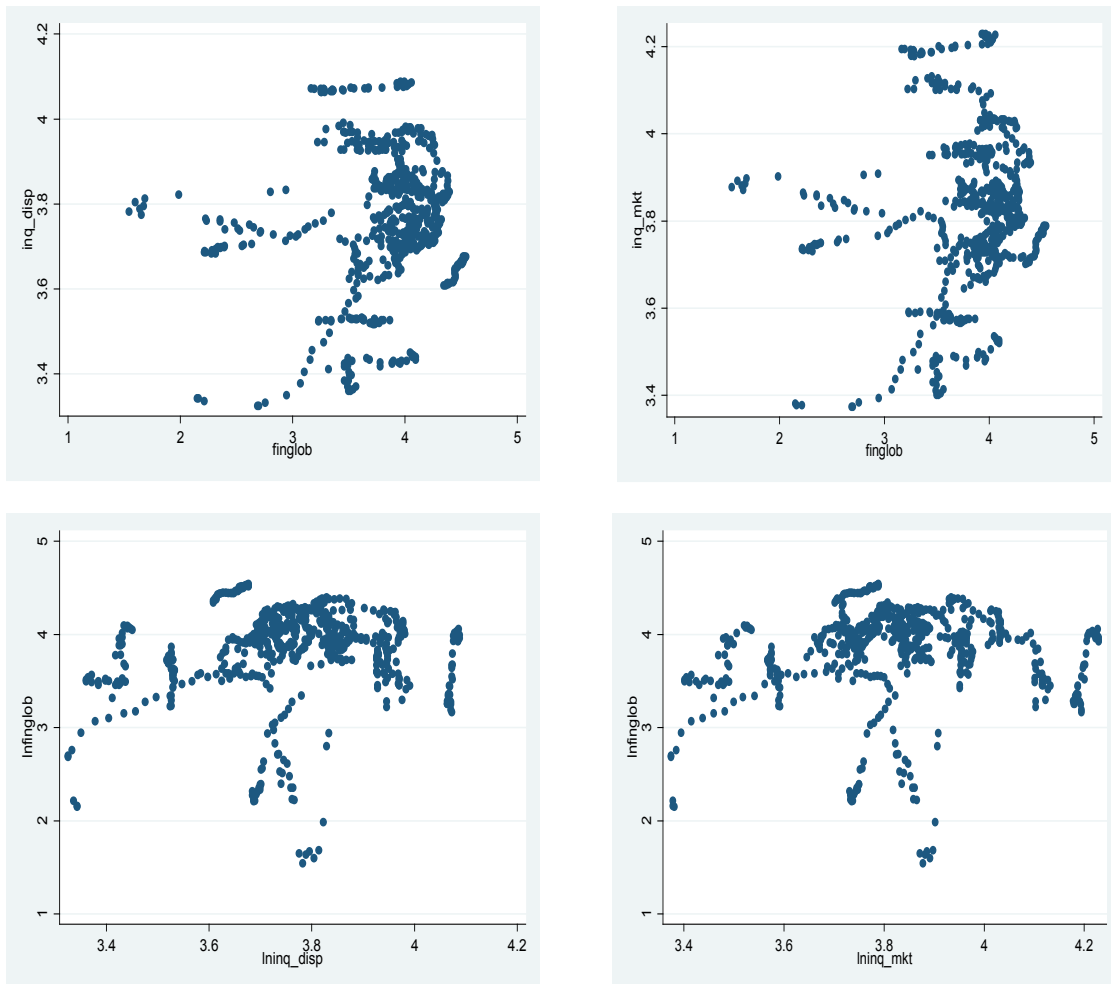

Figure 1: The scatter plots of the financial globalization-income inequality nexus for EMEs

Source: Own figure. $fnglob$ denotes logarithm of financial globalization index. inq_{disp} is logarithm of Gini index of inequality in equalized household disposable income (post-tax, post-transfer). inq_{mkt} is logarithm of Gini index of inequality in equalized household market income (pre-tax, pre-transfer).

⁵ It cannot be extended due to the unavailability of the data for some countries.

⁶ Argentina, Brazil, Chile, China, Colombia, Egypt, India, Indonesia, Iran, South Korea, Malaysia, Mexico, Pakistan, Peru, Philippines, Singapore, South Africa, Thailand, Venezuela. Tsunekawa (2019)'s study is considered in determining these countries.

⁷ It aims to present a cross-national dataset on income inequality. It depends on many reports on Gini indices from OECD, World Bank, Eurostat etc.

Financial globalization is quantified by KOF index⁸ (Gygli et al., 2019). There are three kinds of financial globalization index in this database. The first is *de facto* financial globalization index (*finglob_{de facto}*). It covers foreign direct investment, portfolio investment, international debt, income payments and reserves. The second is *de jure* financial globalization index (*finglob_{de jure}*). It consists of three elements. They are investment restrictions, capital account openness, and International investment agreements. The third is total financial globalization index (*finglob*). The financial globalization index by KOF is benefited in some studies (Dorn et al., 2018; Akbakay and Barak, 2020 etc.). Table 1 presents descriptive statistics.

Table 1: The descriptive statistics

Variables	Number of Observation	Mean	Standard Deviation	Minimum Value	Maximum Value
finglob	646	3.819	0.509	1.54	4.544
finglob _{de facto}	646	3.766	0.513	1.531	4.586
finglob _{de jure}	646	3.839	0.589	0.309	4.505
inq _{disp}	646	3.757	0.161	3.325	4.088
inq _{mkt}	646	3.822	0.178	3.374	4.228

Note: The logarithmic values of all variables are shown.

2.2. Method

Using the bootstrap panel Granger causality analysis, we aim to investigate the causality nexus between financial globalization and income inequality for 19-EMEs. Before estimation, two issues should be considered in the analysis. The first is testing of cross-section dependence, and the second is testing of cross-country heterogeneity (Kar et al., 2011; Chang and Tsai, 2015). Hence, we try to explain both cross-section dependence and cross-country heterogeneity, respectively.

Cross-sectional dependence is significant amongst panel members, when the panel especially comprise of countries which have same structure such developed, emerging, and transition countries. Furthermore, the one country, which is affected by a shock because of globalization, financial integration, and international trade, can influence other countries (Kar et al., 2011; Menyah et al., 2014; Ozcan and Ozturk, 2019). We use four different tests for testing cross-section dependence. The first is Lagrange multiplier (LM) test statistic developed by Breusch and Pagan (1980). Hence, in order to estimate the LM test statistic, we follow the panel model:

$$inq_{it} = \varphi_i + \delta_i finglob_{it} + \varepsilon_{it} \text{ for } i = 1, 2, \dots, N ; t = 1, 2, \dots, T \tag{1}$$

In Equation (1), *i* and *t* denote the number of cross-sections and the number of time periods, respectively. φ_i and δ_i indicate the individual intercepts and the slope coefficients, as well. *inq* and *finglob* are income inequality and financial globalization, respectively.

In the LM test statistic, the null hypothesis is no-cross-section dependence ($H_0 : Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = 0$) for all *t* and $i \neq j$. The alternative hypothesis is cross-section dependence ($H_1 : Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) \neq 0$) for at the least one pair of $i \neq j$ (Chang et al., 2013; Chang and Tsai, 2015). Hereunder, the LM test statistic by Breusch and Pagan (1980) is

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \tag{2}$$

In Equation (2), $\hat{\rho}_{ij}$ denotes the sample estimate of the pair-wise correlation of the residuals from OLS estimation of Equation 1. The LM test statistic has asymptotically distributed as chi-squared with $N(N-1)/2$ degrees of freedom (Chang et al., 2013). Further, it is appropriate, if *N* is relatively small and *T* is large. Hence, it is not valid, when *N* is large (Ozcan and Ozturk, 2019).

The second cross-section dependence test is proposed by Pesaran (2004). He shows that the LM test statistic is not valid under large *N*. He suggests the following scaled version of CD_{lm} test statistic:

⁸ It measures the economic, social and political aspects of globalization and generated by Swiss Economic Institute.

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \tag{3}$$

Under the null hypothesis, $T \rightarrow \infty$ and $N \rightarrow \infty$, it is asymptotically distributed as standard normal. However, the CD_{lm} test statistic has substantial size distortions for large N relative to T (Ozcan and Ozturk, 2019). Hence, Pesaran (2004) suggests a new test for cross-section dependence. Hereunder:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \tag{4}$$

This test statistic is our third cross-section dependence test. Under the null hypothesis for $T \rightarrow \infty$ and $N \rightarrow \infty$, the CD test statistic is asymptotically follows a standard normal distribution (Akadiri et al., 2020).

The fourth cross-section dependence test statistic is the bias-adjusted LM test statistic. Pesaran et al. (2008) suggest the bias-adjusted LM test statistic, as the CD test has significant deficiency. The CD test statistics will lack power in particular circumstance in which the population average pair-wise correlations is zero, though the underlying individual population pair-wise correlations are non-zero. Hereunder, the bias-adjusted LM test statistic is defined as

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \rightarrow d N(0,1) \tag{5}$$

In Equation 5, μ_{Tij} and v_{Tij} denote the exact mean and variance of $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$. Under the null hypothesis with the first $T \rightarrow \infty$ and then $N \rightarrow \infty$, it has asymptotic distribution as a standard normal distribution (Chang et al., 2013).

After the cross-section dependence, the second important issue is heterogeneity. To test cross-country heterogeneity, we use slope homogeneity tests. In order to test slope homogeneity, Pesaran and Yamagata (2008) suggest the delta ($\tilde{\Delta}$) test⁹. It is valid as $(N, T) \rightarrow \infty$ without any limitations on the relative expansion rates of N and T , when the error terms have normal distribution (Menyah et al., 2014). It depends on the Swamy (1970)'s slope homogeneity test which following as;

$$S = \sum_{i=1}^N (\delta_i - \delta_{wfe})' \frac{x_i' M_{\tau} x_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\delta_i - \delta_{wfe}) \tag{6}$$

In Equation 6, δ_i and δ_{wfe} denote the pooled and the weighted fixed effect pooled OLS estimator, respectively. M_{τ} shows an identify matrix of order T , where τ_T is a $T \times 1$ vector of ones. $\hat{\sigma}_i^2$ indicates the estimator of error variance. When N is fixed and $T \rightarrow \infty$, the S is asymptotically distributed (Chu, 2012). The standardized dispersion statistic is described as

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \tag{7}$$

In Equation 7, under the null hypothesis with the condition of $(N, T) \rightarrow \infty$ as long as $\sqrt{N}/T \rightarrow \infty$ and the error terms have normal distributions, the test has asymptotic standard normal distribution (Menyah et al., 2014). Furthermore, under normally distributed errors, the small sample properties of the test ($\tilde{\Delta}$) can be developed by using the following bias-adjusted version:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{z}_{it})}} \right) \tag{8}$$

In Equation 8, $E(\tilde{z}_{it}) = k$, and $var(\tilde{z}_{it}) = 2k(T-k-1)/T+1$ (Ozcan and Ozturk, 2019). Up till now, we try to explain two important issues before using the bootstrap panel causality test. In order to consider both cross-section dependence and cross-country heterogeneity, the bootstrap panel causality test developed by Kónya

⁹ In Equation 1, the null hypothesis of slope homogeneity can be defined as for all and the alternative hypothesis can be described as for a non-zero fraction of pairwise slopes for (Chu, 2012).

(2006)¹⁰. The test¹¹ depends on seemingly unrelated regression (SUR hereafter) estimation and the critical values of the Wald test. We will estimate the following the bootstrap panel causality equations by Kónya (2006):

$$inq_{1t} = \varphi_{11} + \sum_{l=1}^{m_1} \delta_{11l} inq_{1t-l} + \sum_{l=1}^{m_1} \varphi_{11l} finglob_{1t-l} + \varepsilon_{11t}$$

(9)

$$inq_{Nt} = \varphi_{1N} + \sum_{l=1}^{m_1} \delta_{1Nl} inq_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{m_1} \varphi_{1Nl} finglob_{Nt-l} + \varepsilon_{1Nt}$$

and

$$finglob_{1t} = \varphi_{21} + \sum_{l=1}^{m_2} \delta_{21l} finglob_{1t-l} + \sum_{l=1}^{m_2} \varphi_{21l} inq_{1t-l} + \varepsilon_{21t}$$

(10)

$$finglob_{Nt} = \varphi_{2N} + \sum_{l=1}^{m_2} \delta_{2Nl} finglob_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{m_2} \varphi_{2Nl} inq_{Nt-l} + \varepsilon_{2Nt}$$

In Equation 9 and 10, inq is income inequality; $finglob$ is financial globalization. N and T denote the number of countries and the time period, respectively. ($i=1, \dots, N$) and $t=1, \dots, T$). l indicates the lag length. The baseline model consists of $finglob$, inq_{disp} , and inq_{mkt} variables. To check the robust of the baseline model results, we consider two different variables ($finglob_{de\ facta}$ and $finglob_{de\ jure}$)¹² for financial globalization.

In order to identify the direction of causality, we compare Wald statistics with the critical values at 1, 5, and 10 percent significance level. The bootstrap panel causality test¹³ by Kónya (2006) is used in studies on the nexus between globalization and income inequality (e.g. Balan et al., 2015; Destek, 2018).

3. EMPIRICAL FINDINGS

Before the estimation, we need to consider the two issues in the bootstrap panel causality analysis. The first issue is cross-section dependence. According to Kónya (2006), if there is no cross-section dependence across countries, the equations are estimated for each country by the OLS. On the other hand, in the existence of cross-section dependence across countries, the equations can be estimated by feasible generalized least squares (FGLS) or maximum likelihood (ML) estimators. In this study, as is seen in Table 2, we employ the SUR estimator¹⁴, as there is cross-section dependence across countries. We test cross-section dependence by four LM tests (LM , CD_{im} , CD , and LM_{adj}). The second issue is the cross-country heterogeneity. To test the cross-country heterogeneity, we use the slope heterogeneity test by the delta ($\tilde{\Delta}$) and adjusted delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) tests. According to the results of the tests in the Table 2, the null hypothesis is strongly rejected. Stated in other words, the causality nexus between financial globalization and income inequality may differ across 19-EMEs.

Furthermore, Kónya (2006) remarks importance of the determination of the lag lengths. Accordingly, the determination of the lengths is very crucial step, as the results of causality tests may base critically on the lag structure. Too few lags infer that specification error will generally induce bias in the retained regression coefficients, as some significant variables are omitted from the model. Hence, it causes incorrect conclusions. However, too many lags induce another specification error because of more observation loss. The error will generally enhance the standard errors of the estimated coefficients, and this induces the results less precise. Hence, we try to determine the optimal lag length by Akaike information criteria.

Table 2 displays the causality nexus between financial globalization and income inequality for 19-EMEs. Using the bootstrap panel causality test taking into account both cross-section dependence and cross-country heterogeneity, we estimate the baseline model. In the model, we consider two different indicators for income inequality (inq_{disp} and inq_{mkt}).

10 We prefer the bootstrap panel causality test by Kónya (2006) as it considers both cross-section dependence and cross-country heterogeneity, unlike the bootstrap panel causality test Dumitrescu and Hurlin (2012) (follow Wolde-Rufael, 2014).

11 See Kónya (2006) for the detailed information.

12 See Section 3.1 for the detailed information.

13 Gauss 10 program is used in the estimation process.

14 It is a FGLS estimator developed by Zellner (1962).

There is no the causality nexus between financial globalization and income inequality in any direction for 7 out of 19-EMEs, as the Wald statistics is smaller than the critical values. These countries are Argentina, Brazil, Indonesia, South Korea, Peru, Singapore, and Venezuela.

The unidirectional causality running from financial globalization to income inequality in disposable income (post-tax, post-transfer income- inq_{disp}) is detected for Chile, China, Colombia, Egypt, India, Pakistan, Philippines, and Thailand. Further, there is a unidirectional causality running from financial globalization to income inequality in market income (pre-tax, pre-transfer income- inq_{mkt}) in Chile, China, Colombia, Egypt, India, South Africa, and Thailand. The results also indicate that financial globalization causes both inq_{disp} and inq_{mkt} income inequalities. These results are in harmony with Das and Mohapatra (2003), Lee (2006), Kai and Hamori(2009), Elmawazini et al. (2013), Jaumotte et al. (2013), Asteriou et al. (2014), Kang-Kook (2014), Daisaka et al. (2014), Bukhari and Munir (2016), Cabral et al. (2016), De Haan and Sturm (2017), Khan et al. (2019), Furceri et al. (2019), Akbakay and Barak (2020).

Unlike the causality nexus running from financial globalization to income inequality, the unidirectional causality running from income inequality to financial globalization is seen in few countries. The results show that the unidirectional causality running from income inequality in disposable income (inq_{disp}) to financial globalization is seen in Egypt, Iran, Malaysia, Mexico, and Philippines. Additionally, the unidirectional causality running from income inequality in market income (inq_{mkt}) to financial globalization is detected only for Egypt and Malaysia. The results show that there is a causality nexus between income inequality and financial globalization.

There is no theoretically an explanation on the Granger causality nexus running from income inequality to financial globalization. Hence, these results can be interpreted as following: the income inequality induces to increasing of private debts (Iacoviello, 2008) and then this leads to deepening of financial markets in these countries. Therefore, the financial markets in these countries will further integrate with global market (following Rajan (2010)). Additionally, the bidirectional causality nexus between financial globalization and income inequality is seen only in Egypt and Philippines.

Table 2: The results for the causality nexus between financial globalization and income inequality

Country	$finglob \rightarrow inq_{finglob}$				$finglob \rightarrow inq_{mkt}$				$inq_{finglob} \rightarrow finglob$				$inq_{mkt} \rightarrow finglob$							
	WS	Critical Values			WS	Critical Values			WS	Critical Values			WS	Critical Values						
		Bp	%1	%5		%10	Bp	%1		%5	%10	Bp		%1	%5	%10	Bp	%1	%5	%10
Argentina	7.33	0.39	50.99	29.51	21.42	9.17	0.31	45.07	27.39	20.37	12.66	0.76	67.77	46.89	38.85	13.71	0.79	67.56	49.97	41.87
Brazil	10.75	0.51	41.59	28.24	23.06	6.67	0.65	33.11	22.33	18.30	1.08	0.80	18.88	12.51	9.65	1.11	0.88	22.59	15.02	12.21
Chile	86.53***	0.00	42.91	30.96	26.43	23.25***	0.00	14.11	8.98	7.00	0.58	0.65	12.07	7.14	5.35	0.89	0.56	12.05	7.10	5.15
China	74.02***	0.00	34.53	25.57	21.51	43.99***	0.00	37.12	26.31	21.72	3.27	0.76	28.01	19.31	15.45	3.98	0.65	26.35	17.99	14.46
Colombia	4.15**	0.03	5.99	3.44	2.42	14.48***	0.01	13.48	9.09	7.08	2.78	0.18	10.91	6.09	4.22	0.00	0.6	7.21	3.88	2.72
Egypt	18.76***	0.00	10.38	5.84	4.04	15.67**	0.03	21.82	13.54	10.06	9.51**	0.06	19.06	10.04	7.17	6.26*	0.08	13.11	7.84	5.46
India	59.13*	0.06	79.65	60.42	51.89	76.28***	0.00	63.81	46.77	39.58	10.92	0.23	37.27	23.16	18.18	8.92	0.39	43.61	28.41	22.04
Indonesia	1.11	0.39	13.40	6.77	4.52	3.59	0.10	9.98	5.42	3.66	3.98	0.14	11.95	6.70	4.83	0.00	0.64	16.23	8.72	5.63
Iran	0.21	0.74	10.20	6.24	4.42	0.55	0.43	6.89	3.66	2.52	29.13**	0.03	34.32	27.39	24.03	24.23	0.17	40.04	30.9	27.28
S. Korea	6.97	0.27	19.04	12.77	10.34	9.12	0.38	25.34	18.01	15.17	2.45	0.74	22.39	14.82	11.79	4.19	0.90	40.32	28.66	23.53
Malaysia	0.28	0.66	8.36	4.81	3.44	1.33	0.27	8.44	4.29	2.97	5.24**	0.06	9.99	5.68	3.88	3.93*	0.08	9.11	5.06	3.51
Mexico	0.01	0.94	10.16	5.79	4.18	0.88	0.42	8.26	5.01	3.51	2.15*	0.10	6.08	3.31	2.18	10.04	0.16	23.30	15.5	12.16
Pakistan	7.26**	0.05	11.22	7.39	5.79	7.19	0.19	20.08	12.77	9.89	0.14	0.76	10.34	5.84	4.01	0.00	0.99	28.06	16.92	13.04
Peru	2.89	0.45	20.11	11.67	8.84	1.79	0.74	24.03	15.92	12.19	1.43	0.89	27.47	18.12	14.72	2.14	0.81	25.07	16.97	13.86
Philippines	3.82**	0.03	5.37	3.03	2.06	2.14	0.14	7.44	3.98	2.66	8.41**	0.02	11.79	6.25	4.27	1.82	0.28	9.73	5.97	4.17
Singapore	20.26	0.47	74.69	50.19	41.00	1.36	0.75	25.49	15.78	12.16	4.17	0.97	65.34	45.18	36.88	10.76	0.96	92.90	66.97	55.25
S. Africa	11.15	0.41	42.09	27.62	22.04	72.22***	0.00	60.36	40.79	33.38	5.80	0.76	45.90	31.15	24.76	6.64	0.79	46.96	33.38	27.09
Thailand	103.24***	0.00	35.6	27.79	23.89	82.16***	0.00	34.91	26.35	22.44	0.56	0.62	9.77	6.168	4.43	0.38	0.64	9.13	5.47	3.92
Venezuela	11.03	0.99	147.92	105.44	88.14	14.84	0.98	138.11	98.66	82.82	32.69	0.79	149.19	106.99	90.65	5.77	0.99	109.66	75.95	62.47
CD tests																				
LM	2644.47***	0.00				2850.34***	0.00				606.59***	0.00				428.69***	0.00			
$CD_{finglob}$	133.75***	0.00				144.88***	0.00				23.55***	0.00				13.93***	0.00			
CD	47.73***	0.00				50.83***	0.00				8.18***	0.00				4.66***	0.00			
LM_{adj}	1.46*	0.07				3.04***	0.00				1.47***	0.00				3.02***	0.00			
Slope H.T.																				
$(\hat{\Delta})$	45.31***	0.00				43.65***	0.00				37.76***	0.00				38.7***	0.00			
$(\hat{\Delta}_{adj})$	47.38***	0.00				45.65***	0.00				39.49***	0.00				40.474***	0.00			

Note: WS: Wald Statistic, Bp: Bootstrap p-value, H.T: Heterogeneity Test. The number of the bootstrap replications is 10000. The maximum number of the lag length is 2 and the lag lengths are determined by Akaike information criteria. p < 0.01 ***, p < 0.05 **, p < 0.1*.

Robustness Checks

Using the bootstrap panel causality analysis, we estimate the baseline model and present our results in Table 2. To check the robustness of the results, we use two different indicators for financial globalization. These indicators are the *de facto* ($finglob_{de\ fact o}$) and *de jure* ($finglob_{de\ jure}$) financial globalization, respectively.

Table 3 presents the causality nexus between *de facto* financial globalization ($finglob_{de\ fact o}$) and income inequality for EMEs. The Granger causality running from $finglob_{de\ fact o}$ to inq_{disp} is seen in Argentina, Chile, China, Pakistan, Singapore, and Thailand. In these countries, $finglob_{de\ fact o}$ causes inq_{disp} . The causality running from $finglob_{de\ fact o}$ to inq_{mkt} is also seen in Argentina, Chile, China, India, Indonesia, and Thailand. There is unidirectional causality running from inq_{disp} to $finglob_{de\ fact o}$ in Egypt, Iran, Malaysia, and Philippines. The unidirectional causality running from inq_{mkt} to $finglob_{de\ fact o}$ is seen only in Egypt and Iran.

Table 4 also shows the causality nexus between *de jure* financial globalization ($finglob_{de\ jure}$) and income inequality for EMEs. The Granger causality running from $finglob_{de\ jure}$ to inq_{disp} is observed in Brazil, Chile, China, Colombia, Egypt, South Korea, Philippines, and Thailand. Moreover, there is unidirectional causality running from $finglob_{de\ jure}$ to inq_{mkt} in ten countries (Chile, China, Colombia, Egypt, India, Iran, South Korea, Philippines, South Africa, and Thailand). While the Granger causality running from inq_{disp} to $finglob_{de\ jure}$ is seen only in Indonesia, Malaysia, and Thailand, the Granger causality running from inq_{mkt} to $finglob_{de\ jure}$ is observed in Malaysia and Thailand.

In sum, there is a causality nexus between financial globalization and income inequality for EMEs. Moreover, as is seen, the results of the robustness check support the baseline model. Accordingly, the Granger causality running from financial globalization to income inequality is observed in many studies (especially Chile, China, Colombia, India, Indonesia, Malaysia, and Thailand) compare to the Granger causality running from income inequality to financial globalization. Furthermore, these results show how the taxes on disposable income have an important role on the financial globalization-inequality nexus. This result is very significant in the determining of tax rates for policy makers.

Table 3: The results for the causality nexus between financial globalization (de facto) and income inequality

Country	$finglob_{de\ facto} \rightarrow inq_{de\ facto}$				$finglob_{de\ facto} \rightarrow inq_{de\ facto}$				$finglob_{de\ facto} \rightarrow inq_{de\ facto}$				$finglob_{de\ facto} \rightarrow inq_{de\ facto}$					
	Critical Values				Critical Values				Critical Values				Critical Values					
	WS	Bp	%1	%5	WS	Bp	%1	%5	WS	Bp	%1	%5	WS	Bp	%1	%5		
Argentina	77.01***	0.00	36.11	21.18	15.55	58.06	36.56	28.71	14.95	0.29	37.91	27.26	22.24	13.25	0.32	36.59	25.24	20.79
Brazil	3.65	0.58	29.09	18.11	13.93	0.26	14.61	11.09	0.69	0.85	20.54	12.59	9.76	1.38	0.82	21.69	13.75	10.69
Chile	42.21***	0.00	28.41	19.61	15.7	6.01**	6.16	4.29	2.02	0.19	7.0	4.22	2.99	1.27	0.19	5.65	3.15	2.12
China	31.2***	0.01	32.29	22.63	18.58	32.06**	26.24	21.75	8.64	0.96	71.78	52.46	44.41	3.98	0.99	63.77	46.86	39.77
Colombia	3.87	0.34	15.92	10.08	7.81	10.78	16.77	13.37	0.03	0.97	15.61	10.05	7.67	0.00	0.99	12.63	8.03	6.12
Egypt	0.38	0.52	7.15	3.81	2.64	0.43	4.63	3.15	5.49**	0.03	7.5	4.58	3.36	3.82**	0.02	4.65	2.72	1.94
India	20.83	0.12	38.76	27.14	22.41	45.29***	28.94	24.21	1.32	0.79	22.14	14.62	11.6	2.52	0.88	34.98	24.89	20.17
Indonesia	4.49	0.35	23.71	14.46	10.87	10.11**	10.15	7.37	0.05	0.82	7.29	3.72	2.54	0.02	0.90	9.25	4.96	3.41
Iran	0.14	0.72	7.82	4.34	3.06	0.85	4.62	3.17	19.69**	0.02	22.72	16.99	14.52	23.44**	0.02	25.17	19.19	16.44
S. Korea	3.84	0.99	122.42	86.67	72.74	1.44	93.35	77.59	12.76	0.99	186.06	130.03	109.53	42.03	0.92	218.13	158.14	134.08
Malaysia	1.00	0.37	9.0	4.72	3.38	0.10	7.2	4.91	22.41*	0.07	35.98	24.41	19.79	22.97	0.12	41.74	29.47	24.52
Mexico	0.04	0.96	36.27	22.03	16.24	2.27	14.11	9.99	13.79	0.43	57.11	37.62	30.12	2.66	0.72	34.5	21.59	16.79
Pakistan	9.14*	0.06	15.20	9.88	7.69	4.42	21.86	17.3	0.19	0.65	7.24	3.93	2.73	0.93	0.95	42.82	29.84	23.38
Peru	5.16	0.83	60.22	39.71	30.63	2.68	21.53	15.88	1.95	0.72	22.59	14.87	11.35	2.3	0.69	24.21	14.96	11.49
Philippines	1.23	0.43	10.15	6.22	4.49	0.29	4.21	2.89	4.48*	0.09	10.32	5.99	4.21	1.99	0.14	6.45	3.53	2.45
Singapore	35.79*	0.07	60.89	40.01	32.09	3.07	20.84	16.29	1.8	0.99	63.15	44.06	35.87	5.28	0.97	78.45	55.81	45.82
S. Africa	0.33	0.87	16.45	10.23	7.81	0.65	13.46	10.49	3.91	0.72	28.39	19.35	15.59	5.59	0.47	20.67	14.61	11.84
Thailand	108.58***	0.00	41.32	32.12	27.7	80.17***	25.22	21.77	0.26	0.56	5.34	3.01	2.04	1.14	0.28	6.92	3.73	2.58
Venezuela	1.221	0.97	73.17	47.14	37.03	0.12	75.05	59.75	3.28	0.87	41.52	28.56	22.6	2.19	0.94	47.95	32.68	26.52
CD tests																		
<i>LM</i>		0.00	3345.77***			3696.05***			396.76***	0.00				503.28***	0.00			
<i>CD_m</i>		0.00	171.67***			190.61***			12.208***	0.00				17.97***	0.00			
<i>CD</i>		0.00	49.33***			56.24***			-0.593	0.277				2.58***	0.01			
<i>LM_{adj}</i>		0.00	1.92***			1.56***			1.983**	0.024				1.598**	0.06			
Slope H.T.																		
$(\tilde{\Delta})$		0.00	45.79***			49.43***			39.34***	0.00				42.39***	0.00			
$(\tilde{\Delta}_{adj})$		0.00	47.89***			51.69***			41.35***	0.00				44.33***	0.00			

Note: WS: Wald Statistic, Bp: Bootstrap p-value, HT: Heterogeneity Test. The number of the bootstrap replications is 10000. The maximum number of the lag length is 2 and the lag lengths are determined by Akaike information criteria. p < 0.01 ***, p < 0.05 **, p < 0.1 *.

Table 4: The results for the causality nexus between financial globalization (de jure) and income inequality

Country	$finglob_{de jure} \rightarrow inq_{esp}$				$finglob_{de jure} \rightarrow inq_{mkt}$				$inq_{esp} \rightarrow finglob_{de jure}$				$inq_{mkt} \rightarrow finglob_{de jure}$							
	WS	Critical Values			WS	Critical Values			WS	Critical Values			WS	Critical Values						
		Bp	%1	%5		%10	Bp	%1		%5	%10	Bp		%1	%5	%10	Bp	%1	%5	%10
Argentina	29.55	0.24	71.35	49.5	40.66	0.28	100.48	71.23	58.27	1.29	0.96	46.42	30.59	24.27	1.12	0.97	45.01	29.53	23.54	
Brazil	11.44*	0.06	16.67	11.86	9.92	0.18	26.94	18.96	15.81	0.03	0.97	16.32	10.55	8.16	0.08	0.97	17.64	11.51	9.07	
Chile	62.55***	0.00	36.32	26.11	22.02	0.00	18.96	12.43	10.02	0.04	0.95	16.97	10.74	8.23	0.68	0.56	10.76	6.28	4.44	
China	57.65***	0.00	44.77	31.22	25.87	0.01	37.46	24.58	19.72	2.46	0.94	43.78	31.56	26.08	3.03	0.86	35.44	25.36	20.76	
Colombia	5.99**	0.03	8.26	4.65	3.15	0.03	16.08	10.25	7.7	2.08	0.29	15.75	8.38	5.81	0.93	0.42	13.19	6.55	4.31	
Egypt	23.78***	0.00	10.81	6.11	4.18	0.01	21.31	12.59	9.47	6.15	0.66	49.29	32.46	25.69	4.55	0.67	33.37	22.13	17.69	
India	49.54	0.13	88.04	63.61	53.12	0.05	64.96	45.23	37.43	0.46	0.99	125.88	85.82	68.97	0.19	0.99	92.14	66.04	54.59	
Indonesia	0.01	0.95	14.37	7.91	5.52	0.75	13.31	7.13	4.88	7.36**	0.05	13.42	7.32	4.75	3.74	0.17	14.78	8.13	5.53	
Iran	2.63	0.17	10.61	5.71	3.93	0.02	16.23	8.61	6.15	18.99	0.53	53.91	38.18	32.66	25.38	0.47	60.68	45.82	40.19	
S. Korea	3.7**	0.05	6.55	3.83	2.68	0.00	8.38	5.26	4.01	0.01	0.92	5.99	3.36	2.24	0.07	0.76	5.5	3.02	2.07	
Malaysia	3.32	0.21	13.34	7.5	5.41	0.12	13.93	7.67	5.16	14.31**	0.05	20.27	14.42	12.17	12.69**	0.03	15.18	11.08	9.14	
Mexico	0.27	0.58	5.55	3.25	2.28	0.23	31.57	20.06	15.51	0.01	0.95	7.89	4.42	2.98	5.63	0.93	68.86	47.73	38.53	
Pakistan	0.00	0.99	13.23	7.74	5.62	1.05	11.99	6.56	4.59	0.04	0.92	17.42	9.92	7.23	0.02	0.96	21.04	11.91	8.73	
Peru	0.66	0.41	7.83	4.22	2.88	0.49	10.47	5.99	4.23	1.33	0.79	21.69	14.39	11.16	0.72	0.87	20.1	13.29	10.55	
Philippines	3.45*	0.07	7.66	4.18	2.86	0.06	10.94	6.06	4.18	4.44	0.11	12.76	6.47	4.61	2.27	0.35	13.05	8.27	6.04	
Singapore	0.56	0.89	47.03	28.36	21.01	0.00	15.69	8.38	5.92	31.99	0.47	98.64	69.54	58.18	31.27	0.46	93.95	65.78	55.31	
S. Africa	9.54	0.37	32.9	22.29	17.87	0.00	42.19	28.34	22.51	3.52	0.95	61.02	43.01	34.64	2.69	0.93	51.22	34.38	28.01	
Thailand	22.69**	0.04	34.31	19.24	13.49	0.04	42.73	24.1	16.68	39.45**	0.04	56.56	35.56	27.94	43.93**	0.02	52.46	33.81	26.34	
Venezuela	9.57	0.95	99.71	70.19	58.82	0.88	89.59	63.84	53.15	5.71	0.99	108.62	77.91	64.27	0.86	0.99	54.83	37.06	30.13	
CD tests																				
LM	2947.06***	0.00				3123.99***	0.00			762.28***	0.00				550.45***	0.00				
CD_{in}	150.11***	0.00				159.68***	0.00			31.97***	0.00				20.52***	0.00				
CD	51.16***	0.00				53.09***	0.00			12.96***	0.00				5.8***	0.00				
LM_{adj}	4.54***	0.00				6.5***	0.00			4.51***	0.00				6.46***	0.00				
Slope H.T.																				
$(\tilde{\Delta})$	37.57***	0.00				38.15***	0.00			25.33***	0.00				28.04***	0.00				
$(\tilde{\Delta}_{adj})$	39.29***	0.00				39.89***	0.00			26.49***	0.00				29.33***	0.00				

Note: WS: Wald Statistic, Bp: Bootstrap p-value, H.T: Heterogeneity Test. The number of the bootstrap replications is 10000. The maximum number of the lag length is 2 and the lag lengths are determined by Akaike information criteria. $p < 0.01$ ***, $p < 0.05$ **, $p < 0.1$ *.

4. CONCLUSION AND POLICY IMPLICATIONS

The main aim of this study is to explore the nexus between financial globalization and income inequality for 19-EMES. We use the bootstrap panel causality analysis by Kónya (2006). The dataset covers the period 1979-2012.

In general, the findings demonstrate that there is a causality nexus between financial globalization and income inequality for EMEs. The Granger causality running from financial globalization to income inequality is observed in many countries such as Chile, China, Colombia, Egypt, India, Indonesia, Malaysia, Pakistan, Philippines, Singapore, and Thailand, unlike the conventional wisdom. The results are consistent with Das and Mohapatra (2003), Lee (2006), Kai and Hamori(2009), Elmawazini et al. (2013), Jaumotte et al. (2013), Asteriou et al. (2014), Kang-Kook (2014), Daisaka et al. (2014), Bukhari and Munir (2016), Cabral et al. (2016), De Haan and Sturm (2017), Khan et al. (2019), Furceri et al. (2019), Akbakay and Barak (2020). The findings also indicate that the Granger causality running from income inequality to financial globalization is seen in Egypt, Iran, Malaysia, Philippines, and Thailand. It can be said that these findings are new evidence for the literature.

Additionally, the taxes on disposable income have a significant role on the nexus between financial globalization and income inequality. To avoid the negative effects of financial globalization, this result is very significant in determining of tax rates for policy makers. In light of these findings, in order to reduce the negative effects of financial globalization, policy makers must increase the tax rates for top income (top 0.1 percent) class as fiscal policy (See Cabral et al., 2016 for more information).

REFERENCES

- Acun, S. (2019). "OECD ülkelerinde gelir dağılımının belirleyicileri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 217-224.
- Agnello, L., Mallick, S.K. & Sousa, R.M. (2012). "Financial reforms and income inequality", *Economics Letters*, 116/3, 583-587.
- Akadiri, S.S., Lasisi, T.T., Uzuner, G. & Akadiri, A.C. (2020). "Examining the causal impacts of tourism, globalization, economic growth and carbon emissions in tourism island territories: bootstrap panel Granger causality analysis", *Current Issues in Tourism*, 23/4, 470-484.
- Akbakay, Z. & Barak, D. (2020). "Yükselen piyasalarda ekonomik küreselleşme ve gelir eşitsizliği ilişkisi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16/1, 17-34.
- Alper, C.E. & Onis, Z. (2003). "Financial globalization, the democratic deficit, and recurrent crises in emerging markets: The Turkish experience in the aftermath of capital account liberalization", *Emerging Markets Finance and Trade*, 39/3, 5-26.
- Arestis, P. & Basu, S. (2003). "Financial globalization: some conceptual problems", *Eastern Economic Journal*, 29/2, 183-189.
- Asteriou, D., Dimelis, S. & Moudatsou, A. (2014). "Globalization and income inequality: A panel data econometric approach for the EU27 countries", *Economic Modelling*, 36, 592-599.
- Atif, S.M., Srivastav, M., Sauyrbekova, M. & Arachchige, U.K. (2012). "Globalization and income inequality: a panel data analysis of 68 countries", ZBW - Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften, Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft, Kiel und Hamburg.
- Bacchetta, M. & Jansen, M. (2011). "Making globalization socially sustainable", World Trade Organization. Geneva, Switzerland.
- Baek, I., Shi, Q. (2016). "Impact of economic globalization on income inequality: Developed economies vs emerging economies", *Global Economy Journal*, 16/1, 49-61.
- Balan, F., Torun, M. & Kilic, C. (2015). "Globalization and income inequality in G7: A bootstrap panel Granger causality analysis", *International Journal of Economics and Finance*, 7/10, 192-203.
- Bergh, A. & Nilsson, T. (2010). "Do liberalization and globalization increase income inequality?", *European Journal of Political Economy*, 26/4, 488-505.

- Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1980). "The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47/1, 239-253.
- Broner, F. & Ventura, J. (2016). "Rethinking the effects of financial globalization", *The Quarterly Journal of Economics*, 131/3, 1497-1542.
- Bukhari, M. & Munir, K. (2016). Impact of globalization on income inequality in selected Asian countries. Munich Personal RePEc Archive. MPRA Paper No. 74248. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/74248/>. (15.02.2020).
- Bumann, S. & Lensink, R. (2016). "Capital account liberalization and income inequality", *Journal of International Money and Finance*, 61, 143-162.
- Cabral, R., García-Díaz, R. & Mollick, A.V. (2016). "Does globalization affect top income inequality?", *Journal of Policy Modeling*, 38/5, 916-940.
- Çelik, S. & Basdas, U. (2010). "How does globalization affect income inequality? A panel data analysis", *International Advances in Economic Research*, 16/4, 358-370.
- Chang, T. & Tsai, C.F. (2015). "Globalization and inflation nexus: Further evidence based on bootstrap panel causality", *Quality & Quantity*, 49/2, 867-877.
- Chang, T., Cheng, S.C., Pan, G. & Wu, T.P. (2013). "Does globalization affect the insurance markets? Bootstrap panel Granger causality test", *Economic Modelling*, 33, 254-260.
- Chu, H.P. (2012). "Oil consumption and output: What causes what? Bootstrap panel causality for 49 countries", *Energy Policy*, 51, 907-915.
- Daisaka, H., Furusawa, T. & Yanagawa, N. (2014). "Globalization, financial development and income inequality", *Pacific Economic Review*, 19/5, 612-633.
- Das, M. & Mohapatra, S. (2003). "Income inequality: The aftermath of stock market liberalization in emerging markets", *Journal of Empirical Finance*, 10/1-2, 217-248.
- De Haan, J. & Sturm, J.E. (2017). "Finance and income inequality: A review and new evidence", *European Journal of Political Economy*, 50, 171-195.
- Destek, M.A. (2018). "Dimensions of globalization and income inequality in transition economies: taking into account cross-sectional dependence", *Eastern Journal of European Studies*, 9/2, 5-25.
- Dorn, F., Fuest, C. & Potrafke, N. (2018). Globalization and income inequality revisited. CESifo Working Paper No. 6859.
- Dreher, A. & Gaston, N. (2008). "Has globalization increased inequality?", *Review of International Economics*, 16/3, 516-536.
- Dumitrescu, E.I., Hurlin, C. (2012). "Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels", *Economic Modelling*, 29/4, 1450-60.
- Elmawazini, K., Sharif, A., Manga, P. & Drucker, P. (2013). "Trade globalization, financial globalization and inequality within south-east Europe and CIS countries", *The Journal of Developing Areas*, 47/2, 303-317.
- Furceri, D. & Loungani, P. (2018). "The distributional effects of capital account liberalization", *Journal of Development Economics*, 130, 127-144.
- Furceri, D., Loungani, P. & Ostry, J.D. (2019). "The aggregate and distributional effects of financial globalization: Evidence from macro and sectoral data", *Journal of Money Credit and Banking*, 51, 163-198.
- Goldberg, P.K. & Pavcnik, N. (2007). "Distributional effects of globalization in developing countries", *Journal of Economic Literature*, 45/1, 39-82.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N. & Sturm, J.E. (2019). "The KOF globalisation index—revisited", *The Review of International Organizations*, 14/3, 543-574.
- Heshmati, A. (2003). The relationship between income inequality and globalization. United Nations University. 1-31.
- Iacoviello, M. (2008). "Household debt and income inequality, 1963–2003", *Journal of Money, Credit and Banking*, 40/5, 929-965.

- Jaumotte, F., Lall, S. & Papageorgiou, C. (2013). "Rising income inequality: Technology, or trade and financial globalization?", *IMF Economic Review*, 61/2, 271-309.
- Kai, H. & Hamori, S. (2009). "Globalization, financial depth and inequality in Sub-Saharan Africa", *Economics Bulletin*, 29/3, 2025-2037.
- Kang-Kook, L. (2014). "Globalization, income inequality and poverty: Theory and empirics", *Social System Studies*, 28, 109-134.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. & Ağır, H. (2011). "Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: Bootstrap panel granger causality analysis", *Economic Modelling*, 28/1-2, 685-693.
- Khan, H., Shehzad, C.T. & Ahmad, F. (2019). Temporal effects of financial globalization on income inequality. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3509061. (15.02.2020).
- Kónya, L. (2006). "Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach", *Economic Modelling*, 23/6, 978-992.
- Kose, A.M. & Prasad, E.S. (2010). Resilience of emerging market economies to economic and financial development in advanced economies. Economic and Financial Affairs Economic Paper 411.
- Kratou, H. & Goaid, M. (2016). "How can globalization affect income distribution? Evidence from developing countries", *The International Trade Journal*, 30/2, 132-158.
- Kunieda, T., Okada, K. & Shibata, A. (2014). "Finance and inequality: How does globalization change their relationship?", *Macroeconomic Dynamics*, 18/5, 1091-1128.
- Lee, J.E. (2006). "Inequality and globalization in Europe", *Journal of Policy Modeling*, 28/7, 791-796.
- Lee, W.C., Cheong, T.S., Wu, Y. & Wu, J. (2019). "The impacts of financial development, urbanization, and globalization on income inequality: A regression-based decomposition approach", *Asian Economic Papers*, 18/2, 126-141.
- Martin, P. & Rey, H. (2006). "Globalization and emerging markets: With or without crash?", *American Economic Review*, 96/5, 1631-1651.
- Maskin, E. (2015). "Why haven't global markets reduced inequality in emerging economies?", *The World Bank Economic Review*, 29, 48-52.
- Menyah, K., Nazlıoğlu, S. & Wolde-Rufael, Y. (2014). "Financial development, trade openness and economic growth in African countries: New insights from a panel causality approach", *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Meschi, E.F. & Vivarelli, M. (2007). Globalization and income inequality. IZA Discussion Paper No. 2958.
- Mishkin, F.S. (2007). "Is financial globalization beneficial?", *Journal of Money, Credit and Banking*, 39/2-3, 259-294.
- Mishkin, F.S. (2009). "Why we shouldn't turn our backs on financial globalization", *IMF Economic Review*, 56/1, 139-170.
- Ozcan, B. & Ozturk, I. (2019). "Renewable energy consumption-economic growth nexus in emerging countries: A bootstrap panel causality test", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 104, 30-37.
- Özcan, G. & Özmen, İ. (2018). "Küreselleşme yükselen ekonomilerde gelir dağılımını etkiler mi?", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/2, 35-52.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. IZA Discussion Paper No. 1240.
- Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). "Testing slope homogeneity in large panels", *Journal of Econometrics*, 142/1, 50-93.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). "A bias-adjusted LM test of error cross-section independence", *The Econometrics Journal*, 11/1, 105-127.
- Pietrobelli, C. & Zamagni, S. (2000). "The emerging economies in the global financial market: Some concluding remarks", *Financial globalization and the emerging economies*, (Eds: J.A. Ocampo, S. Zamagni, R. Ffrench-Davis, C. Pietrobelli), United Nations and International Jacques Maritain Institute. Santiago, Chile.

- Rajan, R.G. (2010). *Fault lines: How hidden fractures still threaten the world economy*. Princeton University Press, US.
- Rodrik, D. & Subramanian, A. (2009). "Why did financial globalization disappoint?", *IMF Staff Papers*, 56/1, 112-138.
- Schmukler, S.L. (2004). "Financial globalization: Gain and pain for developing countries", *Federal Reserve Bank Atlanta Economic Review*, 89/2, 39-66.
- Solt, F. (2019). Measuring income inequality across countries and over time: The standardized world income inequality database. SWIID Version 8.2, November 2019.
- Swamy, P.A. (1970). "Efficient inference in a random coefficient regression model", *Econometrica*, 311-323.
- Tsunekawa, K. (2019). "Globalization and the emerging state: Past advance and future challenges", *Emerging states and economies*, (Eds: T. Shiraishi, T. Sonobe), Springer, Singapore.
- Tunalı, H. & Çetinkaya, H. (2019). "Küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi: G7 ülkeleri panel veri analizi", *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4/10, 224-237.
- Wolde-Rufael, Y. (2014). "Electricity consumption and economic growth in transition countries: A revisit using bootstrap panel Granger causality analysis", *Energy Economics*, 44, 325-330.
- Zellner, A. (1962). "An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias", *Journal of the American Statistical Association*, 57/298, 348-368.

Appendix 1: The summarized literature on the nexus between financial globalization and income inequality

Year	Author	Period	Country	Method	Result
2003	Das and Mohapatra	1986-1995	11-EMEs	PA	FG→II (↑)
2006	Lee	1951-1992	14-EU	GLS	FG→II (↑)
2009	Kai and Hamori	1980-2002	29-SSAC	PA	FG→II (↑)
2010	Çelik and Basdas	1995-2007-DEV 1995-2006-DEVL 1990-2005& 1995-2005-MIRC	5-DEV 5-DEVL 6-MIRC	FM-OLS	FG→II (↓) DEV FG→II (↓) DEVL FG→II (↑) MIRC
2012	Agnello et al.	1973-2005	62	PA	FR→II (↓)
2013	Elmawazini et al.	1992-2007	8 (SE and CIS)	LSDV, Parks	FG→II (↑)
2013	Jaumotte et al.	1981-2003	51	PA	FG→II (↑)
2014	Asteriou et al.	1995-2009	27-EU	PA	FG→II (↑)
2014	Daisaka et al.	-	-	CGE	FG→II (↑)
2014	Kang-Kook	1976-2004	All countries	OLS	FG→II (↑)
2014	Kunieda et al.	1985-2009	119	OLS, IV	FG→II (↑↓)
2016	Baek and Shi	1990-2010	26 DEV 52DEVL	AR(1) PA	FG→II (↓) DEV FG→II (↑) DEVL
2016	Bukhari and Munir	1990-2014	AC	PA IVLS	FG→II (↑)
2016	Cabral et al.	1970-2004	15	system GMM	FG→II (↑)
2016	Bumann and Lensink	1973-2008	106	GMM	FG→II (↓)
2017	De Haan and Sturm	1975-2005	121	Dynamic PA	FG→II (↑)
2018	Dorn et al.	1970-2014	140	OLS, 2SLS	FG→II (↑) OLS FGII 2SLS
2018	Furceri and Loungani	1970-2010	149	Panel ARDL	FG→II (↑)
2019	Furceri et al.	1970-2016	149	PA	FG→II (↑)
2019	Lee et al.	2007-2012	31 regions (CHN)	DA	FG→II (↓)
2019	Khan et al.	1970-2018	120	PAF	FG→II (↑)
2019	Acun	1987-2014	OECD	PA	FG→II (↑)
2020	Akbakay and Barak	1994-2014	13-EMEs	PMG	FG→II (↑)

Note: SSAC: Sub-Saharan Africa countries, SE: South-East Europe, CIS: Commonwealth of Independent States, EU: European Union, DEV: Developed countries, DEVL: Developing countries, MIRC: Miracle countries, AC: Asian countries, EMEs: Emerging market economies, CHN: China, PA: Panel analysis, FM-OLS: Fully modified ordinary least squares, OLS: Ordinary least square, IV: Instrumental variable, CGE: Computable general equilibrium, AR: Autoregressive, DA: Decomposition Analysis, GMM: Generalized method of moments, PAF: Parametric accelerated failure time survival analysis. PMG: Pooled mean group. FG: Financial globalization, FR: Financial reform, II: Income inequality.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:25.09.2020 ✓Accepted/Kabul:24.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.799830

Araştırma Makalesi/ Research Article

Meşe, Ö. ve Karayaman, M. (2021). "Aydın Vilayetinde Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1867-1913)" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 357-370

AYDIN VİLAYETİNDE REDİF TEŞKİLATININ KURULUŞU VE GELİŞİMİ (1867-1913)*

Özge MEŞE**, Mehmet KARAYAMAN***

Öz

Osmanlı Padişahı Sultan II. Mahmut döneminde, modern devletlerde olduğu gibi vatandaşlara askerlik yükümlülüğü getiren yeni örgütlenmede, asker sayısının artırılması ve İstanbul dışındaki bölgelerin güvenliğinin sağlanması önemli bir sorun haline gelmiştir. Hem ülkenin ihtiyaç duyduğu sayıda askeri hazır tutmak hem de devlete ekonomik yük olmasını önlemek amacıyla, 1834 yılında "Redif-i Asâkir-i Mansûre" teşkilatı kurulmuştur. Aydın vilayetinin kurulduğu 1867 yılı ile redif teşkilatının kaldırıldığı 1913 yılı arasındaki süreci esas alan çalışmada, gerek ülke içinde asayişin sağlanması gerekse savaşlarda nizamiye birliklerinin takviye edilmesinde çok önemli görevler üstlenen ancak Balkan Savaşlarındaki başarısızlıkları nedeniyle kaldırılan Redif Teşkilatının, Aydın Vilayeti özelindeki örgütlenme süreci incelenecektir. Kazalarda oluşturulan redif birlikleri ve Osmanlı Devleti genelindeki redif örgütlenmesine ilişkin çalışmalar olmasına rağmen, idari anlamda vilayet teşkilatı içerisindeki redif örgütlenmesini esas alan bir çalışma bulunmamaktadır. Hazırladığımız çalışmanın amacı, hem redif teşkilatı ile vilayet örgütlenmesi arasındaki bağı ortaya koymak hem de Aydın Vilayeti bölgesine ilişkin yapılacak olan yerel tarih çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aydın Vilayeti, Redif Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nde Ordu.*

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF REDIF ORGANIZATION IN AYDIN PROVINCE (1867-1913)

Abstract

During the reign of Sultan Mahmut II of the Ottoman Empire, increasing the number of soldiers and ensuring the security of regions outside of Istanbul has become a critical problem in the new organization that charges military service obligations on citizens rather as in modern states. The "Redif-i Asâkir-i Mansûre" organization was established in 1834 in order to keep the number of soldiers that the country needs ready and to prevent an economic burden on the state. Based on the study between the establishment of Aydın province in 1867 and the year 1913 when the Redif organization was abolished, the organizational process of the Redif Organization, which was abolished owing to the failures of the Balkan Wars, which played a very significant role both in maintaining order and safety of the community in the country and in boosting the regularity units in wars, will be examined. Although there are courses related to Redif unions formed in the towns and the redif organization throughout the Ottoman State, there is no study based on the Redif organization within the provincial organization in administrative terms. The purpose of the study we prepared is to reveal the link between both Redif offices and the Provincial organization and to contribute to local history studies to be conducted related to Aydın Province of the region.

Keywords: *Aydın Province, Redif Organization, Ottoman Army.*

* Çalışma, Özge Meşe tarafından Mehmet Karayaman'ın danışmanlığında yürütülen, "Aydın Vilayetinde Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1867-1913)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, UŞAK.

e-posta: ozmese1993@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-2172-6981>)

*** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, UŞAK.

e-posta:mehmet.karayaman@usak.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9730-5000>)

GİRİŞ

Redif kelimesinin sözlük anlamı arkadan gelen, birinin ardından giden kimsedir. Fiilî ve muvazzaf ordunun yedeği (ihtiyat kuvvet) manasında kullanılmıştır. Tam adı, “*Redif-i Asâkir-i Mansûre*” veya “*Asâkir-i Redife-i Mansûre*” olan bu ordunun kuruluş amacı, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*” adıyla oluşturulan yeni orduya destek sağlamak ve askerleri uzun süre mecburi hizmette tutmadan, kendi bölgelerinde eğiterek iç güvenliği sağlamaktır¹.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun asker mevcudu Osmanlı Devleti’nin bir savaş durumunda ihtiyacı olan askerin çok altındaydı. Ancak büyük bir ordunun devamlı olarak silâh altında bulundurulması, hem hazineye büyük külfet yükleyebileceği hem de memleketteki zirai faaliyeti aksatacağından, mümkün değildi. Bu yüzden Prusya ve Avusturya ordularında da başarıyla uygulanan, yedek asker yetiştirilmesi yoluna gidildi². Böylece hem istenildiğinde talimli asker el altında bulundurulacak, hem de ziraatla uğraşanların işlerini aksatmayacak bir sistem kurulacaktı³.

8 Temmuz 1834 tarihinde yürürlüğe giren *Redif Nizamnamesi* ile tüm sancaklarda bin dört yüz kişilik, dört bölüklü taburlar oluşturulması, askere alınacak kişi sayısı yetersiz olan sancaklarla yakınlarındaki sancakların birleştirilmesi kararlaştırıldı⁴. Asker yazılması, defterlerin tutulması ve Seraskerlik makamına gönderilmesi işi, sancak yöneticileri olan mütesellimlere ve valilere bırakıldı.

Taburların eğitimi için gerekli subaylar, kazaların ileri gelen aileleri arasından valilerce seçilecek, isimleri İstanbul’a bildirilerek onay alınacaktı. Böylece subaylığa atananlar, yönetim işlerine karışmayacaklar yalnız taburlarını eğitmek ve benzeri askerlikle ilgili işlere bakacaklardı⁵. Yörenin ileri gelenleri arasından subay olarak seçilenlerin, İstanbul’a çağırılarak iki ay Asâkir-i Mansûre askerlerinin talimlerine katılmaları sağlanacak, eğitimin sonunda terfi edilerek geldikleri yere subay olarak dönecekti. Durum elverdikçe redif bölgelerine merkezden de subay gönderilerek, askerlerin yetiştirilmeleri sağlanacaktı⁶.

Redif birliklerine yazılanlara birer kat elbise verilecek, bu elbiseyi ancak eğitim sırasında giyebileceklerdi. Fesi ise diledikleri zaman giyebileceklerdi. Diktirmek şartıyla, askeri kıyafetle dolaşmaları da mümkündü. Subayların kılıçları, erlerin palaska ve çantaları, mataraları devlet tarafından sağlanacaktı. Tüfek ve benzeri eğitim araçları eğitim süresince erlere verilecek, sonra toplanarak depolarda korunacaktı⁷.

1835 yılında, on dokuz Anadolu’dan, sekizi de Rumeli bölgesinden olmak üzere yirmi yedi redif taburu oluşturulmuştur. Taburların sayısı kısa süre sonra otuz dokuza, redif askerlerinin sayısı da otuz yedi binden, elli bir bine çıkartılmıştır⁸.

1836 yılında redif teşkilatında bazı yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler öncesinde Serasker Hüsrev Paşa, Prusya Landwehr (Redif) Teşkilatı ile ilgilenmiş, hatta bu konuda kitaplar tercüme ettirmiştir. Prusya ordusu subaylarından Yüzbaşı Helmuth von Moltke İstanbul’a geldiğinde, Hüsrev Paşa redif teşkilatının geliştirilmesi üzerine ondan istifade etmek istemiş ve Moltke, Prusya redif teşkilatının Türk ordusu şartlarına tatbik edilmesine dair bir lâhiya kaleme almıştır.

1836’da yapılan ilk yenilik, redif talimlerinde münâvebe usulünün getirilmesi olmuştur. Buna göre taburların, ilk ve sonbaharda sancak merkezinde yaptıkları talimler, sonbaharın Anadolu’da harman ve ekim zamanına rastlaması dolayısıyla, senede bir defaya indirilerek talim zamanının seçimi vali ve mutasarrıflıklara bırakılmıştır. Dörder bölükten meydana gelen taburların her bölüğünün, sırayla sancak merkezinde üçer aylık talimler yapmaları

1 Abdülkadir Özcan, “Redif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, 2007, s.525.

2 Mübahat S. Kütükoğlu, “Redif Kıyafetlerinin Maliyetine Dair”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, S.1-4, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan’dan Ayrıbasım, İstanbul, 1984, s. 283.

3 Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, Ayrıbasım, İstanbul, 1982, s. 127.

4 Kütükoğlu, “Sultan II. Mamud Devri...”, s.129.

5 Musa Çadircı, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara, 1963, s.67.

6 Musa Çadircı, “Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Ankara 1983, s.93-94.

7 Çadircı, “Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)”, s.94.

8 J.Deny, “Redif”, *M. E. B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964, s.666.

kararlaştırılmıştır. İkinci bölük gelmeden birinci bölüğün kaza merkezini terk etmesine izin verilmemiş, bu sayede kaza merkezinde sürekli asker bulundurulması sağlanmıştır⁹. Eğitimleri süresince askerlerin kaza merkezinde kalması, askerlerin yatıp kalkacağı binalara ihtiyaç duyulmasına ve şehirlerde birer bölüğün barınabileceği büyüklükte kışlalar inşa edilmesine yol açmıştır¹⁰.

1836'da yapılan bir diğer düzenleme ile de redif taburlarının askeri ve mali idarelerinin tek elde toplanması sağlanmıştır. Bu doğrultuda Anadolu'da bulunan redif taburları Hüdavendigar, Konya, Ankara, Aydın ve Erzurum olmak üzere beş müşirliğin emrinde toplanmıştır.

1837 yılı Nisan ayındaki düzenleme sonrasında her sancakta üç tabur bulundurulmasına karar verilmiştir. Taburlar üçer-üçer birleştirilerek "*Redif Alayları*" teşkil edilmiştir. Redif taburları, mensup oldukları alay içinde birden dörde kadar numaralandırılmışlardır. Ancak taburlar çoğunlukla kuruldukları kazanın adıyla anılmışlardır¹¹. Dört bölükten meydana gelen redif taburlarında binbaşı, kolağası, tabur kâtibi, tüfekçi ustası, depo memuru, yüzbaşı ve mülazımlar görev yapmıştır¹².

1869 yılında Serasker Hüseyin Avni Paşa döneminde çıkarılan bir kanunname ile orduda yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bütün ordu kuvvetleri nizamiye (muvazzaf), redif (ihtiyat) ve müstahfız¹³ olarak üçe ayrılmıştır.

On iki senelik askerlik yükümlülüğü; altı senesi nizamiye, altı senesi redif, sekiz senesi de müstahfız olarak toplam yirmi seneye çıkarılmıştır¹⁴. Dört sene nizamiyede görev yapan askerler, iki seneliğine "*ihiyat*" sınıfında bulunmuş, barış zamanlarında ihtiyatlık zamanlarını memleketlerinde geçirebilmişlerdir. Redif birlikleri "*Mukaddem (Birinci)*" ve "*Tâli (İkinci)*" olarak adlandırılarak bir değil iki tabur olarak düzenlenmiş, böylece altı sene süren rediflik sınıfının ilk üç senesi mukaddem, diğer üç senesi tâli olarak devam ettirilmiştir. Bu düzenleme sonucu redif taburlarının sayısı yüz yirmiden, iki yüz kırka çıkmıştır¹⁵.

1877 senesinde müstahfızlık kaldırılmış, müstahfız sınıfına mensup olarak geçen sekiz senelik zaman dilimi, rediflik sınıfına ilave edilerek "*Sınıf-ı sâlis*" olarak isimlendirilmiştir. Bu düzenleme sonucunda birinci (mukaddem), ikinci (tâli) ve üçüncü (sâlis) olmak üzere üç redif sınıfı oluşmuştur. Bunlar da kendi içinde birinci kısım ve ikinci kısım olarak iki kola ayrılmış ve toplamda her tabur merkezinden altı redif taburu oluşturulmuştur. 1881 senesindeki düzenlemeyle tabur sayısı iki yüz kırktan, üç yüz seksen dörde ve rediflik süresi de altı seneden sekiz seneye çıkarılmıştır. Bu sekiz senelik sürenin dört senesi mukaddem sınıfta, diğer dört senesi ise tâli sınıfta geçmesi belirlenmiş böylece *sâlis sınıfı kaldırılmıştır*¹⁶.

1887 senesinde çıkan ve 1892 senesinde uygulamaya konulan "*Redif Kanunnamesi*" ile tabur merkezleri arttırılmıştır. Böylece redif taburu bulunmakta olan tüm kazalarda bir redif dairesi oluşturulmuştur. Redif taburlarındaki mukaddem ve tali sınıflar kaldırılarak her redif dairesinden ikişer ilave taburu oluşturulmuş ve ilave taburu sayısı yüz doksan ikiye çıkarılmıştır. Yine 1892 tarihindeki düzenleme ile redif alaylarının numaralandırma sistemi değiştirilerek alaylara birden başlamak üzere yeni numaralar verilmiştir¹⁷.

1911 yılında Osmanlı ülkesi, önce elli yedi redif tümeni ile bir alaydan (Çanakkale) oluşan beş müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra, redif tümenlerinin sayısı elli dörde indirilerek Havran Askerlik Dairesiyle

9 Redif askerlerinin talimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hidayet Kara, "Osmanlı Redif Teşkilatında Talim: 1909 Tarihli Talimname Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, Haziran 2018, Yıl:11, Sayı: XXXIV, ss.383-419.

10 Kütükoğlu, "Sultan II. Mamud Devri..." s.140.

11 Mehmet Karayaman, "İzmir Kazasında Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1834-1913)", *III. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 2019, s.104.

12 Cahide Bolat, "*Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s.28.

13 Müstahfız, kelime anlamı ile korumak ezberlemek manasına gelmektedir. Osmanlı ordusunda ise kaleleri koruyan askerlere müstahfız denilirdi. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla beraber müstahfızlık da ortadan kalkmıştır. Redif teşkilatının oluşturulmasının ardından, müstahfızlık rediflikten sonraki askerlik hizmetinde bulunanlar için kullanılmıştır. Bkz. "Müstahfız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul, 2006, s.109.

14 Cengiz Çakaloğlu, "II. Abdülhamid Devrinde İzmit Redif Taburu", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaali Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*, Kocaali, 2008, s.780.

15 Mehmet Karayaman, "Uşak Redif Taburu ve Yaptığı Hizmetler", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S.28, Aralık 2016, s.412.

16 Karayaman, "İzmir Kazasında Redif..." s.103.

17 Mehmet Karayaman, "Turgutlu Redif Taburu ve Faaliyetleri", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, C.1,Turgutlu, 2018, s.487.

birlikte teşkilat altı müfettişliğe ayrılmıştır. Merkezi olarak Erzurum, Şam, Selanik, Bağdat, İstanbul ve İzmir’de bulunan redif müfettişlikleri bünyesinde elli dört redif taburu oluşturulmuştur¹⁸.

AYDIN VİLAYETİ KURULMADAN ÖNCE BÖLGEDEKİ REDİF TEŞKİLATI (1834-1867)

8 Temmuz 1834’de, her sancakta 1400’er kişilik dört bölüklü redif taburlarının kurulması öngörülen *Redif Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir*. Sancakların nüfus sayımları yapılarak, nerelerde redif taburlarının kurulacağı belirlenmiştir. Nüfusu, bir redif taburu çıkarmaya uygun olmayan sancaklar, komşu sancaklarla birleştirilerek bir redif taburu çıkarılması öngörülmüştür. Nüfus sayımları tamamlayan yerlerde redif taburları kurulması daha sonraya bırakılmıştır. Sahil kazalarında bulunan sancaklar Bahriye’ye bırakılarak, buralardan redif taburları için asker toplanmamıştır¹⁹.

1834 Kasım\Aralık tarihlerinde ilk kurulan redif taburları Ankara, Çankırı ve Karahisar-ı Sahib taburlarıdır. İzmir-Sığla ve Menteşe taburları 1834 yılının aralık ayında, Aydın ve Saruhan (Manisa) taburları ise 1835 yılı mart ayında kurulmuştur²⁰. 1835 yılı şubat ayında her biri bin dört yüz yirmi altı mevcutlu, on bir redif taburunun kuruluşu tamamlanmıştır. Teşkilatı tamamlananlarla birlikte, ülke genelinde redif taburlarının sayısı 1836 Şubat ayında yirmi beşe, haziran ayında ise kırka ulaşmış ve aynı zamanda redif topçu sınıfı oluşturulmuştur²¹.

Tablo I: 1835 ve 1837 Yıllarında Aydın Eyaletinde Oluşturulan Redif Taburlarının Mevcudu ve Toplam Maaş Miktarları

Taburlar	1835	1835	1835	1837	1837	1837
	Ocak\Şubat Tabur Mevcudu/ Maaş (Kuruş)	Şubat\Mart Tabur Mevcudu/ Maaş (Kuruş)	Mart\Nisan Tabur Mevcudu/ Maaş (Kuruş)	Ocak\Şubat Tabur Mevcudu/ Maaş (Kuruş)	Şubat\Mart Tabur Mevcudu/ Maaş (Kuruş)	Mart\Nisan Tabur Mevcudu/ Maaş (Kuruş)
Aydın	-/-	-/-	1426/ 8347,5	1414/ 8107,5	1415/ 8320	1414/ 8315
İzmir-Sığla	1425/ 8297,5	?/ 8194,5	?/ 8252,5	1421/ 8347,5	1409/ 8285	1407/ 8282,5
Menteşe - Hass-ı Denizli	1425/ 8342,5	1425/ 8342,5	1425/ 8342,5	1419/ 8340	1419/ 8340	1419/ 8340
Saruhan	-/-	-/-	?/ 8342,5	1425/ 8190	1426/ 8377,50	1426/ 8377,5

Kaynak: Kütükoğlu, 1982: s.131-133.

1836’da yapılan düzenleme ile redif teşkilatı beş müşirliğe ayrılmış, Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın ve Erzurum müşirliği kurulmuştur. Aydın Müşirliğine Yakub Paşa getirilmiştir. Aydın Müşirliğinin idaresine Aydın kaza merkezi, Saruhan, İzmir-Sığla ve Menteşe sancakları verilmiştir²².

18 Muhammet Mithat Özgen, "Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif Binaları", Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013, s.48.

19 Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri...", s.131.

20 Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri..." s.133. Saruhan (Manisa) Redif Taburunun kuruluşunu tamamlaması, 30 Aralık 1836 tarihine kadar sürmüştür. 1837 yılına gelindiğinde Aydın Eyaleti sancaklarından meydana getirilen dört redif alayından birinin Saruhan (Manisa) Redif Alayı olduğu görülmektedir. Bkz. BOA, HAT., 313\18496; BOA, C..AS., 771\32610.

21 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s.197-198.

22 Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri...", s.143. Osmanlı Devleti’ne 1425 yılında bağlanan İzmir ve dolayları, o dönem "Sığla" adını taşımaktaydı. 16. yüzyılda ise bu isimle İzmir merkezli bir sancak oluşturulmuştur. Aydın ve Menteşe sancaklarının kazaları olan İzmir, Urla, Çeşme, Akçeshehir (Söke), Ayasluğ (Selçuk), Çine ve Balat kazalarından oluşan Sığla sancağı, bir süre Cezayir-i Bahri Sefid (Kaptanpaşa) Eyaletine bağlı idi ve daha sonra bağımsız sancak olarak doğrudan doğruya İstanbul’a bağlanmıştır. 1867 yılında çıkarılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile Aydın Vilayeti kurulmuştur. Başlarda vilayetin merkez sancağı "Sığla" olarak anılmış, daha sonra "İzmir" olarak değiştirilmiştir. Bkz. Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1991, s.144.

1837’de redif taburlarının birleştirilmesiyle redif alayları oluşturulmuştur. 1837 yılına ait bir belgede yer alan “Aydın’dan müretteb Redif-i Mansure Alaylarına irade-i seniyye ile nasb olunan dört kaymakam ve sekiz binbaşısıya kılıç ve nişan verilmesi” ifadesinden yola çıkarak, alaylara komuta eden bir kaymakam ve her taburun bir binbaşısı olması dolayısıyla, Aydın eyaletinden en az dört redif alayı ve sekiz redif taburu oluşturulduğunu ifade etmek mümkündür²³. Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre bu dört alay İzmir (Sığla), Aydın, Saruhan ve Menteşe alaylarıdır. Bu alaylarla ilgili arşiv vesikalarına bakıldığında İzmir Alayının 22 Şubat 1838, Aydın Alayının 17 Kasım 1838, Saruhan Alayının 10 Aralık 1838, Menteşe Alayının 6 Haziran 1839 tarihinde kurulduğu görülmektedir²⁴. Bu dönemde Aydın Redif Müşirliğine bağlı olan alaylar, Birinci Aydın, İkinci Saruhan, Üçüncü İzmir ve Dördüncü Menteşe Alayı olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵.

Mart 1846’da yürürlüğe giren Kur’a Kanunu ile asker alma, kur’a çekme ve askerlikle ilgili işler belirli bir düzene oturtulmuş, ayrıca her ordu bölgesi muvazaf alayların sayısı kadar redif bölgelerine ayrılarak her bir bölgede dört taburlu bir redif alayının kurulması uygun görülmüştür²⁶. Beş yıllık muvazaflik süresini bitirerek redife geçecek olan başçavuş, çavuş, onbaşı ve erler yedi yıllık bir süre için yedek askerlik yapmakla yükümlü tutulmuşlardır. Yapılan bu köklü değişiklik ile redif birlikleri artık “ihtiyat (yedek)” ordu durumuna getirilmiştir. Bütün Osmanlı topraklarında muvazaf ordulara paralel olarak redif alayları oluşturulmuştur²⁷. Aydın ve İzmir alayları, 1848 yılında Hassa Ordusu Redif Alayları arasında yer almıştır. 1849 yılına gelindiğinde, Aydın Eyaleti Redif Kumandanı olarak, Mirliya Ahmet Ziya Paşanın görev yaptığı görülmektedir²⁸.

1865 yılında İzmir Redif Taburu, III. Orduya bağlı 5. Alayın 1. Redif taburu durumundaydı. Aynı alayda 2. Manisa Redif Taburu, 3. Tire Redif Taburu ve 4. Adliye (Vidin-Tuna) Redif taburu bulunmaktaydı²⁹. Bunlardan Adliye (Vidin-Tuna) Taburunun merkezi, idari taksimatta Aydın Eyaletine mensup değildi. III. Orduya bağlı 6. Alay ise, 1. Aydın, 2. Nazilli, 3. Milas ve 4. Muğla Redif Taburlarından oluşmaktaydı.³⁰ Aydın Eyaleti dâhilinde bulunan Denizli Redif Taburu ise I. Ordu, 6. Alayına bağlı idi³¹.

1867-1892 YILLARI ARASINDA AYDIN VİLAYETİNDE REDİF TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat ve İslahat hareketleri ile devletin hemen hemen tüm kademelerinde uygulanan Batı tarzı yenileşme hareketi, idari yapıda da kendini göstermiş, 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi çıkarılmıştır. Vilayet Nizamnamesi ile taşra örgütlenmesinde eski eyalet sistemi tamamen kaldırılarak Fransa’dan örnek alınan; sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan vilayet (département) sistemine geçilmiştir³². Bu sistemin, Tuna Vilayetinde başarıyla uygulanması üzerine, 1867’de çıkarılan yeni bir vilayetler nizamnamesi ile vilayet usulünün ülke geneline yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir³³. Buna bağlı olarak Aydın Vilayeti de 1867 tarihinde, İzmir merkezli olarak kurulmuştur³⁴.

Aydın Vilayeti, İzmir merkez sancağı, Aydın sancağı, Saruhan sancağı ve Menteşe sancağından oluşmaktaydı³⁵. 1881\1882 yıllarında ise Aydın vilayetinin, Aydın sancağının kazası olan Denizli’nin sancak olmasıyla, toplam sancak sayısı beşe çıkmıştır ve vilayetin idari yapısında, 1913 yılına kadar önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.

23 BOA, C.AS., 510\21292.

24 BOA, ML.MSF.d., 48, BOA, HAT., 321\18845, BOA, D.ASM.d., 39411, BOA, ML.MSF.d., 353. Denizli Redif Alayının Mayıs 1838 tarihinde kuruluşu ile ilgili olarak bkz. BOA, C.AS., 499\20854.

25 BOA, ML.MSF.d., 48, BOA, C.AS., 464\19364, BOA, D.ASM.d., 39411, BOA, C.AS., 957\41601.

26 Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.14.

27 Ayten Can Tunali, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s.87.

28 BOA, DH. SAİD.d., 66\19.

29 Karayaman, “İzmir Kazasında Redif...”, s.105. Belgelerde bazen Saruhan bazen Manisa Redif Taburu ifadeleri geçmektedir. Bkz. BOA, A.MKT.UM., 561\12. Tire Redif Taburunun 1849 yılından önce kurulduğuna dair ifadeler için bkz. BOA, A.MKT.MHM., 9\67.

30 Tunali, *a.g.t.*, s.95.

31 BOA, A.MKT.UM., 789\89; Tunali, *a.g.t.*, s.96.

32 Mehmet Boztepe, “Osmanlı Devleti’nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, Nisan 2013, s.7.

33 Mahmut Demirci, “1871 Vilayet Nizamnamesinin II. Abdülhamid Dönemine Yansımaları”, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2016, s.30.

34 Feridun Emecen, “Aydın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1991, s.237.

35 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay. İstanbul, 2010, s.253.

Tablo II: 1877\1878 ve 1881/1882 Yıllarında Aydın Vilayeti Sancak ve Kazaları

Sancaklar	Kazalar (1877/1878)	Kazalar (1881/1882)
İzmir	Çeşme, Menemen, Bayındır, Kuşadası, Ödemiş, Urla.	Bayındır, Bergama, Seferihisar, Çeşme, Foça, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Tire, Urla.
Aydın	Bozliğan (Bozdoğan), Denizli, Buldan, Muğla, Nazilli.	Bozdoğan, Çine, Nazilli, Söke.
Saruhan	Atala, Akhisar, Eşme, Gördes, Manisa.	Akhisar, Alaşehir, Demirci, Eşme, Gördes, Kırkağaç, Kula, Manisa, Salihli, Soma, Turgutlu.
Menteşe	Köyceğiz, Marmaris, Tavas.	Bodrum, Köyceğiz, Marmaris, Mekri (Fethiye), Milas, Muğla
Denizli		Tavas, Çal, Buldan, Saray (Sarayköy), Garbikaraağaç (Acipayam).

Kaynak: Karpat, 2010: s.253: 258-260.

1867 yılında vilayet sisteminin kurulması, redif birliklerinin idari durumunda herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Kaza merkezlerine ulaşım durumu, barınma ve asayişin sağlanması gibi nedenlerle belirlenen redif bölgelerinin büyük oradan mevcudiyetini koruduğu görülmektedir.

1869 yılında yapılan düzenlemeden sonra, merkezi Manastır'da bulunan III. Orduya bağlı altı adet redif alayı oluşturulmuştur. Bu alayların redif askeri topladığı yerler arasında Aydın Vilayeti dahilindeki İzmir, Manisa, Tire, Kula, Aydın, Nazilli, Milas, Muğla kazaları da bulunmaktaydı³⁶. 1887 yılında hazırlanan "*Redif Alaylarının Mevkileri ve Talim Yapacakları Ayları Gösterir Talimata*" göre, III. Ordu olarak faaliyet gösteren redif alayları arasında Denizli, Muğla, İzmir, Turgutlu, Aydın ve Nazilli Redif Taburlarının da yer aldığı görülmektedir³⁷.

1877 yılında yapılan düzenleme ile redif taburları mukaddem (birinci) sınıf, tâli (ikinci) sınıf ve sâlis (üçüncü) sınıf olarak üç kola ayrılmıştır³⁸. Bu düzenleme ile Aydın Vilayetine mensup redif alayları dört birinci (mukaddem) ve dört ikinci (tali) olmak üzere sekiz tabura ayrılmıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklara dayanarak bu dönemde Aydın Vilayetine bağlı redif birliklerinde sâlis (üçüncü) tabur oluşturulmamıştır. Zaten 1881 yılındaki düzenleme ile de sâlis (üçüncü) sınıfı redif taburları kaldırılarak, Osmanlı redif teşkilatındaki her alayda mukaddem ve tâli taburlar bulundurulmuştur.

1867 yılından itibaren vilayet dâhilinde, daha önce bahsettiğimiz taburlar haricinde, Bergama, Bornova, Turgutlu, Karacasu ve Tavas Redif Taburlarının kurulduğu görülmektedir.

Bergama Redif Taburu ile ilgili elimizdeki ilk bilgi, sekiz yüz mevcutlu taburun 1880 yılı Kasım ayında önce Çanakkale'ye oradan da III. Ordu Komutanlığı Karargâhının bulunduğu Selanik'e sevk edildiği ile ilgilidir³⁹. Taburla ilgili 5 Ekim 1884 tarihli bir başka belgede, "*2. Ordu, Redif 68. Alayının 3. Bergama Taburu Kâtibi Mustafa Efendi'ye nişan ita edildiği*" bilgisi verilmektedir⁴⁰. Bergama, 1881 yılından itibaren İzmir sancağına bağlı bir kaza merkezi olmasına rağmen, Bergama'dan oluşturulan redif taburları İzmir'de oluşturulan redif alayına bağlanmamış, daha çok Bergama'nın kuzeyinde yer alan kaza merkezlerindeki redif birliklerine bağlanmıştır. Örneğin 1891 yılında Bergama Redif Taburu (mukaddem), 2. Ordunun, 9.Redif Kolordusunun, 17.Edirne Redif Fırkası, 34.Bursa Livası, 68.Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Redif Alayına bağlı 3.Redif Taburu idi. Bergama Tâli Redif Taburu ise, 2. Ordunun, 15.Redif Kolordusunun, 29.Bursa Redif Fırkası, 58. Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Livası, 116.Çanakkale Redif Alayına

36 Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s.48.

37 Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.395-396.

38 Karayaman, "İzmir Kazasında Redif...", s.105.

39 Funda Adıtat, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.26, S.1, İzmir, 2011, s.7.

40 BOA, Y.MTV., 15\78.

bağlı üçüncü tabur idi⁴¹. 29 Eylül 1903 tarihli arşiv vesikasında ise, Soma ve Dikili Redif Taburları ile birlikte, Bergama Redif Taburunun, Bandırma Redif Fırkasına bağlı olduğu ifade edilmiştir⁴².

Bornova Redif Taburuna ilişkin arşiv belgelerindeki ilk kayıt, 26 Ocak 1876 tarihli belgede yer alan “İzmir’de Bornova Redif Taburu Mülazımı Hamid Efendi” ile ilgilidir⁴³. Bornova Redif Taburu ile ilgili ikinci bilgi ancak, H.1311 (1893\1894) tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde karşımıza çıkmaktadır.

1867 yılında yapılan düzenlemeden sonra kurulan redif taburlarından biri de **Turgutlu Redif Taburudur**. Turgutlu’da redif deposunun inşasının tamamlanması ile ilgili olarak 6 Ağustos 1888 tarihinde, İzmir Redif Fırkası Kumandanı Seyfi Paşa tarafından gönderilen yazıda yer alan, “1296 senesi tensikati üzerine İzmir Alayı dairesinde teşkil edilmiş olan 4. Turgutlu Taburu” ifadeleri, Turgutlu Redif Taburunun 1880/1881 yılında kurulmuş olduğunu göstermektedir. Bir başka belgede yer alan “Saruhan sancağı dâhilinde olup beş-altı seneyi mütecaviz müddetten beri tabur merkezi ittihaz olunmuş olan Turgutlu Kasabasında”, şeklindeki ifade de bu bilgiyi doğrulamaktadır⁴⁴. Taburun 1891 yılında da seferber olma yeri, İzmir Alayıdır.

Arşiv belgelerinde hakkında daha eski tarihli bir bilgi olmamasından hareketle, 1881 yılındaki düzenleme ile kurulmuş olması muhtemel olan **Karacasu Redif Taburu** ile ilgili ilk bilgiye 1884\1885 (H.1302) tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde rastlıyoruz. Karacasu’da kurulan mukaddem ve tâli redif taburlarının, 79. Aydın Mukaddem Redif ve 127. Aydın Tâli Redif Alaylarında, 4. Tabur olarak yer aldığı görülmektedir⁴⁵.

Tavas Redif Taburu ile ilgili ulaşabildiğimiz ilk belge, 8 Ağustos 1887 tarihli belgedir. Belge, III. Orduya mensup Tavas Redif Taburu Binbaşısı İsmail Ağa’nın kaybettiği mecidi nişanının yeniden yaptırılması ile ilgilidir⁴⁶. Tavas Redif Taburuna ait bir başka belge, 3 Ocak 1890 tarihli olup, belgede Tavas’ta kurulan mukaddem ve tâli redif taburlarının seferber olma yerlerinin 80. Milas Mukaddem Redif ve 128. Milas Tâli Redif Alayları olduğu ifade edilmiştir⁴⁷.

Aydın kaza merkezinde kurulan redif birliklerine baktığımızda, Aydın kaza merkezinin hem redif taburu hem de redif alayı merkezi olduğu görülmektedir. 1865-1877 yılları arasında Aydın Redif Taburu, III. Orduya bağlı 6. Alayın, 1. Redif Taburu olarak görev yapmıştır⁴⁸. H.1302 (1884\1885) tarihli Aydın Vilayet Salnamelerinde hem Aydın Redif Alayı ve hem de Aydın Redif Taburu hakkında bilgi verilmektedir. Bu tarihte Aydın Redif Alayının, 40. Aydın Mukaddem Livasına bağlı 79. Redif Alayı olduğu ve Miralay Ahmed Ziya Bey’in alay komutanı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Aydın Redif Tâli Alayı ise, 64. Milas Tâli Livasına bağlı 127. Aydın Tâli Alayı olduğu ve birliğe Kaymakam Rasim Bey’in komuta ettiği görülmektedir⁴⁹. Aydın redif birlikleri ile ilgili bilgiler, alay numaraları da dâhil olmak üzere, 1891 yılı redif taburlarının seferber olma yerleri ile tamamen aynı verileri içermektedir⁵⁰. Bu da bize 1881-1892 yılları arasında, redif birliklerinin yapılarında önemli bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Aydın Sancağına bağlı kaza merkezlerinden biri olan **Nazilli**’deki redif birliklerine bakacak olursak, 1884\1885 tarihinden itibaren Nazilli Mukaddem Redif Taburunun, 79. Aydın Mukaddem Redif Alayının, Nazilli Tâli Redif Taburunun ise 127. Aydın Tâli Redif Alayının 3. Redif Taburları olduğu görülmektedir. Aydın Vilayet Salnamelerine göre H. 1302 (M. 1884\1885) ve H. 1304 (M. 1886\1887) yıllarında Nazilli Mukaddem Redif Taburunun binbaşılığı görevini İsmail Ağa’nın yürüttüğü, H. 1302 (M. 1884\1885) yılında boş olan Tâli Redif Taburu binbaşılığı kadrosunda, H. 1304 (M. 1886\1887) yılında Binbaşısı Şevket Bey’in atandığı anlaşılmaktadır⁵¹.

Aydın Vilayeti dâhilinde kurulan birliklerden biri olan **Tire Redif Taburu** ile ilgili elimizdeki tek bilgi, 7 Aralık 1885 tarihli bir belgede yer alan ve Tire Redif Taburu kadrosunda boş bulunan binbaşı kadrosuna, İbrahim Efendi’nin tayin edilmesiyle ilgilidir⁵².

41 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 3. Cilt, V. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978. Bkz. Kuruluş 5.

42 BOA, BEO., 2180/163458.

43 BOA, DH.SAİD.d., 130\41.

44 Karayaman, “Turgutlu Redif Taburu...”, s.488.

45 H.1302 (M.1884/1885) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.47-48.

46 BOA, DH.MKT., 1437\71.

47 BOA, İ.DH., 1165\91063.

48 BOA, C.AS., 41\1900.

49 H.1302 (M.1884/1885) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.47-48.

50 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 3. Cilt, V. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.bkz. Kuruluş 5.

51 H.1304 (M.1886/1887) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.67.

52 BOA, İ.DH., 971\76691.

Tablo III: Aydın Vilayeti Dâhillinde Kurulan Redif Mukaddem ve Redif Tâli Taburlarının 1891 Yılında Seferber Olma Yerleri

Ordular	Kolordular	Tümenler		Tugaylar		Alaylar		Taburlar
		Numarası	Yeri	Numarası	Yeri	Numarası	Yeri	
2.	9. Redif (Mukaddem)	17	Edirne	34	Bursa	68	Kale-i Sultaniye (Çanakkale)	Kale-i Sultaniye, Edremit, Bergama, Bayramiç
3.	10. Redif (Mukaddem)	20	Selanik	39	Selanik	78	İzmir	İzmir, Manisa, Kula, Turgutlu
3.	10. Redif (Mukaddem)	20	Selanik	40	Aydın	79	Aydın	Aydın, Tire, Nazilli, Karacasu
3.	10. Redif (Mukaddem)	20	Selanik	40	Aydın	80	Milas	Milas, Muğla, Denizli, Tavas
2.	15. Redif (Tali)	29	Bursa	58	Kale-i Sultaniye (Çanakkale)	116	Kale-i Sultaniye	Kale-i Sultaniye, Edremit, Bergama, Bayramiç
3.	16. Redif (Tali)	32	Aydın	63	İzmir	126	İzmir	İzmir, Manisa, Kula, Turgutlu
3.	16. Redif (Tali)	32	Aydın	64	Milas	127	Aydın	Aydın, Tire, Nazilli, Karacasu
3.	16. Redif (Tali)	32	Aydın	64	Milas	128	Milas	Milas, Muğla, Denizli, Tavas

Kaynak: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Cilt V. Kısım (1793-1908), 1978: *Kuruluş* 5.

H. 1300 (M.1882\1883) yılında yayınlanan Aydın Vilayet Salnamesinde, 3. Orduyu hümayuna mensup Redif 78. İzmir Mukaddem Alayının⁵³, 1.İzmir Taburu, 2. Manisa Taburu, 3. Kula Taburu ve 4. Gördes Taburundan meydana geldiği görülmektedir. Bu durum H.1302 (M.1884/1885) tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde değişiklik göstermekte, İzmir Mukaddem Alayının 1., 2. ve 3. taburlarında herhangi bir değişiklik olmazken 4. Tabur, Gördes Redif Taburu yerine Turgutlu Redif Taburu olarak ifade edilmiştir. Bundan sonraki yılların vilayet salnameleri incelendiğinde de Gördes Redif Taburu yer almamaktadır Aynı yıl 26. İzmir Tâli Alayı da, 1. İzmir Taburu, 2. Manisa Taburu, 3. Kula Taburu ve 4. Turgutlu Taburundan oluşmaktadır. Bu da bize Gördes Redif Taburu yerine, Turgutlu Redif Taburunun kurulduğunu göstermektedir.

1892-1913 YILLARI ARASINDA AYDIN VİLAYETİNDE REDİF TEŞKİLATI

1892 senesinde redif teşkilatında yapılan düzenlemeyle mukaddem redif taburları ve tâli redif taburları birleştirilmiş ve bütün sancaklarda dört bölükten oluşan tek bir redif taburu oluşturulması kararlaştırılmıştır⁵⁴. Böylece tâli taburlar kaldırılmış, aynı zamanda alay sayısı artırılmıştır. Aşağıdaki tabloda, 1892 yılında yapılan düzenlemeden sonra Aydın Vilayetinde bulunan redif alayları ve taburları gösterilmektedir. Tabur merkezlerinden sadece Tefenni, Aydın Vilayeti dışında kalırken, Bergama, Soma, Demirci, Eşme, Çal ve Mekri (Fethiye) Taburlarının, Aydın Vilayeti dışındaki birliklere bağlı olduğu görülmektedir.

⁵³ 20 Mayıs 1881 (H. 20 Cemaziyelahir 1298) tarihli bir belgede, İzmir Redif Alayının numarası 57 olarak verilmiştir. Bkz. BOA, MB.İ...76\73.

⁵⁴ Karayaman, "Turgutlu Redif Taburu...", s.489.

Tablo IV: 1892 Düzenlemesinden Sonra Aydın Vilayetinde Oluşturulan Redif Alayları ve Taburları

Redif Alayları	Redif Taburları
43. Denizli Redif Alayı	I.Denizli Taburu, II.Sarayköy Taburu, III.Honaz Taburu, IV.Tefenni Taburu*
44. Muğla Redif Alayı	I.Menteşe (Muğla) Taburu, II.Milas Taburu, III.Marmaris Taburu, IV.Tavas Taburu
45. İzmir Redif Alayı	I.İzmir Taburu, II.Bornova Taburu**, III. Manisa Taburu, IV.Menemen Taburu
46. Turgutlu (Kasaba) Redif Alayı	I.Turgutlu Taburu, II.Akhisar Taburu, III.Alaşehir Taburu, IV.Kula Taburu
47. Aydın Redif Alayı	I.Aydın Taburu, II.Kuşadası Taburu, III.Tire Taburu, IV.Ödemiş Taburu
48. Nazilli Redif Alayı	I.Nazilli Taburu, II.Karacasu Taburu, III. 1893-1895 yıllarında Bozdoğan Taburu; 1895 yılından sonra Yenipazar Taburu, IV.Çine Taburu
22. Redif Alayı	III.Bergama Taburu, IV.Soma Taburu
24. Redif Alayı	II.Demirci Taburu
26. Redif Alayı	II.Eşme Taburu, III.Çal Taburu
31. Redif Alayı	IV.Mekri (Fethiye) Taburu

Kaynak: Hicri 1311 (Miladi 1893/1894) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 108; 109; 161; 189; 194; 206; 232; 246; 257; 266; 286; 300; 314; 316; 323; 333; 341; 344; 350; 355; 375; 382; 391; Hicri 1313 (Miladi 1895/1896) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 387,294; Hicri 1315 (Miladi 1897/1898) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.189; 276; 349; 399; 430; 449; 528.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, redif alaylarının kurulduğu kaza merkezleri aynı zamanda o alaya bağlı 1.redif taburlarının da merkezi durumdadır. Redif teşkilatının kuruluşundan kaldırılışına kadar geçen zaman içinde yeni birlikler kurulduğu ve redif tabur sayıları arttığı için çeşitli tabur ve alayların merkezlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. 1908 yılına gelindiğinde yapılan bir değişiklik ile III. Orduya bağlı 12. İzmir Redif Fırkasının isminin, 12. Aydın Redif Fırkası olarak değiştirildiği ve 400 mevcutlu 12. İzmir Redif Süvari Alayının da 12. Aydın Redif Fırkası, 23. İzmir Tugayına bağlandığı görülmektedir⁵⁵.

1892 yılındaki düzenleme sonucunda; yeni kurulan Menemen ve Bornova Redif Taburlarının 45.İzmir Redif Alayına, daha önce İzmir Redif Alayına bağlı olan Kula ve Kasaba (Turgutlu) Redif Taburlarının ise, 46. Kasaba (Turgutlu) Redif Alayına bağlandığı görülmektedir. 46. Kasaba (Turgutlu) Redif Alayına bağlı olan Akhisar ve Alaşehir Redif Taburlarının ise yeni kurulduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Aynı düzenleme ile daha önce Aydın Redif Alayına bağlı olan Nazilli ve Karacasu Redif Taburlarının yerine, Kuşadası ve Ödemiş Redif Taburlarının dahil edildiği, Nazilli ve Karacasu Redif Taburlarının ise yeni kurulan 48. Nazilli Alayına bağlandığı görülmektedir⁵⁷.

Redif taburları genellikle dört bölükten oluşmaktadır. Bölükler, kazalardan daha küçük yerleşim birimlerinden oluşturulduğu için redif bölükleri ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Hicri 1313 (Miladi 1895/1896) ve Hicri 1314 (Miladi 1896/1897) tarihli Aydın Vilayet Salnamelerinde, Saruhan (Manisa) Sancağının idari taksimatında yer alan Kırkağaç ve Gelenbe'de redif bölükleri bulunduğu, bu bölüklerde bir yüzbaşı, bir mülazım-ı evvel ve bir mülazım-ı saninin görev yaptığı ifade edilmiştir⁵⁸. Hicri 1314 (Miladi 1896/1897) tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde, Mentеше Sancağına bağlı Köyceğiz Kazası hakkında "Memurin-i Askeriye" başlığı altında verilen bilgilerde, iki yüzbaşı ve iki mülazımdan oluşan bir redif bölüğünün bulunduğu ifade edilmiştir⁵⁹. 1893 yılına ait bir belgede, Mekri (Fethiye) Redif Taburu'nun, Kaş Kazasında ve Kalkan Nahiyesinde bölükleri olduğu belirtilmiştir⁶⁰.

1911 yılına gelindiğinde, ülke genelinde redif teşkilatı elli yedi tümen ve bir alaydan (Çanakkale) meydana gelen beş müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Ancak kısa süre sonra, redif tümenlerinin sayısı elli dörde indirilmiş ve teşkilat, beş yüz dört redif taburdan meydana gelen altı müfettişliğe ayrılmıştır. Redif teşkilatında yer alan tümen,

* H.1317 (M.1899/1900) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde, Marmaris Taburu, 43. Denizli Alayının 4. Taburu olarak gösterilmektedir. 19 Mayıs 1903 tarihli bir arşiv belgesinde, Denizli Livasına bağlı Milas, Honaz, Tavas Redif Taburlarının, Manastır, Selanik ve Üsküp bölgesine sevk edildiği ifade edilmektedir. Bkz. H.1317 (M.1899/1900) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.439; BOA, Y..A.HUS., 448\63.

**6 Aralık 1893 tarihli bir arşiv belgesinde Bornova Redif Taburu yerine, "Merkezi Birunabad (Bornova) olan İkinci Karaburun Taburu", ifadesi yer almaktadır. Bkz. BOA, Y.MTV., 87\195.

55 Karayaman, "Turgutlu Redif Taburu...", s.106.

56 H.1311(M.1893/1894) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.257.

57 H.1311(M.1893/1894) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s. 161; 189; 194; 300; 314; 316; 323; 333.

58 H.1313 (M.1895/1896) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.423, H.1314 (M.1896/1897) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.420.

59 H.1314 (M.1896/1897) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.463.

60 BOA, DH. MKT., 18\19.

alay ve taburlar, merkezlerinin bulunduğu kazaların adlarıyla anılmıştır. Aydın Vilayeti dahilinde bulunan sekiz redif tümeni ve yetmiş iki redif taburu, merkezi İzmir olan 6. Redif Müfettişliğine bağlanmıştır⁶¹.

Daha önce alay merkezliliği yapmamış olan Akhisar, Soma ve Ödemiş, 6. Redif Müfettişliğinde hem alay hem tabur merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine İzmir, Aydın, Nazilli, Denizli, Turgutlu ve Muğla da 1911'de hem alay hem tabur merkezidir⁶².

Tablo V: 1911 Yılında 6. Redif Müfettişliğine Bağlı Redif Birlikleri

Tümenler	Alaylar	Taburlar
İzmir	İzmir	İzmir, Bornova, Menemen.
	Akhisar	Akhisar, Sındırgı, Manisa.
	Soma	Soma, Bergama, Dikili.
Aydın	Aydın	Aydın, Çine, Bozdoğan.
	Ödemiş	Ödemiş, Tire, Kuşadası.
	Nazilli	Nazilli, Karacasu, Sarayköy.
Uşak	Uşak	Uşak, Eşme, Kula.
	Simav	Simav, Gediz, Emet.
	Kasaba (Turgutlu)	Kasaba (Turgutlu), Demirci, Alaşehir.
Denizli	Denizli	Denizli, Hunas (Honaz), Tavas, Tefenni.
	Çivril	Çivril, Çal, Uluborlu.
	Isparta	Isparta, Burdur, Eğirdir.
Antalya	Antalya	Antalya, Elmalı, Megri (Mekri).
	Muğla	Muğla, Milas, Marmaris.
	Alaiye (Alanya)	Alaiye (Alanya), Anamur, Ermenek.
Afyonkarahisar	Afyonkarahisar	Afyonkarahisar, Sincanlı, Sandıklı.
	Kütahya	Kütahya, Tavşanlı.
	Akşehir	Akşehir, Yalvaç, Bolvadin.
Konya	Konya	Konya, Sille, Ilgın.
	Seydişehir	Seydişehir, Beyşehir, Akseki.
	Karaman	Karaman, Ereğli, Bozkır.
Kayseri	Kayseri	Kayseri, Erkilet, Boğazlıyan.
	Nevşehir	Nevşehir, Ürgüp, Aksaray.
	Develi	Develi, Tavlon, Niğde.

Kaynak: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Cilt VI. Kısım (1908-1920) I. Kitap, 1971: s.180-181.

AYDIN VİLAYETİNDE REDİF ASKERLERİ İÇİN İNŞA EDİLEN BİNALAR

Redif birliklerinin mevcudu ve önemi hakkında bir fikir vermesi için, redif birlikleri için inşa edilen yapılara baktığımızda, redif birlikleri için depo, daire, cephanelik ve koğuş binalarının inşa edildiği görülmektedir. Binalar, ayaklanma, isyan, savaş durumları gibi olumsuz gelişmelerde yaşanabilecek saldırılara karşı korunaklı olarak yapılmıştır. Redif depolarında, askerlerin ihtiyacı olan silah, çadır, elbise, çarık, ceket, pantolon, yağmurluk, mühimmat gibi malzemeler muhafaza edilmiştir. Malzemeler, gerektiğinde sosyal yardım amaçlı olarak da kullanılmış, deprem gibi olumsuz şartlarda bölgedeki ahalinin çadır ihtiyacı redif depolarından karşılanmıştır. Daireler, askerlik şubesi hizmet binası, cephanelikler mühimmat deposu, koğuşlar ise çeşitli zamanlarda eğitime alınan redif askerlerinin iskânı için inşa edilmiştir. Koğuş, depo ve daire binaları birbirilerine yakın inşa edilirken, emniyet nedeniyle, cephanelikler ise bu binalardan daha uzak yerlerde inşa edilmiştir⁶³.

61 Özgen, a.g.t. , s.48.

62 Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 3. Cilt, VI. Kısım (1908-1920), I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s.180-181.

63 M. Mithat Özgen, Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları, Hamidiye Kitaplığı, İstanbul, 2016, s.146-153; 226-227.

Aydın Vilayetine mensup olan İzmir, Manisa, Gördes, Aydın, Tire, Nazilli, Kasaba, Bergama, Muğla, Denizli idari birimleri, Balkanlara sıkça asker sevki yapılan dönemde, Aydın Vilayetinin asker toplama merkezleri olmuştur. Her asker toplama merkezinde, bir redif taburu oluşturulmuştur. Asker toplama merkezlerinde birer silah deposu ve vilayetin merkez sancağı olan İzmir’de de kıyafetlerin tutulduğu genel bir depo bulundurulmuştur⁶⁴.

Aydın Vilayeti dâhilinde bulunan redif depoları hakkında bir fikir vermesi için, üzerinde tarih bulunmayan ancak 1892 yılında yapılan düzenlemeden sonra oluşturulduğunu tahmin ettiğimiz, arşiv belgesinde yer alan rakamlar aşağıda verilmiştir.

Tablo VI: İkinci ve Üçüncü Orduyu Hümayuna Mensup Redif Depo Mallarının Mevcudu

	Fes	Püskül	Ceket	Pantolon	Kaput
22. Bergama Alayı	3200	3200	2495	2495	3492
43. Denizli Alayı	4000	4000	4213	4064	3442
44. Muğla Alayı	4012	4012	4697	4086	5213
45. İzmir Alayı	4000	4000	4000	4000	1687
46. Turgutlu Alayı	4000	4000	4000	4000	2903
47. Aydın Alayı	4000	4000	4254	4844	4098
48. Nazilli Alayı	4000	4000	4000	4000	4159

Kaynak: BOA., Y.PRK. ASK., 262\80.

Sadece asker toplama merkezlerinde değil diğer birçok tabur merkezlerinde de redif depoları oluşturulmuştur. Redif deposu inşa edildiğini tespit edebildiğimiz kaza merkezleri şunlardır; Ödemiş⁶⁵, Turgutlu⁶⁶, Eşme⁶⁷, Demirci⁶⁸, Soma⁶⁹ ve Sarayköy⁷⁰ ve Denizli⁷¹. Akhisar, Menemen, Alaşehir ve Yenipazar⁷². Aynı zamanda, redif taburları için olduğu belirtilmese de, Kuşadası ve Aydın’da birer depo, Karacasu’da depo ve cephanelik, Menemen’de depo ve koğuş, Çal’da bina inşa edildiği görülmektedir⁷³.

1912-1913 yılları arasındaki Balkan Savaşlarında ağır bir yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti, Rumeli’yi kaybetmiş ve ordu maddi ve manevi yönden ağır kayıplara maruz kalmıştır. Ordu teşkilatında düzenlemeler yapılması için Almanya’dan askeri bir ıslahat heyeti getirilmiştir. Liman Von Sanders Paşa başkanlığındaki ıslahat heyetinin tavsiyeleri ile hazırlanan “*Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi*” 14 Şubat 1913 tarihinde yürürlüğe sokulmuştur. Nizamname ile Osmanlı ordusu yeniden düzenlenmiş, redif teşkilatına da son verilmiştir⁷⁴.

SONUÇ

1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra kurulan, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* ordusunun mevcudu, ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Başkentte daha fazla sayıda askeri silah altına almak, devleti mali yönden büyük bir yükün altına sokacağı, tarım üretimi için önemli olan erkek nüfusun atıl vaziyette bırakacağı için, başka çözüm yolları aranmış ve redif teşkilatı kurulmuştur.

Prusya ve Avusturya’daki uygulamalardan yola çıkarak 1834 yılında kurulan Redif teşkilatı sayesinde, hazineye yük olmadan çok büyük bir askeri gücün savaşa hazır vaziyette tutulması, taşrada asayiş ve düzenin sağlanarak eşkiya mücadelesinin sürdürülmesi, tarımsal üretimin devam etmesi sağlanmıştır.

64 Aditatar, a.g.m., s.11.

65 BOA, Y.PRK. BŞK., 65\18.

66 BOA, DH. MKT., 1536\116; BOA, Y.PRK. ASK., 66\56.

67 BOA, Y.MTV., 98\26; BOA, ML.EEM., 1179\16.

68 BOA, DH. UMVM.,134\73.

69 BOA, Y..MTV., 188\75.

70 BOA, İ.HUS., 91\108.

71 BOA, Y.MTV., 152\19.

72 BOA, Y.MTV., 154\85.

73 Özgen, a.g.e., s.111-125.

74 Özgen, a.g.t. , s.54.

Gerek asayişin sağlanması gerekse savaşlarda nizamiye birliklerinin desteklenmesinde önemli görevler üstlenen redif birlikleri, Balkan Savaşlarında alınan yenilgide sorumlu olarak görülmüş ve 1913 yılında yapılan düzenleme ile redif teşkilatına son verilmiştir.

Redif teşkilatına Aydın Vilayeti özelinde bakıldığında, 1834 yılında ilk kurulan redif taburları arasında İzmir, Menteşe (Muğla), Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli Redif Taburlarının yer aldığı, her bir redif taburunda 1400 civarında asker bulunduğu, 1837 yılında redif taburlarının birleştirilmesi ile İzmir, Aydın, Saruhan (Manisa) ve Menteşe (Muğla) Redif Alaylarının kurulduğu, 1867 yılında yapılan vilayet düzenlemesinin redif teşkilatlarında bir değişikliğe neden olmadığı, redif birliklerinin ve toplandığı bölgelerin aynı kaldığı, Aydın Vilayeti dahilinde oluşturulan redif birliklerinin genelde yine Aydın Vilayeti dahilindeki kaza merkezlerine bağlandığı ancak, Bergama, Soma, Demirci, Eşme, Çal ve Mekri (Fethiye) Taburlarının, Aydın Vilayeti dışındaki birliklere bağlandığı, redif birliklerinin toplanacağı kaza merkezlerinin seçilmesinde, nüfus durumunun yanında kazanın ulaşım durumu, askerlerin barınma imkanı ve asayişin sağlanması düşüncesinin etkili olduğu, karayolu ve demiryolu ulaşım güzergahında olan kazaların redif birlikleri için toplanma merkezi olarak belirlendiği, Aydın Vilayetine mensup olan İzmir, Manisa, Gördes, Aydın, Tire, Nazilli, Kasaba, Bergama, Muğla, Denizli'nin, Balkanlara yapılan asker sevkیاتlarında önemli birer merkez olduğu, İzmir, Manisa, Muğla, Denizli, Bergama, Menemen, Kuşadası, Tire, Ödemiş, Nazilli, Bozdoğan, Yenipazar, Çine, Karacasu, Kasaba (Turgutlu), Akhisar, Alaşehir, Soma, Demirci, Kula, Eşme, Milas, Marmaris, Mekri (Fethiye), Tavas, Honaz, Sarayköy ve Çal kazalarında redif taburları kurulduğu, İzmir, Aydın, Nazilli, Denizli, Turgutlu, Muğla, Akhisar, Soma ve Ödemiş'in hem alay hem de tabur merkezi olduğu, redif alaylarının kurulduğu kaza merkezlerinin aynı zamanda o alaya bağlı 1.redif taburlarının da merkezi durumda olduğu, alaylara ve taburlara numara verilse de daha çok kuruldukları kaza merkezlerinin adlarıyla anıldıkları, Ödemiş, Turgutlu, Eşme, Demirci, Soma ve Sarayköy ve Denizli, Akhisar, Menemen, Alaşehir, Yenipazar, Çal, Karacasu, Menemen, Kuşadası ve Aydın'da redif askerleri için bina, depo ve cephanelik oluşturulduğu görülmektedir.

Redif birliklerine yönelik araştırmaların artması ile birlikte, savaşlarda ağır kayıplar veren redif birliklerinin yerine getirdiği görevler, asayişin sağlanmasındaki işlevleri, kaza merkezlerinde yarattıkları ekonomik ve sosyal değişimler daha iyi ortaya konulacak ve yerel tarih araştırmaları için önemli bir boşluk doldurulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.MKT.MHM., 9\67.

BOA, A.MKT.UM., 561\12.

BOA, A.MKT.UM., 789\89.

BOA, BEO., 2180/163458.

BOA, C..AS., 771\32610.

BOA, C.AS., 41\1900.

BOA, C.AS., 464\19364.

BOA, C.AS., 499\20854.

BOA, C.AS., 510\21292.

BOA, C.AS., 957\41601.

BOA, D.ASM.d., 39411,

BOA, DH. MKT., 1536\116.

BOA, DH. MKT., 18\19.

BOA, DH. SAİD.d., 66\19.

BOA, DH. UMVM.,134\73.

BOA, DH.MKT., 1437\71.

BOA, DH.SAİD.d., 130\41.

BOA, HAT., 313\18496.

BOA, HAT., 321\18845.
BOA, İ.DH., 1165\91063.
BOA, İ.DH., 971\76691.
BOA, İ.HUS., 91\108.
BOA, MB.İ...76\73.
BOA, ML.EEM., 1179\16.
BOA, ML.MSF.d., 353.
BOA, ML.MSF.d., 48,
BOA, Y..A.HUS., 448\63.
BOA, Y..MTV., 188\75.
BOA, Y.MTV., 15\78.
BOA, Y.MTV., 152\19.
BOA, Y.MTV., 154\85.
BOA, Y.MTV., 87\195.
BOA, Y.MTV., 98\26.
BOA, Y.PRK. ASK., 66\56.
BOA, Y.PRK. ASK., 262\80.
BOA, Y.PRK. BŞK., 65\18.

Salnameler

H.1302 (M.1884/1885) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1304 (M.1886/1887) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1311(M.1893/1894) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1312 (M.1894/1895) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi
H.1313 (M.1895/1896) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1314 (M.1896/1897) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1315 (M.1897/1898) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1316 (M.1898/1899) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi
H.1317 (M.1899/1900) Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.
H.1313 (M.1895\Rumi 1311) Tarihli Salname-i Askeri.

Kitap, Makale ve Tezler

Adıtar, F. (2011). "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.26, S.1, İzmir.

Bolat, C. (2000). "*Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Boztepe, M. (2013). "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, Nisan.

Çadırcı, M. (1963). "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara.

Çadırcı, M. (1983). "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Ankara.

Çakaloğlu, C. (2008). "II. Abdülhamid Devrinde İzmit Redif Taburu", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*, Kocaeli.

- Demirci, M. (2016). "1871 Vilayet Nizamnamesinin II. Abdülhamid Dönemine Yansıması", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Deny, J. (1964). "Redif", *M. E. B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Emecen, F. (1991). "Aydın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul.
- Kara, H. (2018). "Osmanlı Redif Teşkilatında Talim: 1909 Tarihli Talimname Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:11, Sayı:XXXIV, Haziran.
- Kara, H. (2020). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karayaman, M. (2019). "İzmir Kazasında Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1834-1913)", *III. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri*, İzmir.
- Karayaman, M. (2018). "Turgutlu Redif Taburu ve Faaliyetleri", *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Turgutlu.
- Karayaman, M. (2016). "Uşak Redif Taburu ve Yaptığı Hizmetler", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S.28, Aralık.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay. İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (1982). "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, Ayıbasım, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (1984). "Redif Kıyafetlerinin Maliyetine Dair", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.41, S.1-4, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan'dan Ayıbasım, İstanbul.
- Moreau O. (2010). Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- "Müstahfız" (2006). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul.
- Özcan, A. (2007). "Redif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul.
- Özgen, M. M. (2016). *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları*, Hamidiye Kitaplığı, İstanbul.
- Özgen, M. M. (2013). "Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif Binaları", Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Tunalı, A. C. (2003). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, (1971) III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920), 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, (1978) III. Cilt, 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Ünal, U. (2016). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Varlık, M. Ç. (1991). "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.01.2020 ✓Accepted/Kabul:28.09.2020

DOI:10.30794/pausbed.682511

Araştırma Makalesi/ Research Article

Saygılı, E., Gören Yargı, S. ve Mengi, P. (2021). "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardının Türkiye’de Faaliyette Bulunan Mevduat Bankalarının Beklenen Kredi Zararları Üzerine Etkileri" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 371-391.

TFRS 9 FİNANSAL ARAÇLAR STANDARDAININ TÜRKİYE’DE FAALİYETTE BULUNAN MEVDUAT BANKALARININ BEKLENEN KREDİ ZARARLARI ÜZERİNE ETKİLERİ*

Ebru SAYGILI** , Seher GÖREN YARGI*** , Pelin MENGİ****

Öz

Bu çalışmada, TFRS 9 kapsamında yeni değer düşüklüğü modelinin bankaların finansal tablolarına olan etkisi ilk uygulama dönemi olan 2018 yılı için araştırılmaktadır. Bu kapsamda üç aşamalı değer düşüklüğü modelinde yer alan kredilerin beklenen zarar karşılıklarındaki değişimler incelenmektedir. Ayrıca yeni karşılıklar yönetmeliği kapsamındaki özel ve genel karşılıklardaki değişimler ile sektör bazlı kredi riskleri analiz edilmektedir. Sonuç olarak, standart kapsamında 2. aşamada yer alan krediler için daha fazla karşılık ayrılmasıyla araştırmaya konu olan 18 bankadan 12’sinde genel karşılıklarda bir artış gözlemlenmiştir. Bazı bankalarda özel karşılıkların ise belirgin bir şekilde arttığı tespit edilmiştir. Hizmet sektörüne yönelik kredi yoğunlaşması nedeniyle bu grupta yer alan kredilerden kaynaklanan risk yoğunlaşması belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı, Mevduat Bankaları, Değer Düşüklüğü Modeli, Beklenen Kredi Zararı.*

THE EFFECTS OF IFRS 9 FINANCIAL INSTRUMENTS STANDARD ON THE EXPECTED CREDIT LOSSES OF TURKISH DEPOSIT BANKS

Abstract

This study explores the effects of the new impairment model, in IFRS 9, on the financial statements of deposit banks issued in 2018. In this respect, the changes in the provisions of the expected credit losses in three stages of the impairment model were analyzed. Further the study investigates the changes in specific and general provisions required by the new regulation and the industrial risks. As a result, the rise in the provisions of loans in the second stage has led to an increase in the general provisions of 12 out of 18 banks. There is a major rise in the specific provisions in some of the banks. Furthermore, the results of the analysis reveal that, due to the concentration of loans for the service sector, the risk intensification from the loans in this category has been identified.

Keywords: *IFRS 9 Financial Instruments Standard, Deposit Banks, Impairment Model, Expected Credit Loss.*

* Bu çalışma Pelin Mengi’nin yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Doç. Dr., Yaşar Üniversitesi, İZMİR.

e-posta: ebru.esendemir@yasar.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0458-8740>)

***Arş. Gör. Dr., Yaşar Üniversitesi, İZMİR.

e-posta:seher.goren@yasar.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0475-9888>)

****pelinmengi@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6525-7227>)

1. GİRİŞ

Türkiye Finansal Raporlama Standardı - 9 (TFRS 9): Finansal Araçlar Standardı, günümüzde bankaların önemli gündem konularından biri haline gelmiştir. Bu standartta yer alan yeni düzenlemeler, bankaların finansal raporlamasında önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu değişimler, yatırımcılar, düzenleyiciler, analistler ve denetçiler dahil olmak üzere birçok paydaşı etkilemektedir. TFRS 9, kredi riskinde önemli bir artış ve ömür boyu beklenen kredi zararları gibi yeni kavramlar ve önlemler getirmektedir. TFRS 9'un uygulanması, banka genelinde risk ve finans fonksiyonlarına önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Ayrıca, bankaların fon büyüklüğü ve küresel sermaye piyasalarındaki önemi göz önüne alındığında, yeni standardın etkili bir şekilde uygulanmasının birçok fayda sağlama potansiyeli vardır. Bu standardın uygulama kapsamında olan bankalar, ilgili hükümleri ilk kez 01.01.2018 tarihinden sonra başlayan dönemlere ilişkin finansal tablolarda uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda, bankaların finans, risk yönetimi ve bilgi teknolojisi becerilerini birleştirerek çok disiplinli bir plan oluşturmaları gerekmektedir. Bunun yanında, tüm paydaşların ortaya çıkan finansal bilgilere güven duymalarını sağlamak için banka içinde güçlü bir yönetim ve iç kontrol yapısı oluşturulmalıdır.

Düzenleyici kurumlar, bankaların kredi değer düşüklüğü tahminlerinde öngörülemeyen eksikliği ortaya çıkaran küresel finansal krize cevaben TFRS 9'daki değer düşüklüğü kurallarını geliştirmiştir. Muhasebeleştirme ve ölçme standardı olan TMS 39'un gerçekleşmiş zarar modeline göre, bankalar, kredi zararının objektif kanıtından ötürü, yalnızca değer düşüklüğünü tanımaktadır. Bu durum artık, aşırı tepkisel bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu sebeple, TFRS 9 standardı ile birlikte beklenen kredi zararı modeli ilk kez uygulanmaya başlanmıştır.

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından yayımlanan International Financial Reporting Standards 9 (IFRS 9) ve onun ulusal mevzuata aktarılmış hali olan TFRS 9 Standardı, bankaların daha geniş bir varlık yelpazesine karşı değer düşüklüğünü daha erken tanımalarını ve ömür boyu beklenen zararları tahmin etmelerini gerektirmektedir. Herhangi beklenmedik bir sermaye açığından kaçınmak için bankalar kredi değer düşüklüğü kapsamı ile yasal sermaye arasındaki ilişkiye hâkim olmalıdır. Bankalar bu beklenmedik durumlara karşı korunmak için sermaye yeterlilik oranını gözetmelidir. Bu yeni modele geçiş aşamasında bankalar TFRS 9 gerekliliklerini karşılamak ve altyapılarını geliştirmek için bütçe ayırmak zorundadırlar. Düzenleyici sermaye yeterliliği bağlamında, TFRS 9'a geçiş yapan bankaların dikkat etmesi gereken konulardan biridir. Bankalar bu standartla birlikte oluşacak zorlukları etkili bir şekilde ele almalı ve olası TFRS 9 etkilerinin adil ve açık bir değerlendirmesini hazırlamalıdır. Banka kurullarının ve üst düzey yöneticilerin daha bilinçli kararlar almaları, sermaye planları üzerindeki etkileri ve karşılıkları önceden önlemler olarak yönetmeleri, mevcut stresli koşullar olduğu takdirde riski azaltmak için ileriye dönük stratejik kararlar almaları gerekmektedir.

TFRS 9'dan dolayı borç verme ve karşılıklar konusunda daha fazla dönemsellik potansiyeli sebebiyle daha fazla özkaynak ihracına ihtiyaç duyulabilir. Sermaye seviyeleri beklenen karşılıklardan etkilenen, fakat farklı ekonomik döngü ve senaryolar altında değerlendirilmesi gerekecektir. Bankalar, finansal aracın ömrü boyunca ileriye dönük beklenen kredi zararı tahmin etmek ve devam eden kredi kalitesinin bozulmasını izlemek zorunda kalacaklardır. Derecelendirme ve puanlama sistemlerinin, özellikle İçsel Derecelendirmeye Dayalı modelleri olmayan bankalar için güncellenmesi gerekebilecektir. TFRS 9 karşılık modeli, bankaların ekonomik değişikliklerin işletme modellerini, sermaye planlarını ve karşılık düzeylerini nasıl etkileyeceğini daha erken değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. TFRS 9 değer düşüklüğü hesaplaması, bir kredi zararı değer düşüklüğü hesaplama motorunun performansını ve hesaba dayalı gereksinimlerini önemli ölçüde arttırabilir ve TMS 39 standardından daha yüksek miktarda veri gerektirebilir. Bankalar, beklenen kredi zararlarının sonuçlarını paydaşlara açıklamanın ve bilgi için artan talebin yönetilmesinin en şeffaf yollarına odaklanmalıdır. Bir bankanın, kredi riski süreci boyunca, kredi riskini değerlendirmek, fiyatlandırmak ve beklenen kredi zararı (BKZ)'ni hesaplamak için ortak sistemler, araçlar ve veriler için güçlü bir temeli olması gerekecektir.

Finansal Araçlar Standardı olan TFRS 9 mevcut olan TMS 39 standardının yerini alarak farklı bir bakış açısı getirmektedir. Literatürde TFRS 9 kapsamında ticari alacakların beklenen kredi zararlarının hesaplanması (Gökgöz, 2019: 163), temerrüt olasılığının modellenmesi (Taşkın ve Turanlı, 2019: 273), kredi değer düşüklüğüne uğramış finansal varlık yaklaşımı (Fidan, 2018: 233) ve yeni değer düşüklüğü modeli ve bankacılık sektörüne olan etkileri (Aytürk, 2016: 133) hakkında araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, TFRS 9

P. Mengi

finansal araçlar standardı kapsamında değer düşüklüğü kavramının mali tablolar ve finansal sistem üzerindeki etkisini vurgulamaktır. Ayrıca Ocak 2018 tarihinde yürürlük kapsamına giren bu standarda ilişkin temel noktaları aydınlatmak ve TMS 39'la aralarında hangi noktalarda farklılık göstereceğini belirtmektir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde TFRS 9 standardı altında değer düşüklüğü modelinin genel hatlarından ve bankacılık sektörüne etkisinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde kavramsal çerçeve oluşturulup; TFRS 9 standardı ile oluşan değer düşüklüğü kavramı incelenmekte, finansal araçlardan bahsedilmekte ve finansal durum tablolarına değinilmekte, TFRS 9 kapsamında kullanılan ve değer düşüklüğü hesaplanırken kullanılan yaklaşımlar belirtilmekte, beklenen kredi zararlarının hesaplanmasında dikkate alınması gereken unsurlardan söz edilmekte ve yeni kredi karşılıkları yönetmeliğinde meydana gelen değişimlerden bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm araştırmaya ayrılmış olup, TFRS 9 kapsamında, değer düşüklüğü modeli kapsamında finansal varlıklar Türk bankacılık sisteminde sınıflandırılıp ölçülerek analiz edilmektedir. Dördüncü bölümde ise sonuçlar değerlendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yeni Değer Düşüklüğü Modeli ve İçeriği

TFRS 9 standardındaki en köklü değişikliğe neden olan değer düşüklüğü kapsamı bu çalışmada detaylı olarak incelenecektir.

Değer düşüklüğü modelinin esas konusu, bir finansal aracın kredi kalitesindeki değişiklikleri yansıtan bir beklenen kredi zararını oluşturmaktır. Bir başka deyişle, değer düşüklüğü modeli, ilk kez finansal tablolara alınmasından bu yana kredi riskinde önemli artışlar olan tüm finansal araçlar için bireysel ya da toplu olarak makul ve geleceğe dönük olmak üzere bütün bu desteklenebilir bilgiler hesaba katılarak ömür boyu beklenen kredi zararlarının finansal tablolara alınması olarak açıklanmaktadır. (TFRS 9, 2017: 14). Beklenen kredi zararı, TFRS 9 terminolojisini kullanarak, kötü borçlanma karşılığı finansal varlıklarda değer düşüklüğü veya zarar karşılığı olarak geçmektedir. ECL modeline göre, bir kredi zararı olayını tanımlamak aracılığıyla değer düşüklüğünü tanımak yerine, bankalar sadece tarihsel ve güncel verileri değil, gelecekteki ekonomik koşulların tahminlerini içeren makul ve desteklenebilir bilgileri de dahil ederek beklenen zararları proaktif olarak tahmin edecektir. Değer düşüklüğü modelinde, finansal varlıklar için bireysel şekilde değerlendirilme yapılmaktadır. Fakat bazı koşullarda bireysel finansal araca dayanarak ömür boyu beklenen kredi zararlarının ölçülmesi olanak dışıdır. Bu nedenle, bireysel olarak bir değer düşüklüğü değerlendirmesi yapmak, ilk muhasebeleştirmeden bu yana kredi riskindeki değişiklikleri güvenilir bir şekilde yansıtmamaktadır. Bireysel değerlendirme mümkün olmadığında, işletme toplu olarak (yani bir grup veya alt grup düzeyinde) kredi riskinde önemli bir artış olup olmadığını belirlemek için aşırı maliyet veya çaba göstermeden tüm makul ve desteklenebilir bilgileri dikkate almalıdır. Bunu yapmak için, bir işletme, ortak kredi özellikleri ile ilgili finansal araçları; finansal araç çeşidi, kredi riski notu, ilk kayda alım tarihi, vadeye kalan süre, sektör, borç alan tarafın coğrafi konumu, teminat çeşidi ve teminatın temerrüt olasılığını etkisi olması halinde, finansal araca göre teminatın değeri temelinde gruplayabilmektedir (TFRS 9, 2017: 72).

TFRS 9'a göre değer düşüklüğü hükümlerine bağlı olan finansal araçlar; itfa edilmiş maliyetle ölçülen finansal varlıklar, Diğer Kapsamlı Gelir Yoluyla Gerçeğe Uygun Değer (FVTOCI) ile zorunlu olarak ölçülen borçlanma aracı niteliğindeki finansal varlıklar, TFRS 15 uyarınca muhasebeleştirilen sözleşme varlıkları veya ticari alacaklar, TMS 17 kapsamındaki işlemlerden doğan finansal kiralama alacakları (leasing), kredi taahhütleri, TFRS 9'un uygulandığı ve gerçeğe uygun değer farkı kar veya zarara yansıtılmayan finansal garanti sözleşmeleridir. Bu finansal varlıklara ilişkin beklenen kredi zararları için zarar karşılığı ayrılmaktadır (PWC, 2015: 21). Buna karşın, Kar veya Zararda Gerçeğe Uygun Değer (FVTPL) ile ölçülen borçlanma araçları ve özkaynak yatırımları için beklenen kredi zararı karşılıkları uygulanmayacaktır.

TFRS 9 uyarınca, bir veya daha fazla olayın meydana gelmesi ve finansal varlığın gelecekteki tahmini nakit akışları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olması durumunda finansal varlık, kredi değer düşüklüğüne uğramaktadır. Ayrıca borç alan ya da ihraç eden kimsenin önemli finansal zorluklar yaşaması, sözleşme ihlalinin oluşması (Temerrüt veya vadesi geçmiş gibi durumlarda), borçlu kişinin mali zorluk içinde olması durumunda ilgili ekonomik veya sözleşmeden doğan sebeplerle borç verenler borçluya normal koşullarda göz önünde bulundurulmayacak bir

P. Mengi

imtiyaz verilmesi, borç alan tarafın iflasının veya başka bir finansal yeniden yapılanma içine gireceği olasılığının artması, finansal zorluklar sebebiyle bu finansal varlık için aktif pazarın kaybı, gerçekleşen kredi zararlarını yansıtan derin bir iskonto ile finansal varlığın alımı veya oluşturulması gibi durumlara dair gözlemlenebilir veriler mevcut olduğunda, finansal varlık kredi-değer düşüklüğüne uğramaktadır (TFRS 9, 2017: 33).

2.2. Gerçekleşen Zarar Modelinden Beklenen Kredi Zarar Modeline Geçiş

2008 küresel finansal krizin meydana getirdiği olumsuz etkilerden biri, kredi alacakları için ayrılan karşılıkların geç muhasebeleştirilmesinden dolayı finansal kuruluşların mali tablolarının gerçeği yansıtmamasıydı (Avcı, 2016: 11). Bunun esas nedeni, TMS 39'daki değer düşüklüğü koşullarının gerçekleşmiş kredi zarar modeli yolu ile uygulanmasıdır.

TMS 39'daki gerçekleşmiş kredi zarar modeli, değer düşüklüğünün nesnel bir kanıtı olana kadar kredi zararlarının mali tablolara alınmasını geciktirmektedir. Bu kapsamda, değer düşüklüğü tutarını belirlerken sadece geçmiş olaylar ve mevcut koşullar göz önünde bulundurulmaktadır. Ayrıca, finansal araçlar için farklı değer düşüklüğü modellerinin kullanımına izin verdiği için farklı değerlemelere neden olmakta dolayısıyla şirketler arası karşılaştırılabilirlik zayıflamaktadır. Bu olumsuz etkilerden ötürü, TMS 39 standardında kullanılan 'gerçekleşen kredi zarar modeli', TFRS 9 yeni muhasebe standardında 'beklenen kredi zarar modeli' olarak değiştirilmiştir (Biçer, 2016: 114). TFRS 9 düzenlemeleri uyarınca bankalar beklenen kredi zararlarını, kredinin ömrüne göre tahmin edecektir. Bu model çok daha ayrıntılı veri gerektiren öngörücü ve ileriye dönük bir modeldir. Kısacası, gerçekleşen zarar modeli, esas olarak portföydeki mevcut zararı yansıtmakta, beklenen zarar modeli ise hem mevcut hem de gelecekteki zararı içeren portföydeki mevcut riski yansıtmaktadır. Alacağın ömrü boyunca tahsile edilecek nakit akışları ile sözleşmeye göre yapılması gereken nakit akışları arasındaki fark olan nakit açıklarının bugünkü değeri beklenen kredi zararlarını oluşturmaktadır (Biçer, 2016: 108).

TMS 39 standardındaki karmaşıklığa sebep olan, farklı finansal araçlar için farklı değer düşüklüğü modelleri yerine, tüm finansal araçlar için birleşik bir model kapsamı gelmiştir. TFRS 9 ile gelen tek bir modelin uygulanması hem kar veya zararda muhasebeleştirilmiş tutarların karşılaştırılabilirliğini artıracak; hem de TMS 39'da çoklu modellerin kullanımıyla ilgili karmaşıklığı azaltacaktır (Biçer, 2016: 89).

2.3. Üç Aşamalı Değer Düşüklüğü Modeli

Finansal varlıklar finansal tablolara ilk alındıkları andan itibaren gözlemlenen kredi risklerindeki artışa bağlı olarak, TFRS 9 kapsamında yeni üç aşamalı değer düşüklüğü modeli (genel model) Tablo 1'deki gibi özetlenebilmektedir.

Tablo 1: Üç aşamalı değer düşüklüğü modeli

Aşama 1 (ilk muhasebeleştirme)	Aşama 2 (ilk kayda alımdan sonra kredi riskinde ciddi artış)	Aşama 3 (değer düşüklüğüne uğramış olma)
-Canlı krediler -12 aylık beklenen kredi zararı (BKZ/Expected Credit Loss/ECL) -Faiz tutarı (Etkin faiz oranı -EFO/EIR)-(brüt defter değeri üzerinden hesaplanmaktadır.) -Kredi riski düşük olan	-Yakın izlemedeki krediler -Ömür boyu beklenen kredi zararı -Faiz tutarı (EFO/EIR)-(brüt defter değeri üzerinden hesaplanmaktadır.) -Kredi riski orta ve yüksek arasında olan	-Takipteki krediler -Değer düşüklüğüne uğradığına dair nesnel kanıt -Ömür boyu beklenen kredi zararı -Faiz tutarı (EFO/EIR)-(net defter değeri itfa edilmiş maliyet üzerinden hesaplanmaktadır.) -Kredi riski çok yüksek olan

Kaynak: Avul, 2018: 5

Tablo 1'de bahsedilen Aşama 1, ilk kayda alımdan bir sonraki raporlama dönemine kadar önemli ölçüde artan bir kredi riski belirtisi olmayan veya raporlama döneminde düşük kredi riski olan finansal varlıkları içeren

P. Mengi

kısımdır. Aşama 1'deki finansal varlıklar için, işletmelerin 12 aylık BKZ tutarında değer düşüklüğünün tespiti yapıldıktan sonra muhasebeleştirilmektedir. Daha sonra faiz geliri kredinin brüt defter değerindeki etkin faiz oranını (EFO) kullanılarak hesaplanmaktadır. Faiz gelirleri muhasebeleştirilirken beklenen zarar karşılığı hesaba katılmamaktadır. Aşama 1 olarak sınıflandırılan kredilerin geri ödemelerinde gecikme yoktur veya gecikme gün sayısı 30 günden azdır. Aşama 2, Aşama 1'den bir sonraki aşamadır ve finansal varlığın finansal tablolara ilk alındığı andan sonra kredi riskinde önemli bir artış gösterdiği ve ortaya çıkan kredi kalitesinin daha yüksek riskli olduğu yerdir. Bu yüzden işletmenin, finansal aracın ilk kez mali tablolara alınmasından bu yana kredi riskinde önemli derecede bir artışın olup olmadığını her raporlama tarihinde değerlendirmesi gerekmektedir. Aşama 2 bir kredi zararı olayının nesnel kanıtının yoksunluğundan dolayı ilk muhasebeleştirmeden bu yana, kredi kalitesinde önemli ölçüde kötüleşen düşük performanslı finansal varlık grubundan oluşmaktadır. İşletme için, geçmişe göre daha ileriye dönük ve kredi riskinde önemli ölçüde artışın belirtisi olan makul ve desteklenebilir bilgi, finansal varlıklara dair gereksiz maliyet veya çaba gösterilmeksizin kullanılabilir olduğunda, kredi riskindeki değişiklikleri değerlendirmek için kullanılmalıdır. Bir finansal varlığın 2. aşamaya geçmesi durumunda, işletmelerin ömür boyu BKZ'yi kayda alması gerekirken, faiz gelirleri brüt olarak kayda alınmaya devam edecektir. Aslında, 12 aylık beklenen kredi zararları, ömür boyu beklenen kredi zararlarının sadece bir kısmıdır (TFRS 9, 2017: 78). Ayrıca, 2. aşamadaki varlıkların faiz geliri, 1. aşamadakiyle aynı şekilde brüt defter değerindeki kredinin etkin faiz oranı kullanılarak hesaplanmaktadır. Aşama 2'ye geçmek için diğer bir gösterge ise finansal varlıklara ilişkin nakit tahsilatların vadesinin geçmesi yani 30 günü aşmasıdır. TFRS 9 standardında belirtildiği gibi, işletmenin, sözleşmeye bağlı ödemelerin vadesi 30 günden fazla olduğu takdirde finansal aracın ilk kayda alınmasından bu yana kredi riskinde kayda değer bir artış olduğu aksi kabul edilebilir bir varsayımdır. 2. aşamaya geçebilmek için, vade gün sayısı 30 günü aşan fakat 90 günü geçmeyen krediler için, kredi hesabının yeniden yapılandırılması, kredinin yakın izlemedeki araçlar olması ve kredi derecelendirme notları dikkate alınıp temerrüt olasılığında artış olduğu sonucuna varılması gerekmektedir (PWC,2014: 10; Akbank, 2018: 33). Aşama 3'e geçiş için, finansal varlık kredi zararına uğradıktan sonra işletme ömür boyu beklenen kredi zararlarını kabul etmektedir. Başka bir ifadeyle, kredinin temerrüde düştüğü konusunda nesnel bir kanıt olmalıdır (TFRS 9, 2017: 71). Yani, raporlama tarihinde temerrüdün meydana geldiğine dair nesnel kanıtla sahip performans dışı finansal varlıklar grubundan oluşur. Aşama 3'teki finansal varlıklar için, kuruluşlar ömür boyu BKZ'yi hesaplamaya devam edecektir. Ancak bu aşamada faiz gelirleri itfa edilmiş maliyet üzerinden etkin faiz oranı kullanılarak hesaplanmaktadır (değer düşüklüğü karşılığı düşülmüş tutar). Bu aşamada, finansal varlıkların bireysel olarak değerlendirilmesi gerekebilmektedir. TFRS 9'a göre, kuruluşlar için finansal varlığın temerrüt vadesi 90 gün geçmesinden sonra meydana gelmeyeceğine dair aksi kabul edilebilir bir varsayımdır (TFRS 9, 2017: 77). Yeniden yapılandırılarak canlı alacak olarak sınıflandırılan ve bir yıllık izleme süresi içerisinde en az bir kez daha yapılandırılan krediler de temerrüt kapsamına girmektedir (Albaraka, 2018: 99).

2.4. TFRS 9 Kapsamında Ölçme Yaklaşımları

TFRS 9 kapsamında birlikte iki farklı ölçme yaklaşımı ortaya çıkmıştır. İlk yaklaşım olan ömür boyu beklenen kredi zararları, finansal aracın ömrü boyunca herhangi bir noktada temerrüde düşme olasılığını göz önünde bulundurarak sözleşmeden doğan nakit akışlarındaki beklenen eksikliklerdir (TFRS 9, 2017: 41). TFRS 9 standardı, ilk muhasebeleştirmeden bu yana, kredi kalitesinde önemli derecede bozulma olmayan finansal araçlar ile bunlara sahip olanlar arasında bir ayırım yapmaktadır. Bu iki ayırmadan ilki 12 aylık beklenen kredi zararları olarak tanınmaktadır. Ömür boyu beklenen kredi zararları ikinci kategori için tanınmaktadır. Finansal bir varlık, 12 aylık beklenen kredi zararlarından, ilk muhasebeleştirmeden bu yana kredi kalitesinde önemli bir bozulma olduğunda, ömür boyu beklenen kredi zararlarına taşınmaktadır. Dolayısıyla, 12 aylık ve ömür boyu zararlar arasındaki sınır, raporlama tarihindeki mutlak risk seviyesine değil kredi riskindeki değişime dayanmaktadır. Diğer yaklaşım olan 12 aylık beklenen kredi zararı, Raporlama döneminden sonraki 12 ay içerisinde meydana gelmesi olası temerrütlerden kaynaklanan beklenen kredi zararlarının tutarını temsil eden bölümdür (TFRS 9, 2017: 78). 12 aylık beklenen kredi zararları, ömür boyu beklenen kredi zararlarının bir kısmıdır. Raporlama tarihinden sonraki 12 ay içinde (ya da finansal aracın beklenen ömrünün 12 aydan az olması durumunda daha kısa bir süre içinde) temerrüt oluşması durumunda ortaya çıkacak ömür boyu nakit açıklarını, söz konusu temerrüdün oluşma olasılığıyla ağırlıklandırılmış olarak gösterir. Ayrıca bu içeriğin, TMS 39'da mevcut olan faiz geliri fazlalığı sorununu çözeceği ileri sürülmektedir (TFRS 9, 2017: 78).

P. Mengi

IASB, beklenen kredi zararlarını ölçmek için bir temel sağlamamıştır, ancak her işletmenin kendi ölçüm araçlarını geliştirmesi gerekmektedir. Bankaların çoğunun aşağıdaki bileşenleri türetmesi için değiştirilmiş Basel III ölçümleri ve stres testi modellerini kullanması beklenmektedir. TFRS 9 hesaplamaları içerisinde yer alan risk parametrelerine geleceğe yönelik makroekonomik bilgiler de eklenmiştir (Akbank, 2018: 25). Toplam ECL, Formül 1'deki gibi hesaplanmaktadır (Aytürk, 2016: 139; PWC, 2014: 40).

$$ECL = \sum_{t=1}^T PD_t \times LGD_t \times EAD_t \times DR_t \quad (1)$$

Formül 1'deki ECL (Expected Credit Loss) değeri, beklenen kredi zararı olarak gösterilmektedir. Geçmiş verilere dayanarak ve ileriye dönük makroekonomik beklentileri içeren, 12 aylık dönemde kredi veya ilgili kredinin ömrü boyunca zararları için beklentileri yansıtan istatistiksel bir parasal değer olarak tanımlanmaktadır. (Aytürk, 2016: 139). PD (Probability of Default), belirli bir zaman diliminde veya ileriki 12 aylık dönem için temerrüt olasılığını göstermektedir. Bir borcun borç alan kişi tarafından gerekli zamanlanmış geri ödemeleri yapamayacağı ihtimalinin derecesidir (TFRS 9, 2017: 73). Bu kapsam içerisinde, 12 aylık temerrüt olasılığı ve ömür boyu temerrüt olasılığı olmak üzere iki çeşit temerrüt olasılığı vardır. Hesaplama yapılırken içsel kredi derecelendirme modelinden faydalanılmaktadır ve kredi notu oluşturulmaktadır. Hesaplanan temerrüt olasılıklarına makro-ekonomik beklentilerin etkisi yansıtılmaktadır. Geleceğe yönelik beklentiler, bir banka özelinde, büyüme oranı ve politika faizi parametrelerini esas alan bir model vasıtasıyla yansıtılmaktadır (Akbank, 2018: 26). Örneğin, 'bir bankanın her müşteriye verdiği kredi notu ne kadar artarsa temerrüt olasılığı da o kadar olmalı' şeklinde bir yargı oluşmaktadır. Aşama 3 krediler için temerrüde düşme olasılığı %100 olarak göz önünde bulundurulmaktadır. LGD (Loss Given Default), temerrüt halinde kayıp olarak adlandırılmaktadır. İleriki 12 aylık dönemde temerrüt riskinin meydana gelmesi durumunda bu riskin bir yüzdesi olarak ifade edilen bir işlemde beklenen ekonomik zararı yansıtmaktadır. Vadesi gelen sözleşmeden doğan nakit akışları ile borç verenin alacaklarının beklentisi içinde olması arasındaki farkı temel almaktadır. Temerrüt halinde kayıp, bankanın takipteki krediler/toplam krediler (Non-Performing Loans/NPL) verileri alınarak ve portföy bazlı geri kazanım oranı bulunarak hesaplanmaktadır. EAD (Exposure at Default), temerrüt tutarı olarak adlandırılmaktadır. Temerrütün gerçekleşmesi sırasında bankanın maruz kaldığı toplam risk tutarını göstermektedir. Bu değer bankanın iç sistemi içinde tanımlanmaktadır. Albaraka faaliyet raporunda bu parametre kapsamında nakdi krediler için, raporlama tarihi itibarıyla kullandırımları gerçekleşmiş bakiyeyi belirtmektedir. Gayri nakdi kredi ve taahhütler için ise krediye dönüşüm oranı uygulanarak hesaplanan değerdir (Albaraka, 2018: 99). DR (Discount Rate), ilk kayda alım sırasında etkin faiz oranını kullanılarak raporlama tarihinde beklenen zararı bugünkü değere indirmek için kullanılmaktadır (TFRS 9, 2017: 68).

12 aylık ECL, iskonto yapmanın önemsizliği nedeniyle çoğunlukla EIR parametresi olmadan hesaplanmaktadır. Fakat ömür boyu ECL kapsamında ise yukarıda belirtilen tüm parametrelerin, formülde ifade edilen t zamanında gelen yeni bilgilere göre güncellenmesi beklenmektedir. Buna rağmen, LGD parametresinin birçok ECL modeli için sabit olduğu varsayılabilirliği ifade edilmektedir. Bu nedenle BKZ (ECL) hesabı, PD ve EIR'deki değişikliklere dayanmaktadır (Sultanoglu, 2018: 483). Taksitli ticari kredilerde EAD her bir t anında değişmektedir. Süre uzadıkça EAD tutarı azalmaktadır.

2.5. Beklenen Kredi Zararlarının Hesaplanmasında Dikkate Alınması Gereken Unsurlar

Bir işletmenin finansal araca ilişkin beklenen kredi zararlarının ölçümünde; paranın zaman değeri, muhtemel sonuç aralığı dikkate alınarak belirlenen tarafsız ve olasılıklarla ağırlıklandırılmış sonuç ve makul ve desteklenebilir bilgi olmak üzere dikkat edilmesi gereken üç temel unsur bulunmaktadır (TFRS 9, 2017: 78-79). Paranın zaman değeri, BKZ (ECL) raporlama tarihine indirgenmiş paranın zaman değerini yansıtmalıdır. Bu standart, Tablo 2'de özetlenen BKZ (ECL)'lerin bugünkü değerini veya nakit eksikliklerini hesaplamak için kullanılan iskonto oranları hakkında rehberlik etmektedir.

Tablo 2: Finansal araçlarla birlikte paranın zaman değeri

Finansal Araçlar	Paranın Zaman Değeri
Değer düşüklüğüne tabi diğer finansal varlıklar	Finansal varlığın muhasebeleştirilmesi sırasında uygulanacak etkin faiz oranı veya yaklaşık bir değeri.
Değişken faiz oranlı finansal araçlar	Nakit akışlarının hesaplanmasının mevcut piyasa faiz oranlarındaki hareketliliği yansıtacak şekilde periyodik olarak yeniden hesaplanması gerekmektedir. Nakit akışındaki değişim, etkin faiz oranını değiştirmektedir.
Krediye göre düzeltilmiş yaklaşım	İlk muhasebeleştirme esnasında tanımlanan krediye göre düzeltilmiş etkin faiz oranı üzerinden indirgeme yapılmaktadır.
Etkin faiz oranı belirlenemeyen kredi taahhütleri	Paranın zaman değerinin mevcut piyasa değerlendirmesi nakit akışlarına özgü riski yansıtan iskonto oranı ile indirgenmektedir. Fakat iskonto oranı, bu risklerin indirgenen nakit kısıtlılarını düzeltmek yerine, iskonto oranını ayarlamak suretiyle dikkate alınmaktadır.
Finansal garanti sözleşmeleri	
Kira alacakları	TMS 17 / TFRS 16'ya göre kira alacakları ölçümünde kullanılan aynı iskonto oranıyla indirgenmektedir.
Kredi taahhütleri	Kredi taahhüdünden kaynaklanan finansal varlığın muhasebeleştirilmesi sırasında uygulanacak etkin faiz oranı veya yaklaşık bir değeri kullanılarak indirgenmektedir.

Kaynak: KGK. (2017: 78-79). TFRS 9 Finansal Araçlar. (02.05.2018) http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS_9_2017%20Surumu.pdf.

Muhtemel sonuç aralığı dikkate alınarak belirlenen tarafsız ve olasılıklarla ağırlıklandırılmış sonuç, işletmelerin içsel kredi derecelendirme sistemlerindeki girdileri kullanıp kredi riski modellemesi yaparak her bir kredi için beklenen zarar oranını hesaplamaları gerektiğini belirtmektedir (Aytürk, 2016: 139). Beklenen kredi zararlarının tahmin edilmesindeki amaç, işletmenin beklenen kredi zararlarını ölçerken muhtemel olan tüm senaryoların tahmin edilmesi değildir. Bunun yerine, kredi zararının gerçekleşme ihtimali ile gerçekleşmeme ihtimalini dikkate alarak, kredi zararının gerçekleşme olasılığını ve riskini değerlendirmektedir (Avul, 2018: 20).

Makul ve desteklenebilir bilgi, BKZ'ler, aşırı maliyet veya çaba olmadan mevcut olan makul ve desteklenebilir bilgiler kullanılarak tahmin edilmektedir. Kapsamlı bir araştırmanın yapılması ve bilgilerin finansal varlığın beklenen ömrünün tamamını kapsaması beklenmemektedir. Ancak, işletmenin kullanabileceği bilgi kaynakları sadece geçmiş verileri değil, borçluya özgü unsur, genel mevcut ve gelecekteki ekonomik koşullara ilişkin makul olarak elde edilebilecek tüm bilgileri göz önünde bulundurmalıdır. Ayrıca işletme içi ve işletme dışı tüm veri kaynaklarını da kullanabilmektedir. Finansal raporlama amacıyla mevcut olan bilgiler, bir finansal varlık için ECL hesaplanırken analiz edilmelidir. Makul ve desteklenebilir bilgi; işletmenin veya diğer işletmelerin geçmişteki kredi zararı tecrübeleri, iç kredi riski derecelendirmeleri veya tahminleri, dış derecelendirmeler, raporlar, istatistikler (bir bankadan ve istatistik kurumundan gelen faiz oranı ve işsizlik tahminleri ve kredi puan bilgileri gibi) ve işletmeye özgü verilerin yetersiz olduğu durumlarda karşılaştırılabilir finansal araçlar için diğer işletmenlerin tecrübeleri de dahil olmak üzere çeşitli iç ve dış kaynaklardan elde edilebilmektedir (TFRS 9, 2017: 78-79).

2.6. Yeni Kredi Karşılıkları Yönetmeliğinde Meydana Gelen Değişimler

Bankalarca Kredilerin ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğinin amacı 2006 yılında resmi gazetede de belirtildiği üzere, bankaların kredilerinin niteliklerine göre sınıflandırılması ve bunlar için ayrılacak karşılıklar ile ilgili olarak usul ve esasları ayarlamaktır (BDDK, 2006: 2). 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren belirli durumlar hariç, bankalar kredi karşılıklarını 22 Haziran 2016 tarihinde yayımlanan Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğinin 9'uncu maddesinde bulunan TFRS 9 kapsamında ayırmaya başlayacaktır. Başka bir deyişle, bankalar finansal tablolarının aktifinin içerisindeki kredileri için ayrılacakları karşılık giderlerini yeni TFRS 9 standart kapsamına uygun olarak belirleyecekleri genel ve özel karşılıklara dayanarak kayıtlarına kaydedecektir. (Topuz, 2017: 19). Bu yeni yönetmelik uygulamasında TFRS 9 kapsamında ayrılan karşılıklardan biri olan özel karşılık, borç alan tarafın temerrüdü nedeniyle ayrılmış ise ömür boyu zarar karşılığı tutarları olarak kabul edilmektedir. Diğer bir kapsam olan genel karşılık ise, borç alan tarafın kredi riskinde herhangi kayda değer

P. Mengi

bir artış sebebiyle ayrılmış ise ömür boyu beklenen kredi zarar karşılığı tutarları ve 12 aylık beklenen kredi zarar karşılığı tutarları olarak kabul edilmektedir (BDDK, 2016: 3).

Yeni yönetmelik ile birlikte TFRS 9 uygulamayacak olan bankalar için, teminat gruplarının özel karşılık hesaplamasında esas alınacak dikkate alınma oranları Tablo 3'teki gibi değişmiştir (BDDK, 2016: 5). 1. Grupta yer alan kefalet, teminat mektubu ve garanti gibi gayri-nakdi teminatlar 2. Grupta sınıflandırılmış olup, dikkate alınma oranları %100'den %80'e düşmüştür. İpotek, rehinli emtia ve poliçe gibi 2. Grupta yer alan teminatlar 3. Gruba sınıflandırılarak dikkate alınma oranları %75'den %60'a düşmüştür. Taşıt ve ticari işletme rehni, uçak veya gemi ipoteği gibi teminatlar 3. Gruptan 4. Gruba kaydırılarak, dikkate alınma oranları %50'den %40'a düşmüştür. Dikkate alınma oranları iyileştirilmiş gibi görünmekle beraber, teminat grupları değiştirildiği için TFRS 9 uygulamayacak olan bankalarda teminat koşulları ağırlaştırılmıştır (Procompliance, 2016: 5).

Tablo 3: Özel karşılık hesaplamasındaki dikkate alınma oranları

Teminat Türleri	Eski	Yeni
Birinci grup teminatlar	% 100	% 100
İkinci grup teminatlar	% 75	% 80
Üçüncü grup teminatlar	% 50	% 60
Dördüncü grup teminatlar	% 25	% 40
Beşinci grup teminatlar	-	% 20

Yeni ve eski karşılıklar yönetmeliği baz alınarak, ayrılacak özel ve genel karşılıklar birtakım değişikliklerle Tablo 4 ve Tablo 5'de belirtilmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5'e bakıldığında yeni yönetmelikle birlikte, TFRS 9'u uygulayan ve uygulamayan bankalara göre gruplandırma yapılmaktadır. Eski yönetmelikte, Tablo 4'de gösterildiği üzere, bankalar nakdi ve gayri nakdi krediler için Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından belirlenen farklı sabit oranlara göre genel ve özel karşılıklar temin etmekteydi. TFRS 9'u uygulayan bankaların Tablo 5'deki gibi, 12 aylık veya ömür boyu ECL'ye dayalı genel ve özel karşılıkları hesaplamaları gerekmektedir. Genel karşılıklar için hem 12 aylık hem de ömür boyu ECL hesaplanırken, özel karşılık için sadece ömür boyu ECL hesaplanmaktadır. TFRS 9 kapsamındaki Genel Karşılıklar, standart nitelikli krediler ve yakın izlemedeki kredileri içermektedir. Özel Karşılıklar ise tahsil imkânı sınırlı kredileri, tahsili şüpheli kredileri ve zarar niteliğindeki kredileri kapsamaktadır. Ancak TFRS 9'u uygulamayan bankalar yeni yönetmelikte belirtilen yeni sabit oranları kullanarak genel karşılıkları ayırmaya devam etmektedir. Ancak, Tablo 4'de görüldüğü üzere, yeni yönetmelikteki yeni oranlar, eski yönetmelikteki oranlarla karşılaştırıldığında, nakit krediler için genel karşılık oranlarında artış olduğu görülmektedir. Diğer önemli bir yasa değişikliği gayri nakdi kredilere ilişkin yapılmıştır. Bu değişiklikte, TFRS 9'u uygulamayan bankalar için Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik'e göre hesaplanan risk tutarı üzerinden nakit krediler için genel karşılık oranı %1,5 ve %3 uygulanarak karşılıkları hesaplanmaktadır. Bu, TFRS 9'u uygulamayan bankaların ciddi bir karşılık yükü ile karşı karşıya kalacağı anlamına gelmektedir. Bunun nedeni, yeni düzenleme ile bundan sonra gayri nakdi krediler için nakdi kredilerin karşılık oranlarının kullanılacak olmasıdır. Çünkü eski yönetmelikte, nakdi ve gayri nakdi krediler için ayrı oranlar uygulanarak karşılıklar hesaplanmaktaydı. 1. grup nakdi krediler toplamının %1'i, 2. grup nakdi krediler toplamının ise %2'si hesaplanmaktaydı. Gayri nakdiler için ise 1. grubun %0,1'i iken 2. Grup'un %0,4'ü hesaplanmaktaydı. Yeni yönetmelik, karşılıklar açısından TFRS 9'u uygulayanlar veya uygulamayanlar olarak ayırdığı için, bankalar arasında karşılık düzeyinde önemli tutarsızlıklar yaratacağı ve bu nedenle karşılaştırılabilirliği bozacaktır. Ayrıca Tablo 4'te özel karşılık oranlarına bakıldığında yeni yönetmelik ile birlikte herhangi bir değişiklik yapılmadığı ve eski yönetmelikteki aynı oranların kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Yeni ve eski karşılıklar yönetmeliği arasında meydana gelen değişme

Karşılıklar	Yeni Karşılıklar Yönetmeliği	Eski Karşılıklar Yönetmeliği	Grup	Vade Aşımı
	TFRS 9 Uygulamayan Bankalar İçin	Tüm Bankalar İçin		
Genel Karşılıklar	% 1,5 (nakdi ve gayri nakdi)	% 1 (nakdi)/ % 0,2 (gayri nakdi)	Standart nitelikli	-
	% 3 (nakdi ve gayri nakdi)	% 2 (nakdi)/ % 0,4 (gayri nakdi)	Yakın izlemedeki	+30
Özel Karşılıklar	en az % 20	en az % 20	Tahsil imkânı sınırlı	+90
	en az % 50	en az % 50	Tahsili şüpheli	+180
	% 100	% 100	Zarar niteliğindeki	+1 yıl

Kaynak: Avul, 2018: 34

Tablo 5: Yeni karşılıklar yönetmeliğince TFRS 9'u uygulayan bankalar için yeni karşılıklar yönetmeliği

Karşılıklar	Yeni Karşılıklar Yönetmeliği (TFRS 9 Uygulayan Bankalar İçin)	Grup
Genel Karşılıklar	12 aylık ECL	Standart nitelikli
	Ömür boyu ECL	Yakın izlemedeki
Özel Karşılıklar	Ömür boyu ECL	Tahsil imkanı sınırlı Tahsili şüpheli Zarar niteliğindeki

Kaynak: BDDK. (2016). Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Ankara: Resmi Gazete (29750 sayılı). (05.05.2018) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160622-3.htm>.

TFRS 9 ve karşılıklar yönetmeliği Türk bankacılık sistemine önemli bir yaklaşım değişikliği gelmesine neden olmuştur. Bu değişiklik sadece karşılıkların tutarı ve hesaplama yöntemi için değil; ayrıca organizasyonun ve süreçlerin değişimini, bilgi teknolojisi alt yapısının değişimini ve dolayısıyla maliyeti gibi birçok değişikliği de kapsamaktadır (Avcı, 2016: 2).

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

TFRS 9 standardının ortaya çıkması ile finansal tablolardaki muhasebesel veriye ve özellikle bankalar ve finansal kurumlardaki veriye olan bakış açısı değiştirmiştir. Böylece finansal tablolarda yeni ve gerekli bazı düzeltmeler yapılmıştır. Bu araştırma 2018 yılının başından itibaren olan hesap dönemleri için geçerli olan TFRS 9 standardının bankaların beklenen kredi zararlarına etkisini analiz etme amacıyla yapılmıştır. Bankalar listesine BDDK'nın internet sitesinden ulaşılmıştır. Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankaları verilerinden yararlanılmıştır. BDDK'nın sitesinde Aralık 2017 tarihi itibarıyla 32 tane mevduat bankası mevcuttur. Mevduat bankaları sektördeki aktif büyüklüğünün yaklaşık %90'ını elinde tutmaktadır (Esendemirli ve Yeğinboy, 2014: 311). BDDK sitesinde yer alan mevduat bankaları arasından bağımsız denetimden geçmiş ve analize uygun verilere sahip olan 18 banka seçilmiştir. Bu bankalar sektörün toplam aktif büyüklüğünün %80'ine sahiptir (BDDK, 2017:1).

Tablo 6: Örnek denetim raporu

AKBANK T.A.Ş.

31 ARALIK 2018 TARİHİ İTİBARIYLA KONSOLİDE

FİNANSAL TABLOLARA İLİŞKİN AÇIKLAMA VE DİPNOTLAR

[Tutarlar aksi belirtilmedikçe bin Türk Lirası ("TL") olarak ifade edilmiştir.]

	TFRS 9 öncesi defter değeri 31 Aralık 2017	Yeniden ölçümler	TFRS 9 defter değeri 1 Ocak 2018
Krediler	7.069.820	79.061	7.148.882
1. Aşama	964.316	[271.288]	693.028
2. Aşama	121.358	2.389.069	2.510.428
3. Aşama	4.536.546	[591.120]	3.945.426
Diğer (*)	1.447.600	[1.447.600]	-
Finansal Varlıklar (**)	89.369	[2.629]	86.740
Gayrinakdi Krediler (***)	131.983	11.078	143.061
1. ve 2. Aşama	64.229	18.302	82.531
3. Aşama	67.754	[7.224]	60.530
Toplam	7.291.172	87.510	7.378.683

r. Değer Ayarlamaları ve Kredi Karşılıkları Değişimine İlişkin Bilgiler:

	Açılış Bakiyesi (TFRS 9 Öncesi) 31 Aralık 2017	Yeniden Ölçümler	Açılış Bakiyesi (TFRS 9 Sonrası) 1 Ocak 2018	Dönem içinde ayrılan karşılık tutarları	Karşılık İptalleri	Diğer Ayarlamalar (*)	Kapanış Bakiyesi
31 Aralık 2018							
Özel Karşılıklar (Üçüncü Aşama)	4.536.546	[591.120]	3.945.426	7.427.535	[1.908.857]	[4.583.203]	4.880.901
Genel Karşılıklar (Birinci ve İkinci Aşama)	2.533.274	670.181	3.203.455	398.090	-	-	3.601.545

(*) Aktiften silinenleri ve takipteki krediler portföyünden yapılan satışları ifade etmektedir.

Bankaların TFRS 9 kapsamında oluşturulan finansal tablolarından; TFRS 9'da öngörülen zarar modeline uygun olarak ölçülen yeni beklenen zarar karşılıkları, değer ayarlamaları ve kredi karşılıkları değişimine ilişkin bilgiler ve sektörler göre ayrılan kredi karşılıkları adı altında incelenen kalemleri alınmıştır. Bu üç kalem altında yer alan veriler baz alınarak TFRS 9 standardının beklenen kredi zararları üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Tablo 6'da yer alan örnek denetim raporunda veri kaynaklarına ilişkin detaylar yer almaktadır. Mevduat bankaları arasında, çalışma kapsamındaki kalemlere uygun olan 18 adet mevduat bankası seçilmiş ve bu bankaların internet sitelerinde yayımlanan bağımsız denetimden geçmiş konsolide finansal tablolarından yararlanılmıştır. Seçilen bankaların 2017 dönem sonu verileri ile 2018 dönem başı açılış verilerinden yararlanılmış ve yatay analiz hareketli baz yıl yöntemi kullanılmıştır (Subramanyam ve Wild, 2014: 29). Bu yöntemle ilgili kalemin bir önceki yıldaki tutarından, ilgili kalemin karşılaştırılan yıla ait tutarı çıkarılır ve bir önceki yıl tutarına bölünerek 100 ile çarpılır. Böylece o kalemdeki değişim oranı bulunur.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

TFRS 9 standardındaki en önemli değişim değer düşüklüğü karşılığı kapsamıdır. Değer düşüklüğü karşılığı 1. aşama krediler, 2. aşama krediler ve 3. aşama krediler olmak üzere üç aşamalı bir model altında muhasebeleştirilmektedir. TFRS 9'un bankalarda uygulanmasıyla finansal tablolarda yer alan bu üç aşamanın yüzdesel değişim tutarlarındaki değişimler incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan diğer bir kalem yeni karşılıklar yönetmeliğindeki özel karşılıklar (3. aşama) ve genel karşılıklar (1. ve 2. aşama) kapsamıdır. Bu karşılıkların bankaların mali tablolardaki verilerine göre yüzdesel değişim tutarları hesaplanarak etkilerine bakılmıştır.

Son olarak çalışma kapsamında bankaların finansal tablolarındaki sektörel bazda kredi risk değişimlerine bakılmıştır. TFRS 9 kapsamı içerisinde bankaların finansal tablolarından kredi riskinde önemli artış (2. aşama),

P. Mengi

temerrüt (3. aşama) ve beklenen zarar karşılıkları başlıkları altında yer alan verilerle sektörel olarak yüzdesel dağılımları oluşturulmuştur.

3.3. Araştırmaya İlişkin Bulgular ve Değerlendirmeler

TFRS 9 kapsamında meydana gelen değişimlerden en önemlisi değer düşüklüğü modelidir. Tablo 7 ve Tablo 8'de TFRS 9 öngörülen zarar modeline uygun olarak ölçülen yeni beklenen zarar karşılıkları ile ilgili karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu değişim finansal varlıkların mali tablolara ilk alındıkları andan itibaren kredi kalitesindeki değişime bağlı olarak üç aşamalı değer düşüklüğü modelini oluşturmuştur. Bankaların verilerinden alınan değerlerle yüzdesel değişimleri verilmiştir. Bu veriler bankaların 2017 dönem sonu değerleri ile 2018 dönem başı açılış değerleri arasındaki rakamların farkı sonucu hesaplanan yüzdesel değişimlerdir. Bankaların finansal tablolarına bakıldığında bu kapsam hem krediler hem de gayri nakdi krediler olarak ayrılmaktadır. Tablo 7 ve Tablo 8 için yüzdesel değişimler Formül 2'ye göre hesaplanmıştır.

Tablo 7'de bankaların finansal tablolarındaki krediler kısmındaki TFRS 9 ile gelen üç aşama modelinin 18 adet mevduat bankasındaki etkisi görülmektedir. Öncelikle, 1. aşama krediler, finansal tablolarda ilk kayda alımdan bir sonraki raporlama dönemine kadar kredi riskinde önemli bir artış belirtisi olmayan düşük kredi riskine sahip finansal varlıklardır. Tablo 7 ve Şekil 1'de 1. aşama incelendiğinde, 18 tane mevduat bankası içerisinde 11 banka için negatif (-) yönlü bir etki yarattığı görülmektedir. Fakat 5 adet banka için ise pozitif (+) yönlü bir etki yaratmaktadır. Banka 8 ve Banka 9'un finansal tabloları incelendiğinde bu aşamalar için veriler yer almadığı için hesaplama yapılamamıştır. Sonuç olarak 1. aşama kredilerin bankaların çoğunluğunda negatif yönde etkilendiği görülmektedir. Fakat pozitif yönde etki gösteren bankalardan; Banka 2, Banka 7 ve Banka 11'de belirgin bir artış görülmektedir.

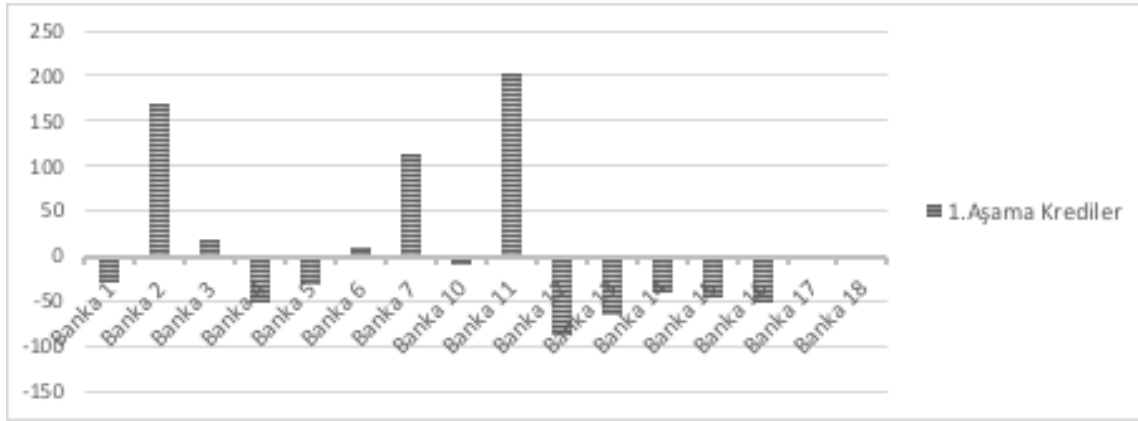
Tablo 7: TFRS 9 öngörülen zarar modeline uygun olarak ölçülen yeni beklenen zarar karşılıkları ile ilgili analiz sonuçları-nakdi krediler

Bankalar	1. Aşama Krediler	2. Aşama Krediler	3. Aşama Krediler	Toplam Değişim
BANKA 1	-28,13	1868,61	-13,03	25,00
BANKA 2	167,80	4450,17	9,84	141,92
BANKA 3	17,57	163,29	68,93	62,72
BANKA 4	-52,12	211,10	-1,65	-10,99
BANKA 5	-31,57	2735,29	4,40	85,87
BANKA 6	10,91	395,16	-0,65	28,74
BANKA 7	112,24	2142,85	103,92	181,53
BANKA 8	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 9	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 10	-8,90	392,86	-3,62	13,25
BANKA 11	203,91	1768,56	30,97	90,26
BANKA 12	-87,44	-38,14	-14,37	-49,43
BANKA 13	-65,28	196,15	-5,64	23,50
BANKA 14	-40,52	869,81	2,07	-10,39
BANKA 15	-45,12	151,46	-6,31	13,67
BANKA 16	-51,24	630,62	7,29	0,67
BANKA 17	-1,73	196,27	-15,74	1,00
BANKA 18	-1,89	156,78	-9,94	-4,97

Diğer bir gruptaki 2. aşama krediler Tablo 7 ve Şekil 2'de yer almaktadır. 2. aşama krediler ise kredi riskinde önemli bir artış gösteren ve ortaya çıkan kredi kalitesinin düşük olmadığı finansal varlıkları içeren kısımdır. Kredi riski orta ve yüksek arasındaki finansal varlıklardır. Bu çalışma kapsamında incelenen 18 tane mevduat

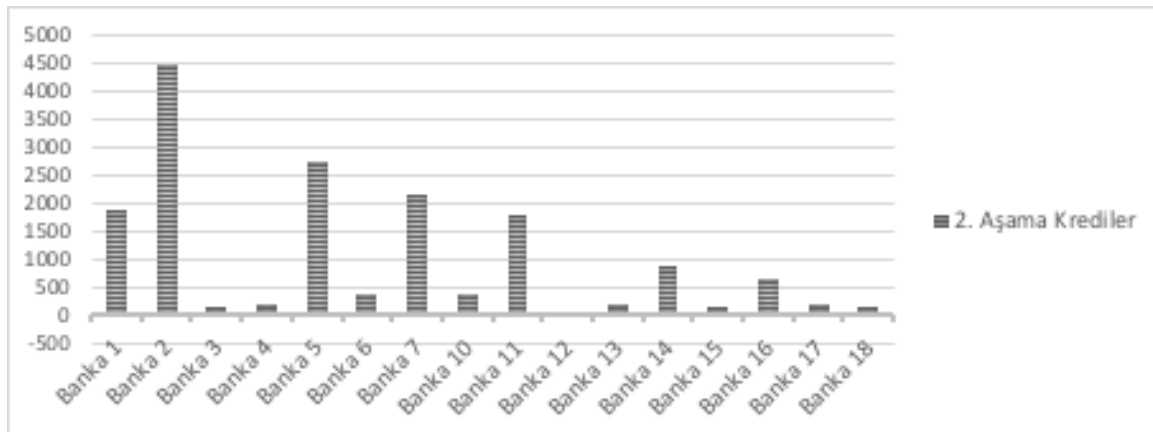
P. Mengi

bankasından 15'inin finansal tablolarındaki değerlerinde pozitif yönlü bir artış meydana gelmektedir. Ancak, analiz sonucunda 2. aşamanın sadece Banka 12 için negatif bir etki yarattığı görülmektedir. Banka 8 ve Banka 9 için finansal tablolarda değer olmadığı için hesaplama yapılamamaktadır. 2. aşama krediler diğer aşamalara göre bankaların çoğunluğunda pozitif yönlü bir değişim meydana getirmektedir ki bu durum yakın izlemedeki kredi tutarlarının arttığını göstermektedir.

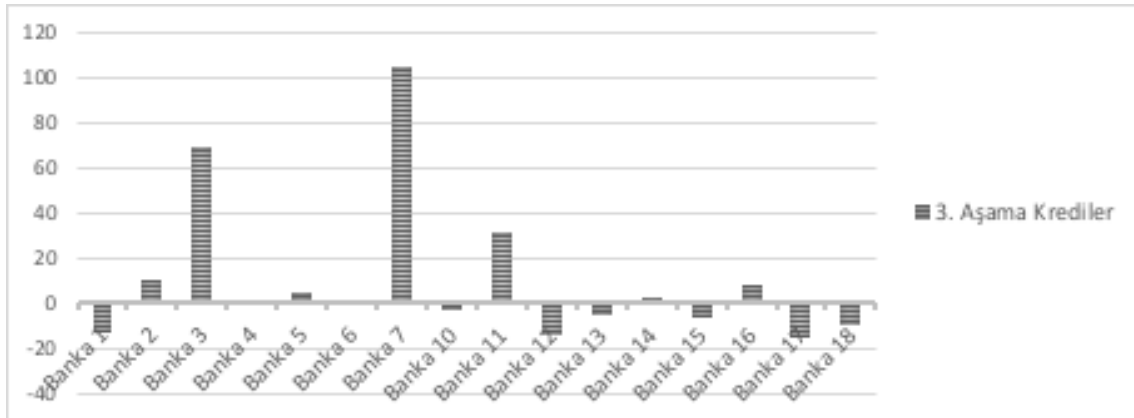
Şekil 1: 1. aşama nakdi krediler BKZ artış/azalış grafiği

Şekil 1'de, Tablo 7'de yer alan 18 adet mevduat bankasının 1. aşama kredilere ait verilerine göre grafik dağılımı gösterilmektedir.

Şekil 2: 2. aşama nakdi krediler BKZ artış/azalış grafiği

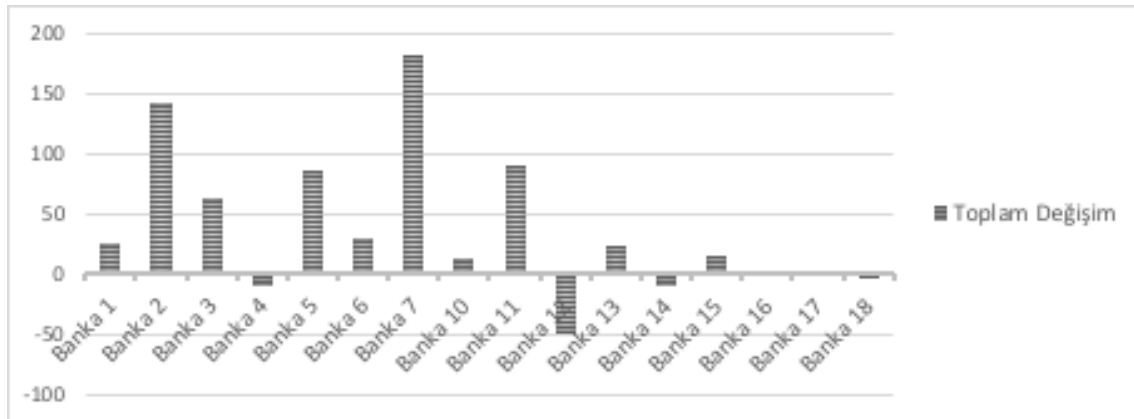
Şekil 2'de, Tablo 7'de yer alan 18 adet mevduat bankasının 2. aşama kredilere ait verilerine göre grafik dağılımı verilmektedir.

Şekil 3: 3. Aşama nakdi krediler BKZ artış/azalış grafiği

Şekil 3’de, Tablo 7’de yer alan 18 adet mevduat bankasının 3. aşama kredilere ait verilerine göre grafik dağılımı gösterilmektedir. Tablo 7 ve Şekil 3’de yer alan 3. aşama krediler, kredinin değer düşüklüğüne uğradığı konusunda nesnel bir kanıtı olan finansal varlıklardır. Diğer bir deyişle, finansal raporlama dönemi sonu itibariyle 1. aşama ve 2. aşamada yer alan şartların dışında kalan finansal varlıklardır. Bu 3. aşamanın çalışma kapsamında mevcut olan 18 bankaya etkisine bakıldığında 9 banka için negatif yönde bir değişime neden olduğu görülmektedir. Buna rağmen, 7 adet banka için pozitif yönlü bir değişim olmuştur. Banka 8 ve Banka 9 için finansal tablolarda değer olmadığı için hesaplama yapılamamaktadır. Bu aşamada pozitif yönde değişim gösteren bankalar içerisinde Banka 3, Banka 7, Banka 11’de diğer bankalara göre önemli artışlar meydana gelmiştir.

Şekil 4’de görüldüğü üzere toplam değişimin grafik dağılımı yer almaktadır. Buna göre araştırmaya konu olan 12 Bankada beklenen zarar karşılıklarında toplam değişim artış yönlü olmuştur.

Şekil 4: Toplam değişim BKZ artış/azalış grafiği

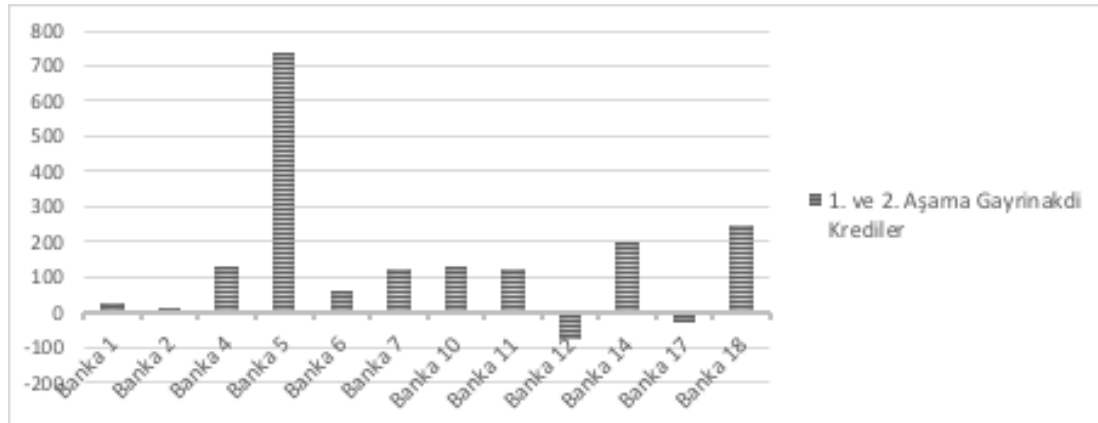
Tablo 8 TFRS 9 öngörülen zarar modeline uygun olarak ölçülen yeni beklenen zarar karşılıkları ile ilgili analiz sonuçlarının gayri nakdi krediler için incelenen bölümünü göstermektedir. Bu bölümde 1. ve 2. aşama gayri nakdi krediler bir arada yer alırken, 3. aşama ayrı olarak incelenmektedir.

P. Mengi

Tablo 8: TFRS 9 öngörülen zarar modeline uygun olarak ölçülen yeni beklenen zarar karşılıkları ile ilgili analiz sonuçları-gayri nakdi krediler

Bankalar	1. ve 2. Aşama Gayri Nakdi Krediler	3. Aşama Gayri Nakdi Krediler
BANKA 1	28,49	-10,66
BANKA 2	15,97	2,26
BANKA 3	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 4	130,99	-54,36
BANKA 5	736,86	-0,30
BANKA 6	64,19	-68,31
BANKA 7	121,75	18,67
BANKA 8	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 9	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 10	130,73	-83,56
BANKA 11	121,11	-22,90
BANKA 12	-77,14	23,31
BANKA 13	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 14	198,65	-55,29
BANKA 15	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 16	Hesaplanamadı	Hesaplanamadı
BANKA 17	-27,97	137,04
BANKA 18	247,46	-79,97

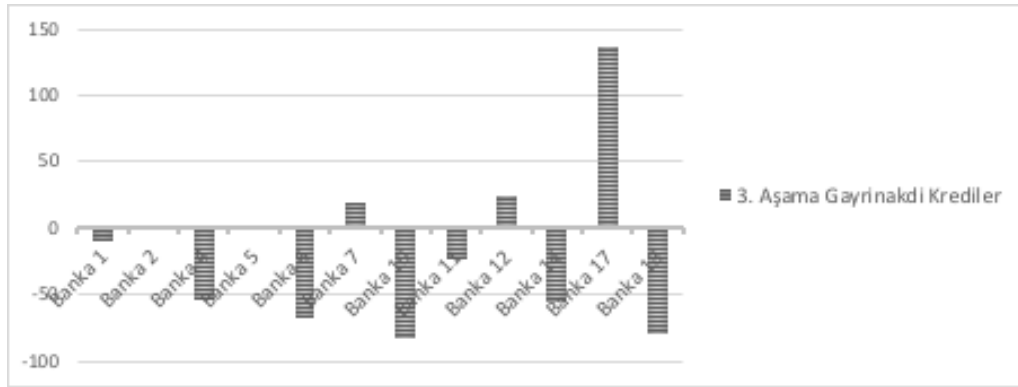
Şekil 5’de, Tablo 8’de yer alan 18 adet mevduat bankasının 1. ve 2. aşama gayri nakdi kredilere ait verilerine göre grafik dağılımı verilmektedir. Şekil 5’de 1. ve 2. aşama gayri nakdilerin etkisine bakıldığında 10 adet mevduat bankasına pozitif yönde olduğu görülmektedir. Buna karşın, 2 adet banka için negatif yönlü bir değişim olmuştur.

Şekil 5: 1. ve 2. aşama gayri nakdi krediler BKZ artış/azalış grafiği

Şekil 6’da, Tablo 8’de yer alan 18 adet mevduat bankasının 3. aşama gayri nakdi kredilere ait verilerine göre grafik dağılımı verilmektedir. Şekil 6’daki 3. aşama gayri nakdi kredilerin etkisine bakıldığında ise, 1. aşama ve 2. aşamaya göre pozitif yönde değişim gösteren 4 banka olduğu görülmektedir. Fakat 3. aşama kredilerde 9 adet bankada negatif yönde bir değişim olmuştur. Diğer kalan 6 bankada bu üç aşama için finansal tablolarında bir değer olmadığı için hesaplama yapılamamaktadır. 3. aşama kredilerde azalmaların daha büyük bir tutarda olduğu görülmektedir. Fakat artışlar daha küçük bir tutarda değişim göstermektedir.

P. Mengi

Şekil 6: 3. aşama gayri nakdi krediler BKZ artış/azalış grafiği

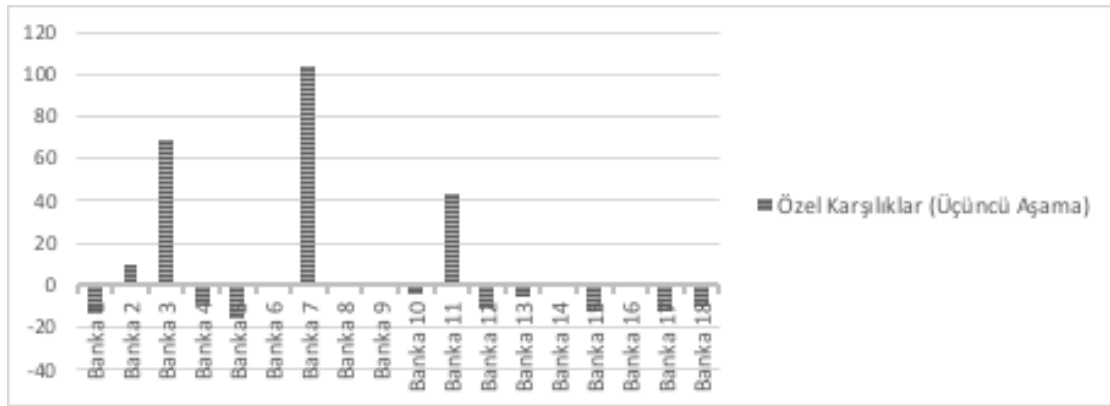
Tablo 9’da değer ayarlamaları ve kredi karşılıkları değişimine ilişkin analiz sonuçları gösterilmektedir. Tablo 9’da çalışma kapsamında mevcut 18 adet mevduat bankasının finansal tablolarından alınan ve TFRS 9 ile değişen özel karşılıklar (3. aşama) ve genel karşılıklar (1. ve 2. aşama) yer almaktadır. Bu iki kalemin her mevduat bankasının finansal tablolarından alınan değerlerle yapılan analiz sonuçları Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 9 için yüzdesel değişimler Formül 2’deki gibi hesaplanmıştır. Tablo 9’da ve Şekil 7’de yer alan özel karşılık (3. aşama) kısmı yeni karşılıklar yönetmeliği ile birlikte değişmiştir. TFRS 9 ile 2018 yılının başından itibaren bankaların finansal tablolarında özel karşılık kalemi bu yeni standart kapsamındaki 3. aşama kısmı ile birlikte yer almaktadır. Bu grup içerisinde yer alanlar; tahsil imkânı sınırlı krediler, tahsili şüpheli krediler ve zarar niteliğindeki kredilerdir. Bu krediler ve özel karşılık, borç alan tarafın temerrüdü nedeniyle ayrılmış olduğu için ömür boyu zarar karşılığı tutarları olarak sayılmaktadır. TFRS 9 kapsamındaki özel karşılığın çalışma içerisinde mevcut olan 18 adet mevduat bankası içindeki 10 adet banka için etkisi negatif yönlü bir değişime sebep olmaktadır. Ancak 5 banka için pozitif yönde bir değişim yaratmaktadır. Banka 3, Banka 7, Banka 11’in değerlerindeki artış kayda değerdir. Geriye kalan 3 banka için ise 2017-2018 değerleri finansal tablolara aynı girildiği için değişim tutarı 0’dır.

Tablo 9: Değer ayarlamaları ve kredi karşılıkları değişimine ilişkin analiz sonucu

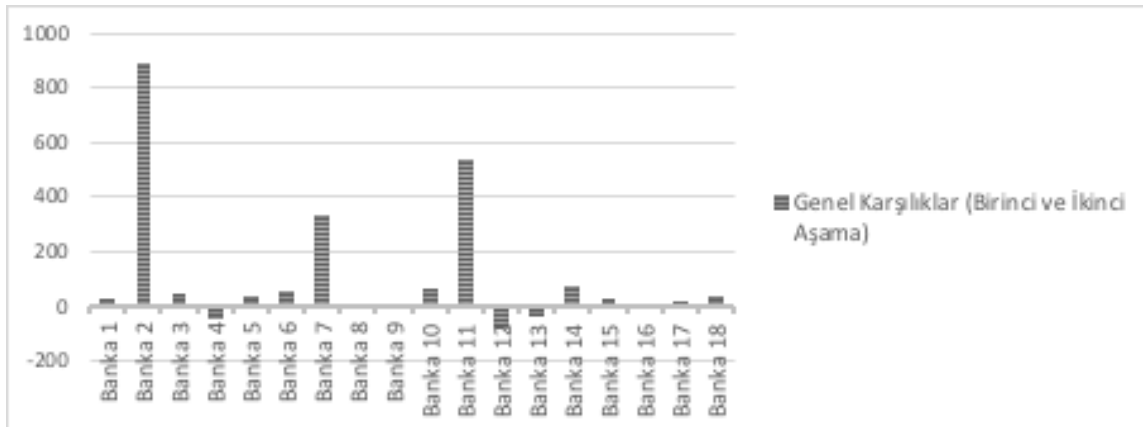
Bankalar	Özel Karşılıklar (3. Aşama)	Genel Karşılıklar (1. Ve 2. Aşama)
BANKA 1	-13,03	26,46
BANKA 2	9,84	892,01
BANKA 3	68,93	48,54
BANKA 4	-8,87	-44,10
BANKA 5	-16,08	39,48
BANKA 6	-0,65	53,01
BANKA 7	103,92	328,53
BANKA 8	0,00	0,00
BANKA 9	0,00	0,00
BANKA 10	-3,74	64,38
BANKA 11	43,41	538,03
BANKA 12	-10,90	-86,97
BANKA 13	-5,64	-41,89
BANKA 14	1,87	76,88
BANKA 15	-11,89	30,45
BANKA 16	0,00	-5,67
BANKA 17	-12,63	17,83
BANKA 18	-9,94	34,04

P. Mengi

Şekil 7: Özel karşılıklar (3. aşama) verilerine göre grafik dağılımı

Diğer analiz edilen kapsam ise Tablo 9 ve Şekil 8’de TFRS 9 standardıyla değişen genel karşılık (1. ve 2. aşama) kısmıdır. Genel karşılık kaleminin 2018 yılının başından itibaren TFRS 9 uygulayan bankaların finansal tablolarında karşılığı 1. ve 2. aşamalardır. Bu genel karşılık bu iki aşama içerisinde yer aldığı için hem 12 aylık beklenen kredi zararı karşılığı hem de ömür boyu beklenen zarar karşılığı olarak sayılmaktadır. 1. aşama için standart nitelikli krediler yer alırken, 2. aşama için yakın izlemedeki krediler yer almaktadır. TFRS 9 ile bu karşılığın bankalara etkisini gösteren analiz sonucuna göre, 12 banka için pozitif yönlü bir etki meydana gelmektedir. Bu kapsamda da Banka 2, Banka 7, Banka 11’deki artmalar büyük tutardadır. 4 adet banka için negatif yönde bir değişime neden olmaktadır. Banka 8 ve Banka 9 için ise 2017-2018 değerleri finansal tablolara aynı girildiği için değişim tutarı 0 olarak gösterilmektedir.

Şekil 8: Genel karşılıklar (1. ve 2. aşama) verilerine göre grafik dağılımı

Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12’de incelenen kalemler bankaların finansal tablolarında yer alan konsolide kredi riskine ilişkin açıklamalar kısmından alınmıştır. Bu üç tablo önemli sektörler veya karşı taraf türüne göre muhtelif bilgilere ilişkin analiz sonuçlarını göstermektedir. Bu risk tutarları bankaların finansal tablolarında iki kısım olarak ayrılmaktadır. İlk kısım ‘Krediler’ başlığı altında kredi riskinde önemli artış (2. aşama) ve temerrüt (3. aşama) olarak incelenmektedir. Diğer ikinci kısım ise beklenen kredi zararı karşılıkları (TFRS 9) olarak belirtilmektedir. Bu belirtilen üç kalemin Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12’de, finansal tablolarda yer alan sektörler göre, analiz oranları gösterilmektedir. Bankaların finansal tablolarında sektörler; tarım, sanayi, inşaat, hizmetler ve diğer olarak ayrılmaktadır. Bu beş sektörün her bir banka için TFRS 9 kapsamındaki aşamalarda ne kadar yüzde ile yer aldığı analiz edilmektedir.

P. Mengi

Tablo 10: Önemli sektörlere veya karşı taraf türüne göre muhtelif bilgilere ilişkin analiz sonuçları-kredi riskinde önemli artış (2. aşama)

Bankalar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Diğer	Toplam
Banka 1	0,25	15,91	23,74	38,07	22,03	%100
Banka 2	0,92	20,73	45,34	32,24	0,77	%100
Banka 3	22,83	14,11	26,83	34,15	2,08	%100
Banka 4	8,17	60,48	3,09	28,26	0,00	%100
Banka 5	0,15	18,09	15,45	49,16	17,15	%100
Banka 6	1,20	13,24	7,10	48,82	29,64	%100
Banka 7	6,97	12,57	17,33	41,42	21,71	%100
Banka 8	0,02	26,07	22,97	6,45	44,49	%100
Banka 9	0,00	55,77	36,44	3,60	4,19	%100
Banka 10	4,70	13,76	11,20	37,56	31,98	%100
Banka 11	11,40	19,19	19,96	47,11	2,34	%100
Banka 12	11,73	8,96	13,40	56,42	9,49	%100
Banka 13	1,76	57,62	2,04	32,82	5,76	%100
Banka 14	5,44	21,28	0,00	34,52	38,76	%100
Banka 15	0,39	35,93	4,85	25,10	33,73	%100
Banka 16	0,39	21,83	21,60	47,37	8,81	%100
Banka 17	0,70	47,22	11,59	28,39	12,10	%100
Banka 18	1,25	23,86	21,69	47,44	5,76	%100
Ortalama	4,29	27,07	16,98	35,49	16,16	%100

Tablo 10’da, öncelikle kredi riskinde önemli artış (2.aşama) kısmında yer alan sektörlerin, çalışmada yer alan her bir mevduat banka için hangi oranda bir yüzdeler dilim kapsadığına bakılmaktadır. Kredi riskinde önemli artış (2. aşama), kredi riskinde bir artış gösteren ve bankalar tarafından ilgili kredilere ömür boyu beklenen kredi zararı hesaplanan kısımdır. Bu kapsam. TFRS 9’dan önce finansal tablolarda ‘Tahsili gecikmiş krediler’ olarak yer almaktaydı. 2018 yılının başından itibaren ise Kredi riskinde önemli artış (2. aşama) olarak finansal tablolara geçmiştir. Tablo 10’a göre, 2. aşamadaki kredi riskinde 10 adet bankada sektörler arasından ağırlıklı olarak en fazla yoğunlaşma hizmet sektöründe meydana gelmiştir. Daha sonra 5 bankada sanayi sektöründe risk yoğunlaşması görülmüştür. ‘Diğer’ başlığı altında geçen sektörde ise 2 adet banka için risk yoğunlaşması vardır. İnşaat sektöründe ise sadece 1 banka için risk yoğunlaşması meydana geldiği görülmektedir. Tüm sektörler bakımında hiçbir bankada risk yoğunlaşması göstermeyen tek sektör ise tarımdır.

Tablo 11’de temerrüt (3. Aşama) kısmında yer alan sektörlerin, çalışmada yer alan her bir mevduat banka için hangi oranda bir yüzdeler dilim kapsadığına bakılmaktadır. Temerrüt (3. aşama) kapsamı finansal varlık temerrüt ettikten sonra ve ömür boyu beklenen kredi zararları tutarı ile muhasebeleştirilen kısımdır. Bu TFRS 9’dan önce finansal tablolarda ‘değer düşüklüğüne uğramış krediler’ olarak yer almaktaydı. 2018 yılının başından itibaren TFRS 9’un uygulanmasıyla ‘temerrüt (3. Aşama)’ adı altında geçmeye başlamıştır. Tablo 11’de temerrüt (3. aşama) için 12 adet bankada sektörler arasından ağırlıklı olarak en fazla risk yoğunlaşması hizmet sektöründe meydana gelmiştir. 3 bankada ise sanayi sektöründe risk yoğunlaşması vardır. ‘Diğer’ başlığı altında geçen sektörde ise 2 adet banka için risk yoğunlaşması vardır. İnşaat sektöründe ise sadece 1 banka için artış meydana geldiği görülmektedir. Tüm sektörler arasında hiçbir bankada risk yoğunlaşması göstermeyen tek sektör tarımdır.

P. Mengi

Tablo 11: Önemli sektörlerle veya karşı taraf türüne göre muhtelif bilgilere ilişkin analiz sonuçları-temerrüt (3. aşama)

Bankalar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Diğer	Toplam
Banka 1	0,14	20,90	13,17	40,59	25,20	%100
Banka 2	1,98	34,31	21,88	36,89	4,94	%100
Banka 3	16,46	17,29	29,83	34,18	2,24	%100
Banka 4	24,25	48,68	26,94	0,12	0,01	%100
Banka 5	1,16	24,25	23,66	35,00	15,93	%100
Banka 6	2,44	9,12	8,31	46,48	33,65	%100
Banka 7	4,66	21,30	14,06	49,08	10,90	%100
Banka 8	2,04	25,72	1,28	63,23	7,73	%100
Banka 9	0,50	50,03	11,74	27,98	9,75	%100
Banka 10	3,70	15,45	9,08	31,66	40,11	%100
Banka 11	13,28	25,32	13,65	41,29	6,46	%100
Banka 12	14,12	18,40	7,32	35,56	24,60	%100
Banka 13	0,00	0,01	1,28	14,51	84,20	%100
Banka 14	6,98	20,15	0,00	48,51	24,36	%100
Banka 15	0,96	29,77	10,70	30,70	27,87	%100
Banka 16	1,25	39,43	12,83	35,84	10,65	%100
Banka 17	1,05	23,48	29,54	26,86	19,07	%100
Banka 18	2,37	20,14	11,18	36,59	29,72	%100
Ortalama	5,41	24,65	13,69	35,28	20,97	%100

Tablo 12’de ‘beklenen kredi zararı karşılıkları’ kısmında yer alan sektörlerin çalışmada yer alan her bir mevduat banka için hangi oranda bir yüzdeler dilim kapsadığına bakılmaktadır. Tablo 12’de beklenen kredi zararı karşılıkları olarak finansal tablolarda yer alan bu kapsamda ise 11 adet bankada sektörler arasından ağırlıklı olarak en fazla karşılık yoğunlaşması hizmet sektöründe meydana gelmiştir. Hizmet sektöründen sonra en fazla karşılık yoğunlaşması gösteren 5 banka sanayi sektörüdür. 2 banka ise ‘Diğer’ kapsamı altında geçen sektör karşılık yoğunlaşması göstermektedir. Tüm sektörler arasından hiçbir bankada karşılık yoğunlaşması göstermeyen sektörler tarım, inşaat ve sanayidir.

Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12 için 5 sektör arasından en büyük dağılımı gösteren sektör hizmetler sektörü olmuştur. Hizmetler kapsamı içerisinde enerji, otomotiv, güvenlik, perakende, telekomünikasyon ve iletişim hizmetleri, havaalanı ve liman hizmetleri, turizm gibi sektörler yer almaktadır. Fakat sektörler arasından en az dağılım gösteren sektör tarım sektörü olmuştur. Günümüz ekonomisi açısından da bahsi geçen sektörler arasından hizmetler sektörü ön planda olduğu için en büyük payı onun aldığı görülmektedir. Diğer sektörler arasından Tarım sektörü için, tarım yerine sanayileşmeye doğru gidilmesinden dolayı toplam kredi payının da gittikçe azaldığı değerlendirilmektedir.

P. Mengi

Tablo 12: Önemli sektörlere veya karşı taraf türüne göre muhtelif bilgilere ilişkin analiz sonuçları-beklenen kredi zararı karşılıkları

Bankalar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Diğer	Toplam
Banka 1	0,18	22,66	15,16	33,00	29,00	%100
Banka 2	2,30	43,40	9,94	40,29	4,07	%100
Banka 3	16,08	17,96	25,29	37,93	2,74	%100
Banka 4	22,25	50,16	23,63	3,88	0,08	%100
Banka 5	1,28	32,13	9,71	37,02	19,86	%100
Banka 6	1,87	11,12	8,63	45,46	32,92	%100
Banka 7	5,35	19,33	16,62	39,54	19,16	%100
Banka 8	0,02	22,23	24,31	51,50	1,94	%100
Banka 9	0,22	45,94	31,13	18,36	4,35	%100
Banka 10	2,82	18,72	8,07	32,91	37,48	%100
Banka 11	9,42	24,01	17,06	44,99	4,52	%100
Banka 12	8,18	14,15	5,72	52,52	19,43	%100
Banka 13	2,62	24,97	3,04	28,72	40,65	%100
Banka 14	6,41	19,49	0,00	47,87	26,23	%100
Banka 15	0,74	32,04	7,46	28,53	31,23	%100
Banka 16	1,19	39,74	14,35	35,44	9,28	%100
Banka 17	1,03	28,52	19,25	32,21	18,99	%100
Banka 18	2,07	20,30	11,11	38,93	27,59	%100
Ortalama	4,67	27,05	13,92	36,06	18,30	%100

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma için bankaların finansal tablolarından seçilen ve TFRS 9 standardındaki en önemli değişiklik olan kalem değer düşüklüğüdür. Değer düşüklüğü üç aşamalı bir modeldir. Bu aşamalardan 1. ve 3. aşama kredilerin çoğunun bankaya etkisi negatif yönde olmuştur. Fakat 2. aşama kredilerin bankaya etkisi yüzde %80'e yakın pozitif yönde olmuştur. Toplam değişime bakıldığında standardın ilk uygulanmasında 18 bankanın 12'sinde (yaklaşık %66) beklenen kredi zararı toplamı artmıştır. TFRS 9'daki en önemli değişiklik olan değer düşüklüğü aşamalarından, en belirgin artışı ve yüzdesel değişimi gösteren 2. aşamadaki krediler olmuştur. Gayri nakdi kredilerdeki aşamalarda oluşan değişimler için ise; 1. ve 2. aşamaların bankalara etkisi pozitif yönde olmuştur. Ancak 3. aşama bankaların çoğunluğunda negatif yönlü bir etkiye neden olmuştur.

Çalışmada araştırılan diğer kavramlar ise yeni karşılıklar yönetmeliği içerisindeki özel karşılıklar (3. aşama) ve genel karşılıklar (1. ve 2. aşama)'dır. Bu iki karşılığın çalışma kapsamındaki mevduat bankalarından alınan verilerle nasıl bir etki oluşturduğu analiz edilmiştir. Bu analizle bankaların çoğunluğunda özel karşılıklar kapsamının negatif yönde etkisi daha fazla olmuştur. Fakat özel karşılıklar için pozitif yönde değişim gösteren bankalarda değişim yüzde tutarlarının daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Genel karşılıkların ise pozitif yönde etkisi daha fazla olmuştur. TFRS 9 kapsamındaki Genel Karşılıklar, standart nitelikli krediler ve yakın izlemedeki kredileri içermektedir. Özel Karşılıklar ise tahsil imkânı sınırlı kredileri, tahsili şüpheli kredileri ve zarar niteliğindeki kredileri kapsamaktadır. Araştırma sonuçlarında genel olarak 3. Aşama kredilerin azalmasının özel karşılıkları azalttığı, 2. Aşama kredilerin artmasının da genel karşılıklarda bir artış neden olduğu gözlemlenmiştir.

Son olarak TFRS 9 kapsamında bankaların finansal tablolarından kredi riskinde sektörel olarak dağılım oranlarına bakılmıştır. Bankaların finansal tablolarında sektörler; tarım, sanayi, inşaat, hizmetler ve diğer olarak ayrılmıştır. Bu sektörlerin kredi riskinde önemli artış (2. aşama) ve temerrüt (3. aşama), beklenen kredi zararı karşılıkları (TFRS 9) kapsamı için dağılımlarına bakılmıştır. Üç kapsam için, 5 sektör arasından en büyük dağılımı gösteren hizmetler sektörü olmuştur. Fakat sektörler arasından en az dağılım gösteren tarım sektörüdür. Hizmet

P. Mengi

sektörüne yönelik kredi yoğunlaşması nedeniyle bu grupta yer alan kredilerden kaynaklanan risk yoğunlaşması belirlenmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada TFRS 9 standardı kapsamı içinden seçilen tüm bu kalemler altında yapılan ilk geçiş yılı için karşılaştırmalı sonuçlar ve mevduat bankalarının beklenen kredi zararlarına olan etkileri detaylı olarak analiz edilmiştir. Bu etkiler her banka için farklı yödedir. Gelecek çalışmalarda yıllar itibarıyla beklenen kredi zararlarının eğilimi farklı banka grupları için karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. TFRS 9 kapsamı bankalara yeni girmiş bir kapsam olduğu için etkileri yavaş yavaş belli olacaktır. Bu yüzden banka kurullarının ve üst düzey yöneticilerinin daha bilinçli kararlar almaları, karışıklıkları önceden önlemler olarak yönetmeleri ve mevcut stresli koşullar olduğu takdirde riski azaltmak için ileriye dönük stratejik kararlar almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbank. (2018). 31 Aralık 2018 Tarihi İtibarıyla Hazırlanan Kamuya Açıklanacak Konsolide Finansal Tablolar, Bunlara İlişkin Açıklama ve Dipnotlar ile Bağımsız Denetim Raporu. (20.03.2019) https://www.akbank.com/tr-tr/Documents/3122018_Akbank_Konsolide_Finansal_Tablolar_ve_Dipnotlar.pdf.
- Albaraka. (2018). Albaraka Türk 2018 Faaliyet Raporu. (20.03.2019) <https://www.albaraka.com.tr/assets/tr/pdf/yatirimci-iliskileri/Albaraka-Turk-2018-Faaliyet-Raporu.pdf>.
- Aytürk, Y. (2016). "UFRS 9 Finansal Araçlar Kapsamında Yeni Değer Düşüklüğü Modeli ve Bankacılık Sektörüne Etkileri/New Impairment Model Within The Context Of IFRS 9 Financial Instruments And Its Effects On Banking Industry", *Mali Çözüm Dergisi*, 26, 133-143.
- Avcı, G. (2016a). Bankacılık Sektöründe Beklenen 6 Değişiklik. (19.10.2018) <https://www.finansgundem.com/haber/bankacilik-sektorunde-beklenen-6-degisiklik/1052787>.
- Avcı, G. (2016b). IFRS 9 ve Basel III'ün Kredi Karşılıkları Yönünden Karşılaştırılması, *The Future of Banking*. (19.10.2018) <https://thefutureofbanking.wordpress.com/2016/02/14/ifrs-9-basel-3-kredi-karsiliklari/>.
- Avul, E. (2018). TFRS 9 Kapsamında Finansal Araçlara İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılıkları ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması, *Kamu Gözetimi Kurumu*. (10.10.2018) https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/konferanssunumlari/1139/TBB_Sunum_28_subat.pdf.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, BDDK. (2006). Bankalarca Kredilerin ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. *Ankara: Resmi Gazete (26333 sayılı)*. (01.05.2018) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061101-9.htm>.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, BDDK. (2016). Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, *Ankara: Resmi Gazete (29750 sayılı)*. (05.05.2018) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160622-3.htm>.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, BDDK. (2017). 31.12.2017 İtibarıyla Aktif Büyüklüğüne Göre Banka Sıralaması. (06.09.2020) <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>.
- Biçer, S. Ö. (2016). Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uyarınca Finansal Araçların Ölçümü Ve Muhasebeleştirilmesi, *Muhasebe ve Denetim Dünyası*. (11.05.2018) http://www.kgkuzder.org.tr/upload/files/4_Seyra_ozge_Bicer_132016.pdf.
- Esendemirli, E. ve Yeğinboy, E. Y. (2014). "Comparative Analysis of Efficiency Measurement of Banks in the Turkish Banking System." *International Conference on Eurasian Economies*, 309-316.
- Fidan, M. M. (2018). "IFRS 9 Finansal Araçlar Standardına Göre Satın Alındığında veya Oluşturulduğunda Kredi-Değer Düşüklüğüne Uğramış Finansal Varlık Yaklaşımı", *Maliye ve Finans Yazıları*, 1/109, 233-258.
- Gökgöz, A. (2019). "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Çerçevesinde Ticari Alacaklara İlişkin Beklenen Kredi Zararlarının Tespiti ve Muhasebeleştirilmesi", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 5/2, 163-178.
- Procompliance. (2016). Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Yönetmelik Neleri Değiştirecek? (09.09.2020) <https://www.procompliance.net/kredilerin-siniflandirilmasi-ve-bunlar-icin-ayrilacak-karsiliklara-iliskin-yonetmelik-neleri-degistirecek/>.

P. Mengi

- PWC. (2014). IFRS 9: Expected credit losses. (08.09.2020) <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/ifrs/publications/ifrs-9/ifrs-in-depth-expected-credit-losses.pdf>
- PWC. (2015). Yeni Finansal Araçlar Standardı Beklenen Kredi Zararı Nedir? (25.02.2018) <https://www.pwc.com.tr/tr/services/ufrs/pdf/ufrs-9-beklenen-kredi-zararlari.pdf>.
- Subramanyam, K.R. ve Wild, J. (2014). *Financial Statement Analysis*. 11. Baskı, McGraw Hill.
- Sultanoğlu, B. (2018). "Expected Credit Loss Model by IFRS 9 and Its Possible Early Impacts on European and Turkish Banking Sector", *World of Accounting Science*, 20/3.
- Taşkın, C. ve Turanlı, M. (2019). "TFRS 9 ve Temerrüt Olasılığı Modellemesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8/1, 273-284.
- TFRS 9 Finansal Araçlar. (2017). Finansal Araçlar. (02.05.2018) https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS_9_2017%20Surumu.pdf.
- Topuz, G. (2017). Banka ve Sigorta Şirketleri Vergi Hesabında TFRS 9 ve Hazine Genelgesi Etkisi. (13.05.2018) <https://gorkemtopuz.com/banka-ve-sigorta-sirketleri-vergi-hesabinda-tfrs-9-ve-hazine-genelgesi-etkisi/>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.09.2020 ✓Accepted/Kabul:14.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.789804

Araştırma Makalesi/ Research Article

Akpınar, S. (2021). "Bir Tüketim Toplumu Eleştirisi Olarak Tahsin Yücel'in "Kumru ile Kumru" Romanı" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 393-403.

BİR TÜKETİM TOPLUMU ELEŞTİRİSİ OLARAK TAHSİN YÜCEL'İN "KUMRU İLE KUMRU" ROMANI

Soner AKPINAR*

Öz

Kapitalist tüketim kültürü son elli seneden bu yana gittikçe ivmelenen bir şekilde toplumların hayatına yön vermektedir. Bu durumun üretim esaslı modernist evreyi tam manasıyla özümsemeden tüketim odaklı postmodern evreye tüm hızıyla atılan toplumumuzda da birtakım yansımaları olmuştur. Ahlaki, manevi, insani değerleriyle var olmaya çalışan bireyin yerini, tükettiği kadar modern, zengin ve ayrıcalıklı olduğunu zanneden bir insan tipi almaya başlamıştır. Tüketim kültürü, modernleşme, kapitalizmin bireyi yabancılaştırması gibi konular Peygamberin Son Beş Günü, Yalan, Gökdelen, Mutfak Çıkmazı gibi eserlerde de ana tema ve yan tema olarak karşımıza çıkan Tahsin Yücel'in başat konularındandır. Kumru ile Kumru romanı ise yazarın doğrudan tüketim kültürü eleştirisi yapma niyetiyle yapılandırıldığı bir eserdir. Köyden kente göç ettirdiği ve farklı sosyolojik ve ekonomik çevrelere sokarak tüketim kültürü ile tanıştırdığı roman kahramanı Kumru üzerinden günümüz dünyasının zihniyetini oluşturan yapıyı sorgulamak ister. Bu incelemede ekonomik bir olgunun bir edebi eserdeki yansıması ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tahsin Yücel, Kumru ile Kumru, Modernizm, Kapitalizm, Tüketim Kültürü.*

"KUMRU İLE KUMRU" BY TAHSİN YÜCEL AS A CONSUMER SOCIETY CRITIQUE

Abstract

Capitalist consumption culture has been increasingly accelerating the culture of societies since the last fifty years. This situation also had some reflections in our society, which was fully embedded in the consumption-oriented postmodern phase without fully absorbing the production-based modernist phase. The individual who tries to exist with moral, spiritual and human values has been replaced by a type of a person who thinks that he is as modern, rich and privileged as he consumes. Topics such as consumption culture, modernization, and the alienation of capitalism, are the main themes of Tahsin Yücel, which are the main themes and sub-themes of his works such as Peygamberin Son Beş Günü, Yalan, Gökdelen, Mutfak Çıkmazı. The novel Kumru ile Kumru is a work that the author has structured with the intention of criticizing consumer culture directly. He wants to question the structure that creates the mentality of today's world through the novel hero Kumru, which he migrated from the village to the city and introduced it to different sociological and economic environments and introduced the culture of consumption. In this review, the reflection of an economic phenomenon in a literary work will be evaluated in detail.

Key Words: *Tahsin Yücel, Kumru ile Kumru, Modernism, Capitalism, Consumption Culture*

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, ESKİŞEHİR.
e-posta: sonerakpinar06@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5574-1805>)

GİRİŞ

Sözlük anlamı olarak “tüketim”, mal ve hizmetlerin insan ihtiyacını karşılayacak biçimde kullanılmasıdır. “Tüketim bir şeyleri kullanıp bitirmek yok etmek demektir. Tüketici ise tüketen, yani bu eylemi gerçekleştiren birey anlamına gelmektedir. Tüketim, ihtiyaçlarımızın hizmetkârı olma görevini üstlenir, sosyal kültürel ihtiyaçları da tatmin ederek yaşamayı sürdürmeyi amaçlar. Bir süreç olarak düşünüldüğünde tüketimi; ihtiyaçlarımızı tatmin etmek için bir ürünü ya da hizmeti arayıp bulmak, satın almak, kullanmak ya da yok etmek olarak tanımlamak olanaklıdır” (Odabaşı, 2013, 16).

İnsanın hayatını idame ettirebilmesi için doğduğu andan itibaren başta hava, su, besin maddeleri olmak üzere pek çok şeyi tüketmesi kuşkusuz yaşamsal bir zorunluluktur. Ne var ki Sanayi Devrimi sonrasında ve bilhassa son yüz senede Dünya’yı sarmalına alan kapitalist yaşam biçimi, tüketimi yaşamsal bir zorunluk olmaktan çıkarıp insana manevi tatmin de sağlayan bir amaç konumuna getirmiştir. Dünya’da ve -kapitalizme entegre oldukça 1960’lardan ve özellikle 1980’lerden sonra -ülkemizde, adına “tüketim toplumu” denilecek, insanlık tarihinin belki de hiçbir döneminde deneyimlenmeyen bir yaşam biçimi şekillenmeye başlamıştır. Gittikçe ivmelenen bir şekilde insanların gerek kendi aralarındaki gerekse doğayla ilişkilerindeki paradigma değişmekte, doğadan kopan insanın etrafını belki de hayati hiçbir zorunluğu olmayan tüketim nesnelere sarmaktadır. Dolayısıyla yeni insanın kendi eliyle yarattığı dünyanın ilişkileri de amaçları da kendisine dayatılan yaşam kültürünün neticesi olarak aslında yapaydır.

Jean Baudrillard, yeni Dünya düzeninde, tüketim toplumunun arzularının merkezinde artık nesnelere olduğunu ve bu yapay dünyayı “Bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok NESNELER tarafından kuşatılmış durumda” (Baudrillard, 2004, 15) metaforuyla ve “nesnelere” ifadesini de özellikle büyük harflerle göstererek betimler. Düşünür, metaforu genişleterek içinde bulunduğumuz dünyada bizlerin de kurt çocuğun kurtlarla yaşaya yaşaya kurda dönüşmesinde olduğu gibi yavaş yavaş işlevsizleşmeye başladığımızı belirtir. Ona göre artık nesnelere çağında, nesnelere ritmine ve onların hiç kesintisiz art arda gelişlerine göre yaşamaktayız. Geçmiş uygarlıkların tümünde dayanıklı nesnelere, araçlar veya binalar kuşaklarca insandan daha uzun yaşamışken bugün onların doğmasını gelişmesini ve ölmesini izleyen bizleriz (Baudrillard, 2004, 16).

Tüketim toplumunda insanın sadece gündelik olanı takip ederken ve onu tüketirken özne işlevi yüklenebildiğine tanık oluruz. Bunun da ötesinde maalesef öznenin kendisini en değerli hissettiği yer ve zamanın da tüketim ediminde bulunduğu yer ve zamanlar olduğunu söylemek gerekir.

Tüketim ve tüketicilik yeni Dünyanın bir ideolojisidir ve daha fazla tüketim, daha fazla üretim ve dolayısıyla daha fazla refah demektir şeklindeki düşünceleri kapsar. Özellikle, Serbest Piyasa ekonomisi taraftarlarının öne sürdüğü bu övgü dolu reçete, dünyamızda geçerli bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık, tüketimin, insanın özgürlüğünü elinden aldığı, başkalarına bağımlı kıldığını, gerçek mutluluk ve refahın nesne tüketiminden geçmediğini ve tüketimin insanın yabancılaşmasındaki en önemli unsur olduğunu ileri süren görüşler de vardır. Özellikle, Marksist yaklaşım böyle bir öneriyi benimser (Odabaşı, 18- 19).

Tahsin Yücel *Kumru ile Kumru* romanını işte tam bu noktada, kapitalist ve Marksist anlayışların tüketim olgusuna bakışlarındaki çatışma zemininde inşa eder. Sadece yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tüketen bir insanın, kapitalizmin arzu ettiği vahşice tüketen (sözde) ideale dönüşünü serüvenleştirir. Natüralizme has bir işçilikle olgular arasında boşluk kalmaması adına, köyünden, bir başla deyişle doğadan kopardığı ana kahramanını (Kumru) şehre getiren yazar, bu yapay cennet içinde kahramanının kendisinin de yapay bir yaşam sistemi içine dâhil oluşunu, kapitalizm argümanlarının hemen hepsini özne üzerinde deneyerek ve sınıyarak tedrici biçimde yapılandırır.

Tahsin Yücel’in *Kumru ile Kumru* romanı değişim ve dönüşüm kurgusunda bir romandır. Geleneksel roman anlayışında değişim kurgusundaki romanların kahir ekseriyetinde roman kahramanının olumsuzdan olumluya doğru yolculuk ettiğini görürüz. Oysa burada romanın ana kahramanı Kumru, Anadolu’nun uzak bir köyünde fakir ve sıradan bir hayat yaşarken; kendisine görücü gelen Pehlivan’la ataerkil yapı içinde sıkışmış birçok genç kız gibi istemeyerek de olsa evlendikten sonra şehre gider. Kapıcı karısı olarak şehir yaşamına girer. Çok geçmeden şehir,

Kumru'yu saf, nahif ve doğal hâlden çıkarır; yavaş yavaş kapitalizm ve dolayısıyla tüketim toplumu ideologlarının arzuladığı vahşi bir tüketiciye dönüştürür. Bu noktada ironik olan Kumru'nun bir apartman görevlisi (kapıcı) olarak aslında yine kendisi gibi köyden göçmüşlerin oluşturduğu bir çevrede şehre dâhil olmasına rağmen, şehirlilerden daha çok kapitalizme entegre olmasıdır. Bu bakımdan yazarın dönüşümü olumsuz kılarak derin yapıyı oluşturmak istediğini söyleyebiliriz.

Yukarıdaki tüketim toplumu ve romanın olay örgüsüne dair kısaca verilen bilgilerden sonra bu iki dinamiğin romanda nasıl paralelize edildiği konusuna geçebiliriz.

Kapitalizmle Tanışma:

Günümüzde medya kamusal alana taşıdığı semboller, mitler, efsaneler ve söylemlerle zihinleri etkiler. Davranışları, tutumları, istekleri, inançları, yaşam biçimini, tabuları, korkuları, tüketim alışkanlıklarını ve hatta politik ve ideolojik tercihleri belirlemede önemli toplumsal faillerden -ajanlardan- biri olduğu düşünülür. Modern toplumlarda sembolik biçimlerin dolaşımında ve üretiminde önemli yer edinmiş olan medya, rutin bir biçimde gündelik yaşam pratiklerini belirleyen sembolleri ve değerleri sıradan insanlara sunar. Hiçbir biçimde yüz yüze gelmemiş veya gelemecek insanlar, medyanın sunduğu kültür ürünleri aracılığıyla yaygın bir deneyim ve kolektif hafızayı paylaşmaya başlarlar (Thompson'dan akt. Kurt, 2006, 115).

Thompson'un tespitlerine paralel olarak Kumru'nun şehre geldikten sonra ilk olarak tüketim toplumu sembolü olan buzdolabı ve kapitalizmin sembollerinden belki de en önemlisi olan "kola"yla tanışması boşuna değildir. Kapıcısı olduğu apartmanda temizliğe giden Kumru'nun hayatı apartman sakinlerinden hâli vakti oldukça yerinde olan Tuna Hanım'ın buzdolabını görmesiyle birlikte değişmeye başlar. "Kentlilerin içine her şeyi koydukları" (s.53) buzdolabı için "Ben ömrümde böyle güzel bir şey görmedim" (s.53) derken, adeta büyülediğine şahit olduğumuz Kumru, dolabın açılmasının hemen ardından ilk defa tadına baktığı kola içinse "Allah Allah! Koka-kola buymuş demek... çok güzelmış" (s.54) der. Eserde buzdolabının açılışı semboliktir. Tıpkı Pandora'nın kutusunun açılması gibi artık hiçbir şey eski düzendeki gibi olmayacaktır. Kumru'nun buzdolabının karşısında "bir tansık karşındaymış gibi yüreğinin hızla çarpması" (s.53) kapitalizmin modern Dünya insanını içine aldığı sarmala işaret eder. Artık gözleri, kapitalizmin süslü dünyası ile boyanmaya başlamıştır. Bu aynı zamanda romanın ilk düğümünün atılması ve çatışmanın başlaması demektir.

Metalaşma:

"Modernizmin insana sunduğu yaşam biçimi ve insanın bu karşı konulmaz çağrıya kulak vermesi insanın yaşamı kendilik değerlerinden ötelemesine neden olur. Eser bu açıdan Kumru nezdinde tüm insanlığın bir sorunudur" (Şahin, 2007, 387). Kapitalizm ve özellikle modernizmin çağın insanını hep bir başkasına dönüştürme niyetinde olduğu bilinen bir gerçektir. Nasıl ki modernleşme, az gelişmiş ülkelerin çok gelişmiş olduğunu düşündüğü bir topluma dönüşme arzusu ise; bireysel olarak da insanlar kendisinden daha güzel, daha zengin, daha modern olana dönüşme arzusu taşır. Kumru'nun her şeyden önce salt kendisinden daha fazla tükettiği için üstün gördüğü Tuna Hanım'a benzeme çabasına tanık oluruz ki bu durum "metalaşma" olgusu ile ilintilidir.

Modern yaşam biçimlerinin kültürel yapısındaki süreçlerden birisi olan metalaşma, benlik dâhil hemen her şeyin piyasanın kontrolüne girmesidir. Metalaşma, bazı biçimlerinde, bu nitelemenin ima ettiğiinden daha sinsi bir süreçtir ve sadece hayat tarzları değil kendini-gerçekleştirme de piyasanın kriterlerine göre ambalajlanır ve dağıtılır. Özellikle tüketimin metalaşması mevcut davranış kalıpları veya hayat alanlarının yeniden düzenlenmesinden ibaret değildir. Metalaşma sürecinde, örneğin kitle iletişim araçlarının rutin bir biçimde herkesin arzulaması gereken hayat tarzları sunduğu ima edilir; zenginlerin hayat tarzları farklı biçimlerde göz önüne çıkartılır ve taklit edilmeye değer şeyler olarak tasvir edilir (Giddens'tan akt. Özbolet 2015, 61)

Tuna Hanım'ın buzdolabı ve onun içindeki kola ile tanışmasının ardından Tuna, Kumru için bir idol hâlini alır. Giddens'in yukarıda naklettiğimiz "taklit edilmeye değer zengin" unsuru, romanda Tuna Hanım olarak karşımıza çıkar ve eserin büyük bir bölümü Kumru'nun Tuna'ya dönüşme süreci üzerine kurgulanır. Sona doğru ise Kumru, Tuna'dan bağımsız ve hatta onu da aşarak başlı başına bir tüketim öznesine dönüşecektir. Öyle ki Kumru, artan bir ivmeyle tüketerek başka bir yaşam formunun içine gireceğini düşünür. Ne kadar tüketirse o kadar Tuna Hanım olacak, ondan da daha fazla tükettiğinde ise onu, hayatın tüm safhalarında aşacağı yanılısamasına kapılacaktır.

Kapitalizm Sembollerine Meftun Olma (Markalar):

Geçen yüzyılın başlarına kadar tüketim, neredeyse tamamen ekonomik bir olgu olarak kabul ediliyordu: üretilen malların belli bir değişim değeri (para) karşılığında, üreticiden tüketiciye geçmesi işlemi. Tümüyle rasyonel/hesap edilebilir kabul edilen tüketiciler, kapitalist piyasanın gizli eli tarafından düzenlenen ve bu düzenlenişi herkesi eşit ölçüde tatmin eden, belli bir değer karşılığında, tüketim mallarını üreticilerden elde ediyor; işlemin her iki tarafı da, bundan belli bir yarar sağlamış kabul ediliyordu. Ancak sonraları, aslında -tüketmenin her zaman ve her yerde kültürel bir işlem olduğu- fark edildi ve tüketim olgusu sosyal teorinin ilgi alanına, yalnızca yararcılık açısından ve ekonomik bir süreç olarak değil, gösterge ve sembollerin de içinde olduğu bir sosyal ve kültürel süreç olarak dâhil edildi (Ongur, 2011, 29-30).

Gösterge ve sembollerle yaşamak aslında bireyin hayatı kendisi ve kendi mutluluğu için değil başkalarına göstermek için yaşaması demektir. Bu durum en çok kapitalizmin “marka”yı kalitenin sembolü olmaktan ziyade sınıfın sembolü işlevine dönüştürmesinde kendini gösterir. “Marka” malın iyi ve kaliteli olmasını göstermek bir yana ulaşılabilecek yaşam biçiminin formülüdür. Bu bakımdan Kumru, Tuna Hanım’ın buzdolabının işlevini keşfeder keşfetmez markasının Westinghouse (Dili dönmediği için Kumru ‘Vestigos’ diyecektir) olduğunu görür. Onun için artık bu marka bir buzdolabına sahip olmak hayati bir önem taşır. İsmi bile söyleyemediği buzdolabı markası, varoluşsal bir sebebe dönüşür. Diğer ürünleri tanımadan ve hangi ürünün daha kaliteli olduğunun ayırdına varmadan “Vestigos”un –Tuna Hanım’da o olduğu için- en iyisi olduğuna kanaat getirir. Oysa Arçelik ve Bosch gibi markaları da temizliğe gittiği diğer evlerden görmüştür. Ancak “Vestigos” markası ona zengin, alımlı, güzel Tuna Hanım’la özdeşleşme imkânı verecektir. Yakın dostları ve bir başka apartmanın görevlisi olan, aynı zamanda ticaretle de uğraşan “stokçu”(s.61) Bilal Dayı’ya kendisine bir buzdolabı bulmasını istediğinde ısrarla bu markayı belirtmesi de markayı tabulaştırdığının işaretidir.

Tuna Hanım’a bir sonraki gelişinde Kumru’nun içinde “çok güzel ve çok cana yakın bir Tuna hanıma değil de buzdolabına geliyormuş gibi bir duygu” (s.58) olması, buzdolabının arzu nesnesi hâline gelmesidir. Yine romandaki “Tuna hanımın kendisini her zamanki koltuğa oturtup kahve yapmaya gittikten sonra başından bürgüsünü çıkarıp saçlarını topuz yapması da Tuna hanımdan çok dolaba güzel görünmek içindi sanki” (s.58) şeklindeki cümleler de yukarıdaki durumla bağlantılıdır. Kumru’nun bu marka bir buzdolabına sahip olması tüketim kültürünün en çok yayılım gösterdiği orta sınıfa onu taşıyacaktır. Elbette sadece buzdolabı sınıf atlaması için kifayet etmeyecek bunu beraberinde başka tüketim malları, markalar ve arzular takip edecektir.

Tüketim Çılgınlığı Başlıyor:

Romanda Kumru’nun buzdolabıyla tanışmasından itibaren gittikçe doğadan ve doğal olandan uzaklaşarak kendisine merkezini “madde”nin oluşturduğu bir haz dünyası yaratmaya başladığına tanık oluruz. Romanın başında -köyünde yıldızların ihtişamını seyretmekten müthiş keyif alan Kumru’un şehre geldiğinde fark ettiği ilk şeyin yıldızların kayboluşu- olması da şehrin, modernizmin, kapitalizmin insanı doğadan kopardığının sembolüdür. (Kumru’nun marketle tanıştıktan sonra ona köyünden yadigar kalan nar ağacını sulamayı unutması da, Pehlivan’ın elmaların ne zaman çiçek açtığını hatırlayamaması da aynı çerçevede değerlendirilmelidir, s.146). Madde tutkunluğu duygunun ve manevi tatminin yerini almaya başlar. Önceleri Tuna hanıma sevdiği için giden Kumru, artık yeni nesnelere tanışmak için ona uğrar. İlk tanıştığı nesne ise elbette kapitalizmin başat sembolü “kola”dır. “Yüreği çarpa çarpa ve ağır ağır içtiği Koka kola’nın bedenine yaydığı mutluluk” (s.59) madde tutkusunun, maddeden alınan hazzın manevi hazların önüne geçtiğinin göstergesidir. Bunun da ötesinde buzdolabından alınan kolanın içilir içilmez Kumru tarafından buzdolabı ile birbirinin tamamlayıcısı gibi algılanması, tüketim ediminde öznenin daha fazla tüketmesini sağlamak adına sistemin organik ve silsileli bir yapı kurduğunu imler. Bu aynı zamanda romandaki gerilimin Kumru’nun gittikçe artan tüketim çılgınlığı ile sağlanacağını da ipucudur.

Kumru’nun buzdolabıyla tanışmasının yeni bir hayat tarzına geçiş olduğunu belirtmiştik. Tüketim toplumunda sınıf farkını -maddeye ulaşabilme yetisinin- oluşturduğunu duyumsatmak isteyen yazar da bir oyun yapar. Kumru’nun evine buzdolabını getiren hamalı önce apartmanın üst katlarına sonra Pehlivan’ın hamalı “aşağıya, aşağıya” (s.74) şeklinde uyarmasıyla alt kata yönlendirir. Buzdolabını teslim ettikten sonra hamalın “bahşış mahşiş beklemeden” (s.75) adeta kaçır gibi gitmesi ise tüketim nesnesi ve sınıfsal yapı arasındaki uyumsuzluğu ortaya çıkarmak içindir. (Romanın ve Kumru’nun sonunu da bu uyumsuzluk getirecektir.)

Yeni hayata geçer geçmez Kumru, bunun idame ettirilmesi için bir düzene ihtiyaç duyulduğunu fark eder ki bu da dolabın içindeki kolaların, yiyeceklerin belirli bir düzeni olmasıyla paraleldir. Kendisinin de bir buzdolabına sahip olmasının ardından zihninde beliren düşünce eksiksiz bir biçimde dolabın içinin de tıpkı Tuna Hanım'ınki gibi yerleri önceden belirlenmiş başta kola olmak üzere çeşitli gıda maddeleriyle doldurulmasıdır. Kendisinin değil buzdolabının eksiklerinin giderilme zarureti artık bakkaldan markete geçmeyi de zorunlu hâle getirecektir. Kapitalizmin tüketme ediminde nasıl bir düzen oluşturduğu ile ilgili Baudrillard'ın şu tespitleri, market ve buzdolabı ilişkisini daha iyi anlamımıza yardımcı olacaktır:

Bugün nesnelere pek azı, onlardan söz eden bir nesnelere bağlamı olmaksızın kendi başına sunulur. Bu yüzden tüketicinin nesneyle ilişkisi değişmiştir. Tüketici sağladığı özel fayda bağlamında bir nesnelere kümesine yönelir. Çamaşır makinesi, buzdolabı, bulaşık makinesi vb., toplu halde, her birinin alet olarak tek tek sahip olduğundan farklı bir anlama sahiptir. Vitrin, reklam, üretici firma ve burada temel bir rol oynayan marka parçalanmaz bir bütün, bir zincir gibi bu anlamın tutarlı, kolektif vizyonunu dayatırlar; sıradan nesnelere değil, gösterenleri birbirine bağlayan bir zincir gibi her nesne daha karmaşık bir üst-nesne olarak diğerlerini gösterir ve tüketicisi bir dizi daha karmaşık tercihe götürür (Baudrillard, 2004, 17-18)

Baudrillard'ın tüketim organizasyonunun zincirleme bir reaksiyon olduğunu belirttiği üzere Kumru önce Tuna Hanım'ın eşi Nesim Bey'in züccaciye dükkânı, bir sonraki aşamada ise marketle tanışmıştır. Kumru'nun "Nesim Bey'in dükkânındaki bardaklar, sürahiler, fincanlar, cezveler, tuzluklar, tepsiler, tencereler, kutular, renkleri, biçimleri, çoklukları" (s.70) ile "gözleri kamaşır" (s.70). Züccaciye dükkânı "bolluğun bir değere dönüşmesi için ondan yeterince değil, ama yeterinden fazla olması gerekir, gerekli ile gereğinden çok olan arasında anlamlı fark korunmalı ve sergilenmelidir" (Baudrillard, 2000, 43) diyen Baudrillard'ın tüketim eleştirisinde kapitalizmin "bolluk" duygusunu hâkim kılma çabasında olduğu fikrine denk düşer. Çünkü tüketim toplumu var olmak için nesnelere ihtiyaç duyar. Burada da saymakla bitmez bir nesne cümbüşü vardır. Züccaciye aslında Dünya'dır. Bu noktada dikkat çeken bir diğer unsur da -ironik biçimde- Yahudi olan Nesim Bey'in yavaş yavaş para kazanmaya başlayan ama bu parayı ne yapacağını pek de bilmeyen Kumru'ya, parayı kendisine verirse "parasına para katacağını" (s.56) söylemesidir. Bu durum romanda Kapitalizmin artık ciddi olarak meseleye dâhil olduğunu gösterir. Hatta Kumru'nun tüketim davranışından önce biriktirme davranışının içine girmesi de ilginçtir. Daha fazla tüketme için daha fazla biriktirme...

Dolabın ardından marketle tanışan Kumru dolaptan alınanların yerine koyulması ve dolabın aynı düzen içinde boş bırakılmaması gerektiğine inandığı/inandırıldığı için marketten sürekli yedeklerini stoklamaya başlar (s.86). Kumru'nun bu durumu kendisine benzemeye çalıştığını fark eden ve bundan ürken Tuna Hanım tarafından şöyle dile getirilir: "Deli gibi bağlandın ona, onu sevdiğin, onu yücelttin, yücelttiğin ölçüde de değiştirdin, örneğin kesinlikle uyulması gereken bir düzeni olduğuna inandın, hep dolu kalması gerektiğine inandın. Daha ne bileyim..." (s.153). Buzdolabının boşalan malzemelerini bakkaldan doldurmayı teklif eden kocası Pehlivan'a bile yüz buruşturur (s.102). Baudrillard'ın "Müsrif-aylaklık size neredeyse aynı anda bütünsel, çok anlamlı ve birleştirici bir varoluş sunar" (Baudrillard, 2004, 20) sözlerinde anlamını bulduğu üzere market artık Kumru'nun kendisini en önemli bulduğu yer olur. Bu sırada Tuna Hanım vasıtasıyla kredi kartıyla da tanışır:

Tuna hanımla gittikleri görülmedik bolluk alanını, para ödemek şöyle dursun, kimseye sormaya ya da göstermeye bile gerek duymadan el arabalarına doldurdukları türlü mallar arasında dolaşmalarını, el arabalarına, malları gene hiç para vermeden güler yüzlü bir kızın verdiği naylon torbalara doldurup çıkışlarını anlattı (s.92)

Bu andan itibaren romandaki düzen arayışı ile Kumru'nun buzdolabının sürekli dolu tutulması arzusu, paralellik göstermeye başlar. İlginç olansa Kumru'yu tüketimle tanıştıran Tuna Hanım'ın alışveriş sırasında durumun ironikliğini betimlemek adına market için "Burası bizim paramıza ortak" (s.81) demesine rağmen tüketme ağına yeni düşmüş Kumru'nun alışverişten haz duymasıdır. Önceleri yıldızları seyretmekten keyif alan Kumru, artık en büyük hazları market rafları arasında dolaşırken tatmaktadır: "...markette dolabının boşalan ya da boşalacak bölümleri dolduracak nesnelere arabasına atarken mutluluktan uçuyordu nerdeyse" (s.145).

Roman bir süre Kumru'nun düzeni devam ettirme çabası ile devam etse de Kumru'nun yeni bir arzu nesnesi bulması, bir başka gerilimin muştusu olacak ve düzen yeniden bozulacaktır. O da televizyondur. Kumru'ya göre Dünyanın pek çok bilgisine sahip olan ve sözü dinlenilmek gereken Bilal Dayı'nın "Güzel kızım, en güzel buzdolabını aldın, ama evinde televizyonun yok: televizyonda reklamları izlemezsen, bu dünyada neyin ne olduğunu bilemezsin" (s.104) sözleri gerilimin başlangıcıdır. Kumru, Bilal Dayı'nın reklamlarla sınırlı olmasına rağmen hayran olduğu bilgi dünyasına ulaşmak ve bu defa da onunla eşitlenmek için televizyon almaya karar verir. Oysa başlangıçta televizyon Kumru için lüzumsuz bir alettir: "Birtakım adamlar, kadınlar, hiç başka işleri yokmuş gibi, sürekli konuşuyor, gülüyor, ağız dalaşına giriyor ya da şarkı söyleyip oynuyorlardı" (s.157) diye tanımladığı ve köydeyken "şeytan işi" (s.157) bildiği televizyon, tüketim zincirine, girdabına kapıldıktan sonra birden hayatının olmazsa olmazı olur. Bir sürü alternatif arasından yine Tuna Hanım'ın televizyonunun markasından istemesi de televizyonun işlevinden çok sağlayacağı statü ve Tuna Hanımla özdeşleşme ihtimali ile ilgilidir. Televizyon fikri doğar doğmaz televizyonu rüyalarında görmeye başlayan Kumru'nun rüyalarında televizyonun yanına bir de çamaşır makinesi ilişir (s.161).

Televizyon alabilmek için kocası Pehlivan önce yüzüğünü ve gümüş tabakasını kuyumcudaya satmaya kalkar, satamayınca sevmediği ve bir daha yapmamaya tövbe ettiği eski işi fedailiğe dönmeye karar verir. Görüldüğü üzere televizyona ulaşabilmek birçok fedakârlık istemektedir ve Kumru da Pehlivan da ellerinden geldiği oranda ona ulaşmak için hiç bir fedakârlıktan kaçınmamaktadır. Pehlivan'ın boyun eğerek işe geri kabul etmesini istediği eski hemşerileri İsmail Bey'in Pehlivan'dan sebebinin TV almak olduğunu öğrenmesinden sonra sarf ettiği sözler, tam bir sistem eleştirisidir ve yazar adına derin yapıyı ortaya koyma işlevi taşır:

"Demek benim gelin uşaklığı seçiyor, dedi alçak sesle. "Elinde bir uzaktan-kumanda bulunsun istiyor, herkes gibi. Alacak uzaktan-kumandayı eline, dünyalara kumanda ettiğini düşünecek, gerçekte uzaktan-kumandanın ona kumanda ettiğini, kendisinin uzaktan-kumandaya çalıştığını hiçbir zaman bilemeyecek, herkes gibi." (s.163)

Romanın bu noktasında Kumru'nun arzu nesnelere karşısındaki tutumunun değiştiğini görürüz. Bunun da sebebi, -Pehlivan çok kazançlı bir işe girdikten sonra- patronu İsmail Bey'in kendiliğinden çeşitli eşyaları, artık -sınıf atlayarak- taşındıkları üst kattaki yeni dairelerine göndermesidir. TV'yi kendisi arzularken duyduğu heyecanla başkası tarafından getiriverilince duyduğu heyecansızlık arzu mekanizmasının çalışmamasındandır. Kendi arzulamadığı için yeni gelecek eşyaların markalarını fedailerin tercihine bırakması da bundandır.

Kapitalizmle ve modernizmle (!) sadece dışarıya çıktığı zamanlarda temas eden Kumru'nun televizyon sayesinde bu değerler artık evine girmiştir. Kendisini ekranda izlediği insanlardan biri gibi görmeye başlayan (s.198) Kumru'nun TV ile arasında "gittikçe güçlenen bir aşk" (s.185) doğacak, yeni tüketim mallarını öğrenmek için marketlerde dolaşmasına gerek kalmayacak, bu iş için reklamlar kifayet edecektir. İlginç olan şudur ki başlangıçta Kumru, ardı ardına seyrettiği reklamlarla kafası karışıp hangi çamaşır deterjanını alacağını şaşırıp ve her yarım saatte bir çıkıp aynı şeyleri gösteren reklamların yalan söylediklerini düşünen biridir. Hatta reklamların öyle ya da böyle yegâne amacının daha fazla mal satmak olduğunun da farkına varmıştır. Reklamlarla ilgili düşüncelerini Tuna Hanım'la paylaştığında Tuna Hanım'ın kendisine vereceği cevap, aslında Kumru'nun içine düşeceği durumun tespitidir: "Anlıyorsun, ama anlayınca kadar adlarını öğreniyorsun, kutularını görüyorsun, her gün aynı şeyleri üst üste görüp dinleyince de yalana alışıyorsun. Sonra bir de bakıyorsun ki o malı seçmişsin" (s.196)

Wernick, reklamlar üzerine değerlendirmede bulunurken şu tespiti yapar: "Bir reklam, belirli bir meta istememiz ya da ona ihtiyaç duymamız gerektiğini vurguladığında, hiçbir zaman sadece bununla yetinmez. Hem ürünün tasarlanmış sembolik anlamını hem de o anlamın ifade etmeye yaradığı bütün ihtiyaçlar, istekler ve değerler yelpazesini devreye sokar" (Wernick, 1994, 63). "Reklamlara iyi bak, her şeyi onlardan öğrenebilirsin" (s.155) diyen Bilal Dayı'nın reklamları kaçırmamasını salık verdiği üzere (s.181) aynı şekilde Kumru da evine televizyon girdikten ve reklamlarla tanıştıktan sonra geleneksel zihin dünyasının kendisine dayatmış olduğu ne kadar tabu varsa yıkmaya başlar. Ne var ki bu defa başka, yeni tabulara yelken açılır. Tahsin Yücel en kuvvetli tabulardan biri olarak, sembolik bir anlamı da olması sebebiyle işe Kumru'nun iç çamaşırını değiştirerek başlar. İdolü Tuna Hanım'ın da zorlamasıyla giydiği -başta gâvurluk olarak gördüğü- iç çamaşırı, Tuna Hanım'la stereograf gibi imgelerinin eşleşmesini sağlar:

Şu var ki, bu boy aynasının içinde, artık kendi imgesi olduğundan kuşku duymadığı imgeyi böyle dakikalar süresince, Tuna hanımın imgesi ile yan yana ve üç aşağı beş yukarı aynı memelik ve aynı donla gördükçe, suret olmaktan çıkarak yeniden gerçek olduğunu duyumsamak ile kalmıyor, belki de yaşamında ilk kez, neredeyse onunla aynı düzeyde ve aynı türden bir kadın olduğunu da sezinlemeye başlıyordu (s.115)

Kumru'nun sadece iç çamaşırı giymekle "bedeni daha bir rahat, daha bir özgür" (s.117) olmuştur. İç çamaşırılı hâliyle Tuna Hanım'la eşitlenmesi ve kendini muzaffer hissetmesi aynı zamanda tüketim mallarına yüklenen sembolik anlamın da zaferidir. Yine Wernick'in "En çok bilgiye dayalı ve en rasyonel olanları dahil olmak üzere bütün reklamlar, yalnızca formel anlamıyla hedef kitlesini alıcı/müşteri rolüne oturtarak ve bu insanların eğilimini satılan ürüne kaydırmanın yollarını arayarak olsa bile, ideolojik nitelik taşır" (Wernick, 1994, 57) sözlerinde anlamını bulan bir şey vardır ki reklamlar, yeni bir hayat empoze etmesiyle aynı zamanda ideolojiktir. Kumru da televizyonla birlikte o yeni hayatın varlığını daha net hissedecek ve ilk iş olarak -önce Bilal Dayılarda görüp yadırgadığı şekilde- ayrı kaplardan yemeye başlayacaktır (s.106). Pehlivan'ı da modern dünyanın bir gereği olarak markete götürmenin sırası artık gelmiştir.

İç çamaşırı giymenin verdiği güvenle Pehlivan'la birlikte markete gelen Kumru'nun market içindeki tavırları ve psikolojik yapısı tek kelimeyle kendine güven duygusuyla açıklanabilir:

Hiç ezilip büzülmeden, kılıkları, duruşları, bakışları kendininkilere hiç uymayan bunca insan arasında, başını önüne eğmeden onlara sürtünmekten de korkmadan yürüdü pehlivanın önünde... (s.117)

"Drugstore her şeyi bir kaleydoskop gibi içine alabilir. Büyük mağaza meta panayırı gibi bir izlenim verirken, drugstore'un kendisi, incelikli tüketim resitalini sunar" (Baudrillard, 2004, 19) Alışveriş merkezi içinde barındırdığı mağazalar, restoranlar, sinemalarla insanlara birçok hizmeti bir arada sunduğu gibi tükettikleri müddetçe de her sınıftan insanı eşitleyip bir araya getirebilir. Onun için Kumru ne kadar tüketirse o kadar onlara benzeyeceğini zanneder. Her markete gidişi de lüzumlu lüzumsuz birçok şeyi alıp geri gelmek demektir. Bunun da ötesinde markete gitmek bile kendisine keyif verir (s.123-124).

Modernleşme ve tüketim arasında aslında doğrudan bir ilişki olmadığını ise alışveriş merkezinin döner kapısı ve yürüyen merdivenleriyle ilk defa karşılaşan Kumru'nun kendisini "cehennem kapısında" (s.126) gibi hissetmesinde buluruz. Öylesine çelişkili bir durum söz konusudur ki Kumru, marketin içerisindeki mallarla, henüz marketin kapısından nasıl içeri girileceğini bilmeden tanışmıştır.

Daha Fazla Tüketebilmek İçin Daha Fazla Çalışmak Gerekir:

Peki, Kumru gittikçe artan masrafları karşılamak için parayı nereden bulmaktadır. Önceleri birkaç eve temizliğe giden Kumru, markette almak istediği yirmi tavuk budundan vazgeçmek zorunda kalıp on taneyle yetinmek zorunda kalınca çareyi daha fazla eve gündeliğe gitmekte bulur. Bu sırada Pehlivan'ın İsmail Bey'in pis işlerini yaparak fazla para kazanmaya başlaması da daha fazla tüketebilmelerine yardımcı olur. Gelirinin el verdiği müddetçe ve sonuna kadar tüketmesi kapitalizmin her bütçeye göre arz oluşturabilmesi ile ilgilidir. Örneğin Kumru bir gün markete gittiğinde sadece görünüşleri güzel diye (s.125) kola, bira, meyve suyu, tereyağı ve daha pek çok şeyle market arabasını tıka basa doldurur. Sonra parasının yetip yetmeyeceği aklına kasada gelen Kumru, saymayı bilmediği paraları Yıldırım adlı yakınları olan bir çocuğa verip, paranın ucu ucuna yettiğini öğrenince her şeyi alır ve iki paket de kabak çekirdeği ekler. Tahsin Yücel Kumru'yu böyle bir sahne içinde resmederken her tüketicinin bütçesinin sonuna kadar harcaması gerektiğine inandırılan bir motivasyon cenderesinin içinde olduğunu göstermek ister.

Tüketim Toplumu Her İdeolojiden Kişiyi İçine Alabilir:

Tahsin Yücel romanında zaman zaman Kumru ve onun yakın dairesi ile yetinmeyip, toplumun farklı sosyo-kültürel kesimlerini de davranış içinde göstererek bir farkındalık yaratmak ister. Örneğin yine bir alışveriş macerası sırasında Kumru'nun iki tesettürlü kadının da kendisi gibi -yine bir uç ve sembolik öge olarak- iç çamaşırı denemesi

karşısında hayretini gizleyemez: “Gene de mantolarının düğmelerini tümünden açmışlar, koca kutuyu karıştırarak çıkardıkları sutyenleri göğüslerinin, donları kalçalarının üstünde elleriyle gererek birbirlerine gösteriyor kıkır kıkır gülere konuşuyorlardı. Donlar da, sutyenlerde Tuna hanımınkiler gibi küçüktü...” (s.129).

Abdullah Özbolat, dindar orta sınıfın kapitalizme eklenmesi ile ilgili olarak tüketimin, modern olmakla eş tutulduğu için tüketime yönelimde, modern olmak, çağdaş olmak ile ilişkilendirilen bir yön bulunduğunu belirtir (Özbolat, 2015, 63). Ayrıca modern olma konusunda dindar ve seküler bireylerin, benzer tepkiler vermekte, özellikle giyim ve dış görünüş üzerinden kendini farklılaştırma çabasının hem dindar hem de seküler kesimde gözlemlendiğini belirtir. Örneğin boyalı saçlar ve Batı tarzı kadınlar gibi görünme, orta sınıfa mensup kadınları alt sınıflardan ayırıcı özellikler olarak öne çıkmaktadır. Türk toplumunun tüketim kültürünün özelliklerini taşımaktan memnun, iyi yaşama atıfla Batılılığı merkeze alan bir profil sergilediğini ekler (Belk ve Ger'den akt. Özbolat, 2015, 65).

Tahsin Yücel –görüldüğü üzere- Kumru’yu farklı sosyal çevrelerden insanlarla aynı çevreye sokarak, çeşitli toplumsal katmanlarda tüketim kültürünün yansımalarını sergiler ve bu yolla çıkarımlarını olgusallaştırmaya çalışır. Kumru’nun da artık yeterince tükettiğine göre modern olmuş olması gerekir ki modern görünümü bozan yaşmağı hem de kocasının “Sen de şu karılar gibi giyin... Yarından, hatta bugünden tezi yok, değiştir şu kılığını” (s.142) telkiniyle çıkarır. Bunun da ötesinde önceleri Kumru’ya baktıklarında kızmasına rağmen kılığı kıyafeti değiştikten sonra yabancı erkeklerin karısına bakmalarından bile gurur duyar (s.146). Zaten Kumru markete gitmeye başladıktan sonra –artık ev ekonomisine katma değer yaratmaktadır- Pehlivan yorulan karısına su getirmeye bile çoktan başlamıştır (s.132).

Kastlar Arası Geçiş Aslında Mümkün mü?:

Tahsin Yücel’in köyden göçmüş ve neredeyse tamamen cahil denebilecek Kumru ve Pehlivan vb. kişilerin yanına yukarıdaki sosyo-kültürel çevrelerden de insanları eklemesi, kapitalizmin aslında her ideolojik yelpazeden insanın yaşam biçimini eşitlediğini göstermek içindir. Dini kaidelere uyup uymamanın, dindar ya da seküler olup olmamanın kapitalizm karşısında hükmü yoktur. Olmadığını anlamak için her ideolojiden insanı aynı alışveriş merkezinde aynı davranışlar içinde görüyor olmamız yeterlidir. Gerçek modernleşmenin bu olmadığına ve sınıflar arası geçişin de salt ekonomi temelli olduğu müddetçe mutlak ve mümkün olamayacağına inanan Tahsin Yücel, bu temi romanın derin yapısında ortaya koyar. Bunu da daha önce döner kapı karşısında cehennem kapısına geldiğini düşünen Kumru’nun çağdaş olanı içselleştirememesi üzerine şekillendirir.

Kumru’nun başlangıçta buzdolabı dâhil aldığı eşyaları çalıştırabilecek kabiliyeti yoktur. Tuna Hanıma, Perihan Hanıma, Behiye Hanıma (s.182) dönüşme ve bir üst kastın davranış biçimine kavuşma arzusu ile bu makineleri bir an önce kullanma yetisine ulaşır. Onları eli ayağı gibi görmeye başlar (s.185) ve sonunda Tuna Hanım’ının aynısından bir de araba (Peugeot 308) alır. Kısacası yüzeysel olarak, görünürde her şey artık birbirine eştir. Ancak Kumru’nun, romanın sonuna doğru Tuna Hanım’da taklit edemediği tek şeyin onun okuma alışkanlığı olduğunu görürüz. Kırılma da tam bu noktada olacak ve bundan sonra Kumru zihniyet dünyası ile yaşadığı dünya arasında bocalamaya başlayacaktır. Tuna’nın sehpasında duran *Vadideki Zambak*’ı ne olduğunu merak edip eline alması ve üç satır okuduktan sonra “Hiçbir şey anlamadım... Tuna Hanım ne anlar ki bunlardan?” (s.242) diye kapatması bir olur. Tuna Hanım gibi araba kullanmayı da öğrenmesine rağmen gezmeyi bilmemesi de aynı durumla ilgilidir. Metaforik biçimde Kumru’nun ağızdan dile gelen gezme ile ilgili “Arabayı iyi kullanıyorsun, rahatça vites değiştiriyorsun, hızlı gidiyorsun, yavaş gidiyorsun, yağdan kıl çeker gibi park ediyorsun, ama yol bilmedin mi hep aynı yerlerde dönüp duruyorsun” (s.242) sözleri tüketim toplumunda değişimin özde değil biçimde olduğunu ortaya koyar.

Kumru’yu böylesine bir çelişkinin içinde resmederken yazarın derin yapıda vermek istediği bir mesaj vardır. Toplumun bilişsel seviyesinin, entelektüel kapasitesinin yükseltilmesi ana hedef olmalıyken hemen her Ortadoğulunun düştüğü yanılgıya düştüğümüzü ve tüketerek üstünleşeceğimiz yanılsamasına kapıldığımızı duyumsatır. Bunun için de romanın sonuna doğru apartmanın üst katında bir dairesi, arabası olan, arzuladığı her şeye neredeyse kavuşabilen, zengin (!) Kumru, kendisini kafese kapatılmış gibi hisseder (s.205). Çünkü yaratılan yapay fauna Kumru’nun yaşaması için ideal ortam değildir. Çok eskiden neden kitap okuduğunu sorduğunda Tuna Hanım’ın ona verdiği “Olduğum yerden başka yerde olmak için” (s.205) cevabı, kitap okumadığına göre

Kumru'nun varoluşsal sıkıntılarına cevap olamaz. Çünkü o zihniyet olarak aslında geldiği sınıftan çıkmamıştır. Çıkmasına da imkân yoktur. Çünkü şehir diye geldiği yerde de aslında kendi köylüleri etrafını sarmıştır.

Kapitalizmin İdeal İnsanı Kumru:

Roman boyunca Kumru'nun arzu nesnelere ulaşmaya çalıştığına tanık olduk. Buzdolabı ve kolayla başlayan macera -benzer bir derin yapıya sahip olan Rezaizade Ekrem'in *Araba Sevdası* romanıyla bağ kurmak ister gibi-araba isteği ile son bulur. Tıpkı buzdolabı ile Tuna Hanım'a ve onun yaşantısına ulaşacağını sandığı gibi bir gün taksiyle giderken yanında beliren güzel şoför kadının da tüm olumlu özelliklerini arabayla özdeşleştirir: "Sonunda tüm olumlu nitelikleri arabasında, hatta yalnız onun arabasında da değil, tüm güzel arabalarda birleştirdi" (s.219). Sarışın kadının "bir kuyruklu yıldız" (s.220) gibi sürekli gözünün önünde belirmesi, Kumru'nun son arzusuna giden yoldaki son motivasyondur. Araba arzusu öylesine bir zamanda depreşmiştir ki arzunun kendisi bir paradoksa sebep olur. İçine girdiği yeni muhitin sadece yüzeysel, maddi unsurları ile donanmışken ve doğadan, çevreden, sevgi bağlarından uzaklaşmanın travmasını yaşarken bundan kurtulmak için yeni bir arzu nesnesine ihtiyaç duyan Kumru, arabaya kavuşur kavuşmaz heyecanını yitirir. Tuna Hanım'ın arabasının ayısının yenisini almasıyla, "Düşlenen arabanın anısı yanında gerçek arabanın sönük kalması"(s.230) bir olur.

Elbette insanın sürekli arzuların bir mekanik tarafı vardır. Ancak insan arzularını denetleyerek, onlara gem vurarak dengeyi sağlar. İktisadın anlamı da tam bu noktada belirir. Ancak kapitalizm insanların arzularını dengelemelerini değil coşturmalarını ister. Bu yüzden de sürekli bir şeylere ihtiyacımız olduğuna bizi inandırır.

"İhtiyaçların istekliler tarafından oluştuğunu ileri sürenler, bu tür ihtiyaç ayrımını yanlış bulurlar. Bu açıklamaya eş bir yaklaşım, ihtiyaçları "gerçek" ve "yapay, sahte" gruplarına ayırmaktadır. Yapay sahte ihtiyaçlar toplum ve işletmeler tarafından yaratılır... Lüks olarak adlandırılan ihtiyaçlar tatmin edildiğinde, yeni bir lüks ihtiyacının ortaya çıkacağı çok aşikârdır. Renksiz televizyona sahip olduğunda renklisi lüks olarak kabul edilirken, renkliye sahip olduğunda her türlü iletişim olanağı sağlayabilecek dijital ve etkileşimli televizyonlar şimdilik lüks sayılabilmektedir. Günümüzde ne satın aldığımız ne yaptığımızdan daha önemli hâle gelmiştir" (Odabaşı, 2013, 23). Bu bakımdan son tahlilde Kumru, kapitalizmin tam da hedeflediği bir mekanik insana döner. Öyle ki kocasının ölümü sonrası ziyaretçilerin arasına "televizyona şarkı söylemeye ya da gırgıra çıkmış oynak kadınlar gibi yüzünü gözünü iyice boyamış, saçlarını tarayıp kabartmış, kısacık etekli bir giysi"(s.266) ile hiçbir şey olmamış gibi çıkan Kumru, daha sonra bir otomat gibi arabaya binip önce gezer sonra alışverişe gider. Evinde cenaze varken kendisi Migros'ta "biraz soluklanmak" (s.271) ister. Yazarın vülgarize ederek ortaya koyduğu bu durum, kapitalizmin insanı kendi esas gerçeğine yabancılaştırmasından başka bir şey değildir.

Yabancılaşma:

-Yukarıdaki sosyolojik sıkıntıyı yazar, sera ortamında yaşamaya başlayan ve romanın sonuna doğru gittikçe yalnızlaşan ve yabancılaşan Kumru'yu yeniden kendi faunasına sokarak ortaya koyar. Ancak Kumru'nun doğasına dönüşü kendi köyüne değil, şehirdeki köyüne dönüş şeklinde olur. Araba aldıktan sonra kendi köyünden insanların gettolaştığı bir mahalleye giden Kumru'nun, yine köylüsü olan muhtarla diyalogu çok ilgi çekicidir. Muhtar Mevlüt'ün Kumru'ya İstanbul'u anlatırken Boğaz'ı, ışıklarını ve köprülerini değil, kendi mahallesini anlatması sınırlarının ne olduğunu ve İstanbul imgesinin çerçevesini gösterir. Mahalleyi "gompile bizim oralı" (s.282) "yolumuzun polisi bile bizim oralı" (s.282) diye tarif eden Muhtar Mevlüt'ün "İstanbul'u aslında beş on sene evvel şehre mahalle olarak taşıdığı köyünden başka bir yer değildir. Buna paralel olarak Kumru'nun İstanbul'u da muhtarın İstanbul'undan farksızdır. Salt tüketim alışkanlıklarını benzeştirerek ulaştığını zannettiği sınıf ile zihniyetinin ait olduğu toplumsal sınıfın aynı olmaması, Kumru'da bir varoluşsal sıkıntıya sebep olur.

Henüz birkaç ay önce kapıcılığını yaptığı apartmanın üst katına taşındıktan sonra yeni kapıcı ile yakınlık kurmaktan geri duran (s.178) Kumru ve Pehlivan, bir taraftan aynı zihniyeti paylaştığı insanlarla zengin oldukları için kopmuşlar (zenginlikleri suçları olmuştur) bir taraftansa bu noktaya gelişlerinin sadece maddi sebepler olduğunu bilen Tuna Hanım'ın sınıfı tarafından kabul görülmemişlerdir. Kendi zihniyetinden, duygusal yakınlığı bulunan insanlara " 'Kıskanıyorlar'... 'Hepsi kıskanıyor, bok yesinler!, Dairemizi kıskanıyorlar, arabamızı kıskanıyorlar"(s.232) ifadelerini kullanırken zengin olduğu için; romanın sonunda ise her şeye sahip olmasına rağmen arabasına binip küfürler savurup "ne olduğunu kendisinin de bilmediği bir şeylerin öcünü alıyor

(ken)"(s.269) de yeni geldiği sınıfa ait olmadığını için yabancıdır. Her şeyin eksiksiz tam olduğu evin hanımı değil artık "tutsağıdır" (s.177).

Ali Tilbe ve Ertuğrul İşler, *Kumru ile Kumru*'da yabancılaşmaya doğru giden serüvende insan ve mekân ilişkisini "**Kasaba**= yıldızlı gökyüzü= sessiz= tanıdık= esenlikli / **Kent**= uzak= yıldızsız gökyüzü= gürültülü= yabancı= esenksiz / **Kapıcı dairesi**= Kapsanan Uzam / Kentin Cadde ve Sokakları= Kapsayan Uzam" (Tilbe ve İşler, 2012, 7) olarak formülleştirir. Kumru'nun tutsaklığı romanın sonunda evin sınırlarını aşacak, bütün dünya bir hapishaneye dönecektir. Yukarıda yazarın Kumru'nun ideal bir tüketici hâline geldiğini evde kocasının cenazesini bırakıp çıkması ve alışverişe gitmesi ile karikatürize ettiğini belirtmiştik. Kumru'nun alışverişten sonra arabasını bilmediği yerlere sürmek istemesi ise kendisini artık boğan içinde bulunduğu hayattan kaçmak içindir. Romanın başında şehre geldiğinde kaybettiği, ona doğduğu toprakları ve doğadan aldığı mutluluğu hatırlatan yıldızları romanın sonunda şehrin biraz dışına çıkınca yeniden bulur gibi olur. Yıldızlar birer ikiye belirmeye başlayınca köyüne geldim zanneder. Ama yine de şehrin kıyısındaki bu sokakların hâlâ şehirden izler taşıyor olması ruhunu bunaltmaya yeter: "Biliyordu, memleketin çok uzaklarındaydı; belki bu yüzden, bu dar sokak da değil, kendi derisi bunaltıyordu, cendere gibi sıkıyordu tüm varlığını, hem de sıkıyorsa gırtlığından başlıyordu..." (s.291). Romanın son paragrafında şehirden çıktıkça gönlünün ferahladığını hisseden Kumru zihnini, bedenini, ruhunu bir araya getirecek mekâna, doğaya kaçmaya başlar. Dilindeki "Buradan gedek, Ürgüp'e göçek, nenni de Feride'm nenni" (s.291) türküsü ve birdenbire "ikinci cemrenin suya düştüğünü" (s.291) fark etmesi insan olarak mutluluğun doğayla uyum sağlamaktan geçtiğini geç de olsa anlamasıyla ilgilidir.

Sonuç

Tahsin Yücel *Kumru ile Kumru* romanında feodal, ataerkil yapıdan çıkarıp görece modern ve şehirli bir yapıya soktuğu roman kahramanı Kumru üzerinden bir tüketim toplumu eleştirisi yapmak istemiştir. Modern olma, olabilme safhalarını tecrübe etmemiş ve çağa hükmeden değerleri içselleştirmemiş olmasına rağmen şehirde bir vesileyle zenginleşmeyi başarmış roman başkahramanı Kumru'nun biçimsel değişimini hiçbir mantık boşluğuna imkân vermeden geliştiren yazar, kapitalizm ve tüketim kültürünün nasıl bir dünya yarattığını gözler önüne sermeye çalışmıştır. Zihniyeti ile tüketim alışkanlıklarının kendisine kazandırdığı yapay statü arasında bocalayan Kumru üzerinden tüketim kültürünün insanı kendisine ve doğasına yabancılaştırdığını göstermek istemiştir. Salt köyden kente göç eden Kumru tipiyle yetinmeyen yazar, Kumru'nun karşısına koyduğu görece kentli tipler vasıtasıyla, tüketim ediminin türevleştiğini, farklı sosyo-ekonomik çevrelerde farklı boyutlara evrildiğini ortaya koymuştur. Bu bakımdan romanın başkahramanını, romanda anlatılanların sahilliğini artırmak ve olgusallık kazandırmak için çeşitli sosyokültürel çevrelerin ve ilişkinin içine sokmuş ve kapitalizmin nasıl ve ne denli geniş bir yayılım alanı oluşturduğunu gözler önüne sermiştir. Roman kahramanlarının çeşitli biçimlerde kentleşmeye çalışmalarına rağmen köye de kente de yabancılaşmasını, Tahsin Yücel'in 1980 sonrası değişen Türkiye panoramasını çizme niyetiyle açıklayabiliriz.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2004), *Tüketim Toplumu*, (Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kurt, H. (2006), "Türkiye'deki Egemen Politik Kültür Sembollerinin Medyadaki Tezahürü Üzerine Bir Değerlendirme", *Gündelik Hayat ve Medya*, (Ed.: S. İ. Akçalı), Babil Yayıncılık, Ankara.
- Odabaşı, Y. (2013), *Tüketim Kültürü-Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*, 4. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Ongur, H.Ö. (2011), *Tüketim Toplumu, Nevrotik Kültür ve Dövüş Kulübü*, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Özbolat, A. (2015), *Kapitalizme Eklemlenme- Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü*, 1. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana.
- Şahin, V. (2007), "Tahsin Yücel'in " Kumru İle Kumru " Romanında Metanın Tabulaşması", *Humanities Sciences*, 4, 386-397
- Tilbe, A, İşler, E. (2012). "Tahsin Yücel'in Kumru ile Kumru'sunda Kişi/Uzam İlişkisi", *Dilbilim Dergisi*, 20, 1-18.
- Wernick, A. (1994), *Promosyon Kültürü*, (Çev.: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Yücel, Tahsin (2005), *Kumru ile Kumru*, Nan Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.08.2020 ✓Accepted/Kabul:07.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.779156

Araştırma Makalesi/ Research Article

Güntay, V. (2021). "Rethinking The Global Politics and Leadership: Ulrich Beck's Risk Society Versus Postmodern Politics" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 44, Denizli, ss. 405-418.

RETHINKING THE GLOBAL POLITICS AND LEADERSHIP: ULRICH BECK'S RISK SOCIETY VERSUS POSTMODERN POLITICS

Vahit GÜNTAY*

Abstract

Ulrich Beck, with the conceptualization of risk society and in his book, entitled "Risk Society" in 1992, claims that the postmodern era gave birth to a social structure adorned with risks. This situation, which arises mainly from the problem of trust, actually presents a model of society in which the silent motto of individualism and capitalism prepared by modernity. On the other hand, there is no consensus in the definitions of postmodernism, which is a widely discussed concept since the mid-20th century. However, postmodernism corresponds to situations such as globalization, heightened consumption, a change of the centralist state understanding, the commodification of knowledge, and a deformation in lifestyle. Social control mechanisms and the limitations, as Beck stated, nurture this belonging from their former strength. The melting state, which can be observed at different scales in every society, becomes more visible along with some developments. Globalization and mobility, the increased complexity of education and business life, the erosion of the cyber realm and the mechanism of law are just a few areas, underlined in the present trial. In the context of this study, Ulrich Beck's concept will be compared with postmodernism and the question of whether postmodernism and the change in global policy understanding will ensure the continuity of international politics and relations.

Keywords: *Ulrich Beck, Risk Society, Modernism, Postmodernism, Global Politics.*

KÜRESEL SİYASETİ VE LİDERLİĞİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: ULRICH BECK'İN RİSK TOPLUMU KARŞISINDA POSTMODERN POLİTİKALAR

Öz

Ulrich Beck, 1992 yılındaki risk toplumu kavramsallaştırması ve "Risk Topluluğu" başlıklı kitabıyla, postmodern dönemin risklerle bezenmiş bir sosyal yapı doğurduğunu ileri sürmektedir. En başta güven sorunundan kaynaklanan bu durum, gerçekte modernizm tarafından hazırlanan bireycilik ve kapitalizmin sessiz sloganının olduğu bir toplum modeli sunar. Öte yandan, 20. yüzyılın ortalarından beri yaygın olarak tartışılan postmodernizmin tanımlarında da netlik yoktur. Bu yönüyle postmodernizmin küreselleşme, tüketim, devletçi düzeylerde merkezi anlayışın değişmesi, bilginin metalaştırılması ve yaşam biçimindeki deformasyon gibi durumlara karşılık geldiği söylenebilir. Beck'in belirttiği gibi, toplumsal denetim mekanizmalarındaki sınırlamalar, modernizmin eski güç formundan gelenlerle beslenmektedir. Her toplumda farklı ölçeklerde görülebilen bu değişim artık daha belirginleşmiştir. Küreselleşme ve hareketlilik, eğitim ve iş yaşamının karmaşıklaşması, siber alanın erozyonu ve hukuk mekanizması gibi konular bu değişimin tartışıldığı alanlardan sadece birkaçıdır. Bu çalışma bağlamında Ulrich Beck'in kavramından yola çıkılarak, postmodernizm ve küresel politika anlayışındaki değişimin uluslararası politikadaki sürekliliği sağlayıp sağlayamayacağı sorunsalı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ulrich Beck, Risk Toplumu, Modernizm, Postmodernizm, Küresel Politikalar.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, TRABZON.
e-posta: vahit.guntay@ktu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0645-8023>)

INTRODUCTION

As a sociologist, Ulrich Beck introduced the risk society concept to the social sciences to understand better the social problems in today's societies. Beck (1992a) argues that the risk society is a product of modernization. Therefore, he thinks that the risks, dangers, and threats, faced by contemporary societies are side effects of modernity. Beck also states that reflexive modernization could provide a solution to the social problems that arise from the modern world.

The concept of risk in a modern sense emerged with the influence of geographical discoveries in the 15th and 16th centuries. With the discovery of new places over time, space factor has been added to the concept of risk. Nowadays, there is also a time factor in the definition of risk. With the addition of the time factor into the risk's definition, the human dimension of risk has expanded. Therefore, the human factor has been added to the definition of the risk concept. Globalization, capitalism, terrorism, and all kinds of threats that concern human beings express the human aspect of risk coverage.

Global structures in almost every field have started to direct individuals and societies towards a common point. It is quite challenging to stay out of this new restructuring. Every stage of national and international plans has emerged as postmodernism. The new capitalist structure in the world, new markets and the creation of new consumers for these markets, or every step acted towards expanding the existing ones. Integration and organization activities of multinational companies with economic and political power have emerged from these steps.

While postmodernism is a general fixation, Ulrich Beck (1992a) states that a risk environment has spread to almost all societies in the late modern world so that each individual grows within the risk society. One of the first areas where risk arises, is the process of education beside social inclusion or exclusion. Educational processes are gradually evolving into a complex structure in the late modern period and in the higher level, in the hierarchy of needs process along the life. Furthermore, Beck (1992a) states that *"As schooling increases, traditional orientations, ways of thinking and lifestyles are reshaped and replaced by universal forms of learning and teaching, as well as universal forms of knowledge and language."* This idea invites one to rethink the global world, policies and postmodernism.

In this study, which is planned to be a representative experiment, a comparison of the risk society and postmodernism phenomenon will be made in the first place. Then, the conceptualization of risk society will be discussed in further detail. As a fundamental claim of the study, the theoretical view of the correlation between risk society and postmodernism will be evaluated. In doing so, changes in political developments and understanding of global society will be considered as mediating variables.

METHODOLOGY PROBLEM IN COMPARISON OF RISK SOCIETY AND POSTMODERNISM

With modernism, man remains a supreme being rather than a critical, questioning subject. The areas where this transformation is evaluated, are shaped by power and authority. One of the criticisms of modernism concerns its central idea that the West is the sole representative of civilization (Thompson, 2018). The East and the West, the traditional and the modern contradictions express another perspective that is opposed to the ignorance of non-Western cultures.¹

The most systematic and consistent criticism of enlightenment and modernism comes from the Frankfurt School's leading thinkers, such as *Max Horkheimer* and *Theodor W. Adorno*. The book entitled, *The Dialectics of Enlightenment*, which they co-authored is a manifesto written against the philosophical and cultural foundations of modernism (Miller, 2014). Sociological and political methodology lack the critique of postmodernism in terms of data with these cumulative criticisms. The starting point of the postmodern critique of modernism is the singularity caused by modernism.² For example, thinkers, such as Jean-François Lyotard and Zygmunt Bauman

1 Modernism has a positive aspect. Factual science attempts to obtain predictive and explanatory information about the external world. In order to do this, theories are based on highly general propositions expressing normal relations in the external world through factuality, systematic observation and experimentation.

2 The traditional or classical understanding of governance has placed great importance on rationality, efficiency and hierarchical control. In

emphasize the importance of differences, plurality and identities against singularity. For them, there is no single version of the truth, justice, and democracy (Baudrillard, 1998). The real purpose of postmodernists is to deconstruct institutions and concepts that have been established together with modernism (Hoy, 1993).

The controversial situation of the postmodernism concept stems from the fact that philosophers from different perspectives assign different meanings to the concept. The concept was used in art, painting and architecture from the 1960s to the 1980s, and it influenced philosophy and sociology disciplines, as well as social movements (Turnbul, 2010). In the 1980s, postmodernism continued to achieve new meanings despite having some fundamental changes in different parts of the world. During this period, when the effects of globalization are felt very quickly, economic developments triggered the search for new styles in production (Matthewman and Hoey, 2006). When the recent period's changes are considered, it becomes interesting to compare the concepts of risk society and postmodern society.³

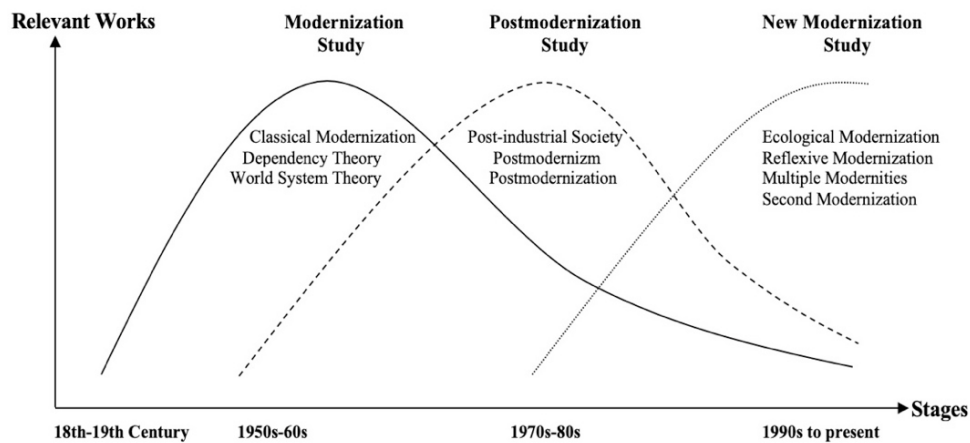

Figure 1. Three Waves of Modernization Studies in the 20th Century

Source: He, 2015.

Postmodernist theorist Jean François Lyotard (1984) sees postmodernism as a periodical differentiation or break from modernism and the birth of a new social formation. Although descriptive discourses cannot be developed, postmodernism continues to be enriched with new meanings. It is essential to frame the process of how postmodernism is accepted as a break from modernism. The concept of risk society has a different stance methodologically (Huysen, 2006). The aim of this research is to understand global politics or society through a comparison of postmodernism and risk society.

IS RISK SOCIETY IN THE FACE OF POSTMODERNISM?

Beck (1992a) considers the risk society as a process in which two separate societies are intertwined. That explains two separate societies in two stages. First, threats emerged, but they are not the subject of political conflicts. Second, institutions within industrial society become producers of these hazards and it is almost impossible to control these institutions. Beck (1992b) adopts the German tradition of modernity. For this reason, Beck argues that modernity is not over; but it is still ongoing. Therefore, he thinks differently about postmodernism or change.⁴ Beck sees the risk society as a result of the modernization process that must be experienced, and which cannot be avoided. Therefore, individuals and societies face many risks and dangers consciously or unconsciously. In this case, Beck says that measures should be taken instead of avoiding risks and

the modern age, management relied on the facts, presented by science to develop and legalize its policies.

³ Modernism is a cultural transformation project in the context of improving the individual's ability to judge and criticize. In this respect, modernism is an intellectual effort. On the other hand, modernism had a theoretical content and it had been widespread and dominant in the political structure and social life since the 18th century.

⁴ According to Mirchandani (2005), risk society is associated with the postmodern or late modern society. Risk society indicates a significant transformation in modern or industrial society. Within this concept, it does not necessarily mean that the current social life is riskier than before by its nature. However, it is underlined that risk enters into many new areas of our social life and social actors now have to think and organize the world according to risk.

dangers.⁵ Yet, according to Beck, it is not right to accept every innovation directly without questioning (Williams, 2008). Therefore, individuals should be informed about risks and uncertainties that surround in the world.

Considering individuals' critical thinking in the risk society, Beck developed a reflexive modernization theory that Anthony Giddens also developed further. Reflexive modernization is a theory of advanced modernity for understanding and explaining recent social changes within the framework of risk society in an advanced stage, pointing to the essential repeatability and continuity of modernity in line with the parameters of reflexive sociology (Alexander and Smith, 1996). The social theoreticians also term this paradigm as the new era of modernity, which begun in the 1960s and continues to change gradually (Matthewman and Hoey, 2006).

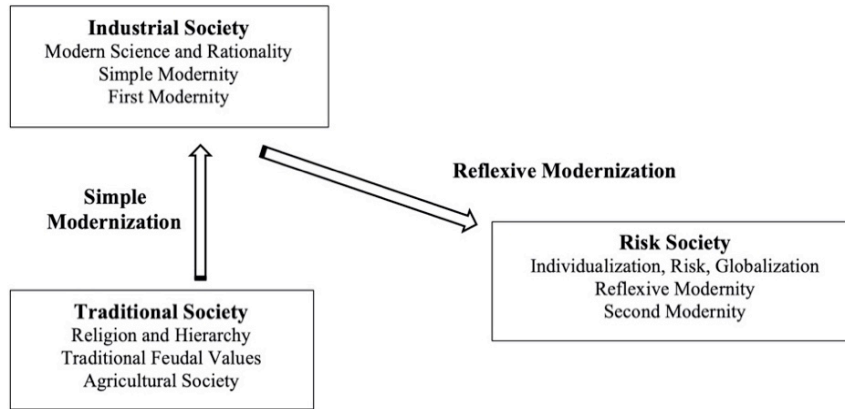

Figure 2. Society Changes and Reflexive Modernization

Source: He, 2012.

Globalization as a relatively more recent concept than reflexive modernization became popular in the 1990s. Globalization plays an active role in every field and brings with it its dilemmas (Mittelman, 2004). Beck describes the concept of globalization as a state of not being tied to any state or government. Moreover, according to Beck (2000), there is no border between countries following globalization. Therefore, there is higher interaction between societies and cultures. Globalization causes chaos in the economic, cultural and religious spheres in the World. Beck (2000) claims that risk has also become a global actor from the early days of the risk society.⁶ Beck's risk society corresponds to a process of modernity, in which the legitimacy and spread of risks have become more dangerous, and the industrial society has become a risk society as a result of insufficient control and security mechanisms.

Industrial capitalism entered a severe crisis in the era of globalization and became the first precursor of the change in the 1970s (Kellner, 2002). Speed, globalization and the disappearance of boundaries in information and communication technologies have created a new social structure which is named as an information society. This new social structure, which developed beyond the industrial society, has been described as post-industrial society in the late capitalism (Perelman, 2015). The process is also conceptualized as fordism and postfordism based on production.⁷

The processes of these social changes can be observed in infrastructures and superstructures. According to these changes, while the sub-code of a postmodernist structural change constitutes the fordist and postfordist mode of production, the upper limit of the change is provided by modernist and postmodernist structural

⁵ Ulrich Beck's risk society and self-reflecting modernization theory will play a vital role in the understanding of contemporary Western sociology and societies together with other sociological concepts of today. Beck tries to explain the stage in which Western societies live through the theory of risk society.

⁶ The risk society is not considered separately from industrial society. Beck sees modernization as a process of development and progress. In the process of modernization, a new social definition is now obsolete by accepting the indicated industrial society.

⁷ The West, which is in the stage of risk society or the post-industrial society as in Beck's definition, wants to partner other societies as long as they live. Societies, agricultural societies or industrial societies show different characteristics and different historical development lines in the World and they are seen as familiar to the advantages of modernization as well as their negativities. Despite the regular opportunities brought by technology, societies are unaware of all these developments' environmental destruction, nuclear accidents and wars. For this reason, Beck's risk society can also be defined as the transformation of industrial society into having a global dimension.

revisions (Goodchild, 1990). Therefore, the updates in the form of production do not only bring about an economic change, but they also provide mobility in social, political and cultural life.

Habermas' approach to modernity as an incomplete project is an essential reference for critics of postmodernism. One of the other radical criticisms against postmodernism is brought by Giddens. According to Giddens (1990), instead of dealing with concepts and terms such as postmodernism, it is necessary to look at the nature of modernity itself, which has been poorly understood in social sciences for specific reasons. Some thinkers criticize postmodernism for its conceptual characterizations. According to Heller and Feher (1988), postmodernism is not a new age or time change. Postmodernism is trying to uncover the dilemmas of modernism or it is a parasite which who tries to nurture from modernism's achievements. Furthermore, some interpret postmodernism as a revolt against the modernity project. Giddens (1992) uses the concept of radicalized modernism in response to these ideas that advocate postmodernism.

According to Beck (2005), risk society is pushing individuals for making confident choices in the process of modernization and globalization, in the elimination of social problems. From this point of view, Beck says that social problems should be accepted as a total rather than individuals' preference. With the risk society, globalization and the boomerang effect, the limits of threats and dangers are disappearing. Therefore, he (1992b) claims that the perpetrator and the victim will eventually be the same person, who faces the effects of risks, dangers and uncertainties that occur in the risk society.⁸

Beck (1992b) blames and criticizes politicians and engineers for the emergence of risks. Sociologists cannot put society in an experimental tube and examine it, and engineers cannot turn the world into a laboratory. The safety theories of nuclear reactors can only be learned after they have been installed, not before, and Beck criticizes engineers for their research techniques in the name of humanity. It is essential to keep in mind that risk society, modernism and postmodernism discourses in politics are for adapting the Western policies. Although the rhetoric of modernism and postmodernism seems to be global, it is not for the US and European countries, but for the East and the third world (Tushnet, 1995). It relieves itself in terms of its relations with the Eastern US and Europe.⁹ Discourses placed in the subconscious of the masses are very crucial for this process (Brocková, 2000). These discourses direct the masses towards a goal. First of all, the Eastern and Third World people who are always under control with Western admiration have entered the pot of global politics under modern lifestyle and postmodern point of view.

Throughout the history, projects for governing the East have been carried out behind several discourses that acted as passwords, and this process still continues in today's global politics (Brocková, 2000). The ageing of the political modernization process in the Third World countries and the inability to respond the international policies in the global sense caused a new process to begin. Although the process of modernization was developed by the West, it has lost its validity today and has been replaced by the discourse of postmodernism (Aronowitz, 1989). According to Tushnet (1995), although postmodernism is not a political tendency, it is used in political approaches and actions. New approaches in politics have pushed governments for becoming more transparent, more sympathetic and more pluralist. These approaches have brought international and global dimensions to national policies.¹⁰

The US and European countries have consistently seen and introduced their domestic and foreign policies as the upper-political system and the policies of the Eastern countries as the sub-political system. Although this promotion took a particular process for the West, which holds the mass media and technology, it was not too

8 The most significant difference between the risk society and the industrial society is seen as the emergence of risks as a result of the decisions taken in the society. It is accepted that external risks are not as effective as individual decisions. Apart from famines, natural disasters and epidemics, technological and scientific advances have been experienced, and definition of risk has attained different dimensions.

9 Jameson (2011) uses the term postmodern in a cultural as the cultural logic of multinational capitalism that corresponds to the third stage of capitalism. Establishing a relationship between the development of capitalism and cultural forms, Jameson divides capitalism into three stages: market capitalism, imperialist capitalism, and multinational capitalism. According to Jameson, market capitalism corresponds culturally to realism, while imperialist capitalism corresponds culturally to modernism.

10 While the late modern theorists deal with the new forms of politics, which they call life politics or sub-politics within the framework of the private sphere, they remain silent about how they are moved and politicized in the public sphere. However, the majority of postmodern theorists grasps politics of difference in the context of the public sphere and draws attention to how all the differences that are excluded from this sphere are politicized.

tricky (Moraru, 2001). The East has been fascinated by the West in almost every field since the beginning of the 19th century. This process continues today. In the postmodern era, there is no need to visit the West, because of the communication technologies. The Eastern culture entered the pot of the West, whether it wanted to or not (Thompson, 2018). The postmodern discourse legitimized this situation among the Eastern societies.¹¹

The underlying economic and political use of the postmodern discourse is in the cultural sphere. The fact that multinational corporations and states are in line with the aims of using the economic and political cultures of these societies for their benefit. These actors hold global power in their hands through the mass media, advertisements, public relations and regional experts (Seethi, 2001).

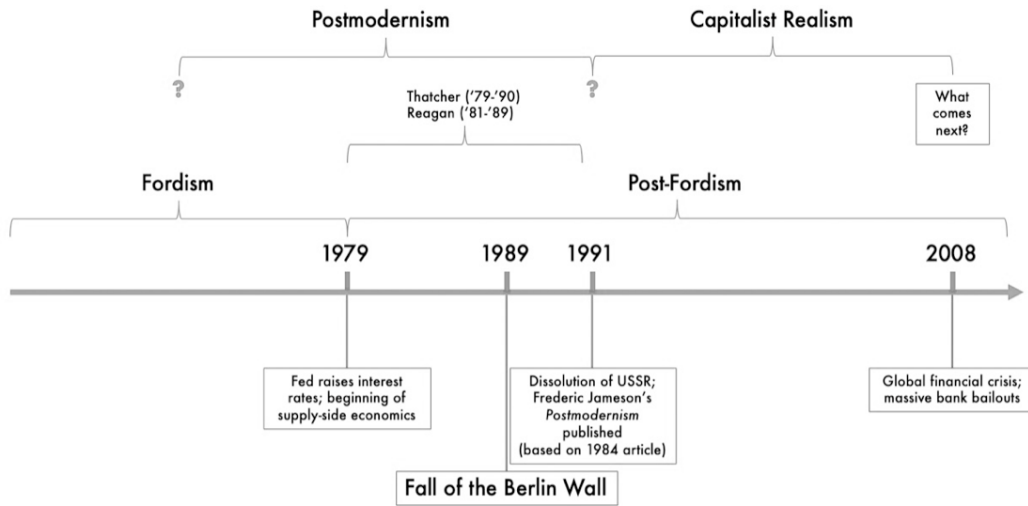

Figure 3. Mark Fisher's Timeline

Source: Libman, 2009.

This situation is precisely where individual and social trauma begin, and at the same time, the social control mechanisms are surrounding the individual to erode in real terms. Control mechanisms determine the social affiliation of individuals, depending on the tradition and class parameters as Beck generally handled. In fact, as Van Loon states (2003), the risk society can be defined as a society in which a new form of alienated individual takes the stage.

In the risk society, commonly shared feelings have been transformed. To recall Beck's statement (1992a), need a partnership in the risk society has been replaced by concern partnership. For this reason, the social control mechanisms that direct individuals to the satisfaction of collective needs, have lost their influence and everyone has to fight on their own interests to become more visible.¹²

Eric Hobsbawm (2008) emphasizes that the free market globalization, which has already been established as a fashion, significantly increased economic and social inequalities between states and internationally. The determination that globalization has become fashionable draws attention to a crucial fact.¹³ It means that something has become fashionable, that it has spread rapidly and without question, and that it is generally affirmed with a cursory look (Leo, 2001). Once this approach is adopted, seeing the existence of negativity and digesting their reality require work and time. In this case, it is often too late to make return possible or largely eliminate these drawbacks.

11 In postmodern discourse, what holds a society together is not an ordinary consciousness or infrastructure. Individuals are the joints or positions, where such practices overlap. In this way, individuals can take part in many practices simultaneously. It follows that social identities are complex and heterogeneous.

12 In postmodernism, reality has a social basis, not objective. Reality is not a form that shapes rational people as in modernism, but a process based on relationships between people. Reality is not a given structure or category, but a process created by the experience of interaction.

13 When globalization is mentioned, it refers to a process that is directed not only by transnational actors pushing the role of nation-states to the background, but also a sociological formation like a world society in a network based on a political-ideological tendency. However, talking about globalization should not be perceived as talking about a phenomenon that has only positive results.

GLOBAL POLITICS ASPECT WITH THE FRAME OF RISK SOCIETY AND POSTMODERNISM

The transition from modernity to postmodernity has clarified the problem of collective belonging. In the modern era, in terms of the state, nation, society or cultural existence; it was believed that individuals merged in common ideals and symbols, and they shared familiar tastes and common pride (Perelman, 2015). The emphasis on the excessive fragmentation and multiculturalism of society in the postmodern period has problematized this social integration and collective identity.¹⁴ Postmodernist theoreticians criticized the theories of modern society because these theories prioritized the interactions of the state, economy and culture within specific social organizations and relations (Goodchild, 1990). Even radical postmodernists saw social reality far from being identifiable and mappable (Best and Kellner, 1991). In this context, nationalism was dismissed as a reflection of cultural similarity in politics and an emphasis on the necessity of the nation's integrity and self-determination (Hirst and Thompson, 1999). However, some thinkers argued that postmodernism only addressed intellectuals and had no practical value and accused it of not suggesting a new system, but a continuum of the status quo (Atkinson, 2002). The same process applies to the scientific and cultural fields, structured by the paradigm of neoliberal capitalism.¹⁵ Postmodernism only plays the role of justifying this paradigm rather than reflecting a break (Fotopoulos, 2001).

In line with the holistic theorizing of the enlightenment tradition, which constitutes the intellectual basis of modernity, modern societies have been shaped based on unique interactions of state, economy and culture.¹⁶ The state is a pioneering will and power in regulating these interactions. It was a power that designed the modern state, and design meant differentiating between order and chaos. A typical example of this approach, which emphasizes similarity and uniformity, is the practice of citizenship (Bauman, 2007). In contrast, postmodern societies have been identified in line with defined by excessive fragmentation, and even these societies have been considered far from identifiable to their fragmentation.

In this context, while the social theory of the modern era becomes evident with the notions of consensus, order, system and integrity; postmodern social theory rejects all these approaches and emphasizes instead, the creation of the environmental conditions of maintaining and expressing the authenticity of difference in the social sphere (Aronowitz, 1989). The social reflection of this approach is that cultural and identity differences can coexist without sacrificing themselves. In this sense, the transition from modernity to postmodernity brought about a shift from inclusive categories, such as class and nation to identities, such as sexual groups, virtual groups and consumption groups (Heller and Feher, 1988).

Postmodernity is a culture and identity which is composed of randomly assembled pieces that do not have a totality of culture and rejects all hierarchical orders. The postmodernist theory of society seems to be far from providing satisfactory options for the provision and protection of rights in the socio-cultural spheres, as well as its libertarian approach (Atkinson, 2002). Moreover, postmodernism leaves the problems of how excessive social fragmentation contributes to human emancipation and paves the way for self-realization unsettled (He, 2012). Postmodern society does not have any solution or the means to offer to the individual in the face of problems that he cannot overcome with his internal dynamics. Postmodernists' emphasis on freedom and interpretation is far from being able to produce solutions in the realms of culture, identity and originality.

The postmodern criticism wants to open space for their new expansions and rebirths in order to position the difference and otherness within the modern and try to complement it (Thompson, 2018). Lyotard (1984) states that *"The postmodern will advance what cannot be presented in the modern, in the presentation itself: it will deny a consensus of pleasure that makes it possible to share the consolation of beautiful forms and the collective nostalgia of the unattainable."*

14 With postmodernism, objective reality or absolute knowledge suffers a loss of value; information becomes relative. This situation invalidates the causality and regularity principles of the scientific understanding of knowledge and undermines the validity, reliability and necessity of objective knowledge in social life. Legal relations in society are being replaced by instant lives and images where conceptualization and evaluation become insufficient and meaningless.

15 Beck underlines the necessity that everyone should have a mechanism of inquiry, awareness and control against these formations. Because the risks, threats and dangers that he says, emerged with the risk society are far more significant than they are in industrial society and no longer innocent. Beck says that these dangers cannot be perceived by the senses and cannot be determined by science.

16 When we look at the understanding of Western modernism in the early period, science is at the forefront with its methodology based on experimentation, observation and measurement. This scientific understanding, which allows an understanding and definition from singular to universal, differs from other sciences where human is at the centre.

An important reason why postmodernists oppose the new subject is that the modern subject necessarily requires an object.¹⁷ It prevents from establishing authority over the other, suspends arbitrary relations of power associated with the category of subjects and puts an end to this implicit hierarchy. In modernity, when the subject is referred to with active and human qualities, the object is passive and treated as something (Rosenau, 1992). Most postmodernists claim that scientific classifications of people lead to objectification. The presence of a subject implies that one person is under the control of another.¹⁸

In the postmodern period, the unified structures began to erode, and the fragmentation in every area determined the functioning of postmodern politics. It can be said that with the changes in the social and economic structure in the postmodern period, the modern political institution started to transform as a whole.¹⁹ In short, this transformation emerged in the 1960s, when new values and new social movements began to emerge in Western industrial societies (Marshall, 1999). These new values and social movements have led to a new understanding of politics and political activity (Kellner, 2002).

Differences based on ethnicity, gender and age are essential sources of social identity. New social movements are formed around these identities and replace the social movements based on class. The change of the class structure resulted in the weakening of the characteristics of the classes, which are one of the essential elements of the modern period politics (Hogg and Ridgeway, 2003). Significant differences in socio-economic practices between traditional right and left parties have disappeared in this period (Brocková, 2000). In particular, the implementation of neo-liberal policies in the US and Great Britain after 1980, and the follow-up of these countries by developed and developing countries, also reduced class-based polarizations and marginalized the class-based perspective in the functioning of politics.²⁰

As a result of the developments in the intellectual, economic and social fields in the postmodern period, the erosion of nation-states was the major structural change. According to Lash and Urry (1995), the uninhibited fluidity of capital, which is regarded as *unorganized capitalism*, has brought about the erosion of modern state structures, at least the change of their quality. One of the institutions in which these changes are most clearly seen is the nation-state, the political form of the modern era. Sovereignty, one of the essential qualities of the nation-states that they did not want to share with others, became a shareable asset in this period. According to Bauman, in the postmodern era, the nation-state is rapidly declining from its position as a determinant for decisions, concerning politics and society (Bauman, 1999). Because the international political system is becoming increasingly dependent on economic forces, especially hot capital, as the capital becomes global, its fluidity increases and the nation-state, which is the perpetrator of the modern era, cannot prevent this fluidity with its old structure.²¹

The ability of the nation-state to control capital depends on changing its structure and adapting it to the fluidity of capital. This situation brings the capital of the nation-state to its own economic decisions, especially sovereignty. However, this situation, which fosters uncertainty in political life, leads individuals to live in uneasiness at all times (Kellner, 2002). Therefore, it is difficult to speak of any certainty or guarantee for any subject in times of postmodern politics. Uncertainty has spread to almost all areas of social and political life.

17 Postmodernism, which includes an implicit criticism of modernism, has a different approach to scientific knowledge and methods. While Western modernism encapsulates scientific knowledge within its walls, interdisciplinarity comes to the forefront in the new period.

18 Postmodernism is an implicit negative criticism of modernism. Because many of the issues rejected by modernism are brought back to the agenda with the postmodern approach. This situation can be seen in many other fields of art based on real science.

19 No matter how intellectually sound it is, there is no definite and non-contested social institution that can make universal principles effective standards of universal behaviour. Instead, there are many institutions and many ethical standards that push the individual into a state of moral uncertainty with no satisfactory and reliable output.

20 A particular point to be noted here is that although postmodernism stands out as a criticism of modernism, it is not bringing any criticism to the relationship between modernism and capitalism. It provides new raw materials and markets to capitalism by taking, processing, updating and highlighting the localities in the rest of the world through postmodern approaches.

21 The term paradoxes, which are termed as modern, contain within itself. This expresses the ambiguities of modernity. On the one hand, the desire to rationalize life emerges, while on the other hand, infinite uncertainties exist. One of the consequences of modernity is that the number of moral doctrines that one can rely on increases the uncertainty.

Politics and Postmodernism in the Shadow of Risk Society

An important reason for the instability and uncertainty in postmodernity is that postmodernity finds any quest for order unnecessary and meaningless. In other words, while establishing and maintaining order is perceived as a task in the modern period, the effort to establish and maintain order in the postmodern period is perceived as an unnecessary struggle (Bauman, 2001). This situation completely changes the functioning of politics. The lack of a particular order, the chaos and continuity of being in crisis bring the end of social that Baudrillard (2007) expressed. For Baudrillard (2007), this situation in the functioning of politics has been expressed in the form for a long time since the semi-sporting, semi-entertaining as a unique entertainment program.

These changes in the political field in the postmodern period were reflected in the political leadership, which is an indispensable element of political life. In short, it can be said that postmodern politics has also affected the leadership style. The modern leader, first and foremost, has an ideology-dependent nature as a requirement of modern political structure (Micewski, 2004). However, the modern leader is a visionary subject within the boundaries defined in a hierarchical structure, adopting a vertical communication style within the framework of stable relations (Machida, 2012). On the other hand, the postmodern leader is a passive subject focused on the moment, which emphasizes horizontal communication within the framework of more flexible relations with ideology.²²

Another important reason for the emergence of new elements in politics and the declining elements of the modern era in the political process is the change in approaches towards ideologies in the postmodern period. In this period, ideologies were discredited, mainly and increasingly distanced from the determinants of the functioning of the political process and decision-making mechanisms (Soper, 1991). The postmodernist writers express the decline of ideological determination in the political life of the postmodern period as a feature of the postmodern situation (Lyotard, 1984).

In postmodernism, grand narratives are being replaced by small narratives, and grand theories that claim to explain everything are questioned. According to Lyotard (1984), postmodernity is the disbelief of commodity narratives, and this disbelief is a product of progress in the sciences. In the postmodernity, grand narratives are rejected, and little narratives are given priority instead.²³ In this context, postmodernism emphasizes difference and relativity by criticizing the ideologies (Machida, 2012). A grand theory is not possible in a postmodern structure because significant narratives have a comprehensive world view and envision functioning within a specific system.

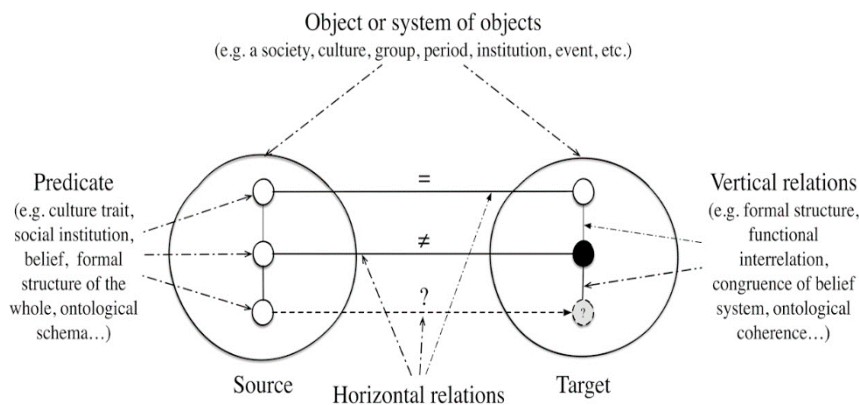

Figure 4. An Archetype of Relations Structure by Matei Candea

Source: Candea, 2018.

²² In the postmodern discourse, there is a comprehensive capitalist transformation, which can be claimed to have at least, a significant share of righteousness and can be observed based on an experiment. This transformation has caused significant changes in terms of established political knowledge theory or paradigm.

²³ Another consequence of the egalitarianism of the horizontal postmodern politics is the reconsideration of old cultural identities. Their assimilation in the national framework seems to have become impossible. In addition, the opposition of postmodernism to dichotomies, such as public/private, super culture/subculture leads to the effectiveness of cultural pluralism.

Meta or super narratives are subject to criticism because they always act in the face of problems with the potential to offer a solution. According to the postmodernist understanding, there is no evidence to suggest that these superior narratives are superior to subjective experiences (Soper, 1991). There is no difference between economic systems such as capitalism, socialism and human-based political systems, such as Marxism and Liberalism. There is no reason that they are superior or valuable than any other.²⁴ This approach renders consistency in thought and tries to devalue value-oriented metaphors by reducing them to the same level as non-value-oriented stories or narratives. This attempt of postmodernist understanding creates the transitions, ambiguities and flexibility between institutional and permanent structures (Hutcheon, 1986). The concept of flexibility plays a significant role in revealing the difference between modernism and postmodernism.

The sovereign structures of nation-states, one of the essential features that cannot be shared with others in national borders, gradually eroded and sovereignty became shared with other elements.²⁵ In the postmodern period, the final position of the nation-state in decision-making processes has been greatly shaken (He, 2012). The final position began to be transferred to the elements operating outside the political sphere, especially to the economic elements. This situation makes the national and international political space dependent on economic structures, especially to fluid capital (Moraru, 2001).

As the capital becomes fluid and moves freely on a global level, the nation-state, which is the subject of the modern era and relatively free in policymaking, is forced to change its quality and take a form suitable for fluid capital. In this context, the fact that the nation-state structure holds capital seems to depend on the change of its classical structure. This structural change necessitates the inclusion of capital in many of the policies of the nation-state, which are closely linked to the sovereign structure, particularly economic policy (Giroux, 1991). This situation narrowed the field of action of the nation-state, especially the field of power and forced the nation-state to produce flexible policies. Therefore, the nation-state rapidly lost its position as a determinant and regulator. The global network of relations and interactions that cross local, regional and national boundaries weaken social ties and loyalty by becoming deterministic and regulating.

In the postmodern period, the establishment of a flexible organization within a consumer-oriented market structure in the economic field, the promotion of privatizations within the framework of neoliberal policies come to the fore (Perelman, 2015). These policies and practices are also important determinants of social and economic relations. First of all, these policies and practices play a crucial role in the emergence of flexible relations at the socio-economic level (Cochran, 1995). Flexible relations that emerge at the social level lead to the formation of the postmodern leader within the framework of flexible relations. In this context, it is seen that the postmodern leader is in a more sensitive and harmonious approach to social developments rather than being a leader who shapes society.²⁶

In traditional and modern leadership, the leader of postmodern times is in a passive position, and the one who is trying to change is not affected, while the leader change individuals, groups or the whole society in the position of agent and active subject (Heller and Feher, 1988). When we look at the societies experiencing postmodernity, it is seen that flexibility among the characteristics of the political leaders' election successes and political practices are considered, these leaders try to act within flexible relations, develop policies according to cyclical requirements and provide more flexible space instead of using a sharp language to limit the spheres of action.²⁷ They prefer political discourse (Goodchild, 1990). In this context, it can be said that flexibility is a common feature of the postmodern political leaders.

24 Liberal thought and state understanding in postmodern politics have adopted diversity, pluralism and participation, and presented the idea of creating a new political culture in a globalizing world. Postmodernists reinforce the existence of minorities, reject nationalism, emphasize ethnic differences, and do not accept integrative and unifying elements, such as the unity of language and religion. They support their ideas with the liberal state approach that they adopt.

25 Postmodern society is a rapidly changing society. Technology and knowledge form the basis of social organization, and the similarity of knowledge across the world, and the similarity that uses the same language and writing create a unity. Because of the developments in the field of communication, people of different societies started to use the same codes. However, this situation pushes the boundaries of the national state, and makes it difficult for people to find their place and identity.

26 In the postmodern period, uncertainty, partiality, change of concepts, lack of similarities, pluralism, fragmentation and multiculturalism emerge. With the popularizing idea of multiculturalism, the nation-state approaches were damaged.

27 Postmodernist thinkers are opposed to the concept of nationality since the nation is an imaginary community and sociality is not integrable. The community approach based on ethnic and religious identities is the rejection of the national society and the state. According to postmodernism, after the nation-state has been overcome, localization and regionalization are the proofs of the agenda.

The characteristics of current postmodern leadership are quite different from each other. The modern leader is acting with long-term planning. He/She has a holistic character settled over a long period and he/she tries to act with moral responsibility. He/She is an expert in the field of society (Turnbull, 2010). That is an active subject trying to transform within the framework.²⁸ However, the modern political leader is also an individual who is intelligent, charismatic, attaches importance to the hierarchy and subordinates the superiors within the framework of strict relations, but also gives up his interests for the benefit of society and acts with the sense of us (Reiner, 1992).

CONCLUSION

Along with the changes in the social and economic structures, affecting the sovereignty of the nation-states in the postmodern period, the political structure that dominated the modern period has also undergone a significant transformation. This transformation emerged primarily in the 1960s with the beginning of the formation of new values and new social movements in Western industrial societies. These new social movements which are distinct from economic-based social class movements are decentralized, disorganized and fragmented. These social movements are deprived of a coherent organizational structure, following the postmodern understanding. They cannot follow long-term strategies due to the uncertain nature of the postmodern era. Consequently, in the postmodern period, ideologies have also been discredited and significantly distanced from their positions. In the postmodern understanding, ideologies and super narratives are replaced by small narratives with an extreme emphasis on relativity and difference.

However, the fragmentation experienced in all spheres of life, especially in the advanced capitalist countries and in the secular Western societies, living in the postmodern era, has also fed this transitivity and flexibility. Therefore, especially in advanced capitalist countries and secular societies, the value that started to dominate in almost every area was flexibility. This concept plays a functional role in defining the postmodern period as it shows that there is no place for rigidity in the postmodern period.

The fact that the concept of flexibility prevails the reflection of the political leadership in the postmodern period. Because societies have similar structures, the governors of societies have the same structure as well. Accordingly, postmodern political leadership is shaped by the society. The postmodern leader shapes his discourse in the light of the data about the social preferences that he obtains from various public surveys and that changes his policies accordingly. In this context, contrary to the traditional and modern understanding of leadership, which tries to shape the society within a comprehensive narrative, the postmodern leader seems to adapt the changing conditions and shows flexibility in the face of social demands. The traditional and modern leaders of course, have flexible attitudes within specified limits. However, this flexibility is not the rule but the exception as in the postmodern era.

Given the current postmodern situation that lets the political sphere to be controlled by global capitalism, instead of an active agent, reveals a situation that leaves society as a whole unsettled and lacking trust. This situation feeds the crises in all areas of life, including the social, political, cultural and economic spheres. In this context, to minimize crises, uncertainty and chaos that prevail the postmodern period are dominated by the trust and loyalty that the political leader needs. In construction such an environment, leaders who are in front of individuals, try to draw a specific direction to society.

In this respect, the political leader of the postmodern era should direct the masses, motivate them within the framework of a specific project, and at the same time, make them a part of his/her projects. In the postmodern era, the political sphere requires political leaders who emphasize their leadership skills, attach greater importance to intellectual capital, carefully follow global developments and achieve legitimate social expectations through using communication tools effectively. Such a political leadership requires some harmony between the charismatic leadership approach and the transformational leadership approach.

²⁸ A postmodern politics and political culture express dissatisfaction with modern politics, bureaucracy, loyalty, discipline, authority and mechanism. Freedom, difference and heterogeneity are highly emphasized instead. Issues, such as identity and locality are re-addressed. New models, such as radical and negotiating democracy emerged because of the quest of postmodernism.

Bibliography

- Alexander, J. & Smith, P. (1996). "Social Science and Salvation: Risk Society as Mythical Discourse", *Zeitschrift Für Soziologie*, 25/4, 251-262. Retrieved from www.jstor.org/stable/23771807
- Aronowitz, S. (1987). "Postmodernism and Politics", *Social Text*, 18, 99-115. doi:10.2307/488695
- Atkinson, E. (2002). "The Responsible Anarchist: Postmodernism and Social Change", *British Journal of Sociology of Education*, 23/1, 73-87. Retrieved from www.jstor.org/stable/1393098
- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society, Myths and Structures*, London: SAGE Publications.
- Baudrillard, J. (2007). *In the Shadow of The Silent Majorities*, Los Angeles: Semiotext(e).
- Bauman, Z. (1999). *In Search of Politics*, Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*, Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2007). *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992a). *Risk Society: Towards a New Modernity*, Los Angeles: SAGE Publications.
- Beck, U. (1992b). *World Risk Society*, Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2000). *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2005). *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in The Global Social Order*, Cambridge: Polity Press.
- Best, S. & Kellner, D. (1991). *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, New York: The Guilford Press.
- Brocková, I. (2000). "Challenge of Globalization, American Dilemma", *Medzinárodné Otázky*, 9/1, 5-27. Retrieved from www.jstor.org/stable/44963299
- Candea, M. (2018). *Comparison in Anthropology: The Impossible Method*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cochran, M. (1995). "Postmodernism, Ethics and International Political Theory", *Review of International Studies*, 21/3, 237-250. Retrieved from www.jstor.org/stable/20097411
- Di Leo, J. (2001). "Whose Theory, Which Globalism? Notes on the Double Question of Theorizing Globalism and Globalizing Theory", *Symplokē*, 9/1-2, 7-14. Retrieved from www.jstor.org/stable/40550498
- Fotopoulos, T. (2001). "The Myth of Postmodernity. Democracy & Nature", 7/1, 27-75. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10855660020045143>
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy*, Stanford: Stanford University Press.
- Giroux, H. (1991). "Border Pedagogy and the Politics of Modernism/Postmodernism", *Journal of Architectural Education*, 44/2, 69-79. doi:10.2307/1425099
- Goodchild, B. (1990). "Planning and the Modern/Postmodern Debate", *The Town Planning Review*, 61/2, 119-137. Retrieved from www.jstor.org/stable/40112887
- He, C. (2012). *Modernization Science*, Berlin: Springer.
- He, C. (2015, September 23). Religion, Culture and Cultural Modernization. Retrieved from <http://en.modernization.ac.cn/document.action?docid=29939>
- Heller, A. & Feher, F. (1988). *The Postmodern Political Condition*, Columbia: Columbia University Press.
- Hirst, P. & Thompson, G. (1999). *Globalization in Question*, Cambridge: Polity Press.
- Hobsbawm, E. (2008). *Globalisation, Democracy and Terrorism*, Boston: Little, Brown Book Group.
- Hogg, M. & Ridgeway, C. (2003). "Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives", *Social Psychology Quarterly*, 66/2, 97-100. Retrieved from www.jstor.org/stable/1519841
- Hoy, T. (1993). "Derrida: Postmodernism and political Theory", *Philosophy & Social Criticism*, 19/3-4, 243-260. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/019145379301900302>
- Hutcheon, L. (1986). "The Politics of Postmodernism: Parody and History", *Cultural Critique*, 5, 179-207. doi:10.2307/1354361

- Huysen, A. (2006). "Introduction: Modernism after Postmodernity", *New German Critique*, 99, 1-5. Retrieved from www.jstor.org/stable/27669174
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham: Duke University Press.
- Kellner, D. (2002). "Theorizing Globalization", *Sociological Theory*, 20/3, 285-305. Retrieved from www.jstor.org/stable/3108613
- Lash, S. & Urry, J. (1995). *The End of Organized Capitalism*, Oxford: Polity Press.
- Libman, B. (2019, November 4) Capital Realism, Ten Years On. Retrieved from <http://politicsslashletters.org/commentary/capitalist-realism-ten-years-on/>
- Lyotard, J. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester: Manchester University Press.
- Machida, S. (2012). "Does Globalization Render People More Ethnocentric? Globalization and People's Views on Cultures", *The American Journal of Economics and Sociology*, 71/2, 436-469. Retrieved from www.jstor.org/stable/23245230
- Marshall, B. (1999). "Globalisation, Environmental Degradation and Ulrich Beck's Risk Society", *Environmental Values*, 8/2, 253-275. Retrieved from www.jstor.org/stable/30301706
- Matthewman, S. & Hoey, D. (2006). "What Happened to Postmodernism?" *Sociology*, 40/3, 529-547. Retrieved from www.jstor.org/stable/42856869
- Micewski, E. (2004). "The Education Of (Military) Leadership Personnel in A Postmodern World", *Connections*, 3/1, 67-74. Retrieved from www.jstor.org/stable/26323022
- Miller, T. (2014). *Modernism and The Frankfurt School*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mirchandani, R. (2005). "Postmodernism and Sociology: From the Epistemological to the Empirical", *Sociological Theory*, 23/1, 86-115. Retrieved from www.jstor.org/stable/4148895
- Mittelman, J. (2004). "What is Critical Globalization Studies?" *International Studies Perspectives*, 5/3, 219-230. Retrieved from www.jstor.org/stable/44218323
- Moraru, C. (2001). "The Global Turn in Critical Theory", *Symplokē*, 9/1-2, 74-82. Retrieved from www.jstor.org/stable/40550501
- Perelman, M. (2015). "The Anarchy of Globalization: Local and Global, Intended and Unintended Consequences", *World Review of Political Economy*, 6/3, 352-374. doi:10.13169/worldreviewpoliecon.6.3.0352
- Reiner, R. (1992). "Policing a Postmodern Society", *The Modern Law Review*, 55/6, 761-781. Retrieved from www.jstor.org/stable/1096856
- Rosenau, P. M. (1992). *Post-modernism and The Social Sciences*, Princeton: Princeton University Press.
- Seethi, K. (2001). "Postmodernism, Neoliberalism and Civil Society: A Critique of the Development Strategies in the Era of Globalisation", *The Indian Journal of Political Science*, 62/3, 307-320. Retrieved from www.jstor.org/stable/42771344
- Soper, K. (1991). "Postmodernism and Its Discontents", *Feminist Review*, 39, 97-108.
- Thompson, S. C. (2018). "Expanding Modernism: A Review of Peter Kalliney's Modernism in a Global Context", *Journal of Modern Literature*, 41/2, 165-170.
- Turnbull, N. (2010). "Introduction: Postmodernism and Rationality", *Revue Internationale De Philosophie*, 64/251-1, 5-7. Retrieved from www.jstor.org/stable/23961019
- Tushnet, M. (1995). "Postmodernism and Democracy", *American Literary History*, 7/3, 582-590. Retrieved from www.jstor.org/stable/489853
- Van Loon, J. (2003). *Risk and Technological Culture: Towards a Sociology of Virulence*, London: Routledge.
- Williams, M. (2008). "(In)Security Studies, Reflexive Modernization and the Risk Society", *Cooperation and Conflict*, 43/1, 57-79. Retrieved from www.jstor.org/stable/45084567

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu alışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar atışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu alışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.01.2021 ✓Accepted/Kabul:21.02.2021

DOI:10.30794/pausbed.866614

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ekim, Z. E. (2021). "Gülfem Hatun Camii ve Onarımlarının Değerlendirilmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 419-432.

GÜLFEM HATUN CAMİİ VE ONARIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep Emel EKİM*

Öz

Üsküdar denilince, bu semti imar etmek için birçok anıt eser bırakan hanım sultanlardan, Kösem Sultan, Mihrimah Sultan, Atik Valide Sultan ve Gülnuş Emetullah Sultan akla gelmektedir. Bu hanım sultanlardan biri de tarihimizde hayır ile yâd ettiğimiz Gülfem Hatun'dur. Üsküdar'da yaptırmış olduğu Gülfem Hatun Camii, Üsküdar'ın en eski camilerinden biridir.

Geçirdiği yangın sonrası 19. yüzyılda onarıldığı tamir kitabesinden anlaşılan Gülfem Hatun Camii, son yıllarda geçirmiş olduğu bilinçsiz ve izinsiz tadilatlarla özgünlüğünü yitirmiştir. Bu çalışmada farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar ve müdahaleler sonucu caminin mekânsal değişiklikleri ve tarihi dokusuna verilen zarar anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın literatüre katkısı, bugüne kadar Gülfem Hatun'un hayratları ve Gülfem Hatun Camii'nin tarihçesi konusunda yapılmış araştırmalara ilave olarak, söz konusu yapının mevcut durumunu belgelemek, bozulmalarını saptamak, bilgi ve belgelerin analiz edilip değerlendirilmesi doğrultusunda yapının özgün kriterlerini belirlemek olmuştur.

Anahtar kelimeler: *İstanbul, Üsküdar, Gülfem Hatun Camii, Tadilatlar, Koruma sorunları.*

AN EVALUATION OF PRINCESS GÜLFEM MOSQUE AND ITS RESTORATIONS

Abstract

When Üsküdar is mentioned, the sultans who left many monuments to develop this district, Kösem Sultan, Mihrimah Sultan, Atik Valide Sultan and Gülnuş Emetullah Sultan come to mind. And one of these lady sultans is Gülfem Hatun, whom we remember with charities in our history. Gülfem Hatun Mosque, built in Üsküdar, is one of the oldest mosques in Üsküdar. The Gülfem Hatun Mosque, as is understood from the repair inscription, was repaired in the 19th century after a fire. Unfortunately, it has lost its originality with unconscious and unauthorized renovations during recent years. In this study, we tried to explain the changes the mosque has undergone as a result of the repairs and interventions in different periods and the damage given to the historical texture. The contribution of this study to the literature will be to document the current situation of the building, to determine its deteriorations, to determine the original criteria of the building in line with the analysis and evaluation of the information and documents, in addition to the researches made on the charities of Gülfem Hatun and the history of Gülfem Hatun Mosque.

Keywords: *İstanbul, Üsküdar, Gülfem Hatun Mosque, Repairs, Protection problems.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Meslek Yüksek Okulu, İSTANBUL.
e-posta: zeeekim@fsm.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1710-8731>)

1. GİRİŞ

Yaklaşık dört asır boyunca pek çok kez onarımlar ve müdahaleler gören Gülfem Hatun Camii'nin, onarımları hakkında Osmanlı Arşivleri'nde yapılan araştırmalar sonucunda tespit ve belgeleme aşaması tamamlanmıştır. Ulaşılan ilk belge 17.yy tarihlidir. Bu tarihten sonrasıyla ilgili belgeler sınıflandırılmış ve kronolojik analiz yapılarak, yapının hangi tarihlerde onarıldığı aydınlatılmıştır. Camide, 1970 senelerinde gerçekleşen son kapsamlı tadilat caminin özgün karakterine zarar vermiştir. Yapının bugünkü durumunu belgeleyen plan, kesit ve fotoğraflara örnek verilerek yapılan gözlemler sonucu bozulmalar tespit edilmiştir.

Yapının korunarak gelecek nesillere iletilebilmesi için mevcut durumu ve yapısal sorunları incelenmiş, özgün durumu tespit edilerek korumaya yönelik önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Caminin konumu, tarihçesi, sanat tarihi açısından önemi ve mimarisi ele alınırken tarihi belge, fotoğraf ve haritalar incelenmiştir. Yapının plan ve cephe özellikleri, mekânsal düzenlemesi, yapım tekniği, malzeme özellikleri, yapıda tespit edilen bozulmalar ve nedenleri (yangın gibi etkenlerden kaynaklanan bozulmalar, yanlış müdahaleden kaynaklanan bozulmalar) üzerinde durulmuştur.

2. GÜLFEM HATUN CAMİİ'NİN TARİHÇESİ

Kanunî Sultan Süleyman'ın cariyelerinden ve kadınlarından olan Gülfem Hatun 1561-1562 senelerinde öldürülmüştür (Uluçay, 1980: 37- 38). Sevilen bir kişiliğe sahip, zengin bir saray cariyesi olan Gülfem Hatun, saraydaki siyasi çekişmelere karışmayarak kendisini hayır işlerine vermiş, İstanbul ve Manisa'da vakıflar kurmuştur.¹ İstanbul vakıf tahrir defterlerinde, Gülfem Hatun'un Ebüssuûd Efendi'nin imzasını taşıyan 1542 tarihli vakfiyesinin nakit miktarı 360 000 akçedir (Özcan, 2003: 209- 210).

Gülfem Hatun, Üsküdar'da satın aldığı arazi üzerinde cami, medrese², mekteb³, zaviye, han ve imaret⁴ inşa ettirir. Günümüze sadece bu yapılardan cami gelebilmiştir.

Gülfem Hatun'un üstü açık olan türbesinin üzeri Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından 1606 senesinde kapatılmıştır (Şahin, 2015: 72). 1850 yangınından sonra zarar gören mezar taşı tamir edilirken 969 tarihi yerine yanlışlıkla 1069 rakamları yazılmıştır (Konyalı, 1976: 156)⁵. Gülfem Hatun Türbesi, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nde mektebin ve çınarın yanında idi⁶. 1930 tarihlerinde türbe ve mektep yıktırılırken kabir, çınarın dibinden kaldırılarak caminin kible tarafındaki hazireye nakledilmiştir (Konyalı, 1976: 156; Haskan, 2001: 555).

Gülfem Hatun'un mezar taşında "Şehide-i Saide" yazılıdır (Foto. 1). Altınay, Gülfem Hatun'un ölümü için şu bilgileri aktarmaktadır; Gülfem Hatun, Üsküdar'da bir cami yaptırmaya başlamış fakat parası yetmediğinden cami yarım kalmış, saraydaki haseki kadınlardan birine nöbetini satmıştır. Kanuni Sultan Süleyman bu durumdan kendisinin küçük düşürüldüğünü zannederek Gülfem Hatun'u öldürtmüştür (Altınay, 2000: 57). Caminin batısındaki hazirede Gülfem Hatun'un ayak ve baş taşlarının olduğu mezar taşları dışında medfun olan üç kişinin daha iki mezar taşı bulunur⁷.

Caminin, Mahkeme Arkası Sokağı'na bakan çevre duvarının önünde, kapak kısmında iki sıra halinde hattat Abdullah'ın 1873 tarihli sülüs kitabesi olan mermer abdest su teknesi yer alır⁸. Bu abdest teknesinin sağ tarafında

1 Recep ayında, hapishanelere giderek, katillerin dışında tüm mahkumlara yardımda bulunurdu (Şener 2007: 40). Manisa'da çeşmeler yaptırmış (Özcan, 2007: 219), Manisa'nın Horozköyü'nde medfun olan Karaca Ahmet Sultan'ın bir makamını, 1540 tarihinde Üsküdar'da yaptırdığı bilinmektedir (Haskan, 2001: 202).

2 Sultan III. Murad döneminde Mimar Sinan'ın yakın dostu Sâi Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan "Tezkiret ül-Bünyân" adlı yazma eserde Gülfem Hatun Camii'nin adı geçmezken iken Medresesi'nin adı geçmektedir (Şönmez, 1988: 36).

3 Sicil-i Osmanî'de 1562 senesinde vefat eden Gülfem Hatun için, Üsküdar'da cami ve mekteb yaptırdı ifadesi geçmektedir (Mehmed Süreyyâ, 1996: 549).

4 Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, Gülfem Hatun İmareti için "Orta Valide İmareti" şeklinde bahsedilir. Cuma gecesi zerde ve pilav çıkan imarette genç, fakir, yaşlı ve genç farkı gözetilmeden herkese yemek verilir. Cami de çalışan görevliler de gelip imarettten yemeklerini alırlardı (Zillioğlu, 1969: 329).

5 Ayvansarâyî'nin Gülfem Hatun'un ölümünü 969 yılı olarak yanlış bir şekilde göstermiştir (Ayvansarâyî, 2001: 615).

6 Günümüzde caminin bulunduğu adanın, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'ne bakan kısmında küçük bir park içinde asırlık bir çınar bulunur. Pervititch'de de görülen bu çınarın etrafının Gülfem Hatun'un kabrinin ilk yeri olma olasılığı vardır.

7 Diğer nakil olan mezar taşları, Aziz Mahmud Hüdayî Efendi Camii'nin mukabelecisi Mehmed Efendi, onun zevcesi Gülsüm ve kerimesi Zeynep Hatun'a aittir. Gülsüm Hatun ve kerimesi Zeynep Hatun'un şahidesi tek bir taş olup kitâbesinde ikisinden de bahsedilir (Haskan, 2001: 555).

8 Bu abdest su teknesinin sevabı tüm mü'min ve şehitlerin ruhlarına Fâtihâ okunması için yapılmıştır (Konyalı, 1976: 155). Cami 1 parselde yer alırken abdest teknesine 2 numaralı, ayrı bir parsel numarası verilmiştir.

günümüze gelemeyen bir adet su teknesinden Eyice ve Konyalı bahsetmektedir (Eyice, 1996: 239; Konyalı, 1976: 155). Üstünde 1868 tarihli ta'lik kitâbesi olan bu abdest teknesi tütüncü Hacı Ahmet Ağa tarafından eşi rahmetli Fatıma Hanımın ruhu için yaptırılmıştır.

Caminin günümüzde batı cephesine bitişik olan mermer abdest su teknesi ise Üsküdar Mahkeme Arkası Sokak üzerinde bulunmaktadır. Üstünde tarih belirtilmeden "Sahib-ü- hayrât rûhu için sebil" yazılıdır⁹ (Foto. 11).

3. GÜLFEM HATUN CAMİİ'NİN MİMARİSİ

Gülfem Hatun Camii, Üsküdar'da Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi'nde, Üsküdar Mahkeme Arkası Sokak ile Gülfem Sokağı'nın kesiştiği köşede, 435 ada 1 parselde yer almaktadır (Harita 1).

Yapı, harim mahallini içeren ana kütle, avluya bakan son cemaat yeri ve yapının doğu cephesine bitişik olarak sonradan inşa edilmiş kısım olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Çizim 1).

Caminin son cemaat yeri, Üsküdar Mahkeme Arkası Sokak ile Gülfem Sokak yönüne bakmaktadır. Üsküdar Mahkeme Arkası Sokağı yönünden mermer kaplı avluya giriş sağlanır. İki katlı son cemaat yerinin sol tarafında bir kısmı oda olarak kullanılan mahal bulunur. Sağ tarafındaki mahalden ise ahşap bir merdiven ile kadınlar mahfiline çıkılır (Foto. 2).

Caminin doğu cephesine bitişik, Gülfem Sokağı'na bakan, sonradan bahçeye inşa edilmiş ek kütle, kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Avludan ayrı girişi olan bu mahfilin döşemesi seramik üzeri halı kaplamadır. Bu muhdes ek kütle avluya bakan ön cephesi ile doğu cephesi, son cemaat yerinin ön ve batı cephesi gibi özgün olmayan kesme taşlarla kaplanmıştır (Foto. 3). Caminin güney yönü boyunca uzanmakta olan, penceresiz ve sıvanmış muhdes kütle ile harim duvarı arasında bir penceresi olan bir oda eklenmiştir (Çizim 2). Muhdes kadınlar mahfilinin, ön cephesinde her iki katta ikişer pencere, doğu cephesinde ise her katta üçer pencere bulunur. Caminin son cemaat mahallinden muhdes kadınlar mahfiline geçiş iki kattan da sağlanır.

Caminin son cemaat mahalli ve harim bölümü arasında bulunan özgün kâgir duvar üzerinde iki adet özgün pencere boşluğu ve harime geçişin sağlandığı basık kemerli kapı boşluğu görülmektedir. Giriş kapısının, renkli taş ve mermer işçiliğindeki basık kemerinin ortasında bir rozet, kemerin üst kısmında ise bir kitâbe yer alır (Foto. 4). Kare formdaki harim mahallinin döşemesi ahşap üzeri halı kaplanmıştır. Harim mahallinin yan duvarlarında ve mihrap duvarında, altta ve üstte ikişer adet olmak üzere toplam on iki adet pencere boşluğu bulunmaktadır. Mihrabın, sol tarafında mermer vaaz kürsüsü, sağ tarafında ise mermer minber bulunmaktadır (Foto. 5).

Harimde giriş kapısının her iki yanında ahşap korkuluk ile çevrelenmiş yükseltilmiş bölüm bulunmaktadır (Foto. 6). Bu bölümlerin içinde kalan, doğu ve batı yönüne bakan harim duvarlarında nişler görülmektedir.

Özgün harim kısmının caminin bahçesine bakan güney ve batı cephesi moloz taş örgülü kâgir duvar şeklindedir (Foto. 7). Bu cephelerin her birinde taş söveli, hafifletme kemerli, lokma demir parmaklıklı, ahşap doğramalı dikdörtgen pencereler alt sırada görülürken, üst kottaki tepe pencerelerinin basık sivri kemerli ve metal doğramalı olduğu görülür. Pencere boşluklarının özgün işlevleri ve lokmalı demir parmaklıkları korunmuştur.

Üsküdar Mahkeme Arkası Sokak üzerinden girilen caminin arka bahçesinde ise, hazire, camiye ait üç katlı lojman ve lojman arkasında iki katlı depo bulunmaktadır (Foto. 8).

Caminin kuzeybatısındaki tuğla minare, taş basamaklı, kaideli ve şerefelidir (Foto. 13). Kapısı son cemaat mahallinde olup özgün yerindedir. Minarenin yüksekliği 21.68 m.'dir.

Caminin üst örtüsü kırma çatılıdır. Marsilya tip kiremit ile kaplı olan caminin çatısının eğimi yaklaşık %33'tür. Saçak hizasında, özgün cephelerinde tuğla kirpi saçak bulunur (Foto. 13).

⁹ Okçuoğlu, bu tarihsiz çeşme için "1868 tarihli çeşme" ifadesini kullanmıştır (Okçuoğlu, 1994: 438). 1868 tarihli olan kitâbeli abdest teknesi olup uzun yıllar önce kaybolmuştur. Güler de, aynı yanı sıra düşerek üstünde "Sahib-ü- hayrât rûhu için sebil" yazılı çeşme için 1868 tarihini vermiştir (Güler, 2008: 25).

4. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞEN TADİLATLAR

Arşiv belgeleri sayesinde Gülfem Hatun Camii'nin 17. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda birkaç kez tamir edildiği, genişletilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1689 senesinde Gülfem Hatun Camii'nin duvarları, çatısı ve bazı yerlerinin, müezzine meşrutası ile birlikte tamir edildiği, Gülfem Hatun Cami-i Şerifi Evkâfı'na o dönem mütevellisi olan İbrahim Ağa'nın muhasebe kayıtlarından bilinmektedir.¹⁰

1806 tarihinde Haremeyn-i Şerife'nin bağlı evkâftan Üsküdar'da mevcut merhûme Gülfem Hatun'un Cami-i Şerifi ile türbe-i latifesi tamirlerine yüz otuz bir kuruş sekiz para harcanmış olup, bu miktarın padişahın rızasına uygun olması durumunda emir ve ferman buyurması için padişaha sunulmuştur (BOA. HAT., 1494/3).

Gülfem Hatun Camii'nin kurşun döşemeli çatısının bazı yerleri, son cemaat mahalli, avlusunda bulunan kuyu tulumbası, abdest muslukları üzerindeki kiremit döşemeli çatısı ve suyolları zamanla harap olduğundan beş vakitte farz namazları kılan cemaati sıkıntıya düşürdüğünden tamir olunmasını 1839 senesinde ahali talep etmiştir. Tamir olduğu sırada camiye yeni Mısır hasır döşenerek, kaba hasır, askı, kandil gibi bazı eksikler de alınmıştır (BOA. AE. SMHD.II, 116/9807).

Üsküdar'da Gülfem Hatun Cami-i Şerifi avlusunun genişletilmesi münasebetiyle mahalle halkı tarafından satın alınması arzu edilen caminin bitişiğinde bulunan arsa, babasının vefatı sebebiyle Etmekçibaşı-zâde Noradunkyan'ın üzerine geçtiğinden, bu arsanın, bilâ-bedel verilmesi ve cami-i şerif avlusuna ilâve olarak kaydının düzeltilmesi ve birikmiş vergisinin affı için Noradunkyan tarafından verilen arzuhâl Sadâret makamına arz edilmiştir. 1898 tarihli Sadâret tezkiresinde söz konusu yerin avlu olarak kullanılmasının vakif için en faydalısı olduğu belirtilerek birikmiş vergisinin affı, emir ve beyan edilmiştir (BOA. BEO., 1116/83692, BOA. BEO., 1165/87318, BOA. BEO., 1190/89176).

Ayrıca bu belgeler içerisinde, Gülfem Hatun Camii'nin bahçesi, abdesthanesi ve tabutluğu (abdest teknesi) yakınında, Gülfem Sokağı'nda bulunan bir değirmenin yıkıldığı bilgisi de geçmektedir (BOA. BEO., 1190/89176).

Caminin harim kısmına açılan kemerli kapısı üzerinde şair Senih Efendi¹¹ tarafından hazırlanmış, üç sıra halindeki altı mısıralı tamir kitabesinde caminin yandığı ve 1868 tarihinde mahalle halkının gayretleri ile yeniden yaptırıldığı yazmaktadır¹². Gülfem Hatun Camii, Fatih Devri mimari özelliklerini 19. yüzyıldaki onarımı sırasında kaybetmiş olduğundan duvar sıvalarında raspalar yapılacak olursa inşaatı sırasında yapılan kalemışleri gibi izlerin bulunması söz konusu olacaktır (Eyice, 1996: 239).

5. İZİNSİZ VE YANLIŞ UYGULAMALAR SONUCU CAMİDE VE ETRAFINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

1930'lu tarihlerde ise kabirler caminin bahçesine nakledilmiştir. Alçak beton duvarlar ile çevrelenmiş hazirenin üzerini muhdes demir korkuluk kaplamaktadır. Hazirenin tabanına ise plastik esaslı çim halı serilmiştir. Mezar taşları yeşile boyanmış olup, hazire elemanları bakımsız durumdadır. Bahçede muhdes ahşap çardak ve beton çiçeklikler de görülür (Foto. 8).

Caminin giriş bölümünde yer alan son cemaat yeri eskiden ahşap iken (Öz, 1987: 27), 1970'li senelerde kâgır olarak yapılmıştır (Haskan, 2001: 203)¹³. Son cemaat yerinin döşemesi kısmi olarak seramik ve ahşap olup üzeri halı kaplanmıştır. İki katlı olup, alt ve üst katında pvc doğramalı çift kanatlı pencereler kullanılmıştır.

10 Muhasebe kayıtlarında vakfın elinde toplam olarak yirmi üç bin beş yüz kırk akçe mevcut iken, sekiz bin yedi yüz otuz akçe, vakıf hizmetlilerinin üçer aylık maaşlarına; on bir bin altı yüz altmış akçe, mum ve kandil yağı bahalarına, dellâliye ve müjdeciler ücretleriyle mukâta'ât-ı zemin gibi bazı masraflara; sekiz bin dört yüz seksen sekiz akçe, cami-i şerif duvarı ve çatısı tamirlerine ve müezzine meşrûta olan hanenin tamirâtı ve cami-i şerifin bazı yerlerinin tamirâtı için harc ve sarf olduğundan olduğundan vakıf kendi malından beş bin üç yüz otuz sekiz akçe fazla harcamış görünmektedir (TSMA. D., 4545).

11 1822'de Bursa'da Veli Şemsüddin Mahallesi'nde doğdu. Selef tarzında şiir söylediler. Divanı ve güzel sözleri vardır. Küçük Selimiye Camii haziresine gömülmüştür (İnal, 1988: 1691-1692).

12 1851 senesi Ağustos ayında Üsküdar'da Paşa Limanı'nda çıkan yangın genişleyerek Gülfem Hatun Camii, Rum Mehmed Paşa Camisi, Selman Ağa Camisi, Kara Davut Paşa Camisi, Yeni Valide Camisi Azîz Mahmud Hüdâyî Camisi ve dergâhı gibi özellikle deniz tarafında ve çarşı içinde olan camilerin yanmasına neden olmuştur (Mert, 2005: 263). Bazı kaynaklarda bu yangın paçacı dükkânından çıkarak Üsküdar'a yayılmış ve Gülfem Hatun Camii'nin yanmasına neden olmuştur (Haskan, 2001: 203). Mehmed Raif Bey, bu yangının 1705 senesinde gerçekleştiğini tamir kitabesinin de 1716 tarihli olduğu aktarmaktadır (Kolağası Mehmet Râ'if, 1996: 102), fakat bu bilgi doğru değildir (Eyice, 1996: 238).

13 1941 senesinde caminin son cemaat yeri C.H.P. Şemsi Paşa merkezi olarak kullanılmıştır (Konyalı, 1976: 156).

Caminin doğu cephesine bitişik, muhdes kısım kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Caminin son cemaat mahallinin alt ve üst katı bir kapı ile yandaki muhdes kadınlar mahfiline bağlanmıştır (Foto. 3).

Minare eskiden yapısal elemanları ile açıkta iken günümüzde caminin sağ yan cephesine bitişik inşaa edilmiş muhdes yapının içinde kaldığından kaidesi ve pabuç kısmı algılanamamaktadır.

Caminin, Üsküdar Mahkeme Arkası Sokak üzerinde bulunan bahçe duvarı önünde olan 1873 tarihli su teknesinin yanlarına caminin çevre duvarı örüldüğünden haznenin yarısı caminin bahçe kısmında kalır. Mermer kapağı da yanlarından örülen duvar nedeniyle açılmamaktadır. Teknenin, sokağa bakan ön yüzüne seramik kaplanmış ve seramikten yalak da önüne ilave edilerek özgünlüğünü büyük oranda yitirmiştir (Foto. 9). Bu teknenin bitişğinde, günümüzde bahçe içinde kalan kuyu bulunmaktadır (Foto. 9). Kuyu, Pervititch haritasında çeşme (abdest teknesi) yanında belirtilmiş, eski fotoğrafında ise kuyunun günümüze ulaşamayan çıkışı görülmektedir (Foto. 10).

Caminin batı cephesine bitişik olan abdest su teknesinin, 2007 tarihli fotoğraflarda, içi bitki ve toprak dolu bir vaziyette iken 1873 tarihli abdest teknesinin yanında olduğu görülür (Foto. 11). Günümüzde abdest su teknesi üstündeki boya ve içindeki topraktan temizlenerek, üstüne de kapak ilave edilerek caminin batı cephesi önüne konulmuştur. Bu temizlenme işlemi sırasında musluk etrafında niş içinde yer alan cami tasvirli kabartmalı resim de tahrip olmuştur.

Caminin tüm mahallerinde, özellikle harim kısmının içindeki pencere boşluklarında, pencerelerin alt ve üst kısımlarında radyatör panelleri ile klima, elektrik, hoparlör gibi tesisat elemanlarına rastlanmaktadır.

Son cemaat yerinin sol tarafında bir kısmı oda olarak kullanılan mahallin pencere boşluğundan, yapıya muhdes olarak eklenmiş, wc ve mutfak olarak kullanılan bir bölüme geçilir. Bu kısmın döşeme ve duvarı seramik kaplanmıştır (Foto. 12).

Son cemaat yerinin sağ tarafındaki merdiven ile kadınlar mahfiline çıkılır. Bu bölümde, harime bakan ahşap korkulukların arkasına sürme cam bölme eklenmiştir (Foto. 6).

Harim mahallinin doğu cephesinde yer alan pencere boşluklarından biri sonradan yapıya eklenmiş olan kadınlar mahfiline geçiş kapısına dönüştürülmüş, diğeri minber arkasında kaldığından işlevsiz durumda kalmıştır. Harim kısmının, minber arkasındaki penceresi dışında tüm pencere boşluklarının iç kısımlarına pvc doğramalı pencereler eklenmiştir.

Sonradan mermer kaplanan mihrap özgün değildir¹⁴. Önceden ahşap olduğu bilinen minber ve vaaz kürsüsü (Haskan, 2001: 203), günümüzde özgün olmayan mermer malzeme ile değiştirilmiştir. Duvar ve tavanları siva üzeri boyalı olan harimin dört duvarı da döşemeden itibaren takribi 90 cm yüksekliğinde mermer ile kaplanmıştır (Foto. 5 ve 6).

6. SONUÇ

Pervititch sigorta haritalarında, caminin sağ yan cephesine bitişik olarak sonradan inşa edilen muhdes ekin yerinde eskiden duvarlarla çevrilmiş bir bahçe ve bu bahçede üç musluklu abdest muslukları yer almaktadır. 1839 senesinde onarılan kiremit döşemeli çatısı olan abdest muslukları, muhtemelen günümüze gelemeyen harita üzerindeki bu musluklardır. (Harita 1).

Caminin son cemaat yerine eklenen kadınlar mahfili, mutfak ve tuvalet özgün cephelerinin ve minarenin kısmen ya da tamamen görüntüsünü kesmiştir. Caminin cephelerinin tamamında aydınlatma armatürleri, klima dış üniteleri, pvc yağmur iniş boruları gibi muhdes elemanların montajı yapılmıştır. Dıştan sıvanan minarenin yüzüne tıpkı cepheler gibi aydınlatma armatürleri, hoparlörler, kablolar gibi muhdes elemanlar eklenmiştir. Caminin bahçesine eklenen çardak ve haziredeki taşların boyanması ve zeminin suni çim halı ile kaplanması caminin bütünlüğüne ve tarihsel dokuya zarar vermektedir. Caminin harim kısmında özgün mihrap üzerindeki kaplama mermer mihrap ve duvarların belli bir yükseltide mermer ile kaplanması, kadınlar mahfilinde harime bakan ahşap korkulukların arkasına sürme cam bölme eklenmesi iç mekândaki aykırı uygulamalardır.

¹⁴ İnşaa edildiği devirden kalan istalaktitli mihrabı (Haskan, 2001: 203; Konyalı, 1976: 154), yerinde mermer mihrap bulunmaktadır. Eski mihrap, mermer kaplama mihrabın altında kalmış olabilir.

Pervititch sigorta haritalarında (Harita 1) ve eski fotoğraflarda son cemaat yerinin, ahşap ve iki katlı olduğu görülmektedir (Foto. 10 ve 13). Eski fotoğrafların caminin etrafındaki yapıların büyük çoğunluğu ahşap evlerdir (Foto. 14). Gülfem Hatun Camii, Gülnûş Emetullah Sultan Camii ve Büyük Hamam'a yakın bulunmaktadır. Günümüzde Üsküdar'da ahşap evler yerini beton evlere bırakmıştır. Yüksek beton yapılaşmanın etkisi ile tarihi eserleri kartpostallardaki açıları ile fotoğraflamak artık mümkün değildir. Gülfem Hatun Camii'nin yan parseldeki inşaat sırasında çekilen fotoğrafı bu açıdan çekilen son fotoğrafı olmuş ve artık Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nden camiye görmek olanaksız hale gelmiştir (Foto. 15).

Caminin iç mekânında ve bahçesinde yer alan izinsiz ve bilinçsiz kullanımdan kaynaklanan niteliksiz eklerin kaldırılması gerekmektedir. Tarihsel değerini zedeleyen eklerin arınması ve hasarların onarılması sayesinde caminin mekânsal bütünlüğü sağlanarak yapının özgün üslubu ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmada caminin sanatsal yönleri, tarihi ve mimari özellikleri, mevcut durumu belgelenecek yapının varlığını sürdürebilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır caminin farklı dönemlerinde eklenen ekleri ve onarımlarına değinilerek dönemsel bir analiz yapılmıştır. Caminin hariminin avlusu ve avlusundaki yapılarla bir bütün olarak ele alınmasına özen gösterilmiştir.

Camide yapılacak her müdahalenin farklı disiplinlerde alanında uzman kişiler tarafından hassasiyet ve titizlik içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yapının belirli aralıklarla denetim ve bakım altında olması, mahallede yaşayan halkın kültür mirasını koruma konusunda bilinçlendirilmesi, kültürel ve mimari mirasın gelecek nesillere aktarılması ve yaşatılması adına son derece önemli ve gereklidir.

Bütün bu yanlış uygulamalar geriye dönüşü imkansız sonuçlara neden olduğundan camilerdeki personellerin de tarihi eserlerimize karşı bilinçlendirilmesi ve eğitilmesine önem verilmelidir. Bu bilinçsiz uygulamalar sonucunda tarihi eserlerimiz yok olmakta ya da büyük masraflar yapılarak özgün haline getirilmeye çalışılmaktadır. Son birkaç yıldır başarılı uygulamalarını gördüğümüz Osmanlı Dönemi eserleri restorasyonlarının kültürel mirasımıza yeniden kazandırılması örneklerinin bu camide de başarılı bir uygulamasını görmek kültürel mirasımız için faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

a. Arşivler

saltresearch.org (Erişim Tarihi: 04.10.2017)

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Arşivi

www.tarihi.ist (Erişim Tarihi: 08.05.2020)

Hora Yapı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.):

Hatt-ı Hümayun (HAT.):

Dosya no: 1494, Gömlek no: 3.

Bâb- ı Âli Evrak Odası (BEO.):

Dosya no: 1116, Gömlek no: 83692.

Dosya no: 1165, Gömlek no: 87318.

Dosya no: 1190, Gömlek no: 89176.

Ali Emiri Sultan Mahmut II (AE.SMHD.II):

Dosya no: 116, Gömlek no: 9807.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), Defter (D):

Defter no: 4545

b. Kitap, Makale ve Tezler

Altınay, A. R. (2000). *Kadınlar Saltanatı 1*, (Haz. İbrahim Delioğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi (2001). *Hadikatü'l-Cevâmi'*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul.

- Çeçener, H. B. (2008). *Üsküdar Anıları, Eski Üsküdar Yaşantısından Kesitler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S. (1996). "Gülfem Hatun Camii". *İslam Ansiklopedisi*. C. 14. 238- 239.
- Haskan, M. N. (2001a). "Gülfem Hatun Camii". *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. C. 1, 200- 204.
- Haskan, M. N. (2001b). "Gülfem Hatun Türbesi". *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. C. 2, 554- 555.
- İnal, İ. M. K. (1988). *Son Asır Türk Şairleri*, C. 3, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Güler, N. (2008). *16. Yüzyılda Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Kolağası Mehmet Râ'if (1996). *Mir'ât-ı İstanbul-Asya Yakası*, (Haz. Günay Kut ve Hatice Aynur), C. 1, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Konyalı, İ. H. (1976). *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*. C.1, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî*. C. 2. (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mert, T. (2005). "Azîz Mahmud Hüdayî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi". *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, C.II*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 255-266.
- Okçuoğlu, T. (1994). "Gülfem Hatun Camii". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 3, 438.
- Öz, T. (1987). *İstanbul Camileri*. C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özcan, T. (2007). "Üsküdar'da Bir Saraylı: Gülfem Hatun ve Vakıfları". *Üsküdar Sempozyumu IV Bildirileri, C.II*. Üsküdar Belediyesi Yayınları, 217-228.
- Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (2015). "Karaca Ahmed Üzerine Yapılan Çalışmalara Dair Bir Literatür Değerlendirmesi". *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII Bildirileri, C.III*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 61-77.
- Şener, S. (2007). "Üsküdar'da Zaman Perspektifi İçinde İnsan ve Kültür Dinamizmi". *Üsküdar Sempozyumu IV Bildirileri, C.II*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 31-44.
- Uluçay, M. Ç. (1980). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zıllıoğlu, M. (1969). *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*. C.1, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul.

FOTOĞRAF, ÇİZİM ve HARİTALAR

Foto. 1 Gülfem Hatun'un şahidesi (Hora Yapı Arşivi)

Foto. 2 Gülfem Hatun Camii'nin son cemaat yeri ve kadınlar mahfiline çıkan merdiven (Hora Yapı Arşivi)

Foto. 3 Gülfem Hatun Camii'nin muhdes kadınlar mahfil (işaretli alan) ile son cemaat yeri (Zeynep Emel Ekim Arşivi)

Foto. 4 Gülferm Hatun Camii'nin son cemaat yerinden harime giriş kapısı (Hora Yapı Arşivi)

Foto. 5 Gülferm Hatun Camii'nin mihrap duvarı önündeki minber ve vaaz kürsüsü (Hora Yapı Arşivi)

Foto. 6 Gülferm Hatun Camii'nin harime giriş duvarı ve yan duvardaki niş (Hora Yapı Arşivi)

Foto. 7 Gülfem Hatun Camii'nin günümüze özgün olarak gelmiş güney cephesi (Hora Yapı Arşivi) ve güney cephesinin özgün bahçe duvarları ile birlikte eski bir fotoğrafı (İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Arşivi)

Foto. 8 Gülfem Hatun Camii'nin bahçesindeki hazire, lojman binası ve muhdes ahşap çardak (Hora Yapı Arşivi)

Foto.9 Gülfem Hatun Camii'nin 1873 tarihli abdest teknesi ve bahçe içinde kalan haznesinin bitişiğindeki kuyu (Zeynep Emel Ekim Arşivi)

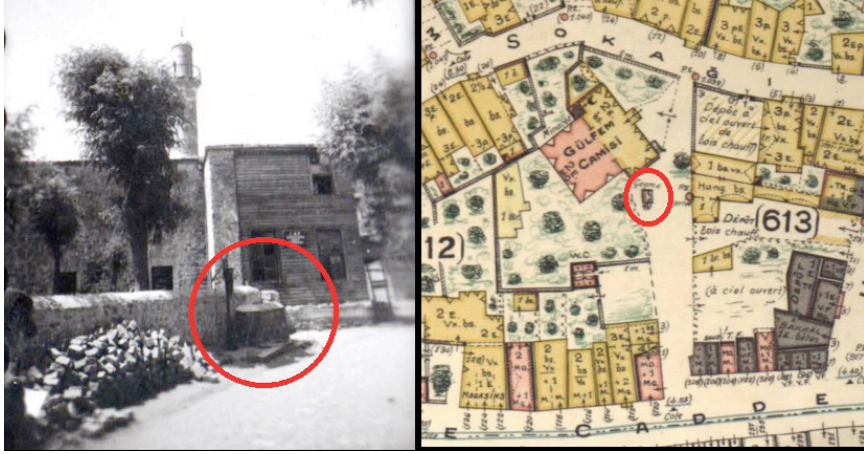

Foto. 10 Gülferm Hatun Camii'nin günümüze ulaşamayan çıkışı (saltresearch.org) ve Pervittich sigorta haritasında kuyunun konumu

Foto. 11 Gülferm Hatun Camii'nin batı cephesine bitişik olan abdest teknesinin, önceki yeri (2007 senesi) ve sağ taraftaki resimde günümüzdeki durumu (Zeynep Emel Ekim Arşivi)

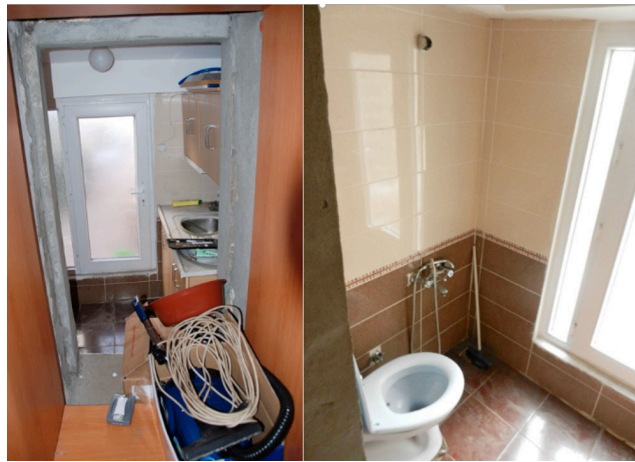

Foto. 12 Gülferm Hatun Camii son cemaat yerinin batı cephesine eklenen muhdes mutfak ve tuvalet (Hora Yapı Arşivi)

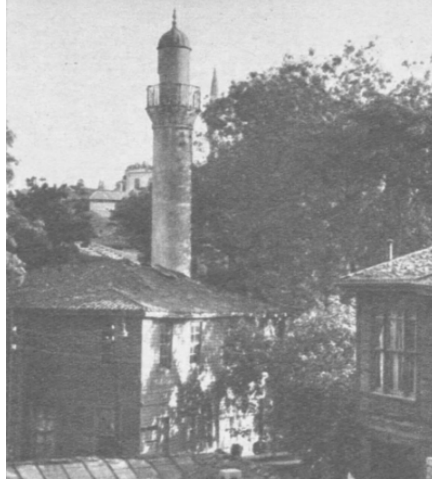

Foto. 13 Gülfem Hatun Camii'nin günümüze gelemeyen ahşap son cemaat yeri (www.tarihi.ist)

Foto. 14 Üsküdar panoraması kartpostalında Gülfem Hatun Camii ve etrafındaki ahşap yapılar (Zeynep Emel Ekim Arşivi) ve sol yanda Necip Bey Haritası'nda Gülfem Hatun Camii'nin konumu

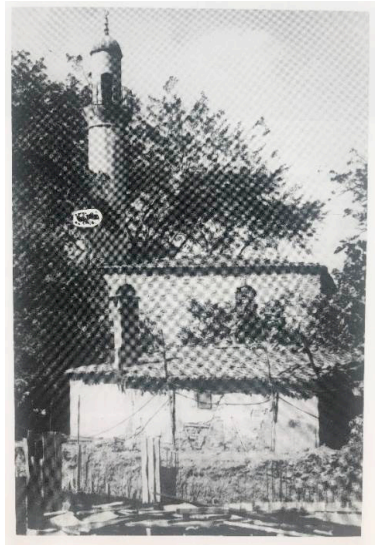
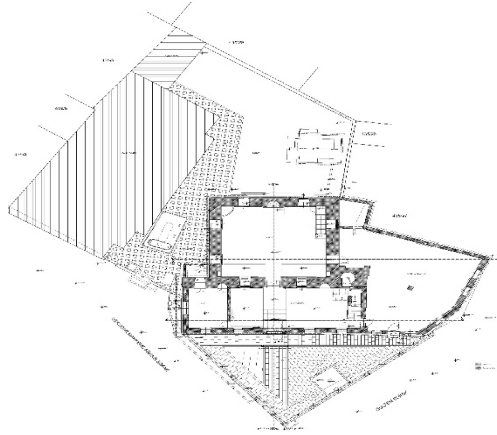
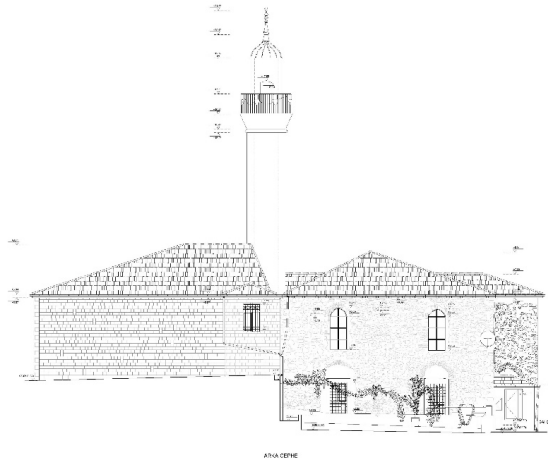

Foto. 15 Gülfem Hatun Camii ve yan parseldeki inşaat (Çeçener 2008: 19)

Çizim 1: Gülfem Hatun Camii zemin kat planı (Hora Yapı Arşivi)

Çizim 2: Gülfem Hatun Camii güney cephesi (Hora Yapı Arşivi)

Harita 1: Pervittich sigorta haritasında gösterilmiş olan Gülfem Hatun Camii'nin bahçesindeki abdest muslukları ve aşşap son cemaat yeri

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.09.2020 ✓Accepted/Kabul:25.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.789991

Araştırma Makalesi/ Research Article

Şentürk Dızman, Z. (2021). "Analyzing Crime and Unemployment from a Sociological Perspective" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 433-443.

ANALYZING CRIME AND UNEMPLOYMENT FROM A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Zeynep ŞENTÜRK DIZMAN*

Abstract

Studies on crime have an important place in today's social science research. Especially in recent years, the significant increase in criminal behaviour makes it important to address the issue. Crime continues to be one of the most important problems faced in both developed and developing countries. Therefore, it is important for the future of the society to take the necessary measures to reduce or totally eliminate the factors that cause crime.

Studies on unemployment have begun to address the effects of unemployment on crime as well as the causes of unemployment. In this study, first of all, the concepts of crime and unemployment will be examined as a social problem and the relationship between crime and unemployment will be examined, based on the findings of some studies that make the unemployment factor the main subject.

Keywords: *Crime, Unemployment, Social Problem*

SUÇ VE İŞSİZLİK İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Öz

Suç konusuyla ilgili yapılan çalışmalar, günümüz sosyal bilim araştırmaları açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle son dönemlerde suç davranışındaki önemli artış konunun ele alınmasını önemli kılmaktadır. Suç hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, suça neden olan unsurların azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması için gerekli önlemlerin alınması, toplumun geleceği açısından önem arz etmektedir.

İşsizlik ile ilgili çalışmalar, işsizliğin nedenleri kadar işsizliğin suç üzerindeki etkilerini de ele almaya başlamıştır. Bu çalışmada, öncelikle sosyal bir problem olarak suç ve işsiz kavramları incelenecek, işsizlik faktörünü temel konu yapan bazı araştırmaların ortaya koyduğu bulgulardan hareketle, suç ve işsizlik ilişkisi irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Suç, İşsizlik, Sosyal Problem.*

*Assist. Prof. Dr., Department of Sociology, Istanbul Gelisim University, ISTANBUL.
e-mail: zsentuk@gelisim.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8558-3169>)

1. INTRODUCTION

Life in society is becoming riskier every day with technological developments, and there is an increase in criminal behaviours in parallel with these risks. Criminal behaviour is escalating especially with globalization and becoming widespread. Solutions against criminal behaviour, which is a social problem and affects the entire society, requires that the subject should be revisited sociologically.

In addition to sociology, many scientific fields, such as law, psychology, biology, and criminology have been interested in criminal behaviour, which arises with social interaction. However, that criminal behaviour arises as a result of social interaction makes sociology the most important discipline in handling criminal behaviours.

One of the most important topics to be emphasized in identifying the factors that determine criminal behaviour is the unemployment problem. When studies that focus on the relationship between unemployment and crime are analysed, it is seen that unemployment affects financial crimes with an economic return rather than violent crimes (Güvel, 2004: 63). Besides, a major result of unemployment is that it distances individuals from the role they play within the social division of labour and breaks the bonds of solidarity. An individual that stays out of the division of labour will become indeed a bundle of problems. This situation will bring along many serious inconveniences for society. Therefore, unemployment, above all, refers to a break down in the employment bond, which is the most important vehicle in the integration of an individual with the society (Erdoğan, 1991; Özer & Topal, 2017: 51). An individual that breaks away from the society will find themselves in a bundle of problems. This situation leads to weakened moral ties and a strong feeling of uselessness. Besides, deterioration in the finances of an unemployed individual will to a rupture or break up in marriages or family relationships. Being unemployed may cause a lot of negativity in addition to criminal behaviour. Therefore, it is not a simple financial or social problem that can be evaded.

Studies on crime have an important place for today's social sciences research. Especially the recent increase in criminal behaviour renders it important to handle the topic. Crime continues to be one of the most important problems encountered both in developed and developing countries. Hence, it is of utmost importance for the future of society to take necessary measures to decrease or completely remove the factors that lead to crime.

Studies on unemployment have already started to discuss the effects of unemployment on crime as much as the causes of unemployment. This study, which focuses on the relationship between crime and unemployment, will make an evaluation based on the findings of studies that approach the relationship between unemployment and criminal behaviour from different aspects.

2. THE CONCEPT OF CRIME

The concept of crime is a state of not conforming. From a broad perspective, the state of not conforming involves all types of not obeying social norms. In that sense, behaviour that does not follow the social norms adopted by the vast majority of the society is considered aberrant behaviour, and aberrant behaviour covers a more extensive field than crime.

Psychological, sociological, and biological theories have attempted to explain criminal behaviour. Normative evaluation of crime involves typical normative research fields, such as penal law, the law on criminal execution, law of criminal procedure, criminology and disciplinary law. Among all these approaches, the way that criminal sociology approaches crime has a special place. Because problems, such as defining a non-normal behaviour in society, the relationship between willpower and crime, and an individual distancing their willpower from social acceptability are related to sociology (Işıktaş, 2014: 172-173). Therefore, it is important to analyse crime, which is a threat to society, from a sociological perspective.

2.1. Regarding Crime Theories of Crime

In sociology, theories regarding crime are discussed within a broad framework. This study will include theories of social control, stigmatizing, social learning, labelling, social disorganization, subculture, social conflict and anomie within the context of sociological theories of crime.

2.1.1. Social Control Theory

Social control theory studies criminal behaviour in terms of an individual's level of commitment to social norms and values. According to this theory, a strong commitment to factors, such as school, friends, and religion has an important place in preventing crime. In the same way, a weak commitment to these factors increases the chances of criminal behaviour (Kızmaz, 2005: 165).

Hirschi, the most outstanding control theoretician of the 1970s, argues that criminal behaviour is a part of human nature, and thus, the aim of the theories of crime is not to explain why people commit a crime, but on the contrary to explain why people do not commit a crime. Hirschi, who adopted E. Durkheim's ideas, argues that the most important factor that prevents criminal behaviour is the bond that develops between an individual and the society. The stronger the bond is, the stronger the social control will be, and the individual will not commit a crime. When there is no bond between an individual and the society or when this bond weakens, the factors that prevent an individual from committing crime will not be present and criminal behaviour will happen (Paternoster & Bachman, 2001: 77).

Hirschi (1969) identifies an individual's commitment to society in four ways (Cömert & Sevim, 2017: 36):

- 1) Attachment: Lack of adequate level of attachment (especially to school and family)
- 2) Commitment: An inadequate level of commitment, especially educational and professional success.
- 3) Involvement: Inadequate participation in traditional activities.
- 4) Belief: Inadequacy of belief in especially law and morals are influential factors in criminal behaviour.

As Hirschi mentions, if an individual's bond with the society is strong, they will be less likely to display criminal behaviour. In that sense, factors, such as an individual's relationship with friends, commitment to school, family ties will help them to resist the appeal of crime.

2.1.2. Theory of Stigma

The theory of stigma is based on the hypothesis that labelled people are more likely to commit a crime. Labelling individuals as criminals will cause them to feel that they are isolated by society. Such a feeling of isolation will affect their interaction with criminal circles (Kızmaz, 2005: 167).

Goffman (1963) defines stigma as the negative evaluation of disreputable or defective conditions based on qualities, such as an individual's drug use, physical disability and mental disorders. According to Goffman (1963), the reasons for stigma can be explained in three ways: character, body and tribe. The stigma associated with the character is a result of situations that can be recorded, such as addiction, mental disorders, alcoholism, imprisonment, homosexuality, suicide, and unemployment. The stigma associated with the body occurs due to physical flaws. The stigma associated with tribe occurs due to differences in religion, race or nationality (Güner, 2018: 13).

2.1.3. Social Learning Theory

According to social learning theory, crime is a concept that is learned through the webs of relationships within the process of socialization (Siegel, 1989: 140). Relationships with criminals or delinquent individuals in one's social environment are the factors that affect one's criminal tendency (Siegel, 1989; Ellis, 1987). It is significant that this theory mentions the effect of family structure, environmental experiences and mass media on an individual's likelihood to commit a crime. Apart from this, it is also worth highlighting that this theory emphasizes the effect of a criminal social circle and way of socializing on the occurrence of criminal behaviour (Kızmaz, 2005: 167).

According to Sutherland, crime is learned through the process of interaction with people, such as parents and friends, who are important for the individual and with whom they are in close contact. Besides, Sutherland notes

that techniques of committing crime are also learned at the root of learning, and reasons to justify committing crime are also acquired during this process. On that note, an individual essentially commits crime when they are exposed to the reasons that justify them. That is to say, an individual's exposure to discourse that legitimizes committing crime and embracing such discourse will increase their likelihood of committing crime (Sutherland & Cressey, 1978; Dolu, Bükler & Uludağ, 2010: 57; Şentürk Dızman, 2019a: 411).

2.1.4. Labelling Theory

The fundamentals of the theory, which significantly gained importance after the 1950s, dates back to George Herbert Mead (1918) and Frank Tannenbaum (1938) from the University of Chicago (Ümit, 2006: 112; Sokullu, 2010: 185)

Labelling theory explains criminal behaviour in a different way than other sociological crime theories which explains it through the character of the criminal and the social structure. While explaining crime, this theory analyses the reactions of the criminal justice system and the reaction of the society to the criminal and the results of these reactions (Bolat, 2013: 24).

According to Mead (1918), "The majesty of the law is that of the angel with the fiery sword at the gate who can cut one off from the world to which s/he belongs." While Mead compares the law to an angel that secures justice, he, on the other hand, compares it to a mechanism that ostracizes criminals from society.

According to the theory of labelling, society labels an individual who receives a negative reaction due to their criminal behaviour, and the individual continues to commit a crime, embracing this label.

2.1.5. Social Disorganization Theory

Social disorganization theory, which emphasizes environmental factors in the occurrence of criminal behaviour, handles crime and criminality as a social problem that occurs due to structural issues. In other words, it studies criminality in terms of social conditions rather than biological and psychological reasons and considers social structural factors as the fundamental actors. One of the most influential studies in this context was carried out by Thomas and Znaniecki (1920). They attempted to understand how Polish peasants reacted to the effects of industrialization. Similar to the anomie theory by E. Durkheim, these researchers put forward the argument that a decrease in the influence of social norms on individuals leads to social disorganization. Besides Thomas and Znaniecki, other studies that were influential in the development of the theory were carried out by Shaw and Mckay (1942) (Güçlü & Akbaş, 2016: 41-43).

Social disorganization theory endeavours to explain the weakened social control, especially in traditional societies. It claims that social problems lie behind the lack of social control. It considers problems caused by factors, such as unemployment, poverty, and family as the reasons for crime that leads to social disorganization.

2.1.6. Subculture Theory

Subculture theory argues that belonging to a subculture will lead an individual to certain goals, and these goals might be illegal or have criminal features.

What is meant by the individuals from a subculture might be explained as those who are forced to live in isolated areas due to any reason. These individuals stay together to form a defence mechanism against society.

According to Cohen (1955), poverty and unemployment are the most important factors that determine an individual's social status. Therefore, individuals from a subculture have a low social status in terms of financial opportunities. This might cause especially young people to develop a feeling of inferiority and bear hostility to the society they live in. In that sense, the only way out for young people is to get a good education to achieve a better status (Cömert & Sevim, 2017: 34).

2.1.7. Social Conflict Theory

Supporters of social conflict theory see society as an entirety of groups struggling for power. Laws have, therefore, been made by those who are in power to control other groups (Wallace & Wolf, 2004: 76-77).

Social conflict theory, which relates crime and social inequality with other financial reasons, argues that those that are in power are the ones who decide who the criminals are. According to the conflict theory, values, laws, rules and norms in a society are formed by those who are strong. (Oktik, 2013: 26). Primarily, power is the most fundamental determiner of the conflict that exists among social layers. Conflict theoreticians use a conflict perspective as their base when discussing the functioning of the legal order, laws and criminal justice system, which have been established to secure social order, peace and security (Karğın & Tosun, 2016: 193).

Conflict theoreticians have not been very interested in why individuals display criminal behaviour or the reasons for crime. According to them, conflict is an inevitable feature of society. Using their power, those with social and political power create both the crime and the criminal. Because the stronger you are, the more comfortable your life will be, and your actions will be less likely to be seen as crime. On the contrary, the weaker you are, the more likely it is that your actions will be seen as crime and you will be treated by the criminal justice system (Vold, Bernard & Sniper, 2002; Paternoster & Bachman, 2001: 254; Karğın & Tosun, 2016: 194).

2.1.8. Anomie Theory

Durkheim is a founding name in the emergence of sociology as a new science. With the sentence "The reason of a social event is another social event" (Durkheim 2004: 193), Durkheim highlighted the necessity of studying the reasons behind sociological problems (Kasapoğlu, 2019: 6).

Incidents, such as wars, depression, natural disasters and financial crises which emerge during the development of a society may change some rules in a society. Durkheim explains this situation with the concept of anomie, which refers to disorganization and lack of norms. Durkheim's anomie theory can be explained as individuals with unlimited wishes and desires trying every way to achieve those wishes and desires (Dolu, 2010: 299-307).

Besides, Robert K. Merton attempted to explain the reasons for crime from his social constructivist perspective starting with the concept of Durkheim's anomie. Unlike Durkheim, Merton states that anomie develops not only during the times of normlessness or lawlessness but also during the times of stability (Karğın, 2016: 63).

Merton (1973) lists the situations that lead to anomie as follows (Kızılcelik & Erjem 1992: 309):

- a) Leaders of the society failing to meet individuals' desires,
- b) Individuals not trusting each other,
- c) A feeling of despair,
- d) Regression and the loss of purposes,
- e) Social norms losing their function,

In line with these situations, it is noted that a society without a purpose will lead to anomie. Hence, common goals are important for social order.

3. UNEMPLOYMENT

Unemployment refers to the factor of labour not participating in the production, and in the most general sense is the presence of individuals unable to find employment although they want to work and have the capacity to work (Yıldırım & Karaman 2001: 308). Unemployment in a country is defined as individuals with potential and desire to work not being able to find work, and unemployed as the individual in such a state. What is important in this definition is that unemployment is not a state which results from individuals with a capacity to work choosing

not to work. On the contrary, unemployment is a state that results from the fact that individuals who can work cannot find employment although they want to work (Ünsal 1999: 51; Durak, 2011: 3).

3.1. The Relationship between Unemployment and Crime

Although unemployment is generally considered as an individual problem, it is also an important problem from a social perspective. Therefore, it is useful to initially discuss its differentiation as an individual and a social problem.

With the concept of social imagination, Mills (2000) argues that there is a connection between problems that are perceived to be individual and cultural and social structures shaped by a historical perspective (Adak, 2010: 3). Sociological imagination according to Mill's interpretation:

"The sociological imagination enables its possessor to understand the larger historical scene in terms of its meaning for the inner life and the external career of a variety of individuals. It enables him to take into account how individuals, in the welter of their daily experience, often become falsely conscious of their social positions. Within that welter, the framework of modern society is sought, and within that framework the psychologies of a variety of men and women are formulated. By such means the personal uneasiness of individuals is focused upon explicit troubles and the indifference of publics is transformed into involvement with public issues" (Mills, 2000: 5).

Similarly, Giddens (2000) also differentiates between social and individual problems. According to him, individual problems *are* the issues that the individual experiences with other people and their environment. Besides, social problems are issues related to a variety of environments that influence one another and are intertwined to form larger structures of social life (Adak, 2010: 3). Giddens expresses the concept of social imagination as follows:

"Learning to think sociologically - looking, in other words, at the broader view - means cultivating our imagination. The sociological imagination requires us, above all, to 'think ourselves away' from the familiar routines of our daily lives in order to look at them anew. Adopting a sociological imagination allows us to see that many events which appear to concern only the individual actually reflect larger issues" (Giddens, 2009: 6-9).

Is unemployment, the subject of this study, a social issue? Is an individual who is labelled as unemployed more prone to crime? In short, is unemployment a factor that leads to crime?

An unemployed individual has individual issues. However, since the problems that unemployed individuals experience concern not only themselves but also many other people, it is a social issue. That unemployment is widespread will lead to an increase in aggressive behaviour against the system and society.

Besides, social exclusion is one of the most important problems caused by unemployment. The majority of the studies concerning social exclusion signal exclusion from the labour market as the most important cause of social exclusion. Due to unemployment, the individual loses their access to financial and social opportunities; unemployment causes the individual to suffer from psychological issues and even diseases caused by stress, such as suicide. Furthermore, unemployment leads to problems in family life and weakened social relations. In such a case, unemployed individuals cut off ties with society, and their chances of committing crime increases (Durak, 2011: 13-14).

Indicating that unemployment is an important factor in criminal behaviour, Kızmaz notes that unemployment is influential on an individual's commitment to social norms and values and that values and norms decrease as a result of unemployment, and it affects the display of aberrant behaviour. He also emphasizes that unemployment leads to a feeling of exclusion and thus an individual might experience psychological problems at a certain level. Without a doubt, some reasons justify why unemployment is considered as a significant reason for crime. According to Gottfredson and Hirschi (1998), the pioneers of social control theory, having a job takes the time and energy of an individual. Therefore, an individual with a job will not have time to be involved in crime (Kızmaz, 2003: 283). It is believed that unemployment's decreasing individuals' commitment to social values and norms is

an important factor in the development of criminal behaviour. At this point, an unemployed individual might be prone to display a variety of criminal behaviour, such as beating their children and spouse, stealing, using alcohol and drugs.

Besides, individuals with a job obey the laws more than the unemployed ones. This indicates that having a job makes an individual gain social control. While these reasons in question explain why a working individual does not commit a crime, they also explain an unemployed individual's potential to commit a crime (Kızmaz, 2003: 283).

According to the stigma theory, which focuses on the relationship between the factor of unemployment and crime, the factor in question brings out the feeling of exclusion. In stigmatization as a social issue, while the stigmatized individual is a "part of the whole, a normal person" within the community, they are degraded into a flawed, stained, and an insignificant position. According to Goffman (1963), stigmatization means that an individual is no longer perceived as a human being as a result of being less desired and valued due to the label that precedes their name. The stigmatized individual becomes an object in the eyes of the stigmatiser, losing their human value. In short, marginalizing an individual might cause them to deviate from the normal and be a subject of derogatory attitudes from their social sphere (Özmen & Erdem, 2018: 186).

Studies on this subject have found out that the frequency of property crime is high especially among unemployed individuals. Financial weakness drags one into depression. Along with unemployment, low wages and obstacles against looking for a job are among factors that might increase crime rate.

Numerous studies have been conducted on the relationship between crime and unemployment. Some of the findings from these studies are as follows: In a study he conducted, Tsushima (1996) analysed crime rate in 47 regions of Japan and found out a positive relationship between financial inequality, unemployment, poverty and criminal behaviour. Tsushima notes that there exists a positive relationship, especially between unemployment, extortion, theft and murder rates. The same study has also found a positive relationship between the poverty level and murder (Kızmaz, 2003: 284).

Kilishi et. al. used data that belong to Nigeria between 1996-2005 and analysed the effect of unemployment on vehicle theft, armed robbery and kidnapping. As a result of the study, it was found out that unemployment influenced committing the crime of armed robbery, but it was not the case for kidnapping or vehicle theft (Kilishi et. al., 2014: 880-895).

In a study he carried out in Italy, Speziale used the data that belong to 103 provinces in the period of 2000-2005 and studied the relationship between crime and unemployment. As a result of the study, it was found out that unemployment increased the crime rate, and the rate of theft was high among young people between the ages of 15-24. Besides, it was concluded that adults had a higher rate of violent crimes than young people, such as extortion, and crime was more frequently committed in cities where the population was dense (Speziale, 2014: 1083-1089).

Some US studies that are based on poverty and financial inequality have also shown a positive relationship between unemployment and property crime, such as theft (Tsushima, 1996: 502). In his studies, Becker (1968) also identified a positive relationship between unemployment and crime (Elliott & Dan, 1996: 81; Kızmaz, 2003: 284).

In their study, Aaltonen et. al. analysed the relationship between unemployment during 2001-2006 in Finland and the types of crime. As a result of their study, it was found out that the relationship between unemployment and property crime was positively correlated (Aaltonen et al. 2013: 561-594).

In a study, which Wells (1995) conducted in the regions of England and Wales with the highest crime rate using statistics from the police, he identified a strong relationship between financial crimes and unemployment. In that sense, the regions with the highest crime rate correspond to the parts with the highest unemployment rate (Croall, 1998: 105). Mayhew (1862) writes that crime is in certain ways more common in traditionally poor regions or regions with negative indicators (Findlay, 1999: 132; Kızmaz, 2003: 284).

In his research, Adebayo theoretically studied the relationship between the young unemployed with crime. In the study, it was concluded that migration to cities, a rapid increase in the population, corruption, and deterioration in the educational system affected the increase in the crime rate in Nigeria. The study also found out that criminal activities performed by the young and unemployed, such as armed robbery, kidnapping and attacks slowed down the development of Nigeria to a great extent (Adebayo, 2013: 350-357).

Some studies remark that the quality of employment might influence an individual's tendency to commit a crime. It is said that having low-quality and temporary jobs causes some negative results in terms of criminality. In this regard, McGahey (1986) writes that permanent unemployment reduces informal social control among young people, which leads to aberrant behaviour (Crutchfield et. al.; 1997: 95).

Janko and Popli (2013) analysed the relationship between unemployment and crime using national and regional data in Canada between the periods of 1979-2006 and 1986-2006. As a result of using national data, they concluded that unemployment did not have a meaningful relationship with all types of crime, that unemployment had a meaningful relationship with property crime, such as burglary and extortion, and that an increase in unemployment led to an increase in these types of crime. Based on regional data that belongs to 10 provinces in Canada, it was determined that the increase in the unemployment rate and burglary and fraud rates was synchronous. It was seen that the increase in the rate of undercover police officers had a deterrent effect on property crime and that it lowered burglary, which is one of the property crimes, to a great extent, but it did not have an effect on violent crimes. It was established that while these variables affected the crime rate, the rate of the young male population did not; however, the rate of the male population between the ages of 25-44 increased violent crimes. Besides, it was found out that there was a meaningful relationship between unemployment and all types of crimes except for violent crimes, and that unemployment rate was an important factor for Canada in determining property crime (Dündar, 2017: 88-89).

Besides this, while analysing the relationship between unemployment and crime in "A General Theory of Crime," which was published in 1990, Gottfredson and Hirschi summarized the reducing effect of having a job on crime rate. A person with a job will be less interested in crime, since they will devote all their energy and time to their work and will avoid taking that risk. A person with a job will not want to take the risk of losing their income. A person with a job and a profession will lose interest in crime due to having a status in the society and a developed sense of confidence (Gottfredson & Hirschi, 1990: 163; Aksu, 2018: 66-67).

Preliminary studies conducted in Turkey usually include the period after 2000. Kutlar (2003) determined a positive relationship between crime and unemployment in his study which focused on the period between 1964-1994 in Turkey. The study, which Yamak and Topbaş (2005) conducted using the statistics gathered in 67 provinces by the Turkish Employment Agency between the years 1995-2002, identified a positive relationship between crime and unemployment. In a study on Turkey during the period of 1995-2003, Çiftçi and Bahar (2005) studied the relationship between the unemployment caused by the economic depression in 2000-2001 using the police statistics in the province of Muğla. It was found out that the economic depression increased the unemployment rate, which in turn caused an increase in property crime. Similarly, in a study that Cömertler and Kar (2007) conducted using data from 81 provinces in Turkey from 2000, they detected a positive relationship between the increase in per capita income and the increase in crime rate. Besides, based on the number of people with a "green card (health card for uninsured people in Turkey)," which is a sign of poverty, they found out that poverty affected the crime rate negatively. In another finding, they noted that there was a positive relationship between the level of development of a province and crime rate and the higher the level of development was, the higher the crime rate was. In the study in which Aksu and Akkuş (2010) conducted data from 1970-2007 in Turkey, property crime in Turkey was determined as the dependent variable and socio-economic factors as the independent variable. As a result of the study, it was found out that there was a positive relationship between inflation, unemployment and property crime.

In a thesis which aimed at identifying the lives, problems, and reasons for committing crime among young people who are under probation, Şentürk Dızman (2019b) established unemployment as an important factor that led young participants to commit a crime.

To summarize, findings obtained from various studies confirm the positive relationship between unemployment and crime.

4. CONCLUSION AND EVALUATION

“Crime refers to activities and behaviour that aim at destroying or shaking present social rules that are protected by law” (Soysal & Çakalır, 1999: 1415; Saygılı & Ustaoglu, 2009: 2; Şentürk Dızman, 2019c: 434). This behaviour started with the history of humanity and has continued until today. Crime change from country to country, region to region and from community to community. Activities that are considered as crime in some countries might not be defined as crime in other societies. What is more, activities that are defined as crime might differ during different periods in the same society. From past to present, why people commit a crime, why crime rate is dense in some societies, financial, political, legal, social and cultural factors that lead to crime have been much-debated subjects. The concept of crime, which is closely related to all areas of life, with politics, economy, social and corporate infrastructure, has been researched by almost all branches of social sciences.

Crime occurs as a result of many interrelated factors that affect each other within the social system. Financial factors are as significantly effective in the occurrence of crime as other factors. Nevertheless, financial factors affect crimes with an economic return (property crime) rather than violent crime.

Unemployment is not merely a social problem; it is a problem that is the source of other social issues, such as crime. In our world, where all the effects of the global crisis are felt, it is very important to handle unemployment, which is an important problem in professional and social life, with its causes and results not only as a financial phenomenon but also as a social problem. Not paying attention to the social effects of unemployment leads problems, such as crime to deepen. It is necessary to comprehend the importance of social disintegration and deterioration which might be caused by unemployment and to find solutions for the problems that the unemployed suffers from before they become chronic.

REFERENCES

- Aaltonen, M., Macdonald, J. M., Martikainen, P and Kivivuori, J. (2013). “Examining the Generality of the Unemployment Crime Association”, *Amerikan Society of Criminology*, 51(3), 561-594.
- Adak, N. (2010). “Çağın Vebası Aids: Hiv/Aids’e İlişkin Damgalama ve Ayrımcılık”, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 3(2), 1-15.
- Adebayo, A. A. (2013). “Youths Unemployment and Crime in Nigeria: A Nexus and Implications for National Development”, *International Journal of Sociology and Anthropology*, 5(8), 350-357.
- Aksu, L. (2018). “İşsizlik, Suç, Boşanma, İntihar Oranları ile İktisadi Büyüme İlişkisinin; Nedensellik Testleri ile Analizi: Türkiye Örneği”, *Journal of Economic Policy Researches*, 5(2), 58-100
- Bolat, H. (2013). İnternet Medyasında Suça Karıştığı İddia Edilen Çocuk Haberlerinin Etiketleme Sürecine Etkisi (Master’s Thesis), Turkish Military Academy, Ankara.
- Cömert, Ö and Sevim, Y. (2017). “Çocuk ve Suç İlişkisinin Sosyolojik Suç Kuramları ile İncelenmesi”, *Bitlis Eren University Social Science Journal*, 6(1), 29-40.
- Croall, H. (1998). *Crime and Society in Britain*, Longman Pub., London.
- Crutchfield, R. D and Pitchford, S. (1997). “Work and crime: the effects of labor stratification”, *Social Forces*, 76 (1), 93–118.
- Dolu, O. (2010). *Suç Teorileri: Teori*, Seçkin Pub., Ankara.
- Dolu, O., Büker, H and Uludağ, Ş. (2010). “Şiddet İçerikli Video Oyunlarının Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri: Saldırganlık, Şiddet ve Suça Dair Bir Değerlendirme”, *Turkish Journal of Forensic Sciences*, 9(4), 54-75.
- Durak, Ş. (2011). İşsizlik, İstihdam Politikaları ve İşsizlikle Mücadelede Başarı Örnekleri (Master’s Thesis), Atatürk University, Erzurum.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Bordo Siyah Klasik Press., İstanbul.
- Dündar, Ö. (2017). *Malvarlığına Karşı İşlenen Suçlar ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Mekânsal Bağımlılığı: Türkiye Üzerine Bir Uygulama* (Doctoral Thesis), Celal Bayar University, Manisa.

- Ellis, D. (1987). *The wrong stuff: An introduction to the sociological study of deviance*. Toronto: Collier Macmillan.
- Eliot, C and Dan, E. (1996). "The Relationship between Unemployment and Crime: A Cross- Sectional Analysis Employing the British Crime Survey 1992", *International Journal of Man Power*, 17 (6/7), 81-88.
- Erdoğan, N. (1991). *Sosyolojik Açıdan Kent İşsizliği ve Anomi*, Ege University Press, İzmir.
- Findlay, M. (1999). *The Globalisation of Crime*, Cambridge University Press. United Kingdom.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*, 6th Edition, Polity Press., United Kingdom.
- Gottfredson M. R. and Hirschi, T. A. (1990). *General Theory of Crime*, Stanford University Press., Stanford.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes On The Management of Spoiled Identity*. ABD: Prentice-Hall Inc.
- Güçlü, İ and Akbaş, H. (2016). *Suç Sosyolojisi*, Seçkin Press., Ankara.
- Güner, B. (2018). Öğretmenlerin Damgalama ve İntikam Eğilimlerinin İşe Yabancılaşmalarına Etkisinin Araştırılması (Master's Thesis), Selçuk University, Konya.
- Güvel, E., A. (2004). *Suç ve Ceza Ekonomisi*. Roma Press, Ankara.
- Işıktaç, Y. (2014). *Hukuk Sosyolojisi*, Filiz Pub., İstanbul.
- Karğın, V. (2016). Anomi ve Gerilim Teorileri. Muş. E (Ed.). *Kriminoloji: Suç Teorileri ve Uygulamalar*, 59-97 Karınca Press., Ankara.
- Karğın, V and Tosun, H. (2016). Sosyal Güç ve Suç Oluşumu: Çatışma Teorileri. Muş. E(Ed.). *Kriminoloji: Suç Teorileri ve Uygulamalar*, 191-216, Karınca Press., Ankara.
- Kasapoğlu, O. (2019). *Anomi Sürecinde Toplumsal Kaos* (Master's Thesis), Sivas Cumhuriyet University, Sivas.
- Kızılcılık, S and Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Atilla Pub., Konya.
- Kızmaz, Z. (2003). "Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme" *Fırat University Journal of Social Sciences*, 13 (2), 279-304.
- Kızmaz, Z. (2005). "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Sivas Cumhuriyet University Journal of Social Sciences*, 29(2), 149-174.
- Kilishi, A. A. , Mobolaji, H. I. , Usman, A. , Yakubu, A. T and Yaru, M. A. (2014). "The Effect of Unemployment on Crime in Nigeria: A Panel Data Analysis", *British Journal of Economics Management and Trade*, 4(6), 880-895.
- Mills, C. Wright. (2000). *The Sociological Imagination*, Oxford University Press., Oxford, Newyork.
- Oktik, N. (2013). Sosyal Sapma ve Suçun Sosyolojisine Kuramsal Yaklaşımlar. Önkal,G., Sarı., Ö (Ed.). *Suçun Sosyolojisi Cezanın Felsefesi*, 1st Edition, 3-43, Nobel Press., Ankara.
- Özer, U and Topal, M., H. (2017). "Genç İşsizliği, Suç, Göç, İntihar ve Boşanma Düzeyleri ile İlişkili midir? Türkiye'den Ampirik Bir Kanıt", *Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 6(5), 50-63.
- Özmen, S and Erdem, R. (2018). "Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi", *Süleyman Demirel University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 23(1), 185-208.
- Paternoster, R and Bachman, R. (2001). *Explaining criminals and crime: Essays in contemporary criminological theory*, Los Angeles, Calif: Roxbury Pub. Co.
- Saygılı, S and Aliustaoğlu, S. (2009). "Şiddet İçerikli Suç İşleyen Kadın Olguların Değerlendirilmesi", *Journal of Forensic Medicine* 23(1), 24-29.
- Siegel, Larry J. (1989). *Criminology*, St.Paul: West Pub. Company.
- Sokullu Akıncı, R. F. (2010). *Kriminoloji*, Beta Press., İstanbul.
- Soysal Z, Çakalır, C. (1999). *Adli Tıp*, İstanbul University Press., İstanbul.
- Speziale, N. (2014). "Does Unemployment Increase Crime? Evidence From Italian Provinces", *Journal Applied Economics Letters*, 21(15), 1083-1089.
- Sutherland, E. H and D. R. Cressey. (1978). *Criminology*, 10th Edition. Philadelphia, New York, San Jose, Toronto: J. B. Lippincott Company.

- Şentürk Dızman, Z. (2019a). "Televizyon ve İnternetin Genç Suçluluğu Üzerindeki Etkileri", *The Journal of Academic Social Science*, 7 (89), 407-415.
- Şentürk Dızman, Z. (2019b). *Denetimli Serbestlik Altındaki Gençlerin Aile Yapıları ve Suça Yönelimleri Konusunda Nitel Bir Araştırma: İstanbul, Hasanpaşa Örneği* (Doctoral Thesis), Maltepe University, İstanbul.
- Şentürk Dızman, Z. (2019c). "Kadın Suçluluğunun Toplumsal Nedenleri", *The Journal of Academic Social Science*, 7 (90), 433-441.
- Tsushima, M. (1996). "Economic Structure and Crime: The Case of Japan", *Journal of Socio-Economics*, 25(4), 497-515.
- Ünsal, M.E. (1999). *Makro İktisat*, 2nd Edition, Kutsan Ofset Pub., Ankara.
- Ümit, E. (2006). *Kentte Suça Karışmış Çocuklarda Toplumsal Ortam ve Ceza Ehliyet Araştırmaları*, (Doctoral Thesis), Ankara University, Ankara.
- Vold, G, Bernard, T and Snipes, J. (2002). *Theoretical Criminology* 5th Edition, Oxford University Press, Oxford.
- Wallace, R.A and Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Punto Press., İzmir.
- Yıldırım, K and Karaman, D. (2001). *Makro Ekonomi*, 2nd Edition, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Press., Eskişehir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:18.08.2020 ✓Accepted/Kabul:06.12.2020

DOI:10.30794/pausbed.782350

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldız, K. (2021). "An Upper Bound on The Degree of Choice Regularities Associated with Sarp-Like Requirements" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 445-449.

AN UPPER BOUND ON THE DEGREE OF CHOICE REGULARITIES ASSOCIATED WITH SARP-LIKE REQUIREMENTS*

Kemal YILDIZ**

Abstract

Yıldız (2016a) proposes a novel tool, namely *choice regularities*, to classify choice theories according to the syntactic structure of the underlying choice axioms. We focus on the regularity of the SARP-like acyclicity requirements. Axiomatic characterizations of many choice theories contain conditions formulated in the vein of the *strong axiom of revealed preference* (SARP), such as Masatlioglu et al. (2012) and Yıldız (2016b), in which a binary relation –based on the observed choice behavior– is formulated and its acyclicity is required. We focus on the regularity of the SARP-like acyclicity requirements. For those binary relations that can be represented in a specific form, we find an upper bound on the degree of the free regularities that impose the binary relation to be acyclic.

Keywords: *Rational choice, Bounded rationality, Choice axioms, Mathematical logic, Propositional calculus, Descriptive complexity.*

SARP BENZERİ KISITLARA İLİŞKİN SEÇİM DÜZENLİLİKLERİ DERECELERİ ÜZERİNE BİR ÜST SINIR

Öz

Yıldız (2016a) seçim kuramlarının altında yatan aksiyomların sentaks yapısına bağlı olarak tasnifi amacıyla yeni bir ölçüt olarak *seçim düzenlilikleri* kavramını öne sürmüştür. Burada SARP benzeri seçim aksiyomlarının düzenlilikleri üzerinde yoğunlaşıyoruz. Masatlioglu et al. (2016) ve Yıldız (2016b) gibi pek çok seçim kuramının karakterizasyonu *güçlü açıklanmış tercihler aksiyomu* (SARP) benzeri koşullar içermektedir. Bu koşullar gözlemlenen seçim davranışından çıkarsanan bir ikili karşılaştırma ilişkisinin çevrimsiz olmasını gerektirmektedir. Biz SARP benzeri çevrimsizlik koşullarına odaklanıyoruz. Belli bir formda ifade edilebilen ikili ilişkiler için, bu ilişkilerin çevrimsiz olmasını garanti eden serbest düzenlilikler için bir üst sınır buluyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Rasyonel seçim, Kısmi rasyonellik, Seçim aksiyomları, Matematiksel mantık, Önergeler kalkülüsü, Tanımsal karmaşıklık.*

* This study is used to be contained in an old and unpublished manuscript of the author titled "Choice Regularities: Relative identification of choice theories", which is available online through the web pages of some universities in which the author has presented this old version of the paper in departmental seminars. The author also orally presented the content of this paper with the title "Choice Regularities and SARP-like Requirements" in the 4th International Management and Social Sciences Conference (UYSAD 2020) and the abstract appeared in the abstract book of this conference, Yıldız (2020).

** Assist. Prof. Dr., Bilkent University, Department of Economics, ANKARA.

e-posta: kemal.yildiz@bilkent.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-4352-3197>)

1. INTRODUCTION

In the classical revealed preference framework, the observable content of a decision maker's choices is summarized by a *choice function*, which singles out an alternative from each *choice set*.¹ In this framework, a *choice theory* is a collection of choice functions. For example, the rational choice theory is the collection of choice functions that can be represented as if maximizing a single preference relation. Similarly, a choice axiom proposes a requirement to be satisfied by choice functions. That is, a choice axiom is associated with the choice theory consisting of the choice functions that satisfy the axiom. We use this association between choice axioms and choice theories to explore the structure of choice axioms.

Several studies analyze the *computational complexity* of decision-making, which measures the time or effort needed for the empirical refutation of a choice theory. Depending on the proposed measure, some of these studies favor boundedly rational choice theories, while others find the rational choice theory computationally more tractable. In contrast, Yildiz (2016a) introduces a *descriptive measure* for analyzing the structure of choice axioms which paves the way for the axiomatic classification and comparison of choice theories.²

Axiomatic characterizations of many choice theories contain conditions formulated in the vein of the *strong axiom of revealed preference* (SARP) introduced by Samuelson (1938), such as Masatlioglu et al. (2012) and Yildiz (2016b), in which a binary relation –based on the observed choice behavior– is formulated and its acyclicity is required. We focus on the regularity of the SARP-like acyclicity requirements. For those binary relations that can be represented in a specific form, we find an upper bound on the degree of the free regularities that impose the binary relation to be acyclic.

2. CHOICE REGULARITIES AND SARP-LIKE REQUIREMENTS

Let A be a fixed nonempty finite alternative set with n alternatives. Let Ω denote the collection of all subsets of A with at least two alternatives. Let \mathcal{N} stand for the pairs of nested choice sets, that is $\mathcal{N} = \{(S_i, S_j) | S_i, S_j \in \Omega \text{ such that } S_i \subset S_j\}$. A choice function is a mapping $c: \Omega \rightarrow A$ such that for each $S \in \Omega$, $c(S) \in S$.

A choice theory τ is a collection of choice functions. We consider two choice procedures with possibly different formulations as equivalent if these procedures are observationally indistinguishable in the revealed preference framework. That is, two choice procedures rationalize the same set of choice functions. Similarly, we associate a choice axiom with the choice functions that satisfy the axiom and use this association to explore the structure of a choice axiom.

We introduce a few basic concepts from Mathematical Logic to define our regularity notions as *formulas* in a properly defined *language* of propositional calculus.³ Here we consider a specific language \mathcal{L} with the following alphabet:

1. Variables: "alternatives" (a_1, \dots, a_n) , "choice sets" (S_1, \dots, S_m) , "nested pairs of choice sets" $((S_1, S_2), \dots, (S_k, S_l))$.
2. Logical connectives: conjunction (\wedge), implication (\Rightarrow).
3. Quantifiers: the universal quantifier, "for each" (\forall).

¹ A choice set is a subset of the grand alternative set with at least two alternatives. We read $a = c(S)$ as alternative a is chosen from the choice set S .

² A branch of *computational complexity theory* and of *finite model theory*, namely, *descriptive complexity theory* investigates the relationship between the computational complexity and logic.

³ For more on Mathematical Logic, one can consult Crossley (2006).

4. Atomic statement (predicate): “ a is chosen from S ” ($a = c(S)$).

For a given language, such as \mathcal{L} , a **formula** in this language is constructed from the atomic statements by using the logical connectives. Let q be a formula in a given language. A variable v is **universal** in q if “ $\forall v$ ” appears in q . Otherwise, it is said to be **free**. A formula is a **sentence** if it contains no free variables. For the given language \mathcal{L} that is specified above, for each choice function c , a **first-order free regularity (1-freg)** is a formula of the form:

$$\text{If } a_1 = c(S_1), \text{ then } a_2 = c(S_2)$$

for some $a_1, a_2 \in A$ and $S_1, S_2 \in \Omega$. Similarly, a **k^{th} -order free regularity (k-freg)** is a formula of the form:

$$\text{If } a_1 = c(S_1) \text{ and } a_2 = c(S_2) \cdots \text{ and } a_k = c(S_k), \text{ then } a_{k+1} = c(S_{k+1}).$$

for some $a_1, \dots, a_{k+1} \in A$ and $S_1, \dots, S_{k+1} \in \Omega$.

A choice theory τ **satisfies a set of free regularities** Q if each $c \in \tau$ satisfies each regularity $q \in Q$. Now, we are ready to provide the main definitions used to classify the choice theories based on the structure of the underlying choice axioms.

Definition: Let τ be a choice theory. τ is **k^{th} -order free regular (k-fregular)** if a collection of k-fregs Q^f identifies τ , i.e. a choice function c satisfies each $q^f \in Q^f$ if and only if $c \in \tau$.

3. SARP-LIKE REQUIREMENTS

Characterizations of many choice theories contain axioms formulated in the vein of the *strong axiom of revealed preference* (SARP) introduced by Samuelson (1938). To introduce SARP, for a given choice function c and each distinct $x, y \in A$, x is *revealed to be preferred* to y , denoted by xRy , if there is a choice set S such that $y \in S$ and $x = c(S)$. SARP requires R to be acyclic. In this section, we focus on the free regularities that represent SARP-like conditions. For those binary relations that can be represented in a specific form, we find an upper bound on the degree of free regularities that impose the binary relation to be acyclic. Next, we introduce this specific form that a binary relation should have.⁴

Definition: Let R be a binary relation on the alternative set A , R is representable as a **disjunction of conjunctions of atomic formulas of order m (DCAF- m)**, if for each $x, y \in A$, there is a family of collections of alternative-choice set pairs $\{(a_i^j, S_i^j)\}_{i=1}^{m_j}\}_{j \in J}$ such that

$$xRy \text{ if and only if } \bigvee_{j \in J} \bigwedge_{i=1}^{m_j} [a_i^j = c(S_i^j)],$$

where for each $j \in J$, $m_j \leq m$.

Note that the revealed preference relation R is representable as DCAF-1 since for each distinct $x, y \in A$, xRy if and only if $\bigvee_{\{S \in \Omega: y \in S\}} [x = c(S)]$. In the following examples, we show that the binary relations used to characterize choice with limited attention and list-rational choice are DCAF-2.

⁴ This requirement is similar to a preference relation being *definable* in the words of Rubinstein (1998). A preference relation is said to be definable in a language of propositional calculus if there is a formula that is satisfied precisely for those pairs which satisfy the relation. Under some minor assumptions, he shows that lexicographic preferences are the only definable preferences. Rubinstein (1998) formulates atomic statements by using the given primitive rankings that justify an alternative is better than another, whereas our atomic statements describe what is chosen from each choice set.

Example 1 (Choice with Limited Attention) Masatlioglu et al. (2012) show that a choice function c belongs to the theory of choice with limited attention if and only if the following binary relation P is acyclic.

$$xPy \text{ if there exists } S \in \Omega \text{ such that } c(S) = x \text{ and } x \neq c(T \setminus y).$$

Now, define $B = \{(S, z) \in \Omega \times A : z \in S \setminus \{x, y\}\}$. Note that P is representable as DCAF-2, since xPy if and only if $\bigvee_{\{(S,z) \in B\}} [x = c(S) \wedge z = c(S \setminus y)]$.

Example 2 (List Rational Choice) Yildiz (2013) shows that a choice function c is list rational if and only if c satisfies weak path independence and the following binary relation F is acyclic.

$$xFy \text{ if there exists } S \in \Omega \text{ with } y \in S \text{ and } c(S) = x \text{ such that } x \neq c(T \setminus y) \text{ or } y = c(x, y).$$

Note that F is representable as DCAF-2 since xFy if and only if $\bigvee_{\{(S,z) \in B\}} [x = c(S) \wedge z = c(S \setminus y)] \vee \bigvee_{\{S \in \Omega : y \in S\}} [x = c(S) \wedge y = c(x, y)]$.

Proposition 1 Let A be an alternative set with n elements.

i. Any choice theory is $(2^n - n - 2)$ -fregular.

ii. If a choice theory τ is characterized by the acyclicity of a binary relation representable as DCAF- m , then τ is nm -fregular.

Proof. i. Let τ be any choice theory. First, fix any distinct $a, b \in A$, and let $\Omega \setminus \{a, b\} = \{S_1, \dots, S_m\}$, where $m = 2^n - n - 2$. Next, consider any choice function $c' \notin \tau$. Assume w.l.o.g. that $a = c'(\{a, b\})$. Now, formulate the $2^n - n - 2$ -regularity $q_{c'}$ that requires: $\bigwedge_{i=1}^m [c'(S_i) = c(S_i)] \Rightarrow b = c(\{a, b\})$. Finally, consider the collection of these regs $\{q_{c'}\}_{c' \notin \tau}$. We argue that $\{q_{c'}\}_{c' \notin \tau}$ identifies τ . To see this, first note that for each $c' \notin \tau$, by construction, c' fails to satisfy $q_{c'}$. Next, we argue that for each $c \in \tau$ and $c' \notin \tau$, c satisfies $q_{c'}$. Suppose not, then it follows that there exists $c' \notin \tau$ such that c satisfies the precedent part of the requirement $q_{c'}$, but not the consequent part. By the construction of $q_{c'}$, this means that for each $S \in \Omega$, $c(S) = c'(S)$. Hence we obtain a contradiction.

ii. Let τ be a choice theory characterized by the acyclicity of a binary relation R , which is representable as DCAF- k . We argue that acyclicity of R can be imposed via a set of regularities. To see this, first note that each cycle in any binary relation can be decomposed into non-intersecting cycles. Next, note that the length of each non-intersecting cycle in R can be at most n . Now, consider a cycle $x_1 R x_2 R \dots x_k R x_1$ with length $k \leq n$. We argue that we can rule out such a cycle of length k via a set of $2k$ -fregs.

Since R is representable as DCAF- k , for each $j < k$, $x_j R x_{j+1}$; for $j = k$, $x_j R x_1$ means that $\bigwedge_{i=1}^{m_j} a_i^j = c(S_i^j)$ for a collection of alternative-choice set pairs $\{(a_i^j, S_i^j)\}_{i=1}^{m_j}$ such that $m_j \leq k$. Now, for the given cycle consider the following $2k$ -freg:

$$\bigwedge_{j=1}^k \bigwedge_{i=1}^{m_j} a_i^j = c(S_i^j) \Rightarrow x = c(S_{m_k}^k)$$

for some $x \in S_{m_k}^k \setminus \{a_{m_k}^k\}$. Let Q be the collection of these $2k$ -fregs written for each possible cycle of length k . Note that for each choice function c , the relation R , induced from c , does not have a cycle of length k if and only if c satisfies each $2k$ -freg in Q . Since the longest cycle of R has a length of n , it follows that τ is nk -regular. and for each $j \in J$, $m_j \leq m$.

We can interpret the number $2^n - n - 2$ as the softbound on the order of the free regularities that identify a choice theory. This makes the characterization of rational choice particularly appealing since it shows that the theory is 1-regular as opposed to being $(2^n - n - 2)$ -regular. Similarly, we might measure the "normative appeal" or "ease of identification" obtained out of axiomatic characterizations in terms of the gain in the order of regularities. For example, consider choice with limited attention and list-rational choice. It directly follows from Proposition 1 their axiomatic characterizations that these choice theories are $2n$ -regular.

4. CONCLUDING REMARKS

Here, we assess the 'niceness' of choice axioms in terms of choice regularities. This is not the only criteria to evaluate a choice axiom. Choice axioms are relevant since they provide insights into the underlying structure of the analyzed choice behavior. From a theoretical point of view, different axiomatic characterizations might facilitate the comparison between similar choice theories; from a more empirical point of view, they might facilitate identification problems in different ways. In this vein, although SARP can not be represented as a first or second regularity, it is the relevant choice axiom to verify if a consumer is choosing from different budget sets as if maximizing a utility function. We believe that similar relative identification exercises for different choice theories would contribute to our understanding of the behavioral differences among different boundedly rational choice theories. We hope that researchers would find choice regularities useful in the identification of the simple behavioral properties of a choice theory or to check the robustness of their axiomatic results.

REFERENCES

- Crossley, J.N., Ash, C. J., Brickhill, C. J., & Stillwell, J.C. (2012). *What is Mathematical Logic?* Courier Corporation.
- Masatlioglu, Y., Nakajima, D., & Ozbay, E.Y. (2012). Revealed attention. *The American Economic Review*, 102(5), 2183–2205.
- Rubinstein, A. (1998). Definable preferences: An example. *European Economic Review*, 42(3), 553–560.
- Samuelson, P. A. (1938). The numerical representation of ordered classifications and the concept of utility. *The Review of Economic Studies*, 6(1), 65-70.
- Yildiz, K. (2020). "Choice Regularities and SARP-like Requirements". In the 4th International Management and Social Sciences Conference, Jun 5-6, 2020 Istanbul / Turkey, ISBN: 978-605-65197-5-8.
- Yildiz, K. (2016a). Choice regularities. Available at SSRN <https://ssrn.com/abstract=2886552>, 2016.
- Yildiz, K. (2016b). List-rationalizable choice. *Theoretical Economics*, 11(2), 587–599.
- Yildiz, K. (2013). *Essays in Microeconomic Theory*. Unpublished Ph.D. Dissertation, New York University.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.06.2018 ✓Accepted/Kabul:03.01.2020

DOI:10.30794/pausbed.940976

Araştırma Makalesi/ Research Article

Birol, Y. E. (2021). "Doğal Gaz Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 44, Denizli, ss. 451-467.

DOĞAL GAZ ARZ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ*

Yunus Emre BİROL**

Öz

Enerji arz güvenliği, enerji kaynakları açısından alıcı konumda olan ülkelerin enerji kaynakları açısından satıcı konumda olan ülkelere dış ticaret yoluyla güvenilir, kesintisiz ve güvenli bir şekilde enerji tedarik etmesidir. Bu çalışmada, enerji arz güvenliğinin ölçülmesi amacıyla literatürde kullanılan bir takım göstergeler yardımıyla 2015 yılı için AB ülkeleri ve Türkiye'nin doğal gaz arz güvenliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliği sağlama konusunda en başarılı ülkeler Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İspanya ve İtalya'dır. Türkiye, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz arz güvenliği riskinin çok düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır. Doğal gaz ithalatını politik anlamda istikrarlı ülkelere sağlama konusunda en başarılı ülke Belçika'dır. AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye, doğal gaz arz güvenliği riskinin yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır. Yurt içi üretime kıyasla ithal doğal gaza bağımlılık konusunda en başarılı ülke Hollanda olmuştur. Türkiye, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz arz güvenliği riskinin çok yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Arz Güvenliği, Doğal Gaz Arz Güvenliği, Herfindahl-Hirschman Endeksi, Shannon Weiner Endeksi, Shannon Weiner-Neumann Endeksi.

A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE EUROPEAN UNION MEMBER STATES AND TURKEY IN TERMS OF NATURAL GAS SUPPLY SECURITY

Abstract

Energy supply security means that the recipient countries in terms of energy resources supply reliable, uninterrupted and secure energy through foreign trade from the seller countries in terms of energy resources. In this study, with various indicators used in the literature to measure energy supply security, it is aimed to measure the natural gas supply security in the EU member states and Turkey for 2015. Belgium, France, Germany, Italy, the Netherlands and Spain are the most successful countries about country diversification in natural gas imports. Compared with EU member states, the risk of natural gas supply security of Turkey is very low. Belgium is the most successful country in terms of providing natural gas imports from stable countries in a political perspective. Compared with EU member states, Turkey is among the countries with a high risk of natural gas supply security. The Netherlands is the most successful country in terms of dependence of imported natural gas compared to domestic production. Compared with EU member states, the risk of natural gas supply security of Turkey is very high.

Keywords: Energy Supply Security, Natural Gas Supply Security, Herfindahl-Hirschman Index, Shannon Weiner Index, Shannon Weiner-Neumann Index.

"2020 yılı 38.sayıda yer alan makale metninde bazı denklemlerle ilgili yazım sorunu olduğu için, bu düzeltme metninde ilgili denklemlere yer verilmiştir."

* Bu çalışma, yazarın Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda 21.07.2015 tarihinde kabul edilen "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Enerji Ekonomisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz" isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, SİVAS.
e-posta: yebirol@cumhuriyet.edu.tr (orcid.org/0000-0003-0557-3281)

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte ısınma, yemek pişirme ve kurutma gibi temel ancak ilkel olarak nitelendirilmesi mümkün olan bir takım ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan enerji, günümüzde modern dünyanın çok çeşitli ve karmaşık ihtiyaçlar bütününe karşılayan önemli bir gereksinim haline dönüşmüştür. Enerji, Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte ekonomik aktivitelerde ciddi bir dönüşüm yaşanmasıyla beraber küresel ekonomik sistemin en önemli girdisi haline gelmiştir. Küresel sistemin artan enerji ihtiyacının kesintisiz ve güvenli bir şekilde karşılanabilmesi için dünya üzerinde birçok noktada rezerv arama çalışmaları yürütülmüştür. Yeni rezervlerin keşfedilmesi ve enerji üretim faaliyetlerinin artmasıyla beraber, özellikle gelişmiş ülkelerin enerji gereksinimleri karşılanı hale gelmiştir. Ancak, ortaya çıkan bu durum çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Her ne kadar ağırlıkları nispeten azalıyor olsa da yine de kısa vadede diğer enerji kaynaklarıyla tam olarak ikame edilmesi mümkün görünmeyen fosil kökenli enerji kaynakları (fosil yakıtlar), dünya enerji tüketiminde en büyük paya sahip olan enerji kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fosil yakıtlar içerisinde en büyük paya sahip olan enerji kaynağı ise petroldür. Petrolün yanı sıra doğal gaz ve kömür de küresel sistemin enerji ihtiyacını karşılayan diğer fosil yakıtlardır. Sanayi Devrimi sonrasında dünyada, enerji rezervleri enerji gereksinimlerini karşılamayan gelişmiş ülkeler ve enerji rezervleri enerji gereksinimlerini aşan gelişmemiş ülkeler ortaya çıkmıştır. Fosil yakıtların dünya üzerinde dengeli dağılmamasından kaynaklanan bu durum enerji kaynaklarına yönelik küresel güç mücadelelerini gündeme getirmiştir. Bir yandan gelişmiş ülkeler diğer yandan küresel şirketler, kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu enerjinin kesintisiz ve uygun maliyetlerle tedarik edilebilmesi için zengin rezervlere sahip olan ülkeler üzerine aktif ve katı politikalar izlemeye başlamışlardır. Enerji kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan ülkelerin bu potansiyellerine tezat bir şekilde gelişmemiş olmaları belki de maruz kaldıkları bu politikaların bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Fosil yakıtlar, dünya enerji tüketimini karşılayan en önemli enerji kaynaklarıdır. Bununla beraber rezerv sorunu, çevre sorunu ve güvenlik sorunu olarak ifade edilmesi mümkün olan üç temel sorunu bünyelerinde barındırmaktadırlar. Yenilenemedikleri için bir gün tükenecek olmaları, çevre kirliliğinin en önemli nedeni olmaları ve büyük oranda istikrarsız ülkelerin topraklarından çıkarılıyor olmaları fosil yakıtlara alternatif arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda fosil yakıtlara alternatif olabilecek enerji kaynaklarının rezerv sorununun olmaması yani yenilenebilir olması, çevre sorununun olmaması yani temiz olması ve güvenlik sorununun olmaması yani yerli olması büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkeleri fosil yakıtlara alternatif arayışına yönelten temel sebepler arasında rezerv ve çevre sorunu olmakla beraber güvenlik sorununun bu sorunlardan daha önemli bir faktör olarak algılandığını söylemek mümkündür. Enerji tedarikinde güvenlik sorunu arz ve talep açısından ele alınmaktadır. Net enerji ithalatçısı ülkeler için enerji arz güvenliği, net enerji ihracatçısı ülkeler için enerji talep güvenliği kavramları ön plana çıkmaktadır.

Enerji, birçok parçadan oluşan bir sistem olarak nitelendirilebilir. Bu sistem, ekonomik, politik ve teknolojik faktörlerin etkisi altındadır. Bu çalışmada enerji kavramı ekonomik ve politik yönü ile ele alınmakta ve enerji kaynaklarının kesintisiz, güvenli ve güvenilir bir şekilde tedarik edilmesi anlamına gelen enerji arz güvenliği üzerine karşılaştırmalı bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın kapsamını Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler ve Türkiye oluşturmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak enerji konusunda kavramsal çerçeve ortaya konulacak ardından enerji arz güvenliğine ilişkin literatürde yapılmış önceki çalışmalar özetlenecek ve son olarak farklı yöntemler kullanılarak enerji arz güvenliğine ilişkin karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik faaliyetlerin temel girdisi olan enerji, küresel ekonomik sistemin en önemli unsuru olarak ifade edilebilir. Ateşin kullanılmaya başlamasıyla, ısınma ve yemek pişirme ihtiyaçlarını bu enerji kaynağıyla karşılayan insanoğlu, günümüzde daha karmaşık ihtiyaçlar bütününe daha farklı enerji kaynaklarıyla karşılan hale gelmiştir. Bireysel düzeyde ulaşım, haberleşme, ısınma, beslenme gibi ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan enerji, ülke ekonomilerinin kamu ve özel sektör düzeyinde üretim ve tüketim faaliyetlerinin karşılanmasında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Enerji kavramı birçok bilim dalı tarafından çeşitli boyutlarıyla incelenmektedir. Kavramsal açıdan geniş ve önemli olması bu kavramın farklı yönleriyle ele alınmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, enerji kaynaklarından doğal gaz kullanımının yol açtığı tedarik sorunlarının ekonomik ve politik sonuçlarının olacağı beklentisinden hareketle, bu enerji kaynağının ithalatının ülkelere yükleyeceği riskin analiz edilmesi planlanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında enerji ile ilgili bir takım kavramların tanıtılması ve yapılacak analiz için kavramsal altyapının oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda enerji kaynakları, enerji politikası, enerji arz güvenliği, enerji verimliliği ve enerji çevre ilişkisi konuları ele alınacaktır.

2.1. Enerji Kaynakları

Enerji kaynakları literatürde birincil-ikincil ve yenilenemez-yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Birincil enerji kaynakları herhangi bir işleme tabi tutulmadan doğrudan kullanılan enerji kaynaklarını, ikincil olanlar ise, birincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesi sonucu elde edilen enerji kaynaklarını ifade etmektedir (Bahar, 2005: 36; Telatar, 1998: 150). Yenilenemez enerji kaynakları yeryüzünde kıt olan ve kendini yenilemeyen enerji kaynaklarını, yenilenebilir enerji kaynakları ise yeryüzünde bol bulunan ve tükenmesi mümkün olmayan enerji kaynaklarını ifade etmektedir. Yenilenemez enerji kaynakları stok, yenilenebilir enerji kaynakları ise akım enerji kaynakları olarak nitelendirilmektedir (Yücel, 1994: 6).

Uzun zamandır yerin altında bulunan büyük canlı organizmalarının meydana getirdiği oluşumlar olarak nitelendirilen fosillerin yanması sonucu ısıl enerji ortaya çıkmaktadır (Karaağaçlı ve Erden, 2008: 126). Bu nedenle, bu enerjiyi ortaya çıkaran oluşumlara fosil enerji kaynakları veya fosil yakıtlar adı verilmektedir. Petrol, doğal gaz ve kömür gibi hidrokarbon içeren doğal enerji kaynakları, fosil enerji kaynaklarıdır (Çalışkan, 2009: 298). Fosil yakıtlardan petrol en çok ulaştırma sektöründe, doğal gaz en çok ısınma ve endüstriyel faaliyetlerde ve kömür büyük ölçüde elektrik üretiminde kullanılmaktadır (Deal, 2006: 13).

Fosil yakıtların küresel enerji tüketimi üzerindeki ağırlığı devam ettiği sürece, enerji kaynakları bakımından istikrarsız ülkelere olan ithalat bağımlılığının ve enerji kaynaklı sera gazı salınımının artarak devam edeceği ve bu bağlamda enerji güvenliği ve iklim değişikliği konularının dünya gündemindeki önemini koruyacağı tahmin edilmektedir (Umbach, 2010: 1234). Dünya enerji tüketim yapısına bakıldığında enerji gereksiniminin çoğunlukla fosil yakıtlardan karşılandığı ve enerji tüketim yapısı bu şekilde devam ettiği takdirde fosil enerji rezervlerinin tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu görülmektedir (Park vd., 2014: 106).

Fosil enerji kaynaklarının hızla tükenmesi ve bu yakıtların çevresel sorunlara yol açması, yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Çevreyi kirletmeyen ve fosil yakıtlar gibi tüketildikçe azalmayan hidrolik, jeotermal, güneş, rüzgâr, biyokütle, gelgit ve dalga enerjisi gibi enerji çeşitleri, yenilenebilir enerji kaynakları olarak kabul edilmektedir (Çalışkan, 2009: 298). Güneş, rüzgâr, hidrolik, dalga ve biyokütle enerjisinin temelinde güneş, jeotermal enerjinin temelinde yer ısı ve gelgit enerjisinin temelinde ay ve güneşin dünya üzerindeki çekim gücü bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları çevre dostu ve bol olmaları nedeniyle dünya çapında artan enerji talebini karşılama konusunda umut verici olarak dikkat çekmektedirler (Park vd., 2014: 106). Ancak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı zamanla artsa da, fosil enerji kaynaklarının yerini alması günümüz şartlarında mümkün görünmemektedir.

Nükleer enerji, uranyum gibi bir atoma ait çekirdeğin bir nötronu tuttuktan sonra füzyona uğraması, yani çeşitli parçalara ayrılması sonucu elde edilen bir enerji türüdür (Yücel, 1994: 263). 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ile enerji konusunda sıkıntılar yaşayan gelişmiş ülkelerin nükleer enerjiye yönelmeleri bu enerji türünün popülerliğini arttırmıştır (Çalışkan, 2009: 307). Nükleer enerji; ekonomik performansı, çevreyi kirletme potansiyeli, radyoaktif atık depolama sorunları, kazalara karşı güvenliğinin sağlanamaması ve nükleer silah üretimi açısından bir basamak olması gibi kaygılar nedeniyle eleştirilmektedir (Köksal ve Civan, 2010: 119; Saygın vd., 2006: 10).

Hidrojen, evrenin en basit ve en fazla bulunan elementi olup renksiz, kokusuz, hafif ve zehirsiz bir gazdır. Hidrojen, bilinen tüm enerji kaynakları içerisinde birim kütle başına en yüksek enerji potansiyeline sahip olan enerji kaynağıdır. 1 kilogram hidrojenin sahip olduğu enerji, 2,1 kilogram doğal gazın veya 2,8 kilogram petrolün sahip olduğu enerjiye eşittir (Ertürk vd., 2006: 339-340). Bol ve değerli bir enerji kaynağı olan hidrojen doğada serbest halde değil bileşik halde bulunmaktadır. Hidrojen en çok su içerisinde bulunmakta, su ise hidrojen ve

oksijenden meydana gelmektedir. Dolayısıyla, suyun elektrik veya yüksek sıcaklık yardımıyla ayrıştırılması sonucunda ortaya hidrojen ve oksijen çıkmaktadır (Atagündüz, 1992: 5). Bu nedenle hidrojen enerjisi elde edilirken geriye sadece saf su ve/veya su buharı kalmakta ve atmosfere zararlı bir gaz salınımı söz konusu olmamaktadır (Bayraç, 2010: 251).

Birincil enerji kaynakları vasıtasıyla üretilen ikincil enerji kaynakları arasında şüphesiz en önemlisi elektrik enerjisidir. Elektrik enerjisinin fosil, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla üretilmesi mümkündür. Fosil yakıtlar kullanılarak elektrik üretimi termik santraller vasıtasıyla yapılmaktadır. Termik santrallerde elektrik enerjisi çeşitli fosil yakıtlarının yakılması sonucunda ısıtılan suyun yüksek basınçlı buhar haline dönüştürülmesi ve oluşan buhar vasıtasıyla jeneratörlerin çok hızlı bir şekilde döndürülmesi suretiyle üretilmektedir (Goncaloğlu vd., 2000: 10). Nükleer santrallerde elektrik üretimi de termik santrallerdeki üretime benzer şekilde buhar gücü kullanılarak yapılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgâr, hidrolik, dalga ve gelgit enerjilerinde mekanik enerji, güneş enerjisinde fotovoltaik enerji, jeotermal ve biyokütle enerjilerinde ise buhar gücü vasıtasıyla elektrik üretimi gerçekleştirilmektedir.

2.2. Enerji Politikası

Enerji, yapısı itibarıyla birçok bilim dalı ile ilişki içerisindedir. Çok yönlü bir kavram olan enerjinin; üretim, tüketim ve ticaret süreçlerinin belirli bedeller üzerinde yapılıyor olması, enerjinin iktisat biliminin ilgi alanına girmesine yol açmıştır. Enerji, ekonomik bir değer olmasının yanı sıra sahip olduğu kritik önem nedeniyle ulusal ve uluslararası politik tartışmalara konu olmaktadır. Çünkü enerji, ekonomiden dış politikaya, siyasetten milli güvenliğe kadar birçok unsur tarafından belirlenmekte ve aynı zamanda bu unsurlar üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, enerjinin ekonomi-politik bir kavram olarak değerlendirilmesiyle, enerji ekonomisi kavramının yanı sıra enerji politikası kavramı da gündeme gelmiştir (Birol, 2019: 42).

Enerji politikası dar bir tanımla enerjiye dönük kararların alınması ve bu kararların uygulanması şeklinde ifade edilebilirken, geniş bir tanımla, üretim ve tüketim anlamında enerjinin mevcut yapısının ortaya konulması, enerji açığının karşılanması, enerji fazlasının değerlendirilmesi ve enerji kaynaklarının verimli kullanılması süreçlerine yönelik kararları ve bu kararlara yönelik uygulamaları içeren politikalar bütünü olarak ifade edilebilir (Kaya, 2012: 270).

2.3. Enerji Arz Güvenliği

Enerji arz güvenliği, enerji tüketimi enerji rezervlerini aşan ülkelerin enerji rezervleri enerji tüketiminden fazla olan ülkelere dış ticaret yoluyla güvenilir, kesintisiz ve güvenli bir şekilde enerji tedarik etmesidir. Burada üç unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; tedarik edilen kaynak ülkenin güvenilirliği, enerji kaynağının kesintisiz bir şekilde üretimi ve enerjinin satıcı ülkeden alıcı ülkeye güvenli bir şekilde taşınmasıdır.

Enerjide dışa bağımlılık, enerji arz güvenliğinin en önemli belirleyicisidir. Enerjide dışa bağımlılık, ekonomiye yük getirmesinin yanı sıra siyasi açıdan ülkelerin hareket kabiliyetini sınırlandıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Enerji anlamında tüketici ülkelerin politik olarak istikrarsız ve az sayıda ülkeye bağımlı olmaları, bu ülkelerin enerji arz güvenliğine tehdit eden bir durumdur (Umbach, 2010: 1231).

Enerji arz güvenliğinin sağlanması için önemli bir uygulama olan enerji çeşitlendirmesi; kaynak, tedarikçi ve güzergâh bazında yapılabilir (Bireselioğlu, 2012: 245). Bir ülkenin enerji tüketiminde kaynak, enerji ithalatında ise ülke ve güzergâh çeşitliliğini sağlaması, enerji kaynakları bakımından dışa bağımlılığın yol açtığı stratejik risklerin minimize edilmesi anlamında büyük önem taşımaktadır. Ayrıca enerji tasarrufu ve verimliliği politikalarının yanı sıra yenilenebilir enerji ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarının kullanımı ile yüksek enerji tüketiminin arz güvenliği üzerinde oluşturduğu baskı hafifletilebilir (Birol, 2019: 46).

2.4. Enerji Verimliliği

Enerji verimliliğinin genel anlamda enerji kaynağının üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar olan süreçlerdeki mevcut enerji arzı ve talebinin iyileştirilmesine yönelik çabaların tümünü kapsadığı ifade edilebilir. Daha özel bir bakış açısıyla enerji verimliliği, kayıpların azaltılmasına ve atıkların değerlendirilmesine olanak

sağlayan teknolojik gelişmeler neticesinde enerji üretiminin düşürülmeden tüketiminin azaltılması şeklinde tanımlanabilir (Saatçioğlu ve Küçükaksoy, 2004: 28).

Enerji talebi, enerji verimliliğinin gelişmesine bağlı olarak azaltılabilir. Enerji verimliliği ise enerji tüketimini azaltan teknolojik gelişmeler ile artırılabilir. Dolayısıyla enerji verimliliği ile aynı miktarda mal veya hizmet üretmek ve tüketmek için daha az enerji talep edilmekte, böylece kıt olan enerji kaynaklarının daha etkin kullanımı söz konusu olmaktadır (Bertoldi vd., 2013: 526). Bu politikalar, enerji talebini karşılamak için yeni kaynaklar bulup yeni yatırımlar yapmaktan çok daha ucuz aynı zamanda çevreci bir çözüm olarak enerjide dışa bağımlılığın yol açtığı ekonomik ve politik risklerin ve enerji faaliyetlerinin çevre üzerine oluşturduğu olumsuz etkilerin azaltılmasına veya ortadan kaldırılmasına katkı sağlayabilir (Çalışkan, 2009: 308).

2.5. Enerji Çevre İlişkisi

Atmosfere yayılan karbondioksit (CO₂) gazının yaklaşık %80'i enerji üretimi, iletimi ve tüketimi faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (Çukurçayır ve Sağır, 2008: 261). Enerji kaynaklı bilinen en yaygın kirlenme türü, fosil enerji kaynaklarının kullanımından kaynaklanmaktadır. Fosil yakıtlar çevre dostu olmadıkları için küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi ve iklim değişikliği gibi ciddi sorunlara yol açmaktadırlar (Park vd., 2014: 106).

Çevre sorunlarının kümülatif bir yapıya sahip olması, bu sorunların göz ardı edilmesi halinde çözüm maliyetlerinin zamanla artması anlamına gelmektedir (Başol ve Gökalp, 1991: 48). Tükenecek olan fosil yakıtların başka enerji kaynakları ile ikame edilmesi mümkün iken, atmosferdeki sorunların telafi edilmesi mümkün olmayabilir. Günümüzde ülkeler, fosil yakıtların yol açtığı çevre sorunlarının azaltılması ve ortadan kaldırılması için yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmektedirler. Fosil yakıtlara göre daha temiz ve çevreci olan bu enerji kaynaklarının kullanımının artırılması için teşvik ve vergi indirim uygulamaları yaygınlaşmaktadır (Yaşar ve Eren, 2008: 85).

3. LİTERATÜR

Enerji arz güvenliği, bir kavram olarak yıllardan beri tartışılmakla beraber, bu kavramın ölçülmesine yönelik çalışmaların 2000'li yılların başından itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. Konunun hassas ve birçok alanla ilintili olması enerji arz güvenliği konusunda genel kabul gören bir göstergenin oluşturulmasını güçleştirmektedir. Çalışmanın bu kısmında literatürde yapılmış olan bazı çalışmaların kullanılan veri ve yöntem açısından özetlenmesi amaçlanmaktadır. Aşağıda bu konuda yapılan çalışmaların öne çıkanları yer almaktadır.

Kendell (1998), enerji arz güvenliğinin petrol bağlamında ölçülmesi amacıyla bağımlılık ve kırılganlık ölçütleri belirlemiştir. Bağımlılık ve kırılganlık ölçütlerini fiziksel ve ekonomik boyut olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Bağımlılığın fiziksel boyutu ürün arzında brüt petrol ithalatının payını; kırılganlığın fiziksel boyutu dünya petrol üretimi ve ithalatında Körfez ülkelerinin payını, petrol stoklarının günlük arz durumunu, petrol dalgalanma (aşırı üretim) kapasitesini, ulaştırma sektöründe petrol kullanımını ve kişi başına petrol tüketimini; bağımlılığın ekonomik boyutu petrol ithalatının değerini ve petrol ithalat değerinin toplam ithalata yapılan harcamalar içerisindeki payını; kırılganlığın ekonomik boyutu GSYİH'nin dolar başına petrol tüketimini (petrol yoğunluğu) ve GSYİH'nin dolar başına petrol harcamalarını ifade etmektedir. Çalışmada, ABD'nin 1970/1975 yılından 2020 (projeksiyon) yılına kadar olan verileri ile yukarıda belirtilen göstergeler kullanılarak analiz yapılmış ve ABD'nin petrol arz güvenliği hakkında genel bir çerçeve ortaya konulmuştur.

von Hirschhausen ve Neumann (2003), enerji arz güvenliğinin doğal gaz sektörü özelinde ölçülmesine yönelik olarak yaptıkları çalışmalarında Shannon-Weiner Endeksi'nin modifikasyonu ile iki tür gösterge ortaya koymuşlardır. Shannon-Weiner-Neumann Endeksi adını verdikleri göstergelerden biri klasik Shannon-Weiner Endeksi'ne politik istikrarın, diğeri ise yerli üretimin katsayı olarak eklenmesiyle oluşturulmuştur. Çalışmada, ilk endeks ve ilk endeksin düzenlenmiş iki yeni formu ile ABD, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin enerji arz güvenliği doğal gaz bağlamında endeks ve ülke bazında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca AB'nin enerji arz güvenliği, boru hatları vasıtasıyla ve/veya LNG olarak doğal gaz ithalatı dikkate alınarak arz ve talep yönleriyle kapsamlı biçimde analiz edilmiştir.

Blyth ve Lefevre (2004), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) bünyesinde yapılan enerji güvenliği ve iklim değişikliğinin etkileşimini konu alan çalışmalarında enerji güvenliğinin ölçülmesine yönelik olarak jeopolitik enerji güvenliği isimli bir gösterge belirlemişlerdir. Jeopolitik enerji güvenliği, enerji kaynağı açısından (petrol, doğal gaz ve kömür) tedarikçilerin yoğunluğu (Herfindahl-Hirschman Endeksi), politik istikrar (risk) düzeyi ve piyasa likiditesi verilerinin birbirleriyle çarpımı ile hesaplanan jeopolitik piyasa yoğunluklarının her bir enerji kaynağının toplam içerisindeki payları ile ağırlıklandırılması ve ulaşılan bu değerlerin toplanmasıyla elde edilmiştir. Çalışmada, isim belirtilmeyen dört ülkenin 2001 verileri ile 2010, 2020 ve 2030 senaryo verileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Jansen, vd. (2004), uzun dönem enerji arz güvenliği ölçütleri oluşturmayı amaçlayan çalışmalarında, Shannon-Weiner Endeksi temeline dayanan dört farklı gösterge ortaya koymuşlardır. Bu göstergeler sırasıyla enerji tedarikinde kaynakların çeşitlendirilmesi, ithal edilen enerji kaynakları açısından ithalatın çeşitlendirilmesi, enerji kaynağına sahip bölgelerdeki uzun vadeli politik istikrar ve enerji kaynağına sahip bölgelerdeki rezervlerin tükenmesidir. Bu dört gösterge, klasik Shannon-Weiner Endeksi formülüne dört farklı amaç doğrultusunda hesaplanan katsayıların eklenmesi suretiyle oluşturulmuştur. Çalışmada 1995 yılı baz alınmış ve küresel ekonomi, transatlantik piyasalar, güçlü Avrupa ve bölgesel topluluklar adı altında dört farklı senaryo uygulanarak OECD'nin Avrupa ülkelerinin enerji arz güvenliğine ilişkin 2030 yılı tahminlerine yer verilmiştir.

Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi (APERC) tarafından (2007), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC) üyesi ülkelerin enerji güvenliklerinin değerlendirildiği çalışmada ilk olarak, enerji güvenliği konseptinin 4A'sı olarak ifade edilen enerji kaynaklarının kullanılabilirliği (availability), mevcut engellere karşı erişilebilirliği (accessibility), çevresel açıdan kabul edilebilirliği (acceptability) ve yatırım maliyetinin karşılanabilirliği (affordability) konularında söz konusu ülkelerin mevcut durumları incelenmiştir. Ardından enerji talebinin çeşitlendirilmesi, (birincil enerji kaynaklarının tüketim yoğunluğu ile ağırlıklandırılmış) net enerji ithalat bağımlılığı, karbonsuz yakıt portföyü, (birincil enerji kaynağı olarak petrolün tüketim yoğunluğu ile ağırlıklandırılmış) net petrol ithalat bağımlılığı ve Orta Doğu petrolüne ithalat bağımlılığı olmak üzere beş gösterge ile APEC üyesi ülkelerin enerji güvenliği açısından durumları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Son olarak, petrol arz riski ve petrol arz dengesi olmak üzere iki başlık halinde sınıflandırılan göstergeler yardımıyla petrol bağımlılığı en yüksek olan seçilmiş APEC üyesi ülkelerin petrol arz güvenliği konusundaki durumları değerlendirilmiştir. Burada kullanılan petrol arz riski göstergeleri kişi başına petrol tüketimi, petrol talep esnekliği, petrol ithalatının ekonomik riski, politik istikrar riski ve rafineri altyapı kapasitesi; petrol arz dengesi göstergeleri yurt içi kaynak kapasitesi, enerji yoğun olmayan sanayi yapısı ve acil durum petrol stoklarıdır.

Costantini, vd. (2007), petrol ve doğal gaz için bağımlılık ve kırılganlık açısından enerji arz güvenliğinin ölçülmesi amacıyla yönelik, fiziksel ve ekonomik boyutları olan çeşitli göstergeler üzerine çalışmışlardır. Bağımlılığın fiziksel boyutunun tespiti için net petrol ve doğal gaz ithalatının toplam birincil enerji arzı içindeki payı ve Avrupa petrol ve doğal gaz ithalatının dünya petrol ve doğal gaz ithalatı içindeki payı; kırılganlığın fiziksel boyutunun tespiti için ticaret ve üretimde arz yoğunlaşma dereceleri, Shannon-Weiner (Çeşitlilik) Endeksi, taşımacılıkta kullanılan petrolün payı, doğal gazdan üretilen elektriğin payı ve kişi başına petrol ve doğal gaz kullanımı; bağımlılığın ekonomik boyutunun tespiti için petrol ve doğal gaz ithalatının değeri ve kırılganlığın ekonomik boyutunun tespiti için GSYİH'nın dolar başına petrol ve doğal gaz tüketimi göstergeleri belirlenmiştir. Çalışmada, petrol ve doğal gaz için 2000, 2025 (senaryo) ve 2030 (senaryo) yılları verileri kullanılarak OECD'nin Avrupa ülkelerinin enerji arz güvenliği bakımından durumları analiz edilmiştir.

Scheepers, vd. (2007), AB için enerji arz güvenliği standartlarını belirlemeyi ve bu doğrultuda enerji arz güvenliğini ölçmeyi amaçlayan çalışmalarında iki farklı gösterge ortaya koymuşlardır. Bu göstergeler, Arz/Talep Endeksi (Supply/Demand Index, S/D Index) ve Kriz Kapasite Endeksi (Crisis Capability Index, CC Index) olarak belirlenmiştir. Orta ve uzun dönem için enerji arz güvenliğini değerlendirmek için oluşturulan Arz/Talep Endeksi, nihai enerji talebini (sanayi, konut, üçüncül, ulaşım), enerji dönüşümü ve ulaşımını (elektrik, doğal gaz, ısı, ulaşım yakıtları) ve birincil enerji kaynaklarının arzını (petrol, doğal gaz, kömür, nükleer, yenilenebilir, diğer) dikkate almaktadır. Kısa vadeli ve aniden çıkan durumlar karşısında enerji arz güvenliğini değerlendirmek için oluşturulan Kriz Kapasite Endeksi, beklenmedik arz kesintileri ve bu kesintilerin potansiyel etkileriyle (Risk Assessment, RA) bu etkileri yönetme ve hafifletme kabiliyetini (Mitigation Assessment, MA) dikkate almaktadır. Çalışmada, 2005 ve

2020 (senaryo) yılları verileri kullanılarak 27 AB ülkesinin karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca Arz/Talep Endeksi'nin 2/3'ü, Kriz Kapasite Endeksi'nin 1/3'ü alınarak genel bir enerji arz güvenliği endeksi önerilmiştir.

Gnansounou (2008), sanayileşmiş 37 ülke üzerine 2003 yılı verileri ile yaptığı çalışmada çeşitli değişkenler kullanarak bir enerji kırılganlık endeksi (energy vulnerability index) oluşturmuş ve söz konusu ülkeleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada kullanılmak üzere GSYİH'nin enerji yoğunluğu (toplam birincil enerji arzının GSYİH'ya oranı), petrol ithalat bağımlılığı (net petrol ithalatının toplam birincil enerji arzına oranı), doğal gaz ithalat bağımlılığı (net doğal gaz ithalatının toplam birincil enerji arzına oranı), birincil enerji arzının CO₂ içeriği (CO₂ emisyon miktarının GSYİH'ya oranı), net elektrik ithalatı ve elektrik üretiminde farklı kaynakların payları ile hesaplanmış elektrik arz kırılganlığı ve ulaşımda kullanılan yakıtların türleri ve bunların piyasa payları ile hesaplanmış ulaşım yakıtlarının çeşitsizliği göstergeleri belirlenmiştir. Bu göstergelerin bir kısmının yüksek bir kısmının ise düşük değerler alması yüksek riski ifade ettiğinden, göstergeler arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi ve söz konusu göstergelerin en düşük riskli ülke '0' ve en yüksek riskli ülke '1' değerini alacak şekilde konumlandırılması için minimum ve maksimum değerler dikkate alınarak endeks değerleri oluşturulmuş ve endeks değerlerinin korelasyon ilişkileri incelenmiştir. Ardından her bir ülke için hesaplanan endeks değerlerinin kareli ortalaması alınarak genel bir enerji kırılganlığı endeksi önerilmiştir. Son aşamada 37 ülkenin hesaplanan enerji kırılganlık endeksleri tek değişkenli kümeleme analizi yardımıyla düşük kırılgan, orta kırılgan ve yüksek kırılgan olmak üzere üç farklı risk grubunda sınıflandırılmıştır. Ayrıca analiz edilen her ülkenin enerji kırılganlık endeksi içerisinde yukarıda ifade edilen beş göstergenin ağırlıkları hesaplanarak ülkelerin enerji kırılganlıkları üzerinde hangi göstergelerin belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Gupta (2008), net petrol ithalatçısı olan 26 ülke üzerine 2004 yılı verileri ile yaptığı çalışmada çeşitli değişkenler kullanarak bir petrol kırılganlık endeksi (oil vulnerability index) oluşturmuş ve söz konusu ülkeleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada kullandığı göstergeleri arz riski ve piyasa riski olmak üzere iki başlık halinde sınıflandırmıştır. Arz riski göstergeleri, yurt içi petrol rezervlerinin toplam yurt içi petrol tüketimine oranı, jeopolitik petrol piyasası yoğunlaşma riski (politik risk verileri ile modifiye edilmiş Herfindahl-Hirschman Endeksi) ve piyasa likiditesi (dünya petrol ithalatının belirli bir ülkenin net petrol ithalatına oranı); piyasa riski göstergeleri, kişi başına GSYİH (GSYİH'nin nüfusa oranı), petrol yoğunluğu (petrol tüketiminin GSYİH'ya oranı), milli gelir içerisinde petrolün maliyeti (net petrol ithalatının GSYİH'ya oranı) ve petrolün payı (petrol tüketiminin toplam birincil enerji tüketimine oranı) olarak belirlenmiştir. Bu göstergelerin bir kısmının yüksek bir kısmının ise düşük değerler alması yüksek riski ifade ettiğinden, göstergeler arasındaki uyumsuzluğu gidermek ve göstergeleri en düşük riskli ülke '0' ve en yüksek riskli ülke '1' değerini alacak şekilde konumlandırmak için minimum ve maksimum değerler dikkate alınarak endeks değerleri oluşturulmuştur. Hesaplanan endeks değerlerinin öncelikle korelasyon ilişkileri incelenmiş ardından vektörleri ile ilişkilendirilmek suretiyle ağırlıklı ortalamaları alınarak genel bir petrol kırılganlık endeksi önerilmiştir. Son aşamada 26 ülkenin hesaplanan petrol kırılganlık endeksleri tek değişkenli kümeleme analizi yardımıyla en az kırılgan, az kırılgan, fazla kırılgan ve en fazla kırılgan olmak üzere dört farklı risk grubunda sınıflandırılmıştır. Ayrıca yukarıda ifade edilen yedi göstergenin analize konu olan her ülkenin petrol kırılganlık endeksi içerisindeki ağırlıkları hesaplanarak ülkelerin petrol kırılganlıkları üzerinde hangi göstergelerin belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Kruyt, vd. (2009), enerji güvenliği kavramının önemine rağmen enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan genel kabul görmüş bir ölçüt bulunmadığından hareketle literatürde uzun dönem enerji arz güvenliğinin ölçülmesi noktasında öne çıkan göstergeleri basit ve toplu göstergeler olmak üzere iki başlık halinde incelemişlerdir. Basit göstergeler, kaynak tahminleri, rezervlerin üretime oranları, çeşitlilik göstergeleri, ithalat bağımlılığı, politik istikrar, enerji fiyatları, ortalama varyans portföy teorisi, sıfır karbon yakıtların payları, piyasa likiditesi ve talep yanlı göstergeler; basit göstergeler yardımıyla elde edilen toplu göstergeler ise Shannon tabanlı endeksler¹, IEA'nın enerji güvenliği endeksi², Arz/Talep (S/D) Endeksi³, ödeme istekliliği ve petrol kırılganlık endeksidir⁴. İncelenen göstergeler, enerjinin kullanılabilir olması (jeolojik), erişilebilir olması (jeopolitik), karşılanabilir olması (ekonomik) ve kabul edilebilir olması (çevresel ve sosyal) boyutlarıyla ele alınmış⁵ ve söz konusu göstergeler ifade

1 Bkz. Jansen vd. (2004).

2 Bkz. Blyth ve Lefevre (2004).

3 Bkz. Scheepers vd. (2007).

4 Bkz. Gupta (2008).

5 Bkz. APERC (2007).

edilen bu dört boyut içerisinde sınıflandırılmıştır. Çalışmada, yukarıda ifade edilen basit ve toplu göstergelerden bazıları seçilmiş ve Batı Avrupa ülkeleri üzerine 2050 yılına kadar olan iki farklı senaryo (orta düzey varsayımlar ve sıkı iklim değişikliği politikası) verileri kullanılarak kapsamlı bir analiz yapılmıştır.

Le Coq ve Paltseva (2009), 24 AB üyesi ülkenin enerji politikalarına etki eden belirli risk unsurlarını dikkate alarak, söz konusu ülkeleri kısa dönem enerji arz güvenliği açısından karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Riskli Dış Enerji Arzı (REES) ve AB'nin Maruz Kaldığı Riske Olan Katkısı (CERE) olmak üzere iki endeks oluşturulmuş ve bu endeks formülü petrol, doğal gaz ve kömür için ayrı ayrı uygulanmıştır. Riskli Dış Enerji Arzı, bir enerji kaynağı için ithalat ülke çeşitliliği (toplam net ithalat içerisinde ülkelerin payları), ithalat yapılan ülkelerdeki politik risk¹, ithal edilen enerji kaynağının taşıma riski (ithalat yapılan ülkeler ile aradaki mesafe) ve olası enerji kesintilerinin ülke ekonomisine etkileri (bir enerji kaynağının tüketiminde o enerji kaynağının tüketiminin ve net ithalatının payları) gibi unsurları içermektedir. AB'nin Maruz Kaldığı Riske Olan Katkısı ise Riskli Dış Enerji Arzı formülü ile petrol, doğal gaz ve kömür için hesaplanan toplam endeks değerleri içerisinde her bir ülkenin paylarını ifade etmektedir. Buradan hareketle iki endeksin sonuç itibarıyla birbirini tamamladığı söylenebilir. Çalışmada, enerji arz güvenliğine ilişkin elde edilen bulgular AB ortak enerji politikası açısından tartışılmıştır.

Cabalu (2010), net doğal gaz ithalatçısı olan 7 Asya ülkesi (Çin, Güney Kore, Hindistan, Japonya, Singapur, Tayland ve Tayvan) üzerine 2006 ve 2008 yılı verileri ile yaptığı çalışmada çeşitli değişkenler kullanarak bir doğal gaz arz güvenliği endeksi (gas supply security index) oluşturmuş ve söz konusu ülkelerin doğal gaz kırılganlığını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada kullanılmak üzere doğal gaz yoğunluğu (doğal gaz tüketiminin GSYİH'ya oranı), net doğal gaz ithalat bağımlılığı (net doğal gaz ithalatının toplam birincil enerji tüketimine oranı), yurt içi doğal gaz üretiminin yurt içi toplam doğal gaz tüketimine oranı ve jeopolitik risk (Shannon-Weiner-Neumann) olmak üzere dört farklı gösterge belirlenmiştir. Bu göstergelerin bir kısmının yüksek bir kısmının ise düşük değerler alması yüksek riski ifade ettiğinden, göstergeler arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi ve söz konusu göstergelerin en düşük riskli ülke '0' ve en yüksek riskli ülke '1' değerini alacak şekilde konumlandırılması için minimum ve maksimum değerler dikkate alınarak endeks değerleri düzenlenmiştir. Ardından, her bir ülke için hesaplanan endeks değerlerinin kareli ortalamaları alınarak genel bir doğal gaz arz güvenliği endeksi önerilmiştir.

Jewell (2011), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) bünyesinde yapılan çalışmada enerji güvenliği açısından IEA ülkelerinin karşılaştırılması amacıyla kısa dönem enerji güvenliği modeli oluşturmuştur. Oluşturulan model, ithal enerjiye dayalı dış faktörleri ve ulusal sınırlar içerisinde enerji üretimi, dönüşümü ve dağıtımını ile ilgili iç faktörleri ve bu faktörlerin risk ve elastikiyet unsurlarını içermektedir. Buradan hareketle söz konusu modelin ham petrol, petrol ürünleri, doğal gaz, kömür, biyokütle ve atık, biyoyakıtlar, hidrolik enerji ve nükleer enerji açısından iç risk, iç elastikiyet, dış risk ve dış elastikiyet olmak üzere dört temel faktör üzerine inşa edildiği görülmektedir. Çalışmada, 2010 yılına kadar olan veriler kullanılarak oluşturulan kısa dönem enerji güvenliği modeli ile IEA ülkeleri her bir enerji kaynağı için iç ve dış faktörler açısından düşük, orta ve yüksek risk ve elastikiyet durumları dikkate alınarak sınıflandırılmış ve bu bağlamda ulaşılan sonuçlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Martchamadol ve Kumar (2012), 1986-2030 yıllarını kapsayan 45 yıllık dönem için Tayland'ın enerji güvenliği üzerine kapsamlı bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada; enerji talebi, enerji kaynaklarının kullanılabilirliği, çevresel kaygılar, enerji piyasası ve enerji fiyatı/maliyeti/harcamaları başlıkları altında 19 gösterge yardımıyla Tayland'ın enerji güvenliği analiz edilmiştir. 1986-2009 dönemi için enerji güvenliği açısından Tayland'ın mevcut durumunun ortaya konulması ve 2010-2030 dönemi için kabul edilen 'yüksek ekonomik büyüme ve en düşük maliyet', 'düşük karbon toplumu' ve 'mevcut politika' senaryolarından Tayland'a yüksek enerji güvenliği ve düşük enerji kırılganlığı sağlayan seçeneğin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan analiz ile uzun vadede enerji güvenliği noktasında Tayland için en ideal senaryonun düşük karbon toplumu seçeneği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek (2012), enerji ithal eden seçilmiş 22 OECD ülkesinin 2010 yılı verileri ile yaptığı çalışmada, çeşitli göstergeler kullanarak söz konusu ülkelerin enerji kırılganlığındaki mevcut durumlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada, petrol ve doğal gaz bağımlılığı açısından ithalat yapılan ülke paylarını (ülke paylarının kareleri toplamını) dikkate alan Herfindahl-Hirschman Endeksi ve İran'dan yapılan petrol ithalatının toplam petrol

1 The Political Risk Services verileri.

ithalatı içindeki payı kullanılmıştır. Herfindahl-Hirschman Endeksi, enerji ithalatının daha çok ülkeye dağıtıldığı durumlarda düşük, daha az ülkeye dağıtıldığı durumlarda ise yüksek bir değer almıştır.

Cherp ve Jewell (2014), enerji güvenliği konsepti üzerine yaptıkları çalışmada, enerji güvenliğinin 4A'sı olarak ifade edilen kullanılabilirlik (availability), erişilebilirlik (accessibility), kabul edilebilirlik (acceptability) ve karşılanabilirlik (affordability) yaklaşımına² alternatif olarak enerji güvenliğini 'hayati enerji sistemlerinin düşük kırılabilirlik' (low vulnerability of vital energy systems) yaklaşımı³ ile ele almışlardır. Bu yaklaşım, risk ve dayanıklılığın bir kombinasyonu olarak kırılabilirlikleri ve hayati enerji sistemleri ile kritik sosyal fonksiyonlar arasındaki bağlantıları dikkate alarak enerji güvenliğini açıklamayı amaçlamıştır. Hayati enerji sistemleri, sektörel ve coğrafi sınırlarla açıklanmıştır. Hayati enerji sistemlerinin sektörel sınırları birincil enerji kaynakları, nihai kullanım, taşıyıcılar ve altyapı; coğrafi sınırları ise ulusal, bölgesel ve küresel ölçek olarak sınıflandırılmıştır. Hayati enerji kaynaklarının kırılabilirlikleri, riske maruz kalma ve dayanıklılık ile açıklanmıştır. Hayati enerji kaynaklarının riske maruz kalma anlamında kırılabilirlikleri, doğa (fiziksel veya ekonomik ve kısa dönemli şoklar ve uzun dönemli gerilmeler) ve köken (kasıtlı eylemler, doğal ve teknik faktörler ve öngörülemez faktörler); dayanıklılık anlamında kırılabilirlikleri ise esneklik ve çeşitlilik olarak sınıflandırılmıştır.

4. UYGULAMA

Bir ülkenin enerji ihtiyacını tek bir ülkeden karşılaması, o ülkede ve/veya enerji nakil güzergâhlarında meydana gelebilecek olumsuz durumların alıcı ülkeyi bir enerji kriziyle karşı karşıya getirebileceğinden, tedarik kanallarının çeşitlendirilmesi suretiyle riskin dağıtılmasıyla enerji arz güvenliği tehdidinin azaltılması sağlanabilir. Aynı şekilde bir ülkenin enerji ihtiyacını bir veya az sayıda enerji kaynağından karşılamak yerine çok sayıda enerji kaynağından dengeli bir biçimde karşılaması da riskin dağıtılmasına katkı sağlayabilir. Enerji arz güvenliğini olumsuz etkileyen risklerin ölçülmesi noktasında Herfindahl-Hirschman Endeksi ve Shannon-Weiner Endeksi olarak ifade edilen göstergeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu endeksler ülke çeşitliliği hakkında bilgi vermekle beraber, ithalat yapan ülkelerdeki yerli üretim ve ithalat yapılan ülkelerdeki mevcut risk hakkında bilgi vermemektedirler. Bir ülkenin enerji arz güvenliğinin, enerjide bağımlı olduğu ülkelere ithal ettiği enerji kaynaklarının boyutu ile yerli üretimin payının ve ölçülebilir bir risk unsurunun ilişkilendirilmesi konusunda kullanılan önemli bir gösterge olarak Shannon-Weiner-Neumann Endeksi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca literatürde Herfindahl-Hirschman Endeksi'nin politik risk verileri ile ilişkilendirilmiş formuna da rastlanmaktadır. Görüldüğü üzere, yukarıda ifade edilen her bir gösterge enerji arz güvenliğini belirli noktalardan ölçmekte, dolayısıyla her bir göstergenin kendine has avantajları bulunmaktadır.

Enerji arz güvenliğinin AB ülkeleri ve Türkiye'deki mevcut durumunu ölçmeyi ve elde ettiği sonuçları karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma için öncelikle literatürdeki çalışmalar incelenmiş olup, buradan hareketle çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan ve yukarıda ifade edilen göstergelerinin kullanılmasına ve bu göstergelerin kullanılmasında doğal gaz kullanımının dikkate alınmasına karar verilmiştir. Çalışmada 2015 yılı verileri kullanılmış olup 2015 yılı için doğal gaz ithalatında ülke payları verilerine ulaşamayan Avusturya için 2013 yılı verileri dikkate alınmıştır. Bu verilerden doğal gaz ithalatı, bu ithalatın gerçekleştirildiği ülke payları ve toplam doğal gaz arzı içerisinde yurt içi üretimin payı verileri AB'nin resmi istatistik kurumu olan Avrupa İstatistik Ofisi'nden (Eurostat), ithalat yapılan ülkelere riskini temsil eden politik istikrar verileri ise Dünya Bankası istatistik veri tabanından sağlanmıştır. Çalışmanın bu kısmında analizde kullanılacak yöntemlerin tanıtılması ardından uygulama sonuçlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

4.1. Metodoloji

Bu çalışmada, enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan bir takım endeksler yardımıyla AB ülkelerinin sıralanması ve Türkiye'nin bu ülkelere ile karşılaştırıldığında sırasının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çeşitli yöntemler kullanılarak ülkelerin endeks değerleri hesaplanacaktır. Ayrıca analize konu olan ülkeler, hesaplanan endeks değerleri açısından kümeleme analizi⁴ yardımıyla⁵ risk değeri açısından dört grupta sınıflandırılacaktır. Çalışmada kullanılacak yöntemler aşağıda özetlenmiştir.

² Bkz. APERC (2007).

³ Bkz. Jewell vd. (2014).

⁴ K-Means Kümeleme Algoritması kullanılmıştır.

⁵ Bkz. Gnansounou (2008); Gupta (2008).

Herfindahl-Hirschman (HH) Endeksi, enerji arz güvenliğinin sayısal olarak ölçülmesi noktasında kullanılan önemli ölçütlerden biridir. Bu endeks esas itibarıyla enerji sektörü için geliştirilmemiş olmamakla beraber, enerji sektörüne uygulanarak dönemler ve ülkeler arası karşılaştırma yapılması olası hale getirilmiştir. Bu endeks, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının (i) farklı ülkelere alınan miktarlarının (n) toplam ithalat içerisindeki oranlarının (p_i) veya bir ülkenin (i) enerji tüketimi içerisinde yer alan farklı enerji kaynaklarının (n) toplam tüketim içerisindeki oranlarının (p_i) karelerinin toplanması ile elde edilmektedir (WEC, 2008: 8). Burada ölçülmek istenen bir ülkenin enerji ithalatında ülke çeşitliliğini veya bir ülkenin enerji tüketiminde kaynak çeşitliliğini ne düzeyde sağladığıdır. Bu göstergenin formüle edilmiş hali aşağıdaki gibidir. Söz konusu göstergenin düşük (veya yüksek) olmasıyla enerji arz güvenliği riskinin de nispeten düşük (veya yüksek) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

$$HH_i = \sum_{i=1}^n p_i^2 \quad (1)$$

HH Endeksi, enerji bağımlılığı noktasında ülke çeşitliliğini ölçmeyi amaçlayan önemli bir gösterge olarak literatürde kullanılsa da, bir ülkenin enerji ihtiyacının ne kadarını kendi kaynaklarıyla karşıladığı, enerji ithalatının cari açık ve GSYİH üzerine etkisi ve ithal edilen enerjinin etkin kullanımı gibi konularda bilgi vermemektedir (Şimşek, 2012: 89-90). Örneğin bir enerji kaynağının tüketiminde çok düşük düzeyde dışa bağımlı olan bir ülkenin, bu ithalatında yalnızca bir ülkeye bağımlı olması HH Endeksi'nin yüksek olmasına yol açsa da, mevcut durumun enerji arz güvenliği açısından kayda değer bir risk teşkil ettiğini söylemek güçtür. Bunun için, hesaplanan HH Endeks değerlerinin enerji bağımlılığı değerleriyle karşılaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Enerji arz güvenliğinin sayısal olarak ölçülmesinde kullanılan önemli ölçütlerden bir diğeri Shannon Çeşitlilik (Shannon Diversity) Endeksi'dir. Bu göstergenin ilk formu Shannon-Weiner (SW) Endeksi olarak kullanılmış ve yukarıda ifade edilen HH Endeksi gibi enerji ithalatında ülke paylarının ve enerji tüketiminde enerji kaynaklarının paylarının hesaplanması amaçlanmıştır (Jansen vd., 2004: 18). Elde edilen sonuçlar HH Endeksi ile hemen hemen aynıdır. Ancak bu endeksin daha hassas bir ölçüm yaptığı söylenebilir. SW Endeksi, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının (i) farklı ülkelere alınan miktarlarının (n) toplam ithalat içerisindeki oranlarının (p_i) veya bir ülkenin (i) enerji tüketimi içerisinde yer alan farklı enerji kaynaklarının (n) toplam tüketim içerisindeki oranlarının (p_i) bu oranların doğal logaritmaları ($\ln p_i$) ile çarpımlarının toplanmasıyla elde edilmektedir.

$$SW_i = - \sum_{i=1}^n p_i \ln p_i \quad (2)$$

Daha sonraları von Hirschhausen ve Neumann (2003) tarafından enerji ithal edilen ülkelerdeki risk durumu ve yerli üretimin payı dikkate alınarak söz konusu formül iki formda yeniden düzenlenmiştir. Shannon Weiner-Neumann (SWN) Endeksi olarak ifade edilen bu göstergenin ilk formülü, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının farklı ülkelere alınan miktarlarının toplam ithalat içerisindeki oranları (p_i) ve bu oranların doğal logaritmaları ($\ln p_i$) ile enerji ithal edilen ülkedeki politika riskini (0-100 arası) temsil eden sayısal değerlerin (r_i) çarpımlarının toplamı ile; ikinci formülü, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının farklı ülkelere alınan miktarlarının toplam ithalat içerisindeki oranları (p_i) ve bu oranların doğal logaritmaları ($\ln p_i$) çarpımları toplamının o ülkedeki söz konusu enerji kaynağı arzının yerli üretimdeki (%) payı ($1+g_i$) ile çarpımı ile elde edilmektedir.

$$SWN\ 1_i = - \sum_{i=1}^n p_i \ln p_i r_i \quad (3)$$

$$SWN\ 2_i = - \sum_{i=1}^n p_i \ln p_i (1+g_i) \quad (4)$$

İlk formülde ölçülmek istenen bir ülkenin bir enerji kaynağının ithalatında bağımlı olduğu ülkelerdeki politik istikrar durumunun enerji arz güvenliği üzerindeki etkisinin ve bu bağlamda ilgili ülkenin enerji ithalatını istikrarlı ülkelere ne düzeyde dağıttığının belirlenmesidir. Bu göstergenin en önemli bileşeni olarak risk unsurunu temsil eden politik istikrar verisi ifade edilebilir. Bu değişken, göstergenin ortaya koyacağı sonuç üzerinde doğrudan etkilidir. Şöyle ki, risk unsuru olarak alınacak değişkenin yüksek (veya düşük) olması politik istikrarın yüksek (veya

düşük) olmasını veya politik riskin düşük (veya yüksek) olmasını ifade etmektedir. Bu durum hesaplanan gösterge değerlerinin yorumlanması noktasında belirleyici olmaktadır. Bu çalışmada risk unsurunu temsilen politik istikrar verileri kullanılacağından söz konusu göstergenin yüksek olmasının tercih edilen bir durum olduğu ifade edilebilir. İkinci formülde, ithalat paylarından gelen risk faktörünün yurt içi üretim değerine göre ülkelere tahsis edilmesi amaçlanmıştır. Yani, enerji arz güvenliği değerinin bir nevi ülkeye göre ayarlanması söz konusudur. Burada kullanılacak olan yurt içi üretimin toplam enerji arzı içerisindeki payının aslında ele alınan enerji kaynağı açısından enerji bağımlılığının (net enerji ithalatının yurt içi enerji tüketimine oranı) dışında kalan (1-enerji bağımlılığı) yani ele alınan enerji kaynağında bağımlı olunmayan kısmı temsil ettiği söylenebilir. Bu iki formülün üstün yanları olmakla beraber bu iki formülün bir araya getirilmesi çok daha hassas ve güçlü bir ölçümü mümkün kılabilir.

SWN Endeksi'nin en önemli dezavantajı, HH Endeksi ve SW Endeksi'nde olduğu gibi enerji ithalatı içerisinde ülke paylarını dikkate almasına karşın, birincil enerji tüketimi içerisinde analize konu olan enerji kaynağının ağırlığının ve birincil enerji arzı içerisinde bu enerji kaynağının ithalatının payının dikkate alınmamasıdır. Yani bir enerji kaynağına minimum düzeyde bağımlı olan bir ülkenin enerji tedarikinde bir ülkeye bağımlı olması enerji arz güvenliği açısından riskin yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Ancak, belki de o enerji kaynağı söz konusu ülke için olmazsa olmaz bir enerji kaynağı değildir. Bu nedenle, hesaplanan HH ve SW Endeks değerleri gibi SWN Endeks değerlerinin de enerji bağımlılığı değerleriyle karşılaştırılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca birincil enerji tüketimi içerisinde yer alan enerji kaynaklarının oransal dağılımı dikkate alınarak hesaplanan HH ve SW Endeks değerlerinin düşük (yani riskin düşük) olması için oransal dağılımın dengeli olması gerekmektedir. Ancak ithal kaynaklarla karşılaştırıldığında yerli kaynakların kullanımının artması arzulanan bir durum olmasına rağmen, burada dengenin bu kaynaklar lehine bozulması risk değerini yükseltmektedir. Bu açıdan bakıldığında yerli kaynakların risk değerine katkısının negatif katsayı ile ele alınması gerçekçi bir değere ulaşılmasına katkı sağlayabilir. Kısaca, enerji arz güvenliğini enerji kaynaklarının çeşitliliği bağlamında inceleyen yaklaşımların üstün yanları olmakla beraber eksik yönleri de bulunmaktadır. Bu durum, konunun hassasiyeti ve öneminden kaynaklanmaktadır.

4.2. Bulgular

Yukarıda açıklanan yöntemler kullanılarak AB ülkeleri ve Türkiye'nin doğal gaz ithalatı bağlamında enerji arz güvenliği verileri hesaplanmıştır. Hesaplanan veriler Herfindahl-Hirschman (HH), Shannon-Weiner (SW) ve iki form halinde Shannon Weiner-Neumann (SWN) endeks değerlerinden oluşmaktadır. Ülkelere ilişkin endeks değerlerinin yanı sıra endeks bakımından ülke sıralamaları ve endeks verileri dikkate alınarak hesaplanan kümeleme analizi sonuçları da aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Kümeleme analizinde ülkeler, enerji arz güvenliği riskinin çok düşük (1), düşük (2), yüksek (3) ve çok yüksek (4) olduğu ülkeler şeklinde dört gruba ayrılmıştır.

Tablo 1'de HH ve SW endeks değerleri görülmektedir. HH ve SW endeks değerleri doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliğini esas almaktadır. Önemli göstergeler olarak literatürde enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan bu endekslerin tam bir ölçüm yaptığını ve net bir değer ortaya koyduğunu söylemek güçtür. Bu durum, enerji arz güvenliği konusunun geniş kapsamlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: HH ve SW Endeks Değerleri

ÜLKELER	HHI			SW		
	Endeks	Sıra	Küme	Endeks	Sıra	Küme
Almanya	0,36	5	1	1,06	8	2
Avusturya*	0,70	15	3	0,47	15	3
Belçika	0,29	2	1	1,34	5	1
Birleşik Krallık	0,47	10	2	0,96	10	2
Bulgaristan	1,00	20	4	0,00	20	4
Çekya	0,99	19	4	0,01	19	4
Danimarka	0,72	17	3	0,46	17	3
Estonya	1,00	20	4	0,00	20	4
Finlandiya	1,00	20	4	0,00	20	4
Fransa	0,31	3	1	1,54	2	1
GKRY**	-	-	-	-	-	-
Hırvatistan	0,44	9	2	0,94	11	2
Hollanda	0,39	6	1	1,22	6	2
İrlanda	1,00	20	4	0,00	20	4
İspanya	0,39	7	1	1,35	4	1
İsveç	1,00	20	4	0,00	20	4
İtalya	0,27	1	1	1,69	1	1
Letonya	1,00	20	4	0,00	20	4
Litvanya	0,71	16	3	0,46	16	3
Lüksemburg	0,59	13	2	0,61	14	3
Macaristan	1,00	20	4	0,00	20	4
Malta**	-	-	-	-	-	-
Polonya	0,59	14	2	0,64	13	3
Portekiz	0,49	11	2	0,97	9	2
Romanya	0,82	18	3	0,32	18	3
Slovakya	1,00	20	4	0,00	20	4
Slovenya	0,54	12	2	0,74	12	3
Yunanistan	0,43	8	2	1,11	7	2
Türkiye	0,30	4	1	1,38	3	1

Not: * 2013 yılı ithalat payı dikkate alınmıştır. ** İthalat yoktur.

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliği sağlama konusunda riski dağıtan en başarılı ülkeler Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İspanya ve İtalya’dır. Bu ülkelerden en iyi değere sahip olan ülke İtalya olmuştur. Doğal gaz arz güvenliği açısından ülke çeşitliliği sağlama konusunda en başarısız ülkeler ise Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Letonya, Macaristan ve Slovakya’dır. Bu ülkeler doğal gaz ihtiyaçlarını tek bir ülkeden karşılamaktadırlar. Doğal gaz ithalatında İrlanda Birleşik Krallık’a, İsveç Danimarka’ya, diğer ülkeler ise Rusya’ya bağımlıdırlar. Türkiye, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz tedariki bakımından enerji arz güvenliği riskinin çok düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

Tablo 2’de SWN 1 ve SWN 2 endeks değerleri görülmektedir. SWN 1 ve SWN 2 endeks değerleri doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliğinin yanı sıra ithalat yapılan ülkelerdeki politik istikrar ve ithalat yapan ülkelerdeki yurt içi üretim payı verilerini dikkate almaktadır. Bu açıdan bakıldığında HH ve SW endeks değerlerine kıyasla SWN endeks değerlerinin nispeten daha hassas bir ölçüm yaptığı söylenebilir. Bununla beraber, bu endeks değerlerinin geliştirilmesiyle daha kapsamlı göstergelerin elde edilmesi ve daha hassas ölçümlerin yapılması mümkün olabilir.

Tablo 2: SWN 1 ve SWN 2 Endeks Değerleri

ÜLKELER	SWN 1			SW 2		
	Endeks	Sıra	Küme	Endeks	Sıra	Küme
Almanya	65,02	7	2	11,58	9	3
Avusturya*	30,56	14	3	13,49	8	3
Belçika	106,80	1	1	2,28	12	4
Birleşik Krallık	77,25	3	2	56,15	4	2
Bulgaristan	0,00	22	4	0,00	23	4
Çekya	1,10	19	4	0,08	19	4
Danimarka	35,02	10	3	68,33	3	2
Estonya	0,00	22	4	0,00	27	4
Finlandiya	0,00	22	4	0,00	26	4
Fransa	82,72	2	2	3,86	11	4
GKRY**	-	-	-	-	-	-
Hırvatistan	74,50	5	2	69,43	2	2
Hollanda	68,16	6	2	166,02	1	1
İrlanda	0,00	21	4	0,00	22	4
İspanya	60,79	8	2	5,54	10	4
İsveç	0,00	20	4	0,00	25	4
İtalya	75,41	4	2	17,91	7	3
Letonya	0,00	22	4	0,00	24	4
Litvanya	29,99	15	3	0,60	18	4
Lüksemburg	26,92	16	3	0,97	17	4
Macaristan	0,00	22	4	0,00	20	4
Malta**	-	-	-	-	-	-
Polonya	32,24	13	3	18,54	6	3
Portekiz	33,10	12	3	1,17	15	4
Romanya	17,27	18	3	31,92	5	3
Slovakya	0,00	22	4	0,00	21	4
Slovenya	35,56	9	3	1,03	16	4
Yunanistan	23,79	17	3	1,22	14	4
Türkiye	33,42	11	3	1,52	13	4

Not: * 2013 yılı ithalat payı dikkate alınmıştır. ** İthalat yoktur.

Tablo 2’de yer alan verilere göre doğal gaz ithalatını politik anlamda istikrarlı ülkelerden sağlama konusunda (SWN 1) en başarılı ülke Belçika’dır. Belçika’nın ardından riskin düşük olduğu ülkeler Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Hırvatistan, Hollanda, Almanya ve İspanya olarak sıralanmıştır. Doğal gaz tedarikini politik anlamda istikrarlı ülkelerden karşılama konusunda başarısız olan yani doğal gaz arz güvenliği açısından çok yüksek risk taşıyan ülkeler ise Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Letonya, Macaristan ve Slovakya’dır. Bu ülkeler aynı zamanda HH ve SW endeks değerleri açısından da başarısız olan ülkelerdir. AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye, doğal gaz tedarikini istikrarlı ülkelerden sağlama konusunda enerji arz güvenliği riskinin yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

Şu ana kadar açıklanan HH, SW ve SWN 1 endeks değerlerinde doğal gaz ithalat bağımlılığı dikkate alınmamıştır. Yani enerji arz güvenliği açısından çok yüksek düzeyde riskli ülkelerin doğal gaz ithalatlarının boyutu veya yurt içi üretimlerinin payı göz ardı edilmiştir. Bu eksikliğin üstesinden gelmek için SWN 2 endeks değeri oluşturulmuştur. Tablo 2’de ortaya konulan SWN 2 değerlerine göre doğal gaz tedariki konusunda enerji arz güvenliği riskinin en düşük olduğu ülke Hollanda olmuştur. Hollanda’nın ardından riskin düşük olduğu ülkeler Hırvatistan, Danimarka

ve Birleşik Krallık olarak sıralanmıştır. Doğal gaz ithalatı olmayan 2 AB ülkesi dışında kalan 26 AB ülkesinin 17'si doğal gaz arz güvenliği açısından bu endekse göre çok yüksek risk taşımaktadır. Bu durum, AB ülkelerinin doğal gaz ithal bağımlılıklarının çok yüksek yani yerli rezerv miktarlarının çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır. HH, SW ve SWN 1 endeks değerleri açısından en başarısız ülkeler olan Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Letonya, Macaristan ve Slovakya, SWN 2 endeks değeri açısından da en başarısız ülkelerdir. Bu ülkelerin yanı sıra bu ülkelerden daha iyi endeks değerlerine sahip olmalarına karşın Belçika, Fransa, İspanya, Litvanya, Lüksemburg, Portekiz, Slovenya ve Yunanistan gibi ülkeler de doğal gaz arz güvenliği açısından çok yüksek risk taşıyan diğer ülkelerdir. Türkiye, bu gösterge bakımından AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz tedarikinde enerji arz güvenliği riskinin çok yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

5. SONUÇ

İnsanlığın en temel gereksinimlerinden biri olan enerji, gerek ekonomik gerek politik gerekse teknik açıdan üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir. Temel düzeydeki ihtiyaçlardan günümüzün modern ve karmaşık ihtiyaçlarına kadar çeşitli ekonomik faaliyetlerin temel girdisi olarak kullanılan enerjinin elde edilmesinde kullanılan klasik yakıtlar, fosil enerji kaynaklarıdır. Her ne kadar bu enerji kaynakları barındırdığı bir takım sorunlar nedeniyle eleştiriliyor olsa da, bugünkü dünya enerji tüketim yapısı itibarıyla bu enerji kaynaklarının başka bir enerji kaynağı ile tam olarak ikame edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, dünya enerji tüketimi içerisinde fosil yakıtların ağırlığında önemli düzeyde bir azalma beklenmemektedir. Enerji kaynaklarının yeryüzünde dengesiz bir şekilde dağılması bazı ülkelerin ihtiyacından daha fazla, bazı ülkelerin ise ihtiyacından daha az enerji kaynağına sahip olmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu durum satıcı yani net enerji ihracatçısı ülkeler ile alıcı yani net enerji ithalatçısı ülkelerin bir araya geldiği enerji piyasasını ortaya çıkarmış ve enerji kaynaklarını dış ticaretin konusu haline getirmiştir. Kendine has özellikleri ve ürün yapısının kritik önemi sebebiyle enerji piyasası diğer piyasalara kıyasla bir takım farklılıklara sahip bir piyasa olarak ön plana çıkmaktadır. Enerji kaynaklarının dünya üzerinde dengesiz dağılımı enerji piyasasında belirli ülkelerin söz sahibi olmasına ve enerji gereksinimini kendi rezervleri ile karşılayamayan ülkelerin enerji tedariki anlamında bu ülkelere bağımlı olmasına neden olmuştur. Bu durum ise dış ticaret ile enerji kaynaklarının üretildiği ülkelerden tüketildiği ülkelere taşınmasının yanı sıra satıcı ülkelerdeki risklerin ve istikrarsızlıkların da alıcı ülkelere taşınmasına yol açmış ve enerji arz güvenliği kavramını gündeme getirmiştir.

Enerji arz güvenliği kavramı doğası gereği büyük oranda fosil yakıt kullanımından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, fosil yakıt kullanımı tükenen rezervler ve yol açtığı çevresel sorunlar bağlamında da tartışılmaktadır. Enerji arz güvenliği, yerli olmayan kaynakların kullanımı noktasında karşılaşılan bir kavramdır ve enerji kaynaklarının güvenilir kaynaklardan güvenli ve kesintisiz bir şekilde tedarik edilmesini ifade etmektedir. Buradan hareketle, enerji arz güvenliği kavramının uluslararası ticarete konu olan tüm enerji kaynakları ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası ticarete konu olan enerji kaynakları ise petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlardır. Bu enerji kaynakları özleri itibarıyla fosil kökenli olmakla beraber yapı olarak bir takım farklılıklara sahiptirler. Bu farklılıklar adı geçen enerji kaynaklarının üretim, tüketim, ticaret ve çevresel etkilerine yansımaktadır.

Bu çalışmada enerji arz güvenliği kavramı fosil bir yakıt olan doğal gaz bağlamında incelenmiştir. Doğal gaz, diğer fosil yakıtlara kıyasla özellikle üretildiği yerden tüketildiği yere taşınması noktasında çeşitli teknik ve ekonomik zorlukları olan bir enerji kaynağıdır. Bu enerji kaynağının taşınmasında karadan boru hatları ve denizden tankerler tercih edilmektedir. Deniz taşımacılığında doğal gazın tankerlere sıvılaştırılarak yüklenmesi ardından taşıma işi bittikten sonra tekrar gaz haline getirilmesi işlemi teknik açıdan zor ve ekonomik açıdan pahalı bir işlemdir. Bu nedenle doğal gaz tedarikinde coğrafi şartlar elverişli ise ilk olarak boru hatları ile taşıma tercih edilmektedir. Boru hatları ile doğal gaz tedarikinde özellikle boru hatlarının güvenliğinin sağlanması konusunda bir takım zorluklar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca boru hatları coğrafi konum itibarıyla satıcı ve transit ülkelere avantaj sağlarken alıcı ülkelere tek veya az sayıda ülkeye bağımlılık anlamında dezavantaj sağlamaktadır.

Enerji arz güvenliğinin ölçülmesi amacıyla kullanılan bir takım göstergeler bulunmakta, ancak bu kavramın kapsamının genişliği ve çok farklı unsurların etkisi altında olması nedeniyle bu konuda genel kabul görmüş bir ölçüt bulunmamaktadır. Bununla beraber, son zamanlarda enerji arz güvenliğinin ölçülmesine yönelik çalışmalarda

artış görülmektedir. Bu çalışmada enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan ölçütlerden bazıları seçilmiş ve bu ölçütler doğal gaz arz güvenliğinin analiz edilmesinde kullanılmıştır. Kullanılan göstergelerden Herfindahl-Hirschman (HH) ve Shannon-Weiner (SW) endeksleri ile doğal gaz tedarikinde ülke çeşitliliği, Shannon Weiner-Neumann Endeksi'nin ilk formu (SWN 1) ile ülke çeşitliliğinin yanı sıra doğal gaz ithalatı yapılan ülkenin politik istikrar durumu, ikinci formu (SWN 2) ile ülke çeşitliliğinin yanı sıra doğal gaz ithalatı yapan ülkenin yurt içi üretiminin payı başka bir deyişle dışa bağımlılığı dikkate alınmıştır. Yapılan analizde AB ülkeleri ve Türkiye'nin 2015 yılı için doğal gaz bağımlılığı açısından enerji arz güvenliğinin boyutu ifade edilen bu göstergeler bağlamında incelenmiştir. Analiz edilen ülkelerin doğal gaz tüketiminde büyük oranda dışa bağımlı olmaları bu ülkelerin seçilmesinde etkili olmuştur.

Yapılan analiz sonuçlarına göre HH ve SW endekslerinde başarılı olan ülkeler doğal gaz tedarikini farklı ülkelere yayarak riski dağıtmaktadırlar. SWN Endeksi'nin ilk formunda başarılı olan ülkeler doğal gazı politik anlamda istikrarlı ülkelere sağlamaktadırlar. SWN Endeksi'nin ikinci formunda başarılı olan ülkeler ise ithal doğal gaza bağımlılık konusunda diğer ülkelere kıyasla daha iyi durumdadırlar. Analiz sonuçlarına göre doğal gaz arz güvenliği açısından son sıralarda yer alan ülkelerin enerji tedarikinde ülke çeşitliliği sağlama, istikrarlı ülkelere enerji satın alma ve söz konusu enerji kaynağına bağımlı olma konularında başarısız oldukları söylenebilir.

AB ülkeleri açısından doğal gaz tedarikinde en büyük risk Rusya'ya olan bağımlılıktır. AB'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın önemli bir paya sahip olması, Rus enerji şirketlerinin Avrupa enerji piyasasındaki faaliyetleri, AB'ye son katılan ve coğrafi açıdan Rusya'ya yakın olan bazı ülkelerin büyük oranda bazı ülkelerin ise tamamen Rus doğal gazına bağımlı olmaları ve AB'ye ulaşan tüm boru hatlarının Rus topraklarından geçiyor olması, AB'nin enerji arz güvenliği için tehdit oluşturan en önemli konulardır. Batı ile Rusya arasındaki çıkar çatışmaları ve bu bağlamda Rusya'nın geçmiş yıllarda enerjiyi politik bir araç olarak kullanmaktan çekinmemesi, AB'nin enerji politikası açısından Rusya'nın önemli bir belirleyici unsur olmasına yol açmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen AB, diğer fosil yakıtlara kıyasla daha temiz olması nedeniyle Rusya menşeli doğal gaz tüketimini tercih etmektedir.

Türkiye'nin, doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliğini sağlama konusunda AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında başarılı olduğu söylenebilir. Türkiye'nin bu başarısında coğrafi konumunun etkisi büyüktür. Türkiye, doğal gaz tüketiminde dışa bağımlı olmasına karşın zengin rezervlere sahip ülkelere komşu olması nedeniyle Rusya'ya alternatif olarak İran ve Azerbaycan'dan doğal gaz tedarik edebilmektedir. Yine de ithal doğal gaza bağımlılığın çok yüksek düzeyde olması ve Batı ile arasında çıkar çatışmaları olan İran'dan doğal gaz satın alınması, Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından risk teşkil eden unsurlardır. Bununla beraber zengin enerji kaynaklarına sahip net enerji ihracatçısı konumunda olan ülkelerle sahip oldukları rezervlerin enerji gereksinimlerini karşılamadığı net enerji ithalatçısı konumundaki ülkeler arasında doğal bir geçiş noktası olması, enerji koridoru olarak Türkiye'nin önemini her geçen gün arttırmaktadır. Bu durumun gelecekte Türkiye'nin enerji arz güvenliğine olumlu yönde katkı yapması beklenmektedir. Ayrıca enerji koridoru olmasının ekonomik ve siyasi açıdan Türkiye'ye bir takım avantajlar sağlaması da kuvvetle muhtemeldir.

AB ülkeleri ve Türkiye'nin doğal gaz arz güvenliği risklerini azaltmak için enerji tüketiminde kaynak, enerji tedarikinde ülke ve güzergâh çeşitliliğini sağlama büyük önem arz etmektedir. Böylece riskin dağıtılması sağlanacaktır. Enerji tüketiminde kaynak çeşitliliğinin sağlanması, enerji tüketiminde az sayıda enerji kaynağının ağırlıkta olması yerine çok sayıda enerji kaynağının dengeli düzeyde olmasını içermektedir. Ayrıca fosil yakıtlara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının ve nükleer enerjinin kullanılması enerji arz güvenliğinin sağlanması noktasında söz konusu ülkelere katkı sağlayabilir. Enerji tedarikinde ülke çeşitliliğinin sağlanması, bir enerji kaynağının az sayıda satıcıdan alınması yerine çok sayıda satıcıdan alınmasını ifade etmektedir. Enerji tedarikinde güzergâh çeşitliliğinin sağlanması, bir enerji kaynağının az sayıda hat yerine çok sayıda hat vasıtasıyla alıcı ülkeye taşınması anlamına gelmektedir.

Çalışmada kullanılan yöntemlerin kendilerine has üstünlükleri olmakla beraber eksik oldukları noktalar da bulunmaktadır. Bu nedenle, yöntemler açısından karşılaştırma yapılabilmesi için farklı yöntemler bir arada kullanılmıştır. Bu çalışmanın, doğal gaz arz güvenliği konusunda AB ülkelerinin incelenmesi ve Türkiye'nin bu ülkelere kıyasla konumunun belirlenmesi noktasında alternatif yöntemler kullanılması ile ülke ve yöntem açısından karşılaştırmalı bir analiz ortaya koyması ve bu bağlamda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- APEREC (2007). *A Guest for Energy Security in 21st Century: Resources and Constraints*, APERC Institute of Energy Economics, Tokyo, Japan.
- Atagündüz, G. (1992). "Temiz Enerji Teknolojileri", *Ekoloji*, 1/3, 3-7.
- Bahar, O. (2005). "Türkiye'de Enerji Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 35-59.
- Başol, K. ve Gökalp, M. F. (1991). "Ekonomi ile Çevre Sorunları Arasındaki İlişkilere Bir Bakış-I", *Ekoloji*, 1/1, 44-48.
- Bayraç, H. N. (2010). "Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 229-260.
- Bertoldi, P., Rezessy, S. ve Oikonomou, V. (2013). "Rewarding Energy Savings rather than Energy Efficiency: Exploring the Concept of a Feed-In Tariff for Energy Savings", *Energy Policy*, 56, 526-535.
- Biresselioğlu, M. E. (2012). "NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu", *Uluslararası İlişkiler*, 9/34, 227-252.
- Birol, Y. E. (2019). *Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliği Politikası*, 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Blyth, W. ve Lefevre, N. (2004). *Energy Security and Climate Change Policy Interactions: An Assessment Framework*, IEA Information Paper, International Energy Agency, Paris, France.
- Cabalu, H. (2010). "Indicators of Security of Natural Gas Supply in Asia", *Energy Policy*, 38/1, 218-225.
- Cherp, A. ve Jewell, J. (2014). "The Concept of Energy Security: Beyond the Four As", *Energy Policy*, 75, 415-421.
- Costantini, V., Gracceva, F., Markandya, A. ve Vicini, G. (2007). "Security of Energy Supply: Comparing Scenarios from a European Perspective", *Energy Policy*, 35/1, 210-226.
- Çalışkan, Ş. (2009). "Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 297-310.
- Çukurçayır, M. A. ve Sağır, H. (2008), "Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 257-278.
- Deal, W. F. (2006). "Energy Perspectives: Another Look at Fossil Fuels", *The Technology Teacher*, 65/8, 10-14.
- Ertürk, O., Yıldırım, A., Uygur, E., Kuru, F. ve Kartaloğlu, E. (2006). "Enerji Kaynağı Olarak Hidrojen ve Temiz Enerjilerin AB Muktesebatı ve Uyum Sürecindeki Yeri", *10. Enerji Kongresi*, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, İstanbul, 337-345.
- Gnansounou, E. (2008). "Assessing the Energy Vulnerability: Case of Industrialised Countries", *Energy Policy*, 36/10, 3734-3744.
- Goncaloğlu, B. İ., Ertürk, F. ve Ekdal, A. (2000). "Termik Santrallerle Nükleer Santrallerin Çevresel Etki Değerlendirmesi Açısından Karşılaştırılması", *Ekoloji*, 9/34, 9-14.
- Gupta, E. (2008). "Oil Vulnerability Index of Oil-Importing Countries", *Energy Policy*, 36/3, 1195-1211.
- Jansen, J. C., van Arkel, W. G. ve Boots, M. G. (2004). *Designing Indicators of Long-Term Energy Supply Security*, ECN-C--04-007, Energy Research Centre of the Netherlands, <https://www.ecn.nl/publicaties/PdfFetch.aspx?nr=ECN-C--04-007>, (12.06.2018).
- Jewell, J. (2011). *The IEA Model of Short-Term Energy Security (MOSES): Primary Energy Sources and Secondary Fuels*, Working Paper, International Energy Agency Paris, France.
- Jewell, J., Cherp, A. ve Riahi, K. (2014). "Energy Security Under De-Carbonization Scenarios: An Assessment Framework and Evaluation Under Different Technology and Policy Choices", *Energy Policy*, 65, 743-760.
- Karaağaçlı, M. ve Erden, O. (2008). "Hedef Sıfır Yokoluş ve Kirlilik Açısından Sürdürülebilir Enerji-Çevre İlişkilerinde Eğitim ve Kamuoyu Bilinci Gereksinimi", *VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu*, Su Vakfı ve İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 121-130.
- Kaya, İ. S. (2012). "Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış: Türkiye Örneği", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 102, 269-288.

- Kendell, J. M. (1998). *Measures of Oil Import Dependence*, EIA Department of Energy, <http://www.eia.gov/oiaf/archive/issues98/oimport.html>, (12.06.2018).
- Köksal, B. ve Civan, A. (2010). "Nükleer Enerji Sahibi Olma Kararını Etkileyen Faktörler ve Türkiye için Tahminler", *Uluslararası İlişkiler*, 6/24, 117-140.
- Kruyt, B, van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. M. ve Groenenberg, H. (2009). "Indicators for Energy Security", *Energy Policy*, 37/6, 2166-2181.
- Le Coq, C. ve Paltseva, E. (2009). "Measuring the Security of External Energy Supply in the European Union", *Energy Policy*, 37/11, 4474-4481.
- Martchamadol, J. ve Kumar, S. (2012). "Thailand's Energy Security Indicators", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16/8, 6103-6122.
- Park, S. R., Pandey, A. K., Tyagi, V. V. ve Tyagi, S. K. (2014). "Energy and Exergy Analysis of Typical Renewable Energy Systems", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 30, 105-123.
- Saatçioğlu, C. ve Küçükaksoy, İ. (2004). "Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 20-40.
- Saygın, H., Küpeli, T., Küçükşahin, A. ve Demir, A. (2006). "Güvenlik Boyutunda Nükleer Enerjinin Sorunları ve Türkiye", *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2/3, 7-20.
- Scheepers, M., Seebregts, A., de Jong, J. ve Maters, H. (2007). *EU Standards for Energy Security of Supply: Updates on the Crisis Capability Index and the Supply/Demand Index Quantification for EU-27*, ECN-E-07-004/CIEP, Energy Research Centre of the Netherlands and Clingendael International Energy Programme, <https://www.ecn.nl/docs/library/report/2007/e07004.pdf>, (12.06.2018).
- Şimşek, N. (2012). "Türkiye'nin Enerji Kırılganlığı: Petrol ve Doğalgaz Güvenliği Politikası", *Stratejik Düşünce*, Mayıs, 85-91.
- Telatar, E. (1998). "Türkiye'de Enerji Sektörü", *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, (Ed: A. Şahinöz), Turhan Kitabevi, Ankara, 147-166.
- Umbach, F. (2010). "Global Energy Security and the Implications for the EU", *Energy Policy*, 38/3, 1229-1240.
- von Hirschhausen, C. ve Neumann, A. (2003). "Security of (Gas) Supply: Conceptual Issues, Contractual Arrangements, and the Current EU Situation", *INDES Workshop*, <https://www.ecn.nl/fileadmin/ecn/units/bs/INDES/indes-ch.pdf>, (12.6.2018).
- WEC(2008). *Europe's Vulnerability to Energy Crises*, https://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2012/10/PUB_Europes_Vulnerability_to_Energy_Crisis_2008-WEC.pdf, (12.6.2018).
- Yaşar, B. ve Eren, Ö. (2008). "Türkiye'de Tarım Sektöründe Kullanılan Petrodizelin Çevresel Etkileri ve Biyodizel Alternatifiyle Karşılaştırılması", *VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu*, Su Vakfı ve İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 83-90.
- Yücel, F. B. (1994). *Enerji Ekonomisi*, 1. Baskı, Febel Ltd. Şti, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).